

დავიდ ბრაუნდი

საქართველო
აწმომუხ
საქაქი

ჯოლხეთისა და ამიერკავკასიის
იბერიის ისტორია

ძვ.წ. 550 - ახ.წ. 562

GEORGIA IN ANTIQUITY
საქართველო ანტიკურ ხანაში

Georgia in Antiquity

*A History of Colchis and
Transcaucasian Iberia*

550 BC-AD 562

DAVID BRAUND

CLARENDON PRESS · OXFORD

1994

საქართველო ანტიკურ ხანაში

*კოლხეთისა და ამიერკავკასიის
იბერიის ისტორია
ძვ.წ. 550 - ახ.წ. 562 წლები*

ლევინ ბრაუნდი

გამომცემლობა
„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“
ბათუმი, 2014

UDC (უკ) 94(3)(479.22)
ბ-906

წიგნი იბეჭდება ბსუ ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს დადგენილებით №6 (30.06.2014) და ბსუ-ს წარმომადგენლობითი საბჭოს გადაწყვეტილებით №04 (25.06.2014)

The book is published in accordance with resolution №6 (30.06.2014) of the Academic Council of Niko Berdzenishvili Institute and decision №4 (25.06.2014) of BSU Representative Council.

ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს ფარგლებს გარეთ გამოცემულ პირველ სრულ ისტორიას ანტიკური ხანის საქართველოს შესახებ. იგი მომზადებულია წიგნის ორიგინალური ვერსიის გამოცემაზე ათწლეულების მანძილზე, საქართველოში ჩატარებული მასშტაბური არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგების საფუძველზე. წიგნი ემსახურება ძველი საქართველოს ისტორიის წარმოჩენას მსოფლიო სამეცნიერო საზოგადოების წინაშე და წარმოადგენს დასავლეთის მეცნიერებისათვის ნაკლებად შესწავლილი რეგიონის ისტორიას, ამასთანავე, იმ პრობლემური საკითხების გაღრმავებული შესწავლის მცდელობას, რომლებიც ანტიკური სამყაროს მკვლევებისათვის არის საინტერესო: მითები პერიფერიის შესახებ, განსაკუთრებით, მითი მედეასა და ოქროს საწმისის შესახებ; კავკასიის მთებისა და უღელტეხილების ანტიკური ინტერპრეტაციები; ბერძნული კოლონიზაცია; სპარსეთის, ათენისა და ხელეკიდების იმპერიები; პომპეუსის მიერ მითრიდატეს იმპერიის დაპყრობა; რომის საზღვრების გახვითარება აღმოსავლეთ შავი ზღვის რეგიონში; რომის დიპლომატია იბერიაში; იბერიის გაქრისტიანება; სახანდეების ამბიციები ამიერკავკასიაში და ბიზანტიის ომები.

მთარგმნელი – თამარ სიხარულიძე, ისტორიის აკადემიური დოქტორი
Translated by Tamar Sikharulidze, PhD in History

გამოცემის რედაქტორი – ნინო ინაიშვილი, ისტორიის აკადემიური დოქტორი
Publishing Editor - Nino Inaisvili, PhD in History

ქართული ტექსტის რედაქტორი – თამარ სირაძე, ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი
Editor of Translation - Tamar Siradze, PhD in Philology

რეცენზენტები: ვახტანგ ლიხელი, პროფესორი
გელა გამკრელიძე, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი
Reviewers: Vakhtang Licheli, Professor
Gela Gamkrelidze, Doctor of Historical Sciences

წიგნის ორიგინალური გამოცემა
© David Braund 1994
Oxford University press, Walton Street, Oxford ox2 6DP
ISBN O-19-814473-3
Published in the United States by Oxford University Press Inc., New York

წიგნის ქართული გამოცემა
© David Braund 2014 (Georgian Language Rights, ISBN – 9701198144731)
„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, 2014

ყველა უფლება დაცულია
All Rights Reserved

ISBN 978-9941-434-85-3

რედაქტორისაგან

მკითხველს ვთავაზობთ ინგლისელი მკვლევრის, დევიდ ბრაუნდის ნაშრომის – „საქართველო ანტიკურ ხანაში“ – ქართულ გამოცემას. ავტორი გახლავთ კემბრიჯის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული, ექსეტერის უნივერსიტეტის პროფესორი და ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი. მისი ინტერესების სფერო ეხება საბერძნეთის და რომის ისტორიას, არქეოლოგიას და ლიტერატურას, განსაკუთრებით, ისტორიოგრაფიას. ავტორის სპეციფიკური ინტერესის სფეროს წარმოადგენს ანტიკური ხანის შავიზღვისპირეთი, რომლის კვლევა დაკავშირებულია მთელ რიგ საკითხებთან და შედარებით ნაკლებად შესწავლილ სფეროდ ითვლება ინგლისურენოვან ქვეყნებში. ზემოაღნიშნული ინტერესიდან გამომდინარე, დევიდ ბრაუნდი თითქმის სამი ათეული წელია მჭიდროდ თანამშრომლობს საქართველოს, მათ შორის, აჭარის სამეცნიერო ცენტრებთან. იგი სისტემატურად მონაწილეობს საქართველოში, მათ შორის, ბათუმში გამართულ სამეცნიერო ფორუმებში, მისი სტატიები ქვეყნდება კონფერენციების მასალებში. დავასახელებ უახლეს რამდენიმე მათგანს: დ. ბრაუნდი, ძველი ბათუმი, აფხაროსი და იბერიის სამეფო: გეოგრაფია და თანამედროვე არქეოლოგია (ინგლისურ და ქართულ ენებზე), ბათუმი, წარსული და თანამედროვეობა, II, საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ბათუმი, 2012; D. Braund, Amphorae in the Eastern Black Sea: contexts of geography and exchange in: *Proceedings of the International Conference Production and Trade of Amphorae in the Black Sea*, Batumi-Trabzon, 2010; D. Braund, Information and colonization: Corobius, Phrixus and the pioneers in the Black Sea and elsewhere: ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში, I საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ბათუმი, 2010, და სხვ.

წინამდებარე წიგნის ორიგინალური ვერსია 20 წლის წინ გამოიცა. მან, როგორც ძალზე სოლიდურმა ნაშრომმა შედარებით შეუსწავლელი რეგიონის შესახებ, დასავლეთში სწრაფად მოიპოვა აღიარება ანტიკურობის მკვლევართა შორის. მიუხედავად იმისა, რომ წიგნი საქართველოს ეხება, ამ ხნის მანძილზე იგი ჩვენში ფართო განხილვის საგანი არ გამხდარა, რაც განპირობებულია იმით, რომ მისი გაცნობა ენის სათანადო დონეზე ცოდნას მოითხოვს, რასაც ჩვენი აკადემიური წრის წარმომადგენელთა დიდი ნაწილი ჯერჯერობით ვერ ახერხებს. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ წიგნის ინგლისური ვერსიაც ძნელად ხელმი-

საწვდომია. საქართველოს ისტორიოგრაფიისათვის მისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ წიგნის ქართულ ენაზე გამოცემა, რაც შესაძლებელი გახდა მთარგმნელის - თამარ სიხარულიძის მონდომებისა და დიდი შრომის ფასად. მთარგმნელი ეცადა ტექსტი დედანთან მაქსიმალურად მიახლოებული და, ამასთანავე, ქართულადაც ლაღი წასაკითხი ყოფილიყო. მასთან ერთად დიდი შრომა გასწია ბსუ-ს პროფესორმა თამარ სირაძემ ინგლისური და ქართული ვერსიების ერთმანეთთან შესატყვისობის დასადასტურებლად, რისთვისაც დიდ მადლობას იმსახურებს. აქვე მადლიერებით მინდა აღვნიშნო ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობის თანამშრომელი ლაღი კონცელიძე, რომელმაც დაუხარელად იშრომა იმაზე, რომ ქართული ტექსტი რაც შეიძლება გამართული და ადვილად აღსაქმელი ყოფილიყო.

განსაკუთრებული მადლიერებით მინდა აღვნიშნო, რომ ქართული გამოცემისათვის ფოტოების დიდი ნაწილი მოგვაწოდა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის წამყვანმა მეცნიერ-თანამშრომელმა - გურამ კვირკველიამ. უდრმესი მადლობა მინდა მოვახსენო პროფესორ რისმაგ გორდეზიანს ბერძნულ-ლათინური სახელებისა და ადგილის სახელწოდებათა ქართულ ენაზე გადმოტანისას არაერთგზისი კონსულტაციებისათვის.

ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭო და მთელი კოლექტივი, რომელიც ტრადიციულად იყო და არის უცხოელ მკვლევართა მასპინძელი ბათუმსა და აჭარაში და უზრუნველყოფს მათ რჩევებითა და საბიბლიოთეკო თუ საარქივო რესურსებით, თვლის, რომ მსგავსი გამოცემები ხელს შეუწყობს არა მარტო ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარებას, არამედ საგანმანათლებლო და სამეცნიერო კვლევების დაახლოებას და ინტეგრირებას ევროპულ სივრცეში. ისეთი გამოცემების გვერდით, როგორიცაა სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრის მიერ ქართულ ენაზე გამოცემული სტივენ ფ. ჯონსის „საქართველო – პოლიტიკური ისტორია დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ“ (თბილისი, 2013), და იმავე ავტორის ნაშრომი „სოციალიზმი ქართულ ფერებში. სოციალ-დემოკრატიის ევროპული გზა, 1883-1917“ (ილიაუნი, 2008) – ეს გამოცემაც მნიშვნელოვნად გაამდიდრებს ქართულ საგანმანათლებლო რესურსს.

ვფიქრობთ, რომ დევიდ ბრაუნდის ნაშრომი „საქართველო ანტიკურ ხანაში“ დააინტერესებს არა მხოლოდ ვიწრო აკადემიური სფეროს – საქართველოს ისტორიისა და ანტიკურობის მკვლევრებს, არამედ იგი ძალზე მნიშვნელოვანი წიგნი გახდება

ზოგადად აკადემიური, მათ შორის, კუმანიტარული და სოციალური მეცნიერების წარმომადგენელთათვისაც, განსაკუთრებით, მეცნიერთა ახალი თაობისათვის. ამასთანავე, იგი ინტერესმოკლებული არ იქნება ფართო საზოგადოებისთვისაც, ვინაიდან გარედან დანახული, ვრცელ რეგიონალურ კონტექსტში განხილული საქართველოს ძველი ისტორია მრავალ ფიქრსა და მოსაზრებას აღძრავს ჩვენი ქვეყნის მომავალი განვითარების განჭვრეტისათვის.

ნინო ინაიშვილი
ბათუმი, 2014 წელი

ოლიკო და ძაღოთი უთხრობის ხსოვნას
ქდენება

წიგნის ბეჭედი ქართული გაერთიანების

1994 წელს, როდესაც ეს წიგნი პირველად გამოქვეყნდა ინგლისურად ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობის მიერ, ვერც წარმოვიდგენდი, რომ ერთ დღეს მისი ქართულენოვანი ვერსიაც იხილავდა დღის შუქს. ამჟამად მოღვაწე ქართველ მეცნიერთა, აგრეთვე სხვა მრავალთა დახმარების გარეშე, ვინც თავიანთი სამეცნიერო პუბლიკაციები დაგვიტოვა, ეს წიგნი ვერასდროს შედგებოდა. ჩემი მუშაობა საქართველოში ძალიან ხანმოკლე ვიზიტით დაიწყო 1984 წელს და შემდეგ, წლითიწლით, ამ ვიზიტების ხანგრძლივობა იზრდებოდა. ქართველი კოლეგების ხელშეწყობით, შესაძლებლობა მქონდა მესარგებლა ბიბლიოთეკებით თბილისში, ბათუმში, ვანში და სხვაგან, აგრეთვე, გავცნობოდი იმ არქეოლოგთა საქმიანობას, რომელთაც თავი მიუძღვნეს წარსულის მატერიალური ნაშთების აღმოჩენას კოლხეთსა და იბერიაში. ამოცანად დავისახე, რომ მათი თანადგომით, ეს უმდიდრესი არქეოლოგიური ცოდნა შემეჯერებინა ძველ ბერძნულ და რომაულ ნაშრომებში უხვად დაუნჯებულ ძალიან მნიშვნელოვან ლიტერატურულ ტრადიციასთან, რომელიც საქართველოს წარსულს უკავშირდება ან შეეხება. ამ წიგნის ინგლისურ გამოცემაში წარმოდგენილია იმ პირთა გრძელი სია, საქართველოში ხელს რომ მიწვობდნენ ამ თუ იმ საშუალებით. ამ ჩამონათვალს აქ აღარ გავიმეორებ, მაგრამ არ შემიძლია არ მოვიხსენიო ის მეგობრები და მეცნიერები, ვინც წლების განმავლობაში ყველაზე მეტად მეხმარებოდნენ, მაშინაც კი, როცა ჩემს არგუმენტებს არ იზიარებდნენ.

ჩემი ყველაზე დიდი შემწე მეცნიერი, რომელიც ზოგჯერ ნაკლებად ეთანხმებოდა ჩემს არგუმენტებს, ოთარ ლორთქიფანიძე იყო. მისმა უდროო გარდაცვალებამ მძიმე დარტყმა მიაყენა ქართულ მეცნიერებას და კიდევ უფრო მძიმედ იმოქმედა მის ახლობლებზე. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი თბილისში, რომელსაც ის ხელმძღვანელობდა, ჩემთვის ბაზად იქცა, იქაური ბიბლიოთეკა კი (ჩინებული თანამშრომლებით) ჩემთვის ნამდვილი სახლი გახდა. იგი ჩემი იდეების ტესტირების ნებას მრთავდა და უსასრულო შეკითხვების დასმის საშუალებას მაძლევდა თბილისშიც და ვანშიც. სწორედ აქ შევიძინე ზოგიერთი უახლოესი მეგობარი და კოლეგა, ამ წიგნის შექმნაში განუზომელი წვლილი რომ შეიტანეს სხვადასხვა ფორმით. მათ შორის არიან გელა გამყრელიძე, დარეჯან კაჭარავა, გურამ კვირკველია, ვახ-

ტანგ ღიხელი და მრავალი სხვა – ყველას ვერ დავასახელებ, მაგრამ საგანგებოდ მოვისხენიებ აქვე მადონა კორძაძეს. თბილისში, ჯანაშიას მუზეუმსა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში აღმოვაჩინე ჩემთვის ძალიან მნიშვნელოვანი ადამიანები, მათ შორის, იულონ გაგოშიძე და გურამ ლორთქიფანიძე. მადლიერების უდიდეს გრძნობას განვიცდი ჩემი ქართულის მასწავლებლის და უახლოესი მეგობრის – ნანი ჭანიშვილის მიმართ, რომლის გულისხმიერებამ, მაღალმა სტანდარტებმა და ლინგვისტურმა განსწავლულობამ ქართული ენის დაუფლება შემაძლევინა. იმხანად ჯერ კიდევ შეიძლებოდა ჩასვლა სოხუმში, სადაც, მცირე ხნით ჩასული, კეთილგანწყობით მიმიღეს და დამათვალისწინებლად ძეგლები და მუზეუმის ფონდები. და მაინც, გაცილებით დიდხანს დავყავი ბათუმში. აქ, ნიკო ბერძენიშვილის კვლევით ინსტიტუტში დამკვიდრებულ გულითად ატმოსფეროს სათავეში ედგა დავით ხახუტაიშვილი, რომელიც ამჟამად ჩვენს შორის აღარ არის. მან პირველმა დამათვალისწინებინა გონიოს ციხე 1988 წელს, როდესაც ასეთი უბრალო რამ დიდი საქმე იყო. საინტერესო მეცნიერებით სავსე ბათუმი გულდიად შემეგება. სწორედ აქ შევხვდი პირველად ნინო ინაიშვილს, ამირან კახიძეს, გია თავამაიშვილს და სხვებს, რომელთა მეგობრობას დღემდე განუზომლად ვაფასებ.

ახლა, როცა ჩემი წიგნისკენ უკან ვიხედები, მრავალ ნაკლს ვამჩნევ და ვფიქრობ – ზოგიერთი რამ სხვანაირად ხომ არ უნდა გამეკეთებინა. და მაინც, ნებისმიერი ცვლილების შეტანის ცდუნებას წინააღმდეგობა გავუწიე, რადგან, ასეთ შემთხვევაში, არ მეცოდინებოდა, სად გავჩერებულყავი. ფაქტია, რომ 1994 წლის შემდგომ პერიოდში ქართულმა არქეოლოგიამ მძლავრი განვითარება ჰპოვა, მიუხედავად ჩვენ მიერ განვლილი მძიმე წლებისა და მიუხედავად საქართველოს სამეცნიერო კვლევის სფეროში არაერთი გამორჩეული და თვალსაჩინო მეცნიერის დაკარგვით გამოწვეული დანაკლისისა. პირადად მე საქართველოს წარსულის კვლევამ ახალ დისციპლინარულ სფეროში გადამიყვანა. განსაკუთრებული სიამოვნება მომანიჭა ანტიკურ იბერიაში, ურბნისის გარეთ, რომაული პერიოდის ზღუდერის მდიდრული სამარხების ახალმა გამოკვლევამ, რომელიც ცოტა ხნის წინ გამოვაქვეყნე საქართველოს ეროვნული მუზეუმის (ს. ჯანაშიას მუზეუმის) მაღალკვალიფიციურ ქართველ კოლეგებთან – ქეთევან ჯავახიშვილთან და გურამ ნემსაძესთან ერთად. ჩემთვის დიდი სიამოვნებაა ამ შესანიშნავი, აწ უკვე განახლებული მუზეუმის ხილვა, რომელიც შეიცავს შესაძლებლობას – გააგრძელოს წინსვლა, როგორც სამეცნიერო კვლევა-ძიების შუქურამ, დირექტორის – დავით ლორთქიფანიძის ხელმძღვანელობით. დღეს თუ ქართული არქეოლოგია ბევრად უკეთაა ცნობილი მთელ მსოფ-

ლიოში, ვიდრე 1994 წელს, როდესაც ამ წიგნის ინგლისური ვერსია გამოვიდა, ამ მუზეუმის დამსახურება არცთუ უმნიშვნელოა. იმ დროს, როდესაც საქართველოს პრეისტორიას წამყვანი ადგილი ეთმობოდა პრესასა და მასმედიაში (განსაკუთრებით, დმანისის წყალობით), მსოფლიოს უდიდესი ქალაქები მასპინძლობდნენ აგრეთვე კლასიკური პერიოდის ქართული კულტურის გამოფენებს უმთავრესად ვანის ბრწყინვალე გათხრებიდან. ჩემთვის განსაკუთრებით სასიამოვნო იყო ზოგიერთ ამ ღონისძიებაში მონაწილეობა ნიუ-იორკში, ვაშინგტონში და კემბრიჯში, გაერთიანებულ სამეფოში და იმ შთაბეჭდილების გაზიარება, ქართულმა სიძველეებმა რომ მოახდინა მთელ მსოფლიოში.

უზომოდ მადლობელი ვარ, რომ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა ინება ჩემი წიგნის ქართული თარგმანის პუბლიკაცია. უკეთეს გამომცემელს ვერც ვინატრებდი, განსაკუთრებით, იმის გათვალისწინებით, რომ ამ შესანიშნავმა ინსტიტუციამ დიდი პატივი დამდო და ახლახან საპატიო წოდებით დამაჯილდოვა საქართველოში შესრულებული სამუშაოსთვის. ვერ გავრისკავ მათი ჩამოთვლით ყველა იმ უნივერსიტეტელის უხერხულ მდგომარეობაში ჩაყენებას, ვისაც ჩემთვის დახმარება გაუწევია წლების განმავლობაში, მაგრამ სასიამოვნო მოვალეობად მიმაჩნია განსაკუთრებული მადლიერება გამოვხატო ნინო ინაიშვილის მიმართ, ვინც ამ წიგნის მომზადება იტვირთა და მუდმივად გვერდში მედგა საქართველოში მუშაობისას. ვიმედოვნებ და წინასწარ გხედავ, რომ ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი გააგრძელებს წარმატებულ მოღვაწეობას, როგორც განათლების და კვლევის პირველხარისხოვანი კერა.

დაბოლოს, მადლობა მინდა გადაუხადო ჩემს შესანიშნავ მთარგმნელს – თამარ სიხარულიძეს, ვისმა ერუდიციამ კლასიკურ არქეოლოგიაში და ინგლისური ენის ღრმა წვდომამ შესაძლებელი გახადა ჩემს მძიმე ტექსტთან შეჭიდება და მისი შესანიშნავად გადმოქართულება.

მსურს ასევე მადლობით მოვიხსენიო ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა ორიგინალური წიგნის ქართულად თარგმნის ნებართვისთვის. და, რაც ყველაზე მთავარია, გულწრფელ მადლობას ვუცხადებ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს მხარდაჭერისთვის, რამაც შესაძლებელი გახადა ქართული თარგმანის პუბლიკაცია.

ახლა ისღა გვრჩება, რომ ახალი პროექტებისკენ, ახალი პუბლიკაციებისა და კვლევებისკენ გავწიოთ. მთელი გულით ვი-

მედოვნებ, რომ ჩემი წიგნი საინტერესო და სასარგებლო იქნება ქართველი სტუდენტებისა და მეცნიერთა ახალი თაობისათვის. მხიბლავს იმის წარმოდგენა, რომ ახლანდელი ქართული თარგმანი ჩემი წიგნისა *საქართველო ანტიკურ ხანაში*, მასში მოცემულ არგუმენტაციებთან და დასკვნებთან დათანხმებისა თუ არდათანხმების მიუხედავად, ხელს შეუწყობს ამ სფეროში უფრო მეტი წიგნების შექმნას მომავალში.

დ. ბ.

ექსეკუტერი
ოქტომბერი, 2013

წიგნის ბეჭედი

ეს წიგნი საქართველოში, ბრიტანეთსა და აშშ-ში გამართული მწვავე დებატების გამოწვევლილვით შესწავლის შედეგია. ეს არის უფრო საფუძვლიანი გამოკვლევა, ვიდრე ამომწურავი ნაშრომი. თუმცა, ვიმედოვნებ, თემის გარშემო კამათსა და ძიებას გააღვივებს, განსაკუთრებით ქართველი მეცნიერების მხრიდან.

წიგნთან დაკავშირებულ კვლევას შევუდექი 1985 წელს, როდესაც ოქსფორდის უნივერსიტეტის უორდროპების კომიტეტმა მარჯორი უორდროპის სახელობის სამწლიანი სტიპენდიით დამაჯილდოვა. იმხანად შავიზღვისპირეთზე ბევრს ვფიქრობდი, რამდენადაც სადოქტორო ნაშრომზე მუშაობამ ამ რეგიონის პოტენციალში დამარწმუნა (Braund, 1984), მაგრამ საქართველოზე ყურადღების შეჩერების პატივი და წყალობა სწორედ უორდროპების კომიტეტმა მარგუნა. წიგნი უორდროპებს აქედან გამომდინარე ეძღვნება. ენით გამოუთქმელია ჩემი მადლიერება – ამ ჯილდომ ურთულეს პერიოდში მომისწრო და თან ახალი სამყარო გადამიშალა.

1985 წლისთვის ქართველ მეცნიერებთან გარკვეული ურთიერთობისა და მათი როგორც მეცნიერული, ისე პირადული სულგრძელი დამოკიდებულების პირველი გამოცდილება უკვე მიღებული მქონდა. ჩემს არაოფიციალურ წერილზე პროფესორ ოთარ ლორთქიფანიძისგან გამამხნევებელი პასუხი და საქართველოს ისტორიულ წარსულზე შექმნილი წიგნებისა და ამონაბეჭდების ამანათი მივიღე. მალე საქართველოში ჩავედი და თბილისში გაუფრთხილებლად გამოვცხადდი არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში, სადაც შევიტყვე, რომ ცენტრის დირექტორი ოთარ ლორთქიფანიძე საზღვარგარეთ იმყოფებოდა. იმედგაცრუება თბილი მიღებით გამიქარწყლა დირექტორის მოადგილემ, ვახტანგ ჯაფარიძემ, რომელმაც დარეჯან კაჭარავასთან წარმადგინა.

ჯერ ისევ ძველი საბჭოთა კავშირის დღეები იყო. მე, ფორმალურად ტურისტმა, მეცნიერებათა აკადემიის განყოფილებაში შევებიჯე და საქართველოს წარსულზე ნაშრომის ავტორობის მაძიებლად გამოვაცხადე თავი. ჩემი მობორძიკე რუსულისა და ქართულის სრული უცოდინრობის მიუხედავად, კეთილად და შემწყნარებლურად მიმიღეს. ეს ის დრო იყო, როდესაც უცხოელებთან საქმის დაჭერა არასასურველი იყო. მართალია, ჩემთვის ეს ცნობილი არ ყოფილა, მაგრამ ჩემს მასპინძლებს მარტოდენ

ჩემი იქ ყოფნაც კი რეალურ სირთულეებს უქადდა. და მაინც, ასე დამყარდა კავშირები, ახლო მეგობრობაში რომ გადაიზარდა: მე ყოველწლიურად ვბრუნდებოდი საქართველოში, ხოლო 1990 წელს ქართველებიც ჩავიყვანე ბრიტანეთში, რაც ბრიტანეთის აკადემიის შორსმჭვრეტელობის წყალობით მოხდა.

სწორედ ბრიტანეთის აკადემიამ მიმავლინა საქართველოში სამი თვით 1988 წელს. ეს, ალბათ, ამ სახის პირველი ვიზიტი იყო ბრიტანეთის გაერთიანებული სამეფო – სსრკ კულტურულ ურთიერთობათა ხელშეკრულების ფარგლებში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია უბადლო მასპინძელი გამოდგა. დაახლოებით ერთი თვე თბილისში, ირინა ჯალაღანიასთან ყოველდღიურ კონტაქტში ვმუშაობდი. შემდეგ ვანში (დასავლეთ საქართველო), ამავე პერიოდით. ხოლო მესამე თვე ბათუმში (აჭარა) და სოხუმში (აფხაზეთი) დავყავი. ჩემ მიერ რომელიმე ძეგლის მონახულების ოდნავი სურვილის გამოხატვისთანავე უზარმაზარ მანძილებზე დიდი ხალხით დამატარებდნენ. მამარაგებდნენ ძვირფასი ახალი და ძველი პუბლიკაციებით, აგრეთვე, გამოქვეყნებული თუ გამოუქვეყნებელი აღმოჩენების ამსახველი ფოტოებითა და დეტალებით. გამთხრელები ახსნა-განმარტებებს მაძლევდნენ საკვლევი ძეგლების შესახებ და მუზეუმები საცავეებს მიღებდნენ, როცა კი მოვისურვებდი: განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნო ჯანაშიას მუზეუმი თბილისში და ადგილობრივი მუზეუმები ვანში, ფოთში, ბათუმსა და სოხუმში.

მრავალი მეცნიერის მიმართ მაქვს მაღლიერების განცდა იმ ადრეულ წლებში გაწეული დახმარებისა და მეგობრობისათვის, დღესაც რომ გრძელდება. საქართველოში მოღვაწე მხოლოდ ჩემი უახლოესი კოლეგებით შემოვიფარგლები და ამ მაღლიერების ნიშნად დავასახელებ მათ (ჯეროვან შემთხვევაში ოჯახებითურთ) ანბანური თანმიმდევრობით*.

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში (თბილისი): მალხაზ ბარამიძე, შოთა ჩართოლანი, გელა გამყრელიძე, ვახტანგ ჯაფარიძე, დარეჯან კაჭარავა, ნინო კიდურაძე, გურამ კვირკველია, ვახტანგ ლიჩელი, ოთარ ლორთქიფანიძე, თეიმურაზ (გული) მიქელაძე, გენო ნასიძე, ვახტანგ ნიკოლაიშვილი, რამინ რამიშვილი. ჯანაშიას მუზეუმში (თბილისი): იულონ გაგოშიძე, ელგუჯა გოგაძე, „ღალი“ ჯავახიშვილი, თამრიკო სიხარულიძე, მედეა წოწელია. ჩემთვის განსაკუთრებული პატივი იყო საუბრები რომაულ კოლხეთზე ვადიმ ლეჭინაძესთან, რომლის გარდაცვალება დიდი დანაკლისია რომაული პერიოდის კვლევისთვის საქართველოში.

* დაცულია ორიგინალში მოცემული რიგითობა (მთარგ.).

ცენტრშიც და ჯანაშიას მუზეუმშიც ბიბლიოთეკის თანამშრომელთა ჩინებული შემადგენლობა იყო. მადლობას მოვასხენებ ჯურხა ნადირაძეს ხელოვნების მუზეუმიდან (თბილისი); მარინე მიზანდარს ხელოვნების ინსტიტუტიდან, გურამ ღორთქიფანიძეს და მზექალა შანიძეს თბილისის უნივერსიტეტიდან. საქართველოში ჩემი სამუშაოს წინსვლისთვის გაწეული უფრო ზოგადი დახმარებისთვის მადლობას ვუხდი აგრეთვე მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტს ალექო თავხელიძეს და წევრ-კორესპონდენტებს, განსაკუთრებით, ანდრია ავაქიძეს და როინ მეტრეველს.

ვანში წლების განმავლობაში მხედებოდა სტუმართმოყვარეობა, კეთილი დამოკიდებულება და უაღრესად საინტერესო საუბრები ექსპედიციის მრავალრიცხოვან წევრებთან, მუზეუმის თანამშრომლებთან და ადგილობრივ მცხოვრებლებთან.

განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონი – აჭარა, რაც მნიშვნელოვანწილად იქაურ მეცნიერთა დამსახურებაა. მადლობა მინდა მოვასხენო ბათუმის ინსტიტუტის დირექტორს დავით ხახუტაიშვილს და მის კოლეგებს, განსაკუთრებით, ამირან კახიძეს და გია თავამაიშვილს. ნინო ინაიშვილი ჩემი უცვლელი გონიერი და მომხიბვლელი თანამოსაქმე იყო არა მარტო მის მშობლიურ ბათუმში, არამედ თბილისშიც. მისი ურყევი და პუნქტუალური მეცნიერული მიდგომის გარეშე ეს წიგნი ალბათ არც შედგებოდა. მხურვალე მადლობა მას, მის ოჯახს და მის მრავალრიცხოვან ბათუმელ მეგობრებსა და კოლეგებს.

დღეს აფხაზეთზე საუბარი უდიდესი მწუხარებისა და სინანულის გარეშე შეუძლებელია. მადლობა მინდა გამოვხატო კოლეგებისაგან სოხუმში მიღებული მნიშვნელოვანი დახმარებისთვის. ამას რომ აღვნიშნავ, კიდევ უფრო მაწუხებს აფხაზებსა და ქართველებს შორის მომხდარი პოლიტიკური და სამხედრო კონფლიქტის თანამდევი გაუცხოება სამეცნიერო ასპარეზზე. 1988 წელს, მზარდი დაძაბულობის პირობებში, ლუდმილა ხრუშკოვამ და სერგეი შამბამ ოჩამჩირედან (გიენოსი) განთიადამდე გადაჭიმულ ზღვისპირა ზოლში განლაგებული ძირითადი ძეგლები დამათვალიერებინეს, გიორგი შამბამ თავისი გათხრები მაჩვენა ეშერაში, ხოლო იური ვორონოვმა თავსხმა წვიმაში ამიყვანა წებელდის ხეობაში.

1988 წელს ქართული ენის სერიოზული შესწავლა დავიწყე და პირველი ნაბიჯები მერი ნიკოლაიშვილთან გადავდგი თბილისის უნივერსიტეტში. იმ დროისათვის ჩემი გამართული რუსუ-

ლი უკვე საკმარისი აღარ იყო; ქართველ არქეოლოგთა და ისტორიკოსთა მიერ შექმნილი დიდალი ფრიად მნიშვნელოვანი მეცნიერული პროდუქციის გასაცნობად, და, რაც საბოლოო ანგარიშით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, ქართველებთან მათთვის ბუნებრივ, მშობლიურ ენაზე ურთიერთობისთვის, ქართულის ცოდნა მჭირდებოდა. როდესაც ინგლისში დავბრუნდი, უორდროპების კომიტეტის წევრმა ჯორჯ ჰიუიტმა ქართული ენის სწავლება ერთადერთი გასამრჯელოს – ჩემი მადლიერების საფასურად შემომთავაზა; მისი ქართული ენის უბადლო ცოდნას ამ ენისადმი მისივე ერთგულება თუ შეედრება მხოლოდ. ის და მისი კოლეგები ლონდონში, განსაკუთრებით, დონალდ რეიფილდი და ამჟამად ჯონ რაიტი ქართველური კვლევის ცენტრს ქმნიან ბრიტანეთში; თავისთავად მათი არსებობა ჩემთვის უკვე დასაყრდენს წარმოადგენდა.

ჩემი რეგულარული ვიზიტები საქართველოში გრძელდებოდა. 1990 წელს კი თბილისში ელგუჯა ხინთიბიძის მიერ მოწოდებული საზაფხულო სკოლა გახდა ამ წიგნზე მუშაობის მომდევნო ეტაპის მაჩვენებელი. სკოლის ორგანიზატორებმა და მათმა ჯგუფმა (გამოყოფდი მანანა ერქომაიშვილს და ნინო შუღლაძეს, თუმცა სხვების დამსახურებაც უდავოა) თავი მოუყარეს საქართველოს და ქართული ენის შემსწავლელთა შესანიშნავ ჯგუფს მთელი მსოფლიოდან. სწორედ აქ ნანი ჭანიშვილმა და მისმა თბილისის უნივერსიტეტელმა კოლეგებმა ჩემი ფორხილი რაღაც უფრო ასატანად თავისუფალ და იდიომატურ ქართულად გარდაქმნეს. ენაზე უფრო დიდი საჩუქარი კი რა უნდა იყოს! უსაზღვროდ მადლიერი ვარ მისი და მისი ოჯახისა, მათ მიერ გაწეული გულდია მასპინძლობისათვის – იმ ძნელი და ხიფათიანი წლებიდან მოყოლებული დღევანდლამდე.

1987 წლიდან სისტემატურად ვმონაწილეობ ვანში სერიულად გამართულ სიმპოზიუმებში და მრავალი სხვა ქართველი კოლეგა გავიცანი, 1987 წელს სიმპოზიუმზე პირველად შევხვდი გოჩა ცეცხლაძეს, რომლის საქმიანობა ბელიოლის კოლეჯში ამჟამად, როცა ამას ვწერ, განსაკუთრებულ სიამოვნებას მანიჭებს. ეს საქართველოსა და საერთოდ ყოფილი საბჭოთა კავშირის სივრცეში მომხდარი ცვლილებების ერთი დადებითი შედეგია მას შემდეგ, რაც ამ წიგნზე მუშაობას შევუდექი.

წიგნში შესული ის ფოტოები, რომლებიც მე არ მეკუთვნის, ჩემი ქართველი კოლეგების ნათავაზებია. ოთარ ლორთქიფანიძის მოწოდებულია ტაბ. 2 და 5-7; გიორგი შამბამ უზრუნველყო ტაბ. 3-4. ბათუმის ინსტიტუტის მასალებიდან შედგა ტაბ. 9, 11 და 12. სოხუმის მუზეუმმა წიგნს ტაბ. 14 შესძინა. მადლობა ჯანაშიას მუზეუმის დირექტორს ლევან ჭილაშვილს ტაბ. 15, 18 და 19 შესაღებნად რეპროდუქციის ნებართვისათვის და მასთან ერ-

თად იულონ გაგოშიძეს ტაბ. 16 და 17-თვის უკიდურესად კრიტიკულ პირობებში წარმოებულ ფოტოგადაღებაში გაწეული დახმარებისთვის. რამინ რამიშვილის მიერ შემომატებულია ტაბ. 20; ტაბ. 21-თვის მადლობას ვუხდით ძალისხმევას ექსპედიციას.

საქართველოში ჩემს მზარდ ინტერესებს და თანამონაწილეობას ბრიტანეთში საოცრად პოლარიზებული დამოკიდებულებით შეხვდნენ. სიამოვნებით უნდა აღვნიშნო, რომ დამფინანსებელი ორგანიზაციების და კოლეგების უმრავლესობის მხრივ ენთუზიაზმი და ხელის შეწყობა გაცხადდა; ხოლო იმ მცირედთაგანთ, ვინც უმეცრებას ნეტარი სიმშვიდით უყურებს, იქნებ ამ წიგნმა მაინც გასცეს ერთგვარი პასუხი. უორდროპების კომიტეტის გარდა, მუდმივად მეხმარებოდა ბრიტანეთის აკადემია: განსაკუთრებით ვემადლიერები ჯეინ ლიდონს, რომელიც უდავოდ იდეალური ადმინისტრატორია. მადლობა მინდა გადავუხადო გრანტებისათვის ლივერპოლის სამეურვეოს, ვულფსონის ფონდს და ტვიდის კვლევის ფონდს.

ჩემი სპეციფიკური ბიბლიოგრაფიული მოთხოვნები ბიბლიოთეკებს და მათ თანამშრომლებს სრული დატვირთვით ამუშავებდა. დიდად ვისარგებლე ეშმოლის მუზეუმის ბიბლიოთეკის განთქმული რესურსებით, განსაკუთრებით კი 1990-91 წლებში, როდესაც ოქსფორდში, ვულფსონის კოლეჯში ვსტუმრობდი, როგორც მკვლევარი. ლონდონის SOAS უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა ბევრ შემთხვევაში საკმაოდ ღირებული ინფორმაციის შემცველი აღმოჩნდა. ასევე ნაყოფიერი გამოდგა ბრისტოლის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა, სადაც არაერთი ღირებული ნაშრომი აღმოჩნდა დაცული. ორივე დაწესებულებასთან საპატიო ურთიერთობის მადლობელი ვარ. ექსეტერში სტიუარტ მაკუილიამი მიწვედა საიმედო დახმარებას, ხოლო ჰიდერ ევამ ბიბლიოთეკათშორისი სესხულობა ხელსაყრელ ფორმად აქცია.

არანაკლები სითამამით მიემართავდი სპეციალური სფეროს მკვლევრებს ექსპერტული შეფასების მოსაპოვებლად. კერძოდ, მარტინ ჰენიგმა ფასდაუდებელი კონსულტაცია გამიწია რომაული პერიოდის გემებზე, ხოლო მარტინ პრაისისგან რჩევები და კოლხური მონეტების ფოტოები მივიღე. იშვიათი შემთხვევა არ იყო, რომ ჯოის რეინოლდი თავის უზარმაზარ ეპიგრაფიკულ ცოდნას ჩემს განკარგულებაში გადმოსცემდა.

უფრო თუ განვაზოგადებ, მადლობა მინდა ვუთხრა ასევე კოლეგებს, ვისგანაც ესოდენ საჭირო მხარდაჭერას და მორალურ დახმარებას ვიღებდი ბრიტანელ მეცნიერთა უმრავლესო-

ბისა და ჩემთვისაც სიძნელეებით აღსავსე უკანასკნელი ათწლეულის განმავლობაში. ძალზე სხვადასხვანაირად მამხნევებდნენ ჯონ ბორდმანი, ენტონი ბრაიერი, ავერილ კემერონი, ჯონ მეთიუსი, ფერგუს მილარი, ჯონ უილკსი და რამდენიმე მეგობარი და კოლეგა ექსპერტში, სადაც განსაკუთრებული დიდსულოვნებით რუსული დეპარტამენტის წევრები და წევრ-კორესპონდენტები გამოირჩეოდნენ.

პიტერ უაიზმანმა ვაჟკაცური შემართებით მთელი ჩემი ხელნაწერი წაიკითხა იმ დროს, როდესაც უამრავი სხვა საქმე ჰქონდა თავზე საყრელად. ის და ჩემი ექსპერტული კოლეგები წლების განმავლობაში ჩემი ქართული საზრუნავით ცხოვრობდნენ და თანაბრად იმსახურებენ ჩემგან მადლიერებას და გულისხმიერებას. ჯონ ჰაინდმა წიგნის პირველი ნახევარი წაიკითხა: ძველი შავიზღვისპირეთის მისი დეტალური, ოცდაათწლიანი ცოდნა მუდმივი შთაგონებით მავსებდა. რიჩარდ ბაქსტონმა ჩამინერგა გამბედაობა – შევჭრილიყავი ისეთ სფეროში, როგორიც გახლავთ ანტიკური *mentalités* (აზროვნება – მთარგ.) წიგნის პირველ თავში, ხოლო ჯეფრი გრეიტრექსი პროკოპი კესარიელის მტკიცე და კარგად ინფორმირებული დამცველი გამოდგა წიგნის ბოლო თავში ჩემ მიერ მიტანილი იერიშის საპირისპიროდ. ყველა მათგანის მადლობელი ვარ, კრიტიკისათვის, მეგზურობისა და მონაწილეობისათვის. რუკები მაიკლ რუილარდმა ჩვეული ხალისიანი გუნება-განწყობით და სიზუსტით გამოხაზა.

ეს ჩემი პირველი წიგნია, ოქსფორდის უნივერსიტეტში რომ გამოქვეყნდა და ძალიან ვიმედოვნებ, რომ უკანასკნელი არ იქნება, იმდენად სასიამოვნო და პროფესიონალიზმით აღბეჭდილი განცდა გამოძევა. საგანგებოდ ვუხდი მადლობას შემწენარებელ ჰილარი ფელდმანს, რომელიც დიდი ინტერესით და ვადას ჩამორჩენილი ავტორის შეუვიწროებლად უძღვებოდა საქმეს, ელიზაბეთ სტრეტფორდს და ჩემი ხელნაწერის რედაქტორს, მახვილი და გამოცდილი თვალის მქონე ჯონ კორდის.

დაბოლოს, მადლობა მინდა ვუთხრა ჩემს ცოლს, სიუზანას, რომელმაც საქართველოში ჩემი გატაცება არა მარტო მიიღო, არამედ, ფაქტობრივად მთელი არსებით გადაეშვა ამ საქმეში. ხშირად დამეყვებოდა საქართველოში, სადაც სხვა მრავალმხრივ ნიჭიერებასთან ერთად, ფოტოგრაფის და დიპლომატის მშვენიერი უნარიც გამოავლინა, თან როგორღაც, იმავდროულად, ლუკანუსის თარგმნასაც ასევერებდა. რომ არა მისი მხარდაჭერა, ზოგჯერ ფინანსურიც კი, ეს წიგნი არ იარსებებდა.

დ. ბ.

ექსპერტი
აგვისტო, 1993

სარჩევი

რედაქტორისაგან	v
წინასიტყვაობა ქართული გამოცემისათვის	ix
წინასიტყვაობა	xiii
ილუსტრაციების სია	xx-xxi
შემოკლებები	xxii-xxiii
შესავალი	1
1. საქართველოს წარმოსახვისათვის ანტიკურ სამყაროში	11
2. ანტიკური საქართველოს გეოგრაფია და ეკონომიკა	59
3. არქაული პერიოდის საქართველო: ბერძნების შემოსვლა კოლხეთში	105
ექსკურსი: კოლხეთის ადრეული მონეტები	171
4. აქემენიდები და სელევკიდები საქართველოში	177
5. მითრიდატე, პომპეუსი და იბერიის ასპარეზზე გამოჩენა	220
6. კოლხეთი პრინციპატის მმართველობის დროს	247
7. იბერია პრინციპატის მმართველობის დროს	293
8. რომაელებსა და სასანიდებს შორის: მესამე-მეოთხე საუკუნეები	342
9. ომი ლაზიკაში: მეხუთე-მეექვსე საუკუნეები	388
ბიბლიოგრაფია	457
საძიებელი	493

ტაბულები

ტაბ. 1. კოლხეთის სურათი თანამგზავრიდან: მდინარეების აღუვიონის პლუმაჟი აჩვენებს აღმოსავლეთ შავი ზღვის დინების საათის ისრის საწინააღმდეგო მიმართულებას	70
ტაბ. 2. დიდი „ცხენებიანი სამარხი“ ახველდიანების გორაზე, ვანი (სამარხი №12)	152
ტაბ. 3. შავფიგურიანი ზარისებრი ამფორა აღმოჩენილი ეშერის მახლობლად. დიონისური სცენა	161
ტაბ. 4. შავფიგურიანი ზარისებრი ამფორა აღმოჩენილი ეშერის მახლობლად: სამხედრო სცენა (?)	162
ტაბ. 5. ოქროს დიადემა ახველდიანების გორადან, ვანი (სამარხი №6, ძვ.წ. V ს.)	186
ტაბ. 6. ოქროს ყელსაბამის ნაწილი ახველდიანების გორადან, ვანი (სამარხი №11, ძვ.წ. V ს.)	187
ტაბ. 7. ოქროს საბეჭდავი ბეჭედი დედატოსის სამარხიდან, ახველდიანების გორა, ვანი (სამარხი №9, ძვ.წ. IV ს. ბოლოსანები)	199
ტაბ. 8. წარწერიანი ბრინჯაოს ფილა ახველდიანების გორადან, ვანი (ცენტრალური ტერასა, დაახლოებით ძვ.წ. 300 წ.)	200
ტაბ. 9. ფორტი აფსაროსში	260
ტაბ. 10. ახ.წ. I საუკუნის ჭრაქი აფსაროსის ფორტიდან	262
ტაბ. 11. გონიოს განძის ნაწილი	268
ტაბ. 12. ლუციუს ვერუსი ციხისძირის განძიდან	273
ტაბ. 13. „არიანეს“ წარწერა სოხუმიდან (ამჟამად დაკარგული)	281
ტაბ. 14. აბაზგთა (?) ელიტის სამი წარმომადგენელი, მარცხნიდან მარჯვნივ: ნინასი, ვარნოხესი და თიეძანესი. დაახლოებით ახ.წ. II ს. აღმოჩენილი სოხუმის მახლობლად	283
ტაბ. 15. ღაზი დიდგვაროვანის თავი. ოქროს ბუდეში ჩასმული ამეთვისტო (კლდეეთი)	291
ტაბ. 16. სერაფიტის ეპიტაფია. დაახლოებით ახ.წ. 150 წელი	306
ტაბ. 17. „ფლავიუსების“ წარწერა მცხეთიდან	324

ტაბ. 18. ანტინოეს გამოსახულება არმაზისხევის ვერცხლის ფიალაზე, მცხეთა	336
ტაბ. 19. მარკუს ავრელიუსის გამოსახულება ვერცხლის ფიალის ოქროს მედალიონზე ბაგინეთიდან, მცხეთა	338
ტაბ. 20. ინტალიო ჟინგალიდან: BAKYR ALANA	356
ტაბ. 21. ძალისის დიონისური მოზაიკის ცენტრალური ნაწილის სცენის დეტალი (მირიან კილაძის ფოტო)	371

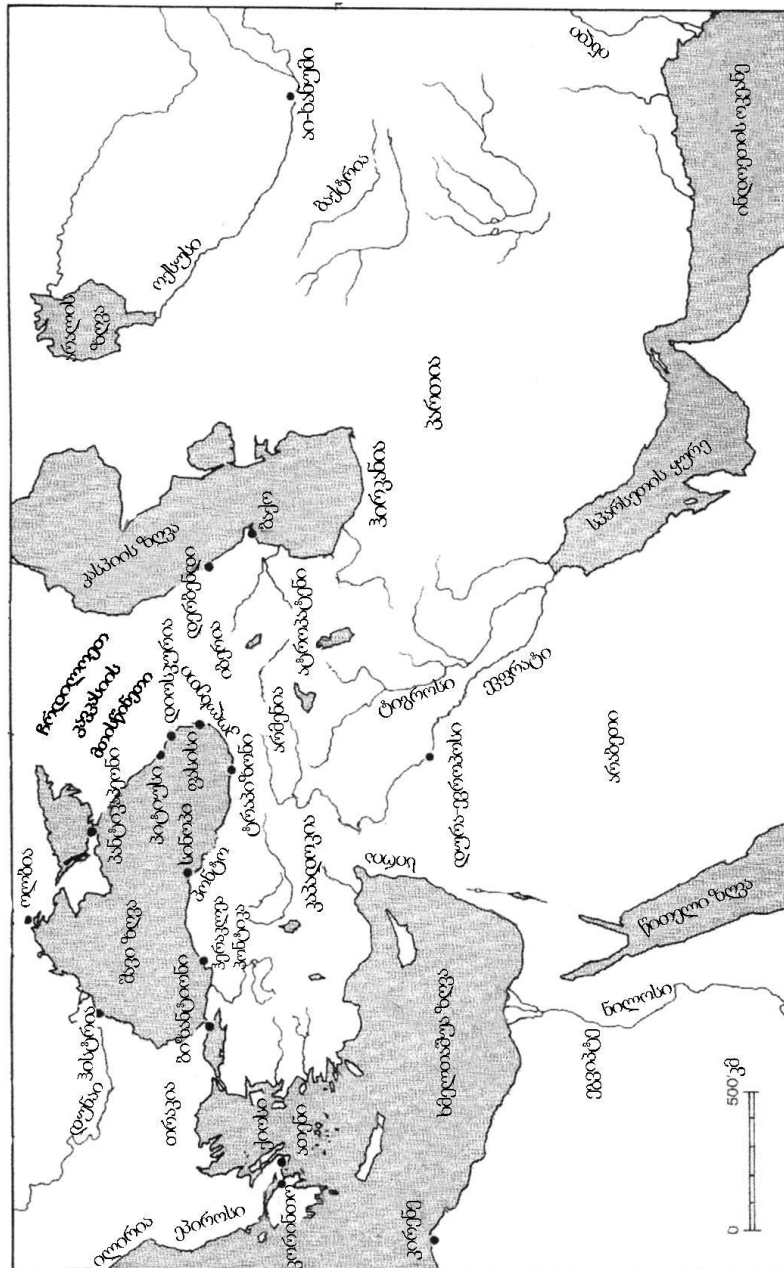
სურათები (რუკები)

სურ. 1. ძველი საქართველოს მდებარეობა	xxiv
სურ. 2. ძირითადი უღელტეხილები კავკასიონის მთავარ ქედზე	67
სურ. 3. კოლხეთი ბერძნულ პერიოდში	129
სურ. 4. ფიჭვნარის სქემატური გეგმა	166
სურ. 5. იბერია	233
სურ. 6. კოლხეთი (ლაზიკა) რომაულ ხანაში	248
სურ. 7. გონიოს ციხე-სიმაგრე	261
სურ. 8. ნოქალაქევის (არქეოპოლისი) ციხე-სიმაგრე	442

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

<i>მაცნე</i>	<i>საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე</i>
<i>მსკა</i>	<i>მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიის- თვის</i>
<i>სდსძ</i>	<i>სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები, თბილისი.</i>
<i>სმამ</i>	<i>საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე</i>
<i>სსმაე</i>	<i>ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები</i>
<i>სსმმ</i>	<i>ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე</i>
<i>ВВр</i>	<i>Византийский Временник, Москва</i>
<i>ВДИ</i>	<i>Вестник Древней Истории, Москва</i>
<i>ИАБНИИЯЛИ</i>	<i>Известия Абхазского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. Д. Гулия АН ГССР (Сухуми)</i>
<i>КСИА</i>	<i>Краткие сообщения Института Археологии, Москва</i>
<i>ПАИ</i>	<i>Полевые Археологические исследования, Тбилиси</i>
<i>СА</i>	<i>Советская Археология, Москва</i>
<i>САНГ</i>	<i>Сообщения Академии наук ГССР. Тбилиси</i>
<i>ТАИЯЛИ</i>	<i>Труды Абхазского Института Языка, Литературы и Истории им. Д. Гулия АН ГССР, Сухуми</i>
<i>ABSA</i>	<i>Annual of the British School at Athens</i>
<i>AE</i>	<i>Année épigraphique</i>
<i>ANRW</i>	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i>
<i>BAR</i>	<i>British Archaeological Reports</i>
<i>BCH</i>	<i>Bulletin de correspondance hellénique</i>
<i>BSOAS</i>	<i>Bulletin of the School of Oriental and African Studies</i>
<i>CAN</i>	<i>Cambridge Ancient History</i>
<i>CQ</i>	<i>Classical Quarterly</i>
<i>DHA</i>	<i>Dialogues d'histoire ancienne</i>
<i>FGH</i>	<i>Fragmente der griechischen Historiker</i>
<i>FHG</i>	<i>Fragmenta Historicorum Graecorum</i>
<i>GRBS</i>	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i>
<i>HRR</i>	<i>Historicorum Romanorum Reliquiae</i>
<i>IGR</i>	<i>Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes</i>
<i>ILS</i>	<i>Inscriptiones Latinae Selectae</i>

<i>IOSPE</i>	<i>Inscriptiones Orae Septentrionalis Ponti Euxini</i>
<i>JHS</i>	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
<i>JRS</i>	<i>Journal of Roman Studies</i>
<i>LINC</i>	<i>Lexicon Iconographiae Mythologicae Graecae</i>
Meiggs-Lewis	R. Meiggs and D. M. Lewis, <i>A. Selection of Greek Historical Inscriptions</i> (Oxford, 1969)
<i>OJA</i>	<i>Oxford Journal of Archaeology</i>
<i>PCPS</i>	<i>Proceedings of the Cambridge Philological Society</i>
<i>PG</i>	<i>Patrologia Graeca</i>
<i>PIR</i> ²	<i>Prosopographia Imperii Romani</i> (2nd edn.)
<i>PLRE</i>	<i>Prosopography of the Later Roman Empire</i>
<i>P.Oxy.</i>	<i>Oxyrhynchus Papyri</i>
<i>PP</i>	<i>La parola del passato</i>
<i>RevArch</i>	<i>Revue archéologique</i>
<i>RIC</i>	<i>The Roman Imperial Coinage</i>
<i>RSA</i>	<i>Rivista storica dell'antichità</i>
<i>SEG</i>	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
<i>Syll.</i> ³	<i>Sylloge Inscriptionum Graecarum</i> (3rd edn.)
<i>TAPhA</i>	<i>Transactions of the American Philological Association</i>
<i>ZPE</i>	<i>Zeitschrift für Papirologie und Epigraphik</i>

სურ. 1. ძველი საქართველოს მდებარეობა

შესავალი

ეს წიგნი ანტიკური საქართველოს ისტორიის აგების ძირითად მიზანს ემსახურება. მოცემულ შემთხვევაში ისტორიული კონსტრუქციის აგების ამოცანა უფრო ფუნდამენტურად იდგა, ვიდრე ეს ჩვეულებრივად ხდება ძველი ისტორიის გამოკვლევებში, რადგან საქართველოს ისტორია, მნიშვნელოვანწილად, დღემდე არ ასახულა დასავლურ ისტორიოგრაფიაში და არც რაიმე მსგავსი ფორმით გვხვდება. ასეთი ისტორიის დაწერის მცდელობაც კი იშვიათი იყო ინტელექტუალური ტრადიციის მიხედვით. რამდენიმე ღირსსაცნობ გამოჩინების თუ არ ჩავთვლით, ძველი საქართველოს ისტორიას დასავლური ისტორიოგრაფია უბრალოდ გვერდს უვლიდა.¹ ეს წიგნი ახალი წამოწყების მცდელობაა. ის გთავაზობთ ისტორიულ ჩარჩოს, რომლის ფარგლებშიც შესაძლებელია დავიწყოთ ძველი საქართველოს გააზრება.

ამავდროულად, ეს არის ანტიკური ხანის ისტორიკოსებისათვის შედარებით ნაცნობი, ბერძნული კოლონიზაციიდან მოყოლებულ პერიოდთან დაკავშირებული საკითხების შესწავლის და მოკვლეული ინფორმაციის მოწოდების გულმოდგინე მცდელობა. მთლიანობაში, წიგნის ჩანაფიქრი უფრო მეტია, ვიდრე რეგიონული ისტორია: ის ისწრაფვის ნაცნობი თვალსაწიერის გაფართოებას საქართველოს ისტორიის ჩართვით შედარებით კარგად ცნობილი საკითხების ახლებურად გააზრება-შეფასებაში და წარმოადგენს იმის უარყოფას, რომ ძველი ისტორია შემოისაზღვრება მხოლოდ ათენისა და რომის პოლიტიკური ცხოვრების კონკრეტული წლების შესწავლით. ჩვენ შევეცდებით ვაჩვენოთ, რომ ძველი ისტორია გაცილებით მრავალისმომცველია, ვიდრე ორი ქალაქის კონკრეტული ისტორია.

საქართველოს რაც შეეხება, გასაცნობი და გასარკვევი ბევრია, გაცილებით უფრო მეტი, ვიდრე ტრადიციულმა უბუდე-ბელყოფამ და არცოდნამ შეიძლება გვიკარნახოს. ლიტერატურული ცნობები ანტიკური საქართველოს შესახებ მრავლად მოიპოვება, თუმცა ისინი ძალზე მიმოფანტულია ვრცელ ანტიკურ წყაროებში. წერილობით მოწმობათა ნაწილი საკუთრივ ამიერკავკასიიდან მომდინარეობს, განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქარ-

¹ ისტორიულ საქართველოზე ინგლისურად დაწერილ ძირითად ნაშრომებს შეადგენს Allen (1932) და დევიდ მარშალ ლენგის მრავალი გამოკვლევა, რომელთაგან უმთავრესია Lang (1966). შდრ. Toumanoff (1963).

თლის ცხოვრებაში მონათხრობი საქართველოს წარსული. ამის გარდა, საქართველოს წარსული ფართო და ინტენსიური არქეოლოგიური კვლევის საგანი გახდა, უმთავრესად, ბოლო ათწლეულების განმავლობაში. ამ ძალისხმევის შედეგებით გაჯერებულია ქართული და ყოფილი საბჭოთა პერიოდული გამოცემები. გათხრებს კვალდაკვალ დიდი რაოდენობით ანგარიშები და მონოგრაფიები მოჰყვა. უთქმელადაც ცხადია, რომ ამ მასალების უდიდესი ნაწილი დასავლეთისათვის შეუმჩნეველი რჩებოდა. ხშირ შემთხვევაში, მეტად მნიშვნელოვან პუბლიკაციებს გაერთიანებული სამეფოს საუკეთესო ბიბლიოთეკებშიც კი ვერ ნახავთ. წინამდებარე წიგნში ეს არქეოლოგია მხოლოდ ნაშრომის ისტორიული მიზნის საჭიროებისამებრ არის ასახული, თუმცა ძველქართული მატერიალური კულტურის ამა თუ იმ ასპექტით საგანგებოდ დაინტერესებულთათვის ამოსავალი მითითებები მაინც მოიძებნება ამ წიგნის ფურცლებზე.²

საქართველოს ისტორიის არცოდნას თავისი გასაგები მიზეზები აქვს. საცნობია ორი ძირითადი დაბრკოლება, რაც ამას ეღობებოდა. პირველი დაბრკოლება პოლიტიკურია. საქართველო, როგორც სულ ახლახან საბჭოთა კავშირის ერთ-ერთი რესპუბლიკა, პოლიტიკურად მოწყვეტილი იყო ევროპას, ამერიკის შეერთებულ შტატებს და დანარჩენი მსოფლიოს დიდ ნაწილს. აკადემიურ კონტაქტებს გამუდმებით ხელს უშლიდნენ, ყოველთვის თვალყურს ადევნებდნენ – და არა მარტო საბჭოეთის მხრიდან. იზოლაციამ და პოლიტიკურმა კონტროლმა საზიანო შედეგი გამოიღო ქართული საისტორიო და არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის. ახლა პოლიტიკური დაბრკოლება მნიშვნელოვანწილად მოხსნილია, მაგრამ ახალი მსოფლიო წესრიგის გაურკვეველობა და არასტაბილურობა საქართველოშიც ისევე მწვავედ იგრძნობა, როგორც სხვაგან.

² კარგ ბიბლიოგრაფიებს იძლევა Кошеленко (1985), Инадзе и Хазарадзе (1987), Kacharava and Tolordava (1987), О. Лордкипанидзе (1989), О. Lordkipanidze (1991b). *ქართლის ცხოვრება* შეიცავს შუა საუკუნეების განმავლობაში და შესაძლოა, მოგვიანებითაც შედგენილ თხზულებებს. აქედან გამომდინარე, მასში შესული ცნობების ისტორიული ღირებულება სათუთა და მძაფრი პოლემიკის საგანს წარმოადგენს; ქართული ლიტერატურული ტრადიციის და მასთან დაკავშირებული სიძნელეებისადმი შედარებით გაწონასწორებული მიდგომით გამოირჩევა კ. კეკელიძე და ალ. ბარამიძე (1987). *ქართლის ცხოვრების* სტანდარტული გამოცემა ანტიკური პერიოდის შესახებ: სიმონ ყაუხჩიშვილი, *ქართლის ცხოვრება*, I (თბილისი, 1955); გერმანული თარგმანისათვის იხ. Pätsch (1985).

მეორე პრობლემა კომუნიკაციაში მდგომარეობს: თან ახლავს არა მარტო აშკარად დასანახავი ენობრივი სიძნელეები, არამედ უფრო ნაკლებად თვალსაჩინო განსხვავება არგუმენტაციის მეთოდებისა და კვლევის ობიექტების პრიორიტეტების არჩევის თვალსაზრისითაც კი.³ საქართველოს ისტორიის ნებისმიერ მკვლევარს აუცილებლად უნდა შეესწავლა რუსული, ყოფილი სსრკ სახელმწიფო ენა, საჭირო იყო ქართულის ცოდნაც, რადგან მრავალი პუბლიკაცია მხოლოდ ამ ენაზე ხორციელდებოდა. ახლა რუსულს სულ უფრო ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭება და სამეცნიერო პუბლიკაციებისა და დებატების ენობრივი გარემო ძირითადად ქართულია. ძველი ისტორიის სპეციალისტს ყოველთვის პოლიგლოტობა მოეთხოვებოდა და ვიდრე საქართველოს ისტორიის სერიოზულ კვლევას მოკიდებდა ხელს, არა მარტო რუსულს უნდა დაუფლებოდა, არამედ ქართულის სათანადო ცოდნაც უნდა მიეღო. ენის დაუფლებით მიღებული სიამოვნება და აღტაცება ფარავს ენის შესწავლის პროცესის სირთულეს.

წიგნის ცენტრალურ საზრუნავს შეადგენს ხანგრძლივად არსებულ დაბრკოლებათა დასაძლევი გზის დასახვა საქართველოს ისტორიის მისაწვდომად და გასაგებად წარმოსაჩენად. განზრახულია, რომ ძველი საქართველო მოცემული ნაშრომით ძველი მსოფლიოს, უპირველეს ყოვლისა, ბერძნულ, რომაულ და ბიზანტიურ, აგრეთვე სპარსულ, პართულ და სასანურ სამყაროთა არეში მოექცეს. ამის გამო, დაბეჭდვით ხდება ყურადღების გამახვილება ძველი საქართველოს როლზე მსოფლიოში, ამიერკავკასიის გარეთ. ისტორიულად, საქართველო უდიდესი იმპერიების პერიფერიებზე მდებარეობდა. ამ თვალსაზრისით, იგი შეიძლება მართებულიად ჩაითვალოს პერიფერიულ ქვეყნად. მიუხედავად ამისა, მისი მარგინალიზება პერიფერიული მდებარეობის ნიშნით გაუმართლებელია, როდესაც საქმე ძველი ისტორიის თუ ორიენტალისტურ კვლევას ეხება.

იმპერიების პერიფერიები, ჩვეულებრივ ცენტრებთან შედარებით, უფრო მეტი დინამიზმით გამოირჩევა: პოლიტიკური, კულტურული და სამხედრო სისტემების ყველაზე სწრაფი და რადიკალური ცვლილებები სწორედ ახალი გამოწვევის, ახალი ხალხების და ახალი გარემოცვის პირისპირ აღმოჩენილ პერიფერი-

³ განსხვავებები ხშირად რეცენზენტთა იმედგაცრუებაში აისახება, მაგ. Tuplin (1987).

ებში ხდება. სასაზღვრო ზონების მკვლევართათვის კარგა ხანია ცნობილია, რომ ყველაზე მეტად ამაფორიაქებული კითხვები და უმკაცრესი გამოცდები სწორედ პერიფერიებში მოსახლე საზოგადოებათა ხვედრია. ბერძნული კულტურის ინტელექტუალური და მხატვრული ორიგინალობა და მამოძრავებელი ძალა მნიშვნელოვანწილად სწორედ სასაზღვრო ქვეყნებიდან, განსაკუთრებით კი იონიიდან და სამხრეთ იტალიიდან მოდიოდა და ეს პერიფერიული გავლენები ბერძნულმა იმპერიალიზმმა თავის რამდენიმე ცენტრში, ყველაზე ხელშესახებად კი ათენში შეიტანა. ამ თვალსაზრისით არანაკლებ საინტერესოა რომი, რომელმაც საკუთარ პერიფერიაში გადაინაცვლა. უძველეს იმპერიებთან საქართველოს მოსაზღვრე მდებარეობა არა მისი გარიყვის, არამედ მისი შესწავლის აუცილებლობას გვიკარნახებს.

პერიფერია წარმოდგენების მასაზრდოებელია. პერიფერიაში და იმის იქით სხვა სამკვიდრებელია, მიმზიდველი იქნება ეს, მიუღებელი თუ ერთდროულად ერთიც და მეორეც – ამაშია გარკვეულწილად მისი გამოწვევა. რამდენადაც რეგიონთან და, შესაძლოა, რეგიონის შიგნითაც ურთიერთობები ამ წარმოდგენებით იყო განპირობებული, ანტიკური საქართველოს წინამდებარე ისტორია სწორედ წარმოდგენებით და აზრობრივი ხატებით იწყება. თუმცა წარმოსახვითი მსჯელობა პირველი თავით არ ამოიწურება და მას წიგნში არაერთგზის ვუბრუნდებით. მეორე თავში მოცემულია გეოგრაფიულ და ეკონომიკურ რეალობათა შეფასებითი დახასიათება, რაც თავისთავად აღწერილობაზე უფრო მეტის მთქმელია. რეგიონი დანახულია, როგორც უცხოური იმპერიებისათვის სასურველი რესურსების მოსაპოვებელი წყარო. კავკასიონი ბუნებრივ ზღუდეს ქმნიდა, მაგრამ მთავრების გადაღახვა შესაძლებელი იყო მის გაყოლებაზე არსებული მთელი რიგი უღელტეხილებით. ამავე დროს, მთები არა მარტო საზღვრავდა საქართველოს, არამედ ყოფდა კიდეც; უმთავრესი გამყოფი კი, დასავლეთით მდებარე კოლხეთსა და აღმოსავლეთით მდებარე იბერიას შორის გადაჭიმული სურამის ანუ ლიხის ქედი, არსებითი დატვირთვის მატარებელი იყო საქართველოს ისტორიაში – როგორც ბიძგის მიმცემი, რომ კოლხეთის მზერა დასავლეთით, შავი ზღვის გაღმა ბერძნულ-რომაული სამყაროსაკენ ყოფილიყო მიმართული, ხოლო იბერიისა – უპირატესად აღმოსავლეთით, სპარსეთისაკენ.

რაგინდ „მგზავრობისათვის უშორესი“, ბერძნული სამყაროდან კოლხეთი საზღვაო გზით მაინც ადვილად მისადგომი იყო.

აქ შედგა იმ ურთიერთობისა და დასახლების პროცესი, რასაც საყოველთაოდ მიღებული განსაზღვრებით ბერძნული კოლონიზაცია ჰქვია. მესამე თავში კრიტიკულადაა განხილული გაცვეთილი ვარაუდები ამ პროცესის ხასიათის შესახებ. მტკიცდება, რომ ზღვისიქითა ბერძნული განსახლება თანამშრომლობაზე გაცილებით უფრო მეტად იყო დამოკიდებული, ვიდრე სამხედრო კონფლიქტზე, რისი განხორციელება მხოლოდ დამკვიდრებული მოსახლეობისათვის იქნებოდა შესაძლებელი. მოყვანილია არგუმენტები იმის სასარგებლოდ, რომ ანტიკური წერილობითი ცნობები ბერძნულ დასახლებაზე შესახებ თვითგამოხატვისა და საკუთარი იდენტიფიკაციის დასამკვიდრებელი გვიანდელი შემოქმედების ნაყოფია და წარმოადგენს იმ რედუქციონისტულ თვალსაზრისს, რომელსაც დროში გაგრძელებული პროცესების ერთბაშად მომხდარ საკვირველ მოვლენებად შემჭიდროების ტენდენცია ახასიათებდა (და კვლავაც ახასიათებს) და რომლის მიხედვით ამ მოვლენების მკაფიოდ დათარიღებაა შესაძლებელი. არქეოლოგია თითქოს გამოსავალს გვთავაზობს,⁴ მაგრამ მეტი-მეტად ხშირია მსჯელობა გამოკვეთილი ეთნიკური კატეგორიებით: ან ბერძნული – ან ბარბაროსული, რის დასაბუთებასაც აწმყოში არქაული სამყაროს შესატყვის მატერიალურ მტკიცებულებათა დასაყრდენი არ გააჩნია. ბერძნული კულტურის, ისევე, როგორც სხვა კულტურების ზეგავლენების გამოვლენა, რა თქმა უნდა, შესაძლებელია, მაგრამ ეთნიკური იარღილები აშკარად არაადეკვატური, სადავო და ცდომილებაში შემყვანია, რადგან საბოლოო ანგარიშში ეს საზოგადოებათა და სუბიექტურობათა კონსტრუქციებს წარმოადგენს, ისტორიული იქნება ეს თუ თანამედროვე.

კოლხეთი სპარსეთის იმპერიის პერიფერიაზე აღმავლობას განიცდიდა: საზოგადოების ელიტაზე ასახული ჩანს არა მარტო ბერძნული, არამედ სპარსული კულტურული და ადმინისტრაციული ზეგავლენა და, ამასთანავე, გარკვეული ჩრდილოკავკასიური გავლენაც შეინიშნება. თუმცა დასავლეთ საქართველო, როგორც წესი, დანაწევრებული რჩებოდა, რაც მეოთხე თავშია არგუმენტირებული. ჩანს, რომ ქვეყნის კულტურული შეკავშირებულობისა და ერთგვარობის მიუხედავად, შიდა სუბრეგიონების გაერთიანება მხოლოდ გარეშე ძალთა ჩარევის შედეგად ხდებოდა შესაძლებელი. როგორც ჩანს, სპარსეთი ამ გამოთვლიანებას

⁴ არქეოლოგიური პუბლიკაციების მიმოხილვა იხ. ქვემოთ, გვ. 457-8.

საკუთარი მიზნებისათვის უწყობდა ხელს, ათენის იმპერია კი, ჩანს, მხოლოდ კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქების შემოერთებაზე აცხადებდა პრეტენზიას. ალექსანდრემ უარი თქვა საქართველოში შესვლაზე, სელევკე ნიკატორმა კი იგი თავის იმპერიაში შეიყვანა. ამით აღმოსავლეთ საქართველო – იბერია, რომელიც კოლხეთიდან მთებით იყო გამოყოფილი, ბერძნულ-რომაული სამყაროს ნაწილი გახდა და სამხრეთიდან გავრცელებული ელინისტური კულტურისთვის გაიხსნა. როდესაც სელევკიდების იმპერია შინაურმა კონფლიქტებმა დაასუსტა, იბერიამ უფრო მეტი დამოუკიდებლობის განაცხადი გააკეთა, რაც გამოიხატებოდა მისი განვრცობით დასავლეთისკენ, კოლხეთის აღმოსავლეთ განაპირა რაიონებში. საუბარი ზედმეტია იმაზე, რომ სპარსეთის, ათენის და სელევკიდების იმპერიებზე დაწერილ გამოკვლევებში საქართველოს იშვიათად მცირედი კომენტარი თუ ეთმობა შენიშვნის სახით, ჩვეულებრივად კი – ესეც არა.

კოლხეთი მნიშვნელოვანი სამფლობელო იყო მითრიდატე ევპატორისათვის, მეტადრე, მისი იმპერიის შესანახად საჭირო მუშახელისა და ნედლეულის მოსაპოვებლად. მის მიერ ახლებურად გაერთიანებულ კოლხეთს იგი რეგიონის გარედან დანიშნული პირის მეშვეობით მართავდა, მაგრამ ეს გაერთიანება ხანმოკლე აღმოჩნდა, როგორც მესხეთე თავშია ნაჩვენები. როდესაც პომპეუსმა ამიერკავკასია რომისათვის ხელმისაწვდომი გახადა, მან ევპატორის გამგებლის ადგილზე კოლხეთში თავისი კანდიდატი განაწესა. მაგრამ რომის სამოქალაქო ომების თანხმდები, მალევე ფართოდ გავრცელებული ძვრები საქართველოსაც შეეხო: პომპეუსის მიერ დასახული სამარადისო სტაბილურობის ნაცვლად, კოლხეთში თავი იჩინა კონფლიქტებმა, იბერიაში კი – ანგარიშგაუწევლობამ რომის მიმართ, რომელიც ერთობ შორეულად და მოუცლელად ესახებოდათ. და მაინც, პომპეუსის მიერ დიდად ნატრებახვევი ლაშქრობების შედეგად, ამიერკავკასიის იბერია გაცილებით უკეთ გახდა ცნობილი რომაელთათვის. შავ ზღვასა და კასპიის ზღვას შუა რეგიონი თითქმის მოდური თემა გახდა იმდროინდელ ხელოვანთა შორის.

მექესე თავში განხილულია კოლხეთის ზღვისპირეთის რომის უშუალო დაქვემდებარებაში მოქცევის პროცესი ახ.წ. I საუკუნის შუახანებში. რომი ძალიან იყო მოწადინებული საკუთარ ყაიდაზე მოეწყო რეგიონი, სადაც ადგილობრივ ქალაქებს და დინასტიებს ძალადკარგულად მიიჩნევდა. რომაული სამხედრო ძალები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს გასწვრივ განლაგ-

და და მათი პოზიციების რიცხვი პრინციპატის დროს გაიზარდა. ამ ძალების არსებობამ თავის ფოკუსში მოაქცია ადგილობრივი მოკავშირე დინასტიები, რომელთა შორის დაწინაურებულმა ლაზებმა იმპერია დააარსეს დასავლეთ ამიერკავკასიაში. ბერძნული კულტურული ზეგავლენის ხანგრძლივი ისტორიის მქონე ამ რეგიონში რომაულ მთავრობას მშვენივრად შეეძლო დასავლეთ საქართველოს მრავალ დიდგვაროვანთან საქმის აწყობა ბერძნულ-რომაული სამყაროს ნორმების შესატყვისად. კოლხეთში განლაგებული პოზიციებიდან რომაელები ქვეყნის შიგნიდან შედიოდნენ ასეთი დინასტიების მხარდასაჭერად და მთებიდან ნებისმიერი მნიშვნელოვანი თავდასხმის შესაზღუდად და ამავდროულად, თვალყურს ადევნებდნენ ზღვას, სადაც დაბალინტენსიურ მეკობრეობას ენდემური ხასიათი ჰქონდა და საიდანაც ახ.წ. III საუკუნის შუახანებში პირველი სერიოზული შემოსევები უნდა წამოსულიყო.

პრინციპატის მმართველობის დროს რომსა და იბერიას შორის ურთიერთობა ბევრად უფრო გაღრმავდა, როგორც ეს მეშვიდე თავშია არგუმენტირებული. როდესაც რომს აღმოსავლეთში, განსაკუთრებით, არმენიაში სირთულეები შეექმნა, რომსა და პართიას შორის საომარი და დიპლომატიური კონკურენციის ვითარებაში იბერიას უმნიშვნელოვანესი როლის შესრულების საშუალება მიეცა. მეცნიერთა მხრივ ყურადღება ძირითადად ჩრდილოეთიდან იბერიის გავლით შემოსევის ალბათობაზეა გამახვილებული, მაგრამ ეს იბერიის, თუნდაც ძალიან მნიშვნელოვანი როლის, მხოლოდ ერთ ასპექტს წარმოადგენდა. ორი დიდი იმპერიის მომიჯნავე სხვა ქვეყნების მმართველებისნაირად, იბერიის მეფესაც ხელს აძლევდა, რომ ხელსაყრელი მდებარეობით ესარგებლა და როგორც რომის, ისე პართიის ამბიციებით მოგებიანად ესარგებლა: როგორც ვნახავთ, ჩრდილოეთიდან შემოსევების ალბათობა როგორც თავდაცვის პრობლემის, ისე დიპლომატიური სტრატეგიის საკითხს აყენებდა იბერიის მეფის წინაშე. რომის უპირატესი წარმატება იბერიაში პრინციპატის პერიოდზე მოდის: ამ წარმატების კულმინაციას წარმოადგენდა იბერიის მეფის და მისი ანტურაჟის გრანდიოზული ვიზიტი რომში ანტონინუს პიუსის ზეობაში.

III–IV საუკუნეების განმავლობაში, სასანიანთა იმპერიის შექმნით, იბერიაში რომის პოზიციები შეირყა. თუმცა იბერია კვლავაც იანუსისებრ ორსახოვანი რჩებოდა, რისი ჩვენებაც მერვე თავშია გათვალისწინებული. ქვეყნის საყოველთაო გაქრის-

ტიანებამ IV საუკუნეში, მისთვის რომთან მოკავშირეობა უფრო ხელსაყრელი გახადა, მაგრამ გეოგრაფიულმა მდებარეობამ და სამხედრო ვალდებულებამ იგი სპარსეთთან უფრო დაახლოვა. საუკუნის დასასრულისათვის იბერია მნიშვნელოვანწილად სპარსეთის მფლობელობაში იმყოფებოდა. ამასობაში დასავლეთ ამიერკავკასიაში კოლხეთი უკვე ლაზიკად იქცა. სპარსეთი მეზობელ ტერიტორიებზე პრეტენზიას აცხადებდა, მაგრამ ლაზიკა რომის მოკავშირედ რჩებოდა იმის მიუხედავად, რომ რომს ამ რეგიონის კონტროლი უჭირდა, მით უფრო, ჩრდილოეთიდან შემოსევების ფონზე.

ლაზიკაში განვითარებული დიდი კონფლიქტი მეცხრე თავის მთავარი განხილვის საგანია. V საუკუნის ბოლოხანებში ლაზიკამ უარი თქვა რომის მოკავშირეობაზე სპარსეთის სასარგებლოდ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში სპარსეთი ფაქტობრივად – დაახლოებით ორმოცდაათი წლის განმავლობაში ბატონობდა 522 წლამდე, როდესაც ლაზიკის ახალმა მეფემ ქვეყანა რომს დაუბრუნა. იუსტინიანეს დროს ბიზანტიამ და სპარსეთმა დიდი და მძიმე ომი გააჩაღეს დასავლეთ ამიერკავკასიაში. მოყვანილია არგუმენტაცია იმის თაობაზე, რომ პროკოპის *ომებში* ამ კონფლიქტის ამსახველი ცნობები მნიშვნელოვანწილად არასწორად აშუქებს რეგიონის ვასალური დამოკიდებულების ისტორიას – თითქოს სპარსეთს მთელ რეგიონზე კი არა, არამედ რეგიონის მხოლოდ ერთი ადგილის ფლობაზე ჰქონდა პრეტენზია. ეს ფრიად საგულისხმო არგუმენტი გასათვალისწინებელია სხვა რეგიონების მიმართ პროკოპის ცნობებით სარგებლობის დროს.

ანტიკური საქართველოს ისტორია მნიშვნელოვანწილად გარეშე ზეგავლენებისა და შინაურ გათიშულობათა ისტორიაა. საქართველოს შემდგომი ისტორიაც მეტწილად შინაურ და საგარეო, გათიშულობისა და ერთიანობის ძალუმ პოლუსებს შორისაა გაბმული. თანამედროვე საქართველოში ეს პოლარიზაცია პოლიტიკური შინაარსითაა დატვირთული, რაც განსაკუთრებით მძლავრობს საზოგადოებაში, რომელიც თავის ტრადიციებსა და ისტორიას ასე მძაფრად განიცდის. აქედან გამომდინარე, საქართველოს წარსულის ნებისმიერ გადმოცემაში თანამედროვე საქართველოს პოლიტიკურ ვითარებასთან შესატყვისობის ამოკითხვა ძნელი არ არის. არგუმენტებს წარსულში ერთიანობისა თუ დაყოფის სასარგებლოდ, შეიძლება გამართლება მოექდნოს

მათთვის, ვინც აწმყოში განუყოფლობის უზრუნველყოფას ცდილობს და მათთვის, ვინც სეპარატისტული პოლიტიკური თვითმყოფადობის დამკვიდრებას ესწრაფვის. ამავე დროს, ნებისმიერი მსჯელობა გარე ზეგავლენების შესახებ ანტიკურ საქართველოში, უთუოდ გამოაკრთობს ამგვარი ზეგავლენებისა და ბატონობის სურათს არცთუ შორეულ საუკუნეებში. ცხადია, მკითხველის მხრივ მსგავსი ასოციაციები და დასკვნები ავტორის კონტროლს არასდროს ექვემდებარება. საკმარისია ითქვას, რომ წიგნის ავტორის აზრით, საქართველოს ისტორიული წარსული დღევანდელი შეხედულებებისა და მოქმედებათა გასამართლებლად არ გამოდგება. რაგინდ უცნაურად უნდა ჟღერდეს ეს მოსაზრება ზოგიერთი მკითხველისათვის, სხვებისთვის ეს საესეებით ნათელი და ჩვეულებრივი იქნება.

გარკვეულწილად, ეს მეტად პირადული წიგნია. საქართველოში რევულარული ვიზიტებისა და იქ დამყარებული მჭიდრო თანამშრომლობის გარეშე ვერც დაიწერებოდა. საქართველოს მრავალი ძეგლისა და მრავალფეროვანი ლანდშაფტის და დამაკავშირებელი გზების შესახებ ნათელი წარმოდგენის შესაქმნელად ინფორმაციის პირველწყაროდან მიღებას არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს მხოლოდ ძალიან ბევრი ქართველის დახმარებით, ხშირად მათი მხრით დიდი გარჯის ფასად გახდა შესაძლებელი. ისინი საქართველოს გეოგრაფიაზე მსჯელობას არ სჯერდებოდნენ და მივარდნილი გზებით ჩემთან ერთად თვითონაც მგზავრობდნენ – სახიფათო გზების, გაჯიუტებული მანქანების და საწვავის ნაკლებობის მიუხედავად. გამთხრელები და მუზეუმების მცველები შესანიშნავი დიდსულოვნებით მათვალისწინებდნენ თავიანთ ძეგლებსა და აღმოჩენებს. თან გასაოცარი მოთმინებით და კეთილგანწყობით იტანდნენ გაუთავებელ შეკითხვებს და უხერხულ ჩაძიებებს ამ წიგნის და პირადად მისი ავტორის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად. მაღლობის გადახდა პერსონალურად მხოლოდ ზოგიერთი მათგანისთვის მოხერხდა წინასიტყვაობაში.

შენიშვნა ტრანსლიტერაციასთან დაკავშირებით

ამ წიგნისთვის გარდაუვალ პრობლემას წარმოადგენდა ციტირებაში სამეცნიერო სახელწოდებათა ტრანსლიტერაცია პირთა სახელების და ტოპონიმების გადმოცემისას. ტრანსლიტერაციის

მთლად დამაკმაყოფილებელი სისტემა არც რუსულს აქვს, რითაც აიხსნება ალბათ ასეთი სისტემების სიმრავლე. ქართული კიდევ უფრო მეტად ეწინააღმდეგება ზუსტ ტრანსლიტერაციას. ამ წიგნში ტრანსლიტერაცია კეთდებოდა ისე, რომ პრაქტიკულად გასაგები ყოფილიყო და თავიდან აგვეცილებინა დიაკრიტიკული ნიშნები და მისთანები. სიძნელეებს ერთვოდა აგრეთვე სხვა ნაშრომებში, განსაკუთრებით, ფრანგულ და გერმანულ გამოცემებში გამოყენებული ტრანსლიტერაციების დიაპაზონი. მთლიანობაში ასეთი ნაშრომების ციტირებისას რეპროდუცირებულია ორიგინალური ტრანსლიტერაციები.

საქართველოს წარმოსახვისთვის ანტიკურ სამყაროში

ისტორიულად ძველი საქართველო ბერძნულ-რომაული სამყაროს საზღვარზე მდებარეობდა. თუმცა, ამასთანავე, მას ცენტრალური ადგილი ეთმობოდა ბერძნულ და რომაულ იდეოლოგიაში, რასაც სხვა ფაქტორებზე არანაკლებ მისი შორი და პერიფერიული მდებარეობა განაპირობებდა. კერძოდ, არგონავტების მიერ ოქროს საწმისის კოლხეთში მაძიებლობა უძველესთაგანია ბერძნულ-რომაულ მითებს შორის. ეს მითი ყველაზე მრავლისმომცველთაგანია, რამდენადაც არგონავტების მოგზაურობა ფართოდ ითავსებდა ძველ სამყაროს და ებმებოდა სხვა საკანძო მითებს, რომელთაგან აღსანიშნავია პრომეთეს მითი. არგონავტების მითის უჭკნობ პოპულარობას სავსებით ადასტურებს მისი ადგილი მთელი ძველი სამყაროს ლიტერატურასა და ხელოვნებაში¹.

არგონავტების მითის უცვლელი თვალსაჩინოება იმით აიხსნება, რომ ის შესაფერისად პასუხობდა ბერძნულ-რომაულ სამყაროში მუდმივად აქტუალურ და პრობლემატურ საკანძო საკითხებს და თემებს, როგორიც იყო: საზღვაოსნო ეთიკა, ბუნების მიმართ ადამიანის უკეთურობა, მაგიის გამოყენება, სახიფათო უცხოელი, ფიცის ძალა, ჯეროვანი შურისძიების ფარგლები, კავშირ-ურთიერთობანი, უფლებები, ოჯახური პასუხისმგებლობა და ერთგულება, ქორწინების და მშობლობის პრობლემატიკა, სქესი, ეთნიკურობა და კიდევ მრავალი სხვა.² არგონავტების მოგზაურობა, ამავე დროს, გარდაქმნის დიდი რიტუალი – ინიციაციის მეტაფორა და საკუთრივ ინიციაციაც კი იყო. ფათერაკებით აღსავსე საზღვაო გზა არგონავტებმა წინ და უკან ბრძო-

¹ იხ. ზოგადად LIMC ii.1 (1984), 591-9. პომპეიში, მაგალითად, მედეაც იყო და პრომეთეც, მაგ. Schefold (1972), შესაბამისად 142-3 და 47-8, მასთან ერთად Winter (1908), 175-80, პრომეთესა და კაკასოსის შესახებ პერგამონში. შდრ. Kossatz-Deissmann (1978), 128-41.

² იხ. მაგ. Knox (1977) ევრიპიდეს *მედეას* ათენის საზოგადოებასთან შესაბამისობის საფუძვლიანი დასაბუთებისათვის. უფრო ზოგადად, Hall (1989): ყოველ შემთხვევაში, „ათენური“ თვითგამორკვევა. პრომეთეს, როგორც დემოკრატიის დამცველის შესახებ, Thomson (1941), 297-324, დღესაც არ მოძველებულა; შდრ. Griffith (1983), 1-4, პრომეთეს სხვა სახეების შესახებ.

ლით გაიკაფეს, მთელი თავისი წარმატებებით, მარცხებითა და ტრანსფორმაციებით. ამ თვალსაზრისით, მითის პოტენციალის სიმპტომატურ გამოვლენას წარმოადგენს ორფიკული არგონავტიკის შექმნა გვიანანტიკურ ხანაში. არგონავტების მითი, როგორც ენახავთ, დამაარსებლობის მითსაც წარმოადგენდა – ბერძნულ-რომაული სამყაროს არეალში მრავალი საზოგადოებრივი თემისთვის საამაყო იყო, რომ მისი წარმოშობა ამ მითში ყოფილიყო ადგილმჩინილი.³

აღსანიშნავია, რომ მთელი თავისი მნიშვნელობის მიუხედავად, არგონავტების მითი მხოლოდ ერთი არსებითი ელემენტი იყო იმდროინდელ საქართველოსთან დაკავშირებული კონცეფციების მატრიცაში, ამ რეგიონის, მისი მოსახლეობის და იქაური ნაწარმის მიმართ ბერძენთა და რომაელობა დამოკიდებულებას რომ განაპირობებდა. ამავე დროს, საკუთრივ საქართველოში ელინური კულტურის ზეგავლენის უმთავრესი მაჩვენებელი რეგიონში ამ კონცეფციების მიღებით განისაზღვრებოდა. ამიერკავკასიაში მოსულმა ბერძნებმა და რომაელებმა თან მოიტანეს იმ მითების ირგვლივ ჩამოყალიბებული ინტერესები და დამოკიდებულებები, რომლებსაც ამ რეგიონში დაედო ბინა და რომლებიც აქაც სულ უფრო მეტად მკვიდრდებოდა.

სპარსეთის პერსპექტივის ამსახველი მასალები თითქმის არ მოიპოვება, მაგრამ ხელმისაწვდომი წყაროები გარკვეულ მინიშნებებს შეიცავს. სპარსელებს, როგორც ჩანს, მედეა თავისად მიანდათ, ყოველ შემთხვევაში მაშინ, როდესაც ბერძენებთან ჰქონდათ საქმე. სპარსეთთან ომების გამომწვევი მიზეზების გამოკვლევისას, ჰეროდოტე აცხადებს, რომ მედეას კოლხეთიდან წაყვანა, სპარსელების აზრით, მათ მიმართ მეორე უმართებულო მოქმედება იყო, რამაც ომები გამოიწვია. ბოლოს და ბოლოს, შესაძლებელი იყო სპარსელთა მოდგმის მედეამდე თვალის გადაღწევა, ხოლო კოლხეთი ჰეროდოტეს დროს ხარკს უხდიდა სპარსეთის მეფეს.⁴ პირველი უმართებულობა, ჰეროდოტეს ცნო-

³ იხ. Moreau (1992), განსაკუთრებით 212-16, ზღვაოსნობის და სრუტეების ნავიგაციის შესახებ. ამ მხრივ, ისე როგორც მნიშვნელოვანწილად სხვაფრივაც, არგონავტების მითი ილიადასაც მოიცავს და ოდისეასაც: იხ. Bremmer (1978). არგონავტების მოგზაურობის, როგორც ოქროს ხანიდან რკინის ხანამდე გარდამავლობის შესახებ, იხ. Feeney (1991), 330-5.

⁴ თქმულების თანახმად, მიდიელებს სახელწოდება მედეასგან ან მისი ვაჟის მედოსის თუ მედეოსისგან მიუღიათ: Hdt. 7. 62; Diod. Sic. 4. 56; Varro Atacinus, E. Courtney (რედ), *Minor Latin Poets* (Oxford, 1993), 253, fr. 22, უფრო მის არგონავტების ეპოსს მიეკუთვნებოდა, როგორც პრობუსი მიანიშნებს;

ბით, იოს ეგვიპტეში წაყვანა იყო, ისე რომ ქალის, მედეას წაყვანა კოლხეთიდან წარმოდგენილია, როგორც სხვა ქალის ეგვიპტეში წაყვანის საპასუხო ქმედება. თავად იო ნამყოფი იყო კავკასიაში.⁵ როგორც დავინახავთ, ეგვიპტე და კოლხეთი მითში კონტრაპუნქტად იყო ხოლმე წარმოდგენილი.

სპარსული საზრისის პეროდოტესეული ვერსია, მართალია, აშკარად გამოხატულ ბერძნულ ელფერს ატარებს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ამგვარი დამოკიდებულება სპარსეთისათვის სრულიად უცხო იყო. თავიანთი მითები საქართველოს შესახებ კავკასიის ჩრდილოეთით დასახლებულ სკვითებს და სხვა ხალხებსაც ექნებოდათ. ჩანს, რომ სკვითები დიდ პრეტენზიებს აცხადებდნენ სპარსეთზე, პართიასა და ბაქტრიაზე და განსაკუთრებულ ადრეულობაზე. გამორიცხული არ არის, რომ თავიანთი უფლებრივი მოთხოვნები კოლხეთსა და იბერიაზეც გავრცელებინათ. გვაუწყებენ, რომ კავკასიონი მათ ენაზე იყო „კრაუკასის“ ანუ „თოვლით თეთრად მოელვარე“.⁶ სამწუხაროდ, ბევრს ვერაფერს დავასკვნით კოლხეთისა და იბერიის ადგილობრივი, კლასიკური გავლენების წინმსწრები მითების შესახებ. შედარებით გვიანდელი ქართული ტრადიცია ღირებულ ინფორმაციას შეიცავს ქართულ წარმართობაში ჩასახედად, ოღონდ ქრისტიანული ერთგულების პერსპექტივიდან, ძველი ალთქმიდან მომდინარე საწყისებით. ანტიკურ საქართველოში მცხოვრებმა ებრაელობამ უდავოდ იცოდა, რომ იბერია ებრაელთა ძველი ალთქმის თუბალთან იყო გაიგივებული.⁷ თუმცა ადგილობრივი წინარე-ბერძნული პერსპექტივების აღდგენა საქართველოს წარსულისთვის მეტწილად ვეღარ ხერხდება.

ბერძნულ-რომაული მითის ანალიზიც, რა თქმა უნდა, სიძნელებებთან არის დაკავშირებული. მითები საუკუნეების განმავლობაში ცვლილებებს განიცდიდნენ: ჩახლართული სახეცვლილებე-

Paus. 2. 3. 8; Justin, 42. 3. 6; Avienus, *Or. mar.* 1209 ff. პომპროსი გვაუწყებს, რომ აიეტის დედა ოკეანოსის ასული პერსე იყო: *Od.* 10. 135-9. სპარსეთის ხარკი: Hdt. 3. 97 და ქვემოთ, თავი 4.

⁵ კავკასიაში კი იო ეგვიპტიდან მოვიდა: Hdt. 1. 1-2, დევისონის ნაშრომთან ერთად Davison (1991).

⁶ მინიშნებაზე სკვითური აზროვნების შესახებ იხ. Justin, 2. 3. 6; 41. 1. 1; Amm. Marc. 31. 2. 20; პეროდოტეს თანახმად კი ისინი თავს ახალგაზრდა რასად აცხადებდნენ: Hdt. 4. 5 შდრ. Hartog (1980), 46. Croucas: Solinus, 49. 6.

⁷ Jos. Aj 1. 124 მიხედვით, იბერები იაფეტის ვაჟის შთამომავლები იყვნენ; შდრ. იაფეტური ტრადიცია *ქართლის ცხოვრებაში*: იბერიის ბაგრატიონების დავითისგან ჩამომავლობაზე იხ. Thomson (1978), 58-9.

ბი, რომლებიც რომაული პერიოდისთვის შეიმჩნევა, განსწავლულობის გართულებებისკენ ელინისტური მიდრეკილების უტყუარი შედეგია. თუმცა, ელინისტურის წინარე პერიოდის ბერძნული მითების ჩვენს ხელთ არსებული წყაროებიც გაცილებით უფრო ნაკლებად ადეკვატურია, ვიდრე ხშირ შემთხვევაშია მიჩნეული: ერთი პოლისის, ათენის დრამატული ქმნილებები წვეთია უცოდინრობის ბნელ ოკეანეში. ამ გაუთვითცნობიერებლობის სიღრმეებზე გარკვეულწილად თვით ათენის V საუკუნის კერამიკაზე აღბეჭდილი მითოლოგიური გამოსახულებები მიაწვდის.⁸ V საუკუნემდე ჩვენს ძირითად დასაყრდენს არქაული ბერძნული სამყაროს სხვადასხვა საზოგადოებაში დროგამოშვებით შექმნილი რამდენიმე, ხშირად ფრაგმენტული, ლექსი შეადგენს. პომპროსი და პესიოდე, მთელი მათთან დაკავშირებული პრობლემებით, მხოლოდ არამყარ ხელმძღვანელს გვთავაზობენ. იქიდან გამომდინარე, რომ ყოველ საზოგადოებას (და შესაძლოა, ყოველ ოჯახს, ყოველ შემთხვევაში, არქაულ პერიოდში მაინც), როგორც ჩანს, საყოველთაოდ მიღებულ მითურ თემებსა და პერსონაჟებზე აგებული, მაგრამ მაინც მითის თავისებური ვარიანტები გააჩნდა, ჯეროვანი ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ ძნელსაცნობი სახეცვლა გასათვალისწინებელია ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარშიც კი. უკეთ რომ ვთქვათ, მუდამ უნდა გვახსოვდეს ანთროპოლოგიური ტრუიზმი, რომ სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების პრიმიტიულობა სიმარტივის განმაპირობებელი ან მაჩვენებელი არ არის.⁹ ელინისტური პერიოდის სწავლულები, რა თქმა უნდა, მითების გადამუშავებას მიმართავდნენ, მაგრამ მათ წინ ცვლილებათა გრძელი რიგი უძღოდა. ამ მიზეზით და ჩვენი წყაროების არაადეკვატურობისა და უწონასწორო გაბნეულობის გამო, მითების ისტორიაზე თვალის გადევნების მცდელობა საფუძველს მოკლებული ჩანს, გარკვეულწილად უფრო მოგებიანი პირი უჩანს მითებში გადმოცემული ნაზრევის ანალიზს და საზოგადოებაში მითების პოტენციური როლის კვლევას: დიაქრონული პერსპექტივა მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაშია შესაძლებელი.

საზოგადოდ, ითვლება, რომ მითები ძველი საქართველოს შესახებ წარმოადგენს გადმოცემებს, რომელთა შორის არგონავტების ექსპედიციის რამდენიმე ვარიანტი დომინირებს. ამ გადმო-

⁸ არქაული ბერძნული სამყაროს „მკვიდრი მითოლოგიის“ შესახებ იხ. Snodgrass (1979).

⁹ Lévi-Strauss (1966), 1-33.

ცემების ისტორიულ „სინამდვილეს“ არაერთი დისკუსია მიეძღვნა. უფრო დეტალური ანალიზის მიზნით, ეს მითები შეიძლება მოსახერხებლად გაიყოს სამ დიდ წყებად, რომელთაც მონათხრობთა ურთიერთგადახლართული ქსელი გამსჭვალავს და გარემოიცავს.¹⁰ პირველია „მეტოქეობის“ მითი – გამარჯვების და მიმბაძველობა-შეჯიბრის იდეის მატარებელი, დაპყრობის, გამოკვლევის და მომავალ წარმატებათა პოტენციალის აქცენტირებით. მეორეა „გეოგრაფიული მითი“ – რეგიონის მდებარეობის და ბუნების შესახებ რიგი კონცეფციების შემცველი. მესამეა „ნათესაობის მითი“, რომელიც მოიცავს მითებს წარმოშობისა და ნათესაური კავშირების შესახებ, განმარტებებს რეგიონში დასახლებული ხალხების ყოფა-ცხოვრებაზე, მის სხვადასხვა ნომენკლატურაზე და მოსაზრებებს ურთიერთობათა დასამყარებლად სახელმწიფოებსა და თემებს შორის, როგორც მაშინდელი საქართველოს შიგნით, ისე მის გარეთ.

მეტოქეობის მითი არასდროს არის რეალობისგან განყენებული, რადგან მითი (როგორც ასეთი), არა მარტო დამკვიდრების ადგილების და ასიმილაციის განმსაზღვრელ მითითებებს შეიცავდა,¹¹ არამედ სამომავლო მიზნებსა და სამოქმედო პროგრამებსაც სახავდა. მაგალითად, არიანეს ანგარიშში კოლხეთის სანაპიროს მოხილვის შესახებ, გაცხადებულია მითის უპირატესი როლი მის თვალში და თუ განვაგრძობთ – მისი ადრესატის, იმპერატორ ადრიანეს პრიორიტეტების გათვალისწინებითაც. ამ საკმაოდ ფორმალურ ანგარიშში, მანძილებისა და ადგილმდებარეობათა განსაზღვრებით ფრიად დაკავებული არიანე ირჯება იმ მთის იდენტიფიცირებისათვის, რომელზეც პრომეთე იყო მიჯაჭვული, იმისათვის, რომ დაათვალიეროს არგონავტების კუთვნილი ნაშთები და პატივი მიაგოს მდინარე ფასისთან დაკავშირებულ ადგილობრივ რიტუალებს.¹² ჩატარებული კვლევის შემაჯამებელი შედეგები არიანემ ადრიანეს გაუგზავნა. როგორც ჩანს, მან იცოდა ან ვარაუდობდა, რომ იმპერატორს ასეთი საკითხები აინტერესებდა. არიანესთვის და, შესაძლოა, ადრიანესთვისაც, მითს საკუთარი დამასაბუთებელი ძალა ჰქონდა და მანძილების გამოთვლებზე და მისთანებზე უფრო მაღალი ჭეშმარიტება შე-

¹⁰ ამ სამწილადი ანალიზის შესახებ იხ. Braund (1986).

¹¹ იხ. Bickermann (1952).

¹² Arrian, *Periplus* 9-11.

მოქმენდა თავისი ძალუმი გამოძახილებისა და სიძველის წყალობით. ბოლოს და ბოლოს, მითი და ისტორია ხომ მკაფიოდ გამიჯნული არ იყო. ამავე დროს, არიანეს მოხსენება მოწმობს, რომ ფასისში ყოფნისას იგი ცნობიერად თავისი მითური წინაპრის, იასონის მდგომარეობაში იმყოფებოდა. პროვინციის მხედართმთავრის და მმართველის, არიანეს მიერ თავისი იმპერიული მბრძანებლის მისამართით დაწერილი მოხსენება რომის იმპერიული მთავრობისათვის მითის მნიშვნელოვნების ილუსტრაციას წარმოადგენს.

არიანეს მიდგომა სავსებით ეხმიანება სტრაბონისას, რომელიც არგონავტების ექსპედიციას განიხილავს, როგორც უმთავრესი მნიშვნელობის ისტორიულ მოვლენას კოლხეთში. მითი და ისტორია ერთდება:

*როგორც ყველანი ამბობენ, ფაზისში მგზავრობა სარწმუნოა თავიდანვე და ის პელიასმა მოაწყო, [სარწმუნოა აგრეთვე] უკან დაბრუნება და ზოგი კუნძულის დაპყრობა, ვფიცავ ზევსს, რომ [ნამდვილად იყო] ეს შორეული მოგზავრობა, ისევე როგორც ოდისეისა და მენელაოსისა, რომელთა შესახებაც ჯერაც მიუთითებენ და ირწმუნებიან ჯერ კიდევ პომპროსის ნაწარმოებების [დროიდან] ადამს ხომ მიუთითებენ ქალაქ ფაზისტან, ხოლო აეტი სარწმუნოა, რომ კოლხიდაში მეფობდა; იქაურებში ეს სახელი ადგილობრივია. გრძნეული მედეას შესახებ მოვეითხრობენ და იმ ქვეყნის სიმდიდრეზე, რომელიც ოქროს, ვერცხლის, რკინისა და [სპილენძისაგან] შედგება, რაც იყო მიზეზი ღაშქრობისა, რისთვისაც ჯერ ფრიქსემ მოაწყო [თავისი] მგზავრობა: ორივე ღაშქრობის ძეგლები მოიპოვება: ფრიქსესას მიუთითებენ კოლხიდასა და იბერიის საზღვრებზე, ხოლო იასონისას – ბევრგან: არმენიის, მიდიისა და მიდამო ქვეყნების ადგილებში. ამბობენ, რომ ბევრი საბუთი არის იასონის ღაშქრობისა და ფრიქსეს [ღაშქრობისა] სინოპთან და მის სანაპიროზე, პროპონტიდასა და პელესპონტთან ვიდრე ლემნოსის ადგილებამდე. იასონისა და მისი მღევარი კოლხების [ღაშქრობის კვალი] კი არის კრეტამდე, იტალიამდე და ადრიასამდე... (Strabo, 1. 2. 39, pp. 45-6)**

* ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია (ცნობები საქართველოს შესახებ), 1957, თბილისი, გვ. 70-1.

არიანეს და სტრაბონის ცნობების შუქზე, დაეჭვების საფუძველს არ გვაძლევს აპიანეს მიერ გადმოცემული პომპეუსის ფსიქოლოგიური განწყობა, როდესაც იგი კოლხეთს მიუახლოვდა ძვ.წ. 66/5 წწ.

*მან მოიარა კოლხები არგონავტთა, დიოსკურებისა და ჰერაკლეს აქ ეოფნის ამბების შესატყობად და განსაკუთრებით კი უნდოდა ენახა ტანჯვის [ადგილები], რადგან ამბობდნენ, პრომეთესი კავკასიონის მთაზე იყო. (Appian, Mithridatic Wars 103)**

კოლხეთში შესვლით პომპეუსი მიყვებოდა, ბაძავდა და ეჯიბრებოდა დიოსკურებს და მათ თანამოძმე არგონავტებს და შედარებით გვიან მისულ ჰერაკლესაც კი, რომელმაც პრომეთე გაათავისუფლა. მისი მოტივაცია მნიშვნელოვანწილად ამაში მდგომარეობდა. არიანეს მსგავსად, პომპეუსსაც პრომეთეს ტანჯვის ადგილის მონახულება სურდა, რათა ამით მითს უფრო მეტად მიახლოვებოდა. ამდენად, რომაული იმპერიალიზმისა და იმპერიული მთავრობისათვის მითი დიპლომატიური დისკურსის ენას წარმოადგენდა.

ესაა კავკასიაში მოქმედი „მეტოქეობის მითი“. მითი ძველი გმირების დიდი გამარჯვებებისა, მოწოდებული მათ მისაბაძად და დასაძლევადაც კი. და რამდენადაც ისტორიული პირები მითურ საქმეებს მეტოქეობას უწევდნენ, ისინიც მითის თანამონაწილენი ხდებოდნენ. ამგვარი მითშემოქმედების ერთდერთ უმნიშვნელოვანეს მაგალითს ანტიკურ პერიოდში ალექსანდრე წარმოადგენს. ანტიკური საქართველო მისი მითის მონაწილე გახდა. როგორც კლასიკური წყაროების,¹³ ისე ქართული ტრადიციის თანახმად, ალექსანდრე თითქოს სწვევია საქართველოს, მაგრამ უფრო ავტორიტეტული ცნობებით, იგი საქართველოსთან ახლოს მივიდა, მიპატიუებაზე კი უარი განაცხადა.¹⁴ ალექსანდრე იმდენად სახელმძღვანელო იყო, რომ მის მიერ კავკასიის დაპყრობა ადვილი წარმოსადგენი და კავკასიის ქვეყნებისათვისაც კი (შესაძლოა განსაკუთრებითაც) მიმზიდველი იყო. ამავდროულად, კავკასიაც, მთელი მასთან დაკავშირებული ასოციაციებით, იმდენად სახელგანთქმული იყო, რომ ალექსანდრეს

* აპიანე, *მითრიდატეს ომების ისტორია* (ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი), თბილისი, 1959, გვ. 198.

¹³ მაგ. Plin. NH 4. 39.

¹⁴ მაგ. Arr. Anab. 4. 15. 1 ff.

ისტორიკოსები ამ რეგიონთან მის დაკავშირებას ცდილობდნენ. არიანე ამ პროცესს იკვლევს. როგორც წარმოადგენდნენ, კავკასიონი შავი ზღვიდან ინდოეთამდე იყო გადაჭიმული, სადაც ჰინდუქუშში პრომეთეს ტანჯვის ადგილი ეგულებოდათ. აქვე მიყავდათ პრომეთეს მხსნელი ჰერაკლე, ხოლო ტრადიცია, რომ დიონისე ინდოეთიდან იყო გამოსული, დიდი აღიარებით სარგებლობდა.¹⁵ ამრიგად, ალექსანდრეს მითი პრომეთეს, ჰერაკლეს და დიონისეს მითებს გადაეჭდო მითში, რომლის კონტექსტში ტრადიციული ბერძნულ-რომაული გეოგრაფიის ჩარჩოებში ჩრდილოეთ ინდოეთის მთებიც იყო შეტანილი.

ალექსანდრე შავიზღვისპირეთის სხვა მნიშვნელოვან მითთან, სახელდობრ, ამორძალების მითთანაც იყო დაკავშირებული. პერიოდულად განმეორებადი ტრადიციის მიხედვით, შავიზღვისპირეთიდან წამოსული ამორძალი დედოფალი თალესტრისი, მთელი თავისი ბრწყინვალეობით, ალექსანდრეს ჰირკანიაში ესტუმრა. როგორც მოგვითხრობენ, ალექსანდრესგან შეიღის ყოლა ჰქონდა განზრახული. მისი გულის მოგებას მოწადინებულმა ალექსანდრემ, მასთან გატარებული ცამეტი ვნებიანი დღის შემდეგ, უხვად დასაჩუქრებული დაფეხმძიმებული დედოფალი სამშობლოში გაისტუმრა.¹⁶ ამ ცნობის უტყუარობას პლუტარქე ეჭვის ქვეშ აყენებს, მაგრამ მხოლოდ გუდმოდგინე განხილვის შემდეგ.¹⁷ დიოდოროსის შეფასებით, ამ ამბავს ძლიერებას ანიჭებს ძლევაშობილ ქალთან ძლევაშობილი მამაკაცის თითქმის ზეადამიანური საქორწინო კავშირი.¹⁸ ამასთანავე, მოგვაგონებს თესეესს, რომელიც ამორძალ დედოფალს დაუკავშირდა და რაც ალბათ, კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, ალექსანდრეს წინაპარ ჰერაკლეს, ამორძალი დედოფლის სარტყელი რომ მოიპოვა: ამორძალი დედოფლები ზემირთათვის საკადრისი მონაპოვრები იყვნენ.¹⁹

ამორძალების არსებობა საზოგადოდ აღიარებული იყო. მათ შავიზღვისპირეთში და კავკასიის რეგიონებში განათავსებდნენ.

¹⁵ Arr. *Anab.* 5. 3. 1-4.

¹⁶ Diod. Sic. 17. 77. 1-3; Curt. 6. 5. 24-32; Justin 12. 3. 5-7. შდრ. Arr. *Anab.* 7. 13. 2-3, მასთან Bosworth (1988), 65-7, ალექსანდრეს და ამორძალების ტრადიციის შესახებ.

¹⁷ Plut. *Alex.* 46.

¹⁸ Diod Sic. 77. 17. 3.

¹⁹ გადმოცემაში ავტოლიკოსის მიერ სინოპეს დაარსების შესახებ შემონახულია მითი ჰერაკლესა და ამორძალზე შავიზღვისპირეთში: Plut. *Luc.* 23. 5, მასთან Malkin (1987).

ალექსანდრეს ამორძალის სამფლობელო თერმოდონტიდან ფასი-სამდე იყო გადაჭიმული. ამტკიცებდნენ, რომ კავკასიის ბრძო-ლის ველზე დაღუპულთა შორის მეომრებმა ამორძალების აღ-ჭურვილობა ამოიცნეს.²⁰ ამორძალებს აღიარებდა ალექსანდრე და უთუოდ პომპეუსიც. მაგრამ იგი მათ მიმართ უფრო თავშეკა-ვებულ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდა, რადგან თავისი კავკასი-ური ლაშქრობით იგი მხოლოდ არგონავტებისნაირ მითურ სახე-ებს კი არ ეპაექრებოდა, არამედ მითსა და ისტორიას შორის დასადგურებულ ალექსანდრესაც. შემდგომში კი სხვა მხედართ-მთაგრეხისთვის პომპეუსიც იმ სახელმძღვანელოდ შორის ით-ვლებოდა, რომელთა მიზანშეწონიერება თავად ესწრაფვოდნენ კავკასია-ში, თუმცა ალექსანდრეს ფიგურა პომპეუსსაც კი ჩრდილავდა. შესაბამისად, როდესაც ნერონი კავკასიაში ლაშქრობას გეგმა-ვდა, მან შეადგინა ლეგიონი *Legio Italica*, რომლის მეომრებს თა-ვის „ალექსანდრიელებს“ უწოდებდა.²¹ თუმცა, რამდენადაც ნე-რონის პროექტი, როგორც ჩანს, ეთიოპიას მოიცავდა, შესაძლოა, რომ ამავე დროს იმპერატორი ხსოვნის პატივს თვით სესოს-ტრისსაც მიაგებდა, რომელმაც, როგორც ამბობდნენ, აღმოსავ-ლეთი ალექსანდრეზეც კი უკეთ დალაშქრა და რომლის მიერ კოლხეთში შეჭრა ასევე ეთიოპიაში დაწყებული უფრო გრანდი-ოზული კამპანიის ნაწილს შეადგენდა.²²

ამრიგად, ბერძნულ-რომაულ მონაწილეობას იმდროინდელი საქართველოს ცხოვრებაში აქტიური მიზანშეწონიერებითი ხასიათი ჰქონდა. აღინიშნებოდა ახალი გამარჯვებებისაკენ სწრაფვა რე-გიონში, რომლის შესახებაც უკეთეს შემთხვევაში ნახევარსი-მართლე იცოდნენ და რომელიც მრავალი სხვადასხვა ხალხე-ბით იყო დასახლებული. ბერძნებს და რომაელებს ამ ხალხები-სა ნაკლებად ესმოდათ, მაგრამ ის, რაც მათთვის პრიორიტეტუ-ლი და მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო, მითში იყო მოქცეული. დეტალური ინფორმაციის ჩახვეული კომპლექსი კი მათთვის განსაკუთრებულ ინტერესს არ წარმოადგენდა. მართალია, ბერ-ძენი და რომაელი მწერლები ზოგჯერ ყურადღებას უთმობენ ადგილობრივი ხალხების აღწერას და გარჩევას, მაგრამ ამის მცდელობისას, ისინი ხშირად ქრონიკულ მოუთმენლობას ამ-ჟღავნებენ, სხვათა შორის, მაშინაც, როდესაც ძნელად ჩასაწ-

²⁰ Plut. *Pomp.* 35. 3-4, თუმცა ამორძალთა გვამები არ უპოვიათ.

²¹ Suet. *Nero* 19. 2; ნერონის პროექტის შესახებ იხ. ქვემოთ, თავი 6.

²² Diod. *Sic.* 1. 55; ზღრ. Tac. *Ann.* 2. 60. სესოსტრისის შესახებ ამჯერად იხ. West (1922) და ქვემოთ, შავი კოლხების შესახებ.

ვდომ ადგილობრივ რეალობებს არაცივილიზაციის ნიშნად მიიჩნევენ.²³ აქედან მოდის კლასიკურ მწერლობაში გავრცელებული ისეთი ყოვლისმომცველი ტერმინები, როგორიცაა „კოლხები“, „ლაზები“, „ჰენიოხები“, ხშირ შემთხვევაში არაზუსტად მისადაგებული.²⁴ მითებში გადმოცემული უმთავრესი ჭეშმარიტებები ადგილობრივ დეტალებზე უფრო მნიშვნელოვანი იყო.

გეოგრაფიულ მითს რაც შეეხება, გადამწყვეტი ფაქტორი, რატომ უნდა, საქართველოს პერიფერიული მდებარეობა იყო. სასაზღვრო ზოლში ბერძნების სავაჭრო ურთიერთობა და დასახლება, რომელი იმპერიალიზმის მსგავსად, ძიების პროცესს წარმოადგენდა. ვარო, რომელიც პომპეუსს ამიერკავკასიის ლაშქრობებში ახლდა, მიუთითებს, რომ რომს კასპიის ზღვა და სამხრეთისა და აღმოსავლეთისაკენ მიმავალი შესაძლო გზები აინტერესებდა. მანძილების განსაზღვრა ბერძნებისთვისაც და რომაელებისთვისაც მუდმივ საზრუნავს შეადგენდა.²⁵ ბერძენ ვაჭრებს ინფორმაცია უკანა გზაზე გემებით მიჰქონდათ ტვირთთან ერთად; რომაულ სამხედრო ექსპედიციებს მყარი გეოგრაფიული მონაცემები უნდა მოეპოვებინათ, რაც მნიშვნელოვანწილად პრაქტიკულ მიზნებს ემსახურებოდა საქართველოშიც და სხვაგანაც. პლინიუს უფროსი როგორც კორბულოს სარდლებს, ისე ნერონის სამხედრო გემებს აკრიტიკებს იმის გამო, რომ მისი აზრით, მათი ტერმინოლოგია კასპიის კართან დაკავშირებით არასაკმარისად ზუსტია. საკუთარი კონცეფციის მხარდასაჭერად პლინიუსი აღექსანდრე დიდის ექსპედიციის ანგარიშებს მიმართავს.²⁶ სასაზღვრო ზოლში დაპყრობა ძიებას ნიშნავდა და პირიქით, ძიება – დაპყრობას.

ჩვენამდე მოღწეულ უძველეს ბერძნულ ლიტერატურულ ნაწარმოებში გარკვეული ფორმით ნახვენებია, რომ არგონავტების ამბავი უკვე ცნობილია. ჰომეროსი ახსენებს არგოს გავლას მოძრავ კლდეებს შორის, ხომალდზე კი იასონი იმყოფება. ნიშანდობლივია, რომ ამბის გადმოცემელია კირკე, რომელსაც ავტორი აიეტის ღვიძლ დად თვლის. პოეტი გარკვევით ამბობს, რომ

²³ აღსანიშნავია მაგ. სტრაბონის გაღიზიანებული შენიშვნები კავკასიაში ხალხების მრავალფეროვნებასთან დაკავშირებით: 11. 2. 16, p. 498.

²⁴ შდრ. Tac. Ann. 6. 34 მაგალითად იმისა, რომ კოლხების, იბერების და ალბანელების ცნებებიც კი აშკარად აღრეულია.

²⁵ მაგ. Plin. NH 6. 30.

²⁶ Plin. NH 6. 40.

არგო აიეტის სამშობლოსკენ მიემართებოდა, თუმცა კოლხეთს სახელით არ იხსენიებს.²⁷ კოლხეთის სახელწოდების მოუხსენებლობა ხელჩასაჭიდი გახდა იმის საწინააღმდეგოდ განწყობილ მეცნიერთათვის, რომ ადრეარქაულ პერიოდში ბერძნების ინტერესები შავ ზღვას უკავშირდებოდა: მათი მტკიცებით, არგონავტების მოგზაურობა ჰომეროსის წარმოსახვაში სხვა მიზანს ემსახურებოდა. მაგრამ აიეტის მოხსენიების ფაქტი ადგილს აღარ ტოვებს ამ თვალსაზრისის გასათვალისწინებლად, განსაკუთრებით, იქიდან გამომდინარე, რომ შავი ზღვისკენ მიმავალ იასონს *ილიადა* ლემნოსთან აკავშირებს.²⁸ ჰომეროსის მიერ არგონავტების მითის მოხსენიების აღუზიური ხასიათი კი, ადვილი შესაძლებელია, იმით იყოს განპირობებული, რომ მითი კარგად იყო ცნობილი ჰომეროსის პოეზიის მსმენელი საზოგადოებისთვის, და ამასთან, რამდენადაც შეიძლება განვსაჯოთ, არსებითად იმ სახით, როგორც გვიანდელი ავტორების მიერაა ჩაწერილი.

ჰესიოდეს და ევმელოს კორინთოსელის პოეზია ამუღავნებს იმის უარყოფის მცდელობას, რომ ჰომეროსისთვის ცნობილი იყო შავი ზღვისა და არგონავტების მოგზაურობის შესახებ, თუმცა ჰესიოდემ და ევმელოსმა თუ იცოდნენ ამ მოგზაურობის შესახებ, ჰომეროსს რატომ არ უნდა სცოდნოდა. ძვ.წ. დაახლ. 700 წელს ჰესიოდე ახსენებს მდინარე ფასისს,²⁹ აიეტს, არგოს, იასონს და მედეას.³⁰ აიეტის ასულთან ფრიქსოსის ქორწინება

²⁷ *Od.* 12. 59-72; 10. 133-9; 12. 70. არგონავტების ისტორიასთან დაკავშირებული ლიტერატურის შესახებ აპოლონიოს როდოსელამდე. იხ. Vian (1974), pp. xxvi-xxxix.

²⁸ *Il.* 7. 468-9. არსებითად იგივე შეიძლება ითქვას *Il.* 2. 850-5, იმ სტრიქონების შესახებ, საიდანაც ჩანს, რომ შავი ზღვის სამხრეთი სანაპირო ნაცნობია, და მნიშვნელოვანწილად სწორედ ამ მიზეზით ხშირად მიაჩნდათ, რომ პირველწყაროს არ განეკუთვნებოდა, როგორც ბოლოხანებში კერკს, Kirk (1985), 258-9, რომელიც არ იცნობს ბერშტაინის უაღრესად დამაჯერებელ დასაბუთებას, Burstein (1976a); შდრ. აგრეთვე Drews (1976).

ილიადას თარიღთან დაკავშირებით საწინააღმდეგო არგუმენტებისათვის იხ. Ballabriga (1990) და Janko (1992), განსაკუთრებით 29-32.

²⁹ *Theog.* 340; მასთან West (1966), 281 გონიერულად ეჭვობს, რომ ჰესიოდეს ზუსტი გეოგრაფიული მდებარეობა ჰქონდა მხედველობაში. მიუხედავად ბოლტონის მოსაზრებისა, Bolton (1962), 55-8, ფასისის ტანაისად გულისხმობა აქ მართებული არ ჩანს.

³⁰ *Teog.* 956-62, 992-1002, მასთან West (1966), 434-7, ლატინოსის შესახებ, რომელიც აქ კირკს და ოდისეუსის ვაჟია.

და შედეგად ოთხი ვაჟის გაჩენაც ნახსენები აქვს.³¹ დაახლოებით ჰესიოდეს თანამედროვე ევმელოს კორინთოსელი აიეტს კოლხებთან ათავსებს. ევმელოსის მიხედვით, აიეტმა კორინთო მამამისის, ჰელიოსისგან მიიღო, მაგრამ კოლხეთში გადავიდა, ხოლო კორინთოს სამეფო ბუნოსს მიანდო. მოგვიანებით, როდესაც იასონი მედეასთან ერთად იოლკოსში დაბრუნდა, კორინთოელებმა მედეა მისთვის მამამისის სამეფოს გადასაცემად მიიპატიჟეს. ამ ვერსიის თანახმად, იასონი კორინთოში სწორედ მედეას საშუალებით მმართველობდა.³² ჯერ კიდევ ძვ.წ. VIII საუკუნეში კოლხი აიეტი ჩართული ჩანს კორინთოს მითურ მმართველთა გენეალოგიაში.³³

V საუკუნემდე არგონავტების მითი მრავალგზის თხრობით გადაეცემოდა მთელ საბერძნეთში. ცხადად ჩანს, რომ ეს მითი, რომელიც *Naupactica*-ს სახელწოდებით ცნობილი ეპიკური პოემის სიუჟეტს შეადგენს, ზოგადკორინთულ გარემოში იყო შექმნილი, ისევე, როგორც მანამდე ევმელოსის პოეზია.³⁴ დაახლოებით ძვ.წ. VI საუკუნის დასაწყისში, გადმოცემის თანახმად, ეპიმენიდეს კრეტელს შეუთხზავს 6500-სტრიქონიანი ეპიკური ნაწარმოები არგოს მშენებლობასა და იასონის კოლხებთან მგზავრობაზე.³⁵ ძვ.წ. VI საუკუნეში, კოლხეთში ბერძნული კოლონიური სინამდვილის შემოსვლით, არგონავტების ექსპედიციამ ახლებური მნიშვნელობა შეიძინა, რამდენადაც ყოველი კოლონისტი გარკვეული აზრით არგონავტს წარმოადგენდა. კოლხეთში გამგზავრებული ან დაბინადრებული ნებისმიერი ბერძენი არგონავტების მითს უთუოდ დაახლოებით ისე მოიაზრებდა, როგორც უფრო მოგვიანებით პომპეუსი. V საუკუნის ათენში არგონავტე-

³¹ ეს ვაჟები არიან: არგოსი, ფრონტისი, მელასი და კიტოროსი (ან კიტოსოროსი: Ap. Rhod. 2. 1155), რომელთაც ეპიმენიდესი პრესბონსაც ამატებს. ჰესიოდესთან მათი დედა არა ქალკიოპე, არამედ იოფოსაა: Merkelbach and West (1967), fr. 255; შდრ. 256-7. ფერეკიდესთან მას ევენია ჰქვია: School. Ap. Rhod. 2. 1149.

³² Eumelus at Paus. 2. 3. 10; Lycophr. Alex. 1024. კორინთოს ვაზებზე იასონი ძვ.წ. VII ს. მიწურულიდან ჩნდება, ხოლო ატიკური კერამიკის უმრავლეს ფორმებზე არგონავტების თემა იშვიათია: LIMC v. 1 (1990), 636-7. ვაზებზე მედეას გამოსახულებათა შესახებ იხ. Taplin (1993), 22-3.

³³ კორინთოში ამ მითთან დაკავშირებული საქალაქო რიტუალების შესახებ იხ. ქვემოთ.

³⁴ Huxley (1969), 60-79; Arcellaschi (1990), 21-8 მითის არქაული გააზრების შესახებ.

³⁵ Diog. Laert. 1. 111.

ბის თემაზე რამდენიმე ტრაგედია შეიქმნა, რომელთაგან ევრიპიდეს *მედეა* მხოლოდ ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ნაწარმოებია, მაშინ როცა კოლხეთმა კომედიაშიც ჰპოვა ასახვა: მაგალითად, არისტოფანეს *სავაჭრო გემებში* ფასისი მოიხსენიებოდა, თუმცა რამდენად საჩინოდ, შეიძლება მხოლოდ ვივარაუდოთ.³⁶ იმავე პერიოდში მიუძღვნა პინდარემ არგონავტიკის ექსპედიციას თავისი ყველაზე გრძელი ეპინიკიური ოდა. პინდარე მითს მისი საპატიო ადრესატის, არკესილას კირენელის ჯეროვნულად დამფასებელი ფორმით წარმოადგენს: ოდა იწყება თერაზე მყოფი მედეას წინასწარმეტყველებით არგონავტის შთამომავლის მიერ კირენეზე თერას დასახლების შესახებ.³⁷

V საუკუნის ბოლოხანებისათვის საკმაოდ ინფორმირებულობის ნიშნები ჩნდება. ჰეროდოტეს შემოაქვს კოლხეთის აღწერა, რომელიც არასრულია, მაგრამ ფრიად მნიშვნელოვან დეტალებს შეიცავს.³⁸ მისი შეფასებით, მეოტისიდან მდინარე ფასისამდე მანძილი ოცდაათი დღის სავალია უტვირთო მოგზაურისათვის, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ავტორი გადაადგილებასთან დაკავშირებულ გარკვეულ სიძნელეებს უნდა ხედავდეს.³⁹ ამასთან, ჰეროდოტეს გათვითცნობიერებულობა მარტოოდენ ზღვის სანაპირო ზოლით არ ამოიწურება: ჩანს, რომ საკმაოდ კარგი წარმოდგენა აქვს კოლხეთის სიღრმიდან სპარსეთში შესაღწევი მოკლე გზისა და ჩრდილოეთიდან მიდიაში შესაჭრელად გამოსადეგი დერბენდის გადასასვლელის შესახებ.⁴⁰ ავტორი ნაშრომისა *ჰაერთა, წყალთა, ადგილთა შესახებ* უფრო მეტ დეტალებს გვაწვდის კოლხეთის დაბლობზე არსებული პირობებისა და ცხოვრების სტილზე, თუმცაღა უმართებულობის ზღვრამდე მიღწეული ნეგატიურობით.⁴¹

ძვ.წ. IV საუკუნის დასაწყისში ქსენოფონტმა და მისმა თანამგზავრებმა ტრაპეზუნტიდან შავი ზღვის სამხრეთი სანაპირო გაიარეს. მისი მონაცემების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, მოგზაურობის დაწყებამდე ამ რეგიონზე მათ სრულიად უმნიშვნელო ან

³⁶ Arcellasi (1990), 28-36. ფასისისა და *პოლკადების* შესახებ იხ. Braund (1993b).

³⁷ იხ. Segal (1986).

³⁸ Hdt. 2. 103-5.

³⁹ Hdt. 1. 104; Ps.- Plut. *De fluviis* 5. 2 ასევე ოცდაათდღიანი მანძილია დასახლებული კოლხეთიდან მეოტისში გადასასვლელად, ოღონდ ეს გუდატომრის მიწისქვეშა წყლის ნაკადით გადაადგილებას ეხება.

⁴⁰ Hdt. 1. 104.

⁴¹ Aairs, *Waters, Places* 15.

საერთოდ არ ჰქონდათ წარმოდგენა, ამის შემდეგ კი, განსაკუთრებით, ანაბასიის გაგრძელების შემდეგ, სამხრეთი შავიზღვისპირეთი გაცილებით უკეთესად გახდა ცნობილი ხმელთაშუა ზღვის სამყაროში. ძვ.წ. დაახლოებით 350 წელს დაიწერა *პერიპლუსი*, რომელიც სკილაქსს მიეწერება და რომელშიც მრავლადაა მოცემული სამხრეთ შავიზღვისპირეთში დადგენილი სხვადასხვა ადგილმდებარეობანი. ფსევდო-სკილაქსის, ისე როგორც უფრო მოგვიანებით არიანეს ნაწარმოები, შეიცავს მითს დიდი ბარბაროსული ქალაქის შესახებ, საიდანაც იყო მედეა.⁴² IV საუკუნის ბოლოხანებში შეიქმნა არისტოტელესეული *ფასიხელთა სახელმწიფო წყობა*: მანამდე კი პლატონი მოუწოდებდა იმისკენ, რომ ეზრუნათ ფასისზე, რომელიც, მისივე დახასიათებით, ბერძენთა შორეული ზღვისპირა დასახლებული პუნქტი იყო.⁴³

კოლონიურ და სავაჭრო ინტერესებს დიდი ხნის განმავლობაში მიჰყავდა ბერძნები კოლხეთში, ხოლო კოლხები – ბერძნულ სამყაროში, ეს უკანასკნელნი არცთუ იშვიათად როგორც მონები.⁴⁴ შავიზღვისპირეთი ნაწილობრივად მაინც, რაგინდ არამყარად, ათენის იმპერიაში იქნა შეყვანილი: კოლხეთის ზოგიერთი ქალაქი უდავოდ ამ იმპერიის შემადგენლობაში იყო ჩართული.⁴⁵ არაუგვიანეს V საუკუნის ბოლოხანებისა, შეძლებულმა ათენელებმა საგანგებო ურთიერთობა დაამყარეს ბოსფორის სამეფოს მმართველებთან, რაც მთელი IV საუკუნის განმავლობაში იყო შენარჩუნებული.⁴⁶ კოლხეთი და საერთოდ შავიზღვისპირეთი თუნდაც ნაწილობრივ, მაგრამ მაინც უკვე ნაცნობი სიდიდე გახდა. თუმცა, რაშიც ფსევდო-სკილაქსის მეშვეობითაც ვრწმუნდებით, ძნელსაწვდომ პრაქტიკულ ნაცნობობას მითი არ აღუკვეთია, არც V საუკუნეში და არც უფრო გვიან.

ეგვიპტე მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ბერძნულ-რომაულ მითში კოლხეთზე. გარკვეული პარალელიზმი კოლხეთსა და ეგვიპტეს შორის ჰეროდოტეს *ისტორიის* დასაწყისშივე შეინიშნება. მეორე წიგნში ეს კავშირი გაცილებით უფრო მკაფიოდაა ჩამოყალიბებული. შეიძლება ითქვას, რომ ჰეროდოტეს ღირებული მოსაზრებები კოლხეთის შესახებ სწორედ ამ დაკავშირებიდან

⁴² Ps.-Scylax, 81.

⁴³ Plato, *Phaedo* 109b. ერთადერთი შემორჩენილი ფრაგმენტის შესახებ *ფასიხელთა კონსტიტუციიდან*, იხ. ქვემოთ, გვ. 140.

⁴⁴ იხ. გვ. 95-103.

⁴⁵ იხ. გვ. 181-2.

⁴⁶ იხ. გვ. 182.

გამომდინარეობს. მისი ამოსავალი წერტილია სესოსტრისის ექსპედიცია, რომლის მსვლელობაში სესოსტრისმა, გადმოცემის თანახმად, თავისი ლაშქრის ნაწილი მდინარე ფასისთან დატოვა, რადგან „ცხადია, რომ კოლხები ეგვიპტელები არიან. ამას მე თვითონ მივხვდი იმაზე უწინ, ვიდრე სხვათაგან მოვისმენდი და ისე ვიტყვოდი.“⁴⁷ იგი აცხადებს, რომ ამ ფაქტს კოლხებიც და შედარებით ნაკლებად, ეგვიპტელებიც ადასტურებდნენ.

ჰეროდოტე კოლხების და ეგვიპტელების მსგავსების ოთხ ნიშანს ასახელებს. პირველია მათი გარეგნობა – ისინი შავ-გერემანები და ხუჭუჭთმიანები არიან. მეორე და ჰეროდოტესთვის უფრო მნიშვნელოვანია ის, რომ როგორც კოლხები, ისე ეგვიპტელები წინადაცვეთის ადათს იცავენ. მესამე, ორივე ეს ხალხი ერთნაირად, საგანგებო წესით ამუშავენ სელს. მეოთხეა ერთმანეთის მსგავსი ცხოვრების წესი და ენა.⁴⁸

სამყაროს ტრადიციული აღქმის მიხედვით, რაც ჰეროდოტეს დროს უკვე წინააღმდეგობას აწუდებოდა, მაგრამ კვლავინდებურად ძალაში რჩებოდა, ეგვიპტეს და კოლხეთს ერთმანეთთან აკავშირებდა მდინარე ოკეანე, რომელიც დედამიწას გარს უვლიდა. ამ შეხედულების თანახმად, ფასისი სწორედ ოკეანიდან მოედინებოდა და კოლხეთის გავლით შავ ზღვაში ჩაედინებოდა. და ასევე ოკეანიდან მომდინარე ნილოსი ეგვიპტის გავლით ხმელთაშუა ზღვაში ჩაედინებოდა.⁴⁹ შესაბამისად, არგონავტების მითის ადრეული ვერსიით, იასონი ოქროს საწმისის მოპოვების შემდეგ მდინარე ფასისის აუოლებით გადიოდა ოკეანეში, საიდანაც ნილოსამდე აღწევდა, ხოლო ნილოსის ჩაყოლებით ხმელთაშუაზღვას მიატანდა. როგორც ჩანს, ეს ჰესიოდესთვის ცნობილი ვერსია იყო.⁵⁰ ამრიგად, ფასისი და ნილოსი, გიბრალტარის სრუტესთან ერთად, სამი კონტინენტის – ევროპის, აზიისა და აფრიკის გამყოფი იყო.⁵¹

⁴⁷ Hdt. 2. 103-4; ჰეროდოტე, *ისტორია* (ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი), თბილისი, 1975, I, გვ. 156.

⁴⁸ Hdt. 2. 104-5.

⁴⁹ Hdt. 2. 21 და 23; ეს კონცეფცია საკმაოდ კარგად შეესატყვისება სესოსტრისის ლაშქრობას, Diod. Sic. 1. 55 და ქვემოთ.

⁵⁰ Fr. 241 Merkelbach and West; შდრ. Pind. *Pyth.* 4. 251-2.

⁵¹ ძვ.წ. I საუკუნეში არტემიდოროს ეფესელი უარყოფს ამ წარმოდგენას და ამბობს, რომ მდინარე ფასისი არა ოკეანიდან, არამედ ქვეყნის შიგამხრის მთებიდან მოედინება: schol. Ap. Rhod. 4. 282; შდრ. Dicks (1960), 26. სამყაროს დაყოფის შესახებ იხ. Hdt. 4. 45.

ჰეკატეოსის განცხადება, რომ მდინარე ფასისის გავლით ოკეანემდე მიღწევა შეუძლებელი იყო, ძვ.წ. VI საუკუნის დასასრულისათვის ამ რეგიონის ათვისების საქმეში წინსვლაზე მიუთითებს.⁵² ჰეკატეოსი, როგორც მილეტელი, ალბათ განსაკუთრებით კარგად ინფორმირებული უნდა ყოფილიყო შავი ზღვის შესახებ, სადაც მის ქალაქს მრავალი დასახლების, მათ შორის, თვით ქალაქ ფასისის დაარსება მიეწერებოდა. აღსანიშნავია, რომ ათენში სოფოკლე, რომელიც, შესაძლოა, მის ნაშრომს იცნობდა, როგორც ჩანს, პეროდოტეს მსგავსად, მის შეხედულებას იზიარებდა, რადგან სოფოკლესთანაც არგონავტები იმ გზითვე ბრუნდებიან, რა გზითაც მოვიდნენ.⁵³ მოგვიანებით, ნილოსის ვერსიასთან ახლოს მდგომმა კალიმაქოსმაც მხარი დაუჭირა ჰესიოდეს კრიტიკას.⁵⁴

ოკეანის წრისებურობა ბერძნულ მითში ქვეყნიერების წრიული კონცეფციის მხოლოდ ერთ ასპექტს წარმოადგენს. წრიული ქვეყნიერების კიდეები ერთიან უწყვეტ კიდეს ქმნიდა, რამდენადაც წრიულ მთლიანობას მხოლოდ ერთი კიდე აქვს. აქედან გამომდინარე, აღმოსავლეთ, დასავლეთ, ჩრდილოეთ და სამხრეთ უკიდურესობებს ბევრი რამ აქვთ საერთო: ისინი ერთდროულად ერთმანეთის ანარეკლსაც წარმოადგენდნენ და გაგრძელებასაც.⁵⁵ არც ეგვიპტე ყოფილა კოლხეთის ერთადერთი ორეული. ამ გაგებით ინდოეთიც მოიაზრებოდა. კოლხეთის ჩრდილო-დასავლეთით მცხოვრებ კერკეტებს და სინდებს ინდოელებად მიიჩნევდნენ.⁵⁶ გვიანდელი ავტორიტეტი კოლხებს ინდოელ სკვითელებად მოიხსენიებს და ამავე დროს კოლხები შიგ ინდოეთშიც იმყოფებოდნენ.⁵⁷ აღექსანდრეს ლაშქრობების შემდეგ ითვლებოდა, რომ კავკასიის მთები ინდოეთამდე იყო გადაჭიმული, სადაც პრომეთეს ტანჯვის ადგილის განთავსება შეიძლებოდა ჰინდუ-

⁵² Hecataeus, *FGH* 1 F 18a; მდინარე ტანაისითაც კი შეუძლებელი, Diod. 4. 56.

⁵³ Schol. Ap. Rhod. 4. 284 = fr. 547, Radt; შდრ. Eur. *Medea* 432, 1263.

⁵⁴ Callimachus, fr. 9 Pfeiffer.

⁵⁵ იხ. Romm (1992); შდრ. Hartog (1980), 33-5. ქვეყნიერების პეროდოტესეული სიმეტრიის შესახებ.

⁵⁶ Hesychius s.v. *Κερκῆται* და *Σίνδοι*, რედაქციის შესწორებით.

⁵⁷ Tzetzes, *Lycophr. Alex.* 174 შესახებ. ზოგჯერ თვით კოლხეთიც სკვითიაში შეჰყავდათ: schol. Eur. *Medea* 9; schol. Ap. Rhod. 4. 1217; ტიმონაქსის *Scythica* ჩანს, კოლხეთს ითავსებს; schol. Pind *Olymp.* 13. 53. ინდოეთის კოლხების შესახებ იხ. Casson (1989), 226; შდრ. 186 სკვითიაზე ინდოეთში.

ქუშში.⁵⁸ აქედან გამომდინარე, შეიძლება ეთქვათ, რომ განგი კავკასიონიდან მოედინებოდა და შესაძლოა ისიც ჰგონებოდათ, რომ სკვითები კავკასიის გავლით შეიჭრნენ ინდოეთში.⁵⁹ სენეკას წარმოდგენით, აიეტის სასახლე გავსებული იყო ნადავლით, სკვითებმა რომ თან წარიტაცეს ინდოეთის დალაშქრის შემდეგ.⁶⁰ აქ, ქვეყნიერების განაპირას, ინდოეთი კოლხეთს და იბერიას ემეზობლებოდა.⁶¹ ინდოელები შეიძლება რაინჯეც აღმოჩენილიყვნენ – გემის ჩაძირვის შედეგად დაზარალებულნი, რაც, სავარაუდოდ, მდინარე ოკეანეში უნდა მომხდარიყო.⁶² ასეთი წარმოდგენების გარემოცვა აძებნიებდა პომპეუსს ამიერკავკასიონიდან ინდოეთში გადასასვლელ გზას.⁶³

სამხრეთში იყო ლიბიაც. იქ მცხოვრებ ხალხთა შორის იყვნენ ლიბიელი კოლხები, ხოლო მახლიები კოლხეთის მახლობლადაც არიან დამოწმებული და ლიბიაშიც.⁶⁴ ასევე, მაკროკეფალებს ლიბიაშიც განათავსებდნენ ლიბიელი კოლხების მახლობლად და ამიერკავკასიაშიც.⁶⁵ ლიბიის ერთ-ერთი რეგიონი ცნობილი იყო ლიბისტეკეს ან ლიგისტეკეს სახელწოდებით, რომელსაც ლიკოფრონი კოლხეთში ათავსებს.⁶⁶ არგონავტების მითში მოცემული იყო ამ შესატყვისობათა ახსნა და მათი საშუალებით თვით მითის ახსნაც, რაც იმაში მდგომარეობდა, რომ არგონავტები, მათი დაბრუნების გავრცელებული ვერსიის მიხედვით, კოლხ მდეგრებს ლიბიის გავლით გაურბოდნენ.⁶⁷ შედეგობრივად უეჭველად ამას უკავშირდება სახელ იასონის ფართოდ გავრცელება ისტორიულ ლიბიაში.⁶⁸

⁵⁸ Arrian, *Anab.* 5. 3. 1-4; Strabo. 15. 1. 8, p. 688.

⁵⁹ Vitruv. *De Arch.* 8. 2. 6; Philostr. *Vit. Apoll.* 3. 20.

⁶⁰ Sen. *Medea* 483-5.

⁶¹ Strabo, 2. 5. 31, p. 129.

⁶² Plin. *NH* 2. 169-70, ნეპოსზე დაყრდნობით გვამცნობს, რომ ჩაძირული გემიდან გადარჩენილი ინდოელები შეტყელეს კელერმა მიიღო სკვების მეფისგან ტრანსპადანის გაღიაში მმართველობის დროს.

⁶³ Plin. *NH* 6. 52.

⁶⁴ ლიბიის კოლხების შესახებ: Steph. Byz. s.v. *Χαριμάται*. მახლიების შესახებ ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში იხ. Lucian, *Toxaris* 45-7 და 51; Aelian, fr. 71 (Hercher), რომელიც მათ კოლხებად თვლის; შდრ. Hdt. 4. 178 ლიბიელი მახლიების შესახებ.

⁶⁵ Palaephatus, მას უთითებს Harpocration s.v. *Μακροκεφαλοί*.

⁶⁶ Lycophr. *Alex.* 1312 მასთან Tzetzes ad loc.; Steph. Byz. s.v. *Λιβυστίνοι* დასაყრდენი Diophantus' *Politics*.

⁶⁷ Hdt. 4. 179; Ap. Rhod. 4. 1228 ff., მასთან Feeney (1991), 91-8.

⁶⁸ Fraser and Matthews (1987), 229-30.

ისევე, როგორც სამხრეთით და აღმოსავლეთით მდებარე ეგვიპტეში, ლიბიასა და ინდოეთში, კოლხეთი დასავლეთშიც აირეკლებოდა სარკისებურად. იტალიის სიბარისს კოლხეთში ომონიმური ქალაქი შეუსატყვისდა.⁶⁹ რაც უფრო მნიშვნელოვანია, კირკეს ხშირად დასავლეთ იტალიაში აბინავებდნენ: იგი აიეტის და იყო.⁷⁰ მის ქვეყანას დასავლეთში, ისევე, როგორც აიეტისას კოლხეთში, აიად მოიხსენიებენ. ლატიუმის სამხრეთ საზღვარზე მდებარე ქალაქი კირკეი საწყისებით კირკეს უკავშირდებოდა. იქ მას ტაძარიც კი განეკუთვნებოდა,⁷¹ თუმცა მისი კულტი, როგორც ჩანს, კირკეის ფარგლებს სცილდებოდა. მისმა ვაჟმა, ტელეგონოსმა ტუსკულუმი ააშენა უფრო ჩრდილოეთით,⁷² ხოლო თავად კირკეს კულტი არსებობდა სავარაუდოდ სამხრეთით, ზღვისპირა ტარაცინაში და რასაკვირველია, რომში.⁷³ ზღვისპირეთიდან მოშორებით, მთაში მცხოვრები მარსები პრინციპატის პერიოდშიც კი თავს კირკეს ჩამომავლებად თვლიდნენ მისი ვაჟიშვილის და თავიანთი მბრძანებლის მხრიდან, ხოლო ძვ.წ. II საუკუნიდან მაინც მისი ადგილი მედეას ვაჟმა დაიკავა.⁷⁴ კირკე და მედეა გარკვეულწილად ურთიერთმონაცვლეობდნენ, რამდენადაც ორივენი შესანიშნავი ჯადოქრული ნიჭით გამოირჩეოდნენ: ასეთივე გამოვლენის იყო მარსების ღვთაება ანგიცია, რომელსაც მედეასთან აიგივებენ,⁷⁵ ან აიეტის მეორე ასულად მიიჩნევენ.⁷⁶ ზოგი ავტორი მედეას Bona Dea-სთანაც კი აიგი-

⁶⁹ Diod. Sic. 4. 48. 1.

⁷⁰ Cic. ND 3. 48, მასთან Pease ad. loc.; ზოგჯერ იგი აიეტის ასულია: მაგ. Diod. Sic. 4. 45. 3; *Etym. magn.* s. v. *Κίρκαιον* კირკესა და მედეას სამფლობელოებისა და არგონავტების მოგზაურობის შესახებ აღმოსავლეთსა და დასავლეთში, იხ. Strabo, 1. 2. 10, p. 21.

⁷¹ Strabo, 5. 3. 6, p. 233; მისი ღვთაებრიობა პომპროსის ხნისაა: Od. 10. 135-6; Cic. ND 3. 48; Plin. NH 25. 10. არგონავტები მედეასთან ერთად მივიდნენ კირკესთან, რათა მისი ხელიდან განწყენდილიყვნენ: Apollod. Bibl. 1. 9, აგრეთვე აიეტის, როგორც პასიფაეს ძმისა და კრეტის მინოტავრის ბიძის შესახებ. კოლხეთისა და კრეტის შესახებ, იხ. აგრეთვე Nonnus, 13, 245 ff.

⁷² მაგ. Hor. Epod. 1. 30.

⁷³ ILS 4037 (Tarracina).

⁷⁴ Plin. NH 25. 10; შდრ. Solinus 2. 28, რომელიც ამბობს, რომ მარსები კირკეს ჩამომავლებად თვლიან თავს, მაგრამ შემდეგ მოყავს Cn. Gellius, ვისთანაც მარსების მბრძანებელი მედეას ვაჟია: იხ. Peter, HRR i, p. ccvii და fr. 9; შდრ. fr. 8, ap. Plin. NH 3. 108.

⁷⁵ Serv. Aen. 7. 750.

⁷⁶ Gellius: Peter, HRR fr. 9.

ვებს.⁷⁷ საესეებით გასაგებია, რომ კირკესთან (ან მედეასთან) კავშირის გამო მარსებს გველეზზე მბრძანებლობას მიაწერდნენ.⁷⁸ მათ ამ უნარის სხვა განმასახიერებლებს, ლიბიელ ფსილეებს⁷⁹ ადარებენ, ხოლო კირკეს მშობლიური ლატიუმში შედარებულია ეგვიპტესთან, როგორც მაგიაში გამოსაყენებელი მცენარეების სამშობლოსთან.⁸⁰ ბერძნული პერსპექტივიდან, კირკეს სამშობლო იტალიაში კოლხეთისა და ლიბია-ეგვიპტის პერიფერიულობას იზიარებდა.

კიდევ უფრო დასავლეთით, იტალიის იქით, სხვა იბერია იყო. აპიანესთან მოცემულია არსებული მოსაზრებები ორი სხვადასხვა იბერიის შესახებ: „იბერებს, რომლებიც აზიაში არიან, ზოგი მიიჩნევს ევროპელი იბერების წინაპრებად, ზოგი [ამათ] მოახალშენებლად, სხვები კი მხოლოდ თანამოსახელებად...“* (მითრ. 101).⁸¹ ამ ორი იბერიის, განსაკუთრებით, ქართულისა და ბასკური ენების დაკავშირების მცდელობა ჩვენი დროის მეცნიერების მხრივაც კი აღინიშნებოდა, თუმცა ასეთი კავშირის მხარდამჭერი ლინგვისტები ამჟამად ნაკლებად მოიძებნებიან.⁸²

მაგრამ ორი იბერიის არსებობის მიზეზი უფრო მათ გეოგრაფიულ მდებარეობაში უნდა იყოს საძიებელი – ორივე ხომ მსოფლიო ოკეანის პირას მდებარე ქვეყანა იყო. ისე, როგორც არსებობდნენ კოლხები ლიბიაში და ლიბისტისკე კოლხეთში – ჩრდილოეთით და სამხრეთით, ასევე, ერთი იბერია უკიდურეს დასავლეთში იყო, ხოლო მეორე – უკიდურეს აღმოსავლეთში.

⁷⁷ Macrobi. Sat. 1. 12. 26.

⁷⁸ Plin. NH 25. 10; Serv. Aen. 7. 750; შდრ. Gellius: Peter, HRR fr. 9.

⁷⁹ Aulus Gellius, NA 16. 11. 1-2, მასთან Holford-Strevens (1988), 231.

⁸⁰ Theophrastus, Hist. Plant. 9. 15. 1, კირკეს მოხსენიებით.

* აპიანე, მითრიდატეს ომების ისტორია (ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი), თბილისი, 1959, გვ. 195.

⁸¹ გაბატონებულია აზრი, რომ ამიერკავკასიელი იბერები ესპანეთიდან მოვიდნენ: Strabo, 1. 3. 21. p. 61; Avienus, Or. mar. 882-4. შდრ. მოსე ხორენელი 2. 8, მასთან Toumanoff (1963), 306, შენიშვნა 4 იმ ტრადიციის შესახებ, რომ ნაბუქოდონოსორმა იბერიელები (და როგორც ჩანს, ლიბიელები) დასავლეთიდან წამოიყვანა და ამიერკავკასიაში დაასახლა. ჩანს, პერაკლემ გლაუკოსი ამიერკავკასიის იბერიაში დაამარცხა: schol. Ap. Rhod. 2. 767.

⁸² Priscian, Inst. gramm. 6. 8. 44 (p. 249, Keil) განასხვავებს ამიერკავკასიის იბერიელებს ბერძნულად *Ιβηρ*, *Ιβηρος*, ესპანეთის იბერიელებისგან, ბერძნულად *Ιβηρος*, *Ιβήρου*; შდრ. 7. 3. 12. სტრაბონი გადმოგვცემს ტრადიციას, რომ ორივე ქვეყანაში მოიპოვება ოქრო, რაც განსაზღვრავს სახელწოდებას: Strabo, 11. 2. 19, p. 499. ქართული ენისა და დამწერლობის წარმომავლობის შესახებ, იხ. თ. გამყრელიძე (1989).

გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ამიერკავკასიის ალბანელები, გადმოცემის თანახმად, ჰერაკლეს წამოყვანენ იტალიიდან, როდესაც მან გერიონის ძროხები გადარეკა ესპანეთიდან კავკასიაში და მთელი მსოფლიო გადაიარა.⁸³ ასევე პერიფერიიდან პერიფერიამდე იმოგზაურა საწმისის მოდარაჯე გველეშაპის მამამ, ტიფონმა, როდესაც იგი კავკასიიდან პითეკუსაში გაემართა.⁸⁴ ქვეყნიერების ირგვლივ შემომდინარი ოკეანე დასაწყისიც იყო და დასასრულიც, არა მხოლოდ გეოგრაფიულად, არამედ ასტრონომიული გაგებითაც: გვიანდელი ავტორის ცნობით, ესპანელი კოლონისტები, რომლებმაც ამიერკავკასიის იბერია დაასახლეს, „ჩამავალი მზიდან ამომავალი მზისკენ გადაადგილდნენ“. ეს ის გზა იყო, ჰომეროსის ოდისევსმა მიწისქვეშეთის გავლით რომ გადასერა დასავლეთში მდებარე კირკეს აიადან აისის აიამდე, ე.ი. აღმოსავლეთში მდებარე აიეტის აიამდე.⁸⁵

ამ სამყაროს კიდემომრგვალებული დასალიერი საოცარი ადგილი იყო, ერთსა და იმავე დროს მიმზიდველიც და საზარელიც – ავის მომასწავებელი ელდორადო. სწორედ ამ კონტექსტში უნდა იქნეს გაგებული ოქროს საწმისი არგონავტების მადიებლობის უფრო ვრცელ ამბავთან ერთობლიობაში. კოლხეთი განსაკუთრებული საფრთხის და სიმდიდრეთა შემცველ ქვეყნადაა წარმოდგენილი. ამ სიმდიდრეთაგან კი ოქროს საწმისია მეფის უმნიშვნელოვანესი კუთვნილება. აქ მაგია ზეიმობს. ეს მიწა ძვირფასია ჰეკატესთვის, რომელიც ზოგჯერ აიეტის თანამეცხედრედ გვევლინება. ამავე დროს, ეს არის აიეტის მამის, ჰელიოსის სამშობლო. ამრიგად, ეს მზის ქვეყანაც იყო და მთვარისაც. ამ შესანიშნავ ქვეყანაში მედეასა და კირკესნაირებს უცხო მაგიური მცენარეების, მათ შორის, პრომეთეს სისხლიდან ამოზრდილი ბალახის, შეგროვება და მათი ამოქმედება შეეძლოთ.⁸⁶

კოლხეთის სახელი მაგიის, განსაკუთრებით კი ჯადოქრობის ასოციაციას იწვევდა, უპირატესად – აიეტის ოჯახის მიმართ, რომ ისინი ჯადოსნობას მისდევდნენ და არა მარტო მე-

⁸³ სხვა ვერსიით ალბანელები იასონის ჩამომავლები არიან: Solinus, 14. 5.

⁸⁴ Roscher (1884-1924), s.v. ‘Typhoeus’.

⁸⁵ Nicephorus the Blemmyan, 703; შდრ. Knox (1989). ოდისევსის მოგზაურობასთან და მითოსში საპირისპიროთა თანხედრობასთან დაკავშირებით, იხ. ნეიჯის გამჭრიახი შენიშვნები: Nagy (1990), 237-8.

⁸⁶ კოლხეთის, როგორც სახიფათო ელდორადოს შესახებ იხ. Braund (1986). ჰეკატე, როგორც აიეტის თანამეცხედრე: მაგ. Diod. Sic. 4. 45-6. ჰეკატეს კულტთან დაკავშირებულ მისტერიებზე საქართველოში, იხ. Г. Лордкипანიძე (1970), 125-7; Licheli (1991a).

დეს და კირკე, არამედ თვით ჰეკატეც.⁸⁷ ეს „ძირხენეულობის შემგროვებელთა“ ქვეყანა იყო: ჯადოსნობა კიდევ ერთი საერთო ნიშან-თვისება იყო, რაც კოლხეთს ეგვიპტესთან აკავშირებდა.⁸⁸ მაგია საფრთხესაც შეიცავდა და შესაძლებლობასაც, ისე რომ მედეას გრძნეულება იცავს იასონს მის მიერ შესასრულებელი საგმირო საქმეების წინააღმდეგ მიმართული მაგიური საფრთხეებისგან და საწმისის მოდარაჯე გველ-ურჩხულისგან.

ჯადოსნურია საკუთრივ ოქროს საწმისიც: მისი ღირებულება გაცილებით აღემატება ძვირფასი ლითონების და სიმდიდრის სხვა მსგავსი ფორმების ღირებულებას. ის სრულიად არაორდინალური წარმოშობისაა. იგი იმ ოქროსმატყლიანი ვერძის ტყავს წარმოადგენდა, ზევსმა რომ თესალიაში გაგზავნა, რათა პატარა ფრიქსოსი და ჰელე ტრადიციულად მათდამი მტრულად განწყობილი დედინაცვლის ბოროტი ზრახვისაგან დაეხსნა. ეს ის მფრინავი ოქროს ვერძი იყო, რომელზე შემსხდარი ფრიქსოსი და ჰელე გადასარჩენად თესალიიდან კოლხეთისკენ გაეშურნენ, მაგრამ იქამდე მხოლოდ ფრიქსოსმა ჩააღწია, ჰელემ კი თავი ვერ შეიკავა და ამ შესანიშნავი რაშიდან ჩავარდა ზღვაში, რომელსაც ამიერიდან ჰელესპონტი დაერქვა. ფრიქსოსი მიიღეს კოლხეთში, სადაც ცოლად შეირთო მეფე აიეტის ასული, ჩვეულებრივ, ქალკიოპეს სახელით ცნობილი, ვისთანაც ვაჟიშვილები შეეძინა. მან ოქროს ვერძი არესს შესწირა. სასწაულებრივი ვერძის ტყავს აიეტი ინახავდა.

ფრიქსოსის ამბავში ჩაქსოვილია აზრი, რომელიც მშვენიერად შეესატყვისებოდა კოლონიზაციის პროცესს და შეიძლება მას დაუკავშირდეს. ამ პროცესის მონაწილე მამაკაცთა ნაწილი მაინც, ფრიქსოსის მსგავსად, საკუთარი სამშობლოდან გაურბოდა საფრთხეს, რათა ახალი ცხოვრება დაეწყო შორეულ ქვეყანაში, სადაც ადგილობრივ ქალს ირთავდა და შვილების მამა ხდებოდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ყოველი ბერძენი, გარკვეული აზრით, არგონავტი იყო: არგონავტების წინამორბედი ფრიქსოსი, რომელიც ამ შორეულ მიწა-წყალზე დამკვიდრდა, არც მეტი, არც ნაკლები, არქეტიპს წარმოადგენდა ბერძნული კოლონიური მოძრაობისათვის. ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ კოლონიზაციამ შვა მითი, რომელიც შავიზღვისპირეთში ბერძნების დასახლებაზე აშკარად უფრო ძველია, არამედ უფრო იმის მაჩ-

⁸⁷ Diod. Sic. 4. 45-6; Ps.-Plut. *De fluviis* 5. 2.

⁸⁸ საოცარი ეგვიპტის შესახებ. იხ. Lloyd (1975), 141-7.

ვენებელია, რომ ბერძნების ხანგრძლივმა მოგზაურობებმა და შორეულმა დასახლებებმა მითს ახლებური შესაბამისობა და მნიშვნელობა შესძინა და გარკვეული აზრით თავისთავადაც მითური იყო.

ელინისტურ სამეფო კართა ძალაუფლების ლეგიტიმაციისა და დასაბუთებისათვის, განსაკუთრებით, ალექსანდრიაში, ამ მითის იმპერიული ამბიციის კონტექსტში განვითარება წარმოებდა, რაც მთელი ცოდნა-სწავლულობის მობილიზებით განმტკიცდებოდა. შავიზღვისპირეთის რეგიონზე უფლებრივი უპირატესობის მოპოვებისთვის იბრძოდნენ არა მარტო პტოლემაიოსები, არამედ სელევკიდები და სხვა მეფეებიც, მათ შორის, ლისიმაქე თრაკიელი. პტოლემაიოსებისათვის განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენდა მითი, რომელიც შავიზღვისპირეთს ეგვიპტესთან აკავშირებდა.⁸⁹

ამის გარდა, ამ მითში ფრიად საგულისხმოდ დგას მეფობის საკითხი: კერძოდ, თვით საწმისია მეფობის სიმბოლო. საქმე ის არის, რომ აიეტისთვის საწმისს საგანგებო მნიშვნელობა ჰქონდა, ვინაიდან ორაკულმა გააფრთხილა, რომ სამეფო ძალაუფლების შენარჩუნებას იგი მხოლოდ მანამდე შეძლებდა, სანამ ვერძის ტყავი მის ხელთ იქნებოდა.⁹⁰ იგივე მნიშვნელობა ჰქონდა ოქროს კრავს ატრევსისთვის: იმპერატორი გაიუსი თითქოს ხუმრობდა კიდევ ასეთი ცხვრის როლის თაობაზე.⁹¹ ამავე დროს, ეს მითი დამაარსებლობის მითებს მოგვაგონებს: საკუთრივ ოქროს ვერძი ასეთი მითებისთვის ერთობ დამახასიათებელი ელემენტის, მეგზური ცხოველის მაგალითს წარმოადგენს. ეს არის გზის მაჩვენებელი ცხოველი, რომელსაც დამაარსებელი მის ახალ მიწამდე მიჰყავს და რომელიც იქ შეიძლება მსხვერპლად შეიწიროს. ეს არსება ფრიად დომინანტი მეგზურია: როგორც წესი, მოვლენათა მსვლელობის წარმმართველი და გეზის განმსაზღვრელი, როგორც ნებაყოფლობით შესაწირად მიმავალი საწესწევულებო ზვარაკი. ჩვეულებრივად, ეს ფართოდ გავრცელებული სახეობის ქმნილებაა, მაგრამ უჩვეულო გარეგნობით და სხვა ატრიბუტებით გამორჩეული: ხშირად ეს უცხო შეფერილობის კარგად ცნობილი პირუტყვია. ოქროს საწმისიც სწორედ

⁸⁹ იხ. Hunter (1993), 152.

⁹⁰ Hyg. Fab. 22 ; Diod. 4. 47. 2.

⁹¹ Tac. Ann. 13. 1; შდრ. Diog. Laert. 6. 47. Plut. Fab. Max. 1. 3 გვაუწყებს, რომ ახალგაზრდა ფაბიუს მაქსიმუსი აუჩქარებელი და თვინიერი ხასიათის გამო ყრმობაში Ovicula - კრავის სახელით იყო ცნობილი.

ასეთი პირუტყვია და მის დანიშნულებაში ნაწილობრივ დამაარსებლობის ფუნქციაც შედის: ჰელესპონტის სახელდება და ფრიქსოსის დაბინადრება.⁹²

გარდა ამისა, ცხვრის ფარა, სხვა საქონლის ჯოგის მსგავსად, შესაბამისად – მიწასთან ერთად, სიმდიდრის უმთავრესი კრიტერიუმი იყო. ამავე დროს ოქროს და სხვა ლითონებსაც სიმდიდრე მოჰქონდა. ოქროს საწმისი სიმდიდრის ამ ორივე ფორმას ითავსებდა, რაც არანეულებრივ სიმდიდრეს შეადგენდა, განსაკუთრებული სიმდიდრე კი მეფობის შემადგენელი ნაწილი იყო. მაგრამ ამით არ აიხსნება ოქროს საწმისის თილისმურობა, რაც არც ცხვრის ფარას წარმოადგენდა და რამდენადაც შეიძლება განისაჯოს, არც გაცვლით თუ კონვერტირებად ლითონს. მას უფრო ღრმააზროვანი და ნაკლებად ხელშესახები ღირებულება ჰქონდა: ამიტომაც, რომ ერთ-ერთი ვერსიის მიხედვით, შეიძლება თქმულიყო, რომ საწმისი ფრიქსოსის სულის მშვიდობით სუფევსთვის იყო აუცილებელი. გადმოგვცემენ, რომ ფრიქსოსის პატივსაცემად ამ მხარეში ვერძი არ შეიწირებოდა.⁹³

ოქროს საწმისის ფლობას არა უბრალოდ განსაკუთრებული სიმდიდრის, არამედ, აგრეთვე, რაღაც ზებუნებრივის ფლობის მნიშვნელობა ჰქონდა. ის მოდიოდა ზევსისგან, რომელიც უზენაეს მეფეთმეფეს და ყოველი ჯეროვანი სამეფო ძალაუფლების პირველწყაროს წარმოადგენდა. მისი მნიშვნელობა მყისიერად თვალნათლივი არ იყო, რადგან ასახსნელად ორაკულის სიბრძნეს საჭიროებდა. ეს კი, თავის მხრივ, მას იდუმალ ძალას მატებდა, რაც საწმისის ძალოვანებას კიდევ უფრო მეტად ზრდიდა. ოქროს საწმისი ზებუნებრივი ძალის, სამეფო ძალაუფლების და კეთილდღეობის მომნიჭებელი და, შესაბამისად, ოქროს ხანის აღმნიშვნელი იყო.⁹⁴

თუმცა ძველი სამყარო თავისი მითების რაციონალიზაციას ამჯობინებდა. დიკეარქოსი ამ მიდგომას მოკლედ ასე აყალიბებს: „გონივრული განსჯით ზღაპრულისთვის ზედმეტობის მო-

⁹² მეგზურ ცხოველთან და კოლონიურ მითთან დაკავშირებით იხ. Vian (1963), 76-82. მსხვერპლშეწირვის პროცესისა და მეგზური ცხოველის შესახებ Wilkins (1993), 118.

⁹³ ოქროს საწმისის, როგორც ქონებრივი საკუთრების შესახებ: Varro, *RR* 2. 1. 6. უფრო სულიერი გაგებით: Pind. *Pyth.* 4. 159 ff. ვერძი: Tac. *Ann.* 6. 34.

⁹⁴ Macr. *Sat.* 3. 7. 1-2; შდრ. Servius, *Ecl.* 4. 43. ოქროს ხანაში ბედისწერის ქაღალდებზე მთელი დართული ძაფიც ოქროსია: Sen. *Apoc.* 4. 1; შდრ. Petr. *Sat.* 29; ‘aurea pensa’, მასთან Gatz (1967), 135-9. შდრ. Martial 8. 28. 5-6; 12. 63. 1-4.

ცილების შედეგად, მისი მნიშვნელობა ბუნებრივამდე დაიყვანება.⁹⁵ ოქროს საწმისის რაციონალური ახსნის მცდელობები ისეთივე მრავალფეროვანია, როგორც არადაზღვერებული და უკიდურესად გაუბრალოებული. თუმცა, ამავე დროს, ხშირად მითის ძირითადი შინაარსი შენარჩუნებულია. მაგალითად, კოლხეთში ფრიქსოსი ზოგჯერ მფრინავი ვერძის ნაცვლად ვერძის თავის გამოსახულებიანი ცხვირის მქონე ხომალდს გადაყავს. ამ თვალთახედვით, ჰელე ზღვაში იმის გამო ჩავარდა, რომ ხომალდის ქიმზე გადაეყუდა ზღვის ავადმყოფობით შეპყრობილი.⁹⁶ სხვა რაციონალიზაციის შედეგად, ფრიქსოსის პედაგოგს დაერქვა კრიოსი (ლათ. „ვერძი“), რომელმაც ფრიქსოსი დედინაცვლის კლანჭებიდან იხსნა და მას კოლხეთში გაჰყვა. ამ ხედვით, საწმისი უბედური კრიოსის ტყავი იყო: ადრეულ კოლხებს ხომ უცხოელთა გატყავებას მიაწერდნენ. კრიოსის ტყავი მოაოქროვეს, რათა მცველებს მისი ღირებულება გაეცნობიერებინათ და სათანადოდ გაფრთხილებოდნენ, ვინაიდან აიეტის ტახტის ბედი მის შენარჩუნებაზე იყო დამოკიდებული. ამ დროს იასონის მიერ უღელში შესაბმელი ცეცხლისმფრქვეველი ხარების (*ταύροι*) რაციონალიზება მოხდა ამ მცველებად, რომლებიც ტავრისის ქერსონესოსიდან და შესაბამისად, „ტავრები“ იყვნენ: მათ მეთაურს „დრაკონი“ („გველეშაპი“) ერქვა „საწმისის“ მცველი გველეშაპის მხედველობაში მიღებით.⁹⁷ სხვა ვერსიით, საწმისი არა ოქროსი, არამედ მეწამული იყო, ზღვისგან ამ ფერად შეღებილი: მეწამული შესაფერისად მიანიშნებდა აიეტის მეფობაზე.⁹⁸

ანტიკურ ხანაში არსებული საკმაოდ განსხვავებული ინტერპრეტაციით, ოქროს საწმისის მითი იმ მეთოდის საფუძველზე აღმოცენდა, რომელსაც კავკასიის მთის მდინარეებიდან ოქროს მოსაპოვებლად იყენებდნენ.⁹⁹ გვეუბნებიან, რომ კავკასიელები

⁹⁵ *Bios Hellados*, fr. 49 Wehrli.

⁹⁶ Diod. Sic. 4. 47; Tac. Ann. 6. 34.

⁹⁷ Diod. Sic. 4. 47; შდრ. schol. Ap. Rhod. 2. 1144; 4. 119, ციტირებულია დიონისიოსის *არგონავტიკა*; გატყავების შესახებ, ფსევდო-არისტოტელეს *ფახისელთა სახელმწიფო წესობა*, ქვემოთ, გვ. 140. ფრიქსოსი კი იმან გადაარჩინა, რომ სტუმრად მყოფი აიეტის სიძის, სკვიტების მეფის ყურადღება მიიპყრო, რომელმაც შეილივით მიიღო და შემდგომში თავისი სამეფო დაუტოვა, Diod. Sic. 4. 47.

⁹⁸ Acusilaus, schol. Ap. Rhod. 4. 1147.

⁹⁹ Strabo, 11. 2. 19, p. 499, უბრალოდ არსებულ თვალსაზრისზე მიუთითებს; შდრ. უფრო დადებითი განწყობის 15. 1. 57 და Appian, *Mithr.* 103, სადაც ჩანს, რომ ეს შეხედულება მისთვის მისაღებია. თუმცა სიმონიდესთან

ფიცრებზე დამაგრებულ ცხვრის ტყავებს წყალში ათავსებდნენ და ღინებით ჩამოტანილი ოქროს ნაწილაკები მატყლში გროვდებოდა. უკანასკნელ წლებში გაჩნდა მტკიცება იმის თაობაზე, რომ ანთროპოლოგიური კვლევის შედეგად სვანეთში ამ წესით ოქროს მოპოვება დღევანდლამდე დასტურდება. ასე რომ, მითის ანტიკურ რაციონალიზაციას მრავალრიცხოვანი და ავტორიტეტული თანამედროვე მხარდამჭერები გამოუჩნდნენ. ამგვარი მხარდაჭერა გაუმართლებელია. ჯერ ერთი, როგორც ვნახეთ, ოქროს ცხვართან და მატყლთან დაკავშირებული მითების გავრცელების არეალი კავკასიის ფარგლებს სცილდება და ამდენად, ინტერპრეტაცია მარტოოდენ კავკასიური რეალიების გათვალისწინებით არ შემოიფარგლება. მეორე, არ არსებობს ცნობები ცხვრის ტყავის ამ წესით საკუთრივ კოლხეთში გამოყენების შესახებ, ისე რომ საწმისის კოლხეთში განთავსება ახსნას მოითხოვს; მისი ფრიად საგანგებო მნიშვნელობა კი არ ყოფილა რამენაირად ახსნილი. მესამე, კოლხური ოქრო გარკვეული რაოდენობით მხოლოდ ძვ.წ. V საუკუნიდან გვხვდება, VII საუკუნემდე კი თითქმის არაფერია. აქედან გამომდინარე, რაციონალიზაციის მხარდასაჭერად მოტანილი ოქროს ნივთმტკიცებანი კოლხეთიდან უფრო ამის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს, რადგან მითი მათზე რამდენიმე საუკუნით უფრო ადრეულია. მეოთხე, ანთროპოლოგიური დასაბუთება გაცილებით იმაზე უფრო ნაკლებად უტყუარია, ვიდრე ვარაუდობენ. უახლესმა გამოკვლევებმა ცხადყო, რომ საველე ანთროპოლოგიას საერთოდ პოტენციური ცდომილება ახასიათებს. კერძოდ, მოცემულ შემთხვევაში, საველე მუშაკი ლ. ბოჭორიშვილი გაცილებით მეტ სიფრთხილეს ავლენდა თავის ანგარიშში, ვიდრე მისი მიმდევრები.¹⁰⁰

საწმისი ოქროსი კი არა, მეწამული ან თეთრია: schol. Ap. Rhod, 4. 177; შდრ. Palaephatus, 31. ანტიკურ ხანაში მატყლის შეფერილობა შეიძლებოდა ადგილობრივი წყლის ზემოქმედების შედეგად მიეწნიათ: Ninck (1921), 45-6. ხარაკს პერგამონელის მტკიცებით, საწმისი პერგამენტს წარმოადგენდა, რაც შეიძლება პატრიოტიზმის გამოვლინება იყო: Eustath. on Dionys. Perieget. 689.

¹⁰⁰საველე სამუშაოსთან დაკავშირებით, ბოჭორიშვილი (1946). თანამედროვე მიმდევართაგან იხ. Ryder (1991). Smith and Smith (1992) იქამდეც მიდიან, რომ ოქროს საწმისს მიაკუთვნებენ ღვიძლდაზიანებულ ცხვარს, რომელიც ალბათ ზეთისხილის ფოთლებით იკვებებოდა! ზეთისხილის ფოთლები იშვიათობაა საქართველოში. უფრო ზომიერია Doumas (1991).

კეთილმოსაგონარია Lamberti (1725), 178, რომელსაც დასავლეთ საქართველოში მდინარით მოტანილი ოქროს შესახებ გადმოცემის დამოწმების მცდელობამ იმედი არ გაუმართლა.

ლ. ბოჭორიშვილის მთავარი პრობლემა იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი თავად არ ყოფილა ამ მიზნით ცხვრის მატყლიანი ტყავის გამოყენების თვითმხილველი, თუმცა შემდგომში გამოცხადდა, რომ იყო. ის უფრო სამი ხანდაზმული მთიელი კაცის მონათხრობს ეყრდნობოდა, უდავო სანდოობას რომ არ იმსახურებენ. გარდა იმისა, რომ ისინი ერთმანეთს ზუსტი მეთოდის აღწერისას ეწინააღმდეგებიან, ამასთან კავშირში და გაცილებით უფრო დიდი ამბით ყვებიან ყინულის ქვეშ ჩაძირული ქალაქის შესახებ, რომელიც ოდესღაც ყვოდა ამ რეგიონში – ატლანტიდისნაირად. სავსებით შესაძლებელია, რომ მათ მონათხრობებს ცხვრისმატყლიანი ტყავის საშუალებით სვანეთში ოქროს მოპოვების შესახებ, მეხსიერებაში შემონახული ლეგენდა და რაციონალიზებული მითი ასაზრდოებს, რამდენადაც ერთიც და მეორეც კარგად ცნობილი და ფართოდ გავრცელებული თხრობის საგანია თანამედროვე საქართველოში. მაგრამ, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ოქროს მოსაპოვებლად ცხვრის ტყავს კავკასიაში მართლაც იყენებდნენ, ამით მითი ნაკლებად შეიძლება ამოიხსნას.

ქვეყნიერების წრიულობის კონცეფციასთან შესაბამისობაში, კოლხეთის ოქროს საწმისს სხვადასხვა მხარეს (სამხრეთით, ლიბიაში თუ დასავლეთით, ესპანეთში) განთავსებული ანალოგი მოეპოვებოდა: კერძოდ, ჰესპერიდების ოქროს ვაშლები. საწმისის მსგავსად, ესენიც ოქროსია, ხეზეა ადგილმჩინილი და საშინელი გველ-ურჩხულის დაცვის ქვეშ იმყოფება. უფროს ფილოსტრატოსს ვაშლები და საწმისი ერთად მოჰყავს გველების ოქროსმოყვარული ბუნების საილუსტრაციოდ.¹⁰¹ გასაკვირი არ არის, რომ ჰერაკლე, რომელმაც საბერძნეთში ოქროს ვაშლები ჩაიტანა, ოქროს საწმისის მოსაპოვებლადაც გაემართა არგონავტებთან ერთად.

სახელწოდება „ფასისი“ ჩვენს წყაროებში სხვადასხვა გაგებით იხმარება მდინარის, ქალაქის და კოლხეთის მთელი რეგიონის აღსანიშნავად. როდესაც ეს სიტყვა მამრობით სქესშია მოცემული, ამჟამად რიონად წოდებული მდინარე იგულისხმება მის შენაკად ყვირილასთან ერთად.¹⁰² მდინარე ფასისი კი მითის

¹⁰¹ *Imagines* 2. 17. 6.

¹⁰² Bolton (1962), 56, უცნაურია, რომ რიონს „მესამეხარისხოვან მდინარედ“ თვლის. სინამდვილეში ეს ფრიად მნიშვნელოვანი მდინარეა. მისი თანამედროვე სახელი უნდა წარმოდგებოდეს ბერძნული სიტყვიდან *Ῥῶνις*, ღვარად

საგანს შეადგენდა. არიანე, აღნიშნავს რა ჭარბშლამიანი ფასი-
სის წყლის მღვრიე მოყავისფრო-ჟღალ შეფერილობას, გვამ-
ცნობს, რომ ამ მდინარეზე გადაადგილებისას, ხომალდზე სხვა
წყლის ატანა ავისმომასწავებლად ითვლებოდა. მისი თანამედ-
როვე პავსანიას რწმენით, მდინარე ფასისში თითქოს ნიანგის-
მაგვარი კაციჭამია მხეცები ბინადრობდნენ.¹⁰³ მდინარეები, რო-
გორც წესი, ღვთაებებად იყვნენ მიჩნეული და მათ ხშირად
მხცოვან წამოწოლილ ღმერთკაცებად განასახიერებდნენ. ამგვა-
რადვე გამოსახავდნენ ფასისსაც.¹⁰⁴

მდინარე ფასისთან დაკავშირებული მითების შესახებ ცოდ-
ნას გვიფართოებს მდინარეებზე დაწერილი ტრაქტატი, რომე-
ლიც პლუტარქეს მიეწერება. ეს მდინარეების თემაზე შექმნილი
იმ ლიტერატურული ჟანრის ერთადერთი შემორჩენილი ნიმუშია,
რომელსაც ჰომეროსამდე და მეტადრე, ჰესიოდემდე მივყავართ.
კალიმაქოსის *მდინარეთა შესახებ*, უდავოდ ჰესიოდესეული
შთაგონების შედეგი, მდინარე ფასისის შესახებ დიდძალი ინ-
ფორმაციის შემცველი უნდა ყოფილიყო. რამდენადაც ფასისი
ნილოსთან იყო შედარებული, იგი მისთვის, ისევე, როგორც აპო-
ლონიოს როდოსელისთვის, განსაკუთრებულ ინტერესს წარმო-
ადგენდა. როგორც ვნახეთ, ნიანგები ფასისშიც იყვნენ.¹⁰⁵ აქედან
ვიგებთ, რომ ამ მდინარეს თავდაპირველად არკტუროსი ერქვა,
ვინაიდან (სავარაუდოდ) ცივი რეგიონების გავლით მოედინებო-
და. ფასისის სახელწოდებით მას შემდეგ გახდა ცნობილი, რაც
მის ტალღებში ყმაწვილმა კაცმა, სახელად ფასისმა დაიხრჩო
თავი. ფასისი ჰელიოსის და ოკეანოსის ასულის ოკიროეს ვაჟი
იყო. მას შემდეგ, რაც მან ცოლქმრული სარეცლის შებღალვის
დროს წაასწრო და მოკლა დედამისი, ერინიებმა მასზე კრაზანა
მიუშვეს. ბიჭი ამ ჭირისგან თავის დასაღწევად გადავარდა მდი-
ნარე არკტუროსში, რომელსაც ამიერიდან მისი სახელი ეწო-
და.¹⁰⁶

მომდინარე, როგორც ის ქუთაისის მიდამოებში შეიძლება დახასიათდეს:
Procopius, *Wars* 8. 14. 47-8.

¹⁰³ Arrian, *Periplus* 9; Pausanias, 4. 34. 2; შდრ. კრონოსის გარდასახვა კავკასიურ
ნიანგად, Ps.-Plut. *De fluviis* 5. 3.

¹⁰⁴ Philostratus the Younger (ფილოსტრატოს უმცროსი), *Imagines* 8. 3-6; სხვადა-
სხვა მდინარეთა გამოსახულებებისთვის, იხ. *LIMC* iv. 1 (1988), 139-48.

¹⁰⁵ იხ. ზემოთ, შენიშვნა 100.

¹⁰⁶ Ps.-Plut. *De fluviis* 5. 1.

იმ ტრადიციის თანახმად, რომელიც ვინმე კტესიფოსს მიეწერება, ფასისის მიერ დედამისის გამოაშკარავების და მკვლელობის მითი კოლხეთში აისახებოდა რიტუალში, რომელსაც რეგულარულად ასრულებდნენ.¹⁰⁷ ისევე, როგორც მითში, რიტუალშიც ყურადღების ცენტრშია ქორწინება, საძრახისი სქესობრივი საქციელი, უნებლიე შემოსწრება და აღსასრული წყალში გადავარდნით. მდინარე ფასისში იზრდებოდა ლერწმის სახეობა, რომელიც, ალბათ, უფერული ფოთლების გამო ლეკოფილოსად იწოდებოდა:

მას ეძებენ პეკატესადმი მიძღვნილი მისტერიების დროს, ზუსტად გაზაფხულის დამდეგს, გამთენიისას, მაშინ როდესაც პენით ხდება შთავონება. ეჭვიანი ქმრები მოგლეჯენ ხოლმე ამ წნელს და მიმოფანტავენ საქორწინო სარეცლის ირგვლივ, ინახავენ რა ამგვარად თავიანთი ქორწინების სიწმინდეს. თუ ვინმე ბიწიერი ადამიანი ნახვამ მღვთმარეობაში მეტისმეტად გათავხედდება და იმ ადგილას ავა – იქ, სადაც განფენილია თეთროთოლა, – მაშინ იგი საღი განსჯის უნარს დაკარგავს და მაშინვე ყველას თვალწინ აღიარებს, რაც უკანონოდ ჩაიდინა, ან რის ჩადენასაც აპირებდა. მაშინ დამსწრენი სტაცებენ მას ხელს, ტყავში გაახვევენ და ჩააგდებენ იმ ადგილას, რომელსაც „ბიწიერთა ბაგენი“ ეწოდება. ეს არის მრგვალი ფორმის ხერე-ლი, რომელიც ჭას მოგვაგონებს: 30 დღის შემდეგ იგი მასში ჩაგდებულ ჭიებით სავსე სხეულს მეოტისის ტბაში აგდებს უკან. აქ მას უცბად დააცხრებიან სვაეები და დაგდებულ ლეშს გლეჯენ.
([Plutarch], *De Fluvii* 5. 2.)^{*}

ლერწმის შეგროვებას და მიმოხვევას, რაც ამ რიტუალის შემადგენელი ნაწილია, არისტოტელეც ახსენებს.¹⁰⁸ ლერწამი როგორც მდინარეების, ისე მდინარეთა ღვთაებების დამახასიათებელი ნიშანია განიხილოს. მდინარეებს, ჩვეულებრივ, სექსუალურად აქტიურად მიიჩნევენ და მათ მნიშვნელოვან როლს განუკუთვნებენ ქორწინებისა და მშობიარობის რიტუალებში.¹⁰⁹ ბერძნული მითისა და რიტუალისთვის ნაცნობია აგრეთვე სიყვარულით გა-

¹⁰⁷ სხვაფრივ უცნობი და შესაძლოა, ერთ-ერთი მრავალ გამოგონებათაგანი ნაწარმოებიდან Ps.-Plut. *De fluviiis*.

^{*} ქართ. თარგმ.: ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, ტომი I, წყაროები, თბილისი, ლოგოსი, 2010, გვ. 290.

¹⁰⁸ *De mir. ausc.* 158, ენობრივად ძალიან უახლოვდება ფსევდო-პლუტარქეს.

¹⁰⁹ Ps.-Aesch. *Ep.* 10. 4. აღსანიშნავია რიტუალი, რომელშიც კიმონი თავს იმ კობს ლერწმით, როდესაც სკამანდროსს ასახიერებს, შდრ, *Soph. Trach.* 1-21; *LIMC* iv. 1 (1988), 139-48.

გიუგების, წყალში ვარდნისა და წყლით შთანთქმის ურთიერთდაკავშირება.¹¹⁰

მართალია, ეს ცნობა ფასისის ამბისგან შინაარსობლივად ძლიერ განსხვავდება, მაგრამ ქვეტექსტის სტრუქტურა მსგავსია, ისე რომ მითი და პრაქტიკული განსახიერება ერთმანეთს ეთანხმება და ერთიმეორის აზრის გადმომცემია, რამდენადაც ერთთავად ფოკუსშია მოქცეული სექსუალური მართლზომიერების დაცვა, რის დარღვევასაც წყალში ჩაძირვა მოსდევს.¹¹¹ ამავე დროს, ჭის ჯურღმულების წარმოსახვითი დაკავშირება მეოტისთან რომ არასარწმუნოა, იმას არ ნიშნავს, რომ კოლხეთში ასეთი სოციალური რიტუალი სინამდვილეში არ ტარდებოდა.¹¹² ანტიკურ ხანაში ფასისი გამორჩეულია კოლხეთის მრავალრიცხოვანი მდინარეებიდან, თუმცა მათ შორის სხვა ისეთი მნიშვნელოვანი მდინარეებიცაა, როგორიცაა ენგური. ფასისი, ნილოსის მსგავსად, მსოფლიოს ერთ-ერთი უმთავრესი ორიენტირი იყო. და თუ ეგვიპტე ნილოსის საჩუქარი იყო, კოლხეთი ფასისის ძღვენს წარმოადგენდა: ამ მდინარიდან წარმოსდგებოდნენ თავად კოლხები.¹¹³

მაგრამ ფასისი მხოლოდ მნიშვნელოვანი მდინარე როდი იყო. როდესაც სიტყვა ფასისი მდედრობითი არსებითი სახელია, ის, რა თქმა უნდა, შეიძლება ქალაქს აღნიშნავდეს. გარდა ამისა, მდედრობითში ეს სახელი შეიძლება ქალაქისა და მდინარის გარემომცველი მთელი რეგიონის აღსანიშნავად იყოს გამოყენებული, რაზეც გარკვევით ამახვილებს ყურადღებას სტრაბონი თავის კომენტარში ალბათ პიესიდან აღებული ბერძნულ ანდაზურ გამონათქვამთან დაკავშირებით:

„ფასისში, სადაც ხომალდთათვის უკანასკნელი სრბოლაა,“ ისე კი არ უნდა მივიღოთ, რომ იამბის მოხზველი თითქოს მდინარეს ასახელებს, ან კიდევ ამ მდინარეზე მდებარე მსგავსი სახელის მქონე ქალაქს, არამედ ისე, რომ ესაა კოლხიდის ნაწილი. . .“¹¹⁴

¹¹⁰ Segal (1974), 20-38; Nagy (1990), 226-40; Calame (1992).

¹¹¹ Moreau (1992), 216-20; Seaford (1990a).

¹¹² შდრ. Seneca, NQ 6. 8. ასეთ მიწისქვეშა ნაკადებთან დაკავშირებით დამკვიდრებული რწმენის შესახებ.

¹¹³ Mnaseas, *ap. schol. vet. ad Theocritum* 13. 75.

¹¹⁴ Strabo, 11. 2. 16, p. 497, ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, თბილისი, 1957, 122. დიოსკურიის ფასისიდან აღმოსავლეთით მდებარეობის თვალსაზრისთან დაკავშირებით, იხ. Dicks (1960), 143-4. საყურადღებო

დაახლოებით ასევე ფასისად მთელ რეგიონს მოიხსენიებს არისტოტელეს, როდესაც კოლხეთის მსხვილფეხა პირუტყვზე მსჯელობს. არისტოტელესეულ *ფასისელთა სახელმწიფო წყობაში* ფასისი ამავე გაგებით უნდა იყოს ნახმარი. მანამდე, ნაშრომში *პაერთა, წყალთა, ადგილთა შესახებ*, ფასისი მოიხსენიება არა როგორც მდინარე, ან როგორც ქალაქი, არამედ როგორც ქვეყანა, დასახლებული ფასიანების სახელით ცნობილი ხალხით, რომლებიც პოლისში და იქ განლაგებულ ემპორიონში ფეხით იშვიათად დადიან.¹¹⁵ ქსენოფონტთანაც, რომელიც ამბობს, რომ ფასიანებს მეფე მართავს, როდესაც იგი მათი ქვეყნის დასახლებათა აგებულებას ეხება, ფასისი უფრო რეგიონი ჩანს, ვიდრე ქალაქი ან მდინარე.¹¹⁶ კოლხეთში წარმოებული სელის ქსოვილისთვის ფასისურიც ისევე შეიძლება ეწოდებინათ, როგორც კოლხური, ხოლო კოლხეთში ბაზირებული რომაული არმიის ვექსილაცია საეხებით შესაძლებელია, რომ ცნობილი ყოფილიყო როგორც *vexillatio Fasiāna*.¹¹⁷

რეგიონზე ბერძნულის გაგენას და აქ ბერძნების დასახლებას შესაბამისი მითური იდეების და სახეების მიღება და ადაპტაცია მოჰყვა ისტორიულ კოლხეთში. ბერძნებისა და კოლხების ურთიერთობათა შედეგად კოლხეთში საქალაქო დასახლებათა გაჩენამ წარმოშობისა და დაარსების მითების შექმნა განაპირობა. რა თქმა უნდა, ეს უკვე არსებული მითების პასიური გადაღება კი არ იყო, არამედ კულტურული კონტაქტების, ურთიერთგაცვლის და შერჩევის დინამიურ პროცესს წარმოადგენდა. ბერძენთა და არაბერძენთა ურთიერთობის შედეგად, აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში გარკვეული მითებისა და მითების თავისებური ვარიანტების შერჩევა და განვითარება მოხდა. მაგალითად, იასონის და მედეას მიმართ კოლხეთში უფრო ნაკლები ყურადღება ჩანს, ვიდრე კორინთოში, ათენსა თუ თესალიაში.¹¹⁸ იასონს,

ბოა აგრეთვე Procopius, *Wars* 8. 14. 49, იმასთან დაკავშირებით, რომ კოტაისი კოლხეთის ქალაქსაც აღნიშნავს და მთლიანად კოლხეთსაც.

¹¹⁵ *Hist. anim.* 3. 21. 7; *Airs Waters, Places* 15.

¹¹⁶ *Anab.* 5. 6. 36-7. 9, განსაკუთრებით 5. 7. 9.

¹¹⁷ სელის ქსოვილთან დაკავშირებით, იხ. გვ. 103-4; ვექსილაციის შესახებ იხ. გვ. 269-70.

¹¹⁸ თუმცა საყურადღებოა Timonax, *Scythica*, schol. Ap. Rhod. 4. 1217; შდრ. Arrian, *Periplus* 9.

ჩანს უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ამიერკავკასიის შიდა რაიონებში, მაგალითად, ალბანეთში, სადაც იგი შესაფერის წინაპრად და დამაარსებლად იყო წარმოდგენილი. კოლხეთსა და იბერიაში მას არაფერი დაუარსებია.¹¹⁹ მისგან განსხვავებით, ისტორიული კოლხეთის მითურ სამყაროში გამოირჩეოდა აიექი, ისევე, როგორც დიოსკურები და პრომეთე. საკვლევ საკითხად დგება მათი გამორჩეულობა და კოლხეთში მითებისა და მითოლოგიური ფიგურების შერწყმითობა მათთან ურთიერთდამოკიდებულებაში მყოფ იმ კავშირებთან ერთად, რომლებიც კოლხეთსა და ბერძნულ ცენტრებს შორის ყალიბდებოდა. მითების შესახებ იბერიაში მხოლოდ ცოტა რამ არის ცნობილი, რაც ნაწილობრივ მაინც იმან განაპირობა, რომ ბერძნული გავლენა, შერწყმული ელინისტურ სირიაში გავრცელებულ სპარსულ და არამეულ გავლენებთან, აქ გაცილებით უფრო გვიან გახდა საგრძნობი.

პრომეთე უდიდესი პატივით სარგებლობდა კავკასიის მკვიდრ ხალხებში, მათ შორის, სავარაუდოდ, განსაკუთრებით – კოლხებთან. იმდენად, რომ, როგორც გვეუბნებიან, ისინი მსხვერპლს არ წირავდნენ ზევსს და ათენას, რადგან მათ აკისრებდნენ პასუხისმგებლობას პრომეთეს ტანჯვისათვის. სამაგიეროდ, პატივს მიაგებდნენ პრომეთეს და ჰერაკლეს, რომელმაც ზევსის ბრძანებით კლდეზე მიჯაჭვული პრომეთე გაათავისუფლა და მისი მტანჯველი არწივი განგმირა. ფილოსტრატოსის მტკიცებით, კავკასიელები საგანგებოდ ეძებდნენ არწივების ბუდეებს, რათა დაეგრიათ იმის აღსანიშნავად, რომ არ დაეწყებიათ, როგორ აწამებდა არწივი პრომეთეს.¹²⁰ პრომეთეს სახელი ერქვა ადგილობრივ ბალახს წითელი წინწკლების გამო, როგორც ამბობდნენ, პრომეთეს ჭრილობებიდან ჩამონადენმა სისხლის წვეთებმა რომ გააჩინა.¹²¹

პრომეთეს საყურადღებო ანალოგები ეძებნება კავკასიურ წარმართობაში, განსაკუთრებით, შუა საუკუნეების ადგილობრივ ტრადიციაში დამოწმებული ქართველი ამირანის სახით. ამირანი

¹¹⁹ ალბანეთის შესახებ იხ. Plin. *NH* 6. 38, თუმცა Justin. 42. 3. 4, განსხვავებულ ტრადიციას ფლობს; კოლხეთში იასონთან დაკავშირებით იხ. ზემოთ ციტირებული Strabo, 1. 2. 39, p. 45-6.

¹²⁰ Schol. Ap. Rhod. 2. 1249; Philostratus, *Life of Apollonius of Tyana* (აპოლონიოს თიანელის ცხოვრება). 2. 3. ჰერაკლეს გამოსახულებების შესახებ. იხ. გვ. 217.

¹²¹ Ap. Rhod. 3. 845; Seneca, *Medea* 708; Propertius, 1. 12. 10; Valerius Flaccus, 7. 355 ff.

მონადირისა და ქართული პანთეონის ნადირობის მფარველი ღვთაების, დალის ვაჟი იყო, დედის მუცლიდან ნაადრევად ამოყვანილი და გლეხის მიერ თავის ორ ვაჟთან ერთად გამოზრდილი. დაკაცებულმა სამმა „ძმამ“ სძლია ქაჯებს, გაუსწორდა სამთავიან ბაჟბაყდევს, რომლის მოჭრილი თავები გველეშაპებად გარდაისახა. საცოლის მოსაპოვებლად ამირანმა დახოცა ქაჯები, მათი მეფე და სხვა დანარჩენი, მაგრამ ამასობაში ნახევარძმები დაედუპა. მათი სიკვდილით გამწარებულმა ამირანმა თავი მოიკლა, ხოლო მისმა საცოლემ, რომელიც თავადაც არამიწიერი არსება იყო, ისიც გააცოცხლა და მისი ნახევარძმებიც. ამის შემდეგ, მან დატოვა საცოლე და ნახევარძმები და შეერკინა დევს, რომელთან საბრძოლველად ღმერთმა ამირანს ზეადამიანური ძალა მიანიჭა. ასეთი უფლებამოსილებით აღჭურვილმა ამირანმა თვით ღმერთი გამოიწვია ორთაბრძოლაში. ამ კადნიერებისთვის ღმერთმა მას სამსაფეხურიანი სასჯელი გადაუწყვიტა: ჯერ მიწაში ღრმად ჩასობილ სვეტზე მიაჯახვა, შემდეგ მიჯახებული ამირანი მთის მასივის ქვეშ ჩამარხა ისე, რომ მის თავზე ეს მასივი თაღოვან ქვაბურს ქმნიდა, სასჯელის მესამე ეტაპი კი იმაში მდგომარეობდა, რომ ყოველ წელიწადს ერთი ღამით მთა იხსნებოდა და ამირანი ჰაერში გამოკიდებული ჩნდებოდა, როდესაც ადამიანი მის გამოსხნას ამაოდ ცდილობდა, მთა კი კვლავ იხურებოდა დედაკაცის ენაჭარტალობის გამო.¹²²

ამირანი გარკვეული თვალსაზრისით პრომეთეს გავს – ამირანმაც ღმერთი (ზევსი) გამოიწვია და მსგავსადვე დაისაჯა. მართალია, პრომეთეს დასასჯელ ადგილს ხშირ შემთხვევაში შიშველი კლდე წარმოადგენს, ზოგიერთი ვერსიის მიხედვით, იგი გამოქვაბულშია მოთავსებული.¹²³ თუმცა, პარალელურად ერთად სხვაობაც დიდია. პრომეთესგან განსხვავებით, ამირანი თავგამოდებული მეომარია, მინიმალური სოციალური კავშირებით, რომელთაც საბოლოოდ წყვეტს. მას არ ამოძრავებს მკაფიოდ გამოსახული ზოგადსაკაცობრიო საზრუნავი და არ მიეწერება ცეცხლის ძღვენი. მას არც არწივი კორტნის. თუ, როგორც ჩვეულებრივ მიიჩნევენ, პრომეთეს და ამირანის მითები ურთიერთდაკავშირებულია, მაშინ ამ ურთიერთკავშირის არსი ფრიად გაურკვეველი რჩება. როგორიც უნდა იყოს მათი წარმომავლობა, საკმაოდ ნათელია, რომ ეს მითები უბრალოდ ერთი კულტური-

¹²² Charachidzé (1986), 26-8. ამირანის მითის ადგილობრივი ვარიანტების შესახებ იხ. Van Esbroeck (1990), 2720-2.

¹²³ მაგალითად, Arrian, *Anab.* 5. 3. 1-4.

დან მეორეში გადატანილს არ წარმოადგენს. თუ, როგორც ამას ხშირად ამტკიცებენ, ამირანის მითი სულ მცირე ძვ.წ. II ათასწლეულით უნდა განისაზღვროს, კავკასიელებს საკუთარი მითოლოგიური პერსონაჟი უნდა ჰყოლოდათ მასთან ბერძენთა პრომეთეს გასაიგივებლად.¹²⁴ ასეთ შემთხვევაში საყურადღებოა, რომ პრომეთეს ამბიდან ამირანის მითში ესოდენ ბევრი რამ არ შესულა. ამ მითების ურთიერთკავშირის შესახებ რომ მეტი იყოს ცნობილი, იქნებ შესაძლებელი გამხდარიყო დასკვნის გამოტანა ამ რეგიონში „ელინიზაციის“ დონის გასარკვევად, რაც, ყოველ შემთხვევაში, არსებული მოცემულობის მიხედვით, ერთობ ზედაპირულად გამოიყურება, განსაკუთრებით კი, სავარაუდოდ ქვეყნის მთიან მხარეში.

როგორც უნდა იყოს, ორი აზრი არ უნდა არსებობდეს იმასთან დაკავშირებით, რომ პრომეთეს მითმა ხელი შეუწყო ბერძენებისა და რომაელების მიერ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის რუკაზე დატანას. პომპეუსის საზრუნავზე უკვე გვქონდა საუბარი.¹²⁵ როდესაც ახ.წ. 132 წელს არიანე, როგორც კაპადოკიის რომაელი გამგებელი, რეგიონს ეწვია, მას აჩვენეს მთა, რომელზეც პრომეთე იყო მიჯაჭვული: მთის სახელწოდება იყო „სტრობილოს“, რაც ბერძნულად „კონუსისებრს“ ნიშნავს – სახელწოდება მხოლოდ ერთი ნიშანთაგანია, ადგილობრივად ბერძნულის გამოყენებაზე რომ მიუთითებს.¹²⁶ პრომეთეს მითი კლასიკურ სამყაროს საშუალებას აძლევდა, რომ ეცნო და გაეცნობიერებინა ეს რეგიონი, განსაკუთრებით კი ალბათ, მათაა მწვერვალები, რომლებიც კარგად მოჩანს ზღვიდან და სანაპიროდან ზღვისპირა ზოლის დიდ გაყოლებაზე.

პრომეთე იქით იყო, არიანეს მოხსენება მოცემულ რეგიონში მისი ვიზიტის შესახებ არგონავტების მითის სხვა ასპექტების მარადიულ მნიშვნელობაზეც მიუთითებს. მდინარე ფასისის შესართავთან არიანეს უჩვენეს რკინის ღუზა, რომელიც, გადმოცემით, არგოს ღუზას წარმოადგენდა. მან საკმარისი არქეოლოგობა გამოიჩინა იმის მისახვედრად, რომ რკინის ღუზა შეუფერებელი უნდა ყოფილიყო ბრინჯაოს ხანის არგონავტების ექსპედიციისათვის და არჩია ევარაუდა, რომ არგოს შემორჩენილ

¹²⁴ Charachidzé (1986) განიხილავს შესაძლებლობებს და აგებს ჰიპოთეზებს.

¹²⁵ App. *Mith.* 103, ზემოთ ციტირებული.

¹²⁶ Arrian, *Periplus* 11; შდრ. 19, სახელწოდებამ შესაძლოა დიონისეს ასოციაცია აღძრას – იგი მთებში საკუთარ სახლშია და პოპულარულია ანტიკურ ამიერკავკასიაში, იხ. გვ. 369-71. რეგიონში ენების შესახებ იხ. გვ. 304-10.

ნაშთს სინამდვილეში ქვის ღუზა წარმოადგენდა, იქვე ახლოს რომ იდო.¹²⁷ არიანემდე სულ მცირე ერთი საუკუნით ადრე, ფასისში ფრიქსოსსაც და ოქროს საწმისსაც, როგორც ჩანს, პატივს მიაგებდნენ. ბერძნულ დასახლებას, მის თანამედროვე ფასისს და არგონავტების მითს პომპონიუს მელა ერთობლივად განიხილავს.

*აქ არიან კოლხები, აქ ჩამოდის ფასისი, აქვეა ამავე მდინარის სახელის მქონე, თემისტაგორა მილეტელის მიერ დაარსებული ქალაქი, აქაა ფრიქსის ტაძარი და კორომი, სახელგანთმუღნი ოქროს საწმისის შესახებ ძველი თქმულებებით (Mela, 1. 108)**

ახ.წ. III საუკუნისათვის, ზოსიმეს თანახმად, აიეტის სასახლეც გამოსაჩენად იდგა ფასისის შესართავთან.¹²⁸ იქვე ნახა არიანემ „ფასიანთა ქალღმერთის“ ქანდაკება: ფორმულირება მიანიშნებს ადგილობრივ ღვთაებაზე, რომელიც არიანეს გადმოცემით, რეას ჰგავდა.¹²⁹

არგონავტების თვალსაჩინო წარმომადგენლებს შორის იყვნენ დიოსკურები, კასტორი და პოლიდეკესი, რომლებიც პომპეუსმა განსაკუთრებული ყურადღების ღირსად გამოარჩია. ისინი ხომ ლედას ვაჟიშვილები იყვნენ, გედად გარდასახული ლედას მიერ დადებული ორი კვერცხიდან ერთში რომ ჩაისახნენ, მეორე კვერცხი კი ელენეს და კლიტემნესტრას ჩანასახებს შეიცავდა. მათი მამა ზევსი იყო, ლედას მოკვდავი ქმარი კი ტინდარეოსი. ამითაა განპირობებული, რომ კასტორსა და პოლიდეკესს ხშირად არა მხოლოდ დიოსკურებად (ზევსის ვაჟიშვილებად), არამედ ასევე ტინდარიდებად (ტინდარეოსის ვაჟიშვილებად) მოიხსენიებენ.

კასტორი და პოლიდეკესი უდავოდ ხსოვნითა და პატივით სარგებლობდნენ ამ რეგიონში. ქალაქი დიოსკურია, ბერძნებისა და რომაელების აზრით, მათ სახელს ინახავდა: თანამედროვე მეცნიერთა მიერ წამოყენებული სხვადასხვა მოსაზრებები სა-

¹²⁷ Periplus 9.

* ქართ. თარგმ.: ალ. გამყრელიძე, პომპონიუს მელას ცნობები საქართველოს შესახებ, ქართული წყაროთმცოდნეობა, I, 1965, 29.

¹²⁸ Zos. 1. 31; სტრაბონის თქმით, ქალაქი აია იქ მის დროშიც კია დამოწმებული: Strabo, 1. 2. 39. p. 45, რომელიც ზემოთ იყო მითითებული.

¹²⁹ მისი იდენტიფიკაციის შესახებ იხ. გვ. 271-2.

ხელწოდების ეტიმოლოგიაზე არადამაჯერებელია.¹³⁰ ანტიკურ ხანაში გავრცელებული რწმენით, დიოსკურია კასტორმა და პოლიდეკესმა დააარსეს, ხოლო ჰენიოხების („მეეტლები“) ადგილობრივი ტომი მათი მეეტლების ჩამომავლები იყვნენ.¹³¹ თუმცა კასტორის და პოლიდეკესის როლი დიოსკურიით და ჰენიოხებით არ შემოიფარგლებოდა. პლინიუს უფროსი მდინარე ფასისზე მდებარე ქალაქ ტინდარისს ასხენებს. იქიდან გამომდინარე, რომ დიოსკურები, ჩვეულებრივ, ტინდარიდებაც იყვნენ ცნობილი, ფასიანთა ტინდარისთან მათი კავშირი შესაძლებელი ჩანს.¹³² ამ ალბათობას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ არსებობდა სხვა ტინდარისი (სიცილიაში), რომლის მონეტებზე აღბეჭდილი იყო დიოსკურების გამოსახულებები, რაც მათთან საგანგებო კავშირის აშკარა განაცხადი იყო.¹³³ ახლახან გამოითქვა მოსაზრება, რომ კოლხეთში დიოსკურების აღიარების ხელშემწყობი უნდა ყოფილიყო უფრო ადრეული ადგილობრივი მითი ტყუპი მხედრების შესახებ.¹³⁴

გარდა ამისა, პლინიუსი ასხენებს კოლხეთის ორ ქალაქს სახელწოდებით კიგნოსი (ან კიკნოსი): ერთი მათგანი ფასიანთა ტინდარისის, ხოლო მეორე დიოსკურიის მახლობლად მდებარეობდა.¹³⁵ ეს სიტყვა „გედს“ ნიშნავს ბერძნულად და ლათინურადაც. რამდენადაც დიოსკურები, თქმულების თანახმად, გედად ქცეული მათი დედის მიერ დადებული კვერცხიდან გამოიჩეკნენ, მიმზიდველია მოსაზრება, რომ ამ ქალაქებსაც დიოსკურებთან აკავშირებდნენ. თუმცა, ეს მოსაზრება ჰიპოთეზად უნდა დარჩეს, მით უფრო იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ ზღვისპირა „კიგნოსის“ სახელწოდებას მეფა გაცილებით უფრო პროზაულად ხსნის: მისი თქმით, ქალაქი დააარსეს შტორმში მოხვედრილმა

¹³⁰ О. Лордкипанидзе (1977), 221 შემდ. მეცნიერთა მოსაზრებების შეჯამება.

¹³¹ Mela, 1. 111; Plin. NH 6. 16 მოტანილია ალტერნატიული ტრადიცია, რომლის მიხედვით დიოსკურია მათი მეეტლების, ამფიტოსის და კერკიოსის მიერ იყო დაარსებული; შდრ. Solinus, 15. 17; Amm. Marc. 22. 8. 24.

¹³² Plin. NH 6. 13.

¹³³ Head (1911), 189.

¹³⁴ იხ. О. Лордкипанидзе (1992), 188-9, საგარაუდო მოსაზრებები სულორში აღმოჩენილ ბრინჯაოს ცულზე, რომელიც დაგვირგვინებულია ორი ქუდიანი მხედრის გამოსახულებით.

¹³⁵ Plin. NH 6. შესაბამისად 13 და 14.

ბერძენმა ვაჭრებმა, რომლებმაც გედეების ხმების შემწეობით გაიკვლიეს გზა ხმელეთისკენ.¹³⁶

რასაც სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში შემთხვევით აღმოჩენილი ოქროს განძი, ე.წ. „გონიოს განძი“ შეიცავდა, ამ რეგიონში დიოსკურებისადმი არსებული ინტერესის კიდევ ერთ გამოსატყულებას წარმოადგენს: ამ განძის შემადგენელ შესანიშნავ ნივთებს შორის წარმოდგენილია ჭაბუკის ოქროს სკულპტურული გამოსახულება ქუდით, რომელიც ძალიან ჰგავს დიოსკურების დამახასიათებელ თავსაბურავს – *პილოსს*, რომელიც ორნამენტირებულია ვარსკვლავებით, რაც ასევე დიოსკურებზე მიუთითებს. მაშინვე დიოსკურიის მონეტებზე გამოსახული ქუდეები და ვარსკვლავები გაგონდება.¹³⁷

მართალია, დიოსკურია ერთადერთი არ არის, მაგრამ კასტორთან და პოლიდევკესთან ყველაზე ნათლად გამოსახული კავშირის მქონე სწორედ საკუთრივ ეს ქალაქია. დიოსკურებისადმი საგანგებო დამოკიდებულება არა მხოლოდ ქალაქის მონეტებით, არამედ წერილობითი წყაროებითაც მტკიცდება: აპიანეს ცნობით, დიოსკურიელები განსაკუთრებით ამაყობდნენ იმით, რომ ისინი დიოსკურებმა დააფუძნეს.¹³⁸ კანონზომიერი უნდა იყოს ვარაუდი, რომ მათ საპატივცემულოდ დიოსკურიაში რეგულარულად იმართებოდა დღესასწაულები, ვინაიდან ასეთი დღესასწაულები სხვა ქალაქებში უფრო ნაკლები მოტივითაც იმართებოდა.¹³⁹ ასევე საფიქრებელია, რომ დიოსკურიაში იყო დიდებული და კულტმსახურთა ოჯახები, რომლებიც თავიანთ წარმომავლობას დიოსკურებს და მათ მეეტლეებს უკავშირებდნენ, რამდენადაც ასეთი კულტმსახურები სხვაგანაც არსებობდნენ.¹⁴⁰

დაარსების მითების მნიშვნელობა არა მარტო ქალაქის საშინაო ცხოვრების, არამედ სხვა საზოგადოებებთან ურთიერ-

¹³⁶ Mela, 1. 110: სხვაფრივ გედეები არანაირად არ უკავშირდებიან ამ რეგიონს.

¹³⁷ ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი (1980), შდრ. Цепхладзе (1989).

¹³⁸ *Mithr.* 101.

¹³⁹ მაგ. სპარტაში (Plato, *Laws* (კანონები) 796b), ათენში (Athenaeus 137e) და იტალიის ლოკრიში (Diodorus Siculus 8. 32).

¹⁴⁰ სპარტასა და არგოსში: Roscher (1884-1924), s.v. 'Dioskuren', სვეტი 1167. წარწერიან ჭრაქზე დამოწმებულია დიოსკურიაში ჰერმეს-მერკურის კულტის არსებობა: Т. Каухчишвили (1958). მისი მნიშვნელოვანი კულტი ჩანს აგრეთვე სიცილიის ტინდარისში: Cic Verr. 4. 84; 5. 185.

თობის თვალსაზრისითაც განისაზღვრებოდა. დიოსკურების მითი ქალაქ დიოსკურიასა და ადგილობრივ ჰენიოხებს შორის ურთიერთობასთან დაკავშირებულ წარმოდგენას იწვევს: დიოსკურები და მათი მეეტლეები ურთიერთშეთანხმებულად მოქმედებდნენ. ამასთან, მითის იმ ვარიანტში, რომლის მიხედვით, როგორც ქალაქი, ისე ჰენიოხები მეეტლეებმა შექმნეს, თანამშრომლობის იდეა კიდევ უფრო მეტადაა გამოკვეთილი. ასეთი თანამშრომლობა უდავოდ სასურველი იყო ქალაქის კეთილდღეობისათვის და ჰენიოხებისთვისაც, რომლებიც ჩაბმული ჩანან ქალაქთან სავაჭრო ურთიერთობებში მარილის მოსაპოვებლად.¹⁴¹ როგორც ქვემოთ დავინახავთ, წარმატებული კოლონიზაცია კოლონისტებსა (რომლებიც იყვნენ მცირერიცხოვანნი, სახლს მოწყვეტილი, მოუმარაგებელი, და ალბათ, მხოლოდ მამრობითი წარმომადგენლობით) და მათი მომავალი დასახლების მკვიდრი მოსახლეობის ნაწილს შორის მაინც, დასაწყისიდანვე ურთიერთთანამშრომლობის ჩამოყალიბებაზე იყო დამოკიდებული. ამავე დროს, მითი იმაზეც მიგვანიშნებს, რომ ქალაქი თავს ადგილობრივ ჰენიოხებზე მაღლა მდგომად მიიჩნევდა, რაც იქიდან ჩანს, რომ (ქალაქის დამაარსებლებად დიოსკურების გამოყვანი ვერსიის მიხედვით) მისი დამაარსებლები ჰენიოხების შემქმნელებზე აღმატებულნი იყვნენ.

არგონავტების მითი, ერთი შეხედვით, თითქოს თანამშრომლობის სრულიად საპირისპირო იდეას განასახიერებს. სხვა რომ არა იყოს, „მტაცებელთა“ მიერ ადგილობრივი მეფის გაძარცვის შესახებ მოგვითხრობს. ამასთან, იმით, რომ იასონის და მედეას შეუღლება ასე საბედისწერო გამოდგა, თითქოს ბერძნებსა და კოლხებს შორის ქორწინების საწინააღმდეგო აზრსაც ავითარებს. მაგრამ ეს მცდარი მიდგომაა, რადგან პირიქით, მითი შეთანხმებული თანაარსებობის უპირატესობაზე მიუთითებს იმ დამღუპველი შედეგის ჩვენებით, რაც ასეთი ურთიერთობის არარსებობას მოსდევს. მედეას ღალატის, აფსირტეს დაღუპვის და ყოველივე შემდგომის მომასწავებელი სწორედ ის გახდა, რომ არგონავტებმა და აიეტმა ურთიერთშეთანხმებული თანაარსებობის მიღწევა და დაცვა ვერ შეძლეს. ისიც უნდა ითქვას, რომ მითის კომპოზიციურ ფარგლებში ურთიერთშეთანხმება შეუძლებელი იყო: არგონავტები ოქროს საწმისს მოითხოვდნენ,

¹⁴¹ მარილთან დაკავშირებით დიოსკურიაში იხ. Braund and Tsetskhladze (1989a). მარილზე ოლბიაში, იხ. Braund (1991a).

ხოლო აიეტს არ შეეძლო მისი დათმობა. მითი შეუძლებელი მოთხოვნების საპასუხო შედეგების ილუსტრაციას წარმოადგენს. ამის საპირისპიროდ, უპრეტენზიო ფრიქსოსმა აიეტის ასულზე დაქორწინება შეძლო და მშვენიერად გაატარა სიცოცხლე კოლხეთში. შეიძლება ღირსსაცნობი იყოს, რომ ისტორიულ კოლხეთში ფრიქსოსს უფრო მეტად მიაგებდნენ პატივს, ვიდრე იასონს.¹⁴² აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ურთიერთმოქმედების მოდელების შემოტანით, არგონავტების მითი თანამშრომლობის უპირატესობათა ხაზგასმას ემსახურებოდა.

დიოსკურების მიერ დიოსკურიის დაარსების მითი, რა თქმა უნდა, შეუსაბამობაშია იმ ტრადიციასთან, რომ დიოსკურია მილეტელებმა დააარსეს. მაგრამ მსგავსი ხილული წინააღმდეგობები საკმაოდ ხშირად გვხვდება დაარსების ლეგენდებში.¹⁴³ შესაძლოა, ტრადიციების საკითხის მოგვარება დიოსკურიაშიც დაახლოებით ისე მოხდა, როგორც სინოპეში, სადაც სტრაბონის თანახმად, მითურმა გმირმა ავტოლიკოსმა მილეტელებს ჯერ ღირსშესანიშნაობები დაათვალიერებინა, რომ მათთვის იქ დასახლება მოენდომებინა.¹⁴⁴ ამრიგად, დაარსების მითი ისტორიული კოლონიზაციისთვის მიმართულების მისაცემად და ალბათ, აგრეთვე მისი გამართლებისა და ლეგიტიმაციის მიზნით იქმნებოდა.

დიოსკურების მითი ქალაქს უშუალო სამეზობლოს გარდა მთელი კლასიკური სამყაროს მასშტაბით აძლევდა გასაქანს საგარეო ურთიერთობათა განვითარებისთვის. კოლხეთის გარეთ დიოსკურები თავყანისცემით სარგებლობდნენ შავიზღვისპირა ქალაქებსა და ხმელთაშუაზღვის სამყაროში. მაგრამ მათ განსაკუთრებულად განადიდებდნენ სპარტაში, ისე რომ დიოსკურიას შეეძლო ბერძნული სამყაროს ერთ-ერთ უდიდეს სახელმწიფოსთან საგანგებო კავშირის პრეტენზია განეცხადებინა. იგივე ითქმის ჰენიოხებზეც: ამიტომ მოიხსენიებს მათ ლუკანუსი „სპარ-

¹⁴² ფრიქსოსი: Ap. Rhod. 2. 1140-51; Tac. Ann. 6. 34 (იბერიაზეც). მისი ადგილის შესახებ კოლხეთსა და იბერიაში, Strabo, 11. 2. 17-18, pp. 498-9 (ფრიქსოსის ორაკული და მის მიერ ლეეკოთეას ტაძრის დაარსება; ფრიქსუპოლისი იბერიაში); Mela, 1. 107 (ფრიქსოსის ტაძარი და ჭალა). იასონის და მედეას ქორწინება კი შეთანხმებული ჩანს ტიმონაქსის *Scythica*-ში: schol. Ap. Rhod. 4. 1217.

¹⁴³ Cornell (1975); Létoublon (1987).

¹⁴⁴ Strabo, 12. 3. 11, p. 546; შდრ. Plut. Luc. 23. App. Mithr. 83.

ტელ ჰენიოხებად“.¹⁴⁵ საკუთრივ სპარტაში იყო ძეგლები, რომლებიც (აღსანიშნავია, რომ თვით სპარტელების თქმით), დიოსკურებმა კოლხეთის ექსპედიციიდან ჩამოიტანეს. კოლხეთთან კავშირს, კორინთოელების მსგავსად, სპარტელებიც ცნობდნენ.¹⁴⁶

კოლხებს შეეძლოთ თავის მოწონება მითური კავშირებით, რომლებიც მთელ შავიზღვისპირეთს მოიცავდა. ჩრდილოეთით, როგორც ამბობდნენ, კირკე ცოლად გაჰყვა სარმატთა მეფეს, რომელიც დასავლეთში გაქცევის წინ მოწამლა, ხოლო სარმატები შეიძლება აიეტის ჩამომავლებად ყოფილიყვნენ მიჩნეული. სკვითების მეფემ, აიეტის სიმამ, როდესაც კოლხეთში სიმამრთან სტუმრობდა, სიკვდილით დასჯას გადაარჩინა ფრიქსოსი და საბოლოოდ თავისი სამეფო მას დაუტოვა.¹⁴⁷ ყირიმში აიეტის ძმა პერსესი ტავრების მეფე იყო.¹⁴⁸ ითვლებოდა, რომ ქალაქი პანტიკაპეონი აიეტის ძემ დააარსა. ამაზე უდავოდ იყო მოთხრობილი ამჟამად დაკარგულ ფართო კომენტარში, რომელიც ბოსფორისა და კოლხეთის მეფეთა წარმომავლობისა და საქმეების შესახებ იყო დაწერილი პომპეიუს ტროგუსის მიერ.¹⁴⁹ ტროგუსი შესაძლოა ბოსფორზე კოლხური ქალაქის შესატყვის კუტაიას არსებობასაც განმარტავდა.¹⁵⁰ ყირიმის მოპირდაპირე სამხრეთ სანაპიროზე მდებარე კიტორონმა, ეფოროსის ცნობით, სახელწოდება ფრიქსოსის ძის, კიტოროსისგან მიიღო: ეს იყო სინოპელთა ემპორიონი, რომელიც სინოიკიზებული ქალაქ ამასტრისის შემადგენელი ნაწილი გახდა.¹⁵¹

როგორც სტრაბონი აღნიშნავს, მედეასა და არგონავტების გაქცევისა და კოლხების დადევნების შედეგად გზადაგზა წარმოქმნილი დასახლებები იტალიამდე აღწევდა.¹⁵² შავ ზღვაზე ქალაქ ტომის აიგივებდნენ იმ ადგილთან, სადაც აიეტმა დაკრძალა თავისი ვაჟიშვილის აფსირტეს ნეშტი, რომელიც მედეამ და-

¹⁴⁵ Lucan 3. 269; შდრ. Strabo, 11. 2. 12, pp. 495-6. მასთან Calame (1987).

¹⁴⁶ Pausanias, 3. 19. 7; 3. 24. 7.

¹⁴⁷ Diod. Sic. 4. 45. 4 და 47. 5. აიეტის შვილიშვილ მედოსისგან სარმატების წარმოშობის შესახებ: Plin. NH 6. 19.

¹⁴⁸ Diod. Sic. 4. 44.

¹⁴⁹ Steph. Byz. s.c. Παντικάπαιος; Trogus, 37, პროლოგი.

¹⁵⁰ Schol. Ap. Rhod. 2. 399.

¹⁵¹ Strabo, 12. 3. 10, p. 544, უთითებს ეფოროსს.

¹⁵² Strabo, 1. 2. 39, p. 46.

ანაწევრა.¹⁵³ სხვა ვერსიით, აფსირტე მოკლეს ადრიატიკის ზღვაში, შესაბამისად სახელდებულ აფსირტეს კუნძულებზე, რომლებიც ასევე კოლხებმა დაასახლეს. სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთში მდებარე აფსაროსიც აფსირტეს სიკვდილთან იყო დაკავშირებული. აქვე აჩვენებდნენ მის სამარხს, რომელიც უეჭველად მის საკულტო ადგილს წარმოადგენდა.¹⁵⁴ ასევე, ადრიატიკის ზღვაში მდებარე პოლას სახელწოდებას გადასახლებულის მნიშვნელობის მქონე კოლხურ სიტყვას უკავშირებდნენ, ვინაიდან გადმოცემით, კოლხებმა არგონავტების დევნა შეწყვიტეს და დასახლდნენ როგორც დევნილები, რასაც განაპირობებდა აიეტთან ხელცარიელი დაბრუნების შიში, დაქანცულობა ან ორივე ერთად.¹⁵⁵ ადგილობრივი ჰისტორიელებიც თავდაპირველად კოლხები იყვნენ.¹⁵⁶ აფსირტეს კუნძულების და პოლას გარდა, კოლხებს ასევე ადრიატიკაში ოლკინიუმის და ორიკუმის დამაარსებლებად მიიჩნევდნენ.¹⁵⁷ უფრო მეტიც, ამბობდნენ, რომ კოლხები დასახლდნენ ილირიის კერავნიულ მთებში, ბრიგოსის კუნძულებზე და კორკირას კუნძულზე.¹⁵⁸

ღირსსაცნობია, რომ მითურ წარმომავლობათა და დასახლებათა საგანგებო გამოყოფა უბრალოდ პედანტ მწიგნობართა ფანტაზიას და ინტერესებს არ შეადგენდა. იგი შეიძლება ადგილობრივ პუნქტებსა და ადგილობრივ კულტმსახურებაში აღინიშნებოდა, როგორც კორინთოსა და პონტოს აფსაროსის შემთხვევაში ვხედავთ. კორკირაში, მაგალითად, იყო კულტი ღიომედესი, რომელმაც მოკლა საწმისის საძიებლად იქ მისული

¹⁵³ Ovid, *Tristia* 3. 9; *Ibis* 433; *Her.* 6. 129; Apollod. *Bibl.* 1. 9. 24; Aelian, *NH* 14. 25; Cic. *ND* 3. 67: აფსირტეს დაღუპვასთან დაკავშირებით მრავალი ვერსია არსებობს. მედეას მიერ აიეტის სასახლეში მისი მოკვლის შესახებ: Soph. *Colchian Women* (*კოლხი ქალები*), ფრ. 343 Radt; Eur. *Med.* 1334.

¹⁵⁴ Arr. *Peripl.* 7; შდრ. Step. Byz. s.v. *Ἀψύρτιδες*, მასთან Hyg. *Fab.* 23, სადაც იასონი კლავს აფსირტეს ადრიატიკის კუნძულ აბსაროსზე. პროკოპი მის საფლავს აფსაროსის აღმოსავლეთ ნაწილში ათავსებს: Wars 8. 2. 14. ფერეკიდესის მიხედვით, ისე ჩანს, რომ მის კიდურებს მდ. ფასისში ყრიან, ხოლო სოფოკლემ ძმის მკვლელობის საშინელება იმით შეარბილა, რომ მედეა მხოლოდ აფსირტეს ნახევარდად გამოიყვანა: schol. Ap. Rhod. 4. 223.

¹⁵⁵ Strabo, 5. 1. 9, p. 215-16; Lycophron, *Alex.* 1021-6.

¹⁵⁶ Callimachus, *Aetia*. ფრ. 10. Pfeiffer.

¹⁵⁷ Plin. *NH* 3. 144-5.

¹⁵⁸ Apollod. *Bibl.* 1. 9. 25; Ap. Rhod. 4. 510-21 და 1206 ff., მასთან Vian (1974), 3. 34-5; შდრ. *Orphic Argonautica* 1298-354; Hygin. *Fab.* 23; schol. Ap. Rhod. 4. 1002. კერავნიული მთები კავკასიაშიც იყო: Strabo, 11. 4. 1, p. 501.

დიდი კოლხური გველ-ურჩხული.¹⁵⁹ ჰეკატეს კულტი ილირიაში, ორიკუმში, უდავოდ მის კოლხურ წარმომავლობას უკავშირდება.¹⁶⁰ კორკირას მოპირდაპირე მხარეს – მატერიკულ ნაწილში, ბუთროტუმში მედეას საფლავი იყო, რომელიც, ადვილი შესაძლებელია, საკულტო ადგილი ყოფილიყო.¹⁶¹ საკულტო უნდა ყოფილიყო არგოს სატყეების გამოსახულებებით მოხატული გრანდიოზული ხიდი, რომელიც აქერონის ხეობაში იმყოფებოდა და გადმოცემის თანახმად, მედეას ბრძანებით იყო აგებული. ხიდებს ხომ, როგორც წესი, საკულტო დანიშნულება ჰქონდა.¹⁶² კორინთოში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა მერმეროსის და ფერესის (იგივე ალკიმენეს და ტისანდროსის) კულტს: ესენი იასონის და მედეას ვაჟიშვილები იყვნენ, რომლებიც, კორინთული ტრადიციით, კორინთელებმა დახოცეს, ან თვით მედეამ მოკლა. გვამცნობენ, რომ ორაკულის რჩევით, ისინი ჰერას საკულტო ტერიტორიაზე დაკრძალეს და ძვ.წ. VIII საუკუნიდან ან შესაძლოა, უფრო ადრეული პერიოდიდანაც კი, მათ საგმირო კულტის მიხედვით მიღებულ პატივს მიაგებდნენ.¹⁶³ ახ.წ. II საუკუნის დასაწყისისთვის, ისტმოსური თამაშების ტერიტორიაზე „არგო“ იდგა. ეს, შესაძლოა, პენტაკონტერი იყო. იასონმა შესწირაო არგო პოსეიდონს ამ ადგილას, როდესაც ამ გემმა პირველ გემების რბოლაში მოიპოვა გამარჯვება; ზედ ჰქონდა წარწერა, გარიტმული ორტაყედი, რომელიც თვით ყველაზე პოეტურ არგონავტს, ორფევსს მიეწერებოდა.¹⁶⁴

კორინთოსა და ისტორიულ კოლხეთს შორის განსაკუთრებული კავშირის არსებობაზე არც არქეოლოგიური მონაცემები და არც წერილობითი წყაროები არ მიუთითებს. თუმცა, რამდენადაც კორინთომ ადრიატიკაში იმპერია შექმნა, მას კოლხეთის მბრძანებლებთან მითოსური კავშირი ხელსაყრელად შეეძლო გამოეყენებინა პოლიტიკური რეალობისა და მიზნების გამოსახა-

¹⁵⁹ Tzetzes, ლიკოგრონის შესახებ. *Alex.* 615; 630; შდრ. schol. Ap. Rhod. 4. 1002; Plin. *NH* 3. 129.

¹⁶⁰ Hammond (1967), 367, ამ კულტის შესახებ.

¹⁶¹ Cn. Gellius, at Solinus 2. 28= Peter, *HRR* ფრ. 9.

¹⁶² Ampelius, 8. 3, მასთან Hammond (1967), 366 n. 1 და 540.

¹⁶³ ამ კულტის შესახებ კორინთოში იხ. Paus. 2. 3; Diod. Sic. 4. 55. 1; Brelich (1969).

¹⁶⁴ არგო: Dio Chrys. *Or.* 37. 15, მასთან Salviat (1984).

ტად და დასაყრდენად.¹⁶⁵ კორინთოს შექმნა განეცხადებინა, რომ დაკავშირებული იყო ადრიატიკის იმ თემებთან, რომლებიც კოლხურ წარმომავლობას იხმებდნენ. უფრო მეტიც, რამდენადაც აიექტი კორინთოელი მეფე იყო, მითი კორინთოს მისი მზარდი იმპერიის შიგნით და გარეთ დასახლებულ „კოლხურ“ თემებზე ბატონობის გარკვეულ უფლებასაც კი ანიჭებდა. მითში კორკირაც არის გამოყვანილი, მაგრამ უფრო სხვა კუთხით, კერძოდ კი, ნავაპტიკურ არგონავტიკას იასონი კორკირაში მიჰყავს, ხოლო მისი ვაჟი, მერმეროსი ნადირობის დროს იღუპება ხმელეთზე კორკირას მოპირდაპირე მხარეს, სადაც, როგორც უკვე ითქვა, თვით მედეა იყო დაკრძალული.¹⁶⁶

კორინთოსთან აიექტის კავშირი იგნორირებულია, და ამდენად, დუმილით უარყოფილი ევრიპიდეს *მედეაში*, რომელიც 431 წელს შეიქმნა, როდესაც ათენს კორინთოსთან უკიდურესად გაუფუჭებული ურთიერთობა ჰქონდა. ევრიპიდეს პიესა მედეას ათენში გაქცევით და ეგევსთან თავშეფარებით მთავრდება. შემდგომში მას ეგევსისგან ვაჟიშვილი, სახელად მედოსი ეყოლა, ის, და მაშასადამე, მედეაც, როგორც უკვე ითქვა, მიდიელთა წინაპრებად არიან დასახლებული: მათი, ისევე როგორც იტალიის მარუვიელი მარსების გრძნეულობა, მათი წარმოშობით არის ახსნილი.¹⁶⁷ დიოდოროსის მტკიცებით, მედოსის ასპარეზობათა ტრადიცია ათენელთა მამებლების მიერ იყო შექმნილი. თუ კორინთოს შექმნა მითის გამოყენება ადრიატიკაში თავისი ამბიციების დასაყრდენად, მედოსის მითი ათენსაც ასევე უმკვიდრებდა ადგილს იონიის გარეთ: ბოლოს და ბოლოს, მედოსი ხომ თვით თესევსის ნახევარძმა იყო.¹⁶⁸

პელოპონესში სპარტასთან დიოსკურების კავშირის გარდა კოლხეთსა და არკადიას შორისაც ჩანს კავშირი. როდესაც ჰელიოსმა კორინთო აიექტს გადასცა, არკადია მის ძმას, ალოევსს

¹⁶⁵ პოტენციური კავშირისთვის შდრ. Thuc. 2. 29. ფრთოსანი ცხენის პროტომის გამოსახულება ძვ.წ. V საუკუნის პირველი ნახევრის კოლხურ მონეტებზე შესაძლოა კორინთული პეგასის გამოსახულებიანი მონეტების გამოძახილი იყოს: Дундуа (1987), 9-10.

¹⁶⁶ Paus. 2. 3. 9.

¹⁶⁷ Avenius. *Or. mar.* 1217-23. მედოსი დედამისთან ერთად მოდის კოლხეთში, სადაც აიექტს აღადგენს ტახტზე, საიდანაც იგი მისმა ძმამ პერსესმა ჩამოაგდო. მარუვიელი მარსების შესახებ იხ. ზემოთ გვ. 28-9.

¹⁶⁸ მედოსის ალტერნატიული მამაა უსახელო აღმოსავლელი მეფე: Diod. Sic. 4. 55; Justin, 42. 3. 6; შდრ. Pacuvius' *Medus*; Apollodorus, *Bibl.* 1. 9. 28; Tzetzes, at Lycophr. *Alex.* 75.

უბოძა. არკადიაში იყო ტრაპეზუნტი, რომელიც პონტოს ტრაპეზუნტის წარმოშობის ადგილსამყოფლობას იჩემებდა და ამის საფუძველზე ითხოვდა დახმარებას.¹⁶⁹ უფრო აღმოსავლეთით, ზღვის სანაპირო ზოლის გასწვრივ დასახლებული მაკრონები მოიხსენიებიან, როგორც სკვითური მოდგმის ხალხი და ამავე დროს, როგორც ევბეას კოლონისტები,¹⁷⁰ ხოლო ხალიბების შესახებ ვიგებთ, რომ წარმოშობით ევბეას ხალიბიოსიდან იყვნენ.¹⁷¹ თესალია არა მარტო იასონის სამშობლო და არგონავტების ექსპედიციის აღმოცენების ადგილი იყო, არამედ, აგრეთვე, იასონის და მედეას ვაჟიშვილის, თესალოსის სახელით სახელდებული.¹⁷² ორქომენოსში კოლხეთიდან წარმატებით ბრუნდება ფრიქსოსი ან მისი ერთ-ერთი ვაჟიშვილი ქალკიოპესგან, პრესბონი, რათა ამ ქალაქის მემკვიდრეობაზე პრეტენზია განაცხადოს.¹⁷³ თებეში, სიგიჟით შეპყრობილი ჰერაკლე სწორედ მედეამ განკურნა.¹⁷⁴ თებელები კი წარმოშობით იყვნენ მჭიდროდ დაკავშირებული არგონავტების მითთან და კოლხეთთან, რამდენადაც კადმოსმა და აიეტმა ერთი და იგივე გველეშაპის კბილები თანაბარი რაოდენობით მიიღეს.¹⁷⁵

წარწერაში ქიოსიდან, რომელიც ძვ.წ. II ან I საუკუნეშია ამოკვეთილი, ჩამონათვალში იმ კომპანიონთა შორის, რომლებიც ოინოპიონთან ერთად მის მიერ აქ ახალშენის დაარსების დროს მოვიდნენ, დასახლებულია ვინმე კავკასოსი.¹⁷⁶ ოინოპიონს, როგორც ქიოსის პოლისის სინოიკიზაციას, ასევე ქიოსელთათვის მათი სახელგანთქმული ღვინის წარმოების სწავლებასაც მიაწერენ.¹⁷⁷ კავკასოსი მხოლოდ ამ წარწერაში მოიხსენიება როგორც მისი კომპანიონი. ვინაიდან მისი სახელი კუნძულის კავკასად ან კავკასეისად ცნობილი ერთ-ერთი ტერიტორიის სახელწოდებას

¹⁶⁹ Eumelus at Paus. 2. 3. 10; შდრ. 8. 27. 5-6 ტრაპეზუნტის შესახებ.

¹⁷⁰ Schol. Ap. Rhod. 2. 392: ევბეა მაკრონის სახელწოდებით იყო ცნობილი.

¹⁷¹ Philargyrius, schol. Georg. 1. 58.

¹⁷² Diod. Sic. 4. 55. 2-3, აღინიშნება თესალიის წარმოშობაზე სხვა ვერსიების არსებობის შესახებ.

¹⁷³ Paus. 9. 34. 7-8; შდრ. Ap. Rhod. 2. 1140-57.

¹⁷⁴ Diod. Sic. 4. 55. 4.

¹⁷⁵ Pherecydes, FGH 3 F 22; Apollod. Bibl. 1. 9. 23; Serv. Georg. 2. 140; Ap. Rhod. 3. 1176-90. შდრ. Vian (1963), 23.

¹⁷⁶ Condoléon (1949).

¹⁷⁷ Athenaeus, 1. 26; Paus. 7. 4. 8-10, ციტირებული აქვს ოინოპიონი ანუ „ღვინის მსმელი“ შესაფერისი სახელია მისთვის, ვისაც ჩვეულებრივად დიონისეს ვაჟიშვილად მიიჩნევენ.

ჰგავს, მოყვანილია არგუმენტი იმის სასარგებლოდ, რომ იგი გამოგონილი იყო, როგორც ამ ტერიტორიული ერთეულის დამაარსებელი გმირი.¹⁷⁸ სავსებით შესაძლებელია, მაგრამ რატომ უნდა დაეგვიანა ამ გამოგონებას იმ დრომდე, როდესაც ოინოპიონის კულტი ქიოსზე დამკვიდრებული იყო და *ქიოსის დაარსება* იონ ქიოსელს უკვე დაწერილი ჰქონდა.¹⁷⁹ კავკასოსი ქიოსზე პიროვნების სახელად იყო გამოყენებული: შეუძლებელია, მას არ გამოეწვია ასოციაცია მთასთან, რომელზეც პრომეთე იყო მიჯაჭვული და რომელიც თავადაც პერსონიფიცირებული იყო ხელოვნებაში.¹⁸⁰ ტოპონიმი და გმირი ერთობლივად ქმნიდნენ პოტენციურ მითოსურ კავშირს ქიოსსა და კავკასიას შორის. განსაკუთრებით ხელსაყრელი ის იყო, რომ დაარსების პროცესს, რომელშიც კავკასოსი მონაწილეობდა, ქიოსში ღვინის წარმოების დაწერგვაც მოჰყვა, ხოლო ქიოსიდან შეტანილ ღვინოს თვალსაჩინო ადგილი ეჭირა კოლხეთის იმპორტში ძვ.წ. VI საუკუნიდან.

გარდა ამისა, ქიოსელები თესალიურ წარმომავლობას იმეძებდნენ. არსებობს მოსაზრება, რომ ამით აიხსნება კიდევ ერთი ქიოსური წარწერა არგონავტების ჩამონათვალით.¹⁸¹ არგონავტების მითის მასშტაბურობიდან გამომდინარე, მასში ასახული უაღრესად ფართოდ განტოტვილი საზოგადოებათშორისი კავშირები მთელ ძველ სამყაროს მოიცავდა. უბრალო დამთხვევა არ უნდა იყოს, რომ აპოლონიოს როდოსელმა არა მარტო *არგონავტიკა*, არამედ აგრეთვე ქალაქ-ახალშენების დაარსების შესახებ ნაშრომიც დაწერა, ხოლო არგონავტების ეპოსის პირველმა რომაელმა ავტორმა ვარო ატაცინუსმა – *Chorographia*. არგონავტების მითი მსოფლიო გეოგრაფიის მითი იყო.¹⁸²

საკუთრივ კოლხეთში აიეტი არ ყოფილა დაეიწყებული. არათუ არ დაუვიწყიათ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „აიეტის სასახლე“ საჩვენებლად ჰქონდათ ფასისში. ქსენოფონტის თქმით, კოლხეთის მეფეთაგან ზოგიერთი მაინც თავს აიეტის ჩამომავლად თვლიდა. ეს სახელი კოლხ წარჩინებულებს ახ.წ. I საუკუ-

¹⁷⁸ Hdt. 5. 33, მასთან Condolón (1949), 7.

¹⁷⁹ Hdt. 5. 33, მასთან Condolón (1949), 9; Jacoby (1947), 4-5.

¹⁸⁰ სახელის შესახებ: Frazer and Matthews (1987), 253-4. კავკასოსი ხელოვნებაში: LIMC v. 1 (1990), 973.

¹⁸¹ Strabo, 13. 3. 3, p. 621. არგონავტების წარწერა: Condolón (1949). 9.

¹⁸² აპოლონიოსის *Ktiseis*-ზე ცნობებთან დაკავშირებით, იხ. Mooney (1912), 49-50; Arcellaschi (1990), 197-230.

ნეშიც ერქვათ და როგორც ჩანს, ასე გრძელდებოდა VI საუკუნეშიც, როდესაც აგათია ახსენებს დიდგვაროვან აიეტს კოლხეთში.¹⁸³

აიეტი მზის ვაჟიშვილი იყო. შესაბამისად, ძვ.წ. V საუკუნის დასასრულის ფასისში ბერძნული ღვთაების, აპოლონის კულტი არსებობდა. კოლხეთში იყო მზის სახლი, საიდანაც იგი ყოველ დღით ამოდიოდა: ეს მსოფლიოს აღმოსავლეთი კიდე იყო. მზის შვილი იყო არა მარტო აიეტი, არამედ თვით ფასისი.¹⁸⁴ ხელოვნების ნაწარმოებებში აიეტს გოლიათური აღნაგობის და ძალის, ცეცხლოვანი მზერის მქონე მამაკაცად განასახიერებდნენ.¹⁸⁵ მზის მდედრობითი ჩამომავლებიც, როგორიც კირკე და მედეა იყვნენ, წარმოდგენილი არიან სხივოსანი იერით, ელვარე მზერით, ოქროთი გაბრწყინებული, ნიშნად მათი წარმომავლობისა. ისინი კოლხეთის ოქროს მიწის ოქროს მბრძანებლები არიან, ისეთები, ელდორადოს, „მზის რეგიონებს“ რომ ეკადრება.¹⁸⁶ შესაბამისად, ძვ.წ. 50-იანი წლების კოლხეთის დინასტიის, არისტარქეს სხივანა გვირგვინი მზის აღმნიშვნელად არის მიჩნეული. კოლხეთში ჰელიოსად მიჩნეული სხივებით გარემოცული გამოსახულება მოთავსებულია გონიოს განძში წარმოდგენილ ადგილობრივი წარმოების საკიდის გულში. კიდევ ერთი ნიმუში, გემაზე აღბეჭდილი სხივოსანი თავით, ცნობილია რაჭიდან. ორივეზე მართლაც შესაძლოა ჰელიოსის გამოსახულება იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ ასევე ადვილი დასაშვებია, რომ არისტარქეს მონეტის მსგავსად, ესენიც ადამიან-მეუფეს განასახიერებდნენ.¹⁸⁷

ბერძნული მითი, რა თქმა უნდა, კოლხურ ელდორადოში ჩასაფრებულ საფრთხეებზე ყურადღების გასამახვილებელ ელემენტსაც შეიცავს. მთელი თავისი ოქროს მიუხედავად, კოლხეთი ხშირად გადატაკებულ ქვეყანააა წარმოდგენილი. კავკასიის მთები თვით შიმშილის საბინადროა, ვინაიდან დაღაგებული ბარისაგან განსხვავებით, მთები რესურსების (არა მხოლოდ ოქრო-

¹⁸³ Zos. 1. 31; Xen. *Anab.* 5. 6. 36; შდრ. Plin. *NH* 23. 52; Strabo, 1. 2. 39, p. 45-6, ზემოთ მითითებული; Agathias, 3. 8. 7 ff., მასთან გვ. 448 ქვემოთ.

¹⁸⁴ მაგ. Plato, *Phaedo* 109b; Ps.-Plut. *De fluviis* 5. 1.

¹⁸⁵ Philostr. Younger, *Imagines* 12. 4.

¹⁸⁶ Philostr. Younger, *Imagines* 7. 1, შდრ. Ap. Rhod. 4. 726-9. მზის რეგიონები: Amm. Marc. 22. 7. 10.

¹⁸⁷ არისტარქეს მონეტა: Голенко (1974); გონიო: ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი (1980), ტაბ. 19-20; რაჭის გემა: Neverov (1986), 190-1.

სი, არამედ ხეტეის, საძოვრების და სხვა მრავალის) წყაროც იყო და, ამავედროულად, ველური და სახიფათო მხარეც.¹⁸⁸ თუკი მდინარე ფასისში კაციჭამია მხეცები ბინადრობენ, საკუთრივ კოლხების მხეცობა, როგორც მათ ახასიათებენ, უკიდურესობამდე მიდის: ისინი იმდენად მტრულად არიან განწყობილი უცხოელებისადმი, განსაკუთრებით, მრისხანე აიეტის მეფობის დროს, რომ მათ ცოცხლად ატყავენ. რეგიონის მეომრები თავიანთი ისრებისთვის შხამის დამზადების ოსტატები იყვნენ. ტავრებთან, სკვითებთან და შავი ზღვის ცნობილ ავღრიანობასთან ერთად, კოლხებმაც დიდად განაპირობეს შავი ზღვის არა როგორც *ევქსეინოს*, სტუმართმოყვარის, არამედ როგორც *აქსეინოს*, არასტუმართმოყვარის რეპუტაცია. ამ თვალსაზრისის თანახმად, ყოველივე ეს სწორედ ბერძნების მოსვლამ შეცვალა ისე, რომ *აქსეინოს* *ევქსეინოსად* გადაიქცა. ასეთი მითები შავ ზღვაზე ბერძნების ყოფნის დაკანონების და მათი განდიდების საქმეს ემსახურებოდა: მეორე მხრივ, ესოდენ მოძალეზულ მითოსს პონტოელი ბერძნების და ადგილობრივი კოლხების ან ბერძნების და სხვაგან მცხოვრები ხალხების ურთიერთობის ამსახველი სხვა პოზიტიური მოდელი არ შემოუთავაზებია.¹⁸⁹

ანტიკურ კოლხეთში, ისე როგორც სხვაგან, მითის მნიშვნელობის შენარჩუნება განპირობებული იყო იმით, რომ იგი ქმნიდა მსოფლშემცნებას, მათი წარმომავლობის ახსნით ახსნას აძლევდა ქალაქებისა და ხალხების არსებობას და აყალიბებდა ცნობიერებას, რომლის საფუძველზე ხორციელდებოდა მათი შიდა საქალაქო ურთიერთობები. ასეთი ახსნა-განმარტება და ლეგიტიმაცია მით უფრო საჭირო იყო კლასიკური სამყაროს განაპირა მხარეებში, სადაც მითი ბერძნული შინაარსის პროტოისტორიას ამკვიდრებდა. ჩანს, კოლხეთის ქალაქებს ეამაყებოდათ ბერძნული მემკვიდრეობა და ამავე დროს, მათთვის მათი არაბერძნული, განსაკუთრებით კი – აიეტის მემკვიდრეობაც საამაუო იყო, თუმცა, როგორც დავინახეთ, აიეტიც კი, როგორც კორინთოს მეფე და ბერძნული ღვთაების ვაჟიშვილი, შეიძლება ბერძენად ჩაითვალოს. ამავე დროს, ისტორიულ პერიოდში კოლხებს და იბერებს თესალიური ჩამომავლობის მიჩემებაც შეეძ-

¹⁸⁸ Avienus, *Or. mar.* 873-4. შიმშილი: Ov. *Met.* 8. 791, მასთან Buxton (1992).

¹⁸⁹ ფასისი: Paus. 4. 34. 2. ისრები: Strabo, 11. 2. 19, p. 499, სვანები. არასტუმართმოყვარე: Theocr. 13. 75, მასთან Gow ad. loc.; Strabo. 7. 3. 6, p. 298; შდრ. Ps.-Scymn. 735; Pind. *Pyth.* 4. 203.

ლოთ: ერთი ვერსიის მიხედვით, იასონი კოლხეთს და აიეტის მიტოვებულ სასახლეს უბრუნდება – როგორც ჩანს, გასამეფებლად.¹⁹⁰

დედააარსი იქნებ ამაში მდგომარეობს. მსგავსი მითები ამსხვერვდა ბერძნებისა და არაბერძნების მარტივ კატეგორიებს და აღგენდა საერთო მითოლოგიურ წარმომავლობას, რომელიც მტრული სტერეოტიპების მიუხედავად, უზრუნველყოფდა იდეოლოგიურ სტრუქტურას თანამშრომლობისათვის როგორც ადგილობრივ თემებს შორის, ისე ადგილობრივ მოსახლეობასა და ბერძნებს შორის. ამ მითებში გატარებული იყო აზრი, რომ ბერძნები და კოლხები არა ერთმანეთისადმი მტრულად განწყობილი უცხოები, არამედ ისტორიის საწყისებამდე ურთიერთდაკავშირებული ხალხები იყვნენ. ასეთ მითებს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, განსაკუთრებით კი ძლიერ ადგილობრივ ხალხებს შორის დამკვიდრების მოწადინე ბერძენი კოლონისტებისათვის.

გამონაკლისი წესის ილუსტრაციაა. კოლხების მეზობელ აქველთა შესახებ განმარტების თანახმად, ისინი ტროაში გადაჩენილ იმ ბერძენ მეომართა ჩამომავლები იყვნენ, სამშობლოსკენ *en route* (ფრ. – გზად) ქარიშხალში რომ გეზს გადაუხვიეს და შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაპირზე გაირიყნენ. მაგრამ ბერძნების მიმართ მხეცური მოპყრობა მათი ბერძნულობის შესაფერის საქციელად ვერ ჩაითვლებოდა. ახსნა მითშივეა მოცემული: თანამემამულე ბერძნებისგან დახმარებაზე უარით შეუარაცხოვრილმა აქველებმა შურისგება გადაწყვიტეს. ამიტომ იყო, რომ მათთან მოხვედრილ ბერძნებს ისინი სკვითური წესისამებრ მსხვერპლად სწირავდნენ – თავდაპირველად ყველა მათგანს, გარკვეული დროის შემდეგ შესახედავად ყველაზე უკეთესებს, მოგვიანებით კი მხოლოდ წილისყრით ამორჩეულებს.¹⁹¹ ამრიგად, აქველების არსებობის და ბერძნების მიმართ მათი მტრული განწყობის ახსნა ერთად იყო მოცემული. ეს იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ბერძნული წარმოშობის ხალხებს თანა-

¹⁹⁰ Tac. Ann. 6. 34.

¹⁹¹ App. Mithr. 102; შდრ. 67. მათ მშობლიურ მხარეთა რიცხვში ორქომენოსსაც ასახელებდნენ, Strabo. 9. 42, p. 416; შდრ. 11. 2. 12, p. 495 (Phthiotis) და Dion. Hal. Ant. Rom. 1. 89. 4 (შესაძლოა ელისი). შემზარავ მკვლევლობათა ხვედრი ბერძნული წარმოსახვით, შავიზღვისპირეთის სხვა მხარეებსაც მიეწერებოდა: მაგ., Euripides, IT; [არისტოტელე], ფახისელთა სახელმწიფო წყობა, Aristotle, Pol. 8. 4. 4; Nic. Eth. 7. 6.

მემამულეთა მიმართ კეთილგანწყობა მოეთხოვებოდათ. გამონაკლისი აქეელები წესის ილუსტრაციას შეადგენდნენ.¹⁹² ამას უფრო ისტორიული ახსნაც ეძებნებოდა, რაც იმაში მდგომარეობდა, რომ ბარბაროსებს შორის მცხოვრებ ბერძნებს, აქეელების მსგავსად, კულტურული იდენტობის დაკარგვა ემუქრებოდა. ოდნავ უფრო განსხვავებული განმარტებით კი, ისინი არახელსაყრელმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამ და სასტიკმა გარემოცვამ გადააგვარა.¹⁹³ ბერძნულ-რომაულ მითოლოგიაში წარმოდგენილი კოლხეთი ერთსა და იმავე დროს მიმზიდველიც იყო და საზარელიც, ნაცნობიც და უცხოც – ცივილიზაციის ძალუმი ზღვარი.

¹⁹² უღრ. Dion. Hal. *Ant. Rom.* 1. 89. 1.

¹⁹³ *Ibid.* 1. 89. 4; Amm. Marc. 22. 8. 25.

ანტიკური საქართველოს გეოგრაფია და ეკონომიკა

კოლხეთისა და იბერიის გეოგრაფია მრავალფეროვნებით ხასიათდება: მთები, უღელტეხილები, დაბლობები, ჭაობები და მთისწინეთები ქმნიან ცვალებად ლანდშაფტს, დასერილს მრავალრიცხოვანი მდინარეებით, რომელთაგან ზოგი სავსებით გამოსადეგია ნავიგაციისთვის. უღელტეხილებით ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით გრძელ დაბლობებზე გადაისვლება, სამხრეთით კი – სომხეთის მთიანეთში. დასავლეთით მთელი რეგიონის უდიდესი საგზაო არტერია, შავი ზღვა დომინირებს.

მთების როლი არსებითი იყო კოლხეთისა და იბერიის ისტორიაში. ისინი მნიშვნელოვნად აფერხებდნენ შემოსევებს გადაღმა მხარეებიდან, რაც განაპირობებდა კიდევ იმას, რომ კოლხეთის და იბერიის საზღვრებს სწორედ ეს მთები ქმნიდნენ. ამისგან განსხვავებით, სასაზღვრო დავისთვის უფრო ფართო ასპარეზი არსებობდა იმ პერიოდებზე, სადაც რელიეფი მკვეთრად არ იცვლებოდა, განსაკუთრებით, როგორც იბერიის აღმოსავლეთ და სამხრეთ საზღვრებზე. შესაბამისად, იბერიას საზღვრებთან დაკავშირებით მოცილეობა პქონდა აღმოსავლეთით ალბანეთთან¹ და სამხრეთით არმენიასთან.²

მთები კოლხეთსა და იბერიას შორისაც არაუმნიშვნელო ზღუდეს ქმნიდა. კოლხეთის უკიდურეს აღმოსავლეთში მდებარე შორაპანსა და დასავლეთ იბერიაში ხაშურის გზაჯვარედინს შორის, სურამის, ანუ ლიხის ქედის სახელწოდებით ცნობილი მთებია გადაჭიმული. ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში, ქედის დასავლეთ მისადგომებთან მის სადარაჯოზე შორაპნის და ახლომდებარე სკანდის ციხესიმაგრეები იდგნენ. არსებითია, რომ აქ იყო შავი ზღვის სანაპიროდან მდინარით ტრანსპორტირების ბოლო პუნქტი, სადაც ნავიგაცია მთავრდებოდა.

¹ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისთვის, იხ. ბერძენიშვილი (1990), ალბანეთთან იბერიის სასაზღვრო დავის შესახებ იხ. გვ. 334.

² იბერიის საზღვრის არმენიულ ხედვასთან დაკავშირებით, იხ. მოსე ხორენელი, 2. 53.

ბოდა და ხმელეთზე გადაადგილებას წინ აღმართული მთები ეღობებოდა.³ დღეს კოლხეთისა და იბერიის დამაკავშირებელი მთავარი გზა ამ მთებს გრძელი გვირაბების და ტექნიკურად გათვლილი კონსტრუქციების საშუალებით გადაკვეთს. ძველად გადასვლა, მართალია, შეიძლებოდა, მაგრამ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული: ანტიკურ ხანაში ოთხთვალა საზიდარით მგზავრობისთვის დაახლოებით ოთხი დღე იყო საჭირო.⁴

ბევრია თქმული სავაჭრო გზის შესახებ, რომლითაც შესაძლებელი იყო ტვირთების გადაზიდვა ინდოეთიდან შავ ზღვამდე ცენტრალური აზიის, კასპიის ზღვის, იბერიის, სურამის ქედის და კოლხეთის გავლით.⁵ ეს იდეა პატროკლემ მიაწოდა სირიის მეფე ანტიოქე I-ს თავის მოხსენებაში კასპიის ზღვის რეგიონის შესახებ. სტრაბონი ამ საკითხთან დაკავშირებით საკუთარ აზრს კი არ გამოთქვამს, არამედ სხვათა მოსაზრებებს გვაძლავს.⁶ კიდევ უფრო თავშეკავებულია პლინიუსი ვაროს ცნობების შეჯამებისას; იგი მხოლოდ იმას ამბობს, რომ ეს გზა მიჩნეული იყო, როგორც შესაძლებელი.⁷ თუმცა, როგორც ტარნი ხაზგასმით აღნიშნავს, ვაროს მიერ მოწოდებული მონაცემები ამგვარი გზის არსებობის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს, რამდენადაც, ამ გზას მნიშვნელოვანი ფუნქციური დატვირთვა როგორ ექნებოდა, თუ მისი ვარგისიანობა პომპეუსის დროსაც კი საკითხავი იყო, ხოლო ვარო, რომელიც ამ რეგიონში ნამყოფი იყო, ამ გზას მხოლოდ ისე განიხილავდა, როგორც პოტენციურად შესაძლებელს.⁸

მიუხედავად იმისა, რომ შავ ზღვასა და ინდოეთს შორის სავაჭრო გზის არსებობაზე საუბარი გარკვეულწილად წარსულშიც ყოფილა, ხოლო ახლანდელ დროში ბევრს მსჯელობენ, შეუძლებელია იმ ფაქტის გვერდის ავლა, რომ სურამის ქედი

³ იხ. გვ. 416-18.

⁴ Strabo, 11. 2. 17, p. 498; შდრ. Hdt. 1. 104.

⁵ О. Лордкипанидзе (1957); ლომოური (1958).

⁶ Strabo, 2. 1. 11, p. 71, ახლოსაა საკუთარი აზრის გამოთქმასთან, შდრ. მის უფრო ფრთხილ შენიშვნებს: 2. 1. 15. p. 73; 11. 7. 3, p. 509.

⁷ Plin. NH 6. 52: 'posse devehi'

⁸ Tarn (1951), 488-90, დეტალურად განიხილავს სტრაბონის ცნობებს; აღსანიშნავია აგრეთვე გოლენკოს და რაჯაბლის კრიტიკული შენიშვნები: Голенко и Раджабли (1957) 75 n. 21. Aelian, NA 17. 32, ახსენებს თევზის წებოთი საქარავნო ვაჭრობას კასპიის ზღვის რეგიონიდან ეკატანამდე; ისეთი შთაბეჭდილებით გვტოვებს, რომ ეს შედარებით ადვილად გადასატანი ტვირთი იქიდან შავ ზღვამდე არ გადიოდა.

მნიშვნელოვან დაბრკოლებას წარმოადგენდა ვაჭრობისა და გადაადგილებისათვის. სტრაბონის ცნობები მის გადალახვასთან დაკავშირებულ სიძნელეზე არქეოლოგიურად მტკიცდება. ასე მაგალითად, ამ ქედის აღმოსავლეთით არქაული და კლასიკური პერიოდის ნატიფი ბერძნული კერამიკის მხოლოდ მცირერიცხოვანი ფრაგმენტებია აღმოჩენილი, იმ დროს, როდესაც მის დასავლეთით, კოლხეთში ეს კერამიკა შედარებით ჩვეულებრივი აღმოჩენების რიცხვშია. ბიზანტიურ პერიოდში სპარსელები ქრონიკულ სირთულეებს განიცდიდნენ იბერიიდან კოლხეთში მარაგის გადატანასთან დაკავშირებით. მათ სურამის ქედზე გადასასვლელი პირველი ჯეროვანი გზა გაიყვანეს, რითაც პროკოპის სულგრძელი ქება დაიმსახურეს.⁹ არსებული საწყალოსნო გზების ექსტენსიური გამოყენების შემთხვევაშიც კი, კასპიიდან შავ ზღვამდე საკმარისად გრძელი მანძილი იყო იმისათვის, რომ ინტენსიურ ვაჭრობას ხელი შეშლოდა. ეტყობა ასე მხოლოდ მსუბუქი, ძვირფასი ნივთები იკვლევდნენ გზას შავი ზღვისკენ. ცხოველმოქმედი დიდი სავაჭრო გზის იდეა კი ყველაზე უკეთ აიხსნება, როგორც კოლხეთის მითური კავშირების კიდევ ერთი ასპექტი სამხრეთთან, და არა მარტო ინდოეთთან, არამედ აგრეთვე ეგვიპტესთან და ლიბიასთან; ამას შეესაბამება სტეფანოს ბიზანტიელის განცხადება, რომ ფასისი ცეილონზეც არსებობდა. ასეთი გზა რომ პევტინგერის ტაბულაზე ნაჩვენები არ არის, მაინცდამაინც იმას არ ნიშნავს, რომ აქ ამიერკავკასია საერთოდ არაადეკვატურად არის ასახული.¹⁰ მითოსური მეტყველება კი კვლავაც ძალაში რჩებოდა: გვიანანტიკური ხანის *შავი ზღვის პერიპლუსის* ანონიმი ავტორი სცილდება თავის მისაბამ არიანეს და იუწყება, რომ „გადმოცემის თანახმად, მავანი ბარბაროსები ინდოეთიდან და ბაქტრიიდან არიან მოსული (sc. ფასისში)“. სხვა გვიანდელი მწერლის, ნონოს პანოპოლისელის მიხედვით, შავ ზღვასა და ინდოეთს შორის გადაადგილებისას დიონისე მხოლოდ კავკასიას გადაკვეთს. კავკასიონისა და ჰიმალაის წარმოსახვითი ერთობა აშკარად ინდოეთსა და შავ ზღვას შორის გამავალი ცხოველმოქმედი სავაჭრო გზის შესახებ არსე-

⁹ Procopius, *Wars* 8. 13. 3-6.

¹⁰ იხ. Braund (1986). ცეილონის ფასისზე, Steph. Byz. s.v. *Φάσις*. პევტინგერის ტაბულის შესახებ საქართველოსთან კავშირში, იხ. ლომოური (1958). Jenkins (1962), 173 მშვენიერად მსჯელობს არმენიის ფასისზე (არაქსი); შდრ. Xen. *Anab.* 5. 7. 1.

ბული მითის ნაწილს შეადგენდა.¹¹ ასეთი გზის შექმნით მითის რეალური ხორცშესხმის იდეა მიეწერება სელევკე ნიკატორს, რადგან, როგორც ამბობენ, მას განზრახული ჰქონია კასპიის და შავი ზღვების ერთმანეთთან დაკავშირება არხით, რომელსაც, სავარაუდოდ, კავკასიონის ჩრდილოეთით უნდა გაეწყო.¹² ცხადია, რომ მსგავსი განზრახვის საჭიროდ მიჩნევა სწორედ კასპიისა და შავ ზღვებს შორის გადაადგილების სირთულეებზე მიუთითებს.

სურამის ქედი უმთავრეს გამყოფს ქმნიდა საქართველოს ისტორიაში. მის დასავლეთით კოლხეთი შავი ზღვისკენ იყურება, რის გამო გახსნილი აღმოჩნდა ბერძნული კოლონიზაციისა და ბერძნული კულტურისათვის არაუგვიანეს ძვ.წ. VI საუკუნიდან. ამავე ფაქტორმა განაპირობა კოლხეთის როლი რომის იმპერიაში და შემდგომში – ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში, სადაც ზღვისგაღმა კრიტიკულ რეგიონს წარმოადგენდა. ამის საპირისპიროდ, იბერია ორიენტირებული იყო სამხრეთისა და აღმოსავლეთისაკენ – სომხეთის, ირანისა და სირიისკენ.¹³ შესაბამისად, ბერძნულმა კულტურამ იბერიაში უფრო ელინისტური სირიიდან შეაღწია, ვიდრე შავიზღვისპირეთიდან. რომაული აღმინისტრაციის პირობებში კოლხეთი კაპადოკიის მმართველის დაქვემდებარებაში შედიოდა, ხოლო იბერია, ჩანს, დიდი ხნის განმავლობაში იყო მოქცეული სირიის მმართველობის გავრცელების სფეროში. კოლხეთი და იბერია ახ.წ. VI საუკუნეშიც გაყოფილი რჩებოდა, მას შემდეგაც კი, რაც სპარსელებმა სურამის ქედზე კარგი გზა გაიყვანეს.¹⁴

კოლხეთის და იბერიის ეს გაყოფა მრავალმხრივ აისახებოდა ანტიკური საქართველოს საზოგადოებრივ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში. ამ გაყოფის ერთ პატარა, მაგრამ მეტყველ მაგალითს წარმოადგენს სურამის ქედის ორივე მხარეს დამზადებული გემები. იბერიის გემები, არქაულიდან მოყოლებული, ელინისტური პერიოდის ჩათვლით, მესოპოტამიის და აქემენიდური სპარსეთის გავლენის ამსახველია, იმავე დროის კოლხური გემები კი იონიიდან და დასავლეთიდან წამოსულ გავლენებს განიც-

¹¹ Anon. *Periplus* 44; ნონოსის შესახებ: Chuvin (1991), 281-3.

¹² Plin. *NH* 6. 31. Strabo, 2. 1. 39, pp. 91-2, ზოგიერთი მონაკვეთის მანძილს აზუსტებს.

¹³ შდრ. *De admin. imp.* 45. 12.

¹⁴ Procopius, *Wars* 8. 13. 3-6.

დიან.¹⁵ თუმცა იმდროინდელი საქართველო ყოველმხრივ გაყოფილი არ ყოფილა: სურამის ქედი დამაბრკოლებელი ზღუდე იყო, მაგრამ არა გადაულახავი. კოლხეთის და იბერიის მონეტები, ფრიად მნიშვნელოვან სხვაობასთან ერთად, საერთო ნიშანთვისებებსაც ავლენს იქ, სადაც გავლენების ზემოქმედება მთელ ამიერკავკასიაზე და მის გარეთაც ვრცელდებოდა.

ძვ.წ. V საუკუნის დასაწყისიდან, კოლხეთში ადგილობრივი მონეტა იჭრებოდა, რაც თავდაპირველად მილეტის მონეტების გავლენას ექვემდებარებოდა. ადგილობრივი მონეტები, რომელიც ძვ.წ. I საუკუნემდე იჭრებოდა, უპირატესად, ვერცხლისა იყო.¹⁶ ამისგან განსხვავებით, იბერიაში მონეტების მოჭრას, როგორც ჩანს, ელინისტურ პერიოდამდე არ აწარმოებდნენ. იმ დროს კოლხეთშიც და იბერიაშიც ალექსანდრეს და ლისიმაქეს ოქროს სტატერების მინაბადები იჭრებოდა, რომელთაგან ზოგიერთის მოჭრა რომაულ პერიოდშიც გრძელდებოდა. ეს უდიდესი გავლენის და ფართოდ გავრცელებული ფული იყო. უფრო მოგვიანებით, კოლხეთში რომაული დენარი გაბატონდა და მასთან ზოგჯერ პართული დრაქმაც გამოერეოდა. რაც შეეხება იბერიას, აქ რომაული დენარი და პართული დრაქმა დაახლოებით თანაბარი რაოდენობით მიმოიქცეოდა. როგორც კოლხეთში, ისე იბერიაში ავეუსტუსის დენარების ფართო ემისია ხორციელდებოდა. გაიუსისა და ლუციუს კეისრის გამოსახულებებიანი ეს ფული, რომელიც ძვ.წ. II საუკუნიდან იჭრებოდა, უდიდესი ქმედითობით გამოირჩეოდა. ამაზე მიუთითებს მისი ხშირი აღმოჩენები მთელ კოლხეთსა და იბერიაში და ამიერკავკასიის სხვა ადგილებშიც.¹⁷ მას ვერცხლის მაღალი შემცველობა ახასიათებდა და ამასთან, იმ პირველ რომაულ მონეტებს განეკუთვნებოდა, რეგიონში მრავლად რომ შემოვიდა ახ.წ. 1 წლის გაიუსის არმენიაში ლაშქრობის შედეგად. შესაბამისად, ეს ფული იჭრებოდა კოლხეთსა და იბერიაში ისევე, როგორც იმპერიის სხვა პერიფერიულ ადგილებში.¹⁸ იბერიაში მნიშვნელობით მათი ანალოგიური პართული დრაქმის ემისიას ჩვეულებრივ გოტარზე II (ახ.წ. 40-51 წწ.) მიაწერენ, მაგრამ უფრო მეტად გოტარზესაც და ასევე არტაბან II და III. ეს დრაქმები რიგითი აღმოჩენების რიცხვშია იბერიასა

¹⁵ ამ გამიჯნულობას დეტალურად იკვლევს მ. ლორთქიფანიძე (1981).

¹⁶ იხ. ქვემოთ დართული ექსკურსი, გვ. 171-6.

¹⁷ Голенко (1964), 41-3; Мушегян (1983), 268-9, შდრ. ზოგადად Sutherland (1987), 22-7.

¹⁸ როგორც მაგალითად, ინდოეთში: იხ. RIC I². p. 55 n.; Голенко (1964), 42-8.

და ალბანეთში, კოლხეთში კი იშვიათობას წარმოადგენს და მეტწილად იბერიასთან მიმდებარე ტერიტორიებზე გვხვდება. მათი პოპულარობის მიზეზი დამაჯერებლად ჯერაც აუხსნელია.¹⁹ როგორც ავგუსტუსის დენარის, ისე „გოტარზეს“ დრაქმის მიმოქცევა იბერიაში ახ.წ. III საუკუნეშიც და შესაძლოა, მას შემდეგაც გრძელდებოდა.²⁰ ამავე დროს ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ აქ სრულიად არ ჩანს ვერცხლის კაპადოკიური კეისრული, რომელიც მნიშვნელოვანი ნომინალი იყო იმდროინდელ კოლხეთში.²¹ ახ.წ. IV საუკუნიდან კოლხეთში წამყვანი გახდა ბიზანტიის მონეტები, ხოლო იბერიაში რაოდენობრივად ფარდი ირანის ფული აგრძელებდა ბრუნვას.²² ამ პერიოდის აღმოსავლეთ კოლხეთის სამონეტო მიმოქცევაში იბერიასთან მსგავსება იკვეთება. ძნელად გადასალახავი სურამის ქედი დაუძლეველი არ ყოფილა. ის ეკონომიკურ მიჯნას აღნიშნავდა იმ თვალსაზრისით, რომ მოსახერხებელი კომუნიკაციის, განსაკუთრებით, შავი ზღვის სანაპიროსთან დამაკავშირებელი სამდინარო მიმოსვლის ზღვარს თანხდებოდა. უფრო ნაკლებად საიმედო საზღვარს წარმოადგენდა პოლიტიკური თვალსაზრისით, რამდენადაც იბერიის მეფეები ხშირად ცდილობდნენ (ზოგჯერ წარმატებითაც), რომ სპარსელების მსგავსად ახ.წ. VI საუკუნეში, თავიანთი ძალაუფლება სურამის იქით, დასავლეთისკენ გავერცელებინათ.²³

აღსანიშნავია, რომ კოლხეთსა და იბერიას შორის სხვა მთიანი გამყოფიც იყო – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, სადაც იბერია ზღვას ყველაზე მეტად უახლოვდებოდა, ბათუმის უკანა მხარეს. ეს მიკრორაიონი მნიშვნელოვან გზათა გასაყარს წარმოადგენდა. აფსაროსთან ზღვაში ჩაედინება დიდი მდინარე ჭოროხი, ძველი აკამფსისი; ამ მდინარის ხეობა ღრმად იჭრება მცირე აზიაში ბაიბურთამდე და იმის იქით. ზღვის შესართავთან ახლოს მას უერთდება აჭარისწყალი, რომელიც ახალციხის მახლობელი მთებიდან მოედინება. ახალციხიდან ზღვამდე, აჭარის-

¹⁹ Капанадзе (1964) ფიქრობს, რომ ზოგი მათგანი შესაძლოა ადგილობრივი მინაბადი იყოს; ატრიბუციასთან, გავრცელებასთან და პოპულარიზაციასთან დაკავშირებით და ამიერკავკასიაში აღმოჩენილი მონეტების კატალოგისთვის, დამატებით იხ. Голенко и Раджабли (1975).

²⁰ Голенко (1964), 45; *მცხეთა* III, 94-5.

²¹ Голенко (1964), 39-40.

²² Ibid. 49-51; Цухишвили (1987; 1991).

²³ ამასთან და მოვლენების შემდგომ განვითარებასთან დაკავშირებით იხ. Голенко (1964), 38-9; Дундуа (1987); С. Шамба (1987).

წელის ხეობის გაყოლებით, მთებზე ვიწრო თანამედროვე გზა გადის. რამდენიმე ადგილას ამ ხეობიდან ჩრდილოეთით კოლხეთში გადაისვლება. ანტიკურ ხანაში იბერიის მმართველები მნიშვნელოვანი ძალაუფლებით სარგებლობდნენ აჭარისწყლის ზემო წელის მთიან მხარეში.²⁴ ამ მიკრორაიონის ცხოვრებაში კოლხეთი, იბერია და არმენია ერთად მონაწილეობდნენ. ახლოს გადიოდა არმენიის გაფართოებისას ძვ.წ. II საუკუნეში მიტაცებული ხორძენეს საზღვარი.²⁵

მთაგორიანი რელიეფი ძველ საქართველოში უღელტეხილების სტრატეგიულად მნიშვნელოვან როლს განაპირობებდა. ყველაზე ცნობილი დარიალის და დერბენდის უღელტეხილების გარდა, რომელთა საშუალებით კავკასიონის მთავარ ქედზე ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ გადაისვლებოდა, კიდევ სხვა მრავალი გადასასვლელი არსებობდა. კავკასიონის ერთი მხრიდან მეორეზე გადასვლა სინამდვილეში სავსებით შესაძლებელი იყო უთვალავი გზა-ბილიკებით, რომლებსაც მწყემსები ყოველწლიურად იყენებდნენ თავიანთი ფარის ქედზე გადასარეკად. დასავლეთით იაღბუხისა და აღმოსავლეთით დარიალის მახლობლად ყაზბეგის (მყინვარწყვერის – მთარგ.) მწვერვალებს შორის მოქცეულ ცენტრალურ კავკასიონზე ოცდათექვსმეტამდე გადასასვლელი ითვლება, რომელთაგან შვიდი პირდაპირი გაგებით უღელტეხილად ითქმის, ხოლო დანარჩენიდან რვა საკმაოდ იოლი გადასასვლელია.²⁶

ჩრდილოეთიდან სამხრეთით ყველაზე იოლი გადასასვლელი ყაზბეგის მთიდან კიდევ უფრო აღმოსავლეთითაა და ჩაუვლის დერბენდს კავკასიონსა და კასპიის ზღვას შორის იქ, სადაც კავკასიონის ქედის უკიდურესი აღმოსავლეთი განტოტება ჩამოივსება. აქ ჩრდილოეთიდან პირდაპირი გზა შემოდიოდა ალბანეთში, საიდანაც მოგზაურებისა და თავდამსხმელებისთვის სამხრეთისა და აღმოსავლეთისაკენ იბერიის მიღმა გაისვლებოდა. ჰეროდოტეს ცნობით, სკვითები მიდიაში სწორედ დერბენდის გზით შეიჭრნენ.²⁷ ჰეროდოტეს ცნობა არქეოლოგიურადაც მტკიცდება: იმ დროს, როდესაც დასავლეთ ამიერკავკასიაში სკვითების შემოსევის ნიშნები სუსტად ვლინდება აშკარა კონტაქტისა და გაცვლა-გამოცვლის მიუხედავად, არავისა (თანა-

²⁴ Plut. *Pomp.* 34, 1; Arrian, *Periplus* 11; Plin. *NH* 6. 12.

²⁵ Strabo, 11. 14. 5, p. 528; ჭეიშვილი (1991).

²⁶ Levin (1938), განსაკუთრებით გვ. 3-4.

²⁷ Hdt. 1. 104.

მედროვე არაგვი) და კასპიისპირეთს შორის სკვითების მიერ გამოწვეული ნგრევის შედეგები რამდენიმე ძეგლზეა დადასტურებული.²⁸

დერბენდის დასავლეთით, დარიალის უღელტეხილი გზათა ქსელის ბირთვს წარმოადგენდა. ჩრდილოეთიდან მომავალი მგზავრები გადალახავენ ვიწრო ხეობას დარიალის გავლით დიდ სიმაღლეზე გოროზი მთების ზემოთ, კავკასიონის ერთ-ერთი უმაღლესი მწვერვალის, ყაზბეგის მიდამოებში, სადაც უმნიშვნელოვანესი განძია აღმოჩენილი. სტრაბონი აღნიშნავს აღმასვლის სიძნელეს და დასძენს, რომ ამას სამი დღე ესაჭიროება.²⁹ ამის შემდგომ მთავარი გზა თავქვე ეშვება, ხეობას ძირზე მიუყვება და ჩაუვლის ჟინვალს, სადაც მდ. არაგვის ორი განშტოება ერთმანეთს ერთვის. მთელი დინების მანძილზე მისკენ აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან ხევები და სავალი გზაბილიკები მიემართებოდა. არაგვის ხეობით ბარში ჩამოსვლა, სტრაბონის ანგარიშით, ოთხიოდე დღის სავალს შეადგენდა.³⁰

ჩრდილოეთის მთებიდან დარიალის დასავლეთით იღებს სათავეს მდინარე ქსანი, რომელიც მთებიდან სამხრეთამდე ძალიან მნიშვნელოვან ხეობას აჩენს. გაერთიანებული არაგვის მსგავსად, ისიც იბერიის ცენტრალურ ვაკეზე ერთვის კიროსს (მტკვარს).³¹ მდინარე ქსნის სათავეების დასავლეთით ძველი სუანიის, თანამედროვე სვანეთის მთებია აღმართული. გზა-სავალები, რომლებიც სვანეთს ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით გადაკვეთს, ჩრდილოეთის სტეპებს არა მარტო იბერიასთან, არამედ კოლხეთთანაც აკავშირებდა.³²

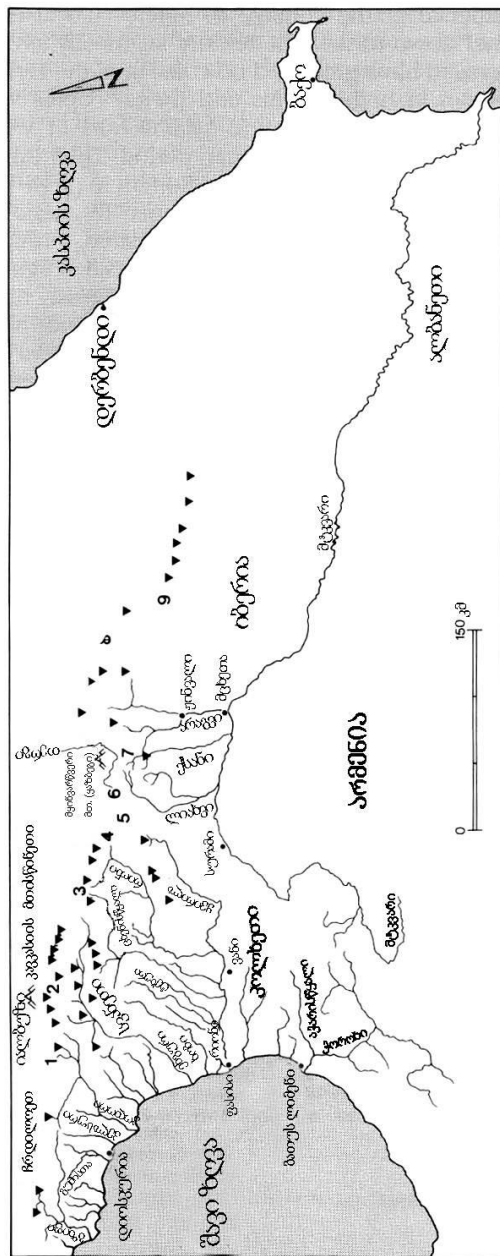
²⁸ Махортих (1991), 105-6, განხილვა და ბიბლიოგრაფია; შდრ. Техов (1980a), 72-81, სკვითური ცხოველური სტილის გავლენის შესახებ. როგორც ლიტერატურული, ისე არქეოლოგიური მონაცემები უკანასკნელ დროს გამოთქმული იმ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ მეტყველებს, რომ დერბენდის სანაპირო ზოლი მთლიანად წყალქვეშ იყო მოქცეული თითქმის მთელი ანტიკური დროის განმავლობაში, თუმცა იხ. Hewson (1990; 1991).

²⁹ Strabo, 11. 3. 5, p. 500; ყაზბეგის განძის შესახებ იხ. წითლანაძე (1976); შდრ. Moorey (1980), 140, V საუკუნის ფიალაზე იქიდან; შდრ. გვ. 182-4.

³⁰ Strabo, *ibid.*; არაგვის, მისი ტყუპი სათავეებისა და შენაკადების შესახებ იხ. ითონიშვილი (1989); რჩეულიშვილი (1990).

³¹ Гагошидзе (1964).

³² იხ. Men. Prot. fr. 10. 5. რუკა და სტეპებიდან დასავლეთ საქართველოში გადასასვლელები დეტალურად განხილულია ნაშრომში: Чартолани (1989), განსაკუთრებით 14-33.

სურ. 2. ძირითადი გადამსვლელუბი კავასიონის მთავარ ქედზე ციფრებით აღნიშნულია უბრატეი მწიშენელობის უდელებილი:

1. კლუხორის უდელებილი	5. ზეგარის უდელებილი (შა)
2. ნაგარის უდელებილი	6. როგის უდელებილი
3. შარიგევის უდელებილი	7. დარიალის უდელებილი
4. მამბონის უდელებილი	8. კასის უდელებილი
	9. კოდორის უდელებილი (შა)

როგორც გვამცნობენ, კოლხეთის ხალხები ჩრდილოეთის სტეპებიდან შავ ზღვამდე აკონტროლებდნენ გზებს, რითაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ბიზანტიის იმპერიის უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საქმეში. ეს გზები მანამდეც ხომ მისადგომი იყო. სვანეთის გზით გადმოსულ ჰუნებს შეეძლოთ ბიზანტიის იმპერიისთვის გულში დარტყმის მიყენება. ასე, კოლხეთში ღაშქრობისას სპარსელი მხედართმთავარი თავის მეფეს მოახსენებდა, რომ სკვითებს ჩრდილოეთიდან სვანეთის გავლით შეეძლოთ შემოღწევა. მომხდურები, როგორც ჩანს, მდინარე ენგურის, ძველი ხობოსის ხეობას უნდა ჩამოყოლოდნენ სათავიდან შავ ზღვამდე.³³ ამის გარდა, სვანეთის დასავლეთითაც გადიოდა მათთვის გამოსადეგი გზები. მისიმიში ერთ ასეთ გზას ბუქლოოსის ციხე გადაჰყურებდა.³⁴ განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო წებელდის ხეობა მთებში სოხუმის ზემოთ, სადაც ჩრდილოეთის სტეპებიდან ზღვისკენ მიმავალი სამი გზა იყრიდა თავს. არა უგვიანეს ახ.წ. VI საუკუნისა, წებელდის ხეობა ძლიერ იყო გამაგრებული. მთავარი ციხესიმაგრე კი წიბილეში მდებარეობდა. პრინციპატის პერიოდში სებასტოპოლისში აგებული ციხესიმაგრის მნიშვნელობას, როგორც ჩანს, დიდად განაპირობებდა წებელდის ხეობაზე გადმოსული გზების სამხრეთ ბოლოში მისი მდებარეობა.³⁵ ასევე, სებასტოპოლისიდან ჩრდილოეთით ზღვის სანაპირო ზოლში ახ.წ. II საუკუნის შუახანებში რომაელებმა პიტიუნტთან ააგეს ციხე, რომელიც ზღვისპირეთიდან იცავდა ჩრდილოეთიდან მთებზე ბზიფის ხეობით მომავალ მთავარ გზას.³⁶

კოლხეთში მთებიდან გადმოსასვლელი გზები განაპირობებდა ჯერ რომის, მოგვიანებით კი ბიზანტიის სამხედრო სტრატეგიას მთელ რეგიონში. ადგილობრივი მოსახლეობისთვის ეს გზები მუქარას და საშიშროებას მოასწავებდა, მაგრამ, ამავე დროს, კონტაქტების წყაროც იყო, კერძოდ, ვაჭრობის თვალსაზრისით. ეს უსათუოდ მოქმედი ფაქტორი იყო ჯერ კიდევ არქა-

³³ Men. Prot. fr. 6. 1. 500; შდრ. Zuckerman (1991); 544 n. 62, თურქებთან იუსტინე II-ის დესპანის, ძემარქოსის მიერ განვლილი გზის შესახებ; უფრო ადრე, Plin. NH 6. 14.

³⁴ Agathias, 3. 15. 9; მისიმიის შესახებ იხ. გვ. 450-1.

³⁵ Воронов и Браунд (1985; 1987); Braund (1989a).

³⁶ Каминская (1988). დამახინჯებული ბიზანტიური ტრადიციის თანახმად, უფრო ადრე კოლხეთი ჩრდილოეთიდან მოსული ხალხების მიერ მცირე ხნით ეოფილა ოკუპირებული: *De admin. imp.* 53; შდრ. 42. 107-8.

ულ პერიოდში, როდესაც ბერძნებმა დასასახლებელი ადგილები შეარჩიეს კოლხეთში. დიოსკურიასი განლაგებული დასახლების წარმატება მნიშვნელოვანწილად იმ გაცხოველებულმა ვაჭრობამ განაპირობა, რაშიც უკანა მთებიდან ჩამოსული ხალხი და მათ მიერ ჩამოტანილი საქონელიც მონაწილეობდა.

იბერიის აღმოსავლეთ საზღვარზე, ალბანეთში გადასვლისას, იბერიის ვაკე მკვეთრად დაბლდება. თუმცა არმენიასთან იბერიის სასაზღვრო ზოლში კვლავ გადასასვლელები იძენს მნიშვნელობას. აქაც გზა-ბილიკების მრავალრიცხოვნება აღინიშნება, მაგრამ განსაკუთრებით ორი გადასასვლელი გამოირჩევა. პირველი არმენიიდან ჩრდილოეთით მტკვრის დინებას მიუყვება და სამხრეთ-დასავლეთ იბერიაში, ბორჯომის რეგიონში გადადის. მეორე გადასასვლელი უფრო აღმოსავლეთითაა, არმენიის მთიანეთს სევანის მიდამოებში გადაკვეთს და იბერიის ვაკეზე მცხეთის მახლობლად გამოდის.³⁷

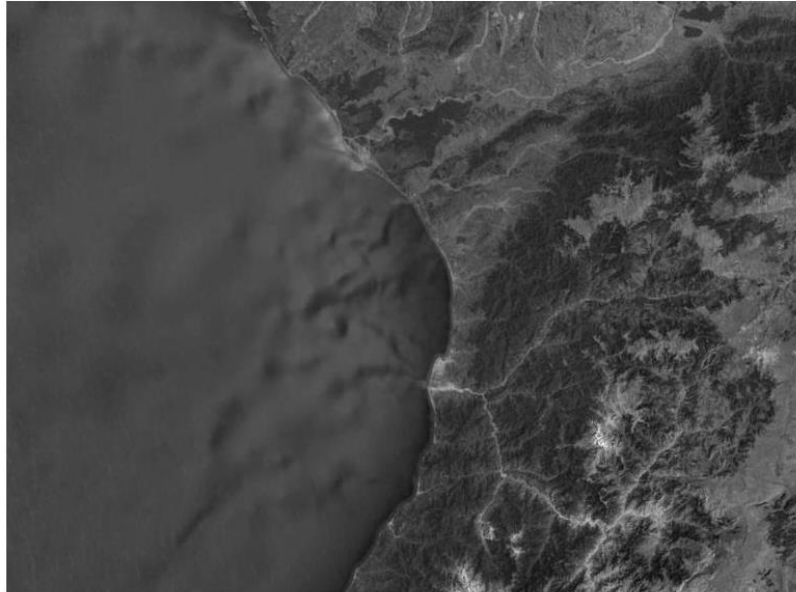
იბერიის ცენტრალური ვაკე, ყველაზე უკეთ შეიძლება დახასიათდეს როგორც გაშლილი მთიანეთშორისი ბარი. მაღალნიავიანია, ნაყოფიერი და პროდუქტიული, ალბანეთისა და კასპიისკენ მიმდინარე მრავალშენაკადიანი მტკვრის შუა დინებით გადასერილი; ყველაზე მნიშვნელოვანი შენაკადებია ქსანი და არაგვი, ჩრდილოეთიდან რომ მოედინებიან. იბერიის დასახლებათა ცენტრები სწორედ ამ მდინარეთა შესართავების ირგვლივ განვითარდა.³⁸ აქედან აღმოსავლეთით იბერიის ვაკე ფართოვდება და ალბანეთის სიახლოვესთან ერთად, სულ უფრო მშრალი ხდება: ეს თანამედროვე კახეთია, სადაც დღესაც საუკეთესო ქართულ ღვინოს აწარმოებენ.

ამისგან განსხვავებით, კოლხეთის დაბლობი (ტაბ. 1) ჭაობიანია. აქ თითქმის მთელი წლის განმავლობაში ძლიერი წვიმები იცის. წვიმის წყალს მთებიდან ჩამონადენი და კოლხეთის გავლით ზღვაში ჩამდინარე მრავალრიცხოვანი მდინარეების წყალიც ემატება. ქვეყნის შუაგულშია მოქცეული მდინარე ფასისის ქვემო დინება თავისი დიდი შენაკადებიანად. ეს ჭაობიანი ტერიტორია ქმნის სამკუთხედს, რომლის ფუძეს ზღვის სანაპირო ზოლი წარმოადგენს ჩრდილოეთით მდებარე ოჩამჩირიდან

³⁷ Strabo, 11. 3. 5, p. 500.

³⁸ იბ. Апакидзе (1968); Гагошидзе (1979).

(გიენოსი) სამხრეთით ქობულეთამდე (ფიჭვნარი). ამ სამკუთხედის წვერი ვანთან მორკალულ მთისწინეთში ხვდება.

ტაბ. 1. კოლხეთის სურათი თანამგზავრიდან: მდინარეების აღუვიონის პლუმაჟი აჩვენებს აღმოსავლეთ შავი ზღვის დინების საათის ისრის საწინააღმდეგო მიმართულებას

ამ ჭაობიან ქვეყანაში დასახლება განსაკუთრებით პრობლემური იყო. ბერძნები კოლხეთშიც, ისევე, როგორც სხვაგან, ზღვისპირა დასახლებებს ქმნიდნენ. რაც შეეხება კოლხეთის ზღვისპირეთს, აქ ბერძნები ფასისის ერთადერთი და გასაგები გამონაკლისის გარდა, უშუალოდ ამ ჭაობიანი სამკუთხედის ჩრდილოეთით და სამხრეთით სახლდებოდნენ. ჰიპოკრატესეული *ჰაერთა*, *წყალთა*, *ადგილთა შესახებ*, ცოტა არ იყოს, უარყოფითად, მაგრამ ცოცხლად აღწერს ამ ქვეყნის ცხოვრების პირობებს:

ვინც ფასისში ცხოვრობს მათ შესახებ [შემდეგი მაქვს სათქმელი]: ეს ქვეყანა ჭაობიანია, თბილი, წყლიანი და ტყიანი. წლის ყოველ დროს იქ ხშირი და ძლიერი წვიმები მოდის. ადამიანებს საცხოვრებელი ჭაობებში აქვთ, და [მათი] ხისა და ღერწმის სახლები წყალზეა გამართული. ისინი ცოტას დადიან ფეხით ქალაქებსა და ნავთსადგურებში, არამედ დაცურავენ აღმა-დაღმა ერთ ხეში ამოღებული ნაგებით, რადგან არხები ბევრია. ისინი

სვამენ თბილსა და დამდგარ წყალს, მზისაგან დამპალს და წვიმებისაგან აღიდებულს. თვითონ ფასისი კი ყველა მდინარეთა შორის ყველაზე უფრო დინჯია და ძალიან მდორედ მიედინება. ნაყოფი, რომელიც აქ წარმოიშეება, ყველა ზრდა დაუსრულებელია, სუსტი და უვარგისი, წყლის სიუხვის გამო. ამიტომ [აქ ნაყოფი] არ მწიფდება. წყლებისაგან ამ ქვეყანას დიდი ნისლი ადგას. ამ მიზეზების გამოა, რომ ფასისელებს სხვა ადამიანებთან შედარებით დიდად განსხვავებული შესახედაობა აქვთ: ტანად დიდები არიან, სისქით – მეტისმეტად სქელები; არც ერთს არ ემხნევა არც სახსარი და არც ძარღვი; კანი კი ყვითელი აქვთ, თითქოს სიყვითლე სჭირდეთ. ლაპარაკობენ ადამიანთა შორის ყველაზე ბოხი ხმით, [რადგან] სუფთა ჰაერით კი არ სუნთქავენ, არამედ ნოტიოთი და ნესტიანით; ხოლო იმისათვის, რომ სხეულს ჯაფა მიაყენონ, ძალიან ზარმაცები არიან. [ამ ქვეყანაში] წლის დროები დიდად არ სხვაობენ ერთმანეთისაგან, არც სიცხის მხრივ და არც სიცივის მხრივ. აქ ბევრი სამხრეთის ქარი ქრის, გარდა ერთი ადგილობრივი ქარისა. ხოლო ეს ზოგჯერ ძლიერად და სასტიკად უბერავს და ცხელია. ამ ქარს უწოდებენ “კენსრონს”. ჩრდილოეთის ქარი [აქამდე] თითქმის ვერ აღწევს, ხოლო როდესაც უბერავს, ის სუსტი და წყნარია.

([ჰიპოკრატე], ჰაერთა, წყალთა, ადგილთა შესახებ 15)*

ეს აღწერილობა კლიმატური დეტერმინიზმის ზოგადი თეორიის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს, რითიც აიხსნება მისი კრიტიკული ტონი, კერძოდ, ფასისელები დასავლეთისკენ იყვნენ ორიენტირებული, რაც კომპასის ყველაზე ნაკლებად ჯანმრთელ მიმართულებად ითვლებოდა: ცუდი წყლის, უცვლელი ჰავის და დაბალხმოვანებით, სნეულებით და აპათიურობით გამორჩეული მოსახლეობის ერთობლიობას უკვე სტერეოტიპული სახე ჰქონდა.³⁹

თითქმის ყველა სხვა წყარო ჭაობიან კოლხეთსაც და საკუთრივ კოლხებსაც გაცილებით უფრო დადებით შეფასებას აძლევს. ასე მაგალითად, აგათია წერს:

* ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი, ჰიპოკრატეს ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1965, გვ. 45-47.

³⁹ Grensemann (1979), განს. 436-8.

იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება არც ერთი სხვა ესოდენ სახელგანთქმული და მორჭმული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიჭარბით და მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სილამაზით და სიცქეცით. იმ დროს, როდესაც წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ – არც კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი მოვიდოდა, ეხლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდევ, რამდენადაც შესაძლებელია, და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბაროსები არიან, არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ რომაელებთან კავშირის წყალობით თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და კანონითი სახე მიუციათ.

(Agathias, 3. 5. 2-4, tr. J.D. Frendo)*

აქ კოლხები დანახული არიან არა როგორც უქნარა და დაავადებული, არამედ როგორც აქტიური, შეძლებული და კულტურული ხალხი. ადრეული პერიოდის აღწერილობით, ისინი მეომრული სულისკეთებით და მრისხანებითაც კი გამოირჩევიან. ბერძენი ავტორები აღნიშნავენ მათი კანის სიმუქეს და ხუჭუჭთმიანობას, განსხვავებით სკვითების გრძელთმიანობისა და (კანის) სიფერმკრთალისაგან.⁴⁰ ჰეროდოტე მათ ეგვიპტელებს ადარებს და იმასაც ახსენებს, რომ ისინი წინადაცვეთას მისდევდნენ, რაც შესაძლოა დაგვეხმაროს ებრაელებთან მათი ჰარმონიული თანაარსებობის ასახსნელად როგორც საქართველოში, ისე იუდეაში.⁴¹

* ქართ. თარგმ.: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, III, ტფილისი, 1936, გვ. 50-51.

⁴⁰ იხ. Snowden (1989) and Trittle (1992), 87, ორივე ფანტაზიების უარყოფელია. ხუჭუჭა თმის შესახებ იხ. აგრეთვე Irwin (1990). იმ მოსაზრების თაობაზე, რომ ჰეროდოტე შაგიზდვისპირეთში არ ყოფილა, იხ. Braund and Tsetschladze (1989a), 124-5; Braund (1990a). ნებისმიერ შემთხვევაში, მოგზაურთა ნაამბობიდან ხშირად ჩანს, რომ სტუმრად მყოფი მგზავრის აღქმა თავისი ხასიათით და თვისობრივად ყოველთვის როდია დაკავშირებული მისი სტუმრობის რეალურ ვითარებასთან.

⁴¹ Hdt. 2. 104-5; შდრ. Josephus, *contra Apion* 1. 22; Origen, *contra Cels.* 5. 41, 47-8, რაც შეიძლება იმაზე მიუთითებდეს, რომ ეს კარგად დამკვიდრებული ჩვეულება იყო. ცნობები არ მოიპოვება იმის შესახებ, რომ წინადაცვეთას იბერიელებიც მისდევდნენ.

იმას, რასაც *პაერთა*, *წყალთა*, *ადგილთა შესახებ* მოგვითხრობს კოლხეთის ჭაობებზე და იქაურ ბინადართა შესახებ, კრიტიკულად უნდა მივუდგეთ. თუმცა ზოგიერთი დეტალი იქიდან არქეოლოგიურად დასტურდება. ჰიპოკრატესეული გადმოცემისთვის დამახასიათებელი ნაკლოვანებანი ძირითადად მის შემფასებლურ განსჯაში მდგომარეობს. თუ ამ ნაკლოვანებებს ჩამოვაშორებთ, ის, რაც რჩება, საკმარისად მიუთითებს იმაზე, რომ ეს ცნობა კოლხეთის დაბლობის შესახებ რეალურ ცოდნას ემყარებოდა.

ისტორიულად, ამ ჭაობიანი მხარის მოსახლეობა მიწის წყლიანი ზედაპირიდან ოთხი-ხუთი მეტრის სიმაღლის და სხვადასხვა დიამეტრის ხელოვნურად მოზეინულ ბორცვებზე სახლდებოდა. ეს ბორცვები მათ ირგვლივ შემოვლებული თხრილებიდან ამონაყარი მიწით იზეინებოდა. დროთა განმავლობაში, ბორცვები თანდათან მაღლდებოდა იმის ხარჯზე, რომ ძველი ნასახლარები მიწასთან სწორდებოდა, ზემოდან მიწის ახალი ფენით იფარებოდა, რომელიც იატაკისთვის იტკეპნებოდა და ზედ ახალი სამოსახლო იმართებოდა. იატაკი ზოგჯერ ფიცარნაგისა იყო, როგორც ეს სიმაგრის ნასახლარზე ჩანს. კედლები ხის ძელებით იგებოდა, სარ-ლასტის და შეღესილობის გამოყენებით. ასეთი ნასახლარების გათხრებისას დამახასიათებელ აღმოჩენებს შეადგენს გამომწვარი ბათქაში ხის ქერქის, წნელებისა და ფოთლების ანაბეჭდებით. ეს ნაგებობები არსებითად ხის ქოხებს წარმოადგენდა, რომელთა სიგრძე-სიგანე სამ-ოთხ მეტრს არ აღემატებოდა. გადახურვა ზოგჯერ ჩალისა იყო, როგორც გიენოსშია ტენიან ანაერობულ გარემოში ნაწილობრივად შემონახული.⁴² გადასახურად უთუოდ სხვა მცენარეულ მასალასაც იყენებდნენ, მაგალითად, ღერწამს, რომელიც უხვად მოიპოვებოდა და შესაფერისიც იყო. ზემოთკენ გაგრძელებული დაშენებით ძეგური ნაგებობის პირამიდული სახესხვაობა მიიღებოდა, რომელიც სახურავსაც ითავსებდა. მშენებლობის ეს სტილი მშვენიერად ესადაგებოდა კოლხეთის კლიმატურ პირობებს და ხეტყით მდიდარ ბუნებას. აქედან გამომდინარე, წინაისტორიული კოლხეთისთვის დამახასიათებელი ეს არქიტექტურა ბოლო დრომდე იყო შენარჩუნებული. ძვ.წ. I საუკუნის მეორე ნახევარში ვიტრუვიუსი მას განიხილავდა, როგორც გარკვევით კოლ-

⁴² ზოგადად, იხ. Микеладзе (1990); Сумбадзе (1960); სიმაგრეზე, მიქელაძე (1976). გიენოსზე С. М. Шамба (1988). შდრ. აგრეთვე, Микеладзе и Хахутаишвили (1985).

ხურს და თავისი დროის კოლხეთში საყოველთაოდ გავრცელებულს:

კოლხები პონტოს მხარეში ტყის სიუხვის გამო აწყობენ მიწაზე მარჯვნივ და მარცხნივ მთლიან ხეებს ერთმანეთს შორის მათი სიგრძის ტოლი მანძილის დატოვებით, მათ ზემოდან კი თავსა და ბოლოს გარდიგარდმო გასდებენ სხვა ძელებს, რომლებიც ამგვარად ზღუდავენ ბინის შინაგან სივრცეს. შემდეგ, ოთხივე მხარეს კუთხეებში შეუღლებული ხეების თანდათანობითი წყობით ამოჰყავთ რა ძირითა ძელების შეეულად ხის კედლები, აგებენ კოშკებს, და შუალედებს კი, რომლებიც ხეებს შორის რჩება მათი სისქის გამო, ამოავესებენ ფათხებითა და თიხით. ასევე (აგებენ) სახურავებსაც: გასდებენ რა ნაპირიდან დაცილებით გასაყარებს, რომლებიც ზევითკენ თანდათანობით მოკლდება, ოთხივე მხრიდან შუისკენ ამოჰყავთ პირამიდები, რომლებიც თიხით დახურულნი, წარმოადგენენ ბარბაროსთათვის ჩვეულებრივს კუსმაგვარ კოშკურ სახურავებს.

(ვიტრუვიუსი, *არქიტექტურის შესახებ* 2. 1. 4)*

კოლხეთის სხვადასხვა კუთხეში კონსტრუქციის ეს სახე შესაძლოა მცირეოდენ ცვლილებებს განიცდიდა, რაც განსაკუთრებით შენობის სიმაღლეს შეეხება. მაგრამ მშენებლობის ძირითადი წესი უცვლელი რჩებოდა. დაცულია ქსენოფონტის ცნობა მსგავსი კონსტრუქციის შესახებ მოსინიკებთან ტრაპეზუნტის დასავლეთით. სვანეთში ასეთ კოშკებს დღემდე აგებენ, ოღონდ ხის ნაცვლად აქ ყველაზე უფრო ხელმისაწვდომ საშენ მასალას – ქვას იყენებენ.⁴³

სულ უფრო მეტად ცხადდება, რომ ძელურნაგებობებიანი სამოსახლო ბორცვები ხშირად ჯგუფებს ქმნიდნენ. ზოგჯერ ათეულობით ბორცვის შემცველი დიდი შეჯგუფება თითქოს მოწესრიგებულად და საკმაოდ გეომეტრიულადაც იყო განლაგებული. ვრცელი შეჯგუფების გათხრები წარმოებს გალის რაიონის სოფ. ფიჩორში, რომელიც ფასისიდან ჩრდილოეთით, ზღვის ნაპირიდან რამდენიმე კილომეტრის მანძილზე მდებარეობს. კონცენტრული წრეების სახის ეს სამოსახლო ბორცვები დაახლოებით ოვალურ განლაგებას ქმნის. დასახლება აქ ბრინჯაოს ხანა-

* ქართული თარგმანი ლ. სუმბაძის მიხედვით, Сумбадзе, (1960).

⁴³ Робакидзе (1990); Лежава и Джандиери (1938).

ში დაიწყო და ელინისტურ პერიოდამდე გრძელდებოდა.⁴⁴ კიდევ უფრო მძლავრად გამოსახული ჯგუფურად განლაგებული წრიული ბორცვების გათხრები მიმდინარეობს ნამარნუზე, რომელიც ფიჩორის სამხრეთით მდებარეობს: ნამარნუ გაიგივებულია ფსევდო-სკილაქსის მიერ ძვ.წ. IV საუკუნეში ნახსენებ „დიდ ბარბაროსულ პოლისთან“.⁴⁵

ჯგუფურად განლაგებული სამოსახლო ბორცვების ირგვლივ თხრილების ერთიმეორეზე გადაბმით იქმნებოდა წყალსავალი გზები, რომლებიც ერთმანეთთან აკავშირებდა ცალკეულ ბორცვებს და გარს უვლიდა მთელ დასახლებას. ეს არხები ემსახურებოდა გარემომცველი ადგილებიდან ჭარბი წყლის დაწრებას და შედარებით მშრალი პირობების შექმნას საკუთრივ სამოსახლო ბორცვებზე. ამავდროულად, ეს თავდაცვისა და კომუნიკაციის საშუალებაც იყო. *პაერთა*, *წყალთა*, *ადგილთა შესახებ* განსაკუთრებით ამ უკანასკნელზე ამახვილებს ყურადღებას, რასაც, შესაძლოა, სამხედრო საზრუნავზე უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ამასთან, ეს იმისი მანიშნებელია, რომ კოლხეთის დაბლობისათვის დამახასიათებელი უმრგვატი ნაკადების შემკრები სამოსახლო ბორცვების ირგვლივ თხრილების გარდა, არსებობდა ხელოვნურად გაყვანილი წყლის არხებიც, ასეთი არხების წინასწარული არქეოლოგიური იდენტიფიკაციის გარდა, მოგვეპოვება არიანეს ცნობა იმის შესახებ, თუ როგორ იჭრებოდა ასეთი არხი.⁴⁶

ჭარბწყლიანობას ფასიანები თავიანთ სასარგებლოდ, წყალზე ნავებით გადასაადგილებლად იყენებდნენ. *პაერთა*, *წყალთა*, *ადგილთა შესახებ* გვამცნობს, რომ ისინი არათუ იყენებდნენ ნავებს, როგორც გადაადგილების საშუალებას, არამედ სხვაფრივ არც კი გადაადგილებოდნენ. კოლხეთში ნავების ესოდენი მნიშვნელობის პირობაზე, სამწუხაროა, რომ არქეოლოგებს ანტიკური ნავის ეგზემპლარი ჯერჯერობით არ აღმოუჩენიათ. თუმცა, წყალქვეშა არქეოლოგიის განვითარება მომავლისთვის ამის იმედს გვიტოვებს.⁴⁷ აღსანიშნავია, რომ ლიტერატურული წყარო-

⁴⁴ Барамидзе и Чигოшвили (1987); Baramidze (1990).

⁴⁵ გრიგოლია (1973ა); ნამარნუზე წარმოებული გათხრების შესახებ, იხ. Микеладзе, Мигдисова и Папуашвили (1987); პაპუაშვილი (1987).

⁴⁶ Arrian, *Periplus* 9, მასთან გრიგოლია (1973ბ).

⁴⁷ კოლხეთში სამდინარო ტრანსპორტის შესახებ იხ. Берадзе (1989), Д. Апакидзе (1991). 51-5. შდრ. Gamkrelidze (1992b) შუასაუკუნეების ნავთან დაკავშირებით. Lamberti (1725), 183, ცნობა ამოფულრული ხის მორების, როგორც

ები ერთგვარ წარმოდგენას გვიქმნის კოლხური ნავის აგებულებაზე.

ნაწარმოებში *ჰერტა*, *წვალთა*, *ადგილთა შესახებ* ლაპარაკია ამოღარულ კანოებზე – *monoxyla*, რომლებსაც განსაკუთრებით კოლხეთის მდინარეებზე იყენებდნენ. ქსენოფონტს ზღვის ნაპირის გასწვრივ მოძრავი *monoxyla* აქვს ნახსენები.⁴⁸ მარტივი ტანამოღარული ნაგები ასეთი მიზნებისთვის შესაფერისია, მაგრამ უფრო დიდი საზღვაო ნაოსნობისათვის მათი გამოყენება ნაკლებად შესაძლებელია. კოლხეთის ჩრდილო-დასავლეთით მცხოვრები აქელები, ძიგები და ჰენიოხები უფრო დიდ ნაგებს მართავდნენ, თითოეული ოცდაათამდე ადამიანს იტევდა, მაგრამ ეს ნაგებიც სუსტი აგებულებისა იყო, ვიწრო და მსუბუქი და როგორც წესი, ხმელეთზე გადმოჰქონდათ ხოლმე. ეს ნაგები, სახელწოდებით *camarae*, განსხვავებული უნდა ყოფილიყო *monoxyla*-გან, თუმცა ამ უკანასკნელის სახელწოდება მოგვიანებით სავარაუდოდ ამოღარულ კანოებზე გაცილებით უფრო მეტის მომცველი ნაგების აღმნიშვნელი გახდა.⁴⁹ სახელწოდების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, *camarae* როგორღაც გადახურული ნავი უნდა ყოფილიყო.⁵⁰ მას უდავოდ საკუთრივ კოლხეთშიც იყენებდნენ. ასეთი ნაგების როლი არსებითად იმავე რეგიონში მდებარე ანიკეტოსის აჯანყებაში ახ.წ. 69 წელს, მიუთითებს მათ მნიშვნელობაზე აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. თავის მოკლე ანგარიშში ამ აჯანყებისა და მისი ჩახშობის შესახებ, ტაციტუსმა ვრცლად აღწერა *camarae*, მათი ადგილობრივი კონსტრუქციული თავისებურება:

.... ბარბაროსები თავხედურად დაძრწოდნენ სახელდახელოდ გაკეთებული ნაგებით. [მათ] კამარებს უწოდებენ, [აქვთ] დაბალი, განიერი მუცლები; შეკრულნი არიან ბრინჯაოს ანდა რკინის სამაგრების გარეშე და როცა ზღვა ღელავს, ტალღების სიმაღლის-და მიხედვით, ნაგებსაც სიმაღლეს უმატებენ ფიცრებით, ვიდრე (სახლის) სახურავით არ გადაიხურება. ასე დალივლივებენ ტალღებში, აქვთ რა ორივე მხარეს ერთნაირი ცხვირები

კოლხეთის მდინარეებზე გაგრძელებული სატრანსპორტო საშუალების შესახებ.

⁴⁸ *Anab.* 5. 4. 11.

⁴⁹ Jenkins (1962), 23-5.

⁵⁰ Strabo, 11. 2. 12, p. 495-6.

და ერთნაირი მოსასმელი ნიშნები, ისე რომ ორივე ცხვირით თანაბრად და უვნებლად [შეუძლიათ] ნაპირს მიაღწენ.

(ტაციტუსი. ისტორია. 3. 47)*

ტაციტუსი, როგორც ჩანს, კლინკერის ტიპის ნავეებს აღწერდა, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში და დნებრზე რომ იყო გავრცელებული.⁵¹ ამოღარული კანოები და მათი გავრცობილი ნაირსახეობა,⁵² *camarae*, რომელთაც ლითონის სამაგრების გარეშე აკეთებდნენ, კოლხეთში ხეტყის მნიშვნელობასა და ადგილობრივი ხის მასალის დამუშავების ოსტატობაზე მიუთითებს. პეროდოტეს მოწმობით, საბერძნეთში ქსერქსეს ლაშქრობის მონაწილე კოლხური საჯარისო ნაწილები ხის მუხარადებით და ხისავე აბჯრებით იყვნენ შეჯავშნული.⁵³

ტყიანი იყო როგორც კოლხეთის ჩრდილო და სამხრეთ ნაპირა მთები, ისე საკუთრივ კოლხეთის დაბლობი. ამჟამად დაბლობი ნაკლებად ტყიანია, თუმცა მთები ისევ ტყის ხშირი საფარითაა დაფარული. უძველესი წყაროები და უფრო გვიანდელი მოგზაურებიც ჩვენ საუკუნემდე ხაზგასმით აღნიშნავენ მთელი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტყიან-ტევრიანობას. ამასვე გვამცნობს *ჰერტა*, *წყალთა*, *ადგილთა შესახებ* და ვიტრუვიუსი. დაბლობზეც კი ტყე იმდენად დაბურული იყო, რომ გადაადგილება ძნელდებოდა და გარკვეულ მანძილზე მხედველობითი აღქმა მნიშვნელოვნად იზღუდებოდა.⁵⁴

აქედან გამომდინარე, ხე მთავარი სამშენებლო მასალა იყო, განსაკუთრებით კი დაბლობზე, სადაც ქვა ნაკლებად მოიძებნებოდა. აქ მის ერთადერთ ალტერნატივას აგური წარმოადგენდა. გასაკვირი არ არის, რომ პირველი რომაული ფორტი ფასისში ალიზისა იყო ხის კოშკურებით, შემდგომში კი აგურისა და არა ქვისა. ამისგან განსხვავებით, კოლხეთის ჩრდილოეთისა და სამხრეთის უფრო ტყიან განაპირა ზოლში, სადაც ქვა მოიპოვებოდა, მაგალითად, სებასტოპოლისისა და აფსაროსში, რომაული

* ქართ. თარგმ.: აღ. გამყრელიძე, ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1973, გვ. 129.

⁵¹ Jenkins (1962), 36-7.

⁵² შდრ. McGrail (1987), 73-4, გავრცობილ სახეობებზე.

⁵³ რეგიონის უდიდეს ნაწილში ჭარბტენიანი გარემოს მიუხედავად, ასეთი არქეოლოგიური ნივთმტკიცებულებები ჯერჯერობით არ აღმოჩენილა.

⁵⁴ მაგ. Procopius, Wars 2. 29. 24-5. Lamberti (1725), 146, ავტორის დაკვირვებით, ტყე რეგიონის ძლიერი ქარებისაგან თავდაცვის საშუალებას წარმოადგენდა.

ციხეები ამ მასალით შენდებოდა. კოლხეთის დაბლობზე ხის მასალა დომინანტი იყო.⁵⁵

ხეტყის ექსპორტიც შეიძლებოდა. წარსულის შედარებით ახლო საუკუნეებში ამ რეგიონის ხეტყე მთელი შავიზღვისპირეთიდან (და არა მარტო შავიზღვისპირეთიდან), იზიდავდა ვაჭრებს. განსაკუთრებით სასურველ მასალას ბზის ხე წარმოადგენდა. ძვირფასი მერქნის წარმოება და ამ მასალით ვაჭრობაც ანტიკურ ეპოქაში უთუოდ ზღვის სანაპიროსთან ახლოს მიმდინარეობდა. პიტიუნტს სამართლიანად დაერქვა „ფიჭვნარი“, რასაც დღესაც მოწმობენ აქაური უზარმაზარი ფიჭვის ხეები. ხეტყეს მთებიდანაც აცურებდნენ რეგიონის მრავალ მდინარეზე. ჩვენ არ ვიცით, რა მანძილებზე ხდებოდა კოლხეთიდან ხეტყის ექსპორტირება ანტიკურ წარსულში, და არც ვაჭრობის დეტალების შესახებ ვართ ინფორმირებული, მაგრამ იმ დროში სხვაგან ხეტყის გადატანა ძალიან დიდ მანძილებზე იყო შესაძლებელი და ეს ხშირად განსაკუთრებულ კონტროლსაც ექვემდებარებოდა. მდინარეებზე ხეტყის გადაადგილების ფაქტი კოლხეთის წყალსავალი გზების დიდ პოტენციალზე მეტყველებს, როგორც სხვადასხვა საქონლის, ისე ადამიანთა ტრანსპორტირების თვალსაზრისითაც.⁵⁶

კოლხეთი აწარმოებდა ყველაფერს, რასაც გემთშენებლობა მოითხოვდა. გარდა ხის მასალისა, ეს იყო სააფრე სელის ქსოვილი, საბაგირე კანაფი, საგოზავი ცვილი და ფისი. ამიტომაც იყო, რომ როდესაც არიანეს ფლოტილია დაზარალდა ქარიშხლის შედეგად, რითაც შავი ზღვა ყოველთვის იყო ცნობილი, ამით იგი (არიანე) დიდად არ შეწუხებულა. რადგან ყველაფერი, რაც გემთშენებისთვის იყო საჭირო, კოლხეთის სამხრეთ-დასავლეთ განაპირა მხარეში ეგულებოდა. ხელმისაწვდომი გემთსაშენი მასალების სრული ერთობლიობა კოლხეთს საგანგებო განსაკუთრებულობას ანიჭებდა ანტიკურ სამყაროში.⁵⁷

კოლხეთის ტყეებით დაფარული ოხშივრიანი ჭაობები ფრიად საგულისხმო საშიშროებას წარმოადგენდა ჯანმრთელობისათვის, განსაკუთრებით კი – ადგილობრივ პირობებთან შეუგუ-

⁵⁵ Arrian, *Periplus* 9, მასთან Hanson (1978); შდრ. Verg. *Georg.* 440 ff.; Amm. Marc. 27. 12. 11.

⁵⁶ Strabo, 11. 2. 17, p. 498; შდრ. Mulliez (1982). ხეტყისა და ხის მასალით ვაჭრობის შესახებ მოგვიანო საუკუნეებში, იხ. Lamberti (1725), 178; Klaproth (1827), 133-4, 165-9.

⁵⁷ Strabo, 11. 2. 17, p. 498; Arrian, *Periplus* 5.

ებელ უცხოელთათვის. თუ *პაერთა*, *წყალთა*, *ადგილთა შესახებ* გადმოცემული ინფორმაცია ფასიანთა აღწერილობის შესახებ რამენაირად სინამდვილეს შეეფერება, ეს საკმაოდ კარგად შეესატყვისება მარცვლეულის თბილ და ტენიან პირობებში შენახვით გამოწვეულ ქრონიკულ დაავადებას, რომელიც პირობითად ეპიდემიური ჩიყვის სახელწოდებით არის ცნობილი და რომელიც თავისი ტიპური გამოვლენით მთელ პოპულაციებს მოიცავს. მაგრამ უფრო მწვავე და მომაკვდინებელი დაავადება, რომელიც შედარებით ახლო წარსულში იმპერიული რუსეთის მიერ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში დასამკვიდრებლად ჩასახლებულებს სოცავდა, ამ რეგიონში გავრცელებული მაღარია იყო. უფრო შორეული წარსულისთვის საამისო მონაცემები თუმცა მწირია, მაგრამ, ალბათ, საკმარისიც ვარაუდის დასამოწმებლად.⁵⁸

კოლხეთის დაბლობისთვის დამახასიათებელი წვიმიანობა და მაღალტენიანი გარემო, რომელშიც კარგად იზრდებოდა ხეები, ხელშემწყობ პირობებს ქმნიდა იმისთვისაც, რომ აქ წამყვანი მარცვლეული კულტურა ფეტვი გამხდარიყო.⁵⁹ სწრაფი ზრდის უნარი და მომწიფებისათვის ხანმოკლე პერიოდი განაპირობებდა ამ კულტურის მიმზიდველობას ისეთი რეგიონისათვის, სადაც წელიწადის ყველა დროს ძლიერი წვიმები იცის. კოლხეთის ტენიანობა ფეტვისათვის იდეალურ პირობებს არ ქმნიდა, მაგრამ სხვა მარცვლეული კულტურებისათვის კიდევ უფრო საზიანო იყო. ტენიან პირობებში ალბათ ჩვეულებრივზე მეტი მწვანე მცენარეული ამონაყარი წარმოიქმნებოდა და ამდენად, ფეტვი ცხოველებისთვისაც დამატებით საკვებს იძლეოდა, ხოლო გამოუვალ მდგომარეობაში მისი მწვანეული ადამიანის საზრდოდაც გამოდგებოდა: მეტიც, სხვა მარცვლეულებთან შედარებით, ფეტვი შენახვისას ტენიანობის მიმართ გამძლეობით გამოირჩევა,

⁵⁸ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ენდემურ დაავადებათა შესახებ იხ. Lamberti (1725), 146 და 175; Klaproth (1827), 185; შდრ. მახვილგონიერული შენიშვნები: Isaac (1990), 46, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ გაგრა ჭაობიანი არ არის.

⁵⁹ Procopius, Wars 8. 13; Г. Лордкипанидзе (1978) 92 и 121, აგრეთვე ჯალაბაძე (1990), 74, აქვე მითითებული ნაშრომებით არქეოლოგიურ მტკიცებულებათა შესახებ ბრინჯაოს ხანიდან მოყოლებული. დასავლეთ საქართველოში ბუნებრივად გავრცელებული საკვებად გამოსადეგი მცენარეების, კერძოდ, გარეული ხახვის, ტკბილი ზამბახის და თიტქოსდა სიღფიუმის შესახებ იხ. Plin. NH 25, 157, Amm. Marc. 27. 12. 12; Dioscorides, 4. 84; Itin. Alex. 75. აღსანიშნავია აგრეთვე იქაურ შხამიან მცენარეთა სიუხვე გვ. 30-1.

რითაც განსაკუთრებით ფასობდა ჭაობიანი დაბლობის პირობებში.⁶⁰

მიუხედავად იმისა, რომ ფეტვი მთელ ანტიკურ სამყაროში და იტალიაშიც კი გავრცელებული საკვები პროდუქტი იყო, ჩვენი ლიტერატურული წყაროების შემოქმედ ბერძნებს და რომაელებს ის ერთობ ათვალწუნებული ჰქონდათ. რომაულ არმიაში ფეტვის ულუფა სასჯელის ზომა იყო. VI საუკუნეში, როდესაც ბიზანტიის არმია კოლხეთში ბრძოლებს აწარმოებდა, ფეტვის წამყვანი მდგომარეობა მას უდიდეს პრობლემას უქმნიდა. აქ ფეტვთან ერთად გარკვეული რაოდენობით ხორბალიც მოჰყავდათ და მოიხმარდნენ. კოლხეთს შეეძლო ეამაყა კიდევ სხვაგან უცნობი ზოგიერთი ისეთი ნაირსახეობით, როგორიც ხორბლის ენდემური ჯიშები – მახა და ზანდურია. მაგრამ აქ საბრძოლველად მოსული უცხოური არმიების დიდი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად ხორბლის რაოდენობა არ მოეპოვებოდათ. ამიტომ ბიზანტიის არმია შავი ზღვის გადაღმიდან ხომალდებით შემოზიდული ხორბლით მარაგდებოდა, ხოლო სპარსეთის არმიას ხორბლის ფქვილი კოლხეთში იბერიიდან შემოჰქონდა.⁶¹

უნდა აღინიშნოს, რომ კოლხეთის დაბლობზე ხორბლის იმპორტირება ჯერ კიდევ დიდი უცხოური არმიების შემოსვლამდე დაიწყო. ხორბლის კულტივაციისთვის ხელსაყრელი პირობები არსებობდა კოლხეთის გარემომცველ მთისწინეთებში, განსაკუთრებით, კოლხეთის დაბლობის აღმოსავლეთ განაპირა ზოლში, ვანის მიდამოებში. ეს მთისწინა სივრცეები დასავლეთ საქართველოს ყველაზე ნაყოფიერ ადგილებად ითვლებოდა ანტიკურ ხანაში. ამის გარდა, ხორბალი საზღვაო გზითაც შემოჰქონდათ, მაგრამ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან შემოტანილი ხორბლის რაოდენობაზე მხოლოდ ვარაუდი თუ შეიძლება.⁶²

კოლხეთში მეღვინეობასაც მისდევდნენ, და არა მარტო მთისწინეთებში, არამედ საკუთრივ დაბლობზეც. ხორბლის ადგილობრივი ჯიშების გარდა, აქ ვაზის ადგილობრივი ჯიშებიც მოდის, რომლებიც ჭაობიან ნიადაგზეც კი ხარობს და მოსა-

⁶⁰ Spurr (1983).

⁶¹ Procopius, *Wars* 1. 12. 17, მასთან Г. Лордкипанидзе (1970), 47-50; შდრ. Agathias, 2. 21. 2. საქართველოში მარცვლეული კულტურების შესახებ საფუძვლიანი გამოკვლევის გასაცნობად იხ. Менаңде (1948), განს. 109 შემდ. ბიზანტიური და სპარსული იმპორტის შესახებ, შესაბამისად Agathias, 4. 30. 7 და Procopius, *Wars* 2. 3. 46.

⁶² Procopius, *Wars* 2. 15. 5. მასთან Braund (1991f).

ვალს იძლევა.⁶³ ისევე, როგორც ხორბლის, ადგილობრივი ღვინის მარაგის შევსებაც იმპორტული პროდუქციით წარმოებდა. იმპორტული ღვინო ეგეოსის სამყაროს მთავარი საწარმოო ცენტრებიდან და ყირიმიდანაც შემოდის, რაზეც იქაური ამფორების მრავალრიცხოვანი აღმოჩენები მიუთითებს. ამავე დროს, აღსანიშნავია, რომ, როგორც ჩანს, ღვინო კოლხეთიდან ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში გაჰქონდათ, ყოველ შემთხვევაში, იქ კოლხური ამფორები და ქვევრებიც კი არის აღმოჩენილი. რაღა თქმა უნდა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ყველა ამ ჭურჭლით ღვინო გადაჰქონდათ: როგორც ვნახავთ, ეს შეიძლება აგრეთვე მარცვლეული, თხილი და თაფლიც კი ყოფილიყო.

კოლხეთის დაბლობზე კულტივაციისთვის მთავარ სიძნელეს წარმოადგენდა არა გვალვა, როგორც უმეტესად ხმელთაშუა ზღვის სამყაროში, არამედ დიდწყლიანობა, დატბორვა, რაც მას-შტაბურად წარმოებული სადრენაჟო სამუშაოთა მიუხედავად, დღემდე პრობლემად რჩება ამ მხარეში.⁶⁴ ძველად რომ მდინარე ფასის ნილოსს ადარებდნენ, შესაძლოა, კოლხეთისთვის ჩვეულებრივ დატბორვების ფაქტორითაც ყოფილიყო ნაკარნახევი. ისიც უნდა ითქვას, რომ გამომშრობ ფიონურ ქარებს კოლხეთში მოსავლისთვის რამდენიმე საათში სერიოზული ზიანის მიყენება შეუძლია, ხოლო თუ ერთი კვირის განმავლობაში გაგრძელდა, გამანადგურებელი შედეგები მოაქვს. ეს ქარები აშრობს და ატკნობს მცენარეებს, რომლებიც ტენს უფრო სწრაფად კარგავენ, ვიდრე მისი აღდგენა ძალუძთ.⁶⁵ ამ მშრალი და ცხელი ქარის ანტიკური სახელწოდება *κέρχρως* შეიძლება მოსავლის დაზარალებაზე მიანიშნებდეს, რამდენადაც ბერძნული სიტყვა *κέρχρως* ფეტვს ნიშნავს.⁶⁶

თუმცა, ფიონურ ქარებს თუ არ ჩავთვლით, ტენიანობის მაღალი დონე კოლხეთის დაბლობზე ხელს უწყობდა მცენარეული საფარის მოჭარბებულ ზრდას. შესაბამისად, ბარაქიანი საძოვრები სამყოფი იყო მსხვილფეხა რქოსანი საქონლისთვისაც და ცხენებისთვისაც. სახელწოდება ფასისი ჩინებულ ცხენებთან ასოცირდებოდა.⁶⁷ ცხენების საჩინოობა არქეოლოგიურად და-

⁶³ ბოხოჩაძე (1963), მიმოიხილავს უძველეს მტკიცებულებებს საქართველოში მევენახეობა-მეღვინეობის შესახებ.

⁶⁴ Pyshnova (1974).

⁶⁵ Lydolph (1977), 196.

⁶⁶ *პაერთა, წყალთა, ადგილთა* შესახებ 15, ციტირებული ზემოთ გვ. 70-1.

⁶⁷ Arrian, *After Alexander*, fr. 12 Roos.

მოწმებულია როგორც დაბლობზე, ისე მთისწინეთებში. ეშერას, გიენოსის, ვანის და სხვა ძეგლებზე, ძვ.წ. VI საუკუნიდან მაინც, კოლხ წარჩინებულებთან ერთად, მათი ცხენებიც არიან დამარხული. აღნიშნული პრაქტიკა გარკვეულწილად შეიძლება სკვითურ გავლენასთანაც იყოს დაკავშირებული იმის გათვალისწინებით, რომ კავკასიონზე გადასვლა შესაძლებელი იყო და კოლხეთსა და ჩრდილოეთის სტეპებს შორის მთის გზებით კონტაქტების დამყარების პოტენციური შესაძლებლობა არსებობდა. კოლხეთის სამარხებში აღმოჩენილი ცხენების აკაზმულობა უდავოდ ახლო მსგავსებას ავლენს იმ სამარხეულ ინვენტართან, კავკასიონის გადაღმა რომ იყენებდნენ.⁶⁸

კოლხეთის მსხვილფეხა რქოსნები თავიანთი უჩვეულობით ძველად სპეციალურ კომენტარს იმსახურებდნენ, რამდენადაც, ტანად პატარა ძროხები, დიდი წვევადობით გამოირჩეოდნენ. მათ მაღალპროდუქტიულობას უთუოდ კოლხეთის მდიდარი საძოვრები უზრუნველყოფდა. ახ.წ. II საუკუნეში არიან ზღვის ნაპირის გასწვრივ მცურავი ხომალდიდან დაინახა უშუალოდ შავი ზღვის წყალთხელში მძოვარი ადგილობრივი საქონელი, რომელიც ამ გზით მარილსაც ითვისებდა ძოვის პროცესში.⁶⁹ პირუტყვის ტანმორჩილობას ხელი არ შეუშლია იმისთვის, რომ ახ.წ. VI საუკუნეში კოლხეთი ტყავის მიმწოდებელ ქვეყნად ყოფილიყო დამოწმებული. აღმოსავლეთში და უშუალოდ კოლხეთშიც, რომაული სამხედრო ძალები უეჭველად იყენებდნენ კოლხურ ტყავს ფეხსაცმლის, სამხედრო აღჭურვილობისა და კარვებისთვის. უნდა აღინიშნოს, რომ ახ.წ. II საუკუნეში კოლხეთში მდგარი ზოგიერთი რომაული სამხედრო ნაწილი მაინც კარვებში უნდა ყოფილიყო დაბანაკებული.⁷⁰

ცხვარი კოლხეთს მეტისმეტი ტენიანობის გამო ვერ ეგუებოდა. ამ მხარეში ცხვარი დღესაც იშვიათად გვხვდება და ისიც მხოლოდ კოლხეთის დაბლობის განაპირა, შედარებით შემაღლებულ ადგილებში. ის უფრო მთაში, მაგალითად, სვანეთში და იბერიის უფრო მაღალ ბარში ჰყავდათ მოშენებული, სადაც მისთვის ხელსაყრელი პირობებია. ცხვრის მატყლიანი ტყავის (საწმისის) დამუშავებასაც სწორედ იქ აწარმოებდნენ, ისე რომ, როგორც ვნახეთ, ოქროს საწმისის მითის რაციონალიზაციის

⁶⁸ დასავლეთ ამიერკავკასიაში სკვითური გავლენის შესახებ იხ. გვ. 189-90.

⁶⁹ Aristotle, *Historia animalium* 3. 21. 7; Arrian, *Periplus* 8.

⁷⁰ Procopius, *Wars* 2. 15. 5; ILS 2660 აფსაროსში კარვების გამოყენებაზე უნდა მიაინიშნებდეს და ეს კარვები ტყავისა უნდა ყოფილიყო.

მცდელობები მოითხოვდა ქვეყნის შიგა მთიანეთში მის გადატანას. ღორები კი, კოლხეთშიც და იბერიაშიც, ძველადაც ისევე ყველგან იყვნენ გავრცელებული, როგორც დღეს. არქეოლოგიური ძეგლოვანი მასალის კვლევა გვიჩვენებს, რომ შინაური ცხოველების გავრცელება ძველსა და თანამედროვე საქართველოში ფრიად საგულისხმო შესატყვისობაშია.⁷¹

კოლხეთის ჭაობიანი გარემო სავსებით შესაფერისი იყო გარეული ფრინველებისათვის. ისევე, როგორც ამოსასულელები ხშირად გვხვდება კოლხურ იკონოგრაფიაში. მაგრამ კოლხეთთან საგანგებოდ დაკავშირებული ფრინველი მაინც ხოხობია. როგორც ლათინებისთვის, ისე ბერძნებისთვის, იგი ცნობილია, როგორც „ფასისური ფრინველი“, ან უბრალოდ „ფასისური“. ანტიკური წყაროები მას მტკიცედ ათავსებენ კოლხეთში. ძვ.წ. II საუკუნეში ხოხობი ჯერ კიდევ ღაღობდა მდინარე ფასისის ქვემო დინების მიდამოებში. შორეული ფასისიდან ხოხობის ექსპორტი უბრალო ცხოველების მეხოტბე რომაელი მორალისტების საყვარელ თემად იქცა. ხოხობის საკვებად მოხმარება რომის იმპერატორის საქციელისა და ღირსების მაჩვენებელი გახდა: ელაგაბალუსის მსგავსი „ცუდი“ იმპერატორები ხოხობის ხორცს არა მარტო თვითონ მიირთმევდნენ, არამედ თავიანთ ცხოველებსაც აჭმევდნენ, ხოლო პერტინაქსისნაირ „კარგ“ იმპერატორებს სუფრაზე ხოხობი არასდროს ჰქონდათ.⁷² სწორედ ფუფუნებასთან დაკავშირებული ნაყროვანების კონტექსტში გაჩნდა ხოხობი პირველად არისტოფანეს პიესებში. ფუფუნების საგნად ხოხობი უპირატესად მისი შორეული წარმომავლობის გამო ითვლებოდა: შორეული ფასისიდან ჩამოტანილი ხოხობი მეტისმეტად ძვირი იმპორტული სიამოვნება იყო. თუმცა ძვ.წ. V საუკუნიდან მაინც, ხოხობს საფრინველ ვოლიერებში ამრავლებდნენ, ასე რომ, არ ღირს მორალისტური განსჯის მიღება კოლხეთიდან ხოხობის დიდმასშტაბიანი ექსპორტის სადემონსტრაციოდ.⁷³

⁷¹ Г. Лордкипанидзе (1970), 63-7. აღსანიშნავია აგრეთვე Hipponax, fr. 2. West, მოიხსენიება ქალის კორაქსული შალის თავსაფარი; ამ ფრაგმენტს უცილობლად კონტექსტი აკლია, მაგრამ ჰიპონაქსს ნახსენები ჰყავს აგრეთვე სინდები და ცხოველების ნაწილი მას კლადომენეში გაუტარებია, სადაც შავიზღვისპირეთზე დეტალური ინფორმაციის მიღება შეუძლო.

⁷² Agatharchides, at Athenaeus, 9. 387c; მასთან Burstein (1989), 17, მის თარიღებთან დაკავშირებით, ზოგადად, Toynbee (1973), 155 და 255.

⁷³ Ar. *Clouds* (ღრუბლები) 109, მასთან Athenaeus, 9. 387a, რომლის ინტერპრეტაცია დამაჯერებელი ჩანს; შდრ. Braund (1993a).

მდინარე ფასისის კიდევ ერთ ბინადრად მიიჩნეოდა ვაც-ირემი, *tragelaphus*. ეს მითური მხეცი ხალიჩებისა და სასმისების მხატვრული გაფორმების საყვარელი მოტივი იყო, განსაკუთრებით, სპარსეთში. წვერსა და ბალნიან ბეჭებს თუ არ ჩავთვლით, იგი ხარირემს ემსგავსებოდა და ბუნებრივია, მხოლოდ მდინარე ფასისთან ჩნდებოდა. ელინისტური რიტონი მთისძირიდან, შესაძლოა, ამ მხეცის ადგილობრივ განსახიერებას წარმოადგენდეს.⁷⁴

ძველად მთის, მთისწინეთისა და დაბლობის მოსახლეობის ურთიერთობას დიდი გასაქანი ჰქონდა საქართველოში. გვიანდელ საუკუნეებში დანახული საქმიანი კონტაქტებისა და გაცვლა-გამოცვლის შესახებ მრავალრიცხოვან მოგზაურთა ჩანაწერებსა და გეოგრაფიულ გამოკვლევებშია საუბარი. რაც შეეხება ანტიკურ ეპოქას, წერილობით ცნობებში მხოლოდ მცირედენი მინიშნებებია შემონახული, რაც შეიძლება ნაწილობრივად არქეოლოგიური მტკიცებულებებით შეივსოს. მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ საქართველოში ეკონომიკურ და, გარკვეულწილად, სოციალურ კავშირ-ურთიერთობათა განვითარების უწყვეტობას, შედარებით თანამედროვე ცნობებმა შეიძლება შეგვიქმნას აზრი ღრმა წარსულის გარემოებებთან დაკავშირებით, უძველეს მოწმობათა უქონლობის შემთხვევაშიც კი.⁷⁵

კოლხეთის ზღვისპირეთსა და შიდა რაიონებს შორის, ისე როგორც შიდა რაიონებსა და არმენიას შორის, აგრეთვე, იბერიის აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით კასპიის რეგიონებთან ურთიერთმოქმედების პირველმიზეზი მარილი იყო. მარილი წარმოადგენდა უმთავრეს პრობლემას კავკასიის ხალხებისთვის, რადგან იქ არ მოიპოვებოდა. დასავლეთში მარილს ძვ.წ. VI საუკუნემდე მხოლოდ კოლხეთში ზღვის ნაპირზე კონცენტრირებული ზღვის წყლის დადუღებით იღებდნენ.⁷⁶ მაგრამ ეს რთული პროცესი იყო. მით უმეტეს, რომ შავი ზღვის წყალი დაბალმარილიანია, რაც კიდევ უფრო მეტად სანაპირო ზოლის ზედაპირულ

⁷⁴ Plin. NH 8-10; შდრ. Aristophanes, *Frogs* (ბაყაყები) 937; Athenaeus, 11. 500d-e. რიტონთან დაკავშირებით იხ. Gamkrelidze (1990b): გამოსახულებას ქართული წარმართული პანთეონის ონოპინტრესთან აიგივებს.

⁷⁵ მაგალითად Lamberti (1725); Klaproth (1827); შდრ. Джаошвили (1990), კოლხეთის დაბლობის ფიზიკური გეოგრაფიის შესახებ.

⁷⁶ იხ. Riehm (1961); Г. Лордкипанидзе (1978), 34. მოგვიანებით სომხეთიდან დასავლეთ საქართველოში მარილის იმპორტის შესახებ იხ. Klaproth (1827), 169.

წლებში, მდინარეთა შესართავებთან აღინიშნება.⁷⁷ შემდგომში მარილის შემოტანა მარილით მდიდარი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან – ოლბიის მახლობლად და ქერსონესოსიდან წარმოებდა. სტრაბონი აღნიშნავს, რომ სწორედ მარილის შესაძენად ჩამოდიოდნენ შიგა მთიანი მხარის მცხოვრებნი დიოსკურიაში სავაჭროდ.⁷⁸ კოლხეთი რომ მარილით შედარებით ღარიბი ქვეყანა იყო, იქიდანაც ჩანს, რომ აქ თევზის დამარილების დამადასტურებელი მტკიცებულება არ მოიპოვება. თევზი რომ იყო და თევზჭერას რომ მისდევდნენ, ამას საწაფების, ანკესებისა და თევზის ძვლების აღმოჩენები ამტკიცებს. მაგრამ, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთისაგან განსხვავებით, კოლხეთში დაჭერილი თევზის მასობრივი დამარილება არ წარმოებდა. ამისათვის საჭირო მარილი აქ ასე ადვილად არ მოიპოვებოდა.⁷⁹

მარილის მოთხოვნილება, თითქმის აუცილებელი საჭიროება, მძლავრი პოტენციური იარაღი იყო მათ ხელში, ვინც ზღვის სანაპირო ზოლს აკონტროლებდა. ახ.წ. VI საუკუნეში ბიზანტიელებმა პეტრაში შავი ზღვიდან კოლხეთში შემავალი იმპორტული საქონლის მკაცრი კონტროლი დააწესეს. იქიდან ისინი აკონტროლებდნენ ადგილობრივად ფუფუნების საგნების შეღწევას, რომელთა ჩამონათვალში შედიოდა ღვინისა და მარცვლეულის იმპორტი და აგრეთვე, რასაც უთუოდ გადამწვევტი მნიშვნელობა ჰქონდა, მარილის იმპორტი. პროკოპის თანახმად, ადგილობრივთა აჯანყება და სპარსეთის ბანაკში გადასვლა ამ კონტროლმა გამოიწვია.⁸⁰ სხვაგან, მაგალითად, აფრიკაში, მარილის მარაგის კონტროლი იმპერიების შექმნის არსებითი ფაქტორი გახდა, ხოლო საკუთრივ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, მოგვიანებით, იმპერიული რუსეთი წარმატებით ახორციელებდა მარილის იმპორტზე კონტროლის სამხედრო სტრატეგიას.⁸¹

მთასა და ბარს შორის მოძრაობას, საზღვაო გზით შემოტანილი მარილისა და ფუფუნებასთან დაკავშირებული საქონლის გარდა, საძოვრებზე მოთხოვნილებაც განაპირობებდა. მართა-

⁷⁷ Zenkevitch (1963), 385-6.

⁷⁸ Strabo, 11. 5. 6. p. 506.

⁷⁹ Curtis (1991), 118-29, განიხილავს შავიზღვისპირეთში თევზის დამარილების საკითხს; შდრ. Braund (1993c).

⁸⁰ Wars 2. 15. 5, გაკრიტიკებულია ბრაუნდთან: Braund (1991f).

⁸¹ მარილის წარმოება ჩვეულებრივ სეზონური სამუშაოა და არა კერძო საქმიანობა; შდრ. Ewald (1985), განს. 214-16, მარილის რეწვის საშუალებათა შესახებ, იხ. Choudhury (1978); Hocquet (1979).

ლია, დასავლეთ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე საქონლის სეზონური გადაადგილების უშუალოდ დამადასტურებელი უძველესი მტკიცებულება არ გაგვაჩნია, მაგრამ ამაზე თვით ტერიტორიული განლაგება მეტყველებს და თანაც გვიანდელი დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ასეთ მოძრაობას მიმართულებების თვალსაზრისით რთული ხასიათი ჰქონდა. ფასისში მდებარე რომაული ციხის დაზვერვის ანგარიშში გ. გრიგოლია მოგვითხრობს, რომ შეხვდა და ესაუბრა მენახირებს, რომლებიც რეგულარულად აწარმოებდნენ თავიანთი საქონლის გადაყვანას ფოთის უკანამხრის დაბლობსა და სამხრეთ-დასავლეთით აჭარის მთებს შორის, სადაც მათი ფუძე-საცხოვრისი იყო.⁸² კავკასიონის მთავარი ქედის გადასასვლელზე შემოდგომით დღესაც ბოლო არ უჩანს ცხვრის (და თხის) ფარების ნაკადს, ნაგაზებისა და რამდენიმე მწყემსის ზედამხედველობით, ნაცადი გზით რომ ეშვება ზამთრის საძოვრებისაკენ, უპირატესად, ჩრდილოეთის სტეპებისკენ.⁸³ ზამთრის საძოვრებით მდიდარი იყო, აგრეთვე, კოლხეთის დაბლობი და განსაკუთრებით, მისი სამხრეთ-დასავლეთი მხარე, ე.წ. სუბტროპიკული რეგიონი. ასეთი გადაადგილებები, რა თქმა უნდა, კონფლიქტისა და კონტროლის მაღალ ალბათობას შეიცავდა, როდესაც სხვადასხვა რეგიონის მცხოვრებნი ერთმანეთს საძოვრებისათვის ეჯიბრებოდნენ და როდესაც მათ უნდა გაეგვლით ან შესულიყვნენ ტერიტორიებზე, რომლებიც მათ არ ეკუთვნოდათ. გარდა ამისა, ყველა პირობა არსებობდა ერთმანეთისაგან ცხოვრების წესით, იდეოლოგიურად, ტრადიციებით და ენობრივად განსხვავებულ ადამიანებს შორის გაუგებრობისა და მტრობის წარმოსაქმნელად, და არა მარტო მთისა და ბარის, არამედ ერთი რეგიონის წარმომადგენლებს შორისაც, ახალმოშენებზე, შორიდან სტუმრად და სავაჭროდ მოსულებზე რომ არაფერი ვთქვათ.

ასევე, განსაცვიფრებლად მრავალენოვანი ხალხი იყრიდა თავს და საქონლის გაცვლა-გამოცვლას აწარმოებდა ელინისტური პერიოდის დიოსკურიაში. ჩვენი წყაროები მათი დახასიათებისას ურთიერთსაწინააღმდეგოა, მაგრამ ერთმანეთს ეთანხმება იმაში, რომ იქ მრავალ ენაზე მეტყველებდნენ. ძვ.წ. III საუკუ-

⁸² გრიგოლია (1973b), რეგიონში საქონლის სეზონური გადაადგილების შესახებ, Шамиладзе (1979); შდრ. Крупнов (1960), 308.

⁸³ Stadelbauer (1983), 113-21; (1984); შდრ. Гамкrellidze (1980). 1988 წლის შემოდგომაზე პროფესორმა რამინ რამიშვილმა არაგვის აუზლებით მანქანით გამატარა ასეთი ფარების უსასრულო ნაკადში.

ნეში ტიმოსთენე იუწყებოდა, რომ დიოსკურიაში მთებიდან 300 სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე მოდგმის ხალხები ჩამოდიოდნენ და ისინი მხოლოდ თავიანთ ენაზე ლაპარაკობდნენ. ტიმოსთენეს ციტირებისას პლინიუს უფროსი მას ეთანხმება და დასძენს, რომ შემდგომში რომაელებმა თავიანთი საქმიანობის საწარმოებლად 130 თარჯიმანი დაიქირავეს.⁸⁴ ეჭვგარეშეა, რომ ამ კონტაქტებს უპირატესად სეზონური ხასიათი ჰქონდა: ხომალდების გასვლა-შემოსვლას ზაფხულის თვეებში უნდა ჰქონოდა ადგილი, ხოლო მენახირეები თავიანთ ცხოველებს მთიდან ალბათ უფრო ზამთარში ჩამორეკავდნენ, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც ისინი აქ ზღვით შემოსული საქონლით დაინტერესებას მოჰყავდა.⁸⁵

დიოსკურიის და მის ზემოთ მცხოვრებთა სტრაბონისეული შეფასება, გარკვეულწილად, მთისა და ბარის რთულ ურთიერთობაში ჩახედვის საშუალებას გვაძლევს, რაც ასევე შეიძლება ითქვას ზღვისპირეთსა და ქვეყნის შიდა მხარეს შორის, ასევე ქალაქსა და სოფელს შორის ურთიერთკავშირზე. სტრაბონი, რომელიც თავად შავიზღვისპირეთის ბერძნული ქალაქიდან იყო, დადებითად ეკიდება დიოსკურიას. ქალაქი, რომელიც ბერძნების მიერ დაარსებულად ცხადდებოდა, მისი თვალსაზრისით, *ipso facto* მისაღები და ცივილიზებული იყო. დიოსკურიის ბერძნულ-წარწერებიანი ნაშთები, მონეტები და არტეფაქტები აშკარად მიუთითებს იმაზე, რომ ეს ქალაქი, ყოველ შემთხვევაში მისი ელიტა მაინც, სტრაბონის ელინისტურ თვალსაზრისს იზიარებდა. მეორე მხრივ, სტრაბონი არ მაღავეს თავის ანტიპათიას ქალაქის ზემოთ მცხოვრებთა მიმართ, რომლებსაც სასტიკ და უგრძნობ ხალხად თვლის. საუკეთესო, რაც შეიძლება მათ შესახებ ითქვას, მათი მეგრძოლი სულისკვეთება და მრავალრიცხოვნებაა, თუმცა ამასაც შემაშფოთებლად მიიჩნევს. ყველაზე უარესი შეფასებით კი ისინი ზიზღს იწვევენ – ბილწი ტილისმჭამელები – ეს სახელწოდება ადეკვატურად გამოხატავს მათ, როგორც ცივილიზაციის საპირისპირო არსს.⁸⁶ როგორც ხოხბის ხორცის მირთმევაა ცივილიზაციის ზღვარგადასულობის დასახასიათებლად მოყვანილი, რაც თავისთავად არაცივილურია, ისე ტილე-

⁸⁴ Plin. *NH* 6. 15; შდრ. Strabo, 11. 2. 16. p. 498.

⁸⁵ მთიელების მიერ ზამთრის საძოვრების ძიებისა და აქ სანაპიროზე გაცვლითი ვაჭრობის შესახებ, იხ. Аңчаңадзе (1984), განს. 153.

⁸⁶ Strabo, 11. 2. 16, p. 498.

ბის საკვებად მოხმარება მიუთითებს მეორე უკიდურესობაზე, რაც, რბილად რომ ვთქვათ, უბრალოდ მიუღებელია.

როგორც წინა თავში ვამტკიცებდით, ქალაქისგან მეზობელ ხალხებთან შედარებით უპირატესობის მიჩენება, დიოსკურების მიერ ქალაქის დაარსების მითშია ჩადებული. ქალაქურ ქედმაღლობას საკუთრივ ის ფაქტიც მოწმობს, რომ მთიელები საქონლის შესაძენად ქალაქში ჩამოდისოდნენ. თავისი პროგრესულობით თავმოწონე ელინისტური სამყაროს შედარებითი სიკეთე რომ მიეღოთ, მთის მცხოვრებნი გარკვეულწილად ქალაქზე ჩანან დამოკიდებული. მთიელთა მიერ შემოტანილი საქონელი კი, როგორც ჩანს, დიდად არ ფასობდა: მათ უბრალო პროდუქციას - მოწეულს, გამოზრდილს თუ შეგროვებულს და მონებს ცივილიზაციისადმი კუთვნილების განაცხადისთვის სარწმუნო საფუძველი არ გააჩნდა. ზოგიერთ უბრალო პროდუქციას ქალაქიც თავაზობდა, კერძოდ, მარილს. სამწუხაროდ, თვით ის ფაქტი, რომ მთიელებს საკუთარი მარილი არ მოეპოვებოდათ, თავისთავად დამაწყევარი იყო.⁸⁷ თარჯიმნებზე მოთხოვნილებაც კი მათ საწინააღმდეგოდ მუშაობდა: ამ სამყაროს წარმომადგენელი ბერძნები დიდად პატივს არ სცემდნენ და „ბარბაროსებად“ მიიჩნევდნენ მათ, ვისაც ბერძნულ ენაზე თავისუფალი ურთიერთობა არ შეეძლო. აქედან გამომდინარე, სტრაბონი ფიქრობს, რომ მათი მრავალენოვნება მათი ანტისოციალური ბუნებით არის განპირობებული.⁸⁸ მოგვიანო საუკუნეებში ზღვისპირა გაცვლითი ვაჭრობა უთანასწორო გაცვლით ხასიათდებოდა და ექსპლუატაციას უტოლდებოდა. გროშებად შეძენილი მარილი ისეთ საქონელზე იცვლებოდა, როგორიც იყო მონები და ბზის ხის მასალა, რაც მაღალ ფასად გაიყიდებოდა ბიზანტიონის ბაზრებზე.⁸⁹

ქედმაღლობა და მთიელთა მიმართ ზიზღი მხოლოდ დიოსკურიით და მისი შემოგარენით არ შემოიფარგლებოდა. წინა თავში საუბარი გვქონდა საზოგადო შეხედულებაზე კავკასიის ლატაკი, უნაყოფო მთების შესახებ, რომელიც თვით შიმშილის საუფლო იყო.⁹⁰ ბერძნულ-რომაული კულტურა სილატაკეს მფარველური დამოკიდებულებით და ზიზღით ეკიდებოდა. კოლხეთის დაბლობზე ბერძნული კულტურის გავრცელებისას, ბარის ქალა-

⁸⁷ ადსანიშნავია პროკოპის თვალსაზრისი: *Wars* 2. 15. 5.

⁸⁸ Strabo. 11. 2. 16, p. 498.

⁸⁹ Бронд и Цецхладзе (1989a), 116 n. 8.

⁹⁰ *Ov. Met.* 8. 791, მასთან Buxton (1992).

ქების ბინადარნი თანდათან უფრო მისაღებნი გახდნენ ბერძნებისთვისაც და რომაელებისთვისაც, რაც აგათიას ციტატიდანაც ჩანს (იხ. ზემოთ, გვ. 72), ხოლო მთიელები უფრო გაუცხოვდნენ. ეს სიტუაცია ირანის ჩარევის შემდეგაც არ გამოსწორებულა. სპარსელი მხედართმთავრების მოხსენებებში სვანეთი დახასიათებულია, როგორც უმნიშვნელო ქვეყანა, რომელიც დაპყრობადაც კი არ ღირდა და რომელიც ქურდებით, მძარცველებით და სასტიკი, უკეთური საქციელის ჩამდენი დამნაშავეებით იყო დასახლებული.⁹¹

სვანეთის მთიელები საუკუნეების განმავლობაში ჩამოდიოდნენ მთიდან, სეზონური სამუშაო რომ ეშოვათ დამატებითი შემოსავლისთვის. როგორც ცნობილია, ისინი მთელ საქართველოში და ჩრდილოეთ კავკასიაშიც მუშაობდნენ, მაგრამ კახეთის რთველი დასაქმების განსაკუთრებულ წყაროს შეადგენდა. სავსებით სარწმუნოა, რომ ანტიკური დროის სვანები, მათი უკეთ დამოწმებული შუასაუკუნეებისდროინდელი ჩამომავლების მსგავსად, ეძიებდნენ სამუშაოს, რადგან ისინიც მცირემიწიანობის ქრონიკული პრობლემის წინაშე იდგნენ. სვანების განწყობილება, რომ V-VI საუკუნეებში არჩევანი გაეკეთებინათ უფრო სპარსეთის იბერიის, ვიდრე ბიზანტიის ლაზიკის სასარგებლოდ, სწორედ იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ეკონომიკურად სვანები აღმოსავლეთ საქართველოზე იყვნენ დამოკიდებული.⁹²

რამდენადაც შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, დიოსკურია მხოლოდ იქ მიმდინარე ურთიერთქმედებისა და გაცვლითი ვაჭრობის მასშტაბურობით გამოირჩეოდა. მთასა და ბარს შორის ურთიერთქმედება უდავოდ გაცვლა-გამოცვლის მრავალსახეობას მოიცავდა. კერძოდ, მთა ძვირფასი ლითონების და სასამკაულე ქვების წყარო იყო. სრულიად დამოუკიდებლად ოქროს საწმისის მითის რაციონალიზაციისაგან, რომ თითქოს ოქროს ნაწილაკებს კოლხეთის მდინარეებიდან მოიპოვებდნენ, კავკასიაში წიაღისეულის მოპოვების პირდაპირი დასაბუთება არსებობს. აიეტის ჩამომავალს, მეფე სავლაკს პლინიუსი იხსენიებს, როგორც წიაღისეულის მოპოვების ფუძემდებელს დასავლეთ საქართველოში, ვინც უამრავი ოქრო და ვერცხლი მოიპოვა სვანების ქვე-

⁹¹ Men. Prot. fr. 6. 1. 495-504.

⁹² იხ. ჯალაბაძე (1990), 32-4, სვანების შრომითი საქმიანობის ისტორიისათვის; შდრ. Lamberti (1725), 177-8, სვანების დასაქმების შესახებ სამეგრელოში.

ყანაში, ე.ი. სვანეთის მთებში.⁹³ სტრაბონი ახსენებს, რომ მისი დროის იბერიაში ოქროს მადაროები არსებობდა. იგი იმასაც გვამცნობს, რომ კოლხეთში იყო მადაროები, სადაც ოქროს, ვერცხლს, რკინას და სპილენძს მოიპოვებდნენ. მართალია, სტრაბონთან ეს ინფორმაცია არგონავტების გამოძგზავრების მოტივაციის ვარაუდისას არის მოტანილი, მაგრამ, როგორც ჩანს, მას თავისი დროის კოლხეთის წიაღისეული სიმდიდრე აქვს მხედველობაში.⁹⁴ ანტიკურ საქართველოში დასამუშავებელ და მონეტების მოსაჭრელ ოქროს და ვერცხლს ნაწილობრივად მაინც უთუოდ ადგილობრივად მოიპოვებდნენ. ისიც უნდა ითქვას, რომ რამდენადაც მცირე აზიაში, მესოპოტამიაში, სპარსეთსა და ჩრდილოეთ კავკასიის მთისწინეთში მოხმარებული ლითონების წარმომავლობის სარწმუნოდ დადგენა დღემდე ვერ მოხერხდა, ერთ-ერთ შესაძლებელ წყაროდ ისევ ამიერკავკასიას თუ მოვიანებთ.⁹⁵ თუმცა, ეს შესაძლებლობა გადაჭარბებულად არ უნდა შეფასდეს: თუ ანტიკური საქართველოდან ამა თუ იმ რაოდენობის ძვირფასი ლითონების ექსპორტი წარმოებდა, მაშინ ალბათ საფიქრებელია, რომ ამასთან დაკავშირებით უფრო მეტი მტკიცებულება უნდა გვქონოდა.

პატიოსან თვლებს რაც შეეხება, პლინიუსი გადმოგვცემს ტრადიციას, რომ პირველი ბეჭდის თვალი იმ კლდის ფრაგმენტიდან იყო გაკეთებული, რომელზეც პრომეთე იყო მიჯაჭვული. ამ ტრადიციის საფუძველზე, ისტორიულ პერიოდში კავკასია მართლაც გემების წყაროდ მოიანზრებოდა.⁹⁶ გადმოცემის თანახმად, ორფეუსის ქორწინების დროს ფოცხვერებმა ბროლი სწორედ კავკასიონის ერთ-ერთი მწვერვალისა ჩამოიტანეს.⁹⁷ თეოფრასტეს მიხედვით, ბუნებრივი სინგური იბერიასა და კოლხეთში კლდეზეა ჩამოკიდებული, საიდანაც ადგილობრივები მას სატყორცნი იარაღით აგდებენ ქვემოთ.⁹⁸ იბერიაში მოიპოვება აგრეთ-

⁹³ Plin. *NH* 33. 52; შდრ. 6. 30, სვანეთში ოქროს მოპოვების შესახებ, რაზეც სტრაბონიც უნდა მიანიშნებდეს: Strabo, 11. 2. 19, p. 499. კოლხეთში ოქროს მოპოვებისა და ოქრომჭედლობის შესახებ მოკლედ იხ. Чкония (1977), შდრ. Рехвиашвили (1964).

⁹⁴ იბერიული *Χρυσεία*: Str. 11. 2. 19, p. 499; კოლხეთი: Sid. 1. 2. 38, p. 45.

⁹⁵ იხ. Ballian (1991) მოგვიანებით პონტოს ალპებში ვერცხლის მოპოვებაზე; ლითონების წიაღისეულზე, მაგ. Galibin (1991).

⁹⁶ Plin. *NH* 37. 2; შდრ. Неве́ров (1983), 111-13, განს. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში კავკასიური თვლების გამოყენების შესახებ.

⁹⁷ Claudian, *Ep. ad Serenam* 31. 8.

⁹⁸ *On Gems* 8. 58; შდრ. Plin. *NH* 33. 113-14.

ვე ყინულისებრ-თეთრი ქვა, რომელზეც ამბობენ, რომ მაჯლა-ჯუნებისგან (შემაძრწუნებელი სიზმრებისაგან) კურნავს.⁹⁹ სხვა პატიოსან თვლებს კასპიის ზღვის მახლობლად განათავსებენ.¹⁰⁰ ეს ამბები რომ გარკვეულწილად სინამდვილეს შეეფერება, კოლხეთის დაბლობზე, ოჩსომურისა და ნაწისქვილარის პატიოსანი თვლების საწარმოთა ნაშთების აღმოჩენებმა დაადასტურა. აღმოჩენილი მინერალები წარმოების სხვადასხვა საფეხურზეა დაფიქსირებული – დაუშუშავებელი, ნახევრად დამუშავებული და დასრულებული სახით. მათთან ერთად აღმოჩნდა ქვის საჭრელი და საპრიალებელი იარაღები. წარმოება ამ ძეგლებზე, როგორც ჩანს, ძვ.წ. VI საუკუნემდე გრძელდებოდა. აქ დამუშავებულ მინერალებს შორისაა აქატი, ქალცედონი, სარდიონი.¹⁰¹ იმის უტყუარი საბუთი, რომ ამ რეგიონიდან დამუშავებული გემები ბერძნულ-რომაულ სამყაროში გაჰქონდათ, არ გაგვაჩნია, მაგრამ ის ფაქტი, რომ კლასიკოსი მწერლების წარმოდგენაში ამიერკავკასია სასამკაულე მინერალების წყაროა, ამის სასარგებლოდ მეტყველებს.

მთასა და ბარს შორის არასახარბიელო ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ უფრო დეტალურ ინფორმაციას გვიანანტიკური პერიოდისთვის ვფლობთ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში მოსახლე ლაზები V საუკუნისთვის სათავეში ჩაუდგნენ იმპერიას, რომელსაც გვიანდელი რომის იმპერიის ხელშეწყობით, მორჩილებაში ჰყავდა მთიელები და მათგან სარგებელს იღებდა. მათი ერთგულების განსამტკიცებლად ლაზთა მეფე რეგულარულად გზავნიდა სვანეთში მარცვლეულს. როდესაც მან ეს აღარ შეასრულა, ლაზიკის იმპერიას რომ ჩამოშორებოდნენ, სვანებმა სპარსელებს მიმართეს დახმარებისთვის. ვიდრე ამბოხდებოდნენ, ისინი ლაზებს სისტემატურად უგზავნიდნენ თაფლს, ცხვრის ტყავებს და სხვა დაუზუსტებელ საქონელს.¹⁰² ერთი მხრივ, ჩანს, რომ გაცვლა-გამოცვლა წარმოებდა. მთის საქონელი ბარის შესაძლოა, იმპორტულ საქონელზე იცვლებოდა. ამავე დროს, მიუხედავად იმისა, რომ საქონლის რაოდენობრივი და ღირებულებითი შესაბამისობა დაუზუსტებელია, სვანური საქონელი ისეა დახასიათებული, თითქოს ხარკი

⁹⁹ Epiphanius, *To Diodorus on the 12 stones* 6, *ἡασπις*.

¹⁰⁰ Plin. *NH* 37. 110, 115; შდრ. Nicephorus the Blemmyan, 706-25.

¹⁰¹ Гогодзе (1982), რეზიუმირებული ნაშრომში – Gogadze, Davlianidze, and Pantskhava (1990); Гагошидзе (1985); Апакидзе (1991), 44-8; მგელიაშვილი (1991).

¹⁰² Men. Prot. fr. 6. 1. 254-8 და 568-9; Braund (1992a).

ყოფილიყოს. ეს კი გაცვლის ზღვარს სცილდება.¹⁰³ რაც მთავარია, სვანეთში გამეფება ლაზიკის მეფის ხელდასხმით ხდებოდა და არა პირიქით, რაც ლაზების მბრძანებლობის ფაქტს ეჭვგარეშე აყენებს.¹⁰⁴

დაძაბული ურთიერთობა შეინიშნება V-VI საუკუნეებში ლაზებსა და სვანებს, ასევე, დასავლეთ ამიერკავკასიის სხვა ხალხებს შორის, რაც მთასა და ბარს შორის არსებულ სტრუქტურულ სირთულეებზე მიუთითებს. ეს იმ დროისათვის უცხო მოვლენა არ ყოფილა. სტრაბონის აღწერილობაში აღნიშნულ გაუცხოებას სინამდვილეში ჰქონდა ადგილი ამ რეგიონში. შიდა აშლილობა ჯერ კიდევ ახ.წ. I საუკუნის შუახანებში საბედისწერო აღმოჩნდა კოლხეთის ქალაქებისთვის. ახ.წ. 77 წლისთვის დიოსკურია გაუკაცრიელდა, ხოლო იმ დრომდე ძალზე მდიდარი პიტიუნტი ჰენიოხებმა ააოხრეს. მანამდე თუ მდინარე ფასისზე მრავალი ქალაქი ყვაოდა, I საუკუნის შუახანებისთვის მხოლოდ ერთიდა შემორჩა – სურიუმი.¹⁰⁵ კონფლიქტი, დაქუცმაცებულობა და ქალაქების დაკნინება ახ.წ. IV საუკუნემდე გრძელდებოდა. დაქვეითების ძირითადი მიზეზი ანტიკური კოლხეთის სხვადასხვა ტიპის დასახლებებსა და მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფს შორის არსებითად მტრულ ურთიერთდამოკიდებულებაში მდგომარეობდა და არა მარტო მთასა და ბარს შორის, არამედ მთაშიც და ბარშიც. როგორც სტრაბონი აღნიშნავდა, კოლხეთი დიდი პოტენციალით გამოირჩეოდა, რისი რეალიზაცია მხოლოდ მაშინ ხდებოდა, როდესაც ერთიანობა და ურთიერთთანამშრომლობა მყარდებოდა, რაც, ჩვეულებრივად, გარედან ჩარევით მიიღწეოდა, როგორც მითრიდატეს დროს. ერთგვარი შინაგანი ერთიანობა მხოლოდ ლაზიკის იმპერიის წარმოქმნის შედეგად აღდგა გარეშე ძალთა შემწეობით, დაახლოებით ახ.წ. IV საუკუნეში.¹⁰⁶

ჩრდილოეთიდან სტეპების ხალხების მხრივ მუდმივი საშიშროება იყო მოსალოდნელი, სკვითები იქნებოდნენ ისინი, სარმატები, ალანები, ჰუნები თუ ოსები: ეს ხალხები ერთმანეთისგან ძნელი გასარჩევია, მით უმეტეს, რომ კლასიკური და ქართული წყაროები ამით არ ინტერესდებიან. ნათელი ის არის, რომ ძირითადი შიდა დაჯგუფებები ზოგადტომობრივი კუთვნილების სა-

¹⁰³ Men. Prot. fr. 6. 1. 568 –*δασμοφορία*. იხ. ქვემოთ გვ. 453-4.

¹⁰⁴ ყოველ შემთხვევაში რომის სიუზერენობით: Men. Prot. fr. 6. 1. 578-80.

¹⁰⁵ Plin. NH 6. 13-16.

¹⁰⁶ Strabo, 11. 2. 18. p. 498.

ფარქვეშ ერთიანდებიან, ისე რომ, მაგალითად, სარმატების და ჰუნების სხვადასხვა ჯგუფები სტეპებიდან ომში რომის და სპარსეთის მხარდამჭერებად გვევლინებიან.¹⁰⁷ დიდი იმპერიები ხედავდნენ, რაოდენ გამართლებული და საჭირო იყო დიპლომატია ერთი სახელის ქვეშ მოქცეულ სხვადასხვა ტომთა დიდი გაერთიანებების თუნდაც დროებით გადმოსაბირებლად. სხვადასხვა დროს, უეჭველად, ორივე იმპერიის ხელშეწყობით, იბერიელებიც და კოლხებიც ასევე ჩართული იყვნენ ასეთ დიპლომატიურ ურთიერთობაში, რასაც მოითხოვდა და ხელს უწყობდა საქონლის სეზონური გადაადგილება და საკუთრივ ჩრდილოეთის მოსახლეობის და სტეპების ბინადართა ერთმანეთთან კულტურული შერევა.¹⁰⁸ ამ საშუალებებით, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ ამიერკავკასიის მცხოვრებთ შეეძლოთ სტეპების ხალხებზე ზეგავლენისა და გარკვეული კონტროლის გავრცელება. მიუხედავად იმისა, რომ როგორც უკვე ითქვა, კავკასიონი ისეთი გადაულახავი არ ყოფილა, როგორც ხშირად წარმოუდგენიათ, უღელტეხილების ამიერკავკასიელთა ხელში ყოფნა მხოლოდ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი შეიძლება ყოფილიყო სტეპელებთან დიპლომატიურ ურთიერთობაში. მაგრამ ეს უფრო დიპლომატია იყო, ვიდრე კონტროლი. დიპლომატიის ჩაშლის შემთხვევაში, ამიერკავკასიელებს იმის გარანტია არ ჰქონდათ, რომ ჩრდილოეთიდან თავდასხმის მოგერიებას და უკუგდებას შეძლებდნენ.¹⁰⁹

არსებობს ეჭვის საფუძველი, რომ რომისა და სპარსეთის მთავრობები კარგად ვერ აცნობიერებდნენ სტეპებზე ამიერკავკასიელთა ზეგავლენის შეზღუდულობას. ამ თვალსაზრისით, საკუთარი შესაძლებლობების ხაზგასმა ხშირად მართლაც შედიოდა კოლხების და იბერიელების ინტერესებში. შესაბამისად, კავკასიონის გადმოლახვით სტეპელთა შემოჭრის შემთხვევაში, პასუხისმგებლობა ამიერკავკასიელებს ეკისრებოდათ.¹¹⁰ ჩვენს ხელთ არსებული ინფორმაცია იმდენად იშვიათადაა ადეკვატური, რომ ამიერკავკასიელთა დაუდევრობისა და ბრალეულობის შესახებ ამა თუ იმ აზრის საფუძვლიანობის განსჯა სხვადასხვა კერძო შემთხვევებში ჩვენი მხრიდან გაუმართლებელი იქნებოდა.

¹⁰⁷ იხ. გვ. 314-5.

¹⁰⁸ Strabo, 11. 3. 3. p. 500.

¹⁰⁹ ჩრდილოური საფრთხის თემა არაერთგზის მეორდება *ქართლის ცხოვრებაში*.

¹¹⁰ Dio, 69. 15. 2.

საერთოდ კი, აღსანიშნავია, რომ რომის იმპერიის მხედართმთავრებისათვის და მმართველებისათვის (და ალბათ, ასევე პარტიის და სპარსეთის იმპერიებისაც), როგორც წესი, მოსახერხებელი იყო, რომ განტევების ვაცი აღმოსავლეთ საზღვრების მკვიდრთა სახით გამოეყვანათ, როდესაც ისინი იქ სიძნელეებს აწყდებოდნენ.¹¹¹ ეს განტევების ვაცი არა მარტო თითოეული იმპერიის და პიროვნულად მათი მხედართმთავრებისთვის იყო გასამართლებელი საბუთი, არამედ, უფრო ფართო გაგებით, ერთგვარ დიპლომატიურ ხერხსაც წარმოადგენდა ორი იმპერიის ურთიერთობაში, რადგანაც ამით მათი შეტაკებები და პრობლემები აიხსნებოდა არა იმდენად მათ შორის არსებული კონფლიქტიდან გამომდინარე, არამედ როგორც მათი ურთიერთშეუთანხმებელი მოქმედების მაჩვენებელი იმ საერთო პრობლემის დარეგულირების საქმეში, მაგალითად, სტეპების ბინადართა და მათი ამიერკავკასიელი გულშემატკივრების სახით რომ არსებობდა. იმპერიებს შორის ურთიერთთანამშრომლობის იდეა III საუკუნის დასასრულიდან ხდება განსაკუთრებით შესამჩნევი, მაგრამ ამ კავშირებს ჯერ კიდევ ძვ.წ. I საუკუნეში ჩაეყარა საფუძველი. რომის აღმოსავლეთი საზღვრების შედარებითი სტაბილურობის პირველმიზეზიც ამაში მდგომარეობს. ეს კი, თავის მხრივ, გვეხმარება იმის ახსნაში, თუ რატომ შენარჩუნდა აღმოსავლეთ რომის იმპერია (რომელიც კიდევ დიდხანს ეწინააღმდეგებოდა ფუნდამენტურ ცვლილებებს) მას შემდეგ, რაც მისი დასავლეთი ნაწილი შუასაუკუნეების ევროპად გარდაიქმნა.¹¹²

რომსა და სპარსეთს ამიერკავკასიაში არა მარტო მოკავშირეები და განტევების ვაცები ეგულებოდა, არამედ სტრატეგიული უპირატესობა, იმპერიული დიდება და სახარბიელო საქონელიც. ამიერკავკასიურ ნაწარმს მოგებიანი ბაზრის მოპოვება შეეძლო ბერძნულ-რომაულ და ბიზანტიურ სამყაროში. ამ ნაწარმის კონტროლირებისა და ექსპორტირების საშუალებით, ადგილობრივ ელიტას ხელი მიუწვდებოდა პრესტიჟული სტატუსის მქონე უცხოურ დოვლათსა და საქონელზე. ამაში მდგომარეობს კოლხეთში მიმდინარე სოციალური და ეკონომიკური ცვლილებების ძირითადი დინამიკა, რისი დანახვის საშუალებას იძლევა პროკოპის მიერ მოწოდებული ცნობა ახ.წ. VI საუკუნეში აბაზგებთან მიმდინარე ცვლილებათა შესახებ. აბაზგები რომის იმპე-

¹¹¹ Braund (1984), 97.

¹¹² Suet. *Vesp.* 2. 2. და ქვემოთ, გვ. 390-2.

რის ეგიდით ახ.წ. II საუკუნეში აღმოცენებული ლაზიკის იმპერიაში შედიოდნენ.¹¹³

თავიანთი მთავრებისაგან საშინელი ჩაგვრა აქვთ მათ გამოცდილი იმათი ვერცხლის-მოყვარეობის წყალობით. მათი ორივე მეფე, როგორც კი დაინახავდნენ ამ ტომში კარგი გარეგნობისა და ლამაზი ტანის ბავშვებს, დაუყონებლივ დააშორებდნენ მათ მშობლებს, ევნუქებად გადააქცევდნენ და გზავნიდნენ რომაელთა ქვეყანაში, რათა იქ მიეყიდათ მსურველთათვის ღირდალ ფულზე.

(პროკოპი, *ომები*, 8. 3. 15)*

პროკოპის განხილვიდან გამომდინარე, ექსპორტიდან მოგების მიღების აბაზგ მმართველთა წრეგადასული სურვილი მათ რეჟიმს დესტაბილიზაციას უქადდა. საქმეში ჩაერია ბიზანტიის იმპერატორი, რომელსაც ლაზიკის იმპერიის, როგორც მნიშვნელოვანი პერიფერიული ნაწილის და, შესაბამისად, ამ რეგიონის მიმართ, საკუთარი სახელმწიფო ინტერესები ამოძრავებდა. აბაზგი მეფეების მიერ გაცხოველებით წარმოებული კასტრაციისა და საჭურისების ექსპორტის შედეგად, იმპერატორის კარზე აბაზგი საჭურისები იმყოფებოდნენ. პროკოპი იმასაც კი ამტკიცებს, რომ რომაელთა შორის საჭურისების უმრავლესობა აბაზგური წარმოშობისა იყო. საეჭვოა, რომ ეს ცნობა სტატისტიკას ემყარებოდეს, ამდენად, ის ერთობ იმპრესიონისტული უნდა იყოს, მაგრამ აბაზგიდან საჭურისების ექსპორტის სავარაუდო მასშტაბები აღნიშნავს იმსახურებს. შესაბამისად, მავანი საჭურისები არიან დამოწმებული აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან, კერძოდ, სუბარმახიოსი IV საუკუნის დასასრულს და, სავარაუდოდ, მისი თანამედროვე ფარისმანიუსი.¹¹⁴

იმაში, რომ აბაზგების პრობლემის მიმართ იუსტინიანემ ყურადღება გამოიჩინა, შესაძლოა, იქაური წარმომავლობის საჭურისების ხელიც ერიო. ყოველ შემთხვევაში, აბაზგთა მეფისთვის საკუთარი თანამემამულეების კასტრაციის აღსაკვეთად იმპერატორმა სწორედ აბაზგი საჭურისი წარგზავნა. ის ფაქტი, რომ ამ

¹¹³ Procop. Wars 8. 3. 12.

* ქართ. თარგმ.: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, II, თბილისი, 1965, გვ. 133.

¹¹⁴ ფარისმანიუსი: Isidore of Pelusium, Ep. 1. 27: მისი სახელი ამიერკავკასიის ასოციაციას იწვევს, თუმცა ევფრატესის შემთხვევა გვიჩვენებს, რომ ამგვარი დასკვნა საფრთხილოა. სუბარმახიოსზე იხ. ქვემოთ, გვ. 386-7.

საჭურისს ევფრატესი ერქვა, კიდევ ერთი მაჩვენებელია იმისა, რომ შეუძლებელია მონების წარმოშობის განსაზღვრა მხოლოდ მათი სახელების საფუძველზე. მართალია, ევფრატესი აბაზგის მკვიდრი ჩანს, მაგრამ სხვა საჭურისები უთუოდ რეგიონის სხვა ხალხთა წარმომადგენლებიც იყვნენ; როგორც ჩანს, აბაზგი მეფეები ამგვარი ვაჭრობის გამგრძელებლები იყვნენ. ამ კონკრეტული აბაზგი მეფეების ბრალი ის იყო, რომ მათ მანამდე არსებული ადგილობრივი პრაქტიკა უკიდურესობამდე მიიყვანეს, რამდენადაც ეს მათი შემოღებული არ ყოფილა და პროკოპის წარმოდგენილ რაოდენობებზე პასუხისმგებელნი მხოლოდ ისინი ვერაფრით ვერ იქნებოდნენ. აღნიშნული მისიით წარგზავნამდე, ალბათ, თვით ევფრატესმაც საკმაოდ დიდი დაპყრობითი იმპერატორის კარზე: მისი დასაჭურისება და გაყიდვა, სავარაუდოდ, უფრო ადრინდელი აბაზგი მმართველების ნამოქმედარი იყო.

იუსტინიანემ საქმეში ჩარევის უფლება გამოიყენა. ლაზიკის იმპერიის სხვა ადგილობრივი მბრძანებლების მსგავსად, აბაზგი მეფეების ტახტზე დამტკიცებაც მხოლოდ იმპერატორის თანხმობით უნდა ყოფილიყო შესაძლებელი.¹¹⁵ ქრისტიანი იმპერატორი დარწმუნებული იყო უპირატესობაში, რომელიც არა მარტო პოლიტიკური და სამხედრო, არამედ სოციალური და მორალური თვალსაზრისითაც აღმატებული იყო. ნაკლებად სარწმუნოა, რომ პროკოპი აბაზგის ელიტის ეკონომიკური მისწრაფებებით გამოწვეული დესტაბილიზაციით ყოფილიყო დაინტერესებული. საკითხის დეტალებს იგი მხოლოდ ქრისტიანობის უპირატესობათა საილუსტრაციოდ განიხილავს, თუმცა ქრისტიანობა და კასტრაცია ურთიერთგამომრიცხავ ცნებებს არ წარმოადგენს.¹¹⁶ იუსტინიანეს ღონისძიებათა ძირითად მიზანს შეადგენდა აბაზგიაში ეკლესიის მშენებლობა და მღვდელმსახურთა დანიშვნა იქ აღმსარებლობის გასავრცელებლად. თავიანთი მეფეები თვითონ აბაზგებმა მოიცვილეს. იქაური ტრადიციული სისტემის შერყევა უცხოური დოვლათით უზომოდ გატაცებამ გამოიწვია. ამის საპასუხოდ, იუსტინიანემ ჩამოაყალიბა ქრისტიანული კავშირი, რამაც განამტკიცა აბაზგების ერთგულება ლაზებისადმი და მაშასადამე, მის მიმართაც. აბაზგების დაუზარელი თანამშრომლობის (სავარაუდოდ) მეშვეობით, არასტაბილური წარმართული მთავრობა იმპერიულმა ქრისტიანობამ შეცვალა.

¹¹⁵ იხ. ქვემოთ გვ. 453.

¹¹⁶ Macmullen (1986), 322-43, საკითხის საილუსტრაციოდ.

აბაზგების საკითხი იმდენად არის მნიშვნელოვანი, რამდენადაც ის იმ მექანიზმის ილუსტრაციას წარმოადგენს, რომელიც კოლხეთში ბერძნების შემოსვლის დროიდან მოქმედებდა. გაცვლა-გამოცვლას ჯერ კიდევ ძვ.წ. VI საუკუნეში ჰქონდა ადგილი, რასაც მოწმობს კოლხ წარჩინებულთა სამარხებში წარმოდგენილი როგორც ნატიფი კერამიკა, ასევე უხეში თიხის კონტეინერები (ამფორები) იმპორტული ღვინისა და სხვა პროდუქტებისთვის. ზოგიერთი ნივთი ამ მასალიდან უთუოდ ნაჩუქარი იყო და არა ნაგაჭრი, მაგრამ საჩუქრებიც კი თანაზიარობას მოითხოვდა, რასაც შეიძლება მიეღო ან არ მიეღო მატერიალური ფორმა. კერამიკის გამძლეობა, როგორც ყოველთვის, არქეოლოგიური მტკიცებულებების დისპროპორციულობას ქმნის. როგორც აბაზგების შემთხვევაში ჩანს, გარესამყაროსთან კოლხეთის გაცვლითი საქონლიდან ყველაზე უფრო მონები გამოირჩეოდა. შესაბამისად, ხარკი, რომელსაც კოლხეთი რეგულარულად უხდიდა სპარსეთს, სწორედ მონებისგან შედგებოდა.¹¹⁷ გასაკვირი არ უნდა იყოს კოლხი მონების აღმოჩენა ბერძნულ სამყაროში, სადაც ისინი მყარად არიან დამოწმებული ძვ.წ. V საუკუნის ბოლო ხანებიდან, ზოგიერთი მათგანი კი იქ უთუოდ უფრო ადრეც მოხვდებოდა: არაფერი მიუთითებს იმაზე, რომ ისინი იქ დიდ იშვიათობას წარმოადგენდნენ. მეტუნე ხოლხოსი, რომელიც ათენში ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოხანებში მუშაობდა, ადვილი შესაძლებელია, იმათ ნახელაზე გაცვლილი კოლხი მონა იყო, ვინც შემდგომში მისი თანამოსაქმე კერამიკოსები უნდა გამხდარიყვნენ.¹¹⁸ აბაზგების და სხვათა მონათვაჭრობის ისტორიის შუქზე ისე ჩანს, რომ კოლხეთში ბერძნების მოძალეობამ ძვ.წ. VI საუკუნიდან მნიშვნელოვანი ბიძგი მისცა მონათვაჭრობას, რამდენადაც ადგილობრივი ელიტა ესწრაფვოდა სურვილის დაკმაყოფილებას ახლად გაჩენილი უცხოური დოვლათითა და პრესტიჟული საქონლით.¹¹⁹

აბაზგი მბრძანებლები უზომოდ შორს წავიდნენ თავიანთი თანამემამულეების *en masse* (ფრ. მასობრივი – მთარგ.) კასტრაციისა და გაყიდვის საქმეში. ამასთან, როგორც ვნახეთ, ისინი,

¹¹⁷ Hdt. 3. 97.

¹¹⁸ ხოლხოსისა და ზოგადად კოლხი მონების შესახებ, იხ. Braund and Tsetskhadze (1989a); Johnston (1985), 292-307, აქვეყნებს ძვ.წ. IV საუკუნის შუახანების შავლაკიან თევშს ათენიდან ზედ წარწერილი სახელებით, მათ შორისაა კოლხ(ოს?), სავარაუდოდ, მონა.

¹¹⁹ იხ. გვ. 112-3.

სხვების მიმართაც ასევე შეუზღუდავად მოქმედებდნენ.¹²⁰ სტრაბონის მოწმობით, მის დროს ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში ძალზე გავრცელებული ყოფილა თავდასხმები მონებად მოტაცების მიზნით.¹²¹ ასეთივე ინტენსიური უნდა ყოფილიყო გაცვლითი ვაჭრობა განსაკუთრებით სანაპირო ზოლისა და მარილსა და ფუფუნების საგნებს დახარბებულ შიდამხრის მოსახლეობას შორის. ისევე, როგორც სხვაგან, აქაც მონები შეიძლება „მარილით ნაყიდი“ ყოფილიყვნენ ამ სიტყვების პირდაპირი მნიშვნელობით.¹²²

მონებით ვაჭრობა საერთო ვაჭრობის განუყოფელი ნაწილი იყო, ისე რომ, სადაც კი ვაჭრობა შეინიშნება, სრულიად მიზანშეწონილია იმისი ვარაუდი, რომ გაცვლით ვაჭრობაში გარკვეული წილი მონებზე მოდიოდა.¹²³ ამავე დროს, ვაჭრობის საქმე აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში, განსაკუთრებით, ძვ. წ. VI საუკუნიდან, ისე ვითარდებოდა, რომ შეიძლება გაეზარდა მოთხოვნილება მონებზე, მოტაცებული იქნებოდნენ ისინი, თუ გაცვლითი გზით შეძენილი. მონებმა ამ რეგიონში ახლებური მნიშვნელობა შეიძინეს, როგორც ხმელთაშუა ზღვის სამყაროს მოთხოვნილების შესატყვისმა საკუთრების ფორმამ, შემდგომში კი – ბერძნულ-რომაულ სამყაროსთვის მიმზიდველობის შესანარჩუნებლად. კოლხეთიდან გასაყვანი მონები სხვაგან არსებული ფასების შესაბამისად, ან, უპირატესად, უფრო იაფად იყიდებოდნენ. მაშასადამე, ადგილობრივ მოვაჭრეებს და ელიტას მონათვაჭრობიდან მიღებული შემოსავლის გაზრდა მხოლოდ ამ ვაჭრობის მოცულობის გაზრდით შეეძლოთ და არა სათითაო ღირებულების მატებით. ამიტომ, იქიდან გამომდინარე, რომ მოგება მოცულობით განისაზღვრებოდა, ადგილობრივად ფასების ვარდნის რისკის მიუხედავად, არა მარტო დამონების, არამედ ფართომასშტაბიანი დამონების მამოძრავებელი ძალა ამოქმედდა. ეს პროცესი სავსებით საკმარისად არის დოკუმენტირებული მომდევნო საუკუნეებში. ანტიკური დროისათვის რაოდენობრივი მონაცემები არ გაგვაჩნია, მაგრამ საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ კოლხური საზოგადოება მნიშვნელოვნად შეიცვალა, როგორც ჩანს, აღნიშნულ რეგიონში ბერძენთა დასახლების თანმხლები ვაჭრობის

¹²⁰ კასტრაციასთან დაკავშირებით, იხ. Braund and Tsetskhladze (1989a), 118.

¹²¹ Strabo, 11. 2. 12. pp. 495-6.

¹²² Polux 7. 14; Strabo. 11. 5. 6. p. 506.

¹²³ Braund and Tsetskhladze (1989a), 115.

გაფართოების შედეგად (ხელშესახებად მხოლოდ კერამიკის მიხედვით ჩანს).¹²⁴

პროკოპი იმ აზრისაც კი არის, რომ ახ.წ. VI საუკუნისთვის კოლხეთი მთლიანად საგარეო ვაჭრობაზე გახდა დამოკიდებული:

... ისინი [ე.ი. კოლხეთის ლაზები] მუდამ აწარმოებდნენ პონტოში მცხოვრებ რომაელებთან საზღვაო ვაჭრობას. თვით მათ არც მარილი ჰქონდათ, არც ხორბალი, არც სხვა რამე სიკეთე; ისინი მხოლოდ აწვდიდნენ ტყავ-საფარებს, ტყავენ და მონებს და თავისთვის საჭირო საგნებს იძენდნენ.

(ომები 2. 15. 5)*

პროკოპის შეფასება მეტისმეტად უარყოფითია, აშკარა გადახრით, რომ ლაზებს არ შესწევთ უნარი მის დროს ლაზიკაში მოქმედი დიდი ბიზანტიური არმიების მოთხოვნილებათა შესაბამისი რაოდენობისა და სახეობის რესურსების უზრუნველსაყოფად.¹²⁵ თუმცა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პროკოპი მართებულად ამახვილებს ყურადღებას მარილისა და სხვა უცხო საქონლის საჭიროებაზე. ხოლო ამ იმპორტზე გასაცემელი, ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ შეთავაზებული საქონლის ჩამონათვალში მონებიც რომ არიან, სრულიად ბუნებრივია. მართალია, გადაჭარბებით, მაგრამ პროკოპის შეფასებაში ისიც არის მითითებული, რომ საგარეო საზღვაო ვაჭრობას უმთავრესი ადგილი ეჭირა კოლხეთის ეკონომიკაში, განსაკუთრებით, ზღვისპირეთში.

პროკოპიზე რამდენიმე საუკუნით ადრე, სტრაბონი ერთგვარი გაკიცხვით აღნიშნავდა, რომ ბოსფორელები ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთიდან მონათგამტაცებლებს გემსაბმელებით, ღუზებით და ა.შ. ამარაგებდნენ და ხელში ჩაგდებული ნადავლის გაყიდვაშიც ეხმარებოდნენ.¹²⁶ სულ უფრო ნათელი ხდება, რომ კოლხეთისა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ურთიერთობა სათანადოდ შეფასებული არ არის. ასე მაგალითად, ასახსნელია კოლხოს სახელის გავრცელება პანტიკაპონის მიდამოებში

¹²⁴ Allen (1932), 282-3; შდრ. Bouzek (1990).

* ქართ. თარგმ. იხ. ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, II, თბილისი, 1965, გვ. 73.

¹²⁵ Braund (1991 f).

¹²⁶ Strabo, 11. 2. 12, p. 495-6.

(ძვ.წ. V საუკუნის ბოლოხანები), გორგიპიაში (ახ.წ. II საუკუნე) და ოლბიის ელიტარულ წრეში (ახ.წ. II საუკუნე). ოლბიის შემოხვევაში შეიძლება ოჯახური კავშირი ვივარაუდოთ.¹²⁷ პანტიკაპეონის მიმდებარე ტერიტორიას რაც შეეხება, შეიძლება მნიშვნელობა ენიჭებოდეს იმას, რომ ამ ქალაქის დაარსება აიეტის ვაჟიშვილს მიეწერებოდა. როგორც ვნახეთ, შავიზღვისპირეთში და მის ფარგლებს გარეთაც ურთიერთქმედების გამყარებას, გამოხატვას და ახსნას წარმოშობის, მეტოქეობის და ნათესაობის მითები ემსახურებოდა.¹²⁸ უფრო კონკრეტულად, იმ მოსაზრებასთან ერთად, რომ ე.წ. ყავისფერკანიან ამფორებს კოლხეთში ამზადებდნენ, ახლა ისიც სარწმუნო ჩანს, რომ არა მარტო ამფორებს, არამედ კოლხურ ქვევრებსაც შეეძლო ყირიმამდე მიღწევა.¹²⁹ მართალია, არცთუ ხშირად, მაგრამ აქ აშკარად გვხვდება კოლხური ტრიობოლები და აგრეთვე ძვ.წ. დაახლ. 100 წელს მოჭრილი ქალაქ დიოსკურიის მონეტები.¹³⁰

მთავარ ნიშანს ეკუთვნის ამ ურთიერთობათა განვითარებაში წარმოადგენს მითრიდატე VI ეპატორის პონტოს იმპერია, რომელიც ძვ.წ. II საუკუნიდან მთელ შავიზღვისპირეთს მოიცავდა.¹³¹ თუმცა ეს ურთიერთობები ამით არ დაწყებულა. სამხრეთ შავიზღვისპირეთის წყლებში ჯერ კიდევ ქსენოფონტს ჰქონდა შენიშნული სავაჭრო გემები, რომლებიც ტრაპეზუნტის სანაპიროს გასწვრივ დაცურავდნენ.¹³² ამფორების (მათ შორის, დამდიანის) და ცალკეული მონეტების აღმოჩენები კოლხეთსა და სამხრეთ შავიზღვისპირეთს შორის სავაჭრო ურთიერთობაზე მიუთითებს. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ფიჭვნარში აღმოჩენილი ძვ.წ. V საუკუნის სინოპური დრაქმები. ჩვენს ლიტერატურულ წყაროებში არაერთგზის მეორდება მინიშნებები სავაჭრო ურთიერთობათა შესახებ სამხრეთ შავიზღვისპირეთის სანაპიროს გასწვრივ კოლხეთამდე.¹³³ შავი ზღვის სამხრეთ, ისე როგორც ჩრდილოეთ

¹²⁷ Бронд и Цецхладзе (1989), 122-3.

¹²⁸ Steph. Byz. s.v. *Παντικάπαιον*.

¹²⁹ ბიბლიოგრაფიისათვის იხ. О. Лордкипанидзе (1992), 192 n. 30; აგრეთვე, Tsetskhladze and Vnukov (1992), გაცვლით ვაჭრობაზე ელინისტურ პერიოდში.

¹³⁰ იხ. Дундуа (1987); Цецхладзе (1989).

¹³¹ იხ. გვ. 222.

¹³² Xen. *Anab.* 5. 4. 11.

¹³³ ფიჭვნარში აღმოჩენილი სინოპური მონეტების შესახებ, იხ. იაშვილი (1987). კერამიკის შესახებ იხ. Tsetskhladze and Vnukov (1992); შდრ. Bouzek (1990). ვაჭრობის შესახებ სამხრეთ სანაპიროზე, მაგ. Strabo, 2. 1. 11, p. 71, მოგზაურობა ამისოსიდან კოლხეთამდე. დიოსკურიამდე მგზავრობაც კი,

სანაპიროზე, კოლხეთთან ვაჭრობაში უთუოდ მონათვაჭრობაც შედიოდა.

მონები კიდევ ერთხელ საგანგებოდ მოიხსენიებიან პოლიბიოსის ფასდაუდებელ მონათხრობში იმ საქონლის შესახებ, რომელსაც შავ ზღვასა და ეგეოსის ზღვას შორის მდებარე ბიზანტიონი უნდა გაეგლო:

პონტოს ირგვლივ მდებარე ადგილები გვამარაგებენ ჩვენ ცხოვრების საჭიროებისათვის ისეთი აუცილებელი (საგნებით), როგორიცაა (ოთხფეხი) საქონელი და მონობისათვის გამოსადეგი უდავოდ მრავალრიცხოვანი და საუკეთესო ხალხით. ხოლო საფუფუნო (საგანთაგან) ისინი გვაწვდიან ჩვენ თაფლს, ცვილსა და დამარილებულ თევზს უხვად. ხოლო იქიდან, რაც ჩვენს ქვეყნებში ჭარბადაა, ისინი ღებულობენ ზეთსა და ღვინის ყოველგვარ ჯიშს. ხოლო პურის გაცვლა-გამოცვლა ხდება: ხან როდესაც ეხერხებათ, გვაძლევენ, ხოლო ხან კი ღებულობენ (მას ჩვენგან).

(პოლიბიოსი. 4. 38. 6)*

ამ ნაწევეტში პოლიბიოსისთვის არსებითია ბიზანტიონის უმნიშვნელოვანესი მდებარეობა და არ აინტერესებს შავიზღვისპირეთის სხვადასხვა რეგიონების დიფერენციაცია.¹³⁴ იმ საქონლიდან, რომელსაც ის ახსენებს, კოლხეთი შეიძლება ყოფილიყო მონების, ოთხფეხი პირუტყვის, ცვილის და აგრეთვე სხვა ჩამოუთვლელი საქონლის მიმწოდებელი. ძვ.წ. III საუკუნის წარწერაში ნახსენებია ბიზანტიონელი ტრიერარქი მამის სახელით „კოლხოს“.¹³⁵ თუ მხედველობაში მივიღებთ ბიზანტიონის გაბატონებულ მდგომარეობას სავაჭრო ურთიერთობაში შავიზღვისპირეთსა და ეგეოსს შორის და ამასთან, კოლხეთის მონაწილეობას ამ ვაჭრობაში, კოლხეთზე მინიშნების აღმოჩენა ელინისტური ბიზანტიონის ელიტარულ ნომენკლატურაში გასაკვირი არ უნდა იყოს.

ჩანს, უპირატესად სამხრეთ სანაპიროს გასწვრივ და ფასიის გავლით წარმოებდა, როგორც ეს ერატოსთენეს გათვლიდან ჩანს: Strabo, 2. 1. 39, p. 91.

* ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, III, თბილისი, 1976, გვ. 26-7.

¹³⁴ Braund (1994). თავლთან დაკავშირებით, მაგ. იხ. Plin NH 21. 77; Strabo, 11, 2, 17, p. 498; დეტალებში შდრ. რობაქიძე (1960).

¹³⁵ Syl³. 580.

კოლხური საქონელი შავი ზღვისა და ბიზანტიონის ფარგლებს გარეთ გზას იკვლევდა ეგეოსურ სამყაროში და იმის იქითაც, სწორედ ისე, როგორც, მაგალითად, ზოგჯერ ეტრუსკული, ფინიკიური და კვიპროსული საგნები – კოლხეთისკენ.¹³⁶ ამ გავრცელების პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობით ქიოსის როლი იკვეთება. ელიანოსის ახ.წ. II საუკუნის ფრაგმენტულ ნაწყვეტში მოთხრობილია ხარბი ვაჭრის, სახელად დიონისიოსის საქმიანობის შესახებ. მას შემდეგ, რაც მან კოლხი მონა-ქალი იყიდა მისი მომტაცებელი მახლიების კოლხური ტომისგან, ამ ვაჭარმა იგი ბიზანტიონის გავლით ქიოსში ჩაიყვანა. იქ კი, ქალის ოჯახთან დადებული ნასყიდობის შეთანხმების მიუხედავად, იგი გასაყიდად გაიყვანა.¹³⁷

დიონისიოსის ამბავი საერთო ვითარების ამსახველია. ათენოსი, როდესაც ნიკოლას პერიპატეტიკოსის და პოსეიდონიოსის ციტირებას ახდენს, აღნიშნავს, რომ მითრიდატე ევპატორმა, სავარაუდოდ ძვ.წ. 86 წელს, დაატყვევა ქიოსელები და ბორკილგაყრილები მათსავე მონებს გადასცა, რათა კოლხეთში საცხოვრებლად გადაეყვანათ.¹³⁸ ამ ამბის წრებრუნვალობა იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ მრავალი მონა ქიოსზე კოლხეთიდან უნდა ყოფილიყო, რადგან ბატონებისა და მონების ხვედრის შეტრიალება მხოლოდ ამ ლოგიკას დაემორჩილება: ქიოსელები სწორედ ისე უნდა გადაეზიდათ კოლხეთში, როგორც თავის დროზე კოლხები წაასხეს ქიოსზე.

კოლხეთშიც, ისე როგორც მთელ შავიზღვისპირეთში, ქიოსური ამფორები რიგით აღმოჩენებს განეკუთვნება.¹³⁹ ეს მაინცდამაინც იმისი მაჩვენებელი არ არის, რომ ისინი ქიოსელების ჩამოტანილი იყო, ან თუნდაც იმისი, რომ ამფორები შიგთავსიანად მონებზე იცვლებოდა.¹⁴⁰ თუმცა ამგვარი გაცვლა სავსებით შესაძლებელი ჩანს, რადგან, როგორც ვნახეთ, კოლხეთსა და ქიოსს შორის პოტენციური კავშირი მითშია გადმოცემული. რაღა თქმა უნდა, ქიოსი შავიზღვისპირეთის სხვა ქვეყნებთანაც

¹³⁶ ვანში იმპორტის შესახებ იხ. *კანი VII*.

¹³⁷ Aelien, fr. 71 Hercher; შდრ. Strabo 11. 2. 12, p. 496, ნასყიდობის შესახებ კოლხეთში. შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ (?) სანაპიროს მახლიების შესახებ, აღსანიშნავია აგრეთვე Lucian, *Toxaris* 45-7, 51.

¹³⁸ Athenaeus, 6,266e = Edelstein-Kidd, fr. 51; თარიღისთვის, App. *Mithr.* 7; შდრ. Memnon, *FGH* 434 F 23. 2.

¹³⁹ Bouzek (1990).

¹⁴⁰ შდრ. Graham (1990), 50.

აბამდა კავშირებს. მითრიდატეს მიერ კოლხეთში გაგზავნილი ქიოსელები *en route* (ფრ. – გზად) ქიოსის მიმართ მეგობრულად განწყობილმა პერაკლეა პონტიკას მოქალაქეებმა გადაარჩინეს, როდესაც ხომალდმა მათ ქალაქს ჩაუარა.¹⁴¹ ადვილი შესაძლებელია, რომ ეს მეგობრობა სავაჭრო ურთიერთობითაც ყოფილიყო განპირობებული, რადგან ქიოსი რეგულარული ნავსადგური იყო შავი ზღვიდან ეგვიპტისკენ მიმავალი გემებისათვის.¹⁴²

კოლხეთს, შავიზღვისპირეთის რეგიონებსა და ხმელთაშუაზღვის სამყაროს შორის დამყარებულ გაცვლით ვაჭრობაში, ძვ.წ. VI საუკუნიდან მაინც, საქონლის ხასიათი სტაბილურად უცვლელია. ერთადერთი შესამჩნევი ცვლილება კოლხურ ტექსტილს ეხება. ძვ.წ. V საუკუნისთვის კოლხური სელის ქსოვილს მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა რეგიონთაშორის ვაჭრობაში. პეროდოტე აღნიშნავს, რომ სელის ქსოვილს მხოლოდ კოლხები და ეგვიპტელები აწარმოებდნენ და რომ კოლხური ქსოვილი ცნობილი იყო, როგორც *σαρδονικός*.¹⁴³ პოლუქსს მოჰყავს ქსენოფონტის რჩევა, რომ ბადეების დასამზადებელი სელი უნდა იყოს ეგვიპტური, ან კართაგენული, ან სარდინიული, ან *Φασιανικός*.¹⁴⁴ პეროდოტეს კომენტირებისას, პოლუქსი აიგივებს სიტყვებს *το Φασιανόν, κολχικόν* და *σαρδονικόν*: როგორც ვნახეთ, ფასისური და კოლხური სხვაგანაც გაიგივებულია.¹⁴⁵

კოლხური სელის ქსოვილის განსაკუთრებული ღირებულება მისი წარმოების მეთოდით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. ეგვიპტური ქსოვილის მსგავსად, ისიც ვერტიკალურ ორლილვით ან საქსოვ დაზგაზე მზადდებოდა, რომელშიც შეთავსებული იყო ჰორიზონტალური, გასწვრივი და ვერტიკალური, ქსელსაჭიმში დაზგების უპირატესობები.¹⁴⁶ სელის მოყვანის, მოსავლის აღების და გადამუშავების პროცედურებსაც თავისი მნიშვნელო-

¹⁴¹ Memnon, *FGH* 434 F 23. 2.

¹⁴² Sarikakis (1986).

¹⁴³ Hdt. 2. 105. Lucchesi (1987) კითხულობს *σαρδονικός* და გამოგონებულურ ახსნას ეგვიპტურ ლექსიკაში ეძებს. შდრ. Lloyd (1988), 150. ზოგ ხელნაწერში გვხვდება *σαρδωνικός*, მაგრამ პოლუქსის (Pollux 5. 26) წყალობით, უპირატესობით სარგებლობს *σαρδονικός*. ამ სიტყვის დამაკმაყოფილებელი ახსნა ჯერჯერობით არავის წამოუყენებია.

¹⁴⁴ *On Hunting (ნადირობის შესახებ)* 2. 4.

¹⁴⁵ Pollux, 5. 26.

¹⁴⁶ Barber (1991), 79-125, წარმოადგენს სხვადასხვა ტიპის უძველესი საქსოვი დაზგების ავტორიტეტულ დეტალურ განხილვას.

ბა უნდა ჰქონდა.¹⁴⁷ ჰეროდოტეს ტექსტის საფუძველზე გაკეთებული დასკვნა, რომ კოლხეთში ასეთ დაზგებს იყენებდნენ, მტკიცდება ქსელის დასაჭიში დიდი პირამიდული საწაფების მრავალრიცხოვანი აღმოჩენებით კოლხეთის სანაპირო ზოლში და შიდა მხარეში.¹⁴⁸ ეს საწაფები მხოლოდ ვერტიკალურ ორლილვიან საქსოვ დაზგებს მიესადაგება. გაცვეთილი და უსაფუძვლოა დამხმარე ლიტერატურაში გავრცელებული თვალსაზრისი, რომ ასეთი საქსოვი დაზგა საბერძნეთიდან შემოვიდა და შესაძლოა, კოლხეთის ბერძნული კოლონიზაციის კვლევის საქმეს წაადგეს. არ არსებობს მტკიცებულება ორლილვიანი ვერტიკალური საქსოვი დაზგის ძველ საბერძნეთში გამოყენების შესახებ: წარმომავლობით კი ეს დაზგა საბერძნეთთან კი არა, ლევანტთან არის დაკავშირებული და რეგულარულად გამოიყენებოდა ეგვიპტეში, ხოლო კოლხური საქსოვი დაზგები არაფერს გვეუბნება ბერძნული გავლენის შესახებ.¹⁴⁹

თუმცა აშკარად ჩანს, რომ კოლხური სელის დიდება სტრაბონის დროს წარსულს იყო ჩაბარებული. ქსოვილს კოლხეთში კვლავ აწარმოებდნენ, მაგრამ ახ.წ. I საუკუნისათვის მისი ექსპორტი, ეტეობა, შეწყდა: „ხოლო სელის ქსოვილის დამზადებით [კოლხეთი] სახელგანთქმული იყო: ქვეყნის გარეთაც კი გაჰქონდათ სხვადასხვა ადგილებში. ზოგიერთი კი, ვისაც კოლხეთსა და ეგვიპტეს შორის ნათესაური კავშირის ჩვენება სურდა, ამ გზით ცდილობდა ამის დამოწმებას“ (Strabo, 11. 2. 17, p. 498). სტრაბონის მიერ ნამყო დროში მოწოდებული ინფორმაცია დამაჯერებლად გამოიყურება, თუმცა კოლხური სელის ქსოვილით ვაჭრობის დაქვეითება ძნელი ასახსნელია. და მაინც, წესი უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე გამონაკლისი. ანტიკურ სამყაროში ამიერკავკასია მუდამ რესურსების რეზერვუარად რჩებოდა, ხოლო ბერძნულ-რომაული და ბიზანტიური იმპერიების მხრიდან ამ რესურსების გამოყენების აქტიური მცდელობა აღინიშნებოდა. ზღვიდან მისადგომი კი მთელ ამიერკავკასიაში სწორედ კოლხეთი იყო.

¹⁴⁷ Barber (1991), 13-15, განიხილავს მზა პროდუქციის დამოკიდებულებას სხვადასხვა არჩევანზე.

¹⁴⁸ Lloyd (1988), 150; Г. Лордкипанидзе (1970), 84-90.

¹⁴⁹ Barber (1991), 113-15, 125; Lloyd (1976), 148-9. ქსელსაჭიში დაზგები კოლხეთში ბერძნული იმპულსების მატარებლად აღარ უნდა მოიაზრებოდეს, რადგან მცირე აზიაში ჯერ კიდევ გვიანბრინჯაოს ხანისთვის იყო ფართოდ გავრცელებული.

არქაული საქართველო: ბერძნების შემოსვლა კოლხეთში

ხმელთაშუაზღვისპირეთის და შავიზღვისპირეთის არქაული პერიოდის ბერძნული კოლონიზაციის შესახებ ბევრია დაწერილი, მაგრამ ამ სახის ნაშრომებისათვის დასაყრდენი მონაცემები მწირია ძველი ისტორიის დაბალი სტანდარტებითაც კი, იმ გაგებით, რომ ძველი ისტორიის დამასაბუთებელი მასალა არასოდესაა თავსაყრელი. უმნიშვნელოვანესი საკითხები სადავო რჩება. ერთი კია, კოლონიზაციის ელინოცენტრული მოდელები ახლა უკვე ნაკლებადაა მიღებული: ისინი შეიცვალა უფრო ნიუანსური მიდგომით ყველა მონაწილის მიმართ, არქაული ხმელთაშუაზღვისპირეთის და პონტოსპირეთის სამყაროთა და მათი შესაბამისი ქვეყნების შიდა რაიონების ისტორიული განვითარების გათვალისწინებით.¹ როდესაც კოლხეთის კოლონიზაციის საკითხს ვეხებით, უპირველესად, ზოგადად კოლონიზაციასთან დაკავშირებული მონაცემების და ინტერპრეტაციების ირგვლივ არსებული ფართო პრობლემატიკა უნდა განვიხილოთ. ასეთი განხილვა ისტორიულ ჩარჩოებს მოგვცემს, რომელთა ფარგლებში შესაძლებელი გახდება კოლხეთის კოლონიზაციის შესახებ შეზღუდულად წარმოდგენილ მონაცემთა ინტერპრეტაცია.

კოლონიზაციის პრობლემები: მონაცემები და მოდელი

ბერძნული კოლონიზაციის არსებითად ზღვისპირული ხასიათი აშკარაა. ამის აზრობრივ ილუსტრაციას წარმოადგენს ცნობილი გამონათქვამი, რომელსაც პლატონი სოკრატეს მიაწერს:

მე მწამს, რომ მიწა უზარმაზარი სხეულია და რომ ჩვენ მის მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილზე ვსახლობთ, ფაზისიდან მოკიდევ

¹ Moher, Duval, and Elière (1988) საინტერესო იდეებს შეიცავენ; შდრ. Trittle (1992) სახელმძღვანელოდ და მოსალოდნელი შეცდომების თავიდან ასაცილებლად. Cawkwell (1992) კრიტიკულ მიდგომას არსებული ორთოდოქსულობებისადმი ორთოდოქსულ ენაზე გვთავაზობს.

ბული პერკულესის სვეტებამდე, ზღვის გარშემო მიმოფანტულნი, ჭაობის პირას თავშეყრილი ჭიანჭველებისა თუ ბაყაყების მსგავსად. მრავალი სხვა ხალხი ბინადრობს მრავალ ასეთსავე ადგილას (პლატონი, ფედონი. LXVIII).*

ბერძნული ზღვისპირა დასახლებები ესპანეთიდან კოლხეთამდე იყო გადაჭიმული: პლატონისათვის როგორც ხმელთაშუაზღვისპირეთი, ასევე შავიზღვისპირეთი, ერთი და იგივე დიდი გუბის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა.² ხმელთაშუაზღვისპირეთის კოლონიზაციის საკითხები შავიზღვისპირეთის კოლონიზაციის საკითხებიც იყო. ამასთანავე, კოლონიზაციის თითოეულ კერძო გამოცდილებას ამ ვეებერთელა წყალსატევის გარემომცველ ნაპირებზე, თავისი საკუთარი ისტორია ჰქონდა: მყარად დასაბუთებული განზოგადება, ქმედითი მოდელი ძნელად გადასაჭრელ საკითხად რჩება.

ტრადიციულად, კოლონიების კვლევა კოლონიზაციის იმ კონცეფციას ეყრდნობოდა, რომლის მიხედვით, მათი დაარსება განიხილებოდა, როგორც მათი ერთჯერადი დაარსების აქტი, „მცირე საბერძნეთიდან“ ერთბაშად გამოსვლა.³ ამ აქტის დათარიღებას ცდილობდნენ და წერილობით წყაროებსა და არქეოლოგიურ მონაცემთა შორის შეუსაბამობათა თანხმობაში მოსაყვანად იღვწოდნენ. და სწორედ ამ ერთჯერად აქტს უკავშირდება მტკიცება კოლონიზაციის როგორც ძალისმიერი, ასევე მშვიდობიანი ხასიათის შესახებ.⁴ ტრადიციული მიდგომით, მოვლენები და მათი განვითარება კოლონიზაციის აქტამდე და მას შემდეგ ისე განიხილება, როგორც ერთმანეთისაგან განსხვავებული. მათ განიხილავენ, როგორც წინარეკოლონიურს და პოსტკოლონიურს, თითქოს შესაძლებელი იყოს მათი ადეკვატური გარჩევა საკუთრივ კოლონიზაციისაგან. ასეთი გარჩევა კი შემაცდენე-

* პლატონი, ფედონი, (ქართ. თარგმ. ბაჩანა ბრეგვაძის), თბილისი, 1966, 108.

² სხვა სამყაროთა შესახებ პლატონის კონცეფციაზე და მის გავლენაზე, იხ. Romm (1992), 124-40. სტრაბონი დიოსკურიას უკიდურეს აღმოსავლეთ პუნქტად ასახელებს: 2. 5. 25, p. 126, მასთან 11. 2. 16, p. 497; შდრ. აგრეთვე Eur. Andr. 650-1, ნილოსზე და ფასისზე, როგორც ალტერნატიულ აღმოსავლეთ საზღვრებს; Pind. Isthm. 2. 41-2, საზაფხულო მოგზაურობაზე ფასისისკენ, ზამთარში კი ნილოსზე.

³ იხ. Purcell (1990), როგორც თავად უწოდებს, „მცირე საბერძნეთის“ იდეის ანალიტიკური განადგურების შესახებ.

⁴ ამგვარი მიდგომის გონივრული მაგალითია Graham (1978), განსაკუთრებით 92 შემდ.

ლია: როგორც ვნახავთ, კოლონიზაცია არა იმდენად ერთჯერადი აქტი იყო, რამდენადაც პროცესი, თუმცა პროცესი, რომელიც საკვანძო მოვლენებით აღინიშნებოდა.

კონცეპტუალურ პრობლემებს ერთვის დამასაბუთებელ მონაცემთა არსებითი ნაკლებობა. წერილობითი წყაროები ბერძნული კოლონიზაციის შესახებ სრულიად არაადეკვატურია ძველი ისტორიის საზომებითაც კი: ისინი მცირერიცხოვანი, ნაწილობრივი და ხშირად იმ მოვლენებზე ბევრად გვიანდელია, რომელთა შესახებ მოგვითხრობენ. ხშირ შემთხვევაში წერილობითი ტრადიცია წარსულს მოწყურებული და ბარბაროსულ სამყაროში ბერძნული კულტურის დამკვიდრების გამარტივების წადილით შეთხზული ადგილობრივი ისტორიების ნაყოფია.⁵ საქალაქო წარმონაქმნებმა შემოქმედებითი ისტორიოგრაფიის საცნაური ფორმა წარმოქმნა. დიდი ასპარეზი ეძლეოდა წარმოსახვასა და გამოგონებას თითოეული ისტორიკოსის დამახასიათებელი კონტექსტის, ცოდნისა და მიდრეკილებათა კრიტერიუმების შესატყვისი დამაჯერებლობის ფარგლებში. მაგალითად, ხშირად შეინიშნება, რომ წერილობით წყაროებში დამოწმებული თარიღები არქეოლოგიურად არ დასტურდება: კოლონიური საზოგადოებები იქმნიდნენ საკუთარ წარსულს ისევე, როგორც იქმნიდნენ დანარჩენ საკუთარ ტრადიციებს, ხოლო ანტიკური ხანის სწავლულები ქმნიდნენ საკუთარ თარიღებს და პერიოდიზაციას. იგივე ითქმის „დედაქალაქებზე“: საკუთრივ მიღების იდენტობაც მის დიდ კოლონიურ წარსულზე იყო აგებული. ცნობილ არგუმენტებში ეს არსებითი მომენტები მხედველობაში არ მიიღება კოლონიების დაარსების ზუსტი თარიღების გამო, ან ერთი ზუსტი თარიღის გამო, რომელიც მეორეს ეწინააღმდეგება.⁶

⁵ Graham (1971), 38, ზედმეტად ოპტიმისტური ჩანს; შდრ. Morel (1990) და Graham (1964), 2, უფრო კრიტიკული. Hind (1988), 216-17, მართებულად ახასიათებს ელინისტური ხანის სინოპეს, როგორც „ამაყ ქალაქს“, რომელმაც „პეროიკული წარმომადგენლობა მოითხოვა, რაც მისთვის შეთხზეს ელინისტური ხანის პოეტებმა . . .“ ეჭვს გარეშეა ისტორიკოსებმაც.

⁶ Graham (1982), 87-9, მასთან Prinz (1979); შდრ. Chaniotis (1988), 157-8 და მთელი ნაშრომის მანიძლზე. Polemo of Ilium's *Foundations of Cities in the Black Sea* (პოლემონ ილიუმელი. *ქალაქების დაარსება შავი ზღვისპირეთში*) დაკარგულია, მაგრამ Hind-ის (1988), 210 მიმზიდველი ვარაუდით, შესაძლოა გამოყენებული ჰქონდა Ps.-Scymnus-ს. მიღების თვითწარმოდგენის შესახებ იხ. Graham (1964) 98-9; თუმცა იგი აშკარად თვლის, რომ IV საუკუნის მონაცემები არქაული პერიოდის შესახებ გაცილებით უფრო ფასეულია, ვიდრე „ელინისტური მასალა.“

შავიზღვისპირეთის კოლონიები, ისევე, როგორც სხვა ადგილების კოლონიები, არასაკმაოდ და მოწმებული ლიტერატურულ წყაროებში. კოლხეთი პონტოს სხვა რეგიონებზე უფრო მეტად უგულებელყოფილი არ არის, მაგრამ მასთან დაკავშირებული ლიტერატურული ტრადიციის ნაკლებობა აღინიშნება.⁷ ჩვენი უცოდინრობა გვკარნახობს ერთ მეთოდს: დუმილზე დამყარებული არგუმენტაცია უსუსურია იქ, სადაც დუმილი არის ნორმა. პეროდოტე, მაგალითად, კოლხეთის შესახებ გარკვეულ ინფორმაციას გვაწვდის უმთავრესად კოლხებსა და ეგვიპტელებს შორის მსგავსების გადმოსაცემად და არაფერს ამბობს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის კოლონიებთან დაკავშირებით, მაგრამ მისი დუმილი არ ნიშნავს, რომ ისინი არ არსებობდნენ. იგი შავიზღვისპირეთის სხვა მრავალ კოლონიასაც არ ახსენებს, მათ შორის, ყირიმის ბოსფორის კოლონიებს.⁸

გარდა ამისა, მცირერიცხოვნებას და უზუსტობას ისიც ემატება, რომ წერილობით წყაროებში ზიზღი ან უკეთეს შემთხვევაში ქედმაღლური უპატივცემულობა არის გამოხატული იმ „ბარბაროსებისადმი“, რომელთა შორისაც იყო დაარსებული კოლონიური დასახლებები. თანაც, ამ ინტერესის ნაკლებობასთან ერთად, აღინიშნება ფრიად ნეგატიური აზრი ადგილობრივი კულტურების შესახებ. შესაბამისად, ასეთი ავტორები ბერძნული კოლონიზაციის კონცეფციას წარმოადგენენ იმ გაგებით, რომ ბერძნები და არაბერძნები მკაფიოდ პოლარულად გამიჯნული არიან და რომ პირველებს უკანასკნელთათვის ცივილიზაცია შემოაქვთ. კირენეშიც კი, რომლის მკვიდრთა წვლილი ქალაქის დაარსებაში აღწერილია პეროდოტეს მიერ, ჩვენი წყაროები ჩვეულებრივ ამჯობინებენ, რომ ეს ქალაქი, უბრალოდ, უმეტესწილად არადიფერენცირებული არაბერძენი ზღვა-ხალხით გარშემორტყმულ ბერძნულ ქალაქად ჩათვალონ. კოლხეთის ქალაქებსაც არსებითად იგივე მონოქრომული ტრადიცია ერგო.

ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოხანების არისტოტელესეულ ცნობაში ფასისის კოლონიზაციის შესახებ გაცხადებულია, რომ ადგილობრივ ბარბაროსებს ცივილიზაცია მიღებული ბერძნების მოსვლამ შემოუტანა. ამ ცნობიდან შემორჩენილია ერთი ფრაგმენტი, რომელიც, თავის მხრივ, ნაშრომში მოცემული უფრო

⁷ Брашинский (1979), 371; შდრ. Avram (1990).

⁸ Шелов (1979), 376.

ვრცელი განხილვის შემოკლებულ ვარიანტს უნდა წარმოადგენდეს:

*ფასისში თავდაპირველად ჰენიოხები ცხოვრობდნენ, კაციჭამია და ადამიანთა ტყავისგამხდელი ტომი, შემდეგ მილეტელები, ხოლო ესენი სტუმართმოყვარენი არიან, ისე, რომ ამარაგებენ მათ, ვისაც გემები ელუპებათ, 3 მნას აძლევენ [მილეტელებს ესენი] და ზღვითვე მიემგზავრებიან.**

იგულისხმება, რომ ჰენიოხები უბრალოდ მილეტელებმა შეცვალეს. რა გასაკვირია, რომ ამგვარი ზღაპრების ავტორები ნაკლებად აქცევდნენ ყურადღებას „ბარბაროსების“ სახელწოდებათა და აღვიღმდებარეობათა სიზუსტეს: „ფასისელთა სახელმწიფო წყობიდან“ ამ მოკლე შემაჯამებელი ფრაგმენტის გარდა, ჰენიოხები ფასისის რეგიონში არ არიან დამოწმებული. სხვარიგად მათ ათავსებდნენ სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთში, უფრო ჩვეულებრივად კი – ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში, დიოსკურიის მიდამოებში და უფრო შორსაც. თუმცა მათ უჩვეულო განთავსებას ფასისში, როგორც ეს მოცემულ ფრაგმენტშია, დიდი წონა არ უნდა დაედოს. ეს ფრაგმენტი შეადგენს კომპილაციის ნაწილს არისტოტელესეული კონსტიტუციებიდან, რომელიც გამოირჩევა არა მეცნიერული სიზუსტით, არამედ ექსცენტრულობისა და სენსაციურობისათვის უპირატესობის მინიჭებით. კომპილატორს განსაკუთრებით აინტერესებს სენსაციური ზღაპრები სტუმართმოყვარეობისა და საპირისპირო გამოვლინების თემაზე. მაგალითად, სხვა ამდაგვარ ფრაგმენტში მოგვითხრობენ, რომ ელისის მბრძანებელი პანტალეონი დესპანებს თავიანთი საკუთარი სათესლე ჯირკვლების ჭამას აიძულებდა. ჰენიოხებისთვის დაბრალებული ქცევა და ამის საპირისპიროდ მილეტელების სტუმართმოყვარეობა, მშვენივრად გამოხატავს კომპილატორების დაინტერესებულობას.⁹

* ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, თბილისი, 1969, გვ. 73.

⁹ მოცემული ფრაგმენტის შესახებ იხ. Dils (1971), ფრ. 46 (Rose, p. 380); შდრ. სტუმართმოყვარეობის თემაზე ფრაგმენტები 15 (კრეტა), 21 (ელისი), 44 (ეტრურია), 48 (დეკანია), 72 (აფიტიისი). ჩვენი ფრაგმენტის ბერძნული ტექსტი, რა სახითაც წარმოდგენილია, ერთგვარად საჩოთიროა. მხოლოდ იმას შეიძლება ნიშნავდეს, რომ ზღვაში დაზარალებულები უხდიდნენ სამ მნას მილეტელებს, მაგრამ ასეთი თარგმანი აზრს მოკლებულია: ჰენიოხებისთვის ჩვეულ ქცევებთან პრინციპული კონტრასტი სუსტდება და გამო-

არქეოლოგიას ბევრის თქმა შეუძლია, როგორც წერილობითი წყაროების შემოწმების მხრივ, ასევე ისეთი ინფორმაციისა და გარკვეულობის შემოტანის თვალსაზრისით, ლიტერატურული წყაროებიდან რომ ძნელად მოსაპოვებელია. აქაც ფუნდამენტური პრობლემები არსებობს, რომელთა მკაფიოდ ჩამოყალიბება დასაწყისშივე ჯობს.¹⁰ რაც შეეხება კოლონიების დაარსებას, ძირითად პრობლემას წარმოადგენს ის გარემოება, რომ კერამიკა, რომელიც აღმოჩენილი მასალის უდიდეს ნაწილს შეადგენს, უმეტესწილად, მხოლოდ ბერძნული ახალშენის საწყისებზე მიუთითებს. ასეთ ვითარებაში ხშირად ხდება დუმილზე დამყარებული არგუმენტების გაშლა-გავრცობა, თუნდაც ადრეული ფენები არქეოლოგიურად გამოვლენილი არც კი იყოს.¹¹ რა თქმა უნდა, თუ კოლონიზაციას განვიხილავთ, როგორც პროცესს, მაშინ ეს ადრეული ფენების იდეა უხერხულობას ქმნის, მნიშვნელოვანწილად იმის გამო, რომ არქეოლოგიას ვერ მოვთხოვთ, მაგალითად, მკვიდრი მოსახლეობის გვერდით ბერძნების შეუმჩნეველი ან დროებითი ყოფნის გამოვლენას. ამავდროულად, ნატიფი იმპორტული ბერძნული კერამიკის აღმოჩენები ბერძნებთან კონტაქტის გარკვეული ფორმის გამომხატველია, მაგრამ არა მაინც-დამაინც უშუალო კონტაქტის მაჩვენებელი. ეს, რასაკვირველია, თავისთავად ბერძნული თანდასწრების დასადგენად არ გამოდგება. მეტადრე შეუძლებელია მტკიცება, რომ ძეგლზე აღმოჩენილი და ამა თუ იმ ქალაქში დამზადებული კერამიკა გვიჩვენებს ან თუნდაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ეს კერამიკა სწორედ ამ ქალაქის მოქალაქეთა მიერ იყო შემოტანილი ან გამოყენებული. მოსაზრება, რომ ფიჭვნარის დასახლება კოლხეთში ათენური იყო, სწორედ ამ შეცდომითაა განპირობებული: ათენური კერამიკა თავისთავად ათენელთა ან თუნდაც ბერძენთა თანდასწრებას

დის, რომ მიღეტელები ჯერ სურსათით ამარაგებენ და (შემდეგ, ასე ჩანს) გამოსასყიდს ან ფულად ანაზღაურებას მოითხოვენ. ასეთი თარგმანის მიხედვით მიღეტელები მაინცდამაინც არ გამოიყურებიან როგორც *φιλότινος*, რაც კომპილატორის განზრახვას უნდა შეადგენდეს. ტექსტის საუკეთესო შესწორებაა, მაგალითად, *δίδοντες ἀποπέμπειν*.

სახელწოდება „ჰენიოხები“ ხშირად ჩანს გამოყენებული ძალიან ფართო მნიშვნელობით, როგორც „კოლხები“: მაგ. Seneca, *Thyestes* 1047 f.; Lucan 2. 591; Jos. *BJ* 2. 366. პლინიუსი ჰენიოხების ტომებს მრავალი სახელით მოიხსენიებს: *NH* 6. 14; შდრ. 16 და 30. მათ შორის სანებსაც ჩართავს: *NH* 6. 12.

¹⁰ პრობლემები და ლიტერატურა მშვენივრადაა განხილული ნაშრომებში: Pontandolfo (1989), Ridgway (1989), Morel (1983; 1990).

¹¹ Graham (1971), 36, ამ და ამასთან დაკავშირებულ პრობლემებზე.

არ ნიშნავს.¹² როგორც გრეკებში სამართლიანად აღნიშნავს, ბერძნული მოხატული კერამიკა ვაჭრობის საგანს შეადგენდა და ბერძნების გარდა ამ კერამიკით სხვა უამრავი ხალხი სარგებლობდა.¹³ არც ბერძნული ამფორების აღმოჩენები იძლევა ამგვარი დასკვნის გაკეთების საშუალებას, მაგრამ უფრო მეტის მანიშნებელია კერამიკის სხვა, ყოველდღიური მოხმარების ფორმები, განსაკუთრებით, ჭრაქები და სანელსაცხებლე ჭურჭლები, რომლებიც ბერძნული გიმნასიონის ზეგავლენაზე მიუთითებს.¹⁴

საცხოვრებელ ნაგებობათა ფორმებიც კი მრავალ გაურკვევლობას ბადებს. არაბერძნული სტილის ადრეულ ნაგებობათა აღმოჩენა მოცემულ ეტაპზე ბერძნული დასახლების არსებობას არ გამორიცხავს. პირველ ბერძენ მოახალშენებს, სავსებით შესაძლებელია, ნაგებობათა კონსტრუქციული სახეობანი ადგილობრივი პირობებისა და მასალების გათვალისწინებით შეეთვისებინათ, რაც განხორციელებული ჩანს ოლბიასა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის სხვა ადგილებში.¹⁵ მორელი მართალია, როცა აღნიშნავს, რომ „სისულელეა ადგილობრივად მიჩნევა ყველაფრისა, რაც ქოხს ჰგავს“.¹⁶ ამასთან, კოლონიზაციამდელი დასახლებული ტერიტორიის ბინადრობის განსაზღვრისას, რიგ სახეცვლებს არქეოლოგიური სურათის დამახინჯება შეუძლია. მომთაბარე და ნახევრად მომთაბარე პასტორალისტური ნაბინადრევი არქეოლოგიურად გაცილებით უფრო ძნელი მისაკვლევი, ვიდრე მუდმივი დასახლება. ხის ნაგებობები ყველაზე უკეთესად ჭაობიან ნიადაგში ვლინდება, რადგან ნოტიო ნიადაგში კარგადაა შემონახული, როგორც ეს კოლხეთის უდიდეს ნაწილშია დამოწმებული; სხვაგან კი არქეოლოგს ძელების ანაბეჭდების ძებნა უხდება. განსაკუთრებით ამ მიზეზთა გამოა, რომ ორთოდოქსული თვალსაზრისი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის

¹² Pace მაგ. Kakhidze (1981).

¹³ Graham (1986), 56.

¹⁴ ჭრაქები: Wasowicz (1980), 33-4. ჭრაქები დამოწმებულია სიმაგრის და გიენოსის VI საუკუნის ფენებში: С. Шамба (1988), 28 და 49. გიმნასიონის კულტურა: Morel (1983), 130; სიმპოსიასტიკური პრაქტიკა, ისევე როგორც, რაღა თქმა უნდა, ღვინის წარმოება შესაძლოა, საგრძნობლად წინ უსწრებდა კოლხეთის ბერძნულ კოლონიზაციას, იხ.: Лордкипанидзе и Микеладзе (1981), 304.

¹⁵ Щеглов (1979); Kocybala (1978), 247-9. ზოგადად ადრეულ სახლმშენებლობაზე ბერძნულ კოლონიებში: Graham (1982), 150.

¹⁶ Morel (1983), 139, შდრ. Holloway (1983), 268-70, ერთოთახიანი ქოხების შესახებ ადრეულ პუნქტებში: Megara Hyblaea, Syracuse და Sicilian Naxos.

უდიდესი ნაწილის ბერძნულ კოლონიზაციამდელი დაუსახლებლობის შესახებ კვლავაც საეჭვოა.¹⁷

ლიტერატურული ტრადიციის ძირითადი ნაწილისაგან განსხვავებით, უკანასკნელი პერიოდის გამოკვლევები კოლონიზაციის შესახებ მისასაღმებელ დამოკიდებულებას ამჟღავნებენ იმ ადგილობრივი ხალხების მიმართ, ვისთანაც ბერძნები ურთიერთობდნენ და სახლდებოდნენ.¹⁸ არქეოლოგია, სულ ცოტა, იმას მაინც გვიჩვენებს, რომ კოლხეთში და სხვაგანაც ადგილობრივ ხალხებს აინტერესებდათ და უნარი შესწევდათ ბერძნებთან საქონლის გაცვლა-გამოცვლა ეწარმოებინათ. ზოგჯერ კი, და შესაძლოა უფრო ხშირადაც, ვიდრე ეს აღიარებულია, ადგილობრივი მოსახლეობა იყო მაღალორგანიზებული და დახელოვნებული ეკონომიკურად და კულტურულად, ხოლო სამხედრო თვალსაზრისით მრისხანე და ძნელად დასაძლევნი.¹⁹ ის ფაქტი, რომ ამ კულტურათა უმრავლესობას საკუთარი წერილობითი ცნობები არ დაუტოვებია, საქმის არსს არ ცვლის.²⁰ ვერ ვივარაუდებთ, რომ მკვიდრი მოსახლეობა პასიური ან უუნარო იყო, – უფრო პირიქით და, როგორც დავინახავთ, კოლხეთში – არანაკლებად.

საქონლის გაცვლა-გამოცვლა წინარეკოლონიური კონტაქტების ის ფორმაა, რომელიც საუკეთესოდ შეიძლება გამოვლინდეს არქეოლოგიურად.²¹ ვაჭრობის მწვავე საჭიროება კარგად ესადაგებოდა ზღვისპირა მდებარეობას: ზღვა არა იმდენად გამოყოფია, რამდენადაც შედარებით გრძელ მანძილებზე უფრო სწრაფი ურთიერთკავშირის დამყარების შესაძლებლობა, მაგრამ ამ შესაძლებლობას თან ახლდა გაურკვეველობა, არასტაბილურობა და ხიფათი: ეჭვს გარეშეა, რომ არქაულ ხანაში ვაჭრობა შიშის ატმოსფეროში მიმდინარეობდა.²²

კოლონიის შექმნა გარკვეულ სტაბილურობას უზრუნველყოფდა და პირუკუ. კერძოდ, კოლონია შუამავლობდა ადგილობრივ მოსახლეობასა და ზღვით მოსულ ბერძენ ვაჭართა შორის.

¹⁷ აქედანაა ცნება კოლონიებისა „აუთვისებელ მიწებზე“ ჩრდილოეთ შავი-ზღვისპირეთში და მაგნა გრეციაში: de la Genière (1978), 267.

¹⁸ მაგ. Morel (1983).

¹⁹ Pontrandolfo (1989); Ridgway (1989).

²⁰ Wolf (1983).

²¹ იხ. მაგ. Graham (1990).

²² Morel (1983), 149-50; Torelli (1977), 446, გამოთქვამს ვარაუდს, რომ კულტმსახურებამ ეთნოსშორის კონტექსტში შემოიყვანა ღვთაება, რომლის მიერ დაწესებული კანონის გარკვეულწილად საზოგადო გათვალისწინებით, შედარებით უსაფრთხო გაცვლა-გამოცვლის წარმოება იყო შესაძლებელი.

შავიზღვისპირეთის სინამდვილისათვის ამის ილუსტრაციას წარმოადგენს თუნდაც არასანდო ისტორიულობის მქონე, ადგილობრივი ტრადიცია ოლბიაში კოლონიის წარმოშობისა და ისტორიის შესახებ. მასში ცხადად მიჩნეულია, რომ ბერძენი ვაჭრები საქმის დაჭერას უფრო იქ დასახლებულ თანამემამულეებთან ამჯობინებდნენ, ვიდრე ადგილობრივ არაბერძნებთან. ბერძენთა შორის დროდადრო ჩამოვარდნილი შუღლის მიუხედავად, ეს ვარაუდი კვლავაც საკმაოდ მისაღებია. ბერძენ ვაჭრებს თანამემამულეებთან საერთო კულტურა აკავშირებდა და მათ ერთმანეთთან უშუალო ურთიერთობა და საუბარი თარჯიმნებისა და ზედმეტი გაუგებრობის გარეშე შეეძლოთ. შესაბამისად, ითვლება, რომ ოლბიაში ვაჭრობა მკვეთრად გაიზარდა ბერძნული კოლონიის დაარსებით და არანაკლები სიმკვეთრით დაეცა, როდესაც ამ დასახლებამ ფუნქციონირება შეწყვიტა. გადმოცემის თანახმად, ადგილობრივმა სკვითებმა, რომლებსაც უკვე გაუჩნდათ იმპორტული ნაწარმისადმი მისწრაფება, საგანგებოდ შეუწყვეს ხელი კოლონიის აღდგენას.²³

იმ იშვიათ ლიტერატურულ წყაროებში, საიდანაც დეტალური და სარწმუნო ინფორმაციის მიღება შეიძლება, კოლონიების წარმოქმნა წარმოდგენილია უფრო როგორც პროცესი და არა როგორც ერთჯერადი აქტი.²⁴ მაგალითად, ნათქვამია, რომ კირენეს დაარსება რამდენიმე წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა ადგილმდებარეობის შეცვლით და მარცხებით, როდესაც კოლონისტები ნაპირიდან მოშორებული კუნძულიდან მატერიკულ ნაწილში და იქიდან საკუთრივ კირენეში გადადიოდნენ. უკვე კირენეში, ან შესაძლოა უფრო ადრეც, თერადან წამოსული კოლონისტების პირველ ჯგუფს, არქაულ ხანაში საბერძნეთის სხვა მხარეებიდან გამოსული მოახალშენეები შეუერთდნენ. კირენე თერას კოლონიას წარმოადგენდა, მაგრამ ბერძნული თემის შემადგენლობა გაცილებით უფრო მრავალფეროვანი იყო, ვიდრე შეიძლება გვეგულისხმა. როგორც დავინახეთ, ზოგიერთი გაუგებრობა ჩვენს წყაროებში კოლონიების დაარსების თარიღებთან და წარმოშობასთან დაკავშირებით, შეიძლება მათი გან-

²³ Dio Chrys. 36. 5. ლინგვისტური და კულტურული ურთიერთკავშირების პრობლემებზე იხ. Strabo, 11. 2. 16 p. 498; Plin. *NH* 6. 15.

²⁴ პროცესის შესახებ, de Polignac (1984), 104 და 124-5 მახვილგონიერულია, თუმცა მნიშვნელოვანწილად კონფლიქტურ მოდელს ვარაუდობს.

ვრცობილი ხასიათით და მონაწილე კოლონისტების მრავალგვაროვნებით აიხსნას.²⁵

რამდენადაც კოლონიზაციის პროცესს თან სდევდა უცხო მიწების დაკავება, კონფლიქტი და ბერძენთა მიერ დაპყრობები ყოველთვის სავარაუდებელია. ლიტერატურული ტრადიცია ასეთი კონფლიქტის შესახებ მართლაც არსებობს, მაგრამ არა კოლხეთთან დაკავშირებით. მართალია, შესაბამისი არაორაზროვანი არქეოლოგიური დასაბუთება არ მოგვეპოვება, მაგრამ სახეზეა დასახლებაში კოლონიზაციის პროცესთან დაკავშირებულ ძირეულ ცვლილებათა უამრავი მაგალითი, ვითარებისა და საფეხურებივი თვალსაზრისით გაურკვეველი რომ რჩება. მკვიდრ მოსახლეობასთან ხანგრძლივი საომარი მდგომარეობის პირობებში, კოლონიზაციის წარმატებით განხორციელება ნაკლებად მოსალოდნელია, განსაკუთრებით, თუ ამ მოსახლეობის სახით ორგანიზებულ და ძლიერ მტერთან ჰქონდათ საქმე. შესაძლოა დავეუშვათ ვარაუდი, რომ კოლონისტები თავშესაფრის პოვნას ცდილობდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის ნაწილთან მაინც. თავისთავად პროტოკოლონიური ურთიერთგაცვლის ფაქტი, ურთიერთობის რაგინდ დაძაბული და დროებითი, მაგრამ არამტრული ხასიათის გამომხატველია. კოლონიზაციის პროცესის მსვლელობაში ნიადაგი იქმნებოდა როგორც მეგობრული, ასევე არაკეთილგანწყობილი დამოკიდებულებისათვის მთელ მკვიდრ მოსახლეობასთან ან მის ნაწილთან. და რა თქმა უნდა, ეს მოსახლეობა ერთ პოლიტიკურ გაერთიანებად ორგანიზებულობის დროსაც კი არ იყო მონოლითური: დასავლეთ ამიერკავკასია ყოველთვის სხვადასხვა ჯგუფებით ჩანს დასახლებული, თუმცა ამ ჯგუფებს ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო და მათი გაერთიანება ერთიან პოლიტიკურ სტრუქტურაში, ერთ სამეფოშიც კი შეიძლებოდა. კოლონისტებს, თუ გადარჩენა უნდოდათ, თავი უნდა გაერთმიათ ადგილობრივ საზოგადოებათა სირთულეებისათვის: ყველა მათგანი ალბათ ვერც გადარჩებოდა, რაც გარდაუვალობაა.²⁶

მშვიდობას სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა კოლონისტებისათვის, რომლებიც განსაკუთრებული საშიშროების წინაშე კოლონიზაციის პროცესის ადრეულ საფეხურებზე იმყოფებოდ-

²⁵ Hdt. 4. 145 ff., Holloway (1983), 268.

²⁶ მაგ. Hdt. 1. 168. Strabo, 3. 4. 8, p. 160 წარმოადგენს ფრთხილ მეგობრობას და ოსმოსის როგორც პროცესს, რომელიც ბერძნებმა და არაბერძნებმა მრავალ კოლონიურ სიტუაციებში გამოიარეს.

ნენ, რასაც შედარებით გვიანდელი კოლონიური გამოცდილება გვაგვარაუდებინებს.²⁷ მათი უსუსური მდგომარეობა განსაკუთრებით იმით იყო განპირობებული, რომ რაც ესაჭიროებოდათ, ყველაფრის თან წამოღება არ შეეძლოთ. პრინციპში, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება მკვიდრი მოსახლეობისათვის წართმევის გზით შეიძლებოდა, მაგრამ გაცვლის გზა უფრო მყარი და საიმედო იყო, მით უმეტეს, რომ კოლონისტები შეუდარებელ უმცირესობაში იმყოფებოდნენ. კოლონისტებს საკვები ესაჭიროებოდათ და ვიდრე მოსავალს მოიყვანდნენ, მომარაგებაზე იყვნენ დამოკიდებული, რისი მიღება ადგილობრივი მოსახლეობისგან იყო ყველაზე მოსახერხებელი. ნაგებობათა მშენებლობისათვის ნედლი სამშენებლო მასალა იყო საჭირო: გარკვეული ადგილობრივი ნებართვის გარეშე, ეს მასალა ადგილი მოსაპოვებელი არ იყო. მშვიდობა და მეგობრობა აშკარად უფრო მოგებიანი იყო კოლონისტების თვალთახედვით.

მეგობრობა ადგილობრივი მოსახლეობისთვისაც ხელსაყრელი იყო. პროტოკოლური ურთიერთგაცვლა გვიჩვენებს, რომ მკვიდრი ელიტარები ესწრაფვოდნენ ბერძნულ საქონელს და ბერძენ ოსტატთა ნახელავს, რომელთაგან ყველაზე გამძლე მოწმობას ნატიფი კერამიკა და უხეში კერამიკის კონტეინერები (ამფორები) წარმოადგენს. ბერძნული საქონელი, ფაქტობრივად, ამ ელიტარების დამახასიათებელ და განმსაზღვრელ სიმბოლოდაც კი გადაიქცა, როდესაც ისინი თუნდაც ზედაპირულად, სიმპოსიონის და გიმნასიონის კულტურას ითვისებდნენ.²⁸ გარდა ამისა, კოლონისტების მოკავშირეებად გამოყენება შეიძლებოდა უკვე არსებულ ადგილობრივ დაპირისპირებებში, ხოლო მათთან გარიგება თავიდან ააცილებდათ სხვა მოსალოდნელ მტერს.²⁹ კოლონიზაციის თანამედროვე გავრცელებული გაგება იმ ფაქტიდან გამომდის, რომ მკვიდრი მოსახლეობა კარგავდა ტერიტორიას, რომელიც ალბათ ყველაზე ფასეულ კუთვნილებას წარმოადგენს. სამაგიეროდ, იძენდა რაღაცას ისეთივე ფასეულს, თუ კოლონისტებს შეეწყობოდა. აქედან მოდის, მაგალითად, ტრადიცია, რომ ტარტესოსელთა მეფე არგანთონიოსი ეცადა დაეთანხმებინა ფოკეელები, რომ მის ქვეყანაში დასახლებულიყვნენ,

²⁷ მაგ. Marchant (1948).

²⁸ de la Genière (1978), 271-2; შდრ. Moher, Duval and Elière (1988).

²⁹ იხ. Hdt. 6. 34, მასთან Isaac (1986), 163. Xen. *Anab.* 5. 4. 2-11 გვიჩვენებს, როგორ ვერ მიაღწია 10,000-მა მეგობრულ შეთანხმებას მოსინიკების ერთ ნაწილთან და მათ წინააღმდეგ სხვა ნაწილთან შეკრა სამხედრო კავშირი.

მაგრამ მათ ეს არ ისურვეს და უარი უთხრეს. ამ ფოკეელებს აღწერენ, როგორც გაჭრებს, რომელთა ხომალდები სამხედრო მიზნებისათვის ვარგოდა. კეთილად წარმართული კოლონიზაცია მკვიდრ მოსახლეობას ჰპირდებოდა მეშახელის შემოღინებას, რასაც თან ახლდა სასურველი, ბერძნული სამყაროს შესატყვისი საქმის ოსტატური ცოდნა და პრაქტიკა – ეკონომიკური, სოციალური და სამხედრო.³⁰

ეჭვს გარეშეა, რომ ადგილი ჰქონდა კოლონიზაციის შედეგად ადგილობრივი მოსახლეობის დამონებას: ამის მაგალითად შავიზღვისპირეთიდან ხშირად მოჰყავთ პერაკლეა პონტიკა, სადაც ადგილობრივი მარიანდინები უმდაბლესი კლასის სტატუსამდე დააქვეითეს.³¹ იმისი ვარაუდიც კი გამოითქვა, რომ კოლონიზაციის ეს ფორმა განსაკუთრებით შავიზღვისპირეთის რეგიონისათვის იყო დამახასიათებელი, თუმცა ამ თვალსაზრისის სასარგებლოდ თითქოს არაფერი მეტყველებს.³² კოლონიური დამონების სხვა დეტალები ჩვენი ცოდნის მიღმა რჩება, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ბერძნები ადგილობრივ მოსახლეობას სხვა ადგილობრივი ძალების მეშვეობით აქცევდნენ უმდაბლეს კლასად, და ამაში მონაწილეობდა ამავე ხალხის ელიტა, რომელსაც შეიძლება პრივილეგირებული ჯგუფი უწევდა სამსახურს. ბერძნული საქონელი განსაკუთრებით წამახალისებელი იყო ადგილობრივი ელიტისათვის საკუთარი ხალხის დასამორჩილებლად, მეზობელ ხალხებზე რომ არაფერი ვთქვათ, ეგზომ მრავლად რომ ხდებოდა ანალოგიურ კონტექსტებში.³³ ძალისა და კონფლიქტის და ბერძენთა და ადგილობრივთა დიქტომიის მოდელო, შესაძლოა, მარიანდინების შემთხვევაშიც კი უადგილო იყოს, სადაც, ტრადიციის თანახმად, დამორჩილება შეთანხმებით მოხდა და შეზღუდვები ფორმალურ ხასიათს ატარებდა, რაც პირდაპირი დაპყრობის შესატყვისი არ უნდა იყოს.³⁴

იმ შემთხვევებში, როდესაც კოლონიზაციას ძალის გამოყენების და კონფლიქტის ნიშნები ახასიათებს, დიდმნიშვნელოვან-

³⁰ Hdt. 1. 163, მასთან Graham (1990) 45-6; შდრ. Hdt. 2. 178; Thuc. 6. 4. 1; Graham (1971), 41.

³¹ See Burstein (1976b).

³² Pippidi (1970), 185-7 და (1973), განხილულია ნაშრომში Austin and Vidal-Naquet (1973), 76.

³³ Braund and Tsatskheladze (1989a).

³⁴ Posidonius, in Athenaeus, 6. 263c-e. პოსიდონიოსის აზრების შესახებ იხ. უახლეს ნაშრომში Voillat-Sauer (1992), 121.

ნია იმისი გამოკვლევა, თუ კოლონიური პროცესის რა ეტაპზე ხდებოდა ეს. ჩვენ ვიგებთ სერიოზული კონფლიქტის შესახებ კირენეში, როგორც კოლონიასა და მეზობელ ხალხებს შორის, ასევე საკუთრივ კოლონიაში. მართლაც საოცარი იქნებოდა, ახალი ქალაქების შექმნა და ზრდა საერთოდ კონფლიქტის გარეშე რომ ყოფილიყო შესაძლებელი, განსაკუთრებით თუ მხედველობაში მივიღებთ სისტემატურ კონფლიქტებს იონიის ძველ ბერძნულ ქალაქებსა და საკუთრივ საბერძნეთს შორის, მათ შიგნით და ირგვლივ. მიუხედავად ამისა, ამ კონფლიქტებს დიდად არ შეურყევიათ აზრი იმის თაობაზე, რომ კოლონიური პროცესის საწყის ეტაპზე, სულ მცირე, რაღაც გარკვეული თანამშრომლობა მაინც უნდა იყოს საგულისხმებელი. კირენეს შემთხვევაში, როგორც ვიგებთ, კონფლიქტი ბერძნებსა და მკვიდრ მოსახლეობას შორის წარმოიშვა უფრო ადრეული მეგობრული ურთიერთობის შემდეგ, როგორც ბერძნული დასახლების უცარი, ადგილობრივი მოსახლეობის ნების საწინააღმდეგო გაფართოების უშუალო შედეგი. ისევე, როგორც ჰერაკლეა პონტიკას შემთხვევაში, სადაც ტრადიცია ძალზე მჭირია, ნაკლებად სავარაუდოა, რომ მარიანდინების დამონება კოლონიური პროცესის საწყისი ეტაპის თავისებურება ყოფილიყო: საუბარი შეთანხმების საფუძველზე დამორჩილების შესახებ იმაზე მიაჩნდება, რომ აქაური საზოგადოება ისევე უნდა განვითარებულიყო, როგორც, გადმოცემის თანახმად, კირენეში.

ამ ინტერპრეტაციით, კოლონიზაცია ჩვეულებრივად კოლონისტებსა და ადგილობრივებს შორის ურთიერთქმედების დროში გაჭიმულ პროცესს წარმოადგენდა, რომელიც, ყოველ შემთხვევაში, ადრეულ ეტაპზე, მეგობრულ და თანამშრომლურ ხასიათს უფრო ატარებდა, ვიდრე მტრულსა და საომარს. ასეთ ინტერპრეტაციას ამაგრებს ლიტერატურულ ტრადიციებში არაერთგზის განმეორებული ცნობა იმის შესახებ, რომ კოლონისტებსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის დადებულმა ადრეულმა შეთანხმებამ შემდგომში არ გაამართლა და მტრობაში გადაიზარდა, განსაკუთრებით ბერძენთა ღალატის და უპირობის გამო.³⁵

ამ ურთიერთქმედებაში ცენტრალური როლი ადგილობრივი წარმომავლობის ქალებს ეკუთვნოდათ. ჩვენს ხელთ არსებული შეზღუდული დამასაბუთებელი მასალის საფუძველზე სავარაუ-

³⁵ Polibius, 12. 6, მასთან Walbank (1967), 337; De la Genière (1978), 267.

დოა, რომ ადრეულ ეტაპებზე კოლონიზაციაში მონაწილე ბერძნებს, ჩვეულებრივ, მამაკაცები შეადგენდნენ, მცირერიცხოვანი ქალებით ან სრულიად მათ გარეშე. ზოგ შემთხვევაში მაინც კოლონისტები ქალებს ადგილობრივი მოსახლეობიდან თანამშრომლობის კონტექსტში იღებდნენ. თუმცა ეს ალბათ ყოველთვის ამ გზით არ ხდებოდა, რადგან ძალისმიერი არჩევანიც არსებობდა. შერეული ქორწინებების როლი გაშუქებულია კოლონიების დაარსებასთან დაკავშირებული მითებით და მითებით ინდივიდუალური დასახლების შესახებ. ტრადიციის თანახმად, მასილია განვითარდა ბერძნების ადგილობრივ ელიტასთან სავაჭრო ურთიერთობის კონტექსტში, რასაც მოჰყვა კოლონიის დაარსება ადგილობრივ ხელისუფლებასთან შეთანხმების საფუძველზე. და შერეულმა ქორწინებამ თავისი როლი ითამაშა: ტრადიცია გვაუწყებს, რომ ქალაქის დაარსებისას ახალგაზრდა ბერძენმა მამაკაცმა ადგილობრივ გალთა ბელადის ასული შეირთო ცოლად.³⁶ ამ ტიპის ქორწინება უთუოდ ნაცნობ მოვლენად აღიქმებოდა უცხო ქვეყანაში ბერძნების დასახლების კონტექსტში: ჰომეროსთან ლიკიის მეფე გმირ ბელეროფონს სთავაზობს როგორც თავის მიწა-წყალს, ასევე საკუთარ ასულს, ალკინოოსი კი ოდისევს სთავაზობს იგივეს.³⁷ ამგვარ ჰომეროსისეულ მითებში ჩადებული აზრის, ისევე, როგორც მასალიის დაარსების მითის მნიშვნელობა, გასაგები იყო არქაული პერიოდის აზროვნებისათვის: ახალმოსულისთვის ქალის მითხოვება მიწის ბოძებას ნიშნავდა (ყოველ შემთხვევაში, ბერძნების თვალსაზრისით მაინც) და კოლხეთსაც შეუძლია იამაყოს ამ ტიპის მითით: როდესაც ბერძენი ფრიქსოსი ჯადოსნური ვერძით თესალიიდან კოლხეთში გაფრინდა, მან თავისი მითური დანიშნულების ადგილზე იქაურ შმაგ მცხოვრებთა შორისაც კი იპოვა ადგილი. მან თვით მეფე აიეტის ასულის ცოლად შერთვის ნებართვა მიიღო.³⁸

³⁶ Justin, 43. 3. 4; Athenaeus, 13. 576; Clavel-Lévêque (1977), 10-12; შდრ. Hdt. 1. 146 და 4. 186; Pind. *Pyth.* 9. 105-25. Callim. *Hymns* 2. 85-7. Rougé (1970); შდრ. Morel (1983), 134-5; Cawkwell (1992), 291 და 295-6; Coldstream (1993). Graham (1982), 147-8, სკეპტიკურად რჩება განწყობილი დამადასტურებელ მონაცემთა ნაკლებობის გამო, თუმცა ასეთი ნაკლებობა ხომ ბერძნული კოლონიზაციის კვლევის თანამდგომი საკმაოდ ჩვეულებრივი მოვლენაა.

³⁷ Seaford (1990b), 154 მოჰყავს *Iliad* 6. 192, ლიკიის მეფე და ბელეროფონი, რომელსაც კავშირი აქვს მილეტის ძველ ისტორიასთან (გერმ. *Urgeschichte*): შდრ. Prinz (1979), 98-107. ალკინოოსი: *Odyssey* 7. 313 ff., მასთან Seaford (1990b), 172 n. 8 და ზოგადად Vernant (1980), 45-70.

³⁸ ფრიქსოსი: იხ. გვ. 31-3.

არქაულ პერიოდში ბერძენთა და არაბერძენთა შორის საქორწინო კავშირი სავსებით მისაღები იყო ბერძენი არისტოკრატებისთვისაც კი (იქნებ განსაკუთრებით მათთვის). ეთნოსშორისი ელიტარული ქორწინება თავისთავად კოლონიზაციის პროცესის წარმონაქმნი არ ყოფილა, მაგრამ არისტოკრატიული ელიტის წევრობის პრეტენზია კოლონიზაციის კონტექსტში ახლებურად გამოიკვეთა, ყოველ შემთხვევაში, იმდენად მაინც, რომ პირველ კოლონისტებს *ipso facto* (ფაქტობრივად – მთარგ.) უპირატესობის უფლებების დაჩემება შეეძლოთ უფრო გვიანდელ მოახალშენებთან შედარებით. და მაინც, არსებითი მნიშვნელობა აქვს სწორედ იმას, რომ ასეთი ქორწინებები მისაღებია არქაული ბერძნული პერსპექტივიდან და არა მხოლოდ იმის გამო, რომ ეს გვეხმარება ამ პრაქტიკის მიზეზთა ახსნაში. ასეთი ქორწინებები იმაზეც მიუთითებს, რომ არსებობს საკითხები, რომლებიც ეთნიკურობის საზღვრებს სცილდება. სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის ელიტარულ ჯგუფებს შეიძლება მეტი საერთო ჰქონდეთ, ვიდრე ერთი ეთნოსის ელიტას და დაბალ ფენებს, ან თუნდაც ქალაქის მცხოვრებთა ჯგუფებს. ამის გარდა, მათ, ალბათ, ისიც ესმოდათ, თუ რას ემსახურებოდა თავისი მნიშვნელობით ეთნოსშორისი არისტოკრატიული ქორწინებები. არქაულ პერიოდში ელიტის ძლიერების გამომხატველი და დასაყრდენი მნიშვნელოვანწილად უცხოურ ელიტასთან კავშირები იყო, რომელთაგან ქორწინება მხოლოდ ერთ-ერთ გამოვლინებას წარმოადგენდა. არქაული პერიოდის ტირანებიც ასევე ფართოდ იყენებდნენ უცხოურ კავშირებს თავიანთ საზოგადოებაში ძალაუფლების მოსაპოვებლად. ასეთი კავშირების განსამტკიცებლად უცხოელებთან არისტოკრატიული ქორწინების როლის შემზღუდველი კანონმდებლობის შექმნა V საუკუნის ათენის განვითარებული დემოკრატიისთვისაა ნიშანდობლივი.³⁹ არქაულ სამყაროში, კოლონიზაციის ვითარების ჩათვლით, ბერძენი და არაბერძენი ელიტის საერთო ინტერესები მათი ეთნიკური სხვაობის დაძლევიტ ხორციელდებოდა და როგორც ჩანს, ქორწინებაში უპირატესობა ბერძენი მამაკაცისა და არაბერძენი ქალის შეუღლებას ენიჭებოდა.⁴⁰

³⁹ Patterson (1981).

⁴⁰ დაძაბულობა სოციალურ სტატუსსა და ეთნიკურ კუთვნილებას შორის კარგად ჩანს ამბავში დემარატოსის ოჯახის შესახებ: Livy, 1. 34; შდრ. Morel (1983), 134-5, 147.

ამ საკითხების გათვალისწინებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ბერძნული კოლონიების ხასიათის ჩასაწვდომად როგორც კოლხეთში, ასევე სხვაგან. თვით ბერძნული კოლონიის ბერძნულად კვალიფიცირება უნდა მოხდეს იმ შემთხვევაში, თუ ეს კოლონია საკმაო პერიოდის განმავლობაში ვითარდებოდა ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობის ისეთ გარემოში, რომელიც ნაწილობრივად მაინც მეგობრული იყო. მით უფრო, თუ მოსახლეობა შერეულ ქორწინებათა შთამომავალთაგან და ნებისმიერ მიღებულ მკვიდრთაგან შედგებოდა.⁴¹ შესაბამისად, რასაც ჩვენი წყაროები აღწერენ, როგორც „ბერძნულ პოლისს“, უბრალოდ, ბერძნების მიერ დაარსებულ და მათ მიერ დასახლებულ წარმონაქმნად ვერ წარმოვიდგენთ. ბერძნების მიერ მითური დაარსების თვალსაზრისით, რომიც შეიძლება ბერძნულ პოლისად მიგვეჩნია, მაგრამ ის ნამდვილად ბერძნული პოლისი მხოლოდ ძალიან სპეციალური მნიშვნელობით იყო.⁴² „ბერძნულ“ კოლონიებში სავარაუდებელია რეალურად ხელმოსაკიდი ადგილობრივი ელემენტი, როგორიც, მაგალითად, გადმოცემით კირენეში და არქეოლოგიურად ოლბიაშია დამოწმებული.⁴³ უფრო მეტიც, მოსახლეობის შემადგენლობაში შეიძლება იყოს აგრეთვე ისეთი ელემენტი, რომელიც არც ბერძნულია და არც ადგილობრივი, როგორიცაა ადრეული პერიოდის პითეკუსას სემიტური ნაწილი.⁴⁴

ამავე დროს, მიუხედავად იმისა, რომ კოლონია თავის დამაარსებელ მეტროპოლიასთან განსაკუთრებული ურთიერთობით უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული, ვერ ვივარაუდებთ, რომ კოლონია ამ ქალაქიდან მთელ ბერძნულ მოსახლეობას გაიყვანდა. ამ ვარაუდით, მიღებს მართლაც შეუძლო მრავალი კოლონიის დაარსება.⁴⁵ ჩანს, რომ ქალაქი, რომელიც კოლონიას ფორმალური ოიკისტით უზრუნველყოფდა, ამ კოლონიის მეტროპოლიად ითვლებოდა, მაგრამ ბევრი რამ გაურკვეველი რჩება, მათ შო-

⁴¹ საგულისხმოა კირენეში ადრეულ კოლონისტებთან ერთად მიღებული პერიოიკოსები: Hdt. 4. 161.

⁴² Plut. *Cam.* 22. მასთან, Momigliano (1975), 13.

⁴³ Marchenko (1988).

⁴⁴ Morel (1983), 149.

⁴⁵ Austin and Vidal-Naquet (1973), 63; Finley (1981), 96. განსხვავებული თვალსაზრისისთვის, Boardman (1980), 240-1.

რის, ოიკისტის გამოძებნის არაუმნიშვნელო მექანიზმი.⁴⁶ რამდენადაც კოლონიზაცია პროცესი იყო, შეიძლება ითქვას, რომ კოლონიის ფორმალური დაარსების აქტის განსახორციელებლად პროტოკოლონიური დასახლებები ოიკისტებს იწვევდნენ შეთანხმების საფუძველზე მეტროპოლიად აღიარებული ისეთი ქალაქიდან, როგორიც მილეტი იყო. ამისი პირდაპირი მოწმობა არ გაგვაჩნია, მაგრამ მსგავსი მექანიზმი სავსებით დამახასიათებელია არქაული ბერძნული სამყაროსთვის, სადაც უდავოა, რომ კანონმდებლებს გარედან ეპატიუებოდნენ თემში საქმეების მოსაწესრიგებლად, როგორც ისევ და ისევ კირენეში. მილეტის კავშირი აპოლონის ორაკულთან დიდძალი ეჭვს გარეშეა, რომ მას განსაკუთრებულ მიმზიდველობას ანიჭებდა, როგორც კოლონიების დამაარსებლებით მომმარაგებელ წყაროს. ბერძნები, რომლებიც პროტოკოლონიურ დასახლებაში მეტროპოლიიდან არ იყვნენ მოსული, ალბათ, უმეტესწილად, მეზობელი ტერიტორიებიდან მოდიოდნენ, თუმცა, რა თქმა უნდა, ეს არ ნიშნავს, რომ ეს აუცილებლად ასე ხდებოდა. ამრიგად, სავსებით დასაშვებია, რომ შავიზღვისპირეთში კოლხეთის პროტოკოლონიების ზრდაში მონაწილეობდნენ მილეტის უფრო ადრე დაარსებული კოლონიებიდან – სინოპედან, ამისოსიდან და ტრაპეზუნტიდან გამოსული ბერძნები, ხოლო შემდგომში ამ კოლონიებმა მილეტის ოიკიტი მიიღეს.⁴⁷ უდავოდ, ისეთი პროტოკოლონიებიც არსებობდა, რომლებიც საკმარისად ვერ განვითარდნენ იმისათვის, რომ ოიკიტი მოეპოვებინათ: არქეოლოგია და ლიტერატურული წყაროები გვაგვარაუდებინებს ასეთ შემთხვევებს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, მაგალითად, ციხისძირში. ასეც რომ იყოს, კოლხეთში, ისევე, როგორც სხვაგან შავიზღვისპირეთში, მილეტის, როგორც დამაარსებლის ფაქტორი, ერთგვარ მაკავშირებელს წარმოადგენდა სხვადასხვა კოლონიას შორის, რაც, ალბათ, ფრიად ხელშემწყობი უნდა ყოფილიყო მათი ურთიერთობისთვის.⁴⁸

⁴⁶ Leschhorn (1984), 116, კოლონიების დაარსების შესახებ ლეგენდარულ და 'შელამაზებულ ცნობებში „ისტორიული მარცვლის“ (გერმ., 'ein historischer Kern') თვალსაზრისზე დგას; Prinz (1979) უადრესად, და მართებულადაც, სკეპტიკურია.

⁴⁷ შდრ. O. Лордкипანიძე (1989) 263, მასთან Thuc. 1. 24. „ძველ ადათ-წესთან“ დაკავშირებით.

⁴⁸ Erhardt (1988), ცენტრალური თემა.

კოლონიზაციის საკითხისადმი თანამედროვე მიდგომაში გამომწვევ მიზეზებზე ფოკუსირების ტენდენცია შეიმჩნევა, მაგრამ მიზნისა და ფუნქციის ერთმანეთისაგან ადეკვატური გარჩევა იშვიათია. ესენი კი შეიძლება სრულიად სხვადასხვა იყოს. ასე მაგალითად, კირენეს ჩართვა სავაჭრო ურთიერთობაში სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ მისი დაარსების მიზანს, ან თუნდაც მნიშვნელოვან ფაქტორს ეს ურთიერთობები შეადგენდა. არც კირენეს სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობა გულისხმობს თავისთავად იმას, რომ იგი სოფლის მეურნეობის წარმოების მიზნით დაარსდა. პითეკუსას ელბური რკინის საბადოს აღმოჩენაც კი არ გვისხნის საბოლოოდ აქ კოლონიის დაარსების მიზანს, თუმცა არაჩვეულებრივად საინტერესოა მის ფუნქციაში ჩახედვის თვალსაზრისით. კოლონიას, ალბათ, რაც შეიძლება სრულად უნდა აეთვისებინა მის ტერიტორიაზე და შემოგარენში არსებული პოტენციური იმისგან დამოუკიდებლად თუ რამ უბიძგა მის დაარსებას. მაშასადამე, ჩვენი საგარეუდო ცოდნა კოლხეთის კოლონიების მოდერნიზაციის შესახებ, თავისთავად ვერ გამოდგება მათი მიზანდასახულების სადემონსტრაციოდ.⁴⁹

მიზანთან დაკავშირებული მთელი ეს საკითხი უმთავრეს შეკითხვებს აღძრავს. ზოგ შემთხვევებში, კოლონიზაცია შეიძლება გარკვეული პრობლემით გამოწვეულ გადაწყვეტილებასაც აემოძრავებინა. მეტ-ნაკლებად, ასეთია კირენეს დაარსების ისტორიული ტრადიცია. მაგრამ ვერ დაუშვებთ, რომ კოლონიების დაარსება ყოველთვის ან ჩვეულებრივად სახელმწიფოს მიერ ერთჯერადად მოფიქრებული აქტი იყო, მით უმეტეს, თუ ვაღიარებთ, რომ კოლონიზაცია პროცესს წარმოადგენდა. კირენეს ტრადიციაშიც კი, კოლონიზაციის მამოძრავებელი მიზეზი მხოლოდ თერაზე შექმნილი პრობლემის საპასუხო მოუქნელი მცდელობა თუ იყო. კირენეს შემთხვევაშიც კი საგარეუდო მინიმალური მომზადება, კოლონიის დაარსებისკენ მიმართული ზუსტად გარკვეული განსაკუთრებული მიზნის გარეშე. ამასთან, ბოლოდროინდელი არქეოლოგიური გამოკვლევები გვიჩვენებს, რომ ბერძნების ლიბიაში დასახლების შემონახული ისტორიული ტრადიცია სქემატური და გამარტივებულია. მიუხედავად ამისა, კოლონიის ან კოლონიების მიზნის შესახებ არსებული ძველი არგუმენტაციით, მოფიქრებული და ზუსტად გათვლილი მიზნის

⁴⁹ ამ თვალსაზრისის შესახებ შავიზღვისპირეთის კონტექსტში, იხ. ქვემოთ, შენიშვნა 67.

არსებობა თავისთავად ცხადად არის მიჩნეული. ეს ჯერ კიდევ დასადაგენია.⁵⁰

რა თქმა უნდა, გარკვეული გათვალისწინებულობა (და არა მიზანი) შეიძლება გვაფარაუდებინოს იმ ფაქტმა, რომ კოლონიის დაარსება ხშირად ფორმალური სახით ხორციელდებოდა – მეტროპოლიიდან მოვლინებული ოიკისტით, რომელიც, ალბათ, რელიგიური სანქციით, ახალი თემისთვის ბაზისურ ღონისძიებებს ატარებდა. ასეც რომ იყოს, ზოგიერთ ან ყველა ამ ფორმალობას შესაძლოა არც იცავდნენ კოლონიური პროცესის საკმაოდ გვიანდელ პერიოდამდე, როგორც ეს კირენეს ტრადიციაშია. გარდა ამისა, ჩვენს ხელთ არსებული წერილობითი წყაროები მაინცდამაინც შთამბეჭდავი არ არის: კანონით მინიჭებული უფლებით, ქალაქებს თავიანთი ისტორიის რაც შეიძლება ეპიკური სახით შედგენა შეეძლოთ.⁵¹ ამავე დროს, ნაცნობი მითითებები არქაული კოლონიზაციის შესახებ გვიანდელი პოლიტიკური ფილოსოფოსების თეორიებიდან უკიდურესად არასანდოა, ვინაიდან, მიუხედავად იმისა, რომ მათ საკუთარი ისტორიული როლი შეიძლება ესმოდათ როგორც ოიკისტური, მაგრამ მათ მიერ მოწოდებული ისტორიული მოვლენები, მოსალოდნელია, არაისტორიული ტერმინებით იყოს გადმოცემული. ხშირად დიდ დახმარებას ვერ გვიწევენ ის კოლონიები, რომლებშიც თითქოს გეომეტრიული გეგმარების *ხორა* ჩანს წარმოდგენილი. ეჭვს ბადებს არა მარტო ამ ნაკვეთების შედარებითი თარიღები, არამედ თვით ზოგი ამგვარად დაგეგმილი ნაკვეთის არსებობაა სათუოდ მიჩნეული.⁵²

ზოგჯერ საკმაოდ ახალ ნაშრომებშიც კი ვაჭრობისა და სოფლის მეურნეობის დიქტომიას ზედმეტი მნიშვნელობა ენიჭება. კერძოდ, კოლხეთთან მიმართებაში, სხვა რეგიონების მსგავსად, წარმოებს აგრარული კოლონიების (*ἀποικίαι*) და სავაჭრო კოლონიების (*ἐμπόρια*) გამოჯენა.⁵³ განსხვავება, უკეთეს შემთხვევაში, ხარისხობრივია (და არა არსებითი), ვინაიდან ნებისმიერი საზოგადოების წევრებს, მხოლოდ იძულებით მიზეზთა

⁵⁰ კირენე: Haider (1988), 138-9. ზოგადი საეჭვო საკითხები: Cawkwell (1992).

⁵¹ de la Genière (1978), 274; იხ. ზემოთ, შენიშვნა 5.

⁵² Morel 1983, 140-1. კოლონიისთვის ადგილის შერჩევის საკითხში ჩასახედად ალბათ საუკეთესოა Xen. *Anab.* 6. 3. 1-6, თუმცა ეხება ძვ.წ. IV საუკუნის დასაწყისს, მასთან Isaac (1986), 239.

⁵³ Mossé (1970) წიგნი მთლიანად ამ განსხვავებაზეა აგებული, თუმცა კვალიფიციურად: შდრ. Wasowicz (1980).

გამო შეეძლოთ აგრარული თუ სავაჭრო საქმიანობის უგულვებელყოფა.⁵⁴ ემპორიონებად აღიარებული ხშირად ციტირებული ალ მინას, ნავკრატისის და გრავისკასნაირი კოლონიებიც კი, რომელთა შემთხვევაში სასოფლო-სამეურნეო ასპექტი ნაგულისხმევი არ არის, ძნელად უძლებს მათთვის განკუთვნილ ასეთ დატვირთვას. ალ მინაში მთლიანად დამოკიდებული ვართ არაადეკვატურ არქეოლოგიაზე, რაც დაეჭვებისთვის დიდ საფუძველს იძლევა.⁵⁵ ნავკრატისში ჰეროდოტე არა მარტო ემპორიონს, არამედ პოლისსაც ახსენებს, თუმცა არ ეხება სოფლის მეურნეობის საკითხს, რომელსაც, შეიძლება, გულისხმობდა. ხოლო ნავკრატისზე, როგორც ემპორიონზე, მსჯელობის დროსაც კი, ჰეროდოტე იქ არსებულ რიგ ტაძრებსაც ეხება. ცნობილი განცხადებების მიუხედავად, წერილობითი წყაროები არ იძლევა ნავკრატისის განსაკუთრებით განსხვავებულად მიჩნევის საფუძველს, გარდა იმისა, რომ მასზე ფარაონის ძალაუფლება ვრცელდებოდა, რაც თავისთავად მხოლოდ ხარისხობრივი გამონაკლისია.⁵⁶ გრავისკაში საკულტო ძეგლის გათხრების შედეგად აღმოჩენილია ეტრუსკული ნივთებით გაკეთებული ბერძნული შეწირულობანი, მაგრამ არ გამოვლენილა ბერძნულ და ეტრუსკულ შორის პოლიტიკურ ურთიერთობათა დამადასტურებელი მონაცემები. საკულტო ძეგლის და მისი მიმდებარე გაუთხრელი ტერიტორიის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, კულტურული ოსმოსისი ადრეული ეტაპიდან შეიმჩნევა.⁵⁷

ემპორიონებს რომ თავი დაეანებოთ, კოლონიური პოლისებიდან ხშირად ერთობ ბევრს მოგვლით. არქაულ პერიოდში ცენტრალურად ორგანიზებული სახელმწიფო ათენშიც კი ჩამოყალიბების პროცესში იმყოფებოდა, ხოლო კლასიკური პერიოდის განმავლობაში ბერძნულ სამყაროსა და მის სამეზობლოში მრავალი სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი ფორმა არსებობდა: სწო-

⁵⁴ de la Genière (1978), 266.

⁵⁵ Austin and Vidal-Naquet (1973), 66, ავტორები მართლზომიერ სიფრთხილეს იჩენენ: იხ. აგრეთვე Graham (1986), მასთან Purcell (1990), 33.

⁵⁶ Hdt. 2. 179-80; Morel (1983), 161, ემპორიონების შესახებ ბიბლიოგრაფიისათვის. Graham (1964), 5-6, იზიარებს შეხედულებას, რომ ამა თუ იმ მეტროპოლიას ამა თუ იმ „სავაჭრო პუნქტის“ განმსაზღვრელ კრიტერიუმად ვერ მივიღებთ: მის მიერ სხვადასხვა წყაროებიდან ციტირებული ადრიას და სპინას სხვადასხვანაირი აღწერილობა პრობლემის ამ თვალსაზრისს გამოხატავს.

⁵⁷ გრავისკას შესახებ იხ. Torelli (1977), 441-7, კულტურული ოსმოსისის შესახებ, რომელიც V საუკუნემდე დამოწმებული არ ჩანს.

რედ ამ მრავალფეროვნების გამო იყო, რომ არისტოტელემ მიზანშეწონილად სცნო 158 კონსტიტუციის თავმოყრა. ნაცნობმა იარღილებმა და გამოკვეთილმა დიქტომიამ თვალი არ უნდა დაგვახუჭინოს ამ მრავალფეროვნებაზე სივრცისა და დროის გადასახედოდან.

მთელი ამ მრავალფეროვნების მიუხედავად, მოდელის სქემა მაინც დადგინდა, რამდენადაც კი საერთოდ შეიძლება რაიმეს დადგენა არსებული მონაცემების საფუძველზე. კოლონიის და-არსება უფრო პროცესი იყო, ვიდრე აქტი. და ეს პროცესი წარმოადგენდა ხანგრძლივ ურთიერთქმედებას ბერძნებსა და არაბერძენ ადგილობრივთა შორის. ეს ურთიერთქმედება ვითარდებოდა თანმიმდევრობით გაცვლითი კონტაქტებიდან ქორწინებამდე და დასახლებამდე. როგორც ჩვეულებრივად ანტიკურ ხანაში ხდებოდა, და როგორც მაგალითად, ჰომეროსისეულ პოემებშია მინიშნებული, ურთიერთქმედება უაღრესად პერსონალურ ხასიათს ატარებდა: ეს არ იყო განვითარებული კაპიტალიზმის ანონიმური ბაზარი, ეს იყო ადამიანური ურთიერთობებით განპირობებული და ურთიერთობათა ფარგლებში მკაფიოდ გამოხატული გაცვლის პროცესი, რაც თანამედროვე გაგებით ეკონომიკურ ფარგლებს სცილდებოდა.⁵⁸ ამ წინარეკაპიტალისტურ, წინარემონეტარულ გაცვლა-გამოცვლაში, პირად ურთიერთობათა ჩამოყალიბებას და განვითარებას შეიძლება კიდევ განეპირობებინა ურთიერთობა იმ საზოგადოებრივ გაერთიანებათა შორის, რომელთაც ამ პირად ურთიერთობათა მთავარი მოქმედი პირნი განეკუთვნებოდნენ. ამისი დასაბუთება, მართალია, არ მოგვეპოვება, მაგრამ ფრიად შესაძლებელი ჩანს, რომ ქორწინებასთან და ახალ გარემოში დასახლებასთან დაკავშირებული სამზადისი სწორედ ასეთი ურთიერთობებიდან იღებდა საწყისს.

ჩვენ ძალიან გადავუხვიეთ ბერძნული კოლონიზაციის შესახებ არსებული ცნობილი წარმოდგენებიდან. ამგვარი უფრო შეთანხმებული და ხელსაყრელი ურთიერთქმედების კონტექსტში ჩამოყალიბებული საზოგადოებები ღმერთებისა და ხალხის თვალში ოიკისტის წამოყენებით მტკიცდებოდა. გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ მსგავსი პროზაულობით შექმნილი ზოგიერთი თემა მაინც, შემდგომში ეპიკური წარსულის შეთხზვას ამჯობინებდა ზებუნებრივის მთელი კაზმულობის მოხმობით. ასეთი საერთო ტენდენცია ახასიათებდა ანტიკურ სამყაროს, რაც ერთნა-

⁵⁸ იხ. Millet (1991).

ირად ეხება როგორც მის ცენტრებს, ასევე პერიფერიებს. წარსულის სწორედ ამ კონსტრუქციებმა შეუწყო ხელი არქაული პერიოდის კოლონიზაციაზე თანამედროვე კონცეფციების ჩამოყალიბებას კოლონიალისტური ექსპანსიის თვალსაზრისით.

კოლხეთის კოლონიზაციის საკითხისათვის

კოლონიზაციის საკითხის განხილვისას, კოლხეთთან თუ სხვა ადგილებთან მიმართებაში, გაუგებრობის ძირითადი წყაროა ფართო მნიშვნელობის მქონე ტერმინი *პოლისი*, რომელიც მიესადაგებოდა ისეთ განსხვავებულ საზოგადოებრივ ფორმებს, როგორიც იყო განვითარებული ათენური დემოკრატია და პონტოსპირეთის მცირე საქალაქო წარმონაქმნები.⁵⁹ ეს საკვანძო საკითხია, რამდენადაც მცდარ გზაზე აყენებს დიდი ხნის დავას არქაული და კლასიკური პერიოდის კოლხეთში პოლისების არსებობისა თუ არარსებობის თაობაზე. ცხარე დებატები სდევდა მთელ რიგ კოლოკვიუმებს, რომლებზეც კვლავ და კვლავ მტკიცდებოდა საპირისპირო პოზიციები. პირველი პოზიციის დამცველები – ოთ. ლორთქიფანიძე, თ. მიქელაძე და სხვები მიიჩნევდნენ, რომ არქაული და კლასიკური პერიოდის კოლხეთში პოლისები არ ყოფილა. მეორე პოზიციის დამცველები – ა. ბოლტუნოვა, გ. ლორთქიფანიძე და სხვები მიიჩნევდნენ, რომ იყო.⁶⁰

ამ დავის საყრდენი, ნაწილობრივ მაინც, მოდავე მხარეების მიერ პოლისის განსხვავებულ გაგებაში მდგომარეობს. როდესაც პოლისს კოლხეთში პოლისების უარყოფილნი განმარტავენ, ისინი მას იმდენად ვიწრო მნიშვნელობას აძლევენ, რომ ასეთი კლასიკურ მატერიკულ საბერძნეთშიც კი ძნელად თუ მოიძებნება, და, კიდევ უფრო ნაკლებად, კლასიკურ იონიაში. ისინი იმდენად მყარად დგანან პოლიტიკური და სამხედრო დამოუკიდებლობის თვალსაზრისზე, რომ პოლისების კლასიფიკაცია შეიძლება, მაგალითად, დელოსის ლიგის ქალაქებსაც კი არ მიეცეს: ასე მაგალითად, მილეტი შეიძლება პოლისად არ ჩაითვალოს მისი ისტორიის უდიდეს მანძილზე. რა გასაკვირია, რომ კოლ-

⁵⁹ Ps.-Scylax, 83-4.

⁶⁰ ეს დებატები წყალტუბოსა და ვანის კონფერენციათა სერიების ცენტრალური თემა იყო: ქვემოთ, გვ. 457.

ხეთში პოლისები საერთოდ არ ყოფილიყო.⁶¹ საპირისპირო თვალსაზრისის დამცველები კი *პოლისის* ცნებას იმდენად ფართო მნიშვნელობით ხმარობენ, რომ კოლხეთში პოლისების არსებობა უდავოა. ამრიგად, ორივე მხარე შეუსაბამობის წინაშე შეუდრეკლად ამტკიცებს თავის პოზიციას. ამ ჩიხიდან გამოსასვლელად უმჯობესია ტერმინ *პოლისის* გვერდზე გადადება, ვინაიდან ის იმდენად არასაიმედოა, რომ ანალიტიკურ იარაღად არ გამოდგება.⁶²

საკითხი, რა თქმა უნდა, შეეხება კოლხეთში დასახლებების და საზოგადოებრივი გაერთიანებების ხასიათს და არა მათთვის ისეთი ტერმინის მისადაგებას, რომლის განმარტებაში შეთანხმება მიღწეული არ არის. ყოველ შემთხვევაში, როგორც დავინახეთ, კოლონიურ კონტექსტში განვითარებული ქალაქების ძიება არარეალურია იმ პერიოდში, როდესაც ისინი იონიაში ან მატერიკულ საბერძნეთშიც კი ძნელი მოსაძებნია. გამორიცხული არ არის, რომ ელინიზმის ცენტრში პოლისის განვითარებას კოლონიზაციის პროცესმა შეუწყო ხელი და განაპირობა. პერიფერიებს სიახლისა და ცვლილებების შემოტანის მიდრეკილება ახასიათებს ახალი რესურსების ხელშეწყობით და ახალი სიტუაციების გამოწვევის საპასუხოდ. არქაულ პერიოდში კი, შეგვიძლია მხოლოდ ვიკითხოთ – ხელს თუ უწყობდა კოლონიების დაარსება პერიფერიაში პოლისის იდენტობის და ცენტრში ელინიზმის გაცნობიერებას.⁶³

დამადასტურებელ მონაცემებთან დაკავშირებული არსებითი პრობლემები მთლიანად არქაული კოლონიზაციის საკითხის თანამდევია და კოლხეთსაც ისევე ეხება, როგორც სხვა ადგილებს. თუმცა ინტენსიური არქეოლოგიური ძიება ამ რეგიონში, ფრაგმენტულ ლიტერატურასთან ერთობლიობაში, კოლხეთის ადრეული ბერძნული კოლონიზაციის რამდენადმე გარკვეული სურათის აგების საშუალებას გვაძლევს. ამასთან, კოლხეთში, უწინარესად, ჭაობიანი ნიადაგის წყალობით, საკმაოდ კარგად ვართ ინფორმირებული იმ ადგილობრივი მოსახლეობის ცხოვრების წესისა და განვითარების შესახებ, რომელმაც ბერძენი მოახალ-

⁶¹ О. Лордкипанидзе (1979), 405, სადავო ტერმინების იშვიათი დეტალური დეფინიცია.

⁶² არასაიმედო პოლისზე, Sakellariou (1989) წარმოადგენს ტევად გამოკვლევას, რომელიც შესაბამისად მაინცდამაინც გარკვეულ დასკვნამდე ვერ მიდის.

⁶³ შდრ. Mossé (1970), 39.

შენეები მიიღო. ამდენად, კოლხეთის შემთხვევაში ჩვეულებრივ-ზე უკეთესი საშუალება გვაქვს „ჯეროვნად შევაფასოთ იქაური მოსახლეობის ძალები და განწყობილებანი და ეკონომიკური შესაძლებლობები კოლონიზატორებისთვის“.⁶⁴ მაგრამ ფრთხილად უნდა მივუდგეთ, ვინაიდან, როგორც დავინახეთ, ასეთი შეფასებები მოითხოვს დიქტომიას ადგილობრივ მოსახლეობას და კოლონიზატორებს შორის, რაც ძალზე ძნელად დასადასტურებელია კოლონიზაციის პროცესში, რაგინდ მოსახერხებელი იყოს ანალიტიკურად.

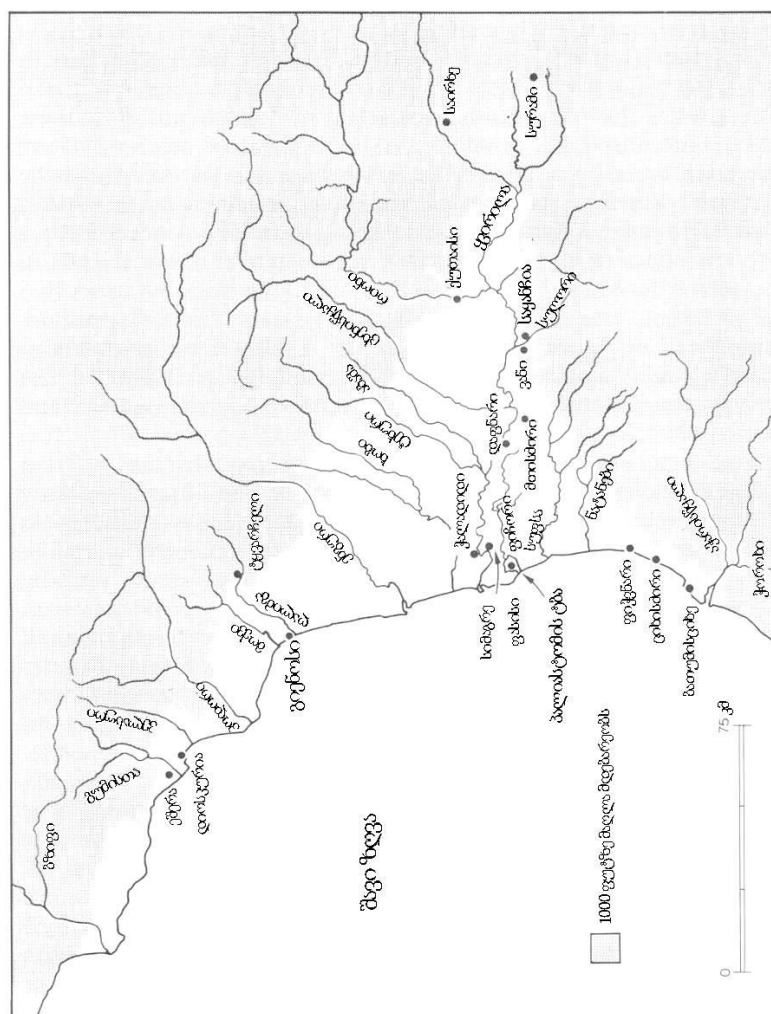
ურბანიზაციის პროცესი, კოლხეთის ზოგიერთ ნაწილში მაინც, საკმაოდ წინ წასული ჩანს ჯერ კიდევ ძვ.წ. II ათასწლეულის დასასრულისათვის, რაც საუკუნეებით უსწრებს ბერძენთა დასახლებას. ასეთი ვითარება განსაკუთრებით სოხუმის რეგიონში ჩანს საგულისხმო.⁶⁵ ბრინჯაოს ხანაში მთელ კოლხეთში თვითმყოფადი კულტურის განვითარება აღინიშნება, რაშიც ბერძნულ სამყაროს არაერთარი დამსახურება არ მიუძღვის. ძვ.წ. II ათასწლეულის პირველ საუკუნეებში ბრინჯაო შეცვალა რკინამ, რომელიც ხშირად ბრინჯაოს ფორმებს იმეორებდა.⁶⁶ სრული საფუძველი არსებობს ვარაუდისთვის, რომ კოლხების და ბერძნების ურთიერთობა შედარებით სოფისტიკური ხასიათის იყო. მნიშვნელოვანია, რომ ამის მიუხედავად, კოლხეთის ეკონომიკური და კულტურული მიღწევები არ გამოდგება იმის საჩვენებლად, რომ ბერძნული კოლონიები კოლხეთში უბრალოდ სავაჭრო პუნქტებს წარმოადგენდა: ეს ორი საკითხი ერთმანეთს არ უკავშირდება, თუმცა კოლხეთის კოლონიების თემატიკის განხილვა უმეტესად ასეთი კავშირის არსებობის ვარაუდით იწყება.⁶⁷

⁶⁴ Graham (1971), 47.

⁶⁵ Инадзе (1968), 98.

⁶⁶ Лордкипанидзе, Микеладзе (1988).

⁶⁷ Брашинский (1979), შესანიშნავად აჯამებს სხვადასხვა საკითხებთან დაკავშირებულ შეხედულებებს.

სურ. 3. კოლხეთი ბერძნულ პერიოდში

კოლხეთში ტექნოლოგიები მნიშვნელოვნად იყო დაწინაურებული ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისისათვის. სამეთუნეო ჩარხით მანამდე საუკუნეების განმავლობაში სისტემატურად სარგებლობდნენ, მაგრამ გარკვეულწილად ხელით ნაძერწი უხეში კერამიკაც არსებობას განაგრძობდა. ღვინოსაც ბერძნების მოსვლამდე დიდი ხნით ადრე აწარმოებდნენ, თუმცა, რა თქმა უნდა, ბერძნული ღვინოებიც შემოჰქონდათ კოლხეთში ძვ.წ. VI საუკუნიდან, უდავოდ როგორც ფუფუნების საგანი. რკინას კოლხეთში ჯერ კიდევ ძვ.წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში აღნობდნენ, მაგრამ მისი ფართო გავრცელება დაახლოებით ძვ.წ. 750 წლიდან დაიწყო. რკინის წარმოების კერები კოლხეთის ფარგლებში სამ ძირითად რეგიონში იყო განთავსებული: რაჭაში, აფხაზეთში და აჭარაში.⁶⁸ არსებობს მოსაზრება, რომ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რკინის და რკინის მადნის მისაწვდომობა იყო სწორედ ბერძნების მიერ კოლხეთის კოლონიზაციის ძირითადი მიზეზი.⁶⁹

უდავოა, რომ სტრაბონი კოლხეთში ლითონების (არა მარტო რკინის, არამედ, აგრეთვე, ოქროს, ვერცხლის და სპილენძის) მისაწვდომობას არგონავტების ექსპედიციის გამართლებულ მოტივად თვლიდა.⁷⁰ გარდა ამისა, ბერძნები რკინის წარმოების ჩასახვას და წარმოების დიდ ცენტრს ხალიბების ქვეყანაში მოიზრებდნენ და მიაჩნდათ, რომ ლითონის ტექნოლოგიის შემდგომი განვითარების ადგილიც იქ იყო.⁷¹ რამდენადაც ხალიბები კოლხების მეზობლები იყვნენ სამხრეთ-დასავლეთით, მიჩნეულია, რომ ხალიბებთან დაკავშირებული ტრადიცია კოლხებსაც უნდა ითავსებდეს, მიუხედავად იმისა, რომ კოლხები ამ თვალსაზრისით არასოდეს მოიხსენიებიან და არც ხალიბები ყოფილან კოლხები. თუმცა ერთგვარად დასაფიქრებელია ის გარემოება, რომ მათ შესახებ ასე ცოტაა ნათქვამი კოლხური ეკონომიკის უძველეს შეფასებებში.⁷² მიუხედავად იმისა, რომ აღმოსავ-

⁶⁸ იხ. Микеладзе (1990), დეტალური გამოკვლევა. რკინაზე Хахутаишвили (1987); შდრ. de Jesus (1978; 1980). კავკასიურ ბრინჯაოზე, იხ. Пицхелаური (1991).

⁶⁹ Drews (1976) მასთან მნიშვნელოვანი კრიტიკით Hind (1988); შდრ. Knapp (1990), რომელიც ყურადღებას ამახვილებს ლითონის წარმოამცობის დასადგენად უფრო მეტი მეცნიერული ანალიზის საყოველთაო საჭიროებაზე.

⁷⁰ Strabo, 1. 2. 39. p. 45.

⁷¹ Aristotle, *De mir. ausc.* 48.

⁷² Boardman (1980) 18-19, 65 და 241, ადრეული ბერძნული და კავკასიური ლითონის ნაწარმის შესაძლებელ კავშირებზე. Doumas (1991) ეგეოსის შავი-

ლეთ შავიზღვისპირეთშიც, ისევე, როგორც სხვაგან, ხშირ შემთხვევაში ლითონებს უდავოდ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბერძნული დასახლებისათვის, ეს მაინც არ იძლევა საკმარის საფუძველს იმის მტკიცებისთვის, რომ ამ რეგიონში ბერძენთა დასახლების უმთავრეს მიზეზს მათი ლითონისმოსურნეობა წარმოადგენდა. კოლონიზაცია, ალბათ, ამაზე უფრო რთული პროცესი იყო როგორც კოლხეთში, ისე საზოგადოდ.

ბერძნულ მითებში, გვიანბრინჯაოს ხანაში, სახელდობრ, ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან, კოლხეთი წარმოდგენილია, როგორც მძლავრი ცენტრალიზებული სახელმწიფო. ხშირად ამტკიცებენ, რომ ეს მითები მნიშვნელოვანწილად სიმართლის მარცვალს შეიცავს, და რომ აიეტის სამეფო უფრო კოლხური რეალობა იყო, ვიდრე ბერძნული თხზულება. ამ წარმოდგენის შექმნა რეგიონის დაწინაურებული ტექნოლოგიების დამსახურებაა.⁷³ თუმცა, აიეტის მითის ასეთი პირდაპირი ინტერპრეტაციის უმთავრესი არგუმენტი მთელი კოლხეთის ტერიტორიაზე არქეოლოგიურად დადასტურებული კულტურული ერთგვაროვნების მახვენებლებს ეყრდნობა. ვიტრუვიუსის მიერ აღწერილი და არქეოლოგიურად სისტემატურად დამოწმებული ძეგლური კოლხური სახლი მართლაც მთელ რეგიონში ფართოდ გავრცელებული ფენომენია. ასევე ფართოდაა გავრცელებული წაგრძელებული კოლხური ცული, ხოლო კოლხური კერამიკა თავისებური ფორმებით და ორნამენტაციით, განსაკუთრებით, ტალღოვანი ზოლებისა და შევრონებიანი გაფორმებით გამოირჩევა.⁷⁴

მიუხედავად ამისა, მძლავრი ერთიანი სახელმწიფოს არსებობა ადრეული ხანის კოლხეთში ჯერ დასამტკიცებელია.⁷⁵ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ კულტურული მსგავსება ან ერთგვაროვნება პოლიტიკური სტრუქტურის გამომხატველი არ არის. არანაირი კოლხეთის ერთიანი სამეფო არც იმ ასურულ და ურარტულ ტექსტებშია მოხსენიებული, რომელთა საფუძველზე მოხდა კოლხების იდენტიფიკაცია, ხოლო საკუთრივ იდენტი-

ზღვისპირეთთან ლითონით ვაჭრობას ძვ.წ. IV ათასწლეულიდან წარმოიდგენს.

⁷³ მაგ. Лордкипанидзе, Микеладзе (1981), 300.

⁷⁴ Микеладзе (1990) დეტალებისთვის. ნაგებობებზე იხ. გვ. 73-5.

⁷⁵ Болтунова (1981) ააშკარავებს ნაკლოვანებებს.

ფიკაციები ვერავითარ შემთხვევაში უდავოდ ვერ ჩაითვლება.⁷⁶ არც კლასიკურ წყაროებში მიუთითებს რაიმე არქაული პერიოდის კოლხეთში ერთიანი, მით უმეტეს, ძლევამოსილი სამეფოს არსებობაზე.⁷⁷ პირიქით, კოლხეთის მომდევნო ხანის ისტორია, მთელი კლასიკური, შუასაუკუნეების და მომდევნო პერიოდისაც, აღნიშნული ჩანს პოლიტიკური და, გარკვეულწილად, კულტურული დანაწევრებითაც.⁷⁸ ქსენოფონტის მიერ ფასისის რეგიონის მბრძანებლად ნახსენები მეფე, აიეტის შთამომავალი, ძნელი საგარაუდოა, რომ მთელი კოლხეთის მბრძანებელი ყოფილიყო: მაგალითად, ქსენოფონტის ცნობაში ნათლადაა ნათქვამი, რომ იგი კოლხეთის სამხრეთ-დასავლეთით მცხოვრებ კოლხებს არ განაგებდა.⁷⁹ სტრაბონი თვლის, რომ აიეტის ადგილზე დინასტია მემკვიდრეობდა, მაგრამ ხაზს უსვამს კოლხეთის ლოკალურ პოლიტიკურ რეგიონებად დანაწევრებას.⁸⁰ თანაც, აუცილებელი არ არის, რომ ერთიანი მძლავრი სამეფო ბერძნული დასახლების დამაბრკოლებელი ყოფილიყო, როგორც ამას ხშირად წარმოიდგენენ: როგორც ვნახეთ, სხვაგან ასეთი მეფეები ხელს უწყობდნენ ბერძნების დასახლებას. უფრო მეტიც, მიღებულია ძლიერ არაბერძენ მეზობლებთან ურთიერთობის დიდი ხნის გამოცდილება ჰქონდათ: მიღების საკუთარი წარმოშობის მაუწყებელ მითში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობათ კარიელებს, ხოლო ის-

⁷⁶ Pace Melikishvili (1962). საკითხთან დაკავშირებულ სიძნელეთა უზომო მასივის შესწავლისათვის იხ. Russell (1984), 185-93, რომელსაც დაიანის, დიაუხის ქვეყნის, ელიშკირტის ჩრდილოეთით გადმოტანა ძალზე უჭირს, ხოლო „ზემო ზღვას“ აიგივებს ვანის ტბასთან და არა შავ ზღვასთან. შდრ. Zimansky (1990).

⁷⁷ კერძოდ, Hdt. 4. 37 არ იძლევა კოლხეთის ძლიერების ან ორგანიზაციის მასშტაბების შესახებ დასკვნების გაკეთების საშუალებას, *pace* Лордкипანიძე, Микеладзе (1988), 112-13. საკითხავია, როგორ წარმოებდა ხარკის აკრეფა, Hdt. 3. 97: აქ ერთიანი სამეფოს გულისხმობა აუცილებელი არ არის, რადგან ჰეროდოტეს თვალსაწიერით პასუხისმგებლობას კოლხებთან ერთად მათი მეზობლებიც ინაწილებდნენ.

⁷⁸ Болтунова (1981), 325, ხაზს უსვამს დანაწევრებას; შდრ. Меликишвили (1959), 116, 251. ბერძენიშვილი (1990), 538, მისი დაკვირვებით: „სრულიად არაისტორიული იქნებოდა იმისი წარმოდგენა, რომ კოლხეთი ერთიან ხალხს წარმოადგენდა, ან რომ ქვეყანას კოლხეთი ერქვა იმიტომ, რომ აქ ერთი ოჯახის ტომები სახლობდნენ“.

⁷⁹ Xen. *Anab.* 5. 6. 36.

⁸⁰ Strabo, 11. 2. 18, p. 498-9: სტრაბონი ხაზს უსვამს ძალაუფლების დანაწევრებას და არა (როგორც ამას ზოგჯერ ამტკიცებენ) კოლხეთის სამეფოს რთულ ადმინისტრაციულ აგებულებას, *pace* Лордкипანიძე, Микеладзе (1988), 116.

ტორიულ პერიოდში მიღებს ყოველთვის სპარსელებისთვის ანგარიშის გაწევა უხდებოდა, როგორც მაშინ, როდესაც მან მშვიდობა შეინარჩუნა კიროსთან შეთანხმების მიღწევით ძვ.წ. VI საუკუნეში.⁸¹ მიღებულები უბრალოდ ბერძნები როდი იყვნენ შავიზღვისპირეთში შესვლისას: ისინი რთული წარმომავლობისანი იყვნენ და, ამავე დროს, მათ ბერძნული კულტურის პერიფერიაზე არაბერძნებთან ურთიერთობის სოლიდური გამოცდილება ჰქონდათ.⁸²

გარდა ამისა, თუ პოლიტიკური დატვირთვის მიცემა მაინც აუცილებელია, კოლხეთის მატერიალური კულტურის, როგორც მონოლითურის, გამუდმებული დახასიათება გადამეტებულ და გამარტივებულ ხასიათს იღებს: კოლხეთის მატერიალური კულტურა უდავოდ მნიშვნელოვან ერთგვაროვნებას ამჟღავნებს მთელ რეგიონში, მაგრამ ამ ერთგვაროვნებაში გაცილებით მეტი სახესხვაობაა, ვიდრე ამას ჩვეულებრივად ცნობენ. ადგილობრივი სახესხვაობები შეინიშნება ადრეულ კოლხურ კერამიკაში, განსაკუთრებით, გაფორმებაში.⁸³ კოლხეთის ჩრდილოეთ განაპირა ზოლში, განსაკუთრებით, აფხაზეთსა და სვანეთში, ხშირად აღინიშნება ჩრდილო-კავკასიური მთისწინეთის კულტურის გავლენა.⁸⁴ კოლხეთის აღმოსავლეთ სასაზღვრო ტერიტორიებზე, განსაკუთრებით, არგვეთში, აღმოსავლეთით მდებარე იბერიის საგრძნობი გავლენა აისახებოდა. პოტენციური გავლენა სამხრეთით მდებარე არმენიიდან უფრო მეტ ყურადღებას იმსახურებს.⁸⁵

კოლხური კულტურის ესოდენ ტიპური ცულებიც კი მრავალფეროვნებას ამჟღავნებს, რასაც, ზოგ შემთხვევაში, მათი ადგილმდებარეობა განაპირობებს. კოლხეთის ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ პერიფერიებში სკვითური სტილის საკმაოდ განსხვავებული ცული (სეკირა) იხმარებოდა. აფხაზეთში, სოხუმის მთაზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს იარაღების განძი გარკვევით კოლხური ცულების მთელი რიგისაგან შედგებოდა, მაგრამ ამ

⁸¹ Hdt. 1. 146, მასთან Prinz (1979), 98-8; Paus. 7. 2. 5; Hdt. 1. 169.

⁸² ამ საკითხებზე და ბიბლიოგრაფიისთვის Hall (1992); Bernal (1992); შდრ. Bentley (1991); Tonkin, McDonald and Chapman (1989).

⁸³ Вашкидзе (1975), 6; Лордкипанидзе и Микеладзе (1981), 299, თუმცა ყურადღება ერთგვაროვნებაზეა გამახვილებული.

⁸⁴ მაგ. ბარამიძე (1977).

⁸⁵ ახალქალაქის რეგიონში მიმდინარე სამუშაო შეიძლება მალე მეტი შუქი მოჰფინოს ამ მნიშვნელოვან საკითხს.

ცულებს ფორმის სხვადასხვაობა ახასიათებდა.⁸⁶ ადგილობრივ სახეცვლილებათა კიდევ უფრო საყურადღებო მაგალითს წარმოადგენს ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში (დაახლოებით, თანამედროვე აფხაზეთში) მიმოფანტული წინარეკლასიკური პერიოდის მეგალითური დოლმენები და კრომლეხები: მათი ანალოგები კოლხეთში სხვაგან არსად გვხვდება, თუმცა კოლხეთში სანაპიროსთან მიმდებარე ტერიტორიაზე საჭირო სამშენებლო ქვა მოიპოვება.⁸⁷ კოლხეთში დაკრძალვის განსხვავებული ფორმების სიმრავლე აღინიშნება, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ერთი და იმავე პერიოდის ერთ სამაროვანზეც კი. საერთოდ, კულტურული ერთგვაროვნების მეცნიერულმა შეფასებამ ყურადღების გარეთ დატოვა სახესხვაობები, ასე რომ, კოლხეთის სხვადასხვა რეგიონების კოლხური მატერიალური კულტურის ადგილობრივი ტიპოლოგიების დეტალური კვლევა არასაკმარისი ძალისხმევით ხორციელდება. თუმცა, მცირერიცხოვანი მაგალითებიც საკმარისია იმ უძველესი წყაროების დასადასტურებლად, რომლებიც კოლხეთში დასახელებულ მრავალ სხვადასხვა ხალხს ზოგჯერ კოლხების საერთო სახელწოდებით, ხშირად კი სხვა სახელე-ბით მოიხსენიებენ.

პროტოკოლონიური კონტაქტების და გაცვლების ბერძნული დასახლების სახით გამყარება კოლხეთში ძვ.წ. VI საუკუნის განმავლობაში მოხდა. ბერძნული კულტურის უძველესი ნაშთები შავი ზღვის რეგიონში ძვ.წ. VII საუკუნის შუახანების კერამიკის ფრაგმენტებით არის წარმოდგენილი, ყველაზე ადრეული ფრაგმენტი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან (ბათუმისციხიდან) დათარიღებულია ძვ.წ. VII საუკუნის დასასრულით, თუმცა ეს ძალიან მცირე ფრაგმენტია და შეიძლება უფრო გვიანდელიც იყოს. ცალკეული ფრაგმენტების მნიშვნელობა ყველა შემთხვევაში მინიმალურია. კოლხეთში შემორჩენილი რამდენადმე ხელმოსაკიდი რაოდენობის ბერძნული კერამიკა მხოლოდ ძვ.წ. VI საუკუნის შუახანებიდან იწყება.⁸⁸ და მაინც, ბერძნულ პოეზიაში კოლხეთი ძვ.წ. VIII საუკუნეში და შესაძლოა, ბევრად ადრეც მოიხსენიება.⁸⁹

⁸⁶ Каландадзе (1953); Лордкипанидзе и Микеладзе (1981), მრავალი ვარიანტების ილუსტრირებით და ამავე დროს ერთიანობის მტკიცებით.

⁸⁷ იხ. მაგ. Цвинариа (1990).

⁸⁸ Bouzek (1990). ბათუმისციხე: კახიძე და ხახუტაიშვილი (1989).

⁸⁹ Drews (1976), მასთან ზემოთ, შენიშვნა 69.

კლასიკურ არქეოლოგიაში კერამიკა უდავოდ დომინირებს, მაგრამ ამ დომინანტობას უფრო მატერიალური მასალის აღმოჩენებს შორის კერამიკის განსაკუთრებული გამძლეობა განაპირობებს და არა მისი ღირებულება არქეოლოგიისა და ისტორიკოსისთვის. კერამიკული ჭურჭლების რაოდენობრივი და მრავალფეროვანი მოცემულობის პირობებში, სამწუხაროა, მაგრამ არსებითი მნიშვნელობის ფაქტია, რომ ბერძნული კერამიკის გადაადგილება შეიძლება სულაც არ მეტყველებდეს ბერძნების გადაადგილების შესახებ. ბერძნული კერამიკის აღმოუჩენლობა ბერძნების არყოფნას არ გულისხმობს, ხოლო ამ კერამიკის აღმოჩენები არ მიუთითებს იმაზე, რომ აქ ბერძნები იმყოფებოდნენ და მით უმეტეს, სახლობდნენ. ეს უკანასკნელი მომენტი განსაკუთრებით საყურადღებოა, რადგან ბერძნული კერამიკის აღმოჩენებს ხშირად ბერძნული კოლონიის არსებობის მოწმობად მიიჩნევენ.⁹⁰ თუ ბერძნულმა კერამიკამ კოლხეთში პირველად ძვ.წ. VII საუკუნის დასასრულს შემოაღწია, პირველი ბერძნები აქ შეიძლება საგრძნობლად უფრო ადრე გამოჩნდნენ.⁹¹ ეს თითქმის ბერძნული კერამიკის შავიზღვისპირეთის სხვა ძეგლებზე გამოჩენის თანადროულია.⁹² ეგეოსიდან კოლხეთის შედარებითმა სიშორემ არ უნდა გვაგვარაუდებინოს, რომ ბერძნები აქ უფრო გვიან მოვიდნენ, ვიდრე შავიზღვისპირეთის სხვა ადგილებში: ტრაპეზუნტის დაარსების ტრადიცია მიგვანიშნებს, რომ ყველაზე ადრეული კოლონიზაციური აქტივობა შავიზღვისპირეთში, შესაძლოა, აღმოსავლეთ სანაპიროსაც მოიცავდა, არაერთი დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მანძილი ბერძნული კოლონიზაციური აქტივობის განმსაზღვრელ ფაქტორს არ წარმოადგენდა: პითეკუსა და კუმე, რომელთაც ყველაზე ადრეულ ბერძნულ კოლონიებს მიაკუთვნებენ, ამავე დროს, საბერძნეთიდან ყველაზე დაშორებულთა შორის არიან.⁹³

კოლხეთის ყველა ცნობილი კოლონია მდებარეობდა ზღვის პირას, რეგიონის მთავარ გზაზე. ამასთან, ისინი მდებარეობდნენ მთავარი მდინარეების შესართავებთან, ან მათ მახლობლად, ქვეყნის სიღრმეში შესაღწევად და მტკნარი წყლით უზრუნველსაყოფად. ასეთი მდებარეობა სავსებით დამახასიათებელია ბერ-

⁹⁰ Брашинский (1979), 371-2, აპროტესტებს მსგავს ტენდენციას.

⁹¹ შდრ. Purcell (1990), 31.

⁹² Bouzek (1990); Boardman (1980), 240-1.

⁹³ მაგ. Graham (1971), 43.

ძნული კოლონიური დასახლებისათვის, რომელიც, როგორც დავინახეთ, ზღვის ნაპირთან მიჯაჭვულობით გამოირჩეოდა.⁹⁴

კოლხეთში ბერძენთა დასახლება დაემთხვა სხვა ძირეულ ცვლილებას, რომელიც ზღვისპირეთში ძვ.წ. VI საუკუნეში აღინიშნა. დაახლოებით VI საუკუნის შუახანებში უეცრად მოისპო მანამდე მთელ ათასწლეულზე მეტხანს კოლხეთის სანაპიროს გასწვრივ არსებული მცირე დასახლებები. სავარაუდოდ, ზოგიერთი ცეცხლმა გაანადგურა. ეს აშკარად მკვიდრი მოსახლეობის სადგომები იყო, მაგრამ იქ მიმდინარე საქმიანობის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. ყველაზე გამართლებული ახსნა მარილის მოპოვება უნდა იყოს, ვინაიდან ამ ძეგლებზე დიდძალი სპეციალური ჭურჭლებია აღმოჩენილი. მაგრამ დასაფიქრებელია ის გარემოება, რომ ეს ჭურჭლები ყოველთვის ზღვის ნაპირიდან გარკვეული მანძილის მოშორებით გვხვდება, მაგალითად, ეშერადან ჩრდილო-დასავლეთით ერთი კილომეტრით დაშორებულ ბერეშნაგინის ბორცვზე.⁹⁵ ამ ჭურჭლებზე ჩვეულებრივ მათი დამზადებისას გამოყენებული უხეში ქსოვილის ანაბეჭდებია დამჩნეული, ისე რომ, ამ აბორიგენულ ძეგლებს პირობითად „ქსოვილის ანაბეჭდიანი ჭურჭლების შემცველ დასახლებებს (სადგომებს)“ უწოდებენ. ძვ.წ. VI საუკუნეში ჭურჭლის ეს ტიპი მასთან დაკავშირებულ ნასახლარებთან ერთად ქრება. ბერძნული კოლონიების გაჩენასა და ამ უძველესი ადგილობრივი ნასახლარების გადაშენებას შორის კავშირის ხასიათი დღესდღეობით გაურკვეველი რჩება, მაგრამ ამ მოვლენებს შორის კავშირი რომ არსებობდა, სათუო არ უნდა იყოს.

საკმაოდ ნათელია, რომ ძვ.წ. VI საუკუნე აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის განსახლების ხასიათის მნიშვნელოვანი ცვლილების მომსწრე იყო. მაგრამ ეს ცვლილება გარკვეულ ფარგლებს არ გასცილება: ბერძენ მოახალშენეთა მოსვლას დიდი დამაქცევარი შედეგი არ მოჰყოლია. კოლხეთის ბორცვებზე განლაგებული სამოსახლოები აშკარად გამოსახულ ბინადრობის უწყვეტობას ავლენენ მთელი არქაული, კლასიკური და ელინისტური პერიოდის განმავლობაში, როგორც დაბლობში,⁹⁶ ისე აფ-

⁹⁴ Morel (1983), 129.

⁹⁵ Г. Шамба (1979a), 341; Braund (1983b); ზღვის ნაპირიდან გარკვეულ მანძილზე ქსოვილის ანაბეჭდიანი ჭურჭლების ცალკეული აღმოჩენების შესახებ: Г. Шамба и С. Шамба (1982), 17-18.

⁹⁶ მაგ. ერგეტაში, სანაპირო ზოლში ფასისის ჩრდილოეთით: Лордкипанидзе, Микеладзе (1981), 309.

ხაზეთში.⁹⁷ ისღა რჩება, რომ „ქსოვილის ანაბეჭდიანი ჭურჭლების შემცველი სადგომების“ მიტოვების მიზეზი კოლხეთის სანაპიროს სხვა ნასახლარი ძეგლების უწყვეტობის ფონზე ვეძებოთ.⁹⁸ ცნობილია *prima-facie* შემთხვევაც, ამ პროცესის შესაღარებლად კოლონიზაციის სხვა ისეთ სიტუაციებთან, როდესაც ბერძნებმა, როგორც ჩანს, მათ მოსვლამდე არსებული ადგილობრივი დასახლება გადაადგილეს.⁹⁹ არქეოლოგიური ანასახი შეიძლება გარკვეულწილად ბერძნებსა და ადგილობრივთა შორის კონფლიქტის მოდელის სასარგებლოდ მეტყველებდეს. თუმცა აუცილებელი არ არის, რომ ეს ცვლილება კონფლიქტით ყოფილიყო გამოწვეული, ანდა კონფლიქტი ბერძნულისა და ადგილობრივის ცალსახა შეჯახებით ყოფილიყო გამოხატული, რამდენადაც უწყვეტობაც აღინიშნებოდა. გარდა ამისა, არ გაგვიჩინია საკმარისად ზუსტი ქრონოლოგია VI საუკუნის კოლხეთში მოვლენათა თანმიმდევრობის რამდენადმე დამაჯერებელი შეფასებისთვის. კერძოდ, არ ვიცით, რა სტადიაში იმყოფებოდა ბერძნული კოლონიზაციის პროცესი, როდესაც „ქსოვილის ანაბეჭდიანი ჭურჭლების შემცველმა ძეგლებმა“ არსებობა შეწყვიტა. ის, რომ ძეგლებზე არ ჩანს იმპორტი, შეიძლება მათი უფრო ადრეული გადაშენების მაჩვენებლად ჩათვალილიყო, მაგრამ ეს შეიძლება მათთვის კიდევ ერთი დამახასიათებელი ნიშნით – საერთო სიღარიბითაც აიხსნას. მაგალითად, ასეთივე მკვეთრი ცვლილება ჩანს მაგნა გრეციას ლოკრის შემთხვევაში, რომელსაც მხოლოდ კოლონიის ფორმალური დაფუძნების შემდეგ ჰქონდა ადგილი.¹⁰⁰

ისიც კი არ არის გარკვეული, რომ „ქსოვილის ანაბეჭდიანი ჭურჭლების შემცველი ძეგლების“ დასასრული ერთდროული იყო, თუმცა უკანასკნელმა ძვ.წ. VI საუკუნეში შეწყვიტა არსებობა. დათარიღება იმდენად არამყარია, რომ შეიძლება ძეგლების მიტოვების რამდენიმესაუკუნოვან პროცესთანაც კი გვეჭონდეს საქმე.¹⁰¹ კოლხეთში ურბანიზაცია უკვე მიმდინარეობდა

⁹⁷ Квирквелиа (1979), 320, ხაზს უსვამს უწყვეტობას აფხაზეთში.

⁹⁸ Барамидзе, Чигოшвили (1987), ფიჩორის ნასახლარის გადანაცვლების შესახებ კოლონიზაციის პროცესის ადრეულ ეტაპზე.

⁹⁹ Morel (1983), 125; de la Genière (1978), 267.

¹⁰⁰ de la Genière (1983), 177.

¹⁰¹ Morel (1983), 126, რის საპასუხოდ უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა გამოკვლევებში კოლხეთის კოლონიების შესახებ როგორც წესი, ბერძნებ-

ძვ.წ. VI საუკუნემდე, თუმცა, სავსებით შესაძლებელია, რომ ბერძენთა დასახლებამ დააჩქარა განვითარების პროცესი. როგორც მაგნა გრეციას დასახლებაში აღნიშნული, კოლონიზაციასთან დაკავშირებული არსებითი ცვლილებების მსგავს შემთხვევაში, არქეოლოგიური მონაცემების დახასიათება შესაძლებელია, მაგრამ მათ დამაჯერებელი ახსნა ვერ ეძებნება.¹⁰² შეიძლება ისიც დავეუშვათ, რომ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში (კერძოდ, ქერსონესოსსა და ოლბიაში) მარილის რესურსებით მდიდარ ადგილებში ბერძნული ქალაქების განვითარებამ გაზარდა მარილის იმპორტი კოლხეთში და განსაკუთრებით – ბერძნებით დასახლებულ სანაპირო ზოლში, სადაც შიდა რაიონების მოსახლეობასაც შეეძლო ჩამოსვლა მარილის შესაძენად. ასეთ სავაჭრო ურთიერთგაცვლას უდავოდ ჰქონდა ადგილი დიოსკურიაში უფრო მოგვიანებით, ელინისტურ პერიოდში.¹⁰³

კოლხეთზე არსებულ ლიტერატურულ ტრადიციაში მხოლოდ სამი კოლონიაა დამოწმებული: ფასისი, გიენოსი და დიოსკურია.¹⁰⁴ უძველესი წერილობითი ცნობები ამ დასახლებათა შესახებ ძვ.წ. IV საუკუნეშია დაწერილი, ისე რომ, არქაული კოლონიზაციის თანადროული ცნობები, უმეტესი რეგიონების მსგავსად, არც ამ რეგიონისთვის მოიპოვება.¹⁰⁵ შესაბამის ძეგლებზე წარმოებულ გათხრებს დიდად არ გაუმდიდრებია ჩვენი ცოდნა ამ ქალაქების შესახებ, რადგან რიგ ობიექტურ მიზეზთა გამო, გიენოსსა და დიოსკურიაში გათხრები ნაწილობრივად ჩატარდა, ხოლო ფასისის გათხრები საერთოდ არ განხორციელებულა. მაგრამ არქეოლოგიამ ძალზე გააფართოვა არქაული კოლხეთის განსახლების სურათი. კოლონიურ დასახლებათა რიცხვს ამჟამად სხვა ძეგლებსაც მიაკუთვნებენ, სახელდობრ, ფასისის სამხრეთით მდებარე ფიჭვნარში, ციხისძირსა და ბათუმისციხეზე.¹⁰⁶ ამ ძეგლების შესახებ კოლონიური დასახლების

სა და მკვიდრთა შორის კონფლიქტი ივარაუდება, ჩვეულებრივ, არგუმენტაციის გარეშე.

¹⁰² შდრ. de la Genière (1978), 269-70.

¹⁰³ იხ. გვ. 84-88.

¹⁰⁴ წერილობითი ტრადიციის შესახებ, განსაკუთრებით ფასისთან დაკავშირებით. იხ. ბერძნიშვილი (1969).

¹⁰⁵ იხ. მაგ. Alexandrescu (1990), 50-1, პისტრიის დაარსებასთან დაკავშირებული მწირი და წინააღმდეგობრივი ლიტერატურული ტრადიციის შესახებ.

¹⁰⁶ პიტუნტი არ არის დამოწმებული როგორც კოლონია არც წერილობით წყაროებში და არც, ჯერჯერობით არქეოლოგიურად: ფსევდო-სკილაქსი მას არ ახსენებს.

მაუწყებელი წერილობითი ტრადიცია არ მოგვეპოვება, ხოლო არქეოლოგიური მონაცემები ჯერჯერობით არასაკმარისია ორი უკანასკნელი „კოლონიის“ არსებობის დასამტკიცებლად. სამაგიეროდ ფიჭვნარი, როგორც დავინახავთ, რეგიონში ბერძნულ დასახლებასთან და კულტურულ ოსმოსისთან დაკავშირებული დეტალური მონაცემებით უზრუნველგვყოფს. ფასისის ჩრდილოეთით, დიოსკურიის გარეთ, ეშერაში, კიდევ ერთი კოლონია შეიკნობა. თითოეული კოლონიის დამადასტურებელი მასალა დეტალურ კვლევას მოითხოვს.

ჯერ განვიხილოთ *ფასისი*.¹⁰⁷ ლიტერატურული ტრადიცია საეგზეთ გარკვევით გვაუწყებს, რომ ფასისი მილეტელებმა დააარსეს: მისი ოიკისტის სახელია თემისტაგორა, რომელიც მილეტში საკმაოდ პოპულარული სახელი ჩანს. წერილობით ფასისი პირველად დამოწმებულია *პერიპლუსში*, რომელიც პირობითად ფსევდო-სკილაქსს მიეწერება. IV საუკუნეში შედგენილი ეს ნაშრომი, ალბათ, VI საუკუნეში შეკრებილი უფრო ადრეული ინფორმაციის საფუძველზეა დამყარებული:

კოლხები. ამათ შემდეგ არის ცომი – კოლხები, ქალაქი დიოსკურიისი, ელინური ქალაქი გკენოსი, მდინარე გკენოსი, მდინარე ქერობიოსი, მდინარე ქორსოსი, მდინარე არიოსი, მდინარე ფასისი და ელინური ქალაქი ფასისი. მდინარის ზევით აყოლებით 180 სტადიონის მანძილზე არის დიდი ბარბაროსული ქალაქი, საიდანაც იყო მედეა. აქ არის მდინარე რისი, მდინარე ისისი, მდინარე ლესტონი (ყახალთა წყალი) და მდინარე აფსაროსი.

(Ps.-Scylax, *Periplus* 81)^{108*}

¹⁰⁷ Качарава и Квириквелиა (1991), 289-93, შეჯამებულია ნაშრომები ფასისის შესახებ. იხ. Гамкრелидзе (1992a) და Gamkrelidze (1992b).

¹⁰⁸ Mela, 1. 108, ოიკისტის შესახებ. Ps.-Scylax, 81, მასთან Peretti (1979), რომელიც ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ შინაარსი VI საუკუნისაა, მაგრამ მისი გარჩევა უკეთეს შემთხვევაში სარისკოა. ლიტერატურული ტრადიციის შესახებ ზოგადად, იხ. ბერძინიშვილი (1969), 85-8; Kacharava (1991). თემისტაგორას შესახებ, როგორც მილეტურ სახელზე, იხ. Solin (1981), 186 ამ სახელის ძვ.წ. V საუკუნის დასაწყისის ატიკურ კილიკზე დამოწმებასთან დაკავშირებით. თუმცა Fraser and Matthews (1987), 211, ეს სახელი კვიპროსის, დელოსის, ლესბოსის და სამოსის სახელების ჩამონათვალში აქვთ მოცემული.

* ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, I, თბილისი, 1967, გვ. 48-9.

ფასისს ეკავა სამკუთხა კუნძული, რომელსაც ერთი მხრიდან ზღვა ეკვროდა, მეორედან ტბა და მესამედან საკუთრივ მდინარე ფასისი.¹⁰⁹ მკვიდრი მოსახლეობა შეიძლებოდა დაგვეხასიათებინა, როგორც ჰენიოხები, რომლებიც გააცივილურეს ან იქნებ ჩაანაცვლეს კიდევ მიღეტელებმა:

ფასისში თავდაპირველად ჰენიოხები ცხოვრობდნენ, კაციჭამია და ადამიანთა ტყავისგამხდელი ტომი, შემდეგ კი მიღეტელები, ხოლო ესენი სტუმართმოყვარენი არიან, ისე რომ ამარაგებენ მათ, ვისაც გემები ელუპებათ, 3 მნას აძლევენ [მიღეტელებს ესენი] და ზღვითვე მიემგზავრებიან.

([არისტოტელე], *ფასისელთა კონსტიტუცია*)*

იყვნენ, აგრეთვე, ფასიანები – ჭაობიანი ქვეყნის ხალხები, რომლებიც ძირითადად პოლისის გარეთ მკვიდრობდნენ.¹¹⁰ ძვ.წ. 400 წლისთვის ფასისის ქვეყანა აიეტის შთამომავლად დასახელებული მეფის სამფლობელოს ფარგლებში მოიაზრებოდა.¹¹¹ არასანდო ინფორმაციის ეს ნაკუწები შეადგენს წერილობით მოწმობათა საერთო ჯამს ფასისსა და მის გარშემო არქაული ხანიდან ძვ.წ. 400 წლამდე განვითარებულ სოციალურ და პოლიტიკურ ურთიერთობათა ისტორიის შესახებ.

არქეოლოგია მეტს გვთავაზობს. გასული საუკუნის (XIX ს – მთარგ.) მიწურულს, მდინარე ყუბანთან, აზოვის აღმოსავლეთით, ძვ.წ. I საუკუნის ყორდანში აღმოჩნდა ვერცხლის ომფალისიანი თასი. ამ აღმოჩენამ ახალი ნათელი მოჰფინა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ბერძენთა შემოსვლის საკითხს, რამდენადაც,

¹⁰⁹ Strabo, 11. 2. 17, p. 498. სტრაბონის ცნობა გვიანდელია. მაგრამ, ქალაქის გადანაცვლების ვარაუდის საფუძველს არ უნდა იძლეოდეს; შდრ. Берадзе (1989), 25, მართებულად ეწინააღმდეგება ფასისის 15-20 კმ-ით ქვეყნის სიღრმეში გადატანის მცდელობებს.

* ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, 1969, გვ. 73.

¹¹⁰ შდრ. *ჰაერთა, წყალთა, ადგილთა შესახებ* 15.

¹¹¹ Xen. *Anab.* 5. 6. 36. შავიზღვისპირეთის რეგიონის პერსპექტივიდან. თუმცა თვით ქსენოფონტს ფასისის უშუალო გაცნობის გამოცდილება არ ჰქონია. ჩემი თვალსაზრისით, ქსენოფონტს მხედველობაში აქვს ფასისის რეგიონი და არა კონკრეტულად ფასის-ქალაქი. John Hind-ის ვარაუდით (პირადად გაზიარებული), ქსენოფონტის ინფორმაცია იმისი აღმნიშვნელია, რომ დაახლოებით ძვ.წ. 400 წელს ფასისში ბერძნული ქალაქი არ ყოფილა. თუმცა, თუ ქსენოფონტი ფასისის რეგიონს გულისხმობს, მაშინ ამგვარი ვარაუდის საჭიროება აღარ არსებობს.

მასზე გაკეთებულია წარწერა: „ვეკუთვნი აპოლონ ჰეგემონს (დმერთს) ფასისში“. ეს თასი სტილისტურად ძვ.წ. V საუკუნის შუახანების ნაწარმია. წარწერა გაკეთებულია იონიურ დიალექტზე, რაც მოსალოდნელია მილეტურ ფასისში, ხოლო ასოთმოყვანილობა გვაძლევს დაახლ. ძვ.წ. 420-400 წწ. მყარ თარიღს.¹¹² თასი დაახლოებით 30 წლის უნდა ყოფილიყო, როდესაც წარწერა გაუკეთდა, შესაძლოა, დმერთისთვის შეწირვის დროს. იკონოგრაფია მას უდავოდ აპოლონისთვის შესაფერისობას ანიჭებდა: ომფალოსზე გველის რელიეფური გამოსახულებაა გამოყვანილი. შიდაპირზე ჭურჭლის პირისაკენ ხარირმების ცამეტი თავია დამწკრივებული. ხარირეში და განსაკუთრებით კი ხარირმის თავი აშკარად მნიშვნელოვან მხატვრულ და რელიგიურ სიმბოლოს წარმოადგენდა ძველ კოლხეთში. მას თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანის ამიერკავკასიის იკონოგრაფიაში და პირველად მნიშვნელობას ქრისტიანულ პერიოდშიც ინარჩუნებს. სავსებით დასაშვებია, რომ ეს თასი ფასისში განსაკუთრებული ინტერესის გამოხატულება ყოფილიყო. ისიც კი შესაძლებელია, რომ იქვე იყოს დამზადებული, თუმცა ამ შემთხვევაში მისი წარმოების თარიღის საიმედოობა კლებულობს, მაგრამ წარწერის თარიღზე გავლენას ვერ მოახდენს.¹¹³

კითხვას ბადებს თასის აღმოჩენა ფასისიდან შორს, ყუბანის პირას. ადვილი შესაძლებელია, რომ ყუბანში ფასისზე თავდასხმის შედეგად მოხვედრილიყო. ამავე დროს, ყურადღებას იმსახურებს სხვა, აქამდე გაუთვალისწინებელი შესაძლებლობა. მასზე გაკეთებული წარწერის მიუხედავად, სავალდებულო არ არის, რომ თასი ფასისში ყოფილიყო შეწირული, რადგან ღოკალიზებული ღვთაებებისადმი მიძღვნილი შეწირულობანი ღოკალიზებული პუნქტებიდან დაშორებულ ადგილებშიც კეთდებოდა. ეგინელმა სოსტრატოსმა ეგინას აპოლონს შეწირულობა ეტრურიაში, გრავისკაში მიუძღვნა და არა ეგინაზე, ხოლო მილეტელი აპოლონი ნავკრატისში იღებდა შეწირულობებს. ჩვენი თასი,

¹¹² Jeffery (1990), 368. რა თქმა უნდა, არ არის აუცილებელი, რომ თასი ფასისში ყოფილიყო შეწირული, მაგრამ ეს უადვილეს ვარაუდად რჩება: იხ. Lazzarini (1976), მის მიერ შეგროვილი მასალის შესახებ, განსაკუთრებით გვ. 123, თასი რომ შეეხება.

¹¹³ Strong (1966), 75-6. pl. 14b თასის ფორმისთვის. ხარირმის მოტივზე ადგილობრივ იკონოგრაფიაში, ჩართოლანი (1968), 308; ხიდაშელი (1972); Урушадзе (1984; 1988); ვანცხავა (1988), და ქვემოთ, გვ. 367-8. შესაბამისად ორნამენტირებული შეწირულობის სხვა მაგალითისთვის იხ. Torelli (1977), 427.

შესაძლოა, არა ფასისში, არამედ სხვაგან შეეწირათ; ასეთ შემთხვევაში, ჭურჭლის აღმოჩენის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, აზოვის ზღვისპირეთია ის სავარაუდო ადგილი, სადაც მისი შეწირვა, შესაძლოა, ფასისელი მოქალაქის ხელით მოხდა. აუცილებელი არ არის, რომ თავდასხმა ვიგულისხმოთ.¹¹⁴

ნებისმიერ შემთხვევაში ეს თასი დაახლოებით ძვ.წ. 400 წლისთვის ფასისში ბერძნული კულტის არსებობის მაჩვენებელია. ეს კულტი, შესაძლოა, მანამდე მრავალი წლის წინ დამკვიდრდა. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, რომ ეს დაარსების კულტია. აპოლონ ჰეგემონს სხვაგან უშუალო პარალელი არ ეძებნება, მაგრამ სხვა ადგილებში ამ ღვთაებას მსგავსი ეპითეტები ახლდა – აპოლონ კათეგემონი კალიმნაში, აპოლონ პროეგეტესი ლიკიაში, აპოლონ არქეოსი ილიუმში და უფრო გავრცელებული აპოლონ არქეგეტესი. ამ ეპითეტებიდან მხოლოდ უკანასკნელია ფართოდ გავრცელებული ისე, რომ აპოლონ ჰეგემონის კულტის პარალელის უქონლობა საგონებელში ჩავარდნის საფუძველს არ იძლევა.¹¹⁵ ყველა ეს კულტი დაარსებას უკავშირდება. ამასთან, ტერმინი *ჰეგემონი*, როგორც წესი, კოლონიების დამაარსებლების მიმართ იხმარებოდა. ნაკლებად საეჭვო უნდა იყოს, რომ აპოლონ ჰეგემონის კულტი ფასისის დაარსებას უკავშირდებოდა.

როგორც კარგადაა ცნობილი, აპოლონის კულტი დელფოში უშუალოდ იყო ჩართული კოლონიების დაარსების საქმეში. აპოლონი ნამდვილად შეიძლება ჩაითვალოს ღვთაებად, რომელიც ქალაქების დაარსებაზე მიუთითებდა. როგორც პოეტი კალიმაქოსი გამოხატავს: „და ეს ფეზოსი აპოლონია, ვის რჩევასაც კაცნი მისდევენ, ქალაქებს რომ ანაწილებენ. რადგან აპოლონს ქალაქების დაარსება მუდამ სიამოვნებას გვრის: მათ საძირკვლებს იგი თავად ქსოვს“.¹¹⁶ მიღებულია კოლონისტებმა შეიძლება აპოლონს რჩევისთვის დელფოში მიმართეს ან, რაც უფრო მოხერხებული იყო, შესაძლოა, დიდშიაში მივიდნენ, აპოლონის

¹¹⁴ Torelli (1971), განსაკუთრებით 56-60, აპოლონის ეპითეტების შესახებ.

¹¹⁵ აპოლონ ჰეგემონის კულტთან დაკავშირებით იხ. განსაკუთრებით Г. Лордкипанидзе (1970), 114-115. აპოლონის მსგავს კულტებთან დაკავშირებით Farnell (1909), 4. 162. ერპარდტმა, ჩანს დაძლია ადრინდელი დაეჭვება წარწერის ავთენტურობის თაობაზე, რის საფუძველს ძირითადად საკულტო ეპითეტ ჰეგემონის პარალელების უქონლობა წარმოადგენდა: შდრ. Ehrhardt (1984) და Ehrhardt (1988), განსაკუთრებით 130-47.

¹¹⁶ Callimachus, *Hymns* 2. 55-7; შდრ. P. Oxy. xvii. 2080, ტაეპები 60 შემდ., Malkin (1987), 142-3.

ადგილობრივ ორაკულთან. აპოლონის კულტი დიდებაში ხომ კაბირების კულტთან იყო მჭიდრო კავშირში. კაბირებს კი, როგორც წესი, დიოსკურებთან აიგივებენ. ამით შეიძლება აიხსნას დიოსკურების მნიშვნელობა მილეტის დიოსკურიაში და შესაძლოა, რეგიონის სხვა ადგილებშიც.¹¹⁷

რა თქმა უნდა, ბერძნული კულტების არსებობაც კი მაინცდამაინც საქალაქო დასახლებას არ გულისხმობს: ნავკრატისში ფარაონმა კულტის დასაფუძნებელი ადგილები გამოუყო კონკრეტულად იმ ბერძნებს, რომლებსაც იქ დასახლების სურვილი არ ჰქონდათ.¹¹⁸ მაგრამ რამდენადაც აპოლონ ჰეგემონის კულტი ქალაქის დაარსების კულტი ჩანს, რამდენადაც ბერძნული კოლონიის არსებობა ფასისში სხვაფრივად დამოწმებულია, და რამდენადაც ოიკისტის სახელი მოცემულია, თუნდაც გვიანდელ წყაროში, არასწორი იქნებოდა იმისი უარყოფა, რომ ყუბანის თასი იმისი მაჩვენებელია, რომ ფასისში ბერძნულმა მოსახლეობამ ძვ.წ. V საუკუნის დასასრულისთვის დაწინაურებულ საფეხურს მიაღწია. ის ფაქტი, რომ ამ დასახლებას ფასისში მიღებული ოიკისტი ჰყავდა, იმაზე მიანიშნებს, რომ დაარსება წინა საუკუნის დასასრულისთვის ფორმალურად დაკანონებული უნდა ყოფილიყო.

პაერთა, წყალთა, ადგილთა შესახებ გვამცნობს, რომ ფასიანები იშვიათად მიდი-მოდინ პოლისსა და ემპორიონში, ორივე კი, მათ ტერიტორიაზე ან ამ ტერიტორიასთან ახლოს უნდა მდებარეობდეს. რამდენადაც სტრაბონი ფასისს ახასიათებს, როგორც პოლისს, რომელიც კოლხების ემპორიონი იყო, მიზანშეწონილი ჩანს დასკვნა, რომ ფასისის საზოგადოების ძირითად საქმიანობას ვაჭრობა შეადგენდა.¹¹⁹ გაფანტული წერილობითი ცნობები ამ დასკვნას ეთანხმება.¹²⁰ ფასისი მდებარეობდა ამავე სახელწოდების მდინარის შესართავთან, ორ უფრო მცირე მდინარესთან ერთად. ეს სანავიგაციო მდინარეები იყო, განსაკუთრებით მდინარე ფასისი თავისუფალი მიმოსვლის საშუალებას იძლეოდა ქვეყნის მდიდარი შიდა ტერიტორიებისკენ და პირუკუ.

¹¹⁷ Malkin (1987), 17; Parke (1985), 10-11.

¹¹⁸ Hdt. 2. 178.

¹¹⁹ Strabo. 11. 2. 17, p. 498.

¹²⁰ მაგ. *Φασιανός* გვხვდება არისტოფანეს *სავაჭრო გემებში*: პიქსის სათაურიდან გამომდინარე, არასარწმუნო ჩანს Bergk-ის ვარაუდი, რომ ეს ინფორმატორის სახელია: R. Kassel and C. Austin (რედ.), *Poetae Comici Graeci* iii. 2 (Berlin, 1984), 239, fr. 443.

მიუხედავად ამისა, ფასისი არ ყოფილა ბერძნებისთვის კარგი სასოფლო-სამეურნეო მიწების ძიებაში ცალსახად გაკეთებული არჩევანი, რადგან ქვეყნის დიდი ნაწილი ჭაობიანი იყო. სოფლის მეურნეობა არ შეიძლებოდა ყოფილიყო მთავარი ფაქტორი ქალაქისთვის ადგილის შერჩევისა თუ სიმყარის შენარჩუნების განსაზღვრის თვალსაზრისით. ამასთან, უსაფრთხოება ალბათ მთავარ საზრუნავს შეადგენდა, რაგინდ ჰარმონიული ადგილობრივი ურთიერთობები შეიძლებოდა დამყარებულიყო. თავდაცვას აიოლებდა რეგიონის წყალსავალი გზები და ჭაობები.

პაერთა, წყალთა, ადგილთა შესახებ მიხედვით, ფასისის ემპორიონი რამდენადმე განირჩეოდა ქალაქისგან. ის, ალბათ, ფიზიკურადაც გამოყოფილი იყო და მის ადმინისტრირებას საგანგებოდ გაპიროვნებული მოხელეები აწარმოებდნენ. ასეთი მოწყობა საკმაოდ კარგად არის დამოწმებული ბერძნული სამყაროს სხვა ადგილებში, ისევე, როგორც მილეტში, ფასისის „დედაქალაქში“.¹²¹ ყველაზე უკეთესად საკუთრივ ათენის ემპორიონია დამოწმებული: „ემპორიონის სახელწოდებით ცნობილი პირეოსის კომერციული პორტი წარმოადგენდა ექსკლუზიურ ეკონომიკურ ზონას, რომელიც განლაგებული იყო დიდი ნავსადგურის აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთი სანაპიროს გასწვრივ და რომელიც დანარჩენი ქალაქისგან სასაზღვრო ნიშნების ზოლით იყო გამოყოფილი“.¹²² მსგავსი სქემა ფასისშიც შეიძლება ვიგულისხმოთ. ქალაქისთვის ემპორიონის ძირითადი უპირატესობა იმაში მდგომარეობდა, რომ ის თავის ფოკუსში აქცევდა ურთიერთქმედებას და გაცვლის წარმოებას გარედან მოსულებთან: ადგილებდა კონტროლს, უსაფრთხოებას და გადასახადების აკრეფას. და ფასისშიც ემპორიონის როლი უმთავრესი ჩანს. თუმცა საქალაქო დასახლების არსებობაც მყარად არის დამოწმებული. ამავე დროს, არსებობს ერთობ მტკიცე თვალსაზრისი, რომ ინდოეთიდან და კასპიიდან ფასისამდე გაცხოველებული დიდი სავაჭრო გზა მიემართებოდა: ამ დაუსაბუთებელ გზას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ ისინი, ვინც ფასისს მხოლოდ ემპორიონად თვლის, მაგრამ ეს თვალსაზრისი უფრო წარმოსახვის ნაყოფია, ვიდრე რეგიონში უძველესი ვაჭრობის გარემოებათა შეფასება.¹²³ ფასისისთვის სახსრებით საკმარისი იყო გაცვლითი ურთიერთო-

¹²¹ Velissaropoulos (1977) მონაცემთა გამოსადეგი კრებული.

¹²² Garland (1987), 83.

¹²³ იხ. გვ. 59-62.

ბის წარმოება შიდა რაიონებთან და შავი ზღვის რეგიონში. იმპორტული კერამიკის აღმოჩენები ქვეყნის სიღრმეში მიუთითებს როგორც ფასისის სავაჭრო პოტენციალზე მის გარეთ და ქვეყნის შიგნით მდინარეების გაყოლებით, ასევე ამ ვაჭრობის შეზღუდულ ხასიათზეც, რამდენადაც კოლხეთის აღმოსავლეთით ასეთი აღმოჩენები ძალიან მცირერიცხოვანია. ქვეყნის შიდა რაიონებშიც კი, ბერძნული კერამიკის აღმოჩენები მდინარეებიდან მოშორებით საგრძნობლად კლებულობს.¹²⁴

ფასისიდან 20-ოდე კმ მანძილზე, მასთან მიმდებარე ქვეყნის სიღრმეში, სოფ. საქორქიოში, მდ. რიონის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობს სიმაგრე, რომელიც ხელოვნურ ბორცვზე გაშენებულ ხის ნაგებობებისგან შედგენილ ტრადიციული კოლხური ტიპის მცირე დასახლებას წარმოადგენდა.¹²⁵ თანამედროვე დასახლების გამო, ბორცვის მხოლოდ ერთი სექტორის გათხრა მოხერხდა. სამი კულტურული ფენა შეიძლება დათარიღდეს პერიოდით დაახლოებით 550 წლიდან – ძვ.წ. 450 წლამდე. ყველაზე გვიანდელი და უძველესი (ზედა და ქვედა – მთარგ.) ფენები თითო სახლს შეიცავდა, ხოლო მეორე (შუა – მთარგ.) ფენა – ორ სახლს. ნაგებობათა თვალნათლივი უბრალოების მიუხედავად, ამ ბორცვის მოსახლეობა ღარიბი არ ყოფილა. ამ ფენებში გამოვლენილ მრავალრიცხოვან აღმოჩენებს შორის იყო გავარსით შემკული ოქროს სამკუთხა საკიდი ხარის თავებად მიჩნეული გამოსახულებებით. ამის გარდა, ადგილობრივი კერამიკის გვერდით აღმოჩენილია იმპორტული ნატიფი სუფრის ჭურჭელი და უხეში კონტეინერები (ამფორები). ყველაზე გვიანდელი ფენა, იმპორტულ ამფორებთან ერთად, შავლაკიან კერამიკას და გვიანდელ აღმოსავლურბერძნული ნატიფი ჭურჭლების ფრაგმენტებს შეიცავდა. შუა ფენა უფრო მდიდრულ შთაბეჭდილებას ტოვებს არა მარტო იმით, რომ აქ მეორე სახლიცაა გამოვლენილი, არამედ იმითაც, რომ აქ აღმოჩენილი იმპორტული როგორც ნატიფი, ასევე უხეში ჭურჭლები (ამფორები), ატიკური შავფიგურული კერამიკის ჩათვლით, რაოდენობრივად და ხარის-

¹²⁴ Кобахия, Г. Шамба, С. Шамба (1987), 17. გვაწვდიან ინფორმაციას ძვ.წ. VI საუკუნის შუახანების იონიური კერამიკის ექვსი ფრაგმენტის შესახებ ტყვარჩელიდან: ეს ჯერჯერობით აფხაზეთში აღმოჩენილი ყველაზე ადრეული ბერძნული კერამიკაა. Г. Шамба, С. Шамба (1990) დეტალურად განიხილავენ აქ გამოვლენილ სამარხებს და ვარაუდობენ, რომ ბერძნული სამყაროდან იმპორტი აქ გიენოსის მახლობელი სანაპიროდან მდინარის აყოლებით მოხვდა.

¹²⁵ მიქელაძე (1976); Микеладзе (1979).

ხობრივად აღმატებულია. უძველესი ფენის კერამიკა იგივე შემადგენლობისაა, მაგრამ გაცილებით უფრო მცირერიცხოვანია: ზუსტ რაოდენობას, ჩვეულებისამებრ, ვერ ვიგებთ, მაგრამ საერთო სურათი საკმაოდ ნათელია. სიმაგრეზე გათხრილი ფართობის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, დასახლება დაახლოებით ძვ.წ. 550 წელს წარმოიქმნა, ყვაოდა დაახლოებით ძვ.წ. 500-იან წლებში და შედარებითი დაქვეითების შემდეგ, დაახლოებით ძვ.წ. 450 წელს, შეწყვიტა არსებობა. ერთი სექტორის გათხრა, რა თქმა უნდა, ამცირებს შედეგობრივ ღირებულებას, განსაკუთრებით რიონის ქვემოწელზე, სადაც ჩანს, რომ მცირე დასახლებები ყველა პერიოდში ხშირად ერთი ადგილიდან მეორეზე ინაცვლებდნენ, ალბათ, ადგილობრივი ტოპოგრაფიის შეცვლის საპასუხოდ, რაც საკუთრივ რიონის კალაპოტის ცვლილებით იყო განპირობებული. სიმაგრის დასახლება, როგორც ჩანს, უბრალოდ არსებობა კი არ შეწყვიტა, არამედ რიონის ნაპირისკენ გადაინაცვლა ჭალადიდში.¹²⁶ აქ საფუძველი ჩაეყარა ზოგადად სიმაგრის ბოლო პერიოდის თანადროულ, რიონის ორივე ნაპირზე განლაგებულ, როგორც ჩანს, უფრო ვრცელ დასახლებას, რომელიც მარჯვენა ნაპირზე თანამედროვე სოფელ ჭალადიდის ცენტრს ემთხვევა. ძვ.წ. V საუკუნეში დაარსებული დასახლება IV საუკუნეში ორივე ნაპირზე განაგრძობდა არსებობას. ამ უფრო მოგვიანო ხანის დასახლების საცხოვრებელი ნაგებობები, ისევე, როგორც სიმაგრეზე, კონსტრუქციულად კოლხური ტიპისა იყო. მარცხენა ნაპირზე ხის ცხრა ნაგებობა გაითხარა და ყველა მათგანი აშკარად ხანძრის შედეგად იყო განადგურებული ძვ.წ. IV საუკუნეში: აქ, ისევე როგორც სხვა ადგილებში, შემორჩენილია საცხოვრებელ ნაგებობათა კედლების ცეცხლში გამომწვარი შელესილობა. მარჯვენა ნაპირზე აღმოჩენილი, როგორც ჩანს მათი თანადროული მსგავსი საცხოვრებლების ნაშთები, გამოვლენილია სოფლის ცენტრის ქვეშ. აქაც, ნაშთებს შორის შემორჩენილი გამომწვარი ბათქაში იმაზე მიუთითებს, რომ ამ ნაპირზეც დასახლება ცეცხლმა გაანადგურა. გათხრილი ნასახლარები, დღევანდელი ჭალადიდის სახლების მსგავსად, განლაგებულია მდინარის გასწვრივ და ნიშანდობლივად მდინარეზეა ორიენტირებული. საგულისხმო რაოდენობის იმპორტული და კიდევ უფრო მეტი ადგილობრივი კერამიკის მაჩვენებლებით, ჭალადიდის რიონისპირა დასახლება დაიწყო ძვ.წ. V საუკუნის

¹²⁶ მიქელაძე (1976) და Микеладзе (1979).

პირველ ნახევარში და მნიშვნელოვნად გაფართოვდა ამავე საუკუნის მეორე ნახევრის განმავლობაში. ძვ.წ. III საუკუნისთვის კი დასახლების ფოკუსმა კვლავ მდინარის გაყოლებით გადაინაცვლა.

სიმაგრეზე და ჭალადიდში აღმოჩენილი ამფორები და ნატიფი კერამიკა შეიძლება მხოლოდ მდინარე რიონით შემოსულიყო ფასისიდან. სიმაგრის პირველი დასახლების დათარიღება დაახლოებით ძვ.წ. 550 წლით, ზოგადად, ემთხვევა ფასისში თემისტაგორას დაფუძნების ყველაზე სარწმუნო თარიღს. სიმაგრის საჩინო განვითარება დაახლოებით ძვ.წ. 500 წელს და შემდგომი გადაადგილება მდინარის ნაპირისკენ ძვ.წ. 450 წლისთვის – ჭალადიდში, ფასისის მიმდებარე ქვეყნის შიდა ნაწილში მიმდინარე სტაბილური ზრდის მაჩვენებელი უნდა იყოს. რამდენადაც შეიძლება ვიმსჯელოთ, დასახლების ზრდა სიმაგრეზე და ჭალადიდში, ფასისში საქალაქო დასახლების დაფუძნებისა და ზრდის ამსახველია. ყოველ შემთხვევაში, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ჭალადიდის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ფასისის დასახლებისათვის, რადგან მთელი 28 კმ-ის მანძილზე ჭალადიდსა და ფასისს შორის, არქეოლოგიურ ძიებას არც ერთი თანადროული დასახლება არ დაუდასტურებია. კვლევის ამჟამად არსებული შედეგების მიხედვით, მნიშვნელოვანი ტერიტორია ფასისიდან უახლოეს დასახლებამდე მდინარის აეოლებით, დაუსახლებელი ჩანს. მაგრამ ეს კოლონიური დასახლების პროცესში გაწმენდილი ზონა არ არის, რადგან აქ არც კოლონიზაციამდელი ძეგლები არ აღმოჩენილა იმ დროს, როდესაც ბრინჯაოს ხანის ძეგლები დამოწმებულია სიმაგრის რეგიონში, სახელდობრ, ზურგას სახელწოდებით ცნობილ ბორცვზე. ფასისსა და ჭალადიდს შორის მოქცეული ტერიტორიის დაუსახლებლობა, როგორც ჩანს, არა იმდენად პოლიტიკური თუ სამხედრო მიზეზებით, არამედ ზედმიწევნით მაღალტენიანი პირობებით იყო განპირობებული. უნდა აღინიშნოს, რომ ჭალადიდის ძველი სახელწოდება საბაჟოა, რაც ქართულად საბაჟო პუნქტის აღმნიშვნელია: სახელწოდების სიძველე დაუდგენელია და მაინც, კვლევის შედეგებთან შესაბამისობაში, იმისი გამომხატველია, რომ ჭალადიდი მდებარეობდა საზღვარზე, რომელიც, შესაძლოა, მდინარის გადაკვეთით გადიოდა საბინადროდ ვარგის ქვეყნის შიდა რაიონებსა და ჭაობიან სანაპიროს შორის, ფასისი კი ჭაობიანი მიწების მიღმა კუნძულზე იყო განთავსებული.

ფასისის შუალედური რგოლის გავლით და მდინარეების სა-
შუალედო ბერძნული კულტურის გავლენამ კოლხეთის სიღრმე-
ში შეაღწია, სადაც ძვ.წ. V საუკუნის დასასრულისთვის ელინუ-
რი კულტურის სამშენისებით თავს იწონებდნენ და მიცვალებუ-
ლებს სამარხში ატანდნენ. არც ის შეიძლება ითქვას, რომ ბერ-
ძნული კულტურის გავლენა მაინცდამაინც ზედაპირული იყო:
უფრო ღრმა ხასიათს ატარებდა, ვიდრე ბერძნული ნატიფი კე-
რამიკისადმი შეძენილი მიდრეკილება იყო. შორს, ქვეყნის სიღ-
რმეში, კოლხეთის აღმოსავლეთით განაპირა რაიონში მდებარე
ითხვისში აღმოჩნდა ძვ.წ. V საუკუნის იზოლირებული სამარხი,
რომელიც შეიცავდა ჯამს გრაფიტოთი *ΜΗΤΟΣ*.¹²⁷ სახელი ამო-
კაწრულია ბერძნულად, ტიპური ბერძნული დაბოლოებით, მაგ-
რამ თვითონ სახელი ბერძნული არ ჩანს. ეს ბერძნული ასოებით
შესრულებული და ბერძნული ფორმით გადმოცემული ადგი-
ლობრივი კოლხური სახელი უნდა იყოს. იმავე სამარხში აღმოჩ-
ნდა კოლხური წარმოების დოქი ყურზე ბერძნულად ამოკაწრუ-
ლი სახელ მეტოსის თანხმონებით.¹²⁸ თუ მხედველობაში მივი-
ღებთ ამ მეორე ნიშანდადებულ ჭურჭელს, სავსებით მიზანშეწო-
ნილია ვიფიქროთ, რომ მეტოსი სამარხში დაკრძალული მიცვა-
ლებულის სახელი იყო. შავლაკიანი ჯამი, ისევე, როგორც ამავე
სამარხში ჩატანებული დაახლოებით ძვ.წ. 470 წელს დამზადებუ-
ლი შავფიგურული სტილის კილიკი, მისი შეძლებულობის დამა-
დასტურებელია. დანარჩენ ინვენტარს შორის იყო ვერცხლის ომ-
ფალოსიანი თასი და კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი – ვერცხლის
ღიაღემა.¹²⁹

ამ ტიპის ღიაღემები, როგორც წესი, შიდა კოლხეთის ყვე-
ლაზე მდიდრულ სამარხებში გვხვდება.¹³⁰ ამ ღიაღემებისთვის
დამახასიათებელია სხვადასხვანაირი გაფორმება, მაგრამ ფორმა
ერთია, სახელდობრ, წყვილი რომბისებრი ფირფიტა, რომლებიც
ერთმანეთს ებმის: ითხვისის ეგზემპლარის ორივე ფირფიტა შემ-

¹²⁷ გაგოშიძე (1968); შდრ. Гагошидзе (1964), 77 შემდგ., მასთან Болтунова (1981), 324.

¹²⁸ მონოგრამაში ხმოვნების გამოტოვება შეიძლება რეგიონში არამეულის
გავლენის შედეგი იყოს: იხ. გვ. 305-8 არამეულზე საქართველოში.

¹²⁹ თასის სიმაღლეა 7 სმ, დიამეტრი – 15 სმ.

¹³⁰ ვანში: *ვანი* I, 113-17, ტაბ. 204, 229-31. საირხეში: ნადირაძე (1990), 24-6;
შდრ. გაგოშიძე (1968), 32-3, ითხვისის და ბრილის ღიაღემების შესახებ.
ერთადერთი ეგზემპლარი კოლხეთის გარეთ, ნესტეროვოში, ჩრდილოეთ
კავკასიის მთისწინეთშია აღმოჩენილი: Крупнов (1960), 289, таб. 48.33.
სპარსულ გავლენაზე იხ. Tuplin (1987), 34.

კულია შუაზე გამყოფი ნაჭდევი წერტილების ჰორიზონტული ზოლით, რომელიც ორ სამკუთხედს ქმნის და ორივე მათგანში სხივებიანი მზეა გამოსახული. კოლხეთში მზე პოპულარული სიმბოლო იყო. სავსებით შესაძლებელია, რომ ის უფრო კონკრეტული, ძალაუფლების სიმბოლოც ყოფილიყო. სხვა რომ არა, აიეტი, რომელიც მიჩნეულია კოლხეთის მეფეების წინაპრად, მზის ვაჟი იყო და კოლხეთის ერთმა მმართველმა მაინც თავისი თავი სხივანა გვირგვინით გამოსახა.¹³¹ ეჭვს გარეშეა, რომ მეტოსი უმაღლეს ელიტას განეკუთვნებოდა – მისი სიმდიდრე და ღიადმა სავსებით საკმარისია ამის საილუსტრაციოდ. მისი სტატუსის შესატყვისია დაკრძალვის წესიც: ორად გაყოფილი ორმოსამარხის ერთ მხარეს მიცვალებული იყო დაკრძალული, ხოლო მეორე მხარეს – ცხენი (შდრ. ტაბ. 2). მსგავსი სამარხები კარგადაა დამოწმებული ძვ.წ. V საუკუნის კოლხეთში.¹³² ძვ.წ. V საუკუნის ბოლოხანებში ქვეყნის სიღრმეში მეტოსმა არა მხოლოდ ბერძნული საქონელი, არამედ ბერძნული ანბანის ცოდნაც შეიძინა და მისმა სახელმაც კი ბერძნული სახელის ფორმა მიიღო. ამავე დროს, მისი სამარხი და ღიადმა კოლხური ელიტარული ყაიდისაა. მეტოსი ბერძენი არ ყოფილა, მაგრამ ის არც მთლად კოლხი იყო.

გაცილებით უფრო მეტის შეტყობა შეიძლებოდა საკუთრივ ფასისის გათხრებიდან. მისი ადგილმდებარეობა ამჟამად დადგენილი ჩანს, მაგრამ გათხრებს არ ჩაუღწევია არქაული და კლასიკური პერიოდის ფენებამდე, რომლებიც გრუნტული წყლების დონეზე ბევრად უფრო ღრმად ძევს. ძეგლის მნიშვნელოვანი ნაწილი მოქცეულია პალეოსტომის ტბის სახელწოდებით ცნობილი იმ დიდი ლაგუნის ქვეშ, რომლის ფსკერზე ნაგებობები და გვიანრომაული სამარხია მიკვლეული.¹³³ საუკუნეების მანძილზე, ტბამ, ისევე როგორც მისი მკვეთრი მდინარეების კალაპოტებმა, მნიშვნელოვანი გადანაცვლება განიცადა: რიონის (ძვ. ფასისის) შესართავთან, მდინარის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ქალაქ პატარა ფოთის დღევანდელი მაცხოვრებლების მეხსიერებაში შემორჩენილია, რომ მათი დასახლება მდინარის მარცხენა ნაპირზე იყო განლაგებული. თანამედროვე პერიოდში გარკვეული სადრენაჟო სამუშაოების ჩატარების მიუხედავად, მთელი ეს რე-

¹³¹ იხ. თავი 1, გვ. 55.

¹³² ცხენებიანი სამარხები: იხ. გვ. 82.

¹³³ იხ. ზემოთ, გვ. 140.

გიონი ჭაობიანია, რაც აბრკოლებს კვლევა-ძიებას და არქეოლოგიური გათხრები აქ იშვიათად თუ უწარმოებიათ. არც თანამედროვე წყალქვეშა ნაგებობების ბაზის სიახლოვე ქმნის ხელშემწყობ პირობას. თუმცა, მიუხედავად ძველი ფასისის ნაშთების ლოკალიზაციის საკითხთან დაკავშირებული სიძნელეების ვითარებაში წამოყენებული თამამი ჰიპოთეზისა, რომ ფასისის ნაქალაქარი არა დღევანდელი ქ. ფოთის ქვეშ ან მის მახლობლად, არამედ მისგან აღმოსავლეთით დაახლოებით 20 კმ მანძილზე მდებარეობს,¹³⁴ ამჟამად ფასისის დასახლების ზოგადი ადგილმდებარეობა ეჭვს ადარ შეიძლება იწვევდეს. ჰიპოთეზას, რომ ზღვის სანაპირო ხაზი დღევანდელ ხმელეთში საკმაოდ შორს იყო შეჭრილი, სათანადო მეცნიერული შემოწმება არ გაუვლია და ამჟამად საფუძველმოკლებულია. რომაული ძეგლები ლოკალიზებულია პატარა ფოთის და პალიასტომის ტბის მიდამოებში, ხოლო უძველეს წყაროებში მოცემული ფასისის მდებარეობის აღწერილობა სავსებით შეესატყვისება დღევანდელ ზღვისპირა განლაგებას.¹³⁵ ბოლოდროინდელი აღმოჩენა – ტბის ფსკერიდან ამოღებული ძვ.წ. IV საუკუნის შავლაკიანი კერამიკის ფრაგმენტი და როდოსული ამფორის ძირი, სხვა შავლაკიანი კერამიკის ნატეხებთან ერთად, ფრიად დამაიმედებელია.¹³⁶

ფასისის ჩრდილოეთით, ზღვის ნაპირის გაყოფებით, ბერძენთა მიერ დაარსებული კიდევ ორი ქალაქია წერილობით დამოწმებული. პირველია გიენოსი და, კიდევ უფრო ჩრდილოეთით – დიოსკურია. ორივე ნაქალაქარზე არქეოლოგიური კვლევა რამდენადმე უფრო წინ წასულია, მაგრამ ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი.

რაც შეეხება *გიენოსს*, ფსევდო-სკილაქსი მას მოიხსენიებს, როგორც ბერძნულ ქალაქს, რომელიც, ისევე როგორც ფასისი, ამავე სახელწოდების მდინარესთან მდებარეობდა.¹³⁷ ნაქალაქარის მდებარეობა განსაზღვრულია სავსებით სარწმუნოდ და ემთხვევა ტერიტორიას, რომელიც უშუალოდ ეკვრის დღევანდელ ქ. ოჩამჩირეს, გიენოსის მსგავსი რიგი სახელწოდებებით რომ

¹³⁴ О. Лордкипанидзе (1977), 211-13.

¹³⁵ Гамкрелидзе (1992a), 223-6. პატარა ფოთთან დაკავშირებით, გრიგოლია (1973b).

¹³⁶ Гамкрელიძე (1992a), 224, ნატეხებიდან: ibid. 35, აგრეთვე იქვე აღმოჩენილი თანამედროვე ადგილობრივი კერამიკის ნატეხების შესახებ; საილუსტრაციოდ მისი ტაბ. 4-8.

¹³⁷ Качарава и Квириквелиа (1991), 76-8, აქ ჩატარებულ სამუშაოს აჯამებენ.

იყო ცნობილი XIX საუკუნეშიც კი.¹³⁸ ეს უცნაური სახელწოდება, ბერძნების მიერ ადგილობრივი სახელის გადაკეთების მცდელობის შედეგად წარმოიქმნა, რაც, ცხადია, სხვა ადგილებთან მიმართებაშიც ხდებოდა, და არა მარტო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. შემდგომში იგივე სახელწოდება გაცილებით უფრო მოსახერხებელ კიკნოსად ჩანს სახეცვლილი, და მისი დაარსების მითში განმარტებულია, რატომ ეწოდა კოლონიას გედი. დასახლების დაარსება კონკრეტულად ვაჭრებს მიეწერება.¹³⁹ ამ ადგილს კარგი სასოფლო-სამეურნეო პოტენციალი გააჩნია. მის ძირითად მიმზიდველობას მდებარეობა განაპირობებს, რამდენადაც ფასისის ჩრდილოეთით კოლხეთის ჭაობიანი დაბლობის დონე პირველად აქ მაღლდება.

გიენოსის დასახლება განლაგებული იყო სამ ხელოვნურ ბორცვზე (A, B და C) და მიმდებარე დაბლობზე მდ. ჯიხიმურას (მდ. მოქვის შენაკადის) მარცხენა ნაპირზე, სადაც ის ზღვაში ჩაედინება.¹⁴⁰ რეგიონი დასახლებული იყო ადრებრინჯაოს ხანიდან, მაგრამ ეს დასახლება არ მოიცავდა C ბორცვს. ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში, იქვე ახლოს, ე.წ. „ქსოვილის ანაბეჭდიანი ჭურჭლების შემცველმა სადგომმა“ დაიღო ბინა.¹⁴¹ ძვ.წ. VI საუკუნის დასაწყისში ტერიტორია საფუძვლიანად გაწმენდილია ხე-ბუჩქისაგან: ამის შედეგად წარმოქმნილი ნაცროვანი შრე გიენოსის არქაული პერიოდის ფენის ქვეშ 10 სმ-მდე აღწევს. გაწმენდილ ტერიტორიაზე ხის ძელური ნახევარმიწურები აუშენებიათ. ნასახლარი ფენა დიდძალ იმპორტულ იონიურ კერამიკას და ადგილობრივი თიხიდან დამზადებულ მათ მინაბადებსაც შეიცავდა.¹⁴² სამეურნეო გადანაყარ ფენაში აღმოჩენილია აგრეთვე მოლუსკები, რომლებიც, როგორც წესი, ადგილობრივი მოსახლეობისთვის უცხო საკვებად აა მიჩნეული. ეს საყურადღებო განცხადებაა, მაგრამ მოლუსკების მოცემულობა წმინდა ადგილობრივ კონტექსტში გასააზრებელი რჩება. თუ ეს ფაქტი მართლა საგულისხმოა, მოლუსკების საკვებად გამოყენება შეიძლება ბერძნების იქ ყოფნაზე, ან, ყოველ შემთხვევაში, ძლიერ ზეგავლენაზე მოწმობს ჯერ კიდევ ძვ.წ. VI საუკუნის შუა

¹³⁸ Воронов (1976), 53.

¹³⁹ Mela, 1. 110; C. Шамба (1988), 6, მოთხროვის, იხ. გვ. 45-6.

¹⁴⁰ Воронов (1976), 43, გეგმისთვის.

¹⁴¹ Соловьев (1947).

¹⁴² შდრ. C. Шамба (1982a), 19, ოინოხოსის ადრეული ადგილობრივი მინაბადი, რომელიც აღმოჩენილია ოჩამჩირეში, 200 მეტრში ზღვის ნაპირიდან.

წლებისათვის, რაზეც კერამიკის აღმოჩენებიც მიუთითებს. დაახლოებით ძვ.წ. 400 წლისთვის ხდება მნიშვნელოვანი ცვლილება:

ტაბ. 2. დიდი „ცხენებიანი სამარხი“ ასევე დიდი გორაკი (სამარხი №12)

ც ბორცვზე ბინადრობა წყდება და სკვითური ყაიდის ცხენისთავეებიანი სამარხებით იცვლება.¹⁴³

ბერძენთა დასახლება ლიტერატურული ტრადიციით დამოწმებულია, მაგრამ არქეოლოგიური მანვენებლები წინააღმდეგობრივია. ორი ნასახლარი ც ბორცვის უძველეს ფენაში საკმაოდ კარგადაა შემონახული აქაური მაღალტენიანი პირობების წყალობით. ერთი შეხედვით, კოლხურ ხის საცხოვრებლებთან მეტი საერთო ჩანს, ვიდრე იმასთან, რაც შეიძლება ბერძენებისგან ყოფილიყო მოსალოდნელი, მაგრამ დაკვირვება გვიჩვენებს ადგილობრივ პირობებთან ბერძენთა ადაპტაციას და სხვა ადგილებში დამოწმებულია მსგავსი ერთოთახიანი ქოხები, რომლებიც აშკარად ბერძენთა საცხოვრისებს წარმოადგენდა მათი დასახლების ადრეულ წლებში. გიენოსში ყველაზე უკეთესად შემონახული ნაგებობები მართკუთხაა და SW–SE ორიენტირებული, შესასვლელით NW მხრიდან. აგებულია მუხის მორებით, რომლებიც პირდაპირ მიწაზეა დაგებული და სამ წყებამდეა შემონახული. ოთახის შიგნით იატაკი მიწის ზედაპირიდან დაღრმავებულია 60 სმ-მდე. აქ აღმოჩენილია ჩალის მასა, რაც ალბათ გადახურვას შეადგენდა. კედლები შიგნიდან თიხით ყოფილა შეღესილი. შეღესილობა შემორჩენილია ალაგ-ალაგ. მთელი ნაგებობა დაახლოებით 6 მ სიგრძისა და 2 მ სიგანისა იყო. მეორე, შედარებით უარესად დაცული ნაგებობა, იგივე სტრუქტურის და ჩალისნასურავიანია. მახლობლად აღმოჩენილი მოწნული ღობე, როგორც ჩანს, გარშემოვლებული ჰქონდა საცხოვრებელ ნაგებობას და ასევე სანაგვე ორმოს, რომელიც დიდი რაოდენობით (დაუზუსტებელი) შეიცავდა ცხოველების ძვლებს, რქებს, ყურძნის წიპწებს, თხილისა და წაბლის ნატუტებს, ჩალას, დამტვრეულ თიხის ჭურჭლებს, აგრეთვე, თიხის ნივთის ფრაგმენტს, რკინის დანებს და ცულის პატარა ხის მოდელს.¹⁴⁴

ეს ნასახლარები და მასალა, რომელსაც ისინი შეიცავს, ადგილობრივი ბინადრობის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ამ შთაბეჭდილებას კიდევ უფრო აძლიერებს ერთსა და იმავე ფენაში შემონახული ადგილობრივი ტიპის ხის ჭურჭლები, ადრეული კოლხური კერამიკის დამახასიათებელი ტაღლოვანორნამენტის თი-

¹⁴³ იხ. С. Шамба (1988), таб. 18-24, საილუსტრაციოდ. ჩრდილოეთიდან კოლხეთზე კულტურული გავლენის შესახებ იხ. ქვემოთ, გვ. 189-90.

¹⁴⁴ С. Шамба (1988), 40-1.

ხის ჭურჭლები და ადგილობრივი ტიპის რკინის ნივთები.¹⁴⁵ თუმცა, სავსებით შესაძლებელია, რომ თუ ადგილობრივი ოსტატები ცდილობდნენ გიენოსში შემოტანილი ბერძნული ნაწარმის მინაბადების გაკეთებას, ბერძენ მოახალშენეებსაც ეცადათ თავიანთი ცხოვრების წესის ადგილობრივ ყაიდაზე გადაწყობა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აქაური ნასახლარების მხოლოდ მცირე ნაწილია გათხრილი. რეგიონში წარმოებული გამოუქვეყნებელი კვლევითი სამუშაოს შედეგები წამყვან არქეოლოგს – ს. შამბას აძლევს იმ ვარაუდის საფუძველს, რომ გიენოსის ნაქალაქარი საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას მოიცავს. და სწორედ ეს ტერიტორია მოექცა ბერძენთა ზეგავლენის ქვეშ ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოხანებში. გიენოსში ბერძნული და ადგილობრივი კულტურები მკაფიო გამოიჯენას ეწინააღმდეგება: კულტურული ოსმოსისის განვითარების პროცესი ჯერ კიდევ ძვ.წ. VI საუკუნის შუახანებიდან ჩანს დაწყებული.

დიოსკურია კიდევ უფრო ჩრდილოეთით მდებარეობდა ზღვის სანაპიროს გაყოლებით.¹⁴⁶ ლიტერატურული ტრადიციით, ეს მიღების კოლონიაა, ხოლო არგონავტები – კასტორი და პოლიდეკესი (დიოსკურები) მისი ზეადამიანი დამაარსებლები იყვნენ.¹⁴⁷ მისი ზუსტი ადგილმდებარეობა სადავოა, რასაც მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს ის გარემოება, რომ ვიწრო ზღვისპირა დაბლობისა და მის უკან მთავორიან უმეტეს ტერიტორიაზე დიდი თანამედროვე ქალაქი – სოხუმი გადმოჰყვება. ხშირია განცხადებები იმის თაობაზე, რომ უძველესი ქალაქის დიდი ნაწილი ზღვაშია ჩაძირული, მაგრამ ეს შორს სცილდება ფაქტობრივ მონაცემებს. აქტიური წყალქვეშა ძიების მიუხედავად, არავითარი ჩაძირული ქალაქი არ აღმოჩენილა. არსებული მონაცემები გვიჩვენებს, რომ აქ ზღვამ წინანდელ დონესთან შედარებით რამდენიმე მეტრით თუ აიწია და შეიძლება ხმელეთის 150 მეტრი მიიტაცა. რასაკვირველია, ამ მანძილს შეიძლება გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდეს აქ არსებული ადრეული და-

¹⁴⁵ С. Шамба (1988), 44-6.

¹⁴⁶ Качарава, Квириквелиа (1991), 86-9, შემავჯამებელი არქეოლოგიური მიმოხილვა.

¹⁴⁷ Arrian, *Periplus* 10; Anon. *PPE* 7; თუმცა განსხვავებულია Plin. *NH* 6. 15 ‘urbs Colchorum’. Ps. Scylax, 81, მას ახასიათებს უბრალოდ როგორც პოლისს, სხვა პოლისებს კი – როგორც ბერძნულს ან ბარბაროსულს.

სახლების ძიებისას,¹⁴⁸ მაგრამ ელინისტური ხანის ქალაქი დიოსკურია, ისევე როგორც დღევანდელი ქალაქი, ძალიან დიდ მანძილზე ჩანს გავრცელებული ზღვის ნაპირის გაყოფებით. ჯერ კიდევ ბერძნების გამოჩენამდე, ძვ.წ. II ათასწლეულის შუახანებიდან მაინც, მჭიდროდ დასახლებული ჩანს როგორც სანაპირო ზოლი, ასევე მის უკან მიმდებარე მთაგორიანი ტერიტორია.¹⁴⁹ რეგიონში მოსახლეობის სიმჭიდროვე და დიფერენციაციის მაჩვენებელი სამარხეული ინვენტარი მიჩნეულია საქალაქო წყობის ჩამოყალიბების საწყის ნიშნად.¹⁵⁰ ძვ.წ. VI საუკუნეში კი რეგიონში მოსახლეობის შემდგომი მატება ჩანს, რაც, შესაძლოა, იმიგრაციით იყო განპირობებული, ვინაიდან შემოდის დაკრძალვის წესი, რომელიც აქ მანამდე დამოწმებული არ ყოფილა: გუად-ისუზე გაითხარა სამარხები, რომელთაგან სრულკრემაციული მრგვალი ორმოსამარხები, როგორც ჩანს, ქალებისა იყო, ხოლო ნახევრადკრემაციული ოვალური ორმოსამარხები – მამაკაცებისა.¹⁵¹ ძვ.წ. VI საუკუნეშივე უშუალოდ აღმოსავლეთიდან იმიგრაციის ვარაუდის საფუძველს იძლევა მერხეულში, მდ. მაჭარას მარცხენა ნაპირზე აღმოჩენილი კოლექტიური სამარხი, რომელიც აღმოსავლეთით, კოლხეთის დაბლობზე, მაგალითად – ურეკის და ნიგეზიანის, აგრეთვე სვანეთში, ლარილარის ცნობილი სამარხების ტიპს შეესატყვისება.¹⁵² ამავე დროს, მერხეულის სამარხში წარმოდგენილი რკინის ცულები, დანები და ორნამენტაცია პოტენციურად ჩრდილოეთიდან იმიგრაციის გამომხატველია, რამდენადაც ჩრდილო-კავკასიის მთისწინეთის და კოლხეთის ჩრდილოეთ პერიფერიის სხვა ადგილებში დადასტურებულ სკვითურ ტიპებს იმეორებს.¹⁵³ ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის კოლხეთის ჩრდილო-დასავლეთ პერიფერიის კულტურას ახასიათებენ, როგორც კოლხურ-ყობანური კულტურის აფხაზურ ვარიანტს.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Gamkrelidze (1992b), 108, ავტორმა დააფიქსირა მძლავრი (დაახლოებით 2 მ სისქის) კედელი, სოხუმის ზღვის ნაპირიდან სულ რაღაც 20 მ დაშორებით; ეს არ შეიძლება ბუნებრივი გაშიშვლებული ქანები იყოს, რამდენადაც აგურის ჩანართებს შეიცავს.

¹⁴⁹ მაგ., სოხუმის მთა: Инадзе (1968), 98.

¹⁵⁰ Квирквелиა (1979), 318 და მის მიერ დასახელებული ლიტერატურა.

¹⁵¹ Квирквелиა (1979), 318.

¹⁵² ბარამიძე (1977); Квирквелиა (1979), 318.

¹⁵³ ბარამიძე (1977), 34-62.

¹⁵⁴ Г. Шамба (1979a), 342. კოლხურ-ყობანური კულტურის სათანადო მიმოხილვისთვის იხ. Sulimirski (1976), 358-402.

გარდა ამისა, ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის არქაული პერიოდის სამარხები, როგორც წესი, რკინის იარაღს შეიცავს. ეს შეიარაღება, მოსახლეობის აშკარა სიმჭიდროვესთან ერთად, საფუძვლად დაედო ვარაუდს, რომ ბერძენ კოლონისტებს ძნელად რომ შეძლებოდათ ქვეყნის დაპყრობა და ძალით დაკავება: შედარებით უფრო მშვიდობიანი მორიგება უნდა ვიგულისხმოთ. ამ თვალსაზრისის სასარგებლოდ მეტყველებს ბერძნულის და ადგილობრივის სიახლოვე, ყოველ შემთხვევაში, რეგიონში მაინც.¹⁵⁵

ყველაზე ადრეულ დათარიღებულ კერამიკას სოხუმის ყურის მიდამოებიდან, სადაც ჩვეულებრივად დიოსკურიის უძველეს ნაქალაქარს ათავსებენ, შეადგენს არა უადრეს ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოხანების ქიოსური ამფორების ორი ძირი. ამ რეგიონის ძეგლებზე ბერძნული კერამიკა, ძირითადად შავლაკიანი ჭურჭლების და ამფორების სახით, სისტემატურად მხოლოდ ძვ.წ. V საუკუნის შუახანებიდან ჩნდება. აღსანიშნავია, რომ იმპორტული კერამიკა სრულიად არ გვხვდება ამ ყურის რეგიონში გათხრილ სამარხებში, რომლებიც თითქოს ძვ.წ. VI საუკუნეს განეკუთვნება.¹⁵⁶ საჭიროა შემდგომი ძიება, განსაკუთრებით, მდ. კელასურის შესართავთან, სადაც, გადმოცემის თანახმად, აღმოჩენილია, როგორც აღწერენ, ატიკური ტიპის ბრინჯაოს მუზარადები. იქვე, მახლობლად, მდ. ბესლეთის შესართავთან, აღმოჩნდა ცნობილი სოხუმის სტელა და აგრეთვე დემეტრეს ტერაკოტული გამოსახულება, რომელიც წინასწარულად ძვ.წ. V საუკუნით არის დათარიღებული.¹⁵⁷ სანაპირო ზოლის არქეოლოგიურ კვლევას ძალზე აძნელებს გრუნტული წყლების მაღალი დონე, რაც, ინტენსიურ თანამედროვე დასახლებასთან ერთად, ხელს უშლის აქ ადრეული ფენების გათხრას.

სოხუმის მახლობლად აღმოჩენილი V საუკუნის მასალისგან განსხვავებით, ეშერაში, უშუალოდ სოხუმის ყურის ჩრდილოეთით, ზღვის ნაპირის გაყოფებით, გამოვლენილია იმპორტული აღმოსავლურბერძნული და ატიკური შავლაკიანი კერამიკის შემცველი VI საუკუნის ფენა. იმპორტული კერამიკა ამ ფენაში მთელი კერამიკული მასალის დაახლოებით ათ პროცენტს შეადგენს, დანარჩენი კი ადგილობრივი ნაწარმია. აქედან გამომდინა-

¹⁵⁵ С. Шамба (1988), 230-1.

¹⁵⁶ სოხუმის მთაზე, გუად-იხუსა და კრასნი მაიაკზე (წითელი შუქურა), თუმცა ამ სამარხების დათარიღება სათუოა, *pace* Квирквелиა (1979), 320-1.

¹⁵⁷ Квирквелиა (1979), 321; Г. Шамба (1979a), 342; ქვემოთ, შენიშვნა 163.

რე, დამკვიდრდა წარმოდგენა ეშერაში ძვ.წ. VI საუკუნის ბერძნული კოლონიური დასახლების შესახებ, თუმცა იმპორტული კერამიკა ასეთის არსებობას არ ცხადყოფს.¹⁵⁸ ძველი მდებარეობს გაბატონებული ბუნებრივი ბორცვის თავზე, რომელიც ზღვას გადაჰყურებს. ელინისტურ პერიოდში ის აკროპოლისად გადაიქცა შთამბეჭდავი სასიმაგრო სისტემით და საზოგადოებრივი ნაგებობებით, VI საუკუნის ფენა კი ძალზე მოკრძალებულია. და მაინც, თავისთავად ამ ფენის არსებობა ახსნას მოითხოვს. რადგან ეშერა მომავალი დიოსკურიის ფოკუსურ წერტილად გამოიყურება და რამდენადაც სოხუმის ყურის მიდამოებში VI საუკუნის იმპორტული კერამიკა საერთოდ არ გვხვდება, თუ ზღვაში არ არის ჩაძირული, საესებით შესაძლებელია ეშერა ადრეული ბერძნული დასახლების მთავარი პუნქტი ყოფილიყო, რომელიც შემდგომში დიოსკურიაში გადაიზარდა.

იმ ადგილზე, სადაც VI საუკუნის ეშერას დასახლება იყო განთავსებული, მანამდე კოლხურ-ყოზანური ტიპის მოსახლეობა ბინადრობდა, რომელიც VI საუკუნეში ბერძნული კერამიკის შემოსვლამდე ბერძნული გავლენის არავითარ ნიშნებს არ ავლენს.¹⁵⁹ ამდენად, აქ მოსახლეობის უწყვეტობა ჩანს. უფრო მეტიც, დასახლების აღმოსავლეთით, სულ რაღაც 800 მეტრის მანძილზე, მეზობელ ბორცვზე VI საუკუნის მიწურულს ადგილობრივი ელიტის წარმომადგენელი დაუკრძალავთ.¹⁶⁰ კოლონიზაციის იმ მოდელის გათვალისწინებით, რომლის მიხედვით ბერძნული და ადგილობრივი მკაფიოდ იმიჯნება, დასახლებასთან სამარხის სიახლოვე დადებით ურთიერთობათა მაჩვენებლადაა მიჩნეული ბერძენ მოახალშენეთა და ზოგიერთ ადგილობრივ ელიტარებს შორის მაინც.¹⁶¹ ეს საკმაოდ მიზანშეწონილი ვარაუდია, მაგრამ არანაკლებ შესაძლებელია, რომ მიცვალებული სიცოცხლეში VI საუკუნის ეშერას ბინადარი იყო და ცხოვრობდა გარემოში, რომელიც კულტურულად ადგილობრივ, ბერძნულ და, შესაძლოა, სკვითურ კულტურათა ნარევს წარმოადგენდა. მისი სამარხის ღირსშესანიშნაობას წარმოადგენს დიდი შავფიგურული ზარისებრი ამფორა (ტაბ. 3 და 4), რომელიც დამზადებული იყო ათენში დაახლოებით ძვ.წ. 525 წელს, რაც გვაძლევს *terminus post quem* სამარხისთვის. სამარხი კოლხეთის

¹⁵⁸ Г. Шамба (1980).

¹⁵⁹ Ibid. 56.

¹⁶⁰ Г. Шамба (1983).

¹⁶¹ Ibid. 37.

სხვა ადგილებში აღმოჩენილი ძვ.წ. VI და V საუკუნეების სამარხების ტიპს განეკუთვნება. მიცვალებული ორმოსამარხის ცენტრში იყო მოთავსებული და მორთული იყო სამკაულით, რომლის შემადგენლობიდან ერთი ოქროს და ორი ვერცხლის ნივთია აღმოჩენილი. ამავე სამარხში აღმოჩნდა მეორე, როგორც ჩანს, სამკაულის გარეშე დაკრძალული მამაკაცის, ინტერპრეტაციის თანახმად – მონის ჩონჩხი. სამარხი შეიცავდა ერთი ზრდასრული და მეორე, უფრო პატარა ცხენის ჩონჩხებს, სხვა ცხოველების ძვლებთან ერთად. სამარხეული ინვენტარიდან აღსანიშნავია, აგრეთვე, 9 სმ სიგრძის გამოთლილ-მოჩუქურთმებული ტახის ეშვი, რომელიც სკვითურის ასოციაციას იწვევს.¹⁶²

ისევე, როგორც გიენოსში, VI საუკუნის იმპორტული კერამიკა წარმოდგენილია ადგილობრივ კერამიკასთან და სხვა ადგილობრივ მასალასთან ერთად. ფასისის მსგავსად, დიოსკურიასშიც ბერძნული ახალშენის დაარსების მხოლოდ *terminus ante quem* ჩანს არქეოლოგიურად დამოწმებული. სოხუმის სტელას, სტილისტური ანალიზის საფუძველზე, დაახლოებით, ძვ.წ. 425 წლით ათარიღებენ, მაგრამ იგი 30-ოდე წლით გვიან უფრო უკეთესად თარიღდება. დამზადებულია ატიკაში ან იონიაში.¹⁶³ ეს მარმარილოს სტელა ერთობ კარგად გამოხატავს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ელიტის მადას პრესტიჟული იმპორტის მიმართ: მათ გაცილებით უფრო მეტი უნდოდათ, ვიდრე უბრალოდ კერამიკა. გარდა ამისა, ასეთი სტელის შეძენის სურვილი მნიშვნელოვან ბერძნულ გავლენაზე და შესაძლოა, დიოსკურიასში ბერძენთა ყოფნაზე მიუთითებდეს ძვ.წ. V საუკუნის დასასრულისთვის მაინც. ჩვენ მხოლოდ ვარაუდი შეგვიძლია, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო ის შორმანძილიანი კავშირი დიოსკურიასა და ბერძნულ სამყაროს შორის, ამგვარი სტელის იმპორტირებას რომ ესაჭიროებოდა. ლიტერატურული ტრადიციის და ეშერაში ბერძნული ნაწარმის თვალნათლივი გავლენის მოცემულო-

¹⁶² Ibid. 33.

¹⁶³ О. Лордкипанидзе (1968). ეს სტელა 1935 წელს აღმოჩნდა შემთხვევით, ზღვაში, ნაპირიდან 7 მეტრში, მდ. ბესლეთის შესართავთან: მისი სიმაღლეა 1.57 მ, სიგანე 91 სმ, სისქე 12 სმ. დამზადებულია მოთეთრო წვრილმარცვლოვანი მარმარილოსგან. Frazer (1977), 9 და 89-90, ეთანხმება დათარიღებას. სტელის კარგი დაცულობა მიჩნეულია იმის მანიშნებლად, რომ იგი ხმელეთიდან ზღვამ სულ ცოტა ხნის წინ წაიღო (ჩარეცხა), რომ მალევე გამოერიყა სანაპიროსთან, იქ, სადაც აღმოჩნდა კიდევ. საკითხი, თუ როგორ ინახება ზღვაში მარმარილო, გაურკვეველია.

ბიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილი ჩანს, რომ ბერძნული დასახლება სოხუმის ყურეში VI საუკუნიდან მაინც ვივარაუდოთ.

ბერძენთა იქ ყოფნა ძვ.წ. V საუკუნეში, წინა საუკუნეში ბერძნულ-კოლხურ ურთიერთობათა ამსახველ ნიშნებთან ერთად, ფასისის სამხრეთით ზღვისპირა ზოლშიც კარგადაა დამოწმებული. თუმცა ლიტერატურული ტრადიცია კოლონიზაციის შესახებ ფასისის სამხრეთით, გაცილებით უფრო ნაკლები ინფორმაციის მომცემია: როგორც ჩანს, ისეთ თემებთან გვაქვს საქმე, რომლებმაც არათუ ფასისის და დიოსკურიის, არამედ გიენოსის მიერ მოპოვებულ სახელსა და მასშტაბებსაც კი ვერ მიადწიეს. მათი შედარებითი წარუმატებლობა, შესაძლოა, ამ დასახლებების ნაკლებად ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობით იყო განპირობებული, რის შესახებ უფრო ვრცლად ქვემოთ ვისაუბრებთ.

პირველი მნიშვნელოვანი პუნქტი ფასისის სამხრეთით ფიჭვნარია, რომელიც თანამედროვე ქალაქ ქობულეთის განაპირას, მის ჩრდილოეთ მხარეზე მდებარეობს, მდ. ჩოლოქის შესართავთან. ფიჭვნარი ყურადღებას იპყრობს არა მარტო ზღვისპირა და მდინარისპირა, არამედ, აგრეთვე, შემადგენელი ტერიტორიული მდებარეობითაც. მნიშვნელოვანი დამთხვევაა, რომ ისევე როგორც გიენოსის შემთხვევაში ფასისის ჩრდილოეთით, ფასისის სამხრეთითაც პირველი კოლონიური დასახლება მდებარეობს პირველ პუნქტში ჭაობიანი ტერიტორიის განაპირას, სადაც ხმელეთი კოლხეთის დატბორილი დაბლობის დონეზე მაღლა იწევს.¹⁶⁴

დასახლების ანტიკური სახელწოდება უცნობია. როგორც განისაზღვრა, საკუთრივ დასახლება მდებარეობდა მდინარე ჩოლოქის შენაკად ოჩხამურის მარჯვენა ნაპირზე, რომელიც ჩოლოქს მარცხნიდან ერთვის ნამოსახლარის მახლობლად, ზღვისკენ განფენილ ტერიტორიაზე. ზღვის სანაპიროს დაბლობთან შედარებით რამდენიმე მეტრით უფრო მაღალი მდებარეობა აქ უფრო მშრალ პირობებს ქმნის. საკუთრივ დაბლობი კი, ოჩხამურ-ჩოლოქის ხერთვისის გაღმა, სამაროვნად იყო გამოყენებული ისევე, როგორც ნაპურვალას ბორცვის შემადგენელი, რომელიც მდ. ჩოლოქის ნაპირსა და დაბლობს შორისაა მოქცე-

¹⁶⁴ აქაურ ჭაობიან ნიადაგებთან და დასახლების საკითხებთან დაკავშირებით: Василевский (1913), განსაკუთრებით 37; ამ ტერიტორიაზე თანამედროვე დრენაჟის შესახებ: Pyshnova (1964). Джаошвили (1990) წარმოგვიდგენს კოლხეთის ფიზიკური გეოგრაფიის დეტალურ მიმოხილვას.

ული. ნამჭედურის სახელწოდებით ცნობილი ბორცვი ფიჭვნარის დასახლების ერთადერთ ნაწილს წარმოადგენს, სადაც რამდენადმე სისტემატური ხასიათის გათხრებია წარმოებული. ნამჭედურის გარდა, გარკვეული კვლევითი სამუშაოა ჩატარებული ჩოლოქის მარცხენა ნაპირზე (ე.წ. „ჩოლოქისპირი“). ამათგან განსხვავებით, შედარებით ინტენსიური გათხრები განხორციელდა დასახლებასთან დაკავშირებულ სამაროვანზე. შესაბამისად, დასახლებას ყველაზე უკეთ აქ დაკრძალულთა და მათი დაკრძალვის წესების საშუალებით ვეცნობით.

და მაინც, ნასახლარ ძეგლებზე გარკვეული ზოგადი დაკვირვება შესაძლებელია. სახეზეა ადგილობრივი კერამიკული წარმოების, მათ შორის, ქურების, მრავალრიცხოვანი ნაშთები.¹⁶⁵ აღმოჩენილია კოლხური ძეგლებისათვის ასე დამახასიათებელი ქვევრების ფრაგმენტები: ქვევრები, რომელთაც ამ რეგიონში დღესაც ხმარობენ, თითქმის მიწის ზედაპირამდეა ხოლმე მიწაში ჩაფლული. ხელსაფქვაების ქვები ფიჭვნარში კოლხეთისთვის დამახასიათებელ სასოფლო-სამეურნეო იარაღებთან ერთად არის წარმოდგენილი.¹⁶⁶ ეჭვს გარეშეა, რომ ფიჭვნარის მოსახლეობა სოფლის მეურნეობას მისდევდა ბერძნების მოსვლამდეც, მათი იქ ყოფნის დროსაც და შემდეგშიც. საქსოვი დაზვის საწაფები ფეიქრობაზე მიუთითებს, მაგრამ მხოლოდ V საუკუნის შემდგომ.

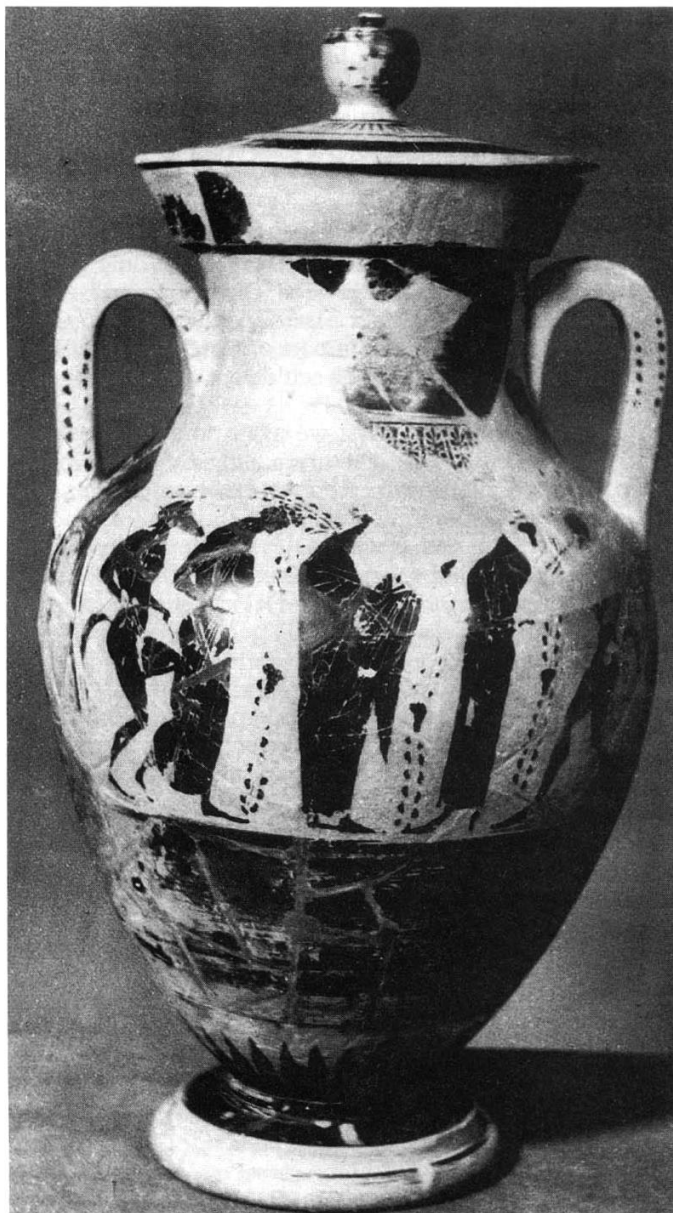
როგორც საერთოდ კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში, აქაც ზღვასთან ახლოს დიუნებზე დამოწმებულია „ქსოვილის ანაბეჭდიანი ჭურჭლების შემცველი“ ნასახლარების ტიპის ძეგლები. ისევე, როგორც სხვაგან, ამ ნასახლარებმა არსებობა შეწყვიტა ძვ.წ. VI საუკუნეში, იმ დროს, როდესაც მათგან დაახლოებით ერთი კილომეტრის მანძილზე ხმელეთის სიღრმეში მდებარე ნამჭედურის ბინადრობა გრძელდებოდა.¹⁶⁷ ნამჭედური ტიპური სამოსახლო ბორცვია, რომელიც ბერძნების მოსვლამდე დიდი ხნით ადრე იყო დასახლებული. უძველესი ფენა აქ დაახლოებით ძვ.წ. II ათასწლეულის შუახანებით თარიღდება.¹⁶⁸ ბორცვი უწყვეტად ჩანს დასახლებული ძვ.წ. II საუკუნემდე და მოგვიანებითაც. ბერძნული კოლონიზაციის პროცესით გამოწვეული ზარალი, მართალია, არ შეინიშნება, მაგრამ იმპორტული კერამიკა და ცალკეული ბერძნული ასოები თიხის ჭურჭლებზე ბერძნული

¹⁶⁵ Кахидзе (1965), 7.

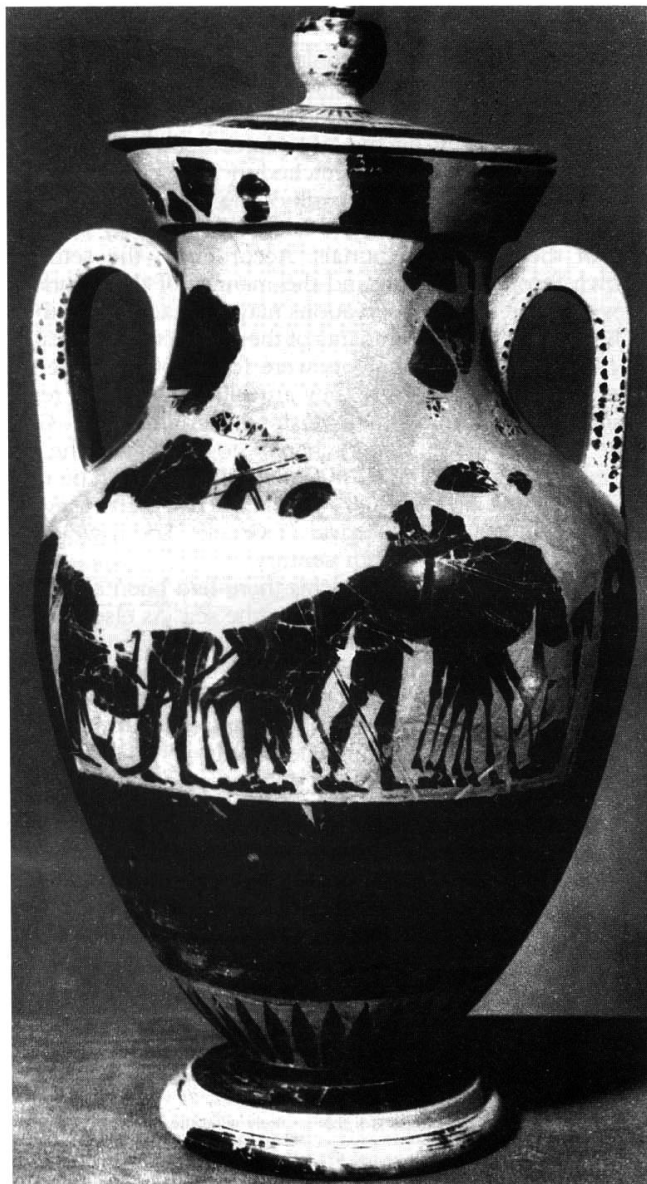
¹⁶⁶ განსაკუთრებით ცულებთან, თოხისპირებთან, გორფსაჭრელებთან (რადგან ესენი ე.წ. „სეგმენტისებრი საგნებია“): Ibid, 7-11.

¹⁶⁷ Рамишвили (1975); თავაძაშვილი (1991).

¹⁶⁸ Микеладзе и Хахутаишвили (1985), 7; ამ ბორცვების შესახებ იხ. გვ. 73-5.

ტაბ. 3. შავეფიგურიანი ზარისებრი ამფორა აღმოჩენილი
ეშერის მახლობლად. დიონისური სცენა

ტაბ. 4. შავფიგურიანი ზარისებრი ამფორა აღმოჩენილი
ეშერის მახლობლად. სამხედრო სცენა (?)

გავლენის მაჩვენებელია.¹⁶⁹ ამ ბორცვზე საუკუნეების მანძილზე იგებოდა ნიშანდობლივად „კოლხური“ ტიპის ხის მართკუთხა პატარა სახლები, ხოლო ძვ.წ. III საუკუნისთვის ზოგიერთი მათგანი კრამიტით იყო გადახურული.¹⁷⁰

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ფიჭვნარში სამარხების გათხრებს ეთმობა. როგორც გათხრელი ა. კახიძე მიიჩნევს, აქ ჩატარებული სამუშაოს შედეგად გამოვლენილია ძვ.წ. V საუკუნის ორი სამაროვანი, რომლებიც ერთმანეთისგან სულ რაღაც 150 მეტრის მანძილითაა დაშორებული. ამ თვალსაზრისის თანახმად, ერთი სამაროვანი ბერძნულია, მეორე კი არსებითად კოლხური.¹⁷¹ თარიღი სანდოა იმპორტული კერამიკის და მონეტების წყალობით, მაგრამ ინტერპრეტაცია პრობლემატურია. აქ შეიძლება ორი კი არა, ერთი სამაროვანია, რადგან მათ შორის ტერიტორია შეუსწავლელია: დიდი ფართობი მისასვლელი გზითაა დაფარული. სინამდვილეში, სხვაობა ბერძნულსა და კოლხურ სამაროვნებს შორის ფაქტობრივად იმაზე ნაკლებია, ვიდრე ერთად აღმოჩენილ სამარხებს შორის მაგალითად, წითელი შუქურას (კრასნი მაიაკის) წინარე-ბერძნულ სამაროვანზე, სადაც ძვ.წ. VIII-VI საუკუნეების 91 სამარხიდან 65 ინჰუმაციურია და 26 კრემაციული;¹⁷² ნიშნები, რომლებიც ფიჭვნარის ბერძნული და კოლხური სამარხების განსხვავების მაჩვენებლადაა ჩათვლილი, ნაკლებად მეტყველებს ასეთი გამიჯვნის სასარგებლოდ. ფიჭვნარში სხვაობანი უფრო სოციალურ-ეკონომიკური დიფერენციაციით უნდა იყოს განპირობებული, როგორც ეს წითელი შუქურას მიმართაა საზოგადოდ მიჩნეული. აღსანიშნავია, რომ „ბერძნული“ სამარხები უმეტესწილად უფრო მდიდრულია, უფრო მრავლად შეიცავს იმპორტულ ნაწარმს და დაკრძალვის წესების

¹⁶⁹ Ibid., ტაბ. 18-19 გრაფიკებისთვის; კახიძე (1971) ზოგადად მიმოიხილავს შედეგებს არა მარტო ნამჭედურიდან, არამედ სხვა ადგილებიდანაც, სადაც კლასიკური და ელინისტური პერიოდის ნაქალაქარია საგულებელი.

¹⁷⁰ Кахидзе (1965), 12.

¹⁷¹ კახიძე (1975) აქვეყნებს შვიდ ყველაზე მდიდრულ „ბერძნულ“ სამარხს; Кахидзе (1981) აქვეყნებს მასალას „კოლხური“ სამარხებიდან. ბევრი გამოუქვეყნებელი რჩება. მადლობას მოვასხენებ ა. კახიძეს და ფიჭვნარის ექსპედიციის წევრებს სტუმართმოყვარეობისა და ძეგლის თაობაზე მრავალგზის აზრის გაზიარებისთვის.

¹⁷² Квириквелиა (1979), 317-18. თანამედროვე სოხუმის ცენტრიდან დასავლეთით 5 კმ მანძილზე მდებარე ამ ძეგლთან დაკავშირებული მრავალი პრობლემის შესახებ იხ. Г. Лордкипанидзе (1978), 46-52. დაკრძალვის წესების მსგავს სახესხვაობას ვხვდებით ახანარხუს სამარხებში, სოხუმიდან მოშორებით, მდ. მაჭარას ხეობაში: Г. Шамба (1970), 15-16.

უფრო გულმოდგინე დაცვით ხასიათდება, ვიდრე „კოლხური“ სამარხები. ამასთან, „ბერძნული“ სამარხები რაც უფრო უახლოვდება გაუთხრელ ფართობს და შესაბამისად, მათ იქით განლაგებული „კოლხური“ სამარხების ტერიტორიას, მით უფრო შესამჩნევად ღარიბდება მათი ინვენტარი.

ძირითადი განსხვავებები შემდეგში მდგომარეობს: პირველი, „ბერძნული“ სამარხები დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთის მიმართულებით, იმ დროს, როდესაც „კოლხურ“ სამარხებს მკაცრად განსაზღვრული ორიენტაცია არ ახასიათებს. მაგრამ ეს განსხვავებული ორიენტაცია არასაკმარისია ბერძნული და კოლხური სამარხების განსასხვავებლად, რამდენადაც, სხვა ძეგლებზე კოლხური სამარხების აღმოსავლეთ-დასავლეთის მიმართულებით დამხრობა ჩვეულებრივი მოვლენაა. ასეთ ორიენტაციაში არაფერია განსაკუთრებულად ბერძნული ან არაკოლხური.¹⁷³ მეორე, „ბერძნული“ სამარხი ორმოები, უმეტესწილად, კოლხური სამარხებისთვის გაჭრილ ორმოებზე უფრო დიდი ზომისაა.¹⁷⁴ ზოგიერთ „ბერძნულ“ სამარხში დიდი რკინის ლურსმნებია აღმოჩენილი, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ დაკრძალვა ხის კუბოში მიცვალებულის გამართულ მდგომარეობაში ჩასვენების წესით წარმოებდა. უფრო დიდი ორმოების გაჭრის აუცილებლობა ამითაა ახსნილი. ამისგან განსხვავებით, „კოლხურ“ სამარხებში მიცვალებულები მოხრილ მდგომარეობაში დაწვენის გზით არიან დაკრძალული. მრავლისმეტყველია, რომ მცირე ზომის ორმოები ბერძნულ სამარხებს შორისაც არის დამოწმებული, განსაკუთრებით „ბერძნული“ სამაროვნის განაპირას, „კოლხური“ სამაროვნისკენ მიმართულ მხარეს. მესამე, „ბერძნული“ სამაროვანი შეიცავს ალაპისთვის განკუთვნილ არეებს, რომლებიც არ ჩანს „კოლხურ“ სამაროვანზე. სამაგიეროდ, ალაპები (საალაპო მოედნები, მთარგ.) სხვა კოლხურ კონტექსტებშია დამოწმებული.¹⁷⁵ მეოთხე, „ბერძნულ“ სამარხებს შორის, რომლებიც უპირატესად ინჰუმაციურია, კრემაციული სამარხებიც იყო გამოჩენილი, ხოლო „კოლხურ“ სამაროვანზე ასეთები არ აღმოჩენილა. და მაინც, კრემაციის დაუდასტურებლობა კოლხური იდენტობის გამომხატველად არ გამოდგება, ვინაიდან კრემაცია, როგორც კრასნი მაიაკის მაგალითი გვიჩვენებს, კარგა ხნის მანძილზე საკმაოდ გავრცელებული იყო კოლხეთში. მეხუთე – სა-

¹⁷³ Кахидзе (1981), 8.

¹⁷⁴ Ibid. 16.

¹⁷⁵ ურეკი: მიქელაძე (1985); შდრ. Микеладзе (1990).

მარხეული ინვენტარია. „კოლხური“ სამარხები მნიშვნელოვანი რაოდენობის სამკაულს შეიცავდა, ხოლო „ბერძნული“ სამარხები – მხოლოდ მცირე ოდენობით, თუმცა აქ აღმოჩენილი ოქრო-ვერცხლი მნიშვნელოვნად აღემატებოდა პასტის (მინის) ნაკეთობებს, რომლებიც „კოლხურ“ სამარხებში ჭარბობდა. ამავე დროს, თუ „კოლხური“ სამარხები უმთავრესად კოლხურ კერამიკას შეიცავდა (მცირე რაოდენობით წარმოდგენილ იმპორტულ კერამიკასთან ერთად), მდიდრული „ბერძნული“ სამარხები უპირატესად იმპორტულ კერამიკას შეიცავდა (მცირე რაოდენობის ადგილობრივ კოლხურ ჭურჭლებთან ერთად). ამასთან, ბერძნულ ჭურჭლებს შორის ათენური კერამიკის ისეთი შესანიშნავი ცალკეული ნიმუშებიც იყო, როგორიცაა ნიობიდების მხატვრის ცნობილი წითელფიგურული კრატერი¹⁷⁶ და ატიკური თეთრფონიანი ლეკითოსები.¹⁷⁷ ამფორები „კოლხურ“ სამარხებში იშვიათობას წარმოადგენს, „ბერძნულ“ სამარხებში კი გაცილებით უფრო მეტია, ბერძნული გრაფიტოები – სახელები და ცალკეული ასოები – ორივე სამაროვანზე გვხვდება, მაგრამ ბერძნულ სამარხებში გაცილებით უფრო ხშირად. არ იგრძნობა ყურადღება ფიჭვნარში ბერძნული კერამიკის ტიპების ვარიანტების (მინაბაძების, მთარგ.) წარმოების შესაძლებლობის მიმართ. თუ ისეთ შორეულ პუნქტში, ქვეყნის სიღრმეში, როგორც მზეთამზეა, ძვ.წ. V საუკუნეში ლეკითოსის ადგილობრივი ვარიანტი დამზადდა, და თუ გიენოსში აღმოჩენილია მინაბაძები, იგივე ამდენადვეა მოსალოდნელი ფიჭვნარშიც.¹⁷⁹

როგორც „ბერძნულ“, ასევე „კოლხურ“ სამარხებში სისტემატურ აღმოჩენებს წარმოადგენს მონეტები, რომლებსაც მიცვალებულებს პირში ჩადებით ატანდნენ.¹⁸⁰ თითქმის ყველა მათგანი ნაცნობი ტრიობოლია, შუბლზე ადამიანის თავის და ზურგზე ხარის თავის გამოსახულებით.¹⁸¹ კვლავინდებურად ყურადღებას იქცევს არა სხვაობა „ბერძნულსა“ და „კოლხურ“ სამარხებს

¹⁷⁶ Кахидзе (1973): ნაწარმოებია დაახლ. ძვ.წ. 460 წ.

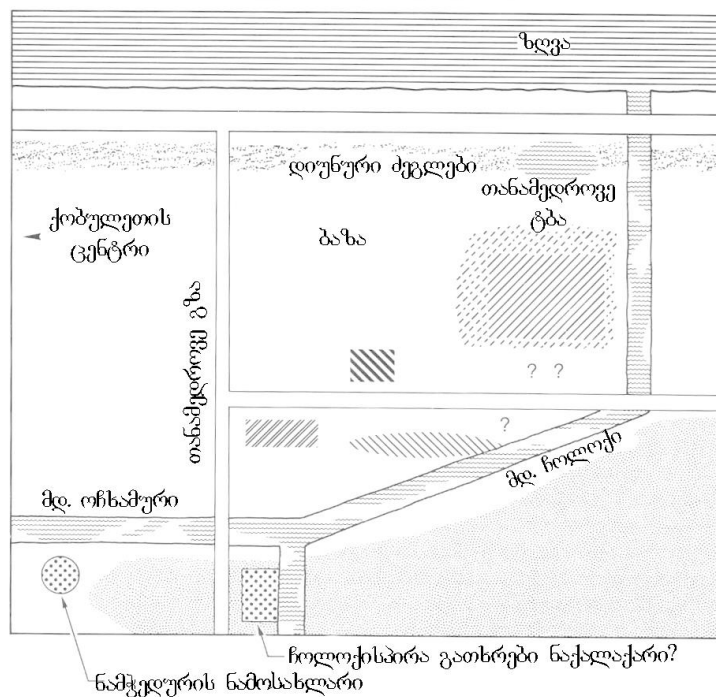
¹⁷⁷ სიხარულიძე (1984); id., (1987), რომელთაგან ერთი „კოლხური“ სამარხიდანაა. დაკრძალვის სცენა არცერთზე არ არის გამოსახული: Boardman and Kurtz (1971), 102-5; შდრ. Boardman (1980), 6, 229, 237-8.

¹⁷⁹ ნასიძე, ლიჩელი (1990) მზეთამზეში ჩატარებული სამუშაოს შესახებ: ორივეს მადლობას მოვასხენებ ჩემთვის იქაური „ლეკითოსის“ ჩვენებისთვის და არა მარტო ამისთვის.

¹⁸⁰ ერთ შემთხვევაში, 56-ე კოლხურ სამარხში, მარცხენა ხელში.

¹⁸¹ გამონაკლისების შესახებ იხ. იაშვილი (1987); Кахидзе (1981), 47.

საფეოდალური მაგისტრალი

- ძვწ. V საუკუნის ბერძნული სამარხები
- ნაპურვალას ძვწ. V საუკუნის კოლხური? სამარხები
- ძვწ. IV საუკუნის ბერძნული სამარხები
- ელინისტური სამარხები
- ?? გაუთხრელი ფართობი: კვლავ სამარხები?
- შემადგენელი ნიადაგი

სურ. 4. ფიჭვნარის სქემატური გეგმა

შორის, არამედ ორივესთვის საერთო საყურადღებო ნიშან-თვისება. გარდა ამისა, ამ საცნაურად არაკოლხური დაკრძალვის წესის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში თვით გაჩენის ფაქტიც კი მნიშვნელოვანი ბერძნული გავლენის დემონსტრირებას წარმოადგენს და სავარაუდოდ, რამდენიმე თაობის განმავლობაში, რამდენადაც, კარგად ცნობილია, რომ დაკრძალვის წესები ძნელად იცვლება.¹⁸²

ფიჭვნარის სამარხები ფაქტობრივად ერთ-ერთი იმ რამდენიმე მაჩვენებელთაგანია, რომლებიც კოლხეთში ძვ.წ. VI-V საუკუნეებში მიმდინარე დაკრძალვის წესების შედარებით ძირეულ ცვლილებაზე მიუთითებს. „ქარონის ობოლი“ უცხო იყო კოლხური დაკრძალვის პრაქტიკისთვის იმ დროს, როდესაც მრავალფეროვანი სამარხეული ინვენტარის დამარხვა, სასოფლო-სამეურნეო იარაღების ჩათვლით, ჩვეულებრივად იყო მიღებული. „ქარონის ობოლის“ ჩატანება კი სრულიად ახალ, ბერძნულ წესს წარმოადგენდა კოლხეთისთვის.¹⁸³ ამასთან, ფიჭვნარის სამარხები თუ უმეტესწილად ინჰუმაციურია, კოლხეთში მრავალი სხვა სამარხი, მაგალითად, ფიჭვნართან ახლოს, მის ჩრდილოეთით მდებარე ურეკსა და ნიგეზიანში გათხრილ სამაროვნებზე, ძვ.წ. VIII-VI საუკუნეების სამარხები კრემაციულია.¹⁸⁴ ითვლება,¹⁸⁵ რომ ეს ადრეული დაკრძალვის წესები ძვლების საგანგებო დამსხვრევას ითვალისწინებდა, თუმცა ბოლო დროს გამოთქმული მოსაზრების თანახმად, ასეთი მსხვრევა-განადგურება, შესაძლოა, უშუალოდ კრემაციის პროცესს გამოეწვია.¹⁸⁶ როგორც უნდა ყოფილიყო, ნაკლებად მოსალოდნელია, რომ დაკრძალვის წესი ფიჭვნარში ამისგან დიდად განსხვავდებოდა. დაკრძალვის სხვადასხვა წესის თანაარსებობა, რა თქმა უნდა, ერთ მცირე რეგიონშიც შესაძლებელია: დაკრძალვის წესების შესანიშნავი მრავალფეროვნება კოლხეთში დამახასიათებელია ერთმანეთის

¹⁸² იხ. Ridgway (1990), 68, ბიბლიოგრაფიით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი მოსაზრება, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა უცხოური კერამიკის ტიპების გადაღებას დიდი ხალისით არ ეკიდებოდა, თუმცა იმპორტული კერამიკის საბაზრო ზემოქმედების განსაზღვრა გაძნელებულია.

¹⁸³ Aristoph. *Frogs* (ბაყაყები) 140 და 270, მასთან Boardman and Kurtz (1971), 211.

¹⁸⁴ მიქელაძე (1985); Микеладзе (1990), 62, ჩამოთვლის არა მარტო კოლხეთის სანაპიროზე, არამედ ქვეყნის სიღრმეში განთავსებულ კრემაციულ სამარხებს; შდრ. Микеладзе (1982), 85, ერგეტას კოლექტიურ-კრემაციულ სამარხზე.

¹⁸⁵ Musgrave (1990).

¹⁸⁶ Микеладзе (1990), 61-2.

თანადროული და ერთი სამაროვნის ფარგლებში განთავსებული სამარხებისთვისაც კი, როგორც ეს წითელ შუქურაზეა დამოწმებული. მაგრამ ურეკში და ნიგეზიანში დადასტურებული კოლექტიური კრემაციის პრაქტიკა ძვ.წ. VI საუკუნის შემდეგ აღარ მეორდება კოლხეთში. ეს ცვლილება, ისევე, როგორც ზღვისპირა „ქსოვილის ანაბეჭდიანი კერამიკის შემცველი სადგომების“ გადაშენება, დაკრძალვის წესებზე ბერძნული გავლენით შეიძლება აიხსნას. კოლექტიური კრემაციული სამარხების წარმოქმნა, ურეკში მაინც, „ქსოვილის ანაბეჭდიანი კერამიკის შემცველ დასახლებას“ უნდა უკავშირდებოდეს: როგორც დასახლების, ასევე სამაროვნის დასასრული ერთდროულია და ძვ.წ. VI საუკუნეს არ სცილდება.¹⁸⁷

ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის სამარხები მიუთითებს გარკვეული დონის კულტურულ ოსმოსისზე, რომელიც საკმაოდ შორს იყო წასული საიმიზოდ, რომ დაკრძალვის წესებზე ასახულიყო. სამარხულ ინვენტარში წარმოდგენილი ლეკითოსები, არიბალოსები და სტრიგილები, დაკრძალვის წესების გარდა, იმ ვარაუდის საფუძველსაც იძლევა, რომ ფიჭვნარში გიმნასიონის კულტურა ადგილობრივ კულტურასთან თანაარსებობდა, რაც ილუსტრირებულია სამეურნეო იარაღების, ჭურჭლების და საცხოვრისების მაგალითზე. ძვ.წ. V საუკუნის შუახანებისთვის მაინც, ბერძნული და კოლხური კულტურები ურთიერთშერეულია, თუმცა მათი სოციალური ურთიერთობები ვარაუდის საქმეა. ასეთი ოსმოსისი არ შეიძლება ერთბაშად განვითარებულიყო: იმპორტული ბერძნული კერამიკა იმისი მაჩვენებელია, რომ გარკვეული კონტაქტები ძვ.წ. VI საუკუნის დასაწყისიდანვე მწიფდებოდა. აღმოსავლურ-ბერძნული ზოლებიანი კერამიკის ფრაგმენტები ყველაზე ადრეულ ზოგადთარიღიან აღმოჩენებს შეადგენს, მაგრამ ფიჭვნარში, ამავე დროს, VI საუკუნის ქიოსური, სამოსური და ღესბოსური ამფორებიც არის დამოწმებული.¹⁸⁸ ბერძნული კოლონიზაციის თანამედროვე შეფასებებში, ისეთი კულტურული ოსმოსისი, როგორიც ფიჭვნარში ჩანს, როგორც წესი, დახასიათებულია, როგორც „ელინიზებული ბარბაროსების“ ან „გაბარბაროსებული ელინების“ შემქმნელი.¹⁸⁹ მაგრამ არცერთი ეს ფორმულირება არ არის ადეკვატური, რადგან

¹⁸⁷ Ibid. 62; დეტალურად, მიქელაძე (1985), 10-14.

¹⁸⁸ Кахидзе (1965), 12-13; კახიძე (1971).

¹⁸⁹ მაგ. Mossé (1970), 46-7.

ორივე მათგანი ერთ-ერთი ელემენტისთვის საზოგადოებრივი და კულტურული პრიორიტეტის მინიჭებას გულისხმობს: ფიჭვნარის სამარხები იმავედროულად ბერძნულიც არის და კოლხურიც.

პოტენციურად, ფიჭვნარზე არანაკლები მნიშვნელობის ძეგლია ციხისძირი, რომელიც ფიჭვნარის სამაროვნიდან ზღვის ნაპირის გაყოფებით, სამხრეთისკენ 15-ოდე კილომეტრის მანძილზე მდებარეობს. იუსტინიანეს მმართველობის დროს ეს ტერიტორია ცნობილი გახდა, როგორც პეტრას დიდი ციხე-ქალაქი, მაგრამ აქ ბერძნული კოლონიის დამადასტურებელი წერილობითი წყაროები არ გაგვანია. ბოლოდროინდელი გათხრების შედეგად კი, ციხისძირში გამოვლენილია ძვ.წ. V საუკუნის ზრდასრულთა სამარხები და ბავშვების ამფორა-სამარხები, რომლებიც დიუნური ნასახლარის უფრო ადრეულ ფენებში იყო ჩაშვებული. ამ სამარხებიდან ერთი კრემაციულია, ხოლო დანარჩენი – ინჰუმაციური. სამარხეული ინვენტარი შეიცავს დაახლოებით ძვ.წ. V საუკუნის დასაწყისში დამზადებული კორინთული ტიპის ატიკურ სკიფოსს, რომელიც კრემაციულ სამარხში აღმოჩნდა. ინჰუმაციურ კონტექსტში აღმოჩენილი კერამიკის ყველაზე ადრეულ დათარიღებულ ნიმუშს წარმოადგენს ჰეიმონის მხატვრის ლეკითოსი, რომელიც დაახლ. ძვ.წ. 470 წლის ნაწარმია. გათხრების შედეგად დღემდე აღმოჩენილი ლეკითოსები რამდენიმე ინჰუმაციური სამარხიდანაა: დანარჩენი კერამიკა კრემაციულ სამარხშია კონცენტრირებული.¹⁹⁰

კიდევ უფრო სამხრეთით, დღევანდელი ბათუმის განაპირას, ზღვის ნაპირთან, ქალაქის ჩრდილოეთით მდებარეობს მოზრდილი ბორცვი ჩვენს დრომდე მოღწეული შუასაუკუნეების საფორტიფიკაციო ნაგებობათა ნაშთებით, საიდანაც მოდის მისი სახელწოდება – ბათუმისციხე, ბათუმის ფორტი.¹⁹¹ ძეგლი გადაჭურებს ზღვის სანაპიროს და მაგისტრალურ გზატკეცილს, რომელიც მას, ისევე, როგორც უფრო ჩრდილოეთით მდებარე ციხისძირს, ქვემოდან ზღვის ნაპირის გასწვრივ ჩაუვლის. ბოლოხანების არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, აქ გამოვლენილია ძვ.წ. VI საუკუნის დიდძალი იმპორტული კერამიკა და ქიოსური ამფორის ერთი ძალიან მცირე ფრაგმენტი, რომელსაც წინასწარულად ძვ.წ. VII საუკუნის დასასრულს მიაკუთვნებენ. აქ აღმოჩენილი კერამიკა ბერძნული კოლონიის არსებობის მაჩ-

¹⁹⁰ Inaishvili (1991). მადლობას მოვასხენებ ნინო ინაიშვილს ინფორმაციისა და აზრის გაზიარებისთვის.

¹⁹¹ ბრაიერს აღნიშნული აქვს ეს ძეგლი: Bryer and Winfield (1985), 351.

ვენებლადაა მიჩნეული, მაგრამ ეს გადაჭარბებული შეფასებაა. დღევანდელი ბათუმის უკან მთაგორიანი ტერიტორიის კვლევის შედეგები გვაჩვენებს, რომ ნებისმიერ ბერძენ მოახალშენეს მრავალრიცხოვან ადგილობრივ მოსახლეობასთან ექნებოდა საქმე.¹⁹²

ამრიგად, კოლხეთში მხოლოდ ოთხი ძეგლია დღემდე დადასტურებული, რომელთაც შეიძლება ბერძნული კოლონიის სახელი მიეწეროს: დიოსკურია-ეშერა, გიენოსი, ფასისი და ფიჭვნარი. გამორიცხული არ არის, რომ შემდგომმა არქეოლოგიურმა კვლევამ დაასაბუთოს კოლონიების არსებობა ციხისძირსა და ბათუმისციხეზე და შესაძლოა, სხვა ადგილებშიც. ძვ.წ. VI საუკუნე ის პერიოდია, როდესაც პროტოკოლონიური ურთიერთობანი დასახლებების სახით გამყარდა და ამ დასახლებებში ბერძნული და კოლხური კულტურების ურთიერთშემოქმედება და შერევა აღინიშნებოდა, როგორც ფიჭვნარის შემთხვევაში ჩანს. ეთნოსთაშორისი დაპირისპირების უტყუარი მონაცემები არ არსებობს, თუმცა კონფლიქტების ალბათობა სავსებით დასაშვებია, და არა მარტო კოლხებსა და ბერძნებს შორის, არამედ, აგრეთვე იმ სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფს შორის, კლასიკურ წყაროებში ტერმინ „კოლხებად“ რომ მოიხსენიებიან. ბერძნული დასახლებები აშკარად ემთხვევა ზოგიერთ მანამდე არსებული დასახლების, კერძოდ კი „ქსოვილიანი კერამიკის“ შემცველი ნასახლარების“ დისლოკაციას. ამავე დროს, ისეთი ხანგრძლივი უწყვეტობაც აღინიშნება, როგორიც ნამჭედურზეა.

სრული საფუძველი არსებობს ვარაუდისთვის, რომ კოლხეთში ფეხმოკიდებული „კოლონიების“ ბინადარნი ჩართული იყვნენ ყველანაირ ეკონომიკურ საქმიანობაში, თუმცა ფასისში ვაჭრობას უნდა ჰქონოდა განსაკუთრებული მნიშვნელობა. ძვ.წ. V საუკუნის დასასრულისთვის კოლხეთის ზღვისპირეთში აღინიშნებოდა გაზრდილი მოთხოვნილება ბერძნულ ნაკეთობებზე და იმპორტულ სტელაზეც კი, ხოლო წყალადმა ქვეყნის სიღრმეში, ელიტის ზოგიერთი წარმომადგენელი მაინც, ერთდროულად კოლხური და ბერძნული იდენტობის მატარებელი იყო. ბერძნულმა ანბანმა იბერიის მოსაზღვრე ტერიტორიამდე შეაღწია; ალბათ, შეიძლება იგივე ითქვას გიმნასიონის და სიმპოსიონის კულტურების შესახებ. რამდენადაც ღვინის წარმოება და მოხმარება აშკარად საუკუნეებით წინ უსწრებს ბერძნულ გაფ-

¹⁹² კახიძე, ხახუტაიშვილი (1989).

ლენას, ბერძნული სიმპოსიონებისთვის განკუთვნილი მოწყობილობა განსაკუთრებული ხელგაშლილობით მიიღეს როგორც კოლხეთის ზღვისპირეთში, ასევე ქვეყნის შიდა რაიონებში. ნატიფი სუფრის ჭურჭელი და უხეში საღვინე კონტეინერები (ამფორები) უნდა განვიხილოთ არა იმდენად როგორც ელინიზაციის ელემენტები, არამედ როგორც ბერძნებისა და კოლხების დაახლოების და ურთიერთგაგების საშუალება.

ე ქ ს კ უ რ ს ი: კოლხეთის ადრეული მონეტები

კოლხური მონეტა ამ რეგიონის ბინადართა მიერ გამოცემულ, ჩვენამდე მოღწეულ პუბლიკაციის იშვიათ ფორმას წარმოადგენს. ის ამჟღავნებს ბერძნული კულტურის და, ამდენადვე, მილეტის სამონეტო სისტემის გავლენას. აღბეჭდილ სახეებში ბევრი რამ ადგილობრივი იკონოგრაფიიდან ჩანს აღებული. ამავე დროს, კოლხური მონეტები დიდმნიშვნელოვან საკითხებს აღძრავს კოლხეთის პოლიტიკური ძალაუფლების ხასიათთან დაკავშირებით.

ძვ.წ. V საუკუნის დასასრულისათვის კოლხეთში იჭრებოდა და ფართო მიმოქცევაში იყო ვერცხლის ნახევარდრაქმები: დაბლაგომის და ფიჭვნარის კონტექსტებში მათი აღმოჩენების მიხედვით, ისინი პირველად ძვ.წ. V საუკუნის შუახანებში გაჩნდა და ბრუნვაში რჩებოდა ძვ.წ. III საუკუნემდე მაინც. ყირიმში ბოლოხანების აღმოჩენებმა მნიშვნელოვნად გაზარდა მათი რაოდენობა კოლხეთის გარეთ. მაგრამ, ამის მიუხედავად, ისინი მაინც იშვიათობად რჩება კოლხეთის ფარგლებს გარეთ და რიგითი რამ არის ქვეყნის შიგნით, სადაც ათასობითაა აღმოჩენილი და წინა საუკუნეებში მსხვილ საფანტადაც კი იყენებდნენ.¹⁹³ ამ მონეტების არსებითად ადგილობრივი გავრცელება შეიძლება ვერცხლის დაბალი ხარისხით იყო განპირობებული და არა კოლხეთის სახელმწიფოს ხასიათით, როგორც ამას ხშირად ვარაუდო-

¹⁹³ ქართული მონეტების შესწავლის საქმეს ახალი მიმართულება მისცა დუნდუას (1987) საფუძვლიანმა გამოკვლევამ, რომელმაც წინანდელი ნაშრომების უმრავლესობა მოძველებულად აქცია. იხ. Дундуа (1987), 167, ნახევარდრაქმების შესახებ; იხ. აგრეთვე ნადირაძე (1990), 58, სადაც აღნიშნავს აღმოჩენებს დასავლეთ იბერიაში, დღევანდელი საშურის მახლობლად. Golenko (1973) გვაწვდის მნიშვნელოვან ბიბლიოგრაფიას კოლხურ ნუმიზმატიკაზე.

ბენ.¹⁹⁴ ეს ნახევარდრაქმიანი ტიპოლოგიურად უცვლელია: რევერსზე ხარის/ძროხის თავი, ხოლო ავერსზე – გამო-სახულება, რომელიც შეიძლება დახასიათდეს როგორც არქაი-ზებული მამაკაცის თავი. თუმცა მრავალი უმნიშვნელო ვარიაცია ემისიათა მრავალრიცხოვნებაზე მიუთითებს, რაც მო-სალოდნელიც უნდა იყოს ასეთი ხანგრძლივი პერიოდის განმავ-ლობაში. ასე მაგალითად, ავერსზე და რევერსზე მოთავსებული თავები ზოგჯერ მარცხნივაა მიმართული, ზოგჯერ კი მარჯვნივ (ნახევარდრაქმის ტიპი 2).¹⁹⁵ გარდა ამისა, ზოგიერთი ნიმუშის რევერსზე თითო (გამონაკლისის სახით – ორი) ასოა დატანილი, რომლებიც, როგორც ჩანს, ზარაფხანის ოფიციალურ წარმომად-გენელთა ნიშნები უნდა იყოს.¹⁹⁶ დღევანდელი მონაცემებით, ასოები მხოლოდ ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულიდან ჩნდება. ეს ასოები ყოველთვის ბერძნულია.¹⁹⁷

ეს დღეგრძელი და ჩვეულებრივი ნახევარდრაქმა უდავოდ უფრო ადრეული და ბევრად უფრო იშვიათი ტიპებიდან განე-თარდა. ადრეული ტიპები ჯერ კიდევ უნდა დადასტურდეს კონ-ტექსტში, რომელიც მათი მყარი დათარიღების საშუალებას მოგვცემს, მაგრამ საერთო შეთანხმებით, მათ გაჩენას ძვ.წ. V საუკუნის პირველ ნახევარში ვარაუდობენ, დაახლოებით ძვ.წ. 480 წელს. მათი არსებითად ბერძნული ხასიათი ასეთ ადრეულ პერიოდში – ძვ.წ. V საუკუნის დასაწყისისთვის – კოლხეთზე ბერძნული სამყაროს გავლენის უტყუარი დამადასტურებელი სა-ბუთია. შესაძლოა, ამ ტიპის მონეტების ყველაზე ადრეული წარ-მომადგენელია დიდრაქმა (დიდრაქმის ტიპი I), რომლის ავერსი მილეტში ძვ.წ. VI საუკუნის შუახანებში გამოშვებულ ელექტრუ-მის სტატერებს მოგვაგონებს.¹⁹⁸ ნუმიზმატების საერთო თანხმო-ბას – არაუგვიანეს V საუკუნის დასაწყისით დათარიღებისა, უმ-თავრესად, ეს მიზეზი განაპირობებს.¹⁹⁹ ცნობილია ცხრა ნიმუში: უმნიშვნელო განსხვავებები რამდენიმე ემისიის მაჩვენებელია.

¹⁹⁴ უმდაბლეს ხარისხამდეა დაქვეითებული ერგეტის განძში, Дундуа (1987), 29-30.

¹⁹⁵ Ibid. 13: მათი წონა 1,2-2,6 გ ფარგლებში მერყეობს.

¹⁹⁶ Ibid, 26, აგრეთვე С. Шамба (1982b), 9-10, ავერსზე დაფნის გვირგვინის შესახებ, რომელიც შეიძლება ასო O-დ იყოს მიღებული.

¹⁹⁷ Дундуа (1987), 22, მოცემული აქვს ამ ასოების ჩამონათვალი: Lang (1957) ამტკიცებს MO-ს.

¹⁹⁸ Дундуа (1987), 19, მასთან Lang (1957), 137-8.

¹⁹⁹ Дундуа (1987), 14: მრავალი სხვა მკვლევარი მას VI საუკუნის ბოლოხა-ნებში მოათავსებდა.

ავერსზე მოთავსებულია ჰერმაფროდიტი ღომი – ფაფარიანი, მაგრამ, ჩვეულებრივად, ძუძუს თავებით, მწოლარე მდგომარეობაში, უკან თავმიბრუნებული და დაღრენილი. რევერსზე მოცემულია დაჩოქილი ადამიანის, შესაძლოა, ქალის ფიგურა მკაფიოდ გამოსახული ხარის/ძროხის თავით: ამ ფიგურის იოსთან გაიგივება მიმზიდველია,²⁰⁰ და მით უფრო მნიშვნელოვანი იმიტომ, რომ ეს თითქოსდა არაბერძნული ფიგურა არაბერძნული წარმოების დასამტკიცებლად გამოყენებული.²⁰¹ თუმცა ფასისიც დასაშვები შესაძლებლობა უნდა იყოს, რადგან მდინარეების ხარის/ძროხისთავიანი გამოსახულებები, მათ შორის მონეტებზე, იშვიათობას არ წარმოადგენს, მაგრამ ამ შემთხვევაში ფიგურა მამრობითი იქნებოდა.²⁰² არსებული მოსაზრების თანახმად, სწორედ ამ ფიგურის ხარის/ძროხის თავი მეორდება შემდგომში კოლხურ მონეტებზე.²⁰³

კოლხეთში ცოტა უფრო მოგვიანებით უნდა იყოს გაჩენილი მსუბუქი, ე.წ. ტეტრადრაქმა, რომლის მხოლოდ სამი ეგზემპლარია ცნობილი.²⁰⁴ ავერსზე მოთავსებული მარცხნივ მიმართული დაღრენილი ღომის თავი, რევერსზე – ჩაჭდულ კვადრატში მოცემულია ფრთოსანი რაშის პროტომი. თავი მილეტურს მოგვაგონებს და რევერსიც ბერძნულს ჰგავს, მაგრამ ბერძნულ მონეტებთან ახლო პარალელი არ ექნება.²⁰⁵ ამ მონეტების მოჭრის თარიღი არა უგვიანეს ძვ.წ. V საუკუნის დასასრულით განისაზღვრება.

²⁰⁰ ასეა John Hind-ის მიერ პირადად გაზიარებული აზრით და მნიშვნელოვან მომავალ მოხსენებაში ვანის მესხეთე კონფერენციის (სიმპოზიუმის, მთარგ.) მასალებისთვის, 'The types of the Earliest Coins of the Phasians – Kolkhidki' („კოლხურები – ფასისელთა უძველესი მონეტების ტიპები“), რომელშიც არქაიზებული თავი ფრიქსოსთანაა გაიგივებული. მე თავად ფასისს ვამჯობინებდი, ზემოთ, გვ. 37-9.

²⁰¹ Дундуа (1987), 21-2, რომელიც მართებულად კრიტიკულია ცხრა ცნობილი ნიმუშის აღწერილობის მიმართ. ადგილობრივი ტრადიციის სასარგებლოდ, საყურადღებოა ითიფალური „მინოტავრები“ ბრინჯაოს ხანის ლენხუმიდან: ამირანაშვილი (1961), ტაბ. 17, ილუსტრაციისთვის.

²⁰² იხ. Aelian, VH 2-33, მასთან LIMC iv. 1, 139-48.

²⁰³ Дундуа (1987), 30-1.

²⁰⁴ Ibid. 9-10. მათი წონაა 13.8 გ, 12.72 გ და 10.4 გ: საშუალო კოლხური დიდრაქმის წონა 8.99–9.9 გ ფარგლებში მერყეობს, ხოლო ე.წ. დიდრაქმების ერთ სერიაში – 11.34–11.355 გ იწონის.

²⁰⁵ მითოსურ კავშირებზე კოლხეთსა და კორინთოს შორის, იხ. გვ. 21-2 და 50-2.

ამავე თარიღს აკუთვნებენ კოლხური დიდრაქმის სხვა ფორმას, რომელიც ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს ჩვეულებრივ და გავრცელებულ ნახევარდრაქმასთან. ავერსზე მოთავსებული ადამიანის თავი ძალიან უახლოვდება ნახევარდრაქმის ავერსზე მოცემულ თავს, ხოლო რევერსზე მოცემულია იგივე თავის ორი უფრო მცირე ვერსია ერთმანეთისკენ მიბრუნებული სახეებით.²⁰⁶ დიდრაქმის მესამე ტიპი, რომლის ერთადერთი ეგზემპლარი იყო დაფიქსირებული (ამჟამად დაკარგულია), ისეთივეა, როგორც ტიპი 2, ოღონდ რევერსზე მოცემულ გამოსახულებას შეადგენს არა ადამიანის ორი თავი, არამედ ერთმანეთისკენ მიბრუნებული ხარის/ძროხის ორი თავი.²⁰⁷ ეს მესამე ტიპი მიჩნეულია მეორე ტიპის სინქრონულად, ისევე, როგორც დრაქმის ერთადერთი ეგზემპლარი წინხედში გამოსახული ღომის თავით ავერსზე და ხარის/ძროხის თავით ჩაჭდულ კვადრატში რევერსზე.²⁰⁸

გავრცელებულ ნახევარდრაქმასაც უჩანს მასზე ბევრად უფრო იშვიათი წინამორბედი. ამ ნახევარდრაქმიანის მხოლოდ ოთხი ეგზემპლიარია ცნობილი. ამ უფრო ადრეული ნახევარდრაქმის (ტიპი 1) ავერსზე მოთავსებულია დადრეწილი ღომის თავი პროფილში, ხოლო რევერსზე მოცემული გამოსახულება ჩაჭდულ კვადრატში მოთავსებული ძუ ღომის პროტომის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ერთ-ერთი ამ მონეტის კონტექსტში აღმოჩენა უზრუნველყოფს მის საიმედო დათარიღებას ძვ.წ. V საუკუნით.²⁰⁹

ფიჭენარშივე, ძვ.წ. V საუკუნის მეორე ნახევრის სამარხშია (სამარხი 12) აღმოჩენილი დრაქმის სამი ნაწილაკი. მათი წონა ტეტრატემორიონზე (დრაქმის $\frac{1}{24}$) ნაკლებია, ასე რომ, შეიძლება ჰემიტეტრატემორიონებად ჩაითვალოს. მათ კოლხურ წარმომავლობას ადასტურებს ნაცნობი არქაიზებული ადამიანის თავის გამოსახულება ავერსზე, რომელიც ძალიან ჰგავს ჩვეულებრივი ნახევარდრაქმის ავერსს. რევერსზე მოთავსებულია არაპროპორციულად გრძელფეხებიანი პაწაწინა ფრინველი.²¹⁰

²⁰⁶ Дундуа (1987), 14-15.

²⁰⁷ Ibid. 15.

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ ფიჭენარში, სამარხი 5: ibid. 15.

²¹⁰ Ibid. 17. Tuplin (1987), 34, თვლის, რომ ეს ფრინველი შეიძლება ხოხობი იყოს (ოღონდ მისი თქმით, გამოსახულება ნახევარდრაქმაზეა მოცემული, რაც სიმართლეს არ შეეფერება). მსგავსება მაინცდამაინც არ შეინიშნება, მაგრამ როგორც ჰაინდი (Hind, 1983-4, 93), ვარაუდობს, სახეებით შესაძ-

ეს მონეტები, არსებითად, ბერძნული შთაგონებითაა ნასაზრდოები. მილეტის მონეტებიდან ნასესხობის მაჩვენებელია პირველი ტიპის დიდრაქმა, ე.წ. ტეტრადრაქმა და პირველი ტიპის ნახევარდრაქმა. ტრადიცია იმის შესახებ, რომ ფასის და დიოკურია მილეტის მიერ იყო დაარსებული, ამ შემთხვევაში, მილეტისმიერი ინსპირირების კარგი შესატყვისია. მაგრამ სად იჭრებოდა ეს მონეტები და ვის მიერ? ზოგიერთის აზრით, ეს ქალაქ ფასისის მონეტებია, სხვები უპირატესობას ანიჭებენ ვარაუდს, რომ მათ ადგილობრივი მმართველი ჭრიდა, თუმცა, შესაძლოა, ბერძნების ტექნოლოგიური დახმარებით: აღსანიშნავია, რომ არც ერთი თვალსაზრისის დამასაბუთებელი მასალა არ აღმოჩენილა.²¹¹ ორივე შემთხვევაში აღიარებულია, რომ ბერძნულ კულტურას ძვ.წ. V საუკუნის დასაწყისისთვის კოლხეთზე მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდა.

აწონილ-დაწონილი შეფასებით, საქალაქო უფლებამოსილება უფროა სავარაუდო. მონეტებზე მოცემულია არა მეფის სახელი ან მონოგრამა, არამედ მხოლოდ (გვიანდელ ნიმუშებზე) გაურკვეველი ცალკეული ასოები; ეს ყველაზე უკეთ ზარაფხანის ოფიციალურ წარმომადგენელთა საქმიანობას შეიძლება უკავშირდებოდეს, რაც მოსალოდნელიცაა ქალაქის კონტექსტში. თუ პირველი ტიპის დიდრაქმაზე და მომდევნო ნახევარდრაქმებზე ხარის/ძროხის თავის გამოსახულების ფასისთან გაიგივება მართებულია, მაშინ ამ მონეტების წარმოება ყველაზე უფრო ფასისშია სავარაუდო, მაგრამ ბევრი რამ გაურკვეველია. გარდა ამისა, მონეტების დანაწევრება ისეთი სახელმწიფოს საჭიროებათა შესატყვისი ჩანს, რომელიც ძალიან წვრილ ფულს გასცემდა: ამისი გაკეთება სამეფო სტრუქტურასაც ხელეწიფებოდა, მაგრამ განვითარებული საქალაქო ბიუროკრატია უფრო შესაფერის ალბათობად გამოიყურება. მხედველობაში უნდა მივიღოთ ისიც, რომ მონეტების მოჭრას ანტიკურ წარსულში დიდი საქალაქო თუ სამეფო ცენტრი არ ესაჭიროებოდა, რაც შესანიშნავად ჩანს გალიის შემთხვევაში, და ამდენად, ძველი თვალსაზრისის სასარგებლოდ უნდა ითქვას, რომ კოლხური მონეტები მრავალი სხვადასხვა ზარაფხანიდან გამოდიოდა.²¹²

ლებელია, რომ ქალაქ ფასის თავის ერთ-ერთ სამონეტო სიმბოლურ გამოსახულებად ხოხობი აერჩია.

²¹¹ С. Шамба (1982), 8 პრობლემის მკაფიო მონახაზს იძლევა.

²¹² Раче Дундуа (1987), 25.

არაფერია სათქმელი იმ დაშტამპული არგუმენტის სასარგებლოდ, რომ ნახევარდრაქმების ხშირი აღმოჩენები არა მარტო კოლხეთის სანაპიროზე, არამედ ქვეყნის შიგნითაც, ემისიის მესვეურთა სრულიად კოლხეთის ძალაუფლების მაჩვენებელია: ეს გავრცელება მოცემულ რეგიონში ამ საკმაოდ მდარე ვერცხლის მხოლოდ მისაღებობის მაჩვენებელია.²¹³ ამ ვერცხლის საბადო ჯერაც მისაკვლევეია. პოტენციური წიაღისეულით მდიდარი იყო მთები ტრაპეზუნტის უკან, მაგრამ ეს მთები, კოლხეთის ტერიტორიის ყველაზე ხელგაშლილი განსაზღვრებითაც კი, მის უკიდურეს საზღვარზე მდებარეობდა. ნაკლებად პროდუქტიული, მაგრამ მდებარეობის თვალსაზრისით უკეთესი იყო რაჭის და სვანეთის საბადოები. სამხრეთით და აღმოსავლეთით კიდევ ერთ შესაძლებელ წყაროს თრიალეთი წარმოადგენდა.²¹⁴

²¹³ ასე რომ მართალია Дундуа (1987), 28-9.

²¹⁴ რაჭის, სვანეთის და თრიალეთის რეგიონებზე იხ. Рехвиашвили (1953) და Рехвиашвили (1964). პონტოს აღპებზე Ballian (1991).

აქაენილუბი ღა სელეკილუბი სქართველოში

წინამდებარე თავის მიზანს შეადგენს წინა თავში განხილული კოლხეთში მიმდინარე კოლონიური პროცესების გვიანდელი საფეხურის შემდგომი ისტორიული განვითარების ასახვა. ისტორიის ამ მონაკვეთზე და მოცემული რეგიონისთვის სპარსეთის იმპერიის და მისი მემკვიდრე სელევკიდების როლი არსებითია, თუმცა კი ანტიკური საქართველო იშვიათად განიხილება ამ ფართო იმპერიულ კონტექსტში. სპარსული კულტურის ზეგავლენა ერწყმოდა როგორც ზღვისპირეთიდან, ისე სამხრეთის ელინისტური სახელმწიფოებიდან მომდინარე ბერძნულ კულტურულ იმპულსებს. გავლენები კავკასიონის ჩრდილოეთიდან, სტეპებიდანაც მოდიოდა, რასაც უფრო მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა სჭეროდა მთელი რეგიონის განვითარებაში, ვიდრე ეს საზოგადოდ არის მიჩნეული. და, რაღა თქმა უნდა, ეს საგარეო იმპულსები ერთვოდა ადგილობრივ კულტურას, რომელიც უკვე ძვ.წ. V საუკუნისათვის არაერთ სუბკულტურას ითავსებდა, როგორც წინა თავში ვნახეთ.

ძვ.წ. V საუკუნის კოლხეთი ახლებური სტაბილურობითა და კეთილდღეობით გამოირჩეოდა სპარსეთის იმპერიული გავლენის პერიფერიაზე, რაც ცვლილებას შეიძლება მივაწეროთ. ზღვისპირეთში ეს კეთილდღეობა რომაულ პერიოდშიც გრძელდებოდა, თუმცა მისგან განსხვავებით ქვეყნის შიგა მხარე ელინისტურ პერიოდში დიდ გასაჭირში ჩავარდა. ალექსანდრეს დაპყრობათა შემდგომ პერიოდში, ძვ.წ. III-II საუკუნეებში, სპარსელთა მმართველობას საქართველოში სელევკიდების ძალაუფლება ჩაენაცვლა. სელევკიდების ძალაუფლების ქვეშ იბერიამ ისეთი სწრაფი აღმავლობა განიცადა, როგორიც კოლხეთმა ძვ.წ. V საუკუნეში. უდავოდ მდიდარი მოსაკრებელით და კოლხეთში ადგილობრივი მმართველობის მოშლილობით გამხნეებული იბერიელები, რომელთა მეფეს მხარს უჭერდნენ სელევკიდები, კოლხეთის შიგა რაიონებში ვრცელდებოდნენ ძვ.წ. III საუკუნის განმავლობაში. თუმცა იბერიელთა მოძალების მიუხედავად, კოლხეთის სანაპირო ზოლიდან მოშორებულ რაიონებში არეულობა გრძელდებო-

და: როცა მითრიდატემ კოლხეთი თავისი ძალაუფლების ქვეშ მოაქცია, მას იქ დაქსაქსულობა და უწესრიგობა დახვდა.

ძვ.წ. V საუკუნის დასაწყისისთვის კოლხეთი მის ჩრდილოეთით გადაჭიმულ დიდი კავკასიონის მთებამდე სპარსეთის იმპერიის გავლენის სფეროში შედიოდა. თუმცა არ ჩანს, რომ ამ იმპერიის რომელიმე პროვინციის შემადგენელი ნაწილი ყოფილიყო. პეროდოტემდე მაინც, კოლხეთი სპარსეთის ოცი პროვინციის გარეთ რჩებოდა, როგორც პერიფერიული მოკავშირე ქვეყანა. შესაბამისად, რეგულარულ ხარკსაც არ უხდიდა იმპერიას, მაგრამ რეგულარულად შეჰქონდა კონტრიბუცია, რომელსაც პეროდოტე ზედმიწევნით გულდასმით ასხვავებს პროვინციული ტერიტორიებიდან შეტანილი გადასახადებისგან. სხვაობა, ცხადია ძნელად გასარჩევი და ორაზროვანია: სპარსეთის იმპერიას აშკარად არაპირდაპირობა და დაყოფა-დანაწევრება ახასიათებდა. ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ, კოლხები, სხვა მეზობელ ხალხებთან ერთად, „ვიდრე კავკასიონამდე“ სპარსეთში 100 ჭაბუკს და 100 ყმაწვილქალს აგზავნიდნენ. ესენი მონები უნდა ყოფილიყვნენ: ჩვენ არ გვეუბნებიან, რომ ისინი კოლხები იყვნენ, მაგრამ ზოგიერთი შეიძლება კიდევ იყო.¹

კოლხეთი აშკარად თავისი იმპერიული მეზობლის ტალღაზე იყო აწყობილი. როდესაც ქსერქსე საბერძნეთში შეიჭრა, კოლხური ქვეითი ჯარი მის არმიაში სპარსეთის მეცხრამეტე პროვინციის ამიერკავკასიის საჯარისო ნაწილების გვერდით და სპარსეთის სარდლობით ღაშქრობდა.² კოლხეთიდან სპარსეთისთვის გაღებული კონტრიბუციის რეგულარული ხასიათი და ის ფაქტი, რომ პეროდოტე ამ გამოსაღებს იმპერიული პროვინციების მიერ შეტანილი სახარკო გადასახადების ჩამოთვლის შემდეგ ასახელებს, სპარსეთის მხრივ გარკვეულ კონტროლზე მიუთითებს. სპარსელი სატრაპის არყოფნის შემთხვევაში, ოთხწლეულის კონტრიბუციის მოკრებას და ორგანიზებას, როგორც ჩანს, კოლხეთის და სამეზობლოს ელიტა ახორციელებდა. ეს წარმოადგენს პირველ მინიშნებას სრულიად კოლხეთის ორგანიზაციაზე, რასაც უფრო ადრეული საუკუნეებისათვის წარმოსა-

¹ Hdt. 3. 97; შდრ. Xen. *Anab.* 7. 8. 25, სადაც კოლხები ავტონომიურ სათვალავში არიან. ზოგადად იმპერიასთან დაკავშირებით, იხ. Sancisi-Weerdenburg (1988), განსაკ. 205; „ძღვენი“... უნდა მიართვან და თუ საჭირო შეიქნა, ძალით იქნება ამოღებული ან უფრო დახვეწილი იძულების გამოყენებით“: გარდა ამისა, მაგ. id. (1990).

² Hdt. 7. 79.

ხავენ. და მაინც, ჯერ არ ჩანს ერთიანი მეფის ნიშანიც კი, ხოლო გათხრების შედეგები კოლხეთის შიგა რაიონების ბორცვების ირგვლივ მიმოფანტულ ელიტაზე მიუთითებს. ყველაზე სრულად ვანის მდიდრული ნაქალაქარია გათხრილი. ბოლოხანებში კოლხეთის მთისწინეთებში გამოვლენილი ანალოგიური აღმოჩენები საირხეში და სხვაგან იმაზე მიუთითებს, რომ ვანი არც ისეთ გამონაკლისს წარმოადგენს, როგორც ეს ხშირად ესახებათ.³ განსაკუთრებით ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ვანისა და საირხის აღმოჩენები ერთმანეთთან ძალზე ახლომდებარე ძეგლებზეა დამოწმებული. სპარსეთისათვის გაღებული რეგულარული ძღვენი და კოლხური საჯარისო ნაწილების მონაწილეობა ქსერქსეს ლაშქრობაში იმისი მაჩვენებელია, რომ არსებობდა გარკვეული ორგანიზებულობა და თანამშრომლობა, თუნდაც დროებითი და ზედაპირული. არც ის უნდა ვიფიქროთ, რომ კოლხები მხოლოდ იშვიათად იბრძოდნენ სპარსეთის მხარეზე: საზოგადოდ მიჩნეულია, რომ სპარსული შეიარაღება მნიშვნელოვანწილად ამიერკავკასიური წარმომავლობისა იყო.⁴

ძვ.წ. 450/49 წწ. ათენელი კალიასის მიერ სპარსეთის მეფესთან დადებული სამშვიდობო ხელშეკრულების პირობით, სპარსეთს შავ ზღვაზე თავისუფალი მოქმედების საშუალება მიეცა. იმავე ხელშეკრულების ვალდებულებით, სპარსეთის სამხედრო ხომალდები ეგეოსის ზღვისკენ ღურჯ კლდეებს ვერ გაცდებოდნენ, შავ ზღვაზე კი თავისი სურვილისამებრ შეეძლოთ მოძრაობა.⁵ ამავე დროს, სამხრეთ შავიზღვისპირეთი სპარსეთის იმპერიას ეკუთვნოდა. კალიასის ზავმა, არსებითად, შავი ზღვა სპარსეთის ზღვად დაამტკიცა, თუმცა არაფერი მიაჩნებოდა იმაზე, რომ ამას სპარსეთისათვის უპირველესი მნიშვნელობა ჰქონდა. უფრო მეტიც, კალიასი რომ ღურჯი კლდეების იქით ზღვას შეეღია, იმაზე მიუთითებს, რომ შავი ზღვის კონტროლს ათენისთვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა საერთოდ არ ჰქონია. კალიასის ეს დათმობა საკმარისი ჩანს იმ პოზიციის შესარყევად, რომ ძვ.წ. V საუკუნის პირველ ნახევარში ათენი შავიზღვისპირულ ექსპორ-

³ საირხე: ნადირაძე (1990) იწყებს დღევანდლამდე წარმოებული გათხრების პუბლიკაციას; უფრო ზოგადი მსჯელობისათვის, შდრ. id. (1989), 127-73; ასევე ახლომდებარე მოდინახესთან დაკავშირებით: id. (1975), 26-42.

⁴ Moorey (1980), 130. სპარსეთსა და შავ ზღვაზე იხ. Bresson (1991), 427.

⁵ იხ. Diod. Sic. 12. 4; მასთან Oliver (1957) ღურჯ კლდეებთან დაკავშირებით; შდრ. Strabo, 12. 3. 11. p. 545, ამ კლდეების სასაზღვრო დანიშნულების შესახებ.

ტზე იყო დამოკიდებული და იმის საჩვენებლად, რომ აღნიშნული პერიოდის ათენის იმპერიალიზმის ცნობილი ინტერპრეტაციები, ებადღებული „მარცვლელის გზის“ კონტროლის საჭიროების თვალსაზრისით, არასარწმუნოა.⁶ მართალია, ათენში კალიასის ღონისძიებები შეიძლება საყოველთაო მოწონებით არ სარგებლობდა, მაგრამ მისმიერი მშვიდობა წარმოუდგენელი იქნებოდა, ათენი რომ ძვ.წ. 450/49 წლებში საკვები პროდუქტებით პონტოურ მომარაგებაზე ყოფილიყო დამოკიდებული. რა აზრი ექნებოდა პროპონტისიდან გასასვლელის კონტროლზე აყვანას, თუ ხომალდებს იქ მიღწევამდე დააპატიმრებდნენ ან გაანადგურებდნენ.⁷

შავ ზღვაზე პერიკლეს ექსპედიციამდე სპარსეთის ბატონობას იქ სხვა მნიშვნელოვანი გამოწვევა არ შეხვედრია. უნდა ითქვას, რომ ამ ექსპედიციის ჩვენს ხელთ არსებული ერთადერთი აღწერილობის მიხედვით, პერიკლე სპარსეთის მხრიდან წინააღმდეგობას არ წაწყდომია: შავი ზღვის კონტროლი, ჩანს, სპარსეთისთვის მარგინალური მნიშვნელობის საკითხს წარმოადგენდა.⁸ სპარსეთის ძალაუფლება სანაპირო ზოლის ქალაქებსა და ხალხებზე ვრცელდებოდა. შესაბამისად, ადგილობრივი წარმომადგენლობა, როგორი სპარსული მუხტის მატარებელიც უნდა ყოფილიყო ის, პერიკლეს მოწინააღმდეგე მხარეს წარმოადგენდა. თუმცა პერიკლეს ექსპედიცია იდუმალებით მოცული რჩება. თარიღი გაურკვეველია – ყველაზე უფრო შესაძლებლად ძვ.წ. 436/5 წლები გამოიყურება.⁹ არც რეგიონში მისი მოქმედების გაქანება ჩანს ნათლად. ეს კია, რომ მონაცემების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, უფრო მეტის მომცველი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე ჩვენი მწირი შეტყობინებიდან ვიგებთ. როგორც გვამცნობენ, მას საკუთარი სურვილისამებრ ცურვა და მთელი შავი ზღვის რეგიონის დამორჩილება შეეძლო. პერიკლემ უდავოდ მიაღწია სინოპემდე, სადაც დატოვა ლამაქოსი საჭირო ძალებით ადგილობრივი ტირანის გასაძევებლად, შემდგომში კი ათენიდან 600 მოახალშენე

⁶ Garnsey (1985). სხვა მიზეზებს ასახელებს ასეთ მოსაზრებებში ეჭვის შესატანად.

⁷ Demosthenes, 19. 273. ძვ.წ. 343 წელს აცხადებს, რომ კალიასი დაჯარიმდა ქრთამისათვის, რაც შესაძლოა ამ სამშვიდობო ხელშეკრულებასთან იყო დაკავშირებული: საკმაოდ გავრცელებული ბრალდებაა.

⁸ Plut. *Per.* 20. 1-2.

⁹ Develin (1989), 96: განხილვის მთავარ საკითხს ლამაქოსის კარიერა შეადგენს.

გადაგზავნა, რათა სინოპელებთან ჩასახლებულიყვნენ ტირანისა და მის მხარდამჭერთა სახლებში და მათ ქონებას დაპატრონებოდნენ. ადვილი შესაძლებელია, რომ პერიკლეს კოლხეთამდეც გაეცურა: ეს სავსებით ბუნებრივი ჩანს, თუკი სინოპედან აღმოსავლეთით ამისოსამდე ჩავიდა, რაც სარწმუნოდ გამოიყურება. ეს დიდი, კარგად აღჭურვილი საჩვენებელი ექსპედიცია იყო, რომელსაც მიზნობრივად კოლხეთში „უშორესი მოგზაურობა“ უნდა განეხორციელებინა. პერიკლეს, რომელსაც თავისი თავის აგამემნონთან შედარება უყვარდა, შეუძლებელია არ განეხორციელებინა აშკარა რამ: ათენის ძლევამოსილების სადემონსტრაციო გრანდიოზული ექსპედიციით შავ ზღვაზე, ის თავის საკუთარ არგონავტიკას აღასრულებდა, კოლხეთამდე თუ მიაღწევდა.¹⁰

პერიკლეს ბიოგრაფიის ლაკონიურობა შეიძლება ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებდეს, თითქოს პერიკლეს პონტოურ ექსპედიციას მყისიერი ხასიათი ჰქონდა. მაგრამ არა მარტო ლამაქოსის მიერ სინოპეს ტირანის გაძევება, არამედ პერიკლეს ათენში დაბრუნება და მის მიერ ათენელების სინოპეში მოახალშენებლად გასამწესებელი დეკრეტის გამოცემაც ხომ გარკვეულ დროს მოითხოვდა.¹¹ აშკარაა, რომ ბიოგრაფოსი შავ ზღვასთან დაკავშირებული ამბის მიმართ დიდ ინტერესს არ იჩენს. თუკი დიდე კი დუმს, როგორც არაერთხელ, როცა საქმე მნიშვნელოვან საკითხს ეხება. და მაინც, პერიკლეს ექსპედიცია კალიასის მშვიდობის შემდგომი მკვეთრი ცვლილების აღმნიშვნელია. დაახლოებით ძვ.წ. 436/5 წლისთვის, ათენში მიღებული გადაწყვეტილების საფუძველზე, ბერძნები გაცდნენ ღურჯ კლდეებს და ჩრდილოეთისაკენ, კალიასის მიერ სპარსული საბრძოლო გემებისათვის დათმობილ ზღვაში გავიდნენ. ძვ.წ. 431 წელს პელოპონესის ომის დაწყებამ და პერიკლესეული სტრატეგიის რეალიზაციამ საკვები პროდუქტების იმპორტს ათენისთვის ახლებური მნიშვნელობა შესძინა.¹² შავი ზღვით შეიძლებოდა ათენისთვის საჭირო რესურსების შემოტანა, რაშიც კვების პროდუქტებიც

¹⁰ Lewis (1992), 145-6, კარგი რეზიუმე ექსპედიციისა, რომელიც მოიცავდა სინოპეს და შესაძლოა, ამისოსს, მოგვიანებით პირეოსი რომ ეწოდა. სინოპეს შესახებ იხ. აგრეთვე *Bull. Ép.* (1980), no. 181.

¹¹ *Plut. Per.* 20. 2. დეკრეტი უთუოდ ათენში გამოიცა. თუმცა მისი გამოცემა სინოპეშიც უნდა ყოფილიყო საჭირო.

¹² ეს თვალსაზრისი გარნსისთვისაც კი მისაღებია: Garnsey (1985), 75.

შედიოდა და ფულიც.¹³ ძვ.წ. 425 წელს მოკავშირეთათვის ხარკის განახლების ვალდებულებებით, სიით ორმოცდაათი მოხარკე შავიზღვისპირა ქალაქიდან შემოტანილ თანხას სულ 175 ტალანტი უნდა შეედგინა. ნაკლებად უნდა იწვევდეს ეჭვს, რომ ამ ქალაქების ჩამონათვალში კოლხეთის ქალაქებიც შედიოდა. ეპიგრაფიკული ძეგლების მეტისმეტი ფრაგმენტულობის მიუხედავად,¹⁴ ჩვენთვის ცნობილი გახდა, რომ ნიმფეონს აღმოსავლეთ ყირიმში ერთი ტალანტი უნდა გადაეხადა: ომის მსვლელობის გარკვეულ პერიოდში იქ ათენის სამხედრო შენაერთი შეიქმნა.¹⁵ ძვ.წ. 424 წელს ლამაქოსი დაკავებული იყო შავიზღვისპირეთში ფულის მოკრებით ათი სამხედრო ხომალდის დახმარებით, თუმცა პერიკლესთან მიღებული გამოცდილების მიუხედავად, იგი გემის დაღუპვას ვერ გადაურჩა.¹⁶ არტაქსერქსეს გარდაცვალება და შემდგომი ვითარება მხოლოდ ხელშემწყობი იყო ბერძნების წამოწყების წარმატებით წარმართვისათვის.¹⁷ ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ის, რომ ათენის იმპერიალიზმი იმუამად უკვე მნიშვნელოვან ზემოქმედებას ახდენდა შავი ზღვის რეგიონზე და კოლხეთის გამორჩეულობის ვარაუდისთვის არანაირი საფუძველი არ ჩანს. კოლხეთი, როგორც შავიზღვისპირეთის უმნიშვნელოვანესი ნაწილი, თავისი, ალბათ, ათენის მოკავშირეთა სიაში ჩარიცხული ქალაქებით, კალიასის მშვიდობის მომდევნო ათწლეულებში ახლებური ურთიერთობით დაუკავშირდა ათენს.

თუმცა, კოლხ წარჩინებულთა სამარხეული ინვენტარი იმაზე მიუთითებს, რომ სპარსეთთან კონტაქტები ოთხწლეულ გადასახადსა და იშვიათ ექსპედიციებზე უფრო მეტის მომცველი უნდა ყოფილიყო. არც ის უნდა წარმოვიდგინოთ, რომ კალიასის მშვიდობამ ამ კონტაქტებს ბოლო მოუღო. ჩვეულებრივ, საკუთრივ სპარსეთის იმპერიის ფარგლებშიც კი, სპარსეთის გავლენა უპირატესად არქეოლოგიური აღმოჩენების მხოლოდ ვიწრო წრეში ვლინდება. კოლხეთში ეს გავლენა ყველაზე მეტად იმ ყველაზე უფრო პრესტიჟულ ნივთებზე აისახა, რომლებსაც კოლხური ელიტა თავიანთ მიცვალებულთათვის სამარხში ჩასაყო-

¹³ შდრ. Meiggs-Lewis, no. 65, მასთან Braund (1994).

¹⁴ Meritt and West (1934), 87-90; შდრ. Meritt, Wade-Gery and McGregor (1950), 345, სკეპტიკურად უყურებს ამხელა გადასახადს.

¹⁵ Craterus, *FGH* 342 F 8, მასთან რიტორიკული Aeschin, 3. 171-2: მისი შექმნის თარიღი და ვითარება სრულიად უცნობია.

¹⁶ Thuc. 4. 75-6; შდრ. Ar. *Knights* 313.

¹⁷ Thuc. 4. 50. 3; შდრ. Diod. Sic. 12. 674, მასთან Lewis. *CAH* 5². 422.

ლებლად და მათ შესამკობად არჩევდა. კოლხეთის მბრძანებლებზე სპარსეთის ძლიერი ზეგავლენის ამაზე მეტყველი გამოხატულება რა უნდა იყოს.¹⁸

მაღალხარისხოვანი აქემენიდური ვერცხლის ჭურჭლები წარჩინებული კოლხების სამარხებში გვხვდება ვანში, საირხეში და კოლხეთის სხვა ადგილებში. ნაყიდი თუ დიპლომატიური ნაჩუქრობის სახით მიღებული ეს ვერცხლეული გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის კოლხი ელიტარების გემოვნებაზე. ბერძნულ ნაკეთობათა მონოპოლიურობა არ აღინიშნება, ხოლო ადგილობრივად დამზადებული კოლხური ლითონის ნაწარმი აღმოსავლური ხელოვნების ზეგავლენით არის აღბეჭდილი. როგორც ანატოლიის მასალის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, კოლხეთში ბერძნულის, სპარსულის და ადგილობრივის ერთობლიობა მუდგანდება. ვანში აღმოჩენილი ძვ.წ. V-IV საუკუნეების ოქროს შესანიშნავი სამაჯურები, ისევე, როგორც ცხოველთა ბრძოლის სცენებიანი ოქროს დიადემები, მკაფიოდ გამოსახულ აღმოსავლურ ზეგავლენას ავლენენ (ტაბ. 5).¹⁹ ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებით საინტერესოა ვანში, საირხეში და სხვა ადგილებში აღმოჩენილი ოქროს ფრთებგაშლილი არწივების გამოსახულებები. ამ ფორმის ოქროს არწივი ახლო მსგავსებას ამუდგენებს კლასიკურ წყაროებში აღწერილ სპარსულ სამეფო შტანდარტთან.²⁰ სპარსული გავლენის კიდევ უფრო მეტყველი ნიმუშია აპურამაზდას გამოსახულება საირხიდან. ღვთაების ფიგურა აღბეჭდილია ცხენის ოქროს საშუბლე დისკებზე, რომლებიც აღ-

¹⁸ Moorey (1980), 128, სასარგებლოდ განხილული ბრაიანტის მიერ: Briant (1987).

¹⁹ ანატოლიური მასალის შესახებ, Moorey (1980), 137-40, ასევე მოცემულია სინოპეში და სამხრეთ შავიზღვისპირეთში დამოწმებული სპარსული ვერცხლის ნაკეთობათა ჩამონათვალი. კოლხეთთან დაკავშირებით, იხ. O. Lordkipanidze (1991a), 167-8, ვარაუდით, რომ ზოგიერთი ნიმუში კოლხეთში ადგილობრივი ნაწარმი იყო.

²⁰ სამკერდე სამკაულის შესახებ იხ. *ვანი* I, ტაბ. 51, 200; VI, ტაბ. 67-8; შდრ. I, ტაბ. 136-7, მდგომარე პოზიციისათვის. ნადირაძე (1990), 80. ზოგადად არწივების შესახებ: Г. Лордкипанидзе (1978), 48 и табл. 17; Кигურაძე (1976), 11, არწივისთვის, რომელსაც სხეულის ქვედა ნაწილი ადამიანისა აქვს, რითაც ასირიულ იკონოგრაფიას მოგვაგონებს; ადრეული ნიმუში გუდაუთის რაიონის ადგილ აბგარხუკიდან, ბუნდოვნად დათარიღებული ძვ.წ. VIII-VI საუკუნეებით, შესაძლოა ყველაზე ადრეული იყოს კოლხეთში, ხოლო კრასნი მაიაკის ნიმუში უფრო გვიანდელია: Бжания, Кобахия и Хишба (1982). სპარსული შტანდარტის შესახებ, Xen. *Anab.* 1. 10. 12; *Cyrop.* 7. 1. 4; Curtius, 3. 3. 16; შდრ. Cook (1983), 253, n. 11.

მოჩნდა კოლხური წესისამებრ წარჩინებული პირის სამარხის გვერდით დამარხულ ცხენის თავთან.²¹

კოლხეთის ელიტამ კარგად იცოდა არამეული, რომელიც ადმინისტრაციის ენა იყო სპარსეთის იმპერიაში. ასე მაგალითად, საირხეში აღმოჩენილი ძვ.წ. V საუკუნის შავლაკიანი კილიკის ძირზე მოცემული მონოგრამა ბერძნული და ასევე არამეული ასოებითაა შესრულებული. არამეული ასოები იკითხება აგრეთვე ვანში აღმოჩენილ ნაკლულ ფირფიტაზე.²² არამეულის ერთ-ერთი ფორმა კოლხეთში არსებობას განაგრძობდა გვიანანტიკურ პერიოდშიც და იმ დროისათვის კოლხები სპარსეთსა და ამიერკავკასიის იბერიაში მიღებულ მანძილის საზომ ერთეულსაც იყენებდნენ.²³ კოლხეთის ელიტამ, როგორც ჩანს, სპარსეთის იმპერიის მმართველთა შორის მიღებული სიმბოლოები და ენა შეითვისა. იმპერიული კონტროლის პერიფერიაზე მოვლენების ასეთი განვითარების წახალისება კი სპარსეთის ინტერესებში შედიოდა.²⁴ ამასთან, შორეული სპარსული ჰეგემონიისადმი უსიტყვო მორჩილება შიგამხრის კოლხეთისთვის მშვიდობას და კეთილდღეობას ნიშნავდა. სპარსეთის ჰეგემონიის და, სავარაუდოდ, დაცვის ქვეშ მყოფ შიდა კოლხეთს გაფურჩქვნის ეპოქა სწორედ ძვ.წ. V საუკუნეში დაუდგა. ნიშანდობლივი უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ წინა საუკუნეების სამარხეული ინვენტარის დამახასიათებელი საომარი იარაღი ახლა უკვე იშვიათად თუ ჩანს სამარხში ჩაყოლებული.²⁵

შიგამხრის კოლხეთის განვითარების მსვლელობა მთელი ბერძნული კოლონიზაციის პერიოდის განმავლობაში რომაულ პერიოდადმდე საუკეთესოდ არის წარმოდგენილი ვანის ნაქალა-

²¹ ამ დისკების შესახებ ძვ.წ. V საუკუნის კონტექსტებში: ნადირაძე (1990), 55-6; სამი ნიმუშის ილუსტრაცია ფერადია ტაბ. 53. აპურამაზდა შეიძლება მხოლოდ ქართული წარმართული პანთეონის არმაზი იყოს: Charachidzé (1986); Van Esbroeck (1990).

²² ძვ.წ. II-I საუკუნეების კონტექსტში აღმოჩენილი ოქროს ფირფიტის შესახებ იხ. ვანი VI, 84, 125: ასოები დატანილია ქალის რელიეფური გამოსახულების ირგვლივ. არამეულის ფორმების შესახებ საქართველოში, იხ. გვ. 305-8.

²³ ცნობილი იყო ადგილობრივი ლაზური სახელწოდებით, ‘pauses’ (გაჩერებები): Agathias, 2. 21. 7-8.

²⁴ გ. დუნდუას ვარაუდით, შუბლზე ადამიანის თავის გამოსახულებიანი კოლხური მონეტები, შესაძლოა, სპარსული სტანდარტით იჭრებოდა: Дундуа (1987), 32-3, თუმცა მხედველობაშია მისაღები ლანგის სიფრთხილე: Lang (1957), 138-9.

²⁵ Тетов (1971), 271.

ქარზე, რომელიც საფუძვლიანი გათხრების ობიექტია.²⁶ აქ ძვ.წ. VIII საუკუნიდან მოყოლებული, ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებამდე ოთხი ეტაპი გამოიყოფა. შიგამხრის კოლხეთის სხვა ძეგლებზეც, რომლებიც შედარებით ნაკლებად არის გამოკვლეული და სადაც გათხრები ახალი დაწყებულია, იმისი დამადასტურებელი ტენდენცია შეინიშნება, რომ ვანის ადგილობრივი ისტორია ტიპურია მთელი რეგიონისათვის. და მაინც, ყოველივე იმასთან ერთად, რომ ანტიკურ ეპოქაში აშკარად დიდი მნიშვნელობის ცენტრს წარმოადგენდა, ვანი მეტისმეტად ხშირად მოიაზრება ანტიკური შიდა კოლხეთის დომინანტ ცენტრად. როგორც ვნახეთ, ანტიკურ კოლხეთში მრავალი დასახლება არსებობდა, ხოლო მათი ურთიერთდამოკიდებულების ხასიათი და ტერიტორიული ფარგლები სავარაუდო რჩება. ეჭვს გარეშეა, რომ ვანი მნიშვნელოვანი იყო, როგორც ამას მისი სიმდიდრე და ნაგებობები ადასტურებს, მაგრამ ის არავითარ შემთხვევაში არ ყოფილა საყოველთაო მნიშვნელობის ანტიკურ კოლხეთში.

არქაული ვანი კოლხეთისთვის დამახასიათებელი ძეგურ-ნაგებობებიანი დასახლება იყო, როგორც ჩანს, მცირე ტერიტორიით, თუმცა, წამოყენებული მოსაზრების თანახმად, ჯერ კიდევ ძვ.წ. VIII საუკუნეში პოლიტიკურად და რელიგიურად გაბატონებული მდგომარეობა ეპყრა რეგიონის სხვა დასახლებებს შორის.²⁷ ასეა თუ ისე, ძვ.წ. VI საუკუნის დასაწყისიდან ვანში მეორე ეტაპის დაწყების მომასწავებელი აშკარა ცვლილება ჩანს.

მეორე ეტაპი ვანში სიმდიდრის საგრძნობი მატებით აღინიშნა. აქ იმპორტული ბერძნული კერამიკა ძვ.წ. VI საუკუნის პირველი ხანებიდანვე შემოვიდა.²⁸ თუმცა, ძვ.წ. V საუკუნის შუახანებამდე ბერძნული სამყაროდან შემოტანილი იმპორტი ვანშიც, ისევე როგორც შიდა კოლხეთის სხვა ადგილებში, მცირერიცხოვანი იყო. ამ იმპორტის განსაკუთრებულ მატებას ადგილი აქვს ძვ.წ. V საუკუნის ბოლოსანებში, როდესაც ასეთივე მასალა გვხვდება არა მხოლოდ ვანში, არამედ მცირე ნასახლარებზე ვანის შორიახლოს – შუამთაში, მთისძირში, დაბლაგომში, დაუნარში, სულორში და სხვაგან.²⁹

²⁶ ვანის უძველეს სახელწოდებასთან დაკავშირებით, იხ. გვ. 213-6.

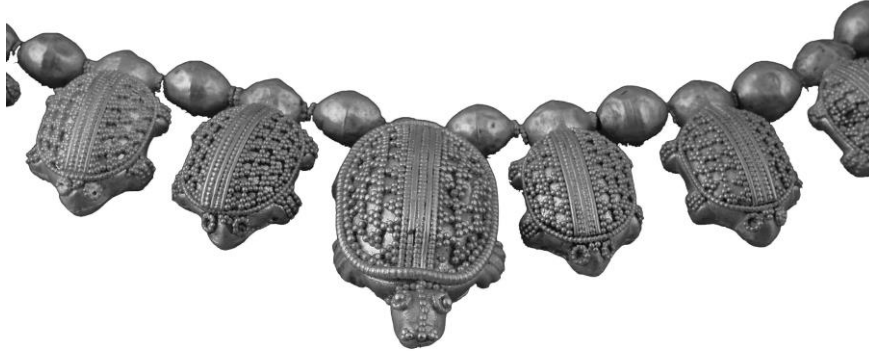
²⁷ О. Лордкипанидзе (1992), 189.

²⁸ *ვანი* VII, 26-7, ე.წ. ქიოსური სტილის თასის ყველაზე ადრეული მოხატული კერამიკის ფრაგმენტი; *ვანი* II, 79-81, იმპორტული ქიოსური ამფორები.

²⁹ О. Лордкипанидзе (1992), 200.

ტაბ. 5. ოქროს დიადემა ახვლედიანების გორიდან, ვანი (სამაღი №6, ძვ.წ. V ს.)

ტაბ. 5. ოქროს ყელსაბამის ნაწილი ახელედიანების გორიდან, ვანი (სამარხი №11, ძვ.წ. V ს.)

ადგილობრივი კერამიკული ნაწარმის სიახლის თვალსაზრისით, ყველაზე მეტად დიდი ზომის სამეურნეო ჭურჭლების (ქვევრების) გაჩენა იპყრობს ყურადღებას, რაც, შესაძლოა, ჭარბი პროდუქციის არსებობას უკავშირდებოდეს: ამ ტიპის კერამიკის მანამდელი უჩინარობა კი ახსნას მოითხოვს. ადგილობრივი ოქრომჭედლობის შესანიშნავი ნიმუშების შემცველი მდიდრული სამარხებიც სწორედ ამ პერიოდში ჩნდება (ტაბ. 6).³⁰ უკვე წარმოქმნილია რიგითი კოლხებისგან მკვეთრად დიფერენცირებული მდიდარი ელიტა. უეჭველია, რომ სწორედ ამ ელიტიდან ხდებოდა „მესიკიპტეების“ შერჩევა. სწორედ ესენი აკონტროლებდნენ კოლხეთის შემადგენელ *სკეპტუხიებს* მემკვიდრეობით უფლებამოსილი მონარქის ძალაუფლების ქვეშ, ვიდრე მითრიდატე ევპატორამდე.³¹

ანალოგიური პროცესი აღინიშნებოდა საირხეში, რომელიც ვანიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მდინარე ყვირილას ხეობაში მდებარეობს. ძვ.წ. VI საუკუნიდან დაწყებული და მთელი ძვ.წ. V საუკუნის განმავლობაში, საირხე სწრაფად გაფართოვდა. ისევე, როგორც ვანში, აქაც მდიდრული სამარხები სწორედ ძვ.წ. V საუკუნეში გაიმართა, რაც ძვ.წ. IV საუკუნეშიც გაგრძელდა. საირხიდან სულ რაღაც 5 კმ მანძილზე, ითხვისშიც, ძვ.წ. V საუ-

³⁰ ვანი, I, 113-17; შდრ. 213-39 №11 სამარხთან დაკავშირებით. ვანი VI წარმოადგენს ვანში აღმოჩენილ ოქროს ნაკეთობათა საფუძვლიან გამოკვლევას.

³¹ Strabo, 11. 2. 18. p. 498-9; იხ. გვ. 222-4.

კუნის ელიტარული სამარხი აღმოჩნდა. განვითარების ამ ეტაპზე შიდა კოლხეთში ელიტარებისათვის თითქოს დაკრძალვის დადგენილი წესი არსებობდა: როგორც ვანში, ისე საირხეში მათ მიწას აბარებდნენ ხის კუბოებით, რომელთაც სამარხ ორმოში ჩაუშვებდნენ და ზემოდან ქვაყრილით ფარავდნენ, მათთან ერთად კი ცხენებს და მსახურებსაც მარხავდნენ. მდიდრული სამარხების გარდა, დამოწმებულია შედარებით ღარიბი სამარხებიც, როგორც, მაგალითად, საჩხერეში და სხვაგანაც.³² ძვ.წ. V საუკუნის დასახლება საირხეში ჯერ კიდევ გასათხრელია, მაგრამ მისი ტერიტორია, როგორც შეფასებულია, დაახლოებით 80 ჰექტარს მოიცავდა.³³

სხვადასხვა კულტურული ზეგავლენა საირხეში კარგად ჩანს ძვ.წ. V საუკუნიდან. საცხოვრებელი სახლები აქ კოლხეთისათვის დამახასიათებელი ჯარგვალ-ძელური თუ სარ-ლასტით ნაგებ და ბათქაშით შელესილ კონსტრუქციებს წარმოადგენს. ასე, ძვ.წ. IV საუკუნისათვის კი, როგორც ჩანს, რაღაც უფრო გრანდიოზულის განხორციელება უცდიათ. გათხრების შედეგად გამოვლენილია ქვის დიდი ნაგებობა, რომელიც ტაძრადღა მიჩნეული: აღმოჩენილ ნაშთებს შორის ყველაზე მეტად გამოირჩევა ზორობა ღორიული კაპიტელები, რომლებიც ნახევარ ტონამდე იწონის და დაახლოებით 20 კმ დაშორებული კარიერიდან მოტანილი მაღალხარისხოვანი კირქვისგანაა გამოთლილი. ტაძარში ფალიურ საგნებთან ერთად აღმოჩენილია ცხოველის ორმაგპროტომიანი კაპიტელის ნაწილი. საირხეში, ისევე, როგორც ვანში, ძვ.წ. V საუკუნიდან მაინც, ადგილობრივის, ბერძნულის და სპარსულის ურთიერთშერწყმის მოწმენი ვხდებით.³⁴ საირხის №10 სამარხში აღმოჩენილ ფიალაზე დატანილია ლიგატურა, რომელიც აშკარად ბერძნულასოებიანია (*ATM* ან შეიძლება *AMT*) და ალბათ კუთვნილების აღმნიშვნელი უნდა იყოს. სამარ-

³² ითხვისთან დაკავშირებით, იხ. გვ. 148-9. О. Лордкипанидзе (1992), 197; შდრ. ნადირაძე (1975), 26 შემდ., საჩხერესთან დაკავშირებით.

³³ ნადირაძე (1975), 164.

³⁴ ყიფიანი (1987), 15-23 ამტკიცებს, რომ ერთადერთი მთლიანად დაცული კაპიტელი და მისი მსგავსი პილასტრის კაპიტელიც სტილისტური ანალიზის საფუძველზე ძვ.წ. II ან I საუკუნით უნდა დათარიღდეს. ნადირაძე (1990), 108-10, დაბეჭდვით იცავს უფრო ადრეულ თარიღს. მთლიანად მოღწეული კაპიტელიც და პილასტრის კაპიტელიც აღმოჩენილია 1957 წელს კონტექსტის გარეშე: მათი და სხვა ფრაგმენტების ადგილმდებარეობა ზუსტად აღწერილი არ არის, მაგრამ ნადირაძე მათ მყარად ათავსებს ძვ.წ. V საუკუნის ნაგებობაში. შდრ. Shefton (1993).

ხის ხასიათიდან, სამარხეული ინვენტარის ტიპოლოგიიდან და მდიდრულობიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ როგორც ითხვისის სამარხში, ისე აქაც ბერძნული ანბანის გამომყენებელი კოლხი ელიტის წარმომადგენელი მარხია. ეს სამარხი ითხვისის მეტოსის სამარხზე გაცილებით უფრო გვიანდელია და ძვ.წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრით არის დათარიღებული.³⁵

საირხის უახლესი აღმოჩენები იმასაც შეგვახსენებს, რომ არსებობდა კულტურული ზეგავლენის კიდევ ერთი, კერძოდ, ჩრდილოეთიდან – კავკასიონის გაღმა მხრიდან მომდინარე წყარო, რომელსაც იშვიათად ექცევა სათანადო ყურადღება. ჩრდილოეთისათვის დამახასიათებელი ცხოველური სტილის ნიმუშს საირხეში მტაცებელი ფრინველის დიდი ნისკარტის ფორმის ოქროს ნივთი წარმოადგენს. მსგავსი თავები ამიერკავკასიაში სხვა ადგილებშიც არის ხანგრძლივი პერიოდისთვის დამოწმებული. ოთხი ეგზემპლარი ცნობილია კარმირ-ბლურიდან – ერთი ბრინჯაოსი და სამი ძელისა.³⁶ უფრო სტილიზებული ვარიანტები ამიერკავკასიაში თლიას სამარხებშია წარმოდგენილი, საირხის ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით, სადაც ჩრდილოური ზეგავლენა უფრო საგრძნობლად არის გამოხატული და არქეოლოგიური მასალის უფრო ფართო სპექტრს მოიცავს. თლიას მდებარეობა ცენტრალურ კავკასიაში თავისთავად მოსალოდნელს ხდიდა იქ ჩრდილოური ზეგავლენების გავრცელებას, სხვაფრივ კი, ამ რეგიონში სპარსულის გავლენა გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ბერძნულისა.³⁷ ჩრდილოური გავლენა სვანეთშიც ჩანს, სადაც ეს მდინარე ენგურის შენაკად ნენსკრას მარცხენა ნაპირზე, ზღვის დონიდან დაახლოებით 900 მ სიმაღლეზე, ლარილარის ძვ.წ. VI საუკუნიდან ძვ.წ. IV საუკუნემდე პერიოდის მომცველ სამარხებში და სამარხებთან, ატიკური კერა-

³⁵ ნადირაძე (1990), 89-90.

³⁶ კაუჭა ნისკარტი (35X49 მმ): ნადირაძე (1990), 39, ტაბ. 3.2; ამიერკავკასიაში ჩრდილოური ზეგავლენების მიმოხილვისათვის იხ. Есаян и Погребова (1985), განს. 104-8, ფრინველის თავებთან დაკავშირებით. შდრ. Hdt. 6. 84; ფირცხალავა (1978); პაპუაშვილი (1990).

³⁷ Техов (1980a), განს. 72-81, ცენტრალური კავკასიის ადგილობრივ ხელოსანთა მიერ სკვითური ცხოველური სტილის მიღებასთან და ადაპტაციასთან დაკავშირებით. ბერძნულთან შედარებით სპარსულის უპირატეს მნიშვნელობასთან დაკავშირებით, იხ. Техов (1971), 229-30. თლიას სამაროვანზე, იხ. Техов (1980b) და (1981).

მიკის გვერდიგვერდაა გამოვლენილი. მთებზე კი გადაისვლებოდა, როგორც უკვე ვნახეთ.³⁸

საირსეში აღმოჩენილი ფრინველის ოქროჭედილი ნისკარტის მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ ეს ნიმუში ძვ.წ. V საუკუნის არგვეთშიც კი „ცხოველური სტილის“ მიღების ილუსტრაციას წარმოადგენს. რაც მთავარია, ის მისაღები გახდა ყველაზე მდიდარი კოლხური საზოგადოებისათვის, რომლის წარჩინებულთათვის ნისკარტი (და უდავოდ, თავის დანარჩენი ნაწილიც) საკადრის ნივთს წარმოადგენდა თავიანთი მიცვალებულის სამარხეულ ინვენტარში ჩასართავად. ზეგავლენები კავკასიონის გადაღმა ჩრდილოეთის მხრიდან შემდგომშიც გრძელდებოდა: რომაული პერიოდის კლდეეთის სამარხების მსგავსება ჩრდილოკავკასიის მთისწინეთის სამარხებთან არა მხოლოდ სამარხეულ ინვენტარში ჩანს, არამედ საკუთრივ დაკრძალვის წესებშიც აისახა.³⁹

ვანის დასავლეთით მდებარეობდა დაფნარი, რომელიც ხშირად ვანის *ხორას* უკიდურეს დასავლეთ პუნქტადაც მოიაზრება, თუმცა ამ იდეის მხარდამჭერი მტკიცებულებები არ მოიპოვება. ნასახლარი განფენილია ბუნებრივ ბორცვებზე დაახლოებით 90 მ სიმაღლეზე მდინარე რიონის დაბლობის დონიდან, რომელიც მათ შორიახლოს, ჩრდილოეთ მხარეზე მიედინება. დაფნარში წინაისტორიული ცხოვრების სუსტი კვალიც შეინიშნება, მაგრამ ხელშესახები დასახლება აქ მხოლოდ ძვ.წ. V საუკუნეში გაჩნდა და ძვ.წ. IV საუკუნეშიც არსებობდა, ამ საუკუნის ბოლოსანებში კი ცეცხლმა გაანადგურა.⁴⁰

მთისძირში, რომელიც ვანიდან ჩრდილოეთით 10 კმ მანძილზე დაფნარსა და ვანს შორის მდებარეობს, იქ, სადაც მდინარე ყუმური ერთვის რიონს, დასახლება ძვ.წ. VIII საუკუნიდან არსებობდა. თუმცა ძვ.წ. V საუკუნემდე ერთადერთი ბორცვი (ადეიშვილების გორა) და უშუალოდ მის ქვემოთ მიმდებარე ტერიტორია ჩანს დასახლებული. ძვ.წ. VI საუკუნის დასასრულიდან კი დასახლება მნიშვნელოვნად გაფართოვდა და აღნიშნული ბორცვის გარდა, სამოსახლოებმა კიდევ ორი ახლომდებარე ბორცვი

³⁸ ლარილარის შესახებ, იხ. ჩართოლანი (1968), განს. 305, ჩართულია წითელფიგურიანი ლეკითოსი, რომელიც აღმოჩნდა კონტექსტის გარეშე, მაგრამ უეჭველად სამარხიდანაა; შდრ. *ibid.* 315-17, ჩრდილოური გავლენის შესახებ.

³⁹ კლდეეთის შესახებ, ლომთათიძე (1957), 203, მასთან Техов (1971), 272.

⁴⁰ Кигурадзе (1976), 10-13.

(მთისძირის გორა და ნაბამბევის გორა) და მათ ქვემოთ მიმდებარე ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაიკავა. მთისძირში საზოგადოების ყველა ფენის სამარხებია გათხრილი.⁴¹ თუმცა, უდიდესი ყურადღების ობიექტი გახდა ცალკე მდგომი კოშკი 3 მეტრამდე სისქის კედლებით, რომელსაც მთისძირში ძვ.წ. V-IV საუკუნეებში გაბატონებული მდგომარეობა ეჭირა. ეს კოშკი ვანის გარე დამცავ სიმაგრედ არის მიჩნეული,⁴² მაგრამ ვანი შიდა კოლხეთის ერთადერთ საზღვრავს არ წარმოადგენდა. მთისძირი თავისთავადაც მნიშვნელოვანი დასახლებული პუნქტი იყო და სხვაგან არსებული კოშკების მსგავსად, ამ კოშკსაც ადგილობრივი მნიშვნელობის თავდაცვითი ფუნქცია შეიძლება ჰქონოდა.⁴³

ძვ.წ. V საუკუნის დასასრულისთვის ბერძნებსა და კოლხებს შორის კოლხეთში უკვე ჩამოყალიბებული ურთიერთდამოკიდებულებები არსებობდა. როგორც წინა თავში ითქვა, სიმბიოზის გარკვეული ფორმა გადამწყვეტი შეიქნა რეგიონში ბერძნული დასახლების წარმატებისათვის. კოლხეთის სამხრეთ-დასავლეთ განაპირა მხარის ძვ.წ. 400 წლის ქსენოფონტისეული ავტოფსია იშვიათ სურათს გვაწოდებს. ქსენოფონტი კოლხეთის დაბლობზე ნამყოფი არ არის. მთელ მის ნაშრომში ქსენოფონტის დამოკიდებულება და შეფასება ისეთივე ბევრის მთქმელია, როგორც მის მიერ წარმოდგენილი აღწერილობანი. მისი თვალსაზრისით, ტრაპეზუნტი ბერძნული ქალაქი იყო, ირგვლივ განლაგებული სოფლები კი – კოლხებით დასახლებული. როგორც ვნახეთ, განსხვავება სქემატურია, მაგრამ სავსებით შესაძლებელია, რომ ქალაქსაც ისევე ეხებოდა, როგორც სოფლებს. და მაინც, ბერძნული ქალაქისა და კოლხური სოფლების ურთიერთდამოკიდებულება თანამშრომლური იყო და არა მტრული, თუმცა ქსენოფონტი ურთიერთობათა პოლიტიკაში ჩახედვის საშუალებას არ გვაძლევს.⁴⁴

⁴¹ Гамкрелидзе (1992a), 101-17; შდრ. О. Лордкипанидзе (1992), 197.

⁴² უახლესი *ibid.* 199.

⁴³ კოშკებთან დაკავშირებით ამჯერად იხ. Hopwood (1986).

⁴⁴ *Anab.* 4. 8. 23-4. როგორც ჩანს, ტრაპეზუნტელებს საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდათ ზღვისპირეთის სხვადასხვა ხალხებთან, მაგალითად მოსინიკებთან და აგრეთვე რეგიონის სხვა ქალაქებთან, განსაკუთრებით კი სინოპესთან, რომელიც ნახსენებია როგორც ტრაპეზუნტის მეტროპოლია: *Anab.* 5. 4. 2 (მოსინიკები); 4. 8. 22 (სინოპე). სინოპესთან დაკავშირებით, იხ. ქვემოთ.

ქსენოფონტის აღწერილობით, ეს კოლხები ტრაპეზუნტელების *ფილოი* (მეგობრები) იყვნენ და გვამცნობს, რომ ამ *ფილიას* (მეგობრობის) გამო ტრაპეზუნტელებს თავისი კომპანიონები (ე.წ. 10,000) მათივე ხალხის საძარცვავად კი არ მიყავდათ, რაც იოლი იყო, არამედ შესაძლებლობით სარგებლობდნენ და მათ თავიანთი მტრების, შიგამხრის მთიანეთის მოსახლე დრილების წინააღმდეგ მიმართავდნენ. დრილები, რომაული პერიოდის სანების წინამორბედი და ბიზანტიელთა ჭანები, ზღვისპირეთის მეგობრული სოფლების მსგავსად, „კოლხებად“ იწოდებიან, როგორც, ხშირ შემთხვევაში, „კოლხების“ სახელწოდებით მთელი რიგი ხალხები მოიხსენიებიან.⁴⁵

ქსენოფონტის მოდელის დანარჩენი კოლხეთისათვის მისადაგება მიმზიდველია, მაგრამ ეს კოლხეთის სხვადასხვა ზღვისპირა მონაკვეთებს შორის არსებული გეოგრაფიული სხვაობის იგნორირება იქნებოდა. ტრაპეზუნტის უკანამხრის მთები, მართალია, გადასასვლელიანი, მაგრამ ძნელად მისადგომი იყო. ამისგან განსხვავებით, ფასისის ჩრდილოეთით მრავალრიცხოვანი მდინარეებით, ღელეებით და არხებით დასერილი დაბლობი იშლებოდა, რომელიც შიდა კოლხეთის მთისწინეთებში გადადიოდა და ქვეყნის სიღრმეში სარაპანისამდე (შორაპნამდე) და სურამის ქედამდე ვრცელდებოდა. ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში კი, დიოსკურიის მიდამოებში, სადაც შიგამხარე კავკასიონის მთავარი ქედის დასავლეთის განშტოებას წარმოადგენს, მთები უფრო ადვილი მისადგომია, ვიდრე ტრაპეზუნტის უკან, როგორც ამ რეგიონის ავტოფსია გვიჩვენებს.

რაც უფრო მნიშვნელოვანია, ქსენოფონტის მოდელის მთავარ პრობლემას ის წარმოადგენს, რომ მეტისმეტად გამარტივებული და არათანამიმდევრულია. ბოლოს და ბოლოს, სამხრეთ-დასავლეთი კოლხეთის სოციალური და პოლიტიკური ვითარების სრულყოფილი ანალიზი ქსენოფონტის ინტერესის საგანს არ შეადგენდა. ტრაპეზუნტი მისთვის ცალსახად წარმოადგენდა „ბერძნულ პოლისს, დასახლებულს შავ ზღვაზე, სინოპელთა კოლონიას კოლხთა ქვეყანაში“.⁴⁶ ფსევდო-სკილაქსის სახელით ცნობილი ქსენოფონტის თანამედროვე ავტორი „ბერძნულ პოლი-

⁴⁵ *Anab.* 5. 2. 2. „კოლხეთი“ ყოველთვის მოქნილი ტერმინი იყო: თუ ქსენოფონტთან ტრაპეზუნტი მყარად მის შიგნითაა განთავსებული, სტრაბონის მიხედვით ის მხოლოდ კოლხეთთან ახლომდებარე ქალაქი ჩანს: 11. 2. 14, p. 497.

⁴⁶ *Anab.* 4. 8. 22.

სებად“ ერთობ თავისუფლად მოიხსენიებს დასახლებებს, რომელთაც ქალაქობაც კი ძლივს შეეფერებოდათ, ბერძნულ პოლისებზე რომ არაფერი ვთქვათ. ტრაპეზუნტი და მოცემული რეგიონის ქალაქის ტიპის სხვა დასახლებათა ხასიათიდან და განვითარებიდან გამომდინარე, ტერმინი „ბერძნული პოლისი“ ადგილობრივ მოსახლეობასთან ინტენსიური ურთიერთქმედების და ქორწინებითი კავშირების დასაფარავად უნდა იყოს მიღებული. როგორც თავად ქსენოფონტი ამბობს, ეს ურთიერთობა მის დროსაც გრძელდებოდა, თუმცა, შესაძლოა, იმ დროისათვის უფრო შეზღუდულიც ყოფილიყო: ქალაქის გაძლიერების კვალდაკვალ, ქალაქისა და სოფლის შესატყვისი მოთხოვნილებები შეიცვალა. ეთნიკური სხვაობა განსხვავებული მისწრაფებებისა და ცხოვრების წესის მოსახერხებელი გამომხატველი იყო, რაც სინამდვილეში უფრო მდებარეობით და დასახლების ტიპით იყო განპირობებული. საქმე ის არის, რომ ტრაპეზუნტი ქსენოფონტისთვის საკმარისად ბერძნული იყო: თავისი ბერძნული დაარსების ლეგენდით და უდავოდ ბერძნული კულტებით და ბერძნული ენით, შეიძლება ითქვას, საცნობი ბერძნული ქალაქური ნაგებობებითა და ქალაქმოწყობით.

მოგვიანებით, ტრაპეზუნტში ყოფნისას, ქსენოფონტის გაელენის ქვეშ მოქცეული არიანე უკიდურესად უკმაყოფილო იყო იმ ბერძნულით, რომელზეც იქ მის დროს მეტყველებდნენ და ფორმალური იმპერიული წარწერითაც კი. აღსანიშნავია, რომ მან ამ წერწერის ბერძნულის დეფექტები იმ „ბარბაროსულ კონტექსტს“ მიაწერა, რომელშიც ეს წარწერა შეიქმნა. ეთნიკურობა ძალზედ მრავლისმთქმელია მნახველისათვის, რომელიც ფოკუსირებულია „ჩვენსა“ და „მათ“ შორის არსებულ სხვაობათა ახსნა-განმარტებაზე. ამ თვალსაზრისით, საკუთრივ ეთნიკური იდენტობის ხელშესაწყობად, ჩამოსაყალიბებლად და შესაქმნელად იზოლაცია უფრო წაგებიანია, ვიდრე კონტაქტი. ქსენოფონტისთვის და შეიძლება ტრაპეზუნტელთათვისაც, სწორედ (პოტენციურად საშიში) კოლხური გარემოცვა განსაზღვრავდა ქალაქის ბერძნულობას: როგორც ვნახეთ, როგორც ქსენოფონტის, ისე არიანეს ყურადღების ცენტრში გარკვევით ბარბაროსულ კონტექსტში მყოფი ამ ქალაქის ბერძნულობაა. ამავე დროს, ქსენოფონტი თავის 10,000-ს არაერთგზის მოიხსენიებს „ბერძნებად“, თუმცა მათ შორის არაბერძნებიც იყვნენ. მისთვის ისინი გარკვევით „ჩვენები“ არიან უკიდურესად, ხშირად მტრულ „სხვათა“ ბარბაროსულ სივრცეში. ამიტომ გასაკვირი არ არის,

რომ ტრაპეზუნტელებს ქსენოფონტი არსებითად „ჩვენებად“ აღიქვამს, თუმცა დიდი შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ მისი თვალსაზრისი ტრაპეზუნტში არსებულ მკაფიოდ გამოხატულ ეთნიკურ სხვაობათა მაჩვენებელია. ეს მხოლოდ მისი გაგებით დალაგებული სხვაობებია და არა მარტო მისი გაგებით.⁴⁷

ტრაპეზუნტამდე მიღწევით აზიური ექსპედიციის ერთი ეტაპი დასრულებული იყო. ამის შემდეგ 10,000-ის ორგანიზაციაც კი შეიცვალა. საბოლოოდ ტრაპეზუნტში მხსნელ ზევსს, ჰერაკლეს და სხვა ღვთაებებს შეპირებული მსხვერპლი შეწირეს, რაც პირველი „მეგობრული ქვეყნის მიღწევისას“ უნდა გაეკეთებინათ.⁴⁸ ამავე დროს, ეს „მტრული ქვეყანაც“ იყო – „კოლხეთის ქვეყანა.“⁴⁹ სამხრეთ შავიზღვისპირეთს ქსენოფონტი ბერძნულად თვლიდა, მაგრამ, როგორც ნუსბაუმი აღნიშნავს, „მხოლოდ როგორც ოაზისს ბარბაროსულ უდაბნოში“.⁵⁰ და კიდევ, ტრაპეზუნტი, სინოპე და დანარჩენები, მართალია, საკმარისად ბერძნულები არიან, მაგრამ მათ ელინურობაში მაინცაა რაღაც არაადეკვატური. შესაძლოა, მნიშვნელოვანი იყოს, რასაც ქსენოფონტი შემდეგ, თუნდაც რიტორიკული ეფექტისათვის დასძენს, რომ პირველი ბერძნული ქალაქი, რომელსაც 10,000-მა მთელი სამხრეთი სანაპიროს გასწვრივ გავლის შემდეგ ტრაპეზუნტის დასავლეთით მიაღწია, ბიზანტიონი იყო. ბიზანტიონის იქით, თრაკიის ქერსონესი უკვე ელადის შემადგენლობაში შედიოდა.⁵¹

⁴⁷ Arrian, *Periplus* 1. ანტიკურ წყაროებში მოცემული ეთნიკურობის პრობლემებს და მიდგომებს ღრმად გონივრულად იკვლევს Goudriaan (1988), 8-21. 10,000 შემადგენლობასთან დაკავშირებით იხ. Roy (1967), განს. 296-309. Herodotus, 5. 22 მოგვითხრობს იმის შესახებ, თუ როგორ ცდილობდნენ მაკედონიელი მეფის გარიცხვას ოლიმპიური თამაშებიდან მისი არაბერძნულობის გამო. დაუშვებს მხოლოდ მისი პირადი მითური გენეალოგიის გამოძიებების შემდეგ და მაშინაც კი „როგორც მაკედონიელთა ბერძენი მეფე“; იხ. Hammond and Griffith (1979), 3-14. თუ ამდგომარეობის ბერძნულობას სერიოზული ეჭვქვეშ დაყენება ელოდა, ხოლო მის ქვეშევრდომებს უარყოფა, „კოლხი ბერძენები“ ხომ უფრო მოწვევადები იქნებოდნენ: მითური გენეალოგია ძირითადი განმსაზღვრელი იყო ფორმალური გამოძიებისას, ერთ შემთხვევაში მაინც. იხ. ზემოთ, გვ. 56-8.

⁴⁸ *Anab.* 5. 1. 1; შდრ. 4. 8. 25. თარგმანში ვერც კი გადმოიცემა, რადგან ზედსართავი „მეგობრულზე“ უფრო ახლობლურის და უფრო ძლიერის გამოხატულებაა. შდრ. Herman (1986).

⁴⁹ *Anab.* 5. 1. 6; 4. 8. 22.

⁵⁰ Nussbaum (1967), 149 n. 4. Hirsch (1985) ბევრს არაფერს ამბობს *ანაბასიხის* მტკიცებულების შესახებ.

⁵¹ *Anab.* 7. 1. 29 (ბიზანტიონი); 5. 6. 5 (ქერსონესოსი, სადაც 10,000-ის რიგები შეიკის: *Anab.* 1. 1. 9).

მანამდე კი აღნიშნულია, რომ სინოპეში 10,000 ელადაში კი არ იმყოფებოდა, არამედ მის მახლობლად: სინოპეს დასავლეთით, 10,000 ელადის ზღურბლზე იდგა.⁵² ეს მართლაც ზღურბლი იყო საბერძნეთსა და ბარბაროსულ სამყაროს შორის: ქსენოფონტის ფიქრით, პონტოს რეგიონში ქალაქის დაარსება „ელადას ტერიტორიას და ძღვევამოსილებას შემატებდა.“⁵³

უკვე ეს ნაფიქრალი გარკვეულწილად იმ დროის სულისკვეთების ილუსტრაციას წარმოადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ ელინიზმის განმსაზღვრელი კრიტერიუმი ჩამოუყალიბებელი იყო, პანელინიზმი ქსენოფონტისა და მისი დროის სხვა ბერძენთათვის უმთავრეს საზრუნავს და მოწოდებას წარმოადგენდა. ჩვეულებრივ, ეს სპარსეთთან დაპირისპირებას იწვევდა, ამით კი დამატებით და განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა სინოპესა და ტრაპეზუნტისნაირი ქალაქებისათვის არაორაზროვნად ბერძნულობის მიწერა. ელინიზმის კონცეფციის ინკლუზიურ (და არა ექსკლუზიურ) ხასიათს განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა ქიშპობაში სპარსეთის იმპერიასთან, რომელიც ტრაპეზუნტისნაირ მრავალ საკმაოდ ბერძნულ ობიექტს ითავსებდა. შეიძლება სწორედ ამით აიხსნას ფსევდო-სკილაქსის მიერ ქალაქების ბერძნულად გამოცხადების დიდი მოწადინება.⁵⁴

ტრაპეზუნტი სინოპელთა კოლონიაც იყო და არკადიის ტრაპეზუნტელებისაც, ყოველ შემთხვევაში, როდესაც ამას საჭიროება მოითხოვდა. პოლიბიოსის ცნობით, სინოპე „ფასისისკენ მიმავალ საზღვაო გზაზე მდებარეობდა“, საუკეთესო ადგილას გემების გასაჩერებლად ბოსფორსა და ბათუს ლიმენს (თანამ. ბათუმს) შორის სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთში და ასევე ყველაზე ვიწრო გადაკვეთაზე ყირიმისკენ. სინოპური ამფორები და კრამიტები აღმოჩენილია, მაგალითად, ვანში. მოსახერხებელი სანაპიროს გასწვრივი და სამდინარო გზის მიუხედავად, ამათი ტრანსპორტირება მნიშვნელოვან ძალისხმევასთან იყო დაკავშირებული, ისე რომ, ადგილობრივი მინაბაძების წარმოება მაღევე დაიწყო.⁵⁵

⁵² Anab. 6. 1. 17; 6. 5. 23.

⁵³ Anab. 5. 6. 15.

⁵⁴ ქსენოფონტისეული პანელინიზმის შესახებ, იხ. Cartledge (1987).

⁵⁵ Pausanias, 8. 28; Polybius, 4. 56. 5, მასთან Walbank ad. loc.; Strabo, 11. 2. 17. p. 498. სინოპესა და კოლხეთს შორის ურთიერთობათა შესახებ მითრიდატე VI-მდე დღემდე ფუნდამენტურობით გამოირჩევა Брашинский (1973), განს. 187-

ადგილობრივი წარმოება კრამიტზე გაჩენილი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად კოლხეთში, ყოველ შემთხვევაში, ნაწილობრივ მაინც, სამეფო ხელისუფლების უფლებამოსილებით წარმოებდა, რამდენადაც ორმოცდაათამდე ადგილობრივი კრამიტი ვანში აღბეჭდილია დამლით *ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕΛΑΒΗ. ΜΕΛΑΒΗ* მიხნეულია ამ წარმოებით დაინტერესებული ოფიციალური პირის სახელად, მეფედაც კი.⁵⁶ აღმოჩენილი კრამიტების დაახლოებით ნახევარი უფრო მცირედამდიანებია, რომლებიც, როგორც ჩანს, საკუთარ სახელებს აღნიშნავს; ჩვეულებრივად, ეს არის *ΟΡΑΖΟ*, მაგრამ ბოლოხანებში აღმოჩენილ ერთ კრამიტზე მოცემულია *ΧΟΡΣΙΠ*, მეორეზე *ΕΡΜΩ*. . . . მცირე დამლები დიდ დამლებს ებჯინება, მაგრამ მათი ურთიერთდამოკიდებულება, ცოტა არ იყოს, გაურკვეველია: შესაძლოა, მომდევნო რიგის ოფიციალური პირების აღმნიშვნელი იყოს. ასეთი დამლების მქონე ყველაზე ადრეული კრამიტები ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოხანების და ძვ.წ. III საუკუნის დასაწყისის ფენებშია დამოწმებული, თუმცა მათი ძირითადი მასა, დღესდღეობით, ძვ.წ. II–I საუკუნეების ნგრევის ფენაშია თავმოყრილი.

სინოპედან კრამიტის იმპორტის ქმედითი იმპულსი იმ დიდი და ღირსშესანიშნავი ცვლილების მხოლოდ ერთ-ერთი ნიშანთაგანია, რომლითაც ვანში დაახლოებით ძვ.წ. 350 წელს ქალაქის განვითარების „მესამე ეტაპი“ დაიწყო და დაახლოებით ძვ.წ. 250 წლამდე გასტანა. ამ პერიოდშია აშენებული ახალი მნიშვნელოვანი ქვის ნაგებობანი, მათ შორის, ზღუდის კედელი. ამასთან ერთად, ძვ.წ. IV საუკუნეში ტრადიციულ კოლხურ კერამიკას თანდათან ენაცვლება სრულიად ახალი ფორმები, განსაკუთრე-

8, სინოპური კერამიკული ნაწარმის აღმოჩენებზე ასევე ჩრდილოეთ შავი-ზღვისპირეთში. სინოპური ამფორების ტიპოლოგიურ ზეგავლენასთან დაკავშირებით იხ. Tsetskhladze and Vnukov (1992).

სინოპური კრამიტების მნიშვნელოვანი რაოდენობით ვანში გამოჩენის წინასწარულ თარიღად განსაზღვრულია ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოხანები: იხ. Akhvlediani (1990) (დამლა *ΟΡΑΙΟ* იკითხება როგორც *ΟΡΑΖΟ*); უფრო დეტალურად, Akhvlediani (1986), განს. 5-6, სადაც სინოპური კრამიტწარმოების ნაკეთობის სერიის გვერდით განიხილება ადგილობრივი კრამიტწარმოების დაწყება ელინისტურ კოლხეთში, ისევე, როგორც ეშერაშია, ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში: Γ. Шамба (1980), 41.

⁵⁶ Akhvlediani (1990), *ΜΗΛΑΒΗ*-ს *ΜΗΛΑΒΗΣ*-დ განავრცობს და ამასვე იზიარებს Tsetskhladze (1991b), განს. 369, ჩანახატებითურთ. ეს სახელი (თუ ასეთთან გვაქვს საქმე) შემოკლებას არ საჭიროებს: მხოლოდ ბოლოკიდურ სივმას ნაპარაუდები გამოტოვება გაუმართლებელი ჩანს. ასევეა დამლების ფრაგმენტებიდან გავრცობილი სახელი *Ηρακλείδου*, აშკარად ბერძნული გენეტივი.

ბით, იბერიაში გავრცელებული ტიპის მსხლისებრტანიანი დოქე-ბი. ამ ახალი ჭურჭლების მხატვრული გაფორმებაც ისეთივეა, როგორც იბერიაში – წითელი საღებავით ღია ფერის ზედაპირ-ზე. ამავე დროს, ვანის ოქრომჭედლობა ახლა უკვე უფრო მკა-ფიოდ გამოხატულ ბერძნულ ზეგავლენას ავლენს.⁵⁷ დაკრძალ-ვის წესებშიც მნიშვნელოვანი ცვლილება შემოდის. ინჰუმაციუ-რი სამარხები ზემოდან რიყის ქვებით კი აღარ იფარება, არამედ დიდი ქვის ფილებით. ვანის მახლობლად, დაბლაგომის ძვ.წ. III საუკუნის დასაწყისის სამარხი კრამიტებით იყო გადახურული.⁵⁸ მებატონეებთან ერთად მათი მსახურების დამარხვა უფრო მე-ტად ჩანს გავრცელებული.⁵⁹ ამავედროულად, ქვევრსამარხები დაკრძალვის უპირატეს ფორმას წარმოადგენს შიდა კოლხეთში, მაგრამ არა ზღვისპირეთში.⁶⁰

ცხადად ჩანს, რომ სინოპეს გავლენა ძვ.წ. 350 წლიდან კოლხეთზე საგარეო ზეგავლენების მხოლოდ ერთ ნაწილს შე-ადგენდა. თიხის ჭურჭელმა აღმოსავლეთით სურამის ქედს იქით იბერიაში გავრცელებული კერამიკული ფორმების და გაფორმე-ბის ზეგავლენა განიცადა. ქვევრსამარხებში დაკრძალვის წესმა იბერიაში უმთავრესად კოლხეთის თანადროულად მოიკიდა ფე-ხი და, არსებული მოსაზრების თანახმად, შეიძლება არმენიიდან შემოაღწია.⁶¹ ყოველ შემთხვევაში, აღნიშნული პრაქტიკა შავი ზღვის მხრიდან არ ჩანს შემოტანილი, რამდენადაც ამ რეგიონ-ში ელინისტურ პერიოდში არ ჩანს მიღებული.⁶² აღმოსავლეთი-დან და სამხრეთიდან შემოსული და შიდა კოლხეთის ცხოვრე-ბის ძირითად თავისებურებებზე ასახული ეს გავლენები, ალბათ, იმდროინდელი ზოგადამიერკაცასიური ცვლილების თვალსაზ-რისით უნდა აიხსნას. კერძოდ, იბერიაში ეს იყო ურბანიზაციის, სახელმწიფოს ჩამოყალიბების და განვითარების პერიოდი, რო-გორც ამაზე არქეოლოგია და ქართული ლიტერატურული ტრა-დიცია მიუთითებს.

⁵⁷ სათანადო განხილვისთვის იხ. Tchkonია (1990).

⁵⁸ *ვანი*, II, 68-79.

⁵⁹ О. Лордкипанидзе (1992), 201. დარწმუნებით მსახურებზე საუბარი რა-საკვირველია, ძალიან ძნელია.

⁶⁰ ელინისტურ კოლხეთსა და იბერიაში ასეთი სამარხების საფუძვლიანი განხილვისთვის იხ. თოლორდავა (1980), განს. ტაბ. 1, გავრცელების რუკა. შდრ. გვინჩიძე (1988), ნოქალაქევის ელინისტური სამარხების შესახებ.

⁶¹ ახალქალაქში მიმდინარე სამუშაოებმა შესაძლოა, სიცხადე შემოიტანოს: ლიქელი (პირადი კომუნიკაცია).

⁶² თოლორდავა (1980), ტაბ. 1.

ძვ.წ. IV საუკუნისთვის ბერძნული გავლენა ვანში ძალზე საგრძნობი გახდა. ძვ.წ. IV საუკუნის მიწურულს სამარხში აღმოჩენილია საბეჭდავი ბეჭედი, რომელზეც ბერძნული ასოებით ამოკვეთილია „დედატოს“, რაც ალბათ დაკრძალული პიროვნების სახელია (ტაბ. 7). ეს კიდევ ერთი კოლხი წარჩინებულის მდიდრული სამარხია.⁶³ კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია ძვ.წ. IV საუკუნის დასასრულის ბრინჯაოს ფილაზე შესრულებული დიდი ბერძნული წარწერა, რომელიც ვანის ეგრეთ წოდებულ ცენტრალურ ტერასაზე იყო აღმართული (ტაბ. 8). შემორჩენილი ტექსტი იმაზე მიუთითებს, რომ ეს რელიგიური საკანონმდებლო აქტი უნდა ყოფილიყო.⁶⁴ წარწერა გაკეთებულია კარგი ბერძნულით, შინაარსი არსებითად ბერძნულია, ადგილობრივი ტოპონიმების მინარევებს თუ არ ჩავთვლით. თავისთავად ამ წარწერის არსებობა უკვე უფრო მრავლისმთქმელია შიდა კოლხეთის ელინიზაციის თვალსაზრისით, ვიდრე გემებზე თუ კერამიკაზე ბერძნული ტრანსკრიფციით მოცემული რამდენიმე წარჩინებულის სახელი: ეს წარწერა იმისი მაჩვენებელია, რომ ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოხანებიდან ვანში არა მარტო დამწერლობა, არამედ სამთავრობო ენა და სტილი ბერძნული იყო. რასაკვირველია, შესაძლოა, ამ წარწერის სხვა დამწერლობით (უფრო კი არამეულით) შესრულებული ვერსიაც არსებობდა, მაგრამ ბერძნული რომ ხმარებაში იყო, ამას ვერ გავექცევით. წარწერის შინაარსს რაც შეეხება, სამი ღმერთია დასახელებული თანმიმდევრულად, როგორც ჩანს, ფიცის ან წყევლის კონტექსტში პოტენციურ უკეთურობათაგან დასაცავად: სახელდობრ, დედამიწა, მზე და მთვარე, რომელთა გარდა, სავარაუდოდ, დასახელებული იყვნენ Theoi Megistoi (უდიდესი ღმერთები). თუ ესენი ერთ დროს ადგილობრივი კოლხური ღვთაებები იყვნენ, როგორც ამტკიცებენ,⁶⁵ ისინი ახლა უკვე მთელი ბერძნული სამყაროსთვის ნაცნობი და გასაგები სახელებით მოიხსენიებოდნენ.⁶⁶

⁶³ სამარხი №9: ვანი II, 240. თარიღთან თანხმობაშია სამარხში აღმოჩენილი ფილაზე II ოქროს სტატერი, რასაც კიდევ უფრო განამტკიცებს ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოხანების კერამიკა.

⁶⁴ თ. ყაუხიშვილის მიერ მოწოდებული წარწერის ვერსია: Каухчишвили (1988), მალევე სრულყო ვინოგრადოვმა: Vinogradov (1994).

⁶⁵ მაგ., Каухчишвили (1988), 258-9.

⁶⁶ მეის-მენის, მთვარის განსაკუთრებულ მნიშვნელობასთან დაკავშირებით, შდრ. Strabo, 12. 3. 31, p. 556, მასთან Van Haepere-Pourbaix (1983); Lane (1971).

ტაბ. 7. ოქროს საბეჭდავი ბეჭედი დედატოსის სამარხიდან, ახვლედიანების გორა, ვანი (სამარხი №9, ძვ.წ. IV ს. ბოლო ხანები)

ვანის მსგავსი განვითარების სურათი მოცემულ რეგიონში სხვაგანაც ისახება. ზღვის სანაპიროდან აღმოსავლეთით, 12-ოდე კილომეტრში, ძვ.წ. VI საუკუნის შუახანებში სიმაგრის პატარა სამოსახლო აღმოცენდა. ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოხანებიდან დასახლება იზრდებოდა, ვიდრე ძვ.წ. V საუკუნის შუახანებში ძველი ადგილიდან იქვე მახლობლად არ გადაინაცვლა და რიონის კალაპოტის ორსავე ნაპირზე, ჭალადიდში, უფრო ვრცლად არ განსახლდა. ძვ.წ. V-IV საუკუნეებში ჭალადიდის დასახლება აღმავლობას განიცდიდა, ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოს ან ძვ.წ. III საუკუნის დასაწყისში კი ის ცეცხლმა გაანადგურა.⁶⁷

⁶⁷ მიქელაძე (1976).

ტაბ. 8. წარწერიანი ბრინჯაოს ფილა სხეულებების გორიდან, ვანი
 (ცენტრალური ტერასა, დაახლოებით ძვ. წ. 300 წ.)

დაბლობის სხვა ადგილებში, ერგეტასა და ნამარნუში, ამჟამად ითხრება მნიშვნელოვანი ნასახლარები, რომლებიც წინასწარული შედეგების მიხედვით, სიმაგრის აღმოჩენების შესატყვისია, მაგრამ, ამავე დროს, უფრო მასშტაბურიც, რამდენადაც ორივე ძეგლზე დასახლება სიმაგრისნაირად მხოლოდ ცალკეულ ბორცვებზე კი არ ყოფილა გაშენებული, არამედ ბორცვების დაჯგუფებას მოიცავდა. ერგეტაში, ზუგდიდის მახლობლად, არქეოლოგების მიერ ოცდაათზე მეტი ასეთი ბორცვია დამოწმებული: მოსახლეობა აქ უწყვეტი ჩანს ძვ.წ. II ათასწლეულიდან ძვ.წ. III საუკუნემდე, განსახლების განსაკუთრებული განვრცობით ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოსანებიდან და არა მარტო ერგეტაში, არამედ მის გარემომცველ ტერიტორიებზეც. აბაშის რაიონის სოფ. კეთილარის მახლობლად, რიონის მარცხენა და ფიჩორის მარჯვენა ნაპირზე, კიდევ ერთი დიდი ძეგლია – 12 ჰექტარზე გავრცელებული ნამარნუს ბორცვების ჯგუფი გამორჩეული ოთხი დომინანტი ბორცვით, რომელთაგან უდიდესი ცენტრალური ბორცვი 2 ჰექტარ ფართობს მოიცავს და ხუთ მეტრამდე სიმაღლეს აღწევს გარემომცველი დაბლობის დონიდან. ცენტრალურ ბორცვზე წარმოებულმა გათხრებმა აჩვენა, რომ მოსახლეობამ აქ ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისიდან გვიან რომაულ ხანამდე იარსება, ხოლო კეთილდღეობის პერიოდი ძვ.წ. V-III საუკუნეებზე მოდის. ძვ.წ. VI-V საუკუნეების განსაკუთრებით მდიდრული ფენა უკიდურეს სამხრეთ ბორცვზე გავლებულ საცდელ თხრილშია გამოვლენილი.⁶⁸

ძვ.წ. V საუკუნე საკუთრივ ზღვისპირეთშიც მშვიდობიანობის და კეთილდღეობის ხანა უნდა ყოფილიყო. ფიჭვნარში ჩვენ ვნახეთ ძვ.წ. V საუკუნის მდიდრული სამარხები და უკვე მომწიფებული ბერძნული და კოლხური კულტურული ოსმოსისი. ძვ.წ. IV საუკუნისათვის დაწყებულია ბერძნული კერამიკის ფორმების ადგილობრივი მინაბადების დამზადება.⁶⁹ კონფლიქტის და არეულობის არავითარი ნიშნები არ შეიმჩნევა: აღსანიშნავია, რომ ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ინვენტარით მდიდარ სამარხებში იარაღი არ არის წარმოდგენილი. ამ სამაროვანზე დაკრძალვა მომდევნო საუკუნეშიც გრძელდებოდა, მაგრამ ძვ.წ. IV საუკუნის სამარხეული ინვენტარი (ისევ უიარაღო) გაცილებით უფრო ნაკლებად მდიდრულია. სამარხი ორმოებიც კი უფრო მცირე ზომი-

⁶⁸ პაპუაშვილი (1987); Микеладзе, Мигдисова, Папуашвили (1987).

⁶⁹ Кахидзе (1979), 177-8.

საა და სააღაპო მოედნებიც.⁷⁰ ეს სამარხები კერამიკის სხვადასხვაობის მკვეთრი აღქმის მაჩვენებელიცაა: იმპორტული შავლაკიანი ჭურჭლები ჩვეულებრივად მიცვალებულის თავთან არის მოთავსებული, ხოლო ადგილობრივი თიხის ნაწარმი და ნაცრისფერი იმპორტული ჭურჭლები – ფეხებთან.⁷¹ ამფორებიც, როგორც წესი, თავის მხარეზეა ჩადგმული: ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის სამარხებში წარმოდგენილი ამფორების ძირითადი მომწოდებელია პერაკლეა პონტიკა, ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენს თასოსი.⁷² ნამჭედურის ბორცვი გარემომცველი ტერიტორიითურთ ბერძნების მოსვლამდეც მჭიდროდ იყო დასახლებული: დიდძალი კერამიკის და მოგვიანებით კრამიტების აღმოჩენები გვიჩვენებს, რომ მათი გამოყენების პერიოდი ძვ.წ. VI საუკუნიდან ძვ.წ. III საუკუნემდე მაინც გრძელდებოდა. მდინარეების – ჩოლოქისა და ოჩხამურის შესართავთან უფრო ახლომდებარე მეორე ბორცვიდან ანალოგიური მასალა კიდევ უფრო დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი.⁷³

მოვლენების მსგავს განვითარებას ადგილი ჰქონდა ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მიმართულებით, ზღვის სანაპიროს გაყოლებაზე, სადაც სტაბილური კეთილდღეობა, როგორც ჩანს, უფრო დიდხანს გრძელდებოდა, ვიდრე ცენტრალურ კოლხეთში თუ კოლხეთის დაბლობზე. სოხუმის უკანა მხარეს, დაბალ ქედზე, მის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მდინარეების – ბესლეთისა და ძეგუტას შორის იყო ახულ-აბაას სახელწოდების ბორცვის ირგვლივ კონცენტრირებული დასახლება. ეს დასახლება დაიწყო ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოხანებში და ძვ.წ. II საუკუნემდე გრძელდებოდა. ბერძნული ზეგავლენის ნიშნები ჩნდება არა უგვიანეს ძვ.წ. V საუკუნისა, რაც დამოწმებულია არა მარტო ბერძნული კერამიკული ჭურჭლების და კრამიტის, არამედ ბერძნული კერამიკული ფორმების ადგილობრივი მინაბაძების საშუალებითაც.⁷⁴ ახლომდებარე განცალკევებული სამარხი შეიცავდა ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოხანების შავლაკიან კერამიკას და ასევე იარაღსა და მოჩუქურთმებული ხის ფარის ნაშთებსაც. ახულ-აბაას და რეგიონში დამოწმებული სხვა უფრო მცირე ძეგლების

⁷⁰ 2,5x1,4 მ-მდე, ძვ.წ. V საუკუნის სამარხი ორმოები კი 5 x 3 მ-მდე აღწევს: Кахидзе (1979), 171-4.

⁷¹ Ibid. 174.

⁷² Ibid. 174: პერაკლეს ამფორების აღმოჩენები კოლხეთში.

⁷³ კახიძე (1971), 36-7.

⁷⁴ Воронов (1979a), 33.

მიხედვით, სოხუმის შემოგარენში დასახლებების მნიშვნელოვანი მატება აღინიშნებოდა ძვ.წ. V-IV საუკუნეებში. ისინი არსებობდნენ ძვ.წ. II საუკუნემდე, რის შემდეგ მრავალი დასახლება მიტოვებული ჩანს.⁷⁵

როგორც უკვე ითქვა, საკუთრივ სოხუმი ენიგმატურია. თუმცა, სამშენებლო სამუშაოების დროს, შემთხვევით, თანამედროვე ქალაქის ქვეშ დამარხული ძვ.წ. V საუკუნის ფენები გამოვლინდა.⁷⁶ ამის გარდა, მდინარე ბესლეთის შესართავთან, გუად-იხუზე და სოხუმის მიმდებარე სხვა ადგილებში კეთილდღეობა სუფევდა, რაც ძვ.წ. V საუკუნიდან ელინისტურ პერიოდშიც გაგრძელდა.⁷⁷ ამასვე ადასტურებს ფართომასშტაბიანი გათხრები ეშერაში, რომელიც სოხუმიდან ათიოდე კილომეტრითაა დაშორებული ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მიმართულებით ზღვის სანაპიროს გასწვრივ, საჩინო ბორცვის თავზე მდებარეობს და 1 კილომეტრზე ცოტა მეტი მანძილიდან და 113 მეტრის სიმაღლიდან გადაჰყურებს ზღვის ნაპირს. აქ ძვ.წ. VI საუკუნის პატარა კოლონიური ახალშენი ძვ.წ. V-IV საუკუნეებში ფრიად მნიშვნელოვან სათვისტომო დასახლებაში გადაიზარდა. იქვე მახლობლად, ბერეშჩაგინის ბორცვზე განთავსებული ადგილობრივი დასახლება განუხრელად ექცეოდა ბერძნული კულტურის ჩრდილში და ზეგავლენის ქვეშ. ბერძნული კერამიკის გარდა, ბერეშჩაგინის ბორცვზე ძვ.წ. III საუკუნის კრემაციული ამფორასამარხია (კოსური ამფორა) აღმოჩენილი.⁷⁸ ეშერაში, ბორცვის წვეროდან, 100-ოდე მეტრში ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ძვ.წ. IV საუკუნის ატიკური შავლაკიანი კერამიკის და ბზიფის რეგიონისთვის დამახასიათებელი ადგილობრივი იარაღის შემცველი ინჰუმაციური სამარხი გაითხარა.⁷⁹ ბერძნული საომარი საჭურველის ხმარებაც აღინიშნება. ძვ.წ. V საუკუნის შუაწლების ატიკური შავლაკიანი კილიკის ფრაგმენტებთან ერთად, ბუდდოზერმა ატიკური სტილის მუზარადის ნაშთებიც გამოაჩინა.⁸⁰ პატარა სამაროვანზე ეშერას ჩრდილოეთით, სამარხში კორინთული ტიპის მსგავსი ბრინჯაოს მუზარადია აღმოჩენილი. ეს სამაროვანი ინ-

⁷⁵ Воронов (1979a).

⁷⁶ Воронов и Шамба (1980).

⁷⁷ Кобахия, Г. Шамба и С. Шамба (1987), 16; Инадзе (1968), 21.

⁷⁸ Воронов (1972), 118-19.

⁷⁹ Г. Шамба (1983).

⁸⁰ Воронов (1972), 116.

პუმაციურ სამარხებსაც ითავებს და კრემაციულსაც და ძე.წ IV-II საუკუნეებით თარიღდება.⁸¹

ალექსანდრე საქართველოში არ შესულა, მაგრამ იქ მისი გავლენის შეუფასებლობა არ შეიძლება. ალექსანდრესა და ამიერკავკასიელთა შორის დიპლომატიური კავშირი რომ დამყარდა, სავსებით სარწმუნოა. არიანეს მიხედვით, ვინმე ფარსმან ხვარაზმელთა მეფემ ალექსანდრეს კოლხეთში შეჭრისაკენ მოუწოდა და თავისი სამსახურიც შესთავაზა, – აღუთქვა, რომ ასეთ კამპანიას გზამკვლელობასაც გაუწევდა და მოამარაგებდა კიდევ. ალექსანდრემ თავაზიანად შემოუთვალა, რომ იმუამად ინდოეთის კამპანიის გზას ადგა და შავი ზღვის რეგიონს მომავალში მიხედავდა.⁸² როგორც ჩანს, ფსევდო-კალისტენეს მიერ შთაგონებული ქართული საისტორიო ტრადიციის მიხედვით, ალექსანდრემ იბერია დაიპყრო და იქ მეფედ ვინმე აზო დატოვა. *ქართლის ცხოვრების* მიხედვით, მეფე აზო ალექსანდრე მაკედონელის ნათესავია, ხოლო *მოქცევაჲ ქართლისაჲს* მიხედვით, იგი პირველი მეფეა იბერიის სამეფო საგვარეულოდან, რომელიც ალექსანდრემ იბერიის სატახტო ქალაქ მცხეთაში გაამეფა. აზოს ისტორიულობა, რა თქმა უნდა, არადაამაჯერებელია, თუმცა, სავსებით შესაძლებელია, რომ ალექსანდრესთვის, ხვარაზმელთა მეფის მსგავსად, იბერიის მბრძანებელსაც მიემართა. არსებული მოსაზრების თანახმად, აზოს სახელი არგონავტების მითიდან წარმოდგება: ეს იასონია, რომელზეც ტაციტუსის დროში იბერიელთა მოთხოვნა უთუოდ არსებობდა. თუმცა, ქართული ისტორიოგრაფიული ტრადიციის მიხედვით, დაქირავებულ ბერძენ მეომართა იმედად მეოფმა აზომ ბოროტად გამოიყენა თავისი მდგომარეობა და განიდევნა ქართველი ფარნავაზის მიერ, რომელმაც იბერიის სამეფო დინასტია დააარსა.⁸³

ალექსანდრეს დროისათვის ბერძნული და ადგილობრივი კოლხეთში უკვე ერთმანეთთან იყო შეზრდილი, თუმცა სხვადასხვაობის გაგება ჩამოყალიბებული და დაცული იყო სხვადასხვა წგულების მიერ, რომელთა თვითგამოხატულებას, როგორც

⁸¹ Воронов (1972), 116 რეგიონში მუხარადებთან დაკავშირებით, შდრ. Анфимов (1981).

⁸² *Ag. Anab.* 4. 15. 4-6; ალექსანდრე და ალბანელი მეფე; *Plin. NH* 8. 149-50.

⁸³ Меликишвили (1959), 38-40; ახვლედიანი (1990), 29-34. ალექსანდრეს დაპყრობათა სქემაში იბერია კლასიკური ტრადიციითაც ჩაირთვება: მაგ. *Plin. NH* 4. 39.

ჩანს, საფუძვლად ედო ეთნიკური კუთვნილება, რაც მათი დასახლებების ფორმებს და მდებარეობას თანხვედბოდა. არა უგვიანეს ძვ.წ. IV საუკუნისა, იწყება ბერძნული კერამიკის ადგილობრივი მინაბადების გავრცელება: ზოგიერთ ფრაგმენტზე ბერძნული ასოებია გამოსახული.⁸⁴ ზოგ შემთხვევაში ადგილობრივი ჭურჭლის იმპორტულისაგან გარჩევაც კი ძნელდება.⁸⁵ კრამიტი ეშერაში სინოპედან შემოდის და არა უგვიანეს ძვ.წ. III საუკუნისა, იქ მინაბადებს აწარმოებდნენ.⁸⁶

ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოხანებს განეკუთვნება ბრინჯაოზე ამოკვეთილი მნიშვნელოვანი ბერძნული წარწერა, რომელიც ეშერაში ქვედა, ზღვისკენ მიმართულ ფერდობზე აღმოჩენილ უდიდეს ნაგებობაში ყოფილა აღმართული.⁸⁷ შენობა აგებული იყო თლილი ქვიშაქვის კვადრებით და კირქვის ფილებით, რომლებიც, შესაძლოა, საზღვაო გზით იყო მოტანილი ახალი ათონიდან.⁸⁸ კირქვის კვადრების ნაწილი გამოყენებული იყო 50 სმ-მდე დიამეტრის ხის სვეტების საყრდენებად, რომლებიც ერთმანეთისაგან სამ-სამი მეტრის დაცილებით იყვნენ განლაგებული და ალბათ, პერისტილს ქმნიდნენ. ეს კრამიტით დახურული ფრიად შესანიშნავი შენობა ხანძარმა გაანადგურა დაახლოებით ძვ.წ. II საუკუნის მიწურულს ან ცოტა უფრო მოგვიანებით.⁸⁹ წარწერა პატარ-პატარა ერთმანეთთან დაუკავშირებელი ფრაგმენტების სახითაა შემორჩენილი: ჩვენამდე მოღწეული სიტყვების საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ეს ხელშეკრულების ან საპატიო დეკრეტის ტექსტი უნდა ყოფილიყო.⁹⁰ ნახანძრალ ფენაში აღმოჩენილი კიდევ 200-მდე მცირე, დამწვარ-დაღვენილი ბრინჯაოს ნაკუწები, რომელთაგან ზოგიერთზე ასოები შეიმჩნევა, როგორც ჩანს, ამ წარწერის დანარჩენი ნაწილის და შესაძ-

⁸⁴ კერამიკასთან დაკავშირებით, Г. Шамба (1979); შდრ. Воронов (1972), 112, თარიღთან და გრაფიტოსთან დაკავშირებით.

⁸⁵ Воронов (1972), 114.

⁸⁶ Воронов (1972), 116.

⁸⁷ დაახლ. 17 X 13 მ: Г. Шамба (1980), 11.

⁸⁸ 8 კმ მანძილზე დასავლეთით: ibid. 11.

⁸⁹ დათარიღებულია ამისოსის ორი მონეტით და მითრიდატესდროინდელი პონტოს სხვა მონეტებით, რომლებიც აღმოჩნდა ნახანძრალ ფენაში წარწერებთან ფრაგმენტებთან ახლოს: Г. Шамба (1980), 11-17; შდრ. id. (1983), 16.

⁹⁰ ყველაზე დიდი ფრაგმენტის ზომაა 5,6 X 6,5 სმ; ისინი 1 სმ-ის სისქისაა: Г. Шамба (1980).

ლოა, სხვა წარწერების შემადგენელიც იყო.⁹¹ აქაც, ისევე როგორც ვანში, ძვ.წ. IV საუკუნისათვის ბერძნული სამთავრობო ენა უნდა გამხდარიყო. ამასთან, წარწერების დასატანად, ჩანს, უპირატესად ბრინჯაო გამოიყენებოდა: ყურადღებას იპყრობს ქვაზე შესრულებული წარწერების უკმარისობა კოლხეთში. რეგიონიდან წარმოდგენილი ეპიგრაფიკული მასალის ნაკლებობის მიზეზი შეიძლება იმაში კი არ მდგომარეობდეს, რომ წარწერები არ კეთდებოდა, არამედ იმაში, რომ ამ მიზნისთვის უპირატესობა ენიჭებოდა ბრინჯაოს და სიუხვით გამორჩეულ ხის მასალას, რომელმაც დროთასწავლას ვერ გაუძლო.⁹²

ასეთი შესანიშნავი ნაგებობის არსებობა, რომელიც ოფიციალური დოკუმენტების შემცველიც ჩანს, იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ეშერა ადრეული ქალაქ დიოსკურიის ფოკუსურ ცენტრს წარმოადგენდა. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა, რომ პლინიუს უფროსი დიოსკურიას სებასტოპოლისის ფორტიდან გარკვეულ მანძილზე ათავსებს. რადგან ფორტი საკუთრივ სოხუმში უნდა ყოფილიყო, პლინიუსის დიოსკურია იქ კი არ იქნებოდა, არამედ უფრო მოშორებით – ზღვის ნაპირის გაყოლებით, სავსებით შესაძლებელია, ეშერაში. პლინიუსის ცნობიდან გამომდინარე, დასკვნა არქეოლოგიურად მტკიცდება. ეშერასთან, მის დასავლეთით, ზღვის სანაპიროზე გვანდრაში აღმოჩენილი სამეთუნეო ქურის ნაშთები შეიცავდა ამფორებს, რომლებიც ძვ.წ. IV-III საუკუნეების სინოპური ტიპის მიხედვით იყო დამზადებული: ცხრა ეგზემპლარის ყურებზე დასმული იყო დამლა *ΔΙΟΣΚΟΥ* სარკისებურად გამოსახული ასოებით. ამ კონტექსტში ასოები შეიძლება მხოლოდ ქალაქ დიოსკურიის ან დიოსკურიელების აღმნიშვნელი სახელის შემოკლება იყოს: ქალაქი, ალბათ, ამ ამფორების წარმოებაში იყო ჩაბმული. ყოველ შემთხვევაში, ეშერა რომ ძვ.წ. III საუკუნისათვის დიოსკურიის ფარგლებში შედიოდა, ეჭვს აღარ უნდა იწვევდეს. გარდა ამისა, ეს დამლები იმისი მაჩვენებელია, რომ ეშერა-დიოსკურიას გაცვლითი სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთთან, რაზეც მიუთითებს სამი ასეთი დამლიანი ნიმუში პანტიკაპონიდან და კიდევ ორი – ნიმფეონიდან.⁹³

⁹¹ რეკონსტრუქციებისა და ყოველმხრივ აწონ-დაწონილი ჰიპოთეზებისათვის იხ.: Каухчишвили (1985); Инадзе (1988b).

⁹² Г. Шамба, С. Шамба (1982), 15.

⁹³ Plin. NH 6. 16. გვანდრასა და აფხაზეთში აღმოჩენილი სხვა სამეთუნეო ქურების შესახებ თანმხლები რუკით იხ. Воронов (1977); Tsetskhladze (1991b),

ჩანს, დიოსკურიაში მთელი ძვ.წ. III საუკუნის განმავლობაში კეთილდღეობა სუფევდა: მართალია, განვითარების მსვლელობისათვის დეტალურად თვალის გადავლება არ ხერხდება, მაგრამ სავსებით ნათელია, რომ ძვ.წ. VI საუკუნიდან ქალაქი განუხრელად იზრდებოდა, რაც ელინისტურ პერიოდშიც გაგრძელდა. არქეოლოგიურ მონაცემებს შეესატყვისება პტოლემეოსელი ისტორიკოსის და გეოგრაფოსის – ტიმოსთენეს მიერ იქ ძვ.წ. III საუკუნის პირველი ნახევრის სავაჭრო საქმიანობის დიდი აღმავლობის ამსახველი სურათი. პლინიუს უფროსს ეს დიდებული წარსული თავისი დროის გაპარტახებული მდგომარეობის საპირისპიროდ მოყავს: „... დიოსკურია ერთ დროს ისე სახელგანთქმული იყო, რომ ტიმოსთენეს უწყებით, აქ 300 მოღვაწის თავთავიანთ სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ხალხი ჩამოდიოდა. და შემდგომში ჩვენ იქ ვაჭრობას 130 თარჯიმნის საშუალებით ვაწარმოებდით“.⁹⁴

რომაელი ვაჭრები მათ შორის იყვნენ, ვინც საქონლის გასაცვლელად დიოსკურიაში იქნებ ჯერ კიდევ ძვ.წ. II საუკუნეში ჩადიოდა.⁹⁵ თუმცა, ძვ.წ. II საუკუნის ბოლოსანებში ეშერას ბორცვის თავს მძლავრი თავდაცვითი ნაგებობები გარსშემოეფლო. ეს სიმაგრე იმ მხარეში სხვა დასახლებების მიტოვებით გამოწვეული პრობლემების გამომხატველი უნდა იყოს და შესაძლოა, ერთ-ერთი იმ 75 ციხესიმაგრეთაგანი, რომელთა აშენებას სტრაბონი მითრიდატე ევპატორს მიაწერს.⁹⁶ თავდაცვით კედელთან ამ დროს სამშენებლო საქმიანობის ფრიად საგულისხმო გააქტიურება აღინიშნება და გამოთხრელი თვლის, რომ ქვედა ტერასაზე აღმართული შესანიშნავი ნაგებობის გადაწვა ამ კედლის მშენებლობის სინქრონულად უნდა მომხდარიყო.⁹⁷

ელინისტური პერიოდის მნიშვნელოვანი მონაკვეთი დიოსკურიამ კეთილად განვლო, რაც არ ითქმის დანარჩენი კოლხეთის შესახებ. ცენტრალურ კოლხეთში ძვ.წ. V–IV საუკუნეების განვი-

განს. 362-3, სადაც ავტორი ადასტურებს ძვ.წ. III საუკუნის თარიღს და ასევე ამტკიცებს, რომ ამფორები *TIMAPXOY* ყურებით კოლხეთში იწარმოებოდა და არა პერაკლეა პონტიკაში: ყველა ეგზემპლარი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდანაა, კოლხეთიდან კი – არცერთი.

⁹⁴ Plin. NH 6. 16: დიოსკურია უთუოდ მოიხსენიებოდა ტიმოსთენეს ნაშრომში *ნავსადგურთა შესახებ*; შდრ. Strabo, 2. 1. 40, p. 92.

⁹⁵ ამ რეგიონში (როგორც ჩანს, უკონტექსტოდ) აღმოჩენილი ყველაზე ადრეული რომაული მონეტა ძვ.წ. II ს. შუახანების დენარია: C. IIIam6a (1982d), 28-30 და (1987), 48-50. ამ და I საუკუნის დასაწყისის სამი დენარის შესახებ.

⁹⁶ Strabo. 12. 3. 18, p. 548; Γ. IIIam6a (1977).

⁹⁷ Γ. IIIam6a, C. IIIam6a (1982), 14.

თარების და კეთილდღეობის ხანა ძვ.წ. III საუკუნის შუახანები-სათვის შედარებით დაქვეითების პერიოდით შეიცვალა. როგორც ვნახეთ, ცენტრალურ კოლხეთში ძვ.წ. III საუკუნეში მრავალი დასახლება განადგურდა, აღარ ჩანს მდიდრული სამარხები. ამ პერიოდის არასტაბილურობის და დაუცველობის გამომხატველია მძლავრი თავდაცვითი ნაგებობების მშენებლობა განსაკუთრებით ისეთი მნიშვნელოვანი ცენტრების ირგვლივ, როგორიც იყო ვანი, რაც შეესაბამება ვანის ისტორიის მეოთხე ეტაპს და ქრონოლოგიურად მოიცავს პერიოდს ძვ.წ. 250 წლიდან ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებამდე. ძვ.წ. III საუკუნეში ვანში შთამბეჭდავი ზღუდის კედლები აღიმართა, კოშკებითა და საფუძვლიანად გამაგრებული კარიბჭით.⁹⁸

ამ ცვლილებების ყველაზე უკეთესი ასსნა შეიძლება სელევკიდების იმპერიაში მიმდინარე ძვრებით, რამაც ამიერკავკასიაში თანამდევი ცვლილებები მოიტანა. მტკიცებულებათა სიმწირის მიუხედავად, კლასიკური ტრადიციის ქართულ ტრადიციასთან შეთავსება იმაზე მიუთითებს, რომ კოლხეთი და იბერია სელევკე I ნიკატორის იმპერიის შემადგენელი ნაწილი იყო. ქართული ტრადიციის მიხედვით, აზოს ჩამოგდებაში ფარნავაზს სელევკიდი მეფის მიერ გამოგზავნილი არმენიელთა სამხედრო ძალა დაეხმარა. ფარნავაზმა „შვილის“ წოდება მიიღო მეფისგან, რომლის მსახურებას მისი მემკვიდრე საურმაგი აგრძელებდა.⁹⁹ იმპერატორ კლავდიუსის განცხადებით, ნიკატორი სერიოზულად ფიქრობდა შავი და კასპიის ზღვების დამაკავშირებელი არხის გაყვანაზე, მდინარეების – ვოლგისა და დონის შესაძლო დაკავშირებაზე: ასეთი პროექტით კი ფართომასშტაბიანი კონტროლი უნდა ყოფილიყო ნავარაუდები, და არა მარტო ამიერკავკასიაში, არამედ მის ჩრდილოეთითაც კი. კლავდიუსის ცნობა არც ისეთი ახირებული აზრის ნაყოფია, როგორც ერთი შეხედვით შეიძლება ჩანდეს: როგორც ცნობილია, სელევკეს დიდად აინტერესებდა კონკრეტულად კასპიის რეგიონის გეოგრაფია, ხოლო არხის გაყვანა მეფური სიდიადის გამოვლენად აღიქმებოდა.¹⁰⁰

⁹⁸ *ვანი I*, 147-74.

⁹⁹ *ქართლის ცხოვრება*, I, 23-33 (რედ. ს. ყაუხჩიშვილი), სელევკიდ მეფედ „ანტიოქეს“ ასახელებს. სელევკიდების იმპერიაში შემავალი სხვა მრავალი ქვეყნის მსგავსად, ამიერკავკასიაც არასაკმარისი ყურადღებით სარგებლობდა: Sherwin-White (1987); შდრ. Grainger (1990).

¹⁰⁰ Plin. *NH* 6. 31, მასთან Ломоури (1981), 84-5. არხების გაყვანის საკითხით კლავდიუსის დაინტერესების შესახებ, იხ. Levick (1990), 175.

ძვ.წ. III საუკუნის შუახანების სამოქალაქო ომმა სელევკე II-ს და მის ძმას ანტიოქეს შორის, სელევკიდების იმპერიის დესტაბილიზაცია გამოიწვია. ირანი იმპერიას სწორედ ამ წლებში გამოეყო დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ და მალევე პართიად ჩამოყალიბდა. ამ დროს სელევკიდებიდან გამოყოფილ სხვა ქვეყნებს შორის იყო კაპადოკია არიარათიდების მეთაურობით, ხოლო არმენიამ, როგორც ჩანს, უფრო მეტი დამოუკიდებლობისაკენ გამოავლინა სწრაფვა.¹⁰¹ სელევკიდებს, ჩანს, კოლხეთის აღმოსავლეთით მდებარე იბერიაც ჩამოშორდა. იბერია ძვ.წ. III საუკუნეში, ჯერ კიდევ სელევკიდების გავლენის სფეროში ყოფნისას, გაფართოვდა და თავისი მნიშვნელოვანი ზეგავლენა გაავრცელა კოლხეთზე, რომლის აღმოსავლეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი განაპირა ტერიტორიები ახლა უკვე იბერიელებით ჩანს დასახლებული. ძვ.წ. III საუკუნეში აქ იბერიული დაკრძალვის წესები და კერამიკული ფორმები დამკვიდრდა. *ქართლის ცხოვრების* მიხედვით, ალექსანდრეს კანდიდატ აზოს სამეფო შავ ზღვამდე ვრცელდებოდა: დიდი დამაჯერებლობითაა ნათქვამი, რომ აზოს სამეფო, ალექსანდრეს კვალად, კოლხეთში იბერიის დომინირების განმასახიერებელია სელევკიდების ძალაუფლების ფარგლებში.¹⁰²

სტრაბონის თვალთახედვით მიმოხილული კოლხეთის ისტორიის მიხედვით, ახ.წ. I საუკუნის დასაწყისში მთელი ქვეყანა პატარ-პატარა რეგიონულ ერთეულებად იყო დაქუცმაცებული, თუმცა გარეგნულად მას ერთი უზენაესი მეფე განაგებდა. ასეთი იყო კოლხეთის მდგომარეობა, ვიდრე მითრიდატე ეპატორის ხელში გადავიდოდა.¹⁰³ ძვ.წ. III საუკუნეში შექმნილი სირთულეები მხოლოდ ხელს თუ შეუწყობდა კოლხეთის დანაწევრებას. უზენაეს მეფეებს რაც შეეხება, მითური აიეტის გარდა, კიდევ ორი მეფე სახელდება. პირველი მათგანი – სავლაკიც მითურად გამოიყურება, თუმცა პლინიუსი მას ისტორიულ ფიგურად წარმოადგენს, რომელმაც თავის სამეფოში ოქროსა და ვერცხლის

¹⁰¹ Will (1979), 292-3; id. (1982), 54-5.

¹⁰² აზოს სამეფოსა და კოლხეთთან დაკავშირებით, იხ. გ. გამყრელიძე (1985), არქეოლოგიური და ლიტერატურული მონაცემების დეტალური განხილვით. მახარაძე (1991), 23, მიუთითებს, რომ საირხის რეგიონიდან წარმოდგენილი მასალებიდან გამომდინარე, იბერიის ექსპანსია კოლხეთში ძვ.წ. III საუკუნის პირველ ხანებზე ადრე არ მომხდარა.

¹⁰³ Strabo, 11. 2. 18, pp. 498-9.

საბადოები აღმოაჩინა.¹⁰⁴ მეორე მეფე შეიძლება ელინისტურ პერიოდში ვიგულოთ, ალბათ, ძვ.წ. III საუკუნეში, იმ მონეტების ხასიათიდან გამომდინარე, რომელთა წყალობითაცაა მხოლოდ მისი სახელი შემონახული. მას ერქვა აკესი, ან უფრო აკოსი, მისი სამეფოს ფარგლებისა და ტერიტორიული განლაგების შესახებ კი მხოლოდ დაახლოებითი ვარაუდი შეიძლება.¹⁰⁵

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ძვ.წ. V და განსაკუთრებით IV საუკუნის სიმდიდრისა და განვითარებისაგან განსხვავებით, ძვ.წ. III საუკუნის ადრეული წლებიდან კოლხეთში აშკარა დაქვეითება აღინიშნება. სტრაბონის თვალსაზრისით, მითრიდატეს დროებამდე კოლხეთი ჩვეულებრივ არსებობას განაგრძობდა; იგი თვლიდა, რომ კოლხეთმა, მართალია, თავისი პოტენციალის რეალიზებას ვერ მიაღწია, მაგრამ არც ურიგოდ უცხოვრია.¹⁰⁶ თვით შერყეული სტაბილურობის მაჩვენებელი სასიმაგრო ნაგებობებიც კი კვლავინდებურად სიმდიდრის, რესურსების და დახელოვნების არსებობასაც მოწმობენ. დასახლებათა განადგურებისა და შემცირების მიუხედავად, ახალი მოსახლეობის გაჩენაც შეიმჩნევა, სახელდობრ, როგორც ვნახეთ, აღმოსავლეთით, იბერიიდან. საირხეში, რომელიც იბერიასთან მომიჯნავე ტერიტორიაზე მდებარეობს, ნგრევას და დაცარიელებას დასახლებათა განახლება მოჰყვა დაახლოებით ძვ.წ. III საუკუნის შუახანებში, ჩანს, საირხე კვლავ მნიშვნელოვანი საბინადრო და შესაძლოა, ადმინისტრაციული ცენტრი გახდა, მაგრამ ძვ.წ. 250 წლის შემდგომ აქაურ ძეგლებზე გამოვლენილი

¹⁰⁴ NH. 33. 52, მაგ. Дундуа (1987), 102-5, დამაჯერებლად ამტკიცებს, რომ მის არცერთ მონეტას ჩვენამდე არ მოუღწევია. ისტორიული სავლადის მეფობის ხანა, უკეთეს შემთხვევაში, შეიძლება ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოსანებით განისაზღვროს, რომელი პერიოდიდანაც კოლხეთში ოქროს არტეფაქტები საგრძნობლად მრავლდება და ამავე დროს იწყება ვერცხლის მონეტების მოჭრაც.

¹⁰⁵ ლისიმაქეს სტატერების ორი ოქროს მინაბადია ცნობილი ზედწერილით *ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΚΟΥ*, რომელთაგან ერთი შიდა კოლხეთშია აღმოჩენილი წულუკიძის (ხონის – მთარგ.) რაიონში, მეორე კი ტრაპიზონთან. ეს მონეტები სავსებით მიზანშეწონილად მიჩნეულია კოლხეთში მეფე აკეს რეალური არსებობის მოწმობად: მაგ. О. Лордкипанидзе (1989), 273, ხოლო Дундуа (1987), 88-90, და 97-9, ამ საკითხს უფრო მეტი სიფრთხილით ეკიდება. ეს მონეტები წინასწარულად ძვ.წ. II საუკუნის ადრეული წლებით თარიღდება.

¹⁰⁶ Strabo, 11. 2. 18, p. 498-9.

კერამიკული ნაწარმიც და დაკრძალვის მასალებიც იბერიული კულტურის ყველა ნიშნის მატარებელია.¹⁰⁷

დაახლოებით ძვ.წ. III საუკუნის შუახანებში ვანში აღმართული ნაგებობანი დაახლოებით ძვ.წ. II საუკუნის შუა წლებში განადგურდა: ამ უკანასკნელ თარიღს დამდინი როდოსული ამფორები ადასტურებს. მაგრამ მალევე ამის შემდეგ, ჯერ კიდევ II საუკუნის დასრულებამდე, მშენებლობის განახლება აღინიშნება: ნაქალაქარის ზოგიერთ მონაკვეთზე მაინც, ნანგრევი ფენის ნაშთები საგანგებოდ მოსწორდა ახალი მშენებლობისათვის ნიადაგის მოსამზადებლად. სწორედ ამ პერიოდის, ძვ.წ. 150 წლის შემდგომი დროის ნაგებობებია ყველაზე უკეთ ცნობილი, საფუძვლად რომ დაედო ვანის, როგორც „სატადრო ქალაქის“, სტანდარტულ ინტერპრეტაციას.¹⁰⁸

ახვედლიანების გორაზე გათხრილი ნაგებობებიდან რამდენიმე ტაძარია დამოწმებული ძვ.წ. I საუკუნის შუახანების ნგრევის ფენაში. განსაზღვრებათა მიხედვით, ისინი სავსებით შეესატყვისება ვანის, როგორც „სატადრო ქალაქის“, საზოგადოდ მიღებულ კონცეფციას, მაგრამ თითოეულ შემთხვევაში მტკიცებულებათა მეტისმეტი უკმარისობა აღინიშნება. უძლიერესი არგუმენტი თითოეული შემთხვევისათვის ის არის, რომ მრავალი იქური ნაგებობის დანიშნულების განსაზღვრა არ ძალგეძს. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს ნაგებობები ტაძრები იყო. მაგალითად, ეგრეთ წოდებული „მოზაიკურიტაკიანი ნაგებობა“ განისაზღვრა, როგორც (დიონისური) ტაძარი იმის საფუძველზე, რომ ნაგებობაში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ქვაბი დიონისური თიასლოსის (მსვლელობის) წარმომადგენელთა თავების სკულპტურული გამოსახულებებით და აგრეთვე, სასაკმევლე. არც მხატვრულად გაფორმებული ქვაბი და არც სასაკმევლე ნაგებობის რელიგიურ დანიშნულებაზე არ მიუთითებს.¹⁰⁹ გრანდიოზული კიბეები გან-

¹⁰⁷ მახარაძე (1991), განს. 24.

¹⁰⁸ O. Lordkipanidze (1991a), ამ თვალსაზრისის შემაჯამებელი ნაშრომი ვრცელი ბიბლიოგრაფიით და ილუსტრაციებით. საყურადღებოა აგრეთვე ამავე თვალსაზრისით აგებული O. Lordkipanidze (1984), ნაქალაქარის უფრო დეტალური აღწერილობით, ამასთანავე, *ვანი I-VIII. Инадзе (1988a)* ასახულებს, რომ ვანიც და საირხეც დიდი მნიშვნელობის რელიგიური ცენტრები იყო არა უგვიანეს ძვ.წ. VI საუკუნიდან.

¹⁰⁹ ნაგებობაზე: *ვანი I* 175-83; შდრ. ტაბ. 129, სასაკმევლე. დიდი ქვა საკურთხევლად ჩაითვალა. სასაკმევლე „გასპარსელებული“ არისტოკრატიის დამახასიათებელი საგანია: Moorey (1980), 133 და 139; აშკარად არა-

საზღვრულია, როგორც „რვასაფეხურიანი“ და „თორმეტსაფეხურიანი“ საკურთხეველები, ხოლო ბერძნული წარწერა მთავარი კარიბჭის კედელზე ინტერპრეტირებულია, როგორც ღვთაებისადმი ვედრება. კიბეების დანიშნულება ასახსნელია, ხოლო წარწერა უფრო მარტივად შეიძლება აიხსნას: კარიბჭეზე მოცემულ სხვადასხვა გრაფიტოებს შორის ამოკაწრულია სახელი „არპანასა“. ინტერპრეტაცია საყოველთაოდ გავრცელებულია: ხორბლითა და ფეტვით სავსე ამფორების საწყობი იგივე „წმინდა ბეღელია“. შემდეგ გამოტანილია დასკვნა, რომ ახვლედიანების გორაზე „ნაქალაქარის ყველა უბანზე ამ პერიოდის კუთვნილი მხოლოდ საკულტო ნაგებობები გამოიშვეურდა“.¹¹⁰

ანტიკურ ნაქალაქარზე, რა თქმა უნდა, ტაძრების გამოვლენის დიდი ალბათობა არსებობს: ისეთ მდიდარ და სახელოვან აკროპოლისს, როგორიც ახვლედიანების გორაა, რამდენიმე ასეთით შეეძლო თავის მოწონება. მაგრამ ამ ტაძრების სარწმუნო იდენტიფიკაცია ჯერ კიდევ წინ არის. საკურთხეველები, როგორც ჩანს, თავმოყრილია ქვედა ტერასაზე გათხრილ კომპლექსში, რომელიც პირობითად „დიდი ტაძრის“ სახელითაა ცნობილი.¹¹¹ ამ პერიოდის ვანში არსებული კულტის საუკეთესო მტკიცებულებაა ჯერაც გამოუქვეყნებელი: ქალის ტერაკოტული ფიგურა, რომელიც ქვედა ტერასაზე ნგრევის ფენაში, როგორც ჩანს, ყოფილ გამოქვაბულშია აღმოჩენილი.¹¹²

ამ პერიოდის ვანს განეკუთვნება ბორცვის ჩრდილოეთ ნაწილში გამოვლენილი „მცირე“ კარიბჭე და მძლავრი თავდაცვითი სისტემა. ქვედა ტერასაზე ამ დროს უკვე „დიდი ტაძრის“ კომპლექსია აგებული. ცენტრალურ ტერასაზე კი, მის სამხრეთ ნაწილში, მევენახეობა-მეღვინეობის ღმერთის ტაძრად მიჩნეული

რელიგიურ კონტექსტში უახლოეს წარსულში აღმოჩენილ შედარებით გვიანდელ ნიმუშთან დაკავშირებით, იხ. Федоров (1993).

¹¹⁰ ასე, O. Lordkipanidze (1991a), 188; წარწერის რელიგიური ინტერპრეტაციისთვის იხ. სულ ბოლოდროინდელი id. (1991d), 145. წარწერის კარგი ილუსტრაციას შეიცავს ვანი I, ტაბ. 99, სადაც არპანასა მკაფიოდ ჩანს, თუმცა შეიძლება ირიბი ბრუნვა იყოს. ვანის ბერძნულ გრაფიტოებთან დაკავშირებით, იხ. Г. Лордкипанидзе (1968), განს. 352-3, სახელისთვის აუგეს სამ ჭურჭელზე (ძე.წ. I საუკუნე) და ფინტიის „პერგამონულ“ ლანგარზე.

¹¹¹ საკურთხეველები: O. Лордкипанидзе (1979), таб. 74, ილუსტრაციებისთვის. შდრ. „ცეცხლის საკურთხეველს“ ელინისტური კაპადოკიიდან: Bittel (1952).

¹¹² მადლობას მოვასხენებ ვანის ექსპედიციას ინფორმაციისა და ბჭობისათვის. ამასთან და საერთოდ ნაქალაქართან დაკავშირებით, შდრ. Licheli (1991a), კოლხეთში პეკატეს კულტთან დაკავშირებით.

კორინთულკაპიტელებიანი სვეტებით შემკული საკურთხეველიანი კომპლექსი აღიმართა. ცენტრალური ტერასის აღმოსავლეთ ნაწილში, ბორცვის ციცაბო ფერდობზე აიგო მრგვალი ტაძარი და ხორბლისა და ფეტვის შემცველი კოლხური ამფორებით სავსე ეგრეთ წოდებული „წმინდა ბედელი“. ცენტრალური ტერასის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში ქვათილებით მოგებული მონუმენტური მოედანია. ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში თორმეტსაფეხურიანი, ხოლო ბორცვის თავზე - რვასაფეხურიანი საკურთხეველებია აღმართული. ქალაქის დიდი ნაგებობები არა მარტო კორინთული კაპიტელებით, არამედ, აგრეთვე, ღომისთავეებიანი სიშვებით იყო დამშვენებული: შესანიშნავი ბრინჯაოს ქანდაკებები ისევ ბერძნული კულტურის ზეგავლენის მანველებელია, თუმცა შენობათა ნაშთები ახლო აღმოსავლეთის ნაგებობებთან უფრო ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს, ვიდრე საბერძნეთში გავრცელებულთან.¹¹³

ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებში ვანის ქალაქმა რბევა და ნგრევა განიცადა. დამანგრეველის როლში შეიძლება პომპეუსიც ყოფილიყო, ფარნაკეც და მითრიდატე პერგამონელიც. აქ ამოცნობილია ნგრევის ორი შრე, მათ შორის, რამდენიმე წლის ინტერვალთ, როდესაც პირველ გამანადგურებელ დარტყმას ხანმოკლე გამოკეთება მოჰყვა, რაც ცენტრალურ ტერასაზეა დაფიქსირებული.¹¹⁴

ამჟამად ჩვენ შეიძლება ვანის ძველი სახელწოდება კიდევ გვაქვს; ამ სახელწოდების დადგენას მართლაც უდიდესი ყურადღება ეთმობოდა ნაქალაქარის ინტერპრეტაციისათვის. მტკიცდებოდა, რომ ახველდიანების გორა პლინიუს უფროსის მიერ სურიუმად წოდებული კოლხეთის ქალაქის ადგილსამყოფელი იყო.¹¹⁵ სურიუმს პტოლემეისიცი ახსენებს და რავენა კოსმოგრაფიც, რომელიც სურიუმის სახელწოდების პუნქტს, როგორც ჩანს, როდოპოლისსა და შორაპანს შორის ათავსებს. ეს

¹¹³ იხ. Гагошидзе (1981) დედოფლის მინდორზე, სხვა თუ არა.

¹¹⁴ ასეთი ორჯერადი ნგრევა სავსებით მიესადაგება ვანის გაიგივებას იმ ქალაქთან, სადაც ლევეკოთეას ტაძარი იყო, მაგრამ საეჭვოა, რომ ეს საკითხის ჯეროვანი გადაწყვეტა იყოს, რადგან როგორც ქვემოთ ვნახავთ, აღნიშნული იდენტიფიკაცია კრიტიკას ვერ უძლებს.

¹¹⁵ Plin. NH 6. 13: ასეთი იყო ვანის ექსპედიციის პირველი ხელმძღვანელის ნ. ხოშტარიას მოსაზრება: ოთ. ლორთქიფანიძე (1973) წინებულად წარმოადგენს ვანის ექსპედიციის ისტორიას, აღმოჩენებს, პერსონალიებს და მოსაზრებებს; იხ. აგრეთვე, ვანი I, 7-80, გათხრების ისტორიისათვის 1971 წლამდე და ibid. 81-95 პერსონალიებისათვის.

ადგილმდებარეობა ვანს მოერგებოდა. თუმცა ჩვენი წყაროები იმაზე მიუთითებენ, რომ სურიუმი საგულისხმო დასახლებას წარმოადგენდა პრინციპატის მმართველობის დროს და როგორც ჩანს, მოგვიანებითაც. ვანი კი ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებში რომ დაეცა, შემდეგ აღარც აღორძინებულა. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, პრინციპატის დროს ის დამცრობილია: დასახლება არსებობას კვლავაც განაგრძობდა, მაგრამ რომაულ პერიოდში ახველდიანების გორა პლინიუს უფროსის მიერ დამოწმებული მნიშვნელობის ქალაქს უკვე აღარ წარმოადგენდა.¹¹⁶ შესაბამისად, სურიუმის ნაქალაქარი სხვაგან არის საძიებელი. საუკეთესო კანდიდატი სოფელი სვირი უნდა იყოს, განსაკუთრებით კი მის სახელწოდებას თუ მივიღებთ მხედველობაში: აღსანიშნავია, რომ საქართველოში, ისევე, როგორც სხვაგანაც, აღმოსავლეთის საზღვარზე, ტოპონიმები შესანიშნავადაა შემონახული ანტიკური ხანიდან თანამედროვე დროებამდე.¹¹⁷

ბრინჯაოს ფილაზე დატანილი ტოპონიმ სურისის ბოლოდროინდელმა აღმოჩენამ ვანში ახალი სიცოცხლე შთაბერა ვანის სურიუმთან გაიგივების იდეას. თუმცა ახალი წარწერა მხოლოდ ადასტურებს სურიუმის მნიშვნელობას და მეტს არაფერს, ისიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მართლა შესაძლებელია სურისის სურიუმთან გაიგივება, რაც საგსებით დასაშვებია. მეტიც, წარწერის ტექსტში სურისი მოხსენიებულია სტელის სათანადო წესით განთავსებასთან დაკავშირებით: ისიც კი შეიძლება ითქვას, რომ წარწერა ვანის სურიუმთან გაიგივების საწინააღმდეგოდ კი მეტყველებს, რადგან წარწერა სურისს განათავსებს არა ვანში, არამედ სხვაგან.¹¹⁸

მეორე დიდი ზეგავლენის მქონე თვალსაზრისი ჩამოყალიბებულია ვანის ექსპედიციის ახლანდელი ხელმძღვანელის (ოთ. ლორთქიფანიძე – მთარგ.) მიერ და იმაში მდგომარეობს, რომ ქალაქის ნგრევის დროისათვის, ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებში, ახველდიანების გორა სტრაბონის მიერ მოხსენიებული ლეკოთეას ტაძრის სამყოფელი იყო. ამ იდენტიფიკაციას დიდი მნიშ-

¹¹⁶ О. Лордкипанидзе (1992), 208. იხ. О. Лордкипанидзе и Путуридзе (1984), 50, იტალიკური ამფორების შესახებ; შდრ. მათიაშვილი (1977), 52.

¹¹⁷ მაგ. სარაპანისი (შორაპანი), სევსამორა (წიწამური), ძალისა (ძალისი), ბათის ლიშენი (ბათუმი), ფასისი (ფოთი), პიტუნიტი (ბიჭვინტა). ზოგიერთი სახელწოდება ბერძნულიდანაა გადმოქართულებული: არქეოპოლისი=ნოქალაქევი, როდოპოლისი=ვარდციხე. სვირთან დაკავშირებით: ლომოური (1958), 109.

¹¹⁸ იხ. Kayychishvili (1988); შდრ. Vinogradov (1994).

ენელობა ენიჭება ნაქალაქარის ინტერპრეტაციის თვალსაზრისით. ჯერ ერთი, ასეთი იდენტიფიკაცია განსაზღვრავს ქალაქის, როგორც „სატაძრო ქალაქის“, კონცეფციას; მეორეც, დგინდება ნაქალაქარის ისტორიის გარკვეული მონაკვეთი, ვინაიდან ლეეკოთეას ტაძარი ჯერ ფარნაკე II პონტოელმა და მის შემდეგ მალე მითრიდატე პერგამონელმა დაანგრია. მაგრამ, უნდა ითქვას, რომ ამგვარი იდენტიფიკაცია ძალზე არაღამაჯერებლად გამოიყურება. ლეეკოთეას ტაძარს სტრაბონი გარკვევით კოლხეთის, იბერიისა და არმენიის საზღვარზე ათავსებს და დასძენს, რომ მისი მართვა-გადლოლა სამივე ამ ხალხის მიერ ხორციელდებოდა. ვანი კი დაშორებულია კოლხეთ-იბერიის საზღვრიდან და კიდევ უფრო მეტად – არმენიის საზღვრიდან. მართალია, ახვლედიანების გორაზე განლაგებულმა ქალაქმა, ისევე, როგორც ლეეკოთეას ტაძარმა, გამანადგურებელი ზარალი ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებში განიცადა, მაგრამ ვანის მდებარეობა ამ ორი პუნქტის გაიგივების საშუალებას არ იძლევა. სტრაბონის მიერ მოხსენიებული ვანისა და ლეეკოთეას ტაძრის ნგრევა უფრო უკეთესად აიხსნება, როგორც მთელი კოლხეთის მომცველი ნგრევის სიმპტომატური გამოვლინება.¹¹⁹

ლეეკოთეა უადგილო როდია კოლხეთში: ეს ის დედინაცვალია, რომლის მზაკვრობასაც გაექცა ფრიქსოსი და ის ქვეყანა, სადაც იგი გაფრინდა. გადმოცემის თანახმად, სწორედ ფრიქსოსმა აუგო მას ტაძარი. ამავე დროს, ლეეკოთეას კულტი ყველაზე უფრო წყალთან უნდა ყოფილიყო ასოცირებული.¹²⁰ ახვლედიანების გორის სიახლოვეს, მართალია, მცირე წყალი ჩამოედინება და მართალია, მდინარე სულორი და თავად რიონი ნაქალაქარიდან სულ ერთ კილომეტრში მიედინებიან, მაგრამ ეს ადგილი ლეეკოთეას საკულტო ადგილისთვის ყველაზე უფრო შესაფერისი არ უნდა იყოს. რამდენადაც სტრაბონი მის ადგილმდებარეობას მესხეთის მთებში მიუთითებს, ზოგადად თანამედროვე ახალციხის რაიონში, იქნებ წყლის მასების ან წყაროების ორიენტირებია მოსანახი. სახელგანთქმული წყაროს წყალი თანამედროვე ბორჯომში და კიდევ თანამედროვე აბასთუმანში, მხოლოდ ყველაზე უკეთ ცნობილი წყაროებია ამ რეგიონის მრავალ-

¹¹⁹ კლასიკურ განაცხადს დასაბუთებით ვანში ლეეკოთეას განთავსების სასარგებლოდ წარმოადგენს O. Лордкипанидзе (1972), რაც ხშირად მეორდება, მაგ. Van Esbroeck (1990), 2719. საწინააღმდეგო მოსაზრებით ყველაზე ეფექტურია, Г. Лордкипанидзе (1970), 35-41.

¹²⁰ ფრიქსოსი და ლეეკოთეა: Strabo. 11. 2. 17, p. 498, მოსხების ქვეყანაში.

ვალ წყალთაგან, ისე რომ, ღვეკოთეას ტაძრის მდებარეობის სტრაბონისეული მითითება საკმაოდ კარგად შეესატყვისება ადგილობრივ გეოგრაფიულ გარემოს. გვიანანტიკურ პერიოდში ადგილი სახელწოდებით *Ad fontem felicem* მესხეთის მთებშია მოხსენიებული.¹²¹

ანტიკური პერიოდის ვანს ახალი შუქი მოჰფინა ბოლოხანების გათხრებმა საყანხიაში, რომელიც ახვლედიანების გორის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მხოლოდ ერთი კილომეტრის მანძილზე, უშუალოდ, მდინარეების – სულორის და რიონის შესართავთან ვაკე ადგილზე მდებარეობს. ეს იყო პატარა დასახლება, რომელიც წარმოიქმნა ძვ.წ. III საუკუნეში, როდესაც საკუთრივ ბორცვზე გაღავნის მშენებლობა მიმდინარეობდა. თვით საყანხია გაღავნით შემოზღუდული არ ყოფილა: შეიძლება მის მცირერიცხოვან მოსახლეობას ვანში უნდა შეეფარებინა თავი თავდასხმის შემთხვევაში. ნამოსახლარზე თორმეტი ნაგებობა გაითხარა, მაგრამ სრულად მხოლოდ ორი მათგანის გეგმის დადგენა მოხერხდა. უადრესად მნიშვნელოვანია საყანხიაში გამოყენებული მშენებლობის ტექნიკა, ვინაიდან ამაშია მნიშვნელოვანწილად ასახული იბერიის გავლენა შიდა კოლხეთზე. საყანხიას შენობები არატიპურია კოლხეთისთვის და სამაგიეროდ, ფრიად ტიპურია იბერიისთვის. ამ ნაგებობათა ძირითად თავისებურებას წარმოადგენს რიყის ქვის საძირკვლებზე ამოყვანილი ტრადიციული ბათქაშით შეღესილი სარლასტის კედლები ისე, რომ ისინი საკმაოდ ზეაწეული იყო ამ ტენიანი ადგილის ნიადაგიდან. ასეთი ეფექტიანობის მიუხედავად, მსგავსი საძირკვლები კოლხეთში სხვაგან არ დამოწმებულია, იბერიაში კი ხშირად გვხვდება.¹²² გარდა ამისა, ამ ნაგებობათა ფარგლებში აღმოჩენილი კერამიკული ჭურჭლების გარკვეული ნაწილი ასევე ემსგავსება იბერიის ნაწარმს, განსაკუთრებით კი ქვევრის სამი ფრაგმენტი წითელსაღებავიანი გაფორმებით, რაც დამახასიათებელია იბერიული და არა კოლხური ქვევრებისათვის. საყანხიაში დამოწმებული ეს კერამიკა და მშენებლობის ტექნიკა იმაზე მიუთითებს, რომ აქაური მოსახლეობა უფრო იბერიული იყო, ვიდრე კოლხური, აქ იბერიის ექსპანსიის პროცესში რომ განსახლდა ძვ.წ. III საუკუნის ბოლოხანებში.

¹²¹ მის ადგილმდებარეობას ჩვეულებრივ, ბორჯომიდან ცოტა ჩრდილოეთით მიუთითებენ, ყოველგვარი განსაკუთრებული დასაბუთების გარეშე: იხ. ზემოთ, გვ. 69.

¹²² ლიჩელი (1991ბ).

თუ ეს სიმართლეს შეეფერება, საყანჩიასა და ვანის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხი საგანგებო ინტერესის მნიშვნელობას იძენს. საყანჩია მიჩნეულია ვანის სამეურნეო უბნად, სხვადასხვა ნაკეთობათა მწარმოებელ და ახლომახლო მდინარეებზე მიმოსვლით სავაჭრო ურთიერთობებში ჩაბმულ მეორეხარისხოვან დასახლებად.¹²³ თუმცა საყანჩიაში გაკეთებული აღმოჩენები არ გამოდგება იმ ინტერპრეტაციის დასაყრდენად, რომლის მიმზიდველობა ვანის, როგორც „სატადრო ქალაქის“, იდეაშია თავმოყრილი. ვინც ვანს „სატადრო ქალაქად“ შერაცხავს, ყველანაირად ცდილობს, რომ ქალაქის გარეთ განათავსოს ისეთი არარელიგიური საქმიანობა, როგორიც ვაჭრობა და წარმოებაა, თუმცა ასეთ მცდელობას დაბრკოლებას უქმნის ქურის აღმოჩენა აკროპოლისის თავზე, საწაფების აღმოჩენა ცენტრალურ ტერასაზე და ლითონდამამუშავებელი კერის უფრო ახალი აღმოჩენა ქვედა ტერასის ზემოთ.¹²⁴

საწარმოო საქმიანობის დამადასტურებელი მტკიცებულება საყანჩიაში ნაკლებად ჩანს. აღმოჩნდა ყალიბი, შესაძლოა, ჰერაკლეს ტერაკოტული ფიგურისთვის (მაგრამ კომპლისა და სხვა გარკვევით ჰერაკლესეული ატრიბუტების გარეშე) და ასევე სხვა, მსგავსი ყალიბების ფრაგმენტები. აღმოჩენილია, აგრეთვე, პირამიდული საწაფები, როგორიც მთელ ელინისტურ კოლხეთში იყო გავრცელებული, და საფქვავე ქვები. ეს აღმოჩენები არც რაოდენობრივად და არც თავისი ხასიათით არ განასხვავებს საყანჩიას ვანისგან იმ თვალსაზრისით, რომ მსგავსი ნაკეთობანი ვანშიც არის აღმოჩენილი, თვით ჰერაკლეს გამოსახულების გამოსაყვანი ყალიბის ჩათვლით. სასოფლო-სამეურნეო იარაღები საყანჩიაში არ აღმოჩენილა.¹²⁵ და კიდევ, მიუხედავად იმისა, რომ სამდინარო ვაჭრობა საყანჩიასთვის მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო, რასაც მისი მდებარეობა განაპირობებდა, აქ საგულისხმო საცავ-სათავსები ან ვაჭრობასთან დაკავშირებული

¹²³ Ibid.

¹²⁴ ქურის (ან ყოველ შემთხვევაში, მისი გარკვეული შემადგენელი ნაწილის) შესახებ, იხ. ცეცხლაძე და იაშვილი (1991), ძვ.წ. III საუკუნის დათარიღებით, ნაცვლად გამთხრელის მიერ შემოთავაზებული გვიანანტიკური პერიოდისა. 150-მდე საწაფის შემცველ ჯგუფზე ვანიდან, იხ. ვანი V, 73: ამათაც კი რიტუალური ფუნქცია მიეწერება. ელინისტური პერიოდის შესანიშნავი ბრინჯაოს ტორსის შესახებ, იხ. O. Lordkipanidze (1991a), მითითებული ლიტერატურითურთ.

¹²⁵ იხ. ლიქელი (1991b), 73-81, ტაბ. 39; O. Lordkipanidze (1991b), 143-4; შდრ. ვანი III, ტაბ. 109-10.

სხვა ნიშნები არ გამოვლენილა. აქაური ნაგებობები საცხოვრებლად განკუთვნილი კრამიტით გადახურული ისეთივე შენობები უნდა ყოფილიყო, როგორც ახვლედიანების გორაზე. შიგთავსიც მათი საცხოვრებელი დანიშნულებისა და სიმდიდრის მაჩვენებელი ჩანს. იმპორტულ ნაწარმს შორის იყო ამფორები როდოსიდან (37 ეგზემპლარი, მათ შორის, დამლით *ტიმო*), სინოპიდან (33 ეგზემპლარი, ერთი დამლიანი, *მიდონ* დაბოლოებით) კოსიდან (7 ძირი), კნიდოსიდან (2 ძირი), გვიანდელი ქიოსური (2) და კორინთული (1 ნიკანდორის ტიპი) და დღესდღეობით ერთადერთი კოლხური. აღმოჩენილია, აგრეთვე, იმპორტული შავლაკიანი სუფრის ჭურჭლების ჯგუფი და სხვა ფუფუნების საგნები. უფრო ადრე საყანხიაში შემთხვევით იყო ნაპოვნი ლისიმაქეს ოქროს სტატერი, რომელიც უკონტექსტოდ აღმოჩნდა, მაგრამ გარკვეულ წონას მატებს საყანხიას კეთილდღეობაზე შექმნილ წარმოდგენას.¹²⁶

ვანი, როგორც ჩანს, ახვლედიანების გორაზე ბევრად უფრო მეტი იყო. ბორცვი აკროპოლისს და უეჭველად იქაური უფრო დიდი დასახლების რელიგიურ ცენტრს წარმოადგენდა. „სატაძრო ქალაქის“ იდეა, ალბათ, სჯობს დავიწყებას მიეცეს. თუმცა, მისი ზომებისა და გრანდიოზულობის მხედველობაში მიღებით, საკვებით შესაძლებელია, რომ შიდა კოლხეთის მნიშვნელოვანი ნაწილის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ხელისუფლების ადგილსამყოფელი ყოფილიყო – სკეპტუხიის დედაქალაქი, რაც მას ხშირად მიეწერება.¹²⁷ ძალიან მაღალია იმისი ალბათობა, რომ საყანხია ანტიკური ვანის ნაწილს შეადგენდა, მაგრამ შედარებით მოშორებით მდებარე დასახლებებს, როგორც მთისძირია, უფრო მეტი დამოუკიდებლობით უნდა ესარგებლათ.

ვანის ისტორიაში ზოგადად შიდა კოლხეთის ისტორია ჩანს ასახული. აქაც, ისევე როგორც კოლხეთის შიგამხრის სხვა ადგილებში, ძვ.წ. V საუკუნის კეთილდღეობა ქვეითდებოდა ძვ.წ. IV საუკუნეში და ძვ.წ. III საუკუნის დიდ მონაკვეთზე. ამავედროულად, კოლხეთის ელიტა როგორც სპარსული, ისე ბერძნული კულტურის მნიშვნელოვან ზეგავლენას განიცდიდა. ძვ.წ. III საუკუნის განმავლობაში, აღმოსავლეთიდან კოლხეთის შიდა რაიონებში სწრაფად ვრცელდებოდა იბერიული კულტურა; სელევკი-

¹²⁶ ლიხელი (1991ბ), 67.

¹²⁷ ვანი III, 161; შდრ. Болтунова (1981).

დების მხარდაჭერით შეგუღიანებული იბერია, როგორც ჩანს, იქ თავისი პოლიტიკური ზეგავლენისთვისაც იღვწოდა.

ზღვისპირეთში კი, ამ დროს, ჩანს, მოვლენები ნაკლებ დრამატულად ვითარდებოდა. დიოსკურია მთელი ელინისტური პერიოდის განმავლობაში ყვაოდა. როდესაც, ბოლოს და ბოლოს, კოლხეთი მითრიდატემ ძალისმიერი გზით გააერთიანა, დიოსკურია იქ აშკარად მთავარი ქალაქი იყო მისი რეგიმის დროს.

მითრიდატე, პომპეუსი და იბერიის გაშორება ასპარეზზე

ბერძნულ-რომაული გეოგრაფიული ცოდნის გაფართოების საკითხის განხილვისას, სტრაბონი, საუკუნეებიდან მოყოლებული – თავის ეპოქამდე (დაახლ. ძვ.წ. 64 წ. – ახ.წ. 25 წ.), მიიჩნევდა, რომ მითრიდატე VI ევპატორ პონტოელის მეფობის პერიოდი საგულისხმო წინსვლის ხანა იყო. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი აღმოსავლეთი ნაწილი კოლხეთამდე ამ მეფისა და მისი სარდლების წყალობით გახდა ცნობილი. გარდა ამისა, პომპეუსის ლაშქრობებმა, თანმდევი შედეგებითურთ, უზრუნველყო ღირსსაცნობი ინფორმაციის წარმოქმნა ამიერკავკასიის ხალხთა შესახებ.¹ ამავე დროს, მითრიდატემ კოლხეთი რომაულ პოლიტიკურ რუკაზე მოათავსა: მის მიერ მოპოვებული კოლხეთი მნიშვნელოვანი შენაძენი იყო რომისთვის.² ხოლო მითრიდატეს ომებმა, თავისი შედეგებითურთ, კოლხეთს რომისთვის ახლებური მნიშვნელობა შესძინა. ციცერონს მედეას მითის მოხმობა უყვარდა: ისიც კი შეძლო, რომ მედეა შეედარებინა თვით მითრიდატესთვის, რომელიც ისე აბნევდა ოქროს ლუკულუსის რაზმებისათვის თავგზის ასაბნევად, როგორც მედეამ თავისი ძმის კიდურების გაბნევით აუბნია თავგზა აიეტს.³ ენიუსის მედეა ციცერონისთვის კლოდიას მზა პროტოტიპი შეიქნა, ხოლო კრასუსმა მედეას ამბავი გულისტკივილის გამოსათქმელად გამოიყენა 58 წელს ავლიტების რომში

¹ Strabo, 1. 2. 1. p. 14; 2. 5. 12, p. 118. თუმცა ბევრი რამ დარჩა გაურკვეველი და წინააღმდეგობრივი, როგორც ამას Plut. *Pomp.* 34. 2-3 აღნიშნავს. პომპეუსის ანტურაჟის ცნობების მიუხედავად, ბევრი რამ კვლავაც საკამათო იყო, მაგ. *Pomp.* 37. 2-3; Strabo, 11. 2. 2, p. 493; 11. 5. 1-5, p. 504; 12. 3. 28, p. 555. რეგიონში პომპეუსის გადაადგილებათა შესახებ არსებულ სხვადასხვა ცნობებთან დაკავშირებული სირთულეები შეიძლება აიხსნას ამ ცნობების დამახასიათებელი აღრევით, რაზეც უფრო ვრცლად ქვემოთ.

² იმის შესახებ, რომ მითრიდატე კოლხეთს მისთვის „გულუხვობისთვის“ ნაანდერძეად თვლიდა, იხ. Justin, 38. 7. 10, მასთან Braund (1984), 148-9; McGing (1986), 58-9.

³ *De imp. Cn. Pomp.* 22.

მოსვლასთან დაკავშირებით.⁴ რამდენიმე წლის შემდეგ დაიწერა არგონავტების პირველი ეპოსი ლათინურად, რომელიც, შესაძლოა, ძვ.წ. 47 წელს მითრიდატეს ვაჟის, ფარნაკე II-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში კეისრის პონტოური წარმატების შედეგად შეიქმნა.⁵

მითრიდატეს ომებმა რომაული არმიები კასპიის ზღვამდე მიიყვანა. პომპეუსს შეეძლო ეამაყა თავისი მიღწევით, მან ხომ „პირველმა“ დალაშქრა ამიერკავკასია, ხოლო მის ანტურაჟში ისეთი პიროვნებები შედიოდნენ, როგორებიც იყვნენ თეოფანე მიტილენელი და ვარო – სწორედ მათ დაწერეს ამ ეგზოტიკურ რეგიონში მათ მიერ მიღებულ ყველაზე უფრო საინტერესო გამოცდილებათა შესახებ. გავლენით, ალბათ, სხვა მხედართმთავრებიც სარგებლობდნენ, მათ შორის უთუოდ ლუკულუსიც, მაგრამ პომპეუსის ფიგურის გვერდით ყველა მათგანის როლი იჩრდილება.⁶ ყოველივე ამასთან, პომპეუსის წარმატებებმა შავიზღვისპირეთში ახალი ადმინისტრაციული და დიპლომატიური ვალდებულებები წარმოქმნა რომისთვის. მითრიდატეს ომების პირდაპირი შედეგი იყო ის, რომ რომი შავ ზღვაზე ისეთი ძლევამოსილი გახდა, როგორც არასდროს; ასეთი სიმაღლე აზიის შექმნასაც კი არ მოუტანია მისთვის ძვ.წ. 133 წლის შემდეგ.

მითრიდატეს ომების შედეგი იყო ისიც, რომ შავი ზღვის რეგიონიდან რომს სწავლულთა და ხელოვანთა ახალი ტალღა მიაწვდა. მანამდე ეს ხალხი მითრიდატეს რეჟიმის პატრონაჟზე იყო დამოკიდებული, თავად მითრიდატეს ფრიად საგულისხმო ინტერესს იჩენდა მეცნიერული საკითხების მიმართ. მართალია, არსებულ წყაროებს მისი ინტერესების უფრო უკეთური ასპექტების აქცენტირების ტენდენცია ახასიათებს, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ელინისტურ მეფეს ერუდიცია მოეთხოვებოდა: ეს იმ უმთავრეს ელემენტთაგანი იყო, რაც მას მბრძანებლის პოზიციაში ამკვიდრებდა.⁷ მითრიდატეს მოცილებით, ხელოვნების პატრონობის შესაძლებლობები ბერძნულ აღმოსავლეთში მკვეთრად შემცირდა, იმდენად, რომ რომისაგან მფარველობის მიღებამ ადრინდელზე უფრო დიდი მნიშვნელობა შეი-

⁴ *Pro Caelio* 18.

⁵ ვარო ატაციუსზე, იხ. Courtney (1993), 235-53; შდრ. Arcellaschi (1990), 197-230.

⁶ Wiseman (1992); შდრ. Nicolet (1991).

⁷ სწავლულ მეფესთან დაკავშირებით, იხ. Préaux (1978), 212-20.

ძინა. ასკლეპიადე ბითონიელის და პართენიოსის მსგავსმა პირებმა რომს სწორედ ამის გამო მიაშურეს. ომს ცვლილებები მოაქვს: მოცემულ შემთხვევაში ომმა რომი და შავი ზღვის სამყარო ერთმანეთთან ბევრად უფრო მეტად დაახლოვა. რომი შავ ზღვასთან მივიდა, შავი ზღვა კი – რომთან.⁸

შავი ზღვის რეგიონში მითრიდატემ ააშენა იმპერია, რომელიც დაახლ. ძვ.წ. 100 წლისთვის ამიერკავკასიის მნიშვნელოვან ნაწილს მოიცავდა.⁹ კოლხეთი, როგორც შავი ზღვისკენ მიქცეული ქვეყანა, მან თავის უშუალო ადმინისტრაციულ დაქვემდებარებაში მოაქცია, ამიერკავკასიის სხვა რეგიონები კი მეგობარ-მოკავშირეებად გაიხადა. არმენია მისი პოტენციური მეტოქე იყო: არმენიის მეფე ტიგრან I-თან ქორწინებითი დანათესავება თანამშრომლობის, ან, ყოველ შემთხვევაში, სიმბიოზის მცდელობად მიიჩნეოდა.¹⁰ უშუალოდ არმენიის ჩრდილოეთით მდებარეობდა ხშირად მასთან უთანხმოებაში მყოფი იბერია, რომელიც კოლხეთის აღმოსავლეთით ვრცელდებოდა და მისგან მთებით იყო გამოყოფილი.¹¹ ძვ.წ. II საუკუნეში არმენიის მზარდმა სამეფომ იბერიის სამხრეთი რეგიონი, კერძოდ, ხორძენე მიიტაცა.¹² თუ კოლხეთს ბერძნულ სამყაროსთან დიდი ხნის ისტორია აკავშირებდა და ბერძნულ-რომაულ მითოლოგიაში თავისი ადგილი ჰქონდა დამკვიდრებული, იბერია რომაელთა წარმოდგენაში შედარებით უფრო ეგზოტიკურ და უცხო მხარედ რჩებოდა.

სტრაბონი კოლხეთის მოკლე შემაჯამებელ ისტორიას წარმოგვიდგენს აიეტის დროიდან მითრიდატე ეპატორის მიერ ამ ქვეყნის დაუფლებამდე:

ამის შემდეგ მემკვიდრე მეფეებმა სკეპტუხიებად დაჰყვეს ქვეყანა და ჰქონდათ ზომიერი ძალაუფლება: ხოლო როდესაც მითრიდატე ეპატორის ძალაუფლება მნიშვნელოვნად გაძლიერდა, მის ხელში გადავიდა ქვეყანა: იგზავნებოდა მუდამ ვინმე მის მეგობართაგანი მმართველად და გამგებლად ქვეყნისა. ამათგანი იყო

⁸ Rawson (1985), 8.

⁹ Шелов (1980); შდრ. McGing (1986).

¹⁰ Will (1982), 495.

¹¹ მოსე ხორენელის მიერ დაახლ. VIII საუკუნეში წარმოდგენილი არმენიული კონცეფციის მიხედვით, იბერია არმენიის ქვეშევრდომი თუ არა, მასზე დამოკიდებული მაინც იყო: მაგ. 2. 11, მასთან Thomson (1978), 58-9.

¹² Strabo, 11. 14. 5, p. 528; Меликишвили (1959), 299-305; ჭეიშვილი (1991); Hewsen (1988-9; 1990-1).

მოაფერნეც, ჩემი დედის ბიძა მამის მხრიდან: აქედან იყო რომ მეფეს მოსდიოდა მეტი წილი ძალებისა სანაოსნო სამსახურისთვის. როდესაც მითრიდატე დაეცა, მთელი მისი საგამგებლო განადგურდა და დანაწილდა მრავალთა შორის. უკანასკნელად პოლემონს ჰქონდა კოლხიდა, ხოლო როდესაც ის მოკვდა, მისი მეუღლე პითოდორისი ფლობდა, მეფობდა კოლხებზე, ტრაპეზუნტზე, ფარნაკიაზე და ზემოთ მცხოვრებ ბარბაროსებზე...

(Strabo, 11. 2. 18, pp. 498-9)*

სტრაბონის თვალსაზრისით, მითრიდატე ევპატორის მეფობის დრო კოლხეთისთვის ერთგვარი ოქროს ხანა იყო. კერძოდ, იგი ავითარებს აზრს, რომ მითრიდატემ კოლხეთს ის ერთიანობა მოუტანა, რასაც ეს ქვეყანა არც აიეტის შემდეგ და არც მითრიდატეს შემდეგ არ მოსწრებია, ვიდრე პოლემონამდე და პითოდორისამდე. ცხადია, კოლხეთის ისტორიის ამ კონცეფციაში სტრაბონის გარკვეული პირადული მიდგომა ჩანს: ისტორიულ პერიოდში კოლხეთის საუკეთესო დღეები ჯერ მის წინაპართან არის დაკავშირებული, შემდეგ კი საკუთრივ მის დროს ემთხვევა. თუმცა, როგორც ვნახეთ, ზოგადად მის შეფასებაში დაქვევების მიხეზი არ არსებობს: კოლხეთი მითრიდატემდე მართლაც დაქუცმაცებული იყო, ხოლო ძვ.წ. III საუკუნიდან ეს გათიშულობა კოლხეთს ძვირად დაუჯდა.

თუმცა, როგორც ჩანს, სტრაბონი იმას უნდა გულისხმობდეს, რომ კოლხეთის სამეფო საგვარეულო ხაზი, შეიძლება ითქვას, გრძელდებოდა, მაგრამ კოლხეთის სამეფო დანაწევრებული იყო.¹³ იგი იმას არ ამბობს, როგორც ამას ხშირად მიიჩნევენ, რომ იქ მითრიდატემდე ცენტრალური ხელისუფლება საერთოდ არ არსებულა. პირიქით, მისი ნათქვამი უფრო იმისი მაუწყებელი ჩანს, რომ აიეტიდან მითრიდატემდე მეფეთა მმართველობა კოლხეთში გრძელდებოდა, მაგრამ მათ წარმატებულ მეფობას აფერხებდა ქვეყნის დანაწილება სკეპტუხიებად წოდებულ უფრო მცირე ერთეულებად, რომელთაგან თითოეულს თავისი „მესკიპტრე“ („კვერთხის მზიდავი“) ჰყავდა. ეს ტიტული რეგიონში სპარსულ ზეგავლენას უნდა უკავშირდებოდეს, რადგან სპარსეთის იმპერიულ მმართველობაში იყო მიღებული. სპარსელი

* ქართ. თარგმ. იხ.: თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია (ცნობები საქართველოს შესახებ), თბილისი, 1957, გვ. 124-5.

¹³ მეფე აკესთან დაკავშირებით, იხ. გვ. 210.

„მესკიპტრები“ მეფესთან დაახლოებული მოხელეები იყვნენ. სხვაგან ამიერკავკასიაში სტრაბონი ახსენებს „მესკიპტრებს“, რომლებიც ჰენიოხების ოთხ მეფეს ექვემდებარებოდნენ. ალბათ, კოლხეთშიც „მესკიპტრები“ დაახლოებით ასევე ექვემდებარებოდნენ მეფეს ან მეფეებს.¹⁴

მითრიდატე, როგორც ჩანს, ამ რეგიონს კოლხეთის სამეფო დინასტიიდან მეფობის ანდერძით გადაცემის შემდეგ დაეუფლა. იმასთან დაკავშირებით, თუ რა გზით მოიპოვა მითრიდატემ კოლხეთი, სტრაბონის ცნობა ბუნდოვანია.¹⁵ თითქოს, მითრიდატეს თქმით, მან ეს ქვეყანა მემკვიდრეობით მიიღო, ისევე, როგორც პაფლაგონია და ბოსფორი და თითქოს უცხო ქვეყნების მეფეებმა თავიანთი სამეფოები მას გულუხვობისათვის უანდერძეს. ამ განცხადების ისტორიულობა ისევე საეჭვოა, როგორც მისი სამართლიანობა, მაგრამ არა დაუჯერებელი, რამდენადაც ძვ.წ. II საუკუნის ბოლოსანებში და I საუკუნის ადრეულ წლებში სამეფოების ანდერძით გადაცემა მცირე აზიაში თითქმის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო.¹⁶

მართალია, მსგავსი მემკვიდრეობა, ჩვეულებრივ, რომის წილხვდომილი იყო, მაგრამ ისიც სავსებით დასაშვებია, რომ ასეთ მემკვიდრედ მითრიდატე მიეწვიათ. ანდერძით გადაცემა უპირატესად ნაანდერძევი ქვეყნის აწმყო და მომავალი სტაბილიზაციისთვის და შთამომავლობის თვალში მოანდერძისთვის კარგი რეპუტაციის დასამკვიდრებლად იყო გათვალისწინებული. იმპერიული ძლევამოსილება მითრიდატეს კეთილისმყოფელი მიმდების სანდლობას ანიჭებდა: იგულისხმებოდა, რომ მას წყალობა მოეთხოვებოდა, რითაც აიხსნება მითრიდატეს გულუხვობის მიზანშეწონილობა.¹⁷

თუმცა მემნონი, ავტორი ჰერაკლეა პონტიკას ლოკალური ისტორიისა, რომელიც ახ.წ. II საუკუნის დასაწყისში უნდა იყოს დაწერილი, ასეთი მემკვიდრეობის მიღებას საერთოდ არ ახსენებს. ნაცვლად ამისა, მისი თქმით, დასავლეთ ამიერკავკასიის მეფეები ფასისის შემოგარენიდან კავკასიონის იქითა ქვეყნებამ-

¹⁴ Xen. Cyr. 7. 3. 16; 8. 1. 38; *Anab.* 1. 6. 11; შდრ. Aesch. *Persae* 297. ჰენიოხების შესახებ სხვებთან ერთად: Strabo, 11. 2. 13, p. 496; შდრ. სარმატები: Tac. *Ann.* 6. 33.

¹⁵ ასევეა App. *Mithr.* 15.

¹⁶ Justin, 38. 7. 10; შდრ. Sherwin-White (1977), 176-7.

¹⁷ Braund (1983).

დე მითრიდატემ ძალით დაიმორჩილა.¹⁸ მემნონი საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას მითრიდატეს მძვინვარე ხასიათზე: მის ამიერკავკასიურ დაპყრობებს იგი სწორედ მითრიდატეს დახასიათების დამადასტურებლად ახსენებს. მითრიდატეს მიერ კავკასიონის ჩრდილოეთით მოპოვებული წარმატებაც კი, მემნონის ცნობაში, მისი ექსპანსიონისტობის და მედიდურობის საილუსტრაციოდ არის მოყვანილი, რამაც, მემნონის ანალიზით, რომის მხრივ ეჭვები გამოიწვია. მემნონის მიზანს არ შეადგენს მოგვითხროს მითრიდატეს ქმედებათა შესახებ კოლხეთში და მის ახლომახლო. მითრიდატეს ქმედებათა მემნონისეული ვერსია მძვინვარე მეფის სახის მისეული ინტერპრეტაციისთვის მეტი დამაჯერებლობის მინიჭებას ითვალისწინებს. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მემნონი სამემკვიდრო ტრადიციის წინააღმდეგია. კოლხეთის, ისე, როგორც იმ პერიოდის სხვა სამეფოების, ანდერძით გადაცემა, ნებისმიერ შემთხვევაში, ალბათ, არასტაბილურობის ვითარებაში განხორციელდა. არც ის არის გასაკვირი, რომ მემკვიდრისგან მისი სამემკვიდრო ბრძოლით დასაცავი გამხდარიყო, როგორც მაგალითად, რომს მოუხდა ატალოს III მემკვიდრეობის მიღების შემდეგ. ძალის გამოყენების საჭიროება აუცილებლად უნდა შექმნილიყო კოლხეთის ზოგიერთი მეზობელი ტომის მიმართ, ალბათ, ასევე, მახლობელი კაპადოკიის მეფის მიმართ. ბოსფორის სამეფოში მმართველმა დინასტიამ სამეზობლოს მხრიდან ზეწოლას ვეღარ გაუძლო და სწორედ ამის გამო გადასცა სამეფო მითრიდატეს.¹⁹

როგორც სტრაბონი აღნიშნავს, კოლხეთში მითრიდატემ უშუალოდ მის წინაშე პასუხისმგებელი ძლიერი ცენტრალიზებული ხელისუფლება შექმნა, რითაც დიდმნიშვნელოვანი ცვლილება შემოიტანა. თუმცა, მას „მესკიპტრეები“ არ განუდევნია.²⁰ უფრო სწორად, იმპერიული ძლევამოსილება მას იმის საშუალებას აძლევდა, რომ ისინი თავისი მმართველობითი ხელისუფლე-

¹⁸ Memnon, *FGH* 434 F 22. 3. Strabo, 12. 3. 28, p. 555, ხშირად მიმართავენ იმის საჩვენებლად, რომ მითრიდატემ კოლხეთში საყრდენი პუნქტები დააარსა და მათ შორის ერთი ვანში იყო, მაგ. Todaya (1988), რომელსაც ეყრდნობა Van Esbroeck (1990), 2700. ამ დროს სტრაბონთან ლაპარაკია არა კოლხეთზე, არამედ კოლხეთის გარდა მითრიდატეს მფლობელობაში მყოფ ამიერკავკასიის სხვა შიდა ტერიტორიებზე; გამაგრებული პოზიციები მას შეიძლება კოლხეთშიც ჰქონდა, მაგრამ ეს დამოწმებული არ არის.

¹⁹ Strabo, 7. 4. 4, p. 310; შდრ. აგრეთვე Chersonesus, *IOSPE* i² 352, მასთან Gajdukevich (1971), 312-13.

²⁰ App. *Mithr.* 117.

ბისთვის ისე დაემორჩილებინა, კოლხეთის დინასტიური მეფეები რომ ვერ აღწევდნენ. ადვილი შესაძლებელია, რომ სკეპტუხიები სხვადასხვა კოლხური ტომის შესატყვის გაერთიანებებს წარმოადგენდა, რაც მითრიდატესთვისაც კი არ იყო ადვილად მოსაშლელი: ადმინისტრაციული ზედნაშენი კოლხეთის დანაწევრების ალბათ უფრო სიმპტომატური გამოვლენა იყო, ვიდრე მიზეზობრივი.

კოლხეთი მითრიდატეს მიერ შავი ზღვის რეგიონში შექმნილი იმპერიის შემადგენელი ნაწილი იყო. ბოსფორიდან კოლხეთამდე – ამ რთულ ზღვისპირეთში მმართველობის დასამყარებლად, მეფემ ქმედით ღონისძიებებს მიმართა. უშუალოდ მითრიდატეს მეორე ომის შემდეგ ამ ზღვისპირეთში მითრიდატემ აქველთა წინააღმდეგ ომი წამოიწყო. აქველების წინააღმდეგობაზე თანდართულმა ქარბუქმა მეფეს უდიდესი მარცხი განაცდევინა და არმიის მესამედი დააკარგვინა.²¹ როგორც ჩანს, დიპლომატია უფრო წარმატებული აღმოაჩნდა, რადგან სულ რამდენიმე წლის შემდეგ აქველები მისი ჯარების ჩამონათვალში არიან მოხსენიებული.²² ძვ.წ. 65 წელს მითრიდატეს ამ რთულრელიევიან ზღვისპირეთში თავისი არმიის სახმელეთო გზით გატარება შეეძლო. მას არ შეეძლო, რომ მთელი ამ გზის მანძილზე ბრძოლა ეწარმოებინა, და როგორც ჩვენი წყაროები გარკვევით გვამცნობენ, ამისი საჭიროება არც ჰქონია, რამდენადაც ახლა უკვე მეგობრები ჰყავდა ამ რეგიონში.²³ ეს სანაპირო მითრიდატემ, შესაძლოა, არასაიმედოდ და არასრულად, მაგრამ მაინც თავის იმპერიას შემოუერთა. მისი კამპანია აქველთა წინააღმდეგ უნდა შეფასდეს, როგორც მთლიანი პროცესის წარუმატებელი ნაწილი და არა როგორც ცალკე აღებული მარცხი. მითრიდატეს წარმატებათა განგრცობას ამ მხარეში კოლხეთისთვის შეიძლება მხოლოდ ყირიმის ბოსფორთან და იმის იქით კონტაქტების განვითარება მოეტანა.

მითრიდატეს ომების შესახებ შემონახული ცნობები მიუთითებს კოლხეთის საგულისხმო ლოჯისტიკურ მნიშვნელობაზე მითრიდატეს პონტოურ იმპერიაში, მიუხედავად იმისა, რომ როგორც ამ იმპერიის ნაწილი, მუდმივად არასტაბილურობით გამო-

²¹ Ibid. 67.

²² Ibid. 69: მართალია, აქველებთან კამპანიის მნიშვნელობა რეინაკს მართებულიად ესმის: Reinach (1895), 300, განს. შენიშვნა 2, მაგრამ ჩამონათვალში მათ მოხვედრას იგი უბრალოდ შეცდომად მიიჩნევს.

²³ App. *Mithr.* 102.

ირჩეოდა. კერძოდ, მემნონი პონტოს ზოგიერთ ქალაქში მიმდინარე მოვლენების დეტალურ და დამაჯერებელ სურათს გვიხატავს. მისი ცნობები ისეთი მხრიდან ჰყვენს შუქს ამ ქალაქებს, იშვიათად რომ მოიძებნება შემონახულ ლიტერატურულ წყაროებში პროვინციული რეგიონების შესახებ. მემნონი გვამცნობს, რომ კოლხეთის კავშირებს სინოპესთან კვლავაც უპირველესი მნიშვნელობა ჰქონდა. როდესაც ლუკულუსი სინოპეს აღებას ლამობდა, მან მოლაპარაკებები გამართა კოლხეთში მითრიდატეს სარდალთან, მის ვაჟიშვილ მახარესთან, რამდენადაც სინოპეში მითრიდატეს ჯარებს ის ამარაგებდა. ლუკულუსის მიერ აღთქმული მეგობრობისა და მოკავშირეობის სანაცვლოდ მახარემ მათ მომარაგება შეუწყვიტა და სამაგიეროდ ლუკულუსის ჯარებს ამარაგებდა. მემნონის თანახმად, ლუკულუსის მხარეზე მახარეს გადასვლა გადამწყვეტი აღმოჩნდა სინოპეს აღების საქმეში, რადგან ქალაქმა მომარაგების მთავარი წყარო დაკარგა. სინოპეში გამაგრებულმა მითრიდატეს სარდლებმა სწორედ მახარეს ღალატის შემდეგ დატოვეს ქალაქი. ისინი არასახარბიელო მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, განსაკუთრებით კი იმის გამო, რომ თავიანთი ქონების დიდი ნაწილი მახარესთვის ჰქონდათ მიწოდებული. ისინი თავშესაფარს კოლხეთის რეგიონში ეძიებდნენ, ოდონდ უთუოდ მახარეს მიერ არაკონტროლირებად ტერიტორიებზე, სავარაუდოდ, სანიგებთან და ლაზებთან.²⁴

დასავლეთ ამიერკავკასია სინოპესთვის მომარაგების წყაროსაც წარმოადგენდა და პოტენციურ თავშესაფარსაც. კოლხეთის მნიშვნელობა მითრიდატესთვის ჯერ კიდევ მითრიდატეს მეორე ომის დროს გამოჩნდა. თავისთავად, ეს დიდი ომი არ ყოფილა: მითრიდატეს ძალები უპირატესად მურენას წინააღმდეგ იყო მიმართული, მაგრამ კონფლიქტი მალევე ამოიწურა. მემნონის მიხედვით, „როდესაც კონფლიქტი გადაუწყვეტელი გახდა და დაპირისპირებულ მხარეთა საომარი ენთუზიაზმი უმოქმედობაში გადაიზარდა, მითრიდატემ ფასისის რეგიონისკენ და კავკასიისკენ იბრუნა პირი, ხოლო მურენა აზიაში გაბრუნდა: ორივემ საკუთარ საქმეებს მიხედა“ (FGH 434 F 26. 4). ამრიგად, დასავლეთ ამიერკავკასიაში მითრიდატე ზომიერი წარმატებისა და ნამდვი-

²⁴ Memnon, FGH 434 F 37. 6-7, ინიციატივას მახარეს მიაწერს და შესაძლოა, მართებულადაც. ლაზების მოხსენიება ჩვენს ტექსტში, შესაძლოა განმარტებითი მინაწერი იყოს, *pace* Reinach (1895), 216 n. 1, რომელიც ამ ნაწევტს მემნონის დასათარიღებლად იყენებს. ლაზები პირველად უდავოდ პლინიუსთან არიან დამოწმებული: Pliny, NH 6. 4. 12.

ლად დიდი უბედურების გარეშე გაემართა. მის იქაურ მოქმედებებს მემნონი ბნელში ტოვებს. კოლხეთში იძულებითი სირთულეები უნდა შექმნოდა, თუმცა მემნონი ამას მხოლოდ გაკვრით ეხება. ამ დროს კოლხეთში უდავოდ არასტაბილურობის ნიშნები ჩანს. მითრიდატე ევპატორმა თავისი ვაჟიშვილი (რომელსაც ასევე მითრიდატე ერქვა) ჯერ კოლხეთის მეფედ დასვა, ხოლო შემდეგ ბორკილები დაადო და სიკვდილით დასაჯა. თავისი შვილის ღალატში ევპატორი მხოლოდ იმის გამო დაეჭვდა, რომ კოლხები აჯანყდნენ და მის გამეფებას მოითხოვდნენ. როგორც ჩანს, ევპატორმა თავისი შვილი მითრიდატეს მეორე ომის დაწყებამდე ცოტა ხნით ადრე დასაჯა სიკვდილით. საფასვრით შესაძლებელია, რომ ომის შემდგომ საზრუნავს მისთვის კოლხები შეადგენდნენ.²⁵ ამასთან, სწორედ ამ დროს წამოიწყო მან თავისი წარუმატებელი ომი აქეელებთან და მათგან ჩრდილოეთით და დასავლეთითაც: კოლხეთი აშკარად ამ წამოწყების დასაყრდენს წარმოადგენდა.²⁶

კოლხეთისკენ წასასვლელად მითრიდატეს განსაკუთრებული მიზეზები ამოძრავებდა. ასეც არ იყოს, ისე როგორც მურენამ აზიისკენ, მითრიდატემაც თავისი საზრუნავისა და ინტერესების ცენტრში მყოფი რეგიონისკენ გასწია. როგორც მითრიდატეს მესამე ომმა ცხადყო, კოლხეთი მითრიდატეს ცოცხალი სახმელეთო და შესაძლოა, საზღვაო საბრძოლო ძალებითაც ამარაგებდა.²⁷ დასავლეთ ამიერკავკასიის ტყეებს სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა მითრიდატეს ფლოტის მშენებლობისათვის. კოლხეთში უმცროსი მითრიდატეს ერთგულებასთან დაკავშირებული ეჭვების საწინააღმდეგოდ, აზიანე იმასაც კი ვარაუდობს, რომ მან თავისი მდგომარეობა გამოიყენა მამამისის დასახმარებლად ფიშბრიას წინააღმდეგ, რისთვისაც საზღვაო ძალებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა.²⁸

ამის მხედველობაში მიღება და ამიერკავკასიის გეოგრაფიაზე უფრო გულდასმით დაკვირვება გვაფიქრებინებს, რომ მითრიდატეს მესამე ომის ბოლო ეტაპი მთლად მართებულად არ უნდა იყოს გაგებული. ის, რომ პომპეუსის და მისი არმიის შემოსვლის საპასუხოდ, მითრიდატემ იქაურობა დატოვა, გარკვეულ

²⁵ App. *Mithr.* 64.

²⁶ Ibid. 67.

²⁷ Plut. *Luc.* 14. 6; App. *Mithr.* 57.

²⁸ Strabo, 11. 2. 17-18, p. 498-9. Fimbria: *Mithr.* 64. მასთან Sherwin-White (1984), 141-2.

მიზანს ემსახურებოდა. პირველი დამარცხებისა და იმის შემდეგ, რაც არმენიის მეფე ტიგრანისგან დახმარება ვერ მიიღო, მითრიდატემ არმენიიდან კოლხეთს მიაშურა. იგი აშკარად რთულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, მაგრამ უნდა გაეითვალისწინოთ, რომ კოლხეთი და მიმდებარე ტერიტორიები მისთვის მხოლოდ საიმედო თავშესაფარს კი არა, რესურსებისა და სამხედრო ძალის რეზერვუარსაც წარმოადგენდა. არმენიაში ხელმოცარულმა მითრიდატემ კოლხეთში სცადა მხარდაჭერის მოპოვება, სადაც მას, როგორც ჩანს, უფრო მეტად გაუშარტლა. მისი სვლაგები კოლხეთისკენ ევფრატის სათავეებთან აღინიშნება, ისე რომ, მას საკმაოდ პირდაპირი გზა აუჩქევია²⁹ და კოლხეთში აფსაროსის მიდამოებში შემოუღწევია.³⁰ აფსაროსიდან დიოსკურიამდე, ყველაზე უფრო ბუნებრივია, რომ მას სანაპიროს გასწვრივ გაეცურა, თუმცა ისიც შესაძლებელია, რომ სახმელეთო სავალი გზით ესარგებლა, რომელთა ფლოტს რომ არიდებოდა.³¹ არმენია მან მცირერიცხოვანი ძალებით და ზეწოლის ქვეშ დატოვა, კოლხეთს კი უკვე გაძლიერებული ტოვებდა, რაც უდავოდ სინორიიდან შემორჩენილი განძეულის და, აგრეთვე, საკუთრივ კოლხეთში დაგროვილი სიმდიდრის წყალობით მოხერხდა.³²

ძვ.წ. 66 წლის ზამთარში მითრიდატე დასავლეთისკენ მიმართული ძნელი სვლისთვის დიოსკურიაში იკრებდა ძალებს. დიოსკურიას არ შეხებია ელინისტურ პერიოდში შიდა კოლხეთში მომხდარი გადატრიალებები. ის წამყვან ქალაქად იქცა მითრიდატეს პონტოს იმპერიაში და ბოლომდე მითრიდატეს მხარეზე რჩებოდა. როგორც ამტკიცებენ, დიოსკურია შემდეგში, შესაძლოა, მითრიდატეს მხარდაჭერისთვის დაისაჯა, მაგრამ ამ საკითხზე უდავო და რეალური მტკიცებულებები არ არსებობს.³³

ძვ.წ. 100-იან წლებში დიოსკურიამ ისეთივე სპილენძის მონეტების ემისია განახორციელა, რომელთა მსგავსი იმ დროის სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებში იჭრებოდა. უფრო ზუსტი დათარიღების მცდელობამ დამაჯერებელი შედეგი ვერ გამოი-

²⁹ Strabo, 12. 3. 28, p. 555; Plut. *Pomp.* 32. 9.

³⁰ App. *Mithr.* 101 ახსენებს მდინარე აფსაროსს, რის შესახებ იხ. Magie (1950), 1225; შდრ. Plin. *NH* 6. 29.

³¹ Г. Лордкипанидзе (1970), 26-7, საკუთარი ვარაუდებით.

³² Strabo, 12. 3. 28, p. 555, ხშირად არის გამოყენებული ამის გადმოსაცემად, თუმცა მითითებული ცნობის მომცველობა არაზუსტია: Г. Лордкипанидзе (1970), 25.

³³ Г. Лордкипанидзе (1970), 36, განიხილავს ამის შესაძლებლობას.

ლო, ისევე, როგორც მცდელობამ, რომ დადგენილიყო მითრიდატეს მიერ კოლხეთის ანექსიის ზუსტი თარიღი, რასაც ხშირად ამ მონეტების ემისიას უკავშირებენ. თუმცა, თარიღის გარდა, ეს მონეტები სხვაფრივაც მრავალსმეტყველია. ჯერ ერთი, მათ იკონოგრაფიაში მოცემულია როგორც დიოსკურების მიერ ქალაქის დაარსების ლეგენდა, ისე კავშირი დიონისესთან, და შესაბამისად, მითრიდატე VI ევპატორ დიონისესთან, როგორც ის თავის თავს უწოდებდა.³⁴ მეორეც, მათი გავრცელება კიდევ ერთხელ მიუთითებს იმაზე, რომ ქალაქი დიოსკურია გაცვლითი ვაჭრობით უფრო მეტად იყო დაკავშირებული ყირიმთან და შედარებით ნაკლებად – დანარჩენ კოლხეთთან. სოხუმთან აღმოჩენილ ერთადერთ საგულისხმო განძს თუ არ ჩავთვლით, კოლხეთში ეს მონეტები არ აღმოჩენილა. ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში კი, პირიქით, მათი აღმოჩენები ხშირია ოლბიიდან გორგიპიამდე: ქერსონესოსის უახლესი აღმოჩენების შედეგად, მათი რიცხვი საგრძნობლად გაიზარდა. გარკვეულწილად, ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირა ზოლში ამ მონეტების გავრცელება ისეთივეა, როგორც მითრიდატეს იმპერიის სხვა საქალაქო ემისიებისა, რომელთა სტილისტური მსგავსება დადასტურებულია. ასეთი გავრცელება მიუთითებს გაცვლით სავაჭრო ურთიერთობაზე დიოსკურიასა და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთს შორის, რასაც ადასტურებს ამ სანაპირო ქალაქების მითრიდატესეულ ფენებში იმ კერამიკული ნაწარმის აღმოჩენები, კოლხური ამფორები რომ უნდა იყოს.³⁵

აღსანიშნავია, რომ დიოსკურიის მონეტები სპილენძის იყო. მანამდე კოლხეთში სპილენძის ფულის მოჭრის ტრადიცია არ აღინიშნებოდა.³⁶ მითრიდატეს პერიოდის სპილენძის ფულის კი-

³⁴ Дундуа (1987), 105-10; Цецхладзе (1989); С. Шамба (1987), 38-40 მიუთითებს, რომ ამ მონეტების ძალიან დიდი განძი აღმოჩენილია მდ. კელასურის შესართავთან და გარდა ამისა ერთადერთი ცალი საკუთრივ სოხუმშია აღმოჩენილი. ესენია ხალკები, დიხალკები და შესაძლოა, ტეტრახალკები: შუბლზე მოთავსებულია დიოსკურების წვეილი ქუდი და ვარსკვლავები, ხოლო ზურგზე ქალაქის სახელწოდება და გამოსახულება, რომელიც თირსოსს გავს და ზოგიერთ ცალებზე სხვებთან შედარებით უფრო მკვეთრად ჩანს. ამ და მსგავს სპილენძის მონეტებზე ზოგადად, იხ. Price (1968); შდრ. Amandry (1991), ახალი განძი, რომელიც დიოსკურიის მონეტებს არ შეიცავს.

³⁵ Цецхладзе (1989), განს. 95. თუმცა ფუნქციურად და მიზნობრივად არ განასხვავებს.

³⁶ Дундуа (1987), 102-5, თვალნათლივ აჩვენებს, რომ მონეტები, რომელთაც ზოგიერთი მკვლევარი სავლაკს მიაწერს, ბოსფორელ სავლაკს განეკუთვნება.

დევ ერთ ემისიას წარმოადგენს სულ ცოტა 119-მონეტიანი განძი ვანიდან.³⁷ ერთის გარდა, ლოტოსის გამოსახულებიანი სპილენძის ყველა ეს მონეტა ანეპიგრაფიკულია. ასეთი მონეტები უცნობია კოლხეთის გარეთ და კოლხეთის ფარგლებშიც ერთადერთი ეგზემპლარია წარმოდგენილი ეშერადან. განძი ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებში უნდა იყოს დაფლული. ამ მონეტებს, ჩვეულებრივ, უმცროს მითრიდატეს მიაწერენ, მაგრამ შეიძლება ეს საქალაქო ფულიც იყოს, მეტადრე, თუ მხედველობაში მივიღებთ ლითონის სახეობას და იკონოგრაფიას ყოველგვარი თავის გამოსახულების გარეშე, პონტოს საქალაქო მონეტებისთვის დამახასიათებელი ტიპის ვარსკვლავის გამოსახულებით. მათი აღმოჩენის ადგილის მხედველობაში მიღებით, ჩვეულებრივ, მიჩნეულია, რომ ეს მონეტები საკუთრივ ვანშია მოჭრილი, რაც საგსებით დამაჯერებელია.³⁸

პომპეუსის საპასუხო რეაქცია მითრიდატეს უკან დახევაზე ექსტრაორდინარული იყო, მაგრამ ასახსნელად შესაძლებელი იგი დაედევნა მითრიდატეს, მაგრამ ეს სულაც არ გავდა დადევნებას.³⁹ იმ დროს, როდესაც მითრიდატე ჩრდილოეთით და დასავლეთით კოლხეთში გადავიდა, პომპეუსმა დალაშქრა იბერიის სასაზღვრო ტერიტორიები და ალბანეთი და ძალზე შორს შეიჭრა აღმოსავლეთით, კასპიის ზღვის მიმართულებით.⁴⁰ მითრიდატეს პირდაპირი დადევნების ცდა მალევე შეწყდა.⁴¹ ამის ნაც-

ნება, თუმცა О. Лордкипанидзе (1989), 273, აზრს არ იცვლის. ამ მონეტების აღმოჩენის ადგილები ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში და ერთ-ერთ შემორჩენილ მონეტაზე მკაფიოდ გასარჩევი *ΣΑΥΜ* მათი კოლხური წარმომადგენლობის საწინააღმდეგო ნათელი დადასტურება უნდა იყოს.

³⁷ Дундуа (1987), 110-22; Г. Лордкипанидзе (1970), 110 და ტაბ. 22.10 კარგი ილუსტრაციისთვის; ყველაზე დეტალური ინფორმაცია განძის შესახებ გამოცემაში *ვანი*, III, 141-50. აღმოჩენის კონტექსტზე, იხ. *ვანი*, I. 179: აღმოჩენის ადგილის საკუთხეველთან სიახლოვის გამო ამ განძის მაინცდამაინც შეწირულობად ჩათვლა აუცილებლობას არ წარმოადგენს, *pace ვანი*, III. 126. განძის რაოდენობრივი შემადგენლობა რატომღაც სხვადასხვანაირადაა ნაანგარიშები: შდრ. Дундуа (1987), 124 (126 მონეტა, პლუს ერთი გამოუქვეყნებელი) და *ვანი*, III, 126 (122, რომელთაგან ფაქტობრივად აღწერილია 121). განძის ერთადერთ განსხვავებულ ეგზემპლარს წარმოადგენს ძვ.წ. II საუკუნის ბოლოსანებში მოჭრილი ამისოსის სპილენძის მონეტა.

³⁸ Дундуа (1987), 178 შენ. 88; С. Шамба (1987), 35-8. განძი შეიცავს როგორც ხალკებს, ისე ნახევარხალკებს, შუბლზე ლოტოსის და ზურგზე რვაქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებით.

³⁹ Sherwin-White (1984), 198.

⁴⁰ Plin. *NH* 6. 51-2.

⁴¹ Dio, 36. 50. 3, უგულო დადევნებას ახსენებს.

ვლად, შავი ზღვის აღმოსავლეთ წყლებში მოქმედმა სერვილიუსის ფლოტმა მიიღო დავალება, რომ მითრიდატე ყირიმის ბოსფორში შეეკავებინა.⁴² პომპეუსის მთავარი ძალისხმევა კი ამ დროს კოლხეთის გარეთ, აღმოსავლეთით, მისთვის ნაკლებად ცნობილი ტერიტორიებისკენ იყო მიმართული. ასეთი დიდი და სარისკო გადახვევები განმარტებას საჭიროებს.

პლუტარქეს მტკიცება, რომ მიმართულების შეცვლა აუცილებლობას წარმოადგენდა, ნაკლებად სარწმუნოა.⁴³ ამაზე უფრო დამაჯერებელი არც დიონია, რომელიც ცდილობს დაამტკიცოს, რომ პომპეუსს ეს არ ეწადა: ალბანელებზე მიტანილი შეტევა მათივე აგრესიის საპასუხო ქმედებითაა წარმოდგენილი, ხოლო იბერიაზე თავდასხმა, მისი თქმით, პომპეუსის სურვილის საწინააღმდეგოდ მოხდა.⁴⁴ მაგრამ თუ ალბანელებმა პირველებმა მიიტანეს იერიში პომპეუსზე, მას დამრღვევის დევნის უფლება არ გამოუყენებია: პომპეუსმა რამდენიმე თვე დააყოვნა, ძვ.წ. 65 წლის გაზაფხულამდე, როდესაც მისი კამპანია საუკლდაგულოდ იყო მომზადებული. ისიც კი დასაშვებია, რომ იგი ალბანეთში მათგან წინასწარ მიყენებული დარტყმის გარეშეც შეჭრილიყო.⁴⁵ გარდა ამისა, პომპეუსის ლაშქრობა იბერიის ტერიტორიის გავლით, მართალია, არმენიიდან კოლხეთში გადასასვლელად გამოსადეგი გზით განხორციელდა, მაგრამ სავსებით შესაძლებელია გაჩნდეს ეჭვი, რომ დიონის მიერ წარმოდგენილი პომპეუსის იერიში იბერიელებზე სამშვიდობო მოლაპარაკებების დროს იმით იყო გამოწვეული, რომ მან იცოდა მათი საომარი განწყობის შესახებ.⁴⁶

ჩვენს წყაროებში დაცული ქრონოლოგიური და გეოგრაფიული ცნობები ხშირ შემთხვევაში აღრეულია. ამასთან, პომპეუსის ამიერკავკასიური ლაშქრობების მაუწყებელ ანგარიშებს პომპეუსის მიერ მითრიდატეს აშკარად წარუმატებელი დევნის საკითხთან დაკავშირებით რომში მიმდინარე პაექრობათა გავლენა ეტყობა. იმის გამოცხადება, რომ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში განხორციელებული ექსპედიცია შემთხვევითი იყო, პომპეუსის

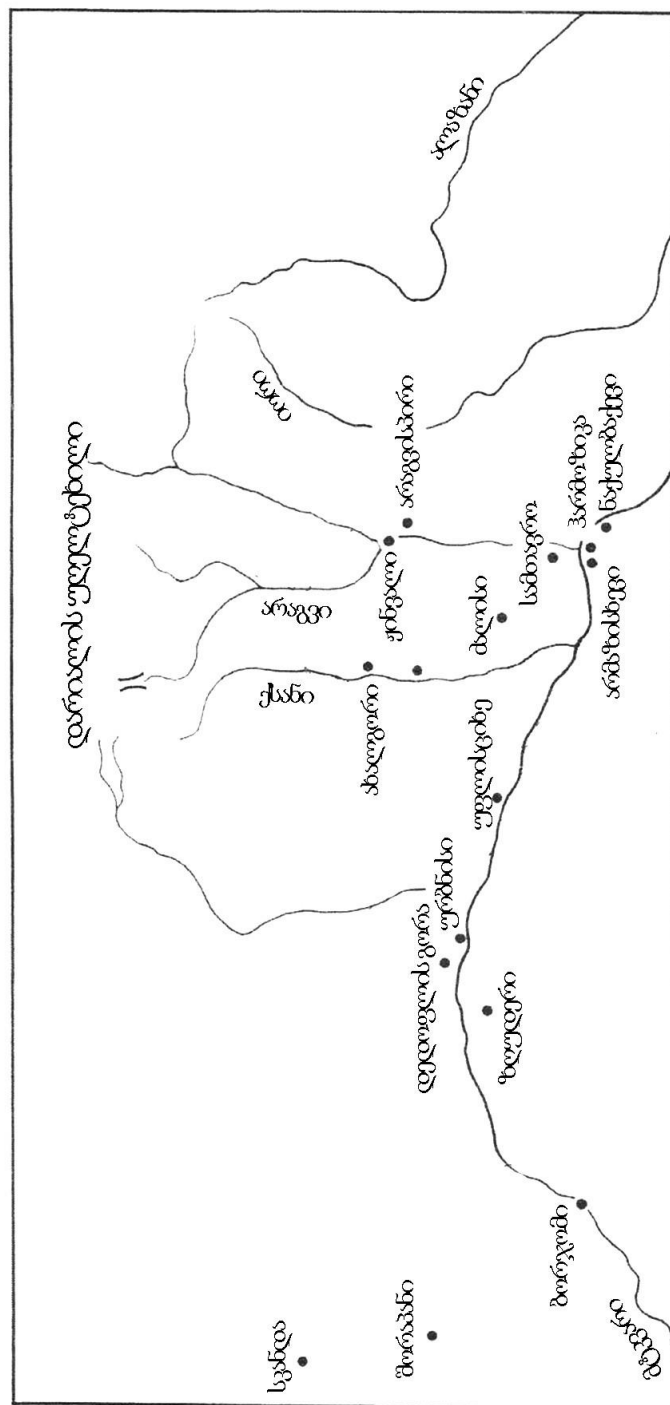
⁴² Dio. 37. 3. 3; Plut. *Pomp.* 34. 5 არეული აქვს მოვლენათა თანამიმდევრობა.

⁴³ *Pomp.* 34. 1; შდრ. Livy. *Per.* 101, რასაც იზიარებს Dabrowa (1989), 67.

⁴⁴ Dio. 36. 54; 37. 1. 1.

⁴⁵ Dio, 36. 54. 5. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ანაიტისის იდენტიფიკაციას: Magie (1950), 1226, უპირატესობას ალბანეთის რეგიონს ანიჭებს, ხოლო დიონი კი: Dio 36. 53. 5-54. 3, ჩანს, მას არმენიაში ათავსებს.

⁴⁶ Dio, 37. 1. 2-3.

სურ. 5. იბერია

საუკეთესო პასუხს წარმოადგენდა მისი ძალების არასწორად წარმართვის ბრალდებაზე. გამონაკლისია აპიანე, რომელთანაც, სხვებისგან განსხვავებით, ეს პრობლემა მოხსნილია და თხრობა ისეა აგებული, რომ პომპეუსი მითრიდატეს დაყოვნების გარეშე მისდევს. გეოგრაფიული და ქრონოლოგიური აღრევა და უზუსტობანი პოლიტიკურ დაპირისპირებულობასთან ერთად, პომპეუსის აღმოსავლეთ ამიერკავკასიური ლაშქრობების ამსახველ უძველეს ცნობებს მეტად არასანდო წყაროდ აქცევს.⁴⁷

პომპეუსის აშკარა გეზცვლილება შეიძლება სამხედრო თვალსაზრისით გამართლებული იყო. იბერიაში რომის ძალაუფლების გავრცელება მითრიდატეს კოლხეთში გადაუკეტავდა შესაძლო დახმარების წყაროს და მოუსპობდა შესაძლო თავშესაფარს. ამავე დროს, ეს მოაწესრიგებდა რომის საქმეებს იბერიასთან ისტორიულად ყოველთვის მჭიდროდ დაკავშირებულ არმენიასთან და მის გარშემო. გარდა ამისა, პომპეუსისთვის არც ისე ადვილი იქნებოდა თავისი არმიის გადაყვანა იმ მაღლობებზე, სავარაუდოდ, მითრიდატემ რომ გადაკეთა. თუმცა ამით ვერ აიხსნება პომპეუსის გადასვლა აღბანეთზე, რაც სულაც არ იყო საჭირო არმენიიდან იბერიამდე მისაღწევად. ამით არც კოლხეთში მითრიდატეს თავის ნებაზე მიშვება აიხსნება მაინცდამაინც დამაკმაყოფილებლად.⁴⁸ აქ კიდევ რომაული იმპერიალიზმის ისტორიაში საკმაოდ ნაცნობი ტიპის სხვა დამატებითი ფაქტორებიც მონაწილეობდა.

პომპეუსის მთავარი მტერი, რა თქმა უნდა, მითრიდატე იყო, მაგრამ დასახული მიზნის მისეული გაგება და ამბიციები ბევრად უფრო მასშტაბური იყო. ლუკულუსი და სხვებიც ხომ მიუთითებდნენ, რომ მითრიდატე მეტ-ნაკლებად უკვე დამარცხებული იყო, როცა პომპეუსი მოვიდა.⁴⁹ მეფის საბოლოო დამარცხება დიდების და ალაფის მომტანი იქნებოდა, მაგრამ ამაზე გაცილებით მეტი იყო მისაწვდომი. მას აღექსანდრეს ხატება მოუხმობდა.⁵⁰ ამავე დროს, ტრადიციული რომაული იდეოლოგია რე-

⁴⁷ Magie (1950), 1226.

⁴⁸ Seager (1979), 48-9, სათანადოდ ფრთხილია, მაგრამ გადაჭარბებით აფასებს იბერიისა და აღბანეთის სტრატეგიულ მნიშვნელობას, რადგან ეს ქვეყნები სინამდვილეში არ წარმოადგენენ „დამცავი ფარის ნაწილს პონტოს აღმოსავლეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ფლანგებზე“.

⁴⁹ ლუკულუსი პომპეუსს სხვებისგან დანატოვარ ლეშზე მონადირე მეძმორე ფრინველს ადარებს: Plut. Pomp. 31. 6-7.

⁵⁰ ან იმიტომ რომ იგი არ იყო ასე შორს ნამყოფი (*De vir. ill.* 77. 7), ანდა იმიტომ, რომ ნამყოფი იყო: Oros. 7. 2. 5; 34. 5.

გიონში პირველფოვნას საგანგებო დიდებით მოსავდა: როგორც ხშირ შემთხვევაში ხდება, დამპყრობლის და ქვეყნის მკვლელების როლები გაერთიანდა, როდესაც პომპეუსმა თავისი არმიები შორეული ამიერკავკასიის ახალ და საკვირველ მხარეებში შეიყვანა.⁵¹ ამ შორეულ რეგიონში პომპეუსი რომსაც წარმოადგენდა და საკუთარ თავსაც: მას ხელეწიფებოდა საგანგებო კავშირების დამყარება რომის იმპერიული სფეროს ახალ შენაძენებთან – როგორც ახალ პროვინციულ ტერიტორიებთან, ასევე მეფეებთან, ქალაქებთან და დინასტიებთან. კონტაქტისა და დაპყრობის იმ ადრეულ ეტაპზე პომპეუსი იყო რომი და რომი – პომპეუსი, ან ასე ჩანდა. ამაში მდგომარეობს პომპეუსის მიმართ გამოთქმული იმ ღვარძლიანი შენიშვნების სიმძაფრე, ურჩ უმცროს ტიგრანს რომ მიეწერება: ტიგრანმა პომპეუსის მიერ მისი სადილად მიპატიუების საპასუხოდ აღნიშნა, რომ თუ პომპეუსი მას სათანადო პატივს არ მიაგებდა, ის სხვა რომაელის მონახვას შეძლებდა. მეფეებს და სხვებსაც მართლაც შეეძლოთ, რომ ერთი რომაელის მეორის წინააღმდეგ ამხედრებით, რომაელების პაექრობა მფარველობის სფეროების დასაუფლებლად თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინათ. მაგრამ ეს სახიფათო თამაში იყო. პომპეუსმა მიპატიუების ხასიათი შეცვალა და ახალგაზრდა ტიგრანს ბორკილებით გაუმასპინძლდა.⁵²

პომპეუსის ამიერკავკასიური ექსპედიცია აღმოსავლეთის იმ სხვა ექსპედიციებთან ერთად უნდა განვიხილოთ, რომლებმაც ის და მისი სარდლები იუდეაში, სირიასა და არაბეთში მიიყვანა. მითრიდატეს წინააღმდეგ დასახული ამოცანის განხორციელებისას გეზის შეცვლა პომპეუსის შემთხვევაში უფრო წესი იყო, ვიდრე გამოჩნდის. აღმოსავლეთის მასშტაბით ორგანიზებულ პომპეუსის ლაშქრობებს საერთო არაფერი ჰქონდა მითრიდატესთან, სამაგიეროდ, უამრავი რამ ჰქონდა საერთო მისსავე ამბიციებთან და ზოგადად, რომაულ იმპერიალიზმთან. პომპეუსი მხოლოდ მითრიდატეს სიკვდილმა აიძულა, რომ სასწრაფოდ წამოსულიყო ნაბატეელთა არაბეთიდან და ამისოსში მის მდარედ ბალზამირებულ გვამს და დიდ ქონებას დაპატრონებოდა.⁵³ დიდი მეფის ამ დანატოვარის ხელში ჩასაგდებად როგორც მეფეების, ისე რომაელების არაკანონიერი შერკინება მითრიდატეს ქონების

⁵¹ დამატებით იხ. Braund (1986).

⁵² Plut. *Pomp.* 33. 5.

⁵³ Plut. *Pomp.* 42. 1-2; შდრ. Dio, 37. 14. 1.

მიმზიდველობაზე და მომხმობ ძალაზე მიუთითებს. ასევე, პომპეუსის აჩქარების მიზეზის ახსნაში გვეხმარება.⁵⁴

პომპეუსის წარმატებები გახმოვანებას მოითხოვდა, რაც განხორციელდა კიდევ მისი თანმხლები მწერლების და თავად პომპეუსის ენერგიული ძალისხმევით. პომპეუსის მიერ აზიაში მოპოვებული მიღწევების ამსახველი წარწერა რომში მოწოდებულია იმის გადმოსაცემად, რომ მისი საზრუნავი მითრიდატეს დამარცხებაზე ბევრად უფრო მრავლისმომცველი იყო:

პომპეუსმა, გნეუს ღიღის, იმპერატორის ვაჟიშვილმა მეკობრული ომისგან გაწმინდა ოიკუმენის სანაპირო და ოკეანის ყველა კუნძული, და დაიცვა აღყაშემორტყმული არიობარძანეს სამეფო, გალატია მისიქითა ქვეყნებითა და პროვინციებით, აზია და ბითინია; დაიცვა პაფლაგონია და პონტო, არმენია და აქაია, და ამას გარდა იბერია, კოლხეთი, მესოპოტამია, სოფენე და გორდიენე; დაიმორჩილა მიდიელთა მეფე დარიოსი, იბერიელთა მეფე არტოკსე, ებრაელთა მეფე არისტობულოსი, ნაბატეელთა არაბეთის მეფე არეტასი, სირია კილიკიის ქვემოთ, იუდეა, არაბეთი და კირენაიკის პროვინცია, აქაელები, ლაზიკები, სვანები, ჰენიოხები და სხვა ტომები კოლხეთსა და მეოტისის ტბას შორის, და მათი ცხრა მეფე, და ყველა ხალხები მცხოვრებნი ოკეანესა და ერიტრეას ზღვის ფარგლებში; იმპერიის საზღვრები დედამიწის საზღვრებამდე გადაწია, შეინახა და ამრავლა რომაელთა შემოსავალი, ხელთ იგდო მოწინააღმდეგეთა ღმერთების ქანდაკებები და სხვა გამოსახულებები და სხვა სამშვენიისები; მიუძღვნა ქალღმერთს 12,060 ოქროს მონეტა და 307 ვერცხლის ტალანტი.⁵⁵

მრავლისმეტყველია ამ წარწერაში მითრიდატეს მოუხსენიებლობა: არა მარტო მისი სახელია იგნორირებული, არამედ, ფაქტობრივად, მასზე მინიშნებაც კი არ არის გაკეთებული. პომპეუსის მოთხოვნები და საზრუნავი გაცილებით უფრო გრანდიოზულია. როგორც პომპეუსმა ერთხელ საზოგადოებრივ შეკრებაზე დაიტრაბახა, მან აზია მიიღო, როგორც უკიდურესი პროვინცია და დააბრუნა, როგორც შუაგული თავისი ქვეყნისა.⁵⁶ თუმცა, პომპეუსის მიერ გამოცხადებულ დაპყრობათაგან ზოგიერთი შე-

⁵⁴ Plut. *Pomp.* 42. 3.

⁵⁵ Diod. Sic. 40. 4; შდრ. Plin. *NH* 7. 98; Dio. 37. 21. 2. ქალღმერთი მინერვა: Plin. *NH* 7. 97-8.

⁵⁶ Plin. *NH* 7. 99.

იძლება სრულიად უმნიშვნელოდაც კი მოგვეჩვენოს – როგორც, მაგალითად, სვანეთის დაპყრობა. და მაინც, ეს მცირე დაპყრობებიც იმ მიღწევათა გვერდითაა წარმოდგენილი, გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით ამათ ბევრად რომ აღემატება. ამ მცირე დაპყრობათა მნიშვნელოვან დაპყრობებად განხილვა შესაძლებელია, რამდენადაც მათი მნიშვნელობა უფრო იდეოლოგიასთან არის დაკავშირებული, ვიდრე დიდ სტრატეგიასთან. აქ სვანები პირველად არიან მოხსენიებული ჩვენამდე მოღწეული წყაროებიდან.⁵⁷ ეს ძალიან ახალი შენაძენი იყო. ლაზიგების, ჰენიოხების და სხვათა მსგავსად, სვანებიც სწორედ მათი სიახლის გამო განეკუთვნებოდნენ დიდ დაპყრობათა კატეგორიას. ამ წარწერაში უპირველესად ეგზოტიკური სიახლე დგინდება: ცხრა მეფის რაოდენობა და სტატუსი მხოლოდ ამის შემდეგ მოიხსენიება. დამატებით წარმოდგენილია პომპეუსის დაპყრობათა დასრულებულობის კულმინაციური ხაზგასმა იმ გეოგრაფიული მიჯნების შემოტანით, რომლებიც ცნობილია, მაგრამ მაინც ეგზოტიკურია. დასასრულ, ფინანსური იმპლიკაციები და გარემოებები წარმატების წარმოჩენასაც ემსახურება და ამავე დროს, განმარტავს მიძღვნის მიზანს, რაც ამ წარწერის უმთავრეს მომენტს შეადგენს.

პომპეუსის ტრიუმფალური პროცესია რომის ისტორიაში არნახულ სანახაობად იყო მიჩნეული.⁵⁸ მითრიდატეს დამარცხება ამ პროცესიაში უფრო მეტად გამოჩნდა, ვიდრე პომპეუსის დიდ წარწერაში: აღლუმზე ჩამოატარეს რვა წყრთის სიმაღლის მითრიდატეს ოქროს გამოსახულება მისი სამეფო ტახტითა და კვერთხით და მისი მეფობის მემკვიდრეობით გადაცემის ამსახველი დასურათებით. მაგრამ ესეც კი ჩაიკარგა პომპეუსის მიერ დამორჩილებული რეგიონების, მეფეების, ქალაქების, ციხესიმაგრეებისა და საზღვაო ფლოტების გრძელ წარმომადგენლობით მსვლელობაში. რაც შეეხება ამიერკავკასიას, პომპეუსის წარმატება გამოცხადებული იყო პლაკატებით, რომლებიც წინ მიუძღოდა ტრიუმფალურ სვლას: კოლხეთი, იბერია, ალბანეთი და არმენია – თითოეული მათგანი ამ სახით იყო აღლუმზე წარდგენილი. ამასთან, პროცესიაში ტიგრანის ნათესავეებთან ერთად, იბერიელმა და ალბანელმა მძევლებმა ჩაიარეს.⁵⁹ შესაძლოა, ეს

⁵⁷ თუ მათი სახელწოდება აქ სწორად არის წაკითხული.

⁵⁸ App. *Mithr.* 116; შდრ. Dio, 37. 21. 1.

⁵⁹ App. *Mithr.* 116-17; Plut. *Pomp.* 45.

რომში მოხვედრილი პირველი იბერიელები იყვნენ და მათ შორის იქნებ არტოკეს შვილებიც იმყოფებოდნენ.⁶⁰ ადღუმზე ჩატარებულთა შორის მოხსენიებულია ერთადერთი კოლხი ოლთაკეს სახელით და სკეპტუხოსის (*σκεπτουχος*) საპატიო ტიტულით. მისი საბოლოო ბედი უცნობია, მაგრამ სხვა ტყვეთა მიმართ პომპეუსის მოქცევის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, მან, შესაძლოა, იგი კოლხეთში დააბრუნა.⁶¹

პომპეუსის ამიერკავკასიური კამპანიის შედეგად იბერია პირველად მოექცა რომაული გავლენის სფეროში. პომპეუსის წარწერაში იბერია მოიხსენიება იმ ხალხთა შორის, რომლებსაც მან მფარველობა გაუწია, ხოლო იბერიის მეფე – იმ მეფეთა შორის, რომლებიც დაიმორჩილა. თვით რომმაც იხილა იბერიელები. თუმცა, იბერიელებს მითრიდატესთან კოლხებისგან სრულიად განსხვავებული ურთიერთობა ჰქონდათ. მაშინ, როდესაც კოლხეთი მითრიდატეს იმპერიის განუყოფელ ნაწილს შეადგენდა და მითრიდატეს მიერ დანიშნული პირის მიერ იმართებოდა, იბერია ინარჩუნებდა თავის მეფეს, რომელიც მოკავშირეობდა მითრიდატესთან და უდავოდ სხვებთანაც, მათ შორის, არმენიის მეფე ტიგრანთან.

იბერიელებთან მითრიდატეს მოკავშირეობა, პირველ რიგში, სავაჭრო ურთიერთობას მოიაზრებს, რაც მნიშვნელოვანწილად შავიზღვისპირეთიდან ინდოეთისაკენ ამიერკავკასიაზე გამავალ ფრიად განდიდებული სავაჭრო გზით არის მოტივირებული.⁶² თუმცა, მითრიდატესა და იბერიის მოკავშირეობის განმაპირობებელი სხვა მნიშვნელოვანი სამხედრო და პოლიტიკური მიზეზები არსებობდა. ჯერ ერთი, კოლხეთის მფლობელობამ მითრიდატეს იბერიასთან საზღვარი გაუჩინა, რომელსაც გარკვეული მოწესრიგება ესაჭიროებოდა, განსაკუთრებით, ძვ.წ. III საუკუნიდან იბერიის დასავლეთისაკენ ექსპანსიის ვითარებაში. მოლაპარაკება მარტოოდენ ამის გამოც კი იყო სასურველი. მეორეც, იბერიის ისტორია ისე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული არმენიის ისტორიასთან, რომ ტიგრანთან მითრიდატეს ურთიერთობაში იბერიას გვერდი არ აეგდებოდა. თუ ამ ურთიერთობათა დაძაბულობას

⁶⁰ Dio, 37. 2. 7; Appian. *Mithr.* 117, ახსენებს იბერიელთა სამ წინამძღოლს და ორ წარჩინებულ ალბანელს.

⁶¹ App. *Mithr.* 117. გამოტოვებულია პლუტარქესთან: Plut. *Pomp.* 45, სახელისთვის შდრ. Plut. *Luc.* 16.

⁶² Reinach (1895). 217; ნებისმიერი ასეთი გზის შესაძლებლობებთან დაკავშირებით, იხ. გვ. 59-62.

მივიღებთ მხედველობაში, იბერიასთან მოკავშირეობას მითრიდატესთვის უთუოდ ანგარიშსაგაწევი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. სწორედ ამიტომ წარმოადგენს მემნონი მითრიდატეს მიერ იბერიელებთან კავშირის დამყარებას, როგორც რომთან ომისთვის წინდახედულ სამზადისს, ისევე, როგორც მის კავშირს პართიელებთან, მიდიელებთან, ტიგრანთან და ფრიგიის მმართველებთან.⁶³

იბერიისთვის მითრიდატესთან კავშირის შენარჩუნება უეჭველად გონივრული იყო როგორც კოლხეთის საზღვრის სტაბილიზაციისთვის, ისე ექსპანსიონისტი ტიგრანის წინააღმდეგ მხარდაჭერის შესაძლებლობის მაქსიმალურად გამოყენების თვალსაზრისით. თუმცა, იბერიის მეფეს სხვა საზრუნავიც ჰქონდა როგორც ჩრდილოეთის, ისე აღმოსავლეთის მიმართულებით. ამდენად, მითრიდატესთან კავშირი მხოლოდ ერთ-ერთ ამგვარ კავშირს წარმოადგენდა. ამ კავშირის მიუხედავად, პომპეუსის შემოჭრამდე, მითრიდატეს ომების მსვლელობაში იბერიას აქტიური მონაწილეობა არც კი მიუღია. იმასაც გვაუწყებენ, რომ იბერიელებმა მითრიდატეზე იერიშიც კი მიიტანეს, როდესაც იგი მათი სასაზღვრო ტერიტორიის გავლით არმენიიდან კოლხეთისკენ გარბოდა.⁶⁴ მანამდე კი, ლუკულუსთან დაპირისპირებისას, რომაელთა წინააღმდეგ იბერიელები ტიგრანის მხარეზე იბრძოდნენ და არა მითრიდატეს მხარდასაჭერად.⁶⁵ რომაელთა მიერ მითრიდატეს წინააღმდეგ წარმოებული ომები იბერიის გადასახედოდან ფრიად შორეულ და ერთობ მარგინალურ დავად მოჩანდა, ვიდრე რომაელები საკუთრივ ამიერკავკასიის ხელყოფას მოინდომებდნენ.

რამდენადაც იბერიელებს მითრიდატესთვის რაიმე საგრძნობი დახმარება არ გაუწევიათ, პომპეუსს მათზე თავდასხმის გამართლებული მიზეზი არ ჰქონდა. როგორც უკვე ვნახეთ, იბერიაში პომპეუსის შემოჭრის აუცილებლობა და გარდაუვალობა არ არსებობდა, მიუხედავად იმისა, რომ წყაროებში ამისი მტკიცების მცდელობა ჩანს. ამას, რა თქმა უნდა, პომპეუსი არ შეუწერებია. თუმცა მისი ქმედებანი იბერიაში კვლავაც მეტისმეტად გაურკვეველია. თითქოს იბერიაში იგი მტკვრის ზემო ხეობის

⁶³ Memnon, *FGH*, 434 F 22. 3-5.

⁶⁴ App. *Mithr.* 101. იმასთან დაკავშირებით, რომ პლუტარქეს აზრით, პომპეუსის გადაადგილებას იბერიელებმა მითრიდატეს გულის მოსაგებად გაუწიეს წინააღმდეგობა, იხ. Plut. *Pomp.* 34. 4.

⁶⁵ Plut. *Luc.* 26. 4; 31. 5.

პირქუშ მთიან მხარეზე გამავალი ვიწრო გზით შემოვიდა.⁶⁶ აქ განსაკუთრებულ ვიწრობაში სტრატეგიულად განლაგებულ, ცხადად აკროპოლისად დასახელებულ ქალაქს მიაღება.⁶⁷ იბერიელებმა მაშინვე მორიგება სცადეს, რომაელები უსაფრთხოდ გაატარეს და სურსათით მოამარაგეს. მათი ჯარი გაეცალა რომაელებს, ისინი კი მათ დაედევნენ და ამოხოცეს, ვიდრე იბერიელი მეომრები სათანადო წინააღმდეგობის გაწევას მოახერხებდნენ.⁶⁸ იბერიელებმა ისევ საზავო მოლაპარაკების გზას მიმართეს, – რომაელებს ძვირფასი ძღვენი მიართვეს, ოქროს სარეცელს, მაგიდას და ტახტსაც რომ ითავსებდა. გაჭიანურებული მოლაპარაკებების შედეგად მდინარე პელოროსთან ზავი დაიდო მას შემდეგ, რაც იბერიის მეფე არტოკემ პომპეუსს მძევლად თავისი შვილები გაუგზავნა.⁶⁹

პომპეუსის კამპანიის მთავარ სამოქმედო ასპარეზს იბერიაში, როგორც ჩანს, კოლხეთთან სასაზღვრო დასავლეთი ტერიტორიები წარმოადგენდა. ელინისტურ პერიოდში ცენტრალურ იბერიაში მიმდინარე ურბანიზაცია ამ მხარეზეც გავრცელდა, თუმცა შედარებით უფრო ნაკლებად. გორიდან დასავლეთით, 12 კმ მანძილზე, ურბნისის ელინისტურ ნაქალაქარზე გამოვლენილი ნგრევის ფენა შეიძლება პომპეუსის სამხედრო ძალების ნამოქმედარი იყოს.⁷⁰ დასავლეთ იბერიაში, მტკვრის შენაკადების – აღმოსავლეთ და დასავლეთ ფრონეს შერწყმის ადგილზე, დე-

⁶⁶ Strabo. 11. 3. 5. p. 501, გაურკვეველია.

⁶⁷ Dio. 37. 1. 3: ეს პარმოზიკა არ უნდა იყოს, როგორც ხშირად ვარაუდობენ. პარმოზიკა (ბაგინეთი) აკროპოლისის ჩრდილო-აღმოსავლეთით უნდა ყოფილიყო, ეს ადგილი კი ისეთი ვიწრო არ არის, რომელსაც დიონი უნდა მიუთითებდეს, *pace* აფაქიძე (1958ა), 75-6, რომელსაც მიაჩნია, რომ აკროპოლისი იბერიის დედაქალაქის ნაწილი იყო, რაც არცერთ წყაროში არ არის დამოწმებული. Strabo. 11. 3. 5, p. 501, გვამცნობს, რომ პომპეუსიც და კანიდიუსიც პარმოზიკაში არმენიიდან გადმოვიდნენ, მაგრამ აკროპოლისად პარმოზიკა არსად არ მოიხსენიება. პარმოზიკა კი ასეა ასახული: Strabo. 11. 3. 5, p. 501 (პარმოზიკე); Ptolemy. *Geog.* 5. 10. 3 (პარმაკტიკა ან პარმასიკა); შდრ. Plin. *NH* 6. 30 (?პერმასტოს). მიუხედავად განცხადებისა, რომ აკროპოლისი სიტყვასიტყვით „შიდა ქალაქს“ ნიშნავს (მაგ. О. Лордкипანიძე (1989), 329) ეს ნამდვილად ასე არ არის. შესაბამისად, მისი ქართულ შიდა ციხესთან გაიგივების საფუძველი არ არსებობს, საიდანაც მოდის როგორღაც პარმოზიკა.

⁶⁸ Dio, 37. 2. 4-5, ალბათ პლუტარქესთან მოხსენიებული დიდი ბრძოლა: Plut. *Pomp.* 34. 5; App. *Mithr.* 103 იბერიელები და ალბანელები ერთმანეთში ერევა.

⁶⁹ Plut. *Pomp.* 36-7; Dio. 37. 2. 7.

⁷⁰ ასე ფიქრობს О. Лордкипანიძე (1989), 335; შდრ. დაწვრილებით ჭილაშვილი (1964).

დოფლის მინდორზე მდებარეობს, როგორც ჩანს, რელიგიურ ნაგებობათა მნიშვნელოვანი კომპლექსი.⁷¹ იქვე ახლოს, თიხნარ ბორცვზე წამოჭიმული იყო გარემომცველ ვაკეზე მთელ ელინისტურ პერიოდში გაბატონებული დედოფლის გორა ნაგებობებით, რომლებიც ახ.წ. I საუკუნის ბოლოხანებში განადგურდა.⁷² ამავე ფართო რეგიონულ სივრცეში მდებარეობდა კლდეში ნაკვეთი ქალაქი უფლისციხე, რომელიც მტკვრის მარცხენა მაღალ ნაპირზე, მცირე სასოფლო დასახლებების ზემოთ იყო განლაგებული. უფლისციხე ჯერ კიდევ წინაისტორიულ პერიოდებში იყო დასახლებული, განსაკუთრებული მნიშვნელობა კი შუა საუკუნეებში შეიძინა და შესაძლოა, ქართული ლიტერატურული ტრადიცია ასე ხშირად ამიტომ მოიხსენიებს. ნებისმიერ დამპყრობელს უფლისციხე წინ მძლავრ ზღუდედ ეღობებოდა. ის კარგად იყო დაცული ბუნებრივი კლდეებით, კიდევ უფრო გამაგრებული ალიზის აგურით: იქნებ პომპეუსი ასე შორს ადარც წასულა.⁷³

იბერიის სწრაფი დალაშქვრისა და დაზავების შემდეგ, როგორც გვამცნობენ, პომპეუსი კოლხეთისკენ გაემართა და ქვეყნის დიდი ნაწილი სერიოზული კონფლიქტის გარეშე გაიარა. მის ტრიუმფალურ აღლუმში სკეპტუხოს ოლთაკეს დასახლება იმაზე უნდა მიაწინებოდა, რომ რაღაც შეტაკებას მაინც ჰქონდა ადგილი. თუმცა, ბოსფორამდე მითრიდატეს დევნის სიძნელე რომ გააცნობიერა, პომპეუსი კოლხეთიდან გამობრუნდა და შეტევით ალბანეთზე წავიდა. ეს ამბავი მთლად სარწმუნო არ ჩანს, რადგან ამ ცნობის მიხედვით, პომპეუსი ყველანაირად ცდილობს მითრიდატეს დევნას, რაც რომში მის კრიტიკოსთა წინააღმდეგ დამხმარე საშუალებას წარმოადგენს.⁷⁴ ყოველივე ამის მიუხედავად, გეოგრაფიული თვალსაზრისით, პომპეუსის ამიერკავკასიური გადაადგილებანი სავსებით სარწმუნოა, ყოველ შემთხვევაში მანამდე, ვიდრე მდინარე პელოროსი განისაზღვრება: პომპეუსის გადაადგილებასთან დაკავშირებით ჩვენი წყაროები იმდენად არეულ-დარეულია, რომ დანამდვილებით რაიმეს თქმა შეუძლებელია. ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ მდინარე მტკვრის ხეობით ჩრდილოეთისაკენ სვლამ იგი იმ ადგილამდე მიიყვანა, სადაც არჩევანი უნდა გაეკეთებინა – დასავლეთით,

⁷¹ Гагошидзе (1977) и (1981).

⁷² გაგოშიძე და წოწელია (1991).

⁷³ შემაჯამებელი ინფორმაციისთვის, იხ. ხახუტაიშვილი (1989).

⁷⁴ აღსანიშნავია პომპეუსზე კრიტიკული მინიშნების შემცველი Cic. Mur. 34, მასთან Sherwin-White (1984), 199-200.

კოლხეთისკენ წასულიყო, თუ აღმოსავლეთით, ალბანეთში. ალბანეთში იგი კოლხეთიდან გამობრუნების შემდეგ შევიდა: იბერიელები, მათი მეომრული რეპუტაციის მიუხედავად, დაზავებას ესწრაფვოდნენ.⁷⁵ პომპეუსი ცენტრალურ იბერიაში შევიდა, მაგრამ ჩანს, მას იქ ბრძოლა აღარ მოუხდა.⁷⁶

იბერიელებისგან განსხვავებით, ალბანელები მთელი ძალით თავდაცვისთვის შეიმართნენ, მაგრამ სასტიკად დამარცხდნენ.⁷⁷ მაშინ როცა იბერიელებმა ზავი დადეს, ალბანელებს „მშვიდობა ეწყალობათ“, რაც საგრძნობლად უფრო მძიმე განსაცდელი იყო. პომპეუსისა და მისი სარდლების მიერ არა მარტო ალბანეთში და არმენიაში, არამედ შუამდინარეთში მიღწეული წარმატებებით შემფოთებულმა პარტიელებმა დესპანები წარმოაგზავნეს. ალბანეთში გამარჯვებული პომპეუსის მდგომარეობა იმდენად წარმატებული იყო, რომ პართიასთან შეჭიდებაც კი შეეძლო. როგორც ვნახავთ, უფრო მოგვიანებით პართიაზე ლაშქრობის სამზადისი ანტონიუსმა ამიერკავკასიური კამპანიით დაიწყო. თუმცა, მას შემდეგ, რაც პომპეუსმა პართიასთან ძალები მოსინჯა, მან ხელი აიღო ნებისმიერ განზრახვაზე, რაც შეიძლება ფიქრად ჰქონდა ამ მიმართულებით.⁷⁸

დანაკარგის მიუხედავად, მოლაპარაკებებისა და ტაქტიკური უკანდახევის ურთიერთშეთავსებით, იბერიელებმა დაპყრობას თავი აარიდეს. იბერიის შუაგული აოხრებას გადაურჩა: იბერიელებთან დაზავების შემდეგ პომპეუსი ეცადა, რომ ცენტრალურ იბერიაზე აღარ გაეგლო. მეჩხერმოსახლეობიანი კოლხეთის და ალბანეთის დაბლობები და მტკვრის ზემო წელი თუ ადგილი გასავლელი იყო, მთებით შემოზღუდულ, მჭიდროდ დასახლებულ შიდა იბერიის ვაკეს ბევრად უფრო ძნელად მოეგლებოდა. იბერიელები უდავოდ თვალს ადევნებდნენ მოვლენების განვითარებას არმენიაში, სადაც ცოტა ხნის წინ ზოგიერთი მათგანი ტიგრანს ემხრობოდა კიდევ. ისიც სავსებით შესაძლებელია, რომ პომპეუსთან დაზავებით, იბერიელებმა ტიგრანის მაგალითს მიბაძეს, როგორც კი პომპეუსისგან ამისი საშუალება მიეცათ.

⁷⁵ Plut. *Luc.* 31.

⁷⁶ პომპეუსის გადაადგილებების საკითხი სადავო რჩება: იხ. უახლესი, მარლიშვილი (1991).

⁷⁷ Dio. 37. 4.

⁷⁸ Dio. 37. 7. 2, სადაც პომპეუსის მიმართ დიონის შესაძლო კრიტიკული დამოკიდებულება ჩანს.

აღბანელებთან ვითარების დარეგულირებას საფუძვლად დაედო რომაელებთან მათი მითური კავშირი, რაც იმაში მდგომარეობდა, რომ თითქოს იტალიაში მოსახლე ხალხი აღბა აღბანელების და რომაელების საერთო წინაპარი იყო.⁷⁹ როგორც უკვე ვნახეთ, მსგავს მითებს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ანტიკურ დიპლომატიურ ურთიერთობაში. ამიერკავკასიელ იბერიელებთან ურთიერთობისას, სავსებით შესაძლებელია, რომ პომპეუსს ყურადღება გაემახვილებინა მათ საგანგებო კავშირზე ესპანეთის იბერიელებთან, რამდენადაც ანტიკურ წარსულში ამ ორი ხალხის ნათესაურ კავშირს თავისი მაღიარებლები ჰყავდა.⁸⁰

პომპეუსის ლაშქრობები ამიერკავკასიაში ძალიან მნიშვნელოვანი საგმირო საქმე იყო. მან თავისი არმია სრულიად უცნობ და პოტენციური მტრებით დასახლებულ ტერიტორიებზე გაატარა; მთავარი მდინარეები და ვიწრობები გადააღახვინა. მეტადრე აღსანიშნავია იბერიასა და კოლხეთს შორის აღმართული სურამის ქედი, რომელიც მან გადაჭრა და შესაძლოა, უკანაც გადმოკვეთა ყველა სიძნელის მიუხედავად. ამდენად, პომპეუსის ამიერკავკასიური კამპანია იმპერიალისტური წარმატება იყო - რომის გავლენის სფეროს გამაფართოებელი და რომისთვის ახალი ცოდნის მომტანი. რომის იმპერიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ საზღვარზე ამიერიდან არა მხოლოდ კოლხეთი, არამედ იბერიაც მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა. რომის იმპერიული სამფლობელოების შემადგენლობაში ახლა უკვე იბერიელების გამოცხადებაც შეიძლებოდა.⁸¹

ამიერკავკასიაში საქმეების მოსაგვარებლად პომპეუსის მიერ მოწონებული მთელი რიგი ადგილობრივი მმართველების ფორმალური დანიშვნა, რაც მოხდა ძვ.წ. 59 წელს, კეისრის მშფოთვარე კონსულობის პერიოდში, მის მიერ აღმოსავლეთში გატარებულ ღონისძიებათა რატიფიკაციის ნაწილს შეადგენდა. ჩანს, არტოკემ იბერიაში, ისევე, როგორც ტიგრანმა არმენიაში, მეფობა შეინარჩუნა. არმენიას, იბერიასა და აღბანეთს შორის ურთიერთობები კი, აღბათ, შეიცვალა: ტიგრანის ექსპანსიონიზმი აღიკვეთა და მისი იმპერია დაიშალა. ამ თვალსაზრისით, პომპეუსის თავდასხმამ, შეიძლება ითქვას, იბერიის, აღბანეთის და დანარჩენი ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა უზრუნველყო.

⁷⁹ Justin, 42. 3. 4.

⁸⁰ App. *Mithr.* 101, მასთან, გვ. 29-30.

⁸¹ Plut. *Pomp.* 34. 5.

ამავე პერიოდში პომპეუსმა კოლხეთის მმართველად არისტარქე დანიშნა, რომელმაც ეს ადგილი პომპეუსის ჯარებისადმი გაწეული დახმარებით დაიმსახურა. როგორც ჩვენამდე მოღწეული მისი მონეტები მოწმობენ, არისტარქე კოლხეთს განაგებდა, მაგრამ იგი მეფე არ ყოფილა.⁸² არისტარქეს მონეტების შუბლზე მოთავსებული მამაკაცის თავის გამოსახულება გარკვეულწილად პომპეუსის თავს ემსგავსება და, როგორც წესი, ასეთადაც არის მიჩნეული. ეს მიმზიდველი მოსაზრებაა, რადგან აღნიშნული მონეტა ასეთ შემთხვევაში კოლხეთისა და არისტარქესთვის პომპეუსის მნიშვნელობის გამომხატველად გვევლინება.⁸³ თავად არისტარქე, შესაძლოა, სკეპტუხოსი იყო, ისევე, როგორც ოლთაკე, მაგრამ მისგან განსხვავებით, გამარჯვებულს უჭერდა მხარს.

ეჭვს გარეშეა, რომ მრავალი რომაელის თვალში პომპეუსის ლაშქრობებმა ცივილური ცხოვრების წესები შეიტანა ამიერკავკასიის უცნობ და მოურჯულეზო რეგიონებში. მის მიერ მეფეთა ცნობა ასეთ შთაბეჭდილებას ტოვებდა, თუმცა ადგილობრივი კულტურები პატივისცემას მოკლებული იყო. სტრაბონისეულ შეფასებას სრულიად განსხვავებული ხასიათი ჰქონდა, რაც იმიტომაც იყო გამოწვეული, რომ მითრიდატე მისთვის უბრალოდ მტერი არ ყოფილა. სტრაბონის თვალსაზრისით, მითრიდატეს მოცილებით, გაუქმდა ძლიერი ცენტრალიზებული ხელისუფლება, რომელმაც კოლხეთს ახალი კეთილდღეობა მოუტანა. არქეოლოგიური მტკიცებულება მწირ ლიტერატურულ ცნობებთან ერთად სტრაბონის სასარგებლოდ და რომაელი იმპერიალისტების ცნობილი განცხადებების საწინააღმდეგოდ მეტყველებს. პომპეუსის მიერ შემოტანილმა წყობამ ცოტა ხანი კი გასტანა, მაგრამ რომის სამოქალაქო ომებს ვეღარ გადაურჩა.

⁸² Strabo, 12. 3. 1, p. 541. ლიტერატურული ტრადიცია მას მეფედ აცხადებს: Eutrop. 6. 14 ; შდრ. Fest. Brev. 16. კოლხეთის მეფე ფლორუსთან, 1. 40. 28, სინამდვილეში ალბანეთის მეფე ოროიძესი: App. Mithr. 103. ჩვენამდე არისტარქეს ხუთმა მონეტამ (დრაქმამ) მოადწია, მაგრამ მხოლოდ ერთი მათგანის აღმოჩენის ადგილია ცნობილი (სოხუმის მახლობლად): Дундуа (1987), 131. ზურგზე მოთავსებულია ტიხეს გამოსახულება ლეგენდით, ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙ ΚΟΛΧΙΑΟΣ: ნახატი ლისიმაქეს სტატერების მინაბადების ზურგზე მოცემულ გამოსახულებას მოგვაგონებს: Дундуа (1987), 99 и 132, ტიხეს ფიგურა გამოსახულია ხელში დიდი ჭურჭლით, რომელსაც Голенко (1974) მდინარე ფასისის ქალღმერთის ატრიბუტად მიიჩნევს.

⁸³ მაგ. Crawford (1976), 216.

არისტარქეს მონეტები იმაზე მიუთითებს, რომ მისი მმართველობა კოლხეთში გარკვეული ფორმით ძვ.წ. 54 წლამდე მაინც გრძელდებოდა და, სავსებით შესაძლებელია, უფრო გვიანაც.⁸⁴ თვით მონეტების არსებობა კი შეიძლება ჯარისთვის საფასურის გადახდის საჭიროებით აიხსნას. მაღე ხომ უმნიშვნელოვანესი ძვრები მოხდა. კოლხეთის, იბერიისა და არმენიის მოსაზღვრე მესხეთის ტერიტორიაზე მდებარე ლევკოთას მდიდარი ტაძარი ჯერ ფარნაკემ გაძარცვა დაახლოებით ძვ.წ. 47 წელს, ხოლო ერთი-ორი წლის შემდეგ მითრიდატე პერგამონელმა. ამ ტაძრის დარბევა ზოგადად კოლხეთის დაცემის მომასწავებლად იქცა, რა მდგომარეობიდანაც კოლხეთს საუკუნეობრივი თავდაუდევრობა ელოდა.⁸⁵

მითრიდატე ევპატორის ვაჟი ფარნაკე ბოსფორის მეფედ, რომის მეგობრად და მოკავშირედ იქნა აღიარებული: მამამისი სწორედ ფარნაკეს ღალატმა მიიყვანა თვითმკვლელობამდე.⁸⁶ სავარაუდოდ, ფარნაკეს თავიდანვე უფრო დიდი ამბიციები ჰქონდა. როდესაც, როგორც გადმოგვცემენ, მან მითრიდატეს მთელი სამეფო მოითხოვა: ბოსფორი, მახარეს კუთვნილი, არც მეტი, არც ნაკლები, მეორე ადგილზე მოდიოდა. და რამდენადაც მახარეს სამფლობელო, ყირიმის გარდა, კოლხეთსაც მოიცავდა, სავსებით შესაძლებელია, რომ ამ უკანასკნელის მიმართ ფარნაკეს საგანგებო მიზანი ამოძრავებდა.⁸⁷ ძვ.წ. 47 წლისთვის ფარნაკემ რომში არსებული სამოქალაქო ომით ისარგებლა და სცადა ხელში ჩაეგდო მამამისის კუთვნილი ეს ტერიტორიები, რაზეც მას მანამდე უარი ეთქვა.⁸⁸

ფარნაკეს დამარცხებისა და ტახტიდან გადადგომის შემდეგ, მისი სამეფო კეისარმა ევპატორის კარზე აღზრდილ მითრიდატე პერგამონელს უბოძა. ამ შემთხვევაშიც, წყაროები ამ სამეფოდ მხოლოდ ბოსფორს ასახელებენ, მაგრამ, ფარნაკეს მსგავსად, მითრიდატემაც კოლხეთში ძალისმიერ ზომებს მიმართა. მითრიდატე ევპატორმა, როგორც ჩანს, ბოსფორსა და კოლხეთს შო-

⁸⁴ მონეტებზე მოცემული წელი – 12 – ყველაზე გვიანდელი თარიღი უნდა იყოს და ჩვეულებრივად, ამას 52/1 წლად მიიჩნევენ, რაც შეიძლება მართებულიცაა.

⁸⁵ Strabo, 11. 2. 17-18, pp. 498-9, არა ვანში: იხ. ზემოთ, გვ. 215-6.

⁸⁶ Dio, 37. 12. 1-14. 2; App. *Mithr.* 110-13; შდრ. Plut. *Pomp.* 41. 5. ფანაგორიის გამოკვებით.

⁸⁷ App. *Mithr.* 113, მახარესთან დაკავშირებით იხ. ზემოთ, შენიშვნა 24.

⁸⁸ App. *Mithr.* 120. *Bell. Alex.* 34-41, 69-79; Dio, 42. 45. 3.

რის კავშირი ისე გაამყარა, რომ ბოსფორის სამეფოს მფლობელობა მის მემკვიდრეებს დასავლეთ ამიერკავკასიაშიც აძლევდა მოქმედების საშუალებას.⁸⁹

მითრიდატეს უნიტარული მმართველობა კოლხეთში რომაული მმართველობით შეიცვალა. მაგრამ რომი თვითონ არასტაბილური და შეუკავშირებელი იყო. პართიასთან ომში რომის წარუმატებლობა კარესთან, რასაც მალე სამოქალაქო ომი მოჰყვა, ამიერკავკასიაზეც აისახა. ლეკოთეას ტაძრის ხელმეორედ აოხრება არა მარტო კოლხეთისთვის წარმოადგენდა რღვევის სიმპტომურ ნიშანს, არამედ მისი თანამმართველი იბერიელებისა და არმენიელებისთვისაც სერიოზულად შემაშფოთებელი იყო. რომი უკვე ნდობადაკარგული და უგულვებელყოფილიც კი გახდა, რადგან, პირველ რიგში, საკუთარი თავით იყო დაკავებული. ძვ.წ. 36 წლისთვის სრული გაუცხოება აღინიშნა: ამ წელს, პართიული კამპანიის დროს, ანტონიუსის ჯარები არა მარტო არმენიას, არამედ იბერიას და ალბანეთსაც ისე ეომებოდნენ, თითქოს პომპეუსის შეიარაღებულ ძალებს აქეთ არასდროს შემოებედათ.⁹⁰

⁸⁹ App. *Mithr.* 121; შდრ. Dio, 42. 48. 3.

⁹⁰ Strabo, 11. 2. 18, p. 499; ანტონიუსთან დაკავშირებით, იხ. გვ. 311-2. ლუკანუსი Lucan, 3. 266 ff., ფარსალის ბრძოლაში პომპეუსის ჯარების ჩამონათვალში პენიონებს და კოლხებს ასახელებს; როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ნერონის მმართველობაში კავკასია აქტუალუბით სარგებლობდა.

კოლხეთი პრინციპების მმართველობის დროს

პრინციპატის მმართველობის დროს, პომპეუსის მომდევნო პერიოდში, დაახლოებით ერთი საუკუნის განმავლობაში, რომმა კოლხეთი ადგილობრივ მმართველობას მიანდო. ასეთი მიდგომა აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის რეგიონის ჭაობიანობით და მთიანეთში ფართოდ ფეხმოკიდებული მეკობრეობითა და ყაჩაღობით იყო განპირობებული. მნიშვნელოვანწილად, ამავე მიზეზით, ახ.წ. 64 წელს რომის პირდაპირი მმართველობის დაწესების შემდეგაც ადგილობრივი ხელისუფალნი კოლხეთში კვლავაც უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდნენ. ახ.წ. I საუკუნიდან შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროს გასწვრივ რომმა ციხესიმაგრეები განაღდა, მაგრამ ეს იმის ნიშნად არ უნდა მივიჩნიოთ, რომ რომს რაიმე დიდი თავდასხმის სერიოზული შიში ამოძრავებდა: სინამდვილეში, რაც უკეთ ვეცნობით რომის სასაზღვრო სისტემას, მით უფრო ჩანს, რომ იმპერიის ყველა საზღვარზე განლაგებული რომაული თავდაცვითი ნაგებობანი უპირველესად ადგილობრივი წესრიგის უზრუნველსაყოფად და პროვინციული ტერიტორიის ფარგლებშივე თუ გარედან მცირე მასშტაბიანი თავდასხმების მოსაგერიებლად იყო გათვალისწინებული. ფართომასშტაბიანი თავდასხმები იშვიათობას წარმოადგენდა და როგორც ჩანს, ამას არც ელოდნენ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში, სადაც მთები და რთული რელიეფი აქ შემოჭრას პრაქტიკულად შეუძლებელს ხდიდა. ჩვენ არც გვსმენია რეალური თუ პოტენციური თავდასხმების შესახებ ამ რეგიონში ახ.წ. III საუკუნემდე, როდესაც ასეთად შეიძლება ჩაითვალოს ყირიმის ბოსფორის გაღვლით განხორციელებული მნიშვნელოვანი შემოსევები.

წესრიგის უზრუნველსაყოფად რომაელთა სამხედრო ძალები მჭიდრო საქმიან კავშირს ამყარებდნენ ადგილობრივ და მეზობელ ხელისუფლებებთან, განსაკუთრებით, ქალაქებთან და მეფეებთან როგორც კოლხეთში, ისე სხვაგან მთელ იმპერიაში. რომაული სამხედრო ძალების ყოფნა მათ მეგობარ მეფეებს და დინასტიებს აძლიერებდა: რომაელთა დამხმარე ძალა იქვე იმყოფებოდა მათ მოწინააღმდეგეთა დასაშინებლად და საჭიროების

შემთხვევაში – იმათთან გასასწორებლად, ვინც საკმარისად არ იყო დაშინებული. ასეთი დახმარების სანაცვლოდ, ადგილობრივი მეფეები და თემები რომაელებს ინფორმაციით და სამხედრო სპეციალისტებით ამარაგებდნენ.¹ რომაულ ძალებს კი მათ კუთვნილ ტერიტორიებზე სიმდიდრე შემოჰქონდათ, უპირატესად, ფულადი ანაზღაურების სახით: არიანე მის მიერ კოლხეთში რომაელთა ჯარისთვის ახ.წ. 132 წელს დარიგებული ანაზღაურების შესახებ მოგვითხრობს.² რომაელთა დაწესებულებები იზიდავდა ვაჭრებს და მომმარაგებლებს, რომაელთა და ადგილობრივთა შორის მნიშვნელოვანწილ აღებმცემობას რომ შუამავლობდნენ და არსებულ ტერიტორიაზე იმპორტ-ექსპორტით იყვნენ დაკავებული. ესენი ვეტერანებთან, მეომართა ოჯახებთან, მსახურებთან და სხვებთან ერთად ქმნიდნენ დასახლებებს, რომლებიც შეიძლება პატარა და დიდ ქალაქებად ჩამოყალიბებულიყო. ამგვარი განვითარება მნიშვნელოვან ხასიათს ატარებდა იმპერიის სხვადასხვა ნაწილში, განსაკუთრებით კი დასავლეთში. კოლხეთში, და არა მხოლოდ ზღვისპირეთში, ურბანიზაციის ხანგრძლივი ტრადიცია არსებობდა. ბერძნულმა საქალაქო კულტურამ, როგორც ვნახეთ, ღრმა კვალი დატოვა არა მარტო ზღვისპირეთში, არამედ შიდა კოლხეთშიც. როდესაც რომაელებმა კოლხეთში თავიანთი ციხეები ააგეს, იქ ქალაქები კი იყო, მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ეს ქალაქები ახ.წ. I საუკუნის დასასრულისათვის დაქვეითებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. კოლხეთის ზღვისპირეთში რომაელთა ჩადგომამ, ჩანს, ურბანიზაციას იმ თვალსაზრისით შეუწყო ხელი, რომ განაპირობა სტაბილიზაცია და წესრიგი, რამაც მოსახლეობას რომაელთა უშუალო მმართველობის დაწესებამდე განვლილ პერიოდში განცდილი ამოხრებული შემოსევებისაგან თავის დაღწევის საშუალება მისცა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, რომაული ციხესიმაგრეები კოლხეთში ადგილობრივ მეფეებთან და თემებთან მჭიდრო კავშირშია განსახილველი. ამავედროულად, ეს ციხესიმაგრეები გეოგრაფიის გათვალისწინებით განლაგებულია იმ ადგილებში, სადაც სახმელეთო გზა ან გზები ზღვაზე გამოდიოდა. ზღვის სანაპიროსთან შიდამხრის დამაკავშირებელ ძირითად მაგისტრალებს მდინარეები შეადგენდა, ასე რომ, მათ მიმართ რომის ყუ-

¹ Braund (1984), 91-103, შდრ. id. (1989a) and (1991g).

² Arrian, *Periplus* 10.

რადღება იმთავითვე გასაგები ხდება. ამასთან, მდინარეთა ხეობები კოლხეთის ჩრდილოეთიდან, სამხრეთიდან და აღმოსავლეთიდან შემომსაზღვრელი მთების გადამკვეთი გადასასვლელების რიცხვში შედიოდა. ადგილობრივ მოსახლეობასთან წესრიგისა და კარგი ურთიერთობის შენარჩუნება დამოკიდებული იყო რომაელთა უფლებამოსილების გავრცელებაზე იმ საკვანძო პუნქტებში, სადაც ქვეყნის შიდა მხარეებიდან გამომავალი გზები მთელი რეგიონის უდიდეს მაგისტრალს, თავად შავ ზღვას უერთდებოდა.³

დაქვეითებული მდგომარეობა შიდა კოლხეთში ძვ.წ. I საუკუნიდან ახ.წ. IV საუკუნემდე გრძელდებოდა. ამ „ბნელი დროების“ კუთვნილი მნიშვნელოვანი სამოსახლო ძეგლები არქეოლოგიურად არა და არ დასტურდება. სამარხებიც კი იშვიათობას წარმოადგენს პრინციპატის პერიოდის შიდა კოლხეთში მაშინ, როდესაც მანამდე და შემდეგში სამარხები რიგით აღმოჩენებს განეკუთვნება. ამასთან, ელინისტური პერიოდის ვანისნაირ დიდ ძეგლებზეც და უფრო მცირე მთისძირის მსგავს ნასახლარებზეც ნაკლებად ვლინდება ის, რაც ამ საუკუნეებს შეიძლება განეკუთვნებოდეს.⁴ პრინციპატისდროინდელი ფენები ჯერაც გამოსავლენია მთელი ამ სივრცის ბიზანტიური პერიოდის უმთავრეს ნაქალაქარებზე მაშინ, როდესაც აქ სახეზეა ელინისტური პერიოდის გარკვეული მოცემულობანი.⁵ იმ შემთხვევაში, თუ ნასახლარების ნაკლებობა, როგორც ეს ამ რეგიონში ჩანს, უკონტროლობისა და არასტაბილურობის მანიშნებელია, შიდა კოლხეთი ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემა უნდა ყოფილიყო ზღვის სანაპიროზე დაფუძნებული რომაული ციხესიმაგრეებისათვის. შეიძლება უბრალო დამთხვევას არ წარმოადგენდეს იარაღის მაღალპროცენტული შემცველობა II საუკუნის ბოლოხანების ქვევრსამარხში, რომელიც აღმოჩენილია მდ. აბაშის პირას მდებარე სოფელ ბანძაში, არქეოპოლისის მახლობლად.⁶ მნიშვნელოვანია, რომ თუ ამ პერიოდის შიდა კოლხეთში დასახლებები და სამარ-

³ *პერიპლუსში* არიანე ყურადღებით აღნიშნავს ამა თუ იმ მდინარის სანავიგაციოდ გამოსადეგობას. Isaac (1990), 47-50 სათანადოდ ვერ აფასებს კავკასიონზე გადასადწევ შესაძლებლობებს მაშინ, როდესაც სურამის ქედის მისეული შეფასება ზუსტია.

⁴ გამყრელიძე (1982), 101-18, და ქვემოთ.

⁵ მაგალითად, როდოპოლისში, ჯაფარიძე (1989); არქეოპოლისში, ზაქარაია (1981) და (1987).

⁶ მაკალათია (1927), 182-6 მოიხსენიებს მოკლე სატევარს (0,72 მ სიგრძის), დანას და ისრისპირს: დამატარილებელია ანტონინუს პიუსის მონეტა.

ხები არ ჩანს, კოლხეთის აღმოსავლეთი ნაწილი, სადაც იბერიის სამეფო იმთავითვე ცდილობდა თავისი ზეგავლენის გავრცელებას, შედარებით უფრო დასახლებულია.⁷ IV საუკუნიდან შიდა კოლხეთში ძირეული ცვლილებები ხდება. იწყება სწრაფი ურბანიზაცია და სამარხებშიც უფრო ნაკლები იარაღი ილექება, რაც, შესაძლოა, შედარებით დაწყნარებული ბინადრობის ნიშანი იყოს.⁸

კოლხეთის მმართველად პომპეუსმა არისტარქე დატოვა. ამის შემდეგ მთელ რეგიონს ბობოქარი დროება დაუდგა, რაც იმანაც განაპირობა, რომ რომი საკუთარ სამოქალაქო ომში იყო ჩაბმული. ძვ.წ. 48 წელს ეპატორის ვაჟიშვილი ფარნაკე, რომელიც მამის იმპერიის აღდგენას ლაშობდა, კოლხეთს დაეპატრონა, მაგრამ იგი მალევე განდევნა მითრიდატე პერგამონელმა იულიუს კეისრის მხარდაჭერით და იმავე მამოძრავებელი მიზნით: როგორც ფარნაკემ, ისე მითრიდატემ ლეგკოთეას ტაძარში დაცული განძეულობა დაიტაცეს.⁹ კიდევ ერთი შავიზღვისპირა იმპერია, რომელიც კოლხეთთან ერთად პონტოს და ბოსფორის სამეფოებსაც მოიცავდა, შექმნა პოლემონ I, ქალაქის დინასტმა, რომელიც გაამეფა ანტონიუსმა და იგი შემდგომშიც ავგუსტუსის მხარდაჭერით სარგებლობდა.¹⁰ შავი ზღვა იმდენად ბარიერს არ ქმნიდა, რამდენადაც საგზაო მაგისტრალს წარმოადგენდა სწრაფი მოგზაურობისა და ტვირთების გადასაზიდად მის ირგვლივ და მისითვე დაკავშირებულ ნაპირებს შორის. დაახლოებით ძვ.წ. 8 წელს, როდესაც პოლემონ I გარდაიცვალა, კოლხეთმა ისტორიულად ცნობილი პირველი დედოფალი შეიძინა პოლემონის ქერივის, პითოდორისის სახით, რომელმაც თავისი მეუღლე ერთ-ერთი ვაჟიშვილის დახმარებით შეცვალა.¹¹ პითოდორისი თავის შვილებთან ერთად მთავარ ძაღლს წარმოადგენდა მთელ ამ სივრცეში. დაახლოებით ახ.წ. 8 წელს იგი ცოლად გაჰყვა კაპადოკიის მმართველს – არქელაოს I, რითაც კოლხეთი და კაპადოკია გააერთიანა და მიმართულება დაუსახა ამ რეგიონ-

⁷ ბორი: Придик (1914); შდრ. ნადირაძე (1975), 59, მოდინახეზე, საირხის მახლობლად.

⁸ ჯაფარიძე (1984), 30, გადაჭარბებით აფასებს ვითარებას: სამარხებში ბევრი იარაღია მოდინახეზე, ნადირაძე (1975), 58-60.

⁹ Strabo, 11. 2. 17, p. 498; ტაძართან დაკავშირებით იხ. გვ. 214-6.

¹⁰ Strabo, 11. 2. 18, p. 499; Bowersock (1965), 51-3.

¹¹ Bowersock (1965), 53; Strabo, 11. 2. 18, p. 499.

ნის მომავალ რომაულ ადმინისტრაციულ მოწყობას.¹² ახ.წ. 17 წელს, როდესაც არქელაოსი გარდაიცვალა, კაპადოკია უშუალოდ რომის ადმინისტრაციას დაექვემდებარა: ტიბერიუსის ასეთი მოქცევა არქელაოსის მიმართ იმაზე მიუთითებს, რომ კაპადოკიის ანექსია ალბათ ნებისმიერ შემთხვევაში მოხდებოდა, თუნდაც იმ დიდძალი სიმდიდრის ხელში ჩასაგდებად, ანექსიის შედეგად რომ გახდა შესაძლებელი. პითოდორისი კი კვლავ თავის ძველ სამეფოს განაგებდა კოლხეთის ჩათვლით გარდაცვალებამდე, რაც მოხდა სტრაბონის *გეოგრაფიის* დასრულებიდან გარკვეული ხნის შემდეგ.¹³ ამასობაში, ახ.წ. 18 წელს, მისი ვაჟი ძენონი არმენიაში გაამეფეს არტაქსიასის სახელით, ხოლო მისი ასული, ანტონია ტრიფენა ცოლად გაჰყვა თრაკიის მეფე კოტის VIII, რომელსაც სამი უფლისწული გაუჩინა.

რომში, ფორუმის გრანდიოზულ ცერემონიაზე, ახ.წ. 38 წელს, გაიუსმა ტრიფენას სამივე ვაჟს სამეფოები უბოძა: რომეცალესი თრაკიის მეფე გახდა, კოტისმა მცირე არმენია მიიღო, ხოლო პოლემონს ბეზიის – პითოდორისის სამეფო ერგო.¹⁴ ვინაიდან პითოდორისის გარდაცვალების თარიღი და გარემოება გაურკვეველი რჩება, დროის მონაკვეთი მას და მის შვილიშვილს შორის მხოლოდ დაახლოებით შეიძლება განისაზღვროს. თუმცა ყველაზე უფრო მაღალია იმის ალბათობა, რომ დროის ამ მონაკვეთში კოლხეთი რომის კაპადოკიის პროვინციაში შევიდა. როგორც ჩანს, გაიუსმა გადაწყვიტა მეფის დასმა იქ, სადაც უკვე რომის პროვინციული ტერიტორია იყო. არაფერი იყო ძალზე უჩვეულო ამგვარ „დენანქსიაში“, რაც ადრეც მომხდარა და კვლავაც მოხდებოდა. თუმცა გაიუსი მეფეთა აღდგენის განსაკუთრებული მიდრეკილებით გამოირჩეოდა. ჩვენს ხელთ არსებული მტრული წყაროები მას საერთოდ მეფეებით გატაცებასაც კი მიაწერენ. სიყმაწვილეში პოლემონი ახალ იმპერატორთან განსაკუთრებით დაახლოებული პირი ჩანს და როგორც ახალგაზრდა ბატონიშვილებისთვის იყო მიღებული, დროს ალბათ იმპერატორის კარზე ატარებდა. იგი არტისტული მიდრეკილებების მქონე

¹² Strabo, 12. 3. 29. p. 556. ქორწინება ავგუსტუსის მიერ სანქცირებული და შესაძლოა, წაქეზებულიც კი იყო: Suet. Aug. 48.

¹³ შესაბამის დინასტიურ ქსელებთან დაკავშირებით: Sullivan (1980a) and (1980b); შდრ. Barrett (1978), 439, მასთან Braund (1984), 41-2.

¹⁴ Dio, 59. 12. 2. პოლემონის რეჟიმის ფარგლები ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში გაურკვეველი რჩება: ბარეტს, Barrett (1977) დაბეჭდვით მინიმუმამდე დაყავს.

ძველი ოჯახიდან გამოსული, შესაძლოა, თავისებურად პოეტიკ, ალბათ, სამეგობროდ მიმზიდველი და რაღა თქმა უნდა, საქმეში ჩახედული, კულტურული მმართველის საუკეთესო ტრადიციების მატარებელი იყო.¹⁵ გაიუსის გადაწყვეტილება მოცემულ ტერიტორიებზე გამუდმებული მეგობრობის და ყაჩაღობის პრობლემის გათვალისწინებით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი. იმ დროისთვის რომაელებს უკვე მიღებული ჰქონდათ ამ რეგიონის უშუალო მმართველობის გამოცდილება და თანმხლები სიძნელებები სათანადოდ უნდა შეეფასებინათ.

და მაინც, სიძნელების მიუხედავად, ახ.წ. 64 წელს ნერონმა პოლემონ II სამეფოს ანექსია მოახდინა, რასაც მეფე უსიტყვოდ დაემორჩილა. ასეთ მდგომარეობაში, პოლემონი, რა თქმა უნდა, წინააღმდეგი ვერ იქნებოდა. თუმცა ეს ანექსია მეფის გარდაცვალებას კი არ მოჰყვა, როგორც ხშირ შემთხვევაში ხდებოდა, არამედ საგანგებო პოლიტიკურ აქტს წარმოადგენდა, არსებული ვითარების მხარდასაჭერად იყო ეს თუ საპირისპიროდ.¹⁶ არსებობს სხვა მინიშნებები იმასთან დაკავშირებით, რომ ნერონს ამ რეგიონში უფრო პირდაპირი ჩარევის ინტერესი ამოძრავებდა, თვით კასპიის კარისკენ გამიზნული ექსპედიციის ჩათვლით, მაგრამ, ამ ნებაყოფლობითი ანექსიის მიზეზი გაურკვეველი რჩება, მით უმეტეს, რომ ცოტა ხნის წინ – ახ.წ. 60 წელს ნერონმა საჭიროდ მიიჩნია პოლემონის სამეფოს გაფართოება არმენიის მეზობელი ტერიტორიის მონაკვეთის მისთვის შემოერთებით.¹⁷ მნიშვნელოვანი ფაქტორი უნდა ყოფილიყო არმენიაში კორბულოს სამხედრო ძალების მომარაგება ძნელი გზით, ტრაპეზუნტის და პონტოს მთების გადავლით, რამაც აშკარად გარკვეული მძღვარება გამოიწვია. პოლემონ II, შესაძლოა, ყაჩა-

¹⁵ Syll.³ 798, მასთან Braund (1984), 9-21. შდრ. Ovid. *Ex P.* 2. 9; *Anth. Plan.* 4. 75 პოლემონ II-ის მამის კოტისის შესახებ; შდრ. *Anth. Pal.* 5. 68; 9. 746; 11. 38, ლექსებისათვის, რომლებიც პოლემონს მიეწერება.

¹⁶ Suet. *Nero* 18, სადაც *concedente* შესაძლოა ფაქტობრივად „სიკვდილის“ აღმნიშვნელი იყოს (შდრ. *Ann.* 13. 30; 4. 38). მაგრამ *Aur. Vict. De Caes.* 5. 2. და *Epit. de Caes.* 5. 4. არაორაზროვნად გვაუწყებენ, რომ პოლემონი არ მომკვდარა: Braund (1984), 41-2, 48-50.

¹⁷ Tac. *Ann.* 14. 26; Barrett (1979) მართებულად აღნიშნავს, რომ სახელწოდება ჩასწორებულია, მაგრამ მისი სტრატეგიული საწინააღმდეგო მოსაზრებები ყაჩაღობის პრობლემას არ ითვალისწინებს.

ლობასთან ბრძოლის ამოცანას თავს ვეღარ ართმევდა. ეტყობა, მისი ამოცანის მასშტაბები გაიზარდა.¹⁸

ახ.წ. 77 წლისთვის მთელ კოლხეთში საქალაქო ცხოვრება იმდენად დაქვეითდა, რომ ამან პლინიუს უფროსის ყურადღება მიიპყრო. რამდენადაც ქალაქები არა მხოლოდ სოციალურად მაორგანიზებელი, არამედ მეკობრეობისა და ყაჩაღობის შემაკავებელი ძალაც იყო, მათი დაქვეითება წესრიგის მოშლის ტენდენციას მიუთითებს. ერთ დროს ძალზე მდიდარი პიტიუნტი, მაგალითად, ჰენიოხებმა ააოხრეს.¹⁹ ცენტრალური კოლხეთის გორაკებზე განლაგებული უძველესი მდიდარი ქალაქი ვანი ნანგრევებად იყო ქცეული, თუმცა, მისი ნგრევის თარიღმა, ბოლო მონაცემებით, ძვ.წ. I საუკუნის შუახანებიდან უფრო საუკუნის ბოლოხანებისაკენ გადაიწია და განადგურება არც ისეთი ყოვლისმომცველი იყო, როგორც ხშირად მოიაზრება.²⁰ დიოსკურიას ახ.წ. 77 წლისათვის „ამჟამად გაუკაცრიელებული“ იყო. სტრაბონი ამ ქალაქს წარმატებულ სავაჭრო ცენტრად წარმოადგენდა: პლინიუსი კი უკვე ქალაქის წარსულსა და აწმყოს შორის კონტრასტულ ცვლილებებს აღნიშნავს და ამასთან, იქ უწინდელ ვაჭრებს შორის რომაელებსაც მოიხსენიებს. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ქალაქი მთლად გაუკაცრიელებული არ ყოფილა, ეს იმ დევრადაციის სიმპტომატური მოვლენა იყო, მთელი აფხაზეთი რომ მოიცვა ახ.წ. I საუკუნეში.²¹

ამ მოვლენების გათვალისწინებით, ახ.წ. 68-9 წწ. ანიკეტოსის აჯანყება, რომელიც ახ.წ. 64 წლიდან დღევდებოდა, მთელ რეგიონში წესრიგის მოშლის ყველაზე სიმპტომატურ გამოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს.²² შავი ზღვის რეგიონში წეს-

¹⁸ Tac. Ann. 13. 39 კორბულოს მოსამარაგებელი გზის შესახებ. პოლემონის ქმედითუნარიანობასთან დაკავშირებით, იხ. ქვემოთ, Jos. BJ 2. 366.

¹⁹ Plin. NH 6. 16: შესაძლოა რაღაც ტოპოსთან დაკავშირებული, რადგან დაპყრობილ-დარბეული ქალაქი ხშირად დახასიათებულია როგორც ‘urbs opulentissima’: შდრ. Livy, 5. 20-2.

²⁰ აღსანიშნავია იტალიკური ამფორები ქვედა ტერასიდან: О. Лордкипанидзе и Путиридзе (1984), 50, მოკლედ მოხსენებული, ავტოფსიის შედეგად. ანტონინების და სევერუსების მონეტების და III საუკუნის აბაზანისებრი სარკოფაგის შესახებ, რომლებიც გორის თავზე აღმოჩენილი, იხ. ვანი, III. 150-1; IV. 132-47; V. 90-5 (III საუკუნის დასაწყისის აბაზანისებრი სარკოფაგი).

²¹ ‘nunc deserta’: NH 6. 15; ზოგადად, Трапш (1969), 289.

²² Dabrowa (1989), 71, ტაციტუსის კვალდაკვალ, გადამწყვეტ ფაქტორად აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან რომაული სამხედრო ძალების გაყვანას მიიჩნევს, რამაც უთუოდ იქონია გავლენა.

რიგის დამყარების სიძნელე იოსებთანაც კი ჩანს გაცნობიერებული, მიუხედავად იმისა, რომ მის მიზანდასახულებას წარმატებული რომაული მმართველობის წარმოჩენა შეეფერება როგორც ამ მხარეში, ისე მთელ დანარჩენ რომაულ სამყაროში. იგი აგრიპა II-ს აცხადებინებს, რომ ჰენიოხები და კოლხები, ისევე, როგორც სხვები, ამ რეგიონში საკუთარ მმართველებსაც კი არ ემორჩილებოდნენ, ვიდრე მათ რომი დაიმორჩილებდა.²³ ეს განცხადება უფრო დამაჯერებელს ხდის ჰიპოთეზას, რომ პოლემონ II-მ კონტროლი დაკარგა და იმაზე მიუთითებს, რომ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომს ჯერ კიდევ ბევრი საქმე ჰქონდა გასაკეთებელი. ტაციტუსი აღნიშნული აჯანყების განპიროვნებას ამჯობინებს:

ანაზღად იარაღი აღმართა პონტოში ბარბაროსმა მონამ, რომელიც ოდესმე სამეფო ფლოტის მეთაური იყო. ის გახლდათ ანიკეტოსი, პოლემონის აზატი, ოდესღაც ფრიად ძლევამოსილი, ხოლო მას შემდეგ, რაც პროვინციად იქცა სამეფო, ცვლილებას ვერ ითმენდა. ამიტომ ვეტელიუსის სახელით მიიმხრო ტომები, რომლებიც პონტოსთან ცხოვრობენ, აგრეთვე, ძარცვის იმედით აცთუნა ულატაკესნი, არა მცირე რაზმს ჩაუდგა სათავეში და ანაზღად შეიჭრა ტრაპეზუნტში, ძველთაგანვე სახელგანთქმულ ქალაქში, რომელიც ბერძნებისგან არის დაარსებული შავი ზღვის უკიდურეს სანაპიროზე. იქ ამოჟლიტა კოპორტი, რომელიც ოდესღაც სამეფო დამხმარე ჯარი იყო. შემდეგ მათ რომის მოქალაქეობა და ჩვენებური დროშები და იარაღი მიანიჭეს, მაგრამ ბერძნების სიზარმაცე და თავნებობა კი შერჩათ. ფლოტსაც ცეცხლი წაუკიდა და აბუნად აიგდო ცარიელი ზღვა, ვინაიდან რჩეული ლიბურნული ხომალდები და მთელი ჯარი მუციანუსმა ბიზანტიონს წაიყვანა. ამიტომაც ბარბაროსები თავხედურად დაძრწოდნენ სახელდახელოდ გაკეთებული ნაგებობით. . . ამ საქმემ იმდენადაც [მიიქცია] ვესპასიანეს ყურადღება, რომ ლეგიონებიდან გამობრძმედილი სათადარიგო ჯარისკაცები და ომში გამოცდილი სარდალი ვირდიუს გემინუსი ამოირჩია. იგი თავს დაესხა გაბნეულ და ალაფობის წადილით გაფანტულ მტერს და ხომალდებზე შერეკა; [შერმე] მსწრაფლ აავო ლიბურნული ხო-

²³ Jos. BJ 2. 366, ამასთანავე Gabba (1976-7), შდრ. Strabo, 17. 3. 24, p. 839, რომაული კონტროლის ფარგლების შესახებ და 11. 2. 12, p. 496, რომელსაც გამგებელთა სიძნელეებისა და არაადეკვატურობის შესახებ რეგიონში მეკობრეობასთან ბრძოლის საქმეში.

მაღდეები და ანიკეტოსს მდინარე ხობის შესართავში დაეწია, სადაც იგი უშიშრად იყო სედოხეზების მეფის შემწეობით, რომელიც მოკავშირეობაზე ფულითა და საჩუქრებით დაითანხმდა. პირველად მეფე მუქართა და იარაღით იცავდა კიდეც [შეფარებულ] მავედრებელს, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ღალატისათვის ჯილდო, თუ არადა ომი შესთავაზეს, ბარბაროსების ჩვეულებით-სამებრ რწმენამერყევი, დათანხმდა ანიკეტოსის დაღუპვას და ლტოლვილებიც გასცა. ასე მოელო ბოლო მონათა ომს.*

(Tac. Hist. 3. 47-8)

სწორედ ამ მოვლენების შემდეგ იყო, რომ ვესპასიანემ კოლხეთში რომაული სამხედრო ძალების გრძელვადიანი ჩაყენება განაწესა, ან, რაც უფრო სავარაუდოა, აღადგინა. როგორც სამეფო ჯარმა ტრაპეზუნტში, კოლხეთშიც, ალბათ, ასეთივე სამეფო ჯარებმა დაიკავეს სანაპირო ზოლში განლაგებული რომაული თავდაცვითი ნაგებობები. სავარაუდოდ, ასეთ ფორმირებებს შეიცავდა ბიზანტიონის სამხედრო ძალებიდან მუკიანუსის მიერ გაყვანილი საჯარისო ნაწილები, რომელთა აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში არყოფნით, ტაციტუსის აზრით, ასე კარგად ისარგებლა ანიკეტოსმა. წამყვანი მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო პოლემონის ფლოტი – *classis Pontica*, რომელიც მას რომმა ჩამოართვა და რომელშიც, შესაძლოა, 40 ხომალდი შედიოდა. რეგიონში, სადაც მთავარი საგზაო მაგისტრალი ზღვა იყო და სადაც ზღვაოსნობას, როგორც ჩანს, ნაწილობრივ მაინც, სანაპირო ზოლის გასწვრივ რომაული ფორტების განლაგება განაპირობებდა, საზღვაო ფლოტს უპირველესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.²⁴

პოლემონ II-ის სამეფო ახლა უკვე პონტუს პოლემონიაკუსის ან პონტუს პოლემონიანუსის სახელწოდებით გახდა ცნობილი. დაუყოვნებლივ თუ არა, ანექსიიდან რამდენიმე წლის შემდეგ მაინც, მისი სამეფო კაპადოკიის დიდ პროვინციაში გაერთიანდა, თუმცა ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად რჩებოდა.²⁵ ახ.წ. 77 წლამდე კოლხეთში ხანგრძლივ რომაულ სამხედრო ყოფნაზე

* ალ. გამყრელიძე, ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ, 1973, 129.

²⁴ როგორც მართებულია აღნიშნავს Isaac (1990), 48; ფლოტის შესახებ, იხ. French (1984); Reddé (1986), 507-8.

²⁵ Jones (1971), 428, დამაჯერებელია პტოლემეაიოსის Pontus Cappadocicus-თან დაკავშირებით; შდრ. აგრეთვე, Syme (1977).

ლაპარაკობს პლინიუსი, რომელიც ერთ *castellum*-ს სებასტოპოლისში ასახელებს დიოსკურიის მახლობლად, ხოლო მეორეს – აფსაროსში. ეს ფორტები შეიძლება რომაელებს ეკავათ, რაც შესაძლოა, პოლემონისგან მიიღეს მემკვიდრეობით: მოგვიანებით კი რომაული ფორტი, რა თქმა უნდა, ორივეგან იყო. მართლა ფრიად მნიშვნელოვანი უნდა იყოს ის გარემოება, რომ რომაულ სამხედრო განლაგებებში საუკუნეების განმავლობაში მომხდარი ცვლილებების მთელ სიგრძეზე ბიზანტიურ პერიოდამდე, ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით განლაგებულ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მთავარ ციხესიმაგრეებად სებასტოპოლისი და აფსაროსი რჩებოდა: გასაკვირი არც ის იქნება, ესენი რომ აქ პირველი რომაული ფორტები ყოფილიყო.²⁶

ახ.წ. 132 წელს ჩვენი ცოდნა ამ რეგიონის შესახებ ანაზღად უფრო მყარი და დეტალური ხდება იმასთან დაკავშირებით, რომ ამ წელს არიანემ ეს მხარე პერსონალურად მოიხილა და თავისი ინსპექციის შედეგები იმპერატორ ადრიანეს წერილობით მოახსენა. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთზე არიანეს პასუხისმგებლობა ეკისრებოდა, როგორც კაპადოკიის მმართველს. მისი მოხსენება ორი ფორმით იყო შედგენილი. ერთი, ლათინურენოვანი წერილი ადრიანესადმი, რომელიც, როგორც ჩანს, საგულისხმო დეტალებს შეიცავდა, შემორჩენილი არ არის. მეორე, ადრიანესთვის ბერძნულად შედგენილი საანგარიშო მოხსენება, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, ფრიად საყურადღებო ინფორმაციის მომცემი *შავი ზღვის პერიპლუსი* გახლავთ.²⁷ სამწუხაროდ, როგორც თვით არიანე განმარტავს, ლათინურ წერილში მოცემული დამატებითი მასალები *პერიპლუსში* გამოტოვებულია. ამასთან, იგი მშრალ ოფიციალურ მონაცემებზე უფრო მეტის შემოტანას ესწრაფვის. არიანე კვლავ და კვლავ მიმართავს ქსენოფონტს, თავის მისაბამ მაგალითს და წინამორბედს შავი ზღვის რეგიონში და ანაბასისიდან ადრიანესთვის ეპიზოდები მოჰყავს. ნაწარმოების მთელ სიგრძეზე აღინიშნება განსაკუთრებული ყურადღ-

²⁶ Plin. *NH* 6, 14; 6. 12. ტერმინი *castellum* არა-რომაულ ფორტებსაც შეიძლება აღნიშნავდეს. მაგ. Caes, *BG* 3. 1. 4; Sall. *BJ* 54. 6. დიოსკურია ყოველთვის უშორეს პუნქტად ითვლებოდა შავიზღვისპირეთში (Strabo 2. 5. 22, p. 125; 2. 5. 25, p. 126; 11. 2. 16, p. 498), ხოლო აფსაროსი შეიძლება პონტოს სიგრძის უკიდურეს მოსაბრუნ პუნქტადაც განხილულიყო: Arrian, *Periplus*, 11. ამდგომარ ხედვა განაპირობებდა რომაელთა გადაწყვეტილებებს.

²⁷ მოცემული რეგიონის მომდევნო მკვლევართათვის ძირითად წყაროდ რომ გადაიქცა, განსაკუთრებით *Anonymus Periplus*.

ება საოცრებათა მიმართ: არაერთგზის მეორდება არგონავტების თემა, მოიხსენიება პრომეთეს ტანჯვა, აღწერილია მდინარე ფასისის წყლის უცნაური თავისებურებანი მასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებებით, და მკითხველი ეცნობა კუნძულ ლევკეზე აქილევსის კულტთან დაკავშირებულ უცნაურობათა დეტალურ განხილვას. რომის მთავრობისათვის ამ რიგის საკითხებიც კი ინტერესის საგანს წარმოადგენდა რეგიონის შეფასებისა და აღქმისათვის.²⁸ *პერიპლუსს* უდიდესი ღირებულება აქვს, როგორც პირველწყაროს – რომაელი მმართველის ხელიდან გამოსულ და რომის იმპერატორის მიზნებისა და ინტერესების გამომხატველ და ამავედროულად, უფრო ფართო აუდიტორიისთვის დაწერილ საანგარიშო მოხსენებას. ავტორი გულწრფელად მონდომებულია, რომ მისი მოხსენება იმპერატორს გამოადგეს.²⁹ ნაკლულობის, აშკარა გადახრების და მარჯვე გამონაგონების მიუხედავად, არიანეს *პერიპლუსი* აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის საქმეებში რომის მონაწილეობის ფასდაუდებელ სურათს გვაწვდის.

ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ არიანეს განწყობა უარყოფითი ტენდენციებით გამოირჩევა. მართალია, იგი თავს იწუხებს, რომ ადგილობრივი ტომები ერთმანეთისგან განასხვავოს, მაგრამ მისთვის ყველა ისინი „ბარბაროსები“ არიან. ამ ტერმინით მოიხსენიებს იგი ტრაპეზუნტში ადრიანეს ქანდაკებისა და წარწერებიანი საკურთხევლების დამდგმელ ადგილობრივ ხალხსაც და იმათაც, ვინც ფასისში რომაული ფორტისათვის მოსალოდნელ საფრთხეს წარმოადგენდა.³⁰ მრავალსაუკუნოვან კონტაქტს ბერძნულ კულტურასთან და ბერძნულ წარმომავლობასაც კი არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა არიანეს თვალში. მაშინაც კი, როდესაც ბერძნული წარმოშობა აღიარებულია, ის აწმყოდან დიდი მანძილითაა უკან მოტოვებული: სახელ აფსირტეს შეცვლა აფსაროსად განხილულია, როგორც ბერძნულ მითში ცნობილი სახელის ტიპური ბარბაროსული დამახინჯება.³¹ ბერძნული ენის ადგილობრივი გამოყენებაც კი უარყოფით შეუქნება დანახული: ადრიანესადმი მიძღვნილი წარწერა ტრაპეზუნტში სავსეა შეცდომებით – „ეს ბარბაროსების მიერ ამოკვეთილი რამაა“.³² არიანე უკმაყოფილებას გამოთქვამს იმის გამო,

²⁸ Braund (1986).

²⁹ *Periplus* 17, კოტისის გარდაცვალების შესახებ.

³⁰ *Periplus* 1 და 9, შესაბამისად.

³¹ *Periplus* 6.

³² *Periplus* 1.

რომ ადრიანეს ქანდაკება ტრაპეზუნტში, ისევე როგორც სხვა იქაური ქანდაკებები, მდარე ნახელავია. აღნიშნულ რეგიონზე ხანგრძლივ ელინურ გავლენაში საქებარს ვერაფერს ხედავს. ბერძენ კოლონისტთა დასახლებებს იგი, მართალია, ახსენებს, მაგრამ მაინც იმის ხაზგასმას ამჯობინებს, რასაც ბარბარიზმად მიიჩნევს. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობა არიანესთვის უცხოა და ფაქტობრივად ან პოტენციურად მტრული. შედევრითი მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ არსებობენ ადგილობრივი ხელისუფალნი, რომელთაგან ზოგიერთს, როგორც ვიგებთ, სამეფო ხელისუფლება ტრაიანესგან ან ადრიანესგან აქვთ მიღებული. ამ მეფეთა მიერ იმპერიული წესრიგისა და სტაბილურობის საქმეში შეტანილი სარეგიონო წვლილი არიანესთვის იმდენად ხელშესახები იყო, რომ ამის შესახებ აზრის ჩამოყალიბება მას არ სჭირდებოდა: სანები წესის დამასაბუთებელ გამონაკლისს შეადგენენ, რადგან არც მეფე ჰყავთ და თანაც ეწინააღმდეგებიან რომის მოთხოვნებს წესრიგსა და გადასახადებზე, ე.ი. არიანეს ცივილიზაციას.³³

ავსილების მეფე იულიანოსმა (იულიანუსი, იულიანე) ტრაიანესგან „მიიღო თავისი სამეფო“, ხოლო ლაზთა მეფე მაღასამ, აბაზგების მეფე რესმაგამ და სანიგების მეფე სპადაგამ – ადრიანესგან. სამეფოების ბოძება რომაული იმპერიული დიპლომატიის ნაცად საშუალებას წარმოადგენდა: ეს იყო იმპერიული წყალობის ენა და ამავე დროს – მართვის და დაპყრობის ენაც. როგორც ტრაიანე, ისე ადრიანე დაუახლოვდნენ კოლხეთს, სადაც ისინი დეპუტაციებს იღებდნენ: შესაძლოა, ამ მეფეებისათვის სამეფოების გადაცემის ფორმალური ცერემონიები ტრაიანეს და ადრიანეს პიროვნული მონაწილეობითაც იმართებოდა. ამ ღონისძიებათა უფლებამოსილების მაჩვენებელია ამგვარ ნაჩუქრობათა საყოველთაო გამოცხადება საიმპერიო მონეტებზე აღბეჭდვის საშუალებით.³⁴ ამგვარი „დასაჩუქრება“ ადრიანეს შემდეგაც გრძელდებოდა კოლხეთში და სხვაგანაც. როგორც ვიგებთ, ანტონინუს პიუსს ლაზების სამეფო ვინმე პაკოროსისათვის გადაუცია.³⁵

³³ *Periplus* 11.

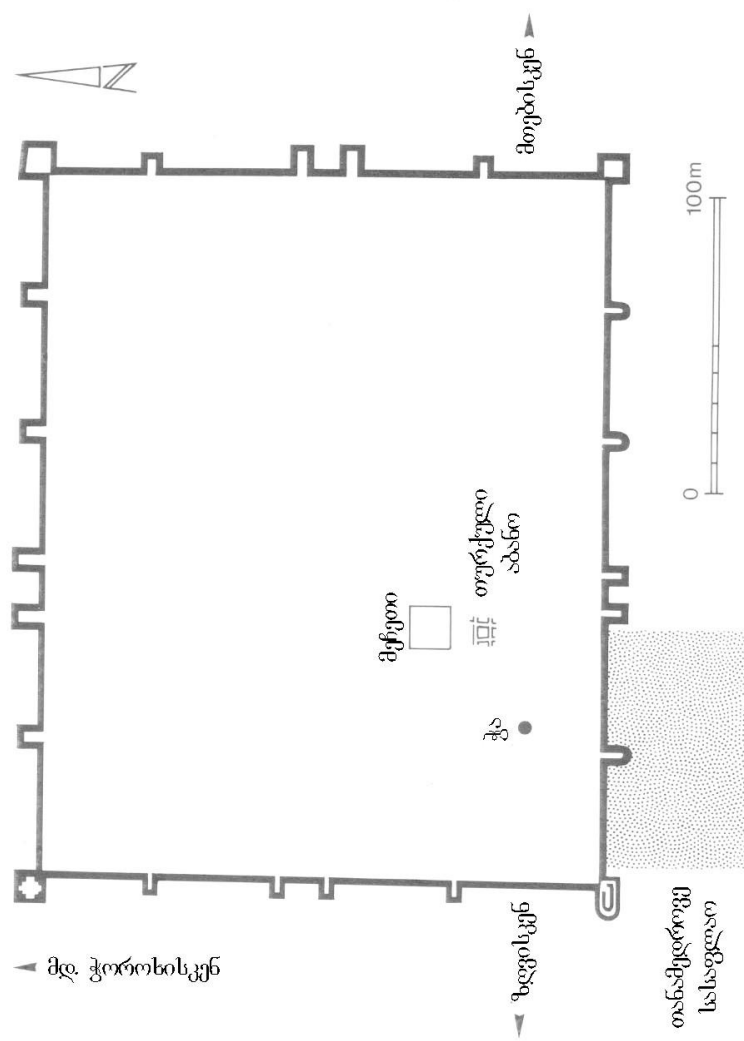
³⁴ *Periplus* 11; შდრ. Braund (1991e), 210-11, ტრაიანეს REGNA ADSIGNATA მონეტებზე და რეგიონში საიმპერატორო ვიზიტების ქრონოლოგიის შესახებ. არიანეს პერიოდის აბაზგებისა და სანიგებისათვის არქეოლოგიურად თვალის შესაფლვად, იხ.: Воронин (1979b).

³⁵ SHA, Pius 9. 6. ეს სახელი რეგიონის აღმოსავლური იერის მსუბუქი მიმანიშნებელია: იხ. ქვემოთ, გვ. 393-4 გუბაზთან დაკავშირებით.

ტაბ. 9. ფორტი აფსაროსში

დიპლომატიური კონტაქტები და სამეფოების გაჩუქების იმპერიული განაცხადები, რა თქმა უნდა, რომაული მმართველობის ტოლფასი არ ყოფილა. მაგალითად, არმენიის მეფე ტირიდატე შეიძლება რომშიც ჩავიდა და სამეფო გადაეცა სახალხოდ გამართული ცერემონიალის დროს ახ.წ. 66 წელს, მაგრამ ის მაინც პართიის მეფის ძმა იყო და არა რომის მარიონეტი. მაღასას და მისი თანამომქმე მეფეებისთვის შესაძლებელია მოსახერხებელი იყო, რომ იმპერიული წყალობის მიმდებარე გამოჩენილიყვნენ, როდესაც საქმე არიანესა და მისი კატეგორიის ხალხთან ჰქონდათ, მაგრამ ისინი უთუოდ სულ სხვა პერსონებს განასახიერებდნენ თავიანთ ქვეშევრდომებთან, პარტიელებთან და სხვებთანაც. ამ მეფეთა სახელები რეგიონში სულ ცოტა სამხრეთი გაველენის მაჩვენებელია: იულიანუსი თუ რომისა და *gens Iulia-ს* ასოციაციას იწვევს, პაკოროსი პართიაზე მიგვანიშნებს, სხვა მეფეთა სახელები კი სხვადასხვა ადგილობრივ ნომენკლატურას განეკუთვნება. ეს წარმატებული დიპლომატია იყო: რომის მიმართ მტრული განწყობის ნიშანწყალიც კი არ ჩანს რომელიმე დასახელებული მეფის მხრიდან და იმ მეფეთა მხრიდანაც კი, რომელთა შესახებ საგანგებოდ არ თქმულა, რომ თავიანთი სამეფოები ტრაიანესგან ან ადრიანესგან მიეღოთ. ამ კატეგორიას განეკუთვნებოდნენ მახელონებისა და ჰენიოხების მეფე

სურ. 7. გონიოს ციხე-სიმაგრე

ტაბ. 10. ახ. წ. I საუკუნის ჭრეტი აფხაზთა ფორტიდან

ანქილუ და იბერიის მეფე ფარსმან II. ანქილუ მეფობდა სატა-
ლასა და ტრაპეზუნტში ტრაიანეს ვიზიტამდე, სავარაუდოდ ახ.წ.
114 წელს და აშკარად მშვენივრად გრძნობდა თავს საკუთარ გა-
რემოცვაში,³⁶ ფარსმანი კი მხოლოდ მის გამგებლობაში მეოფი
ძიდრიტების დახასიათებისას მოიხსენიება: პონტოს რეგიონში,
რომლის შესახებ არიანე იმპერატორს მოახსენებდა, ისინი არ
შედიოდნენ.³⁷

შედარებით უფრო დადებითია არიანეს განწყობა ლანდშაფ-
ტისა და ბუნებრივი რესურსების მიმართ. ტრაპეზუნტში იგი ჩი-
ნებულ სამსხვერპლო ხარს იღებს: რქოსან პირუტყვს პირდაპირ
ზღვაში შეუძლია ბალახის ძოვა. გემსაშენი მასალა ძალზე ად-
ვილად იშოვება. შესაძლებელია თავდაცვისთვის შესაფერისი
ობიექტების მოძიება და მათი გაუმჯობესება. მაგრამ ზღვაში
უამინდობა და ხიფათია მოსალოდნელი. თავისი მოხსენების
მთელ სიგრძეზე არიანე დიდ ინტერესს იჩენს მანძილების, ხალ-
ხთა განსახლებისა და სხვადასხვა ადგილის მიმართ. მისი უმ-
თავრესი ორიენტირი რეგიონის მრავალრიცხოვანი მდინარეებია,
სწორედ ის, რასაც უნდა პასუხობდეს *Periplus*. თუმცა ასეთ

³⁶ Arrian, *Periplus* 11; Dio. 68. 19. 2; ტრაიანეს მიერ მეფეთა მიღების შესახებ.
შდრ. Eutrop. 8. 3. 1; Festus, *Brev.* 20; Hieron. *Chron.*, p. 194 (Helm).

³⁷ Braund (1991e).

მიდგომას მოითხოვდა არა მარტო ლიტერატურული პირობითობა, არამედ სამხედრო და ადმინისტრაციული პრაქტიკულობაც. ამ უკანასკნელის მიმართ არიანეს ყურადღება განსაკუთრებით გამახვილებულია: მისი ანგარიში სავსეა მონაცემებით მანძილებისა და ამ მანძილების დასაფარავად საჭირო დროის შესახებ, ნავსადგურების და ღუზასადგომების ვარგისიანობის შესახებ, გამაგრებული ობიექტებისა და მათი თავდაცვითი ხასიათის, გარნიზონების სიდიდისა და შემადგენლობის, მათი მარაგების, სნეულთა და სამხედრო ხელოვნების დემონსტრირების შესახებ. არიანე ძალზე მოწადინებულია, რომ თავისი თავი კარგ მხედართმთავრად წარმოაჩინოს.

ზღვა იყო მისი სანაპიროს გასწვრივ განლაგებული რომაული ობიექტების და მათდამი მეგობრულად განწყობილი მეფეებისა და მოსახლეობის დამაკავშირებელი. ერთობ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება რომაულ ფორტებს შორის დაცული მანძილისა და იმ დროის შეფასებას, ამ მანძილის დაფარვას რომ დასჭირდებოდა განვითარებულ „პონტოს ლიმესში“.³⁸ მაგრამ ეს განლაგება ხომ დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა თანდათანობით დაგროვილი გამოცდილების შედეგად და ის ერთი დიდი პროექტის ნაყოფი არ ყოფილა. ახ.წ. 132 წელს არიანე მოიხსენიებს რომაულ ძალებს ოთხ ობიექტზე, რომელთა განლაგება საკმაოდ არათანაბარი იყო. პისიპორტში იდგა ქვეითი ჯარის ერთი კოჰორტა დამხმარე კავალერიის ოცეულით. აფსაროსში, თუ არიანეს ტექსტი სანდოა,³⁹ ხუთი კოჰორტა იყო ჩაყენებული, რაც ძალზე მნიშვნელოვან ძალას შეადგენდა: გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იქ იდგა *cohors II Claudiana*.⁴⁰ წარწერაში იტალიიდან ნახსენებია, რომ სავარაუდოდ ამ დროს ვინმე N.Marcus Plaetorius Celer, იყო *praepositus numerorum tendentium in Ponto Absaro*.⁴¹ ფა-

³⁸ ეს კლასიკური ფორმულირება ეკუთვნის ლექვინაძეს: Леквинадзе (1969).

³⁹ დამაბრკოლებელია ის გარემოება, რომ „ხუთის“ შემცველი რიცხვი დაზიანებულია ხუთი კოჰორტის მოხსენიებამდე მხოლოდ ექვსი სიტყვის წინ.

⁴⁰ Speidel (1986), 657-8, მეტისმეტად ბევრს ასკვნის პაპირუსის ფრაგმენტიდან, რომელშიც, როგორც აფსაროსი (დიდი ალბათობით, რომ არა ადრიატიკისა, რაც აგრეთვე დასაშვებია) და ეს კოჰორტა, ისე სხვა სახელებიცაა მოხსენიებული: ეს დაკავშირება სათუთა, ხოლო მოსაზრებას, რომ ეს დოკუმენტი მაინდამაინც ამ კოჰორტის აფსაროსში დამკვიდრებული ვეტერანის დაწერილია, როგორც შპაიდელი წარმოიდგენს, განსაკუთრებული გამართლება არ ეძებნება.

⁴¹ ILS 2660: Celer-ის იქ ყოფნის ზუსტი თარიღი გაურკვეველია.

სისში კი, ამისგან განსხვავებით, სულ 400 კაცი იდგა, მაგრამ ესენი ელიტარულ ძალას წარმოადგენდნენ: არიანე მათ არტილერიით აღჭურვილ „ნარჩევ კაცებს“ უწოდებს.⁴² სებასტოპოლისში ქვეითი ჯარიც იდგა და კავალერიაც, მაგრამ მათ რაოდენობაზე არაფერს გვეუბნებიან: კავალერიის იქ ყოფნა სწრაფი რეაგირების საზრუნავზე მიუთითებს.⁴³ არიანე კიდევ ჰისიპორტსა და აფსაროსს შორის მდებარე მიტოვებულ ათენის ფორტსაც ახსენებს, რომელიც შესაძლოა, პოლემონის საკუთრებას წარმოადგენდა. იმის შესახებ, რომ ახ.წ. 132 წელს ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით სხვა რომაული პოზიციებიც არსებობდა, არიანესთან აღნიშნული არ არის.⁴⁴

ამჟამად ჩრდილო-აღმოსავლეთ თურქეთში მდებარე ჰისიპორტში კარგად ჩანს სავარაუდოდ გვიანრომაული ციხესიმაგრის კედლების ნაშთები თხილნარში ჩაფლულ მაღალ გორაზე, რომელიც ზღვას, მდინარე ჰისოსს და ალბათ ძველ ნავსადგურს გადაჰყურებს.⁴⁵ გაცილებით უკეთესადაა შესწავლილი ამჟამად თურქეთ-საქართველოს საზღვართან საქართველოში მდებარე აფსაროსი, თანამედროვე გონიო. აფსაროსთან დაკავშირებით თავის შეხედულებათა გამოთქმა არიანემ ლათინურ წერილში ამჯობინა. *Periplus*-ში კი იგი გარნიზონის, მისი ანაზღაურების, შეიარაღების, კედლების, თხრილის, სნეულთა და სურსათის მარაგის შესახებ გვიყვება. საჭიროდ მიიჩნევს განმარტებას აფსაროსის სახელწოდებასთან დაკავშირებით.⁴⁶

ვიწრო ზღვისპირა ზოლში აღმართული აფსაროსის დიდი ციხესიმაგრე (4,7 ჰა) დღესაც სრული სახით დგას თავისი გალანითა და საბრძოლო ბილიკებით (ტაბ. 9). ციხე ნაგები ჩანს გემით გადმოზიდული ქვით თანამედროვე სარფიდან ერთ კილომეტრამდე მანძილით დაშორებული კვარიათიდან, სადაც კლდოვანი ქანები თითქმის ზღვამდე ჩამოდის და სადაც ქვის სამტეხლო არცთუ შორეულ წარსულში არსებობდა. ციხესიმაგრეს მშენებლობისა და შეკეთების რამდენიმე ეტაპი აქვს გამოვლილი. დღემდე მოღწეული ციხის სწორკუთხა გამოწეული კოშკები საეჭვოა, რომ რომაული ფორტის პირველადი გეგმის კუთვნილი

⁴² Speidel (1986), 659, მისი ვარაუდით, *singulares*.

⁴³ მოგვიანებით *Not. Dig.*, Or. 38. იქ *cohors prima Claudia equitata*-ს მოიხსენიებს.

⁴⁴ *Periplus* 4.

⁴⁵ Bryer and Winfield (1985), 328-9: ამჟამად იქ კვლევითი სამუშაო მიმდინარეობს.

⁴⁶ *Periplus* 6.

იყოს, ხოლო მარაოსებრი კოშკები თანამედროვე სასაფლაოს მიმდებარე კედელზე ბევრად არ უნდა უსწრებდეს ახ.წ. 300 წელს, როდესაც აქ გარკვეული სამშენებლო სამუშაო ჩატარდა.⁴⁷ ციხე ზედმიწევნით წესიერი სწორკუთხედის (სიტყვასიტყვით – სათამაშო კარტის, მთარგ.) მოხაზულობისაა: ბოლოდროინდელი გათხრების შედეგად გამოვლინდა, რომ მისი კოშკების განლაგება უფრო სიმეტრიულია, ვიდრე მანამდე ვარაუდობდნენ და რომ გალავნის ოთხივე კედელში, ცენტრალურ ადგილას, ორმხრივკოშკებიანი კარიბჭე ყოფილა დატანებული. ციხის ტერიტორიაზე ერთ-ერთ საძიებო თხრილში აღმოჩენილია რომაული ჭრაქი (ტაბ. 10), რომელიც საკმაოდ დამაჯერებლად შეიძლება ჩაითვალოს ახ.წ. I საუკუნის ადრეული ათწლეულების ნაწარმად; ასევე შეიძლება დათარიღდეს იმავე ფენაში გამოვლენილი წითელღაკიანი და უხეში კერამიკა (ამფორები). ამ თარიღს გარკვეულწილად ამყარებს ციხის შიდა ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ გაუთხრელი ჭის ძირისკენ გამოჩენილი ქვათლილები. მსგავსი ქვათლილებია გამოვლენილი უშუალოდ მიწის ზედაპირის ქვეშ კედლებთან და სწორკუთხა კოშკებთან წარმოებული გათხრების შედეგად. არიანეს მიერ გამოთვლილი მანძილი იმდროინდელი აფსაროსის ფორტიდან ჭოროხამდე საკმაოდ შეესატყვისება მდინარისა და ციხის დღევანდელ პოზიციებს.⁴⁸

უშუალოდ ციხესიმაგრის უკან მოზრდილი გორაკებია, ხოლო მათ უკან მთებია აღმართული. უპირველესი მნიშვნელობა აფსაროსისთვის ჭოროხის ხეობას ენიჭებოდა, რომელიც მცირე აზიის შუაგულში მიიკლავებოდა. ზღვაში ჩადინებამდე ჭოროხის მდინარე აჭარისწყალი ერთვის. ამ მდინარის ხეობა ღრმად იჭრება მთებში, რომელთა გადასალახავად ყველაზე უფრო დანდალოს და ლოდოძირის უღელტეხილებით სარგებლობენ ამჟამად მენახირეები და ალბათ, ძველადაც ასევე სარგებლობდნენ მათი წინაპრები. ამ მთების გადაღმა ბენარას სამარხებში შემთხვევით აღმოჩნდა პრინციპატისდროინდელი მინის ბოთლები, რომლებმაც, ადვილი შესაძლებელია უღელტეხილი გამოი-

⁴⁷ Isaac (1990), 45 n. 175, მართებულად აღნიშნავს, რომ გამოწვეული კოშკები შეუფერებელი იქნებოდა რომაული ოკუპაციის ადრეულ წლებში; მიუხედავად ამისა, მიტფორდის სკეპტიციზმი შეიძლება მხედველობაში აღარ მივიღოთ: Mitford (1980), 1192 n. 52.

⁴⁸ ამჟამად გათხრები მიმდინარეობს: მადლობა გია თავამაიშვილს ძველის ტერიტორიაზე ჩატარებული ხანგრძლივი საუბრებისათვის; ადრეულ გათხრებთან დაკავშირებით, იხ. გჟელიშვილი და ხახუტაიშვილი (1964), ილუსტრაციებით; ჭოროხის დელტის ცვლილებების შესახებ. იხ. Астахов (1964).

რეს.⁴⁹ ბენარადან და ახალციხიდან კოლხეთის მთისწინეთში გადასვლა შეიძლებოდა როგორც ზეკარის უღელტეხილით, ისე უფრო იოლი გზით, აწყურის გავლით მტკვრის ზემო დინების გაყოლებით, ბორჯომისა და იბერიის მიმართულებითაც. ბოლო დროს აწყურში აღმოჩენილი ათენური ნატიფი კერამიკა აქ შემოტანილი ჩანს ზეკარის უღელტეხილით, ან უფრო პირდაპირი გზით აჭარისწყლის ხეობის აღმასვლით აფსაროსის სანაპიროდან.

ზღვისპირა ზოლს აფსაროსის მიდამოებში დაჭაობების ტენდენცია ახასიათებს, რაც გამოწვეულია მაღალნალექიანობით და იმითაც, რომ ზღვაში ჩამდინარე ჭოროხის დელტა ამ ციხიდან 1,5 კილომეტრშია მის ჩრდილო-აღმოსავლეთით.⁵⁰ ციხის შემოგარენში წარმოებული მცირე გათხრებითა და დაზვერვებით, აქ მოსახლობა ვლინდება ძვ.წ. I ათასწლეულიდან ელინისტური პერიოდის ჩათვლით. მიუხედავად იმისა, რომ ახ.წ. I-III საუკუნეების ნასახლარი ფენები მყარად დათარიღებული არ არის, შეიძლება ითქვას, რომ აფსაროსი ზღვისპირა ზოლში ძირძველი ადგილობრივი დასახლების სიახლოვეს იდგა. არიანე აღნიშნავს, რომ აქ აფსირტეს საფლავს აჩვენებდნენ: ასეთი საფლავი შეიძლება საკულტო, განსაკუთრებით კი – ქალაქის დაარსების აღსანიშნავი საკულტო ადგილი ყოფილიყო.⁵¹

აფსაროსიდან დასავლეთისკენ, მდინარე პრიტანისის შესართავთან, მახელონების და ჰენიოხების მეფე ანქიალეს სასახლე იდგა. მანდილს სასახლიდან აფსაროსამდე არიანე 240 სტადიონით განსაზღვრავს. სავსებით შესაძლებელია, რომ ამ ხალხების მიერ დაკავებული ვიწრო ზღვისპირა ზოლი აფსაროსამდე იყო გაჭიმული. მათი მეზობელი ძიდრიტები, როგორც ჩანს, სანაპირო ზოლის უკან, აჭარისწყლის ხეობაში, შესაძლოა, იბერიისკენ სახლობდნენ, რადგან არიანე მათ ფარსმანის ქვეშევრდომებად თვლის. კოლხეთის მთავარი დაბლობის მცხოვრები ლაზების ტერიტორია სამხრეთით ალბათ აფსაროსამდე აღწევდა –

⁴⁹ ახალციხის მუზეუმში ექსპონირებული ეს ბოთლები გამოუქვეყნებელია: მაღლობა ნინო ინაიშვილს, ვახტანგ ლიჩელს და გაბედულ მძღოლებს ჩემთან ერთად ამ გზების მოკვლევისათვის.

⁵⁰ სპეციალური განხილვისთვის, იხ. Палавандишвили (1985).

⁵¹ *Periplus* 6; შდრ. ქვემოთ, არგონავტების ხსოვნასთან დაკავშირებულ ფაზისის ღირსშესანიშნაობათა შესახებ. აფსაროსის ელინისტური პერიოდის მცირერიცხოვანი მასალების შესახებ, იხ. ჩხაიძე (1983).

პლინიუსთან ღაზები ასე ჩანან განთავსებული.⁵² ამდენად, *Portus Altus*, იგივე *Bathys Limen*, ანუ „ღრმა ნავსადგური“ მათ ტერიტორიაზე ჩანს განლაგებული: მისი ტერიტორია შეიძლება მხოლოდ ბათუმისას ემთხვეოდეს, სადაც საუკუნეების მანძილზე დასახლება არსებობდა, როგორც ფიქრობენ, ბერძნული კოლონიის ჩათვლით.⁵³

აფსაროსის შორიანხლოს არქეოლოგიურად ადგილობრივ ელიტაზე მიმანიშნებელი ნაშთებია დამოწმებული. უშუალოდ რომაული ფორტის უკანამხრის მთებში 1930-იან წლებში აღმოჩნდა სამარხი, რომლის ინვენტარი დიდი ხანია გაუჩინარდა, მაგრამ კომპლექსი აშკარად შეიცავდა ოქრო-ვერცხლის სამკაულს და გემას, კლდეეთისას რომ გავდა. მიცვალებული ხის სარეცლით ყოფილა ჩასვენებული.⁵⁴ 1946 წელს მახოში, ჭოროხის მარცხენა ნაპირისკენ მიმართულ ფერდობზე, ჩაის პლანტაციის მუშებმა ამოთხარეს განძი, რომლის დაახლოებით მეხუთედი ნაწილი ბათუმის მუზეუმს ჩაბარდა, დანარჩენი კი კერძოდ გაიყიდა. ოქროს სამკაული ადგილობრივი ნაწარმი უნდა იყოს.⁵⁵ თანამედროვე ბათუმის განაპირად, ჭოროხის მარჯვენა ნაპირის გორაკებზე, სატეხიაში აღმოჩენილია მცირე განძი, რომელიც ახ.წ. I საუკუნის ბოლოხანების მონოგრამიან ამეთვისტოს და სარდიონს შეიცავდა.⁵⁶

ეგრეთ წოდებული გონიოს განძი (ტაბ. 11) აღმოჩნდა 1974 წელს სოფ. გონიოში, რომაული ფორტის უკანამხრის ქედზე გზის გაფართოებისას. ამ კომპლექსს სამარხის ინტერპრეტაცია

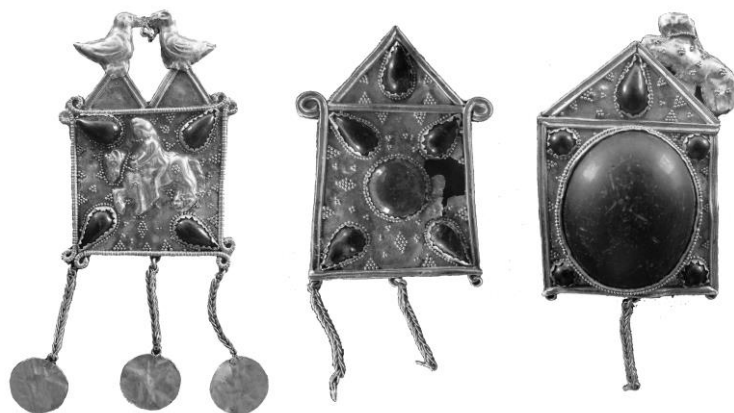
⁵² Plin. *NH* 6. 12.

⁵³ თანამედროვე ბათუმის მნიშვნელოვანი ნაწილი, სამწუხაროდ, ძველ განაშენიანებულ ტერიტორიაზეა დაფუძნებული.

⁵⁴ ოთ. ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი (1980), 57 და ხახუტაიშვილი (პირადი კომუნიკაცია). კლდეეთზე იხ. გვ. 290-1.

⁵⁵ ეს სამარხი არ უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან ძვირფას ნივთებთან ერთად არც ძელებია აღმოჩენილი და არც კერამიკა, იხ. ოთ. ლორთქიფანიძე და სხვ. (1980), ტაბ. 53-54, გადარჩენილი ნივთების ილუსტრაცია, რასაც დიდი გამჭვირვალე მინერალიც უნდა დაემატოს. დიდი მადლობა ბათუმელ კოლეგებს ამ განძის აღმოჩენის ადგილის ძიებაში ჩემთვის გაწეული დახმარებისთვის და ბ-ნ კახიძეს მახოდან, პატიოსან მუშას, რომელმაც აღმოჩენის ადგილი მიჩვენა და რაც ახსოვდა გამიზიარა.

⁵⁶ სარდიონზე გამოსახულია კრევეტი: მადლობა მარტინ ჰენიგს რჩევისათვის თარიღთან დაკავშირებით: ბლოკ-მონოგრამა ამეთვისტოზე უნდა იკითხებოდეს 'Demetrius'. უფრო რთულია დათარიღება: ბლოკ-ლიტერი განსაკუთრებით V საუკუნეში ვრცელდება, მაგრამ დამოწმებულია პრინციპატის პერიოდშიც: Finney (1982); Krug (1980), 169.

ტაბ. 11. გონიოს განძის ნაწილი

მიეცა, მაგრამ ეს ალბათ უფრო განძია, ვინაიდან ერთად იყო ჩალაგებული ლითონის ჭურჭელში, რომელიც აღმოჩენისას დაიშალა.⁵⁷ ამით შეიძლება აიხსნას ის, რომ აქ სულ ცოტა ორი დიადემის ნაწილები იყო წარმოდგენილი. განძი სარწმუნოდ ჯერაც დასათარიღებელია, მაგრამ ალბათ მაინც ახ.წ. III საუკუნეს განეკუთვნება, მიუხედავად იმისა, რომ აქაური ბალტები ზედმიწევნით ჰგავს ახ.წ. II საუკუნის კლდეეთის და სოჭთან ახლომდებარე ღლოს სამარხების ბალტებს.⁵⁸

საკუთრივ აფსაროსის გარნიზონის სიდიდე თავისთავად ახსნას საჭიროებს: არიანეს ხუთი კოჰორტა ძალზე საგულისხმო ძალაა და იმ შემთხვევაშიც კი, თუ არიანეს ტექსტი დამახინჯებულია, კელერის წარწერა აქ შენაერთების კონცენტრაციაზე მიუთითებს. გეოგრაფიული მდებარეობა აფსაროსს საყურადღებო მნიშვნელობის სტრატეგიულ პუნქტად აქცევს. აღინიშნება ქვეყნის სიღრმეში შემავალ მდინარეთა ხეობები. მხედველობაშია მისაღები, აგრეთვე, არიანეს კონცეფცია აფსაროსის მდებარეობასთან დაკავშირებით, მით უფრო, რომ მისი შეხედულება იმპერიული ხედვის გამოძახილს უნდა წარმოადგენდეს. აფსაროსი არიანესთვის მთავარი გეოგრაფიული მოსაბრუნე პუნქტი იყო, „პონტოს სიგრძის უკიდურესი საზღვარი“.⁵⁹ აფსაროსი ის

⁵⁷ ოთ. ღორთქიფანიძე და სხვ. (1980).

⁵⁸ Ibid. 69-70; ღლოსთან დაკავშირებით, იხ. Braund (1991d).

⁵⁹ *Periplus* 11.

ადგილი იყო, საიდანაც ყველაზე უკეთ შეიძლებოდა გამკლავება მეკობრეობის და ყაჩაღობის პრობლემასთან, რაც რომაული სამხედრო ძალების მუდმივ საზრუნავს შეადგენდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილში. კერძოდ, სანები ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით აფსაროსისკენ მთებში ბინადრობდნენ. არიანე ლაშქრობას აპირებს მათთან გასამკლავებლად, მაგრამ ისინი საუკუნეების განმავლობაში ისევე ძნელად სამართავი რჩებოდნენ, როგორც ახ.წ. 132 წელს.⁶⁰

აფსაროსიდან ჩრდილოეთით, ზღვისპირეთში, ბათუმიდან 30-ოდე კმ მანძილზე, დღევანდელი ციხისძირის ტერიტორიაზე, უფრო მოგვიანებით პეტრას ციხე-ქალაქის დაარსებაა საგულებელი. არიანე კი არაფერს ამბობს იმის შესახებ, რომ იქ 132 წელს რომაელები იმყოფებოდნენ. გარდა ამისა, გათხრების შედეგად აქ გამოვლენილ ფრიად საგულისხმო არქეოლოგიურ ძეგლებს შორის ახ.წ. IV საუკუნეზე უფრო ადრეული რომაული პერიოდის თავდაცვითი ნაგებობა, ნასახლარი ან სამარხი ჯერ არ აღმოჩენილა.⁶¹ სახელგანთქმული ციხისძირის განძი, რომელიც აქედან 1907 წელს სანქტ-პეტერბურგში გაიტანეს, მართებულად განისაზღვრა, როგორც მდიდრული სამარხის კომპლექსი. თითოეული შემადგენელი ნივთის დეტალურმა შესწავლამ აჩვენა, რომ სამარხი ახ.წ. III საუკუნეს განეკუთვნებოდა.⁶² თუ ეს ადგილობრივი წარჩინებულის სამარხი იყო, რაც სიმართლეს უნდა შეეფერებოდეს, ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს, რომ იქ დაკრძალული პირის (მამაკაცის ან ქალის) მფლობელობაში იმყოფებოდა გემა ლუციუს ვერუსის პორტრეტული გამოსახულებით, რომელიც, შესაძლოა, დიპლომატიურ ძღვენს წარმოადგენდა (ტაბ. 12).⁶³

დიდი ბჭობის საგანი გახდა ციხისძირში აღმოჩენილი აგურის ან ფილის ფრაგმენტი, რაც გამოწვეულია მასზე დატანილი დამლის ასოებით VEXFA.⁶⁴ სამუზეუმო ჩანაწერების თანახმად,

⁶⁰ Plin. *NH* 6. 12; Arrian, *Periplus* 11.

⁶¹ Inaishvili (1991a), გამოსადეგად აჯამებს ჩატარებულ სამუშაოს.

⁶² ინაიშვილი (1987), სრული ბიბლიოგრაფიით.

⁶³ Ibid. 123-7, ტაბ. 54; Неверов (1977), 137.

⁶⁴ ამჟამად დაცულია თბილისში, ჯანაშიას მუზეუმში (საინვ. №5-29:2). ამ ასოებს სხვადასხვანაირად კითხულობდნენ, მაგრამ ავტოფსიის შედეგად დადგინდა, რომ ისინი მკაფიოდ ჩანს, რაც დაეჭვებას გამორიცხავს. ყველაზე დეტალურ განხილვას წარმოადგენს Леквинадзе (1967b); დიდი მადლობელი ვარ სამწესხაროდ აწ განსვენებული ავტორისა აზრის გაზიარები-

ეს დამდიანი აგური აღმოჩენილია ციხისძირის მიდამოებში მცხოვრების მიერ, მაგრამ აღმოჩენის ზუსტი ადგილი მითითებული არ არის.⁶⁵ აგური მოზრდილია (6,5 სმ სისქის), რაც საფუძვლად დაედო ციხისძირიდან წარმოდგენილ სხვა ნივთებთან შედარებით მის უფრო ადრეულ დათარიღებას, რადგან სიდიდით გამოირჩევა დღემდე იქ აღმოჩენილ აგურებს შორის. დამდის ყველაზე უფრო მიმზიდველ ინტერპრეტაციას წარმოადგენს VEXILLATIO FASIANA.⁶⁶ ისიც ითქვამს, რომ აგური ფასისში იყო დამზადებული და იქიდან ციხისძირამდე ნაპირის გასწვრივ ზღვით გადმოტანილი.⁶⁷ ეს აზრი მშვენივრად ესადაგება იმ ვითარებას, რომ ზღვის გასწვრივ განლაგებული ციხეების ურთიერთკავშირი ზღვითვე მყარდებოდა. მაგრამ ზოგიერთი რამ პრობლემად რჩება. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ თიხა ციხისძირშიც მოიპოვებოდა, გაუგებარია, რატომ უნდა მოეზიდათ აგური ფასისიდან და არ დაემზადებინათ ადგილობრივ ამის გარდა, ეს აგური ფასისურად ცნობილ აგურებთან იმაზე მეტ მსგავსებას არ ამჟღავნებს, ვიდრე ციხისძირიდან წარმოდგენილ ეგზემპლარებთან. და კიდევ, ზედსართავს ‘Fasiaca/-ana’ არა მხოლოდ „ფასისურის“ ვიწრო მნიშვნელობა ჰქონდა, არამედ აგრეთვე „აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის“ უფრო ფართო მნიშვნელობაც გააჩნდა. ასე რომ, ციხისძირის ვექსილაციის მეტსახელი ადვილი შესაძლებელია, ‘Fasiaca’ ყოფილიყო. დიდმნიშვნელოვანია, აგრეთვე, ქრონოლოგიის ფაქტორის გათვალისწინება. თუ დღემდე არქეოლოგიურად დადგენილი თარიღის მიხედვით პეტრას ციხე მხოლოდ დაახლოებით ახ.წ. 300 წლიდან არსებობდა, მაშინ აქ აგურის ფასისიდან მიწოდება ვეღარ განხორციელდებოდა, რადგან იმ დროისთვის ფასისში რომაული სამხედრო შენაერთები უკვე აღარ იდგა.⁶⁸ ვიდრე არქეოლო-

სათვის და არა მარტო ამ დამდასთან, არამედ მრავალ სხვა საკითხთან დაკავშირებით.

⁶⁵ ჯანაშიას მუზეუმის სარეგისტრაციო ჩანაწერები არ ეთანხმება საზოგადოდ გავრცელებულ აზრს იმის თაობაზე, რომ ეს ფრაგმენტი ციხის ფარგლებშია აღმოჩენილი, თუმცა აშკარად მის მიდამოებშია ნაპოვნი.

⁶⁶ Speidel (1986): FASIACA ალბათ უმჯობესია.

⁶⁷ Speidel (1986), 658-9 ისევე, როგორც ლექსინაძეს, მიაჩნია, რომ აქ მცირე ფორტი არსებობდა, რაც ჯერ კიდევ დასადაგენია.

⁶⁸ ამ რეგიონის კრამიტების განხილვისათვის მაღლობას ეუხდი გ. გრიგოლიას, ვინც აღმოაჩინა ციხესიმაგრის ნაშთები ფასისში და ჩემთან ერთად გუგლასმით გაეცნო ციხისძირის ფილას. ამ ზღვისპირეთში ძალთა შემდ-

გია განსხვავებულ მოთხოვნებს წამოაყენებდეს, უმჯობესი იქნება ეს აგური პეტრას ნაწარმად მივიჩნიოთ.

საკუთრივ ფასის მოუხელთებელი გამოდგა. ახ.წ. II საუკუნეში არიანეს თანამედროვე პტოლემეოსი ასახელებს ფასის სახელწოდების პოლისს, რომელიც ამავე სახელწოდების მდინარის სამხრეთით მდებარეობს. ეს ალბათ ერთი საუკუნით ადრე პომპონიუს მელას მიერ მიღების ძველ კოლონიად მოხსენიებული და სტრაბონის მიერ აღწერილი ემპორიონია, რომელიც ზღვით, ტბით და მდინარე ფასისით სამი მხრიდან შემოზღუდული ხმელეთის სამკუთხედში მდებარეობდა. არიანე არც პოლისს ახსენებს და არც ემპორიონს, მაგრამ მისი დუმილი დამამტკიცებელი საბუთი არ არის, რადგან *პერიპლუსის* მთელ სიგრძეზე მისი მხრიდან ინტერესის ნაკლებობა აღინიშნება საერთოდ შეზღუდვისპირა დასახლებების მიმართ.

თუმცა ადგილობრივი დასახლების არსებობა მდინარე ფასისის შესართავთან იმით არის გაცხადებული, რომ არიანე მოიხსენიებს რელიგიურ ცენტრს ფასიანთა ქალღმერთის კულტმსახურებისათვის და ამ ქალღმერთის აქაური სკულპტურული გამოსახულება მას ათენის მეტრონის ქანდაკებას აგონებს.⁶⁹ ახ.წ. III საუკუნეში ამ ქალღმერთს ისე აღიქვამდნენ, როგორც არტემიდეს.⁷⁰ ქალღმერთს ტახტზე მჯდომარეს, მის ფერხით ღომებით და ხელში წინწილით გამოსახავდნენ. თუმცა არიანეს ფორმულირებას სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ, უფრო უკეთ ცნობილ კლასიკურ ღვთაებებთან ფასიანთა ქალღმერთის მოუფიქრებელი გაიგივება რომ არ მოხდეს. ყოველ შემთხვევაში, არიანესთვის ეს სახე საკვებით ადგილობრივი და სრულიად განსაკუთრებული იყო, რაგინდ მსგავსების აღმძვრელი, რამაც შეიძლება გამოიწვიოს მის მიმართ არიანეს ინტერესი. მისი დაკავშირება როგორც კიბელესთან, ისე არტემიდესთან იმაზე მიუთითებს, რომ იგი შეიძლება ანაჰიტას ადგილობრივი ან მასთან ძალიან ახლომდგომი ნანა იყო.⁷¹ სხვაგანაც ამიერკავკასიაში და

გომ განლაგებასთან დაკავშირებით დაახლ. ახ.წ. 300 წლისთვის, იხ. ქვემოთ, გვ. 378-91.

⁶⁹ ანტიკური ხანის ზოგიერთი მწერალი რეას კორიბანტებს კოლხეთიდან მოსულებად მიიჩნევდა: Strabo, 10. 3. 19, p. 472.

⁷⁰ Zos. 1. 32.

⁷¹ დედა-ქალღმერთის გამოსახულებათა აღმოჩენები კოლხეთში ბერძნების მოსვლამდე გაცილებით უფრო ადრეული პერიოდით თარიღდება: Куфтин (1949), 238 сл., ბომბორას დიდი დედის შესახებ; შდრ. ოთ. ლორთქიფანიძე, მიქელაძე, ხახუტაიშვილი (1980), 72-3. იხ. აგრეთვე, მ. ლორთქიფანიძე

მეზობელ კაპადოკიაში ანაპიტა და ნანა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ორივე ქალღმერთთან, ალბათ, აქემენიდების იმპერიის-დროინდელი და უფრო ადრეული საწყისებითაც.⁷² ამასთან, კიბელე-ანაპიტა-ნანა შესაფერი ღვთაება იყო მდინარე ფასისის შესართავთან დასაბინავებლად – ის ხომ „მდინარეების და მთელი ზღვის“ მბრძანებელი იყო.⁷³ თუმცა არიანეს ღვთაების იდენტობის ძიებას ავტორისეული „ფასიანთა ქალღმერთის“ უკან და მის მიღმა, რედუქციონიზმის საფრთხე ახლავს – როგორც მცირე აზიის და შავი ზღვის რეგიონის სხვა კულტების შემთხვევაში, ესეც ადგილობრივი ღვთაება იყო.⁷⁴

არიანესთვის კიდევ ერთ ღირსშესანიშნაობას წარმოადგენდა „არგოს ღუზა“, რომელიც თითქოს ამ საკულტო ცენტრში იყო საჩვენებლად გამოტანილი. იასონის მითთან დაკავშირებული სხვა რელიკვია, არიანეს თქმით, იმ ადგილას არ ყოფილა, მაგრამ ერთი საუკუნის მოგვიანებით იქ თითქოს „აიეტის სასახლე“ იდგა.⁷⁵ ჩვენ ისლა დაგვრჩენია, რომ წარმოდგენაში გაეაცოცხლოთ ეს საკულტო ცენტრი, აშკარად განსხვავებული და შეიძლება საერთოდ განცალკევებული პტოლემეაიოსის პოლისისგან, რადგან მდინარის ჩრდილოეთით მდებარეობდა, პოლისი კი მდინარიდან სამხრეთით იყო განლაგებული.

ადგილობრივ დასახლებებზე გაცილებით უფრო მეტად არიანეს რომაული ფორტები აინტერესებს და სათქმელიც ბევრი აქვს ფასისის ფორტის შესახებ. იგი აღნიშნავს ამ ობიექტის ბუნებრივ თავდაცვისუნარიანობას, მაგრამ არ აზუსტებს თავის დაკვირვებას. მას უთუოდ მხედველობაში ექნებოდა ამ ტერიტორიის წყალსავალი გზები და ჭაობიანობა, რაც კოლხეთის სტანდარტებითაც კი ფრიად საყურადღებო იყო. დამატებით აქ იყო ხელოვნური დამცავი საშუალებები. ციხის გალავანი კოშკებიანი იყო და ფართო ორმაგი თხრილით გარშემოვლებული. გალავანიც და კოშკებიც აგურით იყო ნაგები, თუმცა არიანე იმასაც იხსენებს, რომ წარსულში ციხეს მხოლოდ მიწაყრილი და ხის

(1975), 104-8. ელინისტური პერიოდის საბეჭდავზე ზუგდიდის მუზეუმში, ვრცელი ბიბლიოგრაფიით.

⁷² Russell (1987), 235-60, ანაპიტასთან და ნანასთან დაკავშირებით ერთმანეთისგან რომ ძლივს განსხვავდებიან; შდრ. Reding-Hourcade (1983).

⁷³ იხ. Vermaseren (1977), 10.

⁷⁴ Donceel (1983) ხაზგასმით აღნიშნავს აღნიშნულ რეგიონში ადგილობრივ ქალ-ღვთაებათა სიმრავლეს. ფრიგიულ ქალღმერთთან დაკავშირებით იხ. Burkert (1979), 102-5.

⁷⁵ Zos. 1. 32. შდრ. დიომედეს სასახლე აბდერაში: Isaac (1986), 77.

ტაბ. 12. ლუციუს ვერუსი ციხისძირის განძიდან

კოშკები იცავდა.⁷⁶ სამშენებლო მასალის არჩევანი დიდ წარმოსახვას არ მოითხოვდა, რადგან ფასისის შესართავთან დაბალხარისხიანი ქვაც კი არ იშოვებოდა, ტორფიანი თიხა და კარგი ხის მასალა კი უხვად მოიპოვებოდა. არიანე ამაყად აცხადებს გალაუნის სიმტკიცის შესახებ და გვაცნობებს, რომ ციხეში არტილერია იდგა.

გარდა ამისა, არიანეს ანგარიში ციხის პრიორიტეტების ერთგვარ მაჩვენებლებსაც შეიცავს. მისი დაკვირვებით, ეს ციხე თავის ტერიტორიულ წყლებში ზღვაოსანთა დაცვის თვალსაზრისით შესაფერისი მდებარეობით გამოირჩევა. არიანემ ზომები მიიღო იქ ღუზაზე მდგომი ხომაღლების უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად და ციხის ორმაგი თხრილიდან მდინარისკენ კიდევ ერთი თხრილი გააჭრევეინა, რაც კვლავ წარმოაჩენს წყლის როლს ფასისის სასიმაგრო სტრუქტურაში. ამ ახალი თხრილის მეშვეობით, ფორტის გარეთ აღმოცენებული ვეტერანთა და ვაჭართა დასახლება ფორტის თავდაცვით სისტემაში მოაქცია. არიანეს ზრუნვა ამ „სამოქალაქო“ დასახლებაზე იმაზე მიუთითებს, რომ საერთოდ რომაული სამხედრო უწყება ზრუნავდა იმაზე, რომ საკუთარი *vici* და *canabae* დაეცვა. ამ სამხედრო უწყებას არა მარტო ვეტერანები ქმნიდნენ, არამედ ვაჭრებიც სტრატეგიული მნიშვნელობის სასიცოცხლო დანიშნულებას ასრულებდნენ იმით, რომ არმიას ამარაგებდნენ ხორბლით, რომელიც კოლხეთში უფრო უშფოთველ დროშიც კი ფუფუნების პროდუქტი იყო.⁷⁷ შემდეგ, არიანეს თქმით, ფასისის ფორტი ისე იყო ყოველმხრივ გამართული, რომ ბარბაროსები მას ვერ მიახლოებოდნენ,⁷⁸ ან გარნიზონისთვის ალყის საშიშროება ვერ შეექმნათ. ბარბაროსული საფრთხის იდენტობა ნიშანდობლივად არ ზუსტდება, მაგრამ ამაში, ალბათ, ზღვიდან მეკობრული შემოსევებიც იგულისხმებოდა და ქვეყნის არასტაბილური შიდა მხარეებიდან მომდინარე საფრთხეც.⁷⁹

⁷⁶ ეს უფრო ადრეული ციხე, შესაძლოა, რომაულის წინა პერიოდსაც კი განეკუთვნებოდა (საყურადღებოა არიანეს *πάλα*) და მას პოლემონის გარნიზონი იცავდა.

⁷⁷ მსგავს დასახლებებსა და ვაჭრობაზე, იხ. Sommer (1988), განსაკუთრებით, 589-98; აგრეთვე, Braund (1989a), 39, მოსაზრებანი რეგიონის ადგილობრივი ეკონომიკის მიმართ სამხედრო უწყების მოთხოვნების შედეგებთან დაკავშირებით.

⁷⁸ იგი იყენებს ზმნას *πελάζω*, რასაც არა მხოლოდ მიახლოების, არამედ მიპარვის ან თავდასხმის მნიშვნელობაც აქვს.

⁷⁹ ნაკლებად საფიქრებელია ფარსმან II.

ბოლო ათწლეულებამდე, ვიდრე ეს ტერიტორია ნაწილობრივ ამოშრობას დაექვემდებარებოდა და პატარა ფოთში მცირე აეროპორტს გააშენებდნენ, სწორედ ამ ციხის ყოფილი ტერიტორიის გავლით მიემართებოდნენ და აქვე იბანაკებდნენ კიდევ მესაქონლე მწყემსები კოლხეთის დაბლობიდან სამხრეთ თუ დასავლეთ მთიანეთში და პირუკუ გადასვლების დროს.⁸⁰ ნებისმიერი ასეთი მოძრაობა სასურველი ვერ იქნებოდა რომაული გარნიზონისთვის, მით უმეტეს, რომ ამ მწყემსებს გარეშეთათვის ეგზომ დამაბრკოლებელ ვრცელ ჭაობებში გავლა ხელეწიფებოდათ, რასაც ისინი ჭანჭრობებზე სახელდახელოდ დაგებული ხეფენილების საშუალებით ასერხებდნენ.

შეიძლება მნიშვნელოვანი იყოს ის, რომ არიან ფასისის თავდაცვით სისტემაზე უფრო მეტს საუბრობს, ვიდრე აფსაროსის ან სებასტოპოლისის სასიმაგრო მოწყობაზე. აფსაროსის შესახებ ბევრი რამ, როგორც ჩანს, ლათინურ წერილში იყო მოცემული, რომელიც ალბათ მის მდებარეობასთან და თავდაცვით სისტემასთან დაკავშირებული დეტალების შემცველიც უნდა ყოფილიყო. სებასტოპოლისის კი ავტორი მოკლედ ეხება და არც იმისი მინიშნება ჩანს, რომ ამ ობიექტის დეტალური დახასიათება შეიძლება ლათინურ წერილში ყოფილიყო. ახ.წ. 77 წელს პლინიუსმა მოიხსენია აფსაროსის და სებასტოპოლისის ფორტები, მაგრამ არაფერი უთქვამს ფასისის ფორტის შესახებ. ისე ჩანს, რომ რომაელებმა პოზიციები აქ შედარებით გვიან, ახ.წ. 77 წლის შემდგომ განაგებდნენ. ახ.წ. 132 წელს კი ფასისი სიახლეს წარმოადგენდა იმ გაგებით, რა გაგებითაც ეს არ ითქმოდა აფსაროსისა და სებასტოპოლისის შესახებ. არიანეს მიერ მშენებლობის ეტაპობრივი აღწერა და პირადად მის მიერვე სასიმაგრო სისტემის გაუმჯობესება თხრილის დამატების საშუალებით, საკმაოდ კარგად უნდა ეთანხმებოდეს ამ თვალსაზრისს. რომაული სტრატეგია რომ ამ ზღვისპირეთში ცვალებად ფაზაში იმყოფებოდა, იქიდანაც ჩანს, რომ სულ მალე პიტიუნტში ახალი ფორტი უნდა წარმოქმნილიყო.

ფასისის ფორტის მდებარეობას მდინარე ფასისის შესართავთან უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მთელ რეგიონზე რომაული კონტროლის დასაწესებლად. ამ მდინარეს, რომელიც ქვეყნის სიღრმიდან მოედინებოდა და დაბლობს კლაკნით სერავდა, სხვა დიდი მდინარეები ერთვოდა. ეს იყო ძირითადი გზა ტვირ-

⁸⁰ გრიგოლია (1973ბ).

თების გადასახიდად და ადამიანთა გადასაყვანად: სტრახონი ფასისს ემპორიონად აქედან გამომდინარე მოიხსენიებს. ფასისის ფორტი მფარველობას უწევდა ვაჭრობას, რომელიც, ადვილი შესაძლებელია, რომ ამ პუნქტში გადასახადით იბეგრებოდა. არანაკლები მნიშვნელობისა იყო ამ ფორტის, როგორც დამაკავშირებელი რგოლის, როლი აფსაროსსა და სებასტოპოლისს შორის და როგორც არიანე მონდომებით გვარწმუნებს, მისი საიმედო საბაზო მდებარეობა, როგორც საყრდენი პუნქტისა არა მარტო სავაჭრო გემებისათვის, არამედ აგრეთვე პონტოს ფლოტის ხომალდებისთვისაც. ფასისში ფორტის დაფუძნებით მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა რომაელთა ზედამხედველობა მთლიანად შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაწილში და საერთოდ მდინარე ფასისის შესართავის რეგიონში.

ასახსნელი რჩება ესოდენ მნიშვნელოვანი საყრდენი პუნქტის რომაელთა მიერ დაარსების დაყოვნების მიზეზი. იქნებ ამ ტერიტორიის ადგილობრივი მოსახლეობა უზრუნველყოფდა წესრიგს და ერთხანს აქ ფორტიფიკაციის საჭიროება არ იგრძნობოდა, ან იქნებ ბუნებრივი პირობები აფერხებდა რომაელთა ინტერვენციას. რამდენიმე ცნობა მიუთითებს იმაზე, რომ მაღარია აქ მნიშვნელოვან პრობლემას ქმნიდა, შესაძლოა, უფრო მეტადაც, ვიდრე ამავე ზღვისპირა ზოლის სხვა რომაულ ფორტებში, თუმცა არც ისინი იყვნენ ამისგან დაცული. იქნებ ამ სირთულის მხედველობაში მიღებითაც ახსნილიყო რომაული სამხედრო ძალების იქიდან გასვლის მიზეზი III საუკუნისთვის, როდესაც ადგილობრივმა მოსახლეობამ უფრო ეფექტური წინააღმდეგობა გაუწია შემოტევებს, ვიდრე რომაულმა საყრდენმა პუნქტებმა სადმე სხვაგან.⁸¹

დღემდე შენარჩუნებული ბუნებრივი წინააღმდეგობის მიუხედავად, ფასისის კვლევის მიმართულებით ამ უკანასკნელ წლებში ზოგიერთი მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური სამუშაო ჩატარდა. მდინარე ფასისის (დღევანდელი რიონის) ქვემოწელზე საგულებელი ძეგლების სადაზვერვო ძიების დროს აღმოჩენილი გვიანრომაული ფორტის ნაშთები ზედაპირულად სქლად მოფენილია აღნიშნული პერიოდის უხეში კერამიკით (ამფორებით). მცირე საცდელი თხრილის ძირა ფენა შეიცავდა ადრიანეს მონეტას სხვა განმსაზღვრელი მასალის გარეშე. ამ აღმოჩენამ გააჩინა მოსაზრება, რომ ეს არიანესდროინდელი ფენა იყო, მაგრამ ადრიანეს

⁸¹ G. Lordkipanidze and Braund (1991), 335.

მონეტები კოლხეთის ძეგლებზე ახ.წ. II საუკუნეზე გაცილებით უფრო გვიანდელ კომპლექსებშიც ჩნდება. სტრატეგია თითქოს იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ აღნიშნული მონეტა, ალბათ, ახ.წ. IV საუკუნის ფენაში იყო დაკარგული. აუცილებლობა მოითხოვდა გათხრების გაგრძელებას, რასაც ხელი შეუშალა გრუნტულმა წყლებმა და აეროპორტის მშენებლობამ, რომლის პროცესში ძეგლის ტერიტორია მიწასთან გასწორდა.⁸² დღესდღეობით, გათხრები მიმდინარეობს ახლომდებარე ტბის ტერიტორიაზე, ხმელეთზე და წყალქვეშაც: წინასწარული დასკვნებით, გამოვლენილია გვიანრომაული ნასახლარი და ადრეული კერამიკის თითო-ოროლა ფრაგმენტი.⁸³

ფასისიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით წასული არიანე ღუზას უშვებს მდინარე ხობოსის შესართავთან, სადაც, ეტყობა, რაღაც მნიშვნელოვანი შეემთხვა, რის შესახებ ლათინურ წერილში ყვებოდა, *პერიპლუსში* კი ამ ამბავს გვერდს უვლის. სხვაგან არსად ჩანს, რომ არიანე თავს იკავებდეს, როდესაც საქმე რომაული პოზიციების განლაგებას ეხება, ხობოსის შესართავთან ფორტის არსებობის შესახებ კი არანაირ მინიშნებას არ გვითხრობს, და ამაზე არც არქეოლოგია და არც ჩვენი ლიტერატურული წყაროები არ მიუთითებს. ახ.წ. 69 წელს ხობოსის შესართავთან მეფის სასახლე იდგა და შესაძლოა მეფე არიანეს დროსაც ისევ იქ ცხოვრობდა. მდინარე ხობოსთან მომხდარს არიანე ასე გაკვირვებით შეიძლება იმიტომ ეხება, რომ იქ მას მეფესთან ჰქონდა დიპლომატიური მოლაპარაკებები, რაც მისგან წინდახედულ მოქმედებას მოითხოვდა. ეს მეფე კი, შესაძლოა, აფსილების მეფე იულიანე იყო, ვისაც თავისი სამეფო არა ადრიანესგან, არამედ ტრაიანესგან ჰქონდა მიღებული.⁸⁴

ხობოსიდან (ენგური) ჩრდილოეთისაკენ ნახევარდღიანმა საზღვაო მგზავრობამ არიანე სებასტოპოლისში მიიყვანა. ამ ადგილს იგი დიოსკურიასთან აიგივებს, რაშიც იმას გულისხმობს, რომ იქ იყო ქალაქის ადგილსამყოფელი. დიოსკურიის სებასტოპოლისად გადარქმევა ალბათ პოლემონიდების ზეობაში მოხდა: რომის მეგობარი მეფეები ქალაქებს, ჩვეულებრივ, იმპერატორის პატივსაცემად უცვლიდნენ სახელს.⁸⁵ თუმცა პლინიუსი, როგორც ჩანს, დიოსკურიას, რომელსაც იგი აღწერს, როგორც მი-

⁸² გრიგოლია (1973b); Григолия и Элиава (1971).

⁸³ Gamkrelidze (1990a), (1992b), Гамкრелидзе (1992a).

⁸⁴ *Periplus* 11.

⁸⁵ Suet. Aug. 60, ამასთანავე Braund (1984), 107-8.

ტოვებულს, განასხვავებს ახლომდებარე სებასტოპოლისისგან, სადაც იგი ფორტს მოიხსენიებს და სავსებით შესაძლებელია, რომ ეს რომაული ფორტი ყოფილიყო. ამ აშკარა აღრევის მიზეზი იმაში უნდა მდგომარეობდეს, რომ ქალაქი დიოსკურია საკმაოდ დიდ მანძილზე ვრცელდებოდა და როგორც ჩანს, თანამედროვე სოხუმიდან დასავლეთისკენ ზღვისპირა ზოლის გაყოლებით, სულ მცირე, ეშერამდე იყო გაჭიმული, სადაც ძვ.წ. I საუკუნიდან მაინც მისი აკროპოლისი და ადმინისტრაციული ცენტრი უნდა ყოფილიყო განთავსებული. პლინიუსის ცნობა მის დროში დიოსკურიის გაუკაცრიელების შესახებ შესაძლოა ეშერას მიტოვებით აიხსნას.

არიანე არაფერს ამბობს ქალაქის მიტოვების შესახებ, მისი მონათხრობის მიხედვით კი სრული შთაბეჭდილება იქმნება, რომ აქ რაღაც ქალაქი არსებობდა. დიოსკურიის უწყვეტ არსებობას მოწმობს მისი თანამედროვე გეოგრაფოსი პტოლემეოსი და მასთანაც დიოსკურია სებასტოპოლისთან არის გაიგივებული. იმ შემთხვევაში, თუ ძველი ცენტრი ეშერაში იყო, ხოლო სებასტოპოლისის ფორტი საკუთრივ სოხუმში დაფუძნდა (რომელიც ადრე დიოსკურიის ნაწილი იყო), ისე ჩანს, რომ დიოსკურიის სახელწოდების სებასტოპოლისად შეცვლას მოჰყვა ქალაქის ადგილმდებარეობის ცვლილება – ეშერადან ადმინისტრაციული ცენტრის თანამედროვე სოხუმის ტერიტორიაზე გადმონაცვლება. მართალია, სებასტოპოლისის ფორტი დიოსკურიის ცენტრიდან რამდენადმე მოშორებით დაარსდა, მაგრამ უკვე დაწყებულია იმისი არქეოლოგიური გამოვლენა, რომ ფორტის დაფუძნებამდე აქ ქალაქური გარემო არსებობდა.

სებასტოპოლისის გარემომცველი სავარგულები და თავდასაცავად გამოსადეგი სოხუმის მთის აკროპოლისი, სანაპირო ზოლს რომ გადაჰყურებს, თავისკენ იზიდავდა მოსახლეობას, რომელიც აქ ბერძნების მოსვლამდე დიდი ხნით ადრე გაჩნდა. აქაური ნიადაგი მდინარე ფასისის ჭაობიან შესართავთან შედარებით გაცილებით უფრო მშრალია. ამასთან, ქალაქის კავშირი როგორც ზღვასთან, ისე შიდა მხარეებთან, ძველთაგანვე დიდად განაპირობებდა მის მნიშვნელობას. სებასტოპოლისის ნავსადგური ერთ-ერთი საუკეთესო იყო მთელ სანაპიროზე. სანაპიროდან მოშორებით კი დიდი მდინარეები მოედინებოდა და წებელდის ხეობით ადვილად შეიძლებოდა მიღწევა კავკასიონის მთავარი ქედის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს უღელტეხილამდე. რომაულ ფორტს შეეძლო სარგებლობა ბუნებრივი რესურსებით და ხელ-

საერთო ადგილმდებარეობით და ამავდროულად, გარკვეულწილად შიდა მხარეებთან მიმოსვლის გაკონტროლება. ფორტის ადრეული განთავსება ამ ადგილის უპირატესობათა გათვალისწინებით შეიძლება აიხსნას.⁸⁶

სებასტოპოლისის არქეოლოგიურ კვლევას ხელს უშლის ის გარემოება, რომ თანამედროვე ქალაქი სოხუმი უშუალოდ მასზეა გაშენებული. გვიანრომაული ციხის სამხრეთი კედელი ზოგიერთ ადგილებში ექვსი ფუტის სიმაღლემდეც კარგად ჩანს და შავი ზღვის ტალღები უშუალოდ მის წინა მხარეს ეხეთქება. ახალმშენებლობის დროს გვიანრომაული ფორტიფიკაციის ქვემოთ ადრეული ფენები გამოჩნდა. ბოლოხანებში ფორტის ინტერიერში საფუძვლიანი გათხრები დაიწყო, მაგრამ ეს მრავალწლიან კვლევას მოითხოვს: ამ სამუშაოს შედეგად, შესაძლოა, დროთა განმავლობაში ახ.წ. I-II საუკუნეების ფენები გამოვლინდეს, მაგრამ გრუნტული წყლები აქაც კი ძალიან სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენს. ფორტის შიდა ტერიტორიაზე თანამედროვე კონსტრუქციის აგებისას, 1896 წელს აღმოჩნდა ლათინური წარწერის ფრაგმენტი, რომელზეც კვლავაც გაირჩევა რუბრიკაცია და რომელიც აშკარად მეორადად იყო გამოყენებული კედელში (ტაბ. 13). წარწერა კერძო პირის ხელში იყო და მართალია, დოკუმენტურად დაფიქსირდა, მაგრამ დიდი ხნის დაკარგულია. წარწერა სამხედრო ხასიათისა ჩანს, რამდენადაც შეიცავდა ასოებს LEG, შესაძლოა, სამშენებლო წარწერასაც წარმოადგენდა, როგორც ხშირად ვარაუდობენ, მაგრამ ადვილი შესაძლებელია, რომ ეპიტაფიაც ყოფილიყო. ამ წარწერას, ჩვეულებრივ, ადრიანეს და თვით არიანეს სახელებით აღადგენენ, მაგრამ ორივე ამ სახელის რესტავრაცია საორჭოფოა.⁸⁷

დასადგენი რჩება პრინციპატისდროინდელი რომაული ფორტის და მისი შემოგარენის ზუსტი გეგმა.⁸⁸ თუმცა აღსანიშნავია,

⁸⁶ Plin. *NH* 6. 15; Ptol. *Geogr.* 5. 9. 2; Strabo, 11. 2. 16, p. 498.

⁸⁷ შემონახული ფოტოანაბეჭდები აღდგენისათვის ნაკლებად გამოსადეგია: Ростовцев (1907), 4; (1909), таб. 1. აქ წარმოდგენილი ტაბ. 13 სახით. შდრ. თავდაჯერებულად Воронов (1980), 79; Трапш (1969), 289; Ельницкий (1964), 136-40. უფრო ფრთხილია Леквинадзе (1969), 82-3, და მიუთითებს იმაზე, რომ სებასტოპოლისში მშენებლობის შესახებ არიანე თავის *Periplus*-ში არაფერს ამბობს.

⁸⁸ Леквинадзе (1969), 83, აჩვენებს, თუ რამდენად გაუთვითცნობიერებელნი ვართ. შედარებით ახალი ნაშრომი გვიანდელი ფენებით შემოიფარგლება: Гунба и Хрушкова (1990). ლ. ხრუშკოვამ მიმდინარე გათხრები ძველზე დამატადიერებინა, რისთვისაც მადლობას მოვასხენებ.

რომ მცირემასშტაბიანმა გათხრებმა მნიშვნელოვნად შეავსო ჩვენი ცოდნა ციხისა და მისი კონტექსტის შესახებ. გალავნის სანაპირო კედლის დასავლეთი მონაკვეთი აგებულია არა უადრეს ახ.წ. IV საუკუნისა.⁸⁹ გალავნის აღმოსავლეთი კედელი დასავლეთისას არ უსწორდება და უფრო ადრეა აგებული – II საუკუნის ბოლოხანებში, ან უფრო მოგვიანებით. ეს აღმოსავლეთი კედელი ზემოდან გადადის I-II საუკუნეების საქალაქო საცხოვრისზე, რომელიც მოიცავდა შემოდგომის ეზოს და ჭას. საცხოვრებელი სახლი სწორკუთხა ყოფილა, რიყის ქვით კირხსნარის დუღაბზე ნაგები: მასთან დაკავშირებულ ეზოში აღმოჩენილია შესანახი დანიშნულების თიხის ჭურჭლები და რიყის ქვის კორიზონტალური რიგებით ამოყვანილი მრგვალი ჭა. დაახლოებით ახ.წ. II საუკუნეში აქ საქალაქო დასახლება იყო, შესაძლოა, *vicus*, მაგრამ ჩვენი სხვა ლიტერატურული წყაროების მონაცემები უფრო ბუნებრივად გვაფარაუდებინებს, რომ ეს ძველი ქალაქის შემადგენელი ნაწილი იყო.⁹⁰

II საუკუნის შუახანების მომდევნო ფენებში წარმოდგენილი მასალის რაოდენობრივი მაჩვენებელი უკვე თავისთავად ითვლება იმის გამომხატველად, რომ სებასტოპოლისის საქალაქო დასახლება ამ დროიდან ერთგვარ რენესანსულ აღმავლობას განიცდიდა.⁹¹ ეს მოსაზრება სავსებით ეთანხმება ჰიპოთეზას იმის შესახებ, რომ რომაელთა პოზიციების განლაგებამ ამ ზღვისპირეთში მოწესრიგებული პირობები შექმნა ურბანული განვითარებისთვის და ამ განვითარების დამაჩქარებელი სიმდიდრეც შემოიტანა. პეგტინგერის ტაბულა, მთელი მისი პრობლემატურობის მიუხედავად, მიუთითებს სებასტოპოლისის მდგრად მნიშვნელობაზე, რაც დიოსკურიის საგულისხმო ტრადიციას ემყარებოდა რეგიონალურ სასაქონლო გაცვლაში: ამ დოკუმენტში სებასტოპოლისი აღნიშნულია არტაქსატადან მომავალი იმ მთავარი

⁸⁹ Трапш (1969), 303.

⁹⁰ ამ კომპლექსის თარიღზე აქ აღმოჩენილი მონეტები მიუთითებს. ჭის ზედაპირულ შრეში აღმოჩნდა ახ.წ. II საუკუნის მონეტა (არ არის განსაზღვრული, შესაძლოა ადრიანეს): ამის ქვეშ, წითელლაკიან დოქთან ერთად, *inter alia* აღმოჩნდა სინოპური ამფორების ფრაგმენტები, ტყავის ლანჩის ნაშთები და კიდევ ორი მონეტა, რომელთაგან ერთი ბოსფორში ახ.წ. I საუკუნის შუახანებშია მოჭრილი: Трапш (1969), 304-5.

⁹¹ Ibid. 291; Пугуридзе (1965) აღნიშნავს წითელლაკიანი კერამიკის სიმრავლეს II საუკუნიდან მოყოლებული: ამ კერამიკის ადგილობრივ წარმოებაზე იხ. Апакидзе и Лордкипანიძე (1963).

ტაბ. 13. „არიანეს“ წარწერა სოხუმიდან (ამჟამად დაკარგულია)

გზის ბოლოში, რომელიც ახალციხის მახლობლად მტკვარზე გადმოდიოდა და კოლხეთის დაბლობს ისე გადაკვეთდა, რომ ზღვის სანაპიროს მხოლოდ სეზასტოპოლისში მიაღწევდა.⁹²

დროის რომელიმე მონაკვეთში, II საუკუნის ბოლოსანების შემდეგ, თანამედროვე სოხუმის ჩრდილო-დასავლეთ სექტორში, ოდინეცში, აღნიშნული მიმართულებიდან ქალაქის მისადგომებთან გაბატონებულ სიმაღლეზე აშენდა კოშკი. მანამდე ამ ტერიტორიაზე ელინისტური პერიოდის სამაროვანი იყო. მონეტები და კერამიკა, რომელიც დიდად გამოადგა კოშკის დათარიღებას, იმაზე მიუთითებს, რომ ეს კოშკი ახ.წ. 175 წელზე უფრო ადრე ვერ აშენდებოდა და რომ მას V საუკუნემდე იყენებდნენ; IV სა-

⁹² კოლხეთის გავლის უფრო ადვილი საგზაო შესაძლებლობა ეჭვის ქვეშ უნდა აყენებდეს ამ აღწერილობის პირდაპირი მნიშვნელობით ინტერპრეტაციას, მაგრამ ლომოური (1958), 108-9, დამაჯერებლად უარყოფს თვალსაზრისს სეზასტოპოლისის ფასისთან გაიგივების შესახებ; შდრ. აგრეთვე Zuckerman (1991).

უკუნისთვის, როგორც ჩანს, საცხოვრებლის ფუნქციას ასრულებდა – გვიანდელ ფენებში ხელსაფქვავის ნატეხები და კვირისტავია აღმოჩენილი. იმის საფუძველზე, რომ მსგავსი საყოფაცხოვრებო ნივთები ქვედა ფენებში არ აღმოჩენილა, გაბატონებული მდებარეობის მხედველობაში მიღებით და ნაგებობის ხასიათიდან გამომდინარე, გამართლებული ჩანს მოსაზრება, რომ ეს კოშკი თავიდან მაინც სებასტოპოლისის თავდაცვის ავანპოსტს წარმოადგენდა.⁹³

ახ.წ. IV საუკუნეში, ან უფრო მოგვიანებით, როგორც ჩანს, საკუთრივ ფორტი განიცდოვდა ჩრდილოეთის მიმართულებით აგებული კედლით.⁹⁴ ამ კედელმა ჩაჭრა ქვედა ფენები ახ.წ. I საუკუნემდე, რა დროიდანაც მოცემული ტერიტორია უწყვეტად ჩანს ათვისებული. გამოვლენილი ფენების დათარიღებას ძალიან შეუწყო ხელი მკაფიოდ გამოსახულმა სტრატეგრაფიამ და ამ ფენებში აღმოჩენილმა მონეტებმა, კერამიკამ და მინის ნაწარმმა. ცალკეული საცხოვრებელი კომპლექსები არ გამოკვეთილა, მაგრამ მოხერხდა ღირებული ინფორმაციის მიღება იმდროინდელ სებასტოპოლისში მოხმარებული საკვების შესახებ. მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის და ცხვრის ძვლები ყველა ფენაში იყო წარმოდგენილი, თხისა კი მხოლოდ III საუკუნის ფენაში. როგორც ირკვევა, მნიშვნელოვანი მასაზრდოებელი წყარო ნადირობა უნდა ყოფილიყო: ტახის ძვლები ყველა ფენაშია გამოვლენილი, ხოლო ირმის ძვლების შემცველი ფენა IV ან V საუკუნით განისაზღვრება. თევზეულსაც მნიშვნელოვანი ადგილი სჭირია: კამბალა და ხამანწკა IV ან V საუკუნის ფენაშია დაფიქსირებული, ხოლო ანკესი III საუკუნის ფენაში აღმოჩნდა.⁹⁵ ამ საკვების მომხმარებელთა იდენტობა გაურკვეველი რჩება, მაგრამ ისინი სავარაუდოდ სებასტოპოლისის ქალაქის მოსახლეობას განეკუთვნებოდნენ. III საუკუნის ბოლოხანებისათვის ხანძრით გამოწვეული ნგრევის აშკარა ნიშნებია გამოვლენილი.⁹⁶

არიანეს მოწმობით, სებასტოპოლისის გარნიზონის შემადგენლობაში იყო კავადერია, რომელსაც მან გამოცდა მოუწყო.

⁹³ Леквинадзе (1969), 84, კოშკის გარეთა ზომებია 6.30 X 6.45 მ, კედლები 0.90 მ სისქისაა, კედლების შემორჩენილი სიმაღლე 1-2 მ აღწევს: შესაძლოა, კიდევ იყო ერთი კედელი, რომელიც კოშკის ჩრდილო-დასავლეთი კუთხიდან ჩრდილოეთისაკენ მიემართებოდა.

⁹⁴ Трапш (1969), 306-10. მასთან ერთად, ქვემოთ, გვ. 378-87.

⁹⁵ ცხენის ძვლები III-V საუკუნის ფენებში ჩნდება.

⁹⁶ III საუკუნის შემოსევებთან დაკავშირებით, იხ. ქვემოთ გვ. 378-80.

ტაბ. 14. აბაზგთა (?) ელიტის სამი წარმომადგენელი: მარცხნიდან მარჯვნივ: ნინასი, ვარნოხესი და თიეძანესი დაახლოებით ახ.წ. II ს. აღმოჩენილი სოხუმის მახლობლად

კავალერიის არსებობა გარკვეულწილად გარნიზონის როლზე მიუთითებს, რამდენადაც კავალერია განსაკუთრებით მომხდურთა წინააღმდეგ სამოქმედოდ არის გამოსადეგი იმით, რომ დიდ მანძილზე სწრაფი რეაგირების უნარით გამოირჩევა. არიანესდროინდელი ციხის გალავნის და დამცავი თხრილის დიდი ნაწილი ჯერ კიდევ აღმოსაჩენია. ადგილობრივ ტომს არიანე არაორაზროვნად მეგობრად აცხადებს: ესენი იყვნენ სანიგები, რომელთა მეფე სპადაგა თავისი სამეფო ადრიანესგან მიიღო.

არიანე სებასტოპოლისს ბოლო პუნქტად ასახელებს აღნიშნულ სანაპირო ზოლში განლაგებული რომაული პოზიციების მწკრივში.⁹⁷ მიუხედავად იმისა, რომ ქალაქი პიტიუნტი ბარბაროსულმა შემოტევამ სასტიკად დააზარალა, მისი ნავსადგურის, ჩინებული მიწისა და იმ უზარმაზარი ფიჭვის ხეების მიუხედავად, საიდანაც ამ ქალაქის სახელი წარმოდგება, ახ.წ. 132 წლისთვის იქ რომაელები ჯერ არ იდგნენ. როგორც ჩანს, რომი იქ ფორტის დაარსების საჭიროებას ვერ ხედავდა. ასეთი გადაწყვეტილების უმთავრესი ფაქტორი სპადაგა უნდა ყოფილიყო, მეფე, ვისი ტერიტორიაც სებასტოპოლისიდან პიტიუნტამდე

⁹⁷ *Periplus* 26.

ვრცელდებოდა. პიტიუნტის და სანიგების ქვეყნის ფარგლებს გარეთაც კი მეგობრულად განწყობილი ძიხების მეფე სტახემფაქსის სამფლობელო იყო.⁹⁸ თუმცა, როგორც მონეტების და მინის ნაკეთობათა აღმოჩენები გვიჩვენებს, რომაული ფორტი პიტიუნტში არიანეს ვიზიტიდან დაახლოებით ერთი ათეული წლის განმავლობაში დაარსდა სებასტოპოლისის ჩრდილოეთით 58 კმ მანძილზე ზღვის სანაპიროს გასწვრივ.⁹⁹ ფორტის მახლობლად, მის დასავლეთით, ბოლოსანებში წარმოებული დიდი სამარონის გათხრების შედეგად, გამოვლენილია II საუკუნის სამარხები, მაგრამ ისეთი არაფერი, ცხადად რომ უფრო ადრეულ თარიღზე მიუთითებდეს.¹⁰⁰ აგურებზე დატანილი დამღები იმაზე მიუთითებს, რომ აქ გარნიზონი *legio XV Apollinaris* ვექსილაციით იყო ჩაყენებული: ადრიანეს იმპერატორად მოსვლის შემდეგ, ეს ლეგიონი ტრაპეზუნტის სამხრეთით პონტოს მთების გადაღმა სატალაში იდგა.¹⁰¹ სპადაგა და სტახემფაქსი აღარ ჩანან: ამ დროისთვის, შესაძლოა, ერთ-ერთ მათგანი ან ორივე გარდაცვლილი იყო.

პიტიუნტი ფორტისთვის საუკეთესო ადგილი იყო. ბიჭვინტის კონცხის ვრცელი ნაყოფიერი ვაკე იდეალური მდებარეობით გამოირჩეოდა: საუცხოო ხის მასალა და იოლად დასამუშავებელი ქვა ადვილი ხელმისაწვდომი იყო, და არც ნიადაგი იყო სებასტოპოლისის ნიადაგზე უფრო ტენიანი. ფორტის ტერიტორიაზე შემორჩენილი მუხის ხის ნაშთები ამ მაგარი მასალის გამოყენებაზე მიუთითებს, მაგრამ იმ დამაჯერებელი მოსაზრების დამადასტურებელი მტკიცებულებანი, რომ პიტიუნტის ფორტის თავდაცვითი ნაგებობები თავდაპირველად ხისა იყო, ჯერ კიდევ არასაკმარისია.¹⁰² პიტიუნტის უკან და უშუალოდ მის დასავლეთით გამავალი ბზიფის ხეობა შორს მიემართებოდა მაღალი მთებისკენ, სადაც კავკასიონის მთავარი ქედის გადალახვა შეუძლებოდა. სებასტოპოლისთან დაკავშირება, საზღვაო გზის გარდა, სახმელეთო გზითაც შეუძლებოდა, რადგან ზღვისპირა ზო-

⁹⁸ *Periplus* 18. სახელწოდების წარმოქმნასთან დაკავშირებით, იხ. Меликишвили (1988), 59. პიტიუნტი შავ ზღვაზე „უშორესი პუნქტის“ – დიოსკურიის იქით მდებარეობდა: იხ. ზემოთ, შენიშვნა 26.

⁹⁹ Speidel and Todua (1988), ავტორების მტკიცებით, ფრაგმენტული სახელი ქვაზე ფორტიდან აღნიშნავს კონსულობის თარიღს, ახ.წ. 152 წ.

¹⁰⁰ G. Lordkipanidze (1991a).

¹⁰¹ Кигурадзе, Лордкипанидзе и Тодуа (1987).

¹⁰² Ibid. 91.

ლი, აქა-იქ ბორცვებს თუ არ ჩავთვლით, თითქმის ვაკეა. ამ რეგიონისთვის უჩვეულოა, რომ ფორტი, როგორც ჩანს, ზღვიდან გარკვეულ მანძილზე იყო აღმართული, რაც, ცხადია, ხმელეთზე გადაადგილების საჭიროებას ქმნიდა. თუმცა, როგორც გვაცნობებენ, პიტიუნტს ღუზასადგომი ჰქონდა.¹⁰³ ამ აშკარა წინააღმდეგობას თავისი ახსნა მაინც ეძებნება: არსებობს მოსაზრება, რომ ანტიკურ ხანაში ფორტი ზღვასთან არხით იყო დაკავშირებული და ამ პატარა უბის ბოლოს ნავმისადგომი უშუალოდ ფორტზე იყო მიშენებული. აეროფოტოგადაღების შედეგად გამოვლენილია ჩანართი ლაქები, რომლებიც ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს. გარდა ამისა, სათანადო ადგილზე გარღვეული ჩანს vicus-ის კედელი, რაც, შესაძლოა, ასეთი არხის საჭიროებას პასუხობდა.¹⁰⁴

განადგურებული ქალაქ პიტიუნტის ადგილმდებარეობა ჯერ-ჯერობით დადგენილი არ არის, მაგრამ საგულებელია ღძააში, პიტიუნტის ფორტის აღმოსავლეთით 5 კმ მანძილზე ზღვის ნაპირის გაყოფებით.¹⁰⁵ ეს ფრიად საგულისხმო მნიშვნელობის ქალაქი უნდა ყოფილიყო – სტრაბონი მას მოიხსენიებს როგორც „დიდ პიტიუნტს“.¹⁰⁶ ფორტის დაარსებამდე ამ ტერიტორიაზე კი საქალაქო დასახლების არანაირი ნიშნები არ ვლინდება. პტოლემეოსი არაფერს ამბობს იმის შესახებ, რომ აქ II საუკუნეში ქალაქი არსებობდა, III საუკუნის პიტიუნტი კი მოიხსენიება არა როგორც ქალაქი, არამედ როგორც ფორტი (*φορτίον*). როგორც ჩანს, იმ პერიოდის პიტიუნტის მთავარი სასიცოცხლო ცენტრი ფორტი უნდა ყოფილიყო და ნებისმიერი საქალაქო დასახლება ამ ფორტზე იქნებოდა ორიენტირებული.¹⁰⁷

სამშენებლო ეტაპების მრავალრიცხოვნების, დაუმთავრებელი გათხრების და კარგად ნაცნობი გრუნტული წყლების პრობლემის გამო, პიტიუნტის ადრეული ფენების არქეოლოგიური კვლევის შედეგები მხოლოდ და მხოლოდ წინასწარულია. II საუკუნის ფორტი, როგორც ჩანს, დაახლოებით 2,4 ჰექტარის მო-

¹⁰³ Zos. 1. 32; შდრ. Arrian, *Periplus* 18.

¹⁰⁴ გ. ლორთქიფანიძე (1991), 74-81, აღიარებს რთული პირობებისა და აღჭურვილობის ნაკლებობით გამოწვეულ გაურკვევლობას. არსებობს ალტერნატივა, რომ ნავსადგური უბრალოდ ფორტიდან გარკვეულ მანძილზე მდებარეობდა.

¹⁰⁵ Plin. *NH* 6. 16; სიტუაციური გეგმისთვის იხ. G. Lordkipanidze (1991a), 4.

¹⁰⁶ Strabo, 11. 2. 14, p. 496.

¹⁰⁷ იხ. გვ. 378-80.

ცველ სწორკუთხედს (140 X 170 მ) წარმოადგენდა. III საუკუნის დასასრულისათვის ციხეს მნიშვნელოვანი ცვლილება განუცდია – მან მოიცვა აღმოსავლეთის კედელში არსებული გარედან მომრგვალებული, ხოლო შიგნიდან სწორკუთხა მოყვანილობის კარიბჭე. გათხრილია II-III საუკუნეებში გავრცელებული ტიპის მეთაურის რეზიდენცია. IV საუკუნეში ფორტს საგულისხმო რეკონსტრუქცია ჩაუტარდა. იმდროინდელი გალავანი უკვე მრავალრიცხოვანი კოშკებითაა აღჭურვილი,¹⁰⁸ რაც, უცვლელად დატოვებული აღმოსავლეთის კედლის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ადრინდელ გალავანს არ გააჩნდა.

III საუკუნის ფორტის აღმოსავლეთი კედელი ხელუხლებლად იმის გამო შემორჩა, რომ იგი გაუქმებული აღმოჩნდა, როდესაც გალავანი აღმოსავლეთის მიმართულებით გაფართოვდა და თითქმის ნახევარსფეროსებრი მოხაზულობის ტერიტორია საფორტიფიკაციო სისტემის ახალი პერიმეტრის შიგნით მოექცა. ამ გაფართოების შედეგად, ფორტის ტერიტორია III საუკუნის მთლიან ფართობთან შედარებით ნახევარზე მეტად გაიზარდა. არსებული მოსაზრების თანახმად, შემოერთებამ *vicus*-ი თავდაცვის პერიმეტრის ფარგლებში მოაქცია: არიანეს თხრილიც ფასისთან ხომ მსგავს ღონისძიებაზე მიუთითებს. ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს შემოერთებული ტერიტორიის ნახევარსფეროსებრი მოხაზულობა, რაც უჩვეულოა იმ თვალსაზრისით, რომ აქაური ვაკე ადგილის რელიეფით არ არის ნაკარნახევი და ამდენად, სავსებით შესაძლებელია, რომ ზემოთ აღნიშნული შემშვები ყურის ირგვლივ წარმოქმნილ, უკვე არსებულ ნაგებობათა კომპლექსის შესათავსებლად ყოფილიყო განსაზღვრული. ამასთან, აღმოსავლეთი კედლის მთელი IV საუკუნის განმავლობაში შემონახვის ფაქტი ძველ ფორტსა და ახალ შემონაერთს შორის არსებული გახანგრძლივებული გამიჯნულობის მაჩვენებელია. ასეთი კედელი ხომ იმდენად ხელის შემშლელი უნდა ყოფილიყო მოძრაობისათვის, რომ უთუოდ დაშლიდნენ (ქვებს კი ხელმეორედ გამოიყენებდნენ), მას რომ თავისი ფუნქცია დაეკარგა. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ არსებობდა ფორტისა და ახლად შემოერთებული ტერიტორიების ერთმანეთისაგან გამოყოფის გარკვეული საჭიროება.¹⁰⁹

¹⁰⁸ ერთ-ერთი მათგანი მაინც, როგორც ჩანს, ბალისტიანი ყოფილა: G. Lordkipanidze and Braund (1991).

¹⁰⁹ ლეგიონური ვექსილაცია, რომელიც აქ ახ.წ. III საუკუნემდე მაინც იყო დასაღვურებული, ახ.წ. V საუკუნის დასაწყისისთვის შეცვლილია საკავა-

ისევე, როგორც სებასტოპოლისს, პიტიუნტსაც, სულ ცოტა ერთი ავანპოსტი მაინც გააჩნდა. ეს ნაგებობა მდებარეობდა ფორტიდან ჩრდილოეთით და დასავლეთით 3 კმ მანძილზე, ინკიტის ტბის ნაპირზე, რომელიც წარსულში ლაგუნა უნდა ყოფილიყო.¹¹⁰ ნაწილობრივი გათხრების შედეგად გამოვლენილია მრგვალი კოშკი მასთან დაკავშირებული კედლის მცირე მონაკვეთით და განსაზღვრულია ფუნქციონირების თარიღი ახ.წ. III საუკუნიდან (ან ცოტა უფრო ადრეც) ახ.წ. VI საუკუნემდე.¹¹¹ ამ ძეგლის პიტიუნტის ფორტთან კავშირის დამადასტურებელია III ან IV საუკუნის კონტექსტში აღმოჩენილი დამდიანი აგურის ნაწილი ასოებით LEG, რაც უდავოდ *legio XV Apollinaris*-ის კიდევ ერთ დამდას წარმოადგენს. კარგად შერჩეული მდებარეობით ეს ავანპოსტი ზედამხედველობას უწევდა პიტიუნტში მდებარე ფორტის დასავლეთ მისადგომებს ბზიფის ქვემოწელის მიდამოებიდან: ინკიტის ტბასთან ერთად, იგი მნიშვნელოვნად აფერხებდა ნებისმიერ მოძრაობას ამ მიმართულებით და საკუთრივ ტბასაც აკონტროლებდა.¹¹²

აქაც და საერთოდ მთელ შავიზღვისპირეთში ქალაქისა და ფორტის ურთიერთკავშირის დამადასტურებელი მონაცემები მნიშვნელოვანწილად იმპრესიონისტულია და შექმნილ შთაბეჭდილებას ემყარება, მაგრამ ეს შთაბეჭდილება სიცხადით და თანმიმდევრობით გამოირჩევა. ზღვის სანაპირო ზოლში რომაული ფორტების გაჩენა და დამკვიდრება, როგორც ჩანს, იმ საშინაო და საგარეო რყევებმა გამოიწვია, ძველთაძველი ქალაქები რომ გადაშენების გზაზე დააყენა და გადარჩენილ საზოგადოებრივ გაერთიანებებსაც ამითვე ეშუქებოდა. შესაბამისად, მოცემული რეგიონის ფორტებსა და საზოგადოებრივ გაერთიანებებს შორის კავშირების ჩამოყალიბება განვითარების არც ე.წ. „აღმოსავლური მოდელის“ და არც დასავლური მოდელის მიხედვით არ უნდა წარმართულიყო: აღმოსავლურ მოდელს იმიტომ არ შესაბამებოდა, რომ საქალაქო დასახლება უკიდურესად დამცრო-

ლერიო შენაერთით *ala I Felix Theodosiana*. გარნიზონის შეცვლას და ახალი კავალერიის განსაკუთრებულ მოთხოვნებს ფორტიფიკაციების რეკონსტრუქციისა და გაფართოების გადაწყვეტილების მიღება შეიძლება გამოეწვიოს *vicus*-ის შესაფარებელი და შესაძლოა, ცხენების დასაბინავებელი ადგილის გათვალისწინებითაც; ცხენების სადგომებთან დაკავშირებით, იხ. Wells (1977). შდრ. ზოგადად, Sommer (1988).

¹¹⁰ Gamkrelidze (1990a), 11. შდრ. G. Lordkipanidze (1991a).

¹¹¹ Леквинадзе (1969), 87, ვარაუდობს, რომ ეს „გრძელი კედლის“ მონაკვეთია.

¹¹² დიდი პიტიუნტი, I, 59-61.

ბილ მდგომარეობაში იმყოფებოდა ჯერ კიდევ ფორტების დაარსებამდე; დასავლურ მოდელს კი იმიტომ არ ემსგავსებოდა, რომ შეჭირვების მიუხედავად, სულთმობრძავი ქალაქები მაინც უზრუნველყოფდნენ ადგილსამყოფელით ფორტებს, თუნდაც როგორც განკერძოებულ ობიექტებს.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაულ სამხედრო ძალებს, ადგილობრივ მეფეებსა და სხვადასხვა საზოგადოებრივ გაერთიანებას შორის ურთიერთობათა ჩამოყალიბება და ორგანიზება კაპადოკიის გამგებლის საქმე იყო.¹¹³ მაგრამ კაპადოკია ერთობ დიდი და რთული პროვინცია იყო: არიანეს *პერიპლუსის* მარტოოდენ არსებობა უკვე იმაზე მიუთითებს, რომ ამ პროვინციის მმართველებს ძვირად რომ გამოენახათ დრო ან მოეწადინებინათ, რომ არიანეს მაგალითისთვის მიეხადათ და თავიანთი სამეურვეო ტერიტორიები შემოეცლოთ. გარდა ამისა, პოლემონ II-ის ძველი სამეფო პონტუს პოლემონიაკუსის სახელწოდებით კაპადოკიის შემადგენლობაშიც კი გარკვეულწილად თავის ძველ, ინდივიდუალურ იდენტობას ინარჩუნებდა.¹¹⁴ ამიტომ გასაკვირი არც არის, რომ რომს ამ რეგიონზე საგანგებო ზედამხედველობის გასაწევად თანამდებობის პირი დაენიშნა.

ისე როგორც სანების პრობლემა არიანესთვის, რაც მისივე ნათქვამიდან ჩანს, მეკობრეობისა და გადასახადების პრობლემა უმთავრესი საზრუნავი უნდა ყოფილიყო ვინმე მ. ვალერიუს მაქსიმიანუსისთვის, რომლის კარიერის შესახებ გვამცნობს დაახლოებით ახ.წ. II საუკუნის დასასრულის ნაკვეთი წარწერა აფრიკიდან. თავისი კარიერის დიდი ნაწილი მას ყაჩაღობასთან ბრძოლისა და მომარაგების გზების უზრუნველყოფისთვის მოუწოდებია. კარიერის დასაწყისში მას ძალზე სპეციფიკური თანამდებობა სჭერია: *praepositus orae gentium Ponti Polemoniani*.¹¹⁵

მაქსიმიანუსის თანამდებობას, ჩვეულებრივ, განიხილავენ, როგორც საგანგებო დანიშნულებას, რომელიც უკავშირდება ლუციუს ვერუსის აქტიურ სვლას კიდევ უფრო სამხრეთისაკენ და შავიზღვისპირეთის უკიდურეს სამხრეთში მომარაგებისთვის

¹¹³ Леквинадзе (1969), 88-9, ზოგადად მსჯელობს პიტიუნტის ჩრდილოეთით ზღვისპირა ზოლში ფორტების არსებობის შესაძლებლობაზე, მაგრამ ეს მეტად საორჭოფოა.

¹¹⁴ Syme (1977).

¹¹⁵ Pflaum (1955); AE (1956), 124. ამ თანამდებობას ზუსტი პარალელი არ ეძებნება, მაგრამ პფლაუმს მოყავს სხვა მსგავსი თანამდებობრივი მდგომარეობა, კერძოდ, *praefectus orae maritimae*.

საჭირო გზების უზრუნველყოფას, თუმცა წარწერაში ამდენი რამ ნათქვამი არ არის. გზა, რომელიც შავი ზღვიდან ტრაპეზუნტის გავლით კიდევ უფრო სამხრეთით განლაგებული რომაული სამხედრო ძალებისკენ მიემართებოდა, ძნელად სავალი იყო, მაგრამ ამ გზას იყენებდნენ და მას საგულისხმო მნიშვნელობაც ჰქონდა, ყოველ შემთხვევაში, ნერონის ზეობაში. როგორც აქა-იქ გაბნეული ინფორმაციული ნაწყვეტები გვიჩვენებს, სახელმწიფო სუბსიდიაზე მყოფი არმია სატრანსპორტო ღირებულების საბაზრო წესებით თითქოს არ იზღუდებოდა.¹¹⁶ დასაწინაა, რომ ჩვენი წყაროები არაფერს გვუბნებიან, რა ტვირთები მიემართებოდა ტრაპეზუნტის გავლით, ან საიდან.

მაქსიმიანუსის თანამდებობის სახელწოდება კიდევ ერთი გამოხატულებაა იმისა, რომ რომის მოქმედებების არც შავი ზღვის აღმოსავლეთ რეგიონში არსებითად ზღვისპირეთით შემოიფარგლებოდა და უფრო შიდა მხარეებში შეღწევის სუსტი ნიშნები ჩანს. რომაული საქონელი, რასაკვირველია, პოულობდა თავის გზას კოლხეთის შიდა რაიონებში და მის მიღმა, მაგრამ I საუკუნიდან IV საუკუნის დასაწყისამდე დასავლეთ საქართველოს სანაპირო ზოლის მიღმა არქეოლოგიური აღმოჩენების განსაცვიფრებელი ნაკლებობა აღინიშნება – არც რომაული ძეგლები ჩანს და არც ადგილობრივი. რომაული ფორტები სანაპიროზე იყო განლაგებული. სანაპიროზევე მდებარეობდა რომის მიმართ მეგობრულად განწყობილ მეფეთა ზოგიერთი სასახლეც. ახ.წ. I საუკუნიდან კოლხეთის დაბლობის შიდა მხარე ადგილზე ფეხმოკიდებული მოსახლეობის მწვავე ნაკლებობით ხასიათდება და ასეთმა ვითარებამ საკმაოდ დიდხანს გასტანა. რომის ინტერესები კი ნამდვილად ზღვისპირეთს არ სცილდებოდა და როგორც ჩანს, შავ ზღვაზე კონტროლისა და იქიდან მცირე აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის მისადგომების დაცვას ემსახურებოდა. ავანტიურისტული სვლა კოლხეთის მთიანეთისა და კავკასიონისკენ დიდი სარგებლობის მომტანი არ იყო და ეს მხარეები, როგორც ჩანს, საკუთარი ბედის ანაბარად იყვნენ მიტოვებული. ამ ადრინდელი სტრატეგიის სიბრძნე და ზღვისპირეთიდან ქვეყნის სიღრმეში შეღწევის პრაქტიკული სირთულე მოგვიანებით დადასტურდა, როდესაც ბიზანტია შიდა მხარეებზე ზეწოლის ცდებს მიმართავდა.

¹¹⁶ Tac. Ann. 13. 39; Mitchell (1976).

გაცილებით უფრო მეტი უწყვეტობით ხასიათდება იბერიის მომიჯნავე აღმოსავლეთ კოლხეთის მხარე. დასახლება აგრძელებდა არსებობას შორაპნის მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქის ტერიტორიაზე, სადაც შავი ზღვის სანაპიროდან იბერიისკენ მიმავალი სამდინარო ნავიგაციის დასასრული იყო. თუმცა აქ სამოსახლო ტერიტორიის განვრცობის მასშტაბების გამოვლენა შეუძლებელი ჩანს ამჟამად ნაკრძალად გამოცხადებული შუა საუკუნეების ძეგლის დაუზიანებლად.¹¹⁷

იმდრონდელ აღმოსავლეთ კოლხეთზე ასევე გარკვეულ წარმოდგენას გვაძლევს კლდეეთში გათხრილი ექვსი სამარხი, დაახლოებით 3 კმ დასავლეთით უფრო მდიდრული არასათანადოდ დოკუმენტირებული ბორის სამარხებიდან და 7 კმ მანძილზე ზესტაფონიდან სამხრეთით.¹¹⁸ ყველა ორმოსამარხი ინჰუმაციურია, გვერდზე მოხრილ მდგომარეობაში დაკრძალული მიცვალებულით. ადამიანთა სამარხებს შორის გამოვლენილია ცხოველთა ნაშთების შემცველი ორმოსამარხები, ერთ შემთხვევაში (სამარხი №6) ეს იყო ადამიანის სამარხის თანმხლები ორმო, რომელშიც დაკრძალული იყო ცხენი მის ფეხებს შორის მოქცეული ძაღლით. როგორც ვიცით, ადამიანის სამარხთან ცხენის დამარხვა ამ რეგიონში ძველთაგანვე იყო მიღებული. აღნიშნული დაკრძალვის წესი პრინციპატის დროსაც ძალაში რჩებოდა და არა მარტო კლდეეთშია დამოწმებული, არამედ აგრეთვე ენგურის ქვემოწელზე, თავილონში და ბორშიც.¹¹⁹

კლდეეთის სამაროვანზე აღმოჩენილი მონეტების მიხედვით, თარიღი ახ.წ. II საუკუნის შუა წლებით ან ბოლოხანებით განისაზღვრება.¹²⁰ კლდეეთში აღმოჩენილ ნივთებს, განსაკუთრებით, სამკაულს, პარალელები ეძებნება კოლხეთის ზღვისპირეთში, მაგალითად, თავილონში, ენგურის ქვემოწელზე, ურეკსა და გონი-

¹¹⁷ სარაპანის, სარაპანა: იხ. ზემოთ, გვ. 59-60. Japaridze (1990). აქ ჩატარებული კვლევის შემაჯამებელი ნაშრომი, რომელშიც აღნიშნული ძეგლი პტოლემეაიოსის სარაკესთან არის გაიგივებული: *Geogr.* 5. 9. 6.

¹¹⁸ ბოროთან დაკავშირებით იხ. Придик (1914); კლდეეთი: ლომთათიძე (1957); შდრ. ჯაფარიძე (1984), ღირებული ინფორმაციით ღიას სამარხების შესახებ.

¹¹⁹ Амиранашвили (1935), 67. Придик (1914).

¹²⁰ სამარხებში აღმოჩენილია აგრეთვე მრავალი სხვადასხვა საომარი და რამდენიმე სამეურნეო იარაღი. ეს ინვენტარი ზოგადად შეესაბამება აღნიშნულ თარიღს: ახ.წ. IV საუკუნემდე კოლხეთის სამარხებში იარაღი იშვიათად გვხვდება: ჯაფარიძე (1984), 30.

ოში.¹²¹ საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ოქროს აგრაფი (შესაკრავი), რომელშიც ჩასმულია პორტრეტული გემა: გრძელწვერიანი მამაკაცის თავი ჩალმისებური თავსაბურავით გრძელი ხვეული თმის ზემოდან ადგილობრივ დიდებულს უნდა განასახიერებდეს (ტაბ. 15).¹²²

ტაბ. 15. ლაზი დიდგვაროვანის (?) თავი. ოქროს ბუდეში ჩასმული ამეთევისტო (კლდეეთი)

II საუკუნის განმავლობაში რომაელები უფრო აქტიურად ჩაებნენ იმ რეგიონის საქმეებში, სადაც თავიდანვე მოიკიდეს ფეხი. მათი მთავარი მიზანი იყო ზღვისპირეთის უსაფრთხოების დაცვა, ფორტებით იქნებოდა ეს თუ მეგობარი მეფეების დახმარება.

¹²¹ Амиранашвили (1935).

¹²² ლომთათიძე (1957), 28-30, ანალოგებს უძებნის სხვა გემებთან, განსაკუთრებით არმაზისხევიდან, მაგრამ კლდეეთისა და არმაზისხევის ნიმუშები დეტალებით ერთმანეთისგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება: იხ. ოთ. ლორთქიფანიძე, მიქელაძე და ხახუტაიშვილი (1980), 71.

რებით, რომელთაც თავადაც მხარდაჭერით პასუხობდნენ. არიანეს მიერ განხორციელებული 132 წლის საინსპექციო ტური ამ ზღვისპირეთთან დაკავშირებული საზრუნავით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული და ამას რომის ახალი ინტერვენცია მოჰყვა, სახელდობრ, პიტუნტში. რომის ხელისუფლების რეაგირების უნარის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ეს ინტერვენცია, შესაძლოა, საპასუხო რეაქციას წარმოადგენდა ადგილობრივად განვითარებულ მოვლენებზე, და კერძოდ, ზღვისპირეთში მოსალოდნელი დესტაბილიზაციის თავიდან აცილების მიზნით განხორციელდა. საკუთრივ, მარკუსის მმართველობის დროს, რომის მხრივ ტრაპეზუნტის სამხრეთით საომარ კამპანიებში ჩაბმული ძალების მომარაგების საჭიროება მთლიანად ამ რეგიონის უსაფრთხოების გარანტირების დამატებითი მიზეზი გახდა.

ზღვისპირეთიდან დაშორებული შიდა ქვეყანა რომაელთაგან მხარდაჭერილი ღაზების მზარდ ძალებს იყო მინდობილი. ღაზები და მათგან ჩრდილოეთით და დასავლეთით მოსახლე აფსილები და აბაზგები მთის უღელტეხილებით ჩრდილოეთიდან შავ ზღვამდე შემოდგომულ თავდამსხმელთა შემაკავებელ პირველ ხაზს ქმნიდნენ, ზღვისპირა ზოლი კი თავის მოკავშირეთა დასახმარებლად მზადყოფი რომაული ციხესიმაგრეების ხელთ იყო. ღაზების ძალაუფლების ჩამოყალიბების პროცესი ნელა მიმდინარეობდა. არასტაბილური ვითარება სუფევდა, თუმცა, სეპტიმიუს სევერუსის ლაშქრობამდე, კოლხეთში ამ მხრივ ერთგვარი გაუმჯობესება აღინიშნებოდა: რომის მორიგ სამოქალაქო ომს შეეძლო მხოლოდ შეეფერხებინა ამ რეგიონში რომაული ძალაუფლების განმტკიცება რომის მოკავშირეებზე და მათივე საშუალებით.¹²³

¹²³ Syncellus, 435. 18 Mosshammer. ნიკერთან ომის შესახებ, იხ. Birley (1971), 172-88.

იბერია პრინციპების მმართველობის დროს

ახ.წ. I საუკუნის დასაწყისში იბერია თვალში საცემი კეთილდღეობით გამოირჩეოდა: „მართლაც, იბერია მეტწილად კარგად არის დასახლებული ქალაქებითაც და დაბებითაც, ისე რომ იქ არის კრამიტისანი სახურავები, სახლები არქიტექტურულად მოწოდებული, ბაზრები და სხვა საზოგადო [დაწესებულებანი].“¹ სტრაბონი აღფრთოვანებით აღწერს თავის თანადროულ იბერიას. ლაზათიანი ნაგებობები, საზოგადოებრივი თუ კერძო, ბერძნულ-რომაული კრიტერიუმებით ცივილიზაციის და კულტურული განვითარების ერთ-ერთ მაჩვენებლად ითვლებოდა. ამ კრიტერიუმების მიხედვით, იბერია მაღალ შეფასებას იმსახურებდა.²

ის, რასაც სტრაბონი აღნიშნავს, არქეოლოგიურადაც დადასტურებულია. პრინციპატის მმართველობის პერიოდში იბერია მჭიდროდ იყო დასახლებული, უპირატესად, მტკვრის დინების გაყოლებით და განსაკუთრებით, მტკვართან სხვა მდინარეების შესართავებთან. სამარხეული მასალები იმაზე მიუთითებს, რომ ახ.წ. I საუკუნიდან მტკვრისა და არაგვის შესართავთან მდებარე იბერიის დედაქალაქ მცხეთის მოსახლეობა განუხრელად იზრდებოდა.³ ამ მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი კეთილდღეობის დამახასიათებელი სამშენისებით სარგებლობდა. არა უგვიანეს ძვ.წ. III საუკუნისა, იბერიაში სახლები კრამიტით იყო

¹ Strabo, 11. 3. 1, p. 499, [ქართ. თარგმ.: თ. ყაუხჩიშვილი, სტრაბონის გეოგრაფია, თბილისი, 1957, გვ. 127], რასთან დაკავშირებითაც *Quellenforschung* (გერმ.: წყაროთმცოდნეობა, მთარგ.) ზედმეტობაში გადადის: მაგ. Болтунова (1947) და О. Лордкипанидзе (1983), 201-3, ამტკიცებენ, რომ სტრაბონის აღწერილობა თავიდან ბოლომდე მითრიდატეს ომების დროინდელი ადრეული წყაროებიდანაა გადმოღებული. სტრაბონი უდავოდ სარგებლობდა მის მიერ მოყვანილი ადრეული ავტორების ცნობებით, მაგრამ იმ აღწერილობის დაძველება, რომელსაც იგი გვაწვდის როგორც თავისდროინდელს, გაუმართლებელი ჩანს.

² ასეთი კრიტერიუმების შესახებ, იხ. Reynolds (1988); Van der Vliet (1984), 68; Thollard (1987).

³ Апакидзе (1968), 239.

გადახურული.⁴ სტრაბონის მიერ აღწერილი კრამიტის სახურავებით პრინციპატადე კარგა ხნით ადრე შეეძლოთ თავის მოწონება საცხოვრებელ სახლებს დედაქალაქიდან მოშორებითაც, მაგალითად, ციხია-გორაზე, რომელიც მტკერის ნაპირზე მდებარეობს 40-ოდე კმ მანძილზე თანამედროვე თბილისის დასავლეთით.⁵ საკუთრივ მცხეთასა და მის შემოგარენში დამოწმებულია ელინისტური პერიოდის დიდებულებით გამორჩეული ისეთი ძეგლები, როგორიცაა სვეტებიან დარბაზად წოდებული ნაგებობა ბაგინეთში, დიდი მცხეთის ტერიტორიაზე. იქვე იყო აგრეთვე რომაულის მსგავსი აბანოები, რომლებიც, შესაძლოა, რომის იმპერიასთან უშუალო კონტაქტებიდან მიღებული შთაგონებით ან იქნებ რომაელ ოსტატთა მიერაც კი იყო აშენებული.⁶

ძველი მცხეთის არქეოლოგიურ ძეგლებს შორის წამყვანი მდგომარეობით გამოირჩევა ორი სამაროვანი, საიდანაც მომდინარეობს ჩვენი ინფორმაციის უდიდესი ნაწილი ქალაქის საზოგადოების შესახებ: ელიტარული სამარხები არმაზისხევის მიმდებარე ტერიტორიაზე და სამთავროს დიდი სამაროვანი(-ები). არმაზისხევის ძარცვას გადარჩენილი ექვსი სამარხიდანაა მიღებული ძირითადად ჩვენი ცოდნა იბერიის ელიტის შესახებ ადრინეს მეფობის პერიოდიდან ახ.წ. III საუკუნის ჩათვლით.⁷ ამ მცირერიცხოვანი სამარხების ინფორმაციულობას მნიშვნელოვნად ამდიდრებს წარწერები გვიანდელი სამარხის შემადგენელ ქვის ორ ფილაზე, რომელთაგან ერთი სერაფიტის ორენოვანი ეპიტაფიაა, ხოლო მეორე, მხოლოდ ნაწილობრივად თარგმნილი, ედიქტს (ბრძანებულებას) უნდა წარმოადგენდეს.⁸ არმაზისხევაში აღმოჩენილი აგრეთვე მნიშვნელოვან ნაგებობათა მთელი კომპლექსი. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ახ.წ. I-II საუკუნეებში აგებული რომაული სტილის ხუთგანყოფილებიანი აბანო. ნაგე-

⁴ Ibid. 101.

⁵ Цкитишвили (1977), 88-9, კომპლექსი, რომელიც ძვ.წ. III საუკუნეში დაინგრა. პრინციპატის პერიოდისთვის იხ. კარსნისხევის ნამოსახლარი: *მცხეთა II*. ზოგადად, იხ. Апакидзе (1968) 70-99; Дзnelადze (1991); შდრ. Нариманашвили (1991) იბერიულ კერამიკაზე.

⁶ Апакидзе (1968), 60 сл., და ქვემოთ მოხსენიებული „ფლავიუსების“ სამშენებლო წარწერის შესახებ.

⁷ №№1, 2, 3, 6, 7, 9: *მცხეთა I*, შეიცავს დეტალურ ინფორმაციას.

⁸ სამარხი №4; წარწერასთან დაკავშირებით, იხ. ქვემოთ.

ბობათა აღნიშნული კომპლექსი შორიხლოს დაკრძალულთა რეზიდენციად ითვლება.⁹

უფრო ადრეული ელიტარული სამარხები არმაზისხევში მნიშვნელოვანი ზომის ორგანოფილებიან მავზოლეუმში მოთავსებული ქვის სარკოფაგებითაა წარმოდგენილი.¹⁰ სამარხი №1 პიტიახში ასპავრუკისის განსასვენებელი უნდა იყოს, რადგან მის საბეჭდავ ბეჭედს შეიცავს.¹¹ №2 სამარხიც პიტიახშია უნდა იყოს, რაზეც მიუთითებს ვერცხლის ფიალა, ნაჩუქარი არდამირ I პიტიახშის მიერ იბერი პიტიახშისთვის, რომელსაც შეიძლება პაპაკი ერქვას. იმავე პერიოდისაა ბაგინეთში, არმაზციხის ძირში აღმოჩენილი მავზოლეუმი, რომელიც ასევე ორსენაკიანი უნდა ყოფილიყო. ამ სამარხის ზუსტი თარიღის დადგენა ჭირს, ვინაიდან გაძარცვულია, მაგრამ ალბათ უფრო III საუკუნის დასაწყისის განეკუთვნება.¹²

ბაგინეთშივე აღმოჩენილი, ზოგადად თანადროული, ძარცვას გადარჩენილი სარკოფაგი შეიცავდა მონეტებს, რომელთა მიხედვით ახ.წ. 141 წელი დადგენილია როგორც *terminus post quem*.¹³ აქ წარმოდგენილ მრავალრიცხოვან ვერცხლის ნაკეთობათა შორისაა კოვზი არმაზული წარწერით, რომელიც ცდისეულად წაკითხულია, როგორც „ძევახ უფალი“. აქვეა კიდევ ექვსი ნივთი ჯერჯერობით გაუშიფრავი არმაზული წარწერებით.¹⁴ აღნიშნულ სარკოფაგთან დაკავშირებული ნაგებობანი, რომელთა რიცხვში

⁹ Апакидзе (1968), 54-60; აბანოს რეკონსტრუქციისათვის იხ. *მცხეთა*, IX, 160-7.

¹⁰ სამარხები №№1 და 2; წინა სენაკის ფართობია 18², სარკოფაგებიანი მთავარი სენაკისა – 38 მ². გეგმისთვის იხ. Апакидзе (1968), 130.

¹¹ მსგავსი საბეჭდავისთვის ზღუდრიდან, რომელზეც აღბეჭდილი უნდა იყოს სახელი გელიუსი ბერძნული ასოებით, იხ. ჯავახიშვილი და ნემსაძე (1982), 146-7, ტაბ. 10. 2. *პიტიახშის* ტიტულის შესახებ. იხ. ქვემოთ, შენიშვნა 49.

¹² წინა სენაკის ფართობია 5,4 მ², მთავარი სენაკისა – 7,4 მ²; თარიღთან დაკავშირებით, იხ. Апакидзе (1968), 145-9; შდრ. ციციშვილი (1950), რომელიც უპირატესობას II საუკუნეს ანიჭებს.

¹³ აფაქიძე (1973), მართალია, მოკლე, მაგრამ ყველაზე სრული პუბლიკაციაა: აღსანიშნავია ვესპასიანეს, ტიტუსის და ადრიანეს *აურეუსები*; *ibid*, 65, შენიშვნა 1 აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი სარკოფაგების ჩამონათვალით.

¹⁴ *Ibid*. 35; შდრ. მაჩაბელი (1983), 11; Мацабели (1976), 72, არასწორად ასკვნის, რომ წარწერა ბერძნულადაც არის. პროფესორ ალექსანდრე (დადი) ჯავახიშვილის მადლიერი ვარ ჯანაშიას მუზეუმში ამ კოვზთან და მასთან დაკავშირებული აღმოჩენების დოკუმენტაციაზე მუშაობისას გაწეული მნიშვნელოვანი დახმარებისთვის. არმაზულთან დაკავშირებით იხ. ქვემოთ, განსაკუთრებით შენიშვნა 54.

კიდევ ერთი აბანო ჩანს,¹⁵ ბაგინეთის მეორე სამშენებლო პერიოდს განეკუთვნება.¹⁶ მეორე სამშენებლო პერიოდის ნაგებობანი მნიშვნელოვნად გაუხეშებული ქვის წყობით ხასიათდება. ამ პერიოდის შენობის თაღოვანი შესასვლელის შიდა კედელზე მოცემულია არმაზული დამწერლობით შესრულებული ორი წარწერა, რომლებიც ჯერჯერობით არ არის თარგმნილი.¹⁷

მესამე მაგზოლეუმი მცხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია 1951 წელს მოგვთაკარზე, ქალაქის რკინიგზის სადგურთან. არმაზისხევისა და ბაგინეთის განსასვენებლებისაგან განსხვავებით, ეს მაგზოლეუმი ერთსენაკიანია (4,2 მ²), კარგად არის შემონახული და წარმოადგენს კარგად ნაგებ სწორკუთხა, კრამიტით გადახურულ ნაგებობას დაბალი შესასვლელით.¹⁸ აქ აღმოჩენილი დათარიღებადი მონეტები მოიცავს ჯგუფს არტაბან II დრაქმიდან (დაახლ. ძვ.წ. 128-123 წწ.) ვესპასიანეს აურეუსამდე.¹⁹ ეს აკლდამა არმაზისხევის და ბაგინეთის მაგზოლეუმებზე ცოტა უფრო ადრე, ალბათ, ახ.წ. I საუკუნის ბოლოხანებში უნდა იყოს აგებული. მოგვთაკარზე წარმოებულმა ბოლოდროინდელმა გათხრებმა, რომელთაც ძლიერ აფერხებდა თანამედროვე საქალაქო დასახლება, ამ ტერიტორიაზე არსებული შედარებით ღარიბი სამარხები და მაგზოლეუმის თანადროული ნასახლარები გამოავლინა.²⁰ მიუხედავად იმისა, რომ მცხეთაში, სამთავროს მეტი თუ არა, ერთი დიდი სამაროვანი მაინც არსებობდა, გათხრების შედეგად ქალაქის ყველა სოციალური ფენის დასახლებულ უბნებთან კვლავ და კვლავ მრავლად ვლინდება მათი თანადროული სამარხები: ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ მაგზოლეუმი მცხეთაში, დაკრძალვის წესის ტიპურ გამოვლენას წარმოადგენს.

¹⁵ Апакидзе (1968), 56, გეგმისთვის.

¹⁶ მეორე პერიოდი ცნობილია აგრეთვე როგორც არმაზციხე II (ახ.წ. I-III საუკუნეები) სახელწოდებით და მოყვება უფრო დიდებული შენობების, სახელდობრ, „სვეტებიან დარბაზად“ წოდებული ნაგებობის შემცველ პირველ პერიოდს (ძვ.წ. III-I საუკუნეები): Апакидзе (1968), 37-41.

¹⁷ Апакидзе (1968), 13, გვიჩვენებს თაღოვან შესასვლელს: Церетели (1948), მოცემული აქვს კარგი ფოტოები. მაღლობას ვუხდი იულონ გაგოშიძეს შემორჩენილ მასალასთან დაკავშირებით გაწეული დახმარებისათვის ველზე და ჯანაშიას მუზეუმში.

¹⁸ ლომთათიძე და ციციშვილი (1951). შდრ. ბოლოხანებში ძალისში გათხრილი IV საუკუნით დათარიღებული მსგავსი მაგზოლეუმი: ბოხოჩაძე და მირიანაშვილი (1990).

¹⁹ Голенко (1964), 46.

²⁰ მცხეთა, V. 126-31, 158-9; VII, 109-31.

სამთავროში ასობით სამარხია გათხრილი. სამთავროს სამაროვანი მოიცავს პერიოდს ძვ.წ. II ათასწლეულიდან ახ.წ. VIII საუკუნემდე. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის სამარხები 1930-ანი წლებიდან ითხრებოდა და დიდი ხანი არ არის, რაც გამოქვეყნდა: ამ ნაშრომში ახ.წ. I, II და III საუკუნეების 135 სამარხია განხილული. პრინციპატის პერიოდის ყველა სამარხი სამთავროში ინჰუმაციურია. და მაინც, გამოიყოფა სამარხების ოთხი ტიპი სამარხეული ინვენტარის მდიდრულობისა და დროში შესაძლო ცვლილების მიხედვით.²¹ სიმდიდრით გამოირჩეოდა ქვის დიდი ფილებით გამართული ქვაყუთები, IV საუკუნიდან სამარხის დომინირებული ტიპი რომ გახდა. ჩვეულებრივად,²² ნაკლებად მდიდრულია თიხის ფილა-სამარხები და კრამიტსამარხები (შეკრული დიდი კვადრატული ფილებით და დიდი ზომის კრამიტებით), რაც მათ უმრავლესობაზე ითქმის.²³ უღარიბესთა რიცხვშია კრამიტებით, ქვებით და მისთანებით გადახურული ორმოსამარხები. ეს სამარხები სურამის ქედის უცვლელი მნიშვნელობის კიდეც ერთ მტკიცებულებას წარმოადგენს: დასავლეთ საქართველოში დამოწმებული კრემაცია აქ საერთოდ არ დადასტურებულა,²⁴ იბერიულ კერამიკულ ნაწარმს კი კოლხურ კერამიკასთან საერთო ნაკლებად მოეძებნება.²⁵

როგორც სამთავროს სამარხეული აღმოჩენები გვიჩვენებს, პრინციპატის პერიოდის სამონეტო მიმოქცევაში პართული და რომაული მონეტები, კოლხეთისგან განსხვავებით, თანაბარი რაოდენობითაა წარმოდგენილი.²⁶ სახეზეა ელინისტური გაგლენის აშკარა ნიშნები: მონეტები მიცვალებულებს პირში ან ხელში აქვთ ჩადებული და სამთავროში აღმოჩენილია, აგრეთვე, ბერძნული წარწერები, რომელთაგან ერთი ფრიად საგულისხმოა.²⁷ მაგრამ სამთავროში არაფერია ტიპურად ბერძნული: არც ჭრაქე-

²¹ *მცხეთა*, III, განს. 208-9. ბოლოხანების აღმოჩენა სამთავროში სიმდიდრით არმაზისხევისას არ ჩამოუვარდება: წერეთელი (1987) და Церетели (1990).

²² მაგრამ არა ყოველთვის: აღსანიშნავია მაგალითად, დიადემები 30-ე და 135-ე სამარხებიდან: *მცხეთა*, III, 104-5.

²³ ერთ-ერთი სამარხის (№460) ყველა კრამიტზე (საერთო ჯამში 24) მოცემულია დამლა, რომელიც ძალიან ჰგავს ბერძნული სახელის დასაწყისს: Meno[...]; *მცხეთა*, III, 10.

²⁴ Ibid. 199-200.

²⁵ Ibid. 83.

²⁶ იხ. გვ. 63-4.

²⁷ ახოლისის ეპიტაფია: იხ. გვ. 373.

ბი და არც გიმნასიონის კულტურის რაიმე ნიშანი.²⁸ ხელშესახებად არც რომაელები განირჩევიან. უფრო მოგვიანებით კი, შეიძლება IV საუკუნეში, თავს იჩენს იოსებ ბარ ხაზანის ძველებრად ული ეპიტაფია.²⁹

იბერიის მიწაწყალი არც ჰომოგენური ყოფილა და არც მთლიანად ქალაქებით დასახლებული, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ სტრაბონი „დაბებს“ (ἐποίκια) ახსენებს. როგორც ვნახეთ, იბერიას მრავალი ხეობით დასერილი მთები ჰქონდა შემორტყმული, იბერიის ჩრდილოეთით კი კავკასიონის მთავარი ქედის აღმოსავლეთი ნაწილი იყო გადაჭიმული. მთებით იყო მოზღუდული იბერიის ნაყოფიერი ვაკე, სადაც ქვეყნის ძირითადი დასახლებები იყო განლაგებული, რომლებიც მდინარეებთან, უპირატესად, მტკვრის ნაპირებზე მდებარეობდა. ბარის მოსახლეობა, როგორც სტრაბონი ცხადყოფს, ცხოვრების წესით, ეკონომიკით და კულტურული კავშირებით მთიელებისგან განსხვავდებოდა. სტრაბონი თვლიდა, რომ ბარელი იბერიელები მათი აღმოსავლელი და სამხრეთელი მეზობლების – არმენიელების და მიდიელებისნაირად იმოსებოდნენ. სტრაბონის ამ ცნობას გარკვეულწილად ეთანხმება გემებზე აღბეჭდილი იბერიელ დიდგვაროვანთა წვერებიანი და მოსასხამიანი გამოსახულებები. გარდა ამისა, გ.წერეთლის დაკვირვებით, მრავალი ირანული საკუთარი სახელი საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული არა მარტო წინაქრისტიანულ პერიოდში, არამედ მომდევნო ხანაშიც.³⁰ სტრაბონის მიხედვით, ბარის ბინადარი მიწათმოქმედებას მისდევდნენ და მშვიდობისმოყვარე იყვნენ, მთის ბინადარი იბერიელები კი პირიქით, მეომრული სულისკვეთებით გამოირჩეოდნენ და ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო ჩრდილოეთის ხალხებთან – სკვითებთან და სარმატებთან. სტრაბონი იმასაც კი ამტკიცებს, რომ ეს მთიელი იბერიელები არა მარტო ემეზობლებოდნენ ჩრდილოელებს, არამედ ენათესავებოდნენ კიდევ.

²⁸ *მცხეთა*, III, 207.

²⁹ საგარაუდოდ სამთავროდან უნდა იყოს მეორე ებრაული ეპიტაფიაც, მაგრამ მისი აღმოჩენის ზუსტი ადგილი უცნობია: *ibid.*

³⁰ წერეთელი (1960ა), 91. განიხილავს ქართულ „ორმიზდ“-ს V-VI საუკუნეების წარწერაში: *შდრ. ibid*, 83, „ბოზ-მირ“ ბორის თასზე. ამის ნათელ დადასტურებას ქართული საზოგადოების უმაღლეს დონეზე იბერიის და ლაზიკის მეფეთა სახელები წარმოადგენს.

სტრაბონის მოწმობა მოგვაგონებს სტერეოტიპულ დიქტომიას ერთი მხრივ ბარის მშვიდობიანი მიწათმოქმედებისა და მეორე მხრივ მეომარი მთიელი მეჯოგეების წარმომადგენლობით. აღსანიშნავია, რომ გარკვეულ არქეოლოგიურ მტკიცებულებას სტრაბონის ეს ცნობაც პოულობს: თუ მცხეთაში საბრძოლო იარაღი მხოლოდ დიდგვაროვანთა სამარხებში ჩანს, უფრო ჩრდილოეთით გათხრილი მათი თანადროული სამარხებისათვის იარაღი ჩვეულებრივ ინვენტარს წარმოადგენს.³¹ სტრაბონი სტერეოტიპებზე მაღლა დგება, როდესაც ნაცნობ დიქტომიას არღვევს, რითაც მის მიერ მოწოდებული ცნობის სანდოობა იზრდება. იგი აღიარებს, რომ მთიელები თავიანთი ჩრდილოელი ნათესავებივით ექსტენსიურ მესაქონლეობასაც მისდევდნენ და მიწათმოქმედებასაც ეწეოდნენ ბარის იბერიელების მსგავსად. დიქტომიის დარღვევით სტრაბონი დამაჯერებლობას აღწევს. მის მიერ დამატებით მოტანილ კიდევ ერთ დეტალს კი სტერეოტიპურ აზროვნებასთან საერთო არაფერი აქვს: იბერიის ბარის მოსახლეობა მთიელ იბერიელებზე მცირერიცხოვანი იყო.

ბოლო დროს მცხეთის ჩრდილოეთით, ფშავისა და მთიულეთის არავის ხერთვისთან დიდი წყალსაცავის აგებამდე, ფართომასშტაბიანი არქეოლოგიური კვლევითი და გადარჩენითი გათხრები წარმოებდა. ჩატარებული სამუშაოებით გამოვლენილი მრავალსაუკუნოვანი პერიოდის მოკლედ მომცველი შედეგები სრულად ჯერაც არ გამოქვეყნებულა.³² ეს იბერიის ბარის და კავკასიონის მთების შერწყმის ადგილია. მთისა და ბარის შეხვედრა ერთ არქეოლოგიურ ძეგლზე მაინც ჩანს ასახული: ახალი ჟინვალის სამაროვანზე სოფ. ქვემო არანისთან გამოვლენილია ახ.წ. III საუკუნის მდიდრული ორმოსამარხი მიცვალებულის ზემოდან დაკრძალული ცხენით.³³ მცხეთაში ეს ქვაყუთი ან კრამიტსამარხი მაინც იქნებოდა და ცხენი ალბათ მიცვალებულთან ერთად არ დაიკრძალებოდა. ისე კი, ცხენების დაკრძალვა სხვაგანაც აღინიშნება.³⁴ აღსანიშნავია, რომ ახალი ჟინვალის სამარხში გამოვლენილი ვერცხლის გარსაკრავიანი დასაკრძა-

³¹ ასეა ანანურში (*მცხეთა* III, 191), ნაძისში (Рамишвили (1991), 92) და ჟინვალშიც კი (Рамишвили и Джорбенадзе (1976), 37), თუმცა ჩრდილოეთისკენ ყველგან ასე არ არის (შდრ. Гаглоев (1980); ჯავახიშვილი (1987)).

³² *ჟინვალი* I დაგეგმილი სერიული გამოცემის პირველ ტომს წარმოადგენს.

³³ *ჟინვალი* I, 86-95: სამარხი №5.

³⁴ მაგალითად, ასევე დათარიღებულ ზღუდრის სამარხში: Немцадзе (1977), 110.

ლავი ხის სარეცლის ნაშთები ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს არმაზისხევის თანადროულ დასაკრძალავ სარეცლებთან.³⁵ ისევე, როგორც არმაზისხევაში, სამარხეული ინვენტარი აქაც შეიცავდა *აურეუსს* (იულია დომნას). იარაღი არც აქ აღმოჩენილა. ახალი ჟინვალის დიდგვაროვნის სამარხი კიდევ ჰგავს და არცა ჰგავს მცხეთის წარჩინებულთა სამარხებს.

იბერიის შედარებით უფრო მთავორიან რეგიონებში, წინაისტორიული დროიდან ახ.წ. IV საუკუნემდე, სამარხის ტიპს ცვლილება თითქმის არ განუცდია. IV საუკუნეში კი აქ დამკვიდრებულ ორმოსამარხებს ისეთივე ქვის სარკოფაგები ენაცვლება, მცხეთისთვის რომ იყო დამახასიათებელი.³⁶ არანაკლები კონსერვატიზმით გამოირჩევა საერთოდ იბერიის ჩრდილოეთი მთიანეთის არქეოლოგიურად გამოვლენილი მატერიალური კულტურა. კერძოდ, ამ მთიანეთში პრინციპატის პერიოდში გავრცელებულ მხატვრულ ნაკეთობათა ფორმები ბევრად უფრო ადრინდელი საუკუნეების ფორმებს იმეორებს. მონასტრის სამაროვანზე, მაგალითად, კერამიკა იბერიის ბარისთვის დამახასიათებელი კერამიკისნაირია, საკინძები კი ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისში მთაში გავრცელებული ამავე რიგის ნაკეთობათა მსგავსია.³⁷ იგივე შეიძლება ითქვას ნაძისში აღმოჩენილ ხარ-ირმის გამოსახულებიან საკიდებზე.³⁸

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საქამრე ბაღთები, პრინციპატის პერიოდში მთაში რომ ატარებდნენ, იქ არც მთელი ათასწლეულით ადრე იქნებოდა უადგილო: ასეთები აღმოჩენილია კავკასიონის სამხრეთ ფერდობებზე და აგრეთვე მცირე კავკასიონის, თრიალეთის და ახალციხის რეგიონში. ამ ბაღთების ტიპურ ნიშნებს განეკუთვნება ცენტრში მოთავსებული ძალიან სტილიზებული ცხოველის, ჩვეულებრივ ხარის, ცხენის ან ხარ-ირმის გამოსახულება სხვა არსებათა, მაგალითად, ფრინველების და ძაღლების თანხლებით, და სტილიზებული ხე. უძველესი ნიმუშები ძვ.წ. II საუკუნიტაა დათარიღებული, თუმცა ეს თარიღიც

³⁵ იხ. მაჩაბელი (1983), 97-8; სხვა ნიმუშებისათვის ზღუდრიდან და ბორიდან, იხ. რამიშვილი (1983), 120.

³⁶ Рамишвили (1991), 92.

³⁷ Гаглоев (1980), 230-1.

³⁸ Рамишвили (1991), 91-2.

კი, ცოტა არ იყოს, ადრეული ჩანს. მათი წარმოება ახ.წ. III საუკუნეში წყდება.³⁹

მთიანი იბერიის მატერიალური კულტურის დამახასიათებელი კონსერვატიზმი, სრულიად დამოუკიდებლად, კავკასიონის გადაღმა ვაკეების ბინადარ ხალხებთანაც აღინიშნება. ყობანური კულტურის ხელოვნების დამახასიათებელი ნიშან-თვისებებიც ფრიად საგულისხმო უცვლელობით გამოირჩევა და პრინციპატის პერიოდშიც განაგრძობს არსებობას.⁴⁰ და კიდევ, უფრო გვიანდელი ალანების ახ.წ. IV-VI საუკუნეების კერამიკა ძალიან ახლო მსგავსებას ამჟღავნებს ჩრდილოკავკასიის მთისწინეთის გვიანყობანური პერიოდის სამეთუნეო ნაწარმთან.⁴¹

მთიელი იბერიელებისა და ჩრდილოელი ხალხების კავშირი ფრიად მნიშვნელოვანი საკითხია იბერიაში არსებულ სამხედრო და დიპლომატიურ ვითარებაში გარკვევის თვალსაზრისით. ქვეყნის მდებარეობა ხელის შემწყობი იყო იბერიელთათვის მედიატორის როლის შესასრულებლად ჩრდილოელ ხალხებსა და სხვა სახელმწიფოებს შორის. იბერიის ხელისუფალიც მოგებიან პოზიციაში იმყოფებოდა დიპლომატიის საკუთარ ინტერესებში წარსამართავად. მეტიც, ასეთ დიპლომატიურ ძალაუფლებას შეიძლება სამხედრო ძლიერების მნიშვნელობაც ჰქონოდა: იბერიის ხელისუფალს შეეძლო მიემართა და კიდევ მიუმართავს მოწოდებით თავის ჩრდილოელ ქვეშევრდომთა ნათესავებისათვის, კერძოდ, სარმატებისათვის, რომ მას საომრად გვერდში დადგომოდნენ. თანამშრომლობის ამ ფორმაზე სტრაბონი საგანგებოდაც კი ამახვილებს ყურადღებას: იგი გვაუწყებს, რომ კრიტიკულ მომენტში მთიელ იბერთა ათასეულები საბრძოლველად ეწყობოდნენ და მათ რიგებში, საკუთრივ იბერიელების გარდა, მათი ჩრდილოელი მეზობლები და ნათესავებიც იყვნენ.⁴²

მთისა და ბარის ურთიერთობა, რა თქმა უნდა, ერთთავად დალაგებული და თანამშრომლობითი არ ყოფილა.⁴³ საქონლის

³⁹ ხიდაშელი (1972) კლასიკური ნაშრომი; უფრო მოგვიანო ქრონოლოგიისთვის, იხ. ჯაფახიშვილი (1987), 74. ბაღთების იკონოგრაფიასთან დაკავშირებით იხ. Техов (1971), 236-49.

⁴⁰ Козенкова (1984), განსაკ. 118-19 და მითითებული ლიტერატურა.

⁴¹ Техов (1971), 226.

⁴² Strabo, 11. 3. 3, p. 500; მოსე ხორენელი, 2. 50, ახსენებს იბერთა შეკავშირებას ალანებთან არმენიელთა წინააღმდეგ.

⁴³ მთისა და ბარის მტრობის, დაძაბულობის და მორიგების თემა *ქართლის ცხოვრებაში* არაერთგზის მეორდება. შდრ. Рамишаили и Джорбенадзе (1984).

სეზონური გადაყვანა ამ რეგიონისთვის ძველადაც უთუოდ ისევე ნიშანდობლივი იყო, როგორც დღემდე.⁴⁴ შემოდგომის დადგომისთანავე, საუკუნეების განმავლობაში, მესაქონლე მწყემსებს ფარები კავკასიონზე გადაჰყავდათ, ჩრდილოეთ კავკასიის მთისწინეთში გამოსაზამთრებლად, საიდანაც იბერიის მთას გვიან გაზაფხულზე უბრუნდებოდნენ. გაზაფხულზე და შემოდგომაზე საქართველოს მაგისტრალური სამხედრო გზა, რომელიც მცხეთიდან ჟინვალის გავლით არაგვის ხეობას მიუყვება, აზვირთებულია მოზღვავებული ფარებით, ყველა შესაძლო გზა-ბილიკებით თუ ხევხუვებით, შეფერხებებითა და გარღვევებით რომ მიიკვლევენ გზას. იბერიის მთისა და ჩრდილოეთის სტეპების ხალხთა დანათესავება ამ რეგიონებს შორის საქონლის და მესაქონლე მწყემსების სეზონური გადასვლა-გადმოსვლის შედეგად უნდა მომხდარიყო. მაგრამ ამ მოძრაობას თანამედროვე პირობებშიც კი არეულობის შემოტანა შეუძლია. რას გამოიწვევდა ამგვარი საგულისხმო გადასვლები ძველად – ამის მხოლოდ მიხედვრას თუ შეგძლება. ისიც მხედველობაშია მისაღები, რომ მთებისა და ჩრდილოეთის სტეპების გარდა, საზამთრო საძოვრები ბარშიც იქნებოდა და იბერიის ხელისუფალს გარკვეული ზომებისთვის უნდა მიემართა წესრიგის უზრუნველსაყოფად, განსაკუთრებით, იბერიის ბარის დასაცავად.⁴⁵

მართალია, მცხეთა იბერიის დედაქალაქი და ქვეყნის ხელისუფალთა განსასვენებელი ადგილი იყო,⁴⁶ მაგრამ ვაკის შუაგულში კი არა, არამედ მის განაპირას იდგა და ერთი მხრით ვაკეს გასცქეროდა, ხოლო მეორე მხრით – მთებს. შესაბამისად, მთად და ბარად გაყოფილი სამეფოს შესაფერისი მდებარეობით გამოირჩეოდა, რამდენადაც მთისა და ბარის შესაყარზე იყო განლაგებული. ამასთან, მცხეთა იბერიის არა მარტო ჩრდილოეთიდან, არამედ დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ მიმდინარე მაგისტრალური მდინარეების გადაკვეთაზე მდებარეობდა, ასე რომ, ნამდვილად საკვანძო ცენტრს წარმოადგენდა: ჩრდილოეთიდან არაგვი და მისგან დასავლეთით პარალელურად ქსანი მოედინებოდა, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ კი მტკვარი მიემართებოდა.⁴⁷

⁴⁴ Шамиладзе (1979).

⁴⁵ შდრ. Strabo, 11. 3. 5, p. 500-1.

⁴⁶ საფუძვლით შესაძლებელია, რომ ეს პტოლემეოსის „მესტლეტა“ იყოს, Ptolemy, *Geogr.* 5. 10. 3.

⁴⁷ აფაქიძე (1958ა); შდრ. Hdt. 1. 202; Strabo, 11. 7. 3, p. 509; Plin. *NH* 6. 52.

მთასა და ბარს შორის არსებულ გეოგრაფიულ სხვაობასთან ერთად სტრაბონი ბარის მოსახლეობის ღრმა სოციალურ სტრატეფიკაციასაც ხედავს, რაც, შესაძლოა, მთიელებზეც ვრცელდებოდა. მისი ცნობით, იბერიის საზოგადოება ოთხ ჯგუფად (*γένη*) იყოფოდა,⁴⁸ თუმცა მის ცნობას იბერიის შესახებ სიფრთხილით უნდა მოვეყიოდით, რადგან ბერძნულ-რომაული სამყაროს პერიფერიების მრავალი სხვადასხვა ხალხის შესახებ მონათხრობის მსგავსი სქემატიზმით არის შედგენილი.

როგორც ვიგებთ, პირველი ის ჯგუფი იყო, საიდანაც წარმოდგებოდა მეფე, რომელიც თავისი საგვარეულოს უფროსი წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო. თუმცა მეფის როლი შეზღუდული იყო. მეფის შემდეგ მეორე პირი მართლმსაჯულებას განაგებდა და ჯარს სარდლობდა.⁴⁹ მეორე ჯგუფს, აღნიშნული ცნობის მიხედვით, შეადგენდნენ კულტმსახურები, რომელთაც განსაკუთრებული როლი განეკუთვნებოდა მეზობელ ხალხებთან დავის შემთხვევაში. საფიქრებელია, რომ ამ კულტმსახურთა კასტის საგანგებო საზრუნავს შეადგენდა სასაზღვრო საკითხი, რამდენადაც საზღვრების სიწმინდე ფართოდ გავრცელებულ ფენომენს წარმოადგენს.⁵⁰ იბერიის საზოგადოების მესამე ჯგუფში შედიოდნენ მეომრები და მიწათმოქმედნი, შესაძლოა, სტრაბონის მიერ მოხსენიებული „დაბების“, საკარმიდამო მიწის ნაკვეთების მფლობელები. „სამეფო ყმებად“ წოდებულ მეოთხე ჯგუფში ერთიანდებოდა მოსამსახურე ფენა, ე.ი. ისინი, ვინც ყველა სასიცოცხლო მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ემსახურებოდნენ.

⁴⁸ Болтунова (1947), 154. ამ ჯგუფების შუასაუკუნეების ტერმინოლოგიით იდენტიფიკაციის ცდები მარცხისთვისაა განწირული, *pace* Toumanoff (1963), 90 ff.; Апакидзе (1968), 235.

⁴⁹ შესაძლოა მეორე პირი ატარებდა *პიტიახშის* წოდებას, რომელიც დამოწმებულია II საუკუნის იბერიაში და სხვაგანაც აღმოსავლეთში. ამიანესთან ეს ტიტული განსაზღვრულია როგორც *magister equitum*. სერაფიტის ეპიტაფია მის სამხედრო როლზე მიუთითებს (ქვემოთ). არგვეთში, ბორში აღმოჩენილი წარწერიანი თასის საფუძველზე მიჩნეულია, რომ პიტიახში რეგიონის გამგებელი უნდა ყოფილიყო. წერეთელი (1960ა), 83, წარწერას მტკიცედ და დამაჯერებლად კითხულობს როგორც „ბუზმიძრ, კეთილი პიტიახში“. არმენიაში ამ თანამდებობასთან დაკავშირებით იხ. Hewsen (1988-9) და (1990-1), რომელიც Toumanoff (1963)-ის კვალდაკვალ, საქართველოსთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანწილად შუასაუკუნეების ტრადიციას მიმართავს.

⁵⁰ Kong (1990), განხილვისა და ბიბლიოგრაფიისათვის. ღრმად ქრისტიანული ქართული ისტორიული ტრადიცია ამ წარმართ კულტმსახურთა მოღვაწეობის შესახებ, რა თქმა უნდა, ბევრს არაფერს გვეუბნება: Toumanoff (1963), 93.

მათი როლის სტრაბონისეული განმარტება ბუნდოვანი და ყოველისმომცველია, მაგრამ ტერმინი „სამეფო ყმა“ აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებშიც გვხვდება, მათ შორის, სელევკიდების იმპერიის ოდინდელ რეგიონებში. თუ მხედველობაში მივიღებთ სელევკიდების იმპერიასთან იბერიის კავშირებს, სავსებით შესაძლებელია, რომ სელევკიდების სისტემის გარკვეული ელემენტები იბერიაშიც შემოსულიყო.⁵¹ ამ ოთხი ჯგუფის შიგნით ოჯახი ყოველივეს ითავსებდა: საერთო საკუთრებას ფლობდა და უხუცესი მამაკაცის თავკაცობით იმართებოდა.

დიდგვაროვანთა ძირითადი ენა, ყოველ შემთხვევაში, ახ.წ. II საუკუნიდან მოყოლებული, ბერძნული უნდა ყოფილიყო. ლათინური წარწერები იბერიაში საერთოდ არ აღმოჩენილა. სერაფიტის ეპიტაფია არმაზისხევიდან ორენოვანია, მაგრამ ამათგან პირველი ბერძნული წარწერაა, რომელიც დაახლოებით ახ.წ. 150 წლით შეიძლება დათარიღდეს (ქვემოთ). ამის გარდა, დიდგვაროვანთა ოჯახის წევრთათვის არმაზისხევის სამარხებში ჩაყოლებულ გემებზე მათი სახელები ბერძნული ასოებითაა მოცემული. ზღუდერში აღმოჩენილი თანადროული გემებიც ბერძნულასოებიანია, მაშინაც კი, როდესაც რომაული გავლენაა საფიქრებელი: წყვილის მკერდზედაგამოსახულებიან გემებზე მოცემული სახელები „მატრონა“ (რომელიც მხოლოდ ლათინური სიტყვიდან შეიძლება მომდინარეობდეს) და „კაბრიას“ (sic) ბერძნულადაა შესრულებული.⁵² ამასთან, ბერძნულის გამოყენება მარტოოდენ დიდგვაროვანთა წრით არ შემოიფარგლებოდა: გაურკვეველი ბერძნულასონიშნებიანი ნაწარმი მცხეთის კრამიტის სახელოსნოდანაც გამოდიოდა, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ იქაური ხელოსნები ბერძნულად განსწავლულები იყვნენ. თუმცა აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ციხია-გორაზე აღმოჩენილ არა უგვიანეს ძვ.წ. III საუკუნის კრამიტზე ჯერ კიდევ სველ თიხაზე გასწორებული შეცდომა ბერძნულის ისეთ ცოდნაზე მიუთითებს, ანბანის ცოდნას რომ აღემატებოდა.⁵³

⁵¹ მაგ. Wolski (1985); შდრ. ზემოთ, გვ. 208-19.

⁵² ჯავახიშვილი და ნემსაძე (1982), 139-44, ტაბ. 9. 2. შდრ. წარწერას Kuria Kale მოგვთაკარის სამაროვანზე აღმოჩენილ ბეჭედზე: *მცხეთა*, V. 130.

⁵³ ამ კრამიტზე წაშლილია ომიკრონი და დამატებულია Ξ (ქსი): ბერძნული ასოები ანგარიშში ჩანს გამოყენებული; ამ შემთხვევაში 70 (ომიკრონი) შეცვლილია 60 (Ξ-ქსი)-ით: Цкитишвили (1977), 88-9. ზოგადად ნიშანთა შესახებ ქართულ კრამიტებზე, იხ. ყიფიანი (1991).

ბერძნულთან ერთად არამეულის ადგილობრივი, იბერიული სახეობაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. არამეული დამწერლობის ესა თუ ის სახეობა მცირედი განსხვავებებით ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოში, არმენიაში, სირიასა და ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში ძვ.წ. I საუკუნიდან და შესაძლოა, მანამდეც: ამიერკავკასიურ სახეობას ხშირად არმაზულს უწოდებენ. არმაზული დამწერლობის საწყისები კარგად გარკვეული არ არის, მაგრამ დამაჯერებელი ჰიპოთეზის თანახმად, იგი იმ დაკარგული დამწერლობის განვითარებას წარმოადგენს, რომლიდანაც მიღებული იყო აგრეთვე ფარსული და ფალაური სახეობანი.⁵⁴ ეს ფორმა სრულიად განსხვავდებოდა აქემენიდურ იმპერიულ ადმინისტრაციაში მიღებული ადრეული არამეული დამწერლობისაგან, რომელსაც იმპერიის ფარგლებს გარეთაც იყენებდნენ, რის მაგალითსაც წარმოადგენს ძვ.წ. V საუკუნის თასი ყაზბეგის განძიდან.⁵⁵

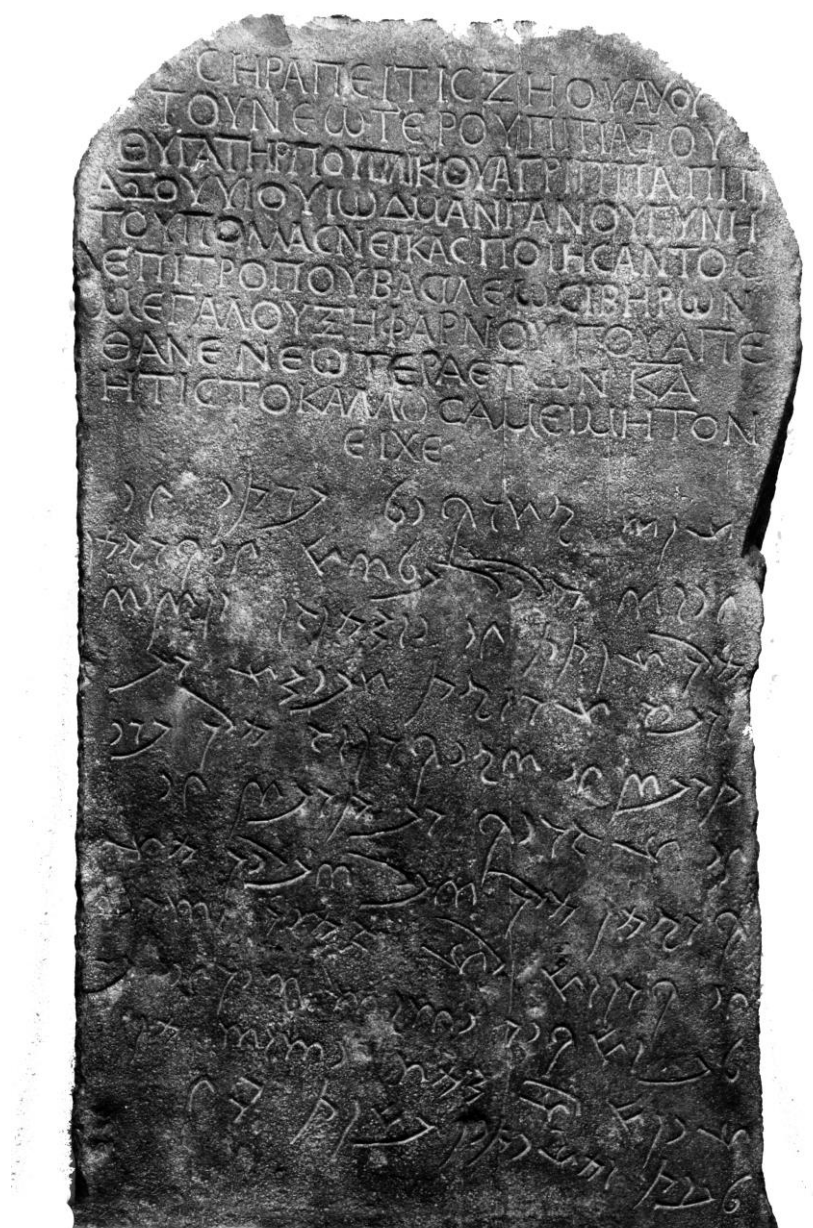
სერაფიტის საფლავის ქვაზე არმაზულად გაკეთებული წარწერა ბერძნულის შემდეგ მოდის (სურ. 16). ამ ეპიტაფიის ორი ვარიანტი ერთმანეთთან შედარებას იმსახურებს. ძირითად პრობლემებს ინტერპრეტაციისათვის არმაზული ტექსტი წარმოადგენს. უპრობლემო არც ბერძნული ტექსტია, მაგრამ ორივეს პირობითი თარგმნა მაინც შესაძლებელია. ბერძნული ტექსტი შემდეგნაირად იკითხება:

სერაპიტი, მცირე პიტიახშის ძევაქის ასული, პიტიახშ პუბლიკოს აგრიპას ძის, იბერთა დიდი მეფის ქსეფარნუგის მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი ეზოსმოდღურის, იოდმანგანის მეუღლე. გარდაიცვალა ახალგაზრდა, 21 წლის, რომელსაც ჰქონდა უბადლო სილამაზე.⁵⁶

⁵⁴ Г. Церетели (1948), შემორჩენილ არმაზულშიც კი გონივრულად გამოკვეთს დასანახ სახესხვაობებს; ოქროს ფურცელზე შესრულებული 17-სტრიქონიანი ტექსტის ბოლოხანების აღმოჩენა იმედისმომცემია არმაზული დამწერლობის და ენის კვლევის წინსვლისთვის. ჩვენი დღევანდელი ცოდნისა და პრობლემების მშვენიერ შეჯამებას წარმოადგენს კ. წერეთელი (1991), რომელიც აღნიშნავს, რომ არმაზული დამწერლობა დამოწმებულია ასევე არმენიაში, გარნიში (ახ.წ. II საუკუნე) და სისიანში (ძვ.წ. I საუკუნე).

⁵⁵ იხ. Perikhanian (1971a), 5-7. ყაზბეგის განძის შესახებ, იხ. წითლანაძე (1976), განსაკ. 17-19, იკითხება როგორც „კაბირ“, იხ. ზემოთ გვ. 66.

⁵⁶ თ. ყაუხჩიშვილის მიერ გამოქვეყნებული ბერძნული ტექსტის მიხედვით: თ. ყაუხჩიშვილი (1951), 249-52.

ტაბ. 16. სერაფიტის ეპიტაფია. დაახლოებით ახ. წ. 150 წელი

არმაზული ტექსტი მსგავსია, მაგრამ არა იგივე:

მე [ვარ] სერაფიტი, ასული ზევახისა, მცირისა პიტიახშისა ფარსმან მეფისა, მეუღლე იოდმანგანისა, ძღვეამოსილისა და მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი ეზოდსმოდურისა ხსეფარნუგ მეფისა – ძისა ავრიფა ეზოდსმოდურისა ფარსმან მეფისა. ვაება ვაებისა. ის რაც (=ის, ვინც) იყო... არადასრულებული [ე.ი. ახალგაზრდა?] და იმდენად კეთილი და მშვენიერი იყო, რომ არავინ იყო [მისი] მსგავსი სილამაზით, და გარდაიცვალა 21 წლისა.⁵⁷

ბორში აღმოჩენილი პიტიახშის კუთვნილი ვერცხლის ფიალა არმაზულწარწერიანია.⁵⁸ ახალ ქინვალში აღმოჩენილი ვერცხლის ფიალის ძირზეც მისი მფლობელის სახელი არმაზულად აწერია.⁵⁹ მცხეთაშიც, ასევე, არმაზული შესაძლებელია ყოფილიყო გამოყენებული ბერძნული ვერსიის გარეშე, როგორც ეს არის ე.წ. მონოლინგვაში. ეს ტექსტი, რომელიც მეფის ედიქტი უნდა ყოფილიყო, სრულად თარგმნილი არ არის, მაგრამ ნაცადია საწყისი სტრიქონების თარგმნა:

*მეფე მიჰრიდატ, მეფე დიდი, ძე ფარსმან მეფისა დიდისა. მე შარაგასმა, ძემან ზევახ უფლისა, მე შარაგასმა, პირტიახშმა მიჰრიდატ მეფისა, სიტყვა და ასეთი სიტყვა ვთქვი...**

ფარსმანის ვაჟიშვილი მჰრიდატი იმ ფარსმანის შვილი მითრიდატე უნდა იყოს, რომელიც ახ.წ. 75 წელს დამოწმებულია როგორც იბერთა მეფე. იბერიელ დიდგვაროვანთა სახელებიც, ჩანს, ისევე მეორდებოდა, როგორც მეფეთა სახელები: მითრიდატე I შეცვალა ფარსმან I-მა, მისი მემკვიდრე კი მითრიდატე II

⁵⁷ თარგმანი ეკუთვნის კ. წერეთელს, რომელიც სრულყოფს გ. წერეთლის კლასიკურ გამოკვლევას: Г. Церетели (1941), 22-3, სადაც იკითხება: „... ვაება ვაებისა, ის რაც (=ის ვინც) იყო... არა დასრულებული (ე.ი. ახალგაზრდა)“, და ნაცვლად კითხულობს: „სძლია მძღვეფელნი, რაც ფარნავაზმა ვერ დაასრულა“: კ. წერეთელი (1992), განსაკუთრებით გვ. 48; შდრ. Гиоргадзе и Шифман (1988).

⁵⁸ Смирнов (1909).

⁵⁹ t-p-t-s: *ქინვალი* I, 88 (სამარხი №5), სადაც ტექსტი თავდაყირაა დაბეჭდილი: ფიალის ილუსტრაციისათვის იხ. ტაბ. 32.

* ქართული თარგმანისათვის იხ. *მცხეთა* I, 1955, გვ. 62. შენიშვნა 1.

გახდა, ეს უკანასკნელი კი შეიძლება ფარსმან II-მ შეცვალა.⁶⁰ ერთენოვანი ტექსტის ძეგალი, შესაძლოა, ეპიტაფიის ახალგაზრდა ძეგალს უკავშირდებოდეს. ყოველ შემთხვევაში, ეს სახელი (თუ ეს წოდება არ არის) არმაზისხევში ნიშანდობლივი სიხშირით მეორდება. აღნიშნული ტექსტების გარდა, ეს სახელი აქ სამჯერ მეორდება სხვადასხვა სამარხში.⁶¹ სახელი ასპავრუკისიც ერთენოვან წარწერაში გაიგივებულია ასპარუგთან.⁶² არმაზისხევის შემონახული სახელების განმეორებითობიდან და სამარხების განლაგებიდან გამომდინარე, ეს, შესაძლოა, მცხეთის მაღალი წოდებრივი და თანამდებობრივი მდგომარეობის მკერობელი ერთი ოჯახის, კერძოდ კი პიტიახშების ოჯახის წევრების სახელები ყოფილიყო.

არმაზული დამწერლობის გამოყენება იბერიაში სავსებით შეესატყვისება სტრაბონის ცნობას იბერიულ ჩაცმულობაზე სპარსულისა და მიდიურის გავლენის შესახებ, რაც გარკვეულწილად არმაზისხევის დიდგვაროვანთა სამარხულ ნივთებზეც ჩანს ასახული. ყოველ შემთხვევაში, ბერძნულისა და არამეულის თანაარსებობა საქართველოშიც ისევე ნათლად ჩანს, როგორც არმენიაში.⁶³ გარდა სერაფიტის საფლავის ქვისა, ორენოვანი წარწერა გაკეთებულია ზღუდერში აღმოჩენილ ვერცხლის კოვზზე, რომელზეც მფლობელის სახელის პირველი სამი ასო ბერძნულადაც არის მოცემული და არმაზულადაც და ის, რომ პირველად ბერძნული ვერსია დაუტანიათ, უბრალო დამთხვევა არ უნდა იყოს.⁶⁴

⁶⁰ Braund (1993c), ერთენოვან წარწერაში შემოტანილი ტოპონიმებისათვის, იხ. გიორგაძე (1991).

⁶¹ სარტყელზე №1 სამარხში, რომელშიც დაკრძალულია ქალი, სახელად კარპაკი (II საუკუნე); საბეჭდავ ბეჭედზე №6 სამარხში (II საუკუნის დასასრული); №2 სამარხში საბეჭდავ ბეჭედზე, რომელზეც სახელის მხოლოდ თანხმოვნებია მოცემული (III საუკუნის ბოლოხანები).

⁶² Апакидзе (1968), 162: სამარხი №1.

⁶³ Russel (1987), 119, გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ბერძნული წერილობით ტრადიციას წარმოადგენდა, არამეული კი სასაუბრო ენად გამოიყენებოდა, მაგრამ არმენიაში ეს გამოიწვინა არასაკმარისად მტკიცდება, ხოლო საქართველოში ამისი მტკიცებულება საერთოდ არ მოიპოვება.

⁶⁴ ბერძნულად *ხედ* (ΧΗΔ) და არმაზულად *ჰედ*. იხ. გაგოშიძე და წოწელია (1991), 77, ბიბლიოგრაფიით ამ და სხვა არმაზულწარწერიანი აღმოჩენების, მათ შორის დედოფლის გორის ირმის რქის ფირფიტების (ქვემოთ) შესახებ. ჭელიძე (1991) აქვეყნებს კიდევ წარწერებს ვერცხლზე ზღუდრიდან აშკარად კუთვნილებისა და ნივთის წონის მონაცემებით.

ქართული დამწერლობა ახ.წ. IV საუკუნეში ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე საქართველოს მოქცევამდე არ უნდა იყოს შექმნილი.⁶⁵ ქართული ენა კი V საუკუნეში დამწერლობის გაჩენამდე მრავალსაუკუნოვანი ხნოვანებისა უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან ინდოევროპულ ენებს არ განეკუთვნება და ეჭვს გარეშეა, რომ ძირძველ მკვიდრ ენას წარმოადგენს. შესაძლოა, ქართული იმთავითვე მასების ენა იყო. შესაძლოა, ამ ენაზე საზოგადოების ყველა დონეზე მეტყველებდნენ. უყურადღებოდ დატოვებული ფრონტოს ცნობა შეიძლება უძველესი მინიშნება იყოს ქართულ სალაპარაკო ენასთან დაკავშირებით. ფრონტოს წარმოდგენით, იმპერატორ მარკუსს იბერიელებმა თავიანთ გაუგებარ ენაზე მიმართეს.⁶⁶ იბერიაში რამდენიმე ენის გამოყენების შესაძლებლობა მოიაზრება: გარკვეული საფუძველი უნდა ჰქონოდა შუასაუკუნეების ქართულ ტრადიციას, რომლის მიხედვით იბერიის მეფეები ეჭვს ენას ფლობდნენ. როგორც ჩვენს წყაროებში მოცე-

ამასწინ დედოფლის გორაზე აღმოჩნდა ოთხი ქვევრი პირებზე დატანილი არმაზული ასოებით, რაც ჯერჯერობით გამოუქვეყნებელია: შდრ. კ. წერეთელი (1989), ასეთივე წარწერიანი ქვევრის პირზე ურბნისიდან იკითხება როგორც „შესაწირავი: ძღვენი დვთაებისათვის“ ან „მსხვერპლის შესაწირავი ადგილი, სამსხვერპლო“, რომელთაგან პირველი უფრო მისაღები ჩანს. არქეოლოგიური კონტექსტის მიხედვით ურბნისის აღმოჩენა ახ.წ. II-IV საუკუნეებით თარიღდება და ძალიან სუსტად გამოსახულ პალეოგრაფიულ საფუძველზე უპირატესობა II საუკუნეს ენიჭება: ჭილაშვილი (1964), 54-5, ტაბ. 14. 4. კიდევ ორი წარწერიანი ქვევრის პირი აღმოჩენილია უფლისციხეში: კ. წერეთელი (1991გ) ამტკიცებს, რომ ეს წარწერები წარმოადგენს გარდამავალ საფეხურს არამეულიდან არმაზულ დამწერლობაზე, რომელიც ამიერკავკასიაში ჯერ კიდევ ძვ.წ. III საუკუნეში ჩნდება. ილუსტრაციებისათვის იხ. ხახუტაიშვილი (1989), 24. ანტიკურ საქართველოში არამეულის გამოყენებისა და განვითარების უახლესი ცდისეული სისტემატიზაციისათვის, იხ. კ. წერეთელი (1991ა).

⁶⁵ 37-ასობანი ქართული ანბანის V საუკუნის გამოსახულების ამასწინანდელი აღმოჩენისათვის დუშეთის მახლობლად, იხ.: Рамишвили (1987). V საუკუნის სამი წარწერა შემონახულია ბოლნისის ტაძარში, რომელთაგან ერთ-ერთში მოხსენიებული დავით ეპისკოპოსი 506 წლის დვინის საეკლესიო კრების მონაწილედ მიიჩნევა: საყვარელიძე (1983), განსაკ. 23-4, უხვად ილუსტრირებული. მოსე ხორენელის (3. 54) მიხედვით, დამწერლობა საქართველოს სომეხმა მესროპმა მისცა მას შემდეგ, რაც სომხური დამწერლობა შექმნა: ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ იგი სულ საქართველოს არმენიისათვის დაქვემდებარებას ცდილობს: იხ. Thomson ad loc. მის არმენიულ წყაროსთან დაკავშირებით.

⁶⁶ Fronto, *Ad Antonin. Imp.* 2. 2 (Haines, i. 302): 'sua lingua'. ფრონტოსაც და მარკუსსაც გაგონილი ექნებოდათ ფარსმან II და მისი ანტურაჟის საუბარი რომში პიუსის დროს (ქვემოთ).

მული დაკვირვებები გვიჩვენებს, ამიერკავკასია ძველადაც ისეთივე მრავალენოვანი რეგიონი იყო, როგორც დღეს არის.⁶⁷

ჩვენი წყაროების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, იბერიის კულტურა რომს ნაკლებად აინტერესებდა. როგორც რომის, ისე პართიის ინტერესი იბერიის მიმართ იმაში მდგომარეობდა, რომ გზები გაეკონტროლებინათ, განსაკუთრებით, ჩრდილოეთიდან. კორბულოს არმენიაში ლაშქრობის ამსახველ ანგარიშებში შეუძლებელი იყო, რომ „კასპიის კარი“ არ მოეხსენიებინათ, რადგან მშვენიერად აცნობიერებდნენ კავკასიონზე გადასასვლელუბის მნიშვნელობას არმენიაში განვითარებული მოვლენებისათვის. პლინიუსმა მაშინვე გააპროტესტა ტერმინ „კასპიის კარის“ გამოყენება დარიალის გადასასვლელთან მიმართებაში, რომელსაც იგი „კავკასიონის კარს“ უწოდებდა.⁶⁸ თუმცა, პლინიუსის წინააღმდეგობის მიუხედავად, დარიალის გადასასვლელი კვლავაც „კასპიის კარად“ იწოდებოდა იბერიის სამეფო გვარის წარმომადგენლის ეპიტაფიაშიც კი, რომელიც ორმოცდაათამდე წლის შემდეგ იყო ამოკვეთილი.⁶⁹ კავკასიონზე გადასასვლელი გზების სიმრავლესთან დაკავშირებული სირთულეები რომში დიდად არ აღელვებდათ, რამაც „კასპიის კარის“ ზოგადი ხასიათის და ხატად ქცეულ სახელწოდებაში ჰპოვა ასახვა. ტაციტუსიც კი, რომელიც საერთოდ კავკასიონის მნიშვნელობას აცნობიერებს, თავის ანგარიშს გართულებების გარეშე წარმოადგენს და ისტორიოგრაფიული მიზანდასახულებით გათვალისწინებულ მოთხოვნებს არ სცილდება.⁷⁰ რომაელი ავტორებისათვის და შესაბამისად, ალბათ მათთვისაც, ვინც რომში გადაწყვეტილებებს იღებდა, იბერია მისი მეტ-ნაკლებად მიახლოებით განსაზღვრული გადასასვლელი იყო. პედანტმა პლინიუსმა სწორად დასახა საკითხი, მაგრამ ასცდა უფრო მნიშვნელოვან თემას.

ძვ.წ. 37/6 წწ. პ. კანიდიუს კრასუსი თავს დაესხა იბერიას და ალბანეთს და მისი სვლა ძირითადად პომპეუსის მიერ გავლილ გზას ემთხვეოდა. ჩვენს მწირ წყაროებში ამ შემოჭრის მიზეზები ახსნილი არ არის და მხოლოდ გვიანდელი ტრადიცია გვატყუ-

⁶⁷ ქართულ-, არმენიულ-, ხაზარულ-, ასირიულ-, ებრაულ- და ბერძნულენოვანო: იხ. Апакидзе (1968), 276.

⁶⁸ Plin. *NH* 6. 40 და ქვემოთ, ნერონის ლაშქრობასთან დაკავშირებით.

⁶⁹ *IGR* 1. 192.

⁷⁰ Tac. *Ann.* 6. 32 ff.

ბინებს, რომ ეს არმენიელთა მიერ ანტონიუსისთვის გაწეული წინააღმდეგობის მხარდაჭერის გამო მოხდა.⁷¹ თუმცა აუსხნელობა შეიძლება თავისთავად მნიშვნელოვანი იყოს: დიონ კასიოსი თითქოს თვლის, რომ მისი მსმენელისთვის გასაგები უნდა იყოს ის შესაბამისობა, რაც კრასუსის ლაშქრობასა და პარტიის კონტროლთან დაკავშირებულ ანტონიუსის გეგმას შორის არსებობდა. კრასუსის ლაშქრობის ამბავი დიონს ჩართული აქვს ვრცელ მონათხრობში პარტიაში ფრაატის შერყეული მდგომარეობისა და მისგან მრავალი დიდებულის, განსაკუთრებით კი მონესეს გაქცევისა და ანტონიუსის მხარეზე გადასვლის შესახებ. როგორც დიონი გვაუწყებს, ანტონიუსი გაახარა კრასუსის წარმატებამ, რაც, როგორც ჩანს, ზედაპირული ხასიათისა იყო. უფრო მეტიც, კრასუსის წარმატება უშუალო კავშირშია ანტონიუსის განზრახვასთან პარტიაში ფრაატის ნაცვლად მონესეს გამეფების შესახებ. გასაგები ხდება, რომ იბერიისა და ალბანეთის კონტროლქვეშ მოქცევა პირველი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო საკუთრივ პარტიის დასამორჩილებლად.⁷²

ამ ვარაუდს ადასტურებს კრასუსის კამპანიის ერთი განსაკუთრებით გასაკვირი გამოვლენა: ლაშქრობა ზამთარში დაიწყო. მონესეს გამოქცევა ძვ.წ. 37 წლის მიწურულში ანტონიუსს მოულოდნელ შესაძლებლობას აძლევდა, რაც მისგან სწრაფ მოქმედებას მოითხოვდა 36 წელს. მაგრამ ჯერ იბერიისა და ალბანეთისთვის უნდა მოეწყო; არმენია უკვე ანტონიუსის მხარეზე იმყოფებოდა.⁷³ კრასუსის ლაშქრობა ზამთარში იმიტომ დაიწყო, რომ ანტონიუსს დიდი დრო არ ჰქონდა ამ კამპანიისთვის თავის გეგმაში ადგილის მისაჩენად – პარტიაში გადაუდებელი მოქმედება იყო საჭირო. საბრძოლო მოქმედებები აუცილებელი შეიქნა როგორც იბერიაში, ისე ალბანეთში, ვიდრე მათი კავშირი დაირღვეოდა, მაგრამ მასშტაბურ შეჯახებამდე საქმე არ მისულა. როდესაც იბერიელებმა კრასუსის სამხედრო ძალები მოსინჯეს, მას მალევე შეუთანხმდნენ და მის მხარეზე გადავიდნენ, რათა ალბანეთში თავიანთი ტრადიციული მტრებისთვის შეეციათ. მინიმალური საბრძოლო კონფლიქტის წყალობით, კრასუსის ამიერკავკასიური ლაშქრობა სწრაფი და ეფექტური გამოდგა. ეს

⁷¹ მოსე ხორენელი, 2. 22; შდრ. Dabrowa (1989), 67.

⁷² Dio. 49. 23-4, განსაკ. 24. 1-2, იბერთა მეფე ფარნაბაძის სახელით პყავს მოხსენიებული; Plut. Ant. 34. 6.

⁷³ Plut. Ant. 50; Dio, 49. 25; მაგრამ გასათვალისწინებელია არტავაზდის „დაღლატი“.

ლაშქრობა არა ადგილობრივი მეფეების გადასაყენებლად და რომის უშუალო მმართველობის შემოსაღებად, არამედ მათგან ერთგულებისა და მატერიალურ-ტექნიკური უზრუნველყოფის მისაღებად იყო გათვალისწინებული იმ ნამდვილი მიზნისთვის, რომელსაც პართია წარმოადგენდა.

აქციუმის ბრძოლის შემდგომ, ანტონიუსის იმპერიის სტრუქტურაში ეგზომ მნიშვნელოვანი როლის შემსრულებელმა აღმოსავლეთის მეფეთა დიდმა უმრავლესობამ თავიანთი ერთგულება გამარჯვებულ ოქტავიანეზე მეტწილად საკმაოდ უმტკივნეულოდ გადაიტანა. გამონაკლისი არც იბერიის მეფე ჩანს: მან ახალ *princeps*-ს დესპანები აახლა მეგობრული ურთიერთობის დასამყარებლად.⁷⁴ ამ დიპლომატიური მისიის თარიღის დაზუსტება არ ხერხდება, მაგრამ ძვ.წ. 20 წლისთვის იბერია კვლავ ჩართული უნდა ყოფილიყო რომთან მჭიდრო ურთიერთკავშირში. აღნიშნულ წელს შევიდა არმენიაში ტიბერიუსი თავისი არმიით, რათა ტახტზე აეყვანა ტიგრანი მისი მოკლული ძმის, არტაქსეს ნაცვლად, რომელიც პართიას მოკავშირეობდა.⁷⁵ ტიბერიუსი ამავე დროულად პართიასთანაც აწარმოებდა მოლაპარაკებებს ავგუსტუსის სახელით. იბერიის მეფეს შეეძლო მხოლოდ თვალყური ედევნებინა ტიბერიუსის მიერ არმენიასა და პართიაში წარმოებული შეთანხმება-გარიგებებისათვის. მისთვის არც ის უნდა ყოფილიყო ინტერესმოკლებული, ავგუსტუსმა არიობარძანესი მიდიაში ატროპატენეს სამართავად რომ გაამწესა. ისიც კი სავსებით შესაძლებელია, რომ ავგუსტუსს იბერიელებთან და რეგიონის სხვა ხალხებთან მეგობრული ურთიერთობის დამყარება მოეწადინებინა პართიასთან დიპლომატიური უპირატესობის განმტკიცების მიზნით.⁷⁶ აღსანიშნავია, რომ ავგუსტუსის დიპლომატია მარტოოდენ ამიერკავკასიის ხალხებთან ურთიერთობით არ შემოიფარგლებოდა. იბერიელების, ალბანელების და მიდიელების გარდა იგი კავკასიონის გადაღმა მხრის ჩრდილოელი ხალხებისგანაც იღებდა დესპანებს, სახელდობრ, დონის აღმოსავლეთით ბინადარ სარმატებისგან.⁷⁷

⁷⁴ *Res Gestae* 31: შესაძლოა შეგუდნიანებული მოქმედება ინდოელებისა და სკვითების მსგავსად, *Suet. Aug.* 21.

⁷⁵ *Vell. Pat.* 2. 94; *Tac. Ann.* 2. 3; *Suet. Tib.* 9; *RG* 27.

⁷⁶ *RG* 33; შდრ. *Suet. Aug.* 21. *Dabrowa* (1989), 68, მოსაზრებით მოვლენათა შესაძლებელი თანმიმდევრობის შესახებ.

⁷⁷ *RG* 31; შდრ. *Tac. Ann.* 6. 33.

ავგუსტუსის მხრივ იბერიელებთან, ალბანელებთან, მიდიელებთან და სარმატებთან კავშირის დამყარებით შეიძლება აიხსნას მის მიმართ პართიის მეფის შერბილებული დამოკიდებულება. ყოველ შემთხვევაში, მშვიდობიანი თანაარსებობა და თანამშრომლობაც კი, რომისთვისაც და პართიისთვისაც უფრო მოგებიანი იყო, ვიდრე საომარი დაპირისპირება. ამის შემდეგ ორ იმპერიას შორის ჩამოვარდნილი საკმაოდ ხანგრძლივი მშვიდობის უშუალო სამხედრო კონფლიქტით დარღვევა უკვე არა ჩვეულებრივ, არამედ გამონაკლის მოვლენად იქცა. შესაბამისად, ასეთი კონფლიქტი თუ წამოიჭრებოდა, ამას, ჩვეულებრივ, მათ შესაბამის მოკავშირეებს შორის კჰონდა ადგილი, განსაკუთრებით კი არმენიაში.

არმენიაში მომხდარი ნებისმიერი კონფლიქტი იბერიელებს და ამიერკავკასიის სხვა ხალხებსაც ითრევდა, ჩრდილოკავკასიელებზე რომ არაფერი ვთქვათ. ავგუსტუსის ზეობის ბოლო წლებში აღმოსავლეთ იმპერია წყაროებში ნაკლებადაა დამოწმებული, მაგრამ ძვ.წ. 6 წლიდან მოყოლებული, არმენიაში მნიშვნელოვანი ძვრები აღინიშნებოდა და ამაში იბერიელებიც უდავოდ მონაწილეობდნენ. კერძოდ, იბერთა მეფის უდიდეს საზრუნავს შეადგენდა გაიუსის მოლაპარაკებები ახ.წ. 2 წელს პართიის ახალ მეფე ფრაატთან.⁷⁸ ეს სხვა მეფეებსაც აინტერესებდათ. მოლაპარაკებების დროს ფრაატმა გაიუსს აცნობა, რომ მის მთავარ მრჩეველთაგან ერთ-ერთი მ. ლოლიუსი სანდო არ იყო: ლოლიუსი, როგორც ჩანს, აღმოსავლეთის მრავალ მეფეთაგან და, მათ შორის, იბერთა მეფისგანაც იღებდა „საჩუქრებს“.⁷⁹ ამა-სობაში ტიგრანი დაიღუპა „რომელიდაცა ბარბაროსული ომის“ წარმოებისას, მაგრამ არმენიელებმა, არც მეტი – არც ნაკლები, გაიუსთან დაიწყეს ომი.⁸⁰ გაიუსი მათ დასამორჩილებლად გაეშურა და ეჭვს გარეშეა, რომ იბერიელები მას ამაში დაეხმარნენ და ამგვარადვე მოქმედება მათ შემდეგშიც მოუხდათ. თუმცა სტრახონი უკმაყოფილოა რომის დიპლომატიის შედეგებით ამიერკავკასიაში. მისი აზრით, ორივე ხალხს იმპერიის ქვეშევრდო-

⁷⁸ Magie (1950), 482; Romer (1979).

⁷⁹ Vell. Pat. 2. 101-2; Plin. NH. 9. 118; შდრ. Dio. 55. 10a. 4.

⁸⁰ მასთან ფრაატასესის დიპლომატიური შეთანხმების მიუხედავად, რასაც პართიელი იცავდა: Dio, 55. 10a. 4-5. არ ვიცით, ვინ უნდა ყოფილიყვნენ ტიგრანის „ბარბაროსი“ მტრები, რომელთაც ან ამბოხებულ ქვეშევრდომებად მიიჩნევდნენ, ან უცხოელ მოწინააღმდეგედ: მაგ. Magie (1950), 484; Sherwin-White (1984), 326.

მოხის ჩინებული პოტენციალი გააჩნდა, მაგრამ რომის არასაკმარისი ქმედითი ძალისხმევის გამო, ჩრდილოდუნაისპირელი ხალხების მსგავსად, მათაც უსიამოვნებები მოჰქონდათ. მათ წინამძღოლები ესაჭიროებოდათ, აცხადებდა სტრაბონი, ვის როლშიც იგი ადგილობრივ მმართველებს ან რომაელ მხედართმთავრებს გულისხმობდა.⁸¹

დეტალური ინფორმაცია რომის აღმოსავლეთი საზღვრის შესახებ კვლავ ახ.წ. 35 წელს სირიის მმართველის ლ. ვიტელიუსის მოღვაწეობასთან დაკავშირებით ხდება ხელმისაწვდომი. იბერია წამყვან როლშია. ტაციტუსის და დიონ კასიოსის ცნობების თანახმად, იმპერატორმა ტიბერიუსმა იბერიაში გამეფებულ ფარსმანის უმცროს ძმას – მითრიდატეს მისწერა და მას არმენიის სამეფო ტახტის დაუფლებისკენ მოუწოდა. ტაციტუსის მიხედვით, ამით ტიბერიუსმა მემკვიდრეობის გამო ერთმანეთზე წაკიდებული ძმებიც შეარიგა.⁸² ტიბერიუსის შეთავაზება თავისთავად მათი შერიგების საშუალება იყო, რადგან არმენიაში გამეფებას მითრიდატე უნდა დაეკმაყოფილებინა და მისთვის იბერიაში განცდილი დანაკლისი აენაზღაურებინა. სავსებით შესაძლებელია, რომ ფარსმანის ასულის მითრიდატესთვის მითხოვება აღნიშნულ ვითარებას უკავშირდებოდეს, როგორც შერიგების განმამტკიცებელი ფაქტორი.⁸³ როგორც ამ რეგიონში სარდალყოფილს, ტიბერიუსს იბერიის სამეფო ოჯახთან საქმიანი ურთიერთობა ხელეწიფებოდა. თუმცა ეს ზედაპირული შერიგება იყო: კონფლიქტი კი არ აღმოიფხვრა, არამედ ფარული სახე მიიღო; როგორც შემდგომმა მოვლენებმა ცხადყო, ფარსმანს არმენიაში საკუთარი ინტერესები ამოძრავებდა.

ტიბერიუსის მიერ წახალისებულმა ფარსმანმა და მითრიდატემ სამხედრო ძალისა და დიპლომატიის ურთიერთშეთავსებით იმოქმედეს.⁸⁴ კარისკაცების მოსყიდვით არტაბანოსს ძირი გამოუთხარეს და დიდი ჯარით შეიჭრნენ არმენიაში, სადაც არტაქსატა დაიპყრეს. სწორედ ამ ეტაპზე გამოიყენა ფარსმანმა ალბანელები და ის ჩრდილოკავკასიელი სარმატი ბელადები, რომელთაც მისი საჩუქრები მისაღებად ჩათვალეს. სხვა სარმატებმა,

⁸¹ Strabo, 6. 4. 2, p. 288.

⁸² როგორც ამაზე ტაციტუსი და დიონი მიაჩნებდნენ, Tac. Ann. 6. 32; Dio. 58. 26. 4.

⁸³ Tac. Ann. 12. 46. 1.

⁸⁴ შდრ. მოსე ხორენელი, 2. 46. არმენიელთა მიმართ ფარსმანის „ღალატის“ არმენიული ტრადიციის შესახებ.

რომლებიც პარტიელებს ემხრობოდნენ, ამ შემთხვევაში მათ დასახმარებლად მოსვლა ვერ შეძლეს, რადგან იბერიის უღელტეხილების გადმოლახვა მათ ძალებს აღემატებოდა, ხოლო დერბენდის ზღვისპირა გზით გადმოსვლა ანომალიურმა ქარებმა დააბრკოლა.⁸⁵

იბერიელები, ალბანელები და სარმატები არა მარტო კავკასიის, არამედ ქვეითი ჯარის ძლიერებითაც გამოირჩეოდნენ. მათ სასტიკად დაამარცხეს იბერიელთა უკუსაგდებად არმენიაში შემოსული პართიის არმია, რომელსაც არტაბანოსის ვაჟი – ოროდესი მეთაურობდა. მეფე ფარსმანმა ოროდესი კინაღამ თავში დარტყმით მოკლა.⁸⁶ დამარცხების საპასუხოდ, არტაბანოსმა მთელი თავისი ძალების მოხმობით შეუტია, მაგრამ ბრძოლაში ისევ იბერიელებმა გაიმარჯვეს. როგორც გვაუწყებენ, რელიეფი უფრო მათთვის იყო ხელსაყრელი. როდესაც პართიის მეფემ შეიტყო, რომ ვიტელიუსი ლეგიონებს თავს უყრიდა, რათა მესოპოტამიაში შეჭრილიყო, მან არმენია დატოვა. ვიტელიუსის ოსტატური დიპლომატიისა და არტაბანოსის არასახარბიელო რეპუტაციის წყალობით, პართიაში დესტაბილიზაცია შეიქმნა, რამაც მეფის პოზიცია შეარყია. რომსა და პართიას შორის მიღწეული შეთანხმების საფუძველზე, მითრიდატე არმენიის ტახტზე იქნა დატოვებული.⁸⁷

⁸⁵ Tac. Ann. 6. 32. 3. იოსების ვერსია განსხვავებულია: იბერიისა და ალბანეთის მეფეებს ტიბერიუსმა დიდძალი ფული გამოუგზავნა არტაბანოსთან საომრად. მისი თქმით, იბერიელებმა და ალბანელებმა ამისგან თავი შეიკავეს, მაგრამ გზა გაუსწნეს ჩრდილოკავკასიელებს (რომელთაც იგი ალანებს უწოდებს), სამხრეთისკენ რომ გაეფლათ პართიის წინააღმდეგ საომრად. ალანებმა და ვიტელიუსმა არტაბანოსის პოზიცია შეარყიეს. მიღწეულ იქნა შეთანხმება: Jos. Aj 18. 96-105.

მაგრამ ტაციტუსის და დიონის ვერსიები იოსების ვერსიაზე გაცილებით უფრო დეტალურია. იოსების წარმოდგენა ჩრდილოკავკასიელებზე გამარტივებულად გამოიყურება ტაციტუსის გაგებასთან შედარებით, ხოლო „ალანების“ სახელწოდება ახ.წ. I საუკუნის დასასრულისთვის უფროა მისაღები, ვიდრე ახ.წ. 35 წლისთვის. მითრიდატეს მიერ არმენიის დაპყრობის შესახებ იოსები არაფერს ამბობს: აღმოსავლეთის მიმართ მისი ინტერესი უფრო სამხრეთით, იუდეაში მიდის და უპირატესად სირიის მმართველისა და პართიის მეფის ურთიერთობას შეეხება.

დერბენდის უღელტეხილი ყოველთვის კავკასიონზე ძირითადი გადასასვლელი უნდა ყოფილიყო: იხ. Абрамова (1984), კერამიკის სტილისტური განვითარების ამსახველი შთამბეჭდავი მონაცემებით ამ უღელტეხილის ჩრდილოეთით და სამხრეთით.

⁸⁶ Tac. Ann. 6. 34-5.

⁸⁷ Tac. Ann. 6. 36-7. Jos. AJ 18. 96-105.

მაგრამ ახალი სამეფოს ხელისუფლობა მითრიდატეს დიდი ხნით არ შერგებიდა. იმპერატორმა გაიუსმა იგი არმენიიდან გაიხმო და რომში პატიმრობაში აიყვანა.⁸⁸ თანამედროვე სენეკა მითრიდატეს მოვლენებით მდიდარ კარიერაში ბედის ცვალებადობის (საყვარელი თემა) კარგ მაგალითს ხედავს და მიანიშნებს, რომ იგი კლავდიუსმა გაათავისუფლა, როდესაც ტახტზე ავიდა.⁸⁹ მითრიდატეს მიერ ჩადენილი დანაშაული მიმართული იყო იმპერატორის ან იმპერატორის გარკვეული ჩანაფიქრის წინააღმდეგ და არა საერთოდ რომის ინტერესების საზიანოდ: შესაძლოა, გაიუსმა არმენიის პართიისთვის დატოვებაც გადაწყვიტა, როგორც ხშირად ვარაუდობენ.⁹⁰ ახ.წ. 47 წელს კლავდიუსმა მითრიდატე არმენიაში გაგზავნა ტახტის დასაბრუნებლად. გაათავისუფლების შემდეგ კლავდიუსის მმართველობის პირველი წლები მითრიდატემ რომში გაატარა და მთელი ეს დრო კავშირების დამყარებას და თავისი მდგომარეობის აღდგენას მოანდომა.⁹¹

მეგობრულად განწყობილ მეფეებს რომ რომისთვის ადგილობრივად შეგროვებული ინფორმაცია უნდა მიეწოდებინათ, სიასხლეს არ წარმოადგენდა. ვარდანესა და გოტარძეს შორის პართიის ტახტის გამო ატეხილი სამოქალაქო ომის შესახებ მოპოვებული ინფორმაციით რომს მეფე ფარსმანი უზრუნველყოფდა. მისი რჩევით, ამ ორთაბრძოლიდან რომს უფრო ნაკლებად მნიშვნელოვან საკითხებზე არ უნდა გადაეტანა ყურადღება. არმენიის ბედი ერთი ამ ნაკლებად მნიშვნელოვანი საკითხთაგანი იყო.⁹² კლავდიუსის მიერ წაქეზებული და ფარსმანზე იმედდამყარებული მითრიდატე არმენიის ტახტს დაუბრუნდა.⁹³ მაგრამ ეს წინააღმდეგობის გარეშე არ მომხდარა. რომაელთა და იბერთა ძალებს არმენიელებმა ისევე უპასუხეს, როგორც ამას თავად იბერიელები იზამდნენ მსგავს ვითარებაში: უკან დაიხიეს და მაღალ ციხესიმაგრეებს მიაშურეს. მაგრამ სირიიდან გამოყვანილი რომაული ჯარები სამხედრო საინჟინრო საშუალებებს ფლობ-

⁸⁸ Sen. Dial. 9. 11. 12; Dio, 60. 8. 1; შდრ. Ann. 11. 8. 1. მასთან Wardle (1992).

⁸⁹ Sen. Dial. 9. 11. 12; *Caianae custodiae* გარკვეული პირობით მიღებულია, ხოლო *Claudianae* გათვალისწინებული არ არის.

⁹⁰ Balsdon (1934), 198-200.

⁹¹ Tac. Ann. 11. 8; შდრ. Dio, 60. 8. 1.

⁹² Tac. Ann. 11. 8. 2. საყურადღებოა იმპერფექტი *nuntiabat*, რაც არაერთგზის გზავნილს აღნიშნავს.

⁹³ Tac. Ann. 11. 8. 1: აქ *moneo* - რჩევასთან დაკავშირებით, შდრ. 13. 37.

დნენ ასეთი ობიექტების ასაღებად, რაც კიდევ განახორციელეს. ფარსმანის იბერთა ჯარი კი გაშლილ ადგილებს მოედო ტრადიციისამებრ: არმენიელთა წინააღმდეგობა არაეფექტური გამოდგა. მითრიდატეს ერთპიროვნული ძალაუფლება დარჩა, რაც მან სულ მალე ბოროტად გამოიყენა.⁹⁴

აღმოსავლეთის საზღვარზე რომ იბერია მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა, კიდევ ერთხელ გამოჩნდა ახ.წ. 51 წელს, როდესაც იბერიელები და არმენიელები ერთმანეთთან ომობდნენ, რამაც რომსა და პართიას შორის არნახულად სერიოზული სიძნელები წარმოქმნა. ჩვენთვის დასაყრდენ წყაროს წარმოადგენს ტაციტუსის ნოველისტური მონათხრობი, რასაც ვინმე პოსიდიუს გეტას მოღვაწეობის ამსახველი აცეფალური (დასაწყისნაკლული – მთარგ.) წარწერაც შეიძლება დაემატოს.⁹⁵

როგორც გვაუწყებენ, მითრიდატეს დამხობა მისი ძმის, ფარსმანის მაქინაციებმა გამოიწვია. მითრიდატეს დაღუპვის მთავარი აღმსრულებელი იყო რადამისტი, ფარსმანის ვაჟი და შესაბამისად, მითრიდატეს ძმისშვილი. ტაციტუსის აღწერით, რადამისტი სალუსტიუსის მიერ აღწერილ ახალგაზრდა იუგურტას მოგვაგონებს. გვეუბნებიან, რომ რადამისტი იმდენად გამორჩეული და ამბიციური იყო, რომ მამამისმა, მეფე ფარსმანმა, საკუთარი ხანდაზმულობის შეგნებით და შვილის მიერ იბერიის ტახტის შესაძლო უზურპაციის შიშით, მისი ენერგიის სხვა მხარეს მიმართვა გადაწყვიტა. მან რადამისტს არმენიის მიმზიდველობაზე მიუთითა და განუცხადა, რომ პართიელების განდევნა და იქ მითრიდატეს გამეფება მისი დამსახურება იყო.⁹⁶ გერაგული ჩანა-

⁹⁴ Tac. Ann. 11. 9. 1-3; როდესაც მცირე არმენიის მეფე კოტისმა ომით დაგლეჯილი არმენიიდან რაიმეს ხელში ჩაგდებაზე დაიწყო ზრუნვა, კლავდიუსმა მას ამაზე წერილით ააღებინა ხელი.

⁹⁵ Tac. Ann. 12. 44. 1. *ILS* 971: წარწერაში საუბარია კლავდიუსის ან ნერონის დროს იბერიაში მოღვაწე ლეგატზე. ეს წარწერა პისტონიუმიდანაა, რომელიც Hosidii Getae-ს patria იყო: იხ. *PIR*² H217, მოიაზრება C. Hosidius Geta. პოსიდიუსი იბერიაში Statius-ს დამატებით ღირსებას მიანიჭებდა, *Silvae* 4. 4. 63-4; იხ. Coleman (1988), 135-8, ოჯახის შესახებ. ერთმა პოსიდიუს გეტამ, რომელიც შესაძლოა ამ ოჯახიდან იყო, დაწერა *Medea* ახ.წ. 200 წელს, თუმცა Lamacchia (1981), p. v n. 1 ამის შესაძლებლობას მიზეზის დაუსახველბლად უარყოფს.

⁹⁶ Tac. Ann. 12. 44. 2, თვლის, რომ მითრიდატესთვის არმენია რომაელებმა დაიპყრეს: ფარსმანს არ ახსენებს. აქედან გამომდინარე, ფარსმანი რომ რადამისტის წინაშე მთელ დამსახურებას საკუთარ თავზე მიიწერს ისეა მოწოდებული, რომ სიცრუეს გავდეს და შესაბამისად, იბერიის მეფის უკეთური ბუნება წარმოაჩინოს: Ann. 12. 44-51. თუმცა, ტაციტუსის მანამდე

ფიქრი ფარსმანის რჩევით განხორციელდა: მამასთან და დედონაცვალთან მოჩვენებითი ჩხუბის შემდეგ, რადამისტმა როგორც დევნილმა მიაშურა არმენიაში ბიძამის მითრიდატეს, რომელმაც იგი დიდი პატივით მიიღო. აღსანიშნავია, რომ მითრიდატეს ფარსმანისაგან ღტოლვილი პირის, თუნდაც საკუთარი ძმისშვილის ასე ხელგაშლით მიღება შეეძლო: ტაციტუსის მონათხრობის მიხედვით გამოდის, რომ ფარსმანსა და მითრიდატეს შორის არსებული ფარული მტრობა ორმხრივი იყო.

ტაციტუსის ცნობით, რადამისტმა ბიძამისს სამაგიერო იმით გადაუხადა, რომ საიდუმლოდ არმენიელ დიდებულებს თავიანთი მეფის წინააღმდეგ აჯანყებისკენ უბიძგებდა. შემდეგ რადამისტი დაბრუნდა ფარსმანთან, რომელმაც მითრიდატესთან საომრად გარკვეული გარემოება მოიმიზეზა. ეს მიზეზი გარკვეულწილად საინტერესოა. ფარსმანმა განაცხადა, რომ მითრიდატე წინაღუდგა მის მიერ აღბანელთა წინააღმდეგ რომაელებისაგან დახმარების თხოვნას. ტაციტუსი ნათლად არ ამბობს, ეს განაცხადი საერთოდ გამონაგონი იყო, თუ მხოლოდ არასაკმარის საფუძველს იძლეოდა ომისათვის. მაგრამ ასეთი განაცხადის გაკეთება ნებისმიერ შემთხვევაში შესაძლებელი მაინც უნდა ყოფილიყო: იბერიის მეფეს ასე თუ ისე შეეძლო, რომ აღბანელთა წინააღმდეგ დასახმარებლად რომაული ჯარის შემოყვანა მოეწადინებინა.⁹⁷

როდესაც რადამისტი მამამისისგან მიღებული ლაშქრით არმენიაში შეიჭრა, მითრიდატემ, ტრადიციისამებრ, მაღლა გარნის ციხეს მიაშურა. რომაული სააღყო ბრძოლის წესების არმცოდნე რადამისტმა ციხის ძალით აღება ვერ შეძლო და ამიტომ სხვა ხერხს მიმართა. გარნის ციხეში გამაგრებულ მითრიდატეს დასაყრდენს წარმოადგენდნენ რომაელი მეომრები პრეფექტ კელიუს პოლიოს და ცენტურიონ კასპერიუსის მეთაურობით. ისინი შესაძლოა ამ ციხეში ახ.წ. 47 წლიდან, არმენიაში მითრიდატეს ძალისმიერი შემოყვანის დროიდან იდგნენ. იქიდან გამომდინარე, რომ ასეთი რომაული გარნიზონები სამეფოებში მშვიდი ვითარების პირობებში არ რჩებოდნენ, აქ მათი ხანგრძლივი ყოფნა მითრიდატეს რეჟიმის არასტაბილურობის მაჩვენებელია, რაც პარტიის მხრიდან თავდასხმის და ქვეყნის შიგნით აჯანყების საშიშროებით იყო განპირობებული. შესაძლებელია, ფარს-

მონათხრობში (Ann. 11. 8-9) რომი და ფარსმანი მთავარ როლს თანაბრად ითამაშებენ.

⁹⁷ იხ. ქვემოთ, არიანესთან დაკავშირებით.

მანმა პირველ შემთხვევაში მაინც, ალბანელების წინააღმდეგ სწორედ ამ ჯარის დახმარება მოითხოვა. ამით შეიძლება აიხსნას, თუ როგორ უნდა დაებრკოლებინა ფარსმანის ეს მოთხოვნა მითრიდატეს: მას მართლაც შეეძლო არმენიიდან ჯარების გასვლის შეფერხება იმ გასაგები მიზეზის გამო, რომ იგი თავად არცთუ უსაფრთხო მდგომარეობაში იმყოფებოდა.

გარნის რომაული გარნიზონი იბერიასთან ახლო ურთიერთობაში მყოფი სირიის არმიის ნაწილს შეადგენდა.⁹⁸ ცენტურიონი კასპერიუსი გარნიდან გაემგზავრა, რათა სირიის ლეგატ უმიდიუს კვადრატუსისთვის არმენიაში მიმდინარე მოვლენების შესახებ ეუწყებინა. სწორედ ამ დროს მომხდარა ცვლილება ფარსმანის მოთხოვნასა და მითრიდატეს წინააღმდეგობას შორის. კასპერიუსის არყოფნაში, როგორც გვაუწყებენ, პოლიომ (რომელიც როგორც ჩანს, რადამისტმა მოისყიდა) დაითანხმა მითრიდატე, რომ თავისიან იბერიელებთან შეთანხმებაზე წასულიყო. პოლიოს რჩევის, რესურსების ნაკლებობის და რადამისტის გაძლიერებული ალყის გამო, რომაული გარნიზონის ამბოხების ალბათობის ზეწოლის ქვეშ მყოფმა მითრიდატემ ზავის დასადებად დატოვა ციხესიმაგრე. ფიცის წარმოთქმისას რადამისტმა მითრიდატე შეიპყრო, ბორკილები დაადო და მოგუდა, როგორც მას ფარსმანმა ურჩია. მოკლეს მითრიდატეს ცოლიც, მიუხედავად იმისა, რომ ის ფარსმანის შვილი იყო, და მისი ატირებული ბავშვებიც დახოცეს. ბორკილგაყრილი მითრიდატე იბერიელი, როგორც გაიუხის დროს, კიდევ ერთხელ გადაიქცა ბედის ცვალებადობის განმასახიერებელ მაგალითად, რითაც გარკვეული შეცოდებაც კი გამოიწვია, თავისი სასტიკი რეჟიმით დამსახურებული სიძულვილის მიუხედავად.⁹⁹

სირიის ლეგატმა, კვადრატუსმა უმოქმედობა უფრო უსაფრთხოდ ჩათვალა. კლავდიუსი კი საკითხს უფრო ფართო თვალთახედვით მიუდგა, ალბათ, სხვა მეგობრულად განწყობილ მეფეებთან ურთიერთობის გათვალისწინებით: იმპერატორმა ფარსმანს უბრძანა, რომ არმენიიდან თავისი არმია გაეყვანა და რადამისტიც.¹⁰⁰ ამასობაში, კაპადოკიის პროკურატორმა და კლავდიუსის ახლობელმა, იულიუს პელიგნუსმა პროვინციაში ჯარი შეკრიბა – აშკარად არმენიის დაპყრობის მიზნით. მისი ჭრელი

⁹⁸ Tac. Ann. 4. 5. და ქვემოთ.

⁹⁹ Tac. Ann. 12. 46-7; შდრ. Ad Herennium 2. 50.

¹⁰⁰ Tac. Ann. 12. 48.

ლაშქარი მანამდე გაიფანტა, სანამ ის რადამისტამდე მიაღწევდა. როგორც ვიგებთ, მოსყიდულმა პელიგნუსმა უარი თქვა თავისი ამოცანის შესრულებაზე და რადამისტს მოუწოდა, რომ სამეფო გვირგვინს დაუფლებოდა. ყოველ შემთხვევაში, მისი ლაშქარი მიზნის მისაღწევად ალბათ არ გამოადგებოდა. არმენიაში საქმეების მოსაწესრიგებლად სირიიდან გამოიგზავნა ლეგიონი ჰელვიდიუს პრისკუსის მეთაურობით. ეს ეპიზოდი იმისი მაჩვენებელია, რომ ამიერკავკასიაში სამხედრო ჩარევა შესაძლებელი იყო არა მხოლოდ სირიიდან, არამედ კაპადოკიიდანაც. იგივე ეპიზოდი იმაზეც მიანიშნებს, რომ ლეგიონების ჩაყენება კაპადოკიაშიც ხელსაყრელი იყო, რაც განხორციელდა კიდევ დაახლოებით ერთი ათწლეულის შემდეგ¹⁰¹.

ამასობაში, არმენიაში პარტიის მეფე ვოლოგესესი შეიჭრა და რადამისტი იქიდან გააძევა, მაგრამ მკაცრი ზამთრის გამო თავადაც იძულებული შეიქნა არმენია დაეტოვებინა. რადამისტი უკან მიბრუნდა და შურისმაძიებლად მოველინა არმენიელებს, რომლებიც ვოლოგესეს დამორჩილდნენ. მალე ისინი მას აუმხედრნენ. რადამისტი იბერიაში გაიქცა თავის ფეხმძიმე მეუღლე ზენობიასთან ერთად, რომელმაც ამ მგზავრობას ვერ გაუძლო და, როგორც ტაციტუსი გვამცნობს, კეთილშობილურად ჩააგონა რადამისტს მოეკლა იგი. რადამისტმა თავისი ცოცხალმკვდარი თანამეცხედრე არაქსში გადააგდო, მაგრამ ის მწყემსებმა იპოვეს და არტაქსატაში გადაიყვანეს, სადაც მას სამეფო პერსონის საკადრისი პატივი მიაგეს. ტაციტუსი იმას აღარ შეგვახსენებს, რომ ქმრისგან დაუნდობლად გაწირული გმირი ზენობია ამავე დროს მითრიდატეს ასული იყო.¹⁰²

ტაციტუსი მონღომებით აშავებს ფარსმანს, რომელმაც შემდეგში რადამისტი ღალატისთვის სიკვდილით დასაჯა, რათა რომაელები თავის ერთგულებაში დაერწმუნებინა.¹⁰³ მაგრამ ფარსმანს შეიძლება საამისო საბუთიც ჰქონდა: რადამისტმა თვალნათლივ არ შეასრულა ფარსმანისაგან მიღებული კლავდიუსის ბრძანება არმენიის დატოვების შესახებ. გამორიცხული არ არის, რომ როგორც ტაციტუსის მოსაზრებიდან ჩანს, თავიდან ფარსმანი შეფარვით ხელს უწყობდა რადამისტის ამბიციებს, მაგრამ

¹⁰¹ Tac. Ann. 12. 49.

¹⁰² Tac. Ann. 12. 50-1; შდრ. 12. 46. 1.

¹⁰³ Tac. Ann. 13. 37. 3, 'quasi proditore' (თითქმის მოღალატე): რადამისტის სიკვდილის თარიღი გაურკვეველია: ახ.წ. 58 წლის დასასრულისთვის იგი ცოცხალი აღარ იყო.

რომის ორგულობას ფარსმან მეფე ღიად ერიდებოდა და როგორც ჩანს, რადამისტი, მითითებისამებრ, არმენიიდან გამოიხმო. რადამისტის ღალატი აღბათ იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი ამ გამოძახებას არ გამოხმაურებია.

რადამისტის და მითრიდატეს ამბავი ტაციტუსს ფრიად მოგებიანად წარმოაჩენს: ისეთ რჩეულ თემებს მოიცავს, როგორიცაა თვალთმაქცობა, კორუფცია, არაკომპეტენტურობა, მოულოდნელი კეთილშობილება და ბედის ტრიალი. რადამისტის მაქინაციები, შეიძლება ითქვას, უფრო მოგვაგონებს რომანის ახლადწარმოქმნილ ჟანრს, ვიდრე სხვა რომელიმე ამბავი ტაციტუსის დღემდე მოღწეული ნაწერებიდან. აღმოსავლეთი ხომ ჩვეულ გარემოდ წარმოგვიდგება ამგვარი მონათხრობებისათვის: ორიენტალიზმის ეს ფორმა რომში იმხანად აყვავებას განიცდიდა.¹⁰⁴ თუმცა, ყოველივე ამის გათვალისწინებითაც, ტაციტუსის მიერ რადამისტის ამბის ასეთი სრული მოცულობით გადმოცემა მაინც ახსნას საჭიროებს. ისტორიის წერა შერჩევისა და კონსტრუირების პროცესს წარმოადგენს. აქაც და სხვაგანაც *ანალებში* ტაციტუსს ბევრი სათქმელი ჰქონდა იბერიაზე (განსაკუთრებით, არმენიასთან კავშირში) და მან ამ სათქმელის თქმა არჩია. მისი ეს არჩევანი რომის აღმოსავლეთ საზღვარზე იბერიის ანგარიშგასაწევი მნიშვნელობის მისეული შეფასების აღმნიშვნელი უნდა იყოს.¹⁰⁵

ახ.წ. 58 წელს ფარსმანმა არმენიელებისადმი ძველი მტრობა განსაკუთრებული ძალით გამოავლინა, რათა რომისათვის თავისი ერთგულება დაემტკიცებინა.¹⁰⁶ ახ.წ. 47 წელს იბერიელებმა თავიანთი შესაძლებლობები გაშლილ ვაკეზე აჩვენეს. ამჯერად

¹⁰⁴ მაგ., კანინიუს კელერის *არასპუხი, პანთეას სავეარელი*, დაწერილი ახ.წ. II საუკუნეში სპარსელი დედოფლის სიყვარულის შესახებ მიდიელის მიმართ, რომელმაც იგი დაატყვევა: Philostratus, VS 1. 22. 3. ასევე ახ.წ. II საუკუნეში ათენოსის მიერ გადმოცემული ზარიადრესის და ოდეტისის ამიერკავკასიური სიყვარულის ისტორია, შეთხზული ქარეს მიტილენელის მიერ და როგორც გვაუწყებენ, ფართოდ გავრცელებული თემა აზიურ ხელოვნებაში: Athen. 13. 575. ერთ-ერთი ასეთი სიყვარულის ისტორიაში ლუკიანე მოიხსენებს ღაზ დინასტ ტიგრაპატეს ბოსფორის სამეფო კარზე: Toxaris 44. ტაციტუსის წყაროს შესაძლოა, კორბულოს მემუარები წარმოადგენდა: შდრ. Ann. 15. 16. 1; Plin. NH. 6. 40 (უფრო ფართოდ).

¹⁰⁵ შესაბამისად, იბერია იმ მცირერიცხოვან სამეფოებს შორის იმყოფება, სახელწოდებით რომ მოიხსენიებიან: Ann. 4. 5. (ქვემოთ). როგორც ვნახავთ, ტაციტუსის დროს იბერიის მნიშვნელობა განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახდა.

¹⁰⁶ Ann. 13. 37. 3.

კი კორბულომ ისინი მთავორიან რელიეფზე გამოიყენა, რასაც ისინი ასევე შეგუებული იყვნენ. გაწეული დახმარებისათვის ფარსმანი ახ.წ. 60 წელს იბერიის მომიჯნავე არმენიის ტერიტორიით დაჯილდოვდა: სხვა ქვეყნებთან მიმდებარე არმენიული რეგიონები რომმა სხვა მეფეებს გადასცა, რითაც არმენიის ტახტზე ასაყვან რომის ახალ კანდიდატ ტიგრანისთვის უკეთესი შანსის მიცემა სურდა, მაგრამ მან ასეთი შემსუბუქებული ტვირთის ზიდვასაც კი თავი ვერ გაართვა. ფარსმანისთვის ტერიტორიის ბოძება იმაზე უნდა მიაწინებდეს, რომ რადამისტის საქმესთან დაკავშირებით რომი მას პრეტენზიებს არ უცხადებდა: ტაციტუსის მიერ მისი დანაშაულის მტკიცების მიუხედავად, ნერონი, როგორც ჩანს, მისი საქციელის უფრო დიდსულოვან ინტერპრეტაციას ამჯობინებდა.¹⁰⁷

ნერონის ზეობის ბოლო წლებში და ვესპასიანეს დროს აღმოსავლეთ საზღვარზე საგულისხმო ცვლილება აღინიშნა. ნერონმა და პარტიის მეფე ვოლოგესესმა მიაღწიეს შეთანხმებას, რომლის საფუძველზე პარტიელის ძმამ, ტირიდატემ ახ.წ. 66 წელს რომში გამართულ დიდ ცერემონიაზე ნერონისგან არმენია მიიღო. პომპეუსის დროიდან მოყოლებული, რომისა და პარტიისთვის უსიამოვნების მომტანი არმენიის საკითხი არსებითად რამდენიმე ათწლეულით მოგვარდა, რამაც ტრაიანეს გამეფებამდე გასტანა. არტაქსატა ახლა უკვე ნერონია გახდა, რომმა თავისი სამხედრო ძალები აღმოსავლეთში გალატია-კაპადოკიის ახლად შექმნილ პროვინციაში ლეგიონების ჩამოყალიბებით გააძლიერა. ამ პროვინციის ჩრდილოეთი რეგიონები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთსაც მოიცავდა, რომელიც ამრიგად სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისკენ მიმდებარე იბერიის ოლქს ემეზობლებოდა.¹⁰⁸

ნერონმა დიდი აღმოსავლური ავანტიურა წამოიწყო, რომელიც ახ.წ. 68 წელს უეცრად შეწყდა.¹⁰⁹ კასპიის კარისკენ გაიგზავნა გერმანიიდან, ბრიტანეთიდან და ილირიკუმიდან შერჩეული სამხედრო შენაერთები, მაგრამ ისინი უკანვე გაიწვიეს ვინდექსთან საკითხის მოსაგვარებლად. მათ ნაცვლად აღნიშნული კამპანიისთვის შეიკრიბა ახალი ლეგიონი, *legio I Italica*. ეს

¹⁰⁷ Ann. 14. 23. 4 და 26.

¹⁰⁸ Dio, 63. 7. 2. კაპადოკიაში ლეგიონების ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებით, იხ. Isaac (1990), 34-9.

¹⁰⁹ Kolendo (1982); Isaac (1990), 43-4.

ახალი ლეგიონი, „ალექსანდრე დიდის ფალანგა“, როგორც მას ნერონმა უწოდა, არანაკლებ ექვსი ფუტის სიმაღლის იტალიელებით იყო დაკომპლექტებული.¹¹⁰ ეს შერქმეული სახელი იმ მოსაზრებას ეხმაურება, რომ ალექსანდრემ სინამდვილეში კასპიის კარამდე მიაღწია, ნერონი კი ამ მიღწევას ბაძავს. ალექსანდრეს დაპყრობები აღმოსავლეთში თავისი გრანდიოზულობით და მასშტაბურობით რომის ყველა იქაურ მიღწევებს აღემატებოდა.¹¹¹ აღნიშნული ექსპედიციის მთელი კონცეფცია სიდიადის და ამბიციის მნიშვნელობით იყო დატვირთული. ბოლოს და ბოლოს, ნერონი ხომ *incredibilium cupitor* - დაუჯერებელ ამბებს მოწეუბებული იყო.¹¹²

კასპიის კარისკენ მიმართულ ლაშქრობას ზოგჯერ ეთიოპიის კამპანიას უკავშირებენ, რაც მსჯელობის საგანს წარმოადგენს.¹¹³ მოჰყავთ არგუმენტები იმის სასარგებლოდ, რომ ნერონის გეგმით გათვალისწინებული გრანდიოზული ღონისძიება კავკასიასაც მოიცავდა და ეთიოპიასაც, რაც პარალელურად ან თანმიმდევრულად უნდა განხორციელებულიყო. ეს ღონისძიება ნერონის უდიდესი თვალნათლივი სამზადისის საფასვრით შესატყვისი იქნებოდა. ამასთან, ალექსანდრე ხომ ორივე ამ რეგიონთან იყო დაკავშირებული: ეგვიპტის, ლიბიის და ეთიოპიის რეგიონებს კავკასია სხვა მითებშიც უკავშირდებოდა.¹¹⁴ თავისი გაქანებით გარკვეულ პრეცედენტს ქმნიდა გაიუს კეისრის საბრძოლო მოქმედებები აღმოსავლეთში, არაბეთიდან არმენიამდე რომ მიაღწია.¹¹⁵

¹¹⁰ შეიძლება ახ.წ. 66 წლის სექტემბერში: Tac. *Hist.* 1. 6, მასთან Chilver, ad. loc.; Suet. *Nero* 19. 2.

¹¹¹ როგორც იმდროინდელი პოეტი ლუკანუსი აღნიშნავს: 10. 51.

¹¹² Tac. *Ann.* 15. 42. კეისარს თითქოს ჯერ პართიისთვის უნდა მოეწყო, ხოლო შემდეგ ამიერკავკასიისა და სკვითიისთვის: Plut. *Caes.* 58. 3. პირველ მათგანად, ხელგაშლილი ინტერპრეტაციით, შეიძლება რანდუას ზავი წაითვალოს, ნერონის ექსპედიცია კი ალბათ დასახელებულთაგან მეორე უნდა ყოფილიყო.

¹¹³ Dio. 63. 8. 1; შდრ. Plin. *NH* 6. 181-4.

¹¹⁴ იხ. გვ. 25-6: განსაკუთრებით სესოსტრიის ექსპედიცია.

¹¹⁵ გაიუს კეისართან დაკავშირებით, გვ. 63, 313. დაზვერვების შესახებ ეთიოპიაში: Seneca, *NQ* 6. 8. 3; Plin. *NH* 6. 184 ff.; შდრ. 12. 19. ახ.წ. 66 წლიდან ალექსანდრიაში საჯარისო ნაწილების კონცენტრაციის შესახებ: Griffin (1984), 229; Jos. *BJ* 2. 494; 3. 8. ამ პროექტს შეიძლება ხელი შეუწყო ნერონის მიერ ტირიდატეს მიღებამ ახ.წ. 66 წელს, ვინაიდან მეფეს საკუთარი მტრების წინააღმდეგ ექსპედიციისთვის მხარდაჭერის მიზეზი ჰქონდა: იხ. ზემოთ, შენიშვნა 112.

ტაბ. 17. „ფლავიუსების“ წარწერა მცხეთიდან

ეს კამპანია კასპიის კარისკენ თითქოს აღბანელთა წინააღმდეგ მიმართულ ლაშქრობას ჰგავს.¹¹⁶ ნერონის თანამედროვე პლინიუსის ცნობით, იმპერატორს კერძოდ დარიალის

¹¹⁶ Tac. Hist. 1. 6, სადაც აღბანელები არ უნდა ჩასწორდეს როგორც ალანები, რასაც წერილობითი დასაბუთება არ გააჩნია. შდრ. Bosworth (1976); Kolendo (1982), 24 და Isaac (1990), 404. ისიც კი არ მტკიცდება, რომ ტაციტუსს სადმე ტერმინი „ალანები“ გამოყენებინოს – იგი უპირატესობას „სარმატებს“ ანიჭებს. Alanos-ის ნაცვლად Albanos-ს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა ასევე ლუკანუსთან, 8, 223, რომელიც ნერონის დროს იყო შეთხზული.

გადასასვლელი ჰქონდა მხედველობაში: პლინიუსის დაბეჯითებული მტკიცებით, ამ გადასასვლელს კავკასიის კარი უნდა ეწოდოს. კორბულოს კამპანიებმა ამ რეგიონის მიმართ ყურადღების გამახვილება გამოიწვია, თუმცა აღრევისა და გეოგრაფიული დისპუტის თავიდან აცილება ვერ მოხერხდა. დიონი დასძენს, რომ რეგიონის დეტალური განხილვისას ნერონი ამ ამოცანის მასშტაბურობამ შეაცბუნა. პარტიის თანადგომის გარეშე თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, უსიტყვო თანხმობის გარეშე ამ ჩანაფიქრის განხორციელება წარმოდგენილი იქნებოდა: სიცოცხლის ბოლოს ნერონი პარტიის მეფეზე მაღალი წარმოდგენისა იყო.¹¹⁷

ნერონის მიზანდასახულების განსაზღვრისას, პლინიუსი „კავკასიის კარს“ ისე აღწერს, როგორც სარმატებისკენ გასასვლელს. ამ კარის დარიალის გადასასვლელთან კავშირი ჩანს პტოლემეაოსთან, რომელიც „სარმატების კარს“, როგორც ჩანს, ამ გადასასვლელს უწოდებს.¹¹⁸ გამოთქმული მოსაზრების თანახმად, პირველი შემთხვევა არ იყო, როდესაც ალბანელები და სარმატები ერთობლივად მოქმედებდნენ.¹¹⁹ როგორც უკვე ვნახეთ, სარმატების შემოსევები, როგორც წესი, გადასასვლელებზე მეოფ ხალხებს ბრალდებოდა, ისე რომ, ასეთი შეთანხმებული მოქმედების ვარაუდი ჩვეულებრივი ამბავია.¹²⁰ კასპიის კარი ამ მხარეში ნებისმიერი სამხედრო კამპანიის განყენებულ და შთამ-

¹¹⁷ Dio, 63. 8. 1; Plin. *NH* 6. 40; შდრ. Tac. *Ann.* 6. 33. 4. პლინიუსი დიდ და ფართო გასასვლელს წარმოიდგენდა: *NH* 6. 30. იალბუზის ახლომდებარე უღელტეხილი კასპიის სამხრეთით ხშირად იწოდებოდა „კასპიის კარად“: Plin. *NH* 6. 40-5; შდრ. Jos. *BJ* 7. 244 ff., მასთან Standish (1970). კავკასიონის უღელტეხილების სახელწოდებებს შორისაა: „სკვითების კარი“ (App. *Mithr.* 102), „სარმატების კარი“ (Ptol. *Geogr.* 5. 8. 15) და „ალბანელების კარი“ (Ibid). იბერიის კასპიის კარი სავარაუდოდ უკავშირდებოდა კასპს და კასპიუსის მთას, რომელსაც იქ დიდი ხნით აღრე ათავსებდნენ: Strabo, 2. 1. 39. p. 91. შდრ. Hewsen (1985), 27, არმენიულ ფესვებთან დაკავშირებით. თუმცა, კასპი თანამედროვე იბერიაშიც არის.

აღრევა ყველაზე უკეთ ინფორმირებულებთანაც კი დიდა: პლინიუსის თვალსაზრისით მათ შორის ერთ-ერთია და პრივილეგია არ უნდა მიენიჭოს, როგორც ამას მართებულად აღნიშნავს Kolendo (1982), 24-5. ნერონი და პარტია: Suet, *Nero*, 57.

¹¹⁸ Ptol. *Geogr.* 5. 8. 15; შდრ., აგრეთვე Strabo, 11. 15. 1, p. 497.

¹¹⁹ Anderson (1934), 777 n. 5. Tac. *Ann.* 6. 55-6; შდრ. Jos. *BJ* 7. 244 ff., ერთმანეთში ერევა პირკანები და ალბანელები, ისევე როგორც მელას: Mela 1. 13; 3. 41; აგრეთვე, Strabo, 11. 4. 5. p. 502.

¹²⁰ შდრ. Jos. *AJ.* 18. 97; *BJ* 7. 244 ff.; Tac. *Ann.* 6. 33 ff.; Dio, 69. 15. 3.

ბეჭდავ სამიზნედ რჩებოდა. რომაული პერსპექტივიდან ალბანელები საკმაოდ ახლოს იყვნენ დარიალის გადასასვლელთან, ხოლო „კასპიის კარი“ ნაცნობ და ხატოვან წარმოსახვით ტერმინს წარმოადგენდა. სავსებით შესაძლებელია, რომ სინამდვილეში იბერიელებსა და ალბანელებს შორის არსებული კონფლიქტი იყო *casus belli* (ომის საბაბი). რომსა და იბერიას შორის არავითარი მტრობა არ არსებობდა და არც არის წარმოსადგენი.¹²¹

იბერიისთვის ეს მძიმე წლები უნდა ყოფილიყო. გარედან დამუქრებულ საშიშროებას ქვეყნის შიგნით მომხდარი ცვლილებაც დაერთო. ახ.წ. 62(?) წელს იბერიის მეფე ისევ ფარსმან I იყო, მაგრამ იმუამად უკვე მოხუცებული – მისი ხანდაზმულობა ჯერ კიდევ ათწლეულის წინ, 52(?) წელს იყო პრობლემატური. მისი გარდაცვალების ზუსტი თარიღი დაუდგენელია, მაგრამ ახ.წ. 75 წლისთვის ის უკვე ნამდვილად აღარ იყო ცოცხალი და საფიქრებელია, რომ მან სიცოცხლე ნერონის მეფობის ბოლო წლებში დაასრულა. თვალში საცემია ის, რომ იბერიის მეფე არ ჩანს ახ.წ. 68-69 წლების სამოქალაქო ომების დროს. მეგობრულად განწყობილი მეფის სიკვდილი ნებისმიერ დროს იპყრობდა რომის იმპერატორის ყურადღებას: სხვა რომ არა, მემკვიდრის აღიარების მიზნით მაინც უნდა მიემართათ რომის იმპერატორისათვის. ასეა თუ ისე, სარმატების შემოსევებისას, შეიძლება ალბანელებთან შეთანხმებითაც, მოცემული რეგიონი იმპერიული ყურადღების ცენტრში იყო მოქცეული. მოვლენათა თანმიმდევრობა, რა თქმა უნდა, გაურკვეველია: შესაძლოა, ეს თავდასხმები ფარსმანის გარდაცვალებით შეგუდიანებულ სარმატებს ძარცვის შესაძლებლობას აძლევდა, ალბანელების მამოძრავებელი კი იბერიასთან მათი დიდი ხნის შუღლი იყო.¹²² მაგრამ პრობლემა მარტოოდენ იბერიის წინაშე წამოჭრილ სირთულეში როდი მდგომარეობდა. იმ წლებში ჩრდილოეთიდან შემოჭრილ მტერთან გამკლავება ძალიან ძვირად დაუჯდა არმენიის მეფე ტირიდატეს. ასეთი შემოსევების აღსაკვეთი დახმარებისთვის

¹²¹ Isaac (1990), 404 n. 167, საწინააღმდეგო აზრისაა: „ეს ის არ არის, რასაც ლათინი ფიქრობს“. მაგრამ ლათინი სხვანაირად არ ფიქრობს. ტერმინ „კასპიის კარი“ სტატიუსი ზოგადად ამ მხარის წარმოსახვისათვის იყენებს: *Silv.* 4. 4. 63-4; შდრ. *Tac. Ann.* 12. 45. იბერიელები და ალბანელები შეიძლება კიდევ გაერთიანებულიყვნენ რომაელთა მხარეზე: მაგ. *Tac. Ann.* 4. 5; 6. 34-5.

¹²² *Tac. Ann.* 14. 26; *Ann.* 12. 44. ისიც შესაძლოა, რომ იბერიის მეფე იმ დროს ბერიტუსში ეგულებოდათ აღმოსავლეთის სხვა მეფეებთან ერთად: *Hist.* 2. 81. არც არმენიის მეფე ტირიდატე ჩანს.

პარტიის მეფემ ვესპასიანეს მიმართა. ვესპასიანემ მას უარი უთხრა: აღნიშნულ რეგიონში ლაშქრობაზე ნერონიც კი დაფიქრდებოდა. ამასთან, იბერიისა და ალბანეთის გავლით შემოდგენილი მომხდურების პრობლემა პარტიას უფრო მეტად ეხებოდა, ვიდრე რომს.¹²³

დაახლოებით ამ დროს უნდა იყოს განადგურებული საგულისხმო მნიშვნელობის „სასახლის“ კომპლექსი დედოფლის გორაზე, დასავლეთ იბერიაში (ქარელის რაიონი). ეს კომპლექსი მტკვრის მარცხენა შენაკად ფციას ნაპირიდან 34 მეტრის სიმაღლის ციცაბო ბორცვზე იყო აღმართული. წინაისტორიული ხანიდან დასახლებული ეს ბორცვი ძვ.წ. I საუკუნიდან ეკავა ალიზის აგურის ვეებერთელა ორსართულიან ნაგებობას, რომელიც უდავოდ უკავშირდებოდა ჩრდილოეთით მდებარე დედოფლის მინდორის სატაძრო კომპლექსად ცნობილ გრანდიოზულ ნაგებობათა სისტემას. სარწმუნო ჩანს ვარაუდი, რომ დედოფლის გორაზე დადასტურებული „სასახლე“ რეგიონში გარკვეული აღმინისტრაციული ძალაუფლების მქონე დიდგვაროვანის რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო.¹²⁴ ახ.წ. I საუკუნის ბოლოხანებში „სასახლე“ ცეცხლს გაუნადგურებია. ეს თარიღი მიღებულია კერამიკული ნაწარმის, რომის იმპერიიდან იმპორტირებული ბრინჯაოს ჭურჭლის და დანახშირებული მარცვლეულის რადიოკარბონული ანალიზის შედეგების შეჯერების საფუძველზე. დაახლოებით ამავდროულად და შესაძლოა იმავე მიზეზითაა დანგრეული დედოფლის მინდორის სატაძრო კომპლექსიც. ამასთან, ნგრევა აშკარად კონფლიქტის შედეგი იყო. ამას მოწმობს არა მარტო ის, რომ ხანძარს მთელი „სასახლე“ მოუცავს, არამედ კედლების შემორჩენილ ნაშთებში აღმოჩენილი ისრისპირებიც.¹²⁵

ახ.წ. 75 წელს რომაელ მშენებლებს იბერიის მეფისათვის „კედლები გაუმაგრებიათ“. ეს მოვლენა უკვდავყოფილია იბერიის ისტორიისათვის საგულისხმო მნიშვნელობის ცნობილი სამშენებლო წარწერით (ტაბ. 17). წარწერა ბერძნულენოვანია და მუქი ნაცრისფერი ქვიშაქვის დიდ ფილაზეა ამოკვეთილი.¹²⁶ მაგრამ ამ

¹²³ Suet. *Dom.* 2. 2; Dio. 65. 15. 3; Dabrowa (1989), 70. რომსა და პარტიას/სპარსეთს შორის არსებულ თანამშრომლობასთან დაკავშირებით, იხ. ზემოთ, შენიშვნა 117 და გვ. 389-93.

¹²⁴ გაგოშიძე და წოწელია (1991), 47-9.

¹²⁵ Ibid. 48 სრული ბიბლიოგრაფიით.

¹²⁶ ტექსტისთვის: SEG 20. 112; შდრ. AE 1968. 145. Церетели (1960) დღემდე საუკეთესო განხილვად რჩება. შემორჩენილი ტექსტის ზემოთ 21,5 სმ-ზე

ფრიად მნიშვნელოვანი ძეგლის აღმოჩენის ზუსტი ადგილი და კონტექსტი გაურკვევლობითაა მოცული. ეს ქვა აღმოჩნდა 1867 წელს, სავარაუდოდ, მცხეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ გარეუბანში საქართველოს სამხედრო გზის გასაფართოებელი სამუშაოების წარმოებისას მცხეთა-თბილისის მონაკვეთზე, მცხეთიდან 6-7 კმ მანძილზე, კლდოვან გამოქვაბულთან ახლოს. აღმოჩენის თანადროული რიგი დოკუმენტების გულისხმობით გაცნობის შედეგად, ა. აფაქიძე ასაბუთებს, რომ ეს ძეგლი აღმოჩენილია ნაქულბაქევი, ვიწრო კლდოვან ადგილას, მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე. უნდა ვივარაუდოთ, რომ წარწერაში მოხსენიებული კედლები აქ იყო აღმართული. ამ კედლების რაობა გაურკვეველია: სავარაუდო მოსაზრებით, ეს ციხესიმაგრის კედლები უნდა ყოფილიყო, რაც შეიძლება ასეც იყო, მაგრამ წარწერა ამდენს აღარ გვამცნობს.¹²⁷ გათხრების შედეგად კედლები მცხეთაში იმდენად ვრცლად ვლინდება, რომ შეიძლება მთელ ძველ ქალაქს ჰქონდა გალავნად შემორტყმული და შეიძლება წარწერა სწორედ ამ გალავნის კედლებს ეხება. იქიდან გამომდინარე, რომ ქართული ტრადიციის თანახმად, მცხეთის საზღვარი ნაქულბაქევი გადიოდა, სადაც ეს წარწერა აღმოჩნდა, სავსებით მოსალოდნელია, რომ ამ ადგილზე თავდაცვითი ნაგებობა ყოფილიყო აღმართული – ნაქულბაქევი ხომ დედაქალაქის სამხრეთის კარიბჭედ განიხილება.¹²⁸

საინჟინრო საქმეში დახმარების გაწევა რომის ბატონობაზე არ მიუთითებს, როგორც ამტკიცებენ ხოლმე. აქ არც რომაელი სამხედროების, და მით უმეტეს, არც რომაული ფორტის ყოფნაა სავარაუდებელი. პირიქით, რომაელები გარკვეული წონისა და დამოუკიდებლობის მქონე მეგობარი ქვეყნების მმართველებს უწევდნენ დახმარებას. რომისგან მშენებელთა ძალებით დახმა-

გრძელდება ნაცვეთი ქვა, რომელსაც არ ემჩნევა ისეთივე მოჩარჩოების კვალი, სხვა მხარეებზე რომ შემოუყვება დაახლოებით 15 სმ სიგანეზე. რამდენადაც ზედა ნაწილი დაკარგულია, შესაძლოა ბერძნულ ტექსტს წინ სხვა ენაზე, ლათინურად ან არმაზულად შესრულებული ვერსია უძღოდა. მსხვილად გამოყვანილი ჩარჩო შემორჩენილზე უფრო დიდი ტექსტის სივრცისთვისაც არ იქნებოდა დისპროპორციული. ლათინური წარწერა მცხეთაში დღემდე არ აღმოჩენილა. მადლობას მოვახსენებ ლევან ჭილაშვილს ჯანაშიას მუზეუმის სარდაფში წარწერიან ორიგინალთან მისვლის ნებართვისთვის და იულონ გაგოშიძეს და მის კოლეგებს გაწეული დახმარებისთვის.

¹²⁷ Апакидзе (1968), 178 сл.

¹²⁸ Апакидзе (1968), 62, ამავე აზრისაა; შდრ. ზოგადად აფაქიძე (1958ა), 81-2, ვახუშტისთან დაკავშირებით.

რების ორად-ორი შემთხვევაა წერილობით დამოწმებული – ტირიდატესა და დეკებალუსის მიმართ: ორივე შემთხვევაში ჩვენს წყაროებში ხაზგასმით აღინიშნება, რომ ამგვარად დაჯილდოებული დიდი პრივილეგიით სარგებლობდნენ და გატარებულია აზრი, რომ სამხედროები ამაში არ მონაწილეობდნენ. ცხადია, რომ მშენებლობა შეიძლება ხანგრძლივი იყო – ვესპასიანემ დამხმარე ძალა ახ.წ. 75 წლამდე, შესაძლოა, რამდენიმე წლით უფრო ადრე გაგზავნა. შემთხვევით შემონახული წარწერა იმის მაუწყებელი არ არის, რომ მშენებლები მხოლოდ ერთჯერადი კონსტრუირებით შემოიფარგლნენ: სავარაუდო რჩება მათი საქმიანობის ხასიათის და მომცველობის მთლიანობაში განჭვრეტა, თუმცა იბერიის მეფე, ალბათ, მათგან მაქსიმალური სარგებლის მიღებას შეეცდებოდა. ისიც შესაძლებელია, რომ მშენებლები თავდაპირველად ნერონს წარეგზავნა და ისიც სავსებით დასაშვებია, რომ იბერიის მეფეს თავისი არმენიელი მეზობლის, ტირიდატესთვის მინიჭებული პრივილეგიით თავადაც ესარგებლა.¹²⁹

ასეთი ფორტიფიკაცია პირველ რიგში იბერიელებისთვის იყო გამოსადეგი. რომისთვისაც სასიკეთო იყო, მაგრამ არა იმდენად ხელშესახებად. ალანთა, ალბანელთა თუ პართიელთა მიერ იბერიაზე ან იბერიის გავლით განხორციელებული თავდასხმები თავისთავად რომის დიდ წუხილს არ იწვევდა, რადგან ამ დროს რომის პროვინციული ტერიტორიების უშუალო ხელყოფა ნაკლებად იყო მოსალოდნელი. მაგრამ რომისთვის არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა იბერიის მეგობრულად განწყობილი მეფისთვის გაწეული დახმარებით გაკეთებულ უფრო ზოგად სასი-

¹²⁹ დეტალურად იხ. Braund (1991g); შდრ. აგრეთვე Priscus, fr. 11, 361-72 ჰუნების ბელადის მიერ სირმიშიდან ხუროთმოძღვრის გამოყენების შესახებ; მასთან Mitchell (1987).

ფლავიუსების ახლებური ბატონობის საკითხები ბოლო დროს მკვლევართა ყურადღების ცენტრში მოექცა: მაგ., Bosworth (1976) and (1977). იხ. Halfmann (1986) და id. (1991), მითითებული ლიტერატურით, მ. ჰირიუს ფრონტოს 75/76 წწ. არმენიაში მოღვაწეობის შესახებ. Isaac (1990), 44-5 შედარებით უფრო თავშეკავებულია ფლავიუსების ამბიციებთან დაკავშირებით.

მაგან მეფე ფლავიუს დადესის დადასტურება III საუკუნის ბოლოხანების ან IV საუკუნის კონტექსტში მიჩნეულია ფლავიუსების ახლებური ზეგავლენის გამოვლენად ახ.წ. I საუკუნის ბოლოხანებში. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ფლავიუსების ეპოქაში იბერიის სამეფო ოჯახს რომის მოქალაქეობა უკვე დიდი ხნის მიღებული ჰქონდა – იულიუსების ან კლავდიუსების დროს: Braund (1993c).

კეთო საქმეს და შესაბამისად, რომის ზეგავლენის განმტკიცებას ამიერკავკასიაში¹³⁰.

ვესპასიანეს მშენებლებს იბერიაში ფართო ასპარეზი ჰქონდათ. ჰარმოზიკა-ბაგინეთი ერთ-ერთი იყო იმ საფორტიფიკაციო პოზიციებიდან, რომელთა ერთობლიობით იქმნებოდა ის, რასაც ამჟამად დიდი მცხეთა ჰქვია. სტრაბონის ხედვა სასარგებლო ინფორმაციულობით გამოირჩევა. მის მიერ წარმოდგენილი ჰარმოზიკა დამოუკიდებელი გამაგრებული ქალაქია, მაგრამ შესადარი მეორე, სევსამორად წოდებული ციხე-ქალაქისა, რომელიც მისგან თექვსმეტიოდე სტადიონის მოშორებით მდებარეობს მდინარე არაგვზე.¹³¹ სევსამორას ადგილმდებარეობა განსაზღვრულია შესაბამის მანძილზე არაგვის მარცხენა ნაპირზე, გორაზე წიწამურის სერის შენარჩუნებული სახელწოდებით. აქ ჰარმოზიკა-ბაგინეთთან თანადროულობის დასადასტურებლად საკმარისი მოცულობის ციხესიმაგრის მონაკვეთია გათხრილი.¹³² საკუთრივ მცხეთა, რომელიც ჰარმოზიკიდან მტკვარგალმა იყო კონცენტრირებული, დაცული იყო აღნიშნული ციხე-ქალაქებით და სხვა ისეთი თავდაცვითი ნაგებობებით, როგორიც ნაქულობაქევშია საგულელები და აგრეთვე უფრო შორიდანაც, განსაკუთრებით, ჟინვალთან, დუშეთის მახლობლად არაგვის აუოლებით. სტრაბონის ფორმულირებისამებრ, მცხეთა დამოუკიდებელ ქალაქსაც წარმოადგენდა და უფრო დიდი კომპლექსის ნაწილსაც. შესაბამისად, პტოლემეიოსი მცხეთას და ჰარმოზიკას ერთმანეთისგან ისევე გამოყოფს, როგორც სტრაბონი ჰარმოზიკას და სევსამორას.¹³³

ნერონის მეფობის ბოლო წლებიდან და ვესპასიანეს დროს რომმა თავისი როლი ამიერკავკასიაში უფრო გაააქტიურა. ახ.წ. 75 წლის წარწერა განსახილველია არა როგორც ცალკეული განსაკუთრებული გამოვლენა, არამედ როგორც ამ ახალი ინტერესის სიმპტომი. იგივე ითქმის ვალერიუს ფლავუსის პოემის შესახებ: ეს ახალი *არგონავტიკის* დრო იყო. და ეს ინტერესი არც

¹³⁰ თანამედროვე მკვლევართა ყურადღების ცენტრში ჩვეულებრივად აღანიები ექცევიან. Dabrowa (1989), 72, ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ვესპასიანეს დახმარება რეგიონში პართიის ამბიციებისათვის მიყენებული არაპირდაპირი დარტყმა იყო.

¹³¹ Strabo, 11. 3. 5, p. 501.

¹³² აფაქიძე (1958ბ), დეტალურად.

¹³³ Ptol. Geogr. 5. 10. 3.

ტრაიანეს დროს განელებულა და არც უფრო მოგვიანებით. პართიელთა წინააღმდეგ მიმართული ნებისმიერი კამპანია იბერია-საც ეხებოდა, როგორც ამას ანტონიუსი და კორბულო აცნობიერებდნენ. ამასვე აღიარებდა ტრაიანეც. იბერიელები იბრძოდნენ კორბულოს ჯარში და, იბერიელები იბრძოდნენ ტრაიანესთვისაც. იბერიელი უფლისწულის ბერძნულ ენაზე შესრულებული ეპიტაფია უტყუარად მეტყველებს იბერიელთა მონაწილეობაზე ტრაიანეს ლაშქრობებში:

მეფის სახელოვანი ძე ამაზასპი,
 მითრიდატე მეფის ძმა,
 რომლის მშობლიური მიწაც არის კასპიის ბჟესთან,
 იბერი იბერის ძე, აქ მარხია
 წმინდა ქალაქთან, რომელიც ააგო ნიკატორმა
 მიგდონის ზეთისხილოვან მდინარესთან.
 გარდაიცვალა თანამგზავრი ავზონთა წინამძღოლი მეუფისა,
 მოსული პართელებთან საბრძოლველად.
 (გარდაიცვალა) უწინ, ვიდრე გაისვრიდა ხელს
 (ვაი-რომ ძლიერ ხელს) მტრის სისხლში,
 შუბსა, მშვილდსა და მახვილის პირზე,
 (იყო) ქვეითიცა და მხედარიც,
 თვით მორცხვი ქალწულების მსგავსი. (IGRR 1. 192)*

ენობრივად და შინაარსობრივადაც ეპიტაფია იმ ეპიკური საგმირო სულისკვეთების მატარებელია, საცნაურად რომ ახასიათებს ბერძნულ-რომაულ სამყაროს, რომელსაც იბერია განეკუთვნებოდა. დიდად საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ იბერიის ელიტას ამ სამყაროს ნაწილად მიაჩნდა თავი, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ ამ ეპიტაფიას ამაზასპის ოჯახიდან სხვა თუ არა, სანქცია მაინც ექნებოდა.¹³⁴ პედანტი პლინიუსისგან განსხვავებით, კასპიის კარის განსაზღვრებასთან დაკავშირებული მცირედი სხვაობები იბერიელებს არ აღელვებდა: ისინი ძალაუფლების ამ ლეგენდარულ სამკვიდრებელთან თავიანთი კავშირის დემონსტრირებას ახდენდნენ. სელევკე ნიკატორზე გაკეთებულ მინიშნებასაც თავისი მნიშვნელობა აქვს იქიდან გამომდინარე, რომ იბერიის

* ქართ. თარგმ: თ. ყაუხჩიშვილი, საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, თბილისი, 1975, გვ. 245.

¹³⁴ სახელთან დაკავშირებით, შდრ. მოსე ხორენელი, 3. 51; *ქართლის ცხოვრება* I. 50-8, 115, 159 (ს. ყაუხჩიშვილი).

განსხვავებულ სამეფოდ წარმოჩენა სწორედ სელევიდების მმართველობის დროს მოხდა. იბერიული იდენტობა ეპიტაფიაში ისეა მოცემული, ბერძნულ-რომაული სამყაროსთვის გასაგები და პატივსაცემი რომ ყოფილიყო. ამდენად, ამაზასპის ეპიტაფია მაინც არ იყო უადგილო რომში, სადაც ის აღმოჩნდა, თუმცა, ეპიტაფია ნისიბისში გამართული დაკრძალვისთვის უნდა ყოფილიყო შეთხზული. მისაღებია ვარაუდი, რომ ეს ეპიტაფია დიდ მანძილზე რომში მიცვალებულის ნეშტთან ერთად გადასვენეს, მაგრამ გარემოება გაურკვეველი რჩება. ასეთი გადასვენება წარმოუდგენელი იქნებოდა ამაზასპის ოჯახის თანხმობის გარეშე, ხოლო მის წოდებას და გარდაცვალების იმპერიულ კონტექსტსაც თუ გაეითვალისწინებთ, იმპერატორის მხრივ გარკვეული დაინტერესების დიდი ალბათობაც უნდა ვიგულისხმოთ. ნაკლებად საფიქრებელია, რომ ამაზასპი ტრაიანეს სიცოცხლეში დაღუპულიყო. გადასვენება ალბათ უფრო ადრიანეს ტახტზე ასვლასთან დაკავშირებით შუამდინარეთიდან რომაული ჯარების გაყვანას მოჰყვა. პართიელთა სისხლსმოწყურებული იბერიელი გმირი მისი მტრების ხელში არ დაიტოვებოდა.

ნისიბისში ამაზასპის დაღუპვის დროს, ტაციტუსი განიხილავდა მისი სამშობლოს მდგომარეობას აღმოსავლეთის საზღვარზე ტიბერიუსისა და ტრაიანეს იმპერატორობის პერიოდში. მისი გაგებით, მეზობელ იბერიას რომი იცავდა; „[ამის შემდეგ] ოთხი ლეგიონი იცავდა სირიიდან მოყოლებული მდინარე ევფრატამდე უზარმაზარ ტერიტორიაზე რაც ქვეყნებია მოქცეული, მეზობლად იბერთა, ალბანთა და სხვა მეფეებისა, რომელნიც ჩვენი ძლევამოსილებითა და დიდებით უმკლავდებიან უცხო ძალაუფლებას“ (Ann. 4. 5, მასთან Woodman. ქართ. თარგმ.: აღ. გამყრელიძე, *ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ*, 1973, 51-2). ცხადია, დაცვა მეურვეობის უფრო მისაღები ფორმა იყო.¹³⁵ ტიბერიუსის დროს სირიის ოთხი ლეგიონი ამ დაცვის ძირითად დასაყრდენს წარმოადგენდა, ხოლო ტრაიანეს მმართველობაში მას კაპადოკიის ლეგიონებიც დაემატა.¹³⁶ და მაინც, რომის ურ-

¹³⁵ Braund (1984), 129-55.

¹³⁶ სერაფიტის ეპიტაფიაში მოხსენიებული პუბლიკიუს აგრიპა იბერიის ელიტაში დაახლ. ახ. წ. II საუკუნის შუაწლებში ჩნდება. საიმის დაკვირვებით, ეს უნეულო *nomen* ნაწილობრივად ემთხვევა ახ.წ. 132-5 წწ. სირიის გამგებლის პუბლიკიუს მარცელუსის სახელს. გაურკვეველია, რა კავშირია აგრიპასა და მარცელუსს შორის: Syme (1981), 276; შდრ. Levick (1990), 164,

თიერთობა იბერიასთან ბევრად უფრო გაღრმავდა პომპეუსის ლაშქრობებისა და ავგუსტუსის მიერ იბერიელი დესპანების მიღების შემდეგ. როგორც ვნახეთ, მიმოსვლა უპირატესად ტაციტუსის სიცოცხლის პერიოდს ემთხვევა – მისი სახელმწიფო თანამდებობრივი აღმასვლის წლებს ფლავიუსების მმართველობის დროს. ისტორიკოსების ინტერესი რომაულ-იბერიული ურთიერთობის განვითარების ადრეული ისტორიისადმი, რასაც *ანალებში* არაერთი თავი ეთმობა, გასაგები ხდება. ტაციტუსის დროს და მისი შეხედულებით, არსებობდა იმისი საჭიროება, რომ იბერიას თავისი საკუთარი ისტორიით თუ არა, რომის ისტორიაში მაინც დაემკვიდრებინა გარკვეული ადგილი. დიდ დროს არ გაეგლო მას შემდეგ, რაც ტრაიანემ იბერიელები რომაელი ხალხის *fides* შემადგენლობაში მიიღო, რაც, ალბათ მის ეგზომ განდიდებულ თავყრილობაზე მოხდა ელეგიაში.¹³⁷

გაცხოველებული სჯა-ბაასის საგნად იქცა იბერიასთან ადრიანეს ურთიერთობა. ყურადღება მიიქცია მინიშნებამ უთანხმოების შესახებ. გვამცნობენ, რომ ადრიანემ თავისთან მიიპატიჟა იბერიის მეფე ფარსმან II, მაგრამ მეფემ არ მიიღო ეს მიპატიჟება. არაფერი მიუთითებს იმაზე, რომ ამით გამოწვეული დაძაბულობა მათ შორის დიდხანს გრძელდებოდა. ფარსმანის უარი მიწვევაზე პრაქტიკული პოლიტიკის შედეგი უფრო უნდა ყოფილიყო, ვიდრე აზრს მოკლებული შეურაცხყოფა: ეს მიპატიჟება დაახლ. ახ.წ. 129 წელს უნდა მოსულიყო, როდესაც იბერიის მეფის მთავარ საზრუნავს პართიის ტახტის მემკვიდრეობის საკითხი შეადგენდა. არც იმ ვარაუდის საფუძველი ჩანს, რომ ადრიანეს იბერიის მიმართ იმპერიული ზრახვები ამოძრავებდა. ადრიანე აღმოსავლეთ პერიფერიებიდან რომის შეიარაღებული ძალების გაყვანით უფრო იყო დაინტერესებული, ვიდრე იქ ძალაუფლების ახალი პოზიციების შექმნით. თუ ფარსმანის მიერ ადრიანეს მიპატიჟების მიუღებლობა იმპერატორისადმი მისი არაკე-

პროვინციელების მიერ *nomen*-ის არჩევანის შესახებ. აღმოსავლეთის ქვეყნებში, მათ შორის სირიაში, აგრიპა არ ყოფილა უჩვეულო *cognommen*.

¹³⁷ *Fides*-თან დაკავშირებით რომაულ იმპერიალიზმში, იხ. Rich (1989). ტრაიანეს საზეიმო მიღების თაობაზე, Eutropius, 8. 3. 1; Festus, *Brev.* 20; Hieronymus, *Chronographia*, p. 194 (Helm). ყველა ეს წყარო აშკარად შემავაშლებელ-კონსპექტური ხასიათისაა და მეფეთა რაიმე დიდი თავყრილობის მოწმობად არ გამოდგება. ტრაიანეს მონეტების სერიას – REGNA ADSIGNATA ჩანს, მრავალმეფიანი თავყრილობის იდეის განმტკიცებისთვის უნდა შეეწყო ხელი, მაგრამ ეს ნაკლებად სარწმუნოა: იხ. Göbl (1961), განსაკ. 73. 5.

თილგანწყობით იყო მოტივირებული (რაც ჯერ კიდევ დასამტკიცებელია), მისი ამგვარი დამოკიდებულება ადრიანეს მიერ რომაული ძალების გაყვანით უფრო უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი, ვიდრე იმპერატორის მხრიდან აღმოსავლეთში რომის ძალაუფლების ახალი გაფართოების მცდელობით, რადგან, რამდენადაც ამისი შეფასება ძალგვიძს, იბერია სწორედ იმ დროს იყო რომის მიმართ ყველაზე უკეთ განწყობილი, როდესაც რომი აქტიურად და წარმატებით ეომებოდა პართიელებსა და სასანიდებს და არა მაშინ, როცა რომაული ჯარები იქიდან გადიოდნენ. პართიის დასუსტება მის დასავლეთ საზღვრებზე იბერიისთვის საკუთარი დამოუკიდებლობის განცხადების იმედის მომცემი იყო.¹³⁸

მაგრამ ფარსმანი და ადრიანე, ჩანს, მალევე შერიგდნენ. ჩვენ ვიგებთ, რომ ადრიანემ საჩუქრებით მოინადირა მეფის გული. მეფის საუცხოოდ დასაჩუქრების შემდეგ, ცნობის თანახმად, ადრიანემ ფარსმანს სპილო და 50-კაციანი ჯგუფი, *quingagenaria cohors* გაუგზავნა. იმასაც გვამცნობენ, რომ სხვა არცერთ მეფეს არ მიუღია იმდენი რამ, რაც ფარსმანმა მიიღო. ეს აღმოსავლეთ საზღვარზე რომისთვის იბერიის მნიშვნელოვანი როლის დამატებითი მაჩვენებელი იყო. ადამიანთა ჯგუფს, ალბათ, ზემოაღნიშნული მშენებელ-ინჟინრები შეადგენდნენ. როგორც აღვნიშნეთ, ეს მართლაც საპატიო საბოძვარს წარმოადგენდა.¹³⁹

ყველანაირი უთანხმოება ფარსმანსა და ადრიანეს შორის ახ.წ. 135 წლისთვის ჩაწყენარებული ჩანს. აღნიშნულ წელს ფარსმანმა ქედგამიდან ალანები შემოუშვა ალბანელთა და მიდიელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. პართიის მეფემ რომს მიმართა საჩივრით: ეტყობა, მას მიაჩნდა, რომ ადრიანეს რამენაირი გავლენა მაინც ჰქონდა იბერიის მეფეზე, რაც თავად მას ალბათ არ გააჩნდა. იბერიისა და ალბანეთის მნიშვნელოვანი გამყოფი ზღუდის არარსებობის გამო, მათ შორის სასაზღვრო დავა იშვიათობას არ წარმოადგენდა: იბერები გულმოდგინე მიწათმოქმედნი იყვნენ, რაც შეფერხებას უქმნიდა უპირატესად მესაქონლეობით დაკავებულ ალბანელებს. ალანთა წასვლის შემდეგ, ახ.წ. 135 წელს არსებული სასაზღვრო დავა არიანემ მოაგვარა.¹⁴⁰

¹³⁸ დეტალური არგუმენტაციისთვის იხ. Braund (1991e).

¹³⁹ SHA *Hadr.* 21. 13; 17. 10-12. შდრ. Stroheker (1966), 244.

¹⁴⁰ Dio. 69. 15. 2, მისი თარიღი უცილობელი არ არის; შდრ. Tac. *Ann.* 12. 45. 2, სადაც აღნიშნულია, რომ იბერიელები ასეთ სიტუაციაში რომის დახმარებას ეძიებენ. მანამდე ისინი კანიდიუს კრასუსს დაესხმარნენ ალბანელებთან ბრძოლაში: Dio, 49, 24.

აღანების შემდგომ არიანემა არა მარტო საზღვრები მოაწესრიგა, არამედ, როგორც გვამცნობენ, კასპიის კარიც კი გადალახა, თუმცა, ასეთი გადასვლა ფრიად არაარსებითი უნდა ყოფილიყო იბერებსა და ალბანელებს შორის არსებული ნებისმიერი სადავო საკითხისათვის. ცხადია, რომ არიანეს შემოსვლა და მის მიერ გატარებული მომწესრიგებელი ღონისძიება შეუძლებელი იქნებოდა, მეფე ფარსმანის თუნდაც უსიტყვო თანხმობა რომ არ ყოფილიყო.¹⁴¹

ფარსმანის ვიზიტი რომში, დაახლ. ახ.წ. 141-4 წლებში ანტონინუს პიუსის იმპერატორობის დროს, მოწმობს, რომ ფარსმანსა და ადრიანეს შორის გაჩენილ ბზარს რომთან ურთიერთობის გაწყვეტა არ მოჰყოლია.¹⁴² ეს ვიზიტი დიდად წარმატებული გამოდგა იმპერატორისთვისაც და მეფისთვისაც; ეს იყო იმპერიული დიდებულების შესანიშნავი დემონსტრაცია როგორც პიუსის, ისე ფარსმანის მონაწილეობით. შემორჩენილია ნაწყვეტი ამ ზემოთხსენებულ კასიოსეული აღწერილობიდან:

.... როცა ფარსმანე იბერიელი მეუღლესთან ერთად რომში ჩავიდა, [ანტონინე პიუსმა] გაუდიდა მას სამფლობელო, ნება დართო კაპიტოლიუმში მსხვერპლი შეეწირა, მისი ცხენოსანი ქანდაკება ენიალიონზე დაადგმევინა და უყურებდა [ფარსმანეს], მისი გაჟის და სხვა წარჩინებულ იბერთა სამხედრო ვარჯიშობას.

(Dio, 69. 15. 3)*

შეიძლება გავიხსენოთ არმენიის მეფე ტირიდატეს გრანდიოზული მიღება ნერონის მიერ ახ.წ. 66 წელს. რომში სახალხოდ გამართულ დიდებულ მიღებებში მონაწილეობის თვალსაზრისით ეს ორი მეფე გამონაკლისს არ წარმოადგენდა.¹⁴³ მსგავსი ვიზი-

¹⁴¹ Themistius, Or. 34. 8. ამასთანავე Syme (1981), 276 n. 24, და Bosworth (1977), 229. არსებობს ცდუნება, რომ არიანეს ვიზიტი დაეუკავშიროთ ვინმე ელიუს იასონს, ვინც მოხსენიებულია ბერძნულენოვან ეპიტაფიაში ალბანეთ-იბერიის სასაზღვრო ზონიდან, მაგრამ იგი შესაძლოა, საგრძნობლად უფრო გვიანდელიც ყოფილიყო და მისი *nomen*-ის წყარო გაურკვეველობით მოცული რჩება, *cognomen*-ის წარმომავლობა კი ნათლად ჩანს: თ. ყაუხჩიშვილი (1951), 240-1.

¹⁴² SHA Pius 9. 6; Dio, 69. 15. 3; Nesselhauf (1958). აღნიშნული ვიზიტის კონტექსტთან დაკავშირებით იხ. Chaumont (1976), 147.

* ქართ. თარგმ.: ნ. ღომოური, დიონ კასიოსის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1966, გვ. 83.

¹⁴³ Dio, 63. 1-7, ამასთანავე, Braund (1984), 27 და 33.

ტები იმისი შესახსენებელი იყო, თუ რა ძალაუფლება ეპერა იმპერატორს, ვისაც ერთი სიტყვით შეეძლო გაედიდებინა სამეფო, რისი წართმევაც მისთვის ასეთივე იოლი იყო. ფარსმანს სამფლობელო მან შესაძლოა არმენიის ხარჯზე, ან იქნებ დასავლეთისკენაც განუერცო. სავსებით შესაძლებელია, რომ ბოძების

ტაბ. 18. ანტინოეს გამოსახულება არმაზისხევის ვერცხლის ფიალაზე, მცხეთა

ცერემონია ფორუმში მოწყობილ ზეიმზე იმართებოდა.¹⁴⁴ იმპერატორი მეგობარ მეფეს კაპიტოლიუმზე მსხვერპლშეწირვის უფლებას დიდი ხნის წინ დადგენილი წესისამებრ ანიჭებდა: ეს იყო მონაწილეობის უფლება რელიგიურ ღონეზე იმპერიის ცენტრში, იქ, სადაც ხელშეკრულებების გაფორმება და დაცვა წარმოებდა და სადაც თვით იმპერიული ძალაუფლების არსობრივი სავანე იყო. სამხედრო შესაძლებლობათა დემონსტრირება შედარებით უფრო ახლო წარსულის ნოვაციას წარმოადგენდა, რასაც პრეცედენტი ტირიდატეს შემთხვევაში უნდა ეძებნებოდეს.¹⁴⁵ მაგრამ ჩვენთვის უცნობია იმპერატორის მიერ ვიზიტად მოსული პირის, მით უფრო, ბელონას ტაძარში ამ პიროვნების ცხენოსანი ქანდაკების აღმართვის პრეცედენტი. არჩევანის შეჩერება სწორედ ამ ტაძარზე უთუოდ გარკვეულწილად საგარეო ურთიერთობებში მისი როლის გაფართოებით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. ცხენოსანი ქანდაკების არჩევანი კი ალბათ იბერიელთა მიერ ცხენოსნური ოსტატობის ჩვენებამ განსაზღვრა – მხედრულ ნიჭზე ამაზასპის ეპიტაფიაშიც ხომ არის მითითებული. რომში იბერიელთა მიერ სხვა სამხედრო უნარებთან, მაგალითად, მშვილდოსნობასთან ერთად, უდავოდ ცხენოსნობის ხელოვნებაც იყო დემონსტრირებული. რა თქმა უნდა, ადვილი შესაძლებელია, რომ დემონსტრირებისა და მსხვერპლშეწირვის აქტები, თანაც ქანდაკების დადგმა იბერიელებს მიეღოთ, როგორც იბერიის სამეფო ძალაუფლების გამოვლენა და ამისი საჯაროდ აღიარება რომის იმპერატორისა და მისი ხალხის მიერ. როგორც იბერიელებს, ისე რომაელებს შეეძლოთ სიამოვნებით განეცადათ ყოველივე ამისი მნიშვნელობა: ეს დიპლომატიის ზეიმი იყო.

II საუკუნის შუაწლებსა და მეორე ნახევარში იბერია არმენიაში განვითარებული კონფლიქტის შედეგებს ვერ გაექცა. უდავოა, რომ ისევე, როგორც I საუკუნეში, იბერიელები რეგიონში რომისა და საკუთარი ინტერესების დასაცავად იბრძოდნენ. ახ.წ. 161 წლის წერილში იმპერატორ მარკუსისადმი, ფრონტო იბერიელებს იმპერატორის წინაშე პიუსის ღირსებათა მეხოტბეებად წარმოსახავს: ასაკობრივად როგორც ფრონტო, ისე მარკუსიც რომში ფარსმანის დიდებული ვიზიტის მომსწრენი იყვნენ

¹⁴⁴ იმპერატორის ძალაუფლების შესახებ. *Sen. De Clem.* 1. 1. ტრადიციულ საბოძვარებთან დაკავშირებით, *Dio*, 59. 12. 2; *Suet. Claud.* 25. არმენიაში იბერიის განვრცობის შესახებ, იხ. *Tac. Ann.* 14. 26.

¹⁴⁵ Braund (1984), 24-5; *Dio.* 63. 3. 2.

და ახსოვდათ ეს მოვლენა.¹⁴⁶ მოგვიანებით ლუციუს ვერუსმა ფრონტოს მისი (ვერუსის) პართიული ომის ისტორიისათვის „ბარბაროსებთან“ თავისი საუბრების ასლები გაუგზავნა. უეჭველია, რომ ეს ნაწერები იბერიის მეფესთან გამართულ სჯა-ბაას-საც შეიცავდა.¹⁴⁷ ცხადია, რომ კორბულოს დროს მოხსენიებული, იბერიისა და არმენიის სასაზღვრო ზონაში მობინადრე პენიოხები ისევ რომაელთა მოკავშირეები იყვნენ: დაახლ. ახ.წ.

ტაბ. 19. მარკუს ავრელიუსის გამოსახულება ვერცხლის ფიალის ოქროს მედალიონზე ბაგინეთიდან, მცხეთა

¹⁴⁶ Fronto, *Ad. Antonin. Imp.* 2. 2, თან Braund (1993b).

¹⁴⁷ Fronto, *Ad Verum* 2. 3, თან Champlin (1980), 115-16: *sermone meos cum barbaris babitos* – ჩემი სიმღერები ბარბაროსული აღნაგობით.

172 წელს კაპადოკიის გამგებელმა, პ. მარტიუს ვერუსმა მათი მეფის მოკვლისათვის ტირიდატეს საყვედური გამოუცხადა.¹⁴⁸ უფრო მეტიც, დაახლ. 163 წელს მ. სტატიუს პრისკუსის საჯარო ნაწილები, როგორც ჩანს, არმენიიდან ჩრდილოეთით ალბანიაში და შესაძლოა, იბერიაშიც გადავიდნენ.¹⁴⁹

როდესაც ახ.წ. 193 წელს სირიის გამგებელი პესკენიუს ნიგერი ანტიოქიაში იმპერატორად გამოცხადდა, იბერიის მეფეს ისლა დარჩენოდა, რომ მისთვის მხარი დაეჭირა აღმოსავლეთის სხვა მმართველებთან ერთად. და თუ კოლხეთის შემომტეივები სეპტიმიუს სევერუსისთვის მხოლოდ სამხედრო ძალის გამოყენებით იყო შესაძლებელი, იბერიასაც უნდა წაეყენებინა თავისი მოთხოვნები. თუმცა ამ გამოწვევას, ალბათ, დიპლომატიური პასუხი მოჰყვა და არა ძალისმიერი: არც იბერიის მეფეს და არც სევერუსს არ ჰქონდათ ერთმანეთთან ომის მიზეზი, მაშინ, როცა პართიასთან ომი ორივესთვის ხელსაყრელი იყო.¹⁵⁰

პომპეუსის, ანტონიუსის და ავგუსტუსის პერიოდიდან მოყოლებული ანტონინუს პიუსის მმართველობამდე, ურთიერთობა რომსა და იბერიას შორის საგრძნობლად შეიცვალა. დიდხანს იმპერიული ინტერესების განაპირად მდგომი იბერიის მეფე ახ.წ. I საუკუნის განმავლობაში აღმოსავლეთი სასაზღვრო ზონის შემადგენელი მონაწილე გახდა. II საუკუნეში შედგა მეფის დიდებული ვიზიტი ძალაუფლების ცენტრში, სადაც შესაძლებელი იყო იბერიელი უფლისწულის ეპიტაფიის წაკითხვა. იბერიაში უშუალოდ რომის იმპერიიდან იმპორტირებული ნივთები მეტად ღირებულ საკუთრებად ითვლებოდა და ყველაზე მდიდრულ სამარხებში ხვდებოდა. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მათი ნაწილი დიპლომატიურ ნაჩუქრობას წარმოადგენდა.

ვერცხლის ფიალა ცენტრალურ მედალიონში მოთავსებულ ანტონინუს მკერდზედა გამოსახულებით აღმოჩენილია არმაზისხევის II საუკუნის სამარხში (ტაბ. 18). ძნელი არ არის, რომ ეს ჭურჭელი ადრიანესგან ფარსმანისთვის ნაბოძებ ერთ-ერთ საჩუქრად წარმოვიდგინოთ: მისი დამზადების თარიღი შეიძლება

¹⁴⁸ Dio, 71. 14. 2; Magie (1950), 1536, თარიღისათვის.

¹⁴⁹ CIL 13, 8213, თან Magie (1950), 1530. უფრო ადრეული თარიღის შესაძლებლობასთან დაკავშირებით, იხ. Kerler (1970), 43 n. 39. უბრალო დამთხვევა არ უნდა იყოს ახ.წ. III საუკუნის ბოლოხანებში სახელ პრისკუსის გამოყენება იბერიელი წარჩინებულის მიერ, იხ. გვ. 371-2.

¹⁵⁰ კარაკალას ინტალიოსთვის ურბნისში აღმოჩენილ ოქროს ყელსაბამის საკიდზე იხ. Javakhishvili and Abramishvili (1986). pls. 79-80.

ახ.წ. 130-8 წლების პერიოდით განისაზღვროს. ვერცხლის ჭურჭლების მეფეთათვის მირთმევა ჯერ კიდევ ახ.წ. I საუკუნეში აღინიშნებოდა და ძღვენის გავრცელებული სახეობა იყო აღმოსავლეთის სამეფოებში და თავად ამ სამეფოებს შორის. ბაგინეთიდანაა ვერცხლის ფიალა მარკუს ავრელიუსის დამახასიათებელი პორტრეტული გამოსახულებით: ამ იმპერატორის არმენიასთან რთული ურთიერთდამოკიდებულება განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევდა მის მიმართ ამიერკავკასიაში (ტაბ. 19).¹⁵¹

არმაზისხევის მდიდრულ სამარხებში ასევე წარმოდგენილია საიმპერიო *აურეუსები*.¹⁵² ამათგან უძველესი მოჭრილია ნერონის მიერ, რომელსაც მალევე მოსდევს ერთი გალბას და ერთიც ტიტუსის *აურეუსი*, მოჭრილი ვესპასიანეს მმართველობის დროს ახ.წ. 76 წელს. ამის შემდგომ, აღნიშნულ სამარხებში გამოვლენილი *აურეუსები* განეკუთვნება იმპერატორთა უმრავლესობას – ჰოსტილიანეს, დეკიუსის და ვალერიანეს ჩათვლით ვიდრე III საუკუნის შუახანებამდე, როდესაც მათი აღმოჩენები წყდება. სავარაუდოდ, ამ მონეტების გამოჩენა უკავშირდება რეგიონში რომის მზარდ გააქტიურებას I საუკუნის შუახანებში, ხოლო დასასრული – შაბურ I გამარჯვებას.¹⁵³ მოგვთაკარის აკლდამა ასევე შეიცავდა ტიბერიუსის *აურეუსს* და მასთან ერთად, კიდევ სამ სხვას – შესაბამისად, ნერონის, ვიტელიუსის და ვესპასიანეს *აურეუსებს*.¹⁵⁴ სავსებით შესაძლებელია, რომ იბერიელი წარჩინებულები ამ მონეტებს საჩუქრად იღებდნენ: იქნებ იბერი-

¹⁵¹ ანტინოეს გამოსახულებიანი ფიალა აღმოჩენილია არმაზისხევის №1 სამარხში: *მცხეთა*, I, 38; Strong (1966), 175; აღნიშნულ ძეგლზე აღმოჩენილი ვერცხლის ჭურჭლები ვრცლადაა განხილული ნაშრომში, Machabeli (1970); შდრ. აგრეთვე, Machabeli (1972). დათარიღების საკითხთან დაკავშირებით, იხ. Clairmont (1966), 14 ff. საჩუქრად განკუთვნილ ამგვარ ჭურჭლებზე, იხ. Braund (1984), 35 n. 43. მარკუს ავრელიუსთან დაკავშირებით: მანაბელი (1983, 108, თან Braund (1993b), შდრ. მანაბლის ტაბ. 60-1, ვერცხლის ფიალა არმაზისხევის №6 სამარხიდან, რომელზეც შესაძლოა, ადრიანე იყოს გამოსახული. რეგიონში აღმოჩენილი სხვა წყაროებიდან მომდინარე სხვა ჭურჭლების შესახებ, იხ. გვ. 348-9.

¹⁵² Капанадзе (1957), მათ შორის ადგილობრივ მინაბაძებს გამოყოფს. დართული აქვს საქართველოში აღმოჩენილი *აურეუსების* ჩამონათვალი, რაც მეტად ღირებულია; შდრ. აგრეთვე ვესპასიანეს, ტიტუსის და ადრიანეს *აურეუსები* ბაგინეთის სარკოფაგიდან.

¹⁵³ იხ. გვ. 344-5. არაგვისპირში, 20 კმ მანძილზე მცხეთის ჩრდილოეთით, უკანასკნელი დადასტურებული *აურეუსი* ვალერიანეს მიერაა გამოშვებული: Рамишвили (1977), 121.

¹⁵⁴ Голенко (1964), 45-6.

ის მმართველებს რომის იმპერატორებისგან ვერცხლის ჭურჭელთან ერთად იმპერატორის გამოსახულებიანი ოქროს მონეტებიც ებოძებოდათ.¹⁵⁵ თუ არმაზისხევში აღმოჩენილი *აურეუსები* მართლა დიპლომატიურ საბოძვარს წარმოადგენდა, განსაკუთრებულ ინტერესს იმსახურებს ის გარემოება, რომ უკანასკნელი ეგზემპლარები ჩატანებულია სასანურ თასთან ერთად, რომელზეც დატანილი წარწერა გვაუწყებს, რომ ეს თასი თვით პიტიასში არდაშირს უბოძებია, როგორც ჩანს, იბერიელი პიტიასშისთვის – პაპაკისთვის.¹⁵⁶ რომაული საბოძვარის გვერდით მოთავსებული სპარსული საბოძვარი ქმნის შესიტყვებას, რომელიც დამატებით მიანიშნებს იმაზე, რომ იბერიის ელიტას, ისევე, როგორც აღმოსავლეთის სხვა სასაზღვრო ქვეყნების ელიტას, იანუსისებურად ერთდროულად რომისკენაც შეეძლო მზერა მიეყურო და პართიისა თუ სპარსეთისკენაც.

¹⁵⁵ სამთავროში დომიციანეს ერთადერთი *აურეუსია* აღმოჩენილი: *მცხეთა*, III, 124. *აურეუსებს* საჩუქრად შესაძლოა, კოლხეთის მმართველებიც იღებდნენ: *მცხეთა*, III, 97, იმპერატორ ტაციტუსის *აურეუსი* ურეკის სამარხიდან; შდრ. Капанაძე (1957), 173.

¹⁵⁶ სამარხი №2: მთლად სარწმუნოდ არ არის წაკითხული.

რომაელებსა და სასანიდებს შორის: მესამე-მეოთხე საუკუნეები

III საუკუნის ცვლილებები და ძვრები კოლხეთსა და იბერიაზეც ისევე აისახა, როგორც სხვა ქვეყნებზე. მთელი III საუკუნის განმავლობაში და IV საუკუნეშიც წარმოებდა თვით რომის იმპერიის ცენტრის გადანაცვლება პერიფერიისკენ. ამ ვითარების სიმპტომატურ გამოვლენას წარმოადგენდა კონსტანტინეპოლის დაარსება ახ.წ. 324 წელს.¹ ამის შედეგად, კოლხეთი და იბერია ძალაუფლების ცენტრთან უფრო ახლოს აღმოჩნდნენ და ამდენად, იმპერიის სამხედრო სტრატეგიის თვალსაზრისით, მათი მნიშვნელობაც კიდევ უფრო გაიზარდა. სახელდობრ, კონსტანტინეპოლის დაარსების შემდეგ კოლხეთი (და შედარებით უფრო ნაკლებად იბერია) შეიძლება შავი ზღვის გაღმა მხრიდან დელაქაღაქის აღმოსავლეთი მისადგომების დამცველად კი განხილულიყო.

III საუკუნეში სასაზღვრო რეგიონებში შექმნილი ვითარება უმთავრესად ახალ, მეტად ქმედუნარიან მოწინააღმდეგეებთან გასამკლავებლად საჭირო დიდი რომაული სამხედრო ძალების ჩამოყალიბების, დაფინანსების და მომარაგების მოთხოვნებით იყო განპირობებული.² ამ მოწინააღმდეგეთაგან კოლხეთისა და იბერიისათვის თავისი მნიშვნელობით გამოირჩეოდნენ სასანიდები სამხრეთით და აღმოსავლეთით და აღანებისა და სკვითების აგლომერაციები ჩრდილოეთით და დასავლეთით. კერძოდ, სასანიდები, ისევე, როგორც მათი თანამედროვე რომი, წარსული დიდების იდეით ჩანდნენ შეპყრობილი: სასანიდები აქემენიდური წარსულისკენ იხედებოდნენ და როგორც ჩანს, დიდი სპარსული იმპერიის აღდგენას ესწრაფოდნენ.³

¹ Gren (1941); Whittaker (1989), 53-77.

² Levick (1985), 302, აღნიშნავს Gren-ის არგუმენტაციის როგორც ნაკლოვანებებს ძალთა გადაადგილებასთან დაკავშირებით, ისე მისი დასაბუთების საფუძვლიანობას სტაციონალური შემადგენლობის შეფასებისას.

³ Луконин (1969), 22-4; Chrysos (1976), 10; თუმცა, იხ. აგრეთვე, Yarshater (1971). Blockley (1992), 104, ზომიერია.

ამ შფოთიანი საუკუნის სამარადქამო შედეგი იყო რომის იმპერიის მთავარ რელიგიად ქრისტიანობის შემოღება IV საუკუნის ადრეულ წლებში. კოლხეთს და იბერიას რაც შეეხება, აქ ქრისტიანობის მიღება უშუალოდ რომის იმპერიის გაქრისტიანებას მოჰყვა. თუმცა, როგორც ვნახავთ, გაქრისტიანების პროცესს ამიერკავკასიაში საკუთარი მამოძრავებელი ძალაც წარმართავდა. ასე მაგალითად, არმენია რომის იმპერიაზე უფრო ადრე, ახ.წ. 302 წელს გაქრისტიანდა ტირიდატე III მეფობის დროს: მაქსიმინუს დაიას ლაშქრობა, ფაქტობრივად, ამ მოვლენის საპასუხო გააფთრებული დარტყმა იყო წარმართული რომის მხრიდან.⁴ იბერიის გაქრისტიანებას რომმა მხოლოდ ახ.წ. 337 წელს, იბერიის მეფის მიერ ამ აღმსარებლობის მიღების შემდეგ დაუჭირა მხარი,⁵ მაგრამ სამარხეული მასალა იმაზე მიუთითებს, რომ გაქრისტიანების პროცესი აქ ქვეყნის მეფის მოქცევამდეც მნიშვნელოვნად იყო დაწინაურებული. სამარხში მიცვალებულის მოხრილ მდგომარეობაში გვერდულად დაკრძალვის მრავალსაუკუნოვან ჩვეულებას ანაზღად დაკრძალვის ახლებური, ზურგზე გამართულ მდგომარეობაში ჩასვენების წესი ცვლის და ამასთან, სამარხეული ინვენტარის თანდათანობითი კლება აღინიშნება, რაც ქრისტიანობის გავრცელებით უნდა იყოს განპირობებული. ზოგიერთ სამარხში ზურგზე გამართულად მწოლი მიცვალებული, თავით დასავლეთისაკენ და იშვიათად – ქრისტიანული სიმბოლოების თანხლებით, II საუკუნის მიწურულიდანაც კი ჩანს, რაც დამოწმებულია არა მარტო ცენტრში, მცხეთაში ან თუნდაც არაგვისპირში, არამედ, აგრეთვე, ერწო-თიანეთში, ურბნისში და სხვაგანაც. გამოდის, რომ ქრისტიანობა უბრალოდ ცენტრში მიღებული და იქიდან თავს მოხვეული რელიგია არ ყოფილა. იბერიაში მეფე შედარებით გვიანდელ ახალმოქცეულადაც კი გამოიყურება. ლიტერატურული ტრადიცია ამასთან დაკავშირებით ცხადად სიტყვაძუნწია და ღვთისგან მოვლინებული წმ. ნინოს მიერ შემოტანილი და ახლადმოქცეული სამეფო ხე-

⁴ Winter (1989), 183; Warmington (1977), 511; შდრ. Chaumont (1969), 155-63. Barnes (1982), 66-8, დაიას ლაშქრობას 312 წლის შემოდგომაზე ათავსებს.

⁵ თარიღი გარკვეულწილად სავარაუდოა და კამათის საგანს შეადგენს. სხვადასხვა მოსაზრებების მიმოხილვისთვის, თუმცა სარწმუნო ძალით არც ერთი არ გამოირჩევა, იხ.: Ломоури (1975), 99.

ლისუფლების ძალისხმევით განხორციელებული უცაბედი ცვლილებით მოხდენილი ზემოქმედების ხაზგასმას ამჯობინებს.⁶

იბერია და სასანიდები

დაახლ. ახ.წ. 262 წელს სასანიანმა მეფე შაბურ I-მა ნაქშირუსტამში გრანდიოზული სამენოვანი წარწერა ამოაკეთინა ბერძნულად, შუასპარსულად და პართულად.⁷ ამ წარწერაში მეფე შაბური თავისი იმპერიის დასავლეთისკენ დიდი გაფართოებით ამაყობს⁸ და იუწყება რომზე სამგზის მოპოვებული გამარჯვების შესახებ, მის მიერ 260 წელს იმპერატორ ვალერიანეს დატყვევების კულმინაციური მიღწევის აღნიშვნით. შემდეგ ხაზგასმით დასძენს, რომ ეს წარმატება ღვთიური წყალობის შედეგი იყო და მის მიერ თავისი საგვარეულოსთვის შემოღებული ხუთი ახალი ცეცხლის კულტის ჩამონათვალი მოჰყავს.⁹ ამასთანავე, აწესებს ყოველდღიურ რიტუალებს ოთხი სხვადასხვა ჯგუფისთვის: სამეფო ოჯახის წევრებისთვის, პაპაკის (შაბურის პაპის) კარისთვის, არდაშირის (შაბურის მამის) კარისთვის და საკუთრივ თავისი - შაბურის სიუზერენული მბრძანებლობის (*δеспотεία*) ქვეშ მყოფთათვის. დასასრულ, თავის მემკვიდრეებს მოუწოდებს, რომ ღმერთების წყალობა მასავით დაიმსახურონ.

მის *δеспотεία*-ს დაქვემდებარებულთა და მეხუთე ცეცხლის კულტთან ასოცირებულთა ჩამონათვალში ვხვდებით იბერიის მეფე ამაზასს. შაბურის მოკავშირედ ამაზასს *ქართლის ცხოვრება* ასახელებს.¹⁰ ამ სტატუსით იგი ჩამონათვალში ადიანენეს და კარმანიას მეფეთა და მესენეს დედოფლის შემდეგ მოიხსენიება: ფაქტობრივად, იგი ამ სიაში დასახელებული ბო-

⁶ *მცხეთა* VII, 43 შემდგ.; IX, 73; არაგვისპირზე, P. Рамишвили (1977), 117-18; რ. რამიშვილი (1983), 111-12.

⁷ ე.წ. *Res Gestae Divi Saporis* (შემდეგში *RGDS*): Maricq (1958).

⁸ იხ. Луконин (1969), 24, მისი (იმპერიის) დასავლეთის მიმართულებით ორიენტაციის შესახებ.

⁹ არა ტაძრები, არამედ საკურთხეველები, როგორც დაბეჯითებით ამტკიცებს Sprengling (1953), 77; Russell (1987) წარმოადგენს ღირებულ ნაშრომს ცეცხლის კულტის შესახებ ამიერკავკასიაში.

¹⁰ *RGDS* 59-60. პართულ ტექსტში მოცემულია ჰამაზასპი, საშუალო სპარსულში – ამაზასპი: ბერძნულად ორიენტირად დასაშვებია. მისი თანამოსახელე ტრაიანეს დროს, იხ. გვ. 331-2.

იბერიელნი მოიხსენიებიან სხვა ხალხებს შორის ავრელიანეს ტრიუმფისას: SHA, *Tyr. Trig.* 33.

ლო მმართველი მეფეა: მის შემდეგ დასახელებული არიან „მცირე მეფეები“ და იმპერიის მოხელეები წარჩინებულობისა და გავლენიანობის დაღმავალი თანმიმდევრობით, ვიდრე სამეფო თავშესაქცევ ღონისძიებათა ორგანიზატორ ვარდიკამდე.¹¹ ზოგიერთი მასზე უფრო მნიშვნელოვნადაც შეირაცხებოდნენ, მაგრამ იბერიის მეფეს შაბურის ახალ სქემაში ჩართვითაც უკვე საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.¹² სპარსელებისთვის იგი თავისი მნიშვნელობით არმენიის მეფეს ვერ უტოლდებოდა, რამდენადაც სასანიანთა იმპერიაში არმენიის სამეფო ტახტზე, უწინარესად, მხოლოდ საკუთრივ საიმპერატორო ტახტი თუ ითვლებოდა.¹³ თუმცა სასანიანთა იმპერიაში იბერიის მეფის სტატუსის არასათანადო შეფასება არ ეგების – იგი საზოგადოებრივ მწვერვალზე იმყოფებოდა და ერთ-ერთ *shahrdaran*-თაგანი იყო.¹⁴

რასაკვირველია, შაბურს იბერია თავისი იმპერიის განუყოფელ ნაწილადაც კი მიაჩნდა. იმპერიაში გაერთიანებული ხალხების (*ἔθνη*) სიაში იბერია აღნიშნული წარწერის თავთან ახლოს მოიხსენიება: „პერსია, პართია, სუსიანა, მესენე, ასურეთი, ადიაბენე, არაბეთი,¹⁵ ატროპატენე, არმენია, იბერია, მახელონია, ალბანია, ბალასაგანი კავკასიონამდე და აღანთა კარამდე,¹⁶ და მთლიანად იალბუზის მთაგრეხილი, მიდია, ჰირკანია. . .“ (*RGDS* 2-3).

ამგვარივე ჩამონათვალია წარმოდგენილი ახალი მეფის, ნარსეს მიერ 293 და 296 წლებს შორის პაიკულში გაკეთებულ წარწერაში, რომელიც იმათ აღნუსხავს, ვინც, ნარსეს სიტყვე-

¹¹ *RGDS* 67-8.

¹² ზოგიერთი სხვა, მაგალითად, ალბანიის მეფე საერთოდ გამოტოვებულია ამ სქემიდან: შეადარეთ ქვეყნების ჩამონათვალი, *RGDS* 2-3 – ქვეყნების მეთაურებისას, *RGDS* 46-67.

¹³ Skjaervø (1983a) iii. 2, 10-11. არმენია საკუთრივ ირანის შემადგენელ ნაწილადაც კი შეიძლება ჩაითვალოს: Garsoian (1981).

¹⁴ Harper and Meyers (1981), 16; Frye (1956), 335, ამაზასპს სასანიანთა სამეფო ოჯახის წევრად თვლის.

¹⁵ როგორც ჩანს, ადიაბენესა და ატროპატენეს შორის მოქცეული რეგიონი: Maricq (1958), ad loc.

¹⁶ Back (1978), 187, დაბეჯითებით იცავს საშუალო სპარსულის (ფალაურის) მკაფიო მონაცემებს. მაგრამ აქ რომელი იგულისხმება – დარიალი თუ დერბენდი? გეოგრაფიული თანმიმდევრობით დერბენდი უფრო მორგებულია ბალასაგანის შემდეგ, თუმცა ამ თანმიმდევრობის პრობლემებთან დაკავშირებით, იხ. ქვემოთ.

ბით რომ ვთქვათ, „ჩვენს რჩევა-დარიგებას მიჰყვა“.¹⁷ მეფეთა სახელების რიგითობა აქ დაცულია მათი სამეფოების გეოგრაფიული განლაგების მიხედვით, არსებითად, აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით. ასეთი თანმიმდევრობით შედგენილ სიაშიც ვხედავთ იბერიის მეფეს, რომელიც მის წინ დასახელებულ ალბანიის მეფე მასაგეტესა და მის მომდევნო *sykn*-ების¹⁸ მეფეს შორის მოიხსენიება. როგორც ჩანს, იბერიის მეფეს ნარსე თვლიდა მოკავშირედ, რომელიც მისი რჩევა-დარიგების ერთგული დარჩა. გეოგრაფიული პრინციპით შედგენილი ეს სია არ იძლევა დასკვნის გამოტანის საშუალებას იბერიის მეფის სტატუსის შესახებ სასანიანთა იმპერიაში. თუმცა ამას მოჰყვება მეორე სია ნაკლებ-მნიშვნელოვანი მმართველებისა, რომლებთან მიმართებაში იბერიის მეფე აშკარად უფრო მაღლა დგას.¹⁹ ორივე სიას და მთლიანად წარწერას ნარსე დაურთავს:

და ჩვენ განვაცხადეთ უფლებები მთელ სამეფოზე. და ვინც ჩვენს კარზე თავად მოვიდა ან [წარმოგზავნა?] დესპანი და ძღვენი და სიკვლეები [და] და მძევლები [ჩვენი] კარისადმი (ერთგულების) [?] საწინდრად, იგი მოიხვეჭს სახელს (?) და სხვა რამეებსაც (?). (Paikuli, ch. 94, ed. Skjaervø, p. 73).

აი, ასეთი ხერხებით ურთიერთობდა იბერიის მეფესთან სასანიდი მეფე, რომელიც სამეფო ჩამომავლობის მძევლებს ისევე იყენებდა იმპერიის ინტერესებისათვის, როგორც რომის იმპერატორი.²⁰ სასანიანთა მოთხოვნები იბერიის მიმართ საკმაოდ ნათლად ისახება ახ.წ. 262 წლიდან მაინც. უფრო პრობლემატურია მათი პრეტენზიების გაგრძელების არეალი დასავლეთის მიმართულებით ამიერკავკასიაში. ამ პრეტენზიებში გარკვეულობის შეტანა ნებისმიერ შემთხვევაში მახელონიის პრობლემის დეტალურ შესწავლას მოითხოვს.

¹⁷ Skjaervø (1983a), iii. 1.73, chs. 92-3. აღნიშნული ნუსხა იმ დიდი წარწერის ნაწილს შეადგენდა, რომელიც ემსახურებოდა ნარსეს გამეფების ლეგიტიმაციას ძალაუფლებისათვის მისი ბრძოლის შემდეგ ბაპრამ III-თან, ვისი მამაც მართავდა სასანიანთა იმპერიას 276 წლიდან 293 წლამდე.

¹⁸ მახელონების? იხ. გვ. 347-8.

¹⁹ Skjaervø (1983a), iii. 1. ch. 93.

²⁰ შდრ. იბერიის სამეფო ჩამომავლობის მძევალი შაბურ II-ის კარზე IV საუკუნის შუახანებში: Amm. Marc. 27, 12, 16, ასპარუკის ვაჟიშვილი (sic). რომაული პრაქტიკის შესახებ, იხ. Braund (1984), 9-21; შდრ. Lee (1991).

როგორც ვნახეთ, შაბურის ბერძნულენოვან წარწერაში მახელონია სასანიანთა იმპერიის შემადგენლობაში უშუალოდ იბერიის შემდეგ არის დასახელებული. მახელონია კი შეიძლება მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთ შავიზღვისპირეთში მდებარე მახელონების ქვეყანა იყოს.²¹ პართულ ვარიანტში მახელონიის ადგილზე მოცემულია *sykn*, რის საფუძველზე გაჩნდა მოსაზრება, რომ სასანიდების წარმოდგენით მახელონები სკვითური მოდემის ხალხი იყო.²² პრობლემა არსებითად იმაში მდგომარეობს, რომ ამ სიის გეოგრაფიული თანმიმდევრობითობის კვალობაზე, იბერიასა და ალბანიას შორის მოქცეული მახელონია ადგილმონაცვლებული ჩანს: ამ ფაქტმა გაჭიანურებული დებატები გამოიწვია.²³ პრობლემა აღნიშნული სიის მიმართ მეტისმეტად მომთხოვნელობის გამო წამოიჭრა. სიაში რიგითობა გეოგრაფიულ პრინციპს ემორჩილება, მაგრამ ეს სია ზუსტი თანმიმდევრობით არ არის აგებული: ალანთა კარიდან იალბუზზე კეთდება ნახტომი, უმთავრესი კი ალბათ ის არის, რომ პირველად პერსია და პართია სახელდება, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ სია გარკვეულწილად პოლიტიკურ რეალობათა გათვალისწინებით იყო შედგენილი.²⁴

ორი აზრი არ არსებობს, რომ წმინდა გეოგრაფიული თვალსაზრისით, შაბურის წარწერაში მახელონიას იბერიის წინ უნდა ვხედავდეთ. მიუხედავად ამისა, მისთვის იბერიის შემდეგ ადგილის მიჩენაც ეტყობა, მაინც უფრო მიზანშეწონილი ჩანდა. როგორც უკვე ვნახეთ, შავი ზღვის აღმოსავლეთ კუთხემდე იბერი-

²¹ Arrian, *Periplus* 7. 3; შდრ. Dio 68. 19. 2. შესაძლოა იგივე პლინიუსის მაკრონები იყვნენ: *NH* 6, 26.

²² Honigman and Maricq (1952), 72.

²³ მარიკის მიერ (Honigmann and Maricq (1952), 63-80, 172-4) თანამედროვე სამეგრელოსთან მახელონიის გაიგივების ცდა არაღამაჯერებელია, რასაც მელიქიშვილი, Меликишвили (1959), 389 და მის შემდეგ ერემიანიც, Еремян (1967), ამტკიცებენ. თუმცა აღნიშნული თვალსაზრისი მაინც არსებობას განაგრძობს: Back (1978), 286 and 500. ლუკონინის მტკიცებით, Луконин (1969), 30 n. 60, ამაზე უკეთესი არც კასპიისკენ მახელონიის გადატანის ერემიანის მიერ შემოთავაზებული მოსაზრებაა. სისაკან-სუნიკთან მახელონიის გაიგივების ჰენიგის (Hennig (1954)) მცდელობა უფრო მიმზიდველია, მაგრამ მას ბერძნულ ვერსიაში უხეში შეცდომა მოჰყვა და, აგრეთვე ეს საეჭვოდ გამოიყურება როგორც ინტერპრეტაცია არაბერძნულ ვარიანტებში მოცემული *sykn*-ისა: Еремян (1967), 48; შდრ. Kramers (1935-7) მსგავს პრობლემასთან დაკავშირებით არაბულ ტექსტებში.

²⁴ Chaumont (1975), 89; კლასიკური ნაშრომი Gignoux (1971) ხომ მნიშვნელოვანწილად ამ დებულებას ეყრდნობა.

ამ საუკუნეების წინ გააღწია და იქ საგულისხმო ზეგავლენით სარგებლობდა. აჭარისწყლის ხეობა, ძნელად გადასალახავი მთების მიუხედავად, იბერიას შავ ზღვასთან აკავშირებდა. სავსებით შესაძლებელია, რომ III საუკუნის შუახანებში მახელონია იბერიის მეფის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. აქედან გამომდინარე, შაბურის სიაში იბერიაზე მიბმული ნაწილის სახით შესული მახელონია თავის უფრო ძლიერ მეზობელზე წინ ვერ იქნებოდა დასახელებული.

ამ საკითხში გარკვევის დამატებით საშუალებას წარმოადგენს პაიკულის წარწერა: გეოგრაფიული თანმიმდევრობა მმართველ პირთა სახელების შემცველ აქაურ პირველ სიაში მაინც ისევე მკაცრად არის დაცული, როგორც შაბურის სიის დასაწყისში.²⁵ *sykn* პაიკულის სიაშიც მოცემულია, მაგრამ არა იბერიასა და ალბანეთს შორის, როგორც ამას შაბურის სიაში ვხედავთ, არამედ იბერიასა და არმენიას შორის. სიის აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიმართების გათვალისწინებით, ალბათ, ითვლებოდა, რომ *sykn* იბერიიდან დასავლეთისკენ და *en route* არმენიის მიმართულებით, ანუ არმენიისკენ მიმავალ გზაზე მდებარეობდა.²⁶ ასეთ შემთხვევაში, *sykn*-ის პოზიცია პაიკულის ტექსტში საკმაოდ კარგად შეესაბამება მახელონიის დამოწმებულ პოზიციას სწორედ რომ იბერიასა და არმენიას შორის და ზოგადად, დასავლეთის მხარეს რომ ძევს.

ამ დეტალური განხილვიდან უადრესად საინტერესო დასკვნა გამომდინარეობს. ეტყობა, სასანიანი ხელმწიფე III საუკუნის ბოლოხანებში თავის უფლებამოსილებას აცხადებდა იმპერიაზე, რომელიც შავ ზღვას წვდებოდა. ამ განცხადების საფუძვლიანობა, რასაკვირველია, ეჭვის ქვეშ რჩება. შაბური თავისი იმპერიის საზღვრებს, როგორც ჩანს, უკიდურესობამდე განავრცობს,²⁷ თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ რომის პოზიციები III საუკუნის შუახანებში აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, დიდად დაზარალდა, ასე რომ, სკეპტიკური დამოკიდებულება შეიძლება აქ უადგილოც კი იყოს.

სასანიანების ამბიციებზე დასავლეთ ამიერკავკასიაში, მართალია, მცირედი, მაგრამ სხვა მტკიცებულებაც მიანიშნებს. სარგვეშში (კოლხეთი) აღმოჩენილია ვერცხლის კილიკი ბაჰრამ

²⁵ Skjaervø (1983a), iii, 2, 121-2.

²⁶ Paikuli, ch. 92, Skjaervø (1983a), iii, 1, 71.

²⁷ შდრ. Chaumont (1976), 175 n. 580; Луконин (1969), 31. სასანიური მონეტების შესახებ საქართველოში, Цоцелия (1981).

II-ის, მისი მეუღლისა და ვაჟიშვილის პორტრეტული გამოსახულებებით, რომელიც 276 და 293 წლებს შორის უნდა იყოს დამზადებული.²⁸ ეს უნიკალური ფორმის სასანური ჭურჭელია და ამასთან ყველაზე ადრეულიც სასანიანი ხელმწიფის გამოსახულებით.²⁹ ამის გარდა, კრასნაია პოლიანაში, კოლხეთის ჩრდილო-დასავლეთით, აღმოჩენილია სასანური ვერცხლის თასი, რომელიც ასევე III საუკუნით შეიძლება დათარიღდეს. მასზე გაკეთებულ პართულ წარწერაში მოცემულია სახელი ბაჰრამ, რომელიც ალბათ მფლობელის აღმნიშვნელი უნდა იყოს.³⁰ ჩვეულებრივად და მართებულადაც, ითვლება, რომ ეს ჭურჭლები დასავლეთ საქართველოს ადგილობრივ წარჩინებულთათვის ბოძებულ დიპლომატიურ საჩუქრებს წარმოადგენდა, სწორედ ისევე, რომელსაც პაპაკის თასი მცხეთიდან, რომელიც იბერიის დიდებულისთვის გაკეთებულ დიპლომატიურ საჩუქრად მიიჩნევა.³¹ ვერცხლის ჭურჭელი დიპლომატიური ურთიერთობის საშუალებას წარმოადგენდა: ამ ნაკეთობებს რომი ჯერ კიდევ ახ.წ. I საუკუნეში იყენებდა დიპლომატიური მიზნით რაინის საზღვარზე, ხოლო III საუკუნეში სასანიანთა სპარსეთმა აგრესიანეს გაუკეთა ასეთი გზავნილები.³² დასავლეთ საქართველოში ამ თასების გამოჩენა ამ მხარის მიმართ სასანიელების გარკვეული ინტერესების გამომხატველია: VI საუკუნის სპარსელები ამ ინტერესებს მნიშვნელოვანი სამხედრო ძალისხმევით ატარებდნენ. ის კი გაურკვეველი რჩება, თუ რამდენად შორს წავიდა მათი დაინტერესება

²⁸ Цоцелия (1975); Harper and Meyers (1981), 30.

²⁹ Harper and Meyers (1981), 11, 24-5.

³⁰ Луконин (1961), 55-9; წოწელია (1979). წარწერა შეესატყვისება ვერცხლზე გაკეთებულ პართულ წარწერებს მფლობელის სახელისა და ნაკეთობის წონის მოცემულობით: Henning (1959), მასთან კორპუსი გამოცემაში: Brunner (1974). ამ ჭურჭლებზე აღბეჭდილ გამოსახულებებთან დაკავშირებით, იხ. Garsoian (1981), 50-64; Harper (1981). მათ შორისაა როგორც ბაჰრამ I, ისე ბაჰრამ II გამოსახულებები: ორივე შემთხვევაში თარიღი დაახლოებით 250-75 წლებში თავსდება: Harper and Meyers (1981), 29 და აღწერილობისთვის 50-4.

³¹ Луконин (1961), 59-63; *მცხეთა* I, ტაბ. 47-9 (სამარხი №2); Henning (1961), შესწორებით: Harper and Meyers (1981), 30 და Gignoux (1984), 28-30, გამაფრთხილებელი შენიშვნებით: Chaumont (1975), 105-6. მოსაზრებები პაპაკზე: Hinz (1969), 206, რასაც ეთანხმებიან Harper and Meyers, 30 n. 22. აღსანიშნავია აგრეთვე ვერცხლის თასი შემახადან: Harper and Meyers, 30. სასანური ბუღა უფლისციხის ჭურჭელზე იმაზე მიუთითებს, რომ კერამიკის ბოძებაც შეიძლება: ხახუტაიშვილი (1989), 59, ილუსტრაციით.

³² Tac. *Germ.* 5. 4, მასთან Braund (1984), 35; SHA, *Aurelian* 5. 5; სპარსეთთან დაკავშირებით, იხ. Sperber (1970-1).

III საუკუნეში,³³ მაგრამ შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხემდე რეგიონის კონტროლზე სასანიანი მეფის შესაძლო პრეტენზიის არსებობა დაეჭვების საფუძველს არ იძლევა. ფაქტია, რომ, როგორც ენახავთ, 298 წელს გალერიუსთან სპარსთა ბრძოლის ადგილი აქედან არც ისე შორსაა.

ამიერკავკასიაში სასანიანთა ქმედითი დაინტერესების კიდევ ერთ გამოხატულებას წარმოადგენს უმაღლესი ქურუმის – კირდირის წარწერები, გაკეთებული 280-იანი წლების ბოლოს.³⁴ კირდირი აცხადებს მის მიერ ირანულ და არაირანულ ქვეყნებში შეტანილი ზოროასტრიზმის და კულტმსახურების შესახებ. იბერია დასახელებულია³⁵ არაირანულ ქვეყნებს შორის სასანიდების ზოგიერთ სამფლობელოსთან (მაგ. არმენიასთან, ალბანეთთან) და რომის პროვინციულ ადგილებთან (მაგალითად, სირიის, კაპადოკიის და კილიკიის ქალაქებთან) ერთად. ჩანს, რომ არაირანულის გაგება კირდირთან არა იმდენად პოლიტიკური უნდა ყოფილიყო, რამდენადაც ეთნიკური. იბერია და დანარჩენი ამიერკავკასია სწორედ ამ გაგებით იყო ირანიდან განცალკევებით მდგომი.³⁶ ამავდროულად, კირდირის წარწერა მოწოდებულია იმის დასამოწმებლად, რომ III საუკუნის მეორე ნახევარში იბერია არა მარტო პოლიტიკურად, არამედ რელიგიურადაც სასანიდების გაგლების სფეროში იმყოფებოდა. კირდირი დომინანტური რელიგიის – ზოროასტრიზმის შემტევი სულისკვეთების დამცველი იყო. თუმცა არსებობდა სხვა, უფრო ახალგაზრდა რელიგიებიც, მათ შორის, მანიქეიზმი და ქრისტიანობა. საკვებით შესაძლებელია, რომ ამ რელიგიებიდან იბერიამაც რაღაც აიღო სასანიანთა ირანიდან.³⁷

სასანიდებმა ამიერკავკასიაში ერთგვარ *coup*-ს (ფრ. – ცვლილება) მიაღწიეს. მათ გადაჭრეს იბერიის მტრული განწყო-

³³ ეს გარკვეულ სიფრთხილეს მოითხოვს, რადგან ასეთი თასების გავრცელების არეალი ურალის მთებამდე აღწევს: Harper and Meyers (1981), 66, 73-6; შდრ. Frye (1972), 265-9.

³⁴ ასეა ნაშრომში: Gignoux (1971), 90. კირდირის ცნობების განსხვავებული ვარიანტებისათვის იხ. Back (1978), 507-8; ასევე Skjaervø (1983a), განხილვა და სრული ბიბლიოგრაფია.

³⁵ სავარაუდოდ მოიცავდა მახელონიასაც, რომელიც არ სახელდება.

³⁶ Garsoian (1981), 29-35.

³⁷ III საუკუნის სპარსეთში გავრცელებული რელიგიების შესახებ იხ. Lieu (1985), 78-9. მანიქეველი მოციქულის, მარ ამოს იბერიაში შემოსვლის იდეა ამ იდეის ავტორმა ახალი აღმოჩენების შუქზე უკანვე წაიღო: Henning (1947-8), 49 n. 1, უკან მიაქვს id. (1945).

ბის ძველი პრობლემა, რის მაგალითს წინა საუკუნეში ფარსმან II-ის მოღვაწეობა წარმოადგენდა. მათგან მუქარაც მოდიოდა, რამდენადაც, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ ამოძრავებდა არდაშირს ამბიციები – მას ეს ქვეყანა, შესაძლოა, დანარჩენ ამიერკავკასიასთან ერთად, აქემენიდური მემკვიდრეობის ნაწილად მიაჩნდა. და მაინც, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ იბერიამ რომთან ყველანაირი კავშირი გაწყვიტა. აღმოსავლეთ სასაზღვრო ქვეყნების მეფეებს საუკუნოვანმა გამოცდილებამ ორივე იმპერიასთან კავშირის შენარჩუნების მიზანშეწონილობა დაანახა. ამის მაგალითად არმენია გამოდგება.³⁸ ამდენად, *Historia Augusta*, რომელშიც მოცემულია საეკვო ხასიათის ცნობა იმის შესახებ, რომ ვალერიანეს დატყვევების საპასუხოდ, იბერიელებმა შეწყვიტეს შაბურთან მოლაპარაკებები და სამაგიეროდ, წერილობით მიმართეს რომაელთა სარდლობას იმპერატორის გათავისუფლებისათვის დახმარების შეთავაზებით, შესაძლოა, სიმართლის მარცვალსაც შეიცავდეს.³⁹

ზღუდერის ნაკლებად ცნობილი გათხრები მცხეთის გარეთ, დასავლეთ იბერიაში, ახ.წ. III საუკუნის იბერიელ დიდგვაროვანთათვის თვალის შევლების საშუალებას გვაძლევს: რომის ზეგავლენა აქაც კი აშკარად იგრძნობა. ზღუდერში მდ. ძამის მარცხენა ნაპირზე ორ ბორცვზე გაითხარა ამ პერიოდის სამი მდიდრული სამარხი, რომლებიც ცენტრალურ იბერიაში, მცხეთაში მათი თანადროული სამარხებიდან ცნობილი ინვენტარის მსგავს სამარხეულ ინვენტარს შეიცავდა. სამივე სამარხში მიცვალებული ხის სარკოფაგში იყო დაკრძალული. №1 სამარხში აღმოჩნდა ოქროს საბეჭდავი ბეჭედი ერთმანეთისაკენ მიბრუნებული, შეპირისპირებული წყვილის გამოსახულებით.⁴⁰ მამაკაცის ფიგურა წვერიანია, როგორც ეს იბერიელ დიდგვაროვანთათვის უნდა ყოფილიყო მიღებული. მისი სახელი გადმოცემულია ბერძნული ასოებით: *KABPIAZ*. ქალის ფიგურას ახლავს სიტყვა:

³⁸ Garsoian (1976), 1-2.

³⁹ SHA, Val. 4. 1; Kerler (1970), 161-7.

⁴⁰ თარიღს ადასტურებს კაბრიასის სამარხში აღმოჩენილი ალექსანდრე სევერუსის *აურეუსი*. იმავე სამარხიდანაა ავეუსტუსის ოთხი *დენარი*, კარაკალას ხუთი *აურეუსი*, კომოდუსის *აურეუსი* და გოტარზეს ხუთი დრაქმა. ავეუსტუსის დენარები, ისევე როგორც გოტარზეს დრაქმები, აშკარად გადანახულ მონეტებს წარმოადგენდა: ნემსაძე (1969), 47; შდრ. 53, გოტარზესთან დაკავშირებით.

MATPΩNA, რაც მის სახელს უნდა აღნიშნავდეს და უცილობლად ლათინური *matrona*-ს გამოძახილს წარმოადგენს, თუმცა ამ სახელის წარმომავლობაზე მხოლოდ ალბათობით თუ ვიმსჯელებთ.⁴¹

რასაკვირველია, რომს იბერია არ დაუთმია. 298 წელს დიოკლეტიანემ მკაცრი ზომები გაატარა, რასაც მეტი სიმტკიცე შესძინა გალერიუსის არმენიაში გამარჯვებამ, სპარსთა ჰარამხანის დატყვევებამ და მიდიაში განხორციელებულმა ინტერვენციამ. ნისიბისის ხელშეკრულება სწორედ ამ ვითარებაში დაიდო. როგორც ვიგებთ, ამ ხელშეკრულების თანახმად, იბერიის მეფეს მისი ძალაუფლების დამამტკიცებელი სიმბოლოები რომიდან უნდა მიეღო. რესპუბლიკის პერიოდიდან მოყოლებული, რომი თავისი მფარველობის ქვეშ მყოფი მეფეებისათვის ფორმალური აღიარების მინიჭებას მოითხოვდა, რასაც ძალაუფლების სიმბოლოების გადაცემით აღასრულებდა. სახელდობრ პრინციპატის პერიოდში კი, ამ აღიარებისა და ძალაუფლების სიმბოლიკის მიკუთვნებისას გრანდიოზული ცერემონიალები იმართებოდა. ამისი საუკეთესო მაგალითია რომსა და პართიას შორის დადებული რანდუას ხელშეკრულების საფუძველზე ახ.წ. 66 წელს ნერონის მიერ არმენიის მეფე ტირიდატესთვის სამეფო ინსიგნიების ბოძების პრეცედენტი. ეს მართლაც მრავლისმეტყველი ფაქტია. არსებითად, ეს იყო კომპრომისი, რის შედეგადაც პართიის ხელმწიფის ძმამ, ტირიდატემ სამეფო ძალაუფლება ფორმალუ-

⁴¹ Ibid., 46: დაზიანებული ვერცხლის ფიალის პირზე იმავე სამარხიდან აღბეჭდილი იყო ასოები *XAPIΣAMH[N]*. ნაჩუქრობებისათვის ბერძნულ ენას დიდგვაროვანთა წრეში ჩანს, ზღუდერშიც იყენებდნენ, როგორც მცხეთაში, სადაც აღმოჩენილ ვერცხლის ფიალაზე ბერსუმას სამარხიდან მსგავსი წარწერაა გაკეთებული. ზღუდრის №3 სამარხის II-III საუკუნეების ნივთების შემადგენლობაში (მონეტები შეიცავდა ავგუსტუსის 28 *დენარს*; ყველაზე გვიანდელია კომოდუსის *აურეუსი*) წარმოდგენილი იყო ვერცხლის ორი კოვზი ერთ-ერთის ტარზე გაკეთებული ორენოვანი წარწერით: გაგოშიძე და წოწელია (1991). ორენოვანი წარწერა უნდა ყოფილიყო შესრულებული ერთ-ერთ ვერცხლის ჭურჭელზე ამავე სამარხიდან: ბერძნულენოვან წარწერაში მოცემული ეფფრატეს სახელი სავარაუდოდ გამოუქვეყნებელ არმაზულ ვარიანტში მეორდებოდა: ნემსაძე (1969), 52. კიდევ ორ ვერცხლის ჭურჭელზე გაკეთებული წარწერებიც, როგორც ჩანს, არმაზული უნდა ყოფილიყო.

რომაულ გავლენაზე მიუთითებს იმავე სამარხში აღმოჩენილი ჩინებული იტალიკური ბრინჯაოს ჭურჭელი. რომაული პერიოდის იბერიაში იტალიკური ბრინჯაო დიდი მოწონებით სარგებლობდა, როგორც ეს ოთ. ლორთქიფანიძეს აქვს ნაჩვენები: O. Лордкипаниძე (1964).

რად რომის იმპერატორისაგან მიიღო. ნისიბისის ხელშეკრულებაც, შესაძლოა, მსგავსი ფუნქციის მატარებელი იყო. უკვე აღვნიშნეთ, თუ როგორ იყო დაკავშირებული იბერიის მეფე სასანიანთა სამეფო კართან III საუკუნეში, არა უგვიანეს ახ.წ. 262 წლიდან. სავსებით შესაძლებელია, რომ ეს დამოკიდებულება გარკვეულწილად ნისიბისის ხელშეკრულების შემდეგაც კი იყო შენარჩუნებული. იმპერიული საზღვრების მონიშვნისას, ამ ხელშეკრულებაში იბერია არ მოიხსენიება სპარსეთის მიერ რომისთვის უბრალოდ გადაცემულ ტერიტორიებს შორის, რომელთა ჩამონათვალი ცალკეა მოცემული.⁴² სასანიანებთან კავშირის გაწყვეტა იბერიისთვის არც ისე მარტივი იყო: მეფე მირიანი, რომელიც ადგილობრივი ტრადიციით, IV საუკუნის პირველ ხანებში მეფობდა, სასანიანი ხელშეკრულების არაკანონიერი შვილი იყო.⁴³ ნისიბისის ხელშეკრულებაში ბოლომდე გარკვევის იმედი არ შეიძლება გვქონდეს, რადგან ამ დოკუმენტის VI საუკუნის წყაროში გადმოცემული მოკლე შინაარსია მხოლოდ ჩვენს განკარგულებაში.⁴⁴ 298 წლის შემდეგ, თითქმის ასი წლის განმავ-

⁴² შესაძლოა, მფარველობის ქვეშ მოქცეული სატრაპიების სახით: Warmington (1977), 510, ხელშეკრულების პრობლემატიკის მიმართ ბრწყინვალე მიდგომით გამოირჩევა: ასევე, Winter (1989).

⁴³ Chaumont (1975), 104.

⁴⁴ ანუ Petrus Patricius, *FHG* iv, 189, fr. 14. სადავოა ხელშეკრულების დადების ადგილი: Peeters (1931), 25-7 თვლის, რომ ეს კოლხეთი იყო, ხოლო Felix (1985), 123, ამას მართებულად აყენებს ეჭვის ქვეშ. Chrysos (1976), 12, ერთობ შორს მიდის პეტრუსის პარაფრაზირებისას: ხელშეკრულება არ მოითხოვდა, რომ „სპარსეთს ხელი აეღო იბერიის სამეფოს თავისი გავლენის ქვეშ მოქცევაზე“.

პეტრუსი, როგორც ჩანს, წინებულად ერკვეოდა აღმოსავლეთში რომის სახელშეკრულებო საქმის ისტორიაში, რაც მან პრაქტიკული მიზნისთვის გამოიყენა როგორც რომის წარმომადგენელმა სპარსეთის მეფესთან მოლაპარაკებების წარმოებისას ახ.წ. 561-2 წწ.: Men. Prot. fr. 6. 1, შეეხება რომის იმპერატორის ბრძანებით ღაზებისგან სვანებისათვის სამეფო რეგალიების გაგზავნას (სტრიქონები 571 შემდ). საფუძველმოკლებული ჩანს ენსლინის მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ სამეფო რეგალიების ბოძების პრაქტიკა პეტრუსს შეცდომით გადააქვს თავისი დროიდან ნისიბისის ხელშეკრულებაზე: Ensslin (1942), 50-1. Chrysos (1976), 12 და 45 n. 4, სავსებით მართებულია; შდრ. Winter (1989), 186 n. 5. როგორც უკვე ვნახეთ, რეგალიების ამგვარ ბოძებას ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდა ახ.წ. 298 წლამდე. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ ამგვარად მინიჭებული სამეფო ძალაუფლება უნდა იგულისხმობდეს ამიანეს ცნობაში *auctoritas Romana*-ს მიერ იბერიის მეფედ სავრომაკეს დანიშვნას და შემდეგ სპარსთა მიერ მისი შეურაცხყოფის შესახებ მისი ტახტის მოცილესთვის დიადემის გადაცემით: Amm.

ლობაში, იბერია რომის მოკავშირედ რჩებოდა, მაგრამ ეს სასა-
ნიდებთან კავშირის მოშლას არ ნიშნავს.

იბერიის გაქრისტიანება

იბერიის გაქრისტიანების ამბის გადმოცემის საყრდენად ორი პი-
როვნება დგას: საეკლესიო ისტორიკოსი რუფინუსი და იბერიის
სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელი – ბაკური. ისინი ერ-
თმანეთს ახ.წ. IV საუკუნის მიწურულს შეხვდნენ იერუსალიმში,
სადაც სხვა იბერიელნიც უნდა ყოფილიყვნენ იმისგან დამოუკი-
დებლად, მიჩნეული იქნება თუ არა ასეთად ევაგრე პონტოელი.⁴⁵
აქ გადასცა ბაკურმა რუფინუსს იბერიის ქრისტიანულ სარწმუ-
ნოებაზე მოქცევის ამბავი, რომელიც ჩვენი ყველაზე ადრეული
ლიტერატურული წყაროა, თუმცა დამატებითი ცნობების მოძიე-
ბის საშუალებას გვაძლევს გვიანდელი რომაული წყაროები და
ქართული საისტორიო და საეკლესიო ტრადიცია.⁴⁶

Marc. 27. 12. 4. ნებისმიერ შემთხვევაში, საფიქრებელია, (pace Barnes (1976), 185), რომ პეტრუსს უფრო მეტზე მიუწვდებოდა ხელი, ვიდრე ევნაპიუსს.

⁴⁵ იგი ალბათ უფრო პონტოს იბორადან უნდა ყოფილიყო: იხ. დეტალურად, Bamberger (1981), p. xxxv n. 52. ქართველ წმინდა მოღვაწეთა შესახებ, იხ. Tarchnishvili (1958). იქაურ გნოსტიკურ გემასთან დაკავშირებით, იხ. Neverov (1978), 846-8.

⁴⁶ გაგრცელებული შეხედულების თანახმად, რუფინუსს (ისევე როგორც სხვებს), „ზოგადი ინტერპრეტაცია და . . . თხრობის ძირითადი მიმართუ-
ლება აღებული აქვს გელასი კესარიელის დაკარგული საეკლესიო ისტო-
რიიდან“, რასაც „იგი მასალებს საკუთარი ცოდნის მარაგიდანაც ამატებს“: Barnes (1978), 53; შდრ. 70. უდავოა, რომ რუფინუსი წერილობით წყაროებს ანიჭებს უპირატესობას (და უნდა აღინიშნოს, რომ არა რომელიმე ერთ წყაროს) და დანართებს აკეთებს პირადი გამოცდილებიდან: იხ. მისი მეათე წიგნის წინასიტყვაობა და მასთან Bowersock (1980), 479. იმის გათვალის-
წინებით, რომ რუფინუსი პირდაპირ აცხადებს ბაკურისგან მიღებული ინფორმაციის შესახებ და თვით ბაკურის სამოღვაწეო ასპარეზის მხედვე-
ლობაში მიღებით, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ეს თქმულება რუფინუსის „საკუთარი ცოდნიდან“ არ მომდინარეობდეს, რაგინდ მნიშვნელოვან როლს განუკუთვნებთ იდუმალ გელასი კესარიელს და მის მიმდევრებს. პრობ-
ლემის საუცხოოდ გაწონასწორებულ სინოფსისს წარმოგვიდგენს Cracco Ruggini (1980), 161-2, ხოლო Bowersock (1980) მიუთითებს, რუფინუსის ევრსიო-
სა და ბერძნული ტრადიციის შესაძლო ურთიერთზეგავლენის სირთუ-
ლეებზე. გელასი ბერძნული ტრადიციის მხოლოდ ნაწილს შეადგენდა: მაინც რაოდენი ნაწილი შეიძლება მიეწეროს გელასის მისი ტექსტის არყოფნის პირობებში?

არმენიული ტრადიცია, ჩვეულებისამებრ, ხაზგასმით აწარმოებს არმე-
ნიისადმი საქართველოს დაქვემდებარებას: ნინო აქ რიფსიმეს თანმხლებად
ცხადდება, ხოლო იბერიის მეფე მოციქულებს კონსტანტინესთან კი არ

ბაკურის მიერ გადმოცემული იბერიის მოქცევის თხრობისას, რუფინუსი ამ ამბის მაუწყებლის ღირსებათა დასაბუთებისთვის ირჯება. ის მხოლოდ ბაკურის სტატუსზე კი არ მიუთითებს, რათა გვაუწყოს, რომ იგი იყო იბერიის სამეფო გვარის წარმომადგენელი და *comes domesticorum*, არამედ იმასაც აღნიშნავს, რომ ბაკური სარწმუნოებისა და ჭეშმარიტებისადმი გულმოდგინე დამოკიდებულებას იჩენდა: ამას მისი მონათხრობის სასწაულებრივი ხასიათი და მოქცეული ქვეყნის პერიფერიული მდებარეობაც მოითხოვდა.⁴⁷ მთავარი მნიშვნელობა რუფინუსისთვის თვით ამბავს ჰქონდა, რომელიც მას საშუალებას აძლევდა, რომ განევითარებინა იდეა ბარბაროსების ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევის მნიშვნელობის შესახებ: ეს არსობრივად რელიგიური ამბავი რუფინუსს ბარბაროსული პერიფერიის გაქრისტიანების შედეგად რომაული სახელმწიფოსთვის მოტანილი უპირატესობის წარმოსაჩენ მაგალითად გამოადგებოდა.⁴⁸ უფრო მეტიც, იბერიაში ქრისტიანობის შემომტანი იყო ასკეტი ქალი. ამ მისიონერ ქალს უთუოდ განსაკუთრებული ხიბლი უნდა ჰქონოდა რუფინუსის ახლობელი თანამოაზრის, მდიდარ ასკეტ მელანიას თვალში. აღმოსავლეთის ეკლესია, როგორც ჩანს, ქალს უფრო მეტ გასაქანს აძლევდა მნიშვნელოვანი როლის შესასრულებლად, რამაც, ალბათ, რუფინუსის ინტერესის გაღრმავება გამოიწვია.⁴⁹

რუფინუსთან შეხვედრამდე, ბაკური რამდენიმე წლის განმავლობაში რომის სამხედრო სამსახურში იდგა. ამიანე იბერიელ ბაკურს ახ.წ. 378 წლის ადრიანოპოლის ბრძოლაში მოიხსენიებს. აქ იგი გვევლინება, როგორც რომაული არმიის მგზნებარე *tribunus sagittariorum*.⁵⁰ მიღებულია, და ალბათ მართებულია, მისი გაიგივება რუფინუსის ბაკურთან, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იბერიელ დიდგვაროვანთა წრეში ბაკური იშვიათ სახელს არ წარმოადგენს: ეს სახელი არაერთგზის გვხვდება მეფეთა სიებში და ამას წინათ დამოწმებულია წარწერაში საბეჭდავ ბეჭედზე ქინვალის სამარხიდან, რომელიც ახ.წ. III საუ-

აგზავნის, არამედ გრივოდ განმანათლებელთან: მოსე ხორენელი, 2, 86, მასთან Thompson, ad. loc.

⁴⁷ Thélamon (1981), 95.

⁴⁸ Zecchini (1987), 35-6; Thélamon (1981), 321. შდრ. *Anth. Pal.* 9. 582.

⁴⁹ შდრ. Brown (1988), 281.

⁵⁰ *Amm. Marc.* 31. 12. 16.

კუნეს უნდა განეკუთვნებოდეს (ტაბ. 20).⁵¹ რუფინუსისთვის ინფორმაციის მიმწოდებელი ახ.წ. 378-94 წლებში იყო *dux Palaestinae* და ამ ხნის განმავლობაში ისტორიკოსთან მას გულისთავი ურთიერთობა ჩამოუყალიბდა. ახ.წ. 402-3 წლისთვის იგი იყო *comes domesticorum*.⁵² სამამაცით გამოიჩინა თავი ფრიგიდუსთან ბრძოლაში 394 წელს.⁵³ ამის შემდეგ იგი, შესაძლოა, იბერიაში დაბრუნდა და იქნებ მეფობდა კიდეც, მაგრამ ეს სრულიად გაურკვეველია.⁵⁴

ტაბ. 20. ინტალიოს ანაბეჭდი ქინვალიდან: BAKYRALANA

⁵¹ *PLRE* i. 144 საეჭვოობაზე არ მიუთითებს; საბეჭდავისთვის იხ. Рамишвили и Джорбенадзе (1976), 38.

⁵² *HE* 1. 11; მასთან Zecchini (1987), 35 n. 24, ეჭვის ქვეშ აყენებს ჰიპოთეზას, რომ 394 წელს ბაკური გახდა *magister militum vacans*, რაც წამოყენებულია: *PLRE* i. 144.

⁵³ *HE* 1. 33; *Soc.* 5. 25. 13; შდრ. *Zos.* 4. 57, მასთან *PLRE* i. 144.

⁵⁴ იბერიაში მეფე ბაკური დაახლ. ახ.წ. 415 წლისთვის მოიხსენიება: მოსე ხორენელი, 3. 54. თუმცა სრულიად გაურკვეველი რჩება, რუფინუსის ინფორმანტი რომის სამსახურში ყოფნის შემდეგ მბრძანებლობდა იბერიაში თუ მანამდე: Thélemon (1981), 94 აღნიშნავს IV საუკუნის შუახანების მეფეთა სიაში მისი მოთავსების სიძნელეს. სახელის ჩვეულებრიობაზე და მოსეს მოწმობის გვიანდებლობაზე სულ რომ არაფერი ეთქვათ, უნდა აღინიშნოს, რომ *Soc.* 1. 20. 20 ბაკურს ასახელებს მხოლოდ როგორც βασιλίσκος-ს და არა როგორც βασιλεύς-ს; რუფინუსის ტერმინიც *rex* შესაძლოა, მაინცა-დამაინც სრულიად იბერიაზე მეფობის ფაქტიურ ვითარებას არც გულისხმობდეს.

რუფინუსისთვის ბაკური ჭეშმარიტი ქრისტიანია: ბაკურის ქრისტიანობას სწორედ რომ არსებითი მნიშვნელობა აქვს მისი ნაამბობისთვის. აი, ლიბანიოსი კი, თავის 392 წლის მიმოწერაში ვინმე ბაკურთან, მას უფრო როგორც წარმართს, ისე მიმართავს.⁵⁵ იმდენად, რამდენადაც ლიბანიოსის ადრესატი სამხედრო პირი უნდა ყოფილიყო, სავსებით მისაღები ჩანს დამკვიდრებული აზრი რუფინუსის ინფორმანტ ბაკურთან მისი იგივეობის შესახებ, მიუხედავად იმისა, რომ ლიბანიოსი სიტყვასაც კი არ ძრავს ბაკურის სამეფო ჩამომავლობაზე ან იბერიულ წარმომავლობაზე.⁵⁶ რუფინუსის ქრისტიანი, ამავედროულად, ლიბანიოსის წარმართიც არის, რაც მნიშვნელოვანწილად IV საუკუნის დასასრულის ქრისტიანობის და წარმართობის ხასიათის გამომხატველია. ქრისტიანი რუფინუსის თვალში ბაკური ჭეშმარიტი ქრისტიანი იყო, წარმართი ლიბანიოსი კი მას ისე იღებდა, როგორც წარმართს: ქრისტიანობა და წარმართობა არც ისე მკვეთრად იმიჯნებოდა, როგორც ზოგჯერ წარმოუდგენიათ, კერძოდ, ლიბანიოსს შეუძლია ქრისტიანებს და ქრისტიან იმპერატორებსაც კი უფრო წარმართთა წესისამებრ მიმართოს.⁵⁷

იბერიის გაქრისტიანების ამბავს რუფინუსი შემდეგნაირად გადმოგვცემს:

ამავე ხანებში იბერთა ტომმაც, რომელიც ცხოვრობს პონტოს მხარეში, მიიღო ღმრთის მცნების კანონები და მომავალი (საიქო) ცხოვრების რწმენა. ამ დიდი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი ტყვე-ქალი; ის იმათთან მოხვდა [ტყვედ] და ეწეოდა სათნო და საკმაოდ ფხიზელ და უმანკო ცხოვრებას, მთელი დღეები და ღამეები დაუცხრომლად ღოცულობდა ღმრთისა მიმართ; ბარბაროსებს საკვირველებად მიაჩნდათ თვით სიახლე საქმისა და გულმოდგინედ იძიებდნენ, თუ რას ნიშნავდა ეს.

ტყვე-ქალმა მარტივად აღიარა, როგორც მართლაც იყო, რომ ამ წესით ის ქრისტეს სცემდა თაყვანს როგორც ღმერთს.

⁵⁵ Ep. 1060; ბაკური მოიხსენიება აგრეთვე Ep. 1043-ში (სადაც ხოტბა ესხმება მის სულიერ და ფიზიკურ ძლიერებას) და Ep. 1044.

⁵⁶ PLRE i. 144; Liebeschuetz (1972), 114; ლიბანიოსის ჩვენებზე, მათ შორის, რაც აღსანიშნავია, მის მიერ სამხედრო ტერმინოლოგიის უზუსტო გამოყენებაზე.

⁵⁷ მაგ., Or. 30. 45, მასთან, Macmullen (1984), 79; შდრ. Alan Cameron (1970), 199-227; von Haehling (1978), 31-3; Zechini (1987), 37; ტრაქტატების მრავალფეროვნების შესახებ IV საუკუნეში, Averil Cameron (1991), 131-2.

ამით ბარბაროსებმა მეტად არაფერი გაიკვირვეს გარდა სახელის სიახლისა. მაგრამ (როგორც ჩვეულებრივ ხდება) თვით ამ მედგრობამ [ტყვე-ქალისამ] ერთგვარი ცნობისმოყვარეობა აღძრა ქალებში, თუ რამე სარგებლობა მიიღებოდა ასეთი ღიდი თავგანწირვისაგან.

ამბობენ, რომ იმათში ჩვეულება იყო, რომ თუ [ვინმეს] ბავშვი გაუხდებოდა ავად, დედა ჩამოატარებდა მას სათითაოდ ყველა სახლში, რათა, თუ ვინიციობა ვინმეს ეცოდინებოდა რაიმე გამოცდილი საშუალება, დახმარებოდა გაჭირებულს. და როდესაც ერთმა ქალმა თავისი ბავშვი, ჩვეულებისამებრ, ჩამოატარა ყველასთან, და ისე მოათვალთქნა ყველა სახლი, რომ ვერავითარი წამალი ვერ მიიღო, [ბოლოს] მივიდა აგრეთვე ტყვე-ქალთან რათა მას მიეთითებინა, თუ რაიმე საშუალება იცოდა.

ტყვე-ქალმა განუცხადა, რომ მან ადამიანური რამ საშუალება არაფერი იცის, მაგრამ არწმუნებს მას, რომ მის ღმერთს ქრისტეს, რომელსაც იგი თავყვანს სცემს, შეუძლია მიანიჭოს მას ხსნა, რომლის იმედი ადამიანებს გადაუწყდათ. და მის შემდეგ რაც ბავშვი დადვა თავის გარესამოსზე და ზედ უფლისადმი ვედრება შეწირა, გამოჯანმრთელებული ბავშვი უკან დაუბრუნა დედას.

ხმებმა [ამის შესახებ] ბევრამდე მიაღწია და ამ დიდებული ამბის შესახებ ცნობა დედოფლის ყურებამდისაც მივიდა. დედოფალი სხეულის რაღაც უმძიმესი ტკივილით იყო შეპყრობილი და [ამის გამო] უდიდეს სასოწარკვეთილებაში იყო ჩავარდნილი. მან მოითხოვა, რომ მასთან მოეყვანათ ტყვე-ქალი. მან კი მისვლაზე უარი თქვა, რათა ისე არ გამოსულიყო, რომ ის რაღაცას უფრო მეტს წინასწარვე კისრულობს, ვიდრე ამის ნებას აძლევს მისი სქესი. [მაშინ] დედოფალმა ბრძანა ტყვე ქალის საკანში წაეყვანათ იგი. ეხლაც, როგორც მაშინ, თავის გარესამოსზე დადვა დედოფალი, მოიხმო ქრისტეს სახელი და ღოცვის შემდეგ მაშინვე ჯანმრთელი და მხნე წამოაყენა დედოფალი. ამასთანავე, ის ასწავლის დედოფალს, რომ ეს ქრისტე-ღმერთი იყო, ძე მაღალი ღმერთისა, რომელმაც მას ეს ხსნა მოუტანა: ურჩევს, რომ მოუხმოს ხოლმე მას, რომელიც, როგორც მან უნდა იცოდეს, არის მისთვის მიზეზი მისი სიმთეფისა და სიცოცხლისა. ის არის, რომ მეფეებსაც სამეფოებს ურიგებს და მოკვდავებსაც სიცოცხლეს [ანიჭებს]. შინ დაბრუნების შემდეგ იმანაც სიხარულით გაუმუდავნა თავის ქმარს მიზეზი ასეთი სწრაფი გამოჯანმრთელებისა, როდესაც ის შეეკითხა ამის შე-

სახეზე; და როდესაც მეფემ, გახარებულმა მეუღლის ხსენისათვის, ბრძანა საჩუქრები მიეტანათ იმ ქალისათვის, დედოფალმა უთხრა მეფეს: „ამათგან, ო მეფეო, არაფერს არ ცნობს ღირსად ტყვე-ქალი; ოქროს არად აგდებს, ვერცხლს უკუაგდებს, მარხვით ისე იკვებება, თითქოს საჭმელი იყოს; მხოლოდ იმას მიიღებს საჩუქრად, თუ თაყვანს ვცემთ იმას, ვინც მე მომარჩინა მისი ღოცვით, - ქრისტე ღმერთს“.

მეფე ამას მაშინ გულგრილად შეხვდა და ჯერჯერობით გადასდო, თუმცა მეუღლე ხშირად აგონებდა, სანამ არ მოხდა [შემდეგი ამბავი]: ერთ დღეს მეფე ნადირობდა ტყეში თავის მხლებლებთან ერთად და დღე დააბნელა ძალიან სქელმა წველიადმა და, რადგან სინათლე გაქრა, საზიზღარი ღამის შიშით გზის გაგნება ბრმა ნაბიჯებით არ ხერხდებოდა. მხლებელთაგან ზოგი სად წავიდა და ზოგი სად, ისე დაიბნენ, თვითონ კი მარტო დარჩა სქელი წველიადით გარემოცული და არ იცოდა, რა მოემოქმედა ან საით წასულიყო; უცბად მას, შეშინებულს იმის გამო, რომ გადარჩენის იმედი აღარ ჰქონდა, ასეთი აზრი მოუვიდა: თუ მართლა ღმერთია ის ქრისტე, რომლის შესახებაც მისი მეუღლისთვის უთქვამს ტყვე-ქალს, დე, ახლა იხსნას მან იგი ამ წველიადისაგან, რათა ამიერიდან მას სცეს თავყვანი და სხვა ღმერთები უკუაგდოს. მაშინვე, როგორც კი მან ეს აღთქმა მხოლოდ გაიფიქრა და სიტყვით არც კი გამოუთქვა, ქვეყანას სინათლე დაუბრუნდა და მეფე უვნებელი ქალაქში შევიდა.

და მან მაშინვე დედოფალს აუწყა საქმის ვითარება, თუ რა დამართა მას. მოითხოვს, რომ უმაღლეს გამოიძახონ ტყვე-ქალი, რათა მან გადმოსცეს მეფეს თაყვანისცემის წესები: დაბეჯითებით ამბობს, რომ ამიერიდან სხვა ღმერთს, გარდა ქრისტესი, არ ეთაყვანება. მოდის ტყვე-ქალი და მოძღვრავს მეფეს ქრისტე ღმერთის შესახებ და უმარტავს მას, რამდენადაც ამის შესახებ შეეძლო ქალს განმარტებების მიცემა და, ღოცვებს და თაყვანისცემის წესებს. ამასთანავე ურჩევს მას ეკლესია აავოს, კიდევაც აუწერს ეკლესიის აგებულებას.

ამგვარად, მეფემ მთელი ტომის ხალხი შეკრიბა და უამბო ყველაფერი თავიდან, თუ რა გადახდა თავს მას და დედოფალსაც; [ხალხი] დამოძღვრა [ახალ] სარწმუნოებაში და [თუმცა თვითონაც] ჯერ კიდევ არ იყო ზიარებული საიდუმლოს, მაგრამ თავისი ტომის მოციქული გახდა. მამაკაცებმა ირწმუნეს მეფის მეშვეობით: ყველას ერთსულოვანი მოთხოვნით დაუყონებლივ

აგებენ ეკლესიას: და, აი, გარშემო კედლები უკვე აღმართულია; დადგა დრო, რომ სვეტები უნდა ყოფილიყო შედგმული. როდესაც აღმართულ იქმნა პირველი და მეორე სვეტი, და ჯერი მიდგა მესამე სვეტზე, მიუხედავად იმისა, რომ გამოყენებულ იქმნა ყოველგვარი მანქანები, აგრეთვე ხარებისა და ადამიანთა ძალები, შუამდე ცერად აღიმართა [ეს მესამე სვეტი], ხოლო დანარჩენი ნაწილი ვერავითარი მანქანებით ვერ ასწიეს და, თუმცა მეორეჯერ გაიმეორეს, მესამეჯერაც და უფრო ხშირადაც, მაგრამ შეუძლებელი გახდა ადგილიდან დაძვრა: ყველანი საშინლად მოიქანცნენ. მთელი ხალხი საკვირველებას მიეცა, მეფის სიმხნეც მოდუნდა: ყველასთვის ერთნაირად გაურკვეველი იყო, თუ რა უნდა მოემოქმედათ.

მაგრამ როდესაც დაღამებისთანავე ყველანი წავიდ-წამოვიდნენ და ყველა მოკვდავი და თვით საქმეც უქნარად იყვნენ, მხოლოდ ტყვე-ქალი დარჩა შიგნით და მთელი ღამე ღოცვაში გაატარა: და აი, როდესაც დილით მოვიდა თავის მსლებლებიანად შეწუხებული მეფე, აღმართული დაინახა სვეტი, რომელიც ამდენმა მანქანამ და ამდენმა ხალხმა ვერ დასძრა ადგილიდან და რომელიც თავის საფუძვლის ზემოთ თავისუფლად იყო დაკიდებული, მაგრამ ზედ კი არ იდგა, არამედ ჰაერში კეიდა [ამ საფუძვლიდან] დაახლოებით ერთი ფუტის მანძილზე. მაშინ ამის დანახვაზე მთელმა ხალხმა აღიდა ღმერთი და [თქვა], რომ ჰეშმარიტია მეფის რწმენა, და ამ საკვირველების წყაროდ ჩათვალა იმ ტყვე-ქალის სარწმუნოება. და, აი, აქამდე რომ ყველანი გაკვირვებისაგან გაშეშებულიყვნენ, მათ თვალწინ სვეტი თანდათან დაეშვა თავის საფუძველზე, ისე რომ არავინ შეხებია მას; და დაედგა სრულიად მორგებული [თავის საფუძველს]. ამის შემდეგ დანარჩენი სვეტებიც ისეთი სიადვილით იქმნა აღმართული, რომ ყველა, რაც კი დარჩენილიყო, იმავე დღეს იქმნა დადგმული თავის ადგილას.

მის შემდეგ, რაც ეკლესია დიდებულად იქმნა აგებული და ხალხი დიდის სიმხურვალით იყო მოწყურებული ღვთის რწმენას, ტყვე-ქალის რჩევით კონსტანტინე მეფესთან გაიგზავნენ მოციქულები მთელი ხალხის სახელით; მათ უამბეს მომხდარი ამბავი, [თხოვეს იბერებისათვის] მღვდელმსახურნი გაევზავნა, რომ დაესრულებინათ მათ მიმართ უკვე დაწყებული ღვთის წყალობა.

კონსტანტინემ დიდის სიხარულით და პატივით გაისტუმრა მოციქულები; ის ამით უფრო მეტად იყო გახარებული, ვიდრე

[მაშინ იქნებოდა, რომ] რომის იმპერიისათვის უცნობი ხალხები და უცნობი სახელმწიფოები შეეერთებინა.

რომ ეს ყველაფერი ასე მოხდა, ჩვენ გვიაშბო ფრიად სარწმუნო კაცმა, ბაკურიმ, თვით ამ ხალხის მეფემ, რომელიც ჩვენში იყო დომესტიკთა კომსი (იგი უაღრესად ზრუნავდა როგორც მორწმუნეობაზე ისე ჭეშმარიტებაზე), როდესაც ჩვენთან ერთად ცხოვრობდა სრულის ერთსულოვნობით იერუსალიმში; მაშინ ის იყო პალესტინის საზღვრების სარდალი.

(Rufinus, HE 1.10-11)*

ეს ამბავი, ერთი შეხედვით, თითქოს იბერიაში ადგილობრივ აზროვნებაში ჩახედვის იშვიათ შემთხვევას გვთავაზობს, იქიდან გამომდინარე, რომ რუფინუსი მას ადგილობრივ წყაროს მიაწერს, რომელიც კარგად იცნობდა ბერძნულ-რომაულ აღმოსავლეთს. თანაც ამ ამბის ადგილობრიობის მოწმობას ადასტურებს ადრე შუა საუკუნეების მოქცევა *ქართლისა* და წმ. ნინოს ცხოვრების შემონახული ტრადიცია, რომელშიც წმინდანის სახელი რუფინუსის მიერ აღწერილი ტყვე-ქალის სახელს შეესატყვისება.⁵⁸ მოქცევა *ქართლისა* მიხედვით, ნინომ განკურნა საშინელი სენით შეპყრობილი დედოფალი (სახელად ნანა), შემდეგ მოაქცია მეფე (სახელად მირიანი) სასწაულით, რომლის სპეციფიკაცია კონკრეტულად გადმოცემული არ არის, რის შემდეგ მეფე აგებს ხის სვეტებიან ეკლესიას და ეს სვეტები თავისით ლაგდება თავ-თავის ადგილას. შემდეგ კი იგი მღვდელმსახურებს ითხოვს კონსტანტინესაგან.

* ქართ. თარგმ.: ა. გამყრელიძე, ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, I, 1961, 201-207.

⁵⁸ მოქცევა *ქართლისა* უაღრესად პრობლემური წყაროა: Tarnishvili (1955), 406-10, მიმოიხილავს მის წყაროებს; შდრ. Чхартишвили (1985), ვარიანტებისა და არმენიული ტრადიციის შესახებ; Ломоури (1985), 60-1, ხარვეზების შესახებ; აბაშიძე (1990), *ქართლის ცხოვრებასთან* შესატყვისობის შესახებ; *ქართლის ცხოვრებაში* ნინოს ცხოვრების ორი ვარიანტია წარმოდგენილი, რომელთაგან უფრო ადრეული VII საუკუნეზე უწინარესი არ უნდა იყოს. უფრო გრძელი ვარიანტის ინგლისური თარგმანი ეკუთვნის დ. ლანგს: Lang (1956), 19-39; შდრ. Pätsch (1985). ამ ტრადიციაში ნინოსთვის კაპადოკიური წარმოშობის მიკუთვნება შესაძლოა, უფრო მოგვიანებით ქართული ქრისტიანობისათვის ბასილი კესარიელის დიდი მნიშვნელობით იყოს გამოწვეული: იხ. Fedwick (1981), 492-503, ქართულ თარგმანებზე ახ.წ. VIII საუკუნიდან. იხ. აგრეთვე Van Esbroeck (1990), საუკეთესო ნაშრომი ხალხურ წარმართობაზე ქრისტიანულ ტრადიციაში.

იქიდან გამომდინარე, რომ რუფინუსის ცნობა ამ ადგილობრივი ტრადიციის შესატყვისია, ჩნდება საცდური ვარაუდისთვის, რომ ბაკურმა მას უტყუარად იბერიული ამბავი გადასცა. მაგრამ სიძნელე კვლავაც რჩება და კერძოდ, იბერიულ ტრადიციასთან არის უკუკავშირში. შესაძლებელია, რომ მომდევნო მრავალ ავტორთა მიერ ნასესხებმა და იბერიაში დაბრუნებულმა რუფინუსის მონათხრობმა მოახდინა გავლენა ადგილობრივ ტრადიციაზე. დაეჭვების უმთავრესი მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ გარეგნულად ამ ადგილობრივ ამბავს ბევრი რამ აქვს საერთო მოქცევის ამსახველ სხვა გადმოცემებთან მთელი ბერძნულ-რომაული სამყაროს მასშტაბით.

მოქცევა მიმდინარეობს მთელი რიგი სასწაულებით, რომელთა მეშვეობით, დედას, დედოფალს, მეფეს და მთელ ხალხს ღვთისადმი აღვლენილი ღოცვა გადაარჩენს. სასწაულებით ხდება თანმიმდევრულად ყოველი მათგანის დარწმუნება, თუმცა კი დედა მეტწილად იგნორირებულია, როგორც ნაკლებად მნიშვნელოვანი. ისევე, როგორც სხვა ასეთ გადმოცემებში მთავარი როლი განეკუთვნება ღვთის ძალას, რომელიც ამარცხებს კაცობრიობის დამაქცევარ სნეულებას და რამდენადაც მისახვედრია, წარმართულ ადათ-წესებს.⁵⁹ და ისიც სავსებით ტიპურ ნიშანთაგანია, რომ რამდენადაც ღოცვა მარტივია, იმდენად დიდია მისი ძალა: მორთვა-მოკაზმვას არ საჭიროებს.⁶⁰ ამ შემთხვევაში, ღოცვა მუდამ უჩუმაია, რითაც წარმართული წესისგან გამოირჩევა და მაშასადამე, ყურადღებასაც იპყრობს: ქრისტიანულ ღმერთთან სულიერი კავშირის დამყარება უტყვადაც შესაძლებელია. თავად ღვთის წარმომადგენელი უბრალოებით გამოირჩევა, არად აგდებს ამქვეყნიურ სიმიდრეს, საკვებსაც კი: მარხვა ასკეტი ქალის განსაკუთრებული განმასხვავებელი ნიშანი ჩანს.⁶¹ თვით სტატუსიც კი მის უბრალოებას უსვამს ხაზს: ისიც ტყვეა სხვა მრავალი ქრისტიანი მისიონერის მსგავსად.⁶² ამის მიუხედავად, მას შეუძლია არ დაემორჩილოს დედოფლის გამოძახებას, როდესაც ამას თავშეკავება მოითხოვს: კვლავაც ქალის

⁵⁹ Van Dam (1985), 256-76; შდრ. Blockley (1992), 141.

⁶⁰ საკმარისია *cilicium*-ი, უხეში ბეწვის (მატყელის) ძალზე მარტივი სამოსელი; Brown (1971), 81; Van Dam (1985), 130-1.

⁶¹ Brown (1988), 269.

⁶² Thomson (1963), 58, მოჰყავს პარალელები, მაგრამ ამგვარი ცნობების ისტორიული ფაქტებით დასაბუთებას ცდილობს, რაც მცდარი მცდელობა უფროა.

განმარტოებულობის იდეალი მკვიდრობს.⁶³ ამით შეიძლება აიხსნას, თუ რატომ იღოცა ტყვე-ქალმა ღამით, სიმარტოვეში, რათა აღმართულიყო სვეტი, რომელიც ჰაერში დარჩა დაკიდებული და მხოლოდ მეფისა და ხალხის მოსვლის შემდეგ დაეშვა თავის საფუძველზე მორგებულად, როგორც ჩანს, მის (წმ.ნინოს) იქ არყოფნაში. შესაბამისად, ჩვენ გვამცნობენ, რომ მამაკაცებმა მეფის მეშვეობით ირწმუნეს, ხოლო დედაკაცებმა – დედოფლის მეშვეობით. ამასთან, ქრისტიანობის შესახებ ნინოს მეფისთვის მხოლოდ გარკვეული ინფორმაციის გამხელა ძალუძს, რამდენადაც იგი ქალია: მონათხრობში მის სქესსა და როლს შორის ადრექრისტიანობისათვის დამახასიათებელი დაძაბულობა აღინიშნება.⁶⁴

გადმოცემა იმაზეც მიანიშნებს, რომ იბერიაზე ღვთის სიტყვის გადმოსვლა შემთხვევითი არ ყოფილა. ბავშვის და დედოფლის უცხო დაავადებები სწორედ სათანადო დროს იჩენს თავს. ღვთის წარმომადგენელი მკურნალობას მხოლოდ სხვა საშუალებათა გაცუდების შემდეგ ჰკიდებს ხელს. ღმერთის უშუალო ჩარევას მოწმობს მეფესთან დაკავშირებული შემთხვევა – მეფემ გაწვევითა მიზეზობრიობის ჯაჭვი, რითაც კურნებებიდან მოქცევამდე საქმის მიყვანა უფრო პირდაპირ გახდა შესაძლებელი. მეფის დაყოვნება ტრადიციული ადათ-წესებიდან განდგომის ეგზოტ დიდი ნაბიჯის გადასადგმელად, შესაძლოა, დედოფლისა და ტყვე-ქალის სქესობრივმა კუთვნილებამ და უკანასკნელის სოციალურმა სტატუსმა განაპირობა. წყვდიადის ჩამოწოლა არა ტყვე-ქალის, არამედ მისი ღმერთის მიერ იყო გამოწვეული.⁶⁵ ნაწარმოები აცნობიერებინებს მეფეს და შესაბამისად, ჩვენც გვიჩვენებს მსგავსებას სიბნელეში გზააბნეული და სასოწარკვეთილებაში მყოფი ხელმწიფის საკუთარ მდგომარეობასა და სწეულებით შეპყრობილი დედოფლის მდგომარეობას შორის: ორივე მათგანი სიკვდილ-სიცოცხლის ზღვარზე იმყოფება, უიმედო მდგომარეობაში. მეფის გარემომცველი სიბნელე განასახიერებს წარმართობას, რასაც ქრისტიანობა განანათლებს.⁶⁶

შემდეგ ხდება ამ სიუჟეტური ხაზების თავმოყრა და გადმოცემულია, როგორ იგებოდა პირველი ქრისტიანული ეკლესია, არქიტექტურულად მასში განსხეულებული მრწამსის გამომხატ-

⁶³ Brown (1988), 259-84.

⁶⁴ იხ. ზოგადად, Cracco Ruggini (1990).

⁶⁵ შდრ. Job 38: 34; Amos 5: 8.

⁶⁶ შდრ. Van Dam (1985), 130-1; 256-76.

ველი. როდესაც მთელი ხალხის, სამშენებლო საშუალებათა და ცოცხალი ძალის გაერთიანებული ძალისხმევა უშედეგო აღმოჩნდა და იმედი გადაიწურა, ღმერთის წარმოგზავნილმა უჩუქარი ღოცვით მოუხმო ღვთიურ ძალას, რომლის საშუალებით არა მხოლოდ მათ წინაშე მდგომი დილემა მოგვარდა, არამედ შემდგომი სამუშაოს დასრულებაც დაჩქარდა. როგორც გვამცნობენ, ხალხმა ირწმუნა. პირველი ქრისტიანული ეკლესიის მშენებლობაზე სათანადოდ კონცენტრირებული კავშირის ამ ფინალური აქტის მეშვეობით შედგა იბერიის ხალხის, მისი მბრძანებლის და ღვთიური ძალის ერთიანობა. ღმერთის ირგვლივ დარაზმულობისა და სრულიად იბერიის მოქცევას შორის კავშირი მშენებლობის პროცესშივე გამოვლინდა. ამრიგად, იბერიის არა მარტო მოქცევა, არამედ დაკანონებაც ღმერთს მიეწერება.⁶⁷

ამდენად, ეს ცნობა თავისთავად ბერძნულ-რომაულ სამყაროში იბერიის ინტეგრაციის გამომხატველია. ქრისტიანობის შემოსვლამ ინტეგრაციის პროცესი განავითარა და დააჩქარა.⁶⁸ საკუთარი სახელების სრულიად თავის არიდება რუფინუსის ვერსიაში ბერძნულ-რომაულ სამყაროში გავრცელებული უნივერსალური იგავის არსებობის თვალსაზრისს აძლიერებს. მიუხედავად იმისა, რომ იბერიის გაქრისტიანება ერთობ მოგვბიძგნი იყო რომის იმპერიისთვის, იმპერატორის როლი დისტანცირებული და რეაგირებითი ხასიათისაა. იმპერატორი იბერიას ქრისტიანობას არ უგზავნის, მაგრამ ენთუზიაზმით ეხმაურება ქრისტიანობის მიღებას ამ ქვეყანაში. ასეთი მიდგომა რომის იმპერიული მთავრობის მხრიდან ქრისტიანობასთან დაკავშირებითაც ისეთივე ტიპურია, როგორც სხვა შემთხვევაში.⁶⁹ ეპისკოპოსი იოანე, ორი მღვდელი, სამი დიაკვანი და ნინოსთვის განკუთვნილი პარაფერნალია (ნივთები) კონსტანტინემ სწორედ მოვლენების საპასუხოდ გაგზავნა.⁷⁰ მეფემაც საქმის მცოდნე ხელოსნები იბერიაში ეკლესიების ასაგებად სწორედ ისევე ჩამოიყვანა ბიზანტიის იმპერიიდან, როგორც თავის დროზე მისმა წინაპარმა იმპე-

⁶⁷ White (1990).

⁶⁸ შდრ. Thomson (1963), 78.

⁶⁹ Ibid. 64. ქრისტიანი ეპისკოპოსები მთლიანად მათდამი რწმუნებულ ეპარქიებში გაქრისტიანების უზრუნველყოფი საქმიანობით იყვნენ დაკავებული: Brown (1972), 248.

⁷⁰ Lang (1956), 32.

რატორისგან მიიღო აქ მშენებლები სასიმაგრო ნაგებობების აღ-
სამართავად.⁷¹

იბერია და მისი გაქრისტიანება განუყოფლადაა დაკავშირე-
ბული ბერძნულ-რომაულ სამყაროსთან და ამ სამყაროს ქრისტი-
ანობის, გაქრისტიანების და ქრისტიანული ქცევის მოდელებთან.
და მაინც, როგორც დაკვირვება გვიჩვენებს, ზოგადად აღმოსავ-
ლეთში და კერძოდ – ამიერკავკასიაში ქრისტიანობა თავისებუ-
რი დინამიკით გამოიჩინა. მას საკუთრივ სასანიანთა სპარ-
სეთშიც კი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.⁷² რომის აღმოსავლეთ
საზღვრებზე, ისევე, როგორც მის სხვა სასაზღვრო ზონებში,
ფართო კულტურული ჰომოგენურობანი, როგორც წესი, პოლი-
ტიკური საზღვრების შესატყვისად არ იმიჯნებოდა.⁷³ იბერიის
გაქრისტიანების ამსახველი ცნობები შეიცავს თავისებურებებს,
რომლებიც მნიშვნელოვანწილად სწორედ ამ ქვეყნის წარმართუ-
ლი ადათ-წესებიდან გამომდინარეობს. როგორც მოსალოდნელი
იყო, ეს თავისებურებანი ადგილობრივ იბერიულ ტრადიციაში
უფრო მკაფიოდ აისახა, ვიდრე რუფინუსის ცნობაში. გულმოდ-
გინე დაკვირვებისას ვლინდება არა მარტო ბერძნულ-რომაული
წარმართობა, არამედ ამიერკავკასიურიც და აგრეთვე, ძალაუფ-
ლების იდეოლოგია, სპარსული სამყაროსას რომ მოგვაგონებს,
რომელთან იბერიას ხანგრძლივი ისტორია აკავშირებდა. ამის
გარდა, სემიტურ ელემენტებსაც ვხედავთ, რაც საკმაოდ უგულებ-
ელყოფილია.

უაღრესად მნიშვნელოვანია ის, რომ მეფის სასოწარკვეთაში
ჩაგდება ნადირობის დროს ხდება. ავადმყოფობა მის შემთხვევა-
ში არასაკმარისი დატვირთვის მატარებელი იქნებოდა. თანად-
როულ სასანიანთა იდეოლოგიით, ნადირობა მეფობის უმაღლეს
გამოვლენას წარმოადგენდა. ამიტომაც, რომ სასანიდი მეფე მო-
ნადირის სახით ხშირად არის ხოლმე წარმოდგენილი როგორც
ლიტერატურაში, ისე ხელოვნებაში, და ალბათ, ყველაზე ხშირა-
დაა თვალში საცემად სამეფო ვერცხლზე.⁷⁴ მაგრამ ადამიანი-მე-
ფე რაგინდ დიდი უნდა იყოს, ღმერთს ექვემდებარება. როგორც
ტყვე-ქალი უხსნის დედოფალს, ღმერთია მოკვდავთათვის სი-
ცოცხლის და მეფეთათვის სამეფოების გამანაწილებელი. მისი
სასწაულებრივი კურნებანი აჩვენებს, რომ სიცოცხლესა და სიკ-

⁷¹ Ibid. 33.

⁷² Brock (1982); Barnes (1985).

⁷³ Ward-Perkins (1966); Millar (1987). ზოგადად, Whittaker (1989), 81-113.

⁷⁴ Harper and Meyers (1981), 10-11.

ვდილს ღვთის ძალა მართავს: ნადირობის ეპიზოდი იმისი მაჩვენებელია, რომ მეფობას ღვთის ძალა განაგებს. ადვილად ხდება მეფის იზოლირება და სასოწარკვეთაში ჩაგდება მისი სრულიად მეფური მოქმედების – ნადირობის დროს. შემთხვევითი არ არის, რომ არმენიის მეფე ტირიდატეს გაქრისტიანება ასევე ნადირობის დროს კიდევ უარესი სატანჯველის გავლით ხდება (მისი უარესი საქციელის შესაბამისად): ირანული იდეოლოგიის გავლენა არმენიაში იბერიულ ნაკლები მნიშვნელობის როდი იყო. მოსე ხორენელი იქამდეც კი მიდის, რომ მისი ცნობით, გაჭირვებულ მდგომარეობაში მყოფ იბერიის მეფეს ტირიდატეს ამბავი ახსენდება.⁷⁵ უფრო ადრეული მინიშნებები მონადირის მნიშვნელობაზე იბერიულ იდეოლოგიაში დედოფლის გორაზე ახ.წ. I საუკუნის კონტექსტში აღმოჩენილი ირმის რქის ფირფიტების იკონოგრაფიაშია მოცემული.⁷⁶ აქ წარმოდგენილი 25 ფირფიტადან 14-ზე გაჭენებულ ცხენებზე ამხედრებული, შუბით ან მშვილდით შეიარაღებული მონადირის გამოსახულებებია აღბეჭდილი. მშვილდოსანი მონადირე გამოსახულია, აგრეთვე ბოლო ხანებში არაგვისპირში აღმოჩენილი ახ.წ. III საუკუნის მიწურულის ან IV საუკუნის დასაწყისის ვერცხლის ბოთლისებერ ჭურჭლებზე. ამ არსებითად რომაული ფორმის ბოთლებზე წარმოდგენილი გამოსახულებები იკონოგრაფიულად სასანური ვერცხლისას ჰგავს.⁷⁷

როგორც კირდიის წარწერიდან ჩანს, ზოროასტრიზმს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა წინაქრისტიანული იბერიის რელიგიაში: ამას საუკუნოვანი ისტორია ჰქონდა აქაც, კოლხეთშიც და ამიერკავკასიის სხვა კუთხეებშიც.⁷⁸ ამ თვალსაზრისის დამადასტურებელია იბერიაში აღმოჩენილი ვერცხლის ფიალები მედალიონში გამოსახული ცეცხლის საკურთხევლით, რომლის წინ დგას ცხენი ზეაწეული წინა ფეხით.⁷⁹ ცხენი თავისი მნიშვნელობით გარკვეულწილად მზის კულტთან და მითრასთან და როგორც რეგულარული არქეოლოგიური აღმოჩენები გვიჩვენებს,

⁷⁵ მოსე ხორენელი, 2, 86; შდრ. Agathangelos, 212. არაერთ დაკვირვებას შეიცავს Garsoian (1982), 156; შდრ. id. (1981) and Harper (1981).

⁷⁶ დედოფლის გორაზე, იხ. ზემოთ გვ. 327.

⁷⁷ Рамишвили (1977), 121.

⁷⁸ Russell (1987).

⁷⁹ არმაზისხევი, ბორი, ზღუდერი, არაგვისპირი: Рамишвили (1977), 119-20; მაჩაბელი (1983), 104; შდრ. Мачабели (1976), 87.

დაკრძალვის რიტუალთან იყო დაკავშირებული.⁸⁰ ცხენზე ამხედრებული მეომრის გამოსახულება მრავლად გვხვდება ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლებზე კერამიკული დამღებიდან ოქრომჭედლობის მაღალმხატვრულ ნიმუშებამდე. მხედარი ხშირად წარმოდგენილია ასტრალური სიმბოლოების, განსაკუთრებით კი ნახევარმთვარის თანხლებით და, როგორც წესი, განიხილება როგორც მითრას სახე, თუმცა სხვა მხედარ-ღვთაებებსაც არანაკლებ უახლოვდება.⁸¹

ძალიან მნიშვნელოვანი ადგილი წარმართულ იბერიასა და კოლხეთის იკონოგრაფიაში ხარს განეკუთვნება.⁸² ბერძნულ-რომაულ სამყაროსა და ახლო აღმოსავლეთში ხარის როლი და მხატვრული სახეები ისეთი მრავალფეროვნებით ხასიათდება, რომ ჩვენს რეგიონში მისთვის ერთი რომელიმე საგანგებო მნიშვნელობის მინიჭება შეუძლებელია. მაგრამ აღსანიშნავია ხარის გამორჩეულობა მენი-მითრას კულტსა და ზოროასტრიზმში, რაც მნიშვნელოვან ფაქტორად ითვლება ამიერკავკასიაში მისი როლის გააზრებისთვის.⁸³ იბერიაშიც, ისე, როგორც არმენიაში, ხარი პირდაპირ გადავიდა წარმართობიდან ქრისტიანულ იკონოგრაფიაში: იბერიის სვეტიცხოვლის საკათოლიკოსო ტაძარი მცხეთაში ხარის თავის გამოსახულებებითაა შემკული.⁸⁴

ხარირემი და საერთოდ ირემი სპარსთათვის გარკვევით სამეფო ცხოველს წარმოადგენდა.⁸⁵ ამიერკავკასიის იკონოგრაფიაში ხარირემს წინაისტორიული ხანიდანვე თვალსაჩინო ადგილი ეკუთვნის. ასზე მეტი ხარირემის თავის შთამბეჭდავი აღმოჩენა ორ-

⁸⁰ ფიადლები შესაძლოა საგანგებოდ სამარხებისთვისაც კი მზადდებოდა: Мачабели (1976), 86; მითრიაზმის შესაძლო გამოვლენასთან დაკავშირებით Куфтин (1950), 200-18; შდრ. Strabo, 11. 14. 9, p. 530. ცხენების დაკრძალვასთან დაკავშირებით, იხ. ზემოთ, გვ. 82.

⁸¹ დამღები: Tsetskhladze (1991b), განსაკ. 363-6; სამკაულის ბრწყინვალედ ილუსტრირებული ნიმუში გონიოს განძიდან: Микеладзе (1975). შდრ. მაგ. მენი: Lane (1971). მითრას შესახებ აღმოსავლეთში, იხ. Ries (1990); შდრ. Van Esbroeck (1990), 2717-18, განხილვის საგანია მითრა, მენი და წმ. გიორგი.

⁸² ხარის პროტომიან კაპიტელზე ელინისტური ხანის ციხია-გორადან, იხ. ყიფიანი (1987), 6-14, ტაბ. 2-5.

⁸³ Van Haepere-Pourbaix (1983), 228-30; Brunner (1978), 77-80; Garsoian (1982), 154-6, ხარ-კამენ-ძროხასთან დაკავშირებით ზოროასტრიზმში და ირანული წარმართული სიმბოლიზმის ხანგრძლივ გამძლეობაზე არმენიის ქრისტიანობაში. არმენიული წარმართობის შესახებ იხ. Russel (1990).

⁸⁴ Garsoian (1982), 154-6; შდრ. ხარის გამოსახულება V საუკუნის ბოლნისის სიონის არქიტექტურაში: საყვარელიძე (1983), 25.

⁸⁵ Harper and Meyers (1981), 57-60; Brunner (1978), 87.

მოში დედოფლის მინდორზე იმაზე მეტყველებს, რომ ხარირმის გამოსახულებები უბრალოდ დეკორატიულ მიზნებს კი არ ემსახურებოდა, არამედ უფრო ღრმა მნიშვნელობისა იყო. მახლობლად მდებარე დედოფლის გორაზე, რომელსაც რელიგიური როლი განეკუთვნება, ხარირმის გამოსახულება ოცდახუთი აღმოჩენილი ფირფიტიდან სამ ფირფიტაზე მაინც არის მოცემული. ხარირეში რჩეულ მხატვრულ სახედ რჩებოდა ადგილობრივი ოქროსა⁸⁶ და ვერცხლის⁸⁷ ნაკეთობებისათვის. ქართული ტრადიციით ხარირეში ზოგჯერ საგანგებოდ მხესთან ასოცირდება, როგორც მაგალითად, ფარნავაზის ნადირობის ამსახველ გადმოცემაში.⁸⁸ წინაქრისტიანული ხანის საქართველოს რელიგიაში ხარირმისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მიმნიჭებული ასეთი ასოციაცია გამოსადეგია ხარირმის ადგილის ასახსნელად ქრისტიანულ ამიერკავკასიაში. ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში მაგალითად, ხარირმის თავებით ეკლესიებს ამკობდნენ. იბერიაში ატენის სიონის კედელზე გატეხულ ცხენზე ამხედრებული სამი ირმის მოისარი მშვიდდოსანია აღბეჭდილი და მსგავსივე სცენა ნიკორწმინდის აღმოსავლეთის ფასადზეა გამოსახული.⁸⁹

მაგრამ უმთავრესი სიმბოლო ამიერკავკასიაში, რომელმაც წარმართობიდან ქრისტიანობაში განიცადა ტრანსფორმაცია, მაინც ხე იყო. იბერიის გაქრისტიანების ამსახველ ადგილობრივ ტრადიციაში ხაზგასმით არის აღნიშნული, რომ პირველი ეკლესიის ასაგებად ნინოს ღოცვით აღმართული სვეტი ღიბანიდან ჩამოტანილ და იბერიაში დარგულ კედარს წარმოადგენდა: საკუთრივ ეკლესია ამ ხის ადგილზე, მისი გადარჩენილი ფესვების თავზე აიგო. იგივე ხე აღნიშნავდა ადგილს, სადაც პალესტინიდან ჩამოტანილი ქრისტეს კვართი იყო ჩამალული. სვეტიცხოვლის ტაძარს ხომ სიტყვასიტყვით „ცოცხალი სვეტის“ მნიშვნელობა აქვს.⁹⁰ ყურადღება სწორედ ამ ხის სამკურნალო და მფარველ ძალაზე იყო გამახვილებული, როცა მას ეკლესიის

⁸⁶ ასე, კოლხეთში, თავილონის სამარხში აღმოჩენილია ხარირმის ოქროს თავი, რომელიც 87 მმ სიმაღლისაა და 15 გ-ს იწონის, დეტალურადაა დამუშავებული და შუბლს ამეთვისტოს ფერის მინის ბრტყელი თვალი უმკობს: Амиранашвили (1935), 15-22.

⁸⁷ ასე, ნადირობის სცენებში არაგვისპირში აღმოჩენილ ბოთლებზე: Рамишвили (1977), 118-19, ილუსტრაციით.

⁸⁸ ახვლედიანი (1990), 37-8, ამ და სხვა მაგალითებთან დაკავშირებით.

⁸⁹ XI საუკუნის: Garsoian (1976), 28 n. 52.

⁹⁰ Цинцадзе (1987), თავმოყრილია სვეტიცხოველზე არსებული არქეოლოგიური და ლიტერატურული მონაცემები.

სვეტად იყენებდნენ ან მისგან ჯვრებს ამზადებდნენ, რომელთა მარტოოდენ შეხება უკვე განკურნებას ნიშნავდა.⁹¹ ამიერკავკასიაში მზარდი ხეები ბოლო ხანებამდე თაყვანისცემის ადგილების ფუნქციას ასრულებდნენ: ეს ცოცხალი, ბუნებრივი ეკლესიები იყო. ხეები დღემდე ინარჩუნებენ სასოებისა და დამხმარე ძალის მომნიჭებელ მნიშვნელობას: ზოგიერთ მათგანზე ქსოვილის ნაგლეჯებს აბამენ ჩუმი ღოცვით. შესაძლოა, უბრალო დამთხვევა არ იყოს, რომ უმთავრესი ადგილი ამ ადამის შესასრულებლად მცხეთაზე გადმომდგარი ძველი „ჯვრის“ ეკლესიის ახლოს, მის ქვემოთ მდებარეობს. ხის ამგვარ აქცენტირებას გარკვეულწილად ქრისტიანულ თეოლოგიურ საფუძველს უქმნის ბიბლიური სიცოცხლის ხის გამოსახულება ბიჭვინტის ბიზანტიური ხანის ეკლესიის მოზაიკაში. წარმართულ ადამ-წესებს რაც შეეხება, ხეებთან დაკავშირებით კლასიკურ წყაროებში შემორჩენილი ერთადერთი ცნობა გვაუწყებს კოლხეთში ხეებზე ჩამოკიდებული მამრობითი სქესის მიცვალებულთა შესახებ, რაც, სავარაუდოდ, წინ უძღოდა ზოროასტრული წესით დაკრძალვას.⁹² ხესთან სიკვდილის ასოცირების მაჩვენებლად არის მიჩნეული დასავლეთ იბერიაში აღმოჩენილი მინიატურული „ტაძარი“, რომელიც ფიჭვის არაპროპორციულად დიდი გირჩით არის დაგვირგვინებული: ფიჭვის გირჩი აშკარად კიბელესკიბელას თანამეცხედრის, ატი-სის სიკვდილსა და გაცოცხლებას უკავშირდებოდა.⁹³

ფიჭვის გირჩი დიონისესაც უკავშირდება. დიონისეს კულტს თვალსაჩინო და მყარი ადგილი უჭირავს იბერიის გაქრისტიანებაში. ადგილობრივი ტრადიციის თანახმად, თავისი პირველი ჯვარი ნინომ ვაზისგან გააკეთა.⁹⁴ ქრისტიანული სიმბოლოს მნიშვნელობა ამიერკავკასიაში ვაზმა არა მარტო იბერიაში შეინარჩუნა, არამედ, ასევე, არმენიაშიც. ქრისტიანობამდელ პერიოდში დიონისეს კულტი და იკონოგრაფია საყურადღებო მნიშვნელობით გამოირჩევა იბერიაშიც და კოლხეთშიც. დიონისეს კულტის როლის ნათელ გამოხატულებას წარმოადგენს ტერაკო-

⁹¹ იხ. მაგ., Lang (1956), 36.

⁹² Schol. Ap. Rhod. 3. 202 (Nymphodorus); შდრ. Ael. VH 4. 1.

⁹³ ფიჭვის გირჩიან ტაძარზე, რომელიც სასაქმევლეს წარმოადგენს, ნემსაძე (1969), 50; ტაბ. 3.1: ზღუდრის №2 სამარხში აღმოჩენილ 17 სმ სიმაღლის ბრინჯაოს ამ ნივთის შესახებ, უფრო ვრცლად იხ. ქვემოთ; ფიჭვის გირჩასთან, სიკვდილთან და ატი-სთან დაკავშირებით, Van Haerperon-Pourbaix (1983), 224, თავს უყრის წყაროებს.

⁹⁴ Lang (1956), 25; წარმართულ წანამძღვრებთან დაკავშირებით, იხ. კიკვიძე (1976).

ტული ჯგუფი, რომელიც სარკინეშია აღმოჩენილი დანგრეული ხის ნაგებობის კრამიტების ქვეშ.⁹⁵ ამ ადგილობრივი წარმოების ჯგუფში შედის რქოსანი დიონისეს და არიადნეს ორი წელზედა ტერაკოტული გამოსახულება, რომელთა სიმაღლე, შესაბამისად, 38,5 სმ და 38 სმ-ია და ტერაკოტისავე ოთხი ანტეფიქსის ნიღაბი ნათლად გამოსატული ისეთი დიონისური ნიშნებით, როგორიცაა ყურძნის მტევნები ყურების არეში. დიონისეს გამოსახულებას მისი თანადროული ორეულიც ჰყავს, რომელიც კოლხეთში, ვან-შია აღმოჩენილი. ხარს ისეთი წამყვანი მდგომარეობა ეპყრა როგორც კოლხეთის, ისე იბერიის იკონოგრაფიაში, რომ რქოსანი დიონისეც ალბათ უპირატესი აღიარებით სარგებლობდა.⁹⁶

თუმცა, დიონისეს მხატვრული სახე ძველ საქართველოშიც ისეთივე მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა, როგორც სხვაგან. სრულიად განსხვავებული დიონისეა აღმოჩენილი ძალისში, რომელიც მცხეთიდან ჩრდილო-დასავლეთით ოციოდე კმ მანძილზე მდებარეობს მუხრანის ველზე, მდინარე ნარეკავის ორივე ნაპირზე. აქ დიონისე და მისი ანტურაჟი საგულისხმო ზომის მოზაიკის იატაკზეა (48,6 მ²) (ტაბ. 21) აღბეჭდილი, რომელიც *triclinium*-ად მიჩნეულ ოთახს განეკუთვნება, თუმცა უმჯობესია, რომ *palaestra* ეწოდოს.⁹⁷ მოზაიკის თარიღი ძალუმი პოლემიკის საგანს წარმოადგენს, მაგრამ სირიის ანტიოქიის მოზაიკებთან მსგავსების საფუძველზე საიმედოდ შეიძლება მოთავსდეს III საუკუნის ბოლოხანებში.⁹⁸ ამ სწორკუთხა მოყვანილობის მოზაიკის უდიდესი ნაწილი სახეზეა. ცენტრალურ სიბრტყეში წარმოდგენილია ნადიმის სცენა დიონისეს და არიადნეს გამოსახულებებით, რომელთა თავებს ზემოთ მოცემული მათივე სახელეები ბერძნულადაა შესრულებული. წვეილი გამოსახულია მჯდომარე მდგომარეობაში ხელში თირსოსებით და სცენის დომინანტ

⁹⁵ დაახლ. 8 კმ მანძილზე მცხეთიდან დასავლეთით, მტკვრის მარცხენა ტერასულ ნაპირზე. ნაგებობაც და ტერაკოტებიც შესაძლებელია ძვ.წ. II-I საუკუნეებით დათარიღდეს.

⁹⁶ Бохочадзе (1977), 95-9, სარკინეში ჩატარებულ სამუშაოსა და ილუსტრაციებისთვის; Мизандари (1988), 17-19, შდრ. მიზანდარი (1988).

⁹⁷ ასე, Одишели (1988), 11; შდრ. მიზანდარი (1987), Мизандари (1988); ზოგადად, ბოხოჩაძე (1981), მნიშვნელოვანწილად განხილულია ნაშრომში: Бохочадзе и Мирианашвили (1982). ბოხოჩაძე (1981), 64-7, საკულტო რიტუალების ადგილად წარმოიდგენს.

⁹⁸ მაღლობას მოვახსენებ ქ-ნ ჯანინ ბოლთის (Mme Janine Balty) რჩევისთვის თარიღთან დაკავშირებით. Одишели (1988) და Мизандари (1988) თარიღს III საუკუნით განსაზღვრავენ.

ფიგურებად გვევლინება. მარჯვნივ პანი დგას სტვირით, მარცხნივ – სატირი, წინა პლანზე კი გაშლილი სუფრაა. საგრძნობლად დაზიანებული იატაკის მონაკვეთს, როგორც ჩანს, ქარიტების გამოსახულებები მოიცავდა, რასაც სახელობითი წარწერა ადასტურებს. სწორკუთხედის კუთხეები პირისახით შიგნითკენ მიმართულ წელიწადის ოთხ დროს უკავია. ყველაფერი მიუთითებს დიონისური იკონოგრაფიის ღრმა ცოდნაზე, რაც აზიაში საუკუნოვან ისტორიას ითვლიდა.

ტაბ. 21. ძალისის დიონისური მოზაიკის ცენტრალური ნაძიმის სცენის დეტალი (მირიან კილაძის ფოტო)

ძალისის მოზაიკის ცენტრალური ნაწილის ზემოთ კიდევ ერთი ბერძნული წარწერაა: „ხსოვნა იყოს პრისკოსი, ვინც ეს გააკეთებინა“. სახელი აშკარად რომაული წარმომავლობისაა, მაგრამ იგივე შეიძლება ითქვას მთელი საუკუნის წინანდელ სერაფიტის ეპიტაფიაში მოხსენიებული კიდევ ერთი იბერი დიდგვაროვნის, სახელდობრ, პუბლიკიუს აგრიპას შესახებ. პრისკოსი ალბათ კიდევ ერთი აგრიპაა, რომლის მეტსახელის (cogn-

nommen) წარმომავლობა გაურკვეველია.⁹⁹ იგი, შესაძლოა, იმ შესანიშნავი რეზიდენციის მფლობელი იყო, რომლის ყველაზე დიდ ოთახს მოზაიკურიატაკიანი *'triclinium'*-ი წარმოადგენდა. პრისკოსის რეზიდენციას გაბატონებული მდგომარეობა უკავია ძალისის დღემდე გათხრილ ძეგლებს შორის. მთლიანად ნაქალაქარის ტერიტორია კი, როგორც შეფასებულია, 70 ჰექტარს მოიცავს.

აღნიშნული ნაქალაქარი უდავოდ პტოლემეაიოსის ძალისთან უნდა გაიგივდეს.¹⁰⁰ ძვ.წ. II საუკუნეში აქ მნიშვნელოვანი დასახლება არსებობდა, რომლის აყვავება განსაკუთრებით პრინციპატის პერიოდში აღინიშნებოდა და რომელიც ახ.წ. IV საუკუნეში განადგურდა, თუმცა მოგვიანებით კვლავ დასახლდა. პრისკოსის „რეზიდენცია“ აქ ამჟღერად დაკავშირებულია მოკრძალებული ზომის (სულ 12,5 X 6,5 მ ფართის მქონე) სამოთახიანი აბანოს კომპლექსთან, რომელიც უთუოდ პირადი სარგებლობისათვის იყო განსაზღვრული და სადაც ალბათ დიონისეს მოზაიკიანი ოთახიდან შეისვლებოდა მათ შორის მდებარე *apoditerium*-ის (?) გავლით.¹⁰¹ ეს აბანოც მოზაიკებიანი ყოფილა, მაგრამ მათგან მხოლოდ ფრაგმენტებია შემორჩენილი. საკუთრივ *apoditerium*-ში (?) შემონახულია სწორკუთხედი ცხრა გეომეტრიულორნამენტიანი პანელით. ამ სამგანყოფილებიანი აბანოს *frigidarium*-ის (?) იატაკი დასურათებულია ზღვის არსებათა გამოსახულებებით (დედფინი, თევზები, მოლუსკები), ასევე, კალათებით და ფრინველებით იატაკის იმ მონაკვეთში, რომელიც თითქოს გამოყოფილი უნდა ყოფილიყო. *Apoditerium*-ში დამატებით წარმოდგენილია გეომეტრიული ორნამენტი, ვაზი და ფარშევანგი (?) და, სულ ცოტა, ერთი წარწერა მაინც. *Caldarium*-ი როგორც ჩანს, უმოზაიკო იყო. წარწერ(ებ)-აში კვლავ აშკარადაა მოხსენიებული პრისკოსი, რაც ამ კომპლექსის ურთიერთკავშირის დამადასტურებელია.

⁹⁹ წარწერასთან დაკავშირებით, იხ. Braund (1993b). სტატიუს პრისკოსთან შესაძლო კავშირის შესახებ, იხ. გვ. 338-9; პრისკოსი, ვისი სახელიც ჩრდილოეთ კავკასიაში გვხვდება, როგორც ჩანს, თრაკიაში ცხოვრობდა: Виноградов (1984).

¹⁰⁰ *Geogr.* 5. 10. 3.

¹⁰¹ ბოხოჩაძე (1981), 57, გეგმისთვის; ძალისშივე აღმოჩენილი მეორე უფრო დიდი აბანოს გეგმისთვის, იხ. *ibid.* 37.

ძალის დიონისეს მოზაიკის სიახლოვე ანტიოქიის მოზაიკებთან გარკვეულ მოსაზრებებს ბადებს. როგორც ვნახეთ, იბერიის ყურადღება სირიისკენ იყო მიპყრობილი. არამეულის ლოკალური ფორმის მნიშვნელობაც აღვნიშნეთ. ქრისტიანობამ იბერიას ყურადღება კიდევ უფრო მეტად მიაპყრობინა ლევანტისკენ, საიდანაც შემოვიდა აქ ეს რელიგია: IV საუკუნის დასასრულს, პალესტინაში იბერიული მონასტერი დააარსდა.¹⁰² სვეტიცხოვლის ხის სვეტად შექმნილი კედარი, ადგილობრივი ტრადიციის თანახმად, თავდაპირველად ღიბანიდან იყო შემოტანილი. ქრისტეს კვართიც პალესტინიდან ჩამოიტანეს. მისი ჩამოტანი ებრაელები კვართის სამალავს საიდუმლოდ ინახავდნენ, ვიდრე მოქცეულ მირიან მეფეს გაუმხელდნენ. ამ პერიოდში ებრაელების მოსახლობას აქ აღმოჩენილი საფლავის ქვები მოწმობს. მცხეთაში შესვლამდე ნინო ებრაელთა თემთან ბინადრობდა. მცხეთაში წარმართული პრაქტიკის შესახებ ახსნა-განმარტება ნინოს სწორედ ებრაელმა (ქალმა, როგორც წესი და რიგი მოითხოვდა) მიაწოდა. გარდა ამისა, სვეტიცხოვლის ახალ ეკლესიაში „ცხოველი სვეტი“ პირველი განკურნებულიც (თვალახელი) სწორედ ბრმა ებრაელი იყო. მტრული ურთიერთდამოკიდებულების მიუხედავად, ებრაელებს და ქრისტიანებს ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო.¹⁰³

დაახლოებით ამ პერიოდს განეკუთვნება მცხეთაში, სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ავრელიუს ახოლისის და მისი მეუღლის, ბევრაზურიას საფლავის ქვა, შემდგომში უფრო გვიანდელი სამარხისთვის რომ იყო გამოყენებული, რომელმაც შემოგვინახა ცნობა ახოლისის, როგორც მხატვართუხუცესის და ხუროთმოძღვრის, უჩვეულო თანამდებობის შესახებ. ამ ცნობის ბოლო ნაწილი აღდგომას ეხება, რაც უთუოდ ქრისტიანობისადმი გარკვეულ ერთგულებაზე უნდა მიანიშნებდეს.¹⁰⁴ იბერიას სურდა რომ ყოფილიყო და იყო კიდევაც ახლო აღმოსავლეთის კულტურული სამყაროს შემადგენელი ნაწილი, სამყაროსი, სადაც მძლავრი სემიტური, ირანული და ბერძნულ-რომაული გავლენებით ნასაზრდოები ადგილობრივი კულტურები ქმნიდა ისეთ

¹⁰² იხ. გვ. 413-4.

¹⁰³ ნინო ხშირად ესაუბრებოდა ებრაულად მცხეთის ებრაელებს, რომელთაგან შეიტყო, თუ რა საშუალებით შემოიტანეს აქ ქრისტეს კვართი: Lang (1956), 25-6; შდრ. Millar (1971), 16-17.

¹⁰⁴ ყაუხიშვილი (1951), 253-7 (*ἀρχιζογράφος καὶ ἀρχιτέκτων*).

პომოგენურობას, რომელსაც პრაქტიკულად არ განუცდია III-IV საუკუნეების ეკონომიკური, სამხედრო და პოლიტიკური ძვრების ზემოქმედება: ლიბანიოსთან შესმატკბილებულ ბაკურ იბერიელს იერუსალიმში თავი ისე უნდა ეგრძნო, როგორც სამშობლოში.

სპარსეთის ხელმწიფეს რაც შეეხება, ძნელი წარმოსადგენია, რომ იგი კმაყოფილებით შეხვედროდა იბერიის გაქრისტიანებას, რადგან ქრისტიანობა ხშირად რომის მიმართ კეთილგანწყობის მომტანი იყო, რაც სპარსეთის საწინააღმდეგო განწყობას ნიშნავდა,¹⁰⁵ თუმცა გაქრისტიანებას ამიერკავკასიაში რომის ძალაუფლებისათვის გარანტირებული უწყვეტობა არ მოუტანია. აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული პერიოდისთვის მაინც, ქრისტიანობას ამ რეგიონში შეუსაბამობად ან გართულების წყაროდაც კი მიიჩნევენ, რადგან ეს ის პერიოდია, როდესაც თავიანთი საკუთარი მიმდინარეობის დასანერგავად ქრისტიანები ერთმანეთს ებრძოდნენ.¹⁰⁶ როგორც გეამცნობენ, ახ.წ. 361 წელს კონსტანციუს II გამოთქვამდა შიშს, რომ იბერიის და არმენიის მეფეები მათი ქრისტიანობის მიუხედავად, შესაძლოა, სპარსეთის მოკავშირეები გამხდარიყვნენ.¹⁰⁷ ამის გამო იყო, რომ იმპერატორმა ამ მეფეებს დიდებული საჩუქრები გამოუგზავნა. დასაჩუქრებულ იბერიის მეფედ დასახელებულია მერიბანესი,¹⁰⁸ რომელსაც სამეფო რეგალიები მანამდე, სავარაუდოდ, რომიდან ჰქონდა მიღებული, რაც ნისიბისის საზავო ხელშეკრულებით იყო გაპირობებული. თუმცა ქრისტიანობაზე უფრო მყარ გარანტიას არც ასეთი რეგალიების მინიჭება იძლეოდა.

დიდი საშინაო და საგარეო ზეწოლის ქვეშ მყოფმა იმპერატორმა იოვიანემ ახ.წ. 363 წელს სპარსეთთან დადო ახალი საზავო ხელშეკრულება, რომლის საფუძველზე სპარსეთის მიერ ახ.წ. 298 წელს დათმობილი ტრანსტიგროსის ტერიტორიები შაბურ II-ს დაუბრუნა.¹⁰⁹ იოვიანეს ხელშეკრულებაში ჩანს უცნაუ-

¹⁰⁵ Barnes (1985), 132.

¹⁰⁶ Warmington (1977), 511; შდრ. Baynes (1955), 190, იმასთან დაკავშირებით, რომ კონსტანციუსი დაინტერესებული იყო არიანიზმის გავრცელებით, რასაც შესაძლოა, უკმაყოფილება გამოეწვია იბერიაში.

¹⁰⁷ Amm. Marc. 21. 6. 7-8; არმენიასთან დაკავშირებით, Warmington (1977), 512-13.

¹⁰⁸ შესაძლოა, სახელი მირიანის ერთ-ერთი ფორმა იყოს: ადგილობრივი ტრადიციის ქრონოლოგია არაზუსტია.

¹⁰⁹ Amm. Marc. 25. 7. 5-14; მასთან Winter (1989), 169-82 და Chrysos (1976); Barcelo (1981), 143-5, თავს უყრის წყაროებს.

რი პუნქტი, რომლის თანახმად, არმენიის მეფის არსაკე III-ის სპარსეთის საწინააღმდეგო ნებისმიერ შესაძლო თხოვნას რომაელები არ უნდა გამოხმაურებოდნენ.¹¹⁰ შესაძლოა, იოვიანეს გარდაცვალებით გულმოცემული შაბური შეიჭრა არმენიაში, შეიპყრო და სიცოცხლეს გამოასალმა არსაკე და დაიპყრო მისი სამეფოს დიდი ნაწილი. ამას მოჰყვა ომი რომთან, არსაკეს ვაჟიშვილი კი ლაზიკის და პონტუს პოლემონიაკუსის მომიჯნავე მთებში გაიხიზნა.¹¹¹ აღსანიშნავია, რომ არმენიისგან განსხვავებით, იბერია არ ჩანს იოვიანეს ხელშეკრულებაში მოხსენიებული და ეს ომი მას, როგორც ჩანს, არ შეხებია. იბერიაში შაბურს გარკვეული სარგებელი თავისთვის უფრო გაუხმაურებელი მეთოდებით ჰქონდა მიღებული, რამაც, ალბათ, არმენიაში არ გაამართლა.¹¹²

იბერიაში მერიბანესის მერე ახლად გამეფებულმა სავრომაკემაც რომიდან მიიღო სათანადო რეგალიები, თუმცა სავრომაკე მალევე განიდევნა, როგორც ჩანს, სპარსეთის ჩარევით, და მისი ადგილი მისმა ბიძაშვილმა, არა რომაული, არამედ სპარსული ორიენტაციის ასპარუკმა დაიკავა.¹¹³ ეჭვს გარეშეა, რომ არმენიაში სპარსეთის წარმატების მხედველობაში მიღებით იბერიის ელიტამ, შესაბამისად, სპარსეთისკენ იბრუნა პირი. სამეფო ინსიგნიების ბოძება კვლავაც საჭირობოტო საკითხს წარმოადგენდა: ამიანე განსაკუთრებით შაბურის მიერ ასპარუკისთვის დიადემის გადაცემამ აღაშფოთა: მისივე თქმით: „რათა ჩვენი ავტორიტეტი შეეღასა“.¹¹⁴ ამიანეს პოზიცია უსაფუძვლო არ ყოფილა: იოვიანეს 363 წლის ხელშეკრულების საფუძველზე ნისიბისის სხვა პუნქტებში ცვლილებათა შეტანის მიუხედავად, შაბურის ქმედება ნისიბისის საზავო ხელშეკრულების პირდაპირი დარღვევა იყო. არაფერი მიუთითებს იმაზე, რომ ამ ცვლილებებს სპარსეთის სამხედრო ჩარევა გამოეწვია. ამისათვის დიპლომატიაც საკმარისი აღმოჩნდა. ასპარუკი შაბურის მიერ იბერიისთვის გარედან თავს მოხვეული პირი არ ყოფილა, იგი უფ-

¹¹⁰ ფაუსტუსის მიხედვით, ხელშეკრულება შაბურს ნახევარი არმენიის დაპყრობის უფლებას აძლევდა: Baynes (1955), 197-8. Zosimus, 3. 31, ისეა წარმოდგენილი, რომ სპარსეთს არმენიის უდიდესი ნაწილი გადაეცა.

¹¹¹ Amm. Marc. 27. 12. 1-3.

¹¹² Chrysos (1976), 46; შდრ. Amm. Marc. 20. 11. 1-3.

¹¹³ სახელთან დაკავშირებით, ზემოთ, გვ. 295, 308.

¹¹⁴ 27. 12. 4.

რო იბერიის სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელი იყო, რომელსაც უთუოდ წინასწარ ამზადებდნენ, როგორც სპარსეთის ნომინანტს და რომელსაც, წესისამებრ, თავისი ვაჟიშვილი უნდა გაეგზავნა სპარსეთის კარზე.¹¹⁵

რომის საპასუხო რეაქცია სამხედრო ხასიათისა იყო. დაახლ. 370 წელს იბერიაში დაბრუნდა სავრომაკე ტერენციუსის, *comes et dux Armenia*, თორმეტი ლეგიონით. რომის ასეთი ინტერვენცია პომპეუსთან და არიანესთან დაკავშირებულ მოვლენებს აღძრავდა. უთუოდ ამით იყო გაპირობებული იბერიაში საომარი ვითარების წინა პლანზე წამოწევა თემისტიოსის ორატორულ გამოსვლაში იმპერატორ ვალენსის საპატივცემულოდ ახ.წ. 373 წელს.¹¹⁶ მაგრამ იმპერატორს იბერიაში ხანგრძლივი ომის წარმოების სურვილი არ გააჩნდა: იგი უყოყმანოდ დათანხმდა ასპარუკის წინადადებას იბერიის გაყოფის შესახებ.¹¹⁷ უკვე კარგა ხანი იყო, რაც რომი სადავო ვითარებებს გაყოფის გზით აგვარებდა – თავად რომის იმპერიის გაყოფაც ხომ ასე მოხდა.¹¹⁸ IV საუკუნის ბოლოხანებში ამგვარი გაყოფა მრავალ ქვეყანაში განხორციელდა, მათ შორის, არმენიაში ახ.წ. 386 წლისთვის, როდესაც ტერიტორიის ლომის წილი სპარსეთის ხელში გადავიდა იქ მისი უფრო დიდი როლის შესაბამისად.¹¹⁹ იბერიაში რომის ნომინანტ სავრომაკეს მტკვრის დასავლეთი ნაწილი უნდა ემართა, რომელიც ლაზიკას და არმენიას ესაზღვრებოდა, ხოლო სპარსეთის ერთგული ასპარუკი მტკვრის აღმოსავლეთ, აღბანეთისა და სპარსეთის მოსაზღვრე ნაწილს დაეუფლა.¹²⁰ ამრიგად, იმპერატორი შეურიგდა დიდმნიშვნელოვნად აღიარებული დარიალის გადასასვლელის ასპარუკისთვის დაქვემდებარებას, რაც, ალბათ, კიდევ ერთი მოწმობაა იმისა, რომ რომისთვის

¹¹⁵ 27. 12. 16, ამასთან გვ. 346, ზემოთ.

¹¹⁶ Them. Or. 11, p. 149b, ამასთან გვ. 334-5, ზემოთ, არიანეს შესახებ.

¹¹⁷ Amm. Marc. 27. 12. 17.

¹¹⁸ Pabst (1986).

¹¹⁹ გაყოფილი ტერიტორიების ჩამონათვალისთვის, იხ. Barnes (1982), 210 n. 7; არმენიასთან დაკავშირებით, C.Tb. 13. 11. 2; Chrysos (1976), 43; Baynes (1955), 206-7; Garsoian (1976); Blockley (1987); Blockley (1992), 189, გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ შაბური იბერიას არმენიის დანამატად თვლიდა, მაგრამ, როგორც უკვე ვნახეთ, იბერიის ცალკე გამოკვეთილი იდენტობა, ჩვეულებრივ, მკაფიოდ ჩანს აღიარებული სპარსეთის მეფეების მიერ.

¹²⁰ Amm. Marc. 27. 12. 17. უთუოდ მხოლოდ მტკვრის ზემო ხეობა იგულისხმებოდა და არა მთელი დინება: იგი არაფრით არ წარმოადგენს „ბუნებრივ შიდა საზღვარს“, *pace* Blockley (1992), 189.

იბერიის მნიშვნელობის შეფასებისას მეცნიერები ამ გადასასვლელს მეტისმეტად დიდ ყურადღებას მიაპყრობენ. სპარსეთის მეფე კი მაინც უკმაყოფილო დარჩა, რადგან, როგორც გვაუწყებენ, თანხმობა იქით იყოს და, მას რჩევაც კი არ ჰკითხეს გაყოფის თაობაზე. ასპარუკის მხრიდან ეს სერიოზული წინდაუხედაობა იყო. აქედან გამომდინარე, სპარსეთის სამხედრო ძალები საომრად დაირაზმა.¹²¹

თუმცა, შაბურის უკმაყოფილების მიუხედავად, იბერიაში ვითარება უცვლელად ჩანს შენარჩუნებული და სამეფო სავრომაკესა და ასპარუკს შორის რჩება განაწილებული. ახ.წ. 377 წელს სპარსეთის დესპანი ვალენსს წარუდგა მოთხოვნით, რომ ან არმენია დაეთმო, ან იბერიის გაყოფაზე აეღო ხელი.¹²² სავრომაკეს დამხმარე რომაული ჯარი ისევ იბერიაში იდგა, თუმცა, ტერენციუსის თორმეტი ლეგიონის უმეტესი ნაწილი, სავარაუდოდ, იქიდან უკვე დიდი ხნის გასული უნდა ყოფილიყო. ახ.წ. 378 წლის დასაწყისში იმპერატორმა თანხმობა განაცხადა თავისი ჯარების გაყვანაზე და ამჯერად შაბურს მიმართა, რომ იბერიიდან მათთვის უსაფრთხო გასვლის უფლება მიეცათ,¹²³ სპარსმა კი, გარდაუვალი ომის გათვალისწინებით, ბრძანება გასცა, რომ რომაული სამხედრო ძალებისთვის რაც შეიძლება დიდი ზარალი მიეყენებინათ. ვალენსს, რომელსაც თრაკიაში გოთებისთვის უნდა მოეწყო, ამაზე საპასუხოდ არ ეცალა.¹²⁴

რომმა ხელი აიღო იბერიაზე: ადგილობრივ საისტორიო ტრადიციაში ჩაწერილია, რომ იბერიაში დამყარდა სპარსეთის სიუზერენიტეტი, რომელიც გრძელდებოდა დიდმნიშვნელოვან გადანაცვლებამდე ბიზანტიის მხარეზე V საუკუნეში, ვახტანგ გორგასლის მეფობის დროს.¹²⁵ მაგრამ ქრისტიანობა ძლიერ პო-

¹²¹ Amm. Marc. 27. 12. 18.

¹²² Amm. Marc. 30. 2. 2; Chrysos (1976), 38 and 47, შესაძლო ინტერპრეტაციის გასაცნობად.

¹²³ Amm. Marc. 30. 2. 2-4. ამგვარი *praesidia*, როგორც ამას ამიანე უწოდებს, მხოლოდ დროებით ღონისძიებას წარმოადგენდა: ამჯერად ისინი დუნაიზე იყვნენ საჭირო: Amm. Marc. 31. 7. 2, მასთან Baynes (1955), 206.

¹²⁴ Amm. Marc. 30. 2. 7-8.

¹²⁵ *ქართლის ცხოვრება*, 139-244 (ს. ყაუხჩიშვილი). სასანიანთა იბერიაში თანამდებობებთან დაკავშირებით, იხ. გოილაძე (1982). ზოგიერთი მინიშნების თანახმად, იბერია გაყოფილი რჩებოდა მომდევნო საუკუნეშიც, დაახლ. 482-5 წლებამდე, როდესაც ვახტანგ გორგასალმა ირანთან კავშირი გაწყვიტა, ცოლად შეირთო ბიზანტიელი პრინცესა და ხანმოკლე პერიოდით იბე-

ზიციებს ინარჩუნებდა. თუმცა იგივე ითქმის ზოროასტრიზმზეც, ყოველ შემთხვევაში, პერაკლე კეისრის შემოსვლამდე VII საუკუნეში.¹²⁶ 387 წელს, თეოდოსიოს I-მა სპარსეთთან დადო ხელშეკრულება, რომლის თანახმად, ომი ოფიციალურად დასრულდა და რომელიც განამტკიცა თეოდოსიოს II და ბაჰრამ V 422 წლის ხელშეკრულებამ, რითაც აღმოსავლეთში თითქმის მთელი საუკუნის მანძილზე შედარებით მშვიდი პერიოდი დადგა.¹²⁷

ღაზიკა

შუა 250-იან წლებში სკვითმა ბორანებმა ყირიმის გზით შავ ზღვაზე გააღწიეს. მათი შემოსევების წნეხის ქვეშ მოქცეული აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ჩვენს ხელთ არსებულ ერთადერთ წყაროშია ასახული. აქ ეს შემოტევები სიახლეს წარმოადგენდა: მანამდე მათ ამის საშუალებას ბოსფორის მეფეები არ აძლევდნენ.¹²⁸

ზღვისპირა ადგილობრივი მოსახლეობის რეაქცია ძირითადად საკუთარი საცხოვრისის მიტოვება და სანაპიროდან მოშორებით და ყველაზე უკეთ დაცულ სახიზნაებში, განსაკუთრებით რეგიონის ქალაქებში, თავშესაფრის ძიება იყო. ბორანებმა ალყა შემოარტყეს პიტიუნტს, რომელსაც, მისდა საამაყოდ, უშველებელი გალავანი იცავდა და კარგი ნავსადგური ჰქონდა. პიტიუნტის რომაული გარნიზონის მეთაური ვინმე სუკესიანუსი მათ თავის განკარგულებაში მყოფი ძალებით იგერიებდა: სავსებით შესაძლებელია, რომ ამ ძალების შემადგენლობაში ადგილობრივი საჯარისო ნაწილებიც შედიოდა. რეგიონში მდგომი სხვა რომაული ძალების შემოსვრების შიშით, ბორანებმა ალყის გაგრძელება ვეღარ შესძლეს: მრავალი მათგანი დაიღუპა, როდესაც ისინი იძულებულნი გახდნენ უკან დაბრუნებულიყვნენ, საიდანაც მოვიდნენ და თან გაეტაცათ ყველა ნავი, რომელთა ხელ-

რია კვლავ რომაული გავლენის სფეროში შეიყვანა: Toumanoff (1963), 461-2, მასთან Chrysos (1976), 48; ქვემოთ, გვ. 408-9.

¹²⁶ პერაკლესთან დაკავშირებით, *ქართლის ცხოვრება*, 224 შემდ. (ს. ყაუხჩი-შვილი).

¹²⁷ Socr. *Eccl. Hist.* 7. 18-20; Theodoret, 5. 37-9; Soz. 9. 4; Malchus, fr. 1; Rubin (1986), 678; Giaccherio (1983).

¹²⁸ Zos. 1. 31, შესაძლოა, დექსიპოსის მიხედვით. შდრ. Olshausen (1991), ყურადღების გამახვილებით ბორანების ორგანიზაციაზე.

ში ჩაგდება მოახერხეს. მათი ჩამომყვანი ბოსფორელები თავიანთი ხომალდებით უკვე წასულები იყვნენ სამშობლოში.

აღსანიშნავია, რომ სუკესიანუსი სულ მალე თანამდებობრივი დაწინაურებით დაჯილდოვდა. ვალერიანემ იგი პრეტორიის პრეფექტად დანიშნა და ანტიოქიის აღსადგენად განაწესა. როდესაც ბორანებმა კვლავ გამოილაშქრეს, მათ ბოსფორელები ხომალდებითურთ თავისთან დაიტოვეს და ამ ხომალდებით აღრინდელზე უფრო შორს შეიჭრნენ: მათი პირველი სამიზნე ფასისი იყო ფასიანთა არტემიდეს ტაძრითა და აიეტის სასახლით. პიტიუნტს მათ აშკარად გვერდი აუარეს. თუმცა ფასისი ვერ აიღეს: შესაძლოა, სანავიგაციო საწყალოსნო გზების აყოლებით შეიჭრნენ ქვეყნის სიღრმეში, სადაც მდ. ტეხურაზე მდებარე არქეოპოლისთან დაახლოებით ამ პერიოდში ორი საგულისხმო განძი იქნა დაფლული.¹²⁹ ზოსიმეს ცნობით, მათ პიტიუნტზე მორიგი შეტევა მიიტანეს სავარაუდოდ, *en route* (ფრ. - გზად) შინისაკენ. ავტორი გვაუწყებს, რომ სუკესიანუსის გარეშე პიტიუნტი ადვილად დაეცა, მიუხედავად მისი დამცველი რომაული გარნიზონისა. ახალი შენამატით გაძლიერებული ფლოტით და ტყვეების მენიხბეებად გამოყენებით, ბორანებმა ახლა ტრაპეზუნტისკენ გადააკეთეს ზღვა და, ძლიერი თავდაცვითი სისტემისა და დიდი გარნიზონის მიუხედავად, ტრაპეზუნტი სწრაფად დაეცა. ასეთი კატასტროფები, ჩვეულებრივ, რომელიც სამხედრო პირების მოქალაქეთა ბინებში ჩასახლების შედეგად გამოწვეულ კორუფციულ ეფექტს მიეწერებოდა: გამონაკლისს არც ეს შემთხვევა წარმოადგენდა. ტრაპეზუნტში ტაძრების, შენობების და ყოველივე მშვენიერისა და მნიშვნელოვანის დანგრევის შემდეგ, ბორანები შინ დაბრუნდნენ, ოღონდ ჯერ ტრაპეზუნტის შემოგარენი მოაოხრეს. როგორც გვამცნობენ, სწორედ ალაფით დატვირთული ბორანების დაბრუნებამ მისცა ბიძგი სკვითების შემდგომ შემოსევებს დასავლეთ შავიზღვისპირეთის გავლით ბითინიაში და იმის იქით.

ამ მოვლენების გაშუქებისას, ზოსიმეს ინტერესს არ შეადგენს დეტალური ინფორმაციის მოწოდება შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე განლაგებული ქალაქებისა და გარნიზონების შესახებ. მისი უმთავრესი საზრუნავი, როგორც ჩანს, იმპერიაში ჩრდილოეთიდან დაძრული შემოსევების მიზეზობრივი საწყისე-

¹²⁹ დუნდუა (1979), ეკის და სეფიეთის განძების შესახებ, რომლებიც დაფლულია დაახლ. ახ.წ. 222 წლის შემდეგ.

ბის მიკვლევა იყო. მისმიერი ანალიზი ტიპური მორალისტური ხასიათისაა, სუპერსიანუსის ქება კი სხვათა კრიტიკას გულისხმობს, მათ შორის იმპერატორ ვალერიანესიც, რომელმაც საბრძოლველად შემართული გარნიზონის მეთაური სხვა, უფრო ნაკლებად სასიცოცხლო მიზნების შესასრულებლად გადაიყვანა. მართებულია დავებდეთ, რომ პიტიუნტის დაცვა ერთ კაცზე ყოფილიყო ესოდენ დამოკიდებული: თვით ზოსიმეს ცნობის მიხედვითაც კი, მეორე იერიში უკეთ ინფორმირებული და უკეთ დაგეგმილი იყო.

თუმცა, ზოსიმეს ცნობაში ზოგიერთი ზოგადი ხასიათის გარემოება ვლინდება. ჯერ ერთი, კვლავაც ცხადად ჩანს, რომ აღნიშნულ რეგიონში ზღვასა და საზღვაო მიმოსვლას არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა. პირველი თავდასხმის წარუმატებლობა იმან გამოიწვია, რომ მომხდურთა დაყოვნების შემთხვევაში, რეგიონში განლაგებული ძალები პიტიუნტის დასახმარებლად მოსვლას მოასწრებდნენ: ზღვაზე სწრაფი გადაადგილების წყალობით ამისთვის დიდი დრო არ იყო საჭირო. მეორეც, აღსანიშნავია, რომ პიტიუნტს ამ თავდასხმამდე კარგი დაცვა ჰქონდა. პიტიუნტის სასიმაგრო ნაგებობანი, სავარაუდოდ, ამ რეგიონისთვის ენდემური მეკობრეობისა და ყაჩაღობისაგან დასაცავად იყო აგებული, თუმცა ვერც ადგილობრივ ხალხებთან გართულებებს გამოვრიცხავთ, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვან საფრთხეს წარმოადგენდა. პიტიუნტი სანაპიროს გასწვრივი რომაული ციხესიმაგრეების მწკრივის უკიდურეს ნაწილში მდებარეობდა და ამდენად, ალბათ, საფრთხეც მეტად ემუქრებოდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სხვა რომაულ პოზიციებთან შედარებით.

ტრაპეზუნტი, რომელიც კორბულოს დროიდან მაინც, რომისთვის საკვანძო სტრატეგიული პუნქტი იყო აღმოსავლეთში, რაღა თქმა უნდა, უცილობლად უნდა აღდგენილიყო. სულ მალე, ახალი რომაული სალევინო ბაზის დაარსებამ სატალაში, პონტოს მთების გადაღმა, სამხრეთით, დაადასტურა, თუ რა როლი ენიჭებოდა ტრაპეზუნტს აღმოსავლეთი სასაზღვრო ზოლის ჩრდილოეთი სექტორის კომუნიკაციისა და მომარაგების საქმეში. სევერუსების პერიოდში ერთ-ერთი საჯარისო ნაწილი, როგორც ჩანს, ღუნაის რეგიონიდან შავი ზღვის გადაკვეთით ტრაპეზუნტამდე გადაადგილებულა, იქიდან კი სამხრეთისკენ და აღმოსავლეთისკენ აუღია გეზი და არმენიაში შესულა: ამ ნაწი-

ლის ჯარისკაცს მის მიერ განვლილი გზა დაუტანია ფარზე, რომელიც დურა-ვეროპოსშია აღმოჩენილი.¹³⁰ ახ.წ. 298 წელს სატალადან დაძრულმა გალერიუსმა გასაოგნებელი წარმატებით ილაშქრა არმენიაში: იგი თავისი ჯარით დუნაისპირეთიდან წამოვიდა და მტკიცებულებათა ნაკლულობის მიუხედავად, იმისი დიდი ალბათობა არსებობს, რომ სატალაში იგი შავი ზღვისა და ტრაპეზუნტის გავლით მივიდა.¹³¹ შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე ამ დროს მნიშვნელოვანი ფორტიფიკაცია უნდა არსებულებო. როგორც ვნახავთ, არქეოლოგიური კვლევა გვიჩვენებს, რომ ამ წლებში ციხისძირში ფორტი აიგო, ხოლო აფსაროსში ციხის სერიოზული რეკონსტრუქცია განხორციელდა. ლაზების მოკავშირეობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა რომის წარმატებისთვის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. სასანიანთა წარმატება III საუკუნის მეორე ნახევარში უთუოდ განსაცდელი უნდა ყოფილიყო ამ მოკავშირეობისათვის, მაგრამ 298 წლის გალერიუსის წარმატებამ და მომდევნო მშვიდობიანობამ ლაზების ერთგულება გააძლიერა.

სომხური ტრადიცია ლაზ, იბერიელ და ალბანელ მეფეებს არმენიის მეფის კარზე მოსულ ვასალებად წარმოგიდგენს, როდესაც IV საუკუნის დასაწყისში ტირიდატე III-მ არმენიის ფორმალური გაქრისტიანება გადაწყვიტა.¹³² პოლიტიკური გაგებით, ეს ტრადიცია სერიოზულად არც მიიღება, რამდენადაც ეს კოლხეთის და იბერიის არმენიისადმი დაქვემდებარების ტიპურ არმენიულ კონცეფციას წარმოადგენს.¹³³ რელიგიასთან დაკავშირებით, იგი აღძრავს საკითხს ლაზიკაში ქრისტიანობის როლის შესახებ. პიტიუნტის ეპისკოპოსი სტრატოფილე ორ სხვა ეპისკოპოსთან ერთად პონტუს პოლემონიაკუსიდან – დომნუს ტრაპეზუნტელთან და ლონგინოს ნეოკესარიელთან ერთად 325 წელს ნიკეაში მოწვეულ საეკლესიო კრების მონაწილეთა სიაში იხსენიება.¹³⁴ სტრატოფილეს ეკლესია პიტიუნტის ფორტთან მი-

¹³⁰ თუმცა Dilke (1985), 120-1, ამ ტრაპეზუნტს უფრო ყირიმში ათავსებს.

¹³¹ Seston (1946), 170, ნაპირზე გადმოსხმის ადგილად ამისოსს მოიაზრებს.

¹³² Chaumont (1969), 142-3, 153.

¹³³ მოარული თემაა მაგალითად, მოსე ხორენელის ნაწერებში, მაგ. 2. 1.

¹³⁴ Leclercq (1935) დამაჯერებლად ამტკიცებს, რომ ჩვენამდე მოღწეული სიების ფორმულირება 362 წელს ათანასიოსის წაქეზებით მოხდა: მიუხედავად იმისა, რომ მონაწილე ეპისკოპოსთა ჯამური რაოდენობა პრობლემატურია, სტრატოფილეს მონაწილეობის ისტორიულობაში დაეჭვება უსაფუძვლო ჩანს.

ერთებულ ტერიტორიაზე მდებარეობდა. საეკლესიო შესაძლებელია, რომ მისი სამწყსო სანაპიროდან დაშორებით მობინადრე მოსახლეობის ნაწილსაც აერთიანებდა, რაზეც ქრისტიანული სიმბოლიკის მიმართ იქაურთა ინტერესი მიუთითებს.¹³⁵ პიტიუნტის მიმდებარე დიდ სამაროვანზე ამჟამად მიმდინარე გათხრები აჩვენებს, რომ მრავალი სამარხი აშკარად ქრისტიანულია, მაგრამ პიტიუნტი საკუთრივ ლაზიკაში არ მდებარეობდა: შესაძლოა, სტრატოფილეს ან დომნას შესაბამისი საეპისკოპოსო მმართველობა ვრცელდებოდა ლაზიკაში, რაც ერთობ შორს მიმავალი ვარაუდია.¹³⁶

საკუთრივ ლაზიკაში ამ პერიოდის ქრისტიანობის ნიშნები ძალზე სუსტად ვლინდება. ლაზიკის აღმოსავლეთ განაპირა მხარეში, მოდინახეზე, რომელიც საირხის მახლობლად მდებარეობს, სამარხების ერთი ჯგუფი თითქოს უნდა მიუთითებდეს, რომ IV საუკუნეში აქ ქრისტიანობის გავლენა ვრცელდებოდა. აქაც, ისევე, როგორც მთელ რეგიონში, ყველა სამარხი ინჰუმაციურია, ოღონდ, თუ ზოგიერთ მათგანში მიცვალებულები ძველი ჩვეულებისამებრ, გვერდზე მოხრილ მდგომარეობაში ასვენია, როგორც ეს კლდეეთშია დამოწმებული, სხვა სამარხებში დაკრძალვის ქრისტიანული წესია დაცული, სახელობრ, მიცვალებულები ზურგზე გაშლილ მდგომარეობაში, აღმოსავლეთ-დასავლეთის ორიენტაციით და მკერდზე ხელებგადაჯვარედინებული ჩაუსვენებიან. აქაური მასალების მხოლოდ ნაწილია გამოქვეყნებული, მაგრამ კონსტანტინეს და კონსტანციუს II მონეტები ქრისტიანული სტილის სულ ცოტა ორ სამარხს მაინც IV საუკუნით ათარიღებს.¹³⁷

მაღევე, ახ.წ. 300 წლის შემდეგ, ორენტიოსი და მისი ექვსი ძმა ქრისტიანობის გამო „აბაზგიისა და ძიხია/ჯიქეთის რეგიონებში“ გადასახლებით დასაჯეს.¹³⁸ ეს ქრისტიანთა აღნიშნული მიმართულებით ძალისმიერი გაგდების ერთადერთი შემთხვევა

¹³⁵ იხ. გ. ლორთქიფანიძე (1991ბ), რომელიც განავითარებს დიდი პიტიუნტი I-III-ს; Хрушкова (1979), Khrushkova (1989a) და Khrushkova (1989b); შდრ. Гунба (1989), 83-5.

¹³⁶ გ. ლორთქიფანიძე (1991ბ).

¹³⁷ ნადირაძე (1975), განსაკ. 47 (სამარხი №6) და 51 (სამარხი №10). აშკარაა, რომ აღმოჩენილია სხვა მონეტებიც, ასე მაგალითად, №36 სამარხში (56; შდრ. ტაბ. 6), მაგრამ ისინი განუსაზღვრელია; ასევე გამოუქვეყნებელია სამარხების უმრავლესობა 80-მდე გათხრილი სამარხიდან.

¹³⁸ *Acta Sanctorum*, iv. 809-11, 24 June.

არ ეოფილა.¹³⁹ სატალადან გასული ექვსივე ძმა *en route* (ფრ. გზად) დაიღუპა: თავდაპირველად დახოცილთა შემდეგ, ორი მათგანი აფსაროსში გარდაიცვალა, კიდევ ერთი ძიგანისში, ლაზიკის ტერიტორიაზე, რის შემდეგ უკანასკნელი ძმა ზღვაზე აღესრულა და პიტიუნტში დაკრძალეს. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ მათი მწველი მგზავრობა ინტერესს მოკლებული არ არის, ეს ამბავი ზღვისპირა რომაული ფორტების ცნობათა შემცველ წყაროდ ვერ ჩაითვლება: ეს არ გახლავთ არიანეს *Peripylus*.¹⁴⁰ პრობლემატური *Notitia Dignitatum* გვაწვდის შემდგომ ინფორმაციას, რეტროსპექტივას, რომელიც საუკუნის დასასრულისკენაა შეთხზული. აქ მოვლი რეგიონი *dux Armeniae*-ს სფეროშია წარმოდგენილი და ჩამოთვლილია გარნიზონები, რომელთა იდენტიფიკაციის მცდელობა მოჯარებულ სიძნელეებს აწყდება.¹⁴¹ დაახლოებით 370 წელს აფსაროსის ფორტს შესაძლოა, სახელწოდება შეეცვალა და ვალენტია დაერქვა იმპერატორ ვალენსის საპატივცემულოდ: ამ თარიღს უკავშირდება ციხის მნიშვნელოვანი რეკონსტრუქცია.¹⁴² მისი გარნიზონი ამჯერად შეადგინა ერთადერთმა კოჰორტამ, *cohors I Theodisiana*, რომლის სახელწოდება იმაზე მიუთითებს, რომ იგი დაახლ. 387 წელს შეიქმნა. პიტიუნტს (რომელსაც პითია ეწოდა), გაუჩნდა კავალერიის შენაერთი, *ala I Theodosiana*, რომლის სახელწოდებაც იმავე თარიღზე მიუთითებს. სებასტოპოლისში ჩადგა *cohors I Claudia equitata*.¹⁴³ საინფორმაციო დუმილიდან გამომდინარე, ამტკიცებენ, რომ დაახლ. 255-387 წლების შუალედში პიტიუნტსა და სებასტოპოლისს გარნიზონები არ ჰყოლია. მაგრამ ჩვენი ფრაგმენტული წყაროები ასეთი ტიპის მტკიცების ნებას არ გვაძლევს.¹⁴⁴ უფრო მეტიც, პიტიუნტსა და სებასტოპოლისში აღნიშნული პე-

¹³⁹ ასევე გადაასახლეს იოანე ოქროპირი პიტიუნტში 407 წელს: Theodoret, *Eccl. Hist.* 5. 34.

¹⁴⁰ *Pace* Леквинадзе (1969), 81.

¹⁴¹ *Or.* 38: ამ მრავალ სიძნელეთა ღირებულ უახლეს განხილვას წარმოადგენს Zuckerman (1991).

¹⁴² Леквинадзе (1969), 82; Zuckerman (1991), 532, ამჯობინებს, რომ ვალენტია სებასტოპოლისში მიუჩინოს ადგილი.

¹⁴³ Zuckerman (1991), 531-2, ამტკიცებს, რომ ვალენტია დიოსკურია-სებასტოპოლისთან კი არ არის გაიგივებული, არამედ პონტოს სებასტოპოლისთან: ეს ნაწილობრივ, იმ შემთხვევაში, თუ პიტიუნტის დროებით მიტოვებას ვივარაუდებთ.

¹⁴⁴ *Ibid.* 533-4.

რიოდისთვის საგარნიზონო სამსახურის მაჩვენებლები არსებობს: არქეოლოგიური მონაცემები არასაკმარისი სიზუსტისაა, მაგრამ ტრაპეზუნტის გარეთ დამოწმებულია კონსტანტინეს იმპერატორობისდროინდელი გარნიზონები, ხოლო პიტიუნტის ეპისკოპოსი, როგორც აღვნიშნეთ, ნიკეის 325 წლის საეკლესიო კრების სიაშია შეტანილი.¹⁴⁵

ლაზიკის ძიგანისი, რომელიც ორიენტისის და მისი ძმების გადასახლების ამბავში იხსენიება, გაიგივებულია *Notitia*-ს ძიგანესთან, სადაც *cohors II Valentiana* იყო ჩაყენებული. მისი მდებარეობის ადგილად განსაზღვრულია გუდავას მახლობლად, სებასტოპოლისსა და ფასისს (რომელიც *Notitia*-ში არ იხსენიება ან სხვა სახელწოდებით იხსენიება) შორის ადგილობრივ ძიგანად წოდებული პუნქტი მდინარე ოქუმზე, ათიოდე კილომეტრის მანძილზე თანამედროვე ოჩამჩირედან.¹⁴⁶ გვიანრომაული ნაგებობანი აქ დამოწმებულია მდინარეების – ოქუმისა და ერისწყლის შესართავთან, მაგრამ მხოლოდ მათი ფაქტობრივი განადგურების შემდეგ, რაც, უმთავრესად, დიდი თანამედროვე ქარხნის მშენებლობით იყო გამოწვეული. აღნიშნული ტერიტორია მოფენილი იყო გვიანრომაული პერიოდის ამფორების, წითელლაკიანი და სხვა კერამიკის ნატეხებით და აქვე აღმოჩნდა კონსტანტინეს და ლიცინიუსის თექვსმეტი მონეტა. მაგრამ აქ რომაული ფორტის სარწმუნო არსებობის დადგენა ვერ მოხერხდა, მიუხედავად იმისა, რომ ასეთადაა მიჩნეული 110 მ სიგრძის თხელი კედელი, რომელსაც არც კოშკები უჩანს და არც საძირკველი.¹⁴⁷ ილორში, 10 კმ მანძილზე გუდავადან ჩრდილოეთით, ზღვის ნაპირის გასწვრივ, თანადროული კერამიკის შემცველი მცირე აგურის ნაგებობა თამამად ინტერპრეტირებულია, როგორც უცნობი რომაული სასიმაგრო პოზიცია.¹⁴⁸

ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების სიმწირისა და ამბივალენტურობის მიუხედავად, საკმაოდ ცხადად ჩანს რომის აქტიუ-

¹⁴⁵ Zos. 2. 32. 3; *pace* Zuckerman (1991), 538 n. 44, არ ჩანს იმისი მიზეზი, თუ რატომ არ უნდა მივიღოთ მხედველობაში ეს ამონარიდი.

¹⁴⁶ შდრ. Ptol. *Geogr.* 5. 9. 2, მასთან Zuckerman (1991), 532, ეთანხმება ამ მდებარეობას.

¹⁴⁷ დათარიღებულია IV საუკუნით კერამიკისა და სხვა აღმოჩენების საფუძველზე: „ფორტისა“ და ახლომდებარე ბაპტისტერიუმის არქეოლოგიური კვლევის შედეგების გასაცნობად, იხ. ზამთარაძე (1979); შდრ. Закарая и Леквинадзе (1974), 149-50; Хрушкова (1981).

¹⁴⁸ Закарая и Леквинадзе (1974), 152, მოკლე ინფორმაციის გასაცნობად.

რი დაინტერესება აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთით ვალენსისა და თეოდოსიოსის იმპერატორობის პერიოდში. მაგრამ პიტიუნტის, სებასტოპოლისის და ძიგანეს გარნიზონიც კი უშუალო როლს არ ასრულებდნენ იბერიასთან რომის საკომუნიკაციო ურთიერთობაში.¹⁴⁹ არაფერი მიუთითებს რომაელების ყოფნაზე ფასისში, რომელიც საუკეთესო მდებარეობით გამოირჩეოდა ამგვარი როლისთვის, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მთებთან დაკავშირებულ სიძნელებებს და რაც მთავარია იმას, რომ დაახლ. 387 წლიდან რომმა ხელი აიღო ნებისმიერ უშუალო ჩარევაზე იბერიის საქმეებში.¹⁵⁰ რომს არ ჰქონდა საკუთარი ძალების საქმეში ჩაბმის საჭიროება, რადგან უსაფრთხოებას სანაპირო ზოლის გასწვრივ ძიგანედან, შესაძლოა, აფსაროსამდე და ნაპირიდან მოცილებულ შიდა მხარეშიც, როგორც ჩანს, ლაზიკის მზარდი იმპერია უზრუნველყოფდა. შესაბამისად, 398 წელს პაკატუსის აღწერილობით, კოლხეთი რომის იმპერიის გარეთ იმყოფებოდა: მისი აღწერილობა მისივე მორალისტური მაღალფარდოვნების შესატყვისია, და მაინც, იმისი დამადასტურებელი ჩანს, რომ რომაული სამხედრო ძალები ლაზიკაში არ იმყოფებოდა.¹⁵¹

ლაზიკიდან ჩრდილოეთისკენ ზღვის სანაპიროზე განლაგებული რომაული პოზიციები იქ არსებულ უფრო მნიშვნელოვან ლოკალურ პრობლემებს უნდა გამკლავებოდა, კერძოდ კი, საშიშროებას, რომელიც ქედგადმიდან და შეიძლება აგრეთვე იმავე მთებიდან იყო მოსალოდნელი. მთების ბინადარნი კარგად იყვნენ შეიარაღებული: IV საუკუნის სამარხები მრავალფეროვანი საომარი იარაღის შემცველობით გამოირჩევა.¹⁵² ბედად, ჩრდილოეთიდან მეტი თუ არა, ერთი შემოსევა მაინც არის დამოწმებული. IV საუკუნის მიწურულს, ევტროპიუსი ეომებოდა ჰუნებს, რომლებიც ამიერკავკასიის გავლით მცირე აზიაში შეიჭრნენ. მი-

¹⁴⁹ *Contra* Zuckerman (1991), 535-6.

¹⁵⁰ Zos. 2. 32. 3. მხოლოდ ზოგადად ეხება აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს. ასევე, Themistius, *Or.* 27. 332d-333a., თუმცა ამ უკანასკნელს ხშირად იმის დასამტკიცებლად იყენებენ, რომ თემისტოისს განათლება ფასის-ქალაქში ჰქონდა მიღებული: იხ. ბრაუნდი (1990 ბ).

¹⁵¹ *Paneg. Lat.* 2 (12), 14. 2; Claudian, *De Cons. Stil.* 1. 154-5, წინააღმდეგობრივი არ არის, რამდენადაც კოლხეთსა და იბერიას კი არ შეეხება, არამედ იქაურთა წარმომადგენლობას თეოდოსიოსის არმიებში; შდრ. Döpp (1980), 46-7, და ზემოთ, იბერიელ ბაკურთან დაკავშირებით.

¹⁵² Kazanski (1991), 491, ღირებული მიმოხილვის გასაცნობად: თარიღები მიახლოებითია.

სი საომარი კამპანიის შეფასების უმთავრესი სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენი ერთადერთი წყარო გადაჭრით ნეგატიურია.¹⁵³ ევტროპიუსის გამკიცხავი კლავდიანუსი ამ კამპანიას სრულ კატასტროფად წარმოაჩენს:

... ფასის გადაღმა ერეკებიან

კაპადოკიელ დედებს, და სამკვიდრო სადგომებიდან გატაცებული დატყვევებული ჯოგები კაგკასიონის ყინვებსა სვამენ

და არგეუმის ველები სკითიის ტყეებით ეცვლებათ.

კიმერიის ჭაობების, ტავრიდის კარიბჭის მიღმა სირიის ყვავილი დამონებულია. და ველური ბარბაროსი არ კმაყოფილდება

ალაფით: [დაკვლით] ხოცავენ თავიანთი ნაღავლის ნარჩევს.

(In Eutr. 1. 245-51)

სინამდვილეში, რამდენადაც შეიძლება ვიმსჯელოთ, ევტროპიუსის კამპანია გარკვეულწილად წარმატებული უნდა ყოფილიყო,¹⁵⁴ თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ ამას ამრუდებს, კლავდიანუსის ცნობა მაინც ინტერესმოკლებული არ არის. ამ ცნობის თანახმად, კაპადოკია და სირია დაზარალდა.¹⁵⁵ კლავდიანუსის სიტყვებს თუ ვერწმუნებით, უკანა გზაზე ჰუნებმა მდ. ფასისი გადაკვეთეს: თუ კოლხეთის გავლით ჰუნების შემოსევის შესახებ მოგვიანო შეხედულებას გავითვალისწინებით, სავსებით შესაძლებელია, რომ ეს ამ გზით მომხდარიყო. ევტროპიუსი, როგორც ჩანს, ჰუნებს კაპადოკიის, კოლხეთისა და არმენიის სასაზღვრო ტერიტორიაზე დახვდა.¹⁵⁶ ეს კოლხეთის გზით ჰუნების შემოჭრის პირველი დამოწმებული შემთხვევა ჩანს, მაგრამ ჩრდილოეთიდან ასეთი შემოსევების ალბათობას რომი კარგახნით ადრე აცნობიერებდა.

სავსებით შესაძლებელია, რომ ამ კამპანიაში მონაწილეობდა საიმპერიო პირადი დაცვის მეთაური სუბარმახიოსი, საჭურისი კოლხური სამეფო გვარიდან, რომელიც ევტროპიუსისადმი

¹⁵³ Claudian, In Eutr. 1. 236-86; შდრ. 2. განსაკუთ. 55-6. ჰუნების შესახებ Maenchen-Helfen (1973); Matthews (1989), 339-40, ეძებს კომპრომისს ამიანესა და მის კრიტიკოსს შორის: Shaw (1982-3).

¹⁵⁴ A. D. E. Cameron (1970), 125. ევტროპიუსის დახასიათებისას აღნიშნავს, რომ ამ კამპანიით მან „საკუთარი თავი დიდებით შემოსა“.

¹⁵⁵ და არა ფრიგია, pace PLRE ii. 440-4.

¹⁵⁶ შდრ. In Eutr. 2. განსაკუთ. 55-6.

გამორჩეული ერთგულებით იყო ცნობილი: თავისი წარმომავლობის წყალობით, იგი ამ რეგიონში განსაკუთრებით გამოსადეგი იქნებოდა.¹⁵⁷ მომდევნო წელს ევტროპიუსმა კონსულობა მიიღო, მაგრამ სულ რამდენიმე თვეში ტრიბიგილდის აჯანყების შემდეგ, დაცემა განიცადა. მისი ბედი გაიზიარა და სალანძღავი გახდა სუბარმახიოსიც: ამბობენ, სასმელს იმ ზომამდე მიეძალა, რომ ვეღარც კი დადიოდა და კოჭლობას სიმულირებდა, უნარ-წართმეულობა რომ დაეფარა.¹⁵⁸

¹⁵⁷ შდრ. აბაზგ საჭურის ეფურატეს, რომელიც იუსტინიანემ საქმიანი დავალებით აბაზგიაში გაგზავნა: ზემოთ, გვ. 95-6.

¹⁵⁸ Cameron (1970), 134-5; Eunapius fr. 77. სკვითებს და კვაზი-სკვითებს როგორც წესი, ღოთობას სწამებენ: მაგ., Athen. 10. 427 a-c; Polyaen. 8. 56.

ოზი ლაზიკაში მხსენი-მეჩხესა საუკუნეები

V-VI საუკუნეებში ამიერკავკასია კონფლიქტებით ხასიათდება. პირველად პომპეუსის შემდეგ, ლაზიკაში ომს აწარმოებდნენ უცხოეთის დიდი არმიები. მანამდე აქ მხოლოდ ზღვის სანაპირო ზოლის გაყოლებით განლაგებული რომაული გარნიზონები იდგა, ამ პერიოდში კი გაცილებით უფრო დიდი ბიზანტიური ძალები სანაპიროდან ქვეყნის შიდა მხარეებისაკენ მიიწვევდნენ, სადაც თავიანთი საყრდენი პუნქტების შექმნასაც კი ცდილობდნენ. ამავე დროს, საკუთრივ ლაზიკის ტერიტორიაზე პირველად გააქტიურდნენ სპარსეთის ძალები და ზღვამდეც კი წარმატებით მიადგნენ. იშვიათად თუ ამახვილებენ ყურადღებას იმაზე, რომ V საუკუნის მეორე ნახევრიდან 522 წლამდე და ხანმოკლე პერიოდით ორიოდ ათწლეულის შემდეგაც ლაზიკა სპარსეთის ხელში იმყოფებოდა.

ვასალური დამოკიდებულების ასეთმა მონაცვლეობამ ლაზებზე, რასაკვირველია, დიდი ზეგავლენა იქონია: ბიზანტიის მოკავშირეობისას მათი მეფეები ქრისტიანები იყვნენ, სპარსეთის მმართველობისას კი – წარმართები. ამის გარდა, ბიზანტიის და სპარსეთის არმიების იქ ყოფნამ დაღი დააჩნია ქვეყნის ეკონომიკას, რადგან ამ ჯარების საგანგებო მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება ქვეყნის ძალებს აღემატებოდა. სპარსეთის ინტერვენციის ფრიად მნიშვნელოვან შედეგს წარმოადგენდა პირველი კარგი გზის გაყვანა იბერიასა და ლაზიკას შორის, ისე რომ, ამ ომებმა, გარკვეული თვალსაზრისით, ხელი შეუწყო გაერთიანებას, რომლის შედეგად, შუა საუკუნეებში საქართველო დიდ სამეფოდ უნდა ქცეულიყო.¹

დიპლომატიას, როგორც ყოველთვის, იმ დროშიც სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა. მაგრამ იბერიაში სპარსეთის ხანგრძლივი ბატონობიდან გამომდინარე და იმის გამო, რომ ლაზიკაში სპარსეთი სამხედრო ჩარევას სულ უფრო დიდი მონღოლებით ცდილობდა, ბიზანტიასთან კავშირის აღტერნატივა

¹ Procopius, Wars 8. 13. 5.

ლაზიკის მეფეებისათვის ამჯერად ადრინდელზე უფრო რეალისტურ არჩევანს წარმოადგენდა. ამ პერიოდის განმავლობაში ლაზიკის მეფეებმა სულ ცოტა ორჯერ მაინც გადაწყვიტეს, რომ უარი ეთქვათ ბიზანტიის მოკავშირეობაზე სპარსეთის სასარგებლოდ. ამიერკავკასიაში ბატონობისაკენ სასანიდების სწრაფვას, შაბურ I-მა III საუკუნის შუა წლებში რომ გამოხატა, V-VI საუკუნეებში ეწერა განხორციელება. ამ პერიოდისთვის მეტი ცნობა გვაქვს, თუ როგორ მოქმედებდა დიპლომატია ლაზიკაში და მის ირგვლივ, რაც ამ სამ საუკუნეში აქ დიპლომატიური ურთიერთობის გააქტიურებას გვაგარაუდებინებს. დიდი ომის საშიშროება და რეალობამ დიპლომატიური საქმიანობა ლაზიკაში უდავოდ ადრინდელზე უფრო მეტად გაააქტიურა. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ომიანობამ ისტორიკოსებიც მიიზიდა, კერძოდ, პროკოპი და აგათია, რომელთაც ამ საუკუნეებისათვის გაცილებით მეტი და მრავალფეროვანი ინფორმაცია მოგვაწოდეს, ვიდრე ეს წინა პერიოდებისთვისაა ხელმისაწვდომი. ამასთან, ბიზანტიელი ისტორიკოსები, ზოგადად, მიმდინარე დიპლომატიური პროცესების მიმართ აშკარად უფრო დიდ ინტერესს იჩენდნენ მათ კლასიკოს წინამორბედებთან შედარებით. ბიზანტიის ომებმა ლაზიკაში ისტორიის სფეროს ბევრი ისეთი წერილობითი ცნობა შემოუნახა, რასაც წინა საუკუნეების ავტორები დუმილით გვერდს უვლიდნენ.²

მეხუთე საუკუნე

IV საუკუნის დასასრულიდან ამიერკავკასიაში ბიზანტიას ძირითადი დასაყრდენი დასავლეთში ჰქონდა. როგორც 422 წლის შეთანხმებიდან ჩანს, სპარსეთი ცნობდა ლაზიკაზე ბიზანტიის კონტროლს. ამ დროიდან სვანეთში ლაზების მიერ დანიშნულ მთავრებს რომაელები ამტკიცებდნენ.³ მაგრამ ლაზიკა თუ რომაელებისა იყო, იბერია და სომხეთის უდიდესი ნაწილი ახლა უკვე სპარსეთის კუთვნილებას შეადგენდა. რა თქმა უნდა, ბიზანტიის ინტერესის სფეროში მარტოოდენ ლაზიკა როდი შედიოდა. არმენიის მცირე ნაწილი ბიზანტიის დაქვემდებარებაში რჩებოდა. იბერიასთან დაკავშირებული ინფორმაცია მწირია, მაგრამ პეტრე იბერიის მაგალითი ბიზანტიასთან კავშირის უწყვეტობაზე

² Blockley (1983), 2. 61; (1985a), 16.

³ Men. Prot. fr. 6. 1. 582-4 და ქვემოთ, სვანეთის შესახებ.

მეტყველებს. ბიზანტიაში პეტრე „მძევლად“ დაახლოებით 424 წელს გაიგზავნა და ეს იმ დროს მოხდა, როდესაც იბერია სპარსეთის გავლენის სფეროში შედიოდა.⁴ იბერიაში თავის ამბიციებზე ბიზანტიას ხელი არ აუღია: VII საუკუნეში იქ იმპერატორი პერაკლე აწარმოებდა ომს. და მაინც, V-VI საუკუნეებში ბიზანტიის ინტერესები ამიერკავკასიაში ღაზებზე და მათ იმპერიაზე იყო კონცენტრირებული. IV საუკუნის ბოლოხანებიდან იბერიის მარგინალური მდგომარეობა უფრო მკაფიოდ გამოისახა.

აღმოსავლეთ ამიერკავკასიიდან რომაელთა ჩამოცილებით შეიძლება აიხსნას ის მნიშვნელოვანი გარემოება, რომ ჩიხში მოექცა ბიზანტიის დიპლომატიური მოლაპარაკება სპარსეთთან ეგრეთ წოდებულ „კასპიის კარის“, სინამდვილეში კი – იბერიის ჩრდილოეთით მდებარე დარიალის გადასასვლელის დაცვასთან დაკავშირებით.⁵ მოვლი V საუკუნის განმავლობაში, ბიზანტიაში წარგზავნილი სპარსეთის დესპანები არაერთგზის მოითხოვდნენ, რომ იქ ჩაყენებული გარნიზონის შენახვის საქმეში ბიზანტიელებს თავიანთი წვლილი შეეტანათ ფულადი შესაწირით ან ცოცხალი ძალით.⁶ საზოგადო წარმოდგენით, ამ მოთხოვნებს საფუძვლად ედო ორ იმპერიას შორის გაფორმებული ფაქტობრივი შეთანხმება, მაგრამ ასეთი შეთანხმება არასდროს დადებულია.⁷ პირიქით, ბიზანტიელები მყარად უარყოფით პოზიციაზე იდგნენ იმასთან დაკავშირებით, რომ გარნიზონი სპარსელებთან ერთად შეენახათ დარიალის გადასასვლელზე ბირაპარასში.⁸ ამის მიუხედავად, სპარსი დესპანები ისევ და ისევ ამტკიცებდნენ, რომ ამ გარნიზონის სარგებელი საზიარო იყო ბიზანტიისა და სპარსეთისათვის, ასე რომ, მისი შენახვის საზრუნავიც ამ იმპერიებს თანაბრად უნდა გაეზიარებინათ.

⁴ იხ. ქვემოთ, გვ. 413-5. არმენიის შესახებ, იხ. Adontz (1970); ქვემოთ, შენიშვნა 62.

⁵ Priscus, fr. 47, საგვებით სარწმუნო ჩანს იდენტიფიკაციასთან დაკავშირებით.

⁶ Priscus, fr. 41. 1; 47; Lydus, 3. 52-3.

⁷ Blockley (1985b); განსაკუთრებით არადამაჯერებელია, რომ ეს 363 წლის შეთანხმება იყოს: შდრ. Chrysos (1976), 30 n. 3; Blockley (1984), 37.

⁸ Priscus, frs. 41. 1; 47. იწოდება როგორც Iouroeipaakh: Lydus, 3. 52-3. ეს სახელწოდება ინტერპრეტირებულია როგორც „იბერთა ციხესიმაგრე“, Bandy (1983), 328, მაგრამ სხვა მოსაზრებების გასაცნობად, იხ. აგრეთვე Synelli (1986), 106 და Dillemann (1962), 92.

თუმცა მათი არგუმენტი მოისუსტებდა და ბიზანტიელებზე დიდი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია. ამ არგუმენტის სისუსტე იმაში მდგომარეობდა, რომ დარიალის გადასასვლელზე მდგარი გარნიზონი იმუამად ბიზანტიისთვის დიდად ხელსაყრელი არ იყო. მას შემდეგ, რაც რომმა აღმოსავლეთ ამიერკავკასია დატოვა, დარიალის გზით შემოჭრილი მოთარეშეებისგან შექმნილმა საფრთხემ უკვე შორს გადაიწია ბიზანტიის ტერიტორიებიდან. კავკასიის რელიეფი ასეთ მომხდურებს სამხრეთით და აღმოსავლეთით, სპარსეთის რეგიონებისკენ აძლევდა გეზს. იბერიისა და არმენიის უდიდეს ნაწილში ბიზანტიას არანაირი ვალდებულებები აღარ გააჩნდა. მათი კონტროლი და დაცვა, ისევე როგორც ალბანეთისა და მიდიის ატროპატენესი, ახლა უკვე სპარსეთის საქმე იყო. ლაზიკას სურამის ქედი იცავდა, ხოლო სირიას და კაპადოკიას მხოლოდ უწინდელზე უფრო დიდი და ფართო გაქანების შემოსევები თუ შეუქმნიდნენ საფრთხეს. გარდა ამისა, დარიალის გადასასვლელის გარნიზონი, მართალია, გამოსადეგი იყო, მაგრამ გარანტიას არ იძლეოდა, რადგან ჩრდილოეთიდან აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში შეღწევა, დერბენდიდან სრულიად დამოუკიდებლად, სხვა გზებითაც შეიძლებოდა.⁹ როგორც პრისკოსი გვჩვენებს, დარიალის გადასასვლელის გარნიზონისათვის გვერდის ავლა შესაძლებელი იყო.¹⁰

სპარსეთს ჰქონდა დარიალის გადასასვლელის დაცვის კარგი მიზეზი, ბიზანტიას კი არა. ამ მიზეზით იყო, რომ ბიზანტიამ უარი განაცხადა საკუთარი წვლილის შეტანაზე და გარნიზონის შექმნა და შენახვა სპარსეთს იქ მარტო მოუხდა. უფრო ზოგადად რომ ვთქვათ, ამ ორი იმპერიის ხედვა თვით თანამშრომლობის გაგების თვალსაზრისითაც კი რადიკალურად განსხვავებული ჩანს. ერთი მხრივ, სპარსელები თითქოს იმ თვალთახედვით ხელმძღვანელობდნენ, რომ ეს ორი იმპერია თანასწორი იყო და მათ ერთობლივად უნდა ემოქმედათ, როგორც ორ თვალს ან უნისონურად მანათობელ ორ სანათს.¹¹ ბიზანტიელები კი ამ ხედვას არ იზიარებდნენ. რუბინის აზრით, „ბიზანტიელი იმპერატორების მიერ ამ თვალსაზრისის მიუღებლობამ გა-

⁹ როგორც ჩანს, პროკოპის Tzur, Wars 8. 3. 4, და მენანდრე პროტიქტორის Tzon: Men. Prot. fr. 6.1.11. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ 561 წლის შეთანხმებაში Tzon-თან ერთად კასპიის კარიც შედიოდა: Men. Prot. fr. 6. 1. 314-9.

¹⁰ Priscus, fr. 47.

¹¹ Petr. Patr. fr. 13 დაფიქსირებულია არა უგვიანეს 298/9; Theophylact. 4. 11. 2; შდრ. Malalas, 449.

ამწვაა წინააღმდეგობა, გააძლიერა დაძაბულობა და დააჩქარა ომები“.¹² მოცემულ შემთხვევაში, ბიზანტიის უარი დარიალის გადასასვლელის დაცვაში მონაწილეობაზე შესაფერის მაგალითს წარმოადგენს: ბიზანტიელებს არც ზოგადად თანამშრომლობის კონცეფცია მიუღიათ და არც კერძოდ ამ შემთხვევაში მიუჩნევიათ გამართლებულად ამის გაკეთება.

IV საუკუნის დასასრულიდან აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის დაცვა სპარსეთის ხელში იყო. აქედან გამომდინარეობდა ბიზანტიელთა პასუხი სპარსეთის მოთხოვნაზე გარნიზონის დაცვაში მონაწილეობასთან დაკავშირებით, რომ ამა თუ იმ იმპერიას საკუთარ თავდაცვაზე თავად უნდა ეზრუნა. ასეთმა განუხრელმა უარმა კი საქმე კონფლიქტამდე მიიყვანა: ანასტასის იმპერატორობამდე (491-518) მაინც, მთელი ეს საკითხი განხეთქილების ვაშლად რჩებოდა.¹³ IV საუკუნისგან განსხვავებით, ბიზანტიის ინტერესები ამიერკავკასიაში ამჯერად უკვე არა იბერიისა და არმენიისკენ, არამედ ლაზიკისკენ იყო მიმართული. ამასობაში, სპარსელები ალბანეთის ჩრდილოეთი თავდაცვითი სისტემის გაუმჯობესებას შეუდგნენ.¹⁴

ურთიერთთანამშრომლობის საკითხი ლაზიკასაც უკავშირდებოდა. ჩვენი წყაროები ამჯერად პირველად გვაძლევენ ბიზანტიას, სპარსეთსა და ლაზიკას შორის მიმდინარე დიპლომატიურ ურთიერთობათა საკითხში ჩახედვის საშუალებას, რითაც დამატებით ინფორმაციას ვიღებთ ლაზიკის ლიმინალობის (ზღვრულობის) შესახებ. V საუკუნის შუა წლებში, ასე, 456 წელს, ბიზანტიელებმა ლაზების წინააღმდეგ ომი წამოიწყეს, რისი მიზეზები ჩვენთვის უცნობი რჩება.¹⁵ პირველი უშედეგო კამპანიის შემდეგ,

¹² Rubin (1986), 679, თუმცა თანამშრომლობაზე ყურადღების გამახვილება იმპერატორებსაც შეეძლოთ, როცა ეს მათთვის იყო ხელსაყრელი: Malalas, 415, ამასთან Blockley (1992), 45.

¹³ Lydus, 3. 52-3, ამასთან ბლოკლის დამაჯერებელი მტკიცებულება: Blockley (1985b); Martin-Hisard (1983).

¹⁴ Anasian (1969). საესებით გამართლებულია სკეპტიკური დამოკიდებულება არმენიული ტრადიციისადმი იმასთან დაკავშირებით, რომ ამ სამუშაოში მათ მარკიანუსი ეხმარებოდა და რომ ეს აღიბეჭდა იქ შემონახულ წარწერაში, რომელიც VIII საუკუნეში არაბებმა წაიკითხეს. თუ იქამად ბიზანტიას დარიალის გადასასვლელი არ აინტერესებდა, დერბენდის გადასასვლელი ხომ კიდევ უფრო ნაკლები მნიშვნელობისა იყო, *pace* Martin-Hisard (1983), 230.

¹⁵ Priscus, fr. 33. 1; იმ შემთხვევაში, თუ fr. 33. 2 იმავე ომს ეხება, რაც სავსებით შესაძლებელია, უთანხმოება ლაზიკის მეფობის საკითხთანაც იყო

ბიზანტიამ თავისი ჯარები გაიყვანა და ლაზიკაზე მეორე იერიშის დაგეგმვას შეუდგა. ამასობაში, ლაზების მეფე გუბაზ I-მა დესპანები წარგზავნა როგორც ბიზანტიაში, ისე სპარსეთში: პირველთან, როგორც ჩანს, მშვიდობის საძიებლად, ხოლო მეორესთან – ბიზანტიის წინააღმდეგ დახმარების სათხოვნელად. გუბაზი ცდილობდა სრულად ესარგებლა თავისი სამეფოს დომინანლობის უპირატესობით, მაგრამ სპარსელებმა უარი განაცხადეს იმ საბაზით, რომ კიდარიტ ჰუნებს ეომებოდნენ. სპარსეთის მეფემ ისეთი გულმოდგინება გამოიჩინა ლაზების დახმარებაზე უარის სადემონსტრაციოდ, რომ იქ თავშეფარებული ლაზებიც კი გააძევა თავისი იმპერიიდან. ამავდროულად, ბიზანტიელები სპარსეთისგან ითხოვდნენ ნებართვას, რომ ლაზიკას შემოვლითი ძნელი გზით, სამხრეთიდან, სპარსეთის არმენიის გავლით მიდგომოდნენ. ბიზანტია და სპარსეთი მხოლოდ ერთობლივი მოქმედებით თუ შეძლებდნენ ლაზების კონტროლს და მათ მიერ ამ ორი იმპერიის ერთმანეთთან წაკიდების აღკვეთას. ლაზიკის ძალა არსებითად იმაში მდგომარეობდა, რომ ბიზანტია და სპარსეთი მხოლოდ შემთხვევით გარემოებათა მოთხოვნილებებისამებრ თანამშრომლობდნენ: სპარსეთს შეიძლება კიდევ ეწადა, რომ ლაზიკაში უფრო მყარად ჩამდგარიყო, ისე, როგორც აღმოსავლეთით დარიალის გადასასვლელზე, მაგრამ ასეთი რამ არ გაუკეთებია: ლაზებს შეეძლოთ ორივე მხარის გათამაშება გავერძელებინათ.

მომდევნო მოვლენები გვიჩვენებს, თუ რა ძალის დარტყმა განიცადეს ლაზებმა ბიზანტია-სპარსეთის ერთობლივი მოქმედების შედეგად. სპარსეთის ალტერნატივის გარეშე დარჩენილმა ლაზებმა ბიზანტიელთა მოთხოვნები დააკმაყოფილეს. გუბაზმა ტახტი თავის ვაჟს დაუთმო და იმპერატორის ბრძანებისამებრ, 465-6 წწ. ბიზანტიაში გაემგზავრა ლეონისთვის ანგარიშის ჩასაბარებლად. ეჭვს გარეშეა, რომ ლაზებს ბიზანტიაში თავისი სამეგობრო ქსელი და კონტაქტები ჰქონდათ: გუბაზმა ერთ-ერთი მეგობრისგან, დიონისიოსისგან სარწმუნო დასტური მოიძია იმისა, რომ იქ მას არაფერი დაუშავდებოდა და ბიზანტიაში სწორედ დიონისიოსთან ერთად მივიდა.¹⁶

ლეონის კარისკაცების თვალში გუბაზი მემამბოხე იყო. მეფის მემამბოხეობაზე მსჯელობა იმპერიის დედაქალაქში მისი

დაკავშირებული; Burgess (1988) აჩვენებს, რომ ჰიდატიუსს, *Chron.* 177, ლაზებთან არავითარი კავშირი არა აქვს.

¹⁶ Priscus, frs. 33. 2; 44.

მისეელის მანერიდან გამომდინარე – სპარსული ჩაცმულობის და სპარსულ ყაიდაზე პირადი დაცვის თანხლებით გამოცხადების საფუძველზე შეიძლებოდა. როგორც უკვე ვნახეთ, ლაზიკის მეფის კარზე სპარსეთიდან მონაბერი მარტოოდენ სუსტი სიოს ქროლვა როდი იგრძნობოდა. ბიზანტიაში, როგორც ჩანს, შემოფოთებული იყვნენ სპარსეთის მხარეზე გუბაზის გადასვლით, რაც მისი სავარაუდო ამბოხის არსს შეადგენდა. გუბაზი დიპლომატიურ ურთიერთობას ამყარებდა როგორც სპარსეთთან, ისე ბიზანტიასთან და ამ გაგებით მისი ღალატი სინამდვილეს შეეფერებოდა, რაც ღიმინალობის საფასური იყო.¹⁷ მაგრამ მეფის მამებლურმა მჭევრმეტყველებამ და ქრისტიანულმა პარაფერნალიამ (ნივთებმა და სამოსმა) ბიზანტიელთა მღელვარება და მტრული განწყობა გააქარწყლა.¹⁸

ქრისტიანმა იმპერატორმა ლეონმა ქრისტიანი მეფე საუკუნის ერთ-ერთი საოცრების, ბოსფორთან მაღალ სვეტზე მყოფი ქრისტიანი წმინდანის, დანიელის სანახავად წაიყვანა. მისი მოწაფისა და ბიოგრაფოსის თანახმად, დანიელმა ორი ქრისტიანი მონარქი შეარიგა. ავტორი იმასაც კი გვაუწყებს, რომ დანიელმა ღრმა შთაბეჭდილება დატოვა გუბაზზე, რომელიც შემდეგში მას ხშირად წერდა ლაზიკიდან და რომელმაც მასთან შეხვედრის შესახებ ლაზებს მოუთხრო. ამიერიდან ბიზანტიას ვიზიტით წვეული ლაზი დესპანებისთვის დანიელთან ვიზიტიც აუცილებლობას წარმოადგენდა.¹⁹ უნდა წარმოვიდგინოთ, თუ რა შთაბეჭდილებას მოახდენდა შეხვედრა ისეთ არსებასთან, როგორიც დანიელი იყო: თაყვანისცემით გარემოცული იმ ძალთა მპყრობელი, მოკვდავი მეფის ძალაუფლებას რომ აღემატებოდა. ეს იმ ღმერთისგან მომდინარე ძალმოსილება იყო, რომლის წინაშე გუბაზს მხოლოდ ღოცვა შეეძლო, დანიელი კი გაცილებით უფრო ახლოს იდგა ღმერთთან და მასთან მიწიერ კავშირს განასახიერებდა. სვეტზე ამაღლებული დანიელი ალბათ ღმერთთან ფიზიკურადაც უფრო მიახლოებულად ითვლებოდა, მაგრამ გაცილებით მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო ის ღვთაებრივი და ჰეროიკული წარმოდგენები, რასაც მისი პოზიცია აღძრავდა წარმართულ სამყაროში მაღალ სვეტებზე წამომართული ხატების სახით, განსაკუთრებით კი – თვით ქრისტეს ვნებათა ხატის

¹⁷ Priscus, fr. 33. 1.

¹⁸ Priscus, fr. 44.

¹⁹ *Life of Daniel the Stylite* (დანიელ მესვეტის ცხოვრება), 51.

სახით.²⁰ დანიელი ყოველდღიურობას გადმოჰყურებდა, როგორც ცოცხალი მონუმენტი, რომელიც ადამიანს წარმოადგენდა და მაინც ადამიანზე უფრო მეტი იყო. გუბაზ მეფეზე ასეთი ზეგავლენის მოხდენით დანიელმა გარკვეული წვლილი შეიტანა ლაზიკის ქრისტიანობაში. და რამდენადაც ბიზანტიას და ლაზიკას ერთმანეთთან უპირატესად ქრისტიანობა აკავშირებდა, ამით დანიელმა ფაქტობრივად აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ბიზანტიის დიპლომატიურ წარმატებაშიც შეიტანა წვლილი. ლეონის ჩანაფიქრი, ცხადია, ტურიზმის მიზანს სცილდებოდა, როდესაც მას გუბაზი მესვეტესთან მიჰყავდა: იმპერატორისათვის დანიელი განსაკუთრებული ძალმოსილების მქონე კუთვნილებას წარმოადგენდა.

გუბაზი განმტკიცებული ერთგულებით აღსავსე დაბრუნდა ლაზიკაში: უფრო გაურკვეველია ამგვარი მდგომარეობის ხანგრძლივობა, რაც მნიშვნელოვანწილად ჩვენი ძირითადი დასაყრდენი წყაროს, პრისკოსის ცნობების შემონახული ფრაგმენტების ქრონოლოგიური გაურკვევლობით არის გამოწვეული. ყოველ შემთხვევაში, V საუკუნის შუახანებისათვის ლაზიკაში რომაული გარნიზონები აღარ იდგა. პრისკოსი იმასაც კი გვატყობინებს, რომ V საუკუნის შუახანებში ბიზანტიელებმა ლაზიკაში ზღვიდან შეჭრის მცდელობა იმდენად არაპრაქტიკულად მიიჩნიეს იქ ნავსადგურების არარსებობის გამო, რომ ამისთვის სამხრეთიდან ძნელად მისასვლელი სახმელეთო გზა არჩიეს.²¹ გარნიზონების გაუქმება, როგორც ჩანს, შესაძლებელი გახდა ლაზიკის სტაბილური იმპერიის შექმნით და ეს იმპერია საკმარისად კონტროლდებოდა ბიზანტიის მხრიდან, რაც ამგვარი გარნიზონების საჭიროების მოხსნის საშუალებას იძლეოდა. სწორედ ლაზიკის განდგომისა და სპარსეთისაკენ მიქცევის შიშმა დააჩქარა ბიზანტიის სამხედრო ძალების დაბრუნება, მაგრამ არა გარნიზონების მწკრივის სახით, არამედ სამხედრო ექსპედიციის მეშვეობით, რომელიც ბიზანტიის სამწყსოში ლაზების უკანვე შესაყვანად იყო გათვალისწინებული. მაგრამ ბიზანტიამ წარმატებას მხოლოდ ნაწილობრივ მიაღწია და ისიც მხოლოდ დროებით. ლაზები იძულებული გახდნენ, რომ ბიზანტიელთა პირობები მიეღოთ, ვინაიდან სპარსელებს ყურადღება კიდარიტ ჰუნებზე ჰქონდათ გადატანილი. 470 წლისთვის კი ამ უყურადღე-

²⁰ მაგ. Drijvers (1981).

²¹ Priscus, fr. 33. 1.

ბობას ბოლო მოედო: ჰუნებთან ომში გამარჯვებული სპარსეთი უკვე მზად იყო მეტი ყურადღება დაეთმო ამიერკავკასიისათვის, სადაც თავისი სიუზერენიტეტი ლაზიკაზეც კი გაავრცელა. მომდევნო საუკუნის მესამე დეკადისათვის, ჩანს, ბიზანტიაც კი შეურიგდა იმ აზრს, რომ ლაზიკა უკვე კარგა ხანია სპარსეთის სფეროში იყო მოქცეული.

ლაზიკაში ბიზანტიისა და სპარსეთის სამხედრო თუ დიპლომატიურ ინტერესთა მასშტაბურობა იმაზე მიუთითებს, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანი იყო იქ წარმატების მიღწევა ორივე მხარისათვის. მეხუთე, განსაკუთრებით კი მეექვსე საუკუნის განმავლობაში ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის მიღწეულ შეთანხმებებში ლაზიკას სრულიად განსაკუთრებული სტატუსი ენიჭებოდა. როდესაც პროკოპი სპარსეთის მეფე ხოსროსთვის ლაზიკის მფლობელობით მოტანილ მოსალოდნელ უპირატესობებს ჩამოთვლის, იგი გვაწოდებს თვალსაზრისს ლაზიკის სტრატეგიული მნიშვნელობის შესახებ ბიზანტიურ ხანაში, რაც, უპირატესად, VI საუკუნის შუახანებს ეხება.²² პროკოპი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ყველაზე დიდი უპირატესობა, რისი მოპოვებაც იქ შეეძლოთ სპარსელებს, შავ ზღვაზე გასვლის საშუალება იყო. მისი აზრით, ამგვარად ხოსროსთვის იმედის მომცემი შეიძლებოდა ყოფილიყო ანატოლიის მიმხრობა და ბიზანტიაზე სწრაფი თავდასხმების განხორციელება, რაც თვით ქალაქის დაპყრობის პერსპექტივას შეიცავდა.²³

ამასთან, სხვა ფაქტორებიც არსებობდა. რამდენიმე ადგილას პროკოპი ყურადღებას მიმართავს აგრეთვე ლაზიკის, როგორც ჩრდილოეთი მთებიდან დასავლეთ ამიერკავკასიაში გადმოსასვლელი გზების სადარაჯოზე მდგომი ქვეყნის, როლზე.²⁴ ამ გზებზე კონტროლი, როგორც ავტორი აცხადებს, სპარსელებს თავისი ტერიტორიებიდან ჰუნების მოცილების და მათი შემოტევების ბიზანტიელთა სამფლობელოებისკენ მიმართვის საშუალებას მისცემდა. ლაზიკის სტრატეგიული მნიშვნელობის ამ ასპექტს, ჩვეულებრივ, უყურადღებოდ ტოვებენ და შესაძლოა, იმის გამო, რომ მკვლევართა ყურადღება უპირატესად აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში გადმოსასვლელზეა კონცენტრირებული. დასავლეთ ამიერკავკასიისკენ მიმართული ჩრდილოეთის გადა-

²² Wars 2. 28. 18-23; შდრ. 8. 7. 1 ff.; 8. 12. 17.

²³ შდრ. Wars 2. 15. 27; Agathias, 2. 18. 7.

²⁴ შდრ. Wars 2. 15. 3; 2. 15. 28-9.

სასვლელები ასევე მნიშვნელოვანი იყო, რამაც განაპირობა მათ დასაცავად საყრდენი პუნქტების დაარსება რომაელებისა და ადგილობრივთა მიერ. მაგრამ თავდასხმებისათვის ელემენტალური სამხედრო წინააღმდეგობის გაწევასთან ერთად, დიპლომატიური მოლაპარაკებებიც უნდა ეწარმოებინათ, ვინაიდან ჰუნების შესაკავებლად და მათი ამა თუ იმ კონკრეტული მიმართულებით წარსამართავად, უპირატესად, დიპლომატიის გამოყენება იყო საჭირო. წყაროებიდან საკმარისი ინფორმაცია გვაქვს ამ ორ დიდ იმპერიას შორის არსებული დიპლომატიური ჭიდილის შესახებ ჩრდილოეთ კავკასიის მთისწინეთში დასახლებულ ხალხებთან – სარმატებთან, ალანებთან, ჰუნებთან და სხვებთან – მოკავშირეობის დასამყარებლად, რაც იმისი მაჩვენებელია, რომ ეს ხალხები ველურ ქაოსურ ძალას არ წარმოადგენდა და რომ მათთან, მათ საკუთარ სამეთაურო სტრუქტურებთან დიპლომატიური კავშირის მიღწევა შესაძლებელი იყო.²⁵ დასავლეთსა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში გადასასვლელების კონტროლი უნდა გავიგოთ არა როგორც უბრალოდ, უხეშად რომ ვთქვათ, არშეშვებისა და გაძევების აქტი, არამედ როგორც მნიშვნელოვანი უპირატესობა ამ დიპლომატიაში. თუ დიპლომატია არ გაჭრიდა, ამ გადასასვლელებზე აგებული ფორტიფიკაციები შეიძლება აეოხრებინათ ან მათთვის გვერდი აეგლოთ, რადგან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კავკასიონის ქედი გაუვალი აშკარად არ არის. წარმატების მიღწევა ჩრდილოელებთან ურთიერთობაში ალბათ ყველაზე უფრო ძალის დემონსტრირებით წარმოებული მოლაპარაკებებით შეიძლებოდა.

პროკოპის განცხადებით, კიდევ ერთი უპირატესობა, რაც სპარსეთმა ლაზიკის კონტროლით მოიპოვა, იბერიაში წინააღმდეგობის ჩახშობა იყო. ჩვენ ვნახეთ, რომ მოგვიანებით სპარსეთის მიერ წესიერი გზის გაყვანამდე ლაზიკასა და იბერიას შორის კომუნიკაცია გაძნელებული იყო. თუმცა, უგზოობის მიუხედავად, ზოგიერთები და მცირე ჯგუფებიც იბერიიდან ლაზიკაში გაქცევას მაინც ახერხებდნენ: ასეთი გაქცევის შემთხვევები *ქართლის ცხოვრებაშიც* არაერთგზის არის ასახული. როგორც შემდეგ ვნახავთ, იბერია, რომელიც IV საუკუნის დასასრულიდან

²⁵ მაგ. Tac. Ann. 6. 33-5; Dio, 69. 15. 2; Malalas, 415 ff. ჰუნების შესახებ, 430 ჰუნების დედოფალ ბოაზე, რომელიც იუსტინიანემ იქ სპარსეთის მოკავშირეების გასანადგურებლად გამოიყენა; შდრ. Wolf (1983); Procopius, Wars 8. 11. 22 ff.

სპარსეთის ხელში იყო, სპარსეთის გარკვეულ შეშფოთებას VI საუკუნეშიც იწვევდა.

ლაზიკის სასიცოცხლო სტრატეგიული მნიშვნელობის პროკოპისეულ შეფასებაში დაეჭვების არაფერია საფუძველი არ არსებობს. ამით შეიძლება აიხსნას ის გარემოება, რომ აღნიშნულ პერიოდში ლაზიკა განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს დიპლომატიურ და საბრძოლო ასპარეზზე. V საუკუნისათვის ლაზები დომინანტ ხალხად წარმოჩნდნენ დასავლეთ ამიერკავკასიაში, სადაც რეგიონის სხვა ხალხები ლაზიკის იმპერიას ქმნიდნენ. მართალია, ლაზიკის იმპერიის ჩამოყალიბება ჩვენს წყაროებში ასახული არ არის, მაგრამ საკმაოდ ნათლად ჩანს, რომ მისი წარმოქმნა იმპერატორის, მეტი რომ არ ვთქვათ, თანხმობით მაინც მოხდა. ამისი ძირითადი შედეგი კი ის იყო, რომ კოლხეთს ლაზიკა შეენაცვლა.²⁶

ლაზიკის იმპერიის ზრდა, I საუკუნიდან მოყოლებული, ზღვისპირა ზოლში რომაული სამხედრო ძალების ჩაყენების კვალდაკვალ მიმდინარეობდა. კერძოდ, მზარდი მნიშვნელობა შეიძინა ტრაპეზუნტის გავლით უფრო სამხრეთით დაბანაკებული რომაული ჯარებისკენ მიმავალმა მომარაგების გზამ. ზოგიერთი სახის მომარაგება (განსაკუთრებით, ხორცი და ტყავი) იქნებ საკუთრივ ლაზიკიდანაც მოდიოდა: პროკოპი განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას ვაჭრობის მნიშვნელობაზე ლაზებსა და ბიზანტიელებს შორის.²⁷ როგორც სხვა რეგიონებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, უშუალოდ სასაზღვრო ზონაში ძალაუფლების ადგილობრივად ცენტრალიზების ტენდენცია აღინიშნება.²⁸ ლაზების ძალაუფლების განვრცობის ბაზად იქცა სამხრეთ-დასავლეთი კოლხეთი, სადაც ისინი, რეგიონის სხვა ხალხებთან შედარებით, საგულისხმო კონცენტრაციის მქონე რომაულ ძალებთან უფრო ახლოს იყვნენ. მათ კუთვნილებათა შორის

²⁶ კოლხებისა და ლაზების იგივეობა წერილობით წყაროებში ახ.წ. III საუკუნემდე არ არის დამოწმებული (მაგ. SHA, Pius 9. 6). კოლხეთი და ლაზიკა, როგორც წესი, გაიგივებულია VI საუკუნის წყაროებში, ამასთან პირველი ტერმინი არქაიზმს წარმოადგენს. გვიანრომაულ სამყაროში ლაზიკა ამ რეგიონის, ხოლო ლაზები მისი მოსახლეობის აღმნიშვნელი სტანდარტული ტერმინია.

²⁷ იხ. Braund (1991f)

²⁸ ცენტრალური თემა ნაშრომისა: Rowlands, Larsen and Kristiansen (1987).

უნდა ყოფილიყო Portus Altus-ის კარგი ნავსადგური.²⁹ მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი წყაროები ლაზიკის იმპერიის წარმოქმნის დაბეჭდვით ახსნის საშუალებას არ იძლევა, მაინც შეიძლება ითქვას, რომ შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ რეგიონში რომის სამხედრო მონაწილეობა მეტს თუ არა, ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენდა.

ყველა წყარო ხელგაშლილად ცხადყოფს, რომ უცხოელთა მიერ ლაზიკის კონტროლის გადამწყვეტი ფაქტორი მათდამი ლაზების ერთგული ქვეშევრდომობა იყო. ამ ერთგულების გარეშე ვერაფერი გაკეთდებოდა. ამდენად, ლაზები შესაშურ პოზიციაში იმყოფებოდნენ, რადგან მათ შეეძლოთ ერთი იმპერიიდან მეორისკენ გადახრილიყვნენ საკუთარი სარგებლობისამებრ, როგორც უკვე დავინახეთ. ეს, რა თქმა უნდა, სამაგიეროს მიზლის საშიშროებას შეიცავდა: გვამცნობენ, რომ ხოსრო მათ იმდენად არასანდოდ მიიჩნევდა, რომ ლაზების დეპორტაციას და მათ ქვეყანაში სპარსელების დასახლებასაც კი გეგმავდა, გუბაზ II კი, ლაზიკის მეფე, რომელიც დალატის გამო სპარსეთთან მოკვლას გადაურჩა, მაინც მოკლეს ბიზანტიელმა სარდლებმა, რაც დაახლოებით იგივე მიზეზით მოხდა.³⁰ თუმცა, ასეთი საფრთხეების მიუხედავად, ფაქტი ფაქტად რჩება და მდებარეობის წყალობით ლაზებს ბიზანტიასთანაც შეეძლოთ საქმის დაჭერა და სპარსეთთანაც, თითოეულ ამ მხარესთან შეეძლოთ მორიგება, შეეძლოთ ორივე იმპერიული მოკავშირის მანიპულირება ღია თუ შეფარული მუქარით, რომ მეორე მხარეს მიემხრობოდნენ.

თუმცა, აღნიშნული პერიოდის ჩვენი უმთავრესი წყაროები – პროკოპი, აგათია და მენანდრე პროტიქტორი ლაზიკის ასეთ გაორებულობას აჩუმათებენ. ამ ისტორიკოსებისათვის, როგორც დავინახავთ, ლაზიკა მყარად ბიზანტიური იყო. სპარსეთთან ნებისმიერი მოკავშირეობა წარმოდგენილია ან როგორც შორეული წარსულიდან შემორჩენილი ბუნდოვანი ხსოვნა, ან როგორც ხანმოკლე თანამედროვე გადახრა. უდავოდ სინამდვილეს შეეფერება ის, რომ ლაზიკის კონტროლი ბიზანტიისთვის უფრო მნიშვნელოვანი იყო, ვიდრე სპარსეთისთვის. ლაზიკის კონტროლით ბიზანტია მთელ შავი ზღვის რეგიონს ეუფლებოდა. სპარსეთის-

²⁹ იგივე Bathys Limen, რომლის ადგილმდებარეობა შეიძლება მხოლოდ თანამედროვე ბათუმის ტერიტორიაზე განისაზღვროს; შდრ. Polybius, 4. 56. 5, მასთან, Walbank, ad loc.; Strabo, 11. 2. 17, p. 498.

³⁰ Procop. Wars 2. 28. 24-5; გუბაზ II-თან დაკავშირებით, ქვემოთ, გვ. 447-8.

თვის ეს კონტროლი ექსპანსიისთვის გამოსადეგ პლაცდარმს და ბიზანტიის გავლენის გამორიცხვის საშუალებას წარმოადგენდა, რაც შეიძლება კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი იყო სპარსეთის გადასახედოდან. ისიც სიმართლეს შეეფერება, რომ ამიერკავკასიის გეოგრაფიული მდებარეობა ლაზიკას დასავლეთით, ბიზანტიისკენ უფრო ეზიდებოდა, ვიდრე აღმოსავლეთით, სპარსეთისკენ. ყოველივე ამის მიუხედავად, ლაზებს სპარსეთთან იმაზე მეტი საერთო ჰქონდათ, ვიდრე ჩვენი ძირითადი ბიზანტიური წყაროები ამის აღიარებას ისურვებდნენ. ლაზიკისთვის ბრძოლა სიტყვიერი ომიც იყო, რისი მეშვეობითაც ორივე იმპერია ამ რეგიონზე თავის პრეტენზიას აცხადებდა: არსებითად, ლაზიკასთან ისტორიული კავშირის საფუძველზე დამყარებული არგუმენტაცია ბიზანტიელი ავტორების უმრავლესობას იმის ადგილს აღარ უტოვებდა, რომ ამ ქვეყნის გაორებული პოზიციის ძირითადი მიზეზი გამოეკვლია. თუმცა პროკოპის მცდარი წარმოდგენა ლაზიკის ეკონომიკის შესახებ ამით არ აიხსნება. არც ამავე ავტორის იმ მტკიცების ასახსნელად გამოდგება, რომ ფასისის სამხრეთით ლაზიკა დაუსახლებელი იყო: ეს მტკიცება არქეოლოგიურადაც არის უარყოფილი.³¹ იმდენად, რამდენადაც იუსტინიანე იძულებული იყო, რომ ეს რეგიონი სპარსეთის ხელში დაეცვებინა, ვიდრე სპარსელების პეტრადან განდევნის შესაძლებლობა მიეცემოდა, გასაგები ხდება, რომ პროკოპის მიერ ამ მხარის მნიშვნელობის საგანგებო დამცრობა ზოგადიმიპერიულ იდეოლოგიას შეესატყვისებოდა და მიზანმიმართულად უტრიალებდა იმ იდეას, რომ ლაზიკის დროებით დათმობა დასაშვები იყო.

სპარსელებს, როგორც ჩანს, ერჩიათ, რომ ლაზიკის იმპერია უფრო შეზღუდულ საზღვრებში ყოფილიყო მოქცეული: როდესაც ლაზიკა ბიზანტიის მოკავშირე იყო, სვანეთის მმართველები, ყოველ შემთხვევაში, მხოლოდ ლაზიკიდან ინიშნებოდნენ. სპარსელები, როგორც ჩანს, თანმიმდევრულად უჭერდნენ მხარს სვანეთის ლაზიკისგან დამოუკიდებლობას. მაშინაც კი, როდესაც ბიზანტიასთან და ლაზებთან საომარ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, სპარსელები ისევ და ისევ ცდილობდნენ, რომ ხალ-

³¹ Braund (1991f), დასახლება: Procop. Wars 2. 29. 19 და ქვემოთ, ვაშნარისა და შუხუთის შესახებ. გრიგოლიას (1989), განსაკ. 61-5 პროკოპის შეცდომები იმდენად აწუხებს, რომ იგი როგორც პეტრას, ისე მდინარე ფასისის იდენტურობის გადახედვას ცდილობს, მაგრამ მის მიერ გამოტანილი დასკვნები იმდენ პრობლემას არ ხსნის, რამდენსაც წარმოქმნის, მაგ. Wars 8. 2. 21, პეტრა მყარად აფსაროსის ჩრდილოეთითაა ლოკალიზებული და არა მის სამხრეთით, როგორც ამას გრიგოლიას არგუმენტაცია მოითხოვს.

ხები ლაზების სიუზერენობიდან ჩამოეცილებინათ. სპარსეთის დაქვემდებარებაში მყოფი ლაზიკა, უკეთეს შემთხვევაში, ზღვარ-დაღებული იმპერია იყო: შეიძლება ამითაც აიხსნას ლაზთა იმედგაცრუება სპარსეთის მიმართ, რამაც კულმინაციას 522 წელს მიაღწია, როდესაც ისინი ბიზანტიის მხარეზე გადავიდნენ. მაღალა გარკვეულწილად გვაძლევს დასავლეთ ამიერკავკასიაში სპარსეთის როლში ჩახედვის საშუალებას და კერძოდ, პროკოპის მიერ არასწორად წარმოდგენილი სურათის არსებითი შესწორება შემოაქვს. 522 წელს ლაზთა მეფის სპარსეთისაგან განდგომასთან და ბიზანტიის მხარეზე გადასვლასთან დაკავშირებით, მაღალა აღწერს ისტორიულ ვითარებას და სპარსთა მეფე კავადსა და იუსტინეს შორის დესპანების გაცვლას, რაც სპარსეთთან ლაზების კავშირის საილუსტრაციო მაგალითს წარმოადგენს:

„როდესაც ლაზთა მეფე გარდაიცვლებოდა, სპარსელთა მეფე ნიშნავდა და აგვირგვინებდა ახალ მეფეს, მაგრამ უთუოდ თვით ლაზთა ტომიდან. ლაზთა ეს მეფე (წათი) გადავიდა წარმართთა სარწმუნოებაზე, რადგან ეშინოდა ვაი თუ სპარსელთა მეფემ კოადმა მეფედ არ დამნიშნოსო, მსხვერპლებსაც სწირავდა და ყოველგვარ სპარსულ წესს ასრულებდა, ხოლო როდესაც გარდაიცვალა მისი მამა დამნაზე, მაშინვე მივიდა იუსტინე მეფესთან ბიზანტიონში, გამოაცხადა თავი მის მორჩილად და სთხოვა, ლაზთა მეფედ მაკურთხეო. მეფემ მიიღო ის და აკურთხა; გაქრისტიანებულმა წათიმ შეირთო რომაელი ქალი, პატრიკიოს ნომეს ქალიშვილი სახელად ვალერიანე. მან თან წაიყვანა ის და წავიდა საკუთარ ქვეყანაში, დაგვირგვინებული რომაელთა მეფის იუსტინეს მიერ.

მას ემოსა რომაული სამეფო გვირგვინი და თეთრი წმინდა აბრეშუმის ქლამიდი, რომელსაც ძოწეული ზოლის ნაცვლად ჰქონდა ოქროს სამეფო ზოლი, სადაც შუაში სურათი იყო თვით იუსტინე მეფის გამოხატულებით; აგრეთვე თეთრი სტიქარი-პარავალი, ამასაც ჰქონდა სამეფო ოქრომკედები, იმნაირადვე თვით მეფის გამოხატულებით; წაღები, რომელთაც ატარებდა, თავისი საკუთარი ქვეყნიდან ჩამოეტანა და მარგალიტებით იყო შემკული სპარსულ ყაიდაზე. ამგვარადვე მისი სარტყელიც მარგალიტებით იყო შემკული. ბევრი სხვა საჩუქარიც მიიღო იუსტინე მეფისგან თვით წათიმაც და ვალერიანემაც, მისმა მეუღლემ.

ეს რომ გაიგო სპარსელთა მეფემ კოადმა, ელჩის პირით შეუთვალა იუსტინე მეფეს შემდეგი: „მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ შორის მეგობრობაა დადებული და ზავია შეკრული, შენ მაინც მტრულად იქცევი. აი, მაგალითად, ჩემი ქვეშევრდომი მეფე ლაზებისა შენ აკურთხე, თუმცა ის რომაელთა ხელქვეითი კი არ ყოფილა, არამედ იმთავითვე სპარსელთა ძალაუფლების ქვეშ იყო“.

ამაზე რომაელთა მეფე იუსტინემ შემდეგი შეუთვალა ელჩის პირით: „ჩვენ შენი სახელმწიფოს ქვეშევრდომი არც არავინ მიგვიღია და არც გადმოგვიბრუნებია; ჩვენთან, ჩვენს სამეფოში, მოვიდა ერთი კაცი, სახელად წათი, და მუდართ მთავართა ჩვენ გვეხსნა იგი წარმართული სარწმუნოებისაგან, უწმინდური მსხვერპლებისაგან და ეშმაკთა ცდუნებისაგან და გაგვექრისტიანებინა, რათა ის ზიარებულიყო საუკუნო ღმერთისა და ყოველთა დამბადებლის წყალობას. და ჩვენ არ შეგვეფერებოდა ხელი შეგვეშალა ადამიანისათვის, რომელსაც სურდა ცხოვრების უკეთეს წესებს დასდგომოდა და ჭეშმარიტი ღმერთი შეეცნო, ასე რომ იგი გავაქრისტიანეთ და, ზეცის საიდუმლოებებს ზიარებული, მის საკუთარ ქვეყანაში გავისტუმრეთ.“

აი, აქიდან დაიწყო მტრობა რომაელებსა და სპარსელებს შორის. (Malalas, 413-14).^{32*}

მხოლოდ კავადი კი არ აცხადებს თვითდაჯერებით, რომ ლაზიკა სპარსელების კუთვნილებაა, არამედ იუსტინეც არ ხდის სადავოდ ამ მტკიცებულებას. ელჩების ეს ურთიერთგაცვლა შეიძლება კიდევ გამონაგონად ჩავთვალოთ და უარვყოთ, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში რა აზრი ექნებოდა ასეთ გამონაგონს, ლაზიკა მყარად რომ ყოფილიყო ბიზანტიის გავლენის სფეროში, როგორც ამაში პროკოპი და სხვანი ცდილობენ რომ დაგვარწმუნონ.

პროკოპი იმასაც მოგვითხრობს, რომ სპარსეთის დესპანმა მოითხოვა სპარსელებისათვის ლაზიკის დაბრუნება, რასაც სა-

³² შდრ. Chron. Pasch. a. 522, სადაც Ztathius-ის მამის სახელად მოცემულია Zamnaxes. საკუთრივ Ztathius-ის სახელს რაც შეეხება, მაღალასთან მოცემულია Ztathios 412-14; პასქალურ ქრონიკაში Tzathios: Chron. Pasch. a. 522; ეს უდავოდ იგივე სახელია, რაც მოცემულია აგათიასთან ლაზთა მეფის წულის სახელად Agathias. 3. 15; აღსანიშნავია აგრეთვე სვანი Tzathius: Men. Prot. fr. 6. 1. 249.

* ქართ. თარგმანი: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, III, ტფილისი, 1936, გვ. 263-67.

ფუძვლად სპარსეთთან მისი ძველი მოკავშირეობა ედო. მაგრამ ეს მოთხოვნა უარყოფილ იქნა, როგორც აბსურდული. ავტორის გადმოცემით, ბიზანტიელები გააოგნა იმ ფაქტმა, რომ სპარსელებს ასე შორს შეტოვა და ლაზიკაზე პრეტენზიის წაყენება შეეძლოთ, სპარსეთში დაბრუნებული დესპანი კი სიკვდილით დასაჯეს, ნაწილობრივ იმის გამო, რომ მან ლაზიკის საკითხი წამოჭრა, რასაც თვით სპარსეთის მეფე არ წამოჭრიდა, რადგან მას ეს შეუძლებელ მოთხოვნად მიაჩნდა.³³ შემდეგ, სპარსეთთან ლაზიკის უწინდელი მოკავშირეობა წარმოდგენელია, როგორც რაღაც ძალიან შორეული წარსულიდან, რაშიც, შესაძლოა, სპარსეთთან კოლხეთის ძვ.წ. V საუკუნისდროინდელი ურთიერთობა იგულისხმებოდა. ავტორი ახ.წ. VI საუკუნის ლაზებს ათქმევინებს, რომ ამ ძველთაძველი კავშირის შესახებ მათი ცოდნა ლაზიკასა და სპარსეთის სამეფო არქივში დაცული ნაწერებიდან მომდინარეობს.³⁴ მაგრამ ჩვენ უკვე გვაქვს პრისკოსისგან მიღებული ინფორმაცია, რომელიც შეეხება ლაზების ურთიერთობებს სპარსელებთან ახ.წ. V საუკუნეში. დამაჯერებელი ჩანს მაღალას მიერ მოწოდებული ცნობა, რომელიც პროკოპის ეწინააღმდეგება: 522 წლამდე, პროკოპის გულმავიწყ ლაზებამდე სულ რამდენიმე ათწლეულის წინ, ლაზიკას მეფეებს სწორედ სპარსეთი უნიშნავდა, როგორც ჩანს, ჩვეულებისამებრ. პროკოპის ლაზები თითქოს მტვერდადებულ არქივებში იქექებოდნენ და ეს მაშინ, როდესაც ცოცხალი მესხიერება სავსებით საკმარისი იქნებოდა. ეს პროკოპის ცნობით შემოტანილი სერიოზული დამახინჯების პირველი და ერთადერთი მხილებული შემთხვევა არ გახლავთ ლაზიკასთან დაკავშირებით.

ლაზიკის იმპერიის ზრდა-განვითარების დათარიღება მხოლოდ მიახლოებით არის შესაძლებელი. დასავლეთ საქართველოს ისეთი მნიშვნელოვანი ქალაქები, როგორიც არქეოპოლისი, როდოპოლისი და ქუთაისია, ახ.წ. IV და V საუკუნეებში გამოჩნდა. ამავედროულად, ზღვისპირეთიც უფრო მეტად ჩანს დასახლებული. ფასისის რეგიონში, მაგალითად, IV საუკუნის განმავლობაში, სამოსახლოების გამრავლება შეინიშნება. დაახლოებით ამ პერიოდს განეკუთვნება ფასისის ნაქალაქარიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, 32 კმ მანძილზე, შუხუთში აღმოჩენილი ნაგებობათა ჯგუფი, განლაგებული შიდა ეზოს ირგვლივ, მშვენიერი აბანო-

³³ Wars 1. 11. 28-37, მეტისმეტად აპროტესტებს.

³⁴ Wars 2. 15. 15.

თი, რომელიც გამოირჩევა მოზაიკური იატაკით *აპოლიტერიუმში*: ეს უნდა ყოფილიყო *villa rustica* ფასისის ქალაქგარეთ.³⁵ რასაკვირველია, ეს მაინცდამაინც ლაზიკის იმპერიის შექმნის მანიშნებელი არ არის. თუმცა, არც ის გარემოება უნდა იყოს შემთხვევითი, რომ სვანეთის მთაგრეხმა სამეფო რეგალიების მიღება ღაზთა მეფისგან ბიზანტიის იმპერატორის სახელით თავდაპირველად თეოდოსიოს II, ან შეიძლება მანამდეც, თეოდოსიოს I მეფობის დროს, V საუკუნის პირველ ნახევარში დაიწყო.³⁶ ეს პერიოდი უნდა იყოს *terminus ante quem* დასავლეთ ამიერკავკასიაში ლაზიკის იმპერიის განვითარებისთვის. სვანები ხომ, ჩვეულებრივ, ლაზიკის კონტროლის ფარგლების საზღვარზე იმყოფებოდნენ.

ლაზიკის იმპერიაში სვანებთან ერთად მათი მთიელი მეზობელი სკვიმნებიც შედიოდნენ. ისევე, როგორც სვანებს, სკვიმნებსაც მათივე სისხლის მონარქები მართავდნენ, რომელთაც მათ ღაზთა მეფე უნიშნავდა.³⁷ ასეთსავე დამოკიდებულებაში იყვნენ ღაზებთან იმპერიის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ მხარეში, დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე და იმის იქით მცხოვრები აბაზგები: მათ ერთდროულად ორი მმართველი ჰყავდათ – ერთი დასავლეთ აბაზგიაში და მეორე აღმოსავლეთ აბაზგიაში.³⁸ ლაზიკის იმპერიის ნაწილს შეადგენდნენ აბაზგების დასავლეთით მოსახლე აფსილები.³⁹ ღაზების ქვეშევრდომები იყვნენ აფსილების ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით მოსახლე მისიმიელებიც.⁴⁰ აფსილებსაც და მისიმიელებსაც ალბათ ღაზების მიერ დანიშნული საკუთარი მმართველები ჰყავდათ. მათი დანიშვნა უდავოდ ბიზანტიის იმპერატორის ფორმალურ

³⁵ Закарая и Леквинадзе (1968).

³⁶ Men. Prot. fr. 6. 1. 581-4; Zuckerman (1991), 536, 542, მისი მტკიცებით, თეოდოსიოს I დროს.

³⁷ Proc. Wars 8. 2. 23: ეს ნაწევები ისე არ უნდა გავიგოთ, რომ მათ მეფის ტიტული არ ჰქონდათ. შდრ. Wars 8. 3. 12-15.

³⁸ ბოლოხანებში განთიადში (ცანდრიფში), ზღვისპირა ზოლში, გაგრიდან 17 კმ აღმოსავლეთით, აღმოჩენილია მარმარილოზე შესრულებული წარწერა (ბაზილიკიდან) მთაგრეული ასოებით, რომელიც უნდა იკითხებოდეს როგორც ΑΒΙΑΣΓΙΑΣ, გენეტიკში: Хрушкова (1985), ღირებული განხილვისთვის; შდრ. Khushkova (1989a), pl. 5. 2, ხელმისაწვდომი ილუსტრაციისთვის. ტექსტუალური მონაცემის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, აბაზგის ტერიტორია განთიადამდე აღწევდა: Wars 8. 3. 12-13.

³⁹ Wars 8. 2. 33; 10. 1.

⁴⁰ Agathias, 3. 15. 8.

თანხმობაზე იქნებოდა დამოკიდებული: დანიშვნების სიები ბიზანტიაში ინახებოდა. ამდენადვეა დამოწმებული ვითარება სვანების მიმართაც, რომელთაც ამ მხრივ განსხვავებულად არ მიუდგებოდნენ.⁴¹ თუმცა, სვანებთან დაკავშირებით ისიც უნდა ითქვას, რომ ლაზთა ბატონობის ნებისმიერი მარტივი გააზრება სიფრთხილეს მოითხოვს: ყოველ შემთხვევაში, სვანები საგულისხმო დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ.

ლაზთა იმპერიაში შედიოდნენ ლაზიკის ჩრდილოეთით ვრცლად გადაჭიმულ ტერიტორიებზე მოსახლე ტომები, რომელთაც განსაკუთრებით მოგებიანი მდებარეობა ჰქონდათ კავკასიონის გადასასვლელების გაკონტროლების თვალსაზრისით. ლაზიკის სამხრეთით და აღმოსავლეთით დასახლებულ ქვეშევრდომებზე წყაროებიდან მხოლოდ იმას ვგებულობთ, რომ რიხედან აფსაროსამდე ბინადარი ხალხები თავიანთ მდებარეობას ლაზიკის ეპისკოპოსისგან იღებდნენ.⁴² ლაზიკასა და მის აღმოსავლეთით მდებარე იბერიას შორის სხვა ხალხები ნამდვილად არ სახლობდნენ. სამხრეთ-დასავლეთით ზღვისპირა ზოლში, სადაც ლაზების სახელწოდება პირველად იყო დამოწმებული, ბიზანტიის უშუალო მმართველობის ქვეშ მყოფი პონტუს პოლემონიაკუსი მდებარეობდა, სამხრეთ-აღმოსავლეთით – არმენია და პერსარმენია. ლაზიკას ქვეშევრდომები, შესაძლოა, არმენიისკენ, მთებშიც ჰყავდა, მაგრამ ეს მხარე ძველთაგანვე იბერიის გავლენის სფეროში იყო მოქცეული. დასავლეთით კი ეკვროდა შავი ზღვა და იხსნებოდა ადვილად მისადგომი გზა ბიზანტიისკენ და იმის იქით.

ბიზანტია საგრძნობლად დაწინაურდა 522 წელს სპარსეთისგან ლაზიკის გადმობირებით. ლაზებზე დამყარებული უფრო უნიფიცირებული პოლიტიკური სტრუქტურის ჩამოყალიბება უზრუნველყოფდა რთული საქმეების გაძღოლას და ურთიერთობებს რეგიონის სხვადასხვა ტომის მონაწილეობით. დიდად გაიოლდა ადმინისტრაციული და ორგანიზაციული საქმიანობა როგორც მშვიდობიანობის დროს, ისე ომიანობისას. 522 წელს ბიზანტიამ შეიძინა, ან, უფრო ზუსტად, დაიბრუნა სასიცოცხლო

⁴¹ Men. Prot. fr. 6. 1. 566-77, სადაც სვანთა მმართველს ეწოდება *ήγεμνος*, შდრ. fr. 6. 1. 580, 582, 586 და 590, დასახელებულია ტიტულები, რომლებიც შეიძლება მისთვის მიენიჭებინათ.

⁴² Wars 8. 2. 10-20, აღწერილია ამ ხალხების დამოუკიდებლობა და მათი საშუაშაველო როლი, რაც დესპანების უსაფრთხო გატარების უზრუნველყოფაში მდგომარეობდა.

მნიშვნელობის მოკავშირე. ამ საკითხის საილუსტრაციოდ გამოდგება აგათიას ეგლოგია:

იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება არც ერთი სხვა ესოდენ სახელგანთქმული და მორჭმული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიჭარბით და მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სილამაზით და სიცქევით. იმ დროს, როდესაც წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ – არც კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი მოვიდოდა, ეხლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდევ, რამდენადაც შესაძლებელია, და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბაროსები არიან, არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ რომაელებთან კავშირის წყალობით თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და კანონითი სახე მიუციათ.

(Agathias, 3. 5. 2-4)^{43*}

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, იუსტინეს მიერ წათეს დანიშვნა ღირსშესანიშნავი მოვლენა იყო. ამ ცერემონიალის გადმოცემისას, მაღალა აგვიწერს, რომ წათეს სტიქარ-პარაგავდზეც (ტუნიკზე) და ქლამიდზეც იუსტინეს გამოსახულება გამოიკვეთებოდა. ეს პარაფერნალია (სამოსელი) კი, თავისთავად, ბიზანტიის ძალაუფლებასა და სტატუსზე მიუთითებდა⁴⁴ და ლაზიკის მეფესა და ბიზანტიის იმპერატორს შორის არსებული კავშირის გამომხატველი იყო: იმაზე მეტყველებდა, რომ იმპერატორმა საბოძვარი გაიღო, რითაც გამოარჩია ლაზთა სამეფო იმ დამახასიათებელი ნიშნით, რომ ლაზიკის მეფეები იმპერატორის კაცები იყვნენ. ასეთ დასკვნას ადასტურებს ის გარემოება, რომ იმპერიული კარის იერარქიაში ლაზიკის მეფეებს ფორმალური თანამდებობები ეჭირათ. როგორც ვიგებთ, მეფე გუბაზ II-ს იუსტინიანეს სასახლეში სილენციარუსის ტიტული ჰქონდა ნაბოძები. აქედან გამომდინარე, მას საიმპერატორო ცერემონიათა მოხელის რანგი ეკავა.⁴⁵ მაგრამ, ამავე დროს, წათე გამოკვეთილ

⁴³ თარგმანი J. D. Fredo, Braund-თან ერთად (1991 წ.).

* ქართ. თარგმ.: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, III, ტფილისი, 1936, გვ. 50-51.

⁴⁴ MacCormack (1981), 250-2.

⁴⁵ Wars 2. 29. 31.

ლაზად რჩებოდა, მის ღაზურ წადებს (და იქნებ მის სარტყელსაც) კი სპარსული ელფერი დაკრავდა. თუ მხედველობაში მივიღებთ რეგიონში საუკუნეობრივ სპარსულ გავლენას და განსაკუთრებით – იმას, რომ 522 წლამდე 50 წლის განმავლობაში ღაზიკაში ხელმწიფების მიმნიჭებული სპარსეთი იყო, რა გასაკვირია, თუ ღაზიკის მეფეთა ზნე-ჩვეულებებში გარკვეული სპარსული გავლენა ვლინდებოდა. შეიძლება გავისყენოთ 465/6 წლებში გუბაზ I სპარსული იერსახე მისი პირადი დაცვის თანხლებით. იუსტინეს მიერ აღიარების დროსაც კი ღაზი წათეს შუალედური პოზიცია საკმაოდ ნათლად ჩანდა.⁴⁶

ღაზური სამეფო პარაფერნალიის (სამოსელის) მაღალასეულ დახასიათებას მნიშვნელოვანწილად ადასტურებს და განაგრცობს აგათია, როდესაც იგი 555/6 წლებში იუსტინიანესაგან წათესთვის ბოძებულ სამეფო ინსიგნიებს აღწერს.⁴⁷ მისი გადმოცემის თანახმად, ღაზ მეფეებს კანონით არ უნდა ეტარებინათ ძოწულის მოსახამი (ქლამიდა) და მაღალას მიერ ნახსენებ მათ თეთრ მოსახამებს ოქროს ზოლი შემოუყვებოდა. ძვირფასი თვლებით გაწვობილი მათი წადები კი აღისფერი იყო. ოქროს არშით მოვარაყებული მანტიის ნაცვლად, აგათიასთან ტერფებამდე სიგრძის ოქროქსოვილი მანტია მოიხსენიება. ღაზი მეფეების თავსაბურავს ოქროს გვირგვინთან ერთად ოქროთი და ძვირფასი თვლებით შემკული ჩაღმისებური თავსაბურავი შეადგენდა. თავსაბურავის სტილზე წარმოდგენის შესაქმნელად შეიძლება მივმართოთ კლდეეთის სამარხში აღმოჩენილ საბეჭდავ ბეჭედზე შემონახულ, სავარაუდოდ, ღაზი დიდებულის პორტრეტულ გამოსახულებას, რომელიც, შესაძლოა, ღაზი მეფის განსახიერებაც კი იყოს.⁴⁸

ბიზანტიის მიერ ღაზი მეფეებისათვის ხელმწიფების ბოძება ბიზანტია-ღაზიკის მთელ რიგ მაკავშირებელ ძალთა ცენტრალურ საყრდენს წარმოადგენდა. რელიგიური კავშირი ამის საფუძველს ქმნიდა: მეფის წოდების მიღებამდე, წათე მოინათლა. ქრისტიანობის მნიშვნელობა სავსებით არის ილუსტრირებული დესპანე-

⁴⁶ Priscus, fr. 44; სპარსული ყაიდის ფეხსაცმელი ბიზანტიის იმპერატორთა კურთხევის დროსაც კი ეცვათ.

⁴⁷ Agathias, 3. 15. 2: როგორც ჩანს, ღაზ მეფეებს რეგალიები ზოგჯერ ბიზანტიიდან ეგზავნებოდათ: Wars 2. 15. 2. წათეს სახელთან დაკავშირებით, იხ. გვ. 402, შენიშვნა.

⁴⁸ იხ. ზემოთ, ტაბ. 15.

ბის ურთიერთგაცვლისას იუსტინესა და კავადს შორის: ქრისტიანობა იყო მთავარი სადავო საკითხი პოლიტიკური მოკავშირეობის განსაზღვრის, შენარჩუნების და გამოხატულებისა ამიერკავკასიაში. ქრისტიან მმართველს შეიძლება მოეთხოვებოდა, რომ ქრისტიანი ბიზანტიის მოკავშირე ყოფილიყო წარმართული სპარსეთის წინააღმდეგ, თუმცა არჩევანი მასზე იყო. ქრისტიანობა, თავისთავად, კავშირის ერთგვარი ფორმა იყო, იმპერატორის მიერ დამტკიცებული და მივლინებული მღვდლები რომ ავრცელებდნენ. ქრისტიანობის მნიშვნელობაზე მიუთითებს 465/6-ში გუბაზ I-ის მიერ დაუფარავად გაცხადებული გაქრისტიანებით მოხდენილი შთაბეჭდილება: მან პირდაპირ გამოთქვა, რომ ქრისტიანობას უერთდებოდა, რითაც გაფანტა ბიზანტიელთა შიში მისი მოღალატეობისა. ამასთან, გუბაზის და იმპერატორ ლეონის საბოლოოდ შერიგება სწორედ ქრისტიანი წმინდანის, დანიელის მეშვეობით მოხდა. ლაზიკის იმპერია მნიშვნელოვანწილად ქრისტიანული იმპერია იყო.⁴⁹ ბიზანტია დაინტერესებული იყო ქრისტიანობის გაძლიერებითა და გავრცელებით ლაზიკასა და ლაზიკის იმპერიაში შემავალ ხალხებში, ვინაიდან, როგორც ვნახეთ, ამით უფრო მყარდებოდა მოკავშირეობითი ერთგულება ლაზებისა ბიზანტიის მიმართ.⁵⁰

ცხადია, რომ პერიოდში გუბაზ I-დან წათემდე, სპარსეთის იმპერიის გავლენის სფეროში ყოფნისას, ლაზიკის მეფეებმა ხელი აიღეს ქრისტიანობაზე, შემდეგ კი კვლავ დაუბრუნდნენ ამ სარწმუნოებას, როდესაც სპარსეთს განუდგნენ და ბიზანტიისკენ იბრუნეს პირი. ლაზებთან დაკავშირებული გარემოება გვიჩვენებს, რომ ქრისტიანი მეფე სპარსეთის იმპერიაში შეიძლება შეეწყნარებინათ, მაგრამ იგი ამით არასახარბიელო მდგომარეობაში ვარდებოდა. ამ შემთხვევაში საილუსტრაციოდ გამოდგება დაახლ. 526 წელს იბერიასთან დაკავშირებით შექმნილი ვითარება:

ისინი (იბერები) ქრისტიანები არიან და ამ სარწმუნოების წესებს ყველა იმათზე უკეთ იცავენ, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ, ხოლო ძველთაგანვე სპარსელთა ქვეშევრდომნი გამხდარან. მა-

⁴⁹ სვანეთის გაქრისტიანებასთან დაკავშირებით, იხ. Peeters (1932), 16-17. აბაზგები იუსტინიანემდე უპირატესად წარმართები იყვნენ, როგორც ამას გვიჩვენებს Procop. Wars 8. 3. 12-14: პიტეუნტი, როგორც ჩანს, საკუთრივ აბაზგიისგან განეწმებულად განიხილებოდა.

⁵⁰ Procop. Bldgs. 7. 3. 6; Wars 8. 3. 18-21.

შინ კავადს უნდოდა ძალით მოექცია ისინი თავისი სარწმუნოების წესებზე, და მათ მეფეს გურგენს შეუთვალა სხვა რამეშიაც ისე მოქცეულიყო, როგორც სპარსელებში იყო მიღებული, და მიცვალებულებიც მიწაში კი არ დაემარხა, არამედ ყველა მიცვალებული ფრინველებისა და ძაღლებისათვის გადაეგდო. ამიტომ გურგენმა მოინდომა იუსტინე მეფის მხარეს გადასულიყო და პირობა მიეღო, რომ რომაელები არასდროს სპარსელების ხელში არ ჩაავდებდნენ იბერებს. იმანაც (ე.ი. იუსტინემ) მას დიდის სიამოვნებით მისცა ეს დაპირება და ბოსპორში გაგზავნა დიდძალი ფულით პრობუ, გარდაცვალებული ანასტასიის ძმისწული, პატრიკიოსი, რათა ჰუნების ჯარი ფულის საშუალებით დაეყოლიებინა და იბერთა დასახმარებლად გაეგზავნა.

(Procopius, Wars 1. 12. 2-6)*

შექმნილ ვითარებაში, 522 წელს, წათეს გაქრისტიანებისა და ბიზანტიის მხარეს გადასვლის შემდეგ, კავადის რეჟიმი, ალბათ, განსაკუთრებით მოწადინებული უნდა ყოფილიყო, რომ ამიერკავკასიაში რელიგიური მორჩილება დაემყარებინა. თუმცა გურგენის შემთხვევა უფრო ფართო ფენომენის შემადგენელი ნაწილიც იყო. სპარსეთის იმპერიაში მაღალი თანამდებობები სხვა ქრისტიანებსაც ეკავათ: თვით კავადის სარდალი გრიგორიც კი, როგორც ჩანს, ქრისტიანი იყო. მაგრამ სპარსელები იზიარებდნენ იმ შეხედულებას, რომ ქრისტიანობა ბიზანტიის ერთგულების გამომხატველი იყო, ხოლო სპარსეთის გავლენიანი ზოროასტრი სასულიერო პირები ქრისტიანობის მიმართ განსაკუთრებული სიძულვილით იყვნენ გამსჭვალული. სპარსეთში შექმნილი ზოგიერთი ქრისტიანული წერილობითი წყარო მართლაც იმის მაჩვენებელია, რომ სპარსთა დაეჭვებას მათ იმპერიაში ქრისტიანთა ერთგულებასთან დაკავშირებით გარკვეული საფუძველი ჰქონდა.⁵¹

გურგენის საუბედუროდ, ბიზანტიის მიერ მისთვის აღმოჩენილი არაპირდაპირი დახმარება სპარსულ ძალებთან დასაპირისპირებლად სრულიად არაადეკვატური აღმოჩნდა. გურგენი ოჯახთან და დიდებულებთან ერთად გაიქცა და სპარსთა მღვდრისგან თავდასაღწევად, სასაზღვრო ტერიტორიების როულრელიეფიანი გზებით გადავიდა ლაზიკაში. იქიდან გაემგზავრა ბი-

* ქართ. თარგმ.: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, II, 1965, გვ. 48-9.

⁵¹ Brock (1982), განსაკ. 5-8.

ზანტიაში, სადაც მისი მცდელობით და თავისი ანტურაჟის მეცადინეობით, როგორც ჩანს, ბიზანტიას ლაზიკის პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეატანინა.⁵² ამას უნდა უკავშირდებოდეს ის გარემოება, რომ ბიზანტიამ თავისი სამხედრო ძალების პოზიციები სწორედ ამ დროს განაახლა ლაზიკაში არა მხოლოდ ზღვისპირეთში, არამედ შიგა მხარეებშიც. ბიზანტიამ იბერიის სასაზღვრო ტერიტორიაზე, სადაც გურგენმა გაიარა, როდესაც სპარსელებს გაუბრუნდა, შორაპანსა და სკანდაში დაბანაკებული ლაზური გარნიზონების ნაცვლად ბიზანტიის საიმპერიო ნაწილები ჩააყენა. ამით 522 წელს ლაზიკის მხრიდან ბიზანტიისკენ გაკეთებული სამოკავშირეო სვლა სამხედრო თვალსაზრისით განმტკიცდა, მაგრამ პოლიტიკურად შეირყა, ვინაიდან ბიზანტიის პირდაპირი სამხედრო ინტერვენცია ლაზების სურვილს ეწინააღმდეგებოდა.⁵³

გურგენმა და მისმა თანამხლებლებმა ბიზანტიაში 532 წლამდე დაყვეს, შემდეგ კი ზოგიერთი მათგანი სამშობლოში დაბრუნდა „საუკუნო ზავისა“ და, სავარაუდოდ, გარანტიების აღთქმით. თუმცა თავად გურგენი და მისი ანტურაჟის ბევრი წარმომადგენელი არ დაბრუნებულა. უდავოა, რომ ისინი იქიდან მონაწილეობდნენ ლაზიკაში ბიზანტიის პოლიტიკის წარმოებაში და იბერიაში მღელვარების გაღვივებაში. იბერია იმდენად არასტაბილური იყო, რომ სპარსელები გურგენის ადგილზე ახალი მეფის დაჯდომის ნებას არ იძლეოდნენ და თავიანთ პირდაპირ მმართველობას ამჯობინებდნენ. ამ მმართველობით გაღიზიანებული იბერიელები ამბოხისათვის ემზადებოდნენ, მარჯვე შემთხვევას ელოდებოდნენ და თავშესაფრისა და დახმარების იმედით, დასავლეთით, ლაზიკისკენ იყურებოდნენ. პროკოპის თანახმად, იბერიაში შექმნილი დაძაბული ვითარება შეადგენდა ხოსროს უმთავრეს საზრუნავს, როდესაც მან 541 წელს ლაზიკაში შესვლა გადაწყვიტა, ვინაიდან იბერიაში უსაფრთხოების უზრუნველყოფა მისთვის ამ გზით იყო შესაძლებელი.⁵⁴

ასეა, რომ სპარსეთი იბერიაში უკვე რამდენიმე წელი იყო, რაც ქრონიკული პრობლემის წინაშე იმყოფებოდა. ამ

⁵² Procop. Wars 1. 12. 11-19, სადაც გადაჭარბება უნდა იყოს იმასთან დაკავშირებით, რომ გურგენტან ერთად ყველა დიდებული გაიქცა: იბერ დიდებულებს შორის ალბათ ყოველთვის მოიძებნებოდნენ სპარსეთის მხარდამჭერები.

⁵³ Wars 1. 12. 14.

⁵⁴ Wars 2. 28. 18-24.

პრობლემის ძირითად არსს იქ ქრისტიანობის ჩახშობა და უფლებამოსილ რელიგიად ზოროასტრიზმის დაფუძნება შეადგენდა. V საუკუნის ბოლოხანების იბერიის შესახებ კლასიკური წყაროები თითქმის არაფერს გვეუბნებიან, მაგრამ, სამაგიეროდ, ქართული ტრადიციამ მრავლისმთქმელი. *ქართლის ცხოვრება* შეიცავს ქართველთა ერთ-ერთი ყველაზე სახელგანთქმული მეფის, ვახტანგ გორგასლის ბიოგრაფიას, რომელიც ქართველმა ჯუანშერმა XI საუკუნეში შეადგინა.⁵⁵ ბიოგრაფიიდან მკაფიოდ ჩანს, რომ სპარსეთის კონტროლი იბერიაზე არასტაბილური იყო მთელი V საუკუნის განმავლობაში: გურგენის ამბოხი წინააღმდეგობის ხანგრძლივი ტრადიციის ნაწილს შეადგენდა. ჯუანშერის ბიოგრაფიის მიხედვით, გორგასალი დაახლოებით 431 წელს დაიბადა.⁵⁶ იგი გაიფუტა და აქტიურად დაუპირისპირდა სპარსეთის იმპერიულ ამბიციებს. მანვე აქცია ქალაქად თბილისის დასახლება, რომელიც მომავალში საქართველოს დედაქალაქი გახდა. სპარსეთთან დაპირისპირებისას, გორგასალმა მეტი თუ არა, ორი დიდმნიშვნელოვანი ბრძოლა გადაიხადა, პირველი – 456 წელს, ხოლო მეორე – 491 წელს, როდესაც მეფე სასიკვდილოდ დაიჭრა.⁵⁷ სპარსეთთან როგორც გურგენის, ისე გორგასლის ბრძოლა ქრისტიანობასთან არის მჭიდროდ დაკავშირებული. შესაბამისად, და მათი სახელების დიდი მსგავსების გამო, მკვლევრებს ხშირად ძლევდა მათი გაიგივების ცდუნება, მიუხედავად იმისა, რომ სახელების გარდა მათ საერთო არაფერი აქვთ არც თარიღების, არც მოქმედებათა და არც გარემოებათა თვალსაზ-

⁵⁵ ჯუანშერის დათარიღება და იდენტიფიკაცია სადავოა: იხ. წულაია (1986); კეკელიძე და ბარამიძე (1987), 133-6; Martin-Hizard (1983), გორგასლის ბიოგრაფიის შედგენას IX საუკუნის ფარგლებში განიხილავს და მასზე ადრეულ ცნობებს მოიძიებს. მართებულად ხაზგასმით აღნიშნავს ბიზანტიური წყაროების უქონლობას. გორგასლის შესაძლებელ პორტრეტულ გამოსახულებასთან დაკავშირებით, იხ. Амиранашвили (1960).

⁵⁶ Martin-Hizard (1983), 214, მისი დაკვირვებით, გორგასალთან დაკავშირებული ქრონოლოგია უადრესად სადავოა; იგი წარმოგვიდგენს მიმზიდველ შესაძლებლობას.

⁵⁷ წულაია (1986), 44, ვის არგუმენტაციასაც ჩვენ აქ ვიღებთ. მეორე ბრძოლა მოიხსენიება სირიულ წყაროში, როგორც საომარი შეტაკება სპარსეთ-ბიზანტიას შორის 491 წელს იბერია-ალბანეთის სასაზღვრო ტერიტორიაზე: Hoffmann (1880), 80. თბილისში გათხრილი სამარხები მოწმობს, რომ ეს ტერიტორია ბრინჯაოსა და რკინის ხანაშიც ყოფილა დასახლებული, რაც შემდეგ ბიზანტიურ პერიოდამდე უფრო ნაკლებად აღინიშნება: აბრამიშვილი (1978).

რისით.⁵⁸ ბიოგრაფიის თანახმად, გორგასალმა წარმომადგენლები გააგზავნა ბიზანტიიდან კათოლიკოსის და მღვდელმსახურთა ჩამოსაყვანად. მან დაადგინა ბიზანტიელი პეტრე კათოლიკოსად მცხეთის ახალ ქვედა ეკლესიაში⁵⁹ და ქრისტიანობამ მისი სიკვდილის შემდეგაც გააგრძელა არსებობა და გაძლიერდა იოანე ზედაზნელის მოსვლით, რომელიც ერთ-ერთი „ცამეტ ასურელ მამათაგანი“ იყო და რომელმაც VI საუკუნის დიდი ნაწილი იბერიიში გაატარა.⁶⁰

იბერიის ელიტა უმთავრესად ვასალური დამოკიდებულებისა და იქნებ რელიგიური ნიშნითაც იყო გაყოფილი, რაც, როგორც ჩანს, საუკუნეების განმავლობაში გრძელდებოდა. ახ.წ. IV საუკუნის ბოლოხანებში იბერიის დროებითი, თუმცა ფორმალური გაყოფა ამ გაყოფის სიმპტომს წარმოადგენდა. 491 წელს, გორგასლის გარდაცვალების შემდეგ, მისი შთამომავალნი სხვადასხვა მხარის მოკავშირეებად გაიყვნენ: „დაჩის შვილები“ სპარსელებისკენ იყურებოდნენ, „მირდატის შვილები“ კი – ბიზანტიელი „ბერძნებისკენ“.⁶¹ ამ მოკავშირეობის მიმართულების განსაზღვრასა და ფორმულირებაში ერთი მხრიდანაც და მეორედანაც უმთავრესი როლი ქრისტიანობას განეკუთვნებოდა. ქართული ლიტერატურული ნაწარმოები *შუშანიკის წამება*, რომელიც ყველა მონაცემის მიხედვით, V საუკუნეშია შექმნილი, მოგვითხრობს იმდროინდელ იბერიელ პიტიახშ ვარსკენზე, ქრისტიანობა ზოროასტრიზმზე და სასანიდი მეფის კეთილგანწყობილებაზე რომ გაცვალა: მისმა ცოლმა, შუშანიკმა კი მარტვილობა არჩია. მსგავსი სურათია დახატული ქართულ ნაწარმოებში *ევსტათი მცხეთელის წამება*, რომელიც ერთი საუკუნით უფრო გვიანდელია. ეს არის ამბავი ზოროასტრი მოგვის შვილი-

⁵⁸ მაგ. Martin-Hisard (1983), 214, მიყვება თუმანოვის ნაშრომს: Toumanoff (1963), 369, მიუხედავად იმისა, რომ გორგასლის სიკვდილი წინ უსწრებს ბიზანტიაში გურგენის გაქცევას.

⁵⁹ იხ. Tarchnishvili (1960); Van Esbroeck (1982). ამ საუკუნეებში იბერიის ეკლესიის წარმოსახვითი მიმოხილვისთვის იხ. მამულია (1992), რომელიც ამტკიცებს, რომ იბერიის ეკლესია ქალკედონური იყო, მაგრამ VI საუკუნის ბოლოხანებამდე მგზნებარე ანტიმონოფიზიტური არ ყოფილა.

⁶⁰ Kekelidze (1956), 19-50.

⁶¹ *Life of Gorgasali, (ცხოვრება გორგასალისა)*, 207.

სა, რომელმაც ქრისტიანობა იბერიაში მიიღო და ამ სარწმუნოებისთვის ეწამა სპარსეთის ადმინისტრაციის ხელით 545 წელს.⁶²

ამავდროულად, გაძლიერდა ბიზანტია-ლაზიკის კავშირი. ლაზი სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენელს განათლებას ბიზანტიაში აღებიანებდნენ, რაც ძველ იმპერიულ სტრატეგიას წარმოადგენდა და იმპერიას ხანმოკლე დროით მძევლითა და საწინდრით, ხოლო გრძელვადიან პერსპექტივაში – აკულტურირებული მეფით უზრუნველყოფდა. შესაბამისად, 555 წელს გუბაზ II-ის მკვლელობის შემდეგ ლაზებს ბიზანტიაში უნდა გაეგზავნათ სათხოვარი, რომ მისი უმცროსი ძმა წათე სამშობლოში დაებრუნებინათ, რათა ტახტზე ასულიყო. სამეფო მემკვიდრეობის ამაზე უფრო მკაცრი კონტროლი აღარ შეიძლებოდა.⁶³

მძევლობის პრაქტიკა მართლაც ფართოდ გავრცელებული უნდა ყოფილიყო ლაზიკის დიდგვაროვანთა წრეში და, როგორც ჩანს, იბერიაშიც. და ეს VI საუკუნეში არ დაწყებულია: ამისი ფრიად მეტყველი მაგალითი პეტრე იბერს უკავშირდება. იგი დაახლოებით 424 წელს, 12 წლის ასაკში გაიგზავნა მძევლად ბიზანტიაში. 429 წელს ის გაემართა პალესტინაში, სადაც „ღირს იქმნა, რომ ბერის წმინდა სამოსელი ეტარებინა“ და სახელად მას პეტრე ეწოდა. იბერიელთა ღვთისმოსაობის მხედველობაში მიღებით, იგი, შესაძლოა, თავიდანვე ქრისტიანი იყო. ჯერ კიდევ ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე მას შესაძლოა *schola of domestici equites* ტრიბუნის საპატიო ტიტული მიენიჭა.⁶⁴ პალესტინაში თეოდოსიოს იერუსალიმელის მიერ მაიუმის ეპისკოპოსად დაინიშნა და მონოფიზიტური მიმდინარეობის დამცველი გახდა.⁶⁵ საკვებით შესაძლებელია, რომ პეტრემ დააარსა ქართული მონასტერი, რომელიც პალესტინაში, ბირ ელ-კუთთში გაითხარა, სადაც შემონახულია ახ.წ. V-VI საუკუნეების ოთხი ქართული

⁶² ამ მარტვილობათა შესახებ, იხ. კეკელიძე და ბარამიძე (1987), 64-71, და იქ მითითებული ლიტერატურა, ამასთან Peeters (1935); Tarnishvili (1955), 83-7, 398-401; ქართული ტრადიციით, შუშანიკი არმენიელი ვარდანის ასულია: მსგავს რელიგიურ და პოლიტიკურ საკითხებზე სასანიანთა არმენიაში, იხ. Thomson (1982), 3-53, განსაკ. 45, შუშანიკთან დაკავშირებით; შდრ. Thomson (1991). ეესტათის მარტვილობის გერმანული თარგმანი კომენტარებით, იხ. Dschawachoff (1901); შდრ. Gray (1973), 30.

⁶³ Agathias, 3. 14. 3-15, 2; იხ. ზემოთ, გვ. 346, მძევლობის სპარსულ სისტემასთან დაკავშირებით.

⁶⁴ PLRE ii. 867.

⁶⁵ Devos (1968).

წარწერა, ქართული ენის უძველესი ნიმუშთაგანნი. მათ შორის ყველაზე ვრცელი წარწერა გაკეთებულია 532-552 წწ. შუა პერიოდში.⁶⁶ ეს არის ხუთსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც სატრაპეზოს მოზაიკურ იატაკზეა შესრულებული:

*შეწვენითა ქრისტეშითა და მეოხებითა წმიდისა თეოდორესითა შეიწყალე ანტონი აბაჲ და იოსია მომსხმელი ამის სეფისაჲ და მამა-დედაჲ იოსიაჲსი. ამენ.*⁶⁷

აბა ანტონი მართას ცხოვრებაში მოხსენიებული იმ სამ ქართველ ბერთაგანი იყო, რომლებიც 552 წელს იერუსალიმიდან მივიდნენ სვიმეონ მესვეტესთან, მართას შვილთან.⁶⁸ მან სვიმეონს მისივე თხოვნით მიაწოდა სიცოცხლის მომნიჭებელი ხის ნაწილი; შემდგომში სვიმეონმა აბა ანტონი სელევეკიის ეპისკოპოსად დანიშნა.⁶⁹ რასაკვირველია, წარწერებში მოიხსენიებიან პეტრეს პაპა დედის მხრიდან, მეფე ბაკური და ბუზშირი, რომელიც ან მამამისი იყო, ან მამის მამა – ორივეს ერთი სახელი ერქვა. ამის გარდა, მოცემულია პეტრეს ქართული სახელიც (ერისკაცობაში) – მარუანი. უეჭველია, რომ ამ მონასტრისთვის პეტრეს და მის ოჯახს უპირველესი მნიშვნელობა ჰქონდა. პეტრეს ცხოვრებაში დამოწმებულ მის ენერგიულ აღმშენებლობით მოღვაწეობასაც თუ მივიღებთ მხედველობაში, სავსებით მართებულად შეიძლება ვივარაუდოთ მისი ღვაწლი ამ მონასტრის დაარსებაში.

პეტრე იბერიელმა, გარკვეულწილად, უდავოდ შეინარჩუნა საკუთარი წარმომავლობა: პალესტინის ქართველი ბერები არა მარტო წერდნენ ქართულად, არამედ ღვთისმსახურებასაც ქართულად ასრულებდნენ, ყოველ შემთხვევაში, ახ.წ. VI საუკუნეში.⁷⁰ ამასთან ერთად, პეტრე საფუძვლიანად იყო ჩართული ბიზანტიის იმპერიის სოციალურ, რელიგიურ და პოლიტიკურ

⁶⁶ წერეთელი (1960) წარმოადგენს სტანდარტულ განხილვას; შდრ. ჩაჩანიძე (1974), რომელიც განხილვასთან ერთად წარმოადგენს კორბოს ნაშრომსაც – Corbo (1955).

⁶⁷ წერეთელი (1960ა), 12.

⁶⁸ როგორც ცხოვრება აგვიწერს, ოცი წლით ადრე აბა ანტონი თავის მშობლიურ საქართველოში იმყოფებოდა.

⁶⁹ წერეთელი ცდილობს, რომ ორი სხვა წარწერა ბოლნისის ტექსტზე (ახ.წ. 492) უფრო ადრეულად დაათარიღოს, მაგრამ ამისი საკმარისი საფუძველი არ ჩანს.

⁷⁰ ჩაჩანიძე (1974), 98.

ცხოვრებაში, რაც მისი ბიზანტიური აღზრდის უშუალო შედეგს წარმოადგენდა. თავისი დროის რელიგიურ პოლემიკაში იგი ჩაბმული იყო როგორც მონოფიზიტიზმის მხარდამჭერი.⁷¹

თუ პეტრეს ხსონა მისი რელიგიური მნიშვნელობის წყალობით შემოინახა, ცნობები ბიზანტიის სხვა ქართველი „მძევლების“ შესახებ ან ძალიან მწირია, ანდა ისინი საერთოდ მივიწყებული არიან. მათ შორის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული უნდა ყოფილიყო ფარსმანი, პეტრეს ბებიის ძმა და ბიზანტიის კარზე ერთი საუკუნით ადრე იმპერატორ არკადიუსთან დაახლოებული პირი.⁷² შეიძლება, აგრეთვე, კიდევ ერთი ფარსმანი, რომელიც წარმოშობით ლაზიკიდან იყო და რომელიც ერთ-ერთ წამყვან როლს ასრულებდა ანასტასის სარდლებს შორის ამიდაში 503 წლიდან.⁷³ მისი ლაზური წარმომავლობა ფრიად გამოსადეგი უნდა ყოფილიყო მისთვის და იმპერიისთვისაც სპარსელებთან დარაში მის მიერ *magister militum per orientem* სტატუსით წარმოებული და კვლავ თავისი კარიერის დასასრულს, 527 წელს სარკინოზების შემოსევების თაობაზე გამართულ მოლაპარაკებებში. მისთვის, როგორც ლაზისთვის შუამავლის როლი ზედმიწევნით შესაფერისი იყო.⁷⁴

ბიზანტიური აღზრდა-განათლება უდავოდ აადვილებდა სამეფო ჩამომავლობის ლაზთა ქორწინებას ბიზანტიელ არისტოკრატ ქალებთან.⁷⁵ წათეს და ვალერიანას ქორწინება ლაზ და ბიზანტიელ წარჩინებულ საგვარეულოთა წარმომადგენლების წყაროებში დამოწმებული ყველაზე ადრეული ქორწინებაა. ვალერიანას შვილი უნდა ყოფილიყო გუბაზ II, რომელიც ცალკე მოიხსენიება, როგორც ბიზანტიური ოჯახის წევრი. მიუხედავად იმისა, რომ დეტალური სტატისტიკა არ გაგვაჩნია, მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ბიზანტიის ბარბაროს მოკავშირეებისაგან ლაზები, როგორც ჩანს, სრულიად განსაკუთრებული შეუდარებლობით გამოირჩეოდნენ იმპერიულ არისტოკრატიაში ქორწინებათა სიხშირით. ამ თვალსაზრისით მათ განსაკუთრებულ

⁷¹ Zach. Rhet. HE 5. 9.

⁷² PLRE ii, s.v. Pharasmanes (2).

⁷³ ან Pharesmanes; Procop. Wars 1. 8. 3; Theophanes A. M. 5997.

⁷⁴ Josh. Styl. 97; Zach. Rhet. HE 8. 5; PLRE ii, s. v. Pharesmanes (3).

⁷⁵ არმენიული ტრადიციის თანახმად, გორგასალმა იმპერატორ ლეონის ასული შეირთო ცოლად: კვაჭანტირაძე (1991), 76.

როლზე მიუთითებს ცნობილი შემთხვევების უბრალო აღრიცხვა⁷⁶ და პროკოპის დამადასტურებელი შენიშვნა:

[სპარსმა სარდალმა] ნაბეღმა. . . აფსილეთში ჰპოვა და ხელთ იგდო თეოდორა, თანამეცხედრე ოფსიტესი (რომელიც გუბაზის ბიძა იყო, ღაზთა მეფე) და სპარსთა ქვეყანაში წაიყვანა. ეს ქალი ტომით რომაელი იყო, რადგან ძველითგანვე ღაზთა მეფეები ბიზანტიონში გზავნიდნენ ელჩებს და მეფის თანხმობით უნათესავდებოდნენ დარბაზისეულთ, და მოჰყავდათ იქედან ქალები ცოლებად. (პროკოპი, ომები, 8. 9. 8)*

ასეთ ქორწინებებზე იმპერატორი თანხმობას აძლევდა, რადგან ეს მის იმპერიულ მიზნებს ემსახურებოდა. ამასთან, როგორც ვალერიანასთან დაკავშირებით ჩანს, ასეთ ქორწინებებს ის გარემოება აიოლებდა, რომ ღაზები ქრისტიანები იყვნენ, და როგორც უკვე დავინახეთ, საერთო ქრისტიანული სარწმუნოება კიდევ უფრო განამტკიცებდა ღაზიკა-ბიზანტიის კავშირს: პრისკოსის, პროკოპის და აგათიასნაირი ხალხისთვის ეს ამდენადვე ნათელი იყო.

ქრისტიანობის, ბიზანტიაში მიღებული განათლების და ბიზანტიურ ელიტასთან ქორწინებითი კავშირების ერთობლიობამ ღაზები იმპერიული ცენტრის კულტურასთან დაახლოვა. შესაბამისად, გარკვეულწილად მაინც, როგორც ჩანს, ბიზანტიელთა შორის არსებული შეხედულებითაც, ღაზებმა ცივილიზაციის ისეთ მაღალ დონეს მიაღწიეს, თითქმის თვით ბიზანტიურ კულტურასთან შედარება რომ შეიძლებოდა.⁷⁷ ამ შეხედულების წინაპირობას როგორც ბიზანტიასთან ღაზიკის კავშირი, ისე კოლხ დიდებულთა ელინიზაციის ხანგრძლივი ისტორია შეადგენდა. არსებულ გარემოებათა გათვალისწინებით, ქორწინება მისაღები ხდებოდა.

⁷⁶ Blockley (1982). აღსანიშნავია აგრეთვე Procop. Wars 8. 9. 8-9, სადაც ნაგულისხმევი ჩანს, რომ „ბარბაროსთა“ შორის ღაზები ბიზანტიელებთან ქორწინებათა უჩვეულო სიხშირით გამოირჩეოდნენ.

* ქართ. თარგმ.: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, II, თბილისი, 1965, გვ. 156-7.

⁷⁷ Agathias, 3. 5. 1 ff. ციტირებული ზემოთ.

ლაზიკის ომი

გურგენის ბიზანტიაში გაქცევის შემდეგ და სავსებით შესაძლებელია, რომ სწორედ ამ მიზეზით გადაწყვიტა იმპერატორმა იუსტინემ შეერთებოდა ლაზებს ლაზიკის დაცვის საქმეში. მან ლაზიკაში გაგზავნა არმია ირენეოსის მეთაურობით. მაგრამ ეს გადაწყვეტილება, რომელიც იბერიელთათვის შეიძლება ხელსაყრელიც იყო, თვით ლაზების სურვილის წინააღმდეგ იქნა მიღებული და განხორციელებული.⁷⁸ იუსტინეს მიერ ბიზანტიის ჯარის შეყვანა ლაზიკაში რაგინდ მოგებიანი უნდა ყოფილიყო სამხედრო თვალსაზრისით, უდავოდ კატასტროფული დიპლომატიური მარცხი იყო ლაზებთან ბიზანტიის ურთიერთობის ისტორიაში. ბიზანტიასთან მოკავშირეობა ლაზებმა ხომ სულ ცოტა ხნის წინ, 522 წელს აღადგინეს.

იმაზე, რომ იუსტინეს გადაწყვეტილებაში არსებითი როლი იბერიას ეკუთვნოდა, სკანდიდან და შორაპნიდან ლაზური ნაწილების გაყვანისა და მათ ნაცვლად ბიზანტიური ნაწილების ჩაყენების ღირსსაცნობი ფაქტი მიუთითებს. ეს ციხეები იმ სასიმაგრო ნაგებობათა შორის უნდა ყოფილიყო, რომლებიც შემდგომში იუსტინიანემ გაამაგრა ლაზიკაში გადასასვლელებზე.⁷⁹ თუმცა ეს ძალები მაინცდამაინც თავდაცვით არ იზღუდებოდნენ. უეჭველია, რომ ლაზიკის აღმოსავლეთ განაპირა ტერიტორიებზე ჩაყენებული ბიზანტიური ჯარები საგრძნობლად აღვივებდნენ სერიოზულ და ქრონიკულ მდელგარებას, რაც იბერიაში სპარსეთის იმპერიის გეგმებისათვის დიდი ვნების მომტანი იყო.

სკანდა გაიგივებულია თანამედროვე სოფელ სკანდესთან, რომელიც თერჯოლის ჩრდილო-აღმოსავლეთით 12-ოდე კმ მანძილზე მდებარეობს იბერიიდან ლაზიკაში მიმავალ გზაზე. ციხესიმაგრე აღმართული იყო ციცაბო გორაზე, რომელსაც ქვემოთ მდინარე ჩაუდიოდა. საცდელი გათხრების შედეგად, შუა საუკუნეების და უფრო გვიანდელი კედლების ქვეშ გამოვლენილია ადრეული პერიოდის ნაშთები და გვირაბი, რომელიც გორაკიდან მდინარის ნაპირამდე მიემართება.⁸⁰ უფრო სამხრეთით, იბერიიდან ლაზიკაში მიმავალ მთავარ გზაზე მდებარეობდა სა-

⁷⁸ Wars 1. 12. 14.

⁷⁹ Bldgs. 3. 7. 5. ეს შეიძლება გადასასვლელების ფიზიკურად ჩამკეტი კედლების აგებას ნიშნავდა, როგორც აღნიშნავს Леквинадзе (1961), 152; შდრ. Gray (1973), 30. Леквинадзе (1974), 169-170 ამტკიცებს, რომ ნებისმიერი კედელი უხეშად ნაგები და დროებითი იყო.

⁸⁰ Леквинадзе (1961), 147, მაგრამ სათანადო გათხრების წარმოება ფრიად საშური საქმეა; შდრ. საითიძე (1990).

რაპანისი (თანამედროვე შორაპანი). უახლესი გათხრების შედეგად აქ გამოვლენილია ბიზანტიური ციხესიმაგრე; თომა გუქესი, რომელმაც ლაზიკაში მრავალი სასიმაგრო ნაგებობა ააგო, საეკლესიო შესაძლებელია, რომ აქაც მშენებლობის სათავეში იდგა.⁸¹ შორაპნის ციხეს ეპყრა ციცაბო კონუსური გორა, რომელიც ამჟამად თანამედროვე შორაპანზე დომინირებს და რომლის გარშემოწერილობის უდიდეს ნაწილზე მდინარეები, ყვირილა და ძირულა მიედინებიან.⁸² ფარული გვირაბი ეშვებოდა ციხიდან ყვირილამდე, რომელიც მდინარე ფასისის ზემო წელის მთავარი შენაკადია და კლასიკური პერიოდის მწერლების მიერ, ცხადია, მის ნაწილად იყო მიჩნეული. ციცაბო მდებარეობისა და მდინარეების გარდა, შორაპანი სამ მეტრამდე სისქის გალანით იყო დაცული. თუმცა ციხის თავდაცვითი სისტემის ზუსტი ფორმა კვლავაც დაუდგენელია შუა საუკუნეებში განხორციელებული გადაკეთებების გამო. გარდა ამისა, ძეგლის სტრუქტურაფიცი არ არის ნათლად გამოხატული, რადგან ნიადაგი, რომელზეც ეს სიმაგრეა აგებული, დღემდე ფრიად არამდგრადია, რაც ხშირი რეკონსტრუირების ახსნაშიც შეიძლება დაგვეხმაროს.

იუსტინეს მიერ ლაზური გარნიზონების გაყვანა შორაპნისა და შესაძლოა, სკანდის ციხეებიდან, სადაც ისინი საუკუნეების განმავლობაში იდგნენ,⁸³ შეიძლება იმაზე მიუთითებდეს, რომ ლაზიკაში სპარსეთი ბიზანტიის საწინააღმდეგო შემტევ დიპლომატიურ საქმიანობას ეწეოდა; ლაზების ნების წინააღმდეგ მიმართული ეგზომ მკაცრი ცვლილების ახსნა მხოლოდ ლაზების ერთგულებაში დაექვევით თუ იქნებოდა შესაძლებელი. ამასთან, ლაზების უკმაყოფილებით და არალოიალური განწყობით შეიძლება აიხსნას ის გარემოება, რომ ამის შემდეგ ისინი ამ ფორტების მომარაგებას აღარ უზრუნველყოფდნენ. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ ამ ციხეების მომარაგება გაცილებით უფრო ადვილი იყო, ვიდრე პროკოპი გადმოგვცემს, ვინაიდან შორაპანამდე ზღვის ნაპირიდან სანაღებაციო მდინარით მიისვლებოდა.⁸⁴ აქე-

⁸¹ Wars 2. 30. 2; აქაურ აღმოჩენებს შორისაა აგური ბერძნულასოებიანი დამალი: *III*.

⁸² Japaridze (1990) და Джапаридзе (1991). ამ გზით გაველთვის სიძნელებებთან იყო დაკავშირებული: Strabo, 11. 2. 17, p. 498.

⁸³ Strabo, 11. 2. 17, p. 498, რომელიც სარაპანის ციხის სიდიდეს აღბათ მეტისმეტად აზვიადებს; შდრ. 11. 3. 4, p. 500.

⁸⁴ Strabo, 11. 2. 17, p. 498; შდრ. ლომოური (1958), 109, მისი მტკიცებით, Ravenna Cosmographer არტაქსატადან სარაპანისამდე მისასვლელ გზას როდოპოლი-

დან გამომდინარე, შეუძლებელი ხდება პროკოპის მტკიცების გაზიარება იმასთან დაკავშირებით, რომ ლაზები დაემორჩილნენ ტვირთების გადაზიდვის მძიმე შრომის მოთხოვნილებას.⁸⁵ ბიზანტიელები სპარსულმა სამხედრო ძალებმა შეცვალეს.⁸⁶

დაახლოებით ამავე დროს, 528 წელს, ბიზანტიურ სამხედრო და ადმინისტრაციულ სტრუქტურაში შეიქმნა ახალი პოსტი ამ რეგიონისათვის: Pontus Polemoniacus გამოეყო *magister militum Orientis*-ს და ჩაერთო ახალ სასიმაგრო კვანძში, რომელსაც მეთაურობდა *magister militum per Armeniam et Pontum Polemoniacum et gentes*. პირველი, ვინც ეს თანამდებობა დაიკავა, იყო სიტტა.⁸⁷ მოვლენათა ამგვარ განვითარებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ლაზებისათვის, რამდენადაც თავისი ახალი თანამდებობიდან გამომდინარე, სიტტა ლაზებს მათი საქმეებით საფუძვლიანად დაინტერესებას უქადდა. სავსებით სარწმუნოა, რომ ლაზიკაში დარჩენილი ბიზანტიის სამხედრო ძალები მთლიანად მის განკარგულებაში იყო.

სიტტას ერთ-ერთ პირველი რიგის ამოცანას ჭანების დამორჩილება შეადგენდა. ამ სახელწოდების ხალხი ტრაპეზუნტის უკან, მთებში, პონტუს პოლემონიაკუსის, არმენიის და ლაზიკის მოსაზღვრე ტერიტორიაზე მკვიდრობდა. ეს ის სანები იყვნენ, რომელთა წინააღმდეგ მოამზადა კამპანია არიანემ 132 წელს. ისინი თავიანთ მეზობლებზე თავდასხმებით იყვნენ ცნობილი და მათი შემოსევები შავი ზღვის სანაპირომდეც კი აღწევდა. ბრძოლაში ისინი ხშირად დამარცხებულან, მაგრამ ამას გრძელვადიანი შედეგი არ მოჰყოლია, რადგან ისინი თავიანთ მთებში სიმამრებს აფარებდნენ თავს.⁸⁸ ისინი მეჯოგეობა-მესაქონლეობას მისდევდნენ და არა მიწათმოქმედებას და მათ მტაცებლურ სიხარბეს მათი მიწის სიმწირით ხსნიდნენ.⁸⁹ შესაბამისად, იმპერა-

სის გავლთი წარმოიდგენს, ამასთან, Dilke (1985), 174-5, კრიტიკული შენიშვნებით რეკონსტრუქციასთან დაკავშირებით.

⁸⁵ Braund (1991 f).

⁸⁶ Wars 1. 12. 19, დაახლ. 528 წ.

⁸⁷ Cod. Just. 1. 29. 5.

⁸⁸ Arrian, *Periplus* 11; Procop. Wars 1. 15. 24; აღსანიშნავია, ლეონის დროს განვითარებული მოვლენები (John of Antioch, fr. 206, 2), 488 წლის ლონგინოსის კამპანია (*Bldgs.* 3. 6. 23) და ჭანების შემოსევები ანასტასის დროს (Theodorus Lector, 2. 19, *PG* 86. 193). ჭანების რეპუტაციასთან დაკავშირებით, იხ. აგრეთვე *Orac. Sibyll.* 13. 140. Blockley (1992), 243, მართებულად აიგივებს ჭანებს სანებთან, *contra id.* (1983), ii. 398.

⁸⁹ Wars 1. 15. 21; *Bldgs.* 3. 6. 2-5.

ტორებს ოქროს ყოველწლიური სუბსიდიებით უცდიათ ხოლმე მათგან მშვიდობის ყიდვა, მაგრამ ამას სასურველი შედეგი არ გამოუღია.⁹⁰ იუსტინიანე ამ საკითხს უფრო პრინციპულად მიუდგა და სიტტას მეშვეობით არა მარტო დაამარცხა ჭანები, არამედ მათთან გარნიზონებიც კი ჩააყენა და მათ შორის უმთავრესი პერსარმენიის საზღვარზე მდებარე ჰორონონის ციხესიმაგრე იყო.⁹¹ ამავდროულად, იგი ცდილობდა მათ მოქცევას ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე, აუშენა ეკლესია, სადაც წირვა-ლოცვას აღავლენინებდა, „რათა იქნებ მიხვედრილიყვნენ, რომ ადამიანები იყვნენ“.⁹² აქაც ისევ ქრისტიანობა უნდა გამხდარიყო იმპერიის მთავარი დასაყრდენი ძალა. სიტტამ გზებიც გაიყვანა და გაწმინდა, რათა ჭანეთი უფრო იოლად მისადგომი და გასაკონტროლებელი გაეხდა.⁹³

ჭანეთში იუსტინიანეს ინტერვენციის პროკოპისეული ხოტბადიდება, როგორც მოსალოდნელი იყო, მეტისმეტად პოზიტიური და ოპტიმისტურია: სულ რამდენიმე წლის შემდეგ ჭანებთან კიდევ გახდა საჭირო დიდი საბრძოლო ოპერაციის ჩატარება, ამჯერად ისინი ჭანური წარმოშობის ბიზანტიელმა სარდალმა თეოდორემ დაამარცხა. როგორც თეოდორეს კარიერა გვიჩვენებს, ჭანებს უკვე თავიანთი წვლილის შეტანა შეეძლოთ საიმპერიო სამხედრო ძალებში, რაც, ნაწილობრივ, იუსტინიანეს დამსახურებას შეადგენდა, თუმცა ისინი სახიფათო მეგობრებად რჩებოდნენ, როგორც ეს დაგისთესთვის გაცხადდა პეტრას ალყის დროს.⁹⁴ იუსტინიანემ მართლაც ახლებური მიდგომა გამოიჩინა ჭანების მიმართ – განხორციელდა პირდაპირი და ძალისმიერი ინტერვენცია, როგორც სამხედრო, ისე უფრო ზოგადი ხასიათის – სოციალური: ბიზანტიური გარნიზონები ახლა უკვე ჭანეთის ირგვლივ იყო სტრატეგიულად განლაგებული.⁹⁵

იუსტინიანეს მიერ ჭანთა ქვეყანაში განხორციელებული ღონისძიებები ლაზიკაზეც მნიშვნელოვნად აისახა. იუსტინეს პირდაპირი ინტერვენცია, რაც მან ლაზების ნების წინააღმდეგ დაიწყო, იუსტინიანეს მხრიდან შენარჩუნებას და შემდგომ განვითარებას საჭიროებდა, რამდენადაც ბიზანტია მოწადინებული

⁹⁰ Wars 1. 15. 22-3.

⁹¹ Bldgs. 3. 6. 18.

⁹² Bldgs. 3. 6. 12.

⁹³ Bldgs. 3. 6. 9-11.

⁹⁴ Agathias, 5. 1 ff.; Wars 2. 30. 13-14.

⁹⁵ Bldgs. 3. 6. 22; შდრ. Just. Nov. 28 pref.

იყო, რომ თავისი პოზიციები ლაზიკაშიც ისეთივე წარჩინებით დაეცვა, როგორც ჭანეთში. როგორც უკვე დავინახეთ, ამ უფრო მეტად ინტერვენციონისტული და აგრესიული პოლიტიკის უმნიშვნელოვანეს საზრუნავს წარმოადგენდა იბერიის კონტროლ-ქვეშ მოქცევა, რაც სპარსეთისგან წათეს განდგომის და გურგენის გაქცევის შემდეგ გახდა შესაძლებელი.

530-იანი წლები ერთი შეხედვით კეთილდღეობითა და წარმატებით აღინიშნებოდა ბიზანტიის სფეროში მყოფი ლაზიკისთვის. 532 წელს ბიზანტიასა და სპარსეთს შორის დასადგურებული რაგინდ შეუფერებლად წოდებულ „საუკუნო ზავის“ საფუძველზე, პირველად რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში, ლაზიკა ბიზანტიის მფლობელობაში დამტკიცდა: ამ სამშვიდობო ხელშეკრულებით სპარსეთმა წათეს განდგომის რეალობა აღიარა. უფრო ზოგადად, ამით დასრულდა აღმოსავლეთ საზღვართან დაკავშირებული კონფლიქტი, რომელიც არ შეწყვეტილა კავადისა და ანასტასის დროიდან მოყოლებული და რომელიც მესოპოტამიისა და სარკინოზების სამხრეთული შემოსევების ირგვლივ იყო კონცენტრირებული.⁹⁶

მაგრამ ეს მშვიდობა ბევრ საკითხს მოუგვარებელს და გაურკვეველს ტოვებდა. კერძოდ, აღმოსავლეთ ლაზიკის სკანდისა და შორაპნის ციხეების ბიზანტიისთვის დათმობას სპარსეთი მხოლოდ გაჭიანურებული, მძიმე მოლაპარაკებების შემდეგ დაეთანხმა. ამასთან, იბერია, როგორც ჩანს, სპარსელებს დარჩა. გურგენთან ერთად ბიზანტიაში გაქცეულ იბერებს სამშობლოში დაბრუნების შესაძლებლობა მიეცათ, სავარაუდოდ, მათი მომავლის გარანტირებით. მრავალნი ასეც მოიქცნენ და ეჭვი არ არის, რომ სპარსეთის უღელქვეშ მოქცეული იბერიის განუწყვეტელი დესტაბილიზაციის საქმეშიც მონაწილეობდნენ. სამშვიდობო მოლაპარაკებები, ჩვეულებრივ, ისედაც მოსალოდნელ უსიამოვნებათა საფრთხის შემცველი იყო. მოცემულ შემთხვევაში კი, პროკოპის მიერ მოცემული მშვიდობის ფორმულირება იმ ზომამდე ქაოსურია, რომ თითქმის აბსურდამდე მიდის. უსასრულო ზავის უსასრულობისა არც ბიზანტიას შეიძლება დაეჯერებინა და არც სპარსეთს. ეს სულის მოთქმის საშუალება იყო, მით უფრო ხოსროსთვის, რომელიც ის-ის იყო სასანიანთა ტახტზე ავიდა 531 წელს, ხოლო იუსტინიანე, რომელიც თავადაც მხოლოდ ხუთი წელი იყო, რაც იმპერატორი გახდა, მიზანდასა-

⁹⁶ Malalas, 477-8; Wars 1. 22. 1-19.

ხულად დასავლეთისკენ იყო მიმართული, სადაც ომის წარმოებას განაგრძობდა.

ამ ჩაწენარებულ ვითარებაში იუსტინიანემ 535 წელს მოკლედ ჩამოაყალიბა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სანაპიროს მისეული ხედვა თავისი იმპერიული ადმინისტრაციის ფარგლებში.

პოლემონის პონტოში შედის ხუთი სხვა ქალაქი: ნეოკესარია, კომანა, ტრაპეზუნტი, კერასუნტი და პოლემონიონი (პიტიუნტი და სებასტოპოლისი ხომ უფრო ციხე-სიმაგრეებშია ჩასათვლელი, ვიდრე ქალაქებში), ასე რომ თითოეული პონტოს შედგენილობა ასეთია. მათ შემდეგ მდებარეობს ჩვენი ლაზიკე, სადაც არის ქალაქი პეტრა, რომელსაც ჩვენგნით ხვდა წილად ქალაქი გამხდარიყო და დარქმეოდა და რომელსაც ჩვენგნით მიენიჭა ჩვენი უზენესობის სახელიც და ეწოდება იუსტინიანე; შემდეგ არქეოპოლისი და როდოპოლისი, უდიდესი და ძველი სიმაგრეები. აქვე შედის აგრეთვე ჩვენ მიერ სპარსელებისაგან უკან ჩამორთმეული სიმაგრეები სკანდისი, სარაპანისი, მუ[ხი]რისი და ლისირი და სხვა რამეც, რაც კი ლაზეთში შევიძინეთ. შემდეგ მოდის ჭანთა ქვეყანა, მხოლოდ ახლა ჩვენი მეფობის დროს რომაელთა მიერ დაპყრობილი; მასაც აქვს უკვე ქალაქად ქცეული ადგილები, მომავალშიც ექნება სხვები. ამ ქვეყნის შემდეგ დამკვიდრებული არიან სხვა ტომებიც: სუანები, სკვიმნები, აფსილები, აბაზგები და სხვა, ღვთის შეწევნით, ჩვენი მეგობარი ტომები.

(Justinian, Novella 28. pref.)^{*}

იუსტინიანეს გულდაჯერებული გადმოცემის თანახმად, ლაზიკა ბიზანტიის კონტროლქვეშ იმყოფება. პეტრა, როგორც ქალაქი, მის ქმნილებას წარმოადგენს, მის სახელს ატარებს და როგორც ჩანს, მას Petra Pia Iustiniana ეწოდება. ამავე დროს, მან არა მარტო სკანდისა და შორაპნის ლაზური ფორტები დაიბრუნა,⁹⁷ არამედ აგრეთვე ააგო ლისირისი, სავარაუდოდ ლოსორიონი და

^{*} ქართ. თარგმ.: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, II, თბილისი, 1965, გვ. 33-7.

⁹⁷ ამ სახელწოდებათა ფორმა ოდნავ სახეცვლილებას განიცდის. Scanda პროკოპისთან, მაგრამ Scandeis: Men. Prot., fr. 6. 1. 547, Sarapanis კი – Sarapa: Men. Prot., fr. 6. 1. 548.

მურისიოსი, რომელიც მოხერხების უნდა იყოს.⁹⁸ მოხერხების მშენებლობაში მისი მონაწილეობა ეწინააღმდეგება იმ თვალსაზრისს, რომ იუსტინიანეს სამშენებლო საქმიანობა ლაზიკაში ზღვისპირა ზოლით შემოიფარგლებოდა.⁹⁹ ჭანეთში გატარებული ღონისძიებებიც აზრობრივად ქალაქმშენებლობასთან არის დაკავშირებული, რადგან ცივილიზაციის შეტანით, მისი გაგებით, ქალაქები იქმნებოდა.¹⁰⁰ ეს იყო იმპერიული სიკეთე, რასაც, როგორც ჩანს, ასეთად აღიქვამდნენ ზოგ შემთხვევაში ამ წყალობის მიმღებნი, ვინაიდან, როგორც ვნახეთ, რომაული სამყაროს ტექნიკური სამშენებლო ხერხები ამიერკავკასიაში ფასობდა და მათ მისაღწევად იღვწოდნენ. ლაზიკაში შემორჩენილ ნაგებობათა ნაშთები, როგორც წესი, მათ თანადროულ ბიზანტიურ სამშენებლო პრაქტიკაში დამკვიდრებული ნორმების გავლენას ატარებენ.

თუმცა, აღნიშნული რეგიონის სხვა ხალხების მიმართ იუსტინიანეს დამოკიდებულება უფრო ბუნდოვანი და მერყევიანია. მათი მოკავშირეობის უეჭველობა საკითხავი იყო და როგორც ვნახეთ, მათთან კავშირი მნიშვნელოვანწილად არაპირდაპირი გზით, ლაზების შუამავლობით ხორციელდებოდა. იუსტინიანე მათ ისე მოიხსენიებს, თითქოს ნათქვამს დასძინაო. ისინი ჭანთა ქვეყნის იქით კი არ მკვიდრობდნენ, როგორც მისი ნათქვამიდან შეიძლება გამომდინარეობდეს, არამედ საკუთრივ ლაზიკის მიღმა, ჭანეთიდან შორს, ჩრდილოეთით იყვნენ დასახლებული. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია ის, თუ როგორ წარმოადგენს იუსტინიანე პიტიუნტსა და სებასტოპოლისს. ორივე პონტუს პოლემონიაკუსშია ლოკალიზებული, ხოლო პეტრას იგი ამ პროვინციის გარეთ, ლაზიკაში უთითებს. პეტრას პროკოპიც ასევე ლაზიკაში ათავსებს, პიტიუნტსა და სებასტოპოლისს კი – ლაზიკის გარეთ.¹⁰¹ სებასტოპოლისი თავიდანვე, ახ.წ. I საუკუნიდან პონტუს პოლემონიაკუსში შედიოდა. პიტიუნტის დამატება პრო-

⁹⁸ ასევე გაიგივებულია *Notitia Dignitatum*-ის მოხორასთან, პტოლემეიოსის მეხლესოსთან და მისი მდებარეობა სავარაუდოდ განსაზღვრულია მუხრისთან, მთისძირსა და დაბლაგომს შორის: გამყრელიძე (1982), 118-22 და Гамкрелидзе (1992a), 101-17.

⁹⁹ ასე მაგ., Леквинадзе (1974), 170 უგულებელყოფს მის სამშენებლო საქმიანობას ლაზიკის გადასასვლელებზე: *Bldgs.* 3. 7. 5.

¹⁰⁰ შდრ. *Bldgs.* 3. 6. 9-26.

¹⁰¹ *Bldgs.* 3. 7. 7-8; თუმცა აღსანიშნავია *Wars* 2. 29. 18 მტკიცების მცდელობა. პიტიუნტის, როგორც მდინარე დიდი ლაბადან კავკასიონზე გადმოსასვლელი გზების ზღვისპირა სასრული პუნქტის შესახებ, Каминская (1988).

ვინციის გაფართოებას ნიშნავდა, მაგრამ ამას, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, არავითარი გართულება არ მოჰყოლია. II საუკუნეში მთელი ზღვისპირა ზოლი სებასტოპოლისიდან აფსაროსამდე არიანეს საგამგებლო კაპადოკიის პროვინციაში შედიოდა ფასისის რომაული გარნიზონის ჩათვლით. თუმცა, ლაზიკის იმპერიის ზრდა-განვითარებამ ამ სანაპიროს რომის კონტროლიდან გამოყვანა გამოიწვია.¹⁰² როგორც პროკოპი სრულიად გარკვევით აღნიშნავს, ტრაპეზუნტის აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით განლაგებული პოზიციებიდან მხოლოდ სებასტოპოლისი და პიტიუნტი შემორჩა. აქედან გამომდინარეობს პროკოპის ცნობა იმის შესახებ, რომ ლაზები რომაელებისგან ჯარისკაცებს აღარ იღებდნენ და მათ სამხედრო ძალებშიც არ ერთიანდებოდნენ.¹⁰³ როგორც ვნახეთ, რომაელთა ძალების დაბრუნებამ ლაზიკაში 522 წლის შემდგომ დიდი ცვლილება შემოიტანა, რამაც ლაზების გაუცხოება გამოიწვია. ეს ფრიად საყურადღებოა შესაძლო შედეგების თვალსაზრისით, რადგან ვიდრე ლაზები 522 წელს ბიზანტიელებისკენ პირს იბრუნებდნენ, ისინი სპარსთა მოკავშირეები იყვნენ. ისე ჩანს, რომ V საუკუნის ბოლოხანებსა და VI საუკუნის პირველ ხანებში შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო, ლაზი მოკავშირეების წყალობით, სპარსეთისათვის ღია უნდა ყოფილიყო.

შავი სულ რაღაც რვა წელი გაგრძელდა, 540 წელს კი სპარსეთი და ბიზანტია ომს დაუბრუნდნენ. პროკოპის თანახმად, ომმა იმის გამო იფეთქა, რომ სპარსელები იუსტინიანეს მიერ ლაზიკის, ჭანეთისა და არმენიის მიმართ გამოვლენილმა ინტერვენციონიზმმა შეაწუხა.¹⁰⁴ თუმცა თავდასხმის დროს ხოსრომ შეტევა უფრო სამხრეთით, სირიაზე მიიტანა.¹⁰⁵ მიზეზშედეგობრივი თანმიმდევრობა კვლავაც იმის მაჩვენებელია, რომ ბიზანტიის აღმოსავლეთი სასაზღვრო ზოლის თითოეული სექტორი, მართალია, თავისი საკუთარი ადგილობრივი ხასიათით, ისტორიითა და პრობლემებით გამოირჩეოდა, მაგრამ გარკვეული გაგებით ეს არე მაინც ორ დიდ იმპერიას შორის არსებულ ერთიან საზღვარს ქმნიდა. შესაბამისად, ამიერკავკასიაში განვითარებული მოვლენებისადმი დამოკიდებულების საფუძველზე, ბიზან-

¹⁰² შდრ. Anon. *Periplus* 48, სებასტოპოლისის და აფსაროსის ლაზიკის უკიდურეს პუნქტებად ასახელებს.

¹⁰³ Wars 8. 4. 4; 2. 15. 4.

¹⁰⁴ Wars 2. 3. 28-57; არმენიის შესახებ, *Bldgs.* 3. 1. 28-9.

¹⁰⁵ Wars 2. 5. 1-4.

ტიისთვის დარტყმის მისაყენებლად ხოსროს შეეძლო სხვა ადგილიც აერჩია. ამიერკავკასიაში შეჭრა ლაზების გარკვეული მხარდაჭერის გარეშე ადვილი არ იყო. ხოსრო მათგან მიწვევას ელოდა და მის ხელთ არსებულ ყველა ხერხს მიმართავდა, რათა ეს მათთვის ჩაეგონებინა. მიწვევა 541 წელს მიუვიდა, რის პასუხად ხოსრო მყისვე შეიჭრა ლაზიკაში.¹⁰⁶ პიტიუნტსა და სებასტოპოლისში დაბანაკებულმა ბიზანტიის სამხედრო ძალებმა დაუყოვნებლივ მიატოვეს თავიანთი ფორტები, რომლებიც ნანგრევებად აქციეს, სპარსელებს ხელთ რომ არ ჩავარდნოდა. მათ თავი შეაფარეს ტრაპეზუნტს, რომელიც კვლავინდებურად აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უმთავრეს საყრდენ პუნქტად რჩებოდა.¹⁰⁷

როგორც დავინახეთ, ლაზების თავმოყვარეობის დესპოტური შეღავათი ბიზანტიამ ხოსროს საქმე გააგეთა. ბიზანტიასთან მოკავშირეობის აღდგენა ლაზიკაში ზოროასტრიზმიდან ქრისტიანობის წიადში დაბრუნებას ნიშნავდა: ეს ცვლილება ზოგიერთთათვის გასახარი იყო, სხვებს კი შეიძლება ზოროასტრიზმი კიდევ ერჩიათ – რეგიონში ისტორიულად ღრმად ფესვებგადგმული და უთუოდ არც ისე დიდი ხნის წინ სპარსეთის სიუზერენიტეტით გაძლიერებული. იბერიიდან გურგენის გაქცევის შემდგომ ბიზანტიურ ძალთა თავსმოსხეული განლაგება, რასაკვირველია, სადავო იყო. როგორც პროკოპი აღნიშნავს:

როდესაც მოხდა გურგენ იბერთა მეფის წყალობით შემთხვეული ამბავი, როგორც ეს ზემოთ იყო ჩემ მიერ მოხსენებული, ლაზებთან დაიწყო ჩადგომა რომაელთა ჯარისკაცებმა, რომლებითაც ეს ბარბაროსები შეწუხებული იყვნენ, და პირველ ყოვლისა შეწუხებული იყვნენ პეტრე სტრატეგოსით, რომელიც ადვილად ექცეოდა ხოლმე მათ უდიერად. . . ხოლო როდესაც ანასტასის გარდაცვალების შემდეგ იუსტინემ რომაელთა სამეფო მიიღო, პეტრე სტრატეგოსად დაინიშნა; ის ვერცხლისმოყვარეობაში ჩავარდა – როგორც არც ერთი სხვა – და მეტად უდიერად ეპყრობოდა ყველას. ხოლო შემდეგ იუსტინიანემ სხვა მთავრები გააგზავნა ლაზიკეში, მათ შორის იოანეც, რომელსაც ციბეს უწოდებდნენ, კაცი არაწარჩინებულთა და არასახელოვანთა შთამო-

¹⁰⁶ Wars 2. 15. 1.

¹⁰⁷ Wars 8. 4. 4-6; აღსანიშნავია მისი გამორჩეულობა პეგტინგერის ტაბულაზე; შდრ. ლომოური (1958). სებასტოპოლისის არქეოლოგიურ კვლევასთან დაკავშირებით, იხ. Гунба и Хрушкова (1990).

*მაგალი, რომელმაც სტრატეგოსობამდე მიაღწია სხვა არაფრით, გარდა იმისა, რომ ყველაზე უფრო საზიზღარი იყო და ყველაზე უფრო მოხერხებული ფულის საშოვნელად უსამართლო საშუალებათა გამოგონებაში. ის იყო, რომ რომაელთა და ლაზთა ყველა საქმეები გაამრუდა და არივდარია. მანვე დააჯერა მეფე იუსტინიანე ლაზების ქვეყანაში ზღვისპირა ქალაქი აქმენებინა, სახელად პეტრა. იქ იჯდა ის, ვითარცა აკროპოლისში და სძარცვავდა ლაზთა ქონებას. (ომები, 2. 15. 6-10).**

ამ თვალსაზრისის მიხედვით, ბიზანტიას ლაზებთან ურთიერთობა ჩაეშალა როგორც ლაზიკაში გაგზავნილი ცალკეული სარდლების უზნეობის გამო, ისე და არსებითად, საკუთრივ იმის გამო, რომ ლაზიკაში ბიზანტიამ თავისი სამხედრო ნაწილები ჩააყენა. წიგნის ამ ნაწილის შესავალში პროკოპი ირჯება და ხაზგასმით ეხება ლაზთა მანამდელ მდგომარეობას, იმას, რომ ისინი თავდაცვას საკუთარი ძალებით აგვარებდნენ, ბიზანტიის იმპერატორისგან ჯარისკაცების თუ სუბსიდიების მიუღებლად.¹⁰⁸ ლაზების უკმაყოფილება გამოიწვია არა მხოლოდ ბიზანტიური ჯარის შემოყვანამ, არამედ იმანაც, თუ რა სახით მოიკიდეს ფეხი მათთან ბიზანტიელებმა: პროკოპისთანვე, სხვა ადგილას ლაზები მათი მეფის ბიზანტიის სარდლების მსახურად გადაქცევის გამო ჩივიან.¹⁰⁹

პროკოპი აზვიადებს პეტრაში იოანე ციბეს საქმიანობის მნიშვნელობას. იგი გადმოგვცემს, რომ იქ ვაჭრობაზე მონოპოლიზებული კონტროლის დაწესებით, ციბე ჩამხშობ ზომებს ახორციელებდა სამომხმარებლო საქონელზე, რომლის შემოტანას ლაზებს აიძულებდა მათი საკუთარი მიწა-წყლის არასრულფასოვნების საბაბით. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ეს ლაზიკის პროდუქტიულობის უკიდურესად არასათანადო შეფასების აღმნიშვნელია.¹¹⁰ ციბეს ქმედება, რაგინდ გამაღიზიანებელი და გამაუცხოებელი უნდა ყოფილიყო, მაინც ვერ იქნებოდა ლაზთა უკმაყოფილების ისეთი გადამწყვეტი ფაქტორი, როგორც ეს

* ქართ. თარგმ.: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, II, თბილისი, 1965, გვ. 73-4.

¹⁰⁸ Wars 2. 15 4, გასაგებია, რომ ლაპარაკია რეგიონის სპარსეთისთვის დაქვემდებარების წინა პერიოდზე; შდრ. 2. 15. 11-12.

¹⁰⁹ Wars 2. 15. 21-2. ბიზანტიელ სარდალთა საქციელზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის უფრო მოგვიანებით მეფე გუბაზ II მკვლელობა: იხ. ქვემოთ.

¹¹⁰ Braund (1991f).

პროკოპის ნათქვამიდან ჩანს. ამ უკმაყოფილების მთელი პასუხისმგებლობა უშუალოდ იუსტინეს და იუსტინიანეს ეკისრებოდათ. პროკოპი, როგორც ჩანს, ამგვარი დასკვნის გაკეთებას ერიდება, რამდენადაც აღნიშნულ კონტექსტში პეტრას აშენება ციხეს დაუინებულ თხოვნას მიეწერება, თუმცა სხვა ტექსტში ამის ინიციატივა იმპერატორს ეკუთვნის.¹¹¹

პეტრა, რომლის ნაქალაქარი დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში, ბათუმსა და ქობულეთს შორის მდებარე ციხისძირშია იდენტიფიცირებული, მნიშვნელოვანი ქალაქი იყო.¹¹² ეს ადგილი საუკუნეების განმავლობაში იყო დასახლებული, სავარაუდო რომაული გარნიზონი კი აქ III საუკუნის ბოლოხანებიდან იდგა.¹¹³ იუსტინიანემ პეტრა გალავნითა და მნიშვნელოვანი ნაგებობებით სრულყო.¹¹⁴ ნაწილობრივად გაითხარა პროკოპის მიერ მოხსენიებული პეტრას მისადგომი დამცავი კედელი, რომელიც ძირითადი კედლის პარალელურად და მის წინ, ქვედა ნაწილში იყო განლაგებული.¹¹⁵ სწორკუთხა კოშკებიანი გალავნით იყო გარშემორტყმული მკაფიოდ გამოსახული აკროპოლისიც, რომელიც შეიცავდა ბაზილიკას და აბანოს. უახლესი სამუშაოების შედეგად აკროპოლისზე გამოვლენილია დიდი ცისტერნა და მოზაიკური იატაკის მონაკვეთი.

პეტრას დიდი ქალაქის განვითარებას შეიძლება დაუკავშირდეს ვაშნარში ქარხნის მშენებლობის პროცესში მოკლე ვადებში შესწავლილი თანადროული პერიოდის ნაგებობათა მცირე ჯგუფი.¹¹⁶ ეს ნაგებობები აღმოჩენილია პეტრადან ჩრდილოეთით, 15-ოდე კმ მანძილზე სანაპიროდან, სანავიგაციო მდინარე ნატანების გაყოლებით, იქ, სადაც მას უფრო მცირე მდინარე სკურ-

¹¹¹ შდრ. *Bldgs.* 3. 7. 6-7.

¹¹² *Леквинадзе* (1974), 174-9, აჯამებს ადრინდელ შედეგებს უპირატესად პეტრას აკროპოლისზე ა. ინაიშვილის მიერ წარმოებულ სამუშაოთა და *ხდხტ* ში გამოქვეყნებულ მასალებზე დაყრდნობით. უახლესი კვლევის შესახებ, იხ: ნ. ინაიშვილი (1991ა); შდრ. მისივე (1991ბ) ახ.წ. IV-VI საუკუნეების სამარხებზე. გრიგოლიას (1989) მოსაზრებით, პეტრა თანამედროვე თურქეთში, ხოვას მახლობლად მდებარეობდა, მაგრამ იგი ჯეროვნად არ აფასებს იმ გარემოებას, რომ პროკოპიზე დაყრდნობას ცდომილებაში შეყვანაც შეუძლია: იხ. ზემოთ, გვ. 400.

¹¹³ *Wars* 2. 17. 3. საზგასმით აღნიშნავს მის უმნიშვნელობას იუსტინიანემდე.

¹¹⁴ *Wars* 2. 17. 3; 2. 17. 18.

¹¹⁵ *Wars* 2. 17. 20.

¹¹⁶ შესაძლოა, აისბერგის წვერი: *Леквинадзе* (1961), 153-65, გვეგებიოთა და წარმოსახვითი რეკონსტრუქციებით; აგრეთვე *Леквинадзе* (1972).

დები ერთვის. მდინარე ნატანების ქვემოწელი იტბორება ხოლმე, რითაც შეიძლება აიხსნას დასახლების განვრცობა ზღვის სანაპიროდან მოშორებით შემადგებულ ადგილზე. ვაშნარში დამოწმებულ ნაგებობათა შორის იყო იონიური მარმარილოს სვეტებით შემკული ბაზილიკა და მოჩუქურთმებული მავზოლეუმი, აგრეთვე, გაღავნის სამხრეთ-აღმოსავლეთი კუთხე სამი კვადრატული კოშკითურთ.¹¹⁷ ბაზილიკისა და მავზოლეუმის დიდებულება მნიშვნელოვან და მდიდრულ დასახლებაზე უნდა მიუთითებდეს, მაგრამ ძველი ვაშნარის უდიდესი ნაწილი ჯერ კიდევ შესასწავლია. ყოველ შემთხვევაში, აქ რომ ბერძნულს იყენებდნენ, ქვაზე გაკეთებული წარწერიდან ჩანს, რომელიც უადრესად დაზიანებულია.¹¹⁸

პეტრა კარგი მდებარეობით გამოირჩეოდა როგორც საყრდენი სამხედრო პუნქტი, რადგან ვიწრო ზღვისპირა გზა განსაკუთრებით ვიწროვდება ციხისძირში, ვიდრე ჩრდილოეთისაკენ კოლხეთის დაბლობზე გავიდოდეს. მისი პოზიცია გარკვეულწილად სანაპირო ნაოსნობის კონტროლის საშუალებასაც იძლევა. თუმცა შიდამხრის კოლხეთისკენ სავალი გზა სხვა ზღვისპირა პუნქტებიდან, თუნდაც იგივე ფასისისგან განსხვავებით, პეტრადან არც ისე მოხერხებულად მიემართება. შესაბამისად, თუ სამხედრო თვალსაზრისით პეტრა მდებარეობის დიდი უპირატესობით გამოირჩევა, მისი ეს მდებარეობა აშკარად არ არის ყველაზე უფრო შესაფერისი ვაჭრობის გასაკონტროლებლად და ლაზიკის სიღრმისკენ წარსამართავად. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ციბე აქედან ლაზიკაში შესატანი საქონლის შემოწმებას და დაბეგვრას ვერ მოახერხებდა. უდავოა, რომ დანიშნულების შესრულებაში პეტრას მხარს უმაგრებდა სხვა იუსტინიანური ნაგებობანი, განსაკუთრებით, ლოსორიონი, რომელიც ეტყობა, თანამედროვე ბათუმის განაპირას, ჩრდილოეთით, თამარის ციხეზე მდებარეობდა და ზღვისპირა გზასა და ყოროლისწყალს გადაჰყურებდა.¹¹⁹

ლაზები ვაღდებული იყვნენ, რომ არა მარტო უცხოური დამპყრობელი არმიის მათთან ქედმაღლური დგომა აეტანათ,

¹¹⁷ თითოეული დაახლ. 8 X 8 მ.

¹¹⁸ Леквинадзе (1961), табл. 46. მოცემულია ფოტო: თარიღი გაურკვეველია, მაგრამ VII საუკუნეზე ადრეული არ უნდა იყოს.

¹¹⁹ Bldgs. 3. 7. 5; Just. Nov. 28; შდრ. Леквинадзе (1961) იუსტინიანური მცირე ფორტის (რადაც 20 X 20 მ) ნაშთების შესახებ 70 მ-მდე სიმაღლის მკვეთრად წამომართული გორის თავზე; აგრეთვე Леквинадзе (1974), 170-3.

არამედ ამ არმიის იქ ყოფნის საფასურიც უნდა გადაეხადათ. საიმპორტო გადასახადთან ერთად, ამ საფასურში შედიოდა დაბალ ფასებში არმიის სურსათით მომარაგება და როგორც გვიმტკიცებენ, ამას არასასურველი იმპორტის იძულებითი შესყიდვაც ემატებოდა.¹²⁰ ამ დრომდე ბიზანტიასა და ლაზიკას შორის ურთიერთობის საყრდენს გაცხოველებული ვაჭრობა შეადგენდა. ეს ვაჭრობა, რომელიც ლაზებისთვის მანამდე ხელსაყრელი იყო, ახლა უკვე ტვირთად იქცა.¹²¹

ლაზთაგან მიღებულ მოწვევას ხოსრო გამოეხმაურა სწრაფად, მაგრამ არა დაუფიქრებლად. კერძოდ, როგორც ვიგებთ, მას იბერიიდან ლაზიკაში არმიის გადაყვანა აფიქრებდა. ლაზები მას გადასასვლელზე გამყოლობას და მრჩეველობის სამსახურს შეპირდნენ. იმასაც გვამცნობენ, რომ ლაზები ხოსროს ყურადღებას ამახვილებინებდნენ ამ რეგიონის სპარსეთის იმპერიასთან ძველ მოკავშირეობაზე: პროკოპისთვის ამაში აქემენიდებთან კოლხეთის მოკავშირეობა იგულისხმებოდა. ამას სასანიდის მოწონება უნდა დაემსახურებინა, მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ხოსროს თავის წინამორბედ კავადის მეფობაზე უფრო შორეულ ისტორიაში ჩახედვა არ ესაჭიროებოდა.¹²² ამრიგად შეგულიანებულმა ხოსრომ ჯერ იბერიაში შეიყვანა დიდი არმია იმ საბაბით, რომ ჰუნების შემოსევა უნდა უკუეგდო: ცხადია, რომ ეჭვების თავიდან ასაცილებლად იბერიაში ჰუნების შემოსევის არგუმენტი საკმაოდ დამაჯერებლად გამოიყურებოდა, ვინაიდან ისევე, როგორც წინა საუკუნეებში, ამგვარი შემოსევები ჩრდილოეთის მხრიდან უპირატესად სპარსეთის პრობლემად რჩებოდა და არა ბიზანტიისა. *საიდუმლო ისტორიაში* ამ მარტივი ფანდის წარმატების ასახსნელად პროკოპი კიცხავს იუსტინიანეს მიერ დაზვერვის სამსახურის შესუსტებას, მაგრამ ამ ფანდმა უპირატესად მისი დამაჯერებლობის წყალობით გაჭრა.¹²³

ლაზებმა სპარსეთის არმია ტყიანი მთიანეთის გავლით იბერიიდან ლაზიკაში გადაიყვანეს, სადაც ლაზთა მეფე გუბაზ II-მ ხოსროს მორჩილება აღუთქვა და ლაზიკა ჩააბარა. 522 წელს ბიზანტიის მხარეზე წათეს გადასვლიდან ლაზიკისადმი

¹²⁰ უდრ. Wars 2. 15. 22-4.

¹²¹ Wars 2. 15. 4.

¹²² Hdt. 3. 97; Wars 2. 15. 15.

¹²³ Anecd. 30. 12-16, Lee-ის (1989) გონივრული პიპოთეზით.

ბიზანტიის უგულო დამოკიდებულების სულ რაღაც 19 წლის თავზე, მოვლენების სრული წრე შეიკრა.

ხოსროს უმთავრეს სამიზნეს პეტრა წარმოადგენდა, შესაძლოა, ნაწილობრივად, თავისი ლაზი მოკავშირეების საამებლადაც, მაგრამ ასევე მისი სტრატეგიული მნიშვნელობისა და იმ როლის გამო, რომელსაც პეტრა ასრულებდა, როგორც ციხეს საბაზო ქალაქი. ალყის შედეგად, რომლის დროსაც ციხე მოკლეს, გარნიზონი ხოსროს დანებდა.¹²⁴ სპარსელებმა სამხრეთით, ზღვის სანაპიროზე მდებარე ლოსორიონიც აიღეს.¹²⁵ 541 წლის ბოლოს სპარსელები სამშობლოში გაბრუნდნენ, რათა ბელისარიუსის ჯარებს გასწორებოდნენ, რომლებმაც ტიგროსი გადალახეს. პეტრაში მათ გარნიზონი დატოვეს. გუბაზ II-ის მაღდიური მორჩილების გათვალისწინებით ისე ჩანდა, რომ სპარსეთს ლაზიკა მტკიცედ ჰქონდა ხელში ჩაგდებული. აქედან გამომდინარე, 545 წლის დაზავების პერიოდში ხოსრო დათმობაზე არ წავიდა, როდესაც იუსტინიანემ მას ლაზიკიდან გასვლა მოსთხოვა, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ბიზანტიის პრინციპული მოთხოვნა ჩანდა: სამშვიდობო შეთანხმებაში ლაზიკა შეტანილი არ ყოფილა.¹²⁶

აგათია შექმნილი ვითარების ბიზანტიურ თვალსაზრისს ასეთნაირად გვთავაზობს:

ხოსრო, სპარსელთა მეფე, თუმცა მას მითვისებული და უკვე დამორჩილებული ჰქონდა იმ მიდამოების მრავალი და მეტად მნიშვნელოვანი ადგილები, მაგრამ იმით დაკმაყოფილებას კი არ ფიქრობდა, არამედ განზრახვა ჰქონდა დანარჩენი ადგილებიც ჩაეგდო ხელში; იუსტინიანეს კი, რომელთა თვითმპყრობელს, სრულიად არ მიაჩნდა მისაღებად შეეღოდა გუბაზს, რომელიც მაშინ ლაზთა მეფე იყო, და მთელს ერს, რომელიც რომაელთა ქვეშევრდომი იყო, კეთილმზრახველი და ერთმორწმუნე მით უფრო სულით და გულით სცდილობდა, რაც შეიძლება მალე ყოფილიყო მტერი მოგერიებული. (Agathias 2. 18. 6)*

545 წელს ეს კონტრასტული სხვაობა იმპერიალისტ ხოსროსა და მზრუნველ იუსტინიანეს შორის ნაკლებად სარწმუნო უნდა

¹²⁴ Wars 2. 17. 3-28.

¹²⁵ Just. Nov. 31.

¹²⁶ Wars 2. 28. 6; Agathias, 2. 18. 3.

* ქართ. თარგმ.: ს. ყაუხჩიშვილი, გეორგიკა, III, ტფილისი, 1936, გვ. 28-9.

ყოფილიყო: მან ხომ თავად გამოიწვია, გააიოლა და მიიღო სპარსთა ინტერვენცია.

სულ რამდენიმე წელიწადში კი ვითარება კიდევ ერთხელ რადიკალურად შეიცვალა: გუბაზი, როგორც ჩანს, აგათიას თვალთახედვის გაზიარებამდე მივიდა. პროკოპისთვის ეს ძალზე ბუნებრივი იყო: მისი ნათქვამიდან გამომდინარე, სპარსული კანონები და ადათ-წესები იმდენად აუტანელი იყო, რომ ღაზთა უმრავლესობისათვის თავიდანვე მტკივნეული შეიქნა. ამასთან, ღაზების თავგამოდებული ქრისტიანობა სპარსულ ზოროასტრიზმს ვერ ეგუებოდა.¹²⁷ ამას ეკონომიკური მიზეზებიც ერთვოდა: სპარსეთის დაქვემდებარებაში მოქცეული ღაზები მოწყვეტილი აღმოჩნდნენ შავ ზღვაზე გამავალი ვაჭრობიდან, რაშიც ისინი ინტენსიურად იყვნენ ჩაბმული 522–დან 541 წლამდე. თუ ციბეს მიერ შექმნილი სირთულეები კონტროლთან და გადასახადებთან იყო დაკავშირებული, სპარსეთის მოკავშირეობამ ღაზებს კიდევ უფრო დიდი დარტყმა მიაყენა, კერძოდ, მათთვის მარილი აიკრძალა.¹²⁸

პროკოპი ამტკიცებს, თითქოს ღაზთა უკმაყოფილების საპასუხოდ ხოსრომ უსასტიკესი გეგმა შეიმუშავა, სახელდობრ, გუბაზ მეფის მკვლელობა და ყველა ღაზის ღაზიკიდან გასახლება და იქ მათ ნაცვლად სპარსელების ჩასახლება.¹²⁹ გუბაზის წინააღმდეგ შეთქმულება გამჟღავნდა, როდესაც ერთმა ღაზმა შეატყობინა მეფეს ამის შესახებ. ისე რომ, პროკოპის განცხადებას შეიძლება გარკვეული საფუძველი ჰქონდეს. ასე თუ ისე, ხოსროს საგარეო პროექტი ბიზანტიისთვის ხელსაყრელი იყო ღაზების ქვეშევრდომობისათვის საბრძოლველად. კერძოდ, ასეთი ჩანაფიქრი ანეიტრალებდა და ჩრდილავდა ბიზანტიის მიერ ახლო წარსულში ჩადენილ უსამართლო ნამოქმედარს. ამასთან ერთად, მიუხედავად იმისა, რომ პროკოპი ხოსროს მიზნების დეტალურ შეფასებას იძლევა, ასეთ დიდ წამოწყებას მისთვის რა უპირატესობის მოტანა შეეძლო, თვალნათლივ მაინც არ ჩანს.

პროკოპის ღაზიკაში სპარსეთის ინტერესების სამი ძირითადი მიზეზი მოჰყავს და ღაზების დეპორტაციას არც ერთი მათგანი საჭიროებს. ჯერ ერთი, ღაზიკის ფლობით სპარსეთი თავიდან აიცილებდა პერმანენტულ მღელვარებას იბერიაში, რომელიც არ ცხრებოდა დაახლოებით 526 წელს გურგენის გაქცევის

¹²⁷ Wars 2. 28. 25-6.

¹²⁸ Wars 2. 28. 27-8.

¹²⁹ Wars 2. 28. 29-30.

შემდეგ; მეორეც, ასე სპარსეთი უკეთ გააკონტროლებდა პუნებს, როგორც მათი თავდასხმებისაგან თავდაცვის, ისე მათი შემოსევების ბიზანტიის წინააღმდეგ წარმართვის თვალსაზრისით. პროკოპიმ იცოდა ჩრდილოეთიდან ლაზიკაში გადმოსასვლელების როლის შესახებ. დაბოლოს, რაც ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი იყო, ლაზიკის მპყრობელი სპარსეთი უზრუნველყოფილი იქნებოდა ბაზით, საიდანაც განახორციელებდა თავდასხმებს შავი ზღვის ირგვლივ და საკუთრივ ბიზანტიაზე.¹³⁰

ამრიგად, ლაზიკის კონტროლი წარმოდგენილია, როგორც სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხი ბიზანტიისათვის. და რამდენადაც ამ კონტროლის აღნიშნული უპირატესობანი უდავო და უცილობელია, ეს წარმოდგენილი შეფასებები კრიტიკის გარეშე იყო მიღებული. თუმცა, ლაზიკის სტრატეგიული მნიშვნელობა, მართალია, უდავოა, მაგრამ მისი ფლობა არც ისეთი გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა, როგორც ამას ხშირად მიიჩნევენ. ბოლოს და ბოლოს, 547 წლამდე ლაზიკა ხოსროს ხელთ იყო ექვსი წლის განმავლობაში, მაგრამ ბიზანტიაზე არც ერთი თავდასხმა არ განხორციელებულა. გარდა ამისა, ლაზიკა 522 წლამდეც ათწლეულების განმავლობაში სპარსეთის სიუზერენიტეტის ქვეშ იმყოფებოდა, მაგრამ ასეთი თავდასხმა სპარსეთის მხრიდან არც მაშინ მომხდარა არც ბიზანტიაზე და რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, არც შავიზღვისპირეთის სხვა რომელიმე ქვეყანაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ეს სულაც არ ყოფილა ამ ორ იმპერიას შორის დადასტურებული მშვიდობის პერიოდი. ზიფათიანობით ცნობილი შავი ზღვა სპარსეთის მტრებით იყო გარშემორტყმული, ასე რომ, ვიდრე ამოხსნებელი შემოსევების აღბათობა არსებობდა, სპარსეთი ბიზანტიაზე საზღვაო შეტევას აგრერიგად ვერ გარისკავდა.

ხოსროს შეტევითი გეგმის შესახებ მსჯელობას პროკოპი, მართალია, აგრძელებს, მაგრამ მისი მონათხრობი სრულიად მოკლებულია დამაჯერებლობას. ჯერ ერთი, იგი ამბობს, რომ კამპანიის მოსამზადებლად გემთმშენებლობისათვის საჭირო ხეტყე ხოსრომ ლაზიკაში იბერიიდან შემოატანინა. მაგრამ ლაზიკა ხომ ყოველთვის თავისი ხეტყითა და გემთსამშენებლო პოტენციალით იყო სახელგანთქმული. დაუჯერებელია ლაზიკაში ხეტყის გადახიდვის დიდ სიძნელეებთან დაკავშირებული ამბავი. შემდეგ ვიგებთ, რომ ამ იმპორტირებულ ხეტყის მასალას

¹³⁰ Wars 2. 28. 19-23; 8. 7. 12-13.

დროულად მეხი დაეცა და ნაცრად აქცია, რის გამო ხოსროს გეგმა ჩაიშალა, ასეთნაირ ახსნას უძებნის პროკოპი იმ ფაქტს, რომ არავითარი კამპანია არ წამოწყებულა და ამავე დროს, ამტკიცებს, რომ ეს განზრახული იყო. ასეთი მტკიცება კი ფრიად არასარწმუნოა.¹³¹

ლაზიკის პოზიციის გათვალისწინებით, რა თქმა უნდა, საგნებით შესაძლებელია, რომ ბიზანტიას მოვლენების ასეთი განვითარების შიში ჰქონოდა და შეუძლებელია, რომ სპარსეთს ეს მხედველობაში არ მიეღო, მაგრამ ფაქტი ფაქტად რჩება, და სპარსელებს ლაზიკის კონტროლით მოპოვებული ეს უპირატესობა ცხადად არ გამოუყენებიათ არც ხოსროს დროს და არც მანამდე. ეს, თავის მხრივ, იმის მაჩვენებელია, რომ ისინი ამ საქმეს მეტისმეტად რისკიანად მიიჩნევდნენ. პროკოპის მიერ გახმოვანებული ბიზანტიის შეშფოთების მიუხედავად, სპარსელთა ამბიციები ლაზიკაში, როგორც ჩანს, ძირითადად წინა ხაზის დამცავი ნაგებობების დაფუძნებაზე იყო კონცენტრირებული.

ამასობაში ხოსროს ვერაგობასა და უკეთურ განზრახვებში დარწმუნებულმა გუბაზ მეფემ იუსტინიანეს მიმართა სპარსელთა წინააღმდეგ სამხედრო დახმარების თხოვნით და პატიება სთხოვა 541 წლის განდგომის გამო. იმპერატორმა პასუხად მას 7.000 ჯარისკაცი გაუგზავნა და დამატებით 1.000 ჭანი დაგისტეს სარდლობით, რომელსაც გუბაზთან და ლაზიკის არმიასთან ერთად 548/9 წწ. ალყაში ჰყავდა მოქცეული პეტრას სპარსული გარნიზონი. ამის საპასუხოდ, ხოსროს მიერ მერმეროეს მეთაურობით გაგზავნილი დიდი არმია იბერიიდან ლაზიკაში გადავიდა.¹³² გუბაზმა თავისი ჯარი წაიყვანა, რათა მათთვის უდელტეხილზე გადმოსვლის საშუალება არ მიეცა, მაგრამ, როგორც ჩანს, მას მანევრირებით აჯობეს. გადამწყვეტი აღმოჩნდა ის გარემოება, რომ გუბაზის დასახმარებლად იუსტინიანემ იკისრა ალანების და ჰუნებისთვის ფულის გადახდა, რათა იბერიაში შეჭრილიყვნენ და მერმეროესთვის ლაზიკა დაეტოვებინებინათ, მაგრამ, პროკოპის თანახმად, სხვა საქმეებმა შეუშალა ხელი და დროულად ვერ იმოქმედა.

როდესაც მერმეროემ ბრძოლით გაიკვლია გზა და ლაზიკაში შეიჭრა, იუსტინიანემ კი არ დაიდანაშაულა თავი, არამედ

¹³¹ Wars 2. 29. 1-3.

¹³² Wars 2. 29. 10-11; 13-27.

დაგისთემ, რომელმაც თქვა, რომ უფრო დიდი ძალა უნდა გაეგზავნა გადმოსასვლელის ჩასაკეტად.¹³³ დაგისთე სპარსელებს მხოლოდ მათი ლაზიკაში შესვლის შემდეგ დაუპირისპირდა. შესაძლებელია, მან ზედმეტი რწმენა გამოიჩინა უღელტეხილის გადმოლახვის სიძნელის და თავისი იმპერატორის ძალისხმევის მიმართ. ახლა იგი უკვე მიატოვეს ჭანებმა, რომლებმაც პეტრასთან სპარსელებთან შეტაკების შემდეგ ბიზანტიელი მოალყეების ბანაკი დაარბიეს და სანაპიროს გავლით დაუბრუნდნენ თავიანთ მთიან მხარეს ტრაპეზუნტის ზემოთ.¹³⁴ ამასობაში, დაგისთესგან თავდაღწეულმა სპარსელებმა პეტრა გაათავისუფლეს. დაგისთემ და ლაზმა დიდებულმა, სახელად ფუბელისმა დიდი ზარალი მიაყენეს მთა-გორიან მხარეში სურსათისათვის მოთარეშე სპარსელებს.¹³⁵ სამხრეთ კოლხეთში მერმეროეს ჯარებს მომარაგებასთან დაკავშირებული სერიოზული პრობლემა ჰქონდა, რაც სპარსელთა ყველა ძალისხმევის თანამდევად იქცა დასავლეთ ამიერკავკასიაში. როდესაც მერმეროემ ჯარის მომარაგების მიზნით ქვეყნის რბევით მიღებული უკმარი შედეგები და ხიფათიანობა დაინახა, იგი გაბრუნდა პერსარმენიაში, სადაც მისი არმია ღუბიოსის მახლობლად დაბანაკდა. ლაზიკაში მან დატოვა დიდი, 5000-იანი შენაერთი, რომელსაც პეტრას მომარაგებაზე უნდა ეზრუნა.¹³⁶

მერმეროეს მიერ პეტრას ალყის მოხსნის შემდეგ, ლაზიკა არსებითად გაყოფილი აღმოჩნდა. გამყოფი ხაზი მდ. ფასისზე გადიოდა: მის ჩრდილოეთით ლაზიკა ბიზანტიის ხელში დარჩა, სამხრეთით კი სპარსეთის სიუზერენიტეტი ვრცელდებოდა. ლაზები, შესაბამისად, მდ. ფასისის ჩრდილოეთის ნაპირზე გამაგრებულ პოზიციებზე იყვნენ კონცენტრირებული. მათი შეუპოვრობა იუსტინიანემ გუბაზისა და ლაზებისათვის განკუთვნილი ფულადი გზავნილებით განამტკიცა. მართალია, დაგვიანებით, მაგრამ გუბაზს მან აგრეთვე გაუგზავნა თანხა, რომელსაც იგი (გუბაზი) ჰუნ საბირებს მათი დახმარების საფასურად შეპირდა.¹³⁷ საბირებს ხელშემწყობი მდებარეობა ჰქონდათ ლაზების ზურგის გასამაგრებლად, მათ თავდაცვაში მონაწილეობის მისაღებად და ლაზიკიდან სპარსელების განდევნის მიზნით იბერია-

¹³³ Wars 2. 29. 33-4; 30. 8.

¹³⁴ Wars 2. 30. 12-24.

¹³⁵ Was 2. 30. 22.

¹³⁶ Wars 2. 30. 22; 30-3.

¹³⁷ Wars 2. 30. 27-9; სამი *centenaria*.

ში შესატყვრელად. ამასთანავე, იმპერატორს უკვე გაგზავნილი ჰყავდა ლაზიკაში არმია რეკითანკესის მეთაურობით.¹³⁸

ლაზები დეტალურად იცნობდნენ თავიანთი ქვეყნის იდიო-სინკრაზიას (თავისებურებებს), რისი ცოდნაც სპარსელებს ნამდვილად არ გააჩნდათ. როგორც ჩანს, თავის სასიკეთოდ ისინი ეფექტური საკომუნიკაციო ქსელითაც სარგებლობდნენ: სწრაფად აგნებდნენ და განსაზღვრავდნენ ლაზიკაში მტრის გადაადგილებას. გუბაზმა ამიტომ შეძლო დაუყოვნებლივი რეაგირება მერმეროეს მიერ დატოვებული შენაერთის გადაადგილებაზე და ბიზანტიის ძალებთან კოორდინირებული მოქმედებით და საკუთარი ქვეყნის საუცხოო ცოდნის წყალობით, ისინი იბერიაში გადარეკა.¹³⁹ მათ ხელთ იგდეს სპარსელთა მიერ იბერიასთან მიმდებარე ტერიტორიაზე მოხვეჭილი სანოვაგის დიდი მარაგი, რომელიც პეტრაში გადასატანად იყო გამზადებული. ამ საქონელს შორის აღსანიშნავია ხორბლის ფქვილის დიდი რაოდენობა. ჩანს, ლაზური ფეტვის მიმართ ბიზანტიელთა ანტიპათიას სპარსელებიც იზიარებდნენ.¹⁴⁰ გუბაზმა ეს მარაგი გაანადგურა და იბერიიდან გადმოსასვლელზე საგულისხმო ძალები ჩააყენა, რათა ხელი შეეშალა შემდგომში პეტრას ნებისმიერი მომარაგებისთვის.

გუბაზის წარმატებათა მიუხედავად, მომდევნო, 550 წელს ლაზიკაში ახალი დიდი ლაშქარი შევიდა ხურიანეს სარდლობით და აღანთა მრავალრიცხოვანი დამხმარე ძალით. როდესაც ეს არმია მოხერხებისში ბიზანტიელებს და ლაზებს შეხვდა, მათ შორის ცხარე ბრძოლა გაიმართა, მდინარე ჰიპოსის (ცხენისწყალი) ახლოს.¹⁴¹ ამ ბრძოლაში ხურიანე და მრავალი მისი მეომარი დაიღუპა, თუმცა სხვა სპარსულმა ჯარმა პეტრას გარნიზონისთვის მარაგის მიწოდება მოახერხა, ისე რომ ლაზების გამარჯვება ერთგვარად ფუჭიც კი გამოდგა. ამასთან, ლაზებსა და ბიზანტიელებს შორის ურთიერთობა დაიძაბა. ჯერ კიდევ მდ. ჰიპოსთან ლაზები დაბეჯითებით მოითხოვდნენ, რომ ბრძოლა ბიზანტიელებთან გარკვეულწილად კოორდინირებუ-

¹³⁸ Wars 2. 30. 29. ყუბანში იუსტინიანეს ინტერესების დასაცავად მოქმედი იბერთა მეფის შესახებ არსებულ ქართულ ტრადიციასთან დაკავშირებით, იხ. Агнбадзе (1988), რომელიც ამას მის მიერ ამის საწინააღმდეგოდ მოყვანილი ყველა მიზეზის მიუხედავად იღებს.

¹³⁹ Wars 2. 30. 34-45; შდრ. Agathias, 4. 9. 7.

¹⁴⁰ Wars 2. 30. 46.

¹⁴¹ შესაძლოა, თანამედროვე ცხენისწყალი: Wars 8. 1. 3-6; 8. 8. 1-39.

ლად, მაგრამ მათგან განცალკევებით ეწარმოებინათ: როგორც ჩანს, ლაზებს უკვე დიდად აღარ სჯეროდათ ბიზანტიელთა ერთგულებისა.¹⁴²

დაგისტემ რომ პეტრას აღება ვერ მოახერხა, ლაზებმა მას ეს მარცხი არც დაუფიქვეს და არც აპატიეს. მათ იმპერატორს შესჩივეს, რომ იგი სპარსელებს ემსახურებოდა, ან, უკეთეს შემთხვევაში, არაკომპეტენტური იყო. სამხრეთ ლაზიკაზე კონტროლის გავრცელებით სპარსეთი არა მარტო მთელ რეგიონს უქმნიდა საფრთხეს, არამედ თვით ბიზანტიასაც, თუმცა პროკოპის ეს საფრთხე მინიმუმამდე დაჰყავს, როდესაც ლაზიკას წარმოადგენს, როგორც ყოველად უსარგებლოს.¹⁴³ მდ. ჰიპოსთან მიღწეული წარმატების მიუხედავად, დაგისტემ უმთავრესი ობიექტის, პეტრას აღება ვერ შეძლო. არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის, რომ მან ვერც ლაზიკის მეფესთან შეძლო კარგი ურთიერთობის შენარჩუნება. ლაზიკის მეფეთა ისტორია გვაჩვენებს, თუ რა საშიშროების შემცველი იყო ამგვარი მარცხი: გუბაზი შეიძლება სპარსელებს ჩაეგდოთ ხელში, რაც ლაზიკაში ბიზანტიის პოზიციებს უსუსურობამდე დაიყვანდა. ამიტომ დაგისტეს ნაცვლად ლაზიკაში ბესსა გაიგზავნა. იმპერატორს იქ უკვე გაგზავნილი ჰყავდა დამატებითი საჯარისო კონტინგენტი, ასე რომ, ბესსამ გაძლიერებული არმია ჩაიბარა.¹⁴⁴

თუმცა ბესსა ფრიად ანგარიშგასაწევი ამოცანის წინაშე იდგა. ხოსრო თავის კურსს მისდევდა როგორც სამხედრო, ისე დიპლომატიური საშუალებებით. იგი დასავლეთ ამიერკავკასიაში ნაცადი სპარსული სტრატეგიით მოქმედებდა, რაც ლაზიკის იმპერიის დანაწევრებაში გამოიხატებოდა. მოცემულ ვითარებაში ხელში ჩასაგდებად აბაზგები იყვნენ მომწიფებული.¹⁴⁵ ბიზანტიის თანხმობით აბაზგი მეფეების გადაყენებამ შედეგად გამოიღო იქ ბიზანტიის სამხედრო ძალების განლაგება და ახალი წესების შემოღება, რასაც, უდავოა, საგადასახადო ღონიძირებების გატარება უნდა მოჰყოლოდა. ეს კი იმდენად არაპოპულარული ზომები იყო, რომ აბაზგები აჯანყდნენ, და თან სპარსეთს შეჰყურებდნენ, როგორც ერთადერთ ადეკვატურ დამხმარე ძალას ბიზანტიელებისა და ლაზების წინააღმდეგ. შესაბამისად, სპარ-

¹⁴² Wars 8. 8. 3-19; შდრ. 39.

¹⁴³ Wars 8. 9. 1-3; შდრ. 7. 10-13. სამხრეთ ლაზიკასთან დაკავშირებით პროკოპის ცნობის შესახებ იხ. ზემოთ, გვ. 400.

¹⁴⁴ Wars 8. 9. 4-5.

¹⁴⁵ Wars 8. 3. 12 მიუთითებს მათ ადგილზე ლაზიკის იმპერიაში.

სეთის ჯარები აბაზგიაში შევიდნენ: ისინი იქ, როგორც ჩანს, იბერიიდან აფსილიის და ლაზიკის ჩრდილო მონაპირე მხარის გავლით მივიდნენ. აბაზგების ერთგულების საწინდრად სპარსელებმა მძევლები მიიღეს. აბაზგიაში აღდგენილი ორ მეფეთაგან ერთ-ერთი მონარქის, სკეპარნას სპარსეთში ვიზიტი ამ ახალი ურთიერთობის შემდგომ განმტკიცებას წარმოადგენდა.¹⁴⁶ აბაზგების ამბოხის ჩახშობა ბესსას უპირველესი პრიორიტეტი იყო. ბიზანტიელთა ლაშქარმა მიწასთან გაასწორა აბაზგების ზღვისპირა ციხესიმაგრე ტრაქეა, რომელიც აფსილიის მახლობლად, სანაპიროზე, სავარაუდოდ, თანამედროვე ახალი ათონის ტერიტორიაზე, მდებარეობდა.¹⁴⁷ სპარსეთს დახმარების გაწევა არ შეეძლო მანძილისა და აბაზგიასა და იბერიას შორის არსებული რელიეფის დამაბრკოლებელი მიზეზების გამო. აბაზგების წინააღმდეგობას მათი მეორე მეფე ოფსიტე წინამძღოლობდა; იგი იძულებული გახდა გაქცეულიყო და უღელტეხილებით ჩრდილოეთით გადასულიყო, სადაც ჰუნებთან შეაფარა თავი, რაც კიდევ ერთი მაჩვენებელია კავკასიონის გადასასვლელებით დამყარებული ურთიერთკავშირებისა.¹⁴⁸

ამრიგად, ხოსროს ლაზიკის იმპერიისთვის აბაზგიის ჩამოშორების ცდა ჩაეშალა. უფრო წარმატებული არ ყოფილა მისი ასეთივე მცდელობა აფსილიაში, სადაც მან მსგავსი საწყისი სვლები განახორციელა.¹⁴⁹ ერთმა უკმაყოფილო ლაზმა დიდებულმა, ტერდეტემ სპარსელებს აფსილიის მთავარი ციხესიმაგრე წიბილე (წებელდა) ჩააბარა.¹⁵⁰ ეს ბიზანტიის პოზიციების-

¹⁴⁶ Wars 8. 9. 6-14; იგი აქ ხოსროს გამოძახებით მივიდა.

¹⁴⁷ შემდგომში აქ ანაკოფიის ციხე აღიმართა: Гунба (1989), 184-8; Леквинадзе (1968) თავდაცვით ნაგებობებს VII საუკუნით და უფრო გვიანდელი პერიოდით ათარიღებს, თუმცა ციტადელი შესაძლოა უფრო ადრეულიც იყოს და საკუთრივ ტრაქეას ნაწილსაც კი წარმოადგენდეს. გათხრების შედეგად აქ VII საუკუნეზე უფრო ადრეული ნაშთები არც გამოვლენილა: Трапш (1960). მოგვიანებით ლექვინაძემ ტრაქეას ლოკალიზაციისათვის პიტიუნტის დასავლეთით, გაგრის ტერიტორია არჩია, მაგრამ ასე იგი მოცილებული გამოდის აფსილიის საზღვრებიდან, სადაც მას პროკოპი უთითებს: Леквинадзе (1969), 88; id. (1973), 32; id. (1974), 180-1.

¹⁴⁸ Wars 8. 9. 15-30.

¹⁴⁹ Wars 8. 2. 33; შდრ. 8. 10. 1 ლაზიკის იმპერიაში მათი ადგილის შესახებ. აბაზგებისაგან განსხვავებით ისინი ქრისტიანობის ხანგრძლივი ისტორიით გამოირჩევიან და მათი პირველი ეპისკოპოსის სახელი Kops[...], დამოწმებულია აგურის დამღებზე წებელდიდან და ალბათ VI საუკუნეს განეკუთვნება: Воронов и Бгажба (1985), 30, 63 и таб. 1.

¹⁵⁰ Wars 8. 10. 1-3.

თვის მიყენებული უდიდესი დარცემა იყო დასავლეთ ამიერკავკასიაში. წიბილე დიდი კლდოვანი სიმაგრე ჩანს, რომელიც მდებარეობს მდინარე კოდორის ზემოთ 20-ოდე კმ მანძილზე სებასტოპოლისის უკან და გამოირჩევა დომინირებული მდგომარეობით წებელდის ხეობაზე და შესაბამისად, მთებში გამავალ ძირითად გადასასვლელ გზებზე. იუსტინიანეს მონეტების აღმოჩენა უშუალოდ ციხესიმაგრის ქვეშ იმაზე მიუთითებს, რომ თავდაცვითი ნაგებობები აქ VI საუკუნის შუახანებზე ადრინდელი არ უნდა იყოს.¹⁵¹ დროის ამ მოცემული მომენტისთვის ლაზებს დაკარგული ჰქონდათ სამხრეთ ლაზიკის დიდი ნაწილი, რამდენადაც პეტრას და ლოსორიონს სპარსელები აკონტროლებდნენ, ამავე დროს, აბაზგია არასტაბილური იყო, აფსილია კი თითქმის დაკარგული, ხოლო იბერიიდან სპარსთა მორიგი ინტერვენცია იყო მოსალოდნელი.¹⁵² პროკოპი აფსილებს ტერდეტეს ღალატის პასიურ მსხვერპლად წარმოგიდგენს. თხრობის გაგრძელებაში იგი განმარტავს, რომ ლაზების წინააღმდეგ აფსილების მომდევნო ამბოხი ლაზების დაუხმარებლობით გამოწვეულმა აღშფოთებამ განაპირობა. ეს მოსახერხებელი ახსნა-განმარტება იყო. ყოველ შემთხვევაში, ლაზებმა სისუსტე გამოიჩინეს: ბიზანტიის არმიის შემოსვლამ მათი უწინდელი მოკავშირეობა აღადგინა.¹⁵³

აბაზგიისა და აფსილიის ლაზიკის იმპერიისთვის ჩამოცილების სპარსთა მცდელობის ჩაშლის შემდეგ, 551 წელს, ბესსამ ალყაში მოაქცია პეტრა. ბოლოს და ბოლოს, პეტრა მისი დანიშვნის მთავარი მიზეზი იყო და ძირითად სამიზნედ რჩებოდა. მიიმე ალყის შემდეგ მან შტურმით აიღო ქალაქი, რითაც განახორციელა ის, რაც ვერ შეძლო დაგისტემ. როგორც აღმოჩნდა, სპარსელებს სანოვაგისა და იარაღის საკმაოდ დიდი მარაგის შექმნა მოეხერხებინათ.¹⁵⁴ იუსტინიანეს თანხმობით, ბესსამ პეტრას ზღუდე მიწასთან გაასწორა, რათა იგი კიდევ ერთხელ არ გამხდარიყო სპარსეთის ბაზა.¹⁵⁵

პეტრა მუდამ მოწყვლადი იყო: ვიდრე ლაზები ბიზანტიის ერთგულნი რჩებოდნენ, მისი შენარჩუნება სპარსთათვის არარეა-

¹⁵¹ Воронов и Бражба (1985) გათხრების შედეგებისთვის, ასევე eid. (1987).

¹⁵² შდრ Wars 8. 10. 4.

¹⁵³ Wars 8. 10. 1-2.

¹⁵⁴ Wars 8. 11. 11-12. 28; შდრ. 8. 12. 17-20, სადაც მათი ძალისხმევის აღნიშვნით პროკოპი გამოხატავს, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებდა პეტრას ხოსრო.

¹⁵⁵ Wars 8. 11. 28-9.

ლურ ამბიციას წარმოადგენდა. იბერიიდან დასაცავად იგი მეტისმეტად შორს მდებარეობდა. შესაბამისად, როდესაც პეტრა დაეცა, სპარსელებმა ყურადღება იბერიასთან ახლომდებარე შიდა ლაზიკაზე გადაიტანეს. საომარ მოქმედებათა ეს ახალი თეატრი ბიზანტიას უშუალო მომავალში ნაკლებად ემუქრებოდა, მაგრამ ის დროის შედარებით ხანგრძლივი პერიოდისთვის გათვალისწინებულ ფრიად საგულისხმო მუქარას შეიცავდა, ვინაიდან მოხერხების ლაზიკის არსებით ნაწილს შეადგენდა: მის ნაყოფიერებას პროკოპიც კი აღიარებს.¹⁵⁶ ამავდროულად, სპარსელებმა თავიანთი მომარაგების პრობლემაც გადაჭრეს, როდესაც იბერიიდან ლაზიკაში გაიყვანეს მთავარი გზა იმ ხრამიანი, მიუხედავი გზის ნაცვლად, რომლითაც მანამდე იძულებული იყვნენ ესარგებლათ. ამით მათ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს საქართველოს ერთიანი სამეფოს აღმოცენებაში, რომელიც ლაზიკასაც მოიცავდა და იბერიასაც: ომი ნოვაციის სტიმული გახდა, როგორც ეს ხშირად ხდება ხოლმე.¹⁵⁷ თავიანთი გზის დასაცავად, სპარსელებმა ასევე აღადგინეს სკანდის ძველი ლაზური ციხესიმაგრე, რომელიც თვითონ ლაზებმა დაანგრიეს შორაპნის ციხესთან ერთად, რათა სპარსელებისათვის არ ჩაეგდოთ ხელში. ბესსას არაფერი მოუშოქმედებია ამ სამუშაოთა შესაფერხებლად და, ამ მიზეზით გმობს მას პროკოპი, რომლის შეხედულებით, მან ხაზი გადაუსვა მთელ თავის ნამოღვაწევს, რაკი პეტრადან არ დაიძრა და იბერიიდან გადმოსასვლელების ხელში ასაღებად და ჩასაკეტად არ გაილაშქრა.¹⁵⁸

შიგამხრის მთავარი ქალაქი, საითკენაც გასწია ამჯერად მერმე-როემ, არქეოპოლისი იყო. ქართული წყაროები მას არა ბერძნული სახელწოდებით, არამედ ციხე-გოჯის სახელით მოიხსენიებენ, როგორც ალბათ ლაზების მიერ იწოდებოდა VI საუკუნეში. ბერძნული სახელწოდება აქაური დასახლების სიძველეზე მიუთითებს, ხოლო ქართული ტრადიცია მას საქართველოს ლეგენდარული ოსტატის ქუჯის სახელთან აკავშირებს.¹⁵⁹ სიძველის ეს ხატება გათხრებმა დაადასტურა, აქ გამოვლენილი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი დასახლება კი ელინისტურ პერიოდს

¹⁵⁶ Wars 8. 14. 53-4.

¹⁵⁷ Wars 8. 13. 3-6.

¹⁵⁸ Wars 8. 13. 11-20; Agathias, 3. 2. 6.

¹⁵⁹ Леквинадзе (1961), 140. ბერძნული სახელწოდება აისახა თანამედროვე დასახლებაში – ნოქალაქევი.

განეკუთვნება.¹⁶⁰ *En route* (ფრ. – გზად) მერმეროემ შიდამხრის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქი, როდოპოლისი მიიტაცა იმის წყალობით, რომ ეს უკანასკნელი მიტოვებული იყო, როგორც თავდაცვისუნარმოკლებული, ვინაიდან ვაკეზე იყო განლაგებული.¹⁶¹

როდოპოლისი თანამედროვე ვარდციხის ტერიტორიაზე მდებარეობს, 12-ოდე კილომეტრის მანძილზე ქუთაისიდან სამხრეთ-დასავლეთისკენ. ქართული სახელწოდება „ვარდციხე“ ბერძნული *Rhodopolis*-ის (ვარდის ქალაქის) თარგმანს წარმოადგენს და შესაძლოა, უფრო ადრეული იყოს. ამ ქალაქის მდებარეობა სამხედრო თვალსაზრისით მის სუსტ მხარეს წარმოადგენდა, მაგრამ სხვა უპირატესობებით გამოირჩეოდა: განლაგებული იყო ლაზიკის ერთ-ერთ ყველაზე ნაყოფიერ მხარეში, ასევე, ლაზიკის რამდენიმე უმთავრესი გზის შესაყარზე და იბერიიდან ლაზიკაში მიმავალ გზაზე.¹⁶² როდოპოლისის სამხრეთით გადიოდა ერთ-ერთი უმთავრესი გზა (ზეკარის უღელტეხილი), რომელიც სამხრეთისაკენ ოძრხეს გავლით, შესაძლოა, პეკტინგერის ტაბულის *Ad Mercurium*-ისკენ მიემართებოდა: სებასტოპოლისის და არტაქსატას დამაკავშირებელი გზა მდინარე ფასისს სწორედ როდოპოლისში ან მის მახლობლად გადაკვეთდა.¹⁶³ და სწორედ როდოპოლისის მიდამოებში ჩაედინებიან რიონში მდინარეები ყვირილა და ხანისწყალი, რაც კოლხეთის მდინარეთა ერთადერთ ყველაზე მნიშვნელოვან წყალშესაყარს ქმნის, თუმცა ეს საკამათოა. გათხრებს აბრკოლებს თანამედროვე სასაფლაო, რომელსაც როდოპოლისის ნაქალაქარის ტერიტორიის დიდი ნაწილი უჭირავს, მაგრამ ორ კოშკში და გალავნის კედლების სხვადასხვა მონაკვეთზე ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგად, მნიშვნელოვანწილად შესაძლებელი გახდა მისი გეგმის დადგენა.¹⁶⁴ დასახლება ძირითადად მოიცავს ელინისტურ და გვიანანტიკურ პერიოდებს ახ.წ. IV საუკუნიდან და შემდეგ. V-VI

¹⁶⁰ გვინიძე (1988).

¹⁶¹ *Wars* 8. 13. 21-2. როდოპოლისის მოწყვლადობას და არქეოპოლისის თავდაცვისუნარიანობას ავტოფსია ადასტურებს. მადლობას მოვასხენებ ვახტანგ ჯაფარიძეს როდოპოლისის ნაქალაქარზე *in situ* გამართული განხილვისთვის და გურამ კვირკველიას ნოქალაქეში გაწეული დახმარებისთვის.

¹⁶² *Wars* 8. 13. 21-2.

¹⁶³ ლომოური (1958), 108; შდრ. Miller (1916), 650-4.

¹⁶⁴ Леквинадзе (1961), 147-50; ჯაფარიძე (1989).

საუკუნეების მიჯნაზე როდოპოლისის თავდაცვითი სისტემა მნიშვნელოვნად განახლებულია და უფრო სქელკედლიანი და განვრცობილი გამხდარა. იუსტინიანე ლაზიკის ქალაქებიდან როდოპოლისს და არქეოპოლისს განსაკუთრებული გამორჩევით მოიხსენიებს, რაც მისთვის მათი მნიშვნელობის მყარი დამასახბუთებელია.¹⁶⁵

როდესაც მერმეროე არქეოპოლისს მიუახლოვდა, იქვე დაბანაკებული არმია მის თვალწინ გაიქცა.¹⁶⁶ საკუთრივ არქეოპოლისის დაცვა კი შესაძლებელი იყო, ვინაიდან ვაკეზე განლაგებულ როდოპოლისისგან სრულიად განსხვავებული მდებარეობა ჰქონდა. არქეოპოლისს ეკავა ციცაბო კლდოვანი გორა და შედარებით უფრო ვაკიანი ტერიტორია ქვემოთ, საგულისხმო მნიშვნელობის მქონე მდინარე ტეხურის ნაპირებამდე.¹⁶⁷ 14 კმ სიგრძის და 1,5 – 2,0 კმ სიგანის ეს ძნელად დასაძლევ გორა მკვეთრად აზიდული მდინარიდან 400-მდე მეტრის სიმაღლეზე. ქალაქის ქვედა ნაწილს უკავია მიწის სამკუთხა მონაკვეთი – ორმხრივ მდინარე ტეხური ჩამოუდის, რომელიც აქ მკვეთრად უხვევს და რომლისკენაც ამჟამადაც შემონახული ფარული გვირაბი ეშვება. ქვედა ქალაქის მესამე მხარე დაცული ყოფილა ორი დიდი საფორტიფიკაციო კედლით, როგორც პროკოპი გადმოგვცემს, მათ შორის დატოვებული დაახლოებით 1 მეტრის სიგრძითურთ: ამ მხარეზე იყო დატანებული ქალაქის მთავარი, 3,70 მ სიგანის კარიბჭე. არქეოპოლისის ალყით ადგება მეტისმეტად ამბიციურ განზრახვას წარმოადგენდა, რასაც მხოლოდ არაბებმა მიაღწიეს VIII საუკუნეში. ნამდვილად დამაჯერებელია მოსაზრება, რომ თავდაცვისუნარიანობა იყო ის ძირითადი მიზეზი, რამაც აქაურობის დასახლება და ლაზიკის მთავარ ქალაქად გადაქცევა განაპირობა.¹⁶⁸ არქეოპოლისი ლაზიკის მდიდარი შიდამხრის უკიდურეს ჩრდილოეთში მდებარეობდა, მაგრამ ზღვაზე ადვილი გასასვლელი ჰქონდა მდინარეების – ტეხურისა და ფასისის საშუალებით. მისი მდებარეობა ხელსაყრელი იყო არა მხოლოდ მთებში და მთებს გაღმა მცხოვრებ ხალხებთან საკომუნიკაციოდ, არამედ ამ მხრიდან მოსალოდნელი საშიშროებისგან ლაზიკის დაცვის და, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ლა-

¹⁶⁵ ჯაფარიძე (1987); Nov. 28, ზემოთ ციტირებული.

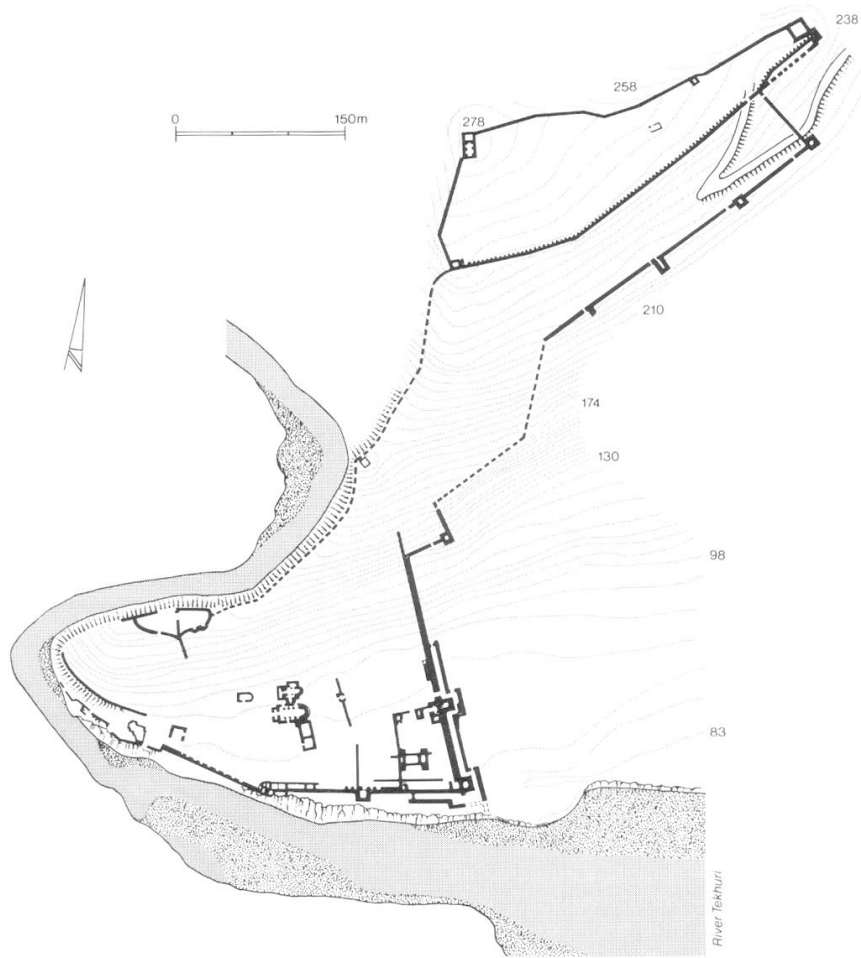
¹⁶⁶ Wars 8. 13. 23-30.

¹⁶⁷ Wars 8. 14. 1-3, ამასთანავე, ნოქალაქევი I-II.

¹⁶⁸ Леквинадзе (1961), 139, რუკით.

ზიკის იმპერიისადმი აფსილების, მისიმიელების, სვანების და სკვიმნების ერთგულების განმტკიცების თვალსაზრისით.

მდებარეობისა და მძლავრი თავდაცვის ერთობლივი წინა-
ღობით დიდად დაზარალებული მერმეროე იძულებული გახდა
იქაურობას გასცლოდა და გადასულიყო მოხირისში, სადაც

სურ. 8. ნოქალაქევის (არქეოპოლისი) ციხე-სიმაგრე

ლაზიკის ქალაქ კოტაისის (დღევანდელი ქუთაისის) გარემომცველი ყანების მოსავლით თავისი ჯარების გამოკვებას შეძლებდა.¹⁶⁹ როდესაც არქეოპოლისის გარეთ მდგარმა ბიზანტიის არმიამ მის წინ პირი იბრუნა და გაიქცა, ლაზიკის მთელი შუაგული სპარსელებს მიუტოვა. ლაზიკის საუკეთესო მხარეში და მისი გავლით გადაადგილების კონტროლი მერმეროეს ხელთ აღმოჩნდა.¹⁷⁰ ამის მიუხედავად, მაინც რჩებოდა წინააღმდეგობის გაბნეული კერები და ეს არა მხოლოდ არქეოპოლისზე ითქმის, არამედ, აგრეთვე, სხვა უფრო მცირედ გამაგრებული პოზიციების შესახებ, განსაკუთრებით კი თვით კოტაისთან ახლომდებარე უთიმერეოსის შესახებ.¹⁷¹

ლაზიკაში სპარსთა პოზიციების გაუმჯობესების კვალად, პეტრას დაკარგვის მიუხედავად, მოლაპარაკებები ბიზანტიაში 551 წელს დაზავებით დამთავრდა. 545 წელს ჩამოგდებული ზავის მსგავსად, რომლის განახლებასაც არსებითად წარმოადგენდა, ეს უკანასკნელი დაზავებაც ხუთ წელიწადს უნდა გაგრძელებულიყო. ისევე, როგორც ადრე, შეთანხმების პირობებში ლაზიკა არც ამჯერად ასახულა, თუმცა, შეთანხმების თანახმად, ლაზიკის თაობაზე მოლაპარაკებები უნდა გაგრძელებულიყო.¹⁷² პროკოპი იუწყება, რომ ახალი დაზავებით ბევრი უკმაყოფილო დარჩა ბიზანტიაში, რადგან მათ მიაჩნდათ, რომ ეს სპარსეთისთვის ლაზიკის დათმობას და ამით უკვე შავ ზღვაზე სპარსთა მოძალების აღიარებას ნიშნავდა. ლაზიკაში მიმდინარე მოვლენები მხოლოდ ასეთი თვალსაზრისის გამომწვევი შეიძლება ყოფილიყო, მაგრამ მალე ცხადი გახდა, რომ იუსტინიანე ლაზიკაზე უარის სათქმელად მზად არ იყო.¹⁷³

¹⁶⁹ Wars 8. 14. 3-54. ლანჩავა (1986) და Ланчава (1991).

¹⁷⁰ Wars 8. 14. 53-4. პროკოპი აზიადებს, როდესაც მერმეროეს სკვიმნიასა და სვანეთში შეღწევის საერთოდ აღკვეთის შესაძლებლობას მიაწერს: არსებობდა შემოვლითი გზები, მაგ. აფსილიდან.

¹⁷¹ Wars 8. 14. 53; შდრ. 8. 16. 6. უთიმერეოსთან დაკავშირებით, იხ. ლანჩავა (1986) და Ланчава (1991).

¹⁷² Wars 8. 15. 2; Agathias 2. 18. 3.

¹⁷³ Wars 8. 15. 14-18; Agathias, 2. 18. 6-8.

ლაზები კი მზად იყვნენ და უფრო მეტიც, რომ ბიზანტიაზე უარი ეთქვათ. არც ისე დიდი დრო იყო გასული მას შემდეგ, რაც მათ სპარსეთის მოკავშირეობა მიატოვეს 522 წელს, ისე რომ უკან დაბრუნება ადვილად შეეძლოთ. პირველად როდია, რომ ბიზანტიური სამხედრო ძალების მხრიდან ურიგო საქციელი ლაზიკაში ლაზთა უკმაყოფილების მიზეზად არის მოყვანილი.¹⁷⁴ ამ მიზეზით გამოწვეული უკმაყოფილება შეიძლება მხოლოდ გაედრმავებინა სპარსთა წარმატებებს და ბიზანტიელთა მიერ შიდა ლაზიკის მიტოვებას, რაც დაერთო ადრინდელ კატასტროფებს. ამასთან, ლაზებს შორის, ჩანს, ყოველთვის მოიძებნებოდნენ სპარსეთის მომხრეები. ერთ-ერთმა მათგანმა, თეოფობიოსმა ამჯერად უთიმერეოსი ჩააბარა სპარსთა არმიას.¹⁷⁵ ამავე დროს, სპარსელებმა ლაზიკის იმპერიისთვის მის ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით მდებარე სვანეთისა და სკვიმნიის ჩამოშორება მოახერხეს.¹⁷⁶

მერმეროე წინდახედულად განამტკიცებდა ყველა მის მონაპოვარს. კოტაისში მან ხის გაღავანი აღმართა: ქვეყნის შუაგულში ხეტყე ისევე უხვად მოიპოვებოდა, როგორც ზღვისპირა მხარეში.¹⁷⁷ ასევე, მან განაახლა იბერიიდან მომავალ მთავარ გზაზე მდებარე შორაპნის ძველი ციხესიმაგრე. გარნიზონები ჩააყენა როგორც შორაპანში, ისე უთიმერეოსში კოტაისის მახლობლად.¹⁷⁸ შემდეგ მან დასავლეთისკენ, ფასისისა და შავი ზღვის სანაპიროებისკენ გასწია. ეს იყო ლაზიკაში სპარსეთის წარმატების მწვერვალი ხოსროს მმართველობის დროს. გუბაზ მეფემ თავის მეგობრებთან, ოჯახთან და მხარდამჭერებთან ერთად, მთებს შეაფარა თავი. ბიზანტიელი მეთაურები ამჯერადაც გაექცნენ მერმეროეს, რომელიც საერო კონსტრუქციების აგებით და სურსათ-სანოვაგით მომარაგების საშუალებით შეუდგა ლაზთა გულების და გონების მონადირებას.¹⁷⁹ ამჯერად ხოსრომ მიიღო და უმაღლესი ბეჭედი დაუსვა ბიზანტიასთან ახალი დაზავების პირობებს. მაგრამ იგი იმდენად შორს იყო ლაზიკის საკითხის

¹⁷⁴ Agathias, 2. 21. 2, არსობრივი საილუსტრაციო ცნობით.

¹⁷⁵ Wars 8. 16. 4-13; საყურადღებოა მისი ბერძნული სახელი.

¹⁷⁶ Wars 8. 16. 14-15.

¹⁷⁷ შდრ. Agathias 3. 19. 8; 25. 2.

¹⁷⁸ Wars 8. 16. 16-17.

¹⁷⁹ Wars 8. 16. 18-22.

განხილვისაგან, რომ მერმეროეს არმია საბირებისა და სპილოების დიდი შემატებით გააძლიერა.¹⁸⁰

თავისი მეფის დაჟინებული მოთხოვნით, მერმეროემ უფრო შორს გასწია ფასისისკენ, სადაც თავმოყრილი იყო ბიზანტიის სამხედრო ძალები მარტინეს და გუბაზ მეფის მეთაურობით. ეს იყო ბუნებრივად კარგად დაცული პოზიცია, რომელიც სპარსელებმა ვერც მერმეროეს და ვერც მისი მონაცვლე ნახორაგანის მეთაურობით აიღეს ამ უკანასკნელის დიდი ძალისხმევის მიუხედავად: ფასისი გაუვალი ჭაობებით იყო გარემოცული.¹⁸¹ უთუოდ სწორედ ამის გამო იყო, რომ მერმეროეს იგი ალყაში არ მოუქცევია. ის ბიზანტიის ხელთ დარჩენილი სხვა სიმაგრეების აღებას შეუდგა, მაგრამ უშედეგოდ. ჯერ იმ ფორტზე მიიტანა იერიში, რომელიც გუბაზის დას ეპყრა და რომელიც შესაძლოა, ტელეფისი იყო. შემდეგი იყო წიბილე, საიდანაც წამოსულმა ბიზანტიის ჯარმა მას აბაზგიისკენ გზა გადაუკეტა. დაბოლოს, არქეოპოლისი, რომელთან დასაპირისპირებლად სპარსელებმა, შესაძლოა, ონოგურისი ააგეს და რომელიც, სავარაუდოდ, თანამედროვე სეფიეთში იყო ლოკალიზებული. მაგრამ მერმეროე ყველა ამ პუნქტიდან უკუქცეულ იქნა.¹⁸²

მერმეროეს ადრინდელ წარმატებათა საპასუხოდ, იუსტინიანემ გაგზავნა არმია, რომელიც 554 წლისთვის ლაზიკაში იყო.¹⁸³ ბიზანტიის არმია ამჯერად მზად იყო ქვეყნის შუაგულისთვის საბრძოლველად. მარტინემ ფასისიდან ტელეფისში გადაინაცვლა, რომელსაც იგი ძლიერი გარნიზონით იცავდა. მდებარეობა აქაც ბიზანტიელთათვის იყო ხელსაყრელი, რადგან ტელეფისის ერთ-

¹⁸⁰ Wars 8. 17. 9-10.

¹⁸¹ Wars 8. 17. 12; ამ პოზიციის სიმტკიცე ადასტურებს კამერონის მიერ აგათიას კრიტიკის მართებულობას მოგვიანებით ფასისის ალყის აღწერასთან დაკავშირებით: Averil Cameron (1970), 46-7, 53.

¹⁸² Wars 8. 17. 11-19; შდრ. Agathias. 2. 22. 3. ამასთანავე, 3. 5. 6. წმ. სტეფანეს თაყვანისცემასთან დაკავშირებით. არქეოპოლისის მახლობლად მდებარე სეფიეთში აღმოჩენილია VI-VII საუკუნეებით დათარიღებული სამნავიანი ბაზილიკა ბერძნული წარწერით, რომელშიც ვინმე ფილოქტისტე შემწეობას სთხოვს წმ. სტეფანეს: Леквинадзе (1973), 25-7; შდრ. თ. ყაუხჩიშვილი (1951), 89-91. Леквинадзе (1961), 165-7, გვეგებით. აგრეთვე აღსანიშნავია, ქრისტიანული თაყვანისცემის ადგილი ქალაქ ფასისთან, რომელიც ადრე წარმართული საკულტო ადგილი ყოფილა: Agathias, 3. 24. 7.

¹⁸³ Agathias, 2. 18; 3. 8. მისი თქმით, იმუამად ლაზიკაში 50.000 ჯარისკაცი იმყოფებოდა, მაგრამ იხ. Stein (1959), ii. 511, რომელიც ამას სკეპტიკურად უყურებს.

დერთი მისასვლელი ჰქონდა ვიწრო ხეობით, ირგვლივ კი დაბურული ჭაობები ეკვროდა. თუმცა, აგათიას თანახმად, მარტინეს წასვლა უბრალოდ, იძულებითი ხასიათის ხრიკი იყო.¹⁸⁴ იგი ოლარიაში კერამიკის ბაზრის ტერიტორიაზე დაბანაკებულ ბიზანტიის მსხვილ სამხედრო გაერთიანებას შეუერთდა.¹⁸⁵ აქ სპარსთა დაძლევის უხეირო მცდელობის შემდეგ, ბიზანტიელებმა საკმაოდ უწესრიგოდ დაიხიეს უკან ნესოსისკენ, რომელიც 150 სტადიონით იყო მოშორებული.¹⁸⁶

ნესოსზე მდებარეობდა ციხესიმაგრე, რომელიც ორი დიდი მდინარით (ფასისით და დოკონუსით) იყო გარშემოვლებული იმის წყალობით, რომ მთელ ტერიტორიას აღმოსავლეთიდან ამ მდინარეთა შემაერთებული ხელოვნური არხი საზღვრავდა, ხოლო დასავლეთიდან მათი ბუნებრივი შესართავი იცავდა. ამგვარად შემოზღუდული ციხესიმაგრის შემცველი „კუნძულის“ ტერიტორია ფრიად მნიშვნელოვან ფართობს მოიცავდა.¹⁸⁷ აქაური განლაგება, ისე, როგორც ფასისსა და ტელეფისში, იმისი მანქვნებელია, რომ წყალთა ბუნებრივი კალაპოტები, ჭაობები და ხელოვნური არხები სასიცოცხლო როლს ასრულებდა ლაზიკის სტრატეგიული პოზიციების დაცვის საქმეში: ბიზანტიური სტრატეგია რეგიონში წინაისტორიული დროიდან დამკვიდრებულ გამოცდილებას იმეორებდა. ბიზანტიელებს ლაზიკის სანაოსნო მდინარეების უპირატესობებით სარგებლობაც შეეძლოთ ტრანსპორტირებისა და კომუნიკაციისათვის, განსაკუთრებით კი ზღვისპირეთთან.¹⁸⁸

ნესოსზე ბიზანტიის არმია კარგად იყო დაცული, მით უმეტეს, რომ მერმეროე უკვე მომარაგების უკმარისობას განიცდიდა, რაც ლაზიკაში სპარსეთის კამპანიებისას მუდმივ თანამდევ პრობლემას წარმოადგენდა. მაშინ როდესაც ბიზანტიელებს თავისუფლად შეეძლოთ შავი ზღვის გაღმადან და შავიზღვისპირეთის ქვეყნებიდან მარაგების შევსება და მათთან კომუნიკაცია,¹⁸⁹

¹⁸⁴ Agathias 2. 19. 2–20. 4.

¹⁸⁵ Id. 2. 20. 5, ლათინური სახელწოდება გადმოაქვს. ლათინურის გამოყენება იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ სახელი წინა საუკუნეებში ეწოდა ადგილს, რომელიც უთუოდ ეკონომიკური მნიშვნელობისა იყო რომაული არმიისთვის.

¹⁸⁶ Id. 2. 20. 6–21. 9. ეს ადგილები ჯერაც არ არის სარწმუნოდ იდენტიფიცირებული.

¹⁸⁷ Agathias, 2. 21. 9–11.

¹⁸⁸ მაგ. Agathias 3. 19. 4.

¹⁸⁹ Agathias, 3. 21. 3; მაგრამ შდრ. 4. 22. 5 ამ სისტემის აუგისთვის.

სპარსელებს ქრონიკული პრობლემები ჰქონდათ, რადგან იბერიიდან გადასახლებული მაგისტრალური გზის გაყვანის შემდეგაც კი გადაზიდვები ძირითადად სახმელეთო გზით უნდა განესრუცილებინათ. მათი პრობლემების სიმპტომატური მაჩვენებელი იყო ის, რომ მერმეროე სააღყო აღჭურვილობის ნაკლებობას განიცდიდა.¹⁹⁰ „კუნძულზე“ დაბანაკებული ბიზანტიელები ალყაში რომ ვერ მოაქცია, მერმეროე ისევ მოხერხებისში გაბრუნდა, სადაც სასიკვდილოდ ავად გახდა და იბერიის დედაქალაქისკენ გრძელი და მტკივნეული მგზავრობის შემდეგ, მცხეთაში გარდაიცვალა. სპარსეთის არმია იქვე დარჩა თავისი საკუთრების დასაცავად და მერმეროეს შემცვლელი ნახორაგანის მოლოდინში, რომელმაც ლაზიკას 555/6 წელს მიაღწია.¹⁹¹

გასაგებია, რომ ლაზები ომის მსვლელობით უკმაყოფილონი რჩებოდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ პეტრა დაიბრუნეს და აბაზგიის და აფსილიის დაკარგვა თავიდან აიცილეს, ბიზანტიელები და ლაზები არასახარბიელო პოზიციაში იმყოფებოდნენ. იუსტინიანესთვის გაგზავნილ წერილში გუბაზი არა მარტო (და განსაკუთრებით) ბესსას უჩიოდა, არამედ, ასევე, მარტინეს და მის კოლეგა რუსტიკესაც აკრიტიკებდა.¹⁹² როგორც უფრო ადრე დავისთვის, ბესსაც გადააყენეს: იუსტინიანემ მის ქონებას კონფისკაცია გაუკეთა და იგი აბაზგიაში, სავარაუდოდ, პიტუნტში გადაასახლა.¹⁹³ მეთაურობა მარტინეს გადაეცა, თუმცა ისიც ეჭვმიტანილი იყო. გუბაზის ურთიერთობა მარტინესთან და რუსტიკესთან, როგორც ჩანს, თბილი არასდროს ყოფილა, მაგრამ ამჯერად იმდენად გაფუჭდა, რომ მეფის მოშორების მიზნით, შეთქმულება მოეწყო: მარტინემ და რუსტიკემ იუსტინიანესთან გაგზავნილ წერილში გუბაზს სპარსელებთან გარიგებაში დასდეს ბრალი.¹⁹⁴ შედეგად, იუსტინიანემ გუბაზი ბიზანტიაში გამოიძახა ბრალდებაზე პასუხის გასაცემად, სწორედ ისე, როგორც 465-6 წწ. გუბაზ I მოიხმო თავისთან ლეონმა. ეს მეტად მძიმე და დამაჯერებელი ბრალდება იყო და შესაძლოა, სიმართლის მარცვალსაც კი შეიცავდა, ვინაიდან გუბაზი უკვე კარგა ხანი იყო, რაც საქმეს ისე ვერ უძღვებოდა, როგორც ამას ბიზანტიის მოკავშირეობა მოითხოვდა და იქნებ სპარსელებმა მას უკვე მოლა-

¹⁹⁰ Id. 2. 22-1.

¹⁹¹ Id. 2. 22. 2-5; შდრ. 3. 14. 1.

¹⁹² Agathias, 3. 2. 3.

¹⁹³ Id. 3. 2. 7; პიტუნტში გადასახლების შესახებ იხ. ზემოთ გვ. 382-3.

¹⁹⁴ Agathias, 3. 2. 8-3. 1.

პარაკების წინადადებითაც კი მიმართეს.¹⁹⁵ საკმაოდ ნათელია, რომ ზოგიერთი ამჟამად დაკარგული წყარო გუბაზთან დაკავშირებით იმაზე გაცილებით უფრო ნეგატიური განწყობის ცნობას შეიცავდა, ვიდრე ეს აგათიასთან გვხვდება.¹⁹⁶ საბოლოოდ კი ისე მოხდა, რომ გუბაზი ბიზანტიაში არ გამგზავრებულა: 555 წლის მიწურულს იგი ვერაგულად მოკლეს მდინარე ხობოსის (ენგური) ნაპირზე მარტინემ, რუსტიკემ და მათმა დამქაშებმა, როდესაც ონოგურისზე თავდასხმასთან დაკავშირებული თათბირის საბაბით შეიკრიბნენ.¹⁹⁷

ლაზებმა თავიანთი მოკლული მეფე დაკრძალეს და საერთოდ შეწყვიტეს ლაზიკაში ბიზანტიურ ძალებთან თანამშრომლობა, მათი დახმარების გარეშე კი ბიზანტიელთა შეტევამ ონოგურისზე სრული კრაზი განიცადა.¹⁹⁸ უეჭველია, რომ შემდგომ მოქმედებასთან დაკავშირებით ლაზებს შორის ერთსულოვნება არ სუფევდა. აგათიას, რომელიც ჩვენი ძირითადი წყაროა, ეს საკითხი მათ შორის გამართული კამათის ფორმით აქვს გადმოცემული და სამოკავშირეოდ სპარსეთისკენ შესაძლო გადანაცვლებას შეეხება. ეს ბერძნულ ისტორიოგრაფიაში კარგად ნაცნობი ტიპის დებატებია და პირდაპირი მნიშვნელობით არცაა მისაღები: ასეთი დებატები ძველი ისტორიკოსებისთვის საჭირობოროტო საკითხების კვლევის სტანდარტულ საშუალებას წარმოადგენდა.¹⁹⁹ თუმცა იმხანად, ლაზთა უკმაყოფილების ფონზე, რის კულმინაციასაც გუბაზ მეფის მკვლელობა წარმოადგენდა, ასეთ ცვლილებას ალბათ ლაზთაგან მრავალი მომხრე ეყოლებოდა. როგორც დავინახეთ, ლაზიკაში ყოველთვის არსებობდა მნიშვნელოვანი სპარსული ელემენტი და ყოველთვის იყვნენ ლაზები, რომელთაც ბიზანტიას სპარსეთი ერჩიათ, ისეთები, როგორიც იყო მხცოვანი პერსოფილი აიექტი, ვინც აგათიას ლაზთა ორატორად ჰყავს გამოყვანილი.²⁰⁰

¹⁹⁵ Procopius, *Wars* 8. 16. 22-33. მართალია, პროკოპი ხაზგასმით აღნიშნავს გუბაზის ბიზანტიისადმი ერთგულებას და აგათიას მთელ ნაშრომში აქცენტირებულია, რომ იგი სრულიად უღალატო იყო, მაგრამ როგორც ვნახეთ, ლაზი და იბერიელი მეფეები, ჩვეულებრივ, გარკვეულ კავშირს ამყარებდნენ ხოლმე იმათ მტრებთან, ვინც მათ იმპერიულ მბრძანებლობას იჩემებდა.

¹⁹⁶ Agathias, 3. 4. 6.

¹⁹⁷ Id. 3. 3. 7-4. 7.

¹⁹⁸ Agathias, 3. 5. 6-8. 3.

¹⁹⁹ Id. 3. 8. 4-13. 11.

²⁰⁰ Agathias, 3. 12. 1. ეს მაინცაღამაინც გამოგონილი სახელი არ უნდა იყოს: Strabo, 1. 2. 39, p. 45, მოწმობს ამ სახელის გავრცელებულობას ისტორიულ

მაგრამ ღაზები ბიზანტიის ერთგულნი დარჩნენ, რასაც ხელი შეუწყო ბიზანტიის იმპერატორის კეთილგონიერულმა გამოსმაურებამ. მათ იუსტინიანესთან წარგზავნეს დელეგაცია საჩივრით გუბაზის მკვლელობასთან დაკავშირებით და იმის მისაღწევად, რომ გუბაზის ნაცვლად მისი უმცროსი ძმა წათე გაემეფებინა.²⁰¹ იუსტინიანემ მათი თხოვნა დააკმაყოფილა და 555/6 წელს წათეს ინსიგნიები უბოძა 522 წლიდან დამკვიდრებული წესისამებრ.²⁰² მან ასევე ღაზიკაში ათანასიოსი მოავლინა, რათა ოფიციალურად გამოეძიებინა გუბაზ მეფის მკვლელობა. რუსტიკე დაპატიმრებულ იქნა აფსაროსში, სადაც მას მისი მთავარი დამქაში იოანეც შეუერთდა. ღაზიკაში მდგარმა ბიზანტიის არმიამ ზარზეიმით მიიღო წათე და ღაზების თვალწინ მას დიდი ცერემონიალი გაუმართა.²⁰³ ღაზები და ბიზანტიელები ერთად დახვდნენ სპარსელთა ახალ შემოტევას მერმეროეს შემცვლელი ნახორაგანის სარდლობით. იუსტინიანე ბრძნულად მოიქცა. ასეთ დროს რომ ღაზები სპარსეთის მხარეზე გადასულიყვნენ, როდესაც სპარსთა დიდი ძალები უკვე მყარად იდგა შიდა ღაზიკაში, ბიზანტია, ალბათ, საბოლოოდ დაკარგავდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს.

იმპერატორის მომდევნო სვლა ღაზიკის ჩრდილოეთით დასახლებული ხალხებისთვის ფულის გაგზავნა იყო, მათი ერთგულების განმტკიცების მიზნით. მათთვის ყოველწლიურად თანხის გადახდა რეგულარულად წარმოებდა, მაგრამ მოცემულ მომენტში მაინც ეს არაჩვეულებრივად მოსწრებული და საჭირო ქმედება იყო. ასეთი სახის საფასური ბიზანტიის იმპერიის ერთ-ერთ საყრდენ ძალას შეადგენდა. საგანგებოდ აღინიშნება ის გარემოება, რომ ციხემდე ღაზები ამ თანხებს არ ღებულობდნენ.²⁰⁴ თუმცა, 550-იანი წლებისთვის მასტიმულირებული ფინანსები ღაზებსაც კი ეძლეოდათ, ხოლო გუბაზ II იღებდა ჯამაგირს, როგორც სილენციარიუსი – ოფიციალური თანამდებობის პირი იმპერატორის კარზე.²⁰⁵ ჩვენს წყაროებში რიგითი მოვლენები იშვიათად არის ასახული. ღაზიკის ჩრდილოელი მეზობ-

კოლხეთში. თუმცა ეს სახელი მარჯვედ ესადაგება ამ სახელის მატარებლის მტრულ განწყობას თავისი დროის ბერძნების მიმართ.

²⁰¹ Agathias, 3. 14. 1-3.

²⁰² Id. 3. 15. 2.

²⁰³ Id. 3. 14. 4-6; 15. 3-4.

²⁰⁴ Procopius, Wars 2. 15. 4; შდრ. Gordon (1948); Blockley (1985).

²⁰⁵ Wars 2. 30. 28; 29. 31.

ლებისათვის თანხის გაღება იუსტინიანეს მიერ წყაროში მოხსენიებულია არა იმდენად შექმნილ ვითარებაში ამის მნიშვნელობის გამო, არამედ იმის საჩვენებლად, რომ ეს ღონისძიება უზვეულოდ ჩაიშალა. თუმცა ასეთი უზვეულო შემთხვევა იმაზე მიუთითებს, რომ ეს გზავნილები დასავლეთ ამიერკავკასიაში რეგულარულ ხასიათს ატარებდა. ბიზანტიურ ფულს მნიშვნელოვანი წვლილი შეჰქონდა ღაზიკის იმპერიის შენახვის საქმეში. ჩვენთვის უცნობია, თუ როდის დაიწყო ასეთი დახმარების გაღება.

აღნიშნულ შემთხვევაში ამიერკავკასიაში ფული გადაიტანა სარდალმა სოტერიქოსმა მცირერიცხოვანი მხლებლების თანხლებით. ღაზიკაში ხმელეთზე იგი წათესთან ერთად გადმოვიდა: შესაძლოა, რომ მან ფული აგრეთვე ახალი მეფის მდგომარეობის განსამტკიცებლად ჩამოიტანა. ღაზიკიდან იგი გაემართა ჩრდილოეთისაკენ ამ რეგიონში ღაზიკის იმპერიაში შემავალი ხალხებისთვის თანხების გასანაწილებლად.²⁰⁶ თავდაპირველად, ფული უნდა მიეღოთ მისიმიელებს, რომლებიც იცავდნენ კავკასიონზე გადმოსასვლელ მთავარ გზას ღაზიკის ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარზე, აფსილიის აღმოსავლეთით.²⁰⁷ ამ საზღვარზე, ბუქლორის ციხესიმაგრის მახლობლად, მისიმიელებმა მოკლეს სოტერიქოსი, როგორც ჩანს, მის ზრახვებში დაეჭვებისა და მისი თავხედური საქციელის გამო.²⁰⁸ შესაძლოა, ისინი უკვე ფიქრობდნენ სპარსელების მოკავშირეობაზე, სოტერიქოსის მკვლელობის შემდეგ კი სხვა არჩევანი აღარ რჩებოდა.²⁰⁹ უდავოა, რომ აქაც, ისევე როგორც აბაზგიაში, აფსილიაში, სკეიმინასა და სვანეთში, სპარსული დიპლომატია ბიზანტიურზე არანაკლებ აქტიური იყო. მისიმიელებზე არ შეიძლება რომ შთამბეჭდავი ძალით არ ემოქმედა სპარსელთა წარმატებებს ღაზიკაში და ღაზიკისა და ბიზანტიელებს შორის განვითარებულ გაუცხოებას, რის კულმინაციაც გუბაზის მკვლელობა იყო.

ნახორაგანი „კუნძულისკენ“ გაემართა არქეოპოლისის გავლით, სადაც მისი არმიის ნაწილი ბიზანტიის გარნიზონმა ხელ-

²⁰⁶ მიმღებებთან და თანხებთან დაკავშირებით Stein (1959), ii. 515; შდრ. Agathias, 4. 20. 9.

²⁰⁷ Agathias, 3. 15. 8, აღნიშნავს ლინგვისტური და კულტურული უფსკრულის არსებობას მისიმიელებსა და აფსილებს და *a fortiori*, ღაზებს შორის: ღაზიკის იმპერია ჰომოგენური არ ყოფილა, როგორც ამას მანამდე წარმართული აბაზგის შემოერთება აჩვენებს. აფსილიასა და მისიმიას შორის საზღვარი ტიბელეოსის ციხესიმაგრით იყო აღნიშნული Agathias, 4. 15. 5.

²⁰⁸ Id. 3. 15. 8-16. 9.

²⁰⁹ Id. 3. 17. 2; 4. 12. 2-7.

ში ჩაიგდო და ამოხოცა.²¹⁰ მან „კუნძულს“ ჩაუარა და მარშით გაიარა ექვსი ფარსანგი, მანძილი იქიდან ქალაქ ფასისამდე, რომელსაც ალფა შემოარტყა.²¹¹ ქალაქის აღების მცდელობისას, სპარსელებმა სამარცხვინო წარუმატებლობა განიცადეს და სურსათ-სანოვაგე რომ შემოაკლდათ, შიდა ლაზიკაში დაბრუნდნენ და მოხერხებისში მოიყარეს თავი.²¹² მათი ჯარების გასვლის შემდეგ და ზამთრის დადგომისას, ათანასიოსს გუბაზის მკვლელობის ოფიციალური გამოძიების დრო მიეცა. აგათია ალბათ მართებულად განიხილავს ამას, როგორც საჩვენებელ პროცესს ლაზების სასარგებლოდ, ბიზანტიისადმი მათი ერთგულების უზრუნველყოფის მიზნით.²¹³ მსჯავრდებულთა დასჯა ფართოდ და სახალხოდ გაიმართა: საჯაროდ ჩამოატარეს სიკვდილმისჯილები და ასევე მათი თავებიც განაჩენის სისრულეში მოყვანის შემდეგ.²¹⁴

557 წელს ბიზანტიამ სერიოზული წინააღმდეგობის გარეშე დაიბრუნა როდოპოლისი: ციხე-ქალაქის მოსახლეობა არ დაზარალებულა, თუმცა მათ მძევლების წარდგენა მოსთხოვეს.²¹⁵ მაგრამ იმ წელს კონფლიქტმა გადაინაცვლა მისიმიში, სადაც სპარსელებს დაუპირისპირდა სოტერიქოსისათვის შურისძიების გადაწყვეტილებით შემართული ბიზანტიის ჯარი. ბიზანტიელებმა საყრდენ პუნქტებად აფსილიის ციხეები გამოიყენეს.²¹⁶ მისი მიეღოთა წინააღმდეგობის ცენტრად კი ცახერის მძლავრი ციხე იქცა, რომლის ბერძნული სახელი იყო სიდერუნი – „რკინის ციხე“.²¹⁷ თუმცა მათი წინააღმდეგობა ხანმოკლე გამოდგა და მხეცურად იქნა ჩახშობილი, როგორც კი სპარსელები იბერიაში დაბრუნდნენ.

ამას დასავლეთ ამიერკავკასიაში საომარ მოქმედებათა შეწყვეტა მოჰყვა. ნახორაგანი სპარსეთში გაიხმეს და შემზარავი სიკვდილით დასაჯეს ფასისთან დამარცხების გამო.²¹⁸ ბიზანტიელები თავიანთი ლაზი მოკავშირეებისადმი ცუდად მოპყრობას

²¹⁰ Agathias, 3. 18. 1-11.

²¹¹ Id. 3. 19-28. 5. ამ ალფის შესახებ აგათიას ცნობასთან დაკავშირებით, იხ. Averil Cameron (1970), 46-7 და 53 და ზემოთ, შენიშვნა 181.

²¹² Id. 3. 28. 6-9.

²¹³ Id. 4. 1. 4., თუმცა საყურადღებოა ასევე Averil Cameron (1970), 117.

²¹⁴ Id. 4. 11. 3-4; მარტინე ძლივს გადაურჩა, id. 4. 21. 1-4.

²¹⁵ Agathias, 4. 15. 1-4.

²¹⁶ Id. 4. 13. 6; შდრ. 15. 5.

²¹⁷ Id. 4. 16. 4.

²¹⁸ Agathias 4. 23. 2; 30. 6.

აგრძელებდნენ.²¹⁹ 557 წლის დასასრულისთვის, დაპირისპირებული მხარეთა შორის არსებული მდგომარეობა ოფიციალურად გაფორმდა ორივე მხარის მონაპოვართა შენარჩუნებით. აგათიას თანახმად, იუსტინიანესთან ასეთ შეთანხმებაზე წასვლა ხოსროს ლაზიკაში თავისი არმიის მომარაგების თანამდევი სიძნეულების გამო მოუხდა, ბიზანტიელებს კი ამ თვალსაზრისით უპირატესობას ზღვა ანიჭებდა. როგორც უკვე ვნახეთ, ეს ზუსტი ანალიზი იყო, ხოსროსი ან აგათიასი.²²⁰

იუსტინიანემ მიღწეული შეთანხმებით მოპოვებული უპირატესობა იმისთვის გამოიყენა, რომ მიეხედა დაუმორჩილებელი ჭანებისთვის, რომლებიც ისევ ძველებურ ურჩობას მიუბრუნდნენ. ამით იუსტინიანე ფასისსა და ტრაპეზუნტს შორის გაწოლილი გრძელი ზღვისპირა ზოლის შემომტკიცებას უზრუნველყოფდა.²²¹ სპარსეთის მიერ პეტრას და ლოსორიონის დაპყრობამ განსაკუთრებული როლი ითამაშა ამ სივრცის ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევაში, თუმცა აფსაროსი, ჩანს, ბიზანტიური წესრიგისთვის კვლავაც დიდ ძალად რჩებოდა.²²² მაგრამ მშვიდობის მთავარ დაბრკოლებად ბიზანტიელებსა და სპარსელებს შორის ახლა უკვე სულ სხვა ტერიტორია და სხვა ხალხი, კერძოდ, სვანები იქცნენ.

სვანეთის საკითხი

სვანების ქვეყანა, ზოგადად თანამედროვე სვანეთი, VI საუკუნეში სპარსულ-ბიზანტიურ ურთიერთობათა ისეთ პრობლემას შეადგენდა, რაც პროპორციულად ამ ქვეყნის სიდიდის ყველა ზღვარს სცილდებოდა. მისი მნიშვნელობა უმთავრესად განპირობებული იყო ჩრდილოეთ ამიერკავკასიის მთებში მისი სტრატეგიული მდებარეობით, მისი გაბატონებული მდგომარეობით იმ გზებზე, ჩრდილოკავკასიის მთისწინეთიდან ამიერკავკასიისკენ და უფრო შორი ქვეყნებისკენ დაძრულ მომხდურებს რომ უნდა გადაეკვეთათ.²²³ ამასთან, სვანეთი საყრდენ პუნქტად გამო-

²¹⁹ Id. 4. 22. 5-6.

²²⁰ Id. 4. 30. 7.

²²¹ Agathias, 3. 19. ჩანს, ამ რეგიონში იგი ტრაპეზუნტს სპარსეთის უშუალო ამბიციების სფეროს გარეთ ათავსებს.

²²² Agathias, 5. 1-2. 5; და ზემოთ, შენიშვნა 88, ჭანებთან დაკავშირებით.

²²³ Men. Prot., fr. 6. 1. 500; fr. 10. 5 გვიჩვენებს სტეპებიდან შავი ზღვისკენ გადასასვლელ გზას, სვანეთისა და მისიმიის გავლით.

ადგებოდა სპარსეთს ლაზიკაზე შეტევის დასაწყებად. ეს ქვეყანა, როგორც ჩანს, ოქროს საბადოების მფლობელიც იყო.²²⁴ სვანეთის ისტორია მართლაც რომ მჭიდროდ უკავშირდებოდა ლაზიკის ისტორიას: მენანდრე სპარსეთის მეფეს ათქმევინებს, რომ იგი სვანეთით მხოლოდ ლაზიკის დაპყრობის შემდეგ დაინტერესდა.²²⁵ სვანებსა და ლაზებს შორის არსებული კავშირის ხასიათის განხილვა სპარსთა და ბიზანტიელთა შორის მიმდინარე მსჯელობის არსებით საგანს შეადგენდა, როდესაც ისინი სვანეთზე სიუზერენიტეტის გამო ედავებოდნენ ერთმანეთს.

ბიზანტიელები, გარკვეულწილად, იმ ლოგიკურ აზრს ემხრობოდნენ, რომ სვანეთის კონტროლი ლაზიკის კონტროლზე იყო დამოკიდებული, რადგან სვანეთი ლაზიკის იმპერიის შემადგენელი ნაწილი იყო.²²⁶ თავიანთი აზრის განსამტკიცებლად მათ წარმოადგინეს დამასაბუთებელი დოკუმენტაცია, რომ ყოველ შემთხვევაში V საუკუნის პირველი ნახევრის განმავლობაში, სვანეთის მეფეებს ლაზები ნიშნავდნენ და სამეფო რეგალიებს უგზავნიდნენ ბიზანტიის იმპერატორის ნებართვით. პეტრუს პატრიკიუსმა ხოსროსთვის ამ მეფეთა სიის წარდგენა შეძლო.²²⁷ მათ განაცხადში ნათქვამი იყო, რომ სვანები ლაზებს ხარკს უხდიდნენ თაფლით, მატყლით და სხვა საშუალებებით.²²⁸

თუმცა ამ პრეტენზიულ განცხადებას სპარსელზე მაინცდამაინც დიდი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია. მენანდრეს თანახმად, ხოსრომ უპასუხა, რომ პეტრუსის მტკიცებულება მხოლოდ იმის მაჩვენებელი იყო, რომ ზოგიერთი მეფე ასეთი წესით ინიშნებოდა, ზოგი კი სხვა წესით.²²⁹ როგორც ჩანს, ხოსროს მკვახე პასუხი იმასთან დაკავშირებით, რომ პეტრუსის მტკიცებულება მხოლოდ ხანმოკლე პერიოდზე ვრცელდებოდა, იმას ნიშნავდა, რომ აღნიშნული წესით სხვა პერიოდებში არ ხელმძღვანელობდნენ. პეტრუსის მტკიცებულება არასრული და, შესაბამისად, არაღამაჯერებელი იყო. ხოსროს წინადადებით საკითხის გადაწყვეტა თავად სვანებისთვის უნდა მიენდოთ. ბიზანტიელები

²²⁴ Id. fr. 9. 1. 13-15; სვანეთის ოქროს საბადოების შესახებ, იხ. ზემოთ, გვ. 89-90, 176.

²²⁵ Id. fr. 6. 1. 495-6.

²²⁶ Men. Prot., fr. 6. 1. 451-7; fr. 6. 1. 578 ff.; fr. 9. 1. 94 ff.

²²⁷ Id., fr. 6. 1. 578 ff.; შდრ. 458-60. ამ წესის ხანგრძლივობის შესახებ იხ. ზემოთ, შენიშვნა 36.

²²⁸ Id., fr. 6. 1. 567-9 (*δασμοφορία*).

²²⁹ Men. Prot., fr. 6. 1. 590-1.

ამ იდეას წინ აღუდგნენ, ვინაიდან შიშობდნენ, რომ სვანები მათზე უარს იტყოდნენ და როდესაც მავანმა ბიზანტიელმა დესპანმა ისეთი სისულელე გამოიჩინა, რომ ეს წინადადება მიიღო, სვანები ასეც მოიქცნენ.²³⁰

მიუხედავად იმისა, რომ მენანდრე ბიზანტიის თვალსაზრისს სვანეთის სტატუსზე, როგორც ლაზიკის იმპერიის ნაწილზე, ფაქტად წარმოადგენს,²³¹ ამ საკითხს მაინც სიცხადე აკლდა, რადგან სპარსელებს თავიანთი არგუმენტაცია ჰქონდათ. მიუხედავად იმისა, რომ სვანები ლაზიკის მოხარკეთა რიცხვში ჩაითვალებდნენ, სხვაგან მენანდრე გვეუბნება, რომ ისინი ლაზებისგან რეგულარულად დებულობდნენ სუბსიდიებს, ისე რომ, თუ სვანები ლაზებს საქონელს უგზავნიდნენ, მათგანაც სამაგიერო ანაზღაურება უბრუნდებოდათ. ამასთან, ლაზებისადმი მათი ერთგულების უზრუნველყოფისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა, როგორც ჩანს, მარცვლეულის სუბსიდიას ჰქონდა: როდესაც გუბაზ II-თვის დაბრალებული ღალატისა და შემდგომ, მისი მკვლელობის გამო, ლაზიკა არეულობამ მოიცვა, სვანეთში სუბსიდია აღარ გაგზავნილა. ამ გადაუხდელობის უშუალო შედეგად კი სვანებმა, რომელთაც მეფე, სახელად წათიოსი მართავდა, სვანეთში სპარსელები მიიწვიეს.²³²

თავისთავად ის ფაქტი, რომ ლაზებსა და სვანებს შორის საქონელი ორმხრივად მიემართებოდა, თანაზიარობის ელემენტზე მიუთითებს, რაც გამაფრთხილებლად ეწინააღმდეგება პეტრუსის მიერ წარდგენილ მტკიცებულებას, რომ საქონელი ცალმხრივი მიმართულებით, უბრალოდ, ხარკის სახით მიეწოდებოდა. მთიდან საქონელი – თაფლი, ცხვრის ტყავი (ტყაპუჭი) და დანარჩენი – ბარში ჩამოდიოდა, ბარიდან კი სხვა საქონელი – განსაკუთრებით, მარცვლეული, მნიშვნელოვანწილად, ალბათ, იმპორტირებული – მთაში იგზავნებოდა: ცნებები – „ხარკი“ და „სუბსიდია“ აჩენს კითხვებს, რომლებზეც პასუხის გაცემა, ჩვენი არაადეკვატური ინფორმაციის გამო, არ ძალგვიძს.

ისიც უნდა ითქვას, რომ სვანები აშკარად მეომარი ხალხი უნდა ყოფილიყო. მენანდრესთან, ხოსროს აღწერილობით, მათ ძველ სამყაროში მთიელთა მიმართ ჩამოყალიბებული ყველა

²³⁰ Id. fr. 6. 1. 592 ff.; fr. 9. 1-2.

²³¹ Men. Prot., fr. 9. 1. 8, ავტორის კომენტარი. სავსებით შესაძლებელი იყო ასეთივე წარმატებით სვანეთის იბერიასთან დაკავშირება: იხ. Strabo, 11. 2. 19, p. 499, მასთან, Men. Prot. fr. 6. 1. 495-504.

²³² Men. Prot., fr. 6. 1. 252-9; სახელის შესახებ. ზემოთ, შენიშვნა 32.

სტერეოტიპური ნაკლოვანება ახასიათებდათ. მისი თქმით, სვანები, კავკასიონის მწვერვალების ბინადარნი, ქურდები და მძარცველები არიან, მათ შემადრწუნებელად უდმერთო საქმეები აქვთ ჩადენილი. ასე იყო ხოსრო ინფორმირებული ლაზიკაში მოლაშქრე მისი სარდლების მიერ, ვინც მას პირველებმა მიაქცევინეს სვანეთზე ყურადღება.²³³ თუ მხედველობაში მივიღებთ სვანეთის, როგორც ლაზიკაზე თავდასხმის განსახორციელებლად გამოსადეგი პუნქტის, სტრატეგიულ ღირებულებას, შეიძლება იმ დასკვნამდე მივიდეთ, რომ სვანები ტრადიციულად მიემართებოდნენ ხოლმე ლაზიკაში დარბევის მიზნით. აქედან გამომდინარეობს სპარსეთის სარდლების მოხსენებებში სვანეთის ჩართვა და ხოსროს გადაწყვეტილება, რომ იერიში მიეტანა მათ ქვეყანაზე, რომელიც, როგორც მას მიაჩნდა, თავისთავად მისი ყურადღების ღირსიც კი არ იყო. სპარსეთის ლაზიკა დაცული უნდა ყოფილიყო ყაჩაღური თავდასხმებისაგან სვანების თუ იმ ჩრდილოელ მომხდურთა მხრიდან, რომლებსაც შეეძლოთ ამ გზით შემოღწევა. ამ შეუქზე პეტრუსის შეხედულება სვანეთის სტატუსზე, როგორც ლაზიკის ქვეშევრდომ მოხარკეზე, კიდევ უფრო ნაკლებად დამაჯერებელია. ლაზები სვანებს ალბათ იმიტომ უგზავნიდნენ მარცვლეულს, რომ ეს უკანასკნელნი თავად არ ჩამოსულიყვნენ ამ მარცვლეულის ძალით წასაღებად; საკუთარი ნაწარმი სვანებს ამის სანაცვლოდ შემოჰქონდათ, და არა როგორც ხარკი. ეს შეთანხმების საქმე უფრო იყო, ვიდრე ბატონობისა.

მოლაპარაკებები სვანეთის თაობაზე იმის მაჩვენებელია, რომ ბიზანტია და სპარსეთი დასავლეთ ამიერკავკასიის საკითხს ფართო თვალთახედვით უდგებოდნენ. ბიზანტიელები ამ რეგიონის მართვას ლაზებისა და მათი იმპერიის საშუალებით ცდილობდნენ. სპარსელები, პირიქით, ცდილობდნენ იქ დესტაბილიზაციის შეტანას და ლაზების კონტროლის შესუსტებას, სვანეთშიც და სხვა ადგილებშიც. გაღიზიანებაზე უფრო დიდი გულისწერომა ჩანს სპარსი ზიქხის შენიშვნაში, რომ ბიზანტიას არა მარტო ლაზების ქვეშევრდომების დაუფლება სურდა, არამედ თვით იბერიისაც კი.²³⁴ ამ ორი იმპერიის მიდგომა ვითარდებოდა ზოგადად ბიზანტიისადმი ლაზიკის მოკავშირეობის კონტექსტში დაახლოებით 522 წლიდან. მართლაც, ბიზანტიამ

²³³ Men. Prot., fr. 6. 1. 501-4.

²³⁴ Men. Prot., fr. 6. 1. 278-80.

გააძლიერა ლაზიკის კონტროლი სვანეთში იმით, რომ იქ გარნიზონს ინარჩუნებდა, თუნდაც დროებით. ასეთი გარნიზონის არსებობა იქ დამოწმებულია 554/5 წლებისთვის.²³⁵ ეს გარნიზონი, სავარაუდოდ, ორმხრივი ფუნქციის შესასრულებლად იყო გათვალისწინებული – სვანების შესაკავებლად და ჩრდილოეთიდან სვანეთის გავლით ლაზიკისკენ მიმავალი გზის გასაკონტროლებლად.

სვანებს დაუმორჩილებლობის ისტორია ჰქონდათ, წათიუსის მეფობამდეც კი. ლეონის მმართველობის ბოლო წლებში, დაახლოებით 468 წელს, ლაზებს, რომელთაც ბიზანტიელები უჭერდნენ მხარს, მათთან ძალიან დიდი უთანხმოება ჰქონდათ. ამავე დროს, სპარსელები, როგორც ჩანს, მათი მხარდამჭერები იყვნენ. მართალია, დეტალები გაურკვეველია, მაგრამ სვანები, ფაქტობრივად, ბრძოლაში ჩაებნენ. სპარსეთი და ბიზანტია ომის ზღვარზე დადგა ამ ვითარების გამო. დასავლეთში შექმნილი უფრო გადაუდებელი საზრუნავით მოცულმა და შესაძლოა, სპარსეთის მუქარით მეტისმეტად დაშინებულმა ლეონმა, როგორც ჩანს, სვანეთის მართვა სპარსეთს დაუთმო.²³⁶

561/2 წ. სპარსელები დათანხმდნენ, რომ ლაზიკა ბიზანტიისთვის გადაეცათ,²³⁷ მაგრამ სვანეთი სხვა საქმე იყო. თუ ამ ეტაპზე, როგორც ჩანს, ლაზები ბიზანტიის მოკავშირეობას ამჯობინებდნენ, სვანებს სპარსეთი ერჩიათ. უფრო მეტიც, თუ ლაზიკას ბიზანტიური სამხედრო ძალები აკონტროლებდნენ და იქ მათ მომარაგების უკეთესი საგზაო საშუალებები ჰქონდათ, სვანეთში ორივე თვალსაზრისით სპარსეთი სარგებლობდა უპირატესობით. და მაინც, ბიზანტიისთვის მიუღებელი იყო სპარსეთის სვანეთი, რომელიც მუდმივი მუქარა იქნებოდა ბიზანტიის ლაზიკისთვის და, დამატებითი საშიშროების გათვალისწინებით, იქნებ საკუთრივ ბიზანტიისთვისაც. არა მხოლოდ სვანები, არამედ საერთოდ ამიერკავკასია რჩებოდა სპარსელთა და ბიზანტიელთა განხეთქილების საგნად, ვიდრე არაბთა შემოსევლით VIII საუკუნეში არ გადაიჭრა ეს ამიერკავკასიური გორდიას კვანძი.

²³⁵ Id., fr. 6. 1. 266.

²³⁶ Priscus, fr. 51, თაბ Braund (1992).

²³⁷ Men. Prot., fr. 6. 1. 143 ff., 268-70, 463 ff., 495 ff.

ბიბლიოგრაფია

რეგიონში წარმოებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგები მნიშვნელოვანწილად შეჯამებულია ბოლოდროინდელ ნაშრომში: Качарава Д.Д. и Квирквелия Г.Т. (1991).

1977 წლიდან დასავლეთ საქართველოში რეგულარულად გამართული კონფერენციების პუბლიკაციებში თავმოყრილია დიდძალი მასალა და ნააზრევი კოლხეთსა და ბერძნულ სამყაროზე: *Проблемы греческой колонизации северного и восточного Причерноморья: материалы I симпозиума, Цхалтубо 1977* (Тбилиси, 1979); *Демографическая ситуация в Причерноморье в период великой греческой колонизации: материалы II симпозиума, Цхалтубо 1979* (Тбилиси, 1981); *Причерноморье в эпоху эллинизма: материалы III симпозиума, Цхалтубо 1982* (Тбилиси, 1985); *Местные этно-политические объединения Причерноморья в VII-IV вв. до н.э.: материалы IV симпозиума, Цхалтубо-Вани, 1985* (Тбилиси, 1988); *Причерноморье VII-V вв. до н.э.: материалы V симпозиума, Вани, 1987* (Тбилиси, 1990). 1987 წლის კონფერენციის ზოგიერთი სტატიის თარგმანი შესულია პუბლიკაციაში: O. Lordkipanidze and P. Lévêque (რედ.) (1990). გამოიცემა მომდევნო მეექვსე (1990) კონფერენციის მასალები.

ყველაზე სრულად გამოქვეყნებული ძეგლებია ვანი – შიდა კოლხეთში და მცხეთა – იბერიაში. აღსანიშნავია აგრეთვე ბიჭვინტა, დიდი პიტუნტი, მასთან – გ. ა. ლორთქიფანიძე (1991), ასევე, არქეოპოლის-ნოქალაქები: *ნოქალაქები*. ნადირაძე (1990) გვპირდება საირსის კვლევის რიგიან სერიულ გამოცემებს. ფიჭვნარში წარმოებული გათხრების სხვადასხვა ასპექტები განხილულია ა. კახიძის რამდენიმე მონოგრაფიაში: (1971), (1975) და (1985).

სულ უფრო მრავლდება პერიოდული გამოცემები. ყველაზე უფრო გამოსადეგთა შორისაა *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები* ბათუმის შემოგარენში, განსაკუთრებით, ფიჭვნარში, ციხისძირ-პეტრაში და გონიო-აფსაროსში წარმოებული არქეოლოგიური კვლევის მაუწყებელი შედეგებით. დღევანდელი აფხაზეთის არქეოლოგიის შესახებ მასალების მოძიება შესაძლებელია უპირატესად გამოცემაში *Известия Абхазского Института Языка, Литературы и Истории*. ყოველწლიურ სეზონურ სამუშაოთა მოკლე ანგარიშებს შეიცავს *Полевые Археологические Исследования*, რომელიც თბილისში გამოდის: მოსკოვური გამოცემა *Археологические Открытия*, მსგავსი ანგარიშებით მთელი საბჭოთა კავშირიდან, ამჟამად შეწყვეტილია. თბილისში დიდი ხანია გამოდის ღირებული ისტორიული, ლიტერატურული და არქეოლოგიური მასალის შემცველი *მაცნე*, რომელიც დღეს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ფარგლებში არსებობს. ჯანაშიას მუზეუმის *მოამბე* (იგივე *Вестник*) მნიშვნელოვან მასალებს აქვეყნებს მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციების მუშაობის შედეგებზე და ნაშრომებს აქვე დაცულ კოლექციებზე. დროგამოშვებითი მიმოხილ-

ვებით გამოიცემა *Archaeological Reports* და, გარდა ამისა, ტომებად გამოდის ფრანგულენოვანი *Dialogues d'histoire ancienne*, რომელშიც რეგულარულად ქვეყნდება სტატიები და ინფორმაცია საქართველოს შესახებ.

აბაშიძე, ე. (1990), „საქართველოს წერილობითი ისტორიის განვითარების საკითხისათვის ადრეულ შუა საუკუნეებში“, *მაცნე*, 1990.3: 105-11.

აბრამიშვილი, რ. (1978) (რედ.), *თბილისი, I, არქეოლოგიური ძეგლები* (თბილისი).

ამირანაშვილი, შ. (1961), *ქართული ხელოვნების ისტორია* (თბილისი).

აფაქიძე, ა. მ. (1958ა), „არმაზციხის ლოკალიზაციის საკითხისათვის“, *ისტორიის ინსტიტუტის შრომები* (თბილისი), 4. 1: 71-98.

— (1958ბ), „ანტიკური წყაროების სვესამორა-წიწამური“, *ისტორიის ინსტიტუტის შრომები* (თბილისი), 4. 1: 119-40.

— (1973), „ბაგინეთის კლდეკარის სარკოფაგი“, *ძეგლის მეგობარი*, 33: 9-65.

— გობეჯიშვილი გ., კალანდაძე ა., და ლომთათიძე გ. (1958), *მცხეთა, I*, (თბილისი).

აფხაზავა, ნ. ა. (1979). *ადრეული შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა: არქეოლოგიური ქრონოლოგიის საკითხები სამკაულის მიხედვით* (თბილისი).

ახვლედიანი, გ. (1990), „ქართლის ცხოვრების“ ფოლკლორული წყაროები (თბილისი).

ბარამიძე, მ. (1977), *მერხეულის სამაროვანი* (თბილისი).

ბერძენიშვილი, ნ. (1990), *საქართველოს ისტორიის საკითხები* (თბილისი).

ბერძენიშვილი, მ. (1969), *ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის* (თბილისი).

ბოჭორიშვილი, ლ. (1946), „ოქრომჭედლობა სვანეთში“, *სმმ* 1946.7.5: 283-9.

ბოხონაძე, ა. ვ. (1963), *მევენახეობა-მეღვინეობა ძველ საქართველოში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით* (თბილისი).

— (1981), *არქეოლოგიური გათხრები ალაიანსა და ძალისში* (თბილისი).

— (1990), *ძალისის აკლდამა* (პრეპრინტი: თბილისი).

ბრაუნდ, დ. (1990ბ), „თემისტოსის განათლების შესახებ“, *ჭოროხი* (ბათუმი) 32.5: 77-80.

გაგოშიძე, ი. მ. (1968), „ითხვისის სამარხი“, *სსმ*, 25-B: 31-45.

— და წოწელია მ. (1991), „არამეულწარწერიანი ფირფიტები დედოფლის გორიდან“, გამოცემაში: გ. მაისურაძე (რედ.), *ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები* (თბილისი).

გამყრელიძე, გ. (1982), *ცენტრალური კოლხეთის ძველი ნამოსახლარები* (თბილისი).

გამყრელიძე, გ. (1985), „ზო-ფარნავაზის დროინდელი კოლხეთის ისტორიისათვის“, *მაცნე*, 1985.3: 86-97.

- გამყრელიძე, თ. (1989), *წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა: ანბანური წერის ტიპოლოგია და წარმომადგენლობა* (თბილისი).
- გვინიძე, გ. (1988), *ელმისტური ხანის კოლხეთის მოსახლეობის ისტორიისათვის* (თბილისი).
- გიორგაძე, გ. (1991), „ტოპონიმები არმაზის ერთენოვან არამეოგრაფიულ წარწერაში“, გამოცემა: გ. მაისურაძე (რედ.), *ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები* (თბილისი), 33-46.
- გოილაძე, ვ. (1982), „ამიერკავკასიაში სასანიანთა მმართველობის ასახვა ქართულ საისტორიო ტრადიციაში“, *მაცნე*, 1982.4: 105-22.
- გრიგოლია, გ. (1973ა), „დიდი კოლხური ქალაქის ლოკალიზაციისათვის“, *ძეგლის მეგობარი*, 33: 50-8.
- (1973ბ), „ქალაქ ფასისის ლოკალიზაციისათვის“ მოხსენებათა კრებულში (რედ. გ. ჩიჭია): *სამეცნიერო სესია მიძღვნილი ქალაქ ფასისის ლოკალიზაციის პრობლემისადმი*, (თბილისი), 36-55.
- (1989), „ძველი კოლხეთის საქალაქო ცენტრების (პეტრა) ლოკალიზაციის საკითხები“, კრებულში, დ. მუსხელიშვილი (რედ.), *საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული VII* (თბილისი), 37-81.
- გძელიშვილი, ი. და ხახუტაიშვილი, დ. (1964), „რკინის წარმოების უძველესი კერა ჭოროხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო-აფსაროსში“. *სდსმ I*: 59-96.
- დიდი პიტიუნტი, I-III (თბილისი, 1975-8).
- დუნდუა, გ. (1979), *საქართველოს სამონეტო განძები* (თბილისი).
- განი, I-VIII დღემდე (თბილისი, 1972-1986).
- ვაშაკიძე, ვ. (1991), *ელმისტური ხანის ქართლის სამეფოს სოციალური ისტორიიდან* (თბილისი).
- ზამთარაძე, მ. (1979), „გუდავის არქეოლოგიური მონაპოვარი“, *სსმმ*, 34-B: 64-78.
- ზაქარაია, პ. პ. (რედ.), *ნოქალაქევი-არქეოპოლისი* (თბილისი: I, 1981; II, 1987).
- თავაშიშვილი, გ. (1991), „ზღვისპირა სადგომების დანიშნულების შესახებ“, *სდსმ* 19: 27-41.
- თოღორდავა, ვ. ა. (1980), *დაკრძალვის წესები ელმისტური ხანის საქართველოში* (თბილისი).
- იაშვილი, ი. (1987), „ადრეული სინოპური ვერცხლის დრაქმა“, *სდსმ* 16: 44-6.
- იოთნიშვილი, ვ. (1989), *არაგვი და არაგველები* (თბილისი).
- ინაიშვილი, ნ. ა. (1987), „ციხისძირის განძი“, *სდსმ* 16: 118-46.
- (1991ბ), „მინის ჭურჭელი პეტრა-ციხისძირიდან“, *სდსმ* 19: 62-87.
- ინაძე, მ. პ. (1982), *აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია* (თბილისი).
- კახიძე, ა. (1971), *საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები* (თბილისი).

- (1975), *აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ანტიკური ძეგლები* (ბათუმი).
- და ხახუტაიშვილი, დ. (1989), *მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისათვის I: წინანტიკური და ანტიკური ხანა = სდსმ 18*.
- კაპანაძე, დ. გ. (1969), *ქართული ნუმიზმატიკა* (თბილისი).
- კეკელიძე, კ. ს. და ბარამიძე, ა. (1987) (რედ.), *ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია (V-XVIII სს.)* (თბილისი).
- კვაჭანტირაძე, ე. (1991), „საქართველოსა და სომხეთის ურთიერთობა ვარდან არეველცის „მსოფლიო ისტორიის“ ცნობათა შუქზე“ კრებული: გ. აღასანია (რედ.), *ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევები* (თბილისი), 70-95.
- კიკვიძე, ი. (1976), *მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში* (თბილისი).
- ლანჩავა, ო. (1986), „არქეოლოგიური გათხრები ქუთაისში“, *ძეგლის მეგობარი*, 1986.4: 36-41.
- ლიჩელი, ვ. (1991ბ), *ძველი ვანი: სამეურნეო უბანი* (თბილისი).
- ლომთათიძე, გ. (1957), *კლდეების სამაროვანი* (თბილისი).
- და ციციშვილი, ი. (1951), „ახლად აღმოჩენილი აკლდამა მცხეთაში“, *სმამ* 1951: 641-5.
- ლომოური, ნ. (1958), „ძველი საქართველოს სავაჭრო გზების საკითხისათვის“, *ისტორიის ინსტიტუტის შრომები* (თბილისი) 4.1: 99-118.
- ლორთქიფანიძე, გ. (1991ბ), *ბიჭვინთის ნაქალაქარი* (თბილისი).
- ლორთქიფანიძე, მ. (1975). *კოლხეთის ძვ.წ. V-III სს. საბეჭდავი-ბეჭდები* (თბილისი).
- (1981), *უძველესი საბეჭდავი-ბეჭდები იბერიიდან და კოლხეთიდან* (თბილისი).
- ლორთქიფანიძე, ო. დ. (1973), *ვანის ნაქალაქარი* (თბილისი).
- მიქელაძე, თ. და ხახუტაიშვილი, დ. (1980), *გონიოს განძი* (თბილისი).
- მათიაშვილი, ნ. (1977), *ძვ.წ. II-I სს. კოლხეთის ქალაქების ეკონომიური ისტორიიდან* (თბილისი).
- მაკალათია, ს. (1927), „1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის“, *საქართველოს მუზეუმის მოამბე*, 4: 161-88.
- მამულა, გ. (1992), *ქართლის ეკლესია V-VI საუკუნეებში* (თბილისი).
- მარღიშვილი, ს. (1991), „იბერიის ომი პომპეუსთან“, *მხედრიონი*, 3: 9-21.
- მახარაძე, გ. (1991), *საბადურის გორის სტრატეგრაფია და საირხის ნაქალაქარის ისტორიის ძირითადი ეტაპები* (პრეპრინტი: თბილისი).
- მაჩაბელი, კ. (1983), *ძველი საქართველოს ვერცხლი* (თბილისი).
- მგელიაშვილი, თ. (1991), *საქართველოს გეოარქეოლოგია: ნარკვევები* (თბილისი).
- მიზანდარი, მ. (1987), „ძაღისის მოზაიკის დათარიღებისა და მხატვრულ-ისტორიული მნიშვნელობისათვის“, *მაცნე*, 1987. 2: 113-37.

- (1988ა), „დიონისოს ქანდაკება ქართლის მიწაზე“, *საბჭოთა ხელოვნება*, 1988.8: 111-16.
- მიქელაძე, თ. კ. (1976), *არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე* (თბილისი).
- (1985), *კოლხეთის ადრერკინის ხანის სამაროვნები* (თბილისი).
- მცხეთა I-VII, IX* (თბილისი, 1975-1989).
- ნადირაძე, ჯ. (1975), *ვერილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები* (თბილისი).
- (1989), *მზით განათებული ათასწლეულები* (თბილისი).
- (1990), *საირხე: საქართველოს უძველესი ქალაქი*, I (თბილისი).
- ნემსაძე, გ. მ. (1969), „ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1965-1966 წლებში ჩატარებული მუშაობის შედეგები“, *სსმავ*, I: 45-56.
- ნოქალაქევი*, I-II (თბილისი, 1981-7).
- პაპუაშვილი, რ. (1987), „არქეოლოგიური გათხრები და დაზვერვა კოლხეთის დაბლობზე (1983-86 წწ.)“, *ძეგლის მეგობარი*, 1987: 51-3.
- პაპუაშვილი, რ. (1990), „სკვითური კულტურის ელემენტები კოლხეთის დაბლობზე“, გამოცემაში: *არქეოლოგიური ძიებანი (ახალგაზრდა მეცნიერთა VII-VIII სამეცნიერო სესიების მასალები)*, (თბილისი), 63-83.
- რამიშვილი, რ. მ. (1983), *ჟინვალი I* (თბილისი).
- რობაქიძე, ა. (1960), *მეფუტკრეობის ისტორიისათვის* (თბილისი).
- რჩეულიშვილი, გ. (1990), *ფშავის არაგვის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები* (თბილისი).
- საითიძე, გ. (1990), „სკანდეს ციხე“, *ძეგლის მეგობარი*, 1990.I: 54-61.
- საყვარელიძე, თ. (1983), *ბოლნისის სიონი* (თბილისი).
- სიხარულიძე, თ. (1987), „ატეკური მოხატული ვაზები ფიჭვნარის სამაროვნიდან“, *სდსმ* 16: 51-108.
- (1991), „სამი ლეკითოსი ფიჭვნარის სამაროვნიდან“, *სდსმ* 19: 42-8.
- ფანცხავა, ლ. (1988), *კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოვნობის ძეგლები* (თბილისი).
- ფირცხალავა, მ. (1987), „სკვითური კულტურის ძეგლების საქართველოში გავრცელების საკითხისათვის“, გამოცემაში: *ოთ. ლორთქიფანიძე (რედ.), საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები*, I (თბილისი), 31-52.
- ქართლის ცხოვრება*. იხ. ზემოთ, შესავალი, შენიშვნა 2.
- ყაუხჩიშვილი, თ. ს. (1951), *ბერძნული წარწერები საქართველოში* (თბილისი).
- ყიფიანი, გ. (1987), *კაპიტელები*, (თბილისი).
- (1991), *ნიშნათა ფუნქციის შეცნობისათვის კოლხურ და იბერიულ კრამიტებზე* (თბილისი).
- ჩართოლანი, შ. (1968), „ღარიღარის სამაროვანი“, კრებულში: *ე. მენაბდე (რედ.), საქართველოს კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები* (თბილისი), 300-18.

- ჩაჩანიძე, ვ. (1974), *პეტრე იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში*, (თბილისი).
- ჩხაიძე, ლ. (1983), „გონიო-აფსაროსის ელინისტური ხანის მასალები“, *სტძ 12*: 87-94.
- ცეცხლაძე, გ. (1991 ა), „ახალი მასალები ძველი კოლხეთისა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის საეკონომიკურ ურთიერთობათა შესწავლისათვის“, *სტძ 19*: 49-61.
- და იაშვილი, ი. (1991), „დამდიანი კოლხური ამფორის ფრაგმენტი ჩოლოქიდან“, *სტძ 19*: 58-61.
- ციციშვილი, ი. (1950), „ანტიკური დროის აკლდამა ბაგინეთში“, *სმპ 1950.3*: 187-93.
- წერეთელი, გ. ვ. (1960ა), *უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან* (თბილისი).
- წერეთელი კ. (1987), „არამეული დამწერლობით შესრულებული ახალი წარწერა მცხეთა-სამთავროდან“, *მცნე*, 1987.3: 155-78.
- (1989), „არამეული წარწერა ურბნისიდან“, *სმპ*, 1989.1: 197-200.
- (1991ა) „საქართველოში აღმოჩენილი არამეული წარწერები“, *მცნე*, 1991.1: 7-23.
- (1991ბ), „არმაზული დამწერლობა“, *სემიტოლოგიური ძიებანი* 5: 60-70.
- (1991გ), „უფლისციხის არამეული წარწერები“, გამოცემაში: თ. ციტიშვილი (რედ.), *ახლოდამოსავლეთი და საქართველო* (თბილისი), 90-110.
- (1992), *შენიშვნები არმაზის ბილინგვის არამეულ ტექსტზე* (თბილისი).
- წითლანაძე, ლ. (1976), *ხევის არქეოლოგიური ძეგლები* (თბილისი).
- წოწელია, მ. ვ. (1979), „სასანური სინი კრასნაია პოლიანიდან“, *სსმშ*, 34-B: 79-86.
- წულაია, გ. (1986), *ჯუანშერ ჯუანშერიანი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა* (თბილისი).
- ჭეიშვილი, გ. (1991), „ხორზენეს ლოკალიზაციის საკითხისათვის“, გამოცემაში: გ. ალასანია (რედ.), *ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევები* (თბილისი), 3-16.
- ჭელიძე, მ. (1991), „ეპიგრაფიკული შენიშვნები“, *სემიტოლოგიური ძიებანი*, 5: 71-6.
- ჭილაშვილი, ლ. (1964), *ნაქალაქარი ურბნისი* (თბილისი).
- ხახუტაიშვილი, დ. (1989), *უფლისციხე: ქალაქი კლდეში* (თბილისი).
- ხიდაშელი, მ. (1972), *ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების ისტორიისათვის ანტიკურ საქართველოში* (თბილისი).
- ჯავახიშვილი, ქ. (1987), „გვიანანტიკური ხანის სამარხი ს. ზახორიდან“, *სსმშ*, 39-B, 73-80.
- ჯავახიშვილი, ქ. ა. და ნემსაძე, გ. მ. (1982), „ზღუდრის სამაროვნის გლიპტიკური ძეგლები“, *სსმშ*, 36-B: 129-53.

- ჯალაბაძე, გ. (1990), *მეზინდერეობის კულტურა დასავლეთ საქართველოში* (თბილისი).
- ჯაფარიძე, ვ. მ. (1984), „კლდეეთის სამაროვანი და დასავლეთ საქართველოს გვიანანტიკური ძეგლების შესწავლის საკითხი“, *ძეგლის მეგობარი*, 1984: 28-32.
- (1987), „შუა საუკუნეების ვარდციხის საფორტიფიკაციო ნაგებობები“, გამოცემაში: ვ. ჯაფარიძე (რედ.), *ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები*, V (თბილისი), 53-67.
- (1989), *ვარდციხის ნაქალაქარი* (თბილისი).
- Абрамова, М. А. (1984), «О происхождении северокавказской керамики с зооморфными ручками», в: А. Мелюкова, М. Мошкова, В. Петренко (ред.) *Древности Евразии в скифо-сарматское время* (Москва), 15-20.
- Амиранашвили (Болтунова), А. И. (1935). *Новая находка в низовьях реки Ингура* (Тифлис).
- Амиранашвили, Ш. (1950), «Две серебряные чаши из раскопок Армази (Грузия)», *ВДИ* 1950.1: 91-102.
- (1960), «К вопросу об определении портретного изображения на гемме Британского музея (119712) с пехлевийской надписью», *ВДИ* 1960.2: 90-2.
- Анфимов, Н. В. (1981), «Погребение IV в. до н.э. с реки Пхьи», *ИАбННИИЯЛИ*, 10: 105-9.
- Анчабадзе, Г. З. (1988), «Поход картлийского царя в прикубанье в середине VI в.: вымысел или факт?», в: Г. Р. Тогошвили (ред.), *Вопросы истории народов Кавказа* (Тбилиси), 124-34.
- Анчабадзе, Ю. Д. (1984), «Абаза», *Кавказский Этнографический Сборник*, 9: 141-66.
- Апакидзе, А. М. (1968), *Города древней Грузии* (Тбилиси).
- и Лордкипанидзе, О. Д. (1963), «Новые материалы по археологии Диоскурии-Сébastополиса». *ТАИЯЛИ* 209-23.
- Апакидзе, Д. Б. (1991). *Центральная Колхида в эпоху поздней бронзы-раннего железа* (Тбилиси).
- Астахов, Е. Н. (1964), «Некоторые соображения о формировании морского берега у крепости Гониа», *БЗб* 1: 97-9.
- Ахвледиани, Д. (1986), *Черепицы Грузии эллинистической эпохи по материалам Ванского городища* (Автореф., Ереван).
- Барамидзе, М. и Чигოшвили, Т. (1987), «Археологические исследования в с. Пичори Гальского района», в: Г. К. Шамба (ред.). *Археологические открытия 1983 года в Абхазии* (Тбилиси), 47-50.
- Берадзе, Т. (1989), *Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии*, (Тбилиси).
- Бжания, В. В., Кобахия, В. С. и Хибба, З. А. (1982), «Охранные раскопки Кистрика» в: Г. К. Шамба (ред.), *Археологические открытия 1980 года в Абхазии* (Тбилиси), 12-13.

- Болтунова, А. И. (1947), «Описание Иберии в Географии Страбона», *ВДИ* 1947.4: 142-60.
- (1981), «К вопросу о социально-политической организации Колхов», в изд.: *Демографическая ситуация в Причерноморье в период великой греческой колонизации: Материалы II симпозиума, Цхалтубо 1979*, (Тбилиси), 315-28.
- Бохочадзе, А. В. (1977), «Настакиси, Саркине, Дзалиси – города Иберии античной эпохи», *КСИА* 151: 93-102.
- и Мирианашвили, Н. Г. (1982), «Основные итоги работ Настакийской Археологической экспедиции в 1975-77 гг», в: Т. К. Микеладзе (ред.), *Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР* (Тбилиси), 111-23.
- Брашинский, И. Б. (1973), «Синопа и Колхида», в изд.: Г. Гиоргадзе (ред.), *Вопросы древней истории: Кавказско-ближневосточный сборник, IV* (Тбилиси), 180-90.
- (1979), «Выступления по проблемам греческой колонизации Восточного Причерноморья» в: *Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья: материалы I симпозиума. Цхалтубо 1977* (Тбилиси), 370-4.
- Браунд, Д. (1991a), «Діон Хрісостом, торгівля Ол'вії та ол'війська Тавроскифська війна». *Археологія* (Київ), вып. 3, 25-30.
- (1991c), «Римское присутствие в Колхиде и Иберии», *ВДИ* 4: 34-52.
- и Цецхладзе, Г. Р. (1989b) «Об имени Колх в античном мире», *САНГ* 136.2: 497-9.
- Василевский, А. (1913), «Черноморские болота и их сельскохозяйственные перспективы»: *Труды Съезда Деятелей Черноморского Побережья, I* (Санкт-Петербург), 31-44.
- Вашакидзе, Н. В. (1975), *Археологические памятники античного времени бассейна рек Сунса и Натанеби*, (Автореф. дис. Тбилиси).
- Виноградов, Ю. Г. (1984), «Два бронзовых котла с греческими надписями из сарматских степей Донбаса и Поволжья», в: А. Мелюкова, М. Мошкова и В. Петренко (ред.) *Древности Евразии в скифо-сарматское время* (Москва), 37-43.
- Воронов, Ю. Н. (1972), «Об Эшерском городище», *СА* 1972.1: 103-21.
- (1975), *Тайна Цебельдинской Долины* (Москва).
- (1976), «Гюэнос», *СА* 1976.4: 42-55.
- (1977), «К изучению керамического производства Диоскуриады», *СА* 1977.2: 162- 71.
- (1979a), «Ахул-Абаа – поселение античного времени в окрестностях Сухуми», в: О. Д. Лордкипанидзе (ред.), *Материалы по археологии Абхазии* (Тбилиси), 32- 6.
- Воронов, Ю. Н. (1979b), «Материалы по археологии Абазгии и Санигии (II-VII вв.), *Материалы по археологии Абхазии* (Тбилиси), 49-58.
- (1980), *Диоскуриада-Себастополис-Цхум*, (Москва).
- и Бгажба О. Х. (1985), *Материалы по археологии Цебельды*, (Тбилиси).

- — (1987), «Крепость Цибилеум — один из узлов кавказского лимеса Юстиниановской эпохи», *ВВр* 48: 116-32
- и Шамба Г. К. (1980), «Новые материалы по археологии Диоскуриады» *ИАбНИИЯЛИ*, 9: 35-7.
- Гаглов, Р. (1980), «Археологические изыскания на монастырском могильнике», *ПАИ* 1977 (Тбилиси, 1980), 227-32.
- Гагошидзе, Ю. М. (1964), *Памятники раннеантичной эпохи из Ксанского ущелья* (Тбилиси).
- (1977), «Раскопки храма I в. до н. э. в Дедоплис миндори», *КСИА* 151:102-8.
- (1979), *Самадло*, (Тбилиси).
- (1981), «Из истории Грузино-Иранских взаимоотношений (Храм II-I вв. до н.э. Дедоплис миндори)» в: Б. А. Ливинский (ред.), *Кавказ и Средняя Азия в древности и средние века* (Москва), 102-15.
- (1985), «Из истории ювелирного дела в Грузии» в: В. Г. Луконин (ред.), *Художественные памятники и проблемы культуры Востока*, (Ленинград), 47-61.
- Галибин, В. А. (1991), «Особенности состава находок из цветного и благородного металла из памятников Северного Кавказа эпохи ранней и средней бронзы» в: В. М. Массон (ред.), *Древние культуры Прикубанья* (Ленинград), 59-69.
- Гамкрелидзе, Б. В. (1980), «Система скотоводства в горной Осетии», *Кавказский Этнографический Сборник*, 5: 7-91.
- Гамкрелидзе, Г. (1992а), *К археологии долины Фасиса* (Тбилиси).
- Гиоргадзе, Г. и Шифман, И. Ш. (1988), «К интерпретации Армазской билингвы», *ВДИ* 1988.4: 168-81.
- Гогадзе, Э. М. (1982), *Культура поселений Колхиды эпохи бронзы и раннего железа* (Тбилиси).
- Голенко, К. В. (1964). *Денежное обращение Колхиды в римское время*, (Ленинград).
- (1969), «Понтийская анонимная медь», *ВДИ* 1969.1: 130-54.
- (1974), «Аристарх Колхидский и его монеты», *ВДИ* 1974.4: 105-10.
- и Раджабли, А. М. (1975), «Али-Байрамлинский клад и некоторые вопросы обращения парфянских монет в Закавказье», *ВДИ* 1975.2: 71-93.
- Григолия, Г. и Элиава, Г. (1971), «Результаты работ 1970 года западногрузинской разведочной археологической экспедиции в: *Тезисы докладов посвященных итогам полевых археологических исследований в СССР в 1970 году* (Тбилиси), 97-9.
- Гунба, М. М. (1989), *Абхазия в первом тысячелетии н.э.* (Сухуми).
- и Хрушкова, Л. Г. (1990), «Раскопки Сухумской крепости», в: Г. К. Шамба (ред.), *Археологические открытия в Абхазии 1985 г.* (Тбилиси), 39-53.
- Демографическая ситуация в Причерноморье в период великой греческой колонизации: материалы II симпозиума, Цхалтубо 1979* (Тбилиси, 1981).
- Джаошвили, В. Ш. (1990) (ред.), *Колхидская низменность*, (Москва).

- Джапаридзе, В. М. (1991), *Раннесредневековый Шорапани по данным новейших раскопок* (Тбилиси).
- Дзнеладзе, М. (1991), *К изучению черепиц античной Иберии-Картли* (Препринт, Тбилиси).
- Дундуа, Г. Ф. (1987), *Нумизматика античной Грузии* (Тбилиси).
- Ельницкий, Л. А. (1964), «О малоизвестных или утраченных греческих и латинских надписях Закавказья» *ВДИ* 1964.2: 134-48.
- Еремян, С. Т. (1967), «Страна «Махелония» надписи Кааба-и-Зардушт», *ВДИ* 1967.4: 47-59.
- Есян, С. А. и Погребова, М. Н. (1985), *Скифские памятники Закавказья* (Москва).
- Закарая, П. П. и Леквинадзе, В. А. (1968), «Шухутская баня», *ВВр* 28: 225-37.
- (1974), «Археологические раскопки в Гудае в 1971», *ბზღჲ*, 3: 148-52.
- Инадзе, М. П. (1968), *Причерноморские города Древней Колхиды* (Тбилиси).
- (1988а), «Роль храмовых центров в социально-политической жизни древнеколхидского общества», в: Г. Д. Тогошвили (ред.) *Вопросы истории народов Кавказа* (Тбилиси), 65-90.
- (1988б), «К интерпретации Эшерской греческой надписи», *Кавказско-Ближневосточный Сборник*, 8: 148-58.
- и Хазарадзе, Н. В. (1987), Основные итоги научных исследований в области древней истории, филологии и археологии в Грузии (1980-1987 годы), *ВДИ* 1987.4: 15-32.
- Инаишвили, Н. А. (1990), *Древние города юго-западной Грузии* (Цихисдзири) (Автореф., Тбилиси).
- Каландадзе, А. Л. (1953), *Археологические памятники Сухумской Горы* (Сухуми).
- Каминская, И. В. (1988), «Лабинские варианты торговых дорог Северо-Западного Кавказа», *ВВр* 49: 201-4.
- Капанадзе, Д. Г. (1955), «Монетные находки Мцхетской экспедиции (1937-1948 и 1951гг.)», *ВДИ* 1955.1: 160-73.
- (1957), «Ауреусы Армазского некрополя», *СА* 1957.3: 159-75.
- (1964), «О продолжительности обращения денариев Августа и драхм Готарза в древней Иберии», *СА* 1964.4: 59-65.
- Каучишвили, Т. С. (1958), «Эпиграфические новости из Грузии», *ВДИ* 1958.4: 129-33.
- (1985), «Греческая надпись» Эшерского городища», *Источниковедческие Разыскания* (1982), (Тбилиси), 218-23.
- (1988), «Греческая надпись на бронзовой плите из Вани», *Местные этно-политические объединения причерноморья в VII-IV вв. до н.э.: материалы IV симпозиума, Цхалтубо-Вани 1985* (Тбилиси), 248-63.
- Кахидзе, А. Ю. (1965), *К истории городов Восточного Причерноморья в античную эпоху (Кобулет-Пичвнари)* (Автореф. дисс., Тбилиси).
- (1973), «Краснофигурный кратер, Пичвнари», *САНГ*, 1973.2: 505-8.

- (1979), «Древнегреческий могильник Пичвнари (IV в. до н. э.)», *СА* 1979.1: 171-80.
- (1981), *Восточное Причерноморье в античную эпоху* (Батуми).
- Качарава, Д. Д. и Квирквелия, Г. Т. (1991), *Города и поселения Причерноморья античной эпохи* (Тбилиси).
- Квирквелия, Г. Т. (1979), «Местное население в р-не Сухумской бухты в период греческой колонизации», *Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья: Материалы I симпозиума Цхалтубо 1977* (Тбилиси), 317-21.
- Кигурадзе, Н. Ш. (1976), *Даннарский могильник* (Тбилиси).
- Лордкипанидзе, Г. А. и Тодуа, Т. Т. (1987), «Клейма XV легиона из Пицундского городища» *ВДИ* 1987.2: 88-92.
- Кобахия, Б. С., Шамба, Г. К. и Шамба, С. М. (1987), «Раскопки и разведки в Сухуми, Эшера и Ткварчели», в: Г. К. Шамба (ред.), *Археологические открытия 1983 года в Абхазии* (Тбилиси), 16-17.
- Ковалевская, В. Б. (1984), *Кавказ и Аланы* (Москва).
- Козенкова, В. И. (1984), «Погребения сарматского времени в ущелье р. Карца в Северной Осетии», в: А. Мелюкова, М. Мошкова и В. Петренко (ред.), *Древности Евразии в скифо-сарматское время* (Москва), 113-19.
- Кошеленко, Г. А. (1985) (ред.), *Древнейшие государства Кавказа и Средней Азии* (Москва).
- Крупнов, Е. И. (1960), *Древняя история Северного Кавказа* (Москва).
- Куфтин, Б. А. (1949-50), *Материалы к археологии Колхиды, I-II* (Тбилиси).
- Ланчава, О. (1991), «Раскопки в Кутаиси», *ПАИ* 1986 г. (Тбилиси), 110-11.
- Левин, Е. С. (1938), *Перевалы центрального Кавказа* (Москва).
- Лежава, Г. И. и Джандиери, М. И. (1938), *Архитектура Сванетии* (Москва).
- Леквинадзе, В. А. (1961), «Материалы по монументальному строительству в Лазике», *ibid*, 22-B: 137-67.
- (1967a), «Об одной византийской крепости», *САНГ*, 47.2: 505-10.
- (1967b), «Римский кирпич со штампом из Цихисдзири», *САНГ*, 45.3: 797-800.
- (1968), «По поводу анакопийской крепости», *ibid*, 25-B: 89-104.
- (1969), «Понтийский лимес», *ВДИ* 1969.2: 75-93.
- (1972), «Раннесредневековые памятники Вашнари», *СА* 1972.3: 230-9.
- (1973), *Монументальные памятники западной Грузии, I-VII вв.* (Автореф., Москва).
- (1974), «О постройках Юстиниана в западной Грузии», *ВВр*, 34: 169-86.
- Ломоури, Н. (1975), *Очерки из истории Картлийского (Иберийского) царства в III-начале IV вв. н.э.* (Тбилиси).
- (1981), *Грузино-Римские взаимоотношения* (Тбилиси).
- Ломоури, Н. (1985), «К вопросу о методике использования некоторых античных и грузинских источников по истории древней Грузии», *Источниковедческие разыскания* (1982) (Тбилиси), 52-61.
- (1988), «О «политии Фасисцев» Гераклида», *ВДИ* 1988.3: 123-33.

- Лордкипанидзе, Г. А. (1967), Животноводство и промыслы античной Колхиды, *СА* 1967.1: 27-35.
- (1968), «Некоторые вопросы религии и культуры античной Колхиды» в: ქ-მეზაბდე (რედ.), *საქართველოს კავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიის საკითხები* (თბილისი), 335-54.
- (1970), *К истории древней Колхиды* (Тбилиси).
- (1978), *Колхида в VI-II вв. до н.э.* (Тбилиси).
- Лордкипанидзе, О. Д. (1957), «О торговом пути из Индии к Черному Морю», *САНГ* 1957: 377-84.
- (1964), «Италийские бронзовые изделия, найденные на территории древней Грузии», *СА* 1964.1: 199-220.
- (1968), «К вопросу о датировке сухумской стелы», *СА* 1968.1: 166-76.
- (1972), «К локализации *το της Λευκοθέας ἱερὸν*», *ВДИ* 1972.2: 106-34.
- (1979), «К проблеме греческой колонизации Восточного Причерноморья (Колхиды)» в: *«Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья.: Материалы I симпозиума Цхалтубо 1977* (Тбилиси), 187-255.
- (1979), *Древняя Колхида* (Тбилиси).
- (1984), *Город-храм Колхиды* (Москва).
- (1989), *Наследие древней Грузии* (Тбилиси).
- (1992), «Городище Вани в общеколхидском контексте», *ВДИ* 1992.1: 184-208.
- (1981) и Микеладзе Т. К. (1981), «О демографической ситуации в Восточном Причерноморье (Колхида) в период великой греческой колонизации», *Демографическая ситуация в Причерноморье в период великой Греческой колонизации: материалы II симпозиума, Цхалтубо 1979* (Тбилиси), 292-314.
- — (1988), «Колхида в VII-IV вв. до н.э.», в: *Местные этно-политические объединения Причерноморья в VII-IV вв. до н.э.: материалы IV симпозиума, Цхалтубо-Вани 1985* (Тбилиси), 109-49.
- и Путуридзе Р. В. (1984), «Ванская археологическая экспедиция», *ПАИ в 1981 году* (Тбилиси), 50-3.
- Луконин, В. Г. (1961), *Иран в эпоху первых Сасанидов* (Ленинград).
- (1969), «Завоевания Сасанидов на Востоке и проблема Кушанской абсолютной хронологии», *ВДИ* 1969.2: 20-44.
- Макалатия, С. (1940), «Археологические находки в сел. Даблагоми и Агаиани», *СА* 1940.3: 264-71.
- Максимова, М. И. (1956), *Античные города юго-восточного Причерноморья: Синопа, Амис, Трапезунт* (Москва).
- Марченко, К. К. (1988), *Варвары в составе населения Березани и Ольвии* (Ленинград).
- Махортих, С. В. (1991), *Скифы на Северном Кавказе* (Киев).
- Мачабели, К. (1970), *Серебряные фиалы из Армазисхеви* (Тбилиси).
- (1976), Позднеантичная торевтика Грузии (Тбилиси).

- Меликишвили, Г. А. (1959), *К истории Древней Грузии* (Тбилиси).
- (1962), «Кулха», в: Н. В. Пигулевская (ред.), *Древний Мир*: Академику В. В. Струве (Москва), 319-26.
- (1988), «О наименованиях некоторых городов древней Грузии», в: Г. Д. Тогошвили (ред.), *Вопросы истории народов Кавказа* (Тбилиси), 57-64.
- Менабде, В. Л. (1948), *Пшеницы Грузии* (Тбилиси).
- Местные этно-политические объединения Причерноморья в VII-IV вв. до н.э.: Материалы IV симпозиума Цхалтубо-Вани 1985* (Тбилиси, 1988).
- Мизандари, М. (1988б), *Дионисские памятники восточной Грузии* (Автореф. Тбилиси).
- Микеладзе, Т. К. (1975), «Золото древней Колхиды», *Вокруг Света*, 4: 50-3.
- (1979), «Материалы к археологии «хоры» древнего Фасиса» в: *Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья: Материалы I симпозиума, Цхалтубо 1977* (Тбилиси), 327-32.
- (1982), «О некоторых результатах полевых исследований в зонах новостроек колхидской низменности в десятой пятилетке», в: *Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР* (Тбилиси), 75-89.
- (1990), *К археологии Колхиды (эпоха средней и поздней бронзы и раннего железа)*, (Тбилиси).
- и Хахутаишвили (1985), «*Древнеколхидское поселение Намчедуры*, I, (Тбилиси) (=ბგბდ 14).
- и Мигдисова Н. П. и Папуашвили Р. И. (1987), «О работах колхидской археологической экспедиции», *ПАИ 1984-5* (Тбилиси, 1987), 39-42.
- Мирианашвили, Н. (1977), *Археологические памятники из Агаиани* (Тбилиси).
- Мушегян, Х. А. (1983), *Денежное обращение в Армении* (Ереван).
- Нариманишвили, Г. К. (1991), *Керамика Картли V-I вв. до н.э.* (Тбилиси).
- Насидзе, Г. и Личели, В. (1990), «Об ареале колхидской культуры», в: *«Причерноморье в VII-V вв. до н.э. Письменные источники и археология, Вани 1987* (Тбилиси), 220-5.
- Неверов, О. Я. (1977), *Античные инталии в собрании Эрмитажа* (Ленинград).
- (1983), *Геммы античного мира* (Москва).
- Немсадзе, Г. М. (1977), «Погребение Иберийской знати из Згудери», *КСИА* 151: 108-14.
- Одишели, М. Дж. (1988), *Позднеантичные и раннехристианские мозаики Грузии* (Автореф. дисс. Тбилиси).
- Палавандишвили, Ш. Д. (1985), *Водный режим красноземных почв Аджарии* (Батуми).
- Пицхелаури, К. (1991) (ред.), *Кавказ в системе палеометаллических культур Евразии, Телави 1986*, (Тбилиси).
- Погребова, М. Н. (1981), «Памятники скифской культуры в Закавказье», в изд.: Б. А. Литвинский (ред.), *Кавказ и средняя Азия в древности и средневековье*, (Москва), 42-58.

- Придик, Е. (1914), «Новые кавказские клады», *Материалы по археологии России*, 34: 94-110.
- Причерноморье в эпоху эллинизма: материалы III симпозиума, Цхалтубо 1982* (Тбилиси, 1985).
- Причерноморье в VII-V вв. до н.э.: материалы V симпозиума, Вани, 1987* (Тбилиси, 1990).
- Проблемы греческой колонизации северного и восточного причерноморья: материалы I симпозиума, Цхалтубо 1977* (Тбилиси, 1979).
- Путуридзе, Р. В. (1965), «Краснолаковая керамика из Сухумской древней крепости», в: *Материалы по археологии Грузии и Кавказа*, IV (Тбилиси), 95-106.
- Рамишвили, А. Т. (1975), «Раскопки приморских стоянок в Пичвнари (Кобулет) в 1960-1964 и 1967 гг.», *СА* 1975.1: 135-47.
- Рамишвили, Р. М. (1977), «Новые открытия на новостройках Арагвского ущелья», *КСИА* 151: 114-22.
- (1987), «Работы Жинвальской комплексной экспедиции», *Археологические открытия 1985 года* (Москва), 535.
- (1991), «Археологическая экспедиция горного региона восточной Грузии», *ПАИ* 1986 (Тбилиси), 89-95.
- и Джорбенадзе, В. А. (1976), «Археологические исследования в зоне строительства Жинвальского гидротехнического комплекса», в изд.: О. Д. Лордкипанидзе и Т. К. Микеладзе (ред.), *Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР* (Тбилиси), 30-44.
- (1984), Душетская научная конференция посвященная взаимоотношений между горными и равнинными регионами (Тбилиси).
- Рехвиашвили, Н. Б. (1953), *Кузнечество в Раче* (Тбилиси).
- (1964), *Народная металлургия в Грузии* (Тбилиси).
- Робакидзе, А. (1990), *Основные черты хозяйственного быта в Сванети* (Тбилиси).
- Ростовцев, М. И. (1907), «Надпись из Сухума», *Записки Одесского общества истории и древностей*, 27: 4-6.
- (1909), «Новые латинские надписи с Юга России», *Известия Археологической Комиссии*, 33: 1-22.
- Сихарулидзе, Т. (1984), «Лекифы с шаблонным орнаментом мастерской мастера Бельдам из Пичвнари» в изд.: Р. Гордзениани (ред.), *Археология, классическая филология, византистика = Труды Тбилисского государственного университета*, 249 (Тбилиси), 86-113.
- Смирнов, Я. И. (1909), *Восточное серебро* (Санкт-Петербург).
- Сумбадзе, Л. З. (1960), *Колхидское жилище по Витрувию* (Тбилиси).
- Техов, Б. В. (1971), *Очерки древней истории и археологии Юго-Осетии* (Тбилиси).
- (1980а), *Скифы и центральный Кавказ в VII-VI вв. до н.э.* (Москва).
- (1980б), *Тлийский могильник (комплексы XVI-X вв. до н.э.)* (Тбилиси).
- (1981), *Тлийский могильник (комплексы IX-VII вв. до н.э.)* (Тбилиси).

- Тодуа, Т. Т. (1988), «Крепости Митридата VI Евпатора в Колхиде», *ВДИ* 1988. 1: 139-46.
- (1990), *Колхида в составе Понтийского царства* (Тбилиси).
- Толордава, В. А. (1985), «Инновации в погребальных обрядах Колхиды эллинистического времени», в: О. Д. Лордкипанидзе, *Причерноморье в эпоху эллинизма: Материалы III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья, Цхалтубо 1982* (Тбилиси), 508-17.
- Трапш, М. М. (1958), «Археологические раскопки в окрестностях Сухуми» *ТАИЯЛИ*, 29: 185-207.
- (1960), «Археологические раскопки в Анакопии в 1957-1958 гг.», *ТАИЯЛИ*, 30: 121-57.
- (1969), *Древний Сухуми* (Труды, II, Сухуми).
- Урушадзе, Н. (1984), *Бронзовая летопись древней Грузии* (Тбилиси).
- (1988), *Древнегрузинское пластическое искусство* (Тбилиси).
- Федоров, М. Н. (1993), «Согдийская курительница», *Российская Археология*, 1993.1: 175-84.
- Хахутаишвили, Д. (1987), *Производство железа в древней Колхиде* (Тбилиси).
- Хоштария, Н. В. (1955), «Археологические исследования в Уреки», *ძიჯი*, 1: 25-78.
- Хрушкова, Л. Г. (1979), «Материалы по мелкой пластике средневековой Абхазии», в: О. Д. Лордкипанидзе (ред.), *Материалы по археологии Абхазии* (Тбилиси), 62-74.
- (1985), «Греческая надпись из Цандрипшской (Гантиадской) базилики», *Источниковедческие Разыскания* (1982) (Тбилиси), 224-30.
- Цвинария, И. И. (1990), *Новые памятники дольменной культуры Абхазии* (Тбилиси).
- Церетели, Г. В. (1941), *Армазская билингва* (Тбилиси).
- (1948), «Армазское письмо и проблема происхождения грузинского алфавита», *Эпиграфика Востока* 2: 90-101.
- (1960б), «Греческая надпись эпохи Веспасиана из Мцхета», *ВДИ* 1960.2: 123-33.
- Церетели, К. (1990), *Новая надпись из Мцхета-Самтавро выполненная арамейским письмом* (Тбилиси).
- Цецхладзе, Г. Р. (1989), «Монеты Диоскуриады из Херсонеса Таврического», *ВДИ* 1989.4: 91-5.
- Цинцадзе, В. (1987) «Светицховели во Мцхета», *ქართული ხელოვნება*, 9:15-25.
- Цкетишвили, Г. Г. (1977), «Результаты работ на Цихиа-Гора», *КСИА* 151: 87-93.
- Цоцелия, М. В. (1975), *Восточная Грузия (Картли) в III-VII вв. и её связи с державой сасанидов* (Автореф., Ленинград).
- (1981), *Каталог сасанидских монет Грузии* (Тбилиси).

- Цухишвили, И. А. (1987), *Взаимоотношения восточноримской империи с западной Грузией в IV-XII вв. (по нумизматическим данным)* (Автореф. Ереван).
- (1991), *К взаимоотношению западной Грузии с восточно-римской империей в IV-VI вв. (по нумизматическим данным)* Препринт: Тбилиси.
- Чартолани, Ш. (1989), *К истории нагорья западной Грузии доклассовой эпохи* (Тбилиси).
- Чкония, А. М. (1977), «К изучению колхидского златокузнечества», *КСИА* 151: 75-7.
- Чхатишвили, М. С. (1985), «Об интерпретации некоторых сведений источников по истории христианизации Грузии», *Источниковедческие разыскания* (1982) (Тбилиси), 78-89.
- Шамба, Г. К. (1970), *Ахаччарху – древний могильник нагорной Абхазии* (Сухуми).
- (1979a), «К истории Абхазии в раннеантичную эпоху», *Проблемы греческой колонизации Северного и восточного Причерноморья: материалы I симпозиума, Цхалтубо 1977* (Тбилиси), 339-45.
- (1979b), «Флаконы из раскопок Эшерского городища», в: О. Д. Лордкипанидзе (ред.), *Материалы по археологии Абхазии* (Тбилиси), 37-41.
- (1980), *Эшерское городище* (Тбилиси).
- (1983), «Погребение VI в. до н. э. близ Сухуми», *КСИА* 174: 33-7.
- (1985), *Раскопки древних памятников Абхазии* (Сухуми).
- (1988), «Северо-западная Колхида в VI в. до н.э. в: Местные этно-политические объединения Причерноморья в VII-IV вв. до н.э.: материалы IV симпозиума Цхалтубо-Вани 1985 (Тбилиси), 229-31.
- и Шамба, С. М. (1982), «Раскопки Эшерского городища» в: Г. К. Шамба (ред.), *Археологические открытия 1980 года в Абхазии* (Тбилиси), 14-17.
- (1990), *Археологические памятники верховья реки Галидзга* (Тбилиси).
- Шамба, С. М. (1982a), «Раннеантичный комплекс из Очамчира» в: Г. К. Шамба (ред.), *Археологические открытия 1980 года в Абхазии* (Тбилиси), 18-19.
- (1982b), *О чем говорят монеты* (Сухуми).
- (1987), *Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н.э. – XIII в. н.э.)*, (Тбилиси).
- (1988), *Гюэнос- I*, (Тбилиси).
- Шамиладзе, В. М. (1979), *Хозяйственно-культурные и социально-экономические проблемы скотоводства Грузии* (Тбилиси).
- Шелов, Д. Б. (1979), «Выступления по проблемам греческой колонизации восточного Причерноморья», *Проблемы греческой колонизации северного и восточного Причерноморья: материалы I симпозиума, Цхалтубо 1977* (Тбилиси), 375-9.
- Шелов, Д. Б. (1980), «Колхида в системе понтийской державы Митридата VI» *ВДИ* 1980.3: 28-43.
- Щеглов, А. Н. (1979), «Выступления по проблемам греческой колонизации Восточного Причерноморья», *Проблемы греческой колонизации северного и*

восточного Причерноморья: материалы I симпозиума, Цхалтубо 1977 (Тбилиси), 380-2.

- Adontz, N. (1970), *Armenia in the Period of Justinian*, tr. and rev. N. G. Garsoian (Lisbon).
- Akhvlediani, D. (1990) 'Les Tuiles estampillées de Vani', in Lordkipanidze and Lévêque (eds.) (q.v.), 283-5.
- Alexandrescu, P. (1990), 'Histria in archaischer Zeit', in P. Alexandrescu and W. Schuller (eds.) *Histria: eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste* (Constance), 47-101.
- Allen, W. E. D. (1932), *A History of the Georgian People* (London).
- Allen, W. S. (1947), 'The Name of the Black Sea in Greek', *CQ* 41: 86-8.
- Amandry, M. (1991), 'Le Trésor de Binbasioglu (Tokat), in B. Rémy (ed.), *Pontica, i. Recherches sur l'histoire du Pont dans l'antiquité* (Istanbul), 61-76.
- Anasian, H. S. (1969), 'Mise au point relative à l'Albanie caucasienne', *Revue des études arméniennes*, 6: 229-31.
- Anderson, J. G. C. (1934), 'The Policy of Nero in the South-East and the North-East'. *Cambridge Ancient History* (Cambridge), x. 880-4.
- Arcellaschi, A. (1990), *Médée dans le théâtre latin d'Ennius à Sénèque* (Rome).
- Atiya, A. S. (1968), *A History of Eastern Christianity* (London).
- Austin, M. M. (1970), *Greece and Egypt in the Archaic Age* (PCPS Suppl. 2).
- and Vidal-Naquet P. (1973), *Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction* (2nd edn., London).
- Avram, A. (1990), 'Das histrianische Territorium in griechisch-römischer Zeit', in P. Alexandrescu and W. Schuller (eds.), *Histria: eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste* (Constance), 9-45.
- Baatz, D. (1988), 'Eine Katapult-Spannbuchse aus Pityus, Georgian', *Saalburg Jahrbuch*, 44: 59-64.
- Back, M. (1978), *Die Sassanidische Staatsinschriften* (Acta Iranica 18, Leiden).
- Ballabriga, A. (1990), 'La Question homérique: pour un réouverture du débat', *Revue des études grecques*, 103: 16-29.
- Ballian, A. (1991), 'Argyroupolis-Gümüşhane: The Mining Capital of Pontos', in M. Koromila (ed.), *The Greeks in the Black Sea* (Athens, 1991), 228-39.
- Balsdon, J. P. V. D. (1934), *The Emperor Gaius* (Oxford).
- Bamberger, J. E. (1981) (ed.), *Evagrius Ponticus: the Praktikos and Chapters on Prayer* (Kalamazoo, Mich.).
- Bandy, A. C. (1983), *Ioannes Lydus, On Powers* (Philadelphia).
- Baramidze, M. (1990), 'L'Établissement de Pitchori', in Lordkipanidze and Lévêque (eds.) (q.v.), 189-94.
- Barber, E. J. W. (1991), *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages* (Princeton, NJ).
- Barceló, P. A. (1981), *Roms auswärtige Beziehungen unter den Constantinischen Dynastie* (306-363) (Regensburg).
- Barnes, T. D. (1976), 'Imperial Campaigns, AD 285-311', *Phoenix* 30: 174-93.

- (1978), 'Emperors and Bishops, AD 324-344: Some Problems', *American Journal of Ancient History*, 3: 53-75.
- (1982), *The New Empire of Diocletian and Constantine* (Cambridge, Mass.).
- (1985), 'Constantine and the Christians of Persia', *JRS* 75: 126-36.
- (1989), 'Christians and Pagans in the Reign of Constantius', in A. Dihle (ed.), *L'Église et l'empire au IVe siècle* (Fond. Hardt 34), 301-37.
- Barrett, A. A. (1977), 'Gaius' Policy in the Bosphorus', *TAPhA* 107: 1-9.
- (1978), 'Polemo II and M. Antonius Polemo', *Historia*, 27: 437-48.
- (1979), 'Annals 14. 26 and the Armenian settlement of AD 60', *CQ* 29: 465-9.
- Baynes, N. H. (1955), 'Rome and Armenia in the Fourth Century', *Byzantine Studies and Other Essays* (London), 186-208.
- Bentley, G. C. (1991), 'Response to Yelvington', *Comparative Studies in Society and History*, 33: 169-75.
- Bernal, M. (1992), 'Response to Edith Hall', *Arethusa*, 25: 203-14.
- Bickermann, E. J. (1952), 'Origines gentium', *Classical Philology*, 47: 65-81.
- Birley, A. R. (1971), *Septimius Severus* (London).
- Bittel, K. (1952), 'Ein persische Feueraltar aus Kappadokien', in K. F. Stroheker (ed.), *Satura: Früchte aus der antiken Welt. Festschrift O. Weinreich* (Baden-Baden), 15-29.
- Blockley, R. C. (1982), 'Roman-Barbarian Marriages in the Late Empire', *Florilegium*, 4: 63-79.
- (1983), *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire*, 2 vols. (Liverpool).
- (1984), 'The Roman-Persian Peace-Treaties of AD 229 and 363', *Florilegium*, 6: 28-49.
- (1985a), *The History of Menander the Guardsman* (Liverpool).
- (1985b), 'Subsidies and Diplomacy: Rome and Persia in Late Antiquity', *Phoenix*, 39: 62-74.
- (1987), 'The Division of Armenia between the Roman and Persians at the End of the Fourth Century', *Historia* 36: 222-34.
- (1992), *East Roman Foreign Policy: Formation and Conduct from Diocletian to Anastasius* (Leeds).
- Boardman, J. (1980), *The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade* (rev. edn., London).
- and Kurz, D. (1971), *Greek Burial Customs* (London).
- Bolton, J. D. R. (1962), *Aristeus of Proconnesus* (Oxford).
- Bosworth, A. B. (1976), 'Vespasian's Reorganization of the North-East Frontier', *Antichthon*, 10: 63-78.
- Bosworth, A. B. (1977), 'Arrian and the Alani', *Harvard Studies in Classical Philology*, 81: 217-55.
- (1988), *From Arrian to Alexander: Studies in Historical Interpretation* (Oxford).
- Bouzek, J. (1990), *Studies of Greek Pottery in the Black Sea Region* (Charles University, Prague).

- Bowersock, G. W. (1980), 'Mavia, Queen of the Saracens', in W. Eck, H. Galsterer, and H. Wolff (eds.), *Studien zur antiken Socialgeschichte: Festschrift F. Vittin-ghoff* (Cologne), 477-95.
- Braund, D. (1983), 'Royal Wills and Rome'. *Papers of the British school at Rome*, 51: 16-57.
- (1984), *Rome and the Friendly King: The Character of Client Kingship* (London-New York).
- (1986), 'The Caucasian Frontier: Myth, Exploration and the Dynamics of Imperialism', in Freeman and Kennedy (eds.), (q.v.), 31-49.
- (1989a), 'Coping with the Caucasus: Roman Responses to Local Conditions in Colchis and Iberia (Georgia)' in French and Lightfoot (eds.), (q.v.), 45-52.
- (1989b), 'Textile-Ware from the Eastern Coast of the Black Sea'. *Archaeological Textiles Newsletter*, 9: 5-6.
- (1990a), 'Colchian Physiognomy, Slavery and Herodotus', in *Причерноморье в VII-V вв. до н.э.: Материалы V симпозиума, Вани, 1987* (Тбилиси), 207-14.
- (1991b), 'New "Latin" inscriptions in Central Asia: Legio XV Apollinaris and Mithras?' *ZPE* 89: 188-90.
- (1991d), 'A Romano-Syrian Glass Cup from Loo, near Sochi, CA, 3: 268-70.
- (1991e), 'Hadrian and Pharasmanes', *Klio* 73: 208-19.
- (1991f), 'Procopius on the Economy of Lazica', *CQ* 41: 221-5.
- (1991g), 'Roman and Native in Transcaucasia from Pompey to Suessianus', in V. Maxfield and M. Dobson (eds.), *Roman Frontier Studies 1989: Proceedings of the XVth International Congress of Frontier Studies* (Exeter), 419-23.
- (1992a), 'Priscus on the Suani', *Phoenix*, 46: 62-5.
- (1992b), 'A Roman Helmet from Kakheti (E. Georgia, Transcaucasia), *Arma*, 4.1: 9-10.
- (1993a), 'The Luxuries of Athenian Democracy', *Greece & Rome*, Forthcoming.
- (1993b), 'Fronto and the Language of Diplomacy at Antonine Court, *Ostraka*, forthcoming.
- (1993c), 'King Flavius Dades', *ZPE* 96: 46-50.
- (1994), 'Fish from Byzantium', in J. Wilkins and M. Dobson (eds.), *Food in Antiquity* (Exeter), forthcoming.
- and Tsetschladze, G. R. (1989a), 'The Export of Slaves from Colchis', *CQ* 39: 114-25.
- Brellich, A. (1969), *Paides e parthenoi* (Rome).
- Bremmer, J. (1978), 'Heroes, Ritual and the Trojan War', *Studi storico-religiosi, Roma*, 2: 5-38.
- Bresson, A. (1991), 'Le Pont-Euxin sud' *DHA* 17: 425-9.
- Briant, P. (1987), 'Pouvoir central et polycentrisme culturel dans l'empire Achéménide', in H. Sancisi-Weerdenburg (ed.), *Achaemenid History, i: Sources, Structure and Synthesis* (Leiden), 1-31.
- Brock, S. P. (1982), 'Christians in the Sasanian Empire: A Case of Divided Loyalties', *Studies in Church History*, 18: 1-19.

- Brown, P. (1971), 'The Rise and Function of the Holy Man in Antiquity', *JRS* 61: 80-101.
- (1972), *Religion and Society in the Age of St. Augustine* (London).
- (1988), *The Body and Society: Men, women and Sexual Renunciation in Early Christianity* (New York).
- Brunner, C. J. (1974), 'Middle Persian Inscriptions on Sassanian Silverware' *Metropolitan Museum Journal*, 9: 109-21.
- (1978), *Sassanian Stamp Seals in the Metropolitan Museum of Art* (New York).
- Bryer, A. and Winfield, D. (1985), *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* (Washington, DC).
- Burgess, R. (1988), 'A New Reading for Hydatius Chronicle 177 and the Defeat of the Huns in Italy', *Phoenix*, 42: 357-63.
- Burkert, W. (1979), *Structure and History in Greek Mythology and Ritual* (Berkeley, Calif.).
- Burstein, S. M. (1976a), 'Fragment 53 of Callisthenes and the Text of *Iliad* 2. 850-5', *Classical Philology*, 71: 339-41.
- (1976b), *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea* (Berkeley, Calif.).
- (1989 (ed.), *Agatharchides of Cnidus: On the Erythraean Sea* (London).
- Buxton, R. G. A. (1992), 'Imaginary Greek Mountains', *JHS* 112: 1-15.
- Calame, C. (1987), 'Spartan Genealogies: The Mythological Representation of a Spatial Organization', in J. Bremmer (ed.), *Interpretations of Greek Mythology* (London), 153-86.
- (1992), 'Espaces liminaux et voix discursives dans l'*Idylle* de Théocrite', in C. Calame (ed.), *Figures grecques de l'intermédiaire* (Rev. Fac. Lettres, Univ. Lausanne), 58-85.
- Cameron, A. D. E. (1970), *Claudian: Poetry and Propaganda at the Court of Honorius* (Oxford).
- Cameron, Averil (1970), *Agathias* (Oxford).
- (1985), *Procopius* (London).
- (1991), *Christianity and the Rhetoric of Empire* (Berkeley, Calif.).
- Cartledge, P. (1987), *Agisilaos and the Crisis of Sparta* (London).
- Casson, L. (1989), *The Periplus Maris Erythraei* (Princeton, NJ).
- Cawkwell, G. L. (1992), 'Early Colonization', *CQ* 42: 289-303.
- Champlin, E. (1980), *Fronto and Antonine Rome* (Cambridge, Mass.).
- Champion, T. C. (1989) (ed.), *Centre and Periphery: Comparative Studies in archaeology* (London).
- Chaniotis, A. (1988), *Historie und Historiker in den griechischen Inschriften* (Stuttgart).
- Charachidzé, G. (1968), *Le Système religieux de la Géorgie païenne* (Paris).
- (1986), *Prométhée ou le Caucase* (Paris).
- Chaumont, M. L. (1969), *Recherches sur l'histoire d'Arménie de l'avènement des Sassanides à la conversion du royaume* (Paris).

- (1975), 'États vassaux dans l'empire des premiers Sassanides', *Acta Iranica* 4: *Monumentum H. S. Nyberg I* (Tehran-Liège), 89-128.
- (1976), 'L'Arménie entre Rome et l'Iran', *ANRW* ii. 9. 1: 71-194.
- Choudhury, S. (1978), *A Study of British Salt-Policy in Orissa* (Delhi).
- Chrysos, E. (1976), 'Some Aspects of Roman-Persian Legal Relations', *Kleronomia*, 8: 1-60.
- Chuvin, P. (1991), *Mythologie et géographie dionysiaques: recherches sur l'œuvre de Nonnos de Panopolis* (Adosa).
- Clairmont, C.W. (1966), *Die Bildnisse des Antinous* (Rome).
- Clavel-Lévêque, M. (1977), *Marseille grecque* (Marseille).
- Coldstream, J. N. (1993), 'Mixed Marriages at the Frontiers of the Early Greek World', *OJA* 12: 89-107.
- Coleman, K. M. (1988) (ed.), *Statius, Silvae IV* (Oxford).
- Colledge, M. A. R. (1986), 'Interpretatio Romana: The Semitic Populations of Syria and Mesopotamia', in M. Henig and A. King (eds.), *Pagan Gods and Shrines of the Roman Empire* (OHCA, Oxford), 221-30.
- Condoléon, N. M. (1949), 'Inscriptions de Chios', *Revue de philologie*, 23: 5-16.
- Cook, J. M. (1983), *The Persian Empire* (London).
- Corbo, P. V. (1955), *Gli scavi di Kh. Siyar el-Ghanam (Campo dei Pastori) e i monasteri dei dintorni* (Jerusalem).
- Cornell, T. (1975), 'Aeneas and the Twins', *PCPS* 21: 1-32.
- Courtney, E. (1993) (ed.), *The Fragmentary Latin Poets* (Oxford).
- Cracco Ruggini, L. (1980), 'Università e campanilismo, centro e periferia, città e deserto nelle storie ecclesiastiche', in S. Calderone (ed.), *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità. Atti del Convegno, Erice 1978* (Messina), 159-94.
- (1990), 'La donna e il sacro, tra paganesimo e cristianesimo' *Atti del II convegno nazionale di studi su la donna nel mondo antico, Torino 1988* (Turin), 243-75.
- Crawford, M. H. (1976), 'Hamlet without the Prince' [Review of E. S. Gruen, *The Last Generation of the Roman Republic* (Berkeley, Calif., 1974)], *JRS* 66: 214-17.
- Cunliffe, B. (1988), *Greeks, Romans and Barbarians: Spheres of Interaction* (London).
- Curtis, R. I. (1991), *Garum and Salsamenta* (Leiden).
- Dabrowa, E. (1980), 'Le limes anatolien et la frontière caucasienne au temps des Flaviens', *Klio* 62: 379-88.
- (1989), 'Roman Policy in Transcaucasia from Pompey to Domitian', in French and Lightfoot (eds.) (q.v.), 67-76.
- Davison, J. M. (1991), 'Myth and the Periphery', in D. C. Pozzi and J. M. Wickersham (eds.), *Myth and the Polis* (Ithaca, NY), 49-63.
- Develin, R. (1989), *Athenian Officials, 684-322 BC* (Cambridge).
- Devos, P. (1968), 'Quand Pierre L'Ibère vint-il a Jérusalem?', *Analecta Bollandianna*, 86: 337-50.
- Dicks, D. R. (1960), *The Geographical Fragments of Hipparchus* (London).
- Dilke, O. A. W. (1985), *Greek and Roman Maps* (London).

- Dillemann, L. (1962), *Haute Mesopotamie orientale et pays adjacents* (Paris).
- Dilts, M. R. (1971), *Heraclidis Lembi: Excerpta Politiarum* (GRBS Monograph 5, Durham, NC).
- Dion, R. (1977), *Aspects politiques de la géographie antique* (Paris).
- Donceel, R. (1983), 'Représentations archaïsantes de femmes assises sur des stèles de la région de Kastamonu', in R. Donceel and P. Lebrun (eds.), *Archéologie et religions de l'Anatolie ancienne: Mélanges en l'honneur du P. Naster* (Louvain), 81-100.
- Döpp, S. (1980), *Zeitgeschichte in Dichtungen Claudians* (Wiesbaden).
- Doumas, C. (1991), 'What did the Argonauts Seek in Colchis?' *Hermathena*, 150: 31-41.
- Drews, R. (1976), 'The Earliest Greek Settlement on the Black Sea', *JHS* 96: 18-32.
- Drijvers, H. J. W. (1981), 'Hellenistic and Oriental Origins, in S. Hackel (ed.), *The Byzantine Saint* (London), 25-33.
- Dschawachoff (1901), 'Das Martyrium des heiligen Eustatius von Mzchetha', *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 38: 875-902.
- Dundua, G. F. and Lordkipanidze G. A. (1979), 'Hellenistic Coins from the Site of Vani in Colchis', *Numismatic Chronicle*, 19 (1979), 1-5.
- Ehrhardt, N. (1984), 'Zum Gründung und zum Charakter der ostpontischen Griechensiedlungen', *ZPE* 56: 153-8.
- (1988), *Milet und siene Kolonien* (2nd edn., Frankfurt am Main).
- Ensslin, W. (1942), *Zur Ostpolitik des Kaisers Diokletians* (Munich).
- Ewald, U. (1985), *The Mexican Salt-Industry 1560-1980* (Stuttgart and New York).
- Farnell, L. R. (1909), *Cults of the Greek States* (Oxford).
- Fedwick, P. J. (1981), 'The Translations of Basil before 1400', in P. J. Fedwick (ed.), *Basil of Caesarea: Christian, Humanist, Ascetic* (Toronto), 439-512.
- Feeney, D. C. (1991), *The Gods in Epic* (Oxford).
- Felix, W. (1985), *Antike Literarische Quellen zur Aussenpolitik des Sasanidenstaates*, i (224-309) (Vienna).
- Finley, M. I. (1981), *Early Greece: The Bronze and Archaic Ages* (rev. edn., London).
- Finney, P. C. (1982), 'A Monogrammed Byzantine Garnet from Carthage', *Rivista di archaeologia cristiana*, 58, fasc. 3-4: 383-407.
- Fisher, E. (1982), 'Greek translations of Latin Literature in the Fourth Century AD', *Yale Classical Studies*, 27: 173-215.
- Fraser, P. M. (1977), *Rhodian Funerary Monuments* (Oxford).
- and Matthews, E. (1987) (eds.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, i (Oxford).
- Freeman, P. and Kennedy, D. (1986) (eds.), *The Defence of the Roman and Byzantine East* (BAR, Oxford).
- French, D. H. (1984), 'Classis Pontica', *Epigraphica Anatolica*, 4: 53-9.
- French, D. H. and Lightfoot, C. (1989) (eds.), *The Eastern Frontier of the Roman Empire: Proceedings of a Conference at Ankara* (British Institute of archaeology at Ankara Monograph 11: BAR, Oxford).

- Frye, R. N. (1956), 'Notes on the Early Sassanian State and Church', in R. Ciasca (ed.), *Studi orientalistici in onore di G. Levi della Vida* (Rome), i. 314-35.
- (1972), 'Byzantine and Sassanian Trade Relations with Northeastern Russia', *Dumbarton Oaks Papers*, 26: 265-9.
- Gabba, E. (1976-7), 'L'impero romano nel discorso di Agrippa II', *Rivista storica dell'antichità*, 6-7: 189-94.
- Gajdukevich, V. F. (1971), *Das bosporanische Reich* (rev. trans., Berlin).
- Gamkrelidze, G. (1990a), *Underwater Archaeology in the Colchian Littoral* (preprint: Tbilisi).
- (1990b), *From Colchian Mythology (Ochopintre – a Pan-Type God)* (preprint: Tbilisi).
- (1992b), 'Hydroarchaeology in the Georgian Republic (the Colchian Littoral)', *International Journal of Nautical Archaeology*, 21: 101-9.
- Garland, R. (1987), *The Piraeus from the Fifth to the First Century BC* (London).
- Garnsey, P. D. A. (1985), 'Grain for Athens', in P. A. Cartledge and F. D. Harvey (eds.), *Crux: Essays in Greek History Presented to G. E. M. de Ste. Croix* (Exeter), 62-75.
- Garsoian, N. (1976), 'Prolegomena to the Study of the Iranian Aspects in Arsacid Armenia', *Handes Amsorya. Zeitschrift für Armenische Philologie*, 90: 1-46 (repr. in Garsoian (1985)).
- (1981), 'The Locus of the Death of Kings: Iranian Armenia – the inverted Image', in R. G. Hovannisian (ed.), *The Armenian Image in History and Literature* (Malibu, Calif.), 27-64 (repr. in Garsoian (1985)).
- (1982), 'The Iranian Substratum of the 'Agat'angelos' Cycle', in N. Garsoian, T. Matthews, and R. Thomson (eds.), *East of Byzantium: Syria and Armenia in the Formative Period* (Washington, DC), 151-89 (repr. in Garsoian (1985)).
- (1985), *Armenia between Byzantium and the Sasanians* (London).
- Gatz, B. (1967), *Weltalter, goldene Zeit und sinnverwandte Vorstellungen* (Hildesheim).
- Genière, J. de la (1978), 'La Colonisation grecque en Italie méridionale et en Sicile et l'acculturation des non-Grecs', *Rev. Arch.* 1978: 257-76.
- (1983), 'Contribution to a Typology of Ancient Settlements in Southern Italy (IXth to IVth Century BC)', in Hackens, Holloway, and Holloway (eds.) (q.v.), 163-89.
- Giacchero, M. (1983), 'Il realismo della politica orientale di Teodosio II', in *Accademia Romanistica Constantiniana: Atti del V convegno internazionale, Perugia 1981* (Perugia), 247-54.
- Gignoux P. (1971), 'La liste des provinces de l'Eran dans les inscriptions de Shabuhr et de Kirdir', *Acta Antiq. Acad. Hung.* 19: 83-93.
- (1984), 'Éléments de prosopographie: II. Les possesseurs de coupes Sasanides', *Studia Iranica*, 13: 19-40.
- Göbl, R. (1961), 'REX . . . DATUS', *Rheinisches Museum*, 104: 70-80.

- Gogadze, E. M., Davlianidze, T., and Pantskhava, L. (1990), 'Deux établissements de production artisanale. Un type nouveau', in Lordkipanidze and Lévêque (eds) (q.v.), 195-200.
- Golenko, K. V. (1973), 'Pontos und Paphlagonien', *Chiron*, 3: 467-99.
- Goudriaan, K. (1988), *Ethnicity in Ptolemaic Egypt* (Amsterdam).
- Graham, A. J. (1964), *Colony and Mother-City in Ancient Greece* (Manchester).
- (1971), 'Patterns in Early Greek Colonization', *JHS* 91: 35-47.
- (1978), 'The Foundation of Thasos', *ABSA* 73: 61-98.
- (1982), 'The Colonial Expansion of Greece', in *Cambridge Ancient History*, iii. 3 (2nd edn., Cambridge), 83-162.
- (1986), 'The Historical Interpretation of Al Mina', *DHA* 12: 51-65.
- (1990), 'Pre-colonial Contacts: Questions and Problems', in J.-P. Descoeudres (ed.), *Greek Colonists and Native Populations: Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology* (Oxford), 45-60.
- Grainger, J. D. (1990), *Seleukos Nikator* (London).
- Gray, E. W. (1973), 'The Roman Eastern Limes from Constantine to Justinian – Perspectives and Problems', *Proceedings of the African Classical Association*, 12: 24-40.
- Gren, E. (1941), *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit* (Uppsala).
- Grensemann, H. (1979), 'Das 24. Kapitel von *De aeribus, aquis, locibus* und die Einheit der Schrift', *Hermes*, 107: 423-41.
- Griffin, M. (1984), *Nero: The End of a Dynasty* (London).
- Griffith, M. (1983) (ed.), *Aeschylus, Prometheus Bound* (Cambridge, 1983).
- Grosso, F. (1954), 'Aspetti della politica orientale di Domiziano, I. Albania, Iberia caucasica e Armenia', *Epigraphica*, 16: 117-79.
- Hackens, T., Holloway N. D., and Holloway, R. R. (1983), *Crossroads of the Mediterranean: A Conference at Brown University*, 1981 (Louvian and Providence, RI).
- Haider, P. W. (1988), *Griechenland – Nordafrika* (Darmstadt).
- Halfmann, H. (1986), 'Die Alanen und die römische Ostpolitik unter Vespasian', *Epigraphica Anatolica*, 8: 39-50.
- (1991), 'Nachbehandlung: M. Hirrius Fronto Neratius Pansa', in A. Schütte (ed.), *Studien zum antiken Kleinasien: F. K. Dörner gewidmet* (Bonn), 41-3.
- Hall, E. (1989), *Inventing the Barbarian: Greek Self-Definition through Tragedy* (Oxford).
- (1992), 'When is a Myth Not a Myth?', *Arethusa*, 25: 181-202.
- Hammond, N. G. L. *Epirus* (Oxford, 1967).
- and Griffith, G. T. (1979), *A History of Macedonia*, ii (Oxford).
- Hanson, W. S. (1978), 'The Organization of the Roman Military Timber Supply', *Britannia*, 9: 293-305.
- Harper, P. O. (1981), *The Royal Hunter* (New York).
- Harper, P. O. and Meyers, P. (1981), *Silver Vessels of the Sassanian Period*, i, *Royal Imagery* (New York).

- Hartog, F. (1980), *Le Miroir d'Hérodote* (Paris).
- Head, B. V. (1911), *Historia Numorum* (2nd edn., Oxford).
- Henning, W. R. (1945), 'Waruchan-Shah', *Journal of the Greater India Society*, 11: 85-90 (= *Sel. Pap.* 2.225-30).
- (1947-8), 'Two Manichaean Magical Texts', *BSOAS* 12: 39-66 (= *Sel. Pap.* 2.273-300).
- (1952), 'A Farewell to the Khagan of the Aq-Aqataran', *BSOAS* 15 (1952), 501-22 (= *Sel. Pap.* 2.387-408).
- (1954), 'Notes on the Great Inscription of Shapur I', in *Prof. A. V. W. Jackson Memorial Volume* (Bombay), 40-54 (= *Sel. Pap.* 2.415-30).
- (1959), 'New Pahlavi Inscriptions on Silver Vessels', *BSOAS* 22: 132-4 (= *Sel. Pap.* 2.533-6).
- (1961), 'A Sassanian Silver Bowl from Georgia', *BSOAS* 24: 353-6 (= *Sel. Pap.* 2.555-8).
- Herman, G. (1986), *Ritualised Friendship and the Greek City* (Cambridge).
- Hewsen, R. H. (1985), 'Introduction to Armenian Historical Geography IV: The Boundaries of Artaxiad Armenia', *Revue des études arméniennes* 19: 55-84.
- (1988-9), 'Introduction to Armenian Historical Geography, V: The Vitaxates of Arsacid Armenia, pt. 1', *Revue des études arméniennes*, 21: 271-319.
- (1990), 'Muraviev's Thesis on the Historical Geography of South-eastern Caucasia', *Annual of the Society for the Study of Caucasia*, 2: 51-71.
- (1990-1), Introduction to Armenian Historical Geography, V: The Vitaxates of Arsacid Armenia, pt. 2', *Revue des études arméniennes*, 22: 147-83.
- (1991), 'Addenda and Corrigenda', *Annual of the Society for the Study of Caucasia*, 3: 71-3.
- Hind, I. (1983/4), 'Greek and Barbarian Peoples on the Shores of the Black Sea', *Archaeological Reports*, 30: 71-97.
- (1988), 'The Colonization of Sinope and the South-East Black Sea Area', in *Местные этно-политические объединения Причерноморья в VII-IV вв. до н.э.: материалы IV симпозиума Цхалтубо-Вани 1985* (Тбилиси), 207-23.
- Hinz, W. (1969). *Altiranische Funde und Forschungen* (Berlin).
- Hirsch, S. W. (1985), *The Friendship of the Barbarians: Xenophon and the Persian Empire* (Hanover).
- Hocquet, J.-C. (1979), *Le Sel et la fortune de Venise* (Lille).
- Hoffmann, G. (1880), *Auszüge aus sirischen Akten persischen Martyren* (Leipzig).
- Holford-Strevens, L. (1988), *Aulus Gellius* (London).
- Holloway, R. R. (1983), 'Recent Research in Greek and Punic Sicily', in Hackens, Holloway, and Holloway (eds.) (q.v.), 267-76.
- Honigsmann, E. (1935), *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071* (Brussels).
- and Maricq, A. (1952), *Recherches sur les Res Gestae Divi Saporis* (Brussels).
- Hopwood, K. R. (1986), 'Towers, Territory and Terror: How the East Was Held', in Freeman and Kennedy (eds.) (q.v.), 343-56.
- Hunter, R. L. (1993), *The Argonautica of Apollonius Rhodius* (Cambridge).

- Huxley, G. L. (1969), *Greek Epic Poetry from Eumelus to Panyassis* (London).
- Inaishvili, N. A. (1991a), *Petra-Tsikhisdziri?* (preprint: Tbilisi).
- Irwin, M. E. (1990), 'Odysseus' 'Hyacinthine Hair' in Odyssey 6. 231', *Phoenix*, 44: 205-18.
- Isaac, B. (1986), *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest* (Leiden).
- (1990), *The Limits of Empire: The Roman Army in the East* (Oxford).
- Jacoby, F. (1947), 'Some Remarks on Ion of Chios', *CQ* 41: 1-17.
- Janko, R. (1992), *The Iliad: A Commentary*, iv (Cambridge).
- Japaridze, V. M. (1990), *New Archaeological Data about Shorapani in the Antique Period* (Тбилиси).
- Javakhishvili, A., and Abramishvili, G. (1986) (eds.), *Jewellery and Metalwork in the Museums of Georgia* (Leningrad).
- Jeffery, L. H. (1990), *The Local Scripts of Archaic Greece* (rev. edn. by A. W. Johnston, Oxford).
- Jenkins, G. K. (1970), *The Coinage of Gela* (Berlin).
- Jenkins, R. J. H. (1962) (ed.), *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio II : Commentary* (London).
- Jesus, P. de (1978), 'Metal resources in Ancient Anatolia', *Anatolian Studies*, 27: 97-102.
- (1980), *The Development of Prehistoric Mining and Metallurgy in Anatolia* (BAR, Oxford).
- Johnson, A. W. (1985), 'A Fourth Century Graffito from the Kerameikos', *Athenische Mitteilungen*, 100: 293-307.
- Jones, A. H. M. (1971), *Cities of the Eastern Roman Provinces* (2nd edn. Oxford).
- Kacharava, D. D. (1991), *The Town of Phasis as described in Greco-Roman and Byzantine Literary Sources* (Tbilisi).
- and Tolordava, V. (1987), 'La Colchide antique (1976-1986)', *DHA* 13: 275-312.
- Kakhidze, A. and Plontke-Lüning, A. (1992), 'Ausgrabungen in Kobuleti-Pitschwnari', *Georgica*, 15: 5-14.
- Kazanski, M. (1991), 'Contribution à l'histoire de la défense de la frontière pontique au bas-empire', *Travaux et mémoires*, 11: 487-526.
- Kekelidze, K. S. (1956), 'On the Arrival of Syrian Missionaries in Kartli', *Этюды*, (Тбилиси), i: 19-50.
- Kennedy, D. L. (1987), 'The East', in J. Wachter (ed.), *The Roman World* (London), 266-308.
- Kerler, G. (1970), *Die Aussenpolitik in der Historia Augusta* (Bonn).
- Kettenhofen E. (1982), *Die römisch-persischen Kriege des 3. Jhdts. n.Chr.* (Wiesbaden).
- Khrushkova, L. G. (1981), 'Les Baptistères paléochrétiens du littoral oriental de la mer noire', *Zbornik radova Visantoloskog Instituta* (Beograd), 20: 15-24.
- Khrushkova, L. G. (1989a), 'Les Édifices paléochrétiens en Transcaucasie occidentale', *Byzantion*, 59: 88-127.

- (1989b), 'Pitiunt et le littoral oriental de la mer noire à l'époque paléochrétienne', in *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne*, 1986 (Rome), 2657-86.
- Kirk, G. S. (1985), *The Iliad: A Commentary*, i (Cambridge).
- Klaproth, M. (1827), *Tableau historique, géographique, ethnographique et politique* (Paris).
- Knapp, A. B. (1990), 'Ethnicity, Entrepreneurship and Exchange: Mediterranean Inter-Island Relations in the Late Bronze Age', *ABSA* 85: 115-53.
- Knox, B. M. W. (1977), 'The Medea of Euripides', *Yale Classical Studies*, 25: 193-225.
- Knox, P. E. (1989), 'Ruit Oceano Nox', *CQ* 39: 265.
- Kocybala A. X. (1978), *Greek Colonization on the North Shore of the Black Sea in the Archaic period* (Univ. Microf., Ann Arbor, Mich.).
- Kolendo, J. (1982), 'Le Projet d'expédition de Néron dans le Caucase', in J. M. Croisille and P.-M. Fauchère (eds.), *Neronia 1977* (Clermont Ferrand), 23-30.
- Kong, L. (1990), 'Geography and Religion: Trends and Prospects', *Progress in Human Geography*, 14: 355-71.
- Koromila, M. (1991) (ed.), *The Greeks in the Black Sea* (Athens).
- Kossatz-Deissmann, A. (1978), *Dramen des Aischylos auf westgriechischen Vasen* (Mainz)
- Kramers, J. H. (1935-7), 'The Military Colonization of the Caucasus and Armenia under the Sassanids', *BSOAS* 8: 613-18.
- Krug, A. (1980), 'Antike Gemmen im Römisch-Germanischen Museum, Köln', *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 61: 151-260.
- Kuhrt, A. and Sherwin-White, S. (1987) (eds.), *Hellenism in the East: The Interaction of Greek and non-Greek Civilisations from Syria to Central Asia after Alexander* (London).
- Lamacchia, R. (1981) (ed.), *Hosidii Getae, Medea* (Leipzig).
- Lamberti, P. A. (1725), 'Relation de la Colchide ou Mingrelie', in *Recueil de voyages au nord*, vii (Amsterdam).
- Lane, E. (1971), *Corpus monumentorum religionis deis Menis*, i (Leiden).
- Lang, D. M. (1955), *Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia* (New York).
- (1956), *Lives and Legends of the Georgian Saints* (London).
- (1957), 'Notes on Causasian Numismatics (Part I)', *Numismatic Cronicle*, 17: 137-46.
- (1966), *The Georgians* (London).
- Lazzarini, M. L. (1976), *Memorie dell'Accademia dei Lincei*, ser. 8, 19: 47-354.
- Leclercq, H. (1935), 'Nicée', *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* (Paris), xii, cols, 1211-23.
- Lee, A. D. (1989), 'Procopius, Justinian and the *kataskopoi*', *CQ* 39: 569-72.
- Lee, A. D. (1991), 'The Role of Hostages in Roman Diplomacy with Sassanian Persia', *Historia*, 40: 366-74.

- Leschorn, W. (1984), *Gründer der Stadt: Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der Griechische Geschichte* (Stuttgart).
- Létoublon, F. (1987), *Fonder une cité* (Grenoble).
- Levick, B. M. (1985), Review of E. Dabrowa, *L'Asie mineure sous les Flaviens* (Wrocław, 1980), *JRS* 75: 301-3.
- (1990), *Claudius* (London).
- Lévi-Strauss, C. (1966), *The Savage Mind* (London).
- Lewis, D. M. (1992), 'The Peace of Callias', *Cambridge Ancient History*, v (2nd edn., Cambridge), 121-46.
- Licheli, V. (1991a) *Hecate's Mysteries in Vani* (preprint: Tbilisi).
- Liebeschuetz, J. H. W. G. (1972), *Antioch: City and Imperial administration in the Later Roman Empire* (Oxford).
- Lieu, S. N. C. (1985), *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China* (Manchester).
- Lloyd, A. B. (1976-88), *Herodotus, Book II: Commentary* (Leiden).
- Lordkipanidze, G. A. (1991a), *Pitiunt und Pontos Limes* (preprint: Tbilisi).
- and Braund, D. (1991), 'Recent Work at Pitius', in V. A. Maxfield and M. J. Dobson (eds.), *Roman Frontier Studies, 1989: Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies* (Exeter), 335-6.
- Lordkipanidze, O. D. (1971), 'La Civilisation de l'ancienne Colchide aux v-ive siècles', *RevArch*, 1971: 280-84.
- (1974), 'La Géorgie et le monde grec', *BCH* 98: 898-920.
- (1983), 'La Géorgie à l'époque hellénistique', *DHA* 9: 197-216.
- (1985), *Das alte Kolchis und seine Beziehungen zur griechischen Welt vom 6. zum 4. Jhdt. v. Chr.* (Constance).
- (1991a) 'Vani: An Ancient City of Colchis', *GRBS* 32: 151-95.
- (1991b), *Archäologie in Georgien* (Weinheim).
- and Lévêque, P. (1990) (eds.), *Le Pont-Euxin vu par les Grecs* (Annales Besançon 427, Paris).
- and Mikeladze, T. K. (1980), 'Le Littoral oriental de la mer noire (Colchide) durant la colonization grecque', *DHA* 6: 41-58.
- Lucchesi, E. (1978), 'Remarque sur le lin "sardonique" d'Hérodote, Hist. 2. 105' *Orientalia*, 47: 109-11.
- Lydolph, P. E. (1977), *Climates of the Soviet Union* (World Survey of Climatology 7, Amsterdam).
- MacCormack, S. (1981), *Art and Ceremony in Late Antiquity* (Berkeley, Calif.).
- McGing, B. C. (1986), *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus* (Leiden).
- McGrail, S. (1983), 'Cross-Channel Seamanship and Navigation in the Late First Millennium BC', *Oxford Journal of Archaeology*, 2: 299-337.
- (1987), *Ancient Boats in N. W. Europe: The Archaeology of Water Transport to AD 1500* (London-New-York).
- Machabeli, K. (1972), 'Les Coupes d'argent d'Armaziskhevi', *Bedi Kartlisa*, 29: 291-3.

- Macmullen, R. (1984), *Christianizing the Roman Empire* (New Haven, Conn.).
- (1986), 'What Difference Did Christianity Make?' *Historia* 35: 322-43.
- Maenchen-Helfen, O. J. (1973), *The World of the Huns* (Berkeley, Calif.).
- Magie, D. (1950), *Roman Rule in Asia Minor* (Princeton, NJ).
- Malkin, I. (1987), *Religion and Colonisation in Ancient Greece* (Leiden).
- Marchant, A. (1948), *From Barter to Slavery* (Cambridge, Mass.).
- Maricq, A. (1958), 'Res Gestae Divi Saporis', *Syria* 35: 295-360.
- Markwart, J. (1928), *Skizzen zur hist. Topographie und Geschichte von Kaukasien* (Vienna).
- Martin-Hisard, B. (1983), 'Le Roi géorgien Vaxt'ang Gorgasal dans l'histoire et dans la légende', in B. Guillemin (ed.), *Temps, mémoire, tradition au moyen-âge* (Aix-en-Provence), 205-42.
- Matthews, J. (1989), *The Roman Empire of Ammianus* (London).
- Mehl, A. (1986), *Seleukos Nikator und sein Reich* (Louvain).
- Meritt, B. D., Wade-Gery, H. T., and McGregor, M. F. (1950), *The Athenian Tribute-Lists*, iii, (Princeton, NJ).
- and West, A. B. (1934), *The Athenian Assessment of 425 BC* (Ann Arbor, Mich.).
- Markelbach, R. and West M. L. (1967) (eds.), *Fragmenta Hesiodica* (Oxford).
- Millar, F. (1971), 'Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian: The Church, Local Culture and Political Allegiance in Third-Century Syria', *JRS* 61: 1-17.
- Miller, K. (1916), *Itineraria romana* (Stuttgart).
- Millett, P. C. (1991), *Lending and Borrowing in Ancient Athens* (Cambridge).
- Mitchell, S. (1976), 'Requisitioned Transport in the Roman Empire', *JRS* 66: 106-31.
- (1987), 'Imperial Building in the Eastern Roman Provinces', in S. Macready and F. H. Thompson (eds.), *Roman Architecture in the Greek World* (London), 18-25.
- Milford, T. B. (1980), 'Cappadocia and Armenia Minor: Historical Setting of the limes', *ANRW* ii. 7. 2: 1169-228.
- Moher, J.-P., Duval, A. and Elière, C. (1988) (eds.), *Les Princes celtes* (Paris).
- Momigliano, A. D. (1975), *Alien Wisdom: The Limits of Hellenization* (Cambridge).
- Mooney, G. W. (1912) (ed.), *The Argonautica of Apollonius Rhodius* (Dublin).
- Moorey, P. R. S. (1980), *Cemeteries of the First Millenium BC at Deve Hüyük, near Carchemish* (BAR int. ser. 87, Oxford).
- Moreau, A. (1992), 'Initiation en Grèce antique', *DHA* 18: 191-244.
- Morel, J.-P. (1983), 'Greek Colonization in Italy and in the West (Problems of Evidence and Interpretation)', in Hackens, Holloway, and Holloway (eds.) (q.v.), 123-61.
- (1990), 'Archéologie et textes: L'exemple de la colonisation grecque en Occident', in Lordkipanidze and Lévêque (eds.) (q.v.), 13-35.
- Mossé, C. (1970), *La Colonization dans l'antiquité* (Paris).
- Mulliez, D. (1982), 'Notes sur le transport du bois', *BCH* 106: 107-18.
- Murr, J. (1969), *Die Pflanzenwelt in der griechischen Mythologie* (Groningen).

- Musgrave, J. (1980), 'The Human Remains from the Cemeteries', in M. R. Popham, I. H. Sackett, and P.G. Themelis (eds.), *Lefkandi, i, The Iron Age* (London), 429-46.
- (1990), 'Dust and Damn'd Oblivion: A Study of Cremation in Ancient Greece', *ABSA* 85: 271-99.
- Nagy, G. (1990), *Greek Mythology and Poetics* (Ithaca, NY).
- Nesselhauf, H. (1985), 'Ein neues Fragment der Fasten von Ostia', *Athenaeum*, 36: 219-28.
- Neverov, O. Ya. (1978), 'Gemmes, bagues et amulettes magiques du sud de l'URSS', in M. De Beer and T. Edridge (eds.), *Hommages à M. J. Vermaseren* (Leiden), 833-48.
- (1986), 'Nero-Helios', in M. Henig and A. King (eds.), *Pagan Gods and Shrines of the Roman Empire* (OUCA, Oxford), 189-94.
- Nicolet, C. (1991), *Space, Geography and Politics in the Early Roman Empire* (Ann Arbor, Mich.).
- Ninck, M. (1921), *Die Bedeutung des Wassers im Kult u. Leben der Alten* (Philologus Suppl. 14.2, Leipzig).
- Nussbaum, G. B. (1967), *The Ten Thousand: (A Study in Social Organization and Action in Xenophon's Anabasis)* (Leiden).
- Oliver, J. H. (1957), 'The Peace of Callias and Pericles', *Historia*, 6: 254-5.
- Olshausen, E. (1991), 'Feste grenzen uns wandernde Volker: Trapezus und die Bora-ni, in B. Rémy (ed.), *Pontica, i. Recherches sur l'histoire du Pont dans l'antiquité* (Istanbul), 25-37.
- Pabst, A. (1986), *Divisio regni: der Zenfall des Imperium Romanum in der Sicht der Zeitgenossen* (Bonn).
- Parke, H. W. (1985), *The Oracles of Apollo in Asia Minor* (London).
- Pätsch, C. (1985), *Das Leben Kartlis* (Leipzig).
- Patterson, C. (1981), *Pericles' Citizenship Law of 450-1 BC* (New York).
- Peeters P. (1931), 'L'Intervention politique de Constance II dans la Grande Arménie'. *Académie royale de Belgique. Bulletins de la classe des lettres et des sciences morales e politiques*, 17: 10-47.
- (1932), 'Les Débuts du christianisme en Géorgie d'après le sources hagiographiques', *Analecta Bollandiana*, 50: 5-58.
- (1935), 'Sainte Sousanik martyre en Arméno-Géorgie', *Analecta Bollandiana*, 53: 5- 48, 245-307.
- Peretti, A. (1979), *Il periplo di Scilace* (Pisa).
- Périkhanian, A. (1971a), 'Inscription araméenne gravée sur une coupe d'argent trouvée à Sissian (Arménie)', *Revue des études arméniennes* ns 8: 5-12.
- (1971b), 'Les Inscritons araméennes du roi Artachès', *ibid.* 169-74.
- Pflaum, H.-G. (1955), 'Deux carrières équestres de Lambèse et de Zana', *Libyca*, 3: 123-54.
- Pippidi, D. M. (1970), *I Greci nel basso Danubio* (Milan).

- Pippidi, D. M. (1973), 'Le Problème de la main-d'œuvre agricole dans les colonies grecques de la mer Noire', in M. I. Finley (ed.), *Problèmes de la terre en Grèce ancienne* (Paris and The Hague), 63-82.
- Polignac, F. de (1984), *La Naissance de la cité grecque* (Paris).
- Pontrandolfo, A. (1989), 'Greci e indigeni' in *Un secolo di ricerche in Magna Grecia. Atti del XX convegno di studi sulla Magna Grecia (Taranto 1988)* (Taranto), 329-50.
- Préaux, C. (1978), *Le Monde hellénistique*, i (Paris).
- Price, M. J. (1968), 'Mithridates VI Eupator Dionysus and the Coinages of the Black Sea', *Numismatic Chronicle*, 8: 1-12.
- Prinz, F. (1979), *Gründungsmythen und Sagenchronologie* (Munich).
- Purcell, N. (1990), 'Mobility and the Polis', in O. Murray and S. Price (eds.), *The Greek City: From Homer to Alexander* (Oxford), 29-58.
- Pyshnova, Yu. T. (1974), 'Historical-Geographic Aspects of the Development and Settlement of the Black Sea Coast of the Caucasus', *Soviet Geography*, 15: 156-63.
- Rawson, E. (1985), *Intellectual Life in the Late Roman Republic* (London).
- Reddé, M. (1986), *Mare nostrum* (Rome).
- Reding-Hourcade, N. (1983), 'Recherches sur l'iconographie de la déesse Anahita', in R. Donceel and P. Lebrun (eds.), *Archéologie et religions de l'Anatolie ancienne: Mélanges en l'honneur du P. Naster* (Louvain), 199-207.
- Reinach, Th. (1985), *Mithridates Eupator, König von Pontos* (Leipzig).
- Reynolds, J. M. (1988), 'Cities', in D. Braund (ed.), *The Administration of the Roman Empire* (Exeter), 15-51.
- Rich, J. W. (1989), 'Patronage and International relations in the Roman Republic', in A. F. Wallace-Hadrill (ed.), *Patronage in Ancient Society* (London), 117-36.
- Ridgway, D. (1989), 'La precolonizzazione', in *Un Secolo di ricerche in Magna Grecia. Atti del XX convegno di studi sulla Magna Grecia (Taranto 1988)*, (Taranto), 111-31.
- (1990), 'The First Western Greeks and their Neighbours, 1935-1985', in J. P. Descoeudres (ed.), *Greek Colonists and Native Populations: Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology* (Oxford), 61-72.
- Riehm, K. (1961), 'Prehistoric Salt-Boiling', *Antiquity*, 35: 181-91.
- Ries, J. (1990), 'Le Culte de Mithra en Iran', *ANRW* ii, 18. 4: 2728-75.
- Romer, F. E. (1979), 'Gaius Caesar's Military Diplomacy in the East', *TAPhA* 109: 199-214.
- Romm, J. S. (1992). *The Edges of the Earth in Ancient Thought* (Princeton, NJ).
- Roscher, W. H. (1884-1924), *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie* (Leipzig).
- Rougé, J. (1970), 'La Colonization grecque et les femmes', *Cahiers d'histoire*, 15: 307-17.
- Rowlands, M., Larsen, M. and Kristiansen, K. (1987) (eds.), *Centre and Periphery in the ancient World* (Cambridge).
- Roy, J. (1967), 'The Mercenaries of Cyrus', *Historia*, 16: 287-323.

- Rubin, Z. (1986), 'Diplomacy and War in the Relations between Byzantium and the Sassanids in the Fifth Century AD', in Freeman and Kennedy (eds.) (q.v.), 677-95.
- Russell, H. F. (1984), 'Shalmanezzer's Campaign to Urartu in 856 BC and the Historical Geography of Eastern Anatolia according to the Assyrian Sources', *Anatolian Studies*, 34: 171-201.
- Russell, J. R. (1986), 'A Pahlavi Fragment from Holy Echmiadzin, Armenia', *Studia Iranica*, 15: 111-18.
- (1987), *Zoroastrianism in Armenia* (Cambridge, Mass.).
- (1990), 'Pre-Christian Armenian Religion', *ANRW* ii, 18. 4: 2679-92.
- Ryder, M. L. (1991), 'The Last Word on the Golden Fleece Legend?', *Oxford Journal of Archaeology*, 10: 57-60.
- Sakellariou, M. B. (1989), *The Polis State: Definition and Origin* (Athens).
- Salviat, F. (1984), 'Le Navire Argo sur les métopes Sicyoniennes à Delphes', *Archaeonautica*, 4: 213-22.
- Sancisi-Weerdenburg, H. (1988), 'Was there ever a Median Empire?', in A. Kuhrt and H. Sancisi-Weerdenburg (eds.), *Achaemenid History*, iii, *Method and Theory* (Leiden), 196-212.
- (1990), 'The Quest for an Elusive Empire', *ibid*, iv: *Centre and Periphery* (Leiden), 263-74.
- Sarikakis, Th. Ch. (1986), 'Commercial Relations between Chios and Other Greek Cities in Antiquity', in J. Boardman and C. Vaphopoulou-Richardson (eds.), *Chios: A Conference at the Homereion in Chios, 1984* (Oxford), 121-31.
- Schefold, K. (1972), *La Peinture pompéienne: Essai sur l'évolution de sa signification* (rev. edn., Brussels).
- Seaford, R. (1990a), 'The Imprisonment of Women in Greek Tragedy', *JHS* 110: 76-90.
- (1990b), 'The Structural Problems of Marriage in Euripides', in A. Powell (ed.), *Euripides, Women and Sexuality* (London), 151-76.
- Seager, R. (1979), *Pompey: A Political Biography* (Oxford).
- Segal, C. (1974), 'Death by Water: A Narrative Pattern in Theocritus', *Hermes*, 102: 20-38.
- (1986), *Pindar's Mythmaking: The Fourth Pythian Ode* (Princeton, NJ).
- Seston, W. (1946), *Dioclétien et la tétrarchie* (Paris).
- Shaw, B. D. (1982-3), 'Eaters of Flash, Drinkers of Milk: The Ancient Mediterranean Ideology of the Pastoral Nomad', *Ancient Society*, 13-14: 5-31.
- Shefton, B. B. (1993), 'The white lotus, Rogozen and Colchis: the fate of a motif', in J. Chapman and P. Dolukhanov (eds.), *Cultural transformations and interactions in eastern Europe* (Averborg), 178-209.
- Sherwin-White, A. N. (1977), 'Ariobarzanes, Mithridates and Sulla', *CQ* 27: 173-83.
- (1984), *Roman Foreign Policy in the East, 168 BC to AD 1* (London).
- Sherwin-White, S. M. (1987), 'Seleucid Babylonia', in A. Kuhrt and S. Sherwin-White (eds.), *Hellenism in the East* (London), 1-31.
- Skjaervø, P. O. (1983a), *The Sassanian Inscription of Paikuli* (Wiesbaden).

- Skjaervø, P. O. (1983b), 'Kirdir's Vision: Translation and Analysis', *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 16: 269-306.
- Smirnov, T. (1934), *Der Schatz von Achalgori* (Tbilisi).
- Smith, G. J. and A. J. (1992), 'Jason's Golden Fleece', *Oxford Journal of Archaeology*, 11: 119-20.
- Snodgrass, A. M. (1979), 'Poet and Painter in Eighth-Century Greece', *PCPS* 25: 118-30.
- (1990), 'Survey Archaeology and the Rural Landscape of the Greek City', in O. Murray and S. Price (eds.), *The Greek City from Homer to Alexander* (Oxford), 113-36.
- Snowden, F. M., Jr. (1989), 'Bernal's "Blacks", Herodotus and Other Classical Evidence', (*Arethusa* special issue), 83-96.
- Solin, H. (1981), 'Sulle dediche greche di Gravisca', *PP* 36: 185-7.
- Sommer, S. (1988), 'Kastellvicus und Kastell: Untersuchungen zum Zugmantel im Taunus und zu den Kastellvici in Obergermanien und Rätien', *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, 13: 457-707.
- Speidel, M. P. (1986), 'The Caucasus Frontier: Second-Century Garrisons at Apsarus, Petra and Phasis', in *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, iii, 13. *Internationaler Limeskongress, Aalen, 1983* (Stuttgart), 657-60.
- and Todua, T. T. (1988), 'Three Inscriptions from Pityus on the Caucasus Frontier', *Saalebürg-Jahrbuch*, 44: 56-8.
- Sperber, D. (1970-1), 'Silver as a Status Symbol in Sasanian Persia', *Persica* 5: 103-5.
- Sprengling, M. (1953), *Third-Century Iran: Sapor and Kartir* (Chicago).
- Spurr, M. S. (1983), 'The Cultivation of Millet in Roman Italy', *Papers of the British School at Rome*, 51: 1-15.
- Stadelbauer, J. (1983), *Studien zur Agrargeographie Transkaukasiens* (Giessener Abhandlungen 121, Berlin).
- (1984), 'Bergnomaden und Yaylabauern in Kaukasien', *Paideuma* 30: 201-29.
- Standish, J. F. (1970), 'The Caspian Gates', *Greece & Rome*, 17: 17-24.
- Stein, E. (1959), *Histoire du bas-empire*, 2 vols. (Paris).
- Stroheker, K. F. (1966), 'Die Aussenpolitik des Antoninus Pius nach der Historia Augusta', in J. Straub (ed.), *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1964/1965* (Bonn).
- Strong, D. E. (1966), *Greek and Roman Gold and Silver Plate* (London).
- Sulimirski, T. (1967), *Prehistoric Russia* (London).
- Sullivan, R. D. (1980a), 'Dynasts in Pontus', *ANRW* ii. 7. 2: 913-30.
- (1980b), 'The Dynasty of Cappadocia', *ibid.* 1125-68.
- Sutherland, C. H. V. (1987), *Roman History and Coinage*, 44 BC-AD 69 (Oxford).
- Syme, R. (1977), 'The Enigmatic Sospes', *JRS* 67: 38-49 (= *Roman papers*, iii 1043-61).
- (1981), 'Hadrian and the Vassal Princes', *Athenaeum*, 59: 276 (= *ibid.* 1439-40).
- Synelli, K. (1986), *Οι διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου και Περσίας έως τον 8ο αιώνα* (Athens).

- Taplin, O. (1993), *Comic Angels and Other Approaches to Greek Drama through Vase-paintings* (Oxford).
- Tarchnishvili, M. (1955), *Geschichte der Kirchlichen georgischen Literatur* (Vatican).
- (1958), 'Il monachismo Georgiano nelle sue origini e nei suoi primi sviluppi', *Il monachesimo orientale* (Orientalia Christiana Analecta 153, Rome), 307-19.
- (1960), 'Die Entstehung und Entwicklung der kirchlichen Autokephalie der Georgien', *Le Muséon*, 73: 107-28.
- Tarn, W. W. (1951), *The Greeks in Bactria and India* (Cambridge).
- Tchkonina, A. (1990), 'L'Orfèvrerie de la Colchide antique sur le site de Vani', in Lordkipanidze and Lévêque (eds.) (q.v.), 261-6.
- Thélamon, F. (1981), *Païens et chrétiens au IVe siècle. L'apport de l'Histoire Ecclésiastique de Rufin d'Aquilée* (Paris).
- (1972), 'Histoire et structure mythique: la cinversion des Ibères', *Revue historique*, 247: 5-28.
- Thollard, P. (1987), *Barbarie et civilisation chez Strabon* (Annales Besançon 365, Paris).
- Thomson, G. (1941), *Aeschylus and Athens* (4th edn., London).
- Thomson, R.W. (1978) (ed.), *Moses Khorenats'i, History of the Armenians* (Cambridge, Mass).
- (1982) (ed.), *Elishé, History of Vardan and the Armenian War* (Cambridge, Mass.).
- (1991) (ed.), *The History of Lazar Parpeci* (Atlanta).
- Thompson, E. A. (1963), 'Christianity and the Northern Barbarians' in A. D. Momigliano (ed.), *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century* (Oxford), 56-78.
- Tonkin, E., McDonald, M., and Chapman, M. (1989) (eds.), *History and Ethnicity* (London).
- Torelli, M. (1968), 'The Cursus Honorum of M. Hirrius Fronto Neratius Pansa', *JRS* 58: 170-5.
- (1971), 'Il santuario di Hera a Gravisca', *PP* 26: 44-67.
- (1977), 'Il santuario greco di Gravisca', *PP* 32: 398-458.
- Toumanoff, C. (1963), *Studies in Christian Caucasian History* (Georgetown, Washington, DC).
- (1969), 'Chronology of the Early Kings of Iberia', *Traditio*, 25: 1-33.
- Toynbee, J. M. C. (1973), *Animals in Roman Life and Art* (London).
- Tritle, L. A. (1992), Review of M. Bernal, *Black Athena*, ii (London, 1991), *Liverpool Classical Monthly*, 17.6: 81-96.
- Tsetskhladze, G. R. (1991b), 'Die kolchischen Stempel', *Klio*, 73: 361-81.
- and Vnukov S. Y. (1992), 'Colchian Amphorae: Typology, Chronology and Aspects of Production', *ABSA* 87: 357-86.
- Tuplin, C. J. (1987) Review of O. D. Lordkipanidze, *Das alte Kolchis* (Constance, 1985), *Gnomon*, 59: 32-5.

- Van Dam, R. (1985), *Leadership and Community in Late Antique Gaul* (Berkeley, Calif.).
- van der Vliet, E. (1984), 'L'Ethnographie de Strabon: idéologie ou tradition?', in F. Prontera (ed.), *Strabone*, i (Perugia).
- Van Esbroek, M. (1982), 'L'Église géorgienne des origines au Moyen-Age', *Bedi Kartlisa*, 40: 190-2.
- (1990), 'La Religion géorgienne pré-chrétienne', *ANRW* ii. 18. 4: 2694-725.
- Van Haepere-Pourbaix, A. (1983), 'Recherches sur les origines, la nature et les attributs du dieu Men', in R. Donceel and R. Lebrun (eds.), *Archéologie et religions de l'Anatolie ancienne: Mélanges en l'honneur du P. Naster* (Louvain), 21-57.
- Vasiliev, A. (1960), *Justin the First* (Cambridge).
- Velissaropoulos, J. (1977), 'Le Monde de l'emporion', *DHA* 3: 61-85.
- Vermaseren, M. J. (1977), *Cybele and Attis: The Myth and the Cult* (London).
- Vernant, J. P. (1980), *Myth and Society in Ancient Greece* (London).
- Vian, F. (1963), *Les Origines de Thèbes: Cadmos et les Spartes* (Paris).
- (1974), *Apollonios de Rhodes, Argonautiques, I-II* (Paris).
- Vinogradov, Yu. G. (1994), *Gesammelte Schriften* (Berlin).
- Voillat-Sauer, A. J. (1992), 'Entre exotisme et héroïsme: les Celtes de Posidonios', in C. Calame (ed.), *Figures grecques de l'intermédiaire* (Rev. Fac. Lettres, Univ. Lausanne), 103-22.
- von Haehling, R. (1978), *Die Religionsgehögkeit der hohen Amsträger des römischen Reiches seit Constantins*, i. *Alleinherrschaft bis zum Ende der Theodosianischen Dynastie* (Bonn).
- Walbank, F. W. (1967), *A Historical Commentary on Polybius*, ii (Oxford).
- Wardle, D. (1992), 'Caligula and the Client Kings', *CQ* 42: 437-43.
- Ward-Perkins, J. B. (1966), 'Frontiere politiche e frontiere culturali', in A. Monteverdi (ed.), *La Persia e il mondo greco-romano* (Rome), 395-409.
- Warmington, B. H. (1977), 'Objectives and Strategy in the Persian War of Constantius II', in J. Fitz (ed.), *Limes: Aktes des XI. Limeskongresses, 1976* (Budapest), 509-20.
- Wasowicz, A. (1980), 'Les Indices de la civilisation et de l'hellénisation des côtes de la mer noire dans l'antiquité', *Dialogues d'histoire ancienne*, 6: 29-39.
- Wells, C. M. (1977), 'Where did they put the horses?', in J. Fitz (ed.), *Limes: Akten des XI. Internationalen Limeskongresses, 1976* (Budapest), 659-66.
- West, M. L. (1966) (ed.), *Hesiod: Theogony* (Oxford).
- West, S. (1992), 'Sesostris' Stelae', *Historia*, 41: 117-20.
- White, L. M. (1990), *Building God's House in the Roman World* (Baltimore).
- Whittaker, C. R. (1974), 'The Western Phoenicians', *Proc. Camb. Phil. Soc.* 200 (NS 20): 79.
- (1989), *Les Frontières de l'empire romain* (Annales Besançon 390, Paris).
- Wilkins, J. (1993) (ed.), *Euripides, Heraclidae* (Oxford).
- Will, Ed. (1979-82), *Histoire politique du monde hellénistique* (Nancy).
- Winter, E. (1988), *Die sasanidisch-römischen Friedensverträge des 3. Jhdts. n.Chr.* (Frankfurt).

- Winter, E. (1989), 'On the Regulation of the Eastern Frontier of the Roman Empire in 298', in French and Lightfoot (eds.) (q.v.), 55-71.
- Winter, F. (1908), *Altertümer von Pergamon*, vii. 2. Die Skulpturen (Berlin).
- Wiseman T. P. (1992), 'Julius Caesar and the Mappa Mundi', in id. *Talking to Virgil: A Miscellany* (Exeter).
- Wolf, E. R. (1983), *Europe and the Peoples without History* (Berkeley, Calif.).
- Wolski, J. (1985), 'Die abhängige Bevölkerung im Partherreich', in H. Kreissig and F. Kühnert (eds.), *Antike Abhängigkeitsformen* (Berlin), 80-7.
- Yarshaten E. (1971), 'Where the Sasanians Heirs to the Achaemenids?', in *Persia nel mondo medioevo. Atti del convegno internazionale, Roma 1970* (Rome), 517-31.
- Zecchini, G. (1987), 'Barbari e romani in Rufino di Corcodia', in *Rufino di Concordia e il suo tempo* (Antichità altoadriatiche 31), ii (Udine), 29-60.
- Zenkevitch L. (1963), *Biology of the Seas of the USSR* (London).
- Zimansky, P. (1990), 'Uartian Geography and Sarghon's Eighth Campaign', *Journal of Near Eastern Studies*, 49: 1-21.
- Zuckerman C. (1991), 'The Early Byzantine Strongholds in Eastern Pontus', *Travaux et mémoires*, 11: 527-53.

- Ad fontem felicem* 216
Ad Mercurium 440
Ala I Felix Theodosiana 287 შენ., 383
Bathys Limen 267
camarae, *იხ.* ნავები
classis Pontica 256, 276
cohors I Claudia equitata 383
cohors II Claudiana 263
cohors I Theodosiana 383
cohors II Valentiana 384
Iouroeipaakh 390 შენ.
Legio:
 I Italica 19, 322
 XV Apollinaris 284, 287
 იხ. აგრეთვე *vexillatio*
monoxyla, *იხ.* ნავები
Naupactica 22, 52
Notitia Dignitatum 383
Portus Altus 267, 399
Theoi Megistoi 198
tragelaphus 84
Tzon 391 შენ.
Tzur 391 შენ.
vexillatio Fasiana 40, 270
 იხ. აგრეთვე *legio*
- აბა ანტონი 414
აბაზგები 94-7, 259, 382, 404, 422, 436-438, 445, 447, 450
აბანოები 294, 296, 372, 403-4, 427
აბასთუმანი 215
აგათია 55, 71-2, 89, 389, 399, 406-7, 416, 430, 445 შენ., 448, 451-2
აგრიპა II 255
ადრიანე 15, 257-260, 276-7, 279, 283-4, 294, 332-5, 339
ადრიანტიკა 50-52
ავგუსტუსი 312-313, მონეტები 63-64
აზო 204, 209
აზოვი, *იხ.* *მეოტიხი*
ათენი, პონტოსი 264
- ათენის იმპერია 24, 179-182
აია 16, 24
 წარმოჩენილი 44 შენ.
 იტალიაში 28-30
აიეტი 13 შენ., 16, 21-2, 41, 47-8, 89
ბერძენი 56
ისტორიულობა 131-2
და კადმოსი 53
და კორინთო 22, 52, 56
მზერა მისი 55
და ოქროს საწმისი 32
პასიფაეს ძმა 28 შენ.
სარმატების წინაპარი 49
სასახლე წარმოჩენილი 44, 272
სახელი კოლხეთში 54-5, 448
ქალკიოპეს ფრიქსოსზე აქორწინებს 31, 118
ხელოვნებაში 55
აკამფსისი *იხ.* ჭოროხი
აკესი 210
აკროპოლისი 240
ალ მინა 124
ალანები 92, 301, 315 შენ., 324 შენ., 334, 433-435
ალბანელები 233, 236-242, 311, 324-6, 339, 345-6, 392
და იასონი 40-1, 335 შენ.
და სკვითები 67
სასაზღვრო დავა 59, 69, 318, 326, 334
წარმომავლობა 30
ალექსანდრე 204
მეტოქელების მითი 17-8, 323
სტატერების მინაბადები 63
ამაზასპი 331-2, 344
ამასტრისი 49
ამირანი 42-3
იხ. აგრეთვე პრომეთე
ამისოსი 100 შენ., 121, 181, 205 შენ., 235, 381 შენ.
ამორძალები 18-19
ამფიტოსი 45 შენ.

ანაიტისი 232 შენ.
 ანაკოფია 437 შენ.
 ანასტასი 392, 415, 419 შენ., 421
 ანაჰიტა 271-2
 ანგიცია 28
 ანიკეტოსი 76, 254-256
 ანტინოე 339, 340 შენ.
 ანტიოქე I, სირია 60
 ანტონინუს პიუსი 259, 335, 339
 ანტონიუსი 246, 311-2
 ანქილე 262, 266
 აპოლონი 55, 121
 ჰეგემონი 141-143
 იხ. აგრეთვე ჰელიოსი
 აპოლონიოს როდოსელი 54
 იხ. აგრეთვე არგონავტები
 არაგვი/არაგოსი 65-6, 86 შენ.,
 განშტოება 299
 არაგვისპირი 340 შენ., 343, 366
 არამეული 184, 305-8
 იხ. აგრეთვე არმაზული
 არგანთონიოსი 115
 არგონავტები 12, 15-58, 72, 90, 330
 ათენურ დრამაში 11, 23
 და კოლონიზაცია 23-4, 31-2,
 46-8, 130-1
 და პერიკლე 181
 ფიზიკური დანატოვარი 44,
 272
 იხ. აგრეთვე დიოსკურები; ოქ-
 როს საწმისი; იასონი; მედეა
 არდაშირ I 295, 341
 არესი 31
 არიანე 78, 193, 257-264, 268, 334
 მითთან კავშირი 16, 43-4, 258
 წარწერა 279
 არიანიზმი 374 შენ.
 არისტარქე 55, 244-5
 არისტოფანე 23, 83
 არკადია 52-3
 არკადიუსი 415
 არკესილას კირენელი 23
 არმაზი, *იხ.* აჰურამაზდა
 არმაზისხევი 294, 339-341
 არმაზული 148, 294-6, 305-8,
 327 შენ.

არმაზციხე, *იხ.* პარმოზიკა
 არმენია 7, 59, 63, 67, 69, 84, 133,
 197, 208-9, 215, 222, 232, 234-6,
 253, 280, 298, 301 შენ., 310-22,
 337, 345, 374-5, 413 შენ.
 გაქრისტიანება 343, 354-5 შენ.,
 366-7, 381
 იხ. აგრეთვე ტირიდატე
 არკტუროსი 37
 არპანასა 212
 არტემიდოროს ეფესელი 25-6 შენ.
 არტემიდე 271
 არტოკე 236, 238, 240
 არქეოპოლისი 403, 422, 439-450
 იხ. აგრეთვე ნოქალაქევი
 არსაკე III 375
 არწივები 41, 183, 189-190
 ასპარუკი 375-7
 ასპავრუკისი 295, 308
 იხ. აგრეთვე ასპარუკი
 ასურული ტექსტები 131
 ატრეკსი 32
 აუგე 212 შენ.
 აფსაროსი 50, 67, 82 შენ., 229,
 263-9, 381, 383, 452
 იხ. აგრეთვე აფსირტე
 აფსილები 259, 404, 437-8, 442
 აფსირტე 47, 49, 258, 266
 იხ. აგრეთვე აფსაროსი
 აფსირტეს კუნძულები 50
 აფხაზეთი 130, 133-4, 155
 იხ. აგრეთვე დიოსკურია,
 გიენოსი, პიტიუნტი
 აქეელები 57-8, 76, 226, 228, 236
 აქერონი 51
 აწყური 266
 აჭარა 67, 86, 130
 იხ. აგრეთვე აფსაროსი;
 ბათუმისციხე; ფიჭვნარი;
 ციხისძირი
 აჭარისწყალი 67, 265-6, 348
 ახანარხუ 163 შენ.
 ახოლისი 297 შენ., 373
 ახულ-აბაა 202
 აჰურამაზდა 183

ბაგინეთი 294-6, 339-340
იხ. აგრეთვე ჰარმოზიკა
 ბაგრატიდები, იბერიის 13 შენ.
 ბადეები 103
 ბათუმისციხე 134, 138
 კოლონიური დასახლება 169-70
 ბაკური 354-7, 374
 ბალთები 300-1
 ბანძა 250
 ბასილი კესარიელი 361 შენ.
 ბაჰრამ II 348-9
 ბერეშნაგინის ბორცვი 136, 203
 ბერძნული ენა/დამწერლობა
 43, 148-49, 160, 165, 172, 184, 188, 189, 198, 205, 294, 297, 304-5, 418 შენ., 428
 ბესსა 436-9, 447
 ბზიფი 68, 284
 ბიზანტია 342, 389, 395-6, 412-13
 გუბაზ I ვიზიტები 393-5
 გუბაზ II გამოძახება 447
 გურგენი იქ 408-410, 421
 ბიზანტიონი 194
 კოლხოსი იქ 101
 საგატრო გზაზე 101, 102
 ბირაპარაზი 390
 ბირ-ელ კუთოთი 413
 ბოა, დედოფალი 397 შენ.
 ბოლნისი 309 შენ.,
 ბორანები 378-9
 ბორი 290, 298 შენ.,
 303 შენ., 307
 ბორჯომი 69, 215, 266
 ბოსფორი (ყირიმის) 24, 80-1, 99-100, 108, 171, 182, 206, 224-5, 230, 280 შენ., 378-9
იხ. აგრეთვე ქერსონესოსი, გორგიპია, პანტიკაპეონი
 ბრიგოსის კუნძულები 50
 ბრინჯაოზე წარწერები 198, 200, 205, 214
 ბრინჯაოს ქანდაკება 213, 217 შენ.
 ბრინჯაოს ხანიდან რკინის ხანამდე 128, 130-1, 147

ბუთოტუმი 51
 ბუქლოოსი 68, 450

 გაგრა 79 შენ.
 გადასახლება 382-3, 447
 გადასასვლელები/უღელტეხილები 23, 64-9, 93-4, 189-90, 192, 265, 301-2, 310, 345-7, 396-7, 405, 417 შენ., 423 შენ., 432, 437-8, 450-2
იხ. აგრეთვე კასპიის კარი; კაკასიონი; დერბენდი; წყ-ბელდის ხეობა
 გაიუს კეისარი 63, 313, 323
 გაიუსი, იმპერატორი 32, 252-3, 316
 გალერიუსი 352, 381
 განტევების ვატი 94
 გედები 45-6
 გელასი კესარიელი 354 შენ.
 გელიუსი 295 შენ.
 გემები 62, 89-91, 291, 304, 351-2, 354 შენ., 355-6
 გვალვა 81
 გვანდრა 206
 გიენოსი 45-6, 70, 73, 138, 150-4
 ჭრაქები იქიდან 111 შენ.
 გნოსტიციზმი 354 შენ.
 გონიოს განძი 46, 55, 267-8, 290-1
 გორგასალი 377, 411-2, 415 შენ.
 გორგიპია 100, 230
 გრავისკა 124, 141
 გრძნეულობა, *იხ.*
 პერიფერია, ჯადოსნობა იქაური
 გუად-იხუ 155, 203
 გუბაზ I 393-5
 გუბაზ II 399, 413, 415, 429-432, 444-8, 454
 სილენციარიუსი 406
 გურგენი 408-410, 417, 421

 დაგისტე 433-6
 დადესი, მეფე ფლავიუს 329 შენ.
 დაიაენი 132 შენ.
 დაკრძალვა 369
 იარადით 184, 250-1, 290 შენ., 299, 385
 კოლექტიური კრემაციული

დაკრძალვა (გაგრძელება)
 სამარხები 167-8
 ტიპოლოგიური სახესხვაობა
 134, 155, 163-68, 197, 201-2,
 294-98
 „ქარონის ობოლი“ 165, 167,
 297
 ქრისტიანული 343, 382, 409
იხ. აგრეთვე ცხენებიანი
 სამარხები
 დამნაქსე 402 შენ.
 დანიელ მესვეტე 394-5
 დარიალის გადასასვლელი,
იხ. კასპიის კარი
 დაფნარი 190
 დედატოსი 198-9
 დედამიწა, ღვთაება 198
 დედოფლის გორა 241, 308-9 შენ.,
 327, 366, 368
 დედოფლის მინდორი 240-1, 327,
 367-8
 დემეტრე 156
 დერბენდი 23, 67, 315, 391-2
 დიადემა 148-9, 268, 297 შენ., 375
 დიოკლეტიანე 352
 დიომედესი 50
 დიონისე 18, 43 შენ., 53 შენ., 61,
 211, 230, 369-371
 დიონისიოსი, ბიზანტიონელი 393
 დიონისიოსი, ვაჭარი 102
 დიოსკურები 17, 41, 44-9, 143, 230
 დიოსკურია 39 შენ., 45-8, 69, 100,
 106 შენ., 128, 138-9
 ადგილმდებარეობა 206
 ამფორები იქაური 206
 გაუკაცრიელებული 92, 254
 გაცვლა-გამოცვლა 85, 88,
 138, 206-7
 ელინისტური 202-4
 კოლონია 154-9
 მითრიდატეს მხარდამჭერი
 229-30
იხ. აგრეთვე სებასტოპოლისი
 დოლმენები 134
 დრილები 192
 ღურა ევროპოსის ფარი 380-1

ღუშეთი 309 შენ.
 ებრაელები 13, 72, 298, 365, 373
 ებრაული ენა (ძველი) 298
 ეგვიპტე 103
 კონტრაპუნქტი კოლხეთთან
 მიმართებაში 13, 25-26, 31,
 81, 103, 106 შენ., 323
იხ. აგრეთვე ნიანგები
 ევაგრე პონტოელი 354
 ევბეა 53
 ევმელოს კორინთოსელი 21-2
 ევრიპიდე 52
იხ. აგრეთვე მედეა
 ეესტათი მცხეთელი 412
 ევტროპიუსი 385-7
 ეფვრატესი, საჭურისი 96
 ეთიოპია 19, 323
 ეკის განძი 379 შენ.
 ეთნიკურობა 57-8, 107-110, 117-19,
 127-8, 149, 157, 163-4, 168-71,
 191-5, 258-9
 კონსტრუქცია 192-5
 ელაგაბალუსი 83
 ელეგეია 333
 ელისი 109
 ელიუს იასონი 335 შენ.
 ენგური 68, 277, 448
 ენები 86-7, 207
იხ. აგრეთვე არმაზული;
 კოლხების; ბერძნული;
 ებრაული (ძველი)
 ეპიმენიდეს კრეტელი 22
 ერგება 136 შენ., 167 შენ., 201
 განძი 171 შენ.
 ერწო 343
 ესპანეთი 30, 36
 ეტრუსკული ნაწარმი კოლ-
 ხეთში 102
 ეშერა 136, 156-7, 203, 205-7, 278
 ვალენსი 376-7, 385
 ვალენტია 383
 ვალერიანა 415-6
 ვალერიანე 351, 379-80
 ვალერიუს ფლაკუსი 330

ვალერიუს მაქსიმიანუსი, მ. 288-9
 ვანი 179, 183-7, 195-200, 208, 210-18
 ბერძნული იქ 197-200, 212-3
 გეოგრაფია 70, 80
 დაქვეითება 254
 მნიშვნელობა 185
 სამეფო ძალაუფლება 196
 „სატადრო ქალაქი“ 211-18
 სახელწოდება 213-16
 ფულის ემისია 230-1
 ღმერთები იქ 198, 200
ხორა 190-1
 ვარო ატაციუსი 12 შენ., 54, 221
 ვარო რეატელი 20, 60, 221
 ვარსკენი 412
 ვაშნარი 427-8
 ვაც-ხარირემი, *იხ. tragelaphus*
 ვერუსი, ლუციუს 269, 273, 288, 337
 ვერცხლი 63, 140-2, 148, 183, 295, 299-300, 307, 339-40, 366-7
 მოპოვება 89-90, 176
 სასანური 348-9, 366
იხ. აგრეთვე მონეტები
 ვესპასიანე 256, 324, 326-30
 ვიტელიუსი, ლ. 314-15
 ვიტრუვიუსი 73-4
 ზეთისხილის ხე 35 შენ.
 [ზეითუნის] ზეთი 101
 ზოროასტრიზმი 344-50, 366-9, 377-78, 408-9, 425, 431
 ზოსიმე 379-80
 ზღუდერი 295 შენ., 299 შენ., 304, 308, 351
 თავიღონი 290-1, 368 შენ.,
 თალესტრისი, *იხ. ამორძალები*
 თარჯიმნები 87, 88, 113, 207
 თაფლი 81, 91, 101
 თბილისი 411
 თებე 53
 თევზი 85, 101, 282
 თევზის წებო 60 შენ.
 თემისტაგორა, მილეტელი
 44, 139

თემისტოისი 376
 თეოდორა 416
 თეოდორე 420
 თეოდოსიოს I 378, 404
 თეოდოსიოს II 378, 404
 თეოფანე მიტილენელი 221
 თეოფობიოსი 444
 თერა 23
 თესალია 53, 56-7
 თესვები 52
 თღია 189
 თომა გუქესი 418
 თრიალეთი 176
 თუბალი 13
 თხილი 81, 153
 იასონი 16, 21-22, 27, 40-1, 57, 204
იხ. აგრეთვე არგონავტები
 იბერია 63, 67, 222, 231-39, 293-308
 გაქრისტიანება 7-8, 342-4, 354-369, 408-9
იხ. აგრეთვე ქრისტიანობა
 გაეოფა 376-7, 412
 გეოგრაფია 62-3, 66, 82-3, 298-302
 და ესპანეთის იბერია 29-30
 ექსპანსია კოლხეთში 196-7, 209-19
 ოქროს მოპოვება 90
 პომპეუსის სელაგეზი 239-240
 რომის მიერ „დაცული“ 332-3
 სასანიანთა 346, 353, 389-90, 410-11, 417, 421
 და სელევკიდები 204, 208-9
იხ. აგრეთვე კახეთი
 იბერიელები:
 თესალიური წარმომავლობა 57
 მითრიდატეს მოკავშირეები 238-239
 საცხოვრებელი ნაგებობები 216
 სოციალური სტრუქტურა 303-4
 ფარნავაზიანთა დინასტია 204
 ითხვისი 148-9, 187
 ილირია 50, 51
 ილორი 384
 ინდოეთი 18, 26-7, 60-1

ინიკიტის ტბა 287
 იო 13, 173
 იოანე ზედაზნელი 412
 იოანე ოქროპირი 383 შენ.
 იოანე ციბე 425-7, 430-1, 449
 იოვიანე 374-5
 იონ ქიოსელი 54
 ინჟინერ-მშენებლები 328-9, 334, 364-5, 418, 422-3
 ისთმოსური თამაშობანი 51
იხ. აგრეთვე კორინთო
 იტალია 28-30
იხ. აგრეთვე ლათინოსი
 იულიანოსი (იულიანუსი, იულიანე) 259-60, 277
 იულიუს პელიგნუსი 319-20
 იუსტინე I 401-9, 416-8, 425-6
 იუსტინე II 68 შენ.
 იუსტინიანე 95-6, 406, 419-56
 იხვი 83

 კაბირ 305 შენ.
 კაბრიას 304, 351 შენ., 352
 კადმოსი 53
 კავადი 401-2, 408-9, 421
 კავკასია/ კავკასიონი/ კავკასოსი:
 და ქიოსი 53-4
 კრაუკასის, სკვითებისთვის 13
 შიმშილის საბინადრო 55, 88
 ხელოვნებაში 11
 პინდუქში 18, 26-7, 62
იხ. აგრეთვე კასპიის კარი;
 გემები; გადასასვლელები;
 სტრობილოს; სურამის ქედი
 კავკასიის კარი, *იხ.* კასპიის კარი
 კალიასის ზავი 179-82
 კალიმაქოსი 26, 37
 კანიდიუს კრასუსი, პ. 310-11
 კაპადოკია 251-2, 256, 288, 320, 322, 332, 361 შენ.
 კაპიტელები 188, 213
 კარაკალა 339 შენ.
 კარგები 82
 კასპიის ზღვა 60-2, 84
 კასპიის კარი 20, 66, 310, 323-6, 331, 334, 376, 390-3

იხ. აგრეთვე გადასასვლელები
 კახეთი 69, 89
 კერავნიული მთები 50
 კერამიკა 110-1, 115, 135, 145-6, 202-3, 218, 297
 ადგილობრივი მინაბაძები 151, 165, 201, 202, 205
 ადრეული ბერძნული აფხაზეთის მადლობებში 145 შენ., 151 შენ.
 ადრეული ბერძნული კოლხეთში 134, 168, 169-70, 185
 ადრეული ბერძნული სოხუმის ყურეში 156
 ბაზარი (კერამიკის) 446
 დიოსკურიის ამფორები 206
 ეშერას ზარისებრი ამფორა 157, 161-2
 იბერიული ვანში 196-7, 216
 იტალიკური ამფორები 214 შენ., 254 შენ.
 კოლხური ორნამენტირებული 131, 133, 153-4
 ლეკითოსები 165, 169, 190 შენ.
 ნატიფი 61, 97, 110-1, 147, 148, 165, 169, 189-90, 266
 სამეთუნეო ჩარხი კოლხეთში 130
 სანელსაცხებლები 111
 სინოპური ამფორები 195, 280 შენ,
 უხეში 81, 97, 168
 ფიჭვნარის კრატერი 165
 ქვევრები 100, 160, 187
 ქვევრსამარხები 197
 ქიოსური ამფორები 102, 156, 168, 169, 185 შენ.
 ქსოვილის ანაბეჭდიანი 136-7
 ყავისფერკეციანი ამფორები 100
 წითელლაკიანი 280 შენ., 384
 ტრაქები 111
 ჰერაკლეა პონტიკას ამფორები 202
 კერასუნტი 422
 კერკეტები 26

კერკიოსი 45 შენ.
 კეპროსული ნაწარმი
 კოლხეთში 102
 კიბელე 271, 369
 კიკნოსი/კიგნოსი 45, 151
 იხ. აგრეთვე გიგნოსი
 კირდირი, ქურუმი 350
 კირენე 23, 113, 117, 120-1
 კირკე 21, 22 შენ., 28-31, 49
 მზერა მისი 55
 კირკეი 28
 კიტოროსი 49
 კლავდიანუსი 386-7
 კლავდიუსი 208, 316, 319-20
 კლდეეთი 190, 268, 290-1
 კოლონიზაცია 68-9, 70, 104-176
 და გიმნასიონის კულტურა
 111, 115-6, 168
 ემპორიონები 123-4, 127-8
 როგორც კონფლიქტი 114,
 115-6, 135-7, 137-8 შენ.
 და მანძილი 135
 მიზეზები 122-5, 130-1, 144-5
 მკვიდრი მოსახლეობა 105,
 109-13, 119-20, 153, 154-5,
 157-8, 169-70
 მოდელი 124-5, 157-8, 170-1
 მონაცემებთან დაკავშირე-
 ბული პრობლემები 105-112,
 118 შენ., 157-8, 170
 ოიკისტები 120-3; *იხ.*
 აგრეთვე თემისტოკორა
 პოლისი 124-5, 126-7
 როგორც პროცესი 106-7, 110-1,
 113-5, 116-7, 121-5
 და სიმპოსიონი 111 შენ., 115,
 130
 როგორც ურთიერთთანა-
 მშრომლობა 114-120, 156, 165-7,
 169-71, 191-5, 199, 201-3
 „შავი ზღვის“ მოდელი 116
იხ. აგრეთვე არგონავტები;
 დაკრძალვა; მონეტები; ქორ-
 წინება; მითი; ფრიქსოსი
 კოლხები:
 აღწერილობით 25, 70-72

დანაწევრებული 131-2, 178-9,
 187, 192, 209, 222-4, 225-6
 როგორც ეგვიპტელები 25, 72
 ენა 50
 ველური 56, 72
 როგორც ინდოელები 26-7
 კლასიკური ტერმინოლოგიით
 20
 კოლონიზაციამდე 127-8, 130-4
 როგორც მონები 24, 94-102
 პრომეთეს თაყვანისმცემელი
 41
 საცხოვრისი მათი 73-5, 111,
 144-146, 151-3, 160, 163, 188
 ფასისის შთამომავალი 39
 ქალაქების დამაარსებელი
 49-50
 წინადაცვეთილი 25, 72
 პერაკლეს თაყვანისმცემელ-
 ნი 41
იხ. აგრეთვე პენიოხები; ლა-
 ზები; ფასიანები, სანები
 კოლხეთი:
 არხები იქ 75, 446
 გეოგრაფია 59-62, 69-81,
 159 შენ., 228-9
 დაბლობი 23, 69-76, 80-1
 კოლონიზაცია მისი 126-171
 კოტაისად სახელდებული
 40 შენ.
 მალაროები 90
 მითური სამეფო მისი 131-2
 რკინა 130
 სკვითიაში მოთავსებული
 26 შენ.
 ფასისად სახელდებული
 39-40
 ქსოვილის ანაბექლიანი კე-
 რამიკის შემცველი სადგო-
 მები 136-8
 პომპროსის მიერ დაუსახე-
 ლებელი 21
იხ. აგრეთვე ოქროს კოლხე-
 თი; ვერცხლი
 კოლხოსი (Kolchos), სახელი 99,
 101

- კოლხურ-ყობანური კულტურა
155-6, 300-1
- კომანა 422
- კონსტანტინე 361-4, 382, 384
- კონსტანციუს II 374, 382
- კორაქსები 83 შენ.
- კორბულო 20, 253, 321
- კორკირა 50-2
- კორინთო 22, 50
- კოტაისი 40 შენ., 443-4
იხ. აგრეთვე კუტაია
- კრამიტი 163, 195-7, 202, 205,
293, 297 შენ., 304
- კრასნაია პოლიანა 349
- კრასნი მაიაკ (წითელი შუქურა)
164, 183 შენ.
- კრომდეხები 134
- კუტაია 49
იხ. აგრეთვე კოტაისი
- ლაზები 227, 259, 291-2, 321 შენ.,
378-456
- ბიზანტიელებთან ქორწინებები
415-6
- ბიზანტიური შესამოსელი
406
- გაქრისტიანება 381-4, 394-5
- იმპერია 91-2, 94-5, 398-401,
403-7, 436-9, 449-56
- კოლხებთან გაიგივებული
398
- სპარსული შესამოსელი 393-
394, 407
- სპარსეთის სიუზერენობა 396,
400-1, 418-9, 422, 430-1
- სტრატეგიული მნიშვნელობა
396-8, 431-2
- იხ. აგრეთვე* შავი ზღვა;
კოლხები
- ლატინოსი 22 შენ.
- ლამაქოსი 180-2
- ლარილარი 155, 189
- ლეგოთეა 48 შენ., 214-6,
245-6
- ლეგოფილოსი 38
- ლეონი 393-5, 415 შენ.,
419 შენ., 456
- ლენსუმი 173 შენ.
- ლია 290 შენ.
- ლიბანიოსი 357
- ლიბია 27-8, 36, 323
- ლისიმაქე თრაკიელი 32
სტატერების მინაბადები
63, 210 შენ., 244 შენ.
- ლისირისი 422
- ლიხის ქედი,
იხ. სურამის ქედი
- ლოლიუსი, მ. 313
- ლონგინოსი 419 შენ.
- ლოო 268
- ლოსორიონი 422, 428, 430
- ლუკულუსი 220-1, 227, 234, 239
- მაგზოლემები 295-6
- მაკროკეფალები 27
- მაკრონები 53
- მაღალა 401-3
- მაღარია 79, 276
- მაღასა 259-60
- მანიქეიზმი 350
- მარ ამო 350 შენ.
- მარიანდინები, *იხ.*
ჰერაკლეა პონტიკა
- მარილი 47, 82, 84-8, 98-9, 136, 138
- მარკუს ავრელიუსი 292, 309,
337-8, 340
- იხ. აგრეთვე* ვერუსი, ლუციუს
- მარმარილო 158
- მარსები 28-9, 52
- მარტვილები (მოწამეეები) 412
იხ. აგრეთვე ორგენტოსი
- მარტინე 445
- მარცვლეული 79-80, 85, 91, 101,
180-1, 455
- ვანში 212
- მარკიანუსი 392 შენ.
- მარციუს ვერუსი, პ. 338
- მარხვა 362
- მასილია 118
- მატრონა 304, 352
- მახარე 227, 245
- მახელონები 260, 266, 344-8

მახლიები 27, 102
 მახოს განძი 267
 მედეა:
 ათენში 11 შენ.
 Bona Dea-ს იდენტური 28-9
 ბუთოტუმში 51
 და კორინთო 22, 51
 და მითრიდატე 220
 თებეში 53
 თერაზე 23
 იტალიაში 28-29
 მისი ვაჟიშვილები 51-2
 მისი მზერა 55
 მისი ქალაქი კოლხეთში
 24, 75
 სპარსელთა წინაპარი 12, 52
 იხ. აგრეთვე ანგიცია;
 არგონავტები
 მეკობრეობა 247-56, 268-9, 274,
 282-3, 288, 379-80
 მემნონი 224-5, 227-8
 მენანდრე პროტიქტორი 399, 453-4
 მეოტისი 23, 39, 236
 აზოვის ზღვა 140, 142
 მერიბანესი 374
 მერმეროე 433-47
 მერხეული 155
 მესოპოტამია 62
 მესხეთის მთები 215-6
 მეტოსი 148-9, 189
 მზე, *იხ.* ჰელიოსი
 მზეთამზე 165
 მთვარე 198
 ნახევარმთვარე 367
 მთისძირი 190-1, 218
 რიტონი 84
 მითი 11-58, 123
 გეოგრაფიული მითი 15, 20-40,
 54, 60-1, 220-1
 მეტოქეობის მითი 13-20, 220-1,
 234-5
 ნათესაობის მითი 15, 32-3, 40-
 58, 121 შენ., 125
 და შერეული ქორწინება
 117-9, 125
 რაციონალიზებული 33-6, 82-3,

131-2
 სახესხვაობანი, ადგილობრივი
 და დიაქრონიული 13-4, 40-1,
 48-9
 მითრა 366-7
 მითრიდატე ევპატორი 6, 100, 102,
 207, 220-46
 ეუფლება კოლხეთს 222-6
 ფორტები 225 შენ.
 მითრიდატე, ევპატორის ვაჟი 228
 მონეტები 229-31
 მითრიდატე I, იბერიელი 307,
 317-21
 მითრიდატე II, იბერიელი 307
 მითრიდატე პერგამონელი 213,
 245
 მილეტი 26, 107, 120-1, 132-3, 143
 მონეტები 63, 171-6
 იხ. აგრეთვე თემისტაგორა
 მინოტავრი 28 შენ., 173 შენ.
 მირიანი, მეფე 353, 374 შენ.
 მისიმიელები 68, 404, 450-1
 მოაფერნე 223
 მოგვთაკარი 296
 მოდინახე 382
 მოზაიკები 369, 370-2, 403-4, 414,
 427
 მოლუსკები 151
 ხამანწყა 282
 მონასტერი 300
 მონასტრები 373, 413-4
 მონები, ტყვეები 24, 88, 95-102,
 158, 178, 188, 197
 „სამეფო ყმები“ 303-4
 იხ. აგრეთვე ნინო, წმ.
 მონესე 311
 მონეტები 63-4, 171-6, 297, 379, 382
 ადრერომაული აფხაზეთში
 207 შენ.
 ადრიანეს 276, 280 შენ.
 აკესი 210
 არისტარქეს 244
 აურეუსები 295-6, 300, 340-1,
 351 შენ.
 დიოსკურიის 100, 229-30
 კოლხური ყირიმში 100

მონეტები (გაგრძელება)
 კონსტანციუს II 382
 „ლოტოსიანი“ 230-1
 პეგასის პროტომით 52 შენ.
 სასანური 348 შენ.
 სინოპის 100
 სტანდარტი 184 შენ.
 „ქარონის ობოლი“ 165, 167,
 297
regna adsignata 333 შენ.
 მოსინიკები 74, 115 შენ.
 მოხერესისი 422, 435, 439, 447, 451
 მსხვილფეხა პირუტყვი 40, 82,
 101, 262, 282
იხ. აგრეთვე საქონლის
 სეზონური გადაყვანა
 მტკვარი 69, 293-4, 298
 მუზარადები 156, 203
 მურენა 227-8
 მურისიოსი, 423
 მცენარეები 79 შენ.
 მცხეთა 302, 328-30, 343, 447
იხ. აგრეთვე არმაზისხევი;
 ჰარმოზიკა, მოგვთაკარი;
 სამთავრო
 მძევლები 346, 376, 390, 413, 437

 ნადირობა 41-2, 282, 365-6
 ნაგები 75-7
იხ. აგრეთვე ხეტყე
 ნაგერატისი 124, 141
 ნამარნე 75, 201
 ნამჭედური 160, 163, 202
 ნანა 271-2
 ნაქულობაქევი 328
 ნადიხი 299 შენ., 300
 ნაწისქვილარი 91
 ნახორაგანი 449-51
 ნეოკესარია 422
 ნერონი 19, 20, 253, 322-6, 329, 340
 ნარსე 345-6
 ნესოსი 446
 ნიანგები 37
იხ. აგრეთვე ეგვიპტე
 ნიგეზიანი 155, 168
 ნიკეის [საეკლესიო] კრება 381

ნილოსი, *იხ. ეგვიპტე*
 ნიმფონი 182, 206
 ნინო, წმ. 343, 354-64, 369, 373
 ნისიბისი, საზავო ხელშეკრულე-
 ბა 352-3, 375
 ნოქალაქევი:
 ელინისტური 197 შენ., 439
იხ. აგრეთვე არქეოპოლისი

 ოდინეცი 281
 ოდისევსი 30
 ოინოპიონი 53-4
 ოკეანე 25-7, 30
 ოკეანოსი 37
 ოკიროე 37
 ოლარია 446
 ოლბია 85, 100, 111, 113, 120, 230
 ოლთაკე 238, 241
 ოლკინიუმი 50
 ონოგურიისი 445, 448
 ორენტიოსი 382-3
 ორიკუმი 50
 ორფევსი 51, 90
 ორფიკული არგონავტიკა 12
 ორქომენოსი 53, 57 შენ.
 ოსები 92
 ოფსიტე 416, 437
 ოქრო 29 შენ., 33-4, 183-7
 საბადოებიდან 89-90, 209-10
 მოპოვება მდინარეებიდან 34-6
იხ. აგრეთვე მონეტები
 ოქროს ვაშლები 36
 ოქროს კოლხეთი 55
 ოქროს საწმისი 31-6, 44, 50-1,
 82-3, 89
 მისი კორომი წარმოქმნილი 44
იხ. აგრეთვე არგონავტები;
 მითი, შალი (მატყელი)
 ოჩამჩირე, *იხ. გიენოსი*
 ოჩოპინტრე 84 შენ.
 ოჩხომური 91

 პაკატუსი 385
 პაკოროსი, მეფე ღაზთა 259
 პალიასტომი, ტბა 149-50
 პანტალეონი 109

პანტიკაპონი 49, 99-100, 206
იხ. აგრეთვე ბოსფორი
 პაპაკი 295, 341
 პართია 242, 311-2, 326-7, 330-1,
 333-4, 341
 მონეტები 63-4, 297
 პასიფაე 28 შენ.
 პატროკლე 60
 პეკტინგერის ტაბულა 61
 პელოროსი, მდინარე 240-1
 პერგამონი 11 შენ.
 პერიკლე 180-1
 პერიფერია 55-6, 184
 ერთი მთლიანობა 26
 სიახლე იქაური 127
 ჯაღოსნობა იქაური 28-9,
 30-1, 56
 პერტინაქსი 83
 პეტრა 85, 269-71, 422-3, 425-35
 ადგილმდებარეობა 400
 აღეცა 438
იხ. აგრეთვე ციხისძირი
 პეტრე, სტრატეგოსი 425
 პეტრე იბერიელი 389-90, 413-4
 პეტრუს პატრიკიუსი 353-4 შენ.,
 453
 პითეკუსა 120, 122, 135
 პითოდორისი 223, 251-2
 პინდარე 23
 პირეოსი 144
 პიტეასში 295, 303 შენ., 305-8, 327,
 341, 412
 პიტეინტი 68, 92, 138 შენ., 254,
 275, 283-7, 383, 408 შენ.,
 422-5, 447
 აღეცა 378-80
 ეპისკოპოსი 381-2
 მოზაიკა 369
 სახელწოდება 78, 283
 პლატონი 24, 105-6
 პლეტორიუს კელერი, ნ.მარციუსი
 263, 268
 პლინიუსი, უფროსი 310, 324-5
 პოლა 50
 პოლემონ ილიუმიელი 107 შენ.
 პოლემონ I 223, 251, 277

პოლემონ II 252-4, 264, 274 შენ.
 პოლემონიონი 422
 პოლიბიოსი 101
 პომპეი 11 შენ.
 პომპეიუს ტროგუსი 49
 პომპეუსი 6, 20, 60, 213, 220-46
 და ამორძალები 19
 ფსიქოლოგია მისი 17
 პომპონიუს მელა 44
 პონტუს პოლემონიაკუსი 256, 288,
 405, 419-23
 პოსიდონიოსი 116 შენ.
 პრისკოსი, ძალისში 371-2
 პროკოპი 8, 60-1, 85, 94-5, 99, 389,
 396-403, 418-9, 425-7, 432-3, 436-8
 პრომეთე 11, 15-8, 30, 41-3, 90
იხ. აგრეთვე ამირანი
 პტოლემეაიოსები 32
 პუბლიკიუს აგრიპა 332 შენ., 371

 უინგალი 66, 299-300, 302

 რადამისტო 317-22
 რაჭა 55, 130, 176
 რეა 44, 271 შენ.
 რესმაგა 259
 რეკითანკესი 435
 რიონი, სახელწოდება 36-7 შენ.
იხ. აგრეთვე ფასისი, მდინარე
 რკინა 128, 130-1
 როდოპოლისი 403, 422, 440-1, 451
 რომანები 321
 რუსტიკე 448-9
 რუფინუსი 354-65

 სავაჭრო გზები 59-63, 68-9, 99-103,
 104, 144-5, 179-82, 238, 280-1,
 289-90
 სავლაკი 89-90, 209-10
 სავარაუდო მონეტები 230-1 შენ.
 სავრომაკე 375-7
 საირხე 179, 183-4, 187-90, 210-1
 სამთავრო 297-8
 სანები 110 შენ., 192, 259, 269
იხ. აგრეთვე ჭანები
 სანიგები 227, 259, 283-4

სარაკე 290 შენ.
 სარაპანისი, *იხ.* შორაპანი
 სარგვეში 348
 სარკინე 370
 სარკოფაგები 295, 300
 სარმატები 49, 92-3, 298-301,
 312-3, 325-6, 397
იხ. აგრეთვე ალანები,
 სკვითები; საქონლის სეზო-
 ნური გადაყვანა
 სატეხიის განძი 267
 „საუკუნო ზავი“ 421
 საურმაგი 208
 საქართველო: გაყოფა 62-3, 388
იხ. აგრეთვე კოლხეთი; იბერია,
 სვანეთი; სურამის ქედი
 საქონლის სეზონური გადაყვანა
 86, 88-9, 93, 265, 275, 301-2
იხ. აგრეთვე მსხვილფეხა
 პირუტყვი, ცხვარი
 საქორქიო, *იხ.* სიმაგრე
 საყანია 216-8
 სანხერე 188
 საწაფები, ქსელსაჭიმი
 საწონები 103-4, 160, 217
 სატურისები 95-6, 386-7
იხ. აგრეთვე მონები
 სებასტოპოლისი 68, 257, 277-84,
 383-4, 422-5
იხ. აგრეთვე დიოსკურია
 „სემენტიზებული საგნები“
 (იარაღი) 160 შენ.
 სევსამორა 330
 სელევეკე ნიკატორი 6, 62, 208, 331
 სელევეკიდები 32, 177, 208-19, 304
იხ. აგრეთვე სირია
 სელის ქსოვილი 103-4
 სენეკა 27, 316
 სეპტიმიუს სევერუსი 292, 339
 სერაფიტი 305-7
 სესოსტრისი 19, 25
 სეფიეთის განძი 379
 სვანები 56 შენ., 236-7, 400, 404-5,
 422, 441-5
 სვანეთი 35-6, 66-8, 74, 82, 89-90,
 133, 155, 189, 452-6

ლითონების წყარო 89-90,
 176, 453
 სვეტიცხოველი 367-8, 373
 სიბარისი 28
 სიდერუნი 451
 სილფიუმი 79 შენ.
 სიმაგრე 73, 145-7, 199, 201
 ჭრაქები იქიდან 111 შენ.
 სინგური 90
 სინდები 26, 83 შენ.
 სინოპე 49, 100, 121, 183 შენ., 205,
 დაარსება 18 შენ., 107 შენ.
 იასონი და ფრიქსოსი იქ 16
 და ლუკულუსი 227
 და პერიკლე 180-1
 და ქსენოფონტი 191-6
 სირია 62, 314, 315, 319-20, 332,
 370-3
იხ. აგრეთვე სელევეკიდები
 სიცოცხლის ხე 368-9
 სიტტა 419-20
 სკანდა/სკანდის 59, 410, 417-8,
 421-2, 439
 სკეპარნა 437
 სკეპტუხოსები 187, 218, 223-4, 226,
 238, 244
 სკეპტუხიები *იხ.* სკეპტუხოსები
 სკვითები 386
 ამიერკავკასია მათი წარმოდ-
 გენით 13
 კოლხებისაგან განსხვავე-
 ბით 72
 კულტურული გაფლენა მათი
 66 შენ., 82, 133, 153, 155, 157,
 189-90, 298
 მაკრონები მათ შემადგენლო-
 ბაში 53
 მახელონები მათ შემადგენ-
 ლობაში 347
 და ოლბია 113
 სასტიკნი 57
 შემოსევები მათი 65-6, 67, 92,
 378-9
 სკვიმნები 404, 422, 442, 444
 სკილაქსი 24, 75, 139, 192-5
 სკიმნოსი 107 შენ.

სოსტრატოსი ეგინელი 141
 სოტერიქოსი 450-1
 სოფოკლე 26
 სოხუმის მთა 133-4, 278-9
იხ. აგრეთვე დიოსკურია
 სპადაგა 259, 283-4
 სპარსელები 342, 388-456
 ამიერკავკასია მათი წარმო-
 სახვით 12-3
 ბიზანტიასთან ურთიერთქმე-
 დებისას 389-93
 გაგლენა იბერიაში 62-3, 410-1
 გაგლენა კოლხეთში 177-80,
 388-9, 399-401
 გზის მშენებლობა 61-2, 388,
 439
 ელინიზმს წარმოქმნიან 194-5
 კულტურული გაგლენა მათი
 84, 182-4, 189, 211-2 შენ.,
 297-8, 393-4
 „მოხარკე“ მისი 97, 132 შენ.,
 178-9
 სამეფო შტანდარტი 183
 სვანეთზე შეხედულება 89,
 454-5
 სკეპტუხოსები 222-4
 სპარტა 48-9
 სტატიუს პრისკუსი, მ. 339
 სტახემფაქსი 284
 სტელა, სოხუმი 156, 158
იხ. აგრეთვე წარწერები
 სტეფანე, წმ. 445 შენ.
 სტრაბონი 87-8, 99, 220, 222-4,
 244, 293-4, 313-4
 სტრატოფილე 381-2
 სტრობილოსი, მთა 43
 სუბარმახიოსი 95
 სუბსიდიები 420, 434, 449-50, 454
 სულორი, ტყუპი მხედრები
 იქიდან 45
 სურამის ქედი 59-64, 67, 297, 391
 სურიუმი 92, 213-4
 სუკესიანუსი 378-9

 ტაერები 34, 49
იხ. აგრეთვე ბოსფორი,

ქერსონესოსი
 ტაციტუსი 310, 317-22, 332-3
 ტახი 282
 ტელეგონოსი 28
 ტელეფისი 445-6
 ტერდუტე 437-8
 ტერენციუსი 376-7
 ტექსტილი 103-4
 ტიბელეოსი (Tibeleos) 450 შენ.
 ტიბერიუსი 312-4
 ტიგრან დიდი 222, 229, 238-9,
 242-3
 ტიგრანი, უმცროსი 235
 ტიგრაპატე 321 შენ.
 ტილიჭამიები 87-8
 ტიმარხოსი 206-7 შენ.
 ტიმოსთენე 87, 207
 ტინდარისი 45
 ტირიდატე 326, 328-9, 335-8
 ტიფონი 30
 ტომი 49
 ტოპონიმები 214
 ტრაიანე 259-62, 330-3
 ტრანსლიტერაცია 9-10
 ტრაპეზუნტი 53, 121, 135, 176,
 191-5, 223, 253, 255-6, 262, 289,
 379-81, 422, 424-5
 ტრაქა 437
 ტროა 57
 ტუსკულუმი 28
 ტყავი 82
 ტყვარჩელი 145 შენ.

 უთიმერეოსი 443-4
 ურარტუ 131
 ურბნისი 240, 309 შენ., 343
 ურეკი 155, 167-8, 290-1
 უფლისციხე 241, 309 შენ.
 სასანური ბუღა 349 შენ.

 ფაბიუს მაქსიმუსი 32 შენ.
 ფარსმან, ხვარაზმელთა მეფე 204
 ფარსმან I 307, 317-22, 326
 ფარსმან II 262, 266, 274 შენ.,
 308, 333-7
 ფარსმანი 415

ფარისმანიუსი 95
 ფარნავაზ დიდი 204, 208
 ფარნავაზი 311 შენ.
 ფარნაკე II 213, 221, 245
 ფასიანები 40, 70-1, 140
 ფასიანთა ქაღმერთი 44,
 244 შენ., 271-2
ფასისელოთა სახელმწიფო
წილობა 108-9, 140
 ფასისი 108-9, 139-50, 270-2, 274-7,
 379, 403-4, 444-5
 ალუა 451
 არმენიაში 61 შენ.
 ემპორიონი 142-5
 მდინარე 15, 21, 23-6, 37-9, 81,
 106 შენ., 149-50
 და მონეტები 173-5
 რეგიონი 39-40, 103, 224, 227
 არა სებასტოპოლისი 281 შენ.
 თასი 140-3
 ფორტი 77, 86, 263-4, 424
 ქალაქი 39, 70, 108-9, 138,
 143-5
 ქალაქი, ნაშთები 43-4
 და ცხენები 81-2
 ცვილონზე 61 შენ.
Notitia არ მოიხსენიებს 384
იხ. აგრეთვე ოკეანე;
 ხოხობი, *vexillatio Fasiāna*
 ფასისური სელის ქსოვილი/
 ბადეები 103-4
 ფეტვი 79-80, 81, 435
იხ. აგრეთვე მარცვლეული
 ფილოქტისტე 445 შენ.
 ფიმბრია 228
 ფინიკიური ნაწარმი კოლხეთში
 102
 ფინტის 212 შენ.
 ფიწორი 74-5
 ფიჭვნარი 70, 100, 138, 159-60,
 163-9
 და ათენი 110-1
 მეოთხე საუკუნეში 201-2
იხ. აგრეთვე მონეტები
 ფუბელისი 434
 ფრატი 313

ფრიქსოსი 16, 22, 34 შენ., 53, 118
 და დამარსებლობა 48-9
 ვაჟიშვილები მისი 22, 49, 53
 და ლევკოთეა 215
 მონეტებზე? 173 შენ.
 და ოქროს საწმისი 31-4, 44
 ფრონტო 309, 337
 ქარები 81
ქართლის მოქცევა 361, 204
ქართლის ცხოვრება 1-2, 93 შენ.,
 204, 301 შენ., 397, 411
 ქართული ენა 309, 413-4
 და ბასკური 29
 ქერსონესოსი 85, 230
იხ. აგრეთვე ბოსფორი
 ქიოსი 53-4, 102-3
 ქობულეთი, *იხ.* ფიჭვნარი
 ქორწინება:
 ბიზანტიურ-ღაზური 415-6
 და კოლონიზაცია 31-3, 47-8,
 117-9, 193
 რიტუალი კოლხეთში 38-9
 ქრისტიანობა 7-8, 96, 309, 342-4,
 373-4, 377-8, 381-4, 394-5, 407-9,
 416, 420, 430-1
 ძველი აღთქმა 13
 სასანიანთა სპარსეთში
 365-6, 408-9
 ქსანი 66
 ქსენოფონტი 24, 191-5
 ფასისის შესახებ 40, 132,
 140 შენ.
 ქსერქსე 77
 ქსოვა 103-4
 ქსოვილის ანაბეჭდიანი კერამი-
 კის შემცველი სადგომები
 136-8, 151, 160, 168
 ღვინო 53-4, 80-1, 85, 101, 130
 ღორი 83
 ყაზბეგი 66
 ყაზბეგის განძი 305
 ყაჩაღობა, *იხ.* მეკობრეობა
 ყვირილა 418, 440

ყუბანი 140-1

შაბურ I 344-8

შაბურ II 374-5

შავი ზღვა 59-62, 105-6, 431, 446, 452

ბერძენთა შეღწევის ადრე-
ულობა 20-2, 134-6

გაცვლითი ვაჭრობა 98-103, 112-3

და განის ტბა 132 შენ.

მარილი 84-5, 431

რომისა 220-2

სასანიანთა პრეტენზია
347-50, 388-9, 395-6,
399-401, 424-5, 431-2

სახიფათო 55-8, 108-12

იხ. აგრეთვე კოლონიზაცია
შალი (მატყლი) 83 შენ.

შიმშილი 55-6

შორაპანი 59, 290, 410, 417-8,
422, 444

შუშანიკი 412

შუხუთი 403-4

ცამეტი ასურელი მამა 412

ცახერი (Tzacher) 451

ცვილი 101

ციხია-გორა 294, 304

ციხისძირი 121, 138, 381

კოლონიური დასახლება 169
განძი 269, 273

იხ. აგრეთვე პეტრა

ცულები 133-4, 153

ცხენები 81-2, 366-7

ცხენებიანი სამარხები 81-2, 149,
152, 153, 184, 188, 290, 299

ცხვარი 82, 282

იხ. აგრეთვე საქონლის
სეზონური გადაყვანა;
შალი (მატყლი)

ძალისი 296 შენ., 370-2

ძევახი 295, 308

ძემარქოსი 68 შენ.

ძიგანისი 383-4

ძიგები 76

იხ. აგრეთვე ძიხები

ძიდრიტები 262, 266

ძიხები 284, 382

იხ. აგრეთვე ძიგები

წაბლი 153

წათე (Tzathes) 407, 413, 449

წათე (Ztathius) 402 შენ., 406-7

იხ. აგრეთვე წათე (Tzathes)

წათიოსი (Tzathius) 402 შენ., 454

წარწერები 205-6, 212, 258, 279,
281, 288, 294-8, 304-8, 324, 327-
32, 344-52, 413-4, 428, 445 შენ.

იხ. აგრეთვე ბრინჯაოზე

წარწერები; ენები

წიბილე (Tzibile) 68, 437-8, 445

წებელდის ხეობა 68, 278, 438

ჭალადიდი 146-7, 199

ჭანები (Tzani) 419-23, 433-4, 452

იხ. აგრეთვე სანები

ჭოროხი 67, 265-6

ხალიბები 53, 130

ხარაქს პერგამონელი 35 შენ.

ხარი 145, 367

ხარირემი 141, 282, 300, 366-8

ხეტყე 73-8, 88, 206, 228, 283-4,
432-3

ხვარაზმელები (Chorasmians) 204

ხობუსი *იხ. ენგური*

ხოლხოსი (Kholkhos) 97, სახელი

იხ. აგრეთვე კოლხოსი

ხორბალი 80, 435

იხ. აგრეთვე მარცვლეული

ხორძენე 65, 222

ხოსრო 396, 421-56

ხოხობი 83, 174 შენ.

ხურიანე 435

ხუროთმოძღვარი 373

ჯუანშერი 411

*პაერთა, წყალთა, ადგილთა
შესახებ* 70-1, 79
 პარმოზიკა 240 შენ., 327-30
იხ. აგრეთვე ბაგინეთი
 პეკატე 30-1, 51, 212 შენ.
 პეკატეოსი 26
 პელიოსი 22, 30, 55, 149, 198
იხ. აგრეთვე აპოლონი
 აიეტის მამა 55, 149
 ფასისის მამა 37, 55
 პენიოხები 45, 47, 236-7,
 246 შენ., 260-2, 266, 337-8
 დანაწილებული 224
 მომხდური 76-7, 92, 254
 სპარტელი 48-9
 ფასისში 109
 პერაკლე 17, 30, 36, 41, 194, 217
 პერაკლეა პონტიკა 103, 116, 202,
 224
 პერაკლიდე ლემბუსი 108-9, 140

პერმესი, კულტი 46 შენ.
 პეროდოტე 12-3, 23, 24-5, 65, 72,
 108, 178
 პესიოდე 21-2, 25-6, 37
 პიდატიუსი 393 შენ.
 პიპოკრატე, *იხ. პაერთა, წყალთა,
ადგილთა შესახებ*
 პიპონაქსი 83 შენ.
 პიპოსი, მდინარე 435-6
 პირიუს ფრონტო, მ. 329 შენ.
 პისიპორტი 263-4
 პისტრია 138 შენ.
 პისტრიელეები 50
 პომეროსი 20-21, 118
 პორონონი 420
 პოსიდიუს გეტა 317
 პუნები 68, 92-3, 385-6, 396-7, 409,
 429, 432, 433-4, 437

გამომცემლობის დირექტორი – ნანა ხახუტაიშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი – ლალი კონცელიძე
ტექნიკური რედაქტორი – ედუარდ ანანიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 29.09.2014
ქაღალდის ზომა 60X84 1/16
ფიზიკური თაბახი 33.3
ტირაჟი 100

დაიბეჭდა უნივერსიტეტის სტამბაში
ქ. ბათუმი, ნინოშვილის 35

დავიდ ზავაძე — ექსპერტის (დიდი ბრიტანეთი) უნივერსიტეტის პროფესორი, კლასიკური და ძველი ისტორიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საპატრონო დოქტორი. დოქტორის ხარისხი მიენიჭა კემბრიჯის უნივერსიტეტში. მისი კვლევის ზოგადი სფეროა ანტიკურობა, კლასიკური ისტორია, არქეოლოგია, ლიტერატურა და კულტურა. დევიდ ზავაძის სპეციალური ინტერესის საგანს განეკუთვნება შავი ზღვის რეგიონის ძველი ისტორია და არქეოლოგია, განსაკუთრებით, საქართველოს, უკრაინისა და რუსეთის ანტიკური ხანის ისტორია და არქეოლოგია.

ISBN 978-9941-434-65-3

9 789941 434853